Plaščanska dolina i okolica u NOR-u

HISTORIJSKI ARHIV
U KARLOVCU

ZBORNIK 7

Plaščanska dolina i okolica
u NOR-u 1941 - 45

HISTORIJSKI ARHIV U KARLOVCU

ZBORNIK 7

HISTORIJSKI ARHIV U KARLOVCU

ZBORNIK 7

Redakcija

MARKO BORIĆ, STEVO DOKMANOVIC, LJUBOMIR GRBA, NIKOLA KOMADINA, MILAN PAVLICA, MILAN PEŠUT, BRANKO SEDLAR, MILAN SEDLAR, MIHAEL SOBOLEVSKI, MILAN SUMONJA KRALJIC, GOJKO VEZMAR, SPASE VUKELIĆ i ĐURO ZATEZALO

Urednici

Dr ĐURO STANISAVLJEVIC, prof. GOJKO VEZMAR i
mr ĐURO ZATEZALO — odgovorni urednik

ŠTAMPA: GRAFIČKI ZAVOD HRVATSKE, ZAGREB

PLAŠČANSKA DOLINA I OKOLICA U NOR-u 1941-1945.

KARLOVAC 1976

ИСТОРИЧЕСКИИ АРХИВ В КАРЛОВЦЕ
СБОРНИК VII

THE HISTORICAL ARHIVES IN KARLOVAC
ANTOLOGY VII

HISTORISCHES ARCHIV KARLOVAC
DAS SAMMELBAND VII

nJIAHlAHCKAH flOJIMHA H OKPECTHOCTB В НАРОДНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ ВОЙНЫ 1941—1945.

THE PLAŠKI VALLEY AND IST SURROUNDINGS IN THE PEOPLES' LIBERATION WAR 1941—1945.

DAS TAL PLAŠČANSKA UND DIE UMGEBUNG IM BEFREIUNGSKRIEG UNSERER VÖLKER 1941—1945.

Knjigu posvećujemo
narodima i narodnostima Jugoslavije
u čast 35-godisnjice
ustanka i stvaranja
Jugoslavenske narodne armije.

Vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito

NAPOMENE REDAKCIJE

Ova knjiga Plaščanska dolina i okolica u NOR-u 1941—1945. obuhvaća teritorije predratnih općina Josipdol, Modruš i Plaški. Osnovni razlog da se obuhvate ove općine bio je taj što je to područje u toku NOR-a činilo kotar Plaški s manjim izuzetkom Desmerica, Gornjeg i Donjeg Zagorja u općini Modruš i Skradnika iz općine Josipdol. Ali istovremeno poštujući administrativne cjeline zatečene aprila 1941. godine odlučili smo da obuhvatimo sve tri općine u cjelini.

Inače teritorije sve tri ove općine u svom dugogodišnjem postojanju predstavljale su zajedničku historijsku cjelinu.

Naslov Plaščanska dolina uzet je zbog toga što u čitavoj ratnoj terminologiji za navedeno područje preovladava taj termin. Ali kako se to potpuno ne podudara s geografskim pojmom, to smo tom terminu dodali i — okolice.

Ideju za pisanje öve knjige dali su učesnici NOR-a ovog kraja 1968. prilikom proslave 25-godišnjice Drugog zasjedanja ZAVNOH-a u Plaškom. Ovu ideju prihvatile su sve *društveno-političke organizacije i Skupština općine Ogulin smatrajući neophodno potrebnim da se još za života učesnika NOR-a prikupe, srede i objave njihova sjećanja za ovo izuzetno važno područje kao dopuna nedostatka sačuvane dokumentacije. Tako je na njihov prijedlog osnovan inicijativni odbor u sastavu: Gajo Bunjevac, Nedeljko Bunjevac, Stevo Bunčić, Stanko Delač, Simo Dimić, Stćvo Dokmanović, Milan Grba, Ljubomir Grba, Pero Grba, Đuro Grković, Nikola Jakšić, Stevo Jančić, Sveto Jurković,*

Dušan Kokotović, Milan Kosanović, Vaso Kosanović, Nikola Komadina, Ljuban Latas, Mićo Latas, Danica Latas, Dušan Latas, Uroš Medaković, Simo Miščević, Mihajlo Ogrizović, Milan Pavlica, Mića Pešut, Milan Pešut, Lazo Prodanović, Rade Sedlar, Branko Sedlar, Milan Sedlar, Mihael Sobolevski, Mira Trkulja, Franjo ***Spehar,*** *Milan* ***Sumonja,*** *Mane Trbojević, Đuro Trbojević, Ico Trbojević, Stevo Trbojefvić, Nikica Trbović, Đuro Večerinović, Gojko Vezmar, Danica Vulić, Đuro Vukelić, Spaso Vukelić, Dušan Vukelić i Marko Vuković.*

Ovaj odbor izvršio je podjelu rada i zadužio pojedine grupe za obavljanje odredenih poslova u prikupljanju sjećanja i izradi popisa palih boraca, žrtava fašizma i rata te umrlih od tifusa. U toku rada ovih grupa, uočena je nužnost da se čitav ovaj posao povjeri stručnoj ustanovi koja bi bila u mogućnosti da ga uspješnije završi. Zbog toga su Skupština općine i društveno-političke organizacije općine Ogulin povjerile rad na oblikovanju i izdavanju knjige Historijskom arhivu u Karlovcu 1972. godine.

Te godine je pri Historijskom arhivu u Karlovcu izabrana redakcija od 13 članova koja je izradila koncepciju knjige i izvršila raspored daljnjeg rada.

U toku 4 godine djelovanja ove redakcije pod stručnim rukovodstvom Historijskog arhiva u Karlovcu, angažiran je znatan broj saradnika, sakupljeno dosta dokumentacionog i memoarskog materijala i napisan veći broj sjećanja. Međutim u konačnom oblikovanju knjige redakcija je izvršila izbor i unijela u knjigu one materijale koji daju najviše podataka o ratnim zbivanjima na svom području. Preostali materijali pohranjeni su u Historijskom arhivu u Karlovcu. I pored obimnosti prikupljenog materijala neke djelatnosti i zbivanja u toku NOR-a na ovom području nisu dovoljno obrađene jer se za to nije uspjelo pronaći šaradnike. Taj nedostatak osjeća se u sadržaju ove knjige kao cjeline gdje se pokazuje izvjesna neujednačenost i nedovoljna pokrivenost pojedinih djelatnosti i nekih sela.

Prilozi su u ovoj knjizi raznovrsni kako po načinu iznošenja činjenica tako i u objašnjavanju događaja. Veći broj priloga čine sjećanja. Ona su unesena u knjigu u datom obliku s tim što je redakcija izvršila

provjeru osnovnih činjenica i dat&vanja. Osnovni radovi — o stvaranju i djelovanju partizanskih jedinica, organa narodne vlasti, organizacije KPJ, SKOJ-a i AFŽ-a i zločinima okupatora — pisani su na osnovu sačuvane arhivske građe i konsultiranja velikog broja učesnika narodnooslobodilačkog rata.

Pored ovog [1] u knjizi su unesena i sjećanja na nekoliko likova boraca i rukovodilaca koji su djelovali u ovom ili u drugim krajevima u toku NOR-a dajući značajan doprinos narodnoj revoluciji. Redakcija je zamislila da se takvih sjećanja na likove unese što više, ali zbog obimnosti, a i zbog pomanjkanja potrebnih podataka, to nije u potpunosti ostvareno.

Svi uneseni prilozi i radovi u ovoj knjizi u suštini predstavljaju građu za daljnja historijska izučavanja. I pored zalaganja redakcije na temeljitom provjeravanju podataka, moguće su manjkavosti i propusti, što nikako ne umanjuje značaj datih priloga za izučavanje NOR-a uopće u Hrvatskoj.

Za razliku od dosadašnjih izdanja Historijskog arhiva u Karlovcu, ovaj Zbornik se razlikuje samo u tome što osvjetljava ratna zbivanja na užem području i prikazuje Sve one specifičnosti koje su na njemu izražene. Također je razlika i u tome što su u ovaj Zbornik uneseni popisi palih boraca s datog područja, žrtava fašizma i rata te umrlih od tifusa. Ovi popisi predstavljaju izuzetnu vrijednost i kao prilog historijskom istraživanju u širem smislu NOR-a u Hrvatskoj i istovremeno kao pijetet prema palima u oružanoj revoluciji. Isto tako u ovoj knjizi učinjeno je izvjesno odstupanje od datog perioda u tome što je unesena u osnovnim crtama obrada zbivanja u periodu između dva rata s težištem na radnički pokret i djelatnost KPJ, kao i sažeti pregled historijata ranije prošlosti ovog kraja. Prvo je učinjeno zato da bi se lakše sagledao tok zbivanja u NOR-u, a drugo što o dvom kraju nema posebno cjelovitog pregleda ranije prošlosti.

S obzirom na obimnost knjige i velikog broja unijetih imena u sadržaju u ovom Zborniku odustali smo od izrade kazala ličnih imena i geografskih pojmova.

Na prikupljanju priloga za ovu knjigu i podataka za izradu spiskova učestvovao je velik broj lica, a posebno su se istakli u tome Branko Sedlar, Milan Pešut, Milan Šumonja Kraljić, Stevo Bunčić, Spase Vukelić, Ilija Pešut Alin, Mića Pešut, Lazo Miščević Prodanović na čemu im se redakcija zahvaljuje.

Izlaženje ove knjige omogućile su Skupština općine, društveno-političke organizacije, organizacije udruženog rada općine Ogulin, pa im se redakcija zahvaljuje. Posebno se zahvaljujemo OUR Tvornice sulfatne celuloze i papira Plaški i OOUR Šumarije Plaški.

Mnogo se zahvaljujemo autorima priloga koji su *savjesno i uz velike napore ispunili svoje obećanje. Posebno i najsrdačnije se zahvaljujemo na pomoći Ljubomiru Grbi, predsjedniku Skupštine općine Ogulin, Marku Boriću, sekretaru Općinskog komiteta SKH općine Ogulin, Dušanu Latasu, predsjedniku Općinskog odbora SUBNOR-a općine Ogulin i Veljku Stipetiću, predsjedniku Izvršnog vijeća Skupštine općine Ogulin.*

Zahvaljujemo se mjesnim odborima Udruženja saveza boraca Plaški i Josipdol na pomoći pri prikupljanju podataka i organizaciji pretplate za ovu knjigu.

Zahvaljujemo se članovima Savjeta i radnicima Historijskog arhiva koji su učestvovali u pripremi knjige za štampu. Isto tako se zahvaljujemo i svima onima koje nismo imenovali a koji su nam na bilo koji način pomogli da se knjiga pojavi povodom 35-godišnjice ustanka naroda Jugoslavije.

IZ PROŠLOSTI KRAJA

Plaščanska dolina zajedno s Josipdolom, Modrušem, Jesenicom i Saborskim predstavljala je jedinstveno historijsko područje još iz vremena formiranja prvih ljudskih zajednica, a održalo se i za sva kasnija vremena. Povezanost se očitovala i na međusobno utjecanje i prožimanje stanovništva svih poznatih naselja kroz sve faze društvenog razvitka.

Geografsko-morfološke osobine kraja, oličene u brojnim poljima, pitomim pašnjacima i gorskim izvorima pitke vode, pružale su izvanredno povoljne uvjete za život ljudi na ovom prostoru još od najstarijih vremena.

Najstarije poznato stanovništvo Plaščanske doline i njene okolice bili su Japodi, jedno od najratobornijih ilirskokeltskih saveza plemena. Obitavali su sve ove krajeve od Istre do rijeke Sane. Gajili su velika stada krupne i sitne stoke te koristili bogatstvo šuma za izgradnju svojih nastambi. Oni su prvi zaorali brazdu na tlu Plaščanske doline i udarili temelj ljudskoj zajednici, zasnovanoj na krvnom srodstvu još u II mileniju prije n. e. Najstarija nalazišta njihove materijalne kulture nisu na ovom području istražena, mada su otkriveni i utvrđeni neki poznati lokaliteti u Janja Gori, Plaškoj Glavi, Trojvrhu, Modrušu, Josipdolu i Carevom Polju. U ovome kraju se nalazilo i njihovo središte Metulum, čija ubikacija se istražuje na prostoru od rijeke Mrežnice do mjesta Metlike. Japodi su u II st. prije n. e. pružili najžilaviji otpor rimskoj ekspanziji i najzad podlegli u neravnopravnoj borbi 33. g. prije nove ere.

Rimska vladavina u ovim krajevima trajala je oko 400 godina, a obilježena je velikim cestovnim radovima, te progonom i asimilacijom ilirskog stanovništva. Preko ovog područja prelazilo je i nekoliko poznatih puteva koji su se račvali u mjestu Bivium negdje oko Modruša. U Bivium je vodila jedna cesta iz Kompolja (Avendo), druga iz Golubića kraj Bihaća (Retinium) i nastavljale jedna za Ljubljanu (Emona) i druga preko Mrežnice za Sisak (Siscia).

Iako do danas nije utvrđena trasa rimskih cesta preko Plaščanske doline, sasvim je sigurno da su svi stari putevi vodili preko Plaške Glave ili preko Janje Gore. Prema nekim nalazima i indicijama postoji

mogućnost da je kod Suvaje postojala rimska stanica za promjenu poštanskih konja (mutationes). Rimska vladavina vršila je intenzivnu romanizaciju mjesnog stanovništva što je dovelo do njegovog raseljavanja, asimilacije, pa i potpune etničke likvidacije. Prema administrativnoj podjeli rimske imperije, ovi krajevi su uključeni u provinciju Gornju Panoniju (Panonia Superior). Ova provincija je zbog svog geografskog položaja bila prva na udaru barbarskih naroda (Gota, Gepida, Langobarda, pa i azijskih Huna i Avara). Rimsko carstvo, i pored sve svoje veličine, bilo je u vrijeme provale istrošeno i iscrpljeno brojnim vanjskim ratovima i unutrašnjim klasnim sukobima, te nije moglo odoljeti silini tih provala vojnički organiziranih naroda, koji su krenuli u potragu za novim životnim prostorom.

Prve barbarske provale imale su rušilački karakter. One su izazvale pomjeranje i dislokaciju čitavih naroda. Od svih tih naroda koji su prešli preko ovog područja najduže su se zadržali Istočni Goti (oko 40 godina). Nakon svih tih seoba ovi krajevi su gotovo potpuno opustjeli. Ranije stanovništvo je dijelom istrebljeno, a dijelom se razbježalo, bilo u tvrde dalmatinske gradove (romansko stanovništvo) bilo u nepristupačne gorske klance i bespuća (ilirski elementi).

Srednjovjekovna historija ovog područja počinje doseljenjem Slavena u 6. i 7. st. što se vrši u sklopu velikih seoba, pomjeravanja i razmještaja evropskog stanovništva. Na ovom prostoru, kao i u ostalim hrvatskim krajevima od Drave do mora formira se ranofeudalna hrvatska država. Život Hrvata na ovom prostoru tekao je kontinuirano i bez većih poremećaja sve do turske invazije u 16. stoljeću.

Raspad rodovskog i nastajanje feudalnog društva vršilo se ovdje znatno sporije nego u primorskim krajevima. Elemente plemenskog uređenja u ovom kraju susrećemo za sve vrijeme postojanja ranofeudalne hrvatske države za narodnih vladara. Područje Plaščanske i Josipdolske doline predstavljalo je sponu između Panonske i Dalmatinske Hrvatske, a put preko Modruše bio je ujedno i najkraći i najpovoljniji prolaz preko visokog dinarskog područja za Jadransko more. Mala Kapela je bila posljednja prepreka u nastupanju Mađara u Primorje i Dalmaciju, pa su okršaji na tom putu bili česti. Ranofeudalni period u kome se postepeno vršila klasna diferencijacija društva oskudjeva s vjerodostojnim izvorima, posebno za historiju ovog kraja, te je teško utvrditi lokaciju pojedinih hrvatskih plemena koja su tu obitavala pa i nazive svih tada postojećih naselja.

Provala Mađara i uvođenje donacionalnog sistema označava početak nove faze u razvitku feudalnog sistema. Nastaje faza razvijenog feudalizma u kome se nastavlja proces klasne diferencijacije i zaoštravanje protivrječnosti između feudalaca i kmetova. No te protivrječnosti u ovom kraju nisu prerasle u kmetovske bune, pošto su, pored ostalih, taj proces prekinule turske provale iz Bosne u Hrvatsku. Prekinuta je faza relativno mirnijeg razvoja i nastaje period patnji, seoba i permanentnih ratova. Ova faza se poklapa s razvojem grada i županije Modruš.

I, Modruška županija od 12. do 15. stoljeća

Modruš je jedno od najstarijih i najpoznatijih mjesta na krajnjem sjeverozapadu ovog područja. Pretpostavlja se da je postojalo još u vrijeme borbi između Ljudevita Posavskog i dalmatinskog kneza Borne u početku 9. stoljeća. Nastalo na podnožju Kapele (Alpes fereae) koja se Gvozdom nazivala, oduvijek je imalo izuzetno strateško i političko značenje na granicama Dalmatinske i Panonske Hrvatske. Ugarski kraljevi su vrlo rano uočili vrijednost njegovog položaja i s posebnom pažnjom se ophodili s njegovim vlasnicima do čije im je vjerne službe najviše stalo.

Za Modruš u najstarijem periodu imamo više naziva koji uglavnom proizlaze iz njegovog urbanističkog razvitka kao što su Siran (Sirin grad), Trojan grad, Tržan i Modruše. Poznati hrvatski historiograf Radoslav Lopašić navodi za Frankopane da su boravili u gradu nazvanom »Tržan« na vrhu brda Modruškoga, a ispod grada pružala se varoš (civitas) Modruška, »nakićena liepimi crkvami i gizdavimi kućami« mnogih plemića, dvorjanika kneževskih, trgovaca i raznih posjednika. Njen rast se ogleda i u njenoj urbanoj kategorizaciji. Ispočetka je to bio samo trg (foro), zatim varoš (oppidum), a u vrijeme izdavanja poznatog Modruškog urbara, Modruš se punim izrazom naziva gradom (in civitate Modrussa).

Značaj Modruša i njegovog užeg područja porastao je naročito poslije 1193. godine kada je hrvatsko-ugarski kralj Bela III dodijelio Modrušku župu krčkom knezu Bartolu i njegovim nasljednicima u »vječnu baštinu« sa svim njenim prihodima i prenio na njega svu sudsku i upravnu vlast.

U sastav ove donacije spadala su sva naseljena mjesta Plaščanske doline. Time je upravo u ovom kraju otpočeo nov proces u dogradnji feudalnog sistema, koji će se ubrzo raširiti diljem Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Nove forme feudalnog poretka ubrzale su proces društvene diferencijacije, koja se očitovala u raspadanju starih župa i starih općina s veoma izraženim oblicima kolektivnog vlasništva.

Granice Modruške županije često su se mijenjale. Na te promjene uticalo je više faktora. Smještena između Hrvatske i Dalmacije, s jedne i srednjovjekovne Slavonije s druge strane, na glavnoj saobraćajnoj arteriji između mora i unutrašnjosti kraljevstva, ona je za sve hrvatsko-ugarske kraljeve predstavljala ključnu poziciju za održavanje političke cjelovitosti i povezanosti svih dijelova države. Kontrolirajući Modrušku županiju, hrvatsko-mađarski kraljevi su na vrijeme mogli osujetiti svaku nepoželjnu akciju, kako u pogledu obrane državnog teritorija, tako i u pogledu suzbijanja mogućeg separatizma i anarhije feudalnog plemstva.

Vršeći vjerno **i** pedantno svoju vazalnu službu, knez Bartol i nje**govi** nasljednici iz porodice Frankopana su u gotovo svim smjenama **na** hrvatsko-ugarskom prijestolju potvrđivali i proširivali svoje ionako **velike** posjede.

Obaveze koje su oni preuzimali slične su, kao i one što su ih prihvatali feudalci iz ostalih krajeva Hrvatske u to vrijeme. Frankopani su uglavnom opravdali naklonost kraljeva i za svoje usluge znatno proširili posjede dobivši Vinodol 1225. god., Senj 1271, Gacku s Otočcem 1292, Drežnik sa Slunjem 1323, Klokoč i Cetin 1387, Ribnik 1394, pa i Ozalj 1398. godine.

Diobom ovog najvećeg i najpoznatijeg feudalnog vlastelinstva na 8 dijelova 1449. otpočeo je period njegovog opadanja ubrzan, pored ostalog, i čestim porodičnim sukobima. Modrušku županu u toj podjeli dobio je Stjepan II Ozaljski, ban hrvatski i jedan od najvjernijih vazala kralja Matijaša Korvina.

Grad Modruš predstavljao je metropolu te porodice, a i mjesto u kome su najradije boravili. Krk kao bivša metropola i ishodište njihove loze već je davno izgubio tu ulogu, a osim toga tamo su morali priznavati sizerenstvo mletačkog dužda.

Stjepan II Frankopan kao gospodar centralnog i najvećeg dijela bivše gospoštije i dalje je nosio titulu kneza senjskog, modruškog i krčkog pa se smatrao i nasljednikom svih prava i ugleda koji je uživala njegova loza. On je kralju Matijašu pružao bezrezervnu podršku, kako prilikom dolaska na prijesto, tako i u njegovim poznatim preokupacijama u borbi protiv Turaka. Njegovi posjedi zahvatali su Modruš i grad Tržan, sva mjesta Plaščanske doline (Plaši, Pliskovo, Jesenica, Zaborsko i dr.), Vitunj, Grobnik i Dubovac. Pravi opseg njegovih posjeda nije bio definiran, ali se sa sigurnošću može ustvrditi da je on u svakom slučaju, iako predstavlja samo osmu dionicu nekadašnje frankopanske gospoštije, bio veći od prvobitne donacije kneza Bartola iz 1193. godine. U Modruškom urbaru, koji je dao izraditi njegov sin i nasljednik Bernardin, može se utvrditi da je on bio iz godine u godinu sve veći i da je krajem 15. st. obuhvatao oko 32 naseljena mjesta kao što su: Zaborsko (Saborski), Jesenica i Goridnje polje (Jesenica i Gornje polje), Pliskovo (Blata), Zavrh (Trojvrh ili Vajin Vrh), »u Ribarili« (Ribarić-Selo nad Mrežnicom), Lisac (Lisac, možda onaj kod Plaškog), Selšići (Staro Selo), Medvija (Međeđak), Krnice (Kučenić-Selo), Prapruća (nedaleko Ogulina), Gorica (nedaleko Prapruće), Plaši (Plaški), Bužičevci (kod Cerovnika), Tržac (pod Modrušom ili današnji Tržić), Vidokuci (nepoznato gdje su, ima izgleda da su bili negdje na području Plaškog), Polje (Carevo Polje), Ivanočići (u Munjavi), Novaci (pored Ivančića), Dani (negdje kod Oštarija), Otočac (Otok), Dražica (nedaleko Salopeka), Zagorje (između Modruše i Ogulina), Krakar (bliže Drežnice), Vitunj (Vitunj), Gojmerje (Gomirje), Lukovdol (Lukovdol), Grabrk (blizu Dobre nedaleko Bosiljeva), Suglice (nedaleko Ogulina), Golivrh (između Modruša i Ogulina), Pišćatki (kao prednje) i Mašnik (u nizu prednjih sela).

Modruški urbar u kome su naznačena sva ova mjesta je jedan od prvorazrednih izvora za proučavanje društveno-ekonomskih prilika Modruške županije, pa time i Plaščanske doline. Iako su urbari u prvom redu akti pravne vrijednosti, sadržine i namjene, oni nam pružaju čvrstu

osnovu za proučavanje statističko-demografskih, ekonomskih, etnografskih, pa i političkih kretanja stanovništva u određenom vremenu. U tom pogledu Modruški urbar ima izvanredno značenje za proučavanje narodnog života. On nam upravo za ovo područje otkriva dragocjene podatke o davno zaboravljenim selima i njihovim najstarijim nazivima.

Urbar je pisan glagoljicom kao i većina dokumenata na prostranom Frankopanskom vlastelinstvu. Napisan je po nalogu kneza Bernardina Frankopana godine 1486, a sastavili su ga dva njegova službenika Martin Oštriharić 1 Ivan Klinčić prema uzoru na stare »kladerne«. Original urbara nije sačuvan, već samo njegov prepis iz 16. st. pisan latinicom i u duhu jezika onog vremena. Za razliku od većine hrvatskih urbara, Modruški urbar spada u grupu registra (legistra), kojim se daje veoma detaljan popis mjesta i sela cijelog vlastelinstva pa i poimeničan popis njihovih podanika i njihovih skupnih i pojedinačnih obaveza. Sam naziv tih sela i kmetovskih imanja otkriva nam izvore i pruža obilje podataka za topografiju područja.

Nedostaci ovog urbara su veoma uočljivi i ne tako mali. U prvom redu manjka opis samog mjesta i grada Modruše i njegovih žitelja. Nije nam predočena ukupna vrijednost i ekonomski potencijali cjelokupnog frankopanskog gospodarstva. Društveni odnosi na gospoštiji su samo dotaknuti, pa se ne može saznati prava slika feudalnih odnosa na tom vlastelinstvu. Manjkava je i kategorizacija podanika na kmetove i slobodnjake, kao i opća slika diferenciranog društva toga vremena nastala kao rezultat klasne podjele, a nije dosljedan ni kao pravni dokumenat, jer u nekim selima zahvaća sve obaveze komulativno, dok za većinu iskazuje pojedinačan Dopis svih podanika.

Saborski (Zaborsko)

Saborski je 1486. godine imao 12 naseljenih i 6 i po opustjelih kmetovskih imanja sa po 12 rali oranice i po 4 stoga sjenokoše. Osim toga u mjestu je postojao frankopanski dvorac i feudalčeva domena od 20 rali oranice i preko 50 kosaca sjenokoše, kao i mala mjesna crkva sa svojih 16 rali i 3 stoga sjenokoše.

Saborski, po svemu sudeći, nije samoniklo naselje, već je moglo nastati planskom kolonizacijom od strane Frankopana. Radi se o mlađem naselju frankopanskog gospodarstva koje u vrijeme pisanja Modruškog urbara nije još znatnije zahvatio proces unutrašnje imovinske diferencijacije kmetova.

U ovom naselju nije bilo slobodnih seljaka, već samo kmetovi čiji je položaj u odnosu na ostale žitelje u Plaščanskoj dolini bio dosta težak. Svega 12 kmetovskih kuća moralo je obrađivati pored svoje i svu feudalčevu i crkvenu zemlju u Saborskom. Pored toga kmetovi su davali niz obaveza radnog i naturalnog karaktera, od podvoza i kurirske službe do davanja redovne naturalne rente i živežnih namirnica o Uskrsu, Miholju i Božiću.

Radna renta je najraširenija oblik eksploatacije u Saborskom. Svaki kmet je morao raditi dva najpogodnija dana u tjednu na posjedima crkve i feudalnog gospodara. Osim toga trebalo je nasjeći i odvesti drva gospodaru u Modruš. Godišnje su se davala tri podvoza i to dva na kraći, a jedan na duži put, a to znači odvoz namirnica za sjedište vlastelinstva, pa čak i dovoz soli iz Primorja. Kmetovsko imanje sa 12—16 rali zemlje davalo je 3 stara pšenice, pet starova zobi i 10 dasaka. Obaveza u građevnom drvu je karakteristična za Saborčane, dok se za druga naselja Plaščanske doline to ne spominje u ovom dokumentu.

Saborski je kao i sva hrvatska naselja bliže turskoj granici bio uznemiren u vrijeme turskih pustošenja modruškog gospodarstva, ali nigdje ne stoji da je potpuno opustio. Nakon stabilizacije pravaca turskih putova, koji su sve više zaobilazili ovo područje, Saborski postaje stjecište manjih grupa i pojedinaca koji su ovdje preseljavali s ugroženog područja od Rakovice do Bihaća. Oslobođenjem Like i pomicanjem turske granice ka Drežniku, Izačiću i Cazinu nastala su nešto povoljnija vremena za ponovno prikupljanje stanovištva u 17. i 18. stoljeću.

Jesenica i Gornje Polje

Najstariji poznati naziv za ova dva naselja je Jesenica i Goridnje Polje. Dijelila ih je rječica Jesenica na kojoj je u srednjem vijeku bilo mnogo mlinova i mliništa. U središtu Jesenice nalazio se frankopanski grad s manjim alodijalnim dobrom i katolička crkva, koja je provalom Turaka potpuno razrušena. U centru grada nalazila se manja toverna (krčma) od koje nije bilo mnogo prihoda pa i nije spadala u kraljevska regalijska prava (takse). Jesenica je, kao i ostalo područje Frankopanske županije, bila naseljena hrvatskim stanovništvom. Silna turska razaranja popraćena pljačkom, paljevinom, odvođenjem stanovništva u ropstvo unijelo je nemir i rasulo i u ovom naselju. U početku su ti prodori Turaka mimoilazili Jesenicu. Naime, najranije turske provale dolazile su s pravca Bihaća, te preko Drežnika, Rakovice, Močila, Paleža, Plaškog i bile usmjerene na Modrušu kao sjedište i glavni grad frankopanske županije. Međutim, nakon uspostave turskog Kninsko-ličkog sandžaka 1528. godine, zaprijetila je i direktna opasnost stanovništvu Saborskog, Jesenice i Blata s te strane.

Turci su osvojili i potpuno razorili Jesenicu 1592. godine. Njeno stanovništvo je dijelom uništeno, dijelom odvedeno u roblje, a preostalo se povlačilo na sjeverne dijelove modruške županije te njegovi potomci i danas žive uglavnom na području Karlovačke kotline. Već tih godina susrećemo u Jesenici »krajišku stražu« od 40 vojnika. Jesenica je krajem 16. st. potpuno opustjela i tako je ostala gotovo stotinu godina. Za to vrijeme se izgubio svaki trag njenom ranijem stanovništvu. Ponovno su je naselili krajiški oficiri sa srpskim stanovništvom iz Plaščanske doline.

Život Jeseničana iz hrvatskog etničkog perioda najbolje nam ilustrira tekst Modruškog urbara od 1486. godine. Urbar za Jesenicu ima karakter registra (legistra) i daje nam vjeran pojedinačan popis tadašnjih kmetova, veličinu njihovih posjeda, kao i vrstu i karakter njihovih obaveza.

U Jesenici je prema ovom urbaru bilo 30 kmetovskih imanja sa ukupno 439 rali oranice, 46 stogova luke i sjenokoše, 3 mlina i 7 mliništa. Ovdje nije ubrojena površina frankopanske domene, pa ni mlinovi koji su bili u njihovom ličnom vlasništvu. Veličina domene u Jesenici je bila nešto manja nego ona u Saborskom, a što se vidi iz manjih obaveza koje iz toga proizlaze. Crkva u Jesenici raspolagala je s 14 rali oranice.

Kmetovska imanja su bila različite veličine, a varirala su od 6 do 30 rali zemlje. To ukazuje na izrazitu diferencijaciju unutar kmetovskog stanovništva, ali i na činjenicu da je Jesenica bila starije hrvatsko naselje. Trećina kmetovskih imanja u vrijeme popisa već je opustjelo, te su ona dodijeljena drugim vlasnicima uz iste obaveze kojima su ti posjedi već ranije bili opterećeni.

Obaveze seljaka Jesenice dijelile su se u tri osnovna feudalna oblika: novčana, naturalna i radna renta.

Novčana renta u Jesenici za razliku od Saborskog bila je osnovni oblik davanja, a iznosila je 0,5 do 2 zlatnika. Iznos te obaveze zavisio je o kvantitetu i kvalitetu zemlje, kao i o posjedovanju drugih sredstava {mlinova, stoke i dr.).

Naturalna renta davala se umjesto novčane, a zahvaćala je samo pojedince. Najčešće su ptičarija, zdjelarija, ribarija, rudarski radovi i podvorska služba u dvorovima feudalaca. Određivala se i prema veličini sredstava s kojima je pojedini kmet raspolagao što se najbolje vidi po obavezama u davanju sijena, zobi, janjaca i ostalih živežnih namirnica, osobito za vrijeme triju poznatih crkvenih blagdana. Zajednička obaveza svih Jeseničana, uključujući i stanovnike Blata, iznosila je jedan star zobi i jednu jalovicu (kravu).

Radna renta u Jesenici za razliku od ostalih kmetova na prostranom frankopanskom vlastelinstvu, bila je izrazito mala, pa se može i zanemariti.

Prema veličini obaveza, a pogotovo u odnosu na obavezu na konjaničku službu, može se pretpostaviti da je u Jesenici bila jedna petina slobodnih seljaka, ali se to u modruškom registru ne spominje i ne ističe.

Blata (Pliskovo)

Najstariji dosad poznati naziv za Blata je Pliskovo. Ime potiče iz staroslavenske toponomastike i susreće se gotovo u svim slavenskim zemljama. Ono označava naselje, mjesto pored jezera ili močvare ili njime okruženo. Naziv Blata za ovo srednjovjekovno hrvatsko naselje

poznat je kasnije u 17. st. i to u vrijeme doseljenja srpskog stanovništva.

I ovaj naziv ima geografsko značenje i porijeklo. Ono označava jezero »blato« kakvih ima više u kraškim polupoplavljenim ili poplavljenim poljima.

U Blatima nije bilo crkve ni feudalnog dobra, pa ni radne rente koja se i apsorbirala na tim posjedima. Blata su s Jesenicom činila jedinstveno upravno i poresko područje, pa im je ista i struktura stanovništva. Istovremeno su bili ugroženi u isto vrijeme napuštali ovaj kraj i preseljavali na sjeverna područja frankopanskog vlastelinstva. U vrijeme popisa ovdje je postojalo 9 kmetovskih imanja. Tri imanja su bila pusta, pa su ih zajedno s obavezama dodijelili njihovim susjedima. Količina cjelokupne obradive površine iznosila je 103 rali oranice i 11 stogova sjenokoše. Po veličini pojedinih posjeda, relativno maloj naturalnoj renti, te maloj radnoj renti može se zaključiti da je u Blatima bilo seljaka slobodnjaka.

Plaški (Plaši)

Plaški je jedno od najpoznatijih srednjovjekovnih naselja Modruške županije. Najstariji naziv mjesta je Plaši, a spominje se u crkvenim dokumentima još za vrijeme prvih Arpadovića. Naziv mjesta proizlazi iz ljepote i širine njegovih polja (Plaše — lijepe, ravne i široke njive).

U Plaškom je još u 12. st. postojala katolička župna crkva. U početku je bila u sastavu krčke biskupije, sve do potpadanja Krka pod vlast Mlečana 1154. godine. Zbog toga hrvatsko-mađarski kralj Gejza, II stavlja ovu parohiju zajedno s modruškom 1163. godine pod jurisdikciju splitske nadbiskupije. Drugi značajni datum za spomen ovog mjesta je osnivanje Krbavske nadbiskupije 1185. godine kojoj su tada podređene i tri veće poznate župe s druge strane Plješivice i Male Kapele: Modruša, Plaši i Drežnik. Prema političkoj podjeli Plaški je u 12. st. predstavljao zasebnu županijsku upravnu oblast (comitatus Plazy) i ravnopravnu s Modrušem sve do 1193. godine kada je cijela Plaščanska dolina došla u sastav velike Modruške županije i pod vlast plemićke porodice Farnkopana.

Stari grad Plaši nalazio se ispod kose Plaška glava. U njemu su bile 2 crkve (Sv. Stjepana i Sv. Nikole), jedan samostan i dvorac plemića Zebića, vjernih vazala porodice Frankopana. Iznad grada Plaši nalazio se grad Frankopana s odbrambenom kulom čiji ostaci se i danas vide na vrhu te kose.

Najveće posjede u Plaškom imali su plemići Zebići i samostan »Sv. Mikule pri Gvozdi«.

Zebići su stara hrvatska plemićka porodica. Spadali su u red najvjernijih vazala modruških knezova Frankopana. Njihova imanja su se rasprostirala od izvora rijeke Dretulje do Gradine. U starom gradu Plaši imali su svoj dvor i službenike vršeći tako svoju donotarnu obavezu. U Modruši su imali svoje kuće za odmor i stanovanje

prilikom boravka u tom gradu i vršenja gradske službe. Jedan od najpoznatijih članova te obitelji bio je Franko Zebić, kojem je knez Bernardin 1481. godine i dodijelio niz imanja oko gornjeg toka Dretulje i na mjestu današnjeg grada.

Posjedi plemića Zebića sastojali su se iz više dijelova. Najveći kompleks od 132 rali oranice nalazio se na mjestu istoimenog sela Zebić koje je po ovoj porodici i dobilo svoje današnje ime. Pored ovog raspolagali su s 4 naslijeđena imanja u neposrednoj blizini od 96 rali. Zatim, Bernardin Frankopan im je dodijelio više imanja nepoznate veličine na prostoru oko Dretulje, a između Plaščanskog brijega i sela Međeđaka. Isto tako prepustio im je i obaveze od 8 kmetovskih imanja u ukupnoj površini od 147 rali oranice.

U Plaškom je velika površina obradive zemlje pripadala crkvi. Crkveni posjedi su bili izmiješani i isprekidani sa selištima kmetova i parcelama feudalaca. Najveću površinu zemlje, dvorova, mlinova i ribnjaka posjedovao je pavlinski samostan »Sv. Mikula pri Gvozdi«. Njegovi posjedi bili su locirani na mjestu današnje varoši, uz obje rječice Dretulju i Vrnjiku i zapremali su prostor od njihovih izvora do Starog Sela. Samostan se nalazio na Maloj Kapeli, a sagradio ga je knez Ivan Krčki oko 1380. godine. Već prvih godina svog postojanja raspolagao je s 3 dvora u Plaščanskoj dolini od kojih je, samo onaj na izvoru Dretulje, imao 20 rali oranice. Najviše posjeda samostan je dobivao na području Modruške i Gacke županije. Raspolagao je i prihodima od gostionica (taverni), a dodijeljeni su mu i brojni kmetovi sa svim njihovim obavezama. Samo u Plaškom i Cerovniku raspolagao je obavezama od preko 15 kmetovskih imanja različite veličine i statusa u odnosu na davanja. U svojoj darežljivosti prema ovom samostanu nisu izostajali ni Zebići koji su mu ustupili zemljišta na Plaščanskom brijegu.

Pored ovog samostanskog imanja i župna crkva sv. Stjepana u Plaškom raspolagala je s 23 rali oranice u samom mjestu i 32 rali u Starom Selu, Međeđaku i Kuniću kao posebnoj poreskoj općini. Ostale redovne obaveze prema crkvi nisu spomenute u registru mjesta Plaši mada je izvjesno da su bile podjednake kao i u ostalim naseljima modruškog gospodarstva.

Lisac (Lysacz)

Srednjevjekovno naselje Lisac poistovjećujemo s današnjim istoimenim selom na obronku Huma, ali njegova lokacija nije definirana. Staro naselje se nalazilo u pravcu od sela Kraguljaca do današnjeg sela Lisca. U selu su se nalazila svega 4 kmetovska imanja sa ukupno 66 rali oranice, 10 stogova sijena i mliništa. Jedno od tih imanja na dan popisa bilo je pusto.

Njihova obaveza u Urbaru iskazana je zajedno s obavezom mjesta Plaši, te oba ova mjesta čine jedno upravno i poresko područje. Obaveza kmetova ovog sela su relativno manje u odnosu na količinu zemlje koju su koristili.

Staro Selo (Selšići, Zelsyhy)

Srednjevjekovno naselje Selšići prethodi današnjem Starom Selu, samo što je ono obuhvatalo znatno širi prostor: Janja Gora I, Podhum i Latin.

U Selšićima su 1486. godine registrirana ukupno oko 24 kmetovska imanja od kojih je 13 već za vrijeme popisa bilo opustjelo. Raspolagali su s 585 rali oranice, 30 stogova sjenokoše i 6 stogova luke. Bili su to uglavnom veći seljački posjedi. U Selšićima je živjelo nekoliko bogatijih obitelji, koji su obavljali razne službe u gradu Modrušu, a ovdje dobili posjede od svojih gospodara Frankopana. Među njima se bogatstvom isticala porodica Mavra Frankovića, dvorskog službenika i nadzornika frankopanskih imanja. Frankovići su imali 90 rali oranice i 4 stoga sjenokoše. Jedan od jačih posjednika bio je i Petar Latin, na čijem posjedu je nastalo i po njemu dobilo ime današnje selo Latin.

Pored kmetova u Selšićima je živjelo i više slobodnjaka koji su u gradu Modrušu vršili konjaničku i druge službe na frankopanskom dvoru i sjedištu županijske vlasti. Novčana renta je manja od one u Jesenici, ali su zato druge službe i obaveze bile veće što proizlazi iz blizine županijskom centru. Ostale obaveze su slične, kao i u ostalim naseljima Plaščanske doline (radna i naturalna renta).

Selšićani su plaćali zajedničke obaveze sa stanovnicima Međeđaka i Kunića što znači da su s njima činili cjelovito upravno poresko područje. To su uobičajene i vremenski utvrđene obaveze.

Staro Selo je među prvima došlo pod udar Turaka, pošto je preko njega prelazio »kranjski put« s pravca Bihaća, preko Janje Gore za« Modruš i dalje za Kranjsku. Posljedice tih provala očitovale su se već u vrijeme popisa, jer je već tada bilo 13 pustih kmetovskih imanja.

Međeđak — Medvija (Medwya)

Najstariji poznati naziv za Međeđak je Medvija. Prvi put saznajemo za njegov naziv iz Urbara. Spominje se i u popisu zajedničkih obaveza sa selom Kunićem i Starim Selom. Često ga se spominje i u popisu crkvenih imanja manastira »Sv. Mikule na Brigu« s druge strane Dretulje, pa i prilikom razmeđivanja nekih imanja, koje su Zebići dobili od Frankopana 1481. godine. Za Međeđak imamo kompletan popis svih kmetovskih imanja i gazdinstava bez obzira da li je u to vrijeme na njima zatečen pravi vlasnik. To se selo i mnogo kasnije (19. st.) ne naziva današnjim imenom već Medveđaše. U popisu mjesta i zaselaka u Karlovačkom generalatu selo se spominje pod nazivom Međedište. Tek u popisu od 1910. godine susrećemo današnji naziv za to selo. Dakle, današnje ime ovog sela novijeg je datuma.

U Međeđaku je registrirano preko 30 seljačkih gospodarstava različite veličine i ekonomske snage njihovih vlasnika. Najmanji posjed bio je od 8, a najveći čak od 50 rali, što dokazuje o veoma izraženoj diferencijaciji. Ukupna površina svih tih posjeda iznosila je oko 500 rali oranice i oko 45 stogova sijena, najviše luke, a sasvim malo sje-

nokoše. Polovina imanja u vrijeme popisa nije imalo svoje vlasnike. Najviše opustjelih imanja dato je plemićima Skalićima koji se i kasnije javljaju kao službenici Frankopana Tržačkih. Osim Skalića u Međeđaku je bilo više tih »odličnika« kuće Frankopana, kao što su: Oštriharići, Krajači, Klinčići i Đankovići.

Novčana renta je u Medviji bila osnovni oblik obaveze. Od radnih obaveza bila je ribarija i služba konjicom koju su vršila svega dva domaćinstva za razliku od Jesenice i Starog Sela gdje je bilo najviše konjanika. I tu se ta služba mogla kompenzirati plaćanjem novčane rente. Nemamo popisa slobodnjaka, ali je sigurno da ih je bilo više s obzirom na veličinu posjeda i drugih dobara s kojima su pojedina domaćinstva raspolagala. Opća i ukupna naturalna daća davala se kao i na drugim područjima Plaščanske doline i to zajedno sa Staroselcima i Kunićanima. U Urbaru se spominje mlin i mliništa što se može odnositi jednako na obje rijeke kojima ovo selo graniči. Danas se ne može utvrditi tadašnja granica između Međeđaka i Kunića. Kunić se spominje u spomenutim zajedničkim naturalnim obavezama, ali nedostaje popis njegovih vlasnika seljačkih imanja. Spominje se Kunićki potok i neki mlinovi na Vrnjici. Međutim, i u popisu kmetova Trojvrha bilo je vlasnika luke i sjenokoše oko rijeke Vrnjike, ribnjaka, pa čak i mlinova na izvoru te rijeke.

U srednjem vijeku na posjedima feudalaca bilo je daleko više ribnjaka nego danas. Plaški je bio veoma pogodan i za taj oblik privrede, upravo zahvaljujući dvjema rijekama i brojnim potocima koji su se mogli koristiti u te svrhe. Vrnjika je bila naročito pogodna za izgradnju ribnjaka, pa se tu razvio i posebni oblik rente za izgradnju i njihovo održavanje.

Trojvrh (Zavrh)

Srednjovjekovno naselje Zavrh obuhvaćalo je područje današnjih poreskih općina Trojvrha i Vajin Vrha. Najstariji naziv za to naselje gubi se već u 17. st. i umjesto njega spominje se mjesto Vrhovce (Vajin-Vrh) u kojem se i danas nalaze ostaci župne crkve iz tog vremena. Između Trojvrha i Vajin-Vrha prolazila je rimska cesta od Modruša za Carevo Polje i dalje za Sisak.

Prema registru Modruškog urbara na ovom prostoru je registrirano u vrijeme popisa od 1486. godine oko 50 imanja, od toga 10 većih sa preko 30 rali oranice. Najveće posjede uživali su plemići Markovići i Oštriharići. Ukupna površina obradive površine iznosila je oko 1200 rali. Polovina od kmetovskih imanja bila je već tada pusta kao posljedica turskih upada na grad i okolicu modrušku. Svaki neuspio napad na grad i tvrđavu Turci su naplaćivali pljačkom i paljenjem gradske okoline.

Cerovnik (Cerovik)

Cerovnik se ne javlja u Urbaru kao posebno popisno naselje, već se njegovo ime spominje po župnoj crkvi iz 15. st. i iz popisa kmetova naselja Zavrha. Najstariji naziv za to naselje je Cerovik, a bilo je smješteno na širem prostoru između Zavrha i Munjave. Na tom području se spominju još 2 manja sela: Gojmerac i Buži.

U Bužiu (Bašah) nalazio se frankopanski dvorac koji je dodijeljen Martinu Oštrihariću, autoru Modruškog urbara i najbogatijem vlasniku ovog sela. Pored Martina Oštriharića koji je ovdje posjedovao 100 rali obradive zemlje, u Bužiu (Bužičevcima) bilo je još 11 kmetovskih imanja sa ukupno 183 rali oranice pored zemlje mjesne crkve i samostana Sv. Mikule.

Josipdol (Munjava)

Josipdol je dobio svoj današnji naziv po Josipu II, sinu Marije Terezije, a u čast i znak njegovog prolaska i kratkog boravka u ovom mjestu 1775. godine. Stariji naziv za to mjesto je Munjava, kako se i danas naziva veliki dio područja bivše općine Josipdol.

Munjava se spominje u Modruškom urbaru, ali ne kao zasebno popisno naselje, već zajedno u registru kmetovskih imanja naselja Polje (Carevo Polje). Od svih manjih sela ovog naselja spominju se samo Ivanočići i Novaci, koji su se nalazili jedni pored drugih.

Ivanočići spadaju u red starijih sela ovog kraja. Brojili su kmetovskih imanja nejednake veličine s ukupno 163 rali zemlje i jednim crkvenim posjedom od 20 rali oranice.

Novaci su također imali 11 kmetovskih imanja, ali svako po 17 rali oranice, pošto ih do popisa 1486. nije zahvatio proces imovinske diferencijacije. U vrijeme popisa na svim tim posjedima zatečeno je samo 5 vlasnika, od toga dvije udovice.

Carevo Polje (Polje)

Carevo Polje je jedno od većih i najstarijih naselja modruškog vlastelinstva. Naziv sela u registru Urbara je Polje. U popis kmetovskih i drugih imanja i pod naslovom ovog sela obuhvaćena su sva manja i veća sela od Skradnika pa sve do Oštarija i Modruša. Pored kmetovskih, crkvenih i feudalnih imanja u popisu se nalazi veći broj kmetova »četirnjaka«, ali nije precizirano područje, odnosno sela gdje se nalaze njihova imanja. Sva ta imanja različite veličine i društvenog statusa rasprostirala su se uglavnom na području Carevog Polja i Munjave gdje je ukupno bilo 85 imanja od ukupno 1813 rali oranice i odgovarajuća količina sjenokoše i pašnjaka.

I u Carevom Polju je prilikom popisa od 1486. godine zatečeno jedva 50% vlasnika, a što je posljedica turskih prodora, pljačke, paljenja, odvođenja u ropstvo i raseljavanja stanovništva u druge krajeve Hrvatske, pa i izvan nje.

Naselje u Carevom Polju postojalo je još u rimskom periodu. Kroz to naselje je prolazila rimska cesta, a i u mjestu su postojale mnoge rimske građevine osobito uz potok Munjavu gdje je nađeno najviše materijalnih ostataka iz tog vremena.

Na temeljima jedne rimske građevine, a na mjestu zvanom Svetice, izgrađena je velika crkva Sv. Marije stare, koja je u vrijeme popisa imala više svećenika i oko 124 rali obradive zemlje. Osim toga u mjestu je postojala jedna gostionica (taverna) dok je u njegovoj okolici bio knežev posjed (alodijal) od oko 100 rali oranice.

II. Prodori Turaka i seobe hrvatskog i srpskog naroda

I

Prodori Turaka u Hrvatsku popraćeni nemilosrdnim paljenjem i pustošenjem teritorija, izazvali su strahovitu paniku i komešanje hrvatskog stanovništva. Prve provale još u početku 15. stoljeća bile su rjeđe i nešto slabije, ali padom Bosne 1463. godine one postaju sve češće, jače i razornije. Upadi Turaka preko hrvatske granice bili su iznenadni i siloviti, a njihove posljedice katastrofalne. Iza svakog takvog upada nastajala je prava pustoš. Pljačke, paljevine i odvođenje u ropstvo oba spola i svih uzrasta bile su stravične slike i one su pokrenule i od rodnih ognjišta otrgnule ogromne mase hrvatskog stanovništva. Hrvate na ovom prostoru zadesila je ista zla sudbina kao i druge južnoslavenske narode od pojave Turaka na Balkanu.

Otpor protiv Turaka u prvom njihovom naletu bio je veoma mlak i slabo organiziran. Hrvatsko plemstvo zabavljeno je samim sobom i međusobnim sukobima oko baština pa se nije dospjelo okupiti i povezati u čvršći front za obranu granice Hrvatske. Feudalci su mjestimično pružali otpor, ali su se istovremeno pripremali za uzmak kupujući posjede u sjevernijim i manje ugroženijim predjelima Hrvatske. Kmetovi, koji čine većinu stanovništva, nisu bili vojnički organizirani te se ni oni sami nisu mogli odbraniti.

Važniji pravci turskih prodora u Hrvatsku, i dalje za Kranjsku, išli su starom trasom trgovačkih putova. Napadi na Modruš dolazili su s više pravaca, a najviše preko Tržića i preko Plaščanske doline. Modruš je bio prepreka pljačkaškim pohodima za Kranjsku pa su Turci na taj grad vodili nekoliko vojni. Mnogi od tih napada predstavljali su pravu katastrofu (1470, 1486. i 1493). Samo u toku 1470. Turci su poduzeli 3 napada na središte Modruške županije. Već slijedeće 1471. Turci prodiru i pale sve do grada Ljubljane i odvode što iz Hrvatske što iz Kranjske oko 80 000 žitelja. Grad Modruš je ispočetka odolijevao turskim napadima, ali što su oni duže potrajali, postajao je sve slabiji i ranjaviji dok konačno 1493. nije potpuno podlegao. Spalio ga je bosanski Jakub-paša pri povratku s pohoda na Kranjsku.

Napadi Turaka na Plaški i Plaščansku dolinu bili su usputni i istovremeni s napadima na Modruš. Mnogi od tih napada bili su ovdje

zaustavljeni. Turci su u Plaški upadali s pravca Rakovice, s tzv. »kranjskog puta« koji je vodio preko Močila i Paleža. Svaki turski upad bio je popraćen pljačkom, paljevinom i odvođenjem stanovništva u ropstvo. Nije zabilježen datum povlačenja posade branitelja grada Plaši, ali u jednoj kasnijoj procjendbenoj ispravi od 1558. godine stoji da je Plaški potpuno opustio (»Castrum Plaaz est totale desertum«). No, prodori Turaka preko ovog teritorija nisu time prestali. Padom Like pod Tursku oni su se još pojačali i to s pravca Jesenice i Uvale.

II

Iseljavanje hrvatskog stanovništva s područja Plaščanske doline kao i s ostalih jugozapadnih naselja frankopanskih posjeda, vršilo se u tri osnovna pravca: a) u Hrvatsko primorje, b) u sjeverne predjele svojih gospodara, tj. u sjevernije krajeve Hrvatske i c) u Kranjsku i dalje izvan južnoslavenskih zemalja. Prva dva migraciona pravca bila su već od ranije poznata. U tim pravcima vršila su se i ranije pojedinačna i manje grupna kretanja i to u sklopu unutrašnje feudalne kolonizacije. Međutim, ta ranija migraciona pomjeranja i razmještaj stanovništva u okviru jednog te istog vlastelinstva, ne mogu se uporediti s masovnim iseljenjem stanovništva 15. i 16. stoljeća kao krajnjim i očajničkim korakom za spas svog biološkog opstanka. To su, zaista, bili teški i tragični dani hrvatskog stanovništva, posebno seljaštva koje je često u paničnom bijegu ostavljalo svu svoju mukom stečenu« imovinu.

Migracija hrvatskog stanovništva u Kranjsku vršila se u većim grupama i neorganizirano. Bio je to bijeg i privremeno sklanjanje stanovništva, koje se vraćalo odmah nakon jenjavanja turske opasnosti ili nakon nekoliko godina. Povratnike iz Kranjske, bez obzira na dužinu njihovog boravka u tim krajevima, nazivali su »Kranjcima«. Iseljavanje je, što u većim što u manjim grupama, potrajalo preko 100 godina. Najteže je bilo onim grupama koje su zauvijek napustile svoju domovinu tražeći spas na teritoriju Austrije, Ugarske, Slovačke i Češke. Rezultat svih tih seoba je stvaranje pojasa pustoši, koja je kao tampon-zona razdvajala Kranjsku od Bosne s kojom su potpuno gospodarili Turci. Nije nam posve poznata slika te pustoši u svim selima jugozapadnog područja Modruške županije, kao ni godine totalnog iseljavanja stanovništva iz pojedinih naselja. Isto tako teško je danas utvrditi sela koja su potpuno opustjela, kao i ona u kojima se održao etnički kontinuitet. Ali, sasvim je sigurno da je prostor užeg dijela Plaščanske doline, te Blata i Jesenice, potpuno opustio još u 16. stoljeću. Najprije su opustjela naselja uz »Kranjski put« i sve pravce prodora Turaka. U izvještajima krajiških oficira i graničnih komisija stoji da je na većini bivših selišta ponovno zarastao korov, trnje i grmlje tako da se na nekim mjestima potpuno izgubio trag ranijeg života.

III

Doseljavanje srpskog stanovništva u Plaščansku dolinu i bližu okolicu dio je velikih seoba srpskog naroda izazvanih karakterom turskih ratova i načinom njihove vladavine. Ono istovremeno predstavlja oblik velikog kretanja i pomijeranja balkanskog stanovništva, silnih migracija koje su u korijenu izmijenile etničku sliku jugoslavenskog, pa i balkanskog prostora. Uzroci tih seoba su brojni i različiti, motivi raznorodni, ali je osnovni i najdublji uzrok uvijek bio isti: »teška, tragična ljudska patnja«. Ona je natjerala ljude da napuštaju svoja rodna ognjišta i da se sklone od svojih progonitelja i zulumčara na teritorij gdje se moglo preživjeti i odakle se mogao pružiti kakav-takav otpor.

Najveći izvor svih srpskih seoba u srednju Hrvatsku bio je dinarski prostor od Albanije do Like. Bio je to ujedno najzdraviji populacioni prostor odakle se i ranije popunjavalo područje Panonske nizine. Tim prostorom se pomicalo mnoštvo srpskog naroda iz Srbije, Crne Gore, istočne Hercegovine i Bosne još od prvih dana turske okupacije. Velik broj kršćanskog, a time i srpskog stanovništva, prisilno su dovlačili Turci iz unutrašnjosti države s ciljem da im ono kuluči i hrani njihove granične posade.

Stabilizacijom tursko-austrijske granice 1527. do 1683. godine stvaraju se dvije akumulacione zone u kojima se zaustavlja i koncentrira ogromna masa kršćanskog stanovništva u Bosanskoj krajini i na području Like. Te dvije zone su predstavljale nepresušni izvor srpskog stanovništva za područje Vojne krajine koja se istovremeno stvarala. Život Srba na području Like i Krajine kao i stanje austro-turskih odnosa, predodređivali su intenzitet i masovnost srpskih seoba u Hrvatsku i Ugarsku.

Migracija srpskog stanovništva na teritorij Hrvatske usko je vezano za obrazovanje sistema Vojne krajine, a naročito njenim organizacionim učvršćenjem i izdvajanjem ispod kompetencije hrvatskog bana i sabora. Za obnovu granice bili su zainteresirani hrvatski feudalci, donjo-austrijski staleži i svi tadašnji vladari habzburške dinastije. Krajiški sistem obrane u svom početku bio je veoma skup i neefikasan. Preseljenjem srpskog stanovništva na pustu graničnu teritoriju, stvoren je čvrst bedem obrane na turskoj granici, a u liku »Krajišnika«, Austrija je formirala najjeftiniju vojsku u tadašnjoj Evropi. Zbog toga su krajiški generali preuzeli preseljenje novog stanovništva u svoje ruke i vršili ga na različite načine.

Najčešće je inicijativa za preseljenje dolazila sa strane krajiških oficira koji su, bilo po naređenju, bilo po vlastitoj volji, odlazili u tursku pozadinu i nagovarali stanovništvo na seobu. Tom prilikom su davali razna obećanja u smislu vojničkog i budućeg društvenog statusa ovog naroda. Obećanje vojnih vlasti nisu mogla zaostajati za »vlaškim pravima« koja su Srbi uživali pod Turcima. Nekoliko većih i poznatijih preseljenja, izvršena su i na inicijativu domaćih vojvoda i knezova, a bilo je i prisilnih prevođenja. Svaki neuspjeli pokušaj izvlačenja pojedine grupe izazvao bi strašnu odmazdu od strane Turaka.

Migracione grupe po svojoj veličini bile su različite: od nekoliko hiljada do pojedinačnih prelaza i spašavanja bijegom. Selili su se po mogućnosti s pokretnom imovinom, ukoliko su je uspjeli izvući ispod turskog nadzora. Zbog toga se najviše selilo noću i u vrijeme odsustva veće turske vojske. Pokretna imovina se uglavnom sastojala od većih ili manjih stada krupne i sitne stoke. Na čelu te mase naroda nalazili su se domaće starješine ili austrijski oficiri, ukoliko se izvođenje i preseljenje vrši prisilno i pod borbenim dejstvom.

Prva srpska naselja na području Modruške županije

Plaščanska dolina je dugo vremena ostala nezaštićena od turskih upada te nije bila pogodna za nastanjivanja sve do početka 17. stoljeća. Zbog toga prve srpske naseobine nastaju bliže Ogulina. Razaranjem Modruša 1493. županijska vlast je prenesena u Ogulin, a u ranijem središtu ostala je samo straža, koja se tu neprekidno nalazila kroz idućih 150 godina. Među prvim stražarima Modruša oko 1500. godine spominje se i nekoliko Srba kao što su bili: laćman Vukivoj Kosanović, vojvoda Kuzman Marković i Toma Pogrmilović s još nekolicinom stražara. Te godine, a u jednoj ispravi kneza Bernardina Frankopana pisanoj u vezi razmeđivanja Ogulinaca između Modruše i Vitunja, spominju se i Srbi kao već tamo naseljeni. Prve srpske naseobine u ovim krajevima, osnovane su u Otoku i Hreljinu. Prva i osnovna dužnost njihovih najstarijih žitelja bila je da stacionirani u Ogulinu brane taj pravac kojim su Turci prodirali u Kranjsku. Osim toga, njih je Ferdinand odredio da vrše izviđačku službu (uhode) na tursku teritoriju, pošto su oni bolje poznavali Turke kao svoje bivše gospodare, kao i mjesta i jačinu njihovih posada. Za tu službu počeli su od istoga vladara dobivati redovnu plaću 1540. godine. Isto tako Zrinski i Frankopani naseljavaju brojne porodice »Vlaha« na sjevernija i zaštićenija naselja od Marijandola do Zumberka. Smještanje prvih grupa naseljenika bliže granici Kranjske uslovljeno je velikom potrebom za popunom obližnjih utvrda. Bilo je tu i drugih razloga, a što se vidi iz uputstava koja vojna vlast daje svojim oficirima: »Prebjezi (‚Vlasi') imadu se odmaknuti od turske međe da ne bude povoda uhodam.« Opreznost austrijskih i drugih vlasti prema novim doseljenicima je izraz nepovjerenja, pošto su bili česti slučajevi vraćanja odbjeglog stanovništva pod tursku vlast zbog neispunjenja datih obećanja od strane krajiških oficira.

Mnoge grupe Srba su prevedene preko Plaščanske doline, ali se tu nisu zaustavljale. Austrijska vlast prvi put svraća svoju pozornost na prostor Plaščanske doline 1577. godine prilikom komisijskog pregleda očuvanosti starih utvrđenja koja bi se mogla koristiti za potrebe obrane granice od Turaka. Tada je utvrđeno da su Plaški (Blasskhy) i Jesenica (Jessenicza) važne tačke odbrambene linije Otočac — Dabar — Tounjska Peć.

Ubrzo po donošenju Bruškog ukaza 1578. o uređenju Vojne krajine, ova mjesta su dodijeljena na čuvanje kapetanu Andriji Tadioloviću za godišnju plaću od 4278 forinti a 10 godina kasnije njegovom sinu Nikoli pod istim uvjetima i za istu plaću. Prema tim ugovorima Tadiolovići su bili dužni da brane i štite »Dabar (Thäbär) i Plaški (Blaschkhi) a osobito da paze na uske klance od Saborskog i Močila kroz koje su se iznenada pojavljivali Turci.

Plaški kao moguće i veoma pogodno mjesto za naseljavanje srpskog stanovništva, spominje se tek krajem 16. i početkom 17. stoljeća, tj. prilikom naseljavanja Gomirja, Vrbovskog i Srpskih Moravica 1599—1605. godine. Uz ove seobe izbio je sukob između grofa Đure Zrinskog i generala Lenkovića, koji je izveo mnoštvo »pravoslavnih i katoličkih Vlaha« iz Dalmacije nakon neuspjelog napada na Klis 1596. godine. Feudalci su u doseljenoj raji vidjeli moguću zamjenu za odbjegle i odseljene kmetove, a vojna vlast izvor jeftine vojne snage za odbranu granice. Da bi izgladili sukob, predloženo je da se dio tog stanovništva preseli u Plaščansku dolinu. Međutim, sukob je izglađen, jer su Gomirci bili potrebni upravo na onom prostoru, pošto su Turci iz Otočca preko Kapele često upadali u Kranjsku.

Prva seoba Srba u Plaščansku dolinu 1609. godine

Najintenzivnije i veoma masovne seobe srpskog stanovništva u Hrvatsku vršene su u vrijeme dugog rata između Austrije i Turske 1593—1606. godine. U tom ratnom periodu naseljena je Banija, dio Korduna i austrijski dio Like. Tada je naseljeno i susjedno područje od Slunja do Tounja 1605. godine.

Završetkom tog rata korjenito se mijenjaju opće političke prilike, pa i one koje se odnose na preseljenje i prihvat tog stanovništva. Austrija je s uspjehom završila ovaj rat i još više stabilizirala granicu naprama Turskoj. Jenjala je svakodnevna turska opasnost, a i potrebe za prevođenje novog stanovništva iz Turske na područje Vojne krajine. Iskrsla je povoljna prilika da se uklone razmirice između krajiške vojne vlasti, hrvatskih i drugih feudalaca o pravu na novodoseljeno stanovništvo. Bočkajev ustanak, kao izraz protestantske akcije, izazvao je još veću nervozu u inače kompliciranu političku situaciju u Monarhiji, pa i podozrivost na gomilanje sve brojnijeg nekatoličkog stanovništva na njenoj državnoj teritoriji. Kranjski staleži, koji su svojevremeno bili životno zainteresirani za ovakav sistem obrane, počeli su pružati otpor svakom daljnjem preseljenju tim više što su smještaj i prehrane tog stanovništva u prvim mjesecima njihova prelaska padali na njihov teret. Mijenjao se tada i stav Turaka prema svojim podanicima na granici. Turci su u toku rata izgubili velik broj pučanstva, tako da su im neka granična mjesta potpuno opustjela pa ih je to natjeralo na popuštanje prema svojoj raji. Oni poduzimaju niz pacifističkih mjera u svrhu zadržavanja stanovništva. Nudili su čak i veće privilegije od

onih što su ih kršćanskom stanovništvu na turskoj strani nudili krajiški oficiri u ime krajiške komande.

Svi ovi faktori, osim nekih pojedinaca iz redova krajiških funkcionera, radili su na obustavljanju, pa i sprečavanju daljnjih seoba na područje Hrvatske. Upravo u ovako nepovoljno vrijeme dolazi i do prve seobe Srba na uže područje Plaščanske doline.

Prva grupa Srba u Plaščansku dolinu stigla je iz Ličkog Ribnika 1609. godine. Grupa se sastojala od 33 porodice, a brojila je ukupno 532 osobe. U njoj je bilo 190 za oružje sposobnih ljudi, a dovela su je 3 domaća kneza. Sticajem okolnosti ribnički Srbi nisu dospjeli zatražiti dozvolu za svoje preseljenje. Grupa je, tako reći, odbjegla s turskog teritorija Like bojeći se odmazde ličkog bega koga su lično napali u Ribniku zbog globa i nameta. Posjekli su mu 5 njegovih delija, tako da se jedva i sam beg izvukao iz tog okršaja. Uznemiren tim prepadom, beg je otišao u Banju Luku da lično od paše zatraži vojnu pomoć. Paša mu je odmah poslao kaznenu ekspediciju u jačini jedne oveće čete. Znajući što ih čeka, ova grupa ribničkih Srba je izbjegla iz dotadašnjih prebivališta i prešla na austrijsku stranu i ulogorila se 3. aprila 1609. godine na jednom pustom polju nedaleko Brloga. Za taj događaj ubrzo je saznao i vojvoda Ferdinand. Njega je o tome obavijestila kranjska vlada 28. juna i istovremeno izrazila svoj negativan stav o ovom i svakom daljnjem preseljavanju »Vlaha«. Vlada je upozorila i na svoje nedaće zbog posljednje dvije nerodne godine. Nadvojvoda je prihvatio iskaze i stavove kranjske vlade, ali je upozorio na političke posljedice koje bi mogle proizići u slučaju prisilnog vraćanja tog stanovništva na tursku teritoriju. Ne može ih prema sugestiji kranjskih staleža slati niti u Ugarsku, pošto i tamo već ima velik broj preseljenih Srba. Zato ih traži da za ovo stanovništvo što prije skupe i dopreme 200 kupljenika prosa da se taj narod spasi i prehrani do vlastite žetve.

Ovako težak i posve neizvjestan položaj izazvao je očajanje i kajanje u redovima ovih srpskih porodica pa poručuje ličkom Halil-paši da dođe po njih. Za te pregovore saznao je ogulinski kapetan i za to kazni dvojicu narodnih starješina. Istovremeno zaprijeti oštrim kaznama za sve one koji bi i dalje održavali veze s Turcima. Zaplašeni kaznama ribnički Srbi su obustavili daljnje pregovore s Turcima i obratili se nadvojvodi u Gracu. U Grac su poslali tri narodna kneza Radoja Ljubišića, Petra Tadeškovića i Pauna Lalića. Prije svog polaska, smjestili su ove porodice bliže Ogulina (između Modruša i Oštarija) i na polasku se javili ogulinskom kapetanu.

Knezovi su u ime ovih porodica tražili od nadvojvode da im se dodijeli prazan prostor ispod Kapele, oko rijeke Dretulje i Jesenice, da ih se primi u vojničku službu s odgovarajućom plaćom i da se izgradi kula u Plaškom slična kulama u Vinici i Prilišću. Za uzvrat su ponudili da će tamo naseliti »za dvije do tri godine od svojih prijatelja i braće dvije i više hiljada hrabrih vojnika« i da će zatvoriti sve klance i tokala od Senja do Slunja i od Ogulina i Tounja do Karlovca i da će »svagda odbiti i potući Turke da ne prodru u Kranjsku«.

Nadvojvoda je knezove primio s ovim zahtjevima 18. augusta i već sutradan uputio pismo ogulinskom kapetanu Ivanu Galu da primi tri kneza s »novim Vlasima na vojnu službu i plaću«. Vojna vlast je posebno vodila računa o zadovoljenju narodnih prvaka te se kapetanu Galu nalaže da ovim knezovima dade po dvije vojničke plaće.

Pregovori o ovom preseljenju s kapetanom Galom potrajali su oko tri godine. Zbog toga je nekoliko nestrpljivih porodica i pojedinaca napustilo grupu i naselili se oko rijeke Mrežnice. Otala većina nakon trogodišnjeg potucanja i potipanja bez krova i ognjišta naselila je Munjavu, Trojvrh, Vojnovac, Latin, Podhum i prostor oko vrela Dretulje. Plaščanska dolina je nakon 70 i više godina pustoši ponovo oživjela. Njeno naseljavanje počelo je sa sjeverozapadne strane pošto je jugoistočna strana bila više ugrožena. Turci su često iznenada upadali preko Paleža i Uvale, pa će se taj prostor naseljavati kasnije i u sigurnije vrijeme.

Nakon razmještaja ove prve i velike grupe doseljenog srpskog stanovništva, svake godine pristizale su nove grupice i pojedinci. Bili su to uglavnom rođaci i poznanici prvodoseljenih porodica. Sve te seobe i seobice, bez obzira na motive i brojčanu veličinu, nisu bile beznačajne za porast stanovništva u Plaščanskoj dolini. Jedna od nešto značajnijih seoba u te tri godine zbila se 20. januara 1612. godine. Grupa se sastojala od 24 porodice, a stigla je s pravca odakle je i njena velika prethodnica od 1609. godine. Ovu grupu su izveli Srbi graničari iz Brinja i Otočca i uputili je prema Ogulinu. Odmah po njenom dolasku, ogulinski kapetan Gal se obratio Ferdinandu s molbom da što prije izašilje komisiju za razmještaj tog stanovništva. Komisija je ubrzo izašla na teren i raselila sve ove porodice u već naseljena sela u kojima je bilo još prostora za osnivanje seljačkih imanja.

Život Plaščana u prvim godinama boravka u novoj postojbini bio je mukotrpan. Izbjegli su krajem ljeta i bez imovine (čak ni stoku nisu uspjeli pregnati) na teritorij na kome im dugo nije određeno selo i imanje. Ispočetka su živjeli od pomoći vojnih vlasti, a kasnije, čim su raspoređeni po selima, prišli su krčenju zemljišta i izgradnji prvih nastambi. Prvi usjev i plodine koje su zasijali bilo je proso, a zatim jari i ozimi ječam, pšenica, raž, grah i bob. Kukuruz i krumpir kao osnovne prehrambene biljke uzgojili su narednih stoljeća, jer još tada nisu stigle u Plaščansku dolinu, u vrijeme prvih seoba. Bila je to svakodnevna borba za hranu i za obranu od Turaka, koji su često upadali preko Uvale i Paleža i robili tada još nezaštićena sela. Obećani čardak dugo nije izgrađen, a niti je postavljena straža za odbranu područja. Turci su se često svetili odbjeglim Srbima: palili su njihove domove, pljačkali stoku, ubijali ili odvodili u zarobljeništvo masu pohvatanog stanovništva. Oni su poduzimali čitave kaznene ekspedicije za odmazdu »nevjernim Srbima«.

Upadi Turaka bili su veoma česti upravo prvih godina života u Plaščanskoj dolini. Prvi veći prodor Turaka poduzeo je Hazuf-aga 1613. godine s oko 800 konjanika i pješaka. Tom prilikom su Turci ubili 12

ljudi i zaplijenili oko 8 650 komada krupne i sitne stoke, 34 konja, opljačkali 42 kuće i popalili 15 stogova sijena i 5 kuća. Tri veća upada izvršio je Mustafa-beg Šeferbegović iz Bihaća kojom prilikom su porobljena sva sela do Ogulina i Carevog Polja, pobijeno 13 ljudi, opljačkane 72 kuće i otjerano 14 313 grla krupne i sitne stoke. Stanovništvo je u pol zime ostalo bez hrane, to su 1. II 1614. godine poslali delegaciju u Grac da im pomogne te je nadvojvoda naredio da im se pošalje 5—6000 vagana žita. Upadi Turaka nastavljeni su i tokom 1615. godine. Vuk Frankopan Tržački kao prvi kapetan Plaščana, a kasnije komandant Hrvatske krajine je zaprijetio Mehmed-begu Muratbegoviću da obustavi daljnju pljačku, ali bez uspjeha. Međutim, Austriji je iznad svega stalo do mira s Turcima i naredila je generalu da zabrani eventualna četovanja Srba i njihove upade na tursko područje. Naime, Srbi su često i sami ulijetali na turski teritorij da bar nešto vrate od otete i opljačkane imovine. Zabrana četovanja na Turke negativno se odrazila na odnose ovog stanovništva sa Kranjskom pošto su se pljačke okrenule u ovom pravcu. Nastale su represalije vojnih vlasti i kažnjavanje vinovnika što je natjeralo neke pojedince da stupe u razgovore s Turcima o povratku. Ferdinand je sagledao prave razloge nemira i nedaća pa naredio baronu Egenbergu da Srbima iz Gomirja i Modruše dade 1000 vagana ječma i zaprijetio je Vuku Frankopanu da prestane siliti srpsko stanovništvo da postanu njegovi kmetovi. Zbog svih tih nedaća i česte pojave gladi, nekoliko porodica je iseljeno u Slavoniju. Bila je to prva seoba u Slavoniju s ovog područja. Ratna opasnost na granici Turske bila je permanentna bez obzira na postojanje formalnog mira. Upadi preko granice bili su česti i obostrani a imali su uglavnom pljačkaški karakter.

Stalna turska opasnost i strahovita pljačka mirnog stanovništva, uticala je ponovno na pokretanje zahtjeva za izgradnju tvrđave u Plaškom i smještaj odgovarajuće posade. U tom cilju je poslana jedna komisija koja je trebala utvrditi lokaciju te tvrđave. Jedan od uglednih članova te komisije baron Ditrih Auersperger uočava vrijednost Plaščanskog brijega, ali i on daje prednost lokaciji u Zvečaju nedaleko Karlovca. Prvo, on ističe veliku cijenu koštanja te tvrđave, ali još otvorenije izražava sumnju u vjernost Srba. Kranjski staleži, koji su ranije forsirali preselenje Srba na ovaj teritorij, nisu također za izgradnju ove tvrđave, jer po njima ona tada nije bila ni potrebna kad je to stanovništvo već svojim mnoštvom, dakle svojim životima i imovinom bilo dovoljna prepreka manjim prodorima Turaka. Turci se po mišljenju staleža, ne bi ni usudili prodrijeti u Kranjsku, a iza leđa ostaviti ovoliko graničara.

Srbi Plaščanske doline preživjeli su teške godine po svom doseljenju u ove krajeve. Njih je zadesila ista zla sudbina kao i Hrvate na istom teritoriju prije 100 i više godina. A u prvim godinama 17. stoljeća, u vrijeme prikupljanja hrvatskog stanovništva trpjeli su zajednički i istovremeno tursku pljačku, paljevine i odvođenje stanovništva u tursko ropstvo.

Ostale seobe Srba u Plaščansku dolinu i okolicu

I

Početkom 1639. godine došlo je do preseljenja jedne veće skupine Srba u Plaški, Otok i Vitunj iz Petrovog Polja, odnosno Ličkog Petrovog Sela. Ovaj narod je silom izveo ogulinski kapetan Gašpar Frankopan Tržački s vojskom od 4000 ljudi. Sve one koji ne htjedoše poći, kapetan ih je dao »posjeći i porobiti«. Od te grupe u Plaški je smješteno 255 osoba, u Vitunj 17 porodica i jedna veća skupina u selo Otok. Dio tog stanovništva raspoređenog u Plaščansku dolinu razmješten je na prostoru od Suvaje do Dretulje, odnosno na prostoru Plavča-Drage, Lapta, Plaške Glave, Vere i Zebića. Nekoliko porodica je smješteno u već ranije naseljena sela. U vezi s tim događajem spominju se i krčenja zemljišta u Jezeru i Janja Gori, ali nije poznato da li je koja porodica smještena u ta naselja.

II

Oko polovine 17. stoljeća došlo je do preseljenja 12 porodica koreničkih Srba u Plaščansku dolinu i to na njihov vlastiti zahtjev. Pregovore o njihovom prelasku počeo je senjski kapetan Herberštajn još 1640. godine. U Korenici je u početku 17. stoljeća bilo oko 120—130 srpskih kuća kao raja bega Murata. Koreničani su se istovremeno pokoravali generalima Hrvatsko-primorske krajine i u znak podaništva davali im godišnji danak po jednog dobrog konja, 50 ovnova i 2 šarenice (čilima). Unatoč tom teretu bili su izloženi nemilosrdnom zulumu jedne i druge strane. Zbog toga se rasele duž turske granice, tako da je oko polovine tog stoljeća ostalo samo 40 kuća. Položaj preostalih kuća bio je još teži zato odluče da prijeđu na austrijsku stranu. Međutim, pregovori su se otegli pa je preseljavanje izvršeno tek 1655. godine. Iseljeno je 12 porodica s ukupno 140 žitelja od toga 40 sposobnih za vojsku. Najprije su se smjestili kod Otočca, a zatim 7. maja grupa je prešla u Plaški i razmjestila se po već ranije naseljenim selima. Nakon ove, spominje se još jedna manja seoba od 1666. godine, ali nije poznata veličina, a niti motivi prelaska. Grupa je izbila u Munjavu gdje je odmah ostalo nekoliko porodica, a manji dio je naseljen u Plaškom i Jesenici.

III

Jesenica je više puta pustjela i ponovno naseljavana bilo od strane krajiških vlasti bilo sa strane Turaka. Prvi put je opustjela u 16. stoljeću. Krajem istog stoljeća postavljena je u Jesenici četa haramija pod komandom Andrije Tadiolovića, a kasnije njegovog sina Nikole. Osim ove straže haramija u Jesenici se tada ne spominju nikakva naselja, a ni njihovi žitelji. Prva srpska straža postavljena je ovdje tek 1613. godine.

Godine 1638—40. Jesenicu su naselili Turci s 58 hrvatskih i 2 srpske porodice. Krajiška komanda se ubrzo zainteresirala za ovo stanov-

ništvo i propagirala njegovo preseljenje na krajiški teritorij, što je i uspjela 1645. godine preselivši te porodice u selo Krmpote i oko Sv. Jurja nedaleko Senja. Boravak ovog stanovništva na austrijskoj strani nije bio dugog vijeka. Razočarani sistemom globe i poreza senjskog kapetana, preselili su se 1653. godine na mletački teritorij u sjevernu Dalmaciju. Kretanje i seljenje ovih hrvatskih i srpskih porodica s turskog na austrijski, te s ovog na mletački teritorij ukazuje na tešku patnju i previranje naših naroda u vrijeme velikih i krvavih bitaka za spas evropske civilizacije od turskog despotizma.

U drugoj polovini 17. stoljeća Jesenica je bila u rukama krajiških vlasti, kada je ponovno naseljena grupom Usorčana 1659. godine. Mjesto Jesenicu je tada branila četa od 50 haramija, a okolne klance i prolaze još 100 uskoka i nekoliko grupa macola koji su povremeno čuvali neke ugroženije punktove u sistemu granične odbrane.

Posljednju organiziranu seobu Srba u Plaščansku dolinu izveo je general Josip Herberštajn 1680. godine. Grupu je sačinjavalo nekoliko porodica koje je general pokupio iz preostalih kuća u Korenici. Najprije ih je smjestio u Plaški, a zatim prebacio u Jesenicu. Njihov boravak u Jesenici bio je svega desetak godina, tako da je ovo naselje ponovno opustjelo.

Jesenica je konačno naseljena 1705. godine sa dobrovoljcima krajišnicima iz Plaškog. Doseljeno je 30 kuća iz nekoliko sela Plaščanske doline, a po odobrenju krajiškog generala Hanibala Porcije koji im je to potvrdio posebnom ispravom od 13. decembra 1705. godine.

<

TV

Saborski je u početku turskih provala poslužio kao pogodno zbježište hrvatskom stanovništvu iz Like i bosanskih međa. Pod neposrednu kontrolu Turaka došao je već nakon njihovog osvajanja Like 1528. godine. Preko Saborskog su Turci upadali u Plaščansku dolinu i preko nje u Modruš i Kranjsku. Dok je Jesenica kao tipična tampon-zona često prelazila iz ruke u ruku, Saborski je duže ostao pod kontrolom Turaka. Stanovništvo Saborskog je bilo u stalnom pokretu: jedne grupe su prelazile na teritorij Krajine, a druge bi istovremeno dovodili Turci i ponovno nastanjivali opustjela sela i imanja. Jednu veću grupu Turci su naselili istovremeno kad i Jesenicu 1638. do 1640. godine.

Veće kretanje stanovništva u Saborskom i njegovoj bližoj okolici izvršeno je za vrijeme velikog turskog rata 1683—1699. godine kada je od strane krajiških vlasti raspoređena jedna veća skupina Hrvata i Srba od oko 200 kuća i naseljena u Rakovačkom Polju, Močilima, Skradu i Saborskom.

V

Doseljavanje Srba u Plaščansku dolinu nije izazvao niti jedan značajniji sukob s hrvatskim stanovništvom, pogotovo ne s hrvatskim seljaštvom i to iz više razloga: srpsko stanovništvo je najprije popu-

njavalo opustjela sela i tzv. prazne populacione prostore, zatim u nekoliko seoba zajednički učestvuje srpsko i hrvatsko stanovništva, osnovne mase srpskog i hrvatskog stanovništva predstavlja seljački elemenat čiji interesi su istovjetni i najzad već u prvim godinama zajedničkog života iskazana je klasna solidarnost u otporu protiv feudalnog plemstva i globadžijskog sistema krajiških vlasti kojoj su zajednički služili. Osim toga niti jedno stanovništvo toga vremena nije napuštalo pradjedovsko ognjište bez ozbiljnih razloga. Bila je to očajnička borba za biološki opstanak. Sporovi su izbijali između novodoseljenog stanovništva i hrvatskih feudalaca koji su ih nastojali pretvoriti u podanike, kao i nesuglasice oko vjerskih pitanja. Rezultat seoba je izmješanost stanovništva na području bivše općine Josipdol, dok je ©pćina Plaški, izuzev Saborskog naseljena srpskim,' a općina Modruš hrvatskim stanovništvom.

Iseljenje iz Plaškog u Srijem 1705. godine

Veliku prekretnicu u naseljavanju Plaščanske doline i njene bliže okolice predstavlja 1700. godina. Sve do te godine trajao je proces prikupljanja i doseljavanja srpskog i hrvatskog stanovništva. Zahvaljujući klimatski zdravom kraju i velikoj populaciji, ubrzo je došlo do ravnoteže između broja stanovništva i pokrenutih ekonomskih izvora. Od te godine dalje počinje period pojedinačnog i manje grupnog iseljavanja koje sve do II svjetskog rata ima isključivo ekonomski karakter.

Prvo veće i masovno iseljavanje iz Plaščanske doline u Južnu Ugarsku i Slavoniju kao i s područja cijelog karlovačkog generalata, počelo je 1705. godine. Kretanja u tom pravcu podstaknuta su stanjem iza velikog turskog rata i Karlovačkog mira 1699. godine, a svoj izvor imaju u velikom pomjeranju stanovništva u Lici, Sjevernoj Dalmaciji, Kordunu i drugim krajevima bliže turske granice. Ispočetka se to kretanje vršilo inicijativom masa u Lici i njihovim ekonomski teškim i politički neodređenim položajem poslije tog mira. Kada je među iseljenim pukom otišlo i 1011 vojnika, prisililo je krajiške vlasti da se u to umiješaju i po mogućnosti reguliraju to iseljenje. Pošto su se zaredale brojne molbe za iseljavanje u Slavoniju i Južnu Ugarsku, krajiške vlasti su nastojale da najprije popune populacione praznine u samom generalatu, a tek tada su dopuštali iseljenje izvan svog vojnog područja. Da bi utvrdili prave razloge za iseljenje, upućena je 1715. godine komisija da ispita motive preseljenja za svaku porodicu. Komisija se obratila mjesnim vojnim komandama i domaćim vojvodama i utvrdila da je glavni i osnovni uzrok seobe »tijesno« zemljište i nerodne godine. Osim toga, krajišnici su se žalili na skupoću soli, nestabilnost cijena i na neujednačenost mjera. Turska granica i nakon 1699. godine nije bila daleko od Kupe, pa je prehrana stanovništva na tom ratnom poprištu često dolazila u pitanje, pogotovo što je proizvodnja hrane vršena u znaku ratne privrede na prilično škrtoj zemlji i u psihozi životne nesigurnosti i privremenosti boravka na tome prostoru.

Iz Plaškog se tada iselilo oko 80 seljačkih domaćinstava među kojima je bilo 250 za oružje sposobnih ljudi. General Porcije, rješavajući molbe za iseljenje, uputio je najprije 30 porodica u praznu Jesenicu, a ostalima je dozvolio iseljavanje izvan područja generalata. Komisija je saslušanjem vojvoda Laze Markovića, Došena Dokmanovića i Luke Pogrmilovića zaključila da su razlozi za iseljenje iz Plaškog isti kao i na ostalom području generalata i da su iseljenici dobivali pasoše od ogulinskog kapetana Adama Purgstala od 2 forinta po osobi.

Opustjela zemljišta kapetan je prodavao za mito od 1 do 2 vola po jednom imanju. U zapisniku komisije navedeno je nekoliko imena gospodara porodica i porodičnih zadruga koji su se doselili u Srijem i to: Grozden Zupica, Milovan Zupica, Lazo Baić, Radoš Latasović, Vurgin Medaković, Nikola Tomić, Mileta Trbuhović, Mile Trbuhović, Vuk Radić, Sava Medaković, Radosav Medaković, Andre Ninković, Nikola Lisić, Radosav Budimlija, Miloš Vukelić, Ivica Mikuličić, Janko Kranjinac, Radota Latas, Stojan Latas, Vukadin Koralja, Vučić Koralja, Ilija Vezmar, Radosav Sedlar, Izmael Radalić, Grube Žegić, Radovan Grahovac, Gojko Bunjevac, Rade Bunjevac, Radojica Dragić, Sava Paskaš, Jovan Kosanović, Vukoman Grbić, Jure Radojčić, Mihajlo Grković, Dragivoj Bola, Radovan Duruš, Živo Šušnjar, Vuko Vukas i Nenad Mrvoš.

Isto tako saslušan je i porkulab Vučić Ogrizović koji je izjavio da je iz Jesenice odselilo u Srijem zbog gladi 6 kuća s 18 vojnika.

III Plaščanska dolina od početka 18. do kraja 19. stoljeća

Plaški je zahvaljujući svom geografskom i strategijskom položaju ubrzo nakon naseljavanja postao vojni, a zatim i poznati crkveni centar karlovačke eparhije. Godine 1664. izgrađena je u Plaškom dugoočekivana obrambena kula na Plaščanskom brijegu s desne strane rijeke Dretulje. Izgradio ju je ogulinski kapetan kasnije krajiški general i poznati hrvatski feudalac, Petar Zrinski. Odmah zatim u Plaški su premještena dva srpska vojvodstva (gomirsko i modruško) koja su do tada bila smještena u Modrušu. S njima je preseljeno i ono preostalih Srba iz Modruša te nekoliko porodica iz Vitunja.

Dvadeset godina kasnije krajiški general Josip Herberštajn osniva Plaščansku kapetaniju. U toj kapetaniji se pribirala krajiška vojska koju je isti general poveo na oslobođenje Like u toku velikog turskog rata 1683—1699. godine. U tom ratu javila se kuga, koja je 1691. u okolini Karlovca, a naročito u Plaškom, Vrhovinama i Sisku pomorila velik broj stanovnika. Plaški sa svojom obrambenom kulom i posadom, a kasnije vojskom kapetanije predstavljao je predstražu ogulinskoj kapetaniji i sigurnu branu od manjih turskih provala. Međutim, Plaški nije ostao dugo sjedište kapetanije. Odmah po završetku tog rata i oslobođenja Like i dijela Korduna od Turaka, nastala su previranja oko uređenja pa i administrativne podjele novooslobođenih

krajeva, te je 1712. godine potvrđena ranije donesena odluka o ukidanju plaščanske i vraćanje Plaškog u sastav ogulinske kapetanije.

Veće promjene u društveno-ekonomskom životu Vojne krajine pa i cijele Monarhije zbile su se u toku 18. stoljeća. To je period vladavine prosvjećenog apsolutizma Marije Terezije i njenih sinova. Austrija tada vodi brojne ratove za proširenje državnog teritorija i učvršćenje centralne vlasti Habzburgovaca. U tom cilju se provode brojne reforme, od kojih je za ove krajeve najznačajnija vojna reforma od 1745. godine. Život krajišnika na ovom prostoru bio je tada izuzetno težak, iako su imali status slobodnog seljaka-vojnika. Oni su čuvali granicu o svom »kruhu i ruhu« za vrlo oskudnu vojničku plaću i za uživanje krvlju natopljene zemlje. Donošenjem vojne reforme njihov položaj se još više pogoršao. Reforma ih svrstava u regularnu vojsku što ju je Austrija slala na sva evropska ratišta koja je ona tada otvorila i vodila. U tom cilju je uvedena njemačka komanda i uniforma, ali i porez za nabavu te uniforme. Osim toga, krajiška komanda uvodi besplatnu rabotu na posjedima svojih oficira, većinom stranaca. Najzad, krajiško stanovništvo je bilo dužno davati konak i podvoz u slučaju prolaska i boravka vojske u njihovom naselju i uvedene su razne globe te brojne kazne za i najmanji znak nedisciplinе ili otpora.

Izloženi teretu novih obaveza, obespravljeni ukidanjem narodnih sudova i potiskivanjem institucije domaćih knezova i vojvoda, krajišnici su pružili otpor protiv tih reformi (ustanci u Lici, Baniji i Slavoniji). Krajiška komanda je u krvi gušila svaku takvu bunu, koristeći pri tome sva moguća sredstva pa i autoritet crkve jedne i druge vjere. Crkvene starješine su učestvovale u smirivanju buna s obećanjima da će im oni direktno ishoditi zaštitu cara i vrhovne komande. U Plaškom i njenoj okolici nije tada izbila niti jedna poznatija buna, iako je i tu zabilježeno da su nove mjere izazvale strahovit revolt protiv vojnih vlasti i nove »muštre« i »mundure«.

Vojna reforma je sadržavala i novu administrativnu podjelu vojnog teritorija. Umjesto ranije podjele generalata na kapetanije, cijela Vojna krajina podijeljena je na 11 regimenti (pukovnija). Regimenta je brojila oko 5000 ljudi, a dijelila se na 4 bataljona. Svaki bataljon se sastojao od 4 kompanije po 200 vojnika. U Plaškom je bilo sjedište kompanije, a ta je imala svoju stalnu stražu u Liscu na istočnim padinama Huma.

Plaški je u odnosu na vrijeme naseljavanja vrlo rano postao sjedište srpske pravoslavne crkve za Gornju krajinu. Najprije postaje sjedište parohije sa 110 pravoslavnih kuća (oko 1700. godine), a odmah zatim i sjedište protoprezviterata u koji su spadale parohije Plaški, Jesenica, Munjava, Ogulin, Sadilovac, Ljeskovac, Mašvina, Primišlje, Zbjeg i Močila. Odmah po osnivanju Karlovačke eparhije (vladičanstva) 1713. godine, određeno je da joj sjedište bude u Plaškom. Ispočetka je vladika stolovao u manastiru Gomirju, a od 1721. preselio je svoju rezidenciju u Plaški.

Karlovačka eparhija je najprije obuhvaćala Kordun, Karlovac, Zumberak, Plaščansku dolinu, Gorski kotar i sve do mora. Lika i Krbava joj je pripojena 1749. godine, a Banija 1771. Od tada se ta eparhija teritorijalno poklapa s Gornjom krajinom i zahvaća cijelo područje srednje Hrvatske od Save do Velebita, te gradove Trst i Rijeku. Plaški je bio geografsko središte tog područja i saobraćajno dobro povezan gotovo sa svim sjedištima pripadajućih protoprezviterata. U tome je imao veliku prednost nad Gomirjem, koje je inače tada spadalo u red najpoznatijih mjesta srpske pravoslavne crkve u Hrvatskoj.

U vrijeme kada je određen za sjedište eparhije, Plaški je imao svega malu drvenu crkvicu i jednu drvenu kuću za smještaj vladike. Prva briga eparhijske uprave bila je da u svom sjedištu izgradi reprezentativnu katedralnu crkvu i vladičanski dvor za smještaj vladike i potrebe crkvenog učilišta. Taj zadatak kao svoju životnu obavezu i zadužbinu preuzeo je četvrti po redu vladika Karlovačkog vladičanstva Danilo Jakšić, rodom iz Srpskih Moravica. On je već 1755. godine počeo gradnju poznate plaščanske katedrale »Vavedenje pres. Bogorodice«, koja je spadala u red najvećih i najljepših pravoslavnih crkava u Hrvatskoj. Gradnja crkve potrajala je 8 godina, zajedno s trogodišnjim prekidom zbog sedmogodišnjeg rata 1756—1763. godine. Dvadeset godina kasnije počela je gradnja vladičanskog dvora, druge reprezentativne zgrade u Plaškom iz 18. stoljeća.

Karlovačko vladičanstvo, kroz sve vrijeme svog stolovanja u Plaškom, vršilo je znatan uticaj na društveni i politički život u mjestu, njegovoj okolici pa i cijeloj Gornjoj krajini. Njen politički uticaj ogledao se kako u borbi protiv unijaćenja, učešću na smirivanju krajiških buna u 18. stoljeću, tako i u fazi pojave političkih stranaka i velikih društvenih promjena krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Znatan uticaj crkve, obje vjeroispovijesti, imale su na politiku školstva, pogotovo što se tiče otvaranja crkvenih škola i katihizacije djece i omladine. Više sklonosti za razvoj narodnih škola imao je vladika Lukijan Mušicki za koga savremenici kažu da se »više razumije u filozofiju i pjesništvo nego u crkvene stvari«.

Osnivanje prvih svjetovnih škola na području ogulinske regimente pada u doba prosvjećenog apsolutizma 18. stoljeća. Za vrijeme Marije Terezije osnovana je po jedna tzv. »krajiška škola« u svakoj regimenti. Kasnije se to proširilo i na sjedište kompanija. Ispočetka su u te škole dolazila djeca činovnika, vojnika i trgovaca, dok je pristup seljačkoj djeci bio gotovo nemoguć, pošto su bile skupe, a i locirane su samo u gradovima. U početku 19. stoljeća, a osobito u vrijeme francuske okupacije ovih krajeva 1809—1813, dat je veći polet osnivanju narodnih škola na materinjem jeziku. Prva narodna škola u Plaškom osnovana je uz bogosloviju 1804. godine, ali je imala malo učenika. Prvi njeni učitelji bili su Jovan Pejaković, Jovo Priča, Georgije Počuča i drugi. Veći polet u razvitku školstva zabilježen je tek u drugoj polovini 19.

stoljeća za banovanja Ivana Mažuranića od kada datira velik broj osnovnih škola na području ogulinske regimente, kasnije županije.

U prvoj polovini 19. stoljeća nije bilo većih i značajnijih promjena u ekonomskom i političkom životu Modruša, Josipdola i Plaščanske doline. Čak ni četverogodišnja vladavina Napoleona nije donijela očekivane slobode i reforme. Status krajišnika je i dalje ostao, kao i sve njihove obaveze prema vojsci i državi. Pojava industrije i trgovine u Hrvatskoj, teško se probijala u ove krajeve. Škrto zemljište sa niskim prinosom, ograničena razmjena i velike obaveze, autarkična i ekstenzivna privreda, davali su ovom kraju pečat trajne oskudice. Rodna godina nije značila obilje, a nerodna je predstavljala pravu nesreću. Jedini izlaz je bio u gajenju veće količine krupne i sitne stoke kao gotovo jedinog i najvažnijeg izvora za podmirivanje novčanih obaveza. Migracija je tekla neprestano u pravcu Slavonije i Južne Ugarske. Svaka nerodna godina, a takvih je tada bilo mnogo, bila je impuls i povod svakog novog iseljenja.

Razvojem trgovine i industrije krajem 19. stoljeća i ukidanjem Vojne krajine 1881. dolazi do nešto većih promjena u političkom i ekonomskom životu ovog kraja. Industrija je nešto sporije pr®dirala i uglavnom je ostala na zanatskom nivou. Trgovina se razvijala na bazi izvoza drva i drvene građe te uvoza industrijskih proizvoda i ona je znatno utjecala na razaranje domaće radinosti i pojavu agrarnog viška stanovništva. S obzirom na inače veću populaciju i skromne izvore za život, nastavljeno je iseljavanje stanovništva iz ovih krajeva, ali znatno masovnije nego u prvoj polovini ovog stoljeća. Mijenjaju se i pravci emigracije. Pošto agrarna privreda Slavonije i Južne Ugarske nije mogla apsorbirati toliki višak agrarnog stanovništva iz pasivnih krajeva, emigracija kreće u zapadne industrijske zemlje, a još više u Ameriku.

Preostalo stanovništvo je tražilo izlaz u ekstenzivnoj zemljoradnji. Vrši se pritisak na općinsku zemlju (gmajnu, pašnjake) i proširuje obradiva površina krčenjem šikara i kultiviranjem bujadara. U tom periodu dostignut je maksimum u količini obradive površine o čemu i danas stoje tragovi njiva na bujadarama u sve ove tri predratne općine. Ali ni to nije popravilo ekonomski položaj mnogočlanih seljačkih porodica i porodičnih zadruga.

Ekonomski razvoj u drugoj polovini 19. stoljeća uticao je i na življa politička kretanja na ovom području. Posljednja unutrašnja demonstracija krajiške vojske ogulinske regimente vezana je za gušenje rakovičke bune Eugena Kvaternika iz 1871. godine. Naime, učesnici te bune, poznate u ovom kraju pod nazivom »Ćuićeve vojske«, upali su na teritorij Plaščanske doline s pravca Ljupče. »Vojsku« su dovela braća Rade i Maksim Ćuić s namjerom da pobune sve krajišnike ogulinske regimente i da krenu u Otočac. Zanoćili su u selu Vukasi pod Paležom i sutradan došli u Plaški gdje su zatražili pomoć vladičanstva

(»da im posveti oružje«). Eparhijska uprava se sklonila te se nije nitko našao na licu mjesta da taj zavjet i ispuni. Ubrzo je uslijedila intervencija krajiške vojske iz Ogulina i ustanici su se povukli odakle su i došli.

Već i ta buna dokazuje da su ovdje postojale različite političke tendencije i orijentacije za razliku od one kojom se rukovodio vođa **te** bune. Bio je to početak intenzivnijeg političkog života u Plaščanskoj dolini i njenoj okolici. Tada se javljaju prve političke stranke, ali još ne i njihovo omasovljenje. U te stranke poznate iz doba Hrvatsko--Ugarske nagodbe i kasnije, uključivali se samo pojedinici iz redova državne administracije, trgovci i bogatiji vlasnici privrednih poduzeća. Radničke organizacije bile su još u povoju i imale više esnafski karakter. Masovno učešće radnika i seljaka u političkom životu javit **će** se u ovom kraju tek u početku 20. stoljeća.

IV. Kretanje stanovništva na području Plaščanske doline i okolice od 1857—1971. godine

U priloženoj tabeli prikazano je kretanje stanovništva na području predratnih općina Josipdol, Modruš i Plaški za razdoblje od 1857—• —1971. godine. U cilju lakšeg praćenja podataka općina Modruš obuhvaćena je u cijelosti, iako njena naselja Desmerice, Gornje i Donje Zagorje nisu spadala u ratni kotar Plaški (1943—1945. godine) a što se odnosi i na selo Skradnik bivše općine Josipdol. Podaci su prerađeni po teritorijalnom principu iz 1910. godine s obzirom da se kasnije mijenjalo područje popisnih općina i njihovih jedinica. Osnovne značajke u kretanju stanovništva na praćenom području su slijedeće:

a) Broj stanovnika u sve tri općine je ukupno manji za 1,8% u 1971. u odnosu na 1857. godinu. Najveći broj stanovnika na ovom području zabilježen je 1931. i iznosio je 18 904 stanovnika. S obzirom na bržu populaciju od iseljavanja, najveći broj je mogao biti neposredno pred početak drugog svjetskog rata, ali tu procjenu nije bilo moguće dati u ovom pregledu. Iako su poslije prvog svjetskog rata vršena znatna iseljavanja, grupna i pojedinačna u Ogulin, Karlovac, Zagreb i sjevernu Hrvatsku, te u Vojvodinu i Srbiju, probni popisi za 1941. godinu pokazuju da je priraštaj stanovništva bio ipak veći od iseljavanja. Nagli pad zapažen je već u prvom poslijeratnom popisu 1948. godine, izuzev u općini Modruš u kojoj je broj stanovnika porastao. Ovaj pad uglavnom je rezultat ratnih stradanja, kolonizacije u sjevernu Hrvatsku i Vojvodinu, ostanka jednog broja ljudi u JNA, kao i zbog odlaska u razne službe. Od 1948. godine pa dalje uglavnom opada broj stanovnika u sve tri općine tako da je u 1971. evidentirano svega 14 240 stanovnika na cijelom tom području, a što je posljedica odlaska radne snage u veće industrijske centre.

Upravne općine iz 1910.	NASELJA (Popis općine)	Broj stanovnika po godinama					Nacionalni sastav 1971.		
		1857.	1911.	1931.	1948.	1971.	Hrvati	Srbi	Ostali[1]
JOSIPDOL	Carevo Polje	467	475	499	568	285	284	1	—
	Cerovnik	588	577	547	343	365	278	84	3
	Josipdol (Munjava)	883	882	1.095	901	1.098	601	436	61
	Skradnik	1.179	1.404	1.425	1.252	1.157	1.130	11	16
	Trojvrh	495	635	658	712	482	81	371	30
	Vajin Vrh	490	514	474	285	202	63	118	21
	SVEGA:	4.102	4.487	4.698	4.061	3.589	2.437	1.021	131
MODRUŠ	Modruš	1.800	2.015	1.708	1.573	1.010	980	23	7
	Modruško Zagorje	1.355	1.907	1.827	2.189	1.751	1.726	12	13
	SVEGA:	3.155	3.922	3.535	3.762	2.761	2.706	35	20
PLAŠKI	Blata	464	703	778	731	517	2	488	27
	Janja Gora	774	1.100	1.113	966	768	2	733	33
	Jezero	583[2]	696	737	695	432	—	432	—
	Kunić	572	618	557	334	178	1	173	4
	Latin	603	672	341	619	568	3	557	8
	Lička Jesenica	910	1.092	1.268	1.002	717	8	703	6
	Međeđak	548	562	580	504	365	3	349	13
	Plaški	1.707[3]	1.823	2.291	1.627	2.572	149	2.275	148
	Podhum	267	406	494	386	254	2	247	5
	Saborski	913[4]	2.010	2.012	2.165	1.519	1.476	34	9
	SVEGA:	7.241	9.683	10.671	9.029	7.890	1.646	5.991	253
	UKUPNO:								
	Plaščanska dolina i okolica	14.498	18.092	18.904	16.852	14.240	6.789	7.047	404

NAPOMENA: 1. U ostale su ubrojeni Jugoslaveni, neopredjeljeni i pripadnici drugih nacija;
2. Podaci iz 1869. godine;
3. Podaci iz 1869. godine;
4. U 1857. neki zaselci nisu obuhvaćeni u ovom naselju.

b) Prema nacionalnom sastavu iz 1971. godine na ovom prostoru živi oko 49,5°/» Srba, 47,6% Hrvata i oko 2,8% ostalih u koje su svrstani pripadnici svih ostalih nacija, nacionalno neopredijeljeni i Jugoslaveni.*

* Za izradu ovog kratkog pregleda iz prošlosti Plaškog, Josipdola i Modruša, korišten je samo jedan dio već dobro poznatih izvora i literature. Pregledom su dati d»gađaji, ali ne i uzročno-posljedična analiza. Podaci su korišteni iz slijedeće literature: M. Karanović: Dinarska plemena nemanjićkog porekla; V. Klaić: Zemlje u kojima obitavaju Hrvati; R. Lopašić: Hrvatski urbari; R. Lopašić: Spomenici Hrvatske krajine I, II, III; R. Lopašić: Karlovac; M. Sladović: Povijest biskupije senjsko-modruške; M. Japunčić: Istorija Like i Krbave; F. Šišić: Povijest Hrvata za narodnih vladara; Vj. Klaić: Krčki knezovi Frankopani; Šidak, Grafenauer, Perović: Historija naroda Jugoslavije I dio; Grafenauer, Đurđev, Tadić: Historija naroda Jugoslavije II di®; F. Culinović: Seljačke bune u Hrvatskoj; A. Ivić: Seobe Srba u zemlje austrijskih ćesara i njihove borbe za opstanak; M. Valentić: Gradišćanski Hrvati; M. Grbić: Karlovačko vladičanstvo I—IH; F. Vaniček: Istorija Vojničke Krajine I; M. Radeka: Gornja Krajina — Karlovačko vladičanstvo; T. Smičiklas: Povijest Hrvata I; S. Marković: Seobe Srba u Hrvatsku i Statistički godišnjaci iz popisa stanovništva praćeno od 1857—1971. godine.

Gojko Vezmar

RADNIČKI POKRET U PLAŠCANSKOJ DOLINI DO TRAVNJA 1941. GODINE

Pokušaj da se prikaže iscrpniji razvitak radničkog pokreta na području bivših općina Josipdol, Modruš i Plaški do travnja 1941. godine nailazi na poteškoće zbog nedostatka raznovrsnije arhivske građe, koja bi omogućila detaljniju obradu svih onih složenih pitanja u kojima je revolucionarni radnički pokret ponikao i djelovao.

O ovoj problematici do sada je pisano samo fragmentarno. Ovo je pokušaj da se navedeni procesi prikažu u svojoj cjelini. Isto tako nije istražena povijest građanskih stranka, kao ni ekonomski razvitak ovoga područja. S toga će biti potrebna daljnja istraživanja u ovome pravcu.

Uoči prvog svjetskog rata živjelo je na navedenom području oko 19 000 stanovnika. Po nacionalnom sastavu stanovništva bilo je 49,5% Srba, 47,6% Hrvata i 2,8% ostalih. Osnovno zanimanje stanovništva bila je poljoprivreda i stočarstvo dok je manji dio bio uposlen u šumarstvu, a posve mali u zanatstvu i na nekoliko malih pilana te na izgradnji željezničke pruge Ogulin — Vrhovine.

Nepovoljni klimatski uvjeti uzrokovali su da je ljetina često propadala. Ovome je pridonijela i postojeća mreža nereguliranih rječica i potoka (Munjava, Dretulja, Vrnjika, Jesenica), koje su se često izlijevale i uništavale ljetinu.

Industrija i obrti bili su vrlo slabo razvijeni. Do 1902. ne postoji niti jedno industrijsko poduzeće. Arhivski podaci pokazuju da je 1903. u Modrušu postojala manja paropila, vlasništvo Dane Rendulića iz Salopek Sela, a u Josipdolu manja pilana na benzinski pogon, vlasništvo Stjepana Šojata. Nadalje 1909. godine radi na Dretulji u Plaškom vodna pilana trgovca R. L. Bačića, a 3 godine kasnije i pilana na vodni pogon Dane Tomljenovića, a u Jesenici Mile Vukelića i Rade Kneževića. Sve ove pilane imale su mali kapacitet proreza drva i zapošljavale najviše do stotinjak radnika, uglavnom sezonskih. Nešto više radnika našlo je zaposlenje od 1909—1914. godine na gradnji željezničke pruge Ogulin — Plaški i Plaški — Vrhovine (1914—1918).

Postojeći novčani zavodi (Srpska štedionica Plaški, Hrvatska seljačka zadruga u Josipdolu, Modrušu i Saborskom) imali su vrlo malu temeljnu glavnicu (1911. svega 80 000 kruna), pa nisu mogli odigrati značajniju ulogu u razvitku privrede.

Ekonomska baza nije omogućila egzistenciju stanovništva, što se odrazilo u masovnoj emigraciji radne snage u SAD, ali i u pojedine zapadnoevropske zemlje. Tako je 1909. na radu u inozemstvu boravilo 1485 radnika (od toga 269 žena) i to s područja Josipdola 620, Modruša 125 i Plaškog 740. Taj broj je postepeno rastao sve do prvog svjetskog rata. Godine 1912. na radu u SAD bilo je 1759 radnika, a u drugim zemljama još 435.

Nerazvijenost privrede imala je daleko veliki utjecaj i na organizaciju radničkog pokreta. Radnici su bili sa sela, još uvijek potpuno neproleterizirani i sitni zemljišni posjednici koje je bilo teško privući u radničke organizacije.

Osnutak prvih sindikalnih organizacija vezan je za 1913. godinu. Tada je u podružnici Saveza drvodjelskih radnika u Plaškom bilo učlanjeno 32 radnika. Iste godine u Plaškom je osnovana i podružnica Saveza građevinskih radnika koja je imala 6 članova. Da li su ove sindikalne podružnice vodile kakve tarifne pokrete i u kojem pravcu su usmjerile svoju aktivnost, nije moguće doznati. Tek započetu organizaciju radničkog pokreta prekinuo je prvi svjetski rat. Vlasti Austro-Ugarske Monarhije izvršile su mobilizaciju vojnički sposobnog ljudstva i u Plaščanskoj dolini poslavši ga u sastav 79. Jelačićeve pješačke pukovnije na galicijski front.

Dok su mobilizirani prisiljavani da se bore za imperijalističke ciljeve centralnih sila, njihove porodice bile su izložene teškim poreznim nametima i akutnom gladovanju. Zbog toga je i raspad Austro-ugarske Monarhije s velikim nadama očekivan, i narod je u procesu stvaranja zajedničke jugoslavenske države nazirao svoje nacionalno i socijalno oslobođenje. Kasniji događaji su potvrdili da se tada nije ostvarilo ni jedno ni drugo.

Po uzoru na mnogobrojna vijeća Srba, Hrvata i Slovenaca, koja su osnovana 1918, došlo je i do osnivanja odbora Narodnog vijeća SHS u Plaškom. Sam njihov socijalni sastav upućivao je na to da će se i oni odnositi prema narodu kao prema »kravi muzari«.

Naročiti nemir unosili su među vladajuće slojeve aktivnosti zelenog Icadra. Tako je 31. listopada 1918. javio Tošo Kosanović, član mjesnog odbora Narodnog vijeća SHS iz Plaškog Narodnom vijeću SHS u Zagrebu: »Svaki dan pljačka na našoj željeznici od Ogulina do Plaškog, a naročito u magazinima. Poduzeću Ličke željeznice prijeti opasnost i nama u mjestu.« Izvještaji sličnog sadržaja ponavljali su se vrlo često. Prvog studenog 1918. javio je Sava Kosanović, tajnik mjesnog odbora Narodnog vijeća SHS iz Plaškog, da je u Rudopolju provalilo oko 35 ljudi u skladišta, orobilo ih, te »stvari još raznose«. Istog •dana javio je paroh Kosanović iz Plaškog »da prijeti pogibelj mjestu Plaški od vojnih bjegunaca koji su dosada već neke magazine opljačkali«.

U ovome procesu došle su ponajvećma do izražaja teške posljedice rata u ekonomskom pogledu, ali i odjeci događaja u Rusiji, koje su prenosili vojnici — bjegunci, kao i oni što su tih dana dolazili iz ruskog zarobljeništva.

U takvim uvjetima zateklo je stanovništvo Plaščanske doline stvaranje zajedničke države jugoslavenskih naroda. Novostvorena država, koja je bila formirana na nedemokratskim osnovama, zatekla je niz problema iz prošlosti pojedinih naših krajeva, prije svega ekonomsku •nerazvijenost, neriješenost nacionalnog pitanja, kao i niz trenutnih poteškoća koje su bile posljedice rata. Mnogim selima prijetila je potpuna glad. Stanovnici sela Saborsko 27. studenog 1918. godine uputili su pismo općinskim vlastima u Plaški u kojemu iznose svoje teško ekonomsko stanje. Ujedno se žale i protiv raznih zloupotreba koje ovo stanje čine još nesnosnijim. Nadalje se kaže da oni koji su od vlasti zaduženi za podjelu aprovizacije, u stvari s njom trguju. Osim toga seoske straže su dočekivale vojnike koji su se vraćali s frontova ili iz zarobljeništva kući i oduzimali im svu njihovu opremu. Iako se ova pritužba seljaka iz Saborskog rješavala punih pet mjeseci, zloupotrebe nisu bile otklonjene.

U tijeku 1918—1921. vraćaju se u Plaščansku dolinu mnogi vojnici Iz ruskog zarobljeništva. O njihovom učešću u oktobarskoj revoluciji navodi se nekoliko ulomaka iz sjećanja pojedinaca.

Mile Ogrizović iz Vere sudjelovao je u sastavu 31. poljskog lovačkog bataljona (osnovan u Karlovcu) i s njim je došao u Galiciju. Zarobljen je od ruske vojske 1914. Do izbijanja oktobarske revolucije radio je kao zarobljenik u Ukrajini. Poslije izbijanja revolucije radio je četiri mjeseca u boljševičkoj tvornici šećera.

Aleksa Šumonja (rođen 1892) iz sela Vera, u sastavu 26. domobranske pukovnije našao se je 1915. na frontu u Bukovini i Galiciji. U ljeto 1915. zarobljen je i otpremljen u logor u Kijev. Tu ga zatiče oktobarska revolucija u koju se uključuje. U svom sjećanju navodi: »Odmah sam se upisao u Boljševičku partiju i već sutra postao, vjerovali ili ne, boljševički propagator.« Zatim je deset mjeseci bio kurir Crvenog balašavskog odreda. Povratio se kući krajem 1918. godine.

Vladimir Egić (rođen 1894.) iz Međeđaka bio je u sastavu 96. pukovnije i zarobljen je u siječnju 1915. od ruske vojske. Revolucija ga je zatekla u okolici Saratova. Početkom 1918. pridružio se Saratovskom konjičkom puku u kojem je bio do ožujka 1919. godine kada se povratio u domovinu. On se sjeća slijedećih Plaščana koji su sudjelovali u oktobarskoj revoluciji: Miloša Trbojevića, Rade Grbe, Mile Pošmuge, Mane Dragića (iz L. Jesenice), Dane Vukelića i Đure Dokmanovića.

Mane Knežević Kupov iz Jezera bio je u sastavu 31. lovačkog bataljona. Od ruske vojske zarobljen je 1915. Sjećajući se svog uključivanja u oktobarsku revoluciju, navodi: »Ni mjesec dana nije prošlo od mog ulaska u Radničku družinu Jelisavetgrada, a moja družina je morala u pravi odred. Već nas je bilo 5—6 hiljada. U ovom odredu sam služio sve do 15. I 1918. Držali smo čitavu obranu grada. Organizirali smo promet, snabdijevanje hranom, čuvali zatvor i ustanove sovjetske vlasti. Vršili smo hapšenje i predvođenje pred revolucionarni sud. Stražarili smo i patrolirali noću i danju.« U domovinu se vratio krajem 1922. godine.

Miloš Trbojević (rođen 1894) iz Lapta predao se ruskoj vojsci 1915, a 1918. godine priključio se Saratovskom konjičkom puku. Slijedeće godine vratio se u domovinu.

Iako su neki učesnici oktobarske revolucije bili i članovi Ruske komunističke partije (boljševika), po povratku kućama, pojedinci su se pasivizirali, ne uključujući se u radnički pokret svoje okoline.

Radnički pokret do šestojanuarske diktature

Struktura privrede Plaščanske doline i između dva svjetska rata nije se bitno izmijenila. I dalje najveći broj postojeće radničke klase zaposlen je na željeznici, na sječi šume, kirijašenju i postojećim pilanama. Domaći i strani kapital ulagao je investicije na ovome području isključivo u drvnu industriju i to onoliko koliko je njima trebalo. Po broju zaposlenih radnika najveće poduzeće je bilo Jugoslavenska šumska industrija DD u Plaškom. Kod ovog poduzeća je radilo u prosjeku oko 500 radnika. Parne pilane su još postojale u Josipdolu (dvije), te veći broj pilana potočara.

Najveći dio radnika pripadao je seljačkom poluproleterijatu. To su bili mahom nekvalificirani radnici. Osim toga znatan dio bio je samo u povremenom radnom odnosu. Sve je to utjecalo na stupanj organiziranja radnika u pojedine radničke organizacije.

Na selu su se odvijali procesi koji su dovodili do usitnjavanja posjeda (zadružne diobe) i proletarizacije mnogih seljaka.

Revolucionarno organiziranje radničke klase teklo je postupno. Procesi oko osnivanja KPJ nisu se oblikovali u stvaranju te organizacije u Plaščanskoj dolini, iako je tu živio veći broj povratnika i učesnika u oktobarskoj revoluciji. Politička opredjeljenja stanovništva može se djelomično pratiti na osnovu izbornih rezultata. Kakvo je bilo ras-

položenje birača za parlamentarne izbore 1923. pokazuje niže navedena tabela. Glasači su se mogli opredijeliti za 6 stranaka: Radikalnu, Demokratsku, Hrvatsku republikansku seljačku stranku, dr Tomljenovića, Klerikalce i Nezavisne radnike (Nezavisna radnička partija Jugoslavije). U naseljima nastanjenim hrvatskim stanovništvom birači su se ponajvećma opredjeljivali za Hrvatsku republikansku seljačku stranku, a u naseljima sa srpskim stanovništvom za Demokratsku i Radikalnu stranku.

Općina	Glasačka mjesta	Stranke					
		Radikalna	Demokratska	HRSS	Dr Tomjenović	Klerikalci	Nezavisni radnici
Josipdol	Josipdol	19	84	526	7	1	8
	Vojnovac	2	178	165	3	1	2
Modruš	Modruš	1	3	398	—	1	1
	Zagorje	—	—	371	—	—	3
Plaški	Plaški I	93	574	38	—	1	4
	Plaški II	259	424	1	1	—	2
	Jesenica	56	242	266	4	4	9
	Ukupno:	429	2305	1265	15	8	29

U suštini i na slijedećim izborima do 1929. godine opredjeljenje birača nije se bitno izmijenilo. Od 1926. u Plaščanskoj dolini bivao je sve veći utjecaj Samostalne demokratske stranke zaslugom njenog generalnog sekretara Save Kosanovića, političara i publiciste iz Plaškog.

Skupoća, koja je pogađala ne samo radničku klasu, nego i najveći dio seljaštva, odrazila se na više načina. Tako su 1920. seljaci iz Careva Polja odbili plaćanje poreza pod izgovorom da »država još nije uređena«. Istovremeno pojedini seljaci pozvali su narod u selu da sam sebi stvori »svoje pravo«, a vojne obveznike su upućivali da ne idu u vojsku, jer se »očekuje prevrat«.

Iako su postojale objektivne mogućnosti za razvoj revolucionarnog radničkog i seljačkog pokreta, on se tada, uslijed nedostatka sposobnih političkih kadrova, nije izrazio u vidu formiranja partijskih organizacija i revolucionarnih sindikata.

Od radničkih organizacija do 1929. godine postojale su samo sindikalne organizacije Općeg radničkog saveza (ORS) i to u Plaškom i Josipdolu. Za to vrijeme ova mjesta će biti poprište mnogih radničkih

akcija usmjerenih uglavnom u pravcu ekonomskog poboljšanja položaja radničke klase.

Početkom rujna 1920. godine stupili su u štrajk pilanski radnici u Plaškom. Štrajk je trajao ukupno 5 tjedana. O ovome štrajku u listu »Sloboda« (br. 41 od 14. X 1920) objavljen je članak: »Štrajk pilanskog radništva u Plaškome« u kome se navode pozitivni rezultati štrajka pa između ostaloga i slijedeće: »Postignuto je povišenje deputata, pa će tako ostalo tamošnje radništvo dobivati dnevno 1 kg brašna uz pogodovne cijene, a umjesto deputata u drvima 3,80 K dnevno. Osim toga povišene su radničke dnevnice za 20%. Štrajk je tekao u uzornom redu i nije bilo ni jednog štrajkolomca.«

Ovaj štrajk je bio uvod u masovni pokret radnika, koji se ispoljavao napose do 1925. godine.

Trećeg kolovoza 1921. godine buknuo je novi štrajk radnika u poduzeću Jugoslavenska šumska industrija DD u Plaškom. Uzrok štrajku bio je taj što je uprava poduzeća otkazala službu strojovođi Ivanu Kovaču iz Slovenije. Budući da je on također bio član sindikalne podružnice ORS-a, radnici su štrajkom htjeli spriječiti samovolju uprave i ne dozvoliti da se ustoliči praksa otpuštanja sindikalno-organiziranih radnika. Istovremeno je uprava pilane otkazala službu gateristi Gabri Raškaju i cirkularisti Štefanu Raškaju (bili su rodom iz Lobora, kotar Zlatar) s motivacijom da su podstrekavali radnike na štrajk. Ova dva radnika prijavljena su policiji koja ih je zatvorila i zatim protjerala u zavičajno mjesto.

O ovome sporu kotarski predstojnik Štimac izvijestio je 5. kolovoza 1921. godine velikog župana Modruško-riječke županije Ivana Makovca. Iz izvještaja navodi se jedan karakterističan ulomak:

»U cijelom ovomu pokretu nema ništa, što bi išlo za kakovom možda poboljšicom radničkih prilika, već je to teror sa strane radništva, pa je s toga izaslanik ove oblasti izdao kr. žandarmerijskoj stanici u Plaškom nalog, da uhiti braću Gabru i Štefana Raškaja, što je i učinjeno, te se oni već nalaze u uzama ove oblasti, pa će oni biti nakon svestranog preslušavanja i postupka po ovoj oblasti zapraćeni u zavičaj, a istodobno biti će im zabranjen svaki povratak u Plaški.

Prije poduzetog uredovanja u Plaškomu dne 4. ov. mjes. pregledao je podpisani kao izaslanik oblasti svestrano cjelokupno poslovanje ondašnje radničke organizacije tj. Podružnice Općeg radničkog saveza, nu nije pronašao ništa sumljiva, već jedino jedan list upravljen naslov omota na Predsjednika organizacije Radu Trbojevića po »Općem radničkom savezu« u Zagrebu od 2. veljače 1921, iz kojega se vidi, da je i taj savez sa simpatijama pratio režim bivših mađarskih boljševika, a možda i imao kakovu svezu s njima.

Nije se moglo ustanoviti, da li je organizacija u Plaškom za mađarske komuniste faktično sabrala među radništvo i odposlala koju svotu novca, dok predsjednik izjavljuje, da je baš tada bila slaba zaslužba, pa se među radništvom nije moglo ništa sabrati.

Gore spomenuti dopis prilaže se u ovjerovljenom prepisu. Pošto se inače u cijelom poslovanju i djelovanju te organizacije nije moglo ustanoviti, da bi ista bila u rukama pristalicama komunističkog pokreta, već se iz svega vidi, da je pristalica socijalno demokratske partije, te članovi njezini drže list »Slobodu« to nije bilo povoda, da se prema naređenju ministarstva unutrašnjih dela pov. J. B. Br. 927 odnosno odpisu predsjedništva kr. hrv. slav. zemaljske vlade od 29. jula 1921. broj 1127 Rew. daljnje djelovanje te organizacije obustavi. Predsjednik organizacije Rade Trbojević iz Plaškog otišao je već jučer poslije podne zbog toga štrajka Centrali tj. općem radničkomu savezu u Zagrebu.

Primjećuje se, da cijela pilana ne miruje, jer je jedan dakako nepoznati dio radništva i jučer radio, a pilana se nalazi kroz cijeli dan pod parom pa je nade, da će taj štrajk u roku od par dana jenjati.

Mir i red nije ničim narušen, a podpisani je kao izaslanik oblasti sveukupnomu radništvu izričito naglasio, da će biti onaj, tko bi koga smetao u poslu ili inače čime narušio mir i red, smjesta uhićen i sa svom strogosti zakona kažnjen.

Čim štrajk prestane, predložiti će se odmah o tome izvješće.

Istodobno predloženo je gornje izvješće kr. zemaljskoj vladi, povjereništvu za socijalnu skrb u Zagrebu.«

Štrajk je završio 9. kolovoza 1921. godine neuspješno jer je uprava pilane uz pomoć vlasti sprovela svoje namjere.

U 1921. godini štrajkuju i pilanski radnici u Josipdolu na paropili »Katnić i sinovi«. Štrajk je izbio 5. listopada 1921, uzrokovan povišenjem cijene kukuruza, kojeg je prije uprava pilane prodavala radnicima uz niže cijene. Kako je uprava pilane obećala da će kukuruz prodavati radnicima po prijašnjoj cijeni (1 kg za 1 krunu), to su radnici slijedeći dan stupili na posao.

U slijedećoj godini štrajkovali su pilanski radnici u Plaškom i Josipdolu. Štrajk josipdolskih radnika, koji je trajao od 9. do 21. kolovoza 1922. godine, završio se povoljno za radnike. Povećana im je plaća u prosjeku za 20%.

Krvavi štrajk u Plaškom 1923. godine

Uzroci koji su doveli radnike Jugoslavenske šumske industrije DD u Plaškom da ponovno stupe u štrajk bile su slabe plaće i za većinu radnika neprihvatljiva raspodjela rada, koja je omogućavala predradnicima znatno veće plaće nego ostalim radnicima. Sindikalna organizacija ORS-a u Plaškom uputila je upravi pilane 13. rujna 1923. zahtjev da im se povise plaće u prosjeku za 30%, te da se reguliraju ostali radni odnosi ugovorom. Međutim, Centralna direkcija poduzeća iz Zagreba odbila je zahtjeve radnika obrazlažući to slabom konjukturom drveta na domaćem i svjetskom tržištu i da osnovne namjernice nisu poskupile. Dakako, da su radnici bili potpuno nezadovoljni ovakvim

Krvavi štrajk u Plaškom.

27. septembra u 10 i pol sati prije podne odigrala se u Plaškom pred tvorničkim ulazom krvava drama, u kojoj izgubiše život dva radnika. Tri su teško, 5 dva lako ranjena.

Upravitelj pilane Kornitzer zajedno sa mašinistom Menisom pucali su na radnike, koji su se nalazili izvan područja pilane i ubijali ih pod zaštitom žandara kao zečeve. Od kojih 15 hitaca pala su dva života, a tri radnika nosit će usponene na svojem tijelu na ovaj krvavi štrajk k'oz cijeli svoj život. Jedan mladi radnik, Nikola Šipica, koji se izlagno u našem pokretu, koji je na njem radio svjesnije njegove zadaće, jedan mladi život utrnuo je, jer mu je tane iz revolvera kapitalističkog žbira skončalo mukotrpni život. Drugi, stariji Sedlar, podlegao je trećeg dana teškim ranama ostavivši za sobom neopskrbljenu djecu i očajnu njihovu majku. Trojica od ranjenih ostati će invalidi i njihov će život od sada biti još mučniji.

Što je uzrok toj nesreći? Zašto je direktor i njegova desna ruka pucala na radnike? Je li u nužnoj obrani? Ne! U tome je baš tragika svih tih žrtava, jer su ljudi ubijeni i ranjeni bez da su ista skrivili. Oni su napadnuti u času kada su htjeli tražiti da ih se sasluša i da poduzeću predlože pregovore na osnovu njihovih zahtjeva za povišenje plata.

26. septembra u 3 sata po podne, to jest dan prije katastrofe, nastupio je štrajk radnika pilane u Plaškom, kojemu su se priključili svi radnici osim onih, što stanuju u tvorničkim polomjama. I medju ovima bilo je takovih i imade ih još, koji su bili srcem uz štrajkaše, ali su od straha pred upravom klonuli, jer bi inače izgubili onaj bijedni krov nad glavom. Drugi neznatni dio stavio se u službu upravitelja Kornitzera i slijepo je izvršavao njegove naloge. To su one nesreće, koje su gore od izdajica i koje svoje egzistencije uvjek i isključivo grade na nesrećama i žrtvama borbenog radništva. Nije slučaj da i u Plaškom medu tim ljudima imade tipova, koji se nazivaju komunistima. Tako na primjer neki E. Barfus koji se još pred kratko vrijeme isticao u komunističkom pokretu u Karlovcu, stavio je sve svoje sposobnosti za razbijanje naše organizacije Kornitzeru na raspoloženje. On je pokušao da organizira štrajkolomce i nesumnjivo je mnogo svojim radom kriv, ovoj grozoj nesreći. Zato je i pobjegao. Pobjegao je, da ostavi crnu uspomenu organizovanim radnicima u Plaškom. Ima još takovih nesretnika, koji su svojim izdajničkim držanjem naročito u Plaškom kroz svo vrijeme oteščavali položaj organizovanih radnika. Sada će — poučeni ovim krvavim događajem — valjda i sami uvidjeti, da su kobno radili i da se tim putem nastaviti ne može.

Drugoga dana štrajka zaključili su radnici na sastanku, kojeg su obdržavali u neposrednoj blizini pilane, odmah do željezničke stanice, da se još jednom pokuša poduzeće skloniti na popuštanje. Izabrana je delegacija od osam ljudi sa drugom Rade Trbojevićem na čelu. Ta je delegacija imala da podje upravitelju Kornitzeru i da mu saopći želju radnika, ad Ksu izaslanici krenuli prema pilani, priključio im se jedan dio štrajkaša — njih oko 150 — jer je ulaz tvornice od mjesta sastanka kako je već rečeno u neposrednoj blizini. Naivni radnici iz proste izvedljivosti, nemajući drugog posla ispratili su svoje povjerenike preko tračnica željeznice da vide kako će ih žandari propustiti. Oni nisu imali apsolutno nikakovih agresivnih namjera. Dokazano je da je radnike na sastanku drug Trbojević naročito opominjao, da se drže mirno i da u nikojem slučaju nikome nedaju povoda za bilo kakav sukob.

Pred ulazom tvornice delegacija je zatekla dva žandara. Drug Trbojević, praćen po ostalim delegatima, prešavši željezničke tračnice i krenuvši iza vagona, koji su stajali upravo pred ulazom u pilanu, nije još ni izustio nekoliko riječi žandarskom narednika, kad od jednom plane prvi hitac, iza kojeg su odmah i brzo slijedili ostali iz revolvera kruz otvorena vrata do kojih su stajali krvoždni zlikovci upravitelj Kornitzer i mašinista Menis s naperenim revolverima protiv radnika i mase, koja se medjutim odmah skupila do delegata pred i iza vagona. Hitci izazvaše paniku. Jauk pogođenih prosijekao je zrakom. Pod željeznički vagon složila su se dva druga, Šipica mrtav, a Sedlar smrtno ranjen. Ostali vukli su se još nekoliko koraka dok ih sile ne izdadoše. Nastala je strava, bježanje na sve strane i bolno zapomaganje. Pod vagonom tekla je krv, odnimajući posljednje snage nesretnim žrtvama.

Tek nakon nekoliko časaka goloruki su se ljudi snašli, priskočivši unesrećenima u pomoć. Dok su radnici smrtno ranjenog druga Sedlara i ostale ranjene odvlačili dotle su se direktor pilane i mašinista pod zaštitom žandara sklonili u kancelariju pilane. Pozvano je pojačanje žandara iz Ogulina a Sedlar i ostali ranjenici otpremljeni su pod večer u bolnicu u Ogulin.

Sutradan je započela oblasna komisija istragom sa državnim odvjetnikom na čelu. Razudbom pokojnika ustanovljeno je, da je ubijen revolverskim metkom po direktoru Kornitzeru. Tri puna dana trajala je istraga. Pod večer drugog dana otpremljeni su u zatvor sudbenog stola zlikovački ubojice direktor i mašinista. Od radnika nije nitko uapšen, jer se istragom nije moglo ništa dokazati, što bi moglo dati povoda za hapšenje. To je najjasniji dokaz, da su radnici nedužni i da su mrtvi i unesrećeni žrtve objesnih i pokvarenih kapitalističkih sluganа, kojima su životi radnika isto što i životi divlje zvjeradi. Istragom je dokazano, da su žandari znali za oružje što se nalazilo u poduzeću. Oni su gledali, kad se to oružje u tvornicu mašalo. Po svemu se vidi, da je navala na radnike sa oružjem bio pokleuski spremljeni plan uprave, kako da suzbije radnički pokret i da se radnici prisile, da pod sadanjim uslovima nadulje rade. Uprava je pilane nakanila, uz pomoć onih jadnih slabića, što su joj bili pri ruci, da temeljito obračuna sa organizovanim radnicima. No ovaj puta nisu pomogli ni mrtvi ni ranjeni, i ako uz velike žrtve štrajk je nastavljen i on je potpun. On će trajati sve dotle, dok se opravdanim zahtjevima radnika u susret ne podje.

Radnička klasa je u našoj zemlji u nesnosnim prilikama. Ona mora da računa u svakom i u najopravdanijem pokretu sa najtežim okolnostima, sa sukobima i sa krvavim razračunavanjem. Ona treba da zna, da su kapitalisti obodreni reakcijom pripravni i oružjem u ruci da navaljuju na svjesne radnike i da ubojstvima onemoguće radnič. borbe za veći komad kruha i za više slobode. To dokazuje krv radnička, koja je poteklu u Plaškom, to dokazuju žrtve, pokojnici naši i ranjeni naši drugovi. Mi smo ti njima a prolivena radnička krv samo će ojačati bratski vez među-

odgovorom. Odlučeno je da se stupi u štrajk što su i učinili 26. rujna 1923. godine.

Uprava poduzeća je zaprijetila ako radnici ne obustave štrajk da će im ukinuti snabdijevanje namirnicama iz tvorničke aprovizacije, a neoženjenim uskratiti mogućnost prehrane u tvorničkoj menzi. To je pokolebalo grupu radnika koji su ušli u krug tvornice da započnu s radom. Štrajkaši su zbog toga poslali upravi poduzeća pismeni zahtjev da se prisilno uvedeni radnici u krug tvornice puste. U pomoć upravi poduzeća došli su žandari iz Plaškog. Oni su dobili nalog da protiv štrajkaša mogu upotrijebiti i vatreno oružje.

Štrajkaši su odlučili da uđu u krug tvornice i izvedu svoje drugove iz pilane koji su prisiljeni da rade. Kada su radnici došli do tvorničkih vrata, to je bio ujedno početak oružanog napada na njih. Na radnike su pucali upravitelj pilane, poslovođa i žandari.

0 ovome štrajku sačuvano je mnogo izvornog materijala. Ponajprije ćemo citirati nekoliko ulomaka iz izvještaja izaslanika Kraljevske županijske oblasti u Ogulinu od 27. rujna 1927. godine.

»Došao sam sa žandarmerijskim kapetanom Kostom Đorđevićem i 15 žandara školskim vlakom u 14 sati na stanicu Plaški, gdje nas je dočekalo na kolodvoru oko 100 štrajkajućih radnika sa tamošnje pilane, koji su mirno gledali raspoređaj žandara za očuvanje pilane od svakog eventualnog napadaja sa strane radnika.

Na kolosjeku tik do ograde pilane, nasuprot ulazu u pilanu, ležao je sav u krvi mrtav Nikola Šupica cirkularista na pilani 24 god. star iz Plaškog. Tik do njega ležao je, kako se čini smrtonosno ranjen • provizorno povezan Mile Sedlar radnik iz pilane, također iz Plaškog. Kapetan je odmah poduzeo sve potrebno, da Sedlar bude odpremljen u bolnicu Ogulin.

Komandir žandarmerijske stanice u Plaškom Rade Stakić očitovao je, da su oko 1/2 11 sati štrajkajući radnici navalili na njega i njegovog druga kada su stajali pred vratima pilane i branili štrajkašima ulaz u pilanu, gdje je drugi dio radnika, koji se nije priključio jšrajku, radio. Takav su nalog dobili jučer na telefonu od upravitelja kotarske oblasti u Ogulinu.

Neposredno prije navale opomenuo ga je upravitelj pilane Kornitzer neka se čuva, jer je on dobio obavijest, da će ga masa razoružati.

Njega su dvojica iz mase, koja je navalila pograbili za pušku i htjeli ga razoružati, dok je masa na žandare bacala kamenje od kojega je jedan i njega zahvatio u glavu i raskrvarila ga. U toj gunguli otvorili su on i njegov drug na masu vatru, koja se je onda razbježala.«

1 dalje se navodi:

»Sjeća se, da je u mnoštvu prepoznao vođu i predsjednika organiziranih radnika na pilani Radu Trbojevića.

Položaj žandara bio je težak, jer su stajali između ograde pilane i vagona na kolosjeku tik pred ogradom tako, da je masa mogla na njih sa strane navaliti. Uporaba oružja bila je s toga neizbježiva.«

Nije na odmet da se navede i jedan ulomak iz izvještaja Kotarske oblasti u Ogulinu od 1. listopada 1923. upućen Županijskoj oblasti Ogulin:

»Podpisani je poveo i neobvezatne pregovore sa vlasnicima pilane, koji se nalaze u Plaškom te sa radništvom, te je na tim pregovorima zaključeno, da se delegacija radništva uputi u Zagreb, gdje će se posredovanjem inspekcije rada te Općeg radničkog saveza povesti pregovori, da se štrajk likvidira.

Delegacija je zaista i otišla u Zagreb, te se danas tamo vode pregovori, nu rezultat tih pregovora dosad još nije poznat.

Kako je na pilani osim domaćeg radništva zaposleno i stručno radništvo, te dosta stranaca, započeo je danas sa ovim radnicima koji nisu bili u štrajku djelomični rad na pilani.

Sam pogon u pilani ne radi, već se industrijskom željeznicom obavlja promet na prugi tj. vozi se voda i živežne namirnice u šumu a iz šume se dovažaju balvani i slažu na skladišta.

Prema telefonskoj obavjesti iz Plaškoga ovaj djelomični rad obavlja se za sada nesmetano.

U svrhu održanja mira i reda te osiguranja nesmetanog rada radnicima, koji žele raditi izdan je stanici u Plaškom shodan pismeni nalog kao i usmena uputa podpisanoga a za svaku eventualnost zatraženo je od komandira žandarmerijske čete, da se stanica Plaški pojača, tako da bude jaka barem 16 ljudi.

Naravna je stvar, da je ovo pojačanje potrebno samo na neko vrijeme, dok se uznemireni radnici, koji su pod dojmom nesretnoga događaja posve smire.

U stvari je u tečaju sudska istraga, koja je počela 28. IX. u prisutnosti državnog odvjetnika i sudca istražitelja.

Obavljaju se preslušanja okrivljenika kao i brojnih svjedoka, kojih će biti oko 100, pa se konačni rezultat istrage jošte nezna.

Tko je zapravo krivac nije još ni danas jasno, nu čini se, da će biti krivnja i na jednoj i na drugoj strani.

Upravitelj parne pilane Kornitzer, kao i strojovođa Menis, nalaze se u uzama kr. sudbenoga stola u istražnom zatvoru.

Za sada vlada u Plaškom podpuni mir i red.

Pogreb pok. Nikole Šupice obavljen je u Plaškom u prisutnosti ovoblasnog izaslanika dne 28. IX, kojom zgodom nije došlo ni do kakvih manifestacija niti govora.«

Štrajk je okončan 8. listopada 1923. godine na osnovu kojega je radnicima povišena plaća za 10%.

U kojoj mjeri su postojeće vlasti štitile ubojice radnika, vidi se ponajbolje iz sudske presude upravitelju pilane Kornitzeru i poslovođi Menisu. Tako je prvi osuđen samo na 1 mjesec, a drugi na 14 dana zatvora.

Štrajkaški i tarifni pokreti nastavili su se i slijedećih godina. U Josipdolu radnici pilane Katnić u lipnju 1924. zahtijevali su povišicu plaće za 30%. Uprava pilane je odbila zahtjeve radnika, a 16. ko-

lovoza donijela odluku da se otpusti svih 80 radnika. Međutim početkom rujna 1924. pilana je ponovno primila na posao veći dio otpuštenih radnika.

Položaj plaščanskih radnika neprestano se pogoršavao. Isplata radnika na pilani vršena je neredovito, a hrana iz tvorničke aprovizacije bila je tako slabe kvalitete da je bila štetna po zdravlje radnika. Zbog toga su radnici bili prisiljeni ponovno pristupiti u štrajk. To su i učinili 18. srpnja 1925. Podružnica ORS-a je nastojala da, osnivanjem posebnog fonda, pomogne najugroženije radnike. Ovaj fond osnovan je u travnju 1924. i nakon dvije godine u njemu je bilo sakupljeno 2215 dinara, od toga je 1725 dinara dano kao pomoć. Odbor sindikalne podružnice na pilani u Plaškom, kojega su 1926. sačinjavali Rade Trbojević, predsjednik, Đuro Šupica, tajnik, Pero Šumonja, blagajnik i odbornici Rade Ralić, Nikola Momčilović, Nikola Šupica i Mićo Komadina, odlučio je da se osnuje i ranička čitaonica. Za ove svrhe sakupljeno je 1900 dinara. O njenom radu nemamo detaljnijih podataka.

Ne samo da su se uprave pilanskih poduzeća suprotstavljale da povise plaće, nego su nastojale da ih snize. Zbog pokušaja uprave pilane u Plaškom da snizi nadnice za 15%, radnici su stupili u štrajk. On je trajao punih mjesec dana. Budući da radnici nisu pristali na odluku uprave poduzeća, ona je donijela odluku da se otpusti svih 500 zaposlenih radnika. O tome je »Radnički glasnik« (glasilo ORS-a Jugoslavije) u broju 7 od 23. srpnja 1926. godine u članku »Isključenje radnika u Plaškom« zabilježio slijedeće:

»17. o. m. isključila je uprava poduzeća 'Jugoslavenske šumske industrije d. d.' u Plaškom 500 radnika zato, što nisu pristali na zahtijeve centrale poduzeća, kojim se tražilo redukciju radničkih plaća od 15%.

Još 15. prošlog mjeseca otkazala je centrala poduzeća Općem Radničkom savezu Jugoslavije kolektivni ugovor zatraživši redukciju plaća radnika za 15%. Savezna uprava ORSJ smjesta je poduzela korake, to je otkazni rok, koji je bio najavljen sa 11. julom produžen do 15. jula. Ujedno je ona zatražila pregovore sa centralom poduzeća povodom postavljenih zahtjeva. Pregovori su vođeni u Zagrebu dne 7. jula o. g. kroz čitav dan, ali do sporazuma na žalost nije došlo. Doduše centrala poduzeća popustila je od svojih zahtjeva od 15 postotne redukcije plaće do 10%, ali i na to predstavnici radništva nisu mogli pristati.

13. jula o. g. održan je zbor svih pilanskih radnika u Plaškom pa su radnici jednoglasno otklonili svaku redukciju njihovih plaća. Dne 14. o. mj. saopćila je Savezna uprava centrali poduzeća ovu odluku radništva i zamolila ju da odustane od svake redukcije, kako bi postojeći kolektivni ugovor mogao ostati na dalje na snazi.

Na to je 15. o. m. primila uprava ORSJ od centrale poduzeća dopis, kojim se saopćuje, da je ravnateljstvo poduzeća zaključilo, da se pogon parne pilane u Plaškom na neizvjesno vrijeme obustavlja i daće pogon pilane na neodređeno vrijeme mirovati. Sa uspostavom pogona

započeti će se tek onda (veli se u tom saopćenju) kad to uprava poduzeća iz općih prilika pronađe shodnim.

Kako će se ta borba svršiti, to se još ne zna. Naš Savez prihvaća tu borbu, i on je odlučio da ju izdrži do kraja. Viditi ćemo, da li će poduzeće moći da s nama zajedno izdrži. Naše je uvjerenje, da će i ovoga puta »Jugoslavenska šumska industrija«, kako je to već češće osjetila, naići na tvrdi orah.

Prije nego li je uprava poduzeća obustavila pogon pilane, došao je u Plaški direktor centrale pokušavajući ne bi li još u posljednji čas predobio radnike za popuštanje. Međutim, on je imao samo prilike da su uvjeri, da o popuštanju odnosno o redukciji plaća ne može biti ni govora, jer su radničke plaće u Plaškom već i tako dosta mizerne. Baš te mizerne plaće dati će radnicima volju za otpor, jer im je postalo sve svejedno, da li to poduzeće radi ili ne. Uslijed tih i nepodnosivih prilika velik dio radnika u Plaškom sprema se na iseljenje u strani svijet.

Radnicima, koji su izbačeni na cestu, poručujemo: budite složni, ustrajni u vašoj borbi, iza vas stoji Opći radnički savez, sa svojih 103 podružnice. Budete li složni i ustrajni, pobjeda će biti vaša.

Da živi borba!«

Nakon 85 dana borbe radnika u Plaškom 12. listopada 1926. godine potpisan je kolektivni ugovor. Iz njega navodimo najznačajnije ulomke:

»Glede plaće radinštva utanačeno je, da se počem od ponovnog početka rada pilane dosadašnje plaće snizuju za 6% (šest od sto). Za podlogu sniženja plaće uzet će se isplatna listina od 15. jula 1926.«

I dalje:

»U pogledu svetaca naglašuje se još jednoć, da se radništvo mora strogo držati ustanove paragrafa 8. zapisnika od 19. X 1925. te Opći radnički savez preuzima odgovornost za to, da će se ta tačka u potpunom opsegu izvršiti.«

Ugovor je sklopljen na trajanje od 6 mjeseci. Za radnike potpisali su ga radnički povjerenici Mićo Komadina, Đuro Šupica i Rade **Trbojević.**

Vidljivo je da su poslodavci uspjeli djelomično sprovesti svoju odluku o sniženju nadnice.

O aktivnosti pojedinih simpatizera KPJ ima vrlo malo podataka. U izvještaju ogulinske žandarmerijske čete od 25. kolovoza 1928. upućenom velikom županu Primorsko-krajiške oblasti u Karlovcu vidljivo je da su 15. kolovoza iste godine žandari izvršili pretres stana simpatizera KPJ Pavla Bokulića iz Careva Polja i našli kod njega list »Borbu« i »Zaštita čovjeka«, a kod Nikole Turkalja pronašli 2 pisma. Navodno, da su pisma sadržavala poziv na pretplatu za komunističku štampu. Obojica su bili prijavljeni kotarskom poglavarstvu u Ogulinu i osuđeni na kraće vremenske kazne.

Radnički pokret od 1929. do travnja 1941. godine

Ekonomska kriza pogodila je 1930. godine i drvnu industriju, a još ranije poljoprivredu. Kolika je to bila katastrofa za Plaščansku dolinu, govori i podatak da je najveće poduzeće Jugoslavenska šumska industrija obustavila rad i odjednom se našlo 500 radnika bez posla. Ne samo to. Kakve je posljedice imala ekonomska kriza vidi se ponajbolje iz strukture stanovništva od čega je uzdržavano. Prema popisu stanovnika od 1931. na području općina Josipdol, Modruš i Plaški živjelo je ukupno 18 838 stanovnika (Srba 9 740, Hrvata 9 079 i ostalih 19). Od poljoprivrede i šumarstva ukupno je živjelo 17 416 stanovnika, industrije i obrta 501, trgovine 135, vršenja javnih služli 244, saobraćaja 406, a ostali od raznih drugih zanimanja.

Poslije uvođenja šestojanuarske diktature za jedno kratko vrijeme utihnule su aktivnosti stranačkih grupacija. Njihovo značajnije oživljavanje osjetilo se potkraj 1931. godine u vezi s izborima za Narodnu skupštinu. U vrijeme šestojanuarske diktature interniran je u Plaški Sava Kosanović. Iako je nadziran od strane žadara, on je uspješno djelovao na stanovništvo, orijentirajući ga na pozicije politike Seljačko-demokratske koalicije.

Doduše, oživljavanje političkog života ponajprije je vezano za osnivanje režimskih stranaka. Na organizaciji Jugoslavenske radikalne stranke aktivno su radili poslanici dr Uroš Trbojević i dr Milovan Grba, ali su imali malo uspjeha. Stranačke strasti i korteširanje doživljavaju vrhunac prije svega u vrijeme općinskih, a napose skupštinskih izbora. Budući da nisu sačuvani podaci o izbornim rezultatima sa svih provedenih izbora, to nije moguće navedenu konstataciju posve konkretizirati. Raspoloženje birača za skupštinske izbore za kotar Ogulin moguće je vidjeti iz izbornih rezultata za 1938. Za listu Milana Stojadinovića (kotarski kandidat Đuro Mikašinović) glasalo je 3 342, za listu Vladimira Mačeka, tj. Udruženu opoziciju (kotarski kandidat Sava Kosanović) 6 784, a za listu Dimitrija Ljotića (kotarski kandidat Đuro Kraguljac) svega 14 birača. Općinski izbori iz 1940. godine pokazuju da je lista Samostalno-demokratske koalicije u Plaškom dobila svih 20, u Josipdolu 24, a u Modrušu lista Hrvatske seljačke stranke svih 18 odborničkih mjesta.

Zbog izbornih agitacija vlasti su osuđivale one koji su agitirali za opoziciju. Zbog širenja letaka i odgovaranja naroda da ne ide na izbore 1931. uhapšeni su Sava Kosanović, Rade Trbojević, Radovan Skorupan i Nikola Čikara. Protiv njih je 12. svibnja 1933. održan proces pred Okružnim sudom u Ogulinu. Tada je Sava Kosanović osuđen na šest mjeseci strogog zatvora i na tri godine uvjetno, Nikola Čikara na jednu godinu strogog zatvora i gubitak časnih prava na tri godine, Radovan Skorupan je oslobođen, a Rade Trbojević na četiri mjeseca strogog zatvora i gubitak časnih prava na tri godine. Ovu osudu zabilježio je i list »Proleter« (organ CK KPJ) u broju 6—7 od 1933. u rubrici »Bijeli teror u svijetu i kod nas«.

U 1932, kako nas izvještava sreski načelnik u Ogulinu od 6. kolovoza, vođen je postupak protiv studenta šumarstva Miće Jurkovića iz Ličke Jesenice radi sumnje da širi komunističku propagandu. On je zbog svojih naprednih ideja češće pritvaran i premlaćivan.

Sindikalni pokret

Iako su problemi radničke klase bili mnogobrojni, jak utjecaj na nju su imale pojedine građanske stranke. To su mogle jer je utjecaj KPJ na sindikalni pokret u Plaščanskoj dolini bio vrlo malen.

Radnici na željeznici bili su okupljeni oko režimskog sindikata, tj. Udruženja jugoslavenskih nacionalnih željezničara i brodara. Postojeće vlasti su htjele pomoću ove sindikalne organizacije odvući željezničare od zahtjeva za poboljšanje njihovog ekonomskog i društvenog položaja. Ova sindikalna organizacija je osnovana oko 1926. godine, ali je poslije uvođenja šestojanuarske diktature obustavila rad. S radom se ponovno otpočelo 1931. O tome u članku »Iz podružnice Plaški« ©bjavljenom u »Glasniku željezničara i brodara« br. 3 od 15. XI 1931, u cijelosti se navodi:

»Nastojanjem nekolicine naših vrijednih i agilnih članova podružnice u Plaškom, pokrenuta je jedna vrlo živa akcija, kako bi se sa što intenzivnijim radom pristupilo na obnovljenje i reorganizaciji te podružnice, pa je u tu svrhu sazvana izvanredna skupština, koja je u prisuću nekih šezdesetak članova iz Plaškog i bliže okolice održana 25. oktobra t. g.

Skupštinu je otvorio drug Obradović, te pozdravivši sve prisutne i zahvalivši im se na lijepom odazivu predaje riječ drugu Fištroviću Stjepanu, koji izloživši svrhu saziva ove skupštine iznosi značaj ove skupštine i iscrpan program Udruženja JNŽB zatim nakon što su pročitana društvena pravila, prelazi se na biranje nove uprave, u koju su ušli slijedeći drugovi: predsjednik Hoppe Mirko, šef stanice Plaški, podpredsjednik Pavičić Franjo, šef stanice Blata, tajnik Fištrović Stjepan, prometnik u Plaškom, blagajnik Medaković Nikola, stražar pruge. Odbornici: Nachtigal Rudolf, zvaničnik, Obradović Ilija, zvaničnik, Komadina Mića, radnik, Kosanović Jovo, radnik i Vukelić Milan, radnik. Nadzorni odbor: Oželj Viktor, šef stanice Javornik, Valentić Ivan, stražar otpremne stanice Vojnovac, Kosanović Pero, desetar, Nachtigal Rudolf, zvaničnik, Grdić Marko, desetar i Kosanović Mile, desetar.

Po tom je otvorena jedna svestrana diskusija po svim pitanjima, koja zasjecaju u djelokrug interesa podružnice i njezinog članstva, pa nakon što su po svim pitanjima donesene jednodušne odluke, zaključeno je među ostalim:

1. Da se skupštinski zapisnik sa listom nove uprave i spiskom nanovo pristupivših članova dostavi Oblasnoj upravi na odobrenje. Dostava se imade izvršiti lično po drugovima Pavičiću Franji, Fištrović Stjepanu i Obradović Iliji, koji za svoj put ne reflektiraju na nikakovu naknadu putnih troškova.

2. Da se zatraži informacija od Oblasne uprave, u kome se stanju nalazi pitanje unatrag plaćanja doprinosa za mirovinski fond radnika.

3. Da podružnica osnuje svoj vlastiti fond, u koji bi svaki član podružnice doprinosio uz redovitu članarinu još po 2 dinara, a služio bi za izvanredne izdatke u cilju potpomaganja članstva u iznimnim slučajevima po odobrenju upavnog odbora.

4. Da djelokrug podružnice obuhvate rajon Josipdol — Rudopolje i u tom pravcu da se zatraži odobrenje Oblasne uprave.

Zatim nakon što su rastavljena i eventualija predsjedatelj poziva sve prisutne na intenzivan i složen rad i zahvalivši im se na pažnji i uzornom redu, koji je vladao otpočetka pa sve do kraja, zaključuje ovu nadasve uspjelu skupštinu.«

Prema napisima istog lista moguće je doznati o čemu se raspravljalo na godišnjoj skupštini ove podružnice 1932. i 1934. godine. Tako je godišnjoj skupštini, održanoj 10. travnja 1932, prisustvovalo 89, a godišnjoj skupštini od 11. veljače 1934. godine prisustvovalo je 53 člana. Međutim, koliko se može vidjeti iz rada ovih godišnjih skupština, na njima se ponajmanje pretresao socijalni položaj željezničkih radnika. A on je bio vrlo težak. Podružnica je rad svela na uzajamno međusobno potpomaganje radnika, kulturno-prosvjetni rad i zadružni pokret.

Godine 1935—1936. pilanski i šumski radnici na pilanama u Josipdolu i Saborskom, organizirani u sindikalne organizacije ORS-a, vodili su više štrajkova u nastojanju da tim putem poboljšaju svoj ekonomski položaj. U tome su djelomično i uspijevali. Isto tako štrajkaju i radnici na krečanama u Ličkoj Jesenici. Prvog kolovoza 1936. godine u štrajk je stupilo 100 radnika zahtijevajući veće nadnice i sklapanje kolektivnog ugovora. Štrajk je trajao ukupno 10 dana, a njegov rezultat nije poznat.

U istoj godini štrajka od 17. do 20. kolovoza 350 radnika na izgradnji šumske ceste Brest — Stajničke uvale. Uzrok štrajku su niske nadnice i zahtjev za potpisivanje kolektivnog ugovora. Štrajk je uspješno okončan.

Ne samo da je štrajkaški pokret zahvatio radnike na pilanama, krečanama i gradnji ceste, nego su nemiri zahvatili i državne službenike. Lugari na području Modruša nisu primili 22 mjeseca plaću, pa je to utjecalo na njihovo neraspoloženje i nevršenje dužnosti.

Godine 1937—1938. Saborski će postati poprište niza štrajkaških pokreta. Na pilani Vilhar DD u Saborskom 11. siječnja 1937. stupili su radnici u štrajk tražeći povišicu nadnica, sklapanje kolektivnog ugovora u kojem će biti regulirana prava radnika. U štrajk je stupilo 135 radnika, a vodila ga je podružnica ORS-a. O izbijanju ovoga štrajka izvijestilo je kotarsko načelstvo u Ogulinu 16. siječnja:

»Odmah sam naredio žandarmerijskoj stanici da preduzme sve potrebne mjere u svrhu obezbeđenja lične i imovne sigurnosti. Ista stanica je izvjestila, da je sve potrebno preduzela i da je stanje javne

bezbjednosti povoljno: radnici ne preduzimaju nikakvu protivzakonitu akciju, mirni su i zadržavaiu se kod svojih kuća.

Upravnik te pilane Zic Ivo pozvan po naređenju Inspekcije rada izjavio je, u prisutnosti izaslanika Inspekcije rada g. ing. Viličića u ovom sreskom načelstvu, da mu je uprava njegovog preduzeća naredila, da od vlasti traži u prvom redu da se radnike disciplinira tj. dokaže irn i nauči redu; što oni smiju, a što ne smiju da rade, ali da on (Žic) nema nikakvo ovlaštenje od svoje tvrtke, da bi mogao s radnicima pregovarati o njihovim zahtjevima. Radi toga izaslanik Inspekcije rada i ovog načelstva nisu ni mogli na licu mjesta povesti pregovore za likvidaciju štrajka.

Uprava parne pilane Vilhar d. d. u Saborskom traži da joj se dade takova oružana pomoć i zaštita, da može iz drugih mjesta dovesti radnike, koji bi radili i protiv volje štrajkaša.

Pošto bi ovaj način rješavanja štrajka mogao imati nedogledne posljedice, to je žandarmerijskoj stanici u Ličkoj Jesenici naređeno da osigura mir i red.

Mišljenja sam da bi tvrtka u prvom redu trebala da povede pregovore sa štrajkajućim radnicima, pa u koliko ti pregovori ne bi uspjeli, mogla bi radnike otpustiti i nove namjestiti.

Iz iskaza prosječnih nadnica, što je dala sama tvrtka vidi se, da su te nadnice doista ispod minimuma.«

Možemo sebi predočiti kako su bile niske nadnice radnika kada to prizna i sam kotarski načelnik. Prosječna nadnica pilanskog radnika iznosila je oko 22, a maloljetnih svega 12 dinara. Pregovori između radnika i tvrtke vođeni su do 24. veljače 1937. Radničkim zahtjevima samo je djelomično udovoljeno.

U svibnju iste godine u štrajk su stupili i kirijaši na pilani Vilhar DD u Saborskom. Kako je tekao ovaj štrajk vidi se iz izvještaja kotarskog načelstva u Ogulinu od 2. lipnja 1937. upućenog Kraljevskoj banskoj upravi Savske banovine (Odjeljku za zaštitu države). Tu se navodi:

»Kirijaši su svoj zahtjev od 60 snizili na 45 din po 1 m^3 izrađenog drva za prevoz od Saborskog do želj. stanice Blata, dok je firma povisila od 30 na 37 din za isti posao. Kako nije došlo do sporazuma to su pregovori prekinuti bez rezultata.

Povjerenik »Gospodarske sloge« koji vodi ovaj štrajk, Matovina Joso pozvan je bio danas (2. VI) na raspravu radi prekršaja 61. 15 Uredbe o utvrđivanju minimalnih nadnica, zaključivanju kolektivnih ugovora, podmirenju i arbitraži i po cl. 24 (3) iste Uredbe kažnjen sa 100 din. novčane kazne.

On se na saslušanju branio, da »Gospodarskoj slozi« kao i njemu povjereniku iste nisu bili poznati propisi cit. Uredbe. Nadalje je izjavio da je u štrajk stupilo 84 kirijaša (a ne 15 kako navodi žandarmerija) [1] da se dosada učlanio u »Gospodarsku slogu« 101 kirijaš iz toga kraja.

Neposredno iza toga isti povjerenik predao je u ime »Gospodarske sloge» kod ovog načelstva molbu za pomirenje u smislu čl. 15 cit. Uredbe, o čemu je pod br. 899/37 odmah izvještena inspekcija rada u smislu njenog raspisa, br. 3018/37 pd 27. IV 1937.

T. t. Vilhar d. d. u Saborskom prema telefonskom obavještenju izgleda nije uopšte raspoložen da vodi bilo kakve dalje pregovore sa kirijašima već da će za prevoz svoje izrađene drvene robe nabaviti i obavljati svojim teretnim automobilima.

Pokušaj firme da izvrši prevoz sa svojim kolima i konjima štrajkaši-kirijaši su sprečili i ako sam dva puta naročito naredio žandarmerijskoj stanici da obezbedi nesmetan rad onima koji hoće voziti.

Ponovno sam izdao naređenje žandarmeriji da smjesta preduzme sve potrebne mjere, kako bi prevoz drvene robe bio potpuno obezbeđen i osiguran firmi i onim kirijašima koji hoće raditi.«

Nakon dužih pregovora 16. lipnja je došlo do postizanja sporazuma. Na osnovu njega je zaključeno.

»Na osnovu ovog sporazuma zaključiće d. d. Vilhar parna pilana u Saborskom kolektivni ugovor sa »Gospodarskom slogom«, u kojoj je učlanjeno 101 kirijaš.

Za prevoz trupaca iz svakog šumskog predela tačno su određene cene, a količina od 2000 m^3 utvrđena je kao najmanja, koja se mora izvesti u toku jednog meseca i za koju vrede povišene nadnice.

Prevoz gotove piljene robe sa pilane u Saborskom do željezničke stanice Blata (ili Plaški) vršiće samo preduzeće teretnim automobilima, ali će za kirijaše sa slabijom voznom stokom — koji zbog toga ne mogu učestvovati u prevozu iz šume — rezervisati 1 vagon dnevno te robe za prevoz robe kolima po suhom i lepom vremenu.

Time bi bio štrajk kirijaša u Saborskom okončan.

Ostale struke radnika u ovom preduzeću nisu u štrajku, osim što su bili ovi kirijaši.

Isto preduzeće — samo parna pilana u Josipdolu — sklopilo je također raspravi pomirenja pred ovim načelstvom sa svojim šumskim radnicima u Stajničkoj uvali (Kapeli) i kirijašima iz Modruša sporazum odnosno nadnica i roka trajanja ugovora.

Ovi radnici pripadaju HRS pa će oni na osnovu ovog zapisničkog sporazuma zaključiti kolektivni ugovor sa preduzećem.

Osim toga provedena je i danas rasprava pomirenja između iste tvrtke i njenih pilanskih radnika u Saborskom, zastupanih u HRS-u. Ova rasprava nije dovršena sporazumom dok firma nije nikako htjela da sadanje nadnice povišuje, tvrdeći da su i te već dosta visoke sprema onih, što ih plaćaju druge okolne pilane svojim radnicima. Sto više predstavnici preduzeća Vilhar d. d. su izjavili, da njihovo preduzeće može samo 2 mjeseca ostati na sadanjim nadnicama i u koliko se nadnica kod ostalih pilana ne izjednače s njihovima, da će biti prisiljeno tražiti pomirenje u svrhu sniženja odnosno ujednačenja nadnica sa drugim istovrsnim preduzećima u ovom kraju.«

Zbog štrajka kirijaša prestala je s radom i pilana u Saborskom, jer nije imala sirovina pa je oko 70 radnika ostalo bez posla za kraće vrijeme.

U veljači 1938. ponovno štrajkaju pilanski radnici u Saborskom.. Međutim ovaj puta nisu ih na to prisilili samo ekonomski motivi, nego i nastojanje tvrtke Vilhar da zaposli u Saborskom manji broj josipdolskih radnika, koji su ostali bez posla jer je izgorjela pilana na kojoj su radili. Nedovoljno svjesno radništvo u Saborskom, usprotivilo se toj namjeri. U ovome štrajku u izvještaju kotarskog načelstva u Ogulinu od 23. veljače 1938. se navodi:

»Predstavnik radnika delegat HRS-a iz Zagreba Lončarić Eduard izjavio je da traži nadopunu ranijeg kolektivnog ugovora od 6. jula 1937. i 50 para povišice po satu za svakog radnika. Kako predstavnik preduzeća Broznić Josip upravitelj pilane nije na ove zahtjeve pristao izjavljujući da je preduzeće stalno u deficitu i da će biti prisiljeno da likvidira, predstavnik radnika tražio je da sresko načelstvo organizira jednu komisiju od 3 lica iz reda trgovaca, koji će ustanoviti za koliko je procenat skočila cijena živežnim namirnicama i ostalim artiklima od 6. jula do danas, pa da se donese odluka po vlasti da se radnicima povisi plaća za ustanovljeni procenat.

Na upit upravitelja pilane kakav će stav radnici zauzeti u slučaju da preduzeće pristupi likvidaciji i rasprodaji robe izjavio je predstavnik radnika, da radnici koji su prije bili uposleni u pilani, a koji sesada nalaze u štrajku neće dozvoliti da se uposli i jedan strani odnosno novi radnik koji nije prije radio u tom preduzeću, a da nijednom radniku koji je u štrajku ne brani da stupi u posao, ali obzirom da su radnici Saborčani organizirani i složni sigurno je da nijedan od ovih ne će mimo organizacije stupiti u posao«.

Štrajk je okončan 2. travnja 1938. potpisivanjem kolektivnog ugovora, a radnicima je povećana plaća za 3 dinara na dan.

Do travnja 1941. na navedenim pilanama bilo je još nekolik® manjih štrajkaških pokreta.

Mihael Sobolevski

OSNIVANJE PRVE ĆELIJE KPJ U PLAŠKOM

Društveno-ekonomski položaj ljudi u Plaščanskoj dolini i njenoj okolini, iako po mnogo čemu specifičan i karakterističan, nije se bitnorazlikovao od onog na područjima Like, Korduna i Gorskog kotara. Sličnost Doline s ovim krajevima ogledala se u gotovo svim oblicima rada i života, počev od ograničenih mogućnosti ekonomskog razvitka pa do svih ostalih oblika koji iz toga proizlaze: društvena slojevitost i klasna neizdiferenciranost, stranačka konfuzija, uski okvir za razvoj školstva i narodne prosvjećenosti, skromne mogućnosti kulturnog živo-

ta i tome slično. Adekvatno tome bili su slični i gotovo identični preduslovi za pojavu i razvoj radničkog pokreta, kao i za osnivanje i djelatnost prvih komunističkih ćelija.

Najveće općinsko mjesto na tom području bio je Plaški u kome je, kao tipičnoj trgovačkoj varošici, došlo do najveće koncentracije stanovništva. U odnosu na klasni sastav stanovništva na cijelom ovom području prevladavaju međuklase, a posebno seljaštvo na koga otpada preko 80% od ukupnog broja. Na buržoaziju i proletarijat, kao dvije osnovne i antagonističke klase, otpadao je sasvim neznatan broj ljudi, pogotovo na buržoaziju u koju je spadalo samo nekoliko bogatijih trgovaca, vlasnika pilana i zakupaca u eksploataciji šuma i gradnji cesta, i to veći dio nije tu živio. Daleko više je bilo sitnih trgovaca i gostioničara čije radnje su, osim u centru bile locirane i u većim naseljima cijele Plaščanske doline i njene okolice. U Plaščanskoj dolini nije bilo industrije, pa ni modernog proletarijata. Prvom proletarijatu je pripadao manji broj radnika i to mahom kvalificiranih, tj. onih sa strane. Najveći broj radnika regrutiran je iz agrarnog viška s ovog područja. To su radnici bez određenih kvalifikacija i stalnog zaposlenja i oni održavaju stalnu ponudu i nisku radničku nadnicu. Ta je radna snaga za cijelo vrijeme između dva rata ostala na nivou poluproletarijata. Ukidanjem pilane u Plaškom na cijelom tom području nije bilo većeg poduzeća u kome bi došlo do veće brojčane koncentracije radnika, a time i do stvaranja homogenijih radničkih organizacija te veće klasne svijesti i solidarnosti.

Seljaštvo je bilo najbrojnija snaga u Plaščanskoj dolini i njenoj okolici. Ono je u periodu između dva rata zatečeno u fazi svog daljnjeg raslojavanja i pauperizacije. Populacija je bila visoka, a vrlo skromni izvori za život. Uzurpacija općinske zemlje je završena još u prošlom stoljeću, pa je dioba seljačkih posjeda dovela do još većeg osiromašenja seljačkih porodica i propadanja seljačkih porodičnih zadruga. Na ovom području bilo je najviše sitnog seljaštva i seoskog poluproletarijata. Srednjeg seljaštva bilo je sasvim malo, a bogatih gotovo da i nije bilo. Seljaštvo ovog kraja iz svog agrara nikad nije moglo zadovoljiti sve svoje osnovne potrebe, pa je ono od davnina upućeno na dopunske zarade. U nedostatku stalnog zaposlenja i izvora zarade najviše se radilo na sezonskim, odnosno kampanjskim poslovima od komada kao što su tucanje kamena, sječa šume, cijepanje drva i kirijanje. Seljak je u ovom kraju u odnosu na ekonomske izvore bio u stalnoj brizi za prehranu pa nije ni čudo da se ponekad posezalo i za nedozvoljenim korištenjem državne šume za izradu i prodaju ogrevnog drva. Osim toga seljaci su bili prezaduženi kod trgovaca i štedionica. Otud seljaštvo nije predstavljalo samo saveznika i rezervu KP, već jednu od njenih baza koja je bez rezerve mogla prihvatiti i slijediti njenu ideologiju.

Zanatstvo na ovom području bilo je slabije razvijeno. Nedostajali su prateći zanati industrije koji bi već i po svome obimu proizvodnje mogli zaposliti veći broj radne snage. Postojeći zanati su uglavnom

podmirivali potrebe agrarnog stanovništva pa su oni u dobroj mjeri isprepleteni s kućnom radinošću od koje jedva da su se i razlikovali. U Plaškom, Josipdolu i Modrušu razvijali su se zanati u vezi s izradom i opravkom odjeće i obuće, stolarski, mehaničarski, pa i zanat u vezi s prehrambenom industrijom. Seosko stanovništvo je znatno upućeno na usluge svojih seoskih zanatlija kao što su bili kovači, kolari, opančari, zidari i graditelji krovnih konstrukcija i drvenih kuća. Broj zaposlenih radnika u zanatstvu bio je neznatan, pošto su u većini zanatlije radili sami sa svojim sredstvima za proizvodnju. Konkurencija od strane krupnih proizvođača i eksploatacija rada sitnih zanatlija putem tržišta, utjecala je na njihovo priklanjanje ideologiji KP, pa je i iz tih redova bilo njenih aktivnih simpatizera.

Posebnu grupu u toj društvenoj strukturi stanovništva Plaščanske doline čine službene osobe i inteligencija među kojima su najbrojniji bili željezničari, učitelji, nastavnici, ostali pripadnici državnih službi i svećenici. Željeznički službenici i radnici razmješteni su od Javornika do Oštarija, a glavno središte na ovoj relaciji bila im je stanica Plaški. Među njima je već od ranije bilo simpatizera KP. Učitelji i nastavnici su bili organizirani u okviru općina i vršili su ne mali uticaj u političkom životu sredine. Broj svećenika je bio značajan, pošto je Plaški bio sjedište Karlovačke eparhije i Crkvenog suda, pa i njihov uticaj nije ostao bez rezultata na ukupne tokove političkog zbivanja.

Raznorodnost društvenih grupa i njihovih interesa u kapitalističkom društvu našla je i u ovom kraju svoj politički izraz u višestrukom sistemu Kraljevine Jugoslavije. Konstelacija vodećih političkih stranaka na ovom području nije se bitno mijenjala unatoč promjenama njihovih imena i dopuni sadržaja njihovih političkih programa. Vodeće političke stranke na ovom području su Samostalna demokratska, Hrvatska seljačka i Radikalna stranka. One su već na izborima od 1923. godine zajedno dobile 98,8% birača. Sve druge, znatno manje, političke stranke gubile su svoje birače i postepeno nestajale s političke scene.

Jedna od najjačih političkih stranaka na ovom području bila je Samostalna demokratska stranka (SDS) Svetozara Pribićevića i njegovih nasljednika. Ona se rano izdvojila iz sastava jugoslavenske demokracije i tražila svoj interes u zajedničkoj borbi s Hrvatskom seljačkom strankom (HSS) pod vodstvom Stjepana Radića, a kasnije Vlatka Mačeka. Obje ove stranke nastupale su zajednički na izborima i opoziciji pod imenom Seljačko demokratske koalicije (SDK). Samostalci su imali svoje birače u srpskim, a Hrvatska seljačka stranka u hrvatskim masama. Najpoznatiji predstavnik SDS-a iz ovog kraja i jedan od njenih istaknutih rukovodilaca bio je Savica Kosanović, pravnik i publicista iz Plaškog. Imao je velik autoritet i podršku birača u ogulinskom kotaru sve do II svjetskog rata, a kao i prije i kasnije je ostao dosljedan svojoj demokratskoj i jugoslavenskoj opredjeljenosti.

Hrvatska seljačka stranka je imala svoje stalne birače u cijeloj općini Modrušu i svim hrvatskim selima općine Josipdol i Plaški. Ona

je 30-tih godina postala jedna od vodećih stranaka, ne samo u okviru SDK-a nego i u Udruženoj opoziciji 1938. godine.

Radikalna stranka je češće mijenjala koalicije, njihov sastav i nazive. Donošenjem Oktroiranog ustava ulazi u sastav Jeftićeve Jugoslavenske nacionalne stranke (JNS) a od 1935. nalazi se u sastavu Stojadinovićeve Jugoslavenske radikalne zajednice (JRZ). Međutim, radikali nikad nisu naišli na širi odaziv birača na ovom terenu unatoč nastojanju njenih uticajnih ljudi kao što su bili dr Uroš Trbojević, dr Milovan Grba i Dušan Letica.

Petomajski izbori 1935. bili su značajna prekretnica u politizaciji masa Plaščanske doline i okoline. Poslije duže zabrane rada političkim strankama u predizbornu kampanju za ove izbore vrlo aktivno su stupile Radikalna kao režimska i u opoziciji SDK, tj. Hrvatska seljačka i Samostalna demokratska stranka. U obračun između ovih stranaka uvučen je znatan broj masa Plaščanske doline i okoline gdje se pojavljuju i potpuno novi ljudi, posebno u okviru SDK koji sve snažnije naglašavaju nužnost demokratske orijentacije u razvitku zemlje. Već u toku predizborne kampanje ispoljile su se znatne prevage masa u podržavanju politike SDK, dok su na izborima birači u neznatnoj većini učinili i prevagu u korist SDK. Međutim, tadašnji predstavnik SDK nije ušao u Narodnu skupštinu Jugoslavije jer nije imao i većinu po tadašnjem proporcionalnom sistemu ugrađenom u izborni zakon. Za Plaščansku dolinu i okolinu ovi izbori imaju izuzetan značaj u tome što je proces politizacije masa još snažnije nastavljen i u njegovom toku sve više se pojavljuju pojedinci i grupice koje određenije i odlučnije istupaju s idejama stvaranja revolucionarnog demokratskog pokreta.

Decembarski izbori 1938. godine snažno raspaljuju međustranačke sukobe i borbu za vlast. Za te izbore se vršila intenzivna predizborna agitacija i kortešacija za pojedine kandidate, tako da nije ostalo pošteđeno ni najudaljenije selo. Formirali su se veliki blokovi na čelu s Mačekom kao nosiocem liste Udružene opozicije i Stojadinovićem kao predstavnikom vladine liste.

Listu Milana Stojadinovića na području kotara Ogulin zastupao je Đuro Mikašinović kao kotarski kandidat, a listu Vlatka Mačeka, odnosno Udružene opozicije Savica Kosanović. Na izborima u kotaru Ogulin pobijedila je Udružena opozicija s rezultatom od 6 784 glasa, naprama 3 343 glasa koliko ih je dobila vladina lista. Kandidat Ljotićeve liste Đuro Kraguljac dobio je svega 14 glasova.

Izbori sami po sebi ne bi imali neko posebno značenje da oni nisu produbili političku krizu koja nije razriješena ni do napada na Jugoslaviju 6. aprila 1941. godine. Sporazum Cvetković-Maček još ju je pojačao i dao joj dimenziju klasnih, međustranačkih i međunacionalnih sukoba.

Općinski izbori od 1940. godine predstavljaju reprizu državnih izbora i ponovno zaoštravaju odnose među političkim strankama. Međutim, u ovim izborima je zapažena znatnija polarizacija snaga u

klasnom, a i političkom smislu. HSS i SDS i dalje vode bitku za birače, ali su tada prvi put određenije suočeni s zahtjevom za poboljšanje ekonomskog položaja birača iz redova nižih slojeva koji se sve više okreću ka programu i parolama KPJ. Udružena opozicija je i 11a ovim izborima dokazala svoju nadmoćnost i s ogromnom većinom pobijedila svoje protivnike. Stranke SDK su istupile u svojim općinskim centrima, tako je SDS u Plaškom dobila svih 20, a u Josipdolu sva 24 odbornička mjesta. Isto tako je i HSS u Modrušu dobio svih 18 odborničkih mjesta.

Period od decembarskih izbora 1938. do aprilskog rata 1941. možemo označiti periodom intenzivnijeg političkog gibanja sela i njegove politizacije. Tome kretanju znatno su doprinijele dvije vodeće građanske stranke na ovom području SDS i HSS a nešto kasnije i novoosnovana ćelija KP u Plaškom. Samostalna demokratska stranka pokreće akciju na osnivanju Seljačkog kola u srpskim naseljima, a Hrvatska seljačka stranka to čini s osnivanjem Seljačke sloge u hrvatskim selima. Cilj ove akcije je stvaranje čvrste i određenije veze između tih stranaka i njihove izborne baze, a putem formi koje su u selu bile moguće i dostupne.

Seljačko kolo je društvo za ekonomsko i kulturno unapređivanje sela pod direktnim uticajem Samostalne demokratske stranke. Sjedište društva bilo je u Zagrebu, a područje djelovanja bio je teritorij cijele Jugoslavije. Društvo se dijelilo na podružnice u kotarskim centrima i ogranke po selima. U sastavu podružnice djelovale su brojne sekcije kao što su bile: omladinska, tamburaška, pjevačka, čitalačka, kulturno-zabavna, zdravstvena, prosvjetna itd. Znak društva bio je srp sa pšeničnim klasom. Svaka podružnica imala je svoja pravila, ali na načelima zajedničkih ciljeva. Seljačko kolo je znatno doprinijelo buđenju, kulturnoj dinamici, a pogotovo masovnoj politizaciji sela. Na društvo je KPJ imala veliki uticaj preko svojih članova, osobito preko naprednih učitelja.

U agitaciji i stvaranju Seljačkog kola u selima Plaščanske doline osobito se založio penzionirani učitelj Milovan Momčilović Učo. On je imao širi krug aktivista po svim selima i trudio se da svuda pokrene kulturno-prosvjetni rad ogranka. Kasnije je tu akciju prihvatila ćelija KP i dala joj novu političku sadržinu, pogotovo što se u to vrijeme vrši i polarizacija snaga unutar građanskih političkih stranaka. Naime, pojedine socijalne grupe ne mogu se više zadovoljiti općim parolama i globalnim političkim programom, već traže provođenje socijalnih mjera.

Upravo 30-tih godina u Plaščanskoj dolini i okolini, slično kao i u Lici, na Kordunu i Gorskom kotaru, izrasta nova inteligencija i kvalificirani radnici školovani uglavnom izvan ovog područja. Zahvaljujući postojanju građanske škole kao odskočne daske, veći broj omladine s ovog područja odlazio je na dalje školovanje, čak i u većem broju nego sto bi se to u odnosu na ekonomske mogućnosti moglo i pretpostaviti.

Osnovni razlog tome ležao je u saznanju da se jedino putem škole može doći do sigurnijeg posla i uhlebljenja.

Školovanje većeg broja te omladine vršeno je uz velike napore njihovih roditelja i uz vlastitu žrtvu i oskudicu. Boraveći u novoj sredini, a i zbog navedenog, uslijedilo je rano sazrijevanje te omladine i njeno saznanje o socijalnoj nepravdi i teškom ekonomskom stanju njihovog rodnog kraja. Ta omladina je bila duboko prožeta ljubavlju za svoj rodni kraj i izražavala spremnost da mu pomogne. Ona je u toku svog školovanja i kasnije zapošljavanja u raznim mjestima, upoznala se šire s naprednim demokratskim pokretom u zemlji i svijetu pa je gotovo u cjelini prihvatala njegov program i kao takva djelovala u svom rodnom kraju prilikom dolaska na odsustvo ili školske praznike. Ova grupacija uglavnom pojedinačnim djelovanjem vršila je snažan uticaj na utiranje puta demokratske misli u Plaščanskoj dolini i okolini. Dolazeći u svoj rodni kraj, gotovo bez izuzetka ti omladinci i omladinke uključivali su se bez rezerve u akcije bilo da se radilo o onima koje je iniciralo Seljačko kolo ili pak u prosvjećivanju naroda ili direktnoj propagandi marksističke misli. Iz redova te inteligencije i radnika mnogi su izrasli u vrlo aktivne saradnike KPJ ili postali njeni članovi u mjestima gdje su se školovali ili zapošljavali. A upravo u tome njihovom izrastanju baš takvi su i najviše doprinosili razvijanju demokratske orijentacije u svom rodnom kraju. I u toku NOR-a najveći broj te omladine istaći će se kao borci i rukovodioci u mjestima gdje ih je rat zatekao. Među takvima šire su poznati: Pero Kokotović, Mane Trbojević, Anđa Sedlar, Vaso Momčilović, Đuro Dokmanović Jezac, Đuro Dokmanović Omer, Branko i Ljuban Latas, Đuro Grković, Braco Košić, Mihajlo Ogrizović, Miloš Kosanović, Vera Anić, Slavo Skorupan, Dane Grba, Rade Dokmanović, Rade Boca, Milovan Pešut, Božo Delač, Bogdan Kosanović, Veić i drugi. Mada su njihovi dolasci u rodna mjesta najčešće trajali samo po nekoliko dana, oni su ipak ostavili dubokog traga na pojedince i grupe na koje su djelovali. Zahvaljujući i njima, u Plaščanskoj dolini i okolini uoči stvaranja prve ćelije KPJ već postoji čitav niz pojedinaca i grupica koji se sve više orijentaraju demokratski, prihvataju program demokratskog revolucionarnog pokreta i pokreću borbu u svojoj okolini sa zahtjevom za demokratski preobražaj zemlje. Istina, djelovanje ovih je također pojedinačno ili u manjim grupicama i međusobno nepovezano što je upravo i bio osnovni zadatak ćelije KPJ da ih poslije svog formiranja objedini, osloni se na njih i usmjeri ih u djelovanje na osnovama programa KPJ. Upravo ovi pojedinci i grupice bit će osnovna snaga s kojom će računati ćelija KP u programiranju svoga djelovanja, a što će se vidno izraziti poslije njenog osnivanja, kao i u prvim godinama rata.

Prva partijska ćelija u Plaškom osnovana je upravo u jeku tih postizbornih razmirica i diferencijacije u sklopu građanskih političkih stranaka. Pripreme za njeno osnivanje počele su odmah po dolas-

ku u Plaški učitelja Milenka Ivanovića, komuniste i poznatog aktiviste u radu ogranaka Seljačkog kola. U pripremama za njeno osnivanje učestvovali su on, Mile Mandić i Rašo Stanisavljević, profesor i član OK KPH Karlovac. Milenko je već od ranije bio član KPJ, vjerojatno je to postao u Pakracu 1936. godine. Mile Mandić, obućarski radnik u radionici Pere Platiše, bio je povezan s naprednim radničkim pokretom u Karlovcu. Treći član koji ulazi u sastav partijske ćelije bio je Jovo' Miščević iz Slavonije, učitelj u Plaškom. Jovo je učesnik brojnih manifestacija i akcija pod rukovodstvom Partije u mjestima gdje je živio i službovao pa se može pretpostaviti da je i on primljen ranije u njeno članstvo, mada niti za jednog o tome nema dokumentiranih, čvrstih dokaza.

Osnivački sastanak održan je najvjerojatnije u početku ljeta 1940. godine u kući Ane i Rade Pešuta, nedaleko željezničke stanice. Na osnivačkom sastanku bila su sva trojica spomenutih i Rašo Stanisavljević u ime OK koji je i kasnije imao na vezi i brizi rad ove ćelije. Za prvog sekretara ćelije izabran je Milenko Ivanović, a njeni prvi članovi, pored sekretara, bili su Mile Mandić i Jovo Miščević. Pravi datum osnivanja ćelije nigdje nije zabilježen, a postoje i očigledne razlike datiranja u sjećanjima njenih preživjelih članova od kojih neki pretpostavljaju da je to moglo biti čak 1937. godine. Najpouzdanije vrijeme njenog formiranja je upravo ono koje smo naveli, pošto se osnivanjem organizacije u svim sjećanjima veže za ime Milenka Ivanovića kao njenog osnivača i prvog sekretara, a on je u Plaški došao i dužnost preuzeo 10. januara 1940. godine, dok Jovo Miščević dolazi na službu u Plaški nešto kasnije. I pored poslovične sposobnosti sekretara da se brzo upozna, saživi sa sredinom i si., trebalo je ipak duže vremena da se revolucionarno demokratski orijentirani pojedinci povežu i izvrši odabir ljudi za osnivanje ćelije. Uz to treba naglasiti da je to period kada se osnivaju prve ćelije u ogulinskom kotaru i susjednom Kordunu, što nije bilo bez uticaja i na stvaranje ove ćelije. Ovdje valja također naglasiti da je Rašo Stanisavljević, pošto svi preživjeli učesnici vežu osnivanje ćelije i za njegovo ime, došao na službu u Karlovac septembra 1938. godine, a član OK KPH postao je 1940. godine, kao i dosta pouzdane tvrdnje da je Milenko Ivanović, prije stvaranja ćelije KP u Plaškom, bio povezan u ćeliji KP Ložionice u Ogulinu.

Prva briga ćelije nakon njenog osnivanja koncentrirana je na okupljanje svih svojih pristalica koji su se tako deklarirali i praktično dokazali u toku izborne aktivnosti i neposredno po njenom završetku. Okupljanje i provjeravanje simpatizera moglo se vršiti samo kroz praktične akcije kao što su osnivanje novih ogranaka Seljačkog kola, sakupljanje dobrovoljnih priloga za učesnike građanskog rata u Španiji i dr. S tim u vezi ćelija je u svoj sastav primala nove članove te do kraja godine dvostruko proširila broj svoga članstva.

U toku ljeta 1940. u radu na stvaranju ćelije KP bio je uključen i Branko Latas, tada đak učiteljske škole u Jagodini. Branko je bio među najnaprednijim đacima i studentima Plaščanske doline, koji su slijedili liniju demokratski orijentirane omladine i KP. Komunikativan i dinamičan, on se i za ovog kraćeg boravka u rodnom mjestu odmah prihvatio izvršavanja partijskih zadataka pa je njegovo uključivanje u rad na stvaranju ćelije KP u Plaškom bilo sasvim opravdano. On je bio tipičan partijski čovjek, duboko odan njenoj ideji i to je svoje opredjeljenje svagdje ispoljavao svojim nastupom. Kao poznavalac prilika i političkih gibanja u Plaškom, pogotovo u redovima đačke i studentske omladine, bio je od velike pomoći Milenku Ivanoviću u kreaciji i izvršavanju partijskih zadataka. Nakon kraćeg boravka u Plaškom, Branko je kao i poslije svakog ferija nastavio školovanje. Diplomirao je na učiteljskoj školi u Jagodini u februaru 1941. godine i -vratio se u Plaški, kada je i uključen kao stalni član ćelije KP Plaški tako reći, sve do njenog prestanka s radom u junu 1941. godine.

Pitanje proširenja ove ćelije bilo je aktuelno kroz sve vrijeme njenog postojanja. Do kraja 1940. primljeni su u ćeliju Mile Ivčević, Mane Pošmuga i Mile Opsenica, a u početku 1941. godine Nikola Čikara. Mile Ivčević, rodom iz Vajina Vrha, bio je željezničar i stanovao je na željezničkoj stanici u Plaškom. Upravo zbog toga, a i zahvaljujući njegovoj opreznosti i snalažljivosti za konspirativan rad, bio je pogodna veza s višim rukovodstvima ne samo u to vrijeme već i kasnije u prvim danima priprema i početka ustanka. Mane Pošmuga, seljak iz Zebića i Mile Opsenica, seljak iz Plaške Glave istakli su se u sakupljanju pomoći za učesnike španskog građanskog rata i rasparčavanju propagandnog materijala. Mile Opsenica je krajem 1940. poslan u Karlovac radi obezbjeđenja ishrane za učesnike tada organiziranog partijskog kursa, ali je zbog neodlučnosti u izvršavanju zadataka isključen iz Partije. Nikola Čikara, privatni činovnik, (»Skrivan«) kod Srdića, bio je duže vremena aktivni simpatizer KPJ. Nije poznato na koji način je obavljao svoje statutarne obaveze, ali se pouzdano smatra da je u 1941. godini vezan u ćeliju KP Plaški kao njen punopravan član.

Od osnivanja do junskih dana 1941. godine kroz ovu ćeliju prošlo je ukupno 8 članova od kojih je 7 ostalo do kraja u njenom sastavu i to: Milenko Ivanović, učitelj — sekretar ćelije, Jovo Miščević, učitelj, Branko Latas, učitelj, Mile Mandić, radnik, Mile Ivčević, radnik, Mane Pošmuga, seljak i Nikola Čikara, privatni činovnik. Nacionalni sastav ćelije bio je: 6 Srba i 1 Hrvat, a po socijalnom sastavu bilo je: 3 učitelja, 2 radnika, 1 seljak i 1 privatni činovnik.

Ćelija KP u Plaškom nije imala, po svemu sudeći, organiziranih, odnosno evidentiranih kandidata. Sve one koji su smatrani njenim kandidatima primljeni su i bez posebnog praćenja njihovog kandidatskog staža.

Ali je zato ona imala veći broj aktivnih saradnika i simpatizera u gotovo svim naseljima Plaščanske doline. U sjećanjima preživjelih članova te ćelije, a i njenih najbližih simpatizera, spominje se veći broj

imena. Daleko češće se spominju imena koja su imala direktnije veze, određenije zadatke i veću ulogu u izvršavanju tih zadataka kao što su: Radovan Pogrmilović, Radovan Kovačević, Nikola Komadina, Nikola Lončar, Stevo Popović-Lončar, Milan Knežević,. Mane Jančić Matan, Ljuban Latas, Dragica Skorupan, Rade Trbojević Misin, Stevo Trbojević, Rade Grković Racan, Radovan Skorupan, Stevo Supica i drugi. Andrija Špehar spominje jednu antifašističku grupu koja je radila pod njegovim rukovodstvom u Cerovniku, a sačinjavali su je: Martin Puštek, učitelj, Ljerka Grbešić-Puštek, učiteljica, Marica Špehar, učiteljica, Vlado Špehar i omladinac Zvonko Švajcar. Ova grupa je više upućena i vezana za rad ćelije KPJ u Ložionici Ogulin čiji su članovi s ovog terena bili Andrija Špehar iz Cerovnika i Dušan Vukelić iz Plaškog. Andrija Špehar u jednom svom sjećanju navodi da je i on 1938. bio uključen u rad ćelije KP u Plaškom i da mu je to na jednom sastanku saopćeno. Međutim u svom Anketnom listu iz 1945. godine on izričito navodi da je primljen u ćeliju KPJ Ložionice u Ogulinu u kojoj je radio do početka rata. Isto tako je poznato da je njegova veza kao i veza Dušana Vukelića s ovom ćelijom postojala u odnosu na zajedničku suradnju i prenošenja direktiva od OK KPH Karlovac preko Ogulina, a došla je i do izražaja u danima poslije aprilskog sloma, odnosno u periodu priprema za ustanak.

Na kraju treba posebno istaći da na cijelom području općine Josipdol, Modruš i Plaški, pored ove nije bilo ni jedne druge ćelije KPJ. Zbog toga je sekretar ćelije češće odlazio u Ogulin i povezivao se sa sekretarima ćelija u Ogulinu i Ogulinskoj ložionici radi koordinacije rada na terenu kotara. Tako mala i na tako velikom području ćelija KP u Plaškom je u svom predratnom periodu obavila niz značajnih zadataka.

Jedna od prvih i značajnijih akcija, koju je s uspjehom provela partijska ćelija odnosila se na sakupljanje priloga za španske borce. Radilo se o općejugoslavenskoj akciji u kojoj se posebno istakla organizacija karlovačkog područja na čelu s OK KPH. Pomoć je bila namijenjena španskim dobrovoljcima iz Jugoslavije koji su se nalazili u francuskim logorima. U ovoj akciji sudjelovali su svi članovi ćelije, kao i njeni saradnici među kojima su se naročito isticali Radovan Pogrmilović, Ivan Delač i Slavko Kompar. Od članova ćelije istakao se Mane Pošmuga i to posebno u sakupljanju pomoći na selu. Prema sjećanju Mile Mandića sakupljeno je oko 4 600 dinara, 6—8 džempera, 12 pari rukavica, više pari čarapa i drugih prikladnih predmeta. Prilog je skroman, ali je njegovo sakupljanje imalo veliko političko i moralno značenje.

Konačno i s ovog područja krenulo je više dobrovoljaca da se bore na strani republikanske vojske u Španiji. Mane Šupica došao je u Spaniju iz Francuske gdje se nalazio na privremenom radu. Borio se u bataljonu »Divitionario«. U istom bataljonu borio se i Nikola Krizmanić iz Saborskog. Franjo Turkalj iz Josipdola otišao je u Spaniju iz

Francuske 20. decembra 1937. Ranjen je na frontu i od zadobivenih rana umro u bolnici u Valensiji.

Istovremeno s ovim, ćelija je bila angažirana preko svojih članova i simpatizera u općinskim izborima 1940. godine. Izbori su vršeni u znaku stranačkih razmirica koje su podigle političku temperaturu gotovo na nivo državnih izbora. Članovi ćelije, njeni aktivisti i simpatizeri umiješali su se u izbornu aktivnost nastojeći da potpomognu kandidate lijeve orijentacije u već djelomično polariziranim strankama.

Komunisti plaščanske ćelije posebno njen sekretar Milenko Ivanović bili su vrlo energični i odlučni u raskrinkavanju korumpirane uprave Poljoprivredne zadruge nabavno-prodajnog smjera u Plaškom. Zadrugu su vodili razni politikanti koji su svojim mahinacijama i zloupotrebom doveli u pitanje ne samo njen autoritet već i sam opstanak. Povodom toga došlo je do snažnog političkog okršaja u Plaškom koji je pokazao svu snagu Partije stvorenu u narodu. To je bio slučaj sa smjenjivanjem uprave Poljoprivredne zadruge u Plaškom u kojoj se ušančila jedna konzervativna grupa i držala pozicije, uz nezadovoljstvo naroda. Na zboru organiziranom po tom slučaju Milenko je istupio raskrinkavajući do srži sve mahinacije tadašnje uprave. Prisutna masa ga je oduševljeno pozdravila. Svi pokušaji obrane bili su u takvoj situaciji bezuspješni i uprava je gotovo jednoglasno smijenjena. Milenko je izabran za novog predsjednika tako reći aklamacijom. Uzaludan je bio pokušaj konzervativnih politikanata da se osujeti povjerenje naroda u ovog čovjeka. Njegov ugled i ugled Partije u masama danomice je jačao, a time i simpatije prema partijskom programu za « selo. Na tome zboru se posebno istakao i Nikola Lončar, stolar, jedan od aktivnih suradnika ćelije u Plaškom.

Osnovni sadržaj rada ćelije iscrpljivao se u ideološkoj izgradnji članstva i propagiranju ideja oktobarske revolucije među seljačkim i radničkim masama. Članovi partije su neprestano ukazivali na izdajničku ulogu nenarodnih režima Kraljevine Jugoslavije i upozoravali na opasnost od fašističkih zemalja koje su u svom agresivnom pohodu sve više ugrožavale i opstanak naše zemlje.

Rasturanje i čitanje partijskih materijala bio je najčešći oblik rada ove ćelije. Partijska štampa je stizala iz OK KPH Karlovac, iz Ogulina i Sindikalne podružnice Duga Resa. Mnogo takvog materijala donosili su komunisti — Plaščani koji su živjeli izvan rodnog mjesta (Branko Latas i drugi). Najveću pomoć i u tom obliku rada pružio je Rašo Stanisavljević. Rašo je prisustvovao većem broju sastanaka ćelije. A kad ne bi mogao doći, on je slao materijale i kraće upute što u datom trenutku treba učiniti. Propagandni materijal, kao što su šapirografirani tekstovi i izvaci iz dnevne štampe, brošure i si., proučavan je kolektivno, dok su djela iz područja napredne beletristike čitana individualno, ali s naknadnim komentarima i informacijama za daljnji rad na vlastitoj partijskoj izgradnji. Od poznatijih djela marksističke literature i napredne beletristike proučavala su se Lenjinova i Staljinova biografija, djela Maksima Gorkog (Mati) Džeka Londona (Gvozdena

peta), Nikolaja Ostrovskog (Kako se kalio čelik), zatim neka djela od Glatkova, Leonova, Erenburga, Sinklera, Miškine, Svetozara Markovića, Cesarca, Travena, Pelagića, Krleže, Kikića, Zivkovića i drugih. Čitao se i Kapital Karla Marksa, te radovi Plehanova, Bebela, Segala i Lenjina. Pored toga redovno su praćeni izvještaji o međunarodnim događajima, posebno sa ratišta u Evropi.

Osim toga trebalo je sve te materijale i letke rasturiti u selo. Sve materijale, druge brošure koji su dobivani iz Karlovca ili iz Ogulina i Duge Rese, a koje je najčešće donosio Andrija Špehar i ostavljao kod Mile Ivčevića, rasparčavani su za Janja Goru preko Radovana Pogrmilovića, za Kunić je to činio Rade Grković Racan, za Zebić Mane Pošmuga i Mile Opsenica dok su za Ličku Jesenicu bili zaduženi Nikola Čikara i Milan Knežević. Svi ovi aktivisti imali su kao pomoć omladinu na terenu koja je bila glavni čitalac i istovremeno vršila daljnje rasparčavanje. Otvoreno i javno propagiranje revolucionarnih ideja vršilo se, ponekad, putem javnih zborova, a daleko češće prilikom održavanja zabava, priredaba i kolektivnih izleta.

Najmasovniji i najuspješniji uticaj Partije na selo vršio se putem ogranaka Seljačkog kola, koji su osnovani u većem broju naselja na području Plaščanske doline i okolice. Programska orijentacija i sadržaj rada tih ogranaka bila je u osnovi progresivna. Zbog toga nije bilo teško da se njihova djelatnost usmjeri na izvršavanje programa KPJ u radu sa selom kao što su: razvijanje zadružnog pokreta, kulturno-prosvjetno uzdizanje sela, podizanje ugleda seljačkog rada i seljakovog dostojanstva, razvoj solidarnosti i smisla za zajednički rad i život.

Članovi ćelije veoma su aktivno i gotovo samoinicijativno prišli organiziranju ogranaka u selima gdje ih još nije bilo, pogotovo ako se pokazivao i najmanji interes za njihovo osnivanje. Ipak, najviše se postiglo u osnivanju diletantskih sekcija za koje je omladina pokazivala najviše interesa. Ako se uzme da je tada najviše omladine živjelo upravo na selu, onda je shvatljivo da je ovaj oblik za seosku omladinu bio neophodan. Diletantske sekcije su uvježbavale i davale popularne, napredne i savremene kulturne sadržaje koji su trebali zamijeniti i potisnutosti tradicionalne zborove za crkvenih praznika i brojna nesadržajna prela pa i svađe i tučnjave.

Prema sjećanju preživjelih članova prve ćelije u Plaškom, oni su dobili direktivu od OK KPH Karlovac da se obavezno učlane u Seljačko kolo i da preko njega djeluju na selo i omladinu. Sekretar ćelije je već od ranije imao iskustva za takav rad pa je i sada bio jedan od najaktivnijih. On je zajedno s Milovanom Momčilovićem Učom i Jovom Miščevićem osnivao diletantske grupe u mnogim ograncima i bio, ili učestvovao, na gotovo svim priredbama koje su održane unutar ili izvan područja Plaščanske doline. Poslije svake takve priredbe Milenko bi govorio o naprednom radničkom pokretu, o oktobarskoj revoluciji, [0] fašističkoj opasnosti i si. Zatim poslije svake takve priredbe poveo bi se razgovor o socijalnim prilikama i potrebi organizirane borbe za društvene promjene. Izbor programa dramskih sekcija bio je politie-

ki usmjeravan i prilagođen selu, pa je budio socijalnu svijest kod seljaštva (Sluga Jernej, Jazavac pred sudom i si.).

Diletantske grupe Plaškog i Lapta bile su najaktivnije. One su izvele više priredaba u selima Plaščanske doline (Plaški, Lapat, Plavča--Draga, Latin, Kunić i dr.) pa i mjestima izvan nje, a u prvom redu u mjestima ranijeg službovanja Milenka Ivanovića (u Poloju, Josipdolu, i Krakaru). Jedna od aktivnijih bila je dramska sekcija iz Lapta u kojoj su aktivno radili Dragica i Slavo Skorupan, Stevo Trbojević Marin i Vaso Momčilović.

Pokretači Seljačkog kola iz redova SDS bili su iznenađeni, ali, ogorčeni uslijed infiltracije, pa i dominacije komunista u njegovim podružnicama i ograncima. U tom ogorčenju počeli su da ukidaju pojedine ogranke. Ali uzalud, jer su komunisti već preuzeli u svoje ruke čitavu njihovu organizaciju. Naime, vodstvo SDS-a nije moglo zaboraviti komunistima što nisu za njih glasali u decembarskim izborima. Adam Pribičević je u stranačkim glasilima »Kolo« i »Nova riječ«, otpočeo da sipa otrov i ocrnjuje Sovjetski Savez, a time i ideje socijalizma. U tome je vješto koristio Staljinove pogreške u vanjskoj i unutrašnjoj politici i nastojao da diskreditira i praksu socijalizma. Kako je time izazvao revolt čak i u redovima vlastite stranke, rukovodstvo stranke je pokušalo da vrati ugled svom lideru. U tom cilju su održani skupovi pristaša SDS-a u mnogim mjestima pa i Plaškom. Sjećajući se dobro toga događaja Vaso Momčilović kaže: »Konkretno kod nas u Plaškom kada je sazvan skup da se dade podrška Adamu Pribičeviću, gotovo spontano je sve to propalo, jer jednostavno nismo htjeli ići na taj sastanak.«

Uspjehu tako malene ćelije KPJ kao što je bila plaščanska, a k tome u tako kratkom vremenu i relativno velikom prostoru, svakako da su mnogo doprinijeli svojom pomoći Plaščani — komunisti koji su živjeli i radili izvan svog rodnog mjesta. Bez obzira na širinu te pomoći koju su pružali putem usmene komunikacije, ipak je ona u onom momentu bila dragocjena, tim više što su se na taj način spoznavala iskustva i metode borbe u drugim, pa makar i drugačijim uslovima. Tu pomoć su pružali članovi KP — Plaščani prilikom svog kraćeg dopusta i boravka u svom rodnom mjestu. Prema sjećanju nekih preživjelih članova prve ćelije u red takvih revolucionara spadaju Rade Šupica iz Podhuma, radnik, sekretar OK KPH za Hrvatsko primorje, Pero Kokotović iz Latina, poljoprivredni tehničar, sekretar KK KPH u Križevcima.

Ratna opasnost se u 1941. godini sve više približavala našoj zemlji pa je partijska ćelija prema instrukciji OK sve veću pažnju posvećivala političkom radu i pripremi svog članstva za svaku eventualnost. Ćelija je na vrijeme upoznavana s općim kretanjima, tim više što je njen sekretar Milenko Ivanović bio učesnik više savjetovanja i sastanaka u Ogulinu i Karlovcu. Tu se upoznao sa strategijom i taktikom Partije u slučaju rata i to prenosio na ostale članove svoje organizacije. On

je još 1940. godine zajedno s Jovom Mamulom predstavljao komuniste kotara Ogulin na Prvoj okružnoj konferenciji KPH u Karlovcu. Odmah iza te konferencije održano je savjetovanje komunista s ogulinskog područja na Ribogojilištu u Vitunju. Isto tako u početku 1941. održano je jedno savjetovanje u stanu Jove Mamule, a odnosilo se na pripreme Partije za nastupajuće događaje, kao i dogovor o provođenju zadataka s Pete zemaljske konferencije KPJ. Zatim krajem februara 1941. godine održano je jedno savjetovanje u kući Drvodelića u Ogulinu na koje su pozvani svi članovi KP iz Ogulina, Drežnice, Srpskih Moravica i Plaškog. Sastanku je prisustvovao Ivo Marinković koji je ukazao na ratnu opasnost, provjerio organizaciono stanje partijske organizacije i dao uputstva za agitaciju na samom frontu, odnosno o prikupljanju oružja i otporu neprijatelju kad prodre u zemlju. Već na tome savjetovanju mogla se uočiti osjetna razlika u stilu rada Milenka Ivanovića i ostalih sekretara. Dok su ovi bili oprezniji i priviknuti na strogu ilegalnost, Milenko se nije krio, upravo zato što je ranije maksimalno i s uspjehom koristio legalne oblike rada i što je bio svjestan svoje popularnosti i podrške koju je imao u narodu.

Pristupanje Jugoslavije Trojnom paktu, izazvalo je silno političko vrenje u cijeloj zemlji, te su događaji 27. marta dočekani s osjećajem olakšanja. U Plaškom je povodom obaranja vlade Cvetković-Maček organiziran miting na kome je prisustvovalo oko 300 ljudi, žena i đaka. Na mitingu su govorili Milenko Ivanović i Jovo Miščević i pozvali prisutne da bez rezerve i odlučno stupe na branik svoje domovine. S tim u vezi prišlo se odmah akciji na upisivanju dobrovoljaca za obranu zemlje. O tome događaju piše Nikola Komadina u svojim sjećanjima na 1941. godinu: »Sjećam se da je Milenko Ivanović prilikom mobilizacije bivše Jugoslavije za borbu protiv Nijemaca i Talijana organizirao skupljanje dobrovoljaca gdje su se na spiskove upisalo 200 do 300 omladinaca, koji su bili spremni da krenu u pravcu Bihaća da tražimo oružje i da se borimo protiv fašističke Njemačke i Italije. Spiskove su sastavljali drugovi Radovan Kovačević i Radovan Pogrmilović.« Ovo je ujedno i posljednja značajnija politička akcija prve partijske ćelije u Plaškom.

Aprilski rat okupacija i stvaranje kvislinške vlade NDH imali su teške posljedice i za narod i za ćeliju KP Plaški. Ona je bila iznenađena brzinom događaja i karakterom promjena. Članovi ćelije nisu imali nikakvih direktiva koje bi nešto više značile u datom trenutku. Prve direktive za komuniste kotara Ogulin stigle su tek u mjesecu julu 1941. godine. Tada je u Ogulin lično došao Ivo Marinković i održao sastanak u vezi s dizanjem ustanka. Ivo Marinković je posebno insistirao na uspostavljanju veza sa Drežnicom, Dubravama i Plaškim s obzirom na teror koji je tamo već otpočeo hapšenjem i ubijanjem viđenijih ljudi u prvom redu komunista. Međutim, to je za ovu organizaciju bilo već kasno i za njenog sekretara koji se nije više nalazio među živima.

Naime, u tim danima opće pometnje i panike, izazvane ustaškim terorom, snalazio se kako je tko znao i mogao. Branko Latas, na primjer, pokušao je preko Andrije Špehara i Mile Ivčevića da uspostavi vezu s organizacijom KP u Karlovcu i da dobije upute za daljnji rad, a kada mu to nije uspjelo, odlučio se na sklanjanje ispred ustaškog terora u Beograd gdje ga zatiče napad na Sovjetski Savez. Ubrzo zatim odlaze tamo njegov brat Ljuban i Dušan Vukelić.

Sekretar Milenko Ivanović nakon uspostave NDH odlazi u svoje rodno selo gdje se zadržao svega nekoliko dana. Odmah po primitku obavijesti da se svi službenici vrate na svoja mjesta krenuo je za Plaški. Putovao je više pješke i hvatao prijeke putove da bi izbjegao hapšenje i deportaciju u Njemačku. Po dolasku u Plaški pokušao je više samoinicijativno da okupi članove ćelije. Milenko se tada ograničio na pojedinačne razgovore i gotovo svakodnevno objašnjavao situaciju i naglašavao potrebu čuvanja oružja i ljudskih života. Duboko je bio uvjeren u pobjedu antifašističkih snaga na čelu sa Sovjetskim Savezom koji će po njegovom mišljenju neminovno morati ući u rat. Ukazivao je na potrebu organiziranog rada. Upozoravao je druge na opasnost, a sam se slabije čuvao. Uhapsile su ga ustaše 5. jula i odvele u Ogulinsku kulu, a zatim u Jadovno kod Gospića gdje je i ubijen. O njegovom hapšenju zabilježeno je sjećanje Ivice Delača koji ga je upozorio na opasnost. Međutim, on je zajedno s Jovom Miščevićem očekivao neku poruku iz Bosne i odgovorio na ovo upozorenje: »Hvala vam, čika Delač što ste mi kazali, ali ja znam da oni to ne smiju jer znaju da je narod uz mene.« Već sutradan, nakon toga razgovora bio je uhapšen. Nije bilo nikakvog suđenja. Milenko Ivanović je bio veliki buntovnik protiv buržoaskog sistema, vrstan organizator i masovik, klasni borac u punom značenju te riječi, ali vjerojatno nije shvatio prave zamisli ustaške vlasti i da može stradati svakog časa i ne samo zato što je komunista.

Zbog učestalih hapšenja i odvođenja ljudi u razne logore i mučilišta ostali članovi ćelije su se rasturili na razne strane. Mile Mandić se sklanja 14. VI u Sušak, tamo se nalazio sve do kraja 1942. godine. Andrija Špehar i Dušan Vukelić se više priklanjaju organizaciji u Ložionici i povremeno drže vezu s Plaškim preko Mile Ivčevića koji je za jedno vrijeme predstavljao izolirani punkt, odnosno punkt koji će tek u julu nešto više značiti i preko koga je kasnije i stigao proglas za dizanje ustanka. Mane Pošmuga se uklanja podozrivosti ustaških vlasti (drži se svog sela). Nikola Čikara jedno vrijeme ostaje u Ličkoj Jesenici i djeluje samostalno, ne navraća u Plaški zbog opasnosti od hapšenja, a krajem jula i on se sklanja na Sušak. Slično su postupili i mnog simpatizeri KPJ, kao i znatan broj demokratski orijentiranih ljudi-đaka, činovnika, studenata i željezničara, dok je dio takvih dospio u zajedničko zarobljeništvo u aprilskom slomu. Preostali dio je pohapšen, a nekolicini je uspjelo da se skloni od prvog naleta hapšenja u okolne šume i oni će kasnije predstavljati okosnicu nove, obnovljene ćelije KP u Plaškom.

Prema dosad poznatim izvorima i saznanju iz sjećanja preživjelih članova prve ćelije KPJ u Plaškom mogli bi zaključiti slijedeće:

Ova ćelija je bila relativno mala u odnosu na širinu teritorija na kome je djelovala. Osnovna njena baza je selo a u svojim redovima imala je svega dva seljaka, ali zato više simpatizera i aktivista. Postigla je najveći uspjeh u kulturnom prosvjećivanju sela i klasnom osvješćivanju i politizaciji seljaštva. Uspjela je razviti simpatije prema tekovinama oktobarske revolucije i stvoriti preduvjete za savez radnika i seljaka u borbi protiv režimskih stranaka. Uspjela je organizirati i pridobiti za KPJ školsku i seosku omladinu i time stvoriti jaku rezervu koja je došla do izražaja u toku NOR-a. Nije dovoljno radila na proširenju organizacije s novim članovima iz redova seljaka pa s tim u vezi nije došlo do stvaranja novih ćelija u selima koje bi lakše preživjele prvi udar hapšenja. Ćelijom u Plaškom rukovodio je Milenko Ivanović, jedan od najsposobnijih i najagilnijih partijaca na području OK Karlovac, čije je hapšenje i stradanje ubrzalo prekid rada ove ćelije.

Na kraju bez obzira na prestanak rada organizacije u danima kad se od nje najviše očekivalo, ona je u svom jednogodišnjem radu stvorila osnov, priredila teren za kasniji revolucionarni rad nove obnovljene organizacije KPJ i ostalih antifašističkih snaga u NOR-u koje su iznijele teret narodne revolucije i ostvarile odnose za koje su se borili članovi prve ćelije KPJ u Plaškom.

Gojfco *Vezmar*

VOJNO POLITIČKI POLOŽAJ I ZNAČAJ PLAŠČANSKE DOLINE U NOR-u

Plaščanska dolina (u širem smislu) pokriva prostor čiju sjevernu granicu čini: rijeka Mrežnica od sela Salopeka do sela Skradnika; južnu: linija Jurjeva Draga (k. 699) — Jelenski vrh (k. 1028) — Mankuševac (k. 884), sve oko 6 km južno od sela Saborsko; istočnu: Skrada — Strmica — Hum (k. 861) — Brezovac; zapadnu: greben Male Kapele. Ova kompaktna, prirodno povezana, geografska cjelina pripadala je prije drugog svjetskog rata uglavnom općinama Plaški, Josipdol i Modruša. Samo mjesto Plaški locirano je, u geometrijskom smislu, gotovo u samom centru ovog prostora, a nadmorska mu je visina 383 m. Zbog takvog geografskog položaja, relativno većeg stepena razvijenosti i općih karakteristika, na neki način je predstavljao njen politički, ekonomski, pa i kulturni centar.

Dubina ovog prostora, u pravoj liniji, iznosi 40 km, a najveća širina (greben M. Kapela — masiv pl. Hum) oko 15 km. Udaljenost od sjeverne do južne stranice osom glavne putne komunikacije iznosi 45 km. Posebno obilježje daje mu Plaščansko polje (u užem smislu) oivičeno sa sjevera, zapada i juga grebenom M. Kapele, a sa sjeveroistoka brdsko-planinskim lancem Huma. Ovo kraško polje počinje od izvora rijeke Vrnjike i završava ispod planinskog vijenca Strmica. Pravac protezanja sjeverozapad-jugoistok. Najšire je kod Plaškog — oko 5 kilometara.

Plaščanska dolina dobro je povezana sa širim prostorom prema sjeveru, odnosno jugu, jer je dijele samo manje, nepovezane zemljišne pregrade: na sjeveru Veljun i Treskavac, a na jugu Plaška glava i Pištenik. Oko 2/3 ovog područja pokriveno je šumom. Mala Kapela je obrasla pretežno jelom i bukvom, a masiv Huma bjelogoricom gdje prevladava bukva. Na krajnjim izdancima M. Kapele i Huma ispod šumske zone ima dosta šikara, a ispod ovih nalaze se obradive površine.

Putna mreža, za ondašnje prilike, bila je dosta razvijena. Putovi trećeg reda povezivali su gotovo sve krajeve ovog područja. Čak i brdsko-planinski predjeli bili su relativno dobro povezani šumskim putovima i dosta prohodnim stazama. Glavnu šumsku komunikaciju

činio je put preko Like do Jadrana, odnosno preko V. Kapele najkraći put Zagreb — Senj. Preko ovog prostora u dužini oko 45 km, vodi željeznička pruga Zagreb — Split, jedina u to vrijeme željeznička veza sa srednjim Jadranom.

Ovo područje ispresijecano je nizom potoka i rječica, a dosta je bogato i s kraškim izvorima pitke vode. Rijeka Dretulja i Vrnjika izviru ispod masiva M. Kapele a pritoke im čine veći broj potoka. U toku proljeća i jeseni, za vrijeme jakih oborina i topljenja snježnog pokrivača, obadvije plave znatan dio ravnog terena. Vrnjika je zbog dužeg toka u ljetnom periodu znatno toplija od Dretulje za 10° C. Obadvije ove rijeke su ponornice na ovom području. Na jugozapadnom dijelu polja kod Plavča-Drage nalazi se malo kraško jezero Sinjac. Ovo jezero, kao i većina vodotoka koji dobijaju vodu iz M. Kapele, nikad ne presušuje. Međutim, sjeveroistočni i jugoistočni dio Plaščanskog polja, u ljetnom periodu, oskudijeva u vodi.

Klima na ovom području nosi osnovna obilježja kontinentalne, jer je planinski masiv M. Kapele na zapadnoj strani posljednja prepreka koja sprečava direktni uticaj primorske klime. Zime su obično duge i često oštre, a ljeta suva i topla. Padavine kiše najveće su u periodu septembar-novembar, a snijega ima od decembra do polovine marta. Debljina snježnog pokrivača u oštroj zimi dostiže i do 100 cm. Najhladniji mjesec je januar sa srednjom temperaturom 4° C, a najtopliji juli sa 21° C. Preovlađuje sjeveroistočni vjetar koji se ovdje zove bura. Vrlo je hladan i izaziva nagli pad temperature.

Plaščanska dolina, uopće uzevši, bila je relativno nerazvijena — bez jače industrije, s dosta zaostalom poljoprivredom, nerazvijenim zanatstvom i trgovinom. Pa ipak, prirodna bogatstva ovog područja bila su uvijek značajan činilac ukupnih ekonomskih mogućnosti. Velika prostranstva, naročito sjeveroistočnog i jugozapadnog dijela ovog područja pokriva bogata crnogorična šuma, što je bila i osnovna vrijednost čitavog kraja. Nemilosrdna eksploatacija najmanje koristi je donijela ljudima ovog kraja. Sječa šume i brojne pilane (samo na teritoriji općine Plaški bilo je oko 15 pilana) zapošljavale su, doduše, i znatan broj ljudi, ali je to ujedno bio i najlakši način otuđivanja ogromnih količina neprerađene drvne mase. Livadama, posebno šumskim, bile su pokrivene znatne površine pa je to stvaralo uslove za držanje dosta jakog stočnog fonda, pri čemu su ovce i koze zauzimale značajno mjesto. U poljoprivrednoj proizvodnji imali su dominantno, mjesto kukuruz i krumpir i bili su značajan faktor u prehrani stanovništva. Brojne krečane, uglavnom na području Blata, Ličke Jesenice i Saborskog, mogle su u jednom paljenju dati i do 50 000 kg kreča.

U navedene tri općine pred drugi svjetski rat živjelo je oko 19 000 stanovnika. Općinu Plaški činio je pretežno srpski, a Modrušu hrvatski zivalj, dok su u Josipdolu bili podjednako zastupljeni Hrvati i Srbi. U doratnom periodu sve građanske stranke i grupe stalno su ulagale napore da se upravo ovaj nacionalni faktor iskoristi do krajnjih granica u međusobnim političkim trvenjima i borbi za vlast. Ali u tome

nikada nisu postigli značajnije uspjehe. Ovo područje nikada nije postalo poprište bratoubilačkih svađa između Hrvata i Srba. Narod ovog kraja vodio je cijelo vrijeme između dva rata neprekidnu borbu za poboljšanje najelementarnijih uslova življenja. Međusobne borbe građanskih stranaka, kako onih na vlasti tako i opoziciji, nisu vodile rješavanje nijednog od vrlo teških ekonomskih problema, prije svega problema sela. To je dovodilo do nezadovoljstva naroda i politizacije seljačkih masa, što će se kasnije, a posebno u toku NOR-a, vrlo pozitivno odraziti.

Prve revolucionarne ideje prodiru u ove krajeve preko povratnika iz SSSR-a, od kojih su neki bili i aktivni učesnici oktobarske revolucije. Do većih revolucionarnih gibanja dolazi već u prvim godinama postojanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Poslije više uzastopnih štrajkova radnika pilana u Plaškom, Josipdolu, Saborskom i Ličkoj Jesenici dolazi do općeg, dobro organizovanog štrajka u Plaškom 1923. koji je policija u krvi ugušila. Određenija politička stremljenja izrazio je narod ovog kraja prilikom pronošenja crne zastave kroz Plaški i sva naselja uz ceste Plaški — Saborsko i Plaški — Slunj u znak protesta na zavođenje vojne diktature kralja Aleksandra I. Izrazitije revolucioniranje širokih masa izraženo je na državnim izborima 1935. i, posebno 1938. godine kada je ogromna većina birača, nemajući boljeg izbora, glasala protiv vladajuće radikalne stranke. Od ovog vremena politizacija širokih masa u stalnom je porastu i kreće se sve više u intencijama KPJ. Gotovo u svim srpskim selima osnivaju se organizacije Seljačkog kola, a u hrvatskim Seljačke sloge. U mnogim ograncima ovih organizacija komunisti ostvaruju svoj potpuni uticaj i bivaju birani u rukovodstva, pa one postaju posljednje dvije godine uoči rata osnova za legalno političko djelovanje KPJ u narodu. U toku tog procesa osnovana je i prva ćelija KPJ u Plaškom koja već uoči rata ima u znatnoj mjeri odlučujući uticaj na tok političkih zbivanja. Upravo zbog takve njene uloge već u prvim danima okupacije ova ćelija se našla na udaru od strane vlasti NDH, pa je uskoro razbijena i dijelom uništena i tako onemogućena da dovrši započete pripreme za otpočinjanje oružane borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika. Ipak njeno djelovanje do rata i kasnije ostavilo je snažne tragove koji su se ispoljili u početnoj organizaciji NOP-a u ovom kraju.

Ne samo u okvirima borbi za mjesne organe vlasti, već i u sveukupnosti političkih kretanja na ovom području bila je naglašena prisutnost u svim političkim kombinacijama vladajućih krugova i političkih stranaka Kraljevine Jugoslavije. U ocjeni da politizacija sve dublje zahvata široke narodne mase, da postoji faktor nacionalnog sastava stanovništva i da su mogući odavde uticaji na politička kretanja masa i van ovog područja, svi su oni težili da iskoriste ovaj prostor za svoje ciljeve, najčešće uske i krajnje reakcionarne. Talijanskom okupatoru, dolazeći u ovaj kraj, kao i vlasti NDH, sve ovo nije bilo nepoznato. I oni su u svim svojim političkim igrama i računicama, svaki sa svoga stanovišta i svaki na svoj način, prilazili ovom području nastojeći da

ga pridobiju za sebe. Njihovo ogromno angažiranje i primjene raznih oblika — od najsvirepijih do najperfidnijih — najodređenije pokazuju koliki su značaj od početka do kraja rata pridavali ovom području s ciljem da ga sačuvaju, pridobiju i maksimalno iskoriste za svoje interese.

Sigurno je da je okupator već u prvim danima, a i prije, utvrdio opće vrijednosti Plaščanske doline i okoline, među kojima i one sa stanovišta vojnih potreba. Svi pomenuti parametri koji čine osnovne geografske karakteristike ovog područja bili su mu poznati. A također i mogućnosti eksploatacije šumskog bogatstva, stočnog fonda i proizvodnje kukuruza i krumpira, što su bile osnovne ekonomske vrijednosti ovog kraja, bile su dobro poznate. Međutim, okupator je ta svoja saznanja morao prilagođavati, u određivanju vojnog značaja ove prostorije, u onoj mjeri u kojoj se mijenjala situacija u datom momentu, odnosno u mjeri u kojoj je na jednoj strani narasla snaga NOP-a, a na drugoj, slabila njegova pozicija. Pa ipak neke opće vrijednosti, koje su opredjeljivale vojni (operativno-taktički) značaj Plaščanske doline, ostaju manje više prisutne — kod svih — u svim procjenama i situacijama od početka do kraja rata. Ovdje navodimo samo neke od tih:

Plaščanska dolina po stepenu naseljenosti i izgrađenosti gospodarskih zgrada, a Plaščansko polje po svojim općim karakteristikama pruža mogućnost relativno uslovnog smještaja za duže vrijeme i brojnih vojnih snaga u svim uslovima vremena, prostora i godišnjeg doba. Taj prostor po svojim pomenutim geografskim karakteristikama pružao je izvanredne uslove za koncentraciju čak i vrlo jakih vojnih snaga — rečeno vojničkim jezikom — pogodna operacijska osnovica. Plaški je, zbog lociranja na pruzi Zagreb — Split, predstavljao značajnu kariku u nizu vojnih potreba u oba pravca. Dobra putna mreža omogućavala je i uspješnije veze sa susjednim područjima — Likom, Kordunom, Gorskim kotarom, pa i B. krajinom, što je posebno pogodovalo brzom manevru vojnih snaga. Dretulja, Vrnjika i Mrežnica, sa brojnim potocima, većim i manjim živim izvorima vode, pružale su izvrsne uslove za dobro snabdjevanje vodom i većih vojnih snaga. Ogromne mogućnosti za eksploataciju šuma i preradu drvne mase mogle su svestrano zadovoljiti vojne potrebe. Relativno bogat stočni fond mogao je pokriti znatan dio vojnih potreba ne samo na tome području, već i širem. Relativno visok procenat pismenosti i opći stepen obrazovanja ljudi toga kraja obećavao je (pod uslovom da služi željenim interesima) brojne prednosti koje se od toga mogu imati, itd., itd.

Ilustracije radi, navodimo izvod iz ocjene značaja ovog prostora date po komandantu V talijanskog arm. korpusa 18. januara 1943. Govoreći o pomjeranju nekih partizanskih snaga, on konstatira da je to »još jedan znak velikog značaja koji partizanska komanda pridaje području Oštarije—Plaški—Lička Jesenica—Javornik kao teritoriji za vezu i kretanje između 5. i 1. operativne zone a također i u cilju značajnijeg ometanja našeg saobraćaja i naših operacija. Ovo prostrano

područje moglo bi poslužiti kao baza formacijama koje bi pokušale da se udalje od naših i savezničkih marševskih kolona.«

Svakako da je svaka realnija procjena okupatora morala u isto vrijeme da računa i sa, za njega, eventualnim slabostima koje su karakteristične, sa vojnog stanovišta za ovaj prostor. Jedinstven odgovor koji bi važio za svako vrijeme rata i za svaku situaciju nije moguće dati već samim tim što okupator, na primjer, na početku okupacije nije uopće računao sa situacijom i opasnostima s kojima se kasnije suočio. Isto tako nije realno pretpostaviti da je u kasnijim fazama rata objektivno bio u mogućnosti da, makar i približno, ocijeni i predviđa tok ratnih događaja. To znači da je svaka njegova procjena mogla početi i završiti se samo u okvirima sasvim određenog vremena i prostora.

Izvjesno je, međutim, da mu nisu išle na ruku okolnosti i saznanja s kojim je morao računati u svim svojim procjenama od onog momenta kada je oružana snaga NOP-a postala faktor s kojim je morao ozbiljno računati, a to su: nije bio u mogućnosti da makar i s najminimalnijim snagama obezbjedi sve vitalne objekte, prvenstveno na komunikacijama; pokrivenost i reljef zemljišta pružali su izvanredne uslove protivniku za prikriveni pokret i prilaz brojnim osjetljivim objektima; čuvani objekti bili su podložni brzom uništenju i onesposobljavanju i za duže vrijeme; brojne manje posade na raznim objektima mogu se brao izolirati, odsjeći od svojih baza; u psihološkom pogledu bio je u krajnje nepovoljnijoj situaciji jer nije imao podršku naroda, itd. Sažeto rečeno njegova opća pozicija slabila je u onoj mjeri u kojoj je narastala i jačala snaga NOP-a.

Kako je Glavni štab NOP odreda Hrvatske cijenio značaj ovog prostora, kako u odnosu na okupatora tako i za razvoj NOP-a, vidljivo je iz niza njegovih naredbi. Tako je po naredbi Op. br. 11 od 20. marta 1942. cilj operacije bio da se »oslobođene teritorije (Korduna, Like i Gorskog kotara) međusobno povežu i unište komunikacione linije okupatora«. Za ove operacije GŠH bio je predvidio pet partizanskih bataljona čiji je zadatak bio »zauzimanje i okupacija okupatorskog garnizona u Plaškom i Blatima, uništenje svih željezničkih postrojenja u tim mjestima, kao i uništenje pruge na svim pogodnim mjestima od Plaškog do Ličke Jesenice.« Iako ove operacije predviđene za 12. aprila nisu realizirane uslijed četničkog puča od 3/4. aprila u L. Jesenici od ovakvih i sličnih planova GŠH nikad nije odustajao.

Operativno-taktički značaj Plaščanske doline za NOR leži u svim onim pomenutim vrijednostima. Naravno ovo važi za vrijeme kada su naše snage držale pod svojom kontrolom ovaj prostor i bile objektivno u situaciji da koriste sve prednosti geografskog, ekonomskog i političkog karaktera koje on pruža. Pri tome posebno ističemo: pogodnost veza s partizanskim snagama i NOP-om uopće u Lici, Kordunu, Gorskom kotaru pa i Bos. krajini; mogućnost da primi i svestrano obezbjedi čak i vrlo jake partizanske snage, pogodne geografske karakteristike za uspješno suprotstavljanje čak i znatno jačim neprijateljskim

snagama na svim pravcima i uslove da još u ratu kujemo neraskidive veze bratstva i jedinstva dvaju naroda.

Potrebno je još naglasiti da sve one pomenute slabosti koje se javljaju kod okupatora po pravilu su u isto vrijeme naše prednosti i obratno.

Na kraju valja naglasiti da je vojno-politički značaj Plaščanske doline u prošlom ratu bio izuzetan, što najbolje potvrđuje ogromno vojno angažiranje ne samo okupatora i kvislinga, već i snaga NOP-a, tako reći od početka do kraja rata.

Između dva rata na ovom prostoru nije bilo vojnih snaga. Žandarmerijske stanice bile su u Plaškom, Josipdolu, Modruši i Ličkoj Jesenici, u prosjeku po 5 žandarma. Neposredno pred rat svaka žandarmerijska stanica pojačana je izvjesnim brojem pomoćnih žandarma. Ove stanice stavile su se na raspolaganje vlastima NDH 11. aprila 1941. godine. U toku 17. aprila ovim prostorom ovladala je bez otpora Druga brza talijanska divizija, nastupajući iz pravca Ogulina. Poslije njenog odlaska prema Lici u zauzetim mjestima ostavljene su posadne jedinice i karabinjeri. Dvadeset i petog aprila pregrupirane su talijanske snage, pa ovaj prostor posjedaju dijelovi Prve brze divizije. U Plaški tada dolazi konjički puk Nica gdje ostaje do 27. maja 1941. Tada je izvršen novi raspored talijanskih vojnih snaga pa su jedinice locirane po slijedećem: Plaški — konjički puk Firenca, dijelovi 228. terenskog bataljona, 1. baterija brdske artiljerije i 46. poljska bolnica i Josipdol — puk lake konjice Alesandrija. Pored ovih snaga, u Plaškom, Josipdolu, Modruši i Ličkoj Jesenici ojačane su oružničke postaje u prosjeku po 10 oružnika. U Plaškom, Josipdolu, Modruši i Saborskom uspostavljeni su ustaški tabori čiji se broj kretao od 30 do 100 ustaša. U ovaj broj uračunavamo i one koji su povremeno dolazili iz Zagreba, Ogulina i Gospića. Pomoć ustaškim taborima pružao je prema potrebi domobranski bataljon iz Ogulina. Od 7. septembra 1941. ustaški tabori su ukinuti, a ustaše dijelom povučene u Zagreb i dalje, a dijelom preobučene u pomoćne oružnike i s njima su ojačane pomenute oružničke postaje koje vrše svoje dužnosti pod komandom talijanskih vojnih jedinica. Osnovni zadatak talijanskih vojnih snaga u toku 1941. svodio se na obezbjeđenje vitalnih objekata, prije svega na željezničkim i putnim komunikacijama, a od 7. septembra i u održavanju reda i mira na cijelom prostoru, što su do tog datuma vršile oružane snage NDH. Tokom posljednja četiri mjeseca 1941. godine, pojedini talijanski manji vojni odredi vršili su pretrage na ovom prostoru povodom izvršenih oružanih partizanskih akcija, među kojima su značajnije: upad na područje Dabra 4. i 5. decembra i paljenje Živica, Petrinić Polja i Glibodola, zatim paljenje logora samostalnog partizanskog voda Vera u Krasnici 25. decembra. U periodu oktobar-decembar 1941. na ovom prostoru djelovale su partizanske snage podijeljene po grupama, u ukupnoj jačini krajem godine od 80 boraca. Izvjesnu aktivnost na ovom prostoru ispoljili su i manji dijelovi partizanskih jedinica iz Tobolića, Močila, Zbjega i Dabra.

U toku 1942. talijanske snage su uglavnom ostale na ranijem brojnom stanju koje se od Josipdola do Ličke Jesenice kretalo otprilike oko 1500 vojnika. U ovoj godini, po odobrenju talijanske vojne komande, pojačane su oružničke postaje u Modruši i Saborskom, svaka približno oko 100 stalnih i pomoćnih oružnika. Pored ovih snaga od početka aprila počinju se formirati i četničke oružane formacije. Od 26 četnika u aprilu, one su porasle na 120 u maju, te oko 400 u augustu i do blizu 650 u decembru. Četničke jedinice najčešće su bile locirane: Lička Jesenica 140, Blata 90, Begovac 80, Plavča-Draga 140, Plaški, Zebić i Vera 210 četnika. Među domaćim četnicima, krajem 1942. bilo je i oko 150 četnika izbjeglih iz Gorskog kotara, Tržića i Primišlja. Svim ovim četničkim snagama komandovali su oficiri Jugoslavenske vojske, upućeni na ovaj prostor iz talijanskih zarobljeničkih logora.

Na ovom prostoru u toku cijele 1942. godine dejstvovala je Plaščanska partizanska četa sa oko 80 do 160 boraca. Na ovu prostoriju povremeno su dolazile i veće partizanske jedinice, vršeći zamašnije akcije kao: 1. hrvatska brigada u julu i septembru, 1. udarni bataljon 2. KPO augusta i septembra i dijelovi PGO u augustu i novembru. U ovoj godini, usprkos izuzetno složenoj vojno-političkoj situaciji i postojanju jakih neprijateljskih snaga na ovom prostoru, inicijativu u osnovi imale su partizanske snage. Jedini ozbiljni zahvat ofanzivnog karaktera ispoljile su talijansko-četničke snage u septembru s ovog prostora prema oslobođenoj teritoriji Gorskog kotara, u reon Drežnice i Jasenka, ali bez vidnijih rezultata.

Poseban pečat zbivanja u toku 1943. godine daju 4. neprijateljska ofenziva, oslobođenje Plaškog i kapitulacija Italije. U prvim danima 4. neprijateljske ofanzive na ovom prostoru, pored stalnih, dejstvovali su i dijelovi talijanske divizije Re i Lombardija. Do oslobođenja Plaškog 6. aprila talijanske snage ostale su manje više na istom brojnom stanju, a također i oružničke NDH. Jedino su četničke jedinice narasle čak do blizu 1000 ljudi, ali neke su postojale više formalno — osiguravale su svoja sela i nisu bile spremne da se čvrsto vežu pod jedinstvenu četničku komandu. Prilikom napuštanja Plaškog s Talijanima se povlače i četnici, oružničke snage NDH i predstavnici njene vlasti. Tada Josipdol postaje snažno uporište pa ima oko 300 Talijana, do 400 četnika i do 100 stalnih i pomoćnih oružnika NDH. Na oslobođenom dijelu Plaščanske doline ostalo je, razbijeno po grupama i sklonjeno u šumske predjele M. Kapele i Pištenika, oko 100 četnika. Sve ove snage, potpomognute sa 33. ustaškom bojnom iz Ogulina, vršile su povremene ispade na oslobođeni teritorij Plaščanske doline. Poslije kapitulacije Italije neprijateljske snage napuštaju i Josipdol. Četničke oružane formacije razbijene su i dobrim dijelom uništene kod Musulinskog potoka. Sada glavni oslonac njemačkim i ustaško-domobranskim snagama (dijelovi njemačkog motorizovanog policijskog puka, jedan bataljon 670. puka 371. divizije, 33. ustaška bojna i nekoliko manjih raznih domobranskih jedinica) postaju Ogulin i Oštarije odakle vrše ispade u Plaščansku dolinu.

U ovoj godini u Plaščanskoj dolini stalno dejstvuje, do augusta,, Plaščanska partizanska četa, zatim Plaščanski partizanski odred. Posebnu aktivnost na ovom području ispoljila je tokom godine 8. divizija nizom ofanzivno-defanzivnih operacija među kojima se ističu učešće 5. i 15. hrvatske brigade u oslobađanju Saborskog i L. Jesenice u januaru; dejstva 4. hrvatske brigade februara i marta na pruzi Josipdol — Vojnovac — Plaški — Blata, kao i učešće u razbijanju četnika u Plavča-Dragi, Tuku, Blatima i L. Jesenici, te oružničkog uporišta NDH u Saborskom; dolazak 8. divizije poslije oslobođenja Gacke doline i zadržavanje s manjim prekidima na ovom prostoru do kraja oktobra, za koje vrijeme vrši popunu svojih jedinica s novim ljudstvom iz ovog područja, radi na oporavku brojnih bolesnika od tifusa i istovremeno- često ispoljava aktivnost prema neprijateljskim garnizonima na pruzi i cesti Karlovac — Ogulin, kao i u više navrata vrši čišćenje terena od ostataka četničkih i ustaško-domobranskih snaga. Pod zaštitom snaga 8. divizije u Plaškom se od 12. do 15. oktobra održava i Drugo zasjedanje ZAVNOH-a. Pored jedinica 8. divizije u januaru iste godine- dejstvovale su na pruzi Josipdol — L. Jesenica i 6. i 14. primorsko- -goranska brigada.

U toku 1944. na području Plaščanske doline njemačko-ustaško- -domobranske snage držale su stalnu posadu jedino u Josipdolu, a isturene utvrđene dijelove na Trojvrhu i Mudrića Glavici, dok je glavnina (dijelovi 392. legionarske divizije, 33. ustaška bojna do februara 1943, a zatim 1. i 2. bojna 17. ustaškog zdruga) locirana u Ogulinu. Te snage u toku 1944. godine do 10. aprila 1945. vršile su česte ispade na oslobođenu teritoriju Plaščanske doline — ukupno 33 ispada, od čega 9" većih razmjera kad se neprijatelj zadržavao u Plaškom i okolini od 3 do 25 dana. Čvrsto držanje Josipdola, Trojvrha i Mudrića Glavice i tako česti ispadi na slobodnu partizansku teritoriju imali su za cilj osiguranje slobodnog komuniciranja na pravcu Zagreb — Karlovac — Ogulin — Brinje — Senj i obratno. Ovo je imalo značaja i sa stanovišta očekivanog iskrcavanja savezničkih snaga na srednjem i sjevernom Jadranu.

Plaščanski partizanski odred do jula 1944. godine i 8. udarna divizija u cjelini, ili njeni veći dijelovi, angažirani su borbenim dejstvima na prostoru Plaščanske doline gotovo u toku čitavog ovog perioda. Pominjem samo neke značajnije aktivnosti: ove snage od polovine januara do kraja marta 1944. vode gotovo neprekidne borbe sa jačim dijelovima 392. njemačke legionarske divizije i 33. ustaškom bojnom na pravcu Oštarije — Josipdol — Plaški — L. Jesenica. Od kraja jula do polovine novembra na ovom prostoru se, uglavnom, zadržava 3. brigada (plaščanska) 8. divizije, a zatim do kraja marta 1945. opet cijela ili veći dijelovi 8. udarne divizije, vodeći žestoke danonoćne borbe sa neprijateljskim snagama koje sa pravca Ogulina ili Otočca vrše stalne ispade na slobodnu teritoriju. Učešće dijelova 8. divizije u decembru 1944. u borbama s Dinarskom četničkom divizijom koja se povlačila od Bihaća preko Rakovice, Saborskog i Ličke Jesenice ka Otočcu i Senju

i, konačno, učešće 3. brigade 7. divizije i dijelova 13. primorsko-goranske divizije u odbacivanju njemačko-ustaško-domobranskih snaga s ovog prostora 10. aprila 1945. godine, kada je konačno i oslobođen ovaj kraj.

Na kraju valja istaći da je teško naći i relativno tako mali geografski prostor na kojem su od početka do kraja rata bile angažirane tako brojne i snažne oružane formacije okupatora i kvislinga, ali i partizanske, odnosno snage NOV i POJ, i na kojem su borbena dejstva izvođena s takvom upornošću, žestinom i intenzitetom.

Stevo Dokmanović
Branko Sedlar
Milan Pešut

USTAŠKI TEROR U OPCINI PLAŠKI 1941. GODINE

Prvi proljetni dani nisu mnogo obradovali Plaščane. Strah od rata i neizvjesnost njegova ishoda uvlačili su se u domove. Iako su se političke strasti nešto smirivale i političari se počeli više okretati k problemima odbrane zemlje, strah za njenu sudbinu ipak je rastao. Pozivanje rezervista i njihovo dugo zadržavanje u vojsci te sve izraženije približavanje silama osovine unosili su nervozu među stanovništvo i pojačavale sumnju u sposobnost i iskrenost vojnog i političkog rukovodstva da vodi zemlju ispravnim putem. Vijesti o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu tu su sumnju potvrdile i još više pojačale. Negdje šaptom, ali sve više glasno, govori se samo o izdaji zemlje. Nezadovoljstvo i apatičnost, koja je počela da zahvaća seljake, prekinuto je vijestima od 27. marta o događajima u Beogradu. Toga dana oživio je Plaški i sva okolna sela. U Plaški se slilo nekoliko stotina manifestanata kličući slobodi, za odbranu zemlje i dobijanje demokratskih prava. Pokušaj nekolicine popova i trgovaca da manifestacije iskoriste u stranačke svrhe brzo je propao energičnim istupom komunista mjesne organizacije Plaški, posebno Milenka Ivanovića i Jove Miščevića.

Nekoliko narednih dana proteklo je u znaku mobilizacije ljudstva i materijala za odbranu zemlje. Svi pozvani rezervisti odmah su se uputili u svoja odredišta. Omladinci u mjestu Plaškom i po selima upisivali su se u dobrovoljce i tražili da ih se uputi u vojne jedinice. Takvih je već bilo preko dvije stotine, ali nisu imali sreće da se svrstaju u redove branilaca zemlje.

O oduševljenju za odbranu zemlje rječito govori i događaj od 8. aprila 1941. Toga dana su talijanski avioni bombardirali putnički vlak kod Blata. Dio kompozicije bio je uništen, a dio se, bez lokomotive i kočničara, otkačio i vratio čak do Latina do stražare broj 12. Tu je službovao željeznički čuvar (vaktar) Nikola Medaković. On je odmah

po pojavi talijanskih aviona iskočio iz stražare i otvorio na njih vatru iz lovačke puške. Mada je to kasnije poslužilo za smiješna prepričavanja, u tom momentu Nikola je ozbiljno mislio da nešto može učiniti avionima i lovačkom puškom. Isto kao Nikola postupili su i stanovnici Blata i okolnih sela. Odmah poslije bombardiranja priskočili su u pomoć putnicima i izvlačili ranjene. Prodor njemačkih trupa 10. aprila u Zagreb i proglašenje Nezavisne Države Hrvatske prekinuli su ovaj proces.

Isti dan predveče naređeno je telefonski upravnici pošte da obavijesti sve ustanove u Plaškom o proglašenju NDH i da se izvjese hrvatske zastave na zgrade u mjestu. Sutradan rano Jurica Marković, kasniji ustaški veliki župan, pozvao je u Ogulin Peru Buretića Pljucu, zakleo ga na vjernost Paveliću, dao mu pušku i 20 metaka te naredio da preuzme vlast u Plaškom u ime NDH. Ovaj je to sve jedva dočekao. Odmah po povratku proglasio se predstavnikom NDH i sa žandarima, kasnije nazvani oružnici, preduzeo mjere za »uspostavljanje reda i mira«. Istog dana slične instrukcije dobio je i Tomo Sertić u Saborskom. Za razliku od Pere Buretića koji nije i za duže uspijevao da okupi oko sebe ljude, ovaj je, uz pomoć hrvatske seljačke zaštite, to imao odmah pa je s još oko tridesetak ljudi preduzeo akciju presretanja vojnika koji su se vraćali iz vojske kući, razoružavao ih i skidao im vojničku opremu. On je odmah uspostavio ustaški stan za područje Saborskog i L. Jesenice.

Da postigne bar punu kontrolu poštansko-telegrafskog saobraćaja, Jurica Marković se požurio da već 14. aprila uputi za upravnika pošte u Plaškom Ivana Luketića koji smjenjuje Bosu Pejnović.

U međuvremenu u Plaškom je otpočela međusobna borba za prestiž novozakletih ustaša. Mjesto ustaškog povjerenika htjeli su da preuzmu mesar Mile Miletić, brijač Stjepan Štreni i posebno Josip Tomljenović Braco. Ovaj posljednji, boraveći privremeno u Ogulinu gdje je radio na formiranju ustaške vojske, imao je podršku Lovre Šušića, pa se sve više miješao u poslove Pere Buretića, a neke je i sam vršio. Tako je 16. aprila insistirao da se izvrši naređenje kotarskog predstojnika — razoružaju žandari i otpuste oni srpske narodnosti, a da se stavi za komandira žandarmerijske stanice Hrvat i upražnjena mjesta popune Hrvatima, odanim ustaškom pokretu. Kako je oružje od ustaša imao tada samo Pero Buretić, to je strahovao da izvrši ovo naređenje, pa je Tomljenović morao intervenirati preko žandarmerijskog kaplara Mirka Zlepala koji je 17. aprila ujutro i izvršio razoruzavanje žandara bez otpora. Sada je nastala vrlo smiješna situacija. Pero Buretić, šepureći se jedini s puškom, vrši patroliranje po mjestu sa ^ šest razoružanih žandara. On je ustaški povjerenik, vrši dužnost načelnika općine i sada je još i komandir razoružanih žandara. Velika vlast i parada, ali samo za nekoliko sati. Isti dan jedinice Druge talijanske brze divizije, nastupajući od Josipdola, ulaze u Plaški i zaposjedaju okolna sela sve do Jezera. Ovi su odmah otpočeli s pretresom kuća radi oduzimanja oružja, a ponegdje i hrane. Tako su uzeli i oružje

iz žandarmerijske kasarne, osim od Buretića koji je svoju pušku sakrio čim je ugledao Talijane. Pometnja u odnosima između mjesnih ustaša i saveznika — Talijana trajala je nekoliko dana. U toku 18. aprila talijanske jedinice zaposjele su L. Jesenicu i Saborski i tako završile okupaciju općine Plaški, a 19. aprila uspostavile su u njoj svoju vlast i pokušale da razoružaju ustaše i hrvatsku seljačku zaštitu u Saborskom. Ustaška vlada iz Zagreba odmah je intervenirala, ali su Talijani oklijevali da ispune njene zahtjeve. Čak šta više Talijani su bili uporni u namjeri da razoružaju ustaše u Saborskom pa su u toku 28. aprila uhapsile četvoricu ustaških prvaka kao taoce, dajući rok za predaju oružja do 10 sati 29. aprila. Kako taj rok nije ispunjen, Talijani su 29. aprila uhapsili još dvojicu ustaških prvaka u Saborskom. Međutim, od svojih namjera morali su da odustanu jer su se predstavnici ustaške vlade u Zagrebu sporazumjeli s predstavnicima talijanske vlade u Rimu o međusobnom poštivanju Dučeovih obećanja datih Paveliću. No i pored toga talijanska komanda u Plaškom nije prekinula s tihom propagandom produbljavanja nacionalne mržnje između Srba i Hrvata. Dok su u zaposjedanju Plaščanske doline nastupali s puno hvale za Hrvate, a osuđivali Srbe, sada su Talijani sve glasnije počeli da hvale Srbe, a kude Hrvate nazivajući ih svojim robovima.

Pošto su se sporazumjeli, Ustaški stan u Ogulinu uputio je 28. aprila svoje ljude u Plaški da uspostave ustašku vlast. Za ustaškog povjerenika, kasnije tabornika, postavljen je Josip Tomljenović Braco, za načelnika općine Mijo Marković i za pomoćnika upravnika pošte Joso Pavlović. Tada je uspostavljen Ustaški stan, kasnije tabor, u Plaškom čiji članovi su postali: Josip Tomljenović, Mijo Marković, Marko Antolić, Miro Pleše, Stjepan Štreni i sin mu Bogumil, Mile Miletić, Pero Buretić i Mile Buretić. Time nisu bile završene i rivalske borbe među njima. Poslije dvadesetak dana po naređenju Jurice Markovića, Mijo Marković morao je ustupiti svoje mjesto Peri Buretiću.

Za sve ovo vrijeme u Plaščanskoj općini kod stanovništva je vladao relativni mir. U sela su se vratili jugoslavenski vojnici i podoficiri, osim dvadesetak koji su dospjeli u talijansko i njemačko zarobljeništvo. Povratili su se svojim kućama iz mjesta školovanja mnogi đaci i studenti, po nekoliko službenika, žandara, graničara, financa, 1 oficir, kao i pojedinci naseljenici u Bačkoj koji se nisu mogli povratiti na svoje imanje te neke porodice protjerane iz svojih novih prebivališta. Seljaci su se počeli sve čvršće priklanjati svojim poljskim poslovima i razmišljanju kako da ishrane i sačuvaju svoje porodice u ovo ratno vrijeme. Poneki su odlazili u pravcu Bihaća, Ogulina ili Karlovca u nadi da će naći svoju zaprežnu stoku koja je bila mobilizirana za potrebe Jugoslavenske vojske. Odlasci u mjesto Plaški, na sajam u Ogulin i inače uobičajena kretanja iz sela u selo znatno su smanjena. Začuđeni, a i u dobroj mjeri iznenađeni jakom i drskom propagandom ustaša protiv Srba u cjelini, stanovnici Plaščanske doline ostali su više u iščekivanju razvoja događaja ne vjerujući ili pak sumnjajući u ono što ustaše govore.

Na prva naređenja ustaške vlasti da se preda oružje i vojna oprema, stanovništvo se uglavnom oglušilo. Nekoliko pojedinaca predalo je oružje, uglavnom lovačko koje je bilo registrirano, dok su ga ostali još više skrili ili pak iščekivali ponavljanje naredbe ili njeno povlačenje. Po ranije uhodanom sistemu žandarmerijskih stanica sada su stupili u dejstvo stari doušnici pa su žandari i ustaše ponešto saznali 0 skrivenom oružju i odmah su preduzeli vrlo oštre mjere da se ono oduzme. ;2andarmerijske i ustaške patrole razmilile su se po selima, hapsile ljude i dotjerivale ih u žandarmerijsku kasarnu u Plaškom i Ličkoj Jesenici. Tu su ih preslušavali, tukli i ucjenjivali. Pojedinci su popuštali i priznavali da imaju oružje koje su, uz uslov puštanja na slobodu, odmah predavali. Računa se da je tokom maja na ovaj način kroz ustaški zatvor od po nekoliko sati do 2 dana prošlo preko 150 srpskih seljaka. Tim postupkom ustaše su uspjele da u znatnoj mjeri pokupe oružje, koje inače nije bilo u velikom broju. Oduzimajući vojnu odjeću i obuću, ustaše i žandari istovremeno su izvršili i nekoliko pljački stoke, namirnica, civilnih odjevnih predmeta, alata, alkoholnog pića, nakita i novaca. Mnogi hapšenici dugo su se liječili od posljedica batinanja, dok je Ilija Vukelić ranjen u svojoj kući u Latinu noću, navodno, jer im nije htio otvoriti vrata. Ovu kampanju obezbjeđivala je i u njoj učestvovala satnija domobrana upućena iz Karlovca pod rukovodstvom nekog poručnika Gašparevića. Uporedo s ovim terorom, stavljeno je u kućni pritvor kao taoci 12 ekonomski i politički najistaknutijih ljudi u mjestu Plaškom, uglavnom sveštena lica, trgovci 1 činovnici. U tom vremenu ustaše su također razvijale snažnu propagandu protiv Srba u cjelini, okrivljujući ih za sve nedaće koje su doživljavali Hrvati u Kraljevini Jugoslaviji. U toj propagandi bile su sadržane i prijetnje iseljavanjem, a nagovještavana je i potreba pokrštavanja, sračunata uglavnom na zastrašivanje i potčinjavanje naroda ustaškim naredbama.

Poslije potpisivanja Rimskih ugovora ustaše su u Plaščanskoj dolini, kao i u ostalim krajevima NDH, otpočele s kampanjom uništavanja Srba. Kako u Plaškom nisu imali dovoljno snaga na ovom poslu, angažirane su ustaše iz Ogulina i Gospića. U ovom smislu prvi je uhapšen 26. maja Vukas Rade Danilo iz Kunića, trgovački putnik u Plaškom, koji je prve zatvorske dane proveo u žandarmerijskom zatvoru u Plaškom, a kasnije priključen ostalim zatvorenicima i sproveden u Ogulinsku kulu. Prvo veće hapšenje ljudi iz Plaščanske doline izvršile su ogulinske ustaše 28. maja u Ogulinu. Toga dana pohapšeni su uglavnom svi oni koji su se našli nekim poslom na sajmu u Ogulinu. Taj dan nazvan je od naroda Crna srijeda. Tada su uhapšeni: Boca Mihajla Đuro iz Kunića, lugar, Grahovac Mane Stevo iz Latina, trgovac, Grković Nikole Dane Doktor iz Latina, radnik, Kosanović Vladimira Dušan iz Kunića, Ralić Mile Nikola iz Plaške Glave, radnik i Trbojević Sime Milan Tuča iz Podhuma, trgovac. Četvorica od ovih došli su toga dana u Ogulin na sudski poziv, dok su dvojica išli uredovno na posao u željezničku ložionicu u Ogulin.

Isti dan poslije podne plaščanske ustaše i oružnici (žandarmi) uhapsili su kod svojih kuća slijedeće ljude: Čubra Milana, rodom iz Zbjega (Slunj), željezničara u Plaškom, Dokmanović Ilije Milana Ljutog, rodom iz Kruševica (Trebinje), paroha u Plaškom, Gaćeša Sime Vladimira, rodom iz Gračaca, učitelja u Ličkoj Jesenici i brata mu Dušana, šefa željezničke stanice Plaški, Klipa Mane Milu Ceina iz Kunića, seljaka, Klipa Mane Peru iz Kunića, pekara u Plaškom, Kosanović Miloša Vasu — Kićina iz Kunića, seljaka, Medaković Pante Nikolu iz Janja Gore, željezničara, Malbaša Rade Svetozara iz Ličke Jesenice, seljaka, Milaković Mile Miljenka iz Ličke Jesenice, trgovca Momčilović Ilije Miću — Močilarca iz Plaškog, obućara, Opsenica Milovana Jovu iz Plaške Glave, seljaka, Pešut Nikole Nikolu Nicu iz Janje Gore, gostioničara u Plaškom, Pejnović Đorđa Isu iz Smiljana kod Gospića, zamjenika episkopa u Plaškom, Srdić Budiše Milana iz Vrhovina, trgovca u Plaškom, Šupica Damjana Iliju iz Jezera, Šušnjar Rade Peru Laću iz Janja Gore seljaka, Vezmar Radovana Iliju iz Blata, kovača, Vezmar Radovana Pericu iz Blata i Zatezalo Sime Miloša iz D. Dubrava (Ogulin), nadzornika pruge u Plaškom i Mrkajić Savu iz Kunića, seljaka. Svi ovi su u toku noći 28/29. maja sprovedeni u Ogulin i zatvoreni u Ogulinsku kulu. Poslije dva-tri i 16 dana na razne intervencije i podmićivanja iz zatvora u Ogulinu pušteni su od ove grupe: Kosanović Vaso, Opsenica Jovo, Pešut Nikola, Šupica Ilija, Vezmar Perica, Mrkajić Savo i Zatezalo Miloš, dok je Pejnović Iso iz logora »Danica« u Koprivnici sproveden krajem jula u logor Caprag i zatim protjeran u Srbiju, a Klipa Pero, na intervenciju žene preko talijanske komande, pušten je iz »Danice« 16. novembra 1941. S ovom grupom planirani su za hapšenje Kosanović Vladimira Stevo iz Kunića, seljak i Dragaš Sime Milovan iz Podhuma, obućar ali nisu nađeni kod kuće. Oni su se, pod prijetnjom da će im porodice biti poubijane, sami prijavili ustašama u Ogulinu 31. maja i odmah zatvoreni u Ogulinsku kulu. Poslije hapšenja Pejnović Ise, njegova žena Pejnović Todora Milica, rođena Dejanović iz Sremskih Karlovaca prešla je u Zagreb kod svoje djece gdje je početkom jula 1941. uhapšena po ustašama i otpremljena u logor Caprag odakle je početkom augusta zajedno s mužem prebačena za Srbiju.

Poslije ovih hapšenja zavladao je opći strah u čitavoj Plaščanskoj dolini. Ljudi su se počeli sklanjati od oka ustaša, iščekujući da nešto više saznaju o sudbini uhapšenih i daljim namjerama ustaša. Oni koji su bili zaposleni i dalje su išli na posao s velikim strahom očekujući da svakog časa budu uhapšeni. Iako se razgovaralo po grupama i grupicama uglavnom samo o hapšenju i ustaškoj politici prema Srbima, prave njihove namjere, pogotovo one da će ubijati ljude, nisu prozrete. Ako je i bilo takvih koji su naslućivali zlo i savjetovali sklanjanje od hapšenja, njima se nije vjerovalo, upravo nitko nije mogao da povjeruje u mogućnost ubijanja nevinih ljudi. Nagađalo se i pretpostavljale razne mogućnosti, ali ubistvo nikako. Kako su među prvim hapšeni uglavnom članovi ranijeg udruženja četnika i istaknutije pri-

stalice velikosrpske politike, to je ljude zavaralo da se radi o preventivnim mjerama nove vlasti. Tu zbunjenost ustaše su koristile za dalja hapšenja, mada više u istom danu nisu uspijevale da masovnije hapse, već se to činilo pojedinačno ili u grupama, uglavnom na prijevaru. Tako su 4. juna pozvali da prime platu u Ogulin Pavlicu Petra iz Ličke Jesenice, Momčilović Radovana Milu Džajkova iz Ličke Jesenice i Čalina Gavrila Vasu iz Blata, sva trojica željezničari. Čim su stigli u Ogulin, odmah su uhapšeni i zatvoreni u Ogulinsku kulu.

Početkom juna Jurici Markoviću se prohtjelo da svoje kancelarije namjesti namještajem iz episkopskog dvora u Plaškom. Tako sada nekoliko dana ustaše iz Ogulina dolaze u Plaški odakle odvoze dijelove namještaja i kao »pratnju« odvode jednog po jednog sveštenika. Tako su 8. juna odvedeni Ilić Vučena Ilija iz Rujnice kod Ćazina, predsjednik crkvenog suda, Đukić Todora Milan iz Grmuše kod Bihaća, sekretar eparhijskog upravnog odbora u Plaškom i Rajčević Jovana Milan iz Divosela kod Gospića, crkveno sudski tužilac u Plaškom. Slijedećeg dana 9. juna odvedeni su Vučinić Rade Petar iz Tića kod Srpskih Moravica, član crkvenog suda u Plaškom, Stepanov Save Jaša iz Turije u Bačkoj, sveštenik u Plaškom, Jančić Petra Mihail, rodom iz Josipdola, bilježnik u Plaškom i Pešut Nikola Nica, gostioničar iz Plaškog. Ovaj posljednji pušten je poslije dva dana na intervenciju nekih prijatelja.

Na ova svakodnevna hapšenja građani Plaškog su protestirali kod ustaša, jednako Srbi kao i Hrvati. Sudija Milan Tomljenović, duhovni vođa ustaša u Plaškom i, zajedno sa svojom ženom Margaretom i sinom Josipom, inicijator hapšenja Srba, umirivao je građane riječima: »To su formalnosti, biće ispitani i opet vraćeni svojim kućama.«

Iako je sudija Tomljenović obećao delegaciji građana da ustaše neće više odvoditi ljude, ipak su hapšenja nastavljena. Dvanaestog juna uhapšeni su Orlić Dane Simo iz Ritovca kod Brinja, obućar u Plaškom, Kosanović Mile Rade iz Plaškog, pekar, Grba Josipa Savo iz Međeđaka, lugar i Kosanović Milovana Stevo — Lajtmanović iz Kunića, zidar u Plaškom. Prilikom njihovog hapšenja ustaše su obrazložile da su prepoznati na fotografiji nastaloj prije rata prilikom proslave Đurđevdana gdje su bili i članovi četničkog udruženja. Sva četvorica su sprovedeni u Ogulin i zatvoreni u Ogulinsku kulu.

Svi pohapšeni iz Plaščanske doline, osim onih koji su pušteni, sprovedeni su iz Ogulinske kule 17. juna za Koprivnicu u logor Danicu odakle su 20. jula prebačeni u Gospić gdje im se gubi trag. Nisu utvrđeni datumi i mjesto pogibije, ali se sa sigurnošću zna da su ubijeni najvećim dijelom u Jadovnu, a neki na Pagu u vremenu od 21. jula do 6. augusta 1941.

Posjete rodbine zatvorenicima u Ogulinu i kasnije u Koprivnici, pa pronošenje vijesti samo o tome da su mučeni, još više je zbunjivalo stanovnike Plaščanske doline u ocjeni pravih namjera ustaša. Iako su se ljudi sve više sklanjali, ustašama je i dalje polazilo za rukom da hapse pojedince. Pored sklanjanja u obližnje šume i skrivanja oko

kuća u drugoj polovini juna pojedinci i manje grupice odlučuju se na sklanjanje u Srbiju ili na Sušak. Takvih je do početka jula bilo oko 30, uglavnom trgovaca, činovnika i đaka.

Poslije prebacivanja ranije uhapšenih u Koprivnicu, u narednim hapšenjima došlo je samo do izmjene u pravcima upućivanja. Dvadeset prvog juna uhapšeni su Čiča Maksima Luka iz Gračaca, penzionirani financijski činovnik u Plaškom, Medaković Petra Božo Amerikanac iz Janja Gore, penzioner u Plaškom i Vorkapić Mile Nikola Kuturovac iz Trojvrha, trgovac u Plaškom. Oni su prebačeni u Ogulin i zatvoreni u Ogulinsku kulu. Božić Đure Mile Buća i Dokmanović Rade Nikola Remo, oba iz Jezera, seljaci uhapšeni su 26. juna i zatvoreni u zgradu općine Plaški, a zatim sprovedeni u Ogulin. Dvadeset devetog juna uhapšeni su Ivanović Tome Milenko iz Kraguja kod Pakraca, učitelj u Plaškom i Miščević Bože iz Rogolja kod Okučana, učitelj u Plaškom. Obojica su bili istaknuti članovi KPJ u Plaščanskoj dolini i vrsni prosvjetni radnici. Isti dan sprovedeni su u Ogulin i zatvoreni u Ogulinsku kulu.

Početkom jula ustaše su sve više požurivale da masovnije hapse Srbe i otpremaju ih u logor ili ubijaju na skrovitom mjestu. Tako su ogulinske ustaše 7. jula uhapsile Pešut Nikole Nikolu Nicu iz Janje Gore, gostioničara u Plaškom i sinove mu Manu i Radu, također iz Janje Gore, gostioničare u Plaškom. U toku noći 7/8. jula oni su prebačeni kamionom u šumu Krpelj kod Ogulina. Tu su u zoru ustaše strijeljale Nikolu i Manu, dok je Rade, go i bos, uspio pobjeći.

Poslije ovog ubistva ustaše su se nekoliko dana utišale da bi polovicom jula nastavile s masovnijim hapšenjem. Petnaestog jula uhapšeni su Vitas Jakova Dušan iz Počitelja kod Gospića, direktor građanske škole u Plaškom, Šumonja Rade Rafajilo iz Vere, penzionirani žandar, Grba Rade Lazo iz Međeđaka, mlinar, Šušnjar Ilije Mane Pećo iz Janja Gore, seljak, Grba Jelke Mihajlo iz Ličke Jesenice, činovnik, i Momčilović Ilije Đuro iz Blata, pekar. Svi ovi su zatvoreni u štalu i dvorište sudije Milana Tomljenovića. Dva dana kasnije, 17. juna, pohapšeni su Trlajić Štefana Svetozar Sava iz Mola kod Sente, episkop u Plaškom, Gaković Marka Bogoljub iz Tomine kod Bosanske Krupe, sekretar crkvenog suda u Plaškom, Stojanović Petra Đorđe iz Škara kod Otočca, profesor teologije (katiheta) u Plaškom, Nasadil Františeka Stanislav iz Loštica u Čehoslovačkoj, svećenik u Ličkoj Jesenici. Svi ovi su priključeni prethodnoj grupi gdje su maltretirani, ponižavani, ismijavani i vezani za jasle od plaščanskih ustaša. U toku noći 19/20. jula obje ove grupe priključene su transportu zatvorenika iz Koprivnice za Gospić gdje doživljuju istu sudbinu. Ovom transportu također su u Ogulinu priključeni među ostalim zatvorenicima i Plaščani hapšeni 21, 26. i 29. juna i doživjeli istu sudbinu.

Poslije odvođenja navedenih ljudi za Gospić, ustaše su u Plaščanskoj dolini ponovo za izvjesno vrijeme prestale s hapšenjem. Upravo u tim danima osjeća se znatno ubrzaniji proces sklanjanja ljudi. Jedni uspijevaju da se uz pomoć Talijana prebace na Sušak, a drugi za

Beograd ili u Slavoniju, dok ogromna većina ostaje kod svojih kuća. Ovi se sve više orijentiraju na sklanjanje u šume, obližnje grmove ili šumarke, odlučujući da se ne dozvole hapsiti. To su ustaše i oružnici preko svojih doušnika znale pa su pokušale da novim obmanama spriječe taj proces i nastave s izvođenjem plana uništenja srpskog stanovništva. Sada oni pojačavaju kampanju pokrštavanja. Neke seoske starješine i pojedinci nasijedaju toj propagandi i sami vrše agitaciju po selima za pokršavanje, pa čak i kupe potpise i nose ih ustaškim vlastima na uvid. Mada ta akcija nije imala ozbiljniji karakter, ipak je bilo takvih koji su vjerovali da će se pokrštavanjem moći spasiti. To uvjerenje nije bilo toliko jako iz straha za sopstveni život, koliko za sudbinu porodica. Međutim, već u začetku akcije ni ustaše, a ni mjesni i seoski agitatori, nisu bili uvjereni u ozbiljnost namjera pa je ona prošla više tiho i kao epizodičan slučaj. No i takva je imala izvjesnog uticaja na smirivanje duhova i slabljenje pažnje od prave ustaške opasnosti.

Ustaše upravo koristeći te i druge okolnosti, kao i pojačanu akciju na istrebljenju Srba u cijeloj NDH, otpočinju sa sistematskim hapšenjem ljudi kako koga uhvate. Taj proces je posebno ubrzan poslije prvih oružanih akcija u Lici, na Kordunu i Baniji. Kako se o otpočinjanju oružane borbe u drugim krajevima gotovo ništa nije znalo u Plaščanskoj dolini, to je ogulinskim i plaščanskim ustašama pošlo za rukom da izvrše daljnji nasrtaj na živote srpskog stanovništva. Tako su 30. jula blokirali Ogulin i pohapsili sve Srbe koji su iz raznih krajeva došli na sajam. Taj dan je kod naroda proglašen Druga crna srijeda. Iz Plaščanske doline tada su uhapšeni Bunjevac Rade Đuro iz Međeđaka, cestar, Grba Save Milan Lajtar iz Međeđaka, seljak, Klipa Stevana Mane iz Međeđaka, seljak, Vukas Mile Perica, Kosanović Rade Mile Pućan i Kosanović Ilije Mane — sva tri iz Kunića, seljaci, Opsenica Mile Miloš iz Plaške Glave, sluga u Kuniću, Grković Milovana Mileta Šutan, Grković Stevana Đuro Bert, Grahovac Laze Ilija Jolić i Kosanović Laze Mane sva 4 iz Latina, Đukić Petar, gostioničar u Ličkoj Jesenici, Bunjevac Mane Stevo, Bunjevac Milovana Dragan, Kukić Mane Simo, Vorkapić Steve Mile i Vorkapić Sime Pero — svih pet iz Podhuma, seljaci, Bunjevac Nikole Milan Šult iz Podhuma, lugar, Skorupan Mile i šušnjar Jovana Milan — oba iz Lapta, seljaci, Latas Dane Đuro, Kosanović Sime Đuro, Kosanović Miće Marko, sva tri iz Janja Gore, seljaci i Šumonja Rade, Letica Petra Dušan i Šumonja Sime Ignatije svi iz Jezera, seljaci, Dokmanović Miće Mane Ježac iz Plaškog, seljak i Milovanović Nikola iz Bruvna kod Gračaca, željezničar u Laptu. Isti da uhapšen je i dr Zivanović Zivka Branko iz Pitomače kod Đurđevca, ljekar u Plaškom. On je došao u Ogulin službeno na uobičajeno mjesečno referiranje o stanju zdravstvene službe. I po završetku istog ustaše su ga uhapsile. Svih ovih 30 ljudi, zajedno s ostalim pohapšenim iz drugih krajeva, ubijeni su u toku noći 30/31 jula pod Klekom kod Ogulina.

Da prime platu, 2. augusta u Ogulin su pozvani Trbojević Mojsije Ilija iz Plaške Glave, željezničar i Dokmanović Rade Ilija Remo iz Plavca Drage, željeznički stražar u Veri i odmah po dolasku su uhapšeni i u toku noći ubijeni pod Klekom.

Po ugledu na ogulinske i Josip Tomljenović Braco tjerao je svoje ustaše i oružnike da se više založe u hvatanju ljudi. Tako su 30. jula uhvatili u Plaškom, gdje je došao da kupi cigarete, Pešuta Ilije Peru Sitara iz Janje Gore, seljaka. Isti dan uhvatili su kod kuće Grković Mile Đuru Spurana iz Međeđaka, seljaka, a na Vojnovcu Bunjevac Đure Radu iz Međeđaka, podoficira Jugoslavenske vojske. Drugog augusta ustaše su upale iznenada u Kunić, pohapsile 11 ljudi i ubile jednu ženu. Prilikom sprovođenja u Plaški uspjeli su da pobjegnu: Boca Nikole Rakić, Boca Mile Papica i Vukas Mane Simotin, dok su Vukas Nikola Basica, Vukas Mićo, Klipa Mane Pero Ćejina, Klipa Mane Dane Pandurov, Kosanović Vase Mile Trkljan, Kosanović Rade Nikola-Siša i Kosanović Todora Miloš odvedeni u Plaški i zatvoreni u oružničku postaju. Istu večer na intervenciju žene Pere Buretića pušteni su iz Plaškog Vukas Nikola Basica i Vukas Mićo. Među ustašama, koje su vršile ovo hapšenje, bilo je i domaćih među kojima je Vukas Gaje Draginja prepoznala Danu Turkalja pa ga je zamolila da joj ne dira muža Nikolu koji se bio sklonio u kući. U prepirci da muž izađe iz kuće i zato što ga je Draginja prepoznala, ovaj Turkalj ju je ubio pred njenom kućom. Isti dan, loveći ljude po Međeđaku, ustaše su uspjele da uhvate Grba Jovana Josifa Spiru seljaka, Miščević Ilije Stevana, rođenog u Josipdolu, a živio je u Međeđaku, seljaka i Strika Gaju, seljaka, a kasno uveče upali su u predio Krasnice gdje se nalazio zbjeg ljudi iz Vere i uhvatili Šumonju Mile Stevu Kraljića iz Vere, seljaka, te premlatili Supicu Nikolu Starješinu i ostavili ga misleći da je mrtav. I ovi su sprovedeni u zatvor u oružničku postaju.

Tih dana uhapšeni su: Vorkapić Cvije Mane iz Podhuma, Vukelić Rade Dragan, Vukelić Jovana Rade, Vukelić Mile Bogdan i Dragić Mile Miloš iz Ličke Jesenice. Poslije dva dana sam se prijavio ustašama u Plaškom Klipa Rade Dušan Čili iz Kunića, seljak, koji je uspio izbjeći hapšenje 2. augusta. Svi ovi strahovito su mučeni u zatvoru sve do 8. augusta. U međuvremenu, tj. 6. augusta uspjeli su da pobjegnu iz zatvora navodno uz nečiju pomoć, Strika Gajo i Šumonja Stevo Kraljić.

Kako su već 8. augusta ustaškim vlastima stizala uputstva iz Zagreba da prekinu s pokoljem Srba, to su se plaščanske ustaše našle u nedoumici što učiniti s isprebijanim ljudima. Na kraju je prevagnulo mišljenje da ih se tajno preveze u šumu kraj Plaškog i pobije. Tako su ustaše u toku noći 8/9. pokupile sve navedene iz zatvora u oružničkoj postaji i povezle kamionom u pravcu Ličke Jesenice. Usput su upali u selo Blata i pohapsili seljake: Ogrizović Radovana Dušana, Ogrizović Mane Đuru, Ogrizović Rade Branka i Ogrizović Ilije Miloša. Ove su također utrpali u kamion i produžili u Ličku Jesenicu gdje su uhvatili seljaka Kovačević Rade Nikolu. Svi su ovi u zoru 9. augusta pobijeni u šumi Sivik kod Saborskog i bačeni u jamu Lopača, osim

Kovačevića Nikole koji je u putu prema Saborskom iskočio iz kamiona i u trku ubijen iz pušaka. Dan pogibije ovih 20 ljudi poznat je u naroda pod imenom Crna subota.

Dva dana ranije 7. augusta, kada je vršen veliki pokolj ljudi iz josipdolske općine, ustaše su upale i u Kunić i uhvatile 6 ljudi koje sa odmah pobili kod Trojvrha, u voćaru Laze Miščevića Prodanovića. Tada su ubijeni seljaci: Boca Tode Nikola, Boca Davida Milan, Vukas Rade Mile Okaš, Vukas Rade Milan-Basica, Vukas Mane Simo Okaš i Vukas Rade Nikola Basica. Isti dan u lovu na ljude ustaše su naišle u kukuruzima na sedmogodišnje dijete Grković Mile Manu iz Latina i pretukle ga od čega je poslije jednog mjeseca umro, ne uspjevši se izliječiti.

Pored svih navedenih koji su hapšeni kod svojih kuća, na sajmu u Ogulinu ili dolaskom u mjesto Plaški, tokom maja do kraja jula uhapšeno je s područja općine Plaški još šest osoba i pobijeno u raznim mjestima. To su uglavnom lica koja su išla poslom u Slunj ili druga mjesta. Prema prikupljenim podacima od porodica to su: Šumonja Ignatije Ilija iz Jezera, seljak, uhapšen 31. 7. 1941. u Toboliću i ubijen u Slunju, Vrcelj Đorđa Nikola iz Blata, seljak, uhapšen 31. jula 1941. u Rakovici i ubijen u Slunju, Rajčević Milana Dušanka iz Plaškog, đak, oko 20. jula otišla iz Plaškog u Gospić da posjeti oca u ustaškom zatvoru i u traganju za istim uhapšena od ustaša u Karlobagu i, po tvrđenju Bose Pejnović, ubijena u jednom mlinu u Karlobagu od školskog kolege maturanta Miletića, Matijašević Pavla Vaso iz H. Kostajnice, upravitelj osnovne škole u Latinu, vraćajući se iz njemačkog zarobljeništva kao rezervni oficir Jugoslavenske vojske uhapšen od ustaša u Zagrebu 14. aprila 1941. i ubijen.

Pored ovih za koje je utvrđeno da su uhapšeni od ustaša i kasnije ubijeni na raznim mjestima, 6. maja 1941. ubijen je u Latinu u svojoj kući Kovačević Radovana Đuro (Đurica) Keso, seoski trgovac. Njega je ubio komšija, inače kriminalac, koristeći ustaški teror da bi ga opljačkao. U istom periodu, tj. 28. maja 1941. izbjegao je hapšenje od ustaša Pešut Nikole Pero iz Modruša seljak. Izvjesno vrijeme on se skrivao po šumama Kapele, ali kako su ustaše prijetile da će mu uništiti porodicu,, to se isti odlučio na predaju. Poručio je kola od Laze Miščevića da ga odvede u Plaški do ustaškog stana. Obadvojica su dugo pili rakiju, a zatim su oko podne 15. juna 1941. krenuli za Plaški. Vozeći se ne dugo na Breščini se Pero Pešut predomislio odustao je od predaje ustašama. Povratio se kući, uzeo svoj pištolj i izvršio samoubistvo.

Branko Sedlar

USTAŠKI TEROR U JANJA GORI 1941. GODINE

Već u drugoj polovini aprila, a naročito u toku maja, u selo su češće dolazile ustaše i oružnici te oduzimali oružje i opremu onih koji su se vratili iz vojske, kao i lovačke puške koje su bile registrirane. Gotovo svaka njihova posjeta bila je popraćena prijetnjama, pa i premlaćivanjem nevinih ljudi. Tako su tukli Jovu Medakovića Isakova iznad kuće kod Miloševa gaja zato što nije predao vojničku pušku. Krajem maja, mislim da je bila srijeda 28. poslije podne došla su dvojica ustaša po Peru Šušnjara. Pošto su ga našli kod kuće, pitali su ga je li on član Udruženja četnika. Iako im je ubjedljivo odgovorio da nije, ipak su ga poveli sa sobom. Kada su došli do kuće Ilije Vukelića-Šimuna, ustaše su ispitivale njegovu ženu za Iliju. Ona im je odgovorila da se još nije vratio iz rezerve i da je najvjerojatnije pao u njemačko zarobljeništvo. Na ovu izjavu ustaše su nešto pribilježile, pa smo krenuli u zaselak Šušnjari na brdu Latasovu. Tu su se raspitivali za kuću Pere Šušnjara Laće i kada su dobili obavijest, krenuli su tamo. Njega su našli kod kuće i odmah su ga upitali je li član Udruženja četnika. I ovaj je odgovorio da nije, ali su ga ipak poveli. Sada su njih četvorica krenuli za Plaški. Kada su stigli do Kraguljčeva mosta, jedan od ustaša naredio je uhapšenima da sjednu i odmah je, pošto ih je prethodno ponudio cigaretama, upitao Peru Šušnjara Laću je li bio četnik i da to kaže iskreno kako ne bi mučili ovog drugog čovjeka, upirući prstom na Peru Šušnjara. Tada je Pero Šušnjar Laća počeo nešto da zamuckuje, ali nije priznao. Tek pošto ga je ustaša nekoliko puta ošamario, priznao je da je bio član Udruženja četnika. Ustaša je tada rekao Peri Šušnjaru da se vrati kući i mirno spava, a Peru Šušnjara Laću poveli su sa sobom u Plaški. Kasnije se doznalo da je prošao zatvore Plaškog, Ogulina i Koprivnice i na kraju ubijen u Jadovnom kog Gospića.

Istog dana druga dvojica ustaša uhapsili su Nikolu Medakovića Vaktara. I on je doživio istu sudbinu.

Dvadeset osmog juna došle su ustaše k mojoj kući i uhapsili mi oca Manu i brata Iliju zbog konja. Zapravo, brat mi Ilija tražeći naše konje odvedene u rezervu, doveo je jednoga iz Bihaća smatrajući da je naš. Međutim, kada smo kasnije našli naše konje u Delnicama, netko nas je tužio da imamo tri konja od kojih jedan nije naš. To je bio motiv da ustaše tog dana odvedu u zatvor u Plaški oca i brata zajedno s konjem. U zatvoru su zadržani tri dana. Iako su odmah ispričali istinito cio slučaj, ustaše nisu propustili da ih sva tri dana tuku i gnjave. Poslije toga su pušteni kući. a konj je dodijeljen nekom Peri Buretiću iz zaseoka Vlašići.

Osam ili deset dana poslije ovog slučaja opet su ustaše došle kod moje kuće i uhapsile mene i brata mi Iliju pod sumnjom da posjedujemo oružje. Tada su nas odveli u Plaški u zatvor oružničke postaje. Toga dana u zatvor su dovedeni Mane Klipa iz Latina i Milan Dragaš

iz Podhuma. Svu trojicu su istog dana pustili, dok su samo mene zadržali u zatvoru. Ispitivao me ustaša Ante Vuković, interesirajući se tko je sve iz Plaškog došao kući iz Jugoslavenske vojske poslije sloma. Pošto sam mu ubjedljivo ispričao kako sam došao kući i da nisam donio nikakvo oružje, on mi je rekao da poručim majci neka donese bilo kakav štuc, jer da sam tužen da imam pušku i, ako to ne učinim, da ću biti sproveden za Koprivnicu. Odmah sam to poručio majci i ona je donijela štuc i predala ga tom ustaši. Vuković je naredio mojoj majci da štuc preda meni, a da ga ja onda odnesem u ustašku kancelariju. Ja sam to i učinio. Ušao sam u ustašku kancelariju polako. Pošto sam tamo ugledao starog Strenija i sinove mu Zlatka i Bogumila kako nešto raspravljaju, bacio sam im štuc i brzo se izgubio iz kancelarije i uputio svojoj kući. Upravo tako me je savjetovao ustaša Vuković kada me ispitivao.

Petnaestog jula žene su žele ječam dok smo mi muškarci kosili luku, kada su iznenada došli do nas dvojica ustaša, navodno koji su prije nekoliko dana došli u Plaški iz Gospića. Odmah su uhapsili moga oca Manu, starog 55 godina. Prije nego što su ga poveli u Plaški izvršili su premetačinu kuće. Našli su pet dukata, očev sat i neke knjige za koje su rekli da su ruske i sve to ponijeli sa sobom u Plaški. Sutradan je oca posjetila moja majka, našavši ga u Tomljenovićevom dvorištu. Kada je slijedećeg dana opet otišla da mu odnese hranu, u istom dvorištu je vidjela vladiku i još neke popove, te Lazu Grbu i neke Plaščane. Odmah nam je ispričala da su svi bili krvavi i iznemogli. Poslije četiri dana svi su odvedeni u Gospić. Dva dana poslije njihovog odvođenja majka mi je, zajedno s Dragicom Šumonjom iz Vere, otputovala u Gospić. Tamo su joj rekli da je otac odveden u Karlobag i da ga sada ne može posjetiti. Kasnije smo doznali da je ubijen i bačen u jamu Jadovno kod Gospića.

Trideset prvog jula otišli su na sajam u Ogulin iz našeg sela Đuro Kosanović, Marko Kosanović i Đuro Latas. Kako su toga dana ustaše u Ogulinu vršile hapšenja svih Srba koji su se zatekli na sajmu, tako su uhapšena i ova trojica. Kako smo kasnije saznali, oni su toga dana uveče zajedno sa ostalim uhapšenicima odvedeni pod Klek i tamo ubijeni. Istog dana otišao je u Plaški zbog nekog posla Petar Pešut Sitar, gde su ga ustaše uhapsile i držale u zatvoru do 8. augusta. Noću 8/9. augusta odveden je u kamionu s ostalim uhapšenicima u Saborski i ubijen u šumi Sivnik.

Mile Šušnjar

USTAŠKI TEROR U MEĐEĐAKU 1941. GODINE

Ubrzo poslije preuzimanja vlasti ustaše i oružnici su češće dolazili u naše selo, vršili premetačine, tražili oružje, prijetili pojedincima i interesirali se tko su bili članovi Udruženja četnika prije rata. Među članovima toga Udruženja kod nas je bio Savo Josifa Grba Špiro, lugar i on je prvi uhapšen u selu. Bilo je to 18. juna. Upravo toga dana ja i Savo bili smo u šumi Kapela i negdje oko 4 sata poslije podne spustili smo se na pilanu u vrelu Dretulje. Tu smo našli Savinog brata Milana pa smo sjeli kod njega na trupce i započeli razgovor o hapšenjima po Plaškom. Poslije jednog sata k nama je došla Milanova kći Mira, koju smo zvali Sejka, a imala je oko 15 godina. Sva zadihana ona je odmah rekla: »Čiča, došli su žandari po tebe i čekaju te kod kuće i rekli su da odmah dođeš!« Savi sam odmah skrenuo pažnju da bježi u šumu. Međutim, on mi je odgovorio da se mora javiti oružnicima jer njegov brat Milan ima troje djece pa se boji da ih ne proganjaju. On je odmah otišao i bio uhapšen, te sproveden u Ogulin pa u Koprivnicu i kasnije u Gospić gdje je ubijen i bačen u jamu u Jadovnu.

Petnaestog jula iz sela su ustaše odvele Lazu Rade Grbu, mlinara. Poslije 4 dana provedenih u zatvoru u dvorištu Tomljenovića prebačen je zajedno s vladikom i ostalim u Gospić i ubijen u Jadovnu. Iza sebe ostavio je šestero djece.

Tridesetog jula otišli su na sajam u Ogulin gdje su i uhapšeni Milan Save Grba Lajtar, Mane Stevana Klipa i Đuro Rade Bunjevac, cestar. Kako se kasnije saznalo, oni su toga dana uveče odvedeni pod Klek, tamo ubijeni i bačeni u jamu.

Isti dan nas nekoliko zajedno s Đurom Mile Grkovića Špuranom sjedili smo na plotu ispred kuće Dmitra Grkovića i razgovarali o hapšenjima. Tada smo se počeli i dogovarati kako bi trebalo bježati ispred nailaska ustaša, a preko noći i da se ne spava u kućama. Pri tim dogovorima smo se i rastali. Ja sam produžio kući, a Đuro Grković pošao je u Plaški da kupi cigarete. Nije odmakao ni 60 metara, iz kukuruza su ga zaskočile ustaše i uhapsile ga. Hapsio ga je ustaša Miro Pleša iz Plaškog. Odmah je sproveden u Plaški i zatvoren u zgradu oružničke postaje odakle je 8. augusta odveden u Saborski i 8/9. augusta ubijen i bačen u jamu u šumi Sivnik.

Tri dana kasnije u toku noći ustaše iz Plaškog, predvođene ženom Pere Buretića Nikina iz zaseoka Vlašić, došle su u selo s namjerom da hapse više ljudi među kojima mene i Racka Grbu. Kako nas dvojicu nisu našli kod kuće, oni su produžili dalje i uhapsili Josifa Jovana Grbu Špiru i njegovog ujaka Stevana Miščevića. Stevan je rodom iz Josipdola, a od ranije je živio kod Josifa Grbe, jer mu je to najbliža rodbina pa je njima prepisao i svoju zemlju, pošto je ostao sam. Njih dvojicu ustaše su sprovele u Plaški i 8/9. augusta s ostalim ubili u šumi Sivnik.

Pored ovih 30. jula uhapšen je u Vojnovcu, gdje se zatekao nekim poslom, Rade Đure Bunjevac, podoficir Jugoslavenske vojske i doživio istu sudbinu 8/9. augusta u šumi Sivnik.

Mile Grba

MOJ BORAVAK U USTAŠKOM ZATVORU

Polovinom travnja talijanske okupacione jedinice došle su u Plaški. Budući da sam imao pekarsku radnju, rečeno mi je da je preuzimaju talijanske jedinice, a osim toga zaposjeli su i veći dio moje kuće.

Početkom svibnja 1941. godine sve veći nemir obuzimao je ljude Plaščanske doline. To sam osjetio iz razgovora s mnogim poznanicima. Jednoga dana dođe k meni Pero Pešut iz Vrela Vrnjike i ispriča mi svoj doživljaj. On je bio poslao svog kuma Juru Čubrića, Hrvata iz Sabljaka Sela u Modrušu da vidi što tamo rade ustaše i što pripremaju. Jura je otišao u Modruš i pred jednom gostionicom naišao je na grupu ustaša. Ovi mu rekoše: »Evo, stiže prijatelj Pere Pešuta, sigurno je došao da vidi što radimo.« I na kraju te ustaše zaprijetiše Juri Čubriću da mora ubiti Peru Pešuta ili će oni ubiti njega. Pero Pešut mi dalje reče da od tada ne spava u kući, nego se skriva u šumarcima oko sela. K meni je došao da se dogovorimo što da činimo. Teško je bilo donijeti bilo kakvu odluku. Doduše, ustaše još nisu bile otpočele s hapšenjem, iako su njihove prijetnje bile sve očitije. Perspektivu razvoja događaja nismo poznavali da bismo se mogli pravodobno orijentirati. Ipak ja zaključim da ću se i ja k njemu pridružiti za dva dana i da, skrivajući se, sačekamo daljnji razvitak događaja. Međutim zakasnio sam sa svojom odlukom. U međuvremenu sam uhapšen.

Na sam dan hapšenja dođe k meni Andrija Špehar da kupi kruha. Nije znao da ga više ne pečem. Imao sam svoga kruha pa mu dadem. Budući da sam ga poznavao kao naprednog čovjeka (bio je tada član KPJ, ali ja to nisam znao), upitao sam ga što ima novoga. Rekao mi je kratko: »Došlo je vrijeme da je, ako se ubije Srbin ili pas, ista odgovornost.« Dugo sam razmišljao o tim riječima. Rekao je simbolično, ali sam to potpuno shvatio kada su ustaše otpočele s uništavanjem srpskog stanovništva. Ostvarenje Špeharovih riječi doživio sam taj isti dan.

Oko pola tri poslije podne (mislim da je to bilo 28. svibnja 1941) netko pokuca na prozor. Pitam, tko je to? Viču mi da otvorim vrata. Otvorim ih i imam što vidjeti. Pred vratima grupa ustaša. Pitaju me kako se zovem. Ja im kažem. Viču: »Spremi se. Ideš samo na jedno saslušanje i odmah se vraćaš kući.« Kod sebe sam imao samo 200 dinara, nekoliko cigareta i kutiju šibica. Odvedoše me u žandarmerijsku stanicu. Dočekao me ustaša Žilić. Kaže mi da sjednem. To i uči-

nim. Sa svake strane sjeo je i po jedan ustaša. Uskoro iz susjedne sobe dovedu Danu Vukasa. Pitaju me da li ga poznam. »Naravno«, kažem potvrdno. Drugo nisu ništa pitali. Kroz pola sata dovedu Milana Srdića pa zatim nekoliko pravoslavnih sveštenika i još nekoliko uglednih ljudi iz Plaščanske doline. Sakupilo se nas preko 20. Pred veče oduzeše nam stolice i narediše da sjednemo na pod. S pištoljem u ruci stalno nas obilazi jedan ustaša i prijeti nam se i kaže da smo dosta carevali i srbovali, a da se sada izmijenila situacija.

Kasno uveče čuo sam brujanje automobilskog motora ispred zgrade. Rečeno nam je da se dignemo i uputimo prema izlazu iz zgrade. Na vratima je bio kamion i formalno su nas ustaše ubacili u njega. Krenuli smo u nepoznatom pravcu. Za nepun sat kamion je stao. Kad smo izašli, vidio sam da smo se našli u dvorištu zloglasne Frankopanske kule u Ogulinu. Odveli su nas na drugi kat i sve stavili u jednu oveću prostoriju. Za dan-dva ustaše dovedoše oko 20 Srba iz Ogulina među kojima sam prepoznao i nekoliko željezničara rodom iz Plaškoga. Bili smo iznureni i izgladnjeli. Preplašeni pogledi govorili su nam sve. Ubrzo su i naše porodice saznale gdje se nalazimo pa su počele donositi hranu. Što je bilo bolje, ustaše su pojele, a nama su uručivali otpatke. Jednog dana obave premetačinu i pokupe od nas sve vrednije predmete, naročito prstenje i novac. Ja sam uspio svojih 200 dinara sakriti u postavu kape.

Svakog dana dolazili su k nama ustaše-batinaši. Tukli su nas kako su koga dohvatili. Posebno su se okomili na sveštenike. Njih su tjerali da iznose kible iz sobe, a zatim su im naredili da ih proliju u hodniku. Potom su ih tjerali da skinu mantije i da brišu pod. Zatim su morali prati mantije i ponovo brisati hodnik. To se ponavljalo više puta.

U Frankopanskoj kuli držali su nas oko 20 dana. Da nas ponize i kao ljude i kao mnoge dotada ugledne i cijenjene građane, prisiljavali su nas da metemo ogulinske ulice. Jednog dana izvedu nas u dvorište zatvora. Bilo nas je na okupu oko 70. Postroje nas u dvored. Odjednom se jedan ustaša obrati drugome i zapovijedi: »Podijeli oružje.« Kakvo oružje — pitali smo se. Uskoro vidjesmo kako nose brezove metle i dijele nam. Izvedu nas na glavnu ulicu. S jedne i druge strane ulice nalazio se velik broj građana, a među njima i školske djece. Na čelu naše kolone bio je pop Ljuti (Dokmanović). Ustaše mu narediše da pjeva pjesmu: »Spremte se, spremte, četnici.« On od straha nije mogao započeti pjesmu. Prišao mu je ustaša i, povlačeći ga za bradu, prisilio da povede pjesmu. Gledajući to, našao sam se u teškom psihičkom stanju i vidio sam da nismo ljudi, barem sudeći prema onome kako su nas ponižavali. Trebali smo svoje ljudsko dostojanstvo izraziti buntom, pa makar nas sve poubijali na ulici.

Ulica nije bila asfaltirana. Meli smo prašinu na hrpice. Kada bi načinili hrpicu, ustaše bi tjerali djecu da je rukama razgrnu i da nam bacaju prašinu u oči. Metući, približili smo se slavoluku koji je bio podignut u čast prolaska Pavelića kroz Ogulin 13. travnja 1941. Vikali su: »Srbi ne smiju proći ispod slavoluka.« Morali smo ga obići. To smo

sa zadovoljstvom i učinili. Nekako se svršio i taj dan. Razmišljao sam da li postoje granice u ponižavanju čovjeka i što je to čovjek na početku pete decenije 20. stoljeća. Odgovor je bio porazan.

Još jedan prizor iz ogulinske kule ostavio je na mene duboke tragove. I danas, nakon mnogo godina od tog događaja, teška mi je i sama pomisao na njega. Istinu ne smijemo skrivati. Neka je znaju mladi. Neka im bude pouka da dva naroda mogu živjeti zajedno samo onda ako među njima postoji istinsko bratstvo.

Kako su ustaše mučili jednog željezničara iz Primišlja (na žalost imena mu se ne sjećam) teško je opisati. Jednog dana dvojica ustaša odvukle su ga u prostoriju koja je bila u vrhu kule. Tamo su ga položili preko nogara i udarali letvama. Udarci su se čuli, kao i njegov jauk, u našoj sobi. Poslije su ga donijeli gola u sobu i bacili među nas. Bio je strahovito izudaran i od podlijeva krvi sav crn. Strašno je to biloj i vidjeti. Ustaše su nam prijetile da ćemo tako i mi proći. Nismo znali kako da pomognemo onesviještenom drugu. Vode nismo imali. Budući da je još pokazivao znakove života, močili smo rupčić u mokraću i stavljali kao oblog. Ali sve je bilo kasno. Uskoro je izdahnuo. Svakog dana čekali smo da takav bude i naš kraj.

Naš put u nepoznato je nastavljen. Oko 6. lipnja, kasno uveče, izvedeni smo iz ćelija u dvorište zatvora. Tu su nas postrojili u kolonu po jedan. Krivudava kolona pružila se preko cijelog prostranog dvorišta i ličila je na ogromnu zmiju koja nestaje u ponoru. Prilazili smo prozoru kućice na sjeverozapadnom dijelu dvorišta. Bio sam u sredini kolone. Jedan po jedan je nešto potpisivao. Što? Nisam znao. Mučila me je sumnja. Možda sebi potpisujemo smrtnu osudu. Ispred mene je bio Nikica Manojlović iz Otoka. Došao je red na njega. Ustaša mu kaže: »Potpiši!« Šutnja. Ustaša još jednom ponavlja. Nikica Manojlović odgovara: »Ja neću to potpisati.« Pljušte po njemu udarci. Stropoštao se. Odnose ga dotučenog. Njegov put u nepoznato se završio.

Došao sam i ja na red. Ustaša mi kroz prozor pruža pola arka papira. Potpisivao sam polako kako bih mogao pročitati što piše na papiru. Koliko se sjećam, pisalo je ovo: »Ja niže potpisani vlastoručno se potpisujem da sam za vrijeme Kraljevine Jugoslavije radio protiv interesa hrvatskog naroda, ustaškog pokreta i Poglavnika.«

Poslije potpisivanja vratili su nas u ćelije. Sutradan ponovno nas izvode u dvorište i postrojavaju. Drže nas u stroju oko 1 sat. Zatim nam se obraća neki ustaški oficir s kraćim govorom. Kaže nam da idemo zatrpavati rovove koje da smo kopali na hrvatskoj zemlji i na taj način činili štetu hrvatskim seljacima. Potom nas odvode na ogulinsku željezničku stanicu, na mjesto gdje su boksovi za utovar stoke. Utrpavaju nas u postavljeni G vagon i ubacuju jednu kantu vode. Zaključavaju vrata vagona.

Kasna proljetna noć. Vani je bilo tako toplo i zračno. A kako je sada nama u vagonu? Pun nas je da jedva možemo i stajati. Bez dovoljno zraka disali smo kao riba na suhom. Onu kantu vode brzo smo popili. Čuo se šum lokomotive. Povukla je vagon u nepoznatom

pravcu. Nismo se mogli orijentirati kamo idemo. Dugo smo putovali. Vlak je više puta zastajao. Bez hrane i vode, zaista je bilo nepodnošljivo. Kada bi vlak zastao, lupali smo na vagonska vrata i tražili vode. Ustaše iz pratnje odgovarale bi nam: »Pišajte i pijte.«

Drugi dan poslije podne, oko 4 sata vlak je duže stajao. Nakon poduže stanke otvaraju se vrata vagona. Ustaše nam viču da izlazimo i da se postrojimo. Za naš vagon bilo je vezano više vagona u kojima su bili Srbi iz Karlovca i Zagreba, kako smo to kasnije doznali. Uskoro se kolonom pronio glas da se nalazimo u Koprivnici. Tu su nas dočekale ustaše s riječima: »A, to je naša roba. Bogamu dobri radnici. Dobro ćemo ih platiti.« Svrstani u kolonu, približavali smo se logoru »Danica«. Na ulazu dočekao nas je komandant logora. Tu je bio postavljen stol, a oko njega nekoliko ustaša. Pretresli su nas i oduzeli vrednije stvari. Zatim su nas smjestili u baraku br. 9. Baraka je bila prizemna, vjerojatno je prije služila za staju ili skladište. Na podu je prostrta usitnjena slama. Po prljavim zidovima krvave mrlje. Znači da je tu već bio netko. Utjerali su nas u baraku. Zavukao sam se u kut sobe, bliže vratima. Utonuo sam u bezizlazne misli. Iz njih me trže vika ustaša. Uskoro se otvaraju vrata. Ulazi nekoliko ustaša krvoloka s batinama i noževima. Što je dalje bilo, ljudske riječi su preslabe da izraze. Gaženi smo i parani noževima. Od vriska i jecaja ništa se drugo nije čulo. U prvom naletu ostao sam pošteđen. Ali za kratko. Približio mi se jedan ustaša, uhvatio me za kosu te dva puta snažno udario glavu o zidj. Onesvijestio sam se. Kada sam se osvijestio, ustaša više nije bilo. Soba je ličila na bojište. Promatram svoje poznanike, a ne vjerujem da su to oni. Potpuno su iznakaženi. Ilija Jovetić leži na slami, a krvava pjena prekrila mu lice. Nitko nije ostao pošteđen. Takve ustaške orgije ponavljale su se više puta.

Drugom polovinom srpnja procurila je vijest da je ljudstvo naše "barake određeno za rad. Kamo, to još nismo znali. Ulazak lokomotive s vagonima u logor i njen prodoran pisak kao da su nagovijestili novu dramu. Malo zatim upadaju ustaše u našu baraku. Tjeraju nas van i ubacuju u vagone. Iskoristio sam nesmotrenost ustaša, skočio iza barake, a odatle u betonsku jamu koja je služila za gnojnicu. Naprosto sam se zatrpao u smeće. Kada su zatvorenici ubačeni u vagone i lokomotiva napustila krug logora, ja sam se povratio u baraku. Slijedeći dan dovedeni su novi zatvorenici. Kasnije sam u nekoliko navrata na isti način izbjegao vlak smrti.

Budući da i najveće tajne dođu na vidjelo, tako smo i mi saznali u logoru da su zatvorenici otjerani u Gospić, a odatle za Jadovno.

Sjećam se mnogo detalja iz logorskog života. Ispričat ću samo jedan. U logoru je bio i ustaški stražar Miško. Pravio se prijatelj zatvorenika, ali je to prijateljstvo skupo naplaćivao. Mogli smo iz logora pisati desetak riječi kući, a mogli smo primiti i nešto hrane, te do 200 dinara ili kuna. Svakako da smo nešto morali od toga dati i stražam Mišku. Jednog dana nas desetak zatvorenika odvede Miško svojoj kući u jedno selo nedaleko Koprivnice da u njegovom vrtu zatrpavamo

rovove. Posao je tekao sporo jer smo svi bili fizički iscrpljeni. U logoru smo dobivali vrlo malo hrane i to neke juhe, neodređena okusa i komadić kruha od pokvarenog kukuruznog brašna. Miškova žena donijela nam je ručak: zdjelu mlijeka i palente. Nismo ni čekali da nas pozove na ručak. Navalili smo i naprosto razgrabili jelo. Njegova žena, gledajući tu scenu, briznula je u plač i počela vikati: »Miškec, prosim te kak Jezusa, naj Vlahe tuć.«

Početkom listopada dođe Miško u baraku i donese mi mali kofer kaže da mi je to žena poslala hranu i rublje. U koferčiću je bilo izmrvljenog kruha i malo salame. Sve bolje su uzeli sebi. Dobivenu hranu podijelio sam zatvorenicima. Kradomice napišem ženi nekoliko riječi na cigaret-papiru da pokuša preko talijanske komande u Plaškom da me oslobode iz zatvora. To pismo uguram pod odlijepljeni papir kofera i na tom mjestu izgrebem križić. Uskoro je došao Miško i odnio koferčić. Nisam bio siguran da će moja žena naći pisamce zato joj na dopisnici napišem: »Zadnji put sam ti poslao koferčić. Da li si ga primila.« Rečenicu završim sa znakom križića. Žena nije uočila značenje te poruke. To je uočio moj brat Mile i pronašao pismo.

Budući da je otac moje žene Pađola bio porijeklom Talijan i znao talijanski, a od njih korišten za konfidenta, moja žena je otišla s njim u talijansku komandu i oni su obećali da će sve učiniti da me izbave iz ustaškog logora. Sačinili su molbu koja je potpisana u talijanskoj komandi u Plaškom i zatim upućena Ustaškom ravnateljstvu za red i sigurnost u Zagrebu. Molbu je nosio talijanski kurir i ona je bila riješena povoljno.

Za uspomenu i danas čuvam otpusnicu iz logora. Evo njenog teksta:

»Zapovjedništvo ustaške straže ‚Danica' Koprivnica broj 725/1941.

Danica, dne 14. XI 1941.

Otpusnica

kojom se od strane ovoga logora potvrđuje, da se Klipa Pero dosadanji internirac prema riješenju Ravnateljstva za javni mir i sigurnost u Zagrebu od 6. XI 1941. broj 44142/1941 današnjim danom pušta na slobodu, time da se sa ovom otpusnicom imade prijaviti kod svoje nadležne općine, koja je dužna da dalje vodi računa o kretanju i radu gornjega.«

Iako sam imao tu otpusnicu, tada sam već dobro znao da put u slobodu ne vodi u Plaški i prijavljivanju ustaškim vlastima. Zbog toga sam se odmah odlučio da se priključim narodnooslobodilačkom pokretu.

Pero Klipa

HAPŠENJE MOGA OCA

Početkom juna 1941. moj otac, Nikola Vorkapić, pošao je nekim poslom za Ogulin. Pošto nije imao propusnicu, ustaše su ga uhapsile na željezničkoj stanici Plaški i sprovele u zatvor — u žandarmerijsku kasarnu. Poslije tri dana mučenja pustili su ga kući zaprijetivši mu da se ubuduće strogo pridržava ustaških naređenja. Meni i mami tata je pričao kod kuće da ga je najviše tukao žandar Mirko Žlepalo, a više puta ga je ošamario i Mile Buretić, jedan od istaknutih ustaških glavešina. Poslije ovog hapšenja tata se više zadržavao u kući i bio je jako uplašen. Negdje poslije podne 21. juna 1941. došle su ustaše k nama u kuću i uhapsile mi ponovo oca zajedno s Lukom Cičom, penzionerom koji je stanovao kod nas. Odmah poslije njihovog hapšenja ustaše su uhapsile i Božu Medakovića Amerikanca. Svu trojicu su zatvorili u žandarmerijsku kasarnu u Plaškom gdje su ostali tri dana, a zatim su prebačeni u Ogulin i zatvoreni u Ogulinsku kulu. Ja sam u Plaškom svaki dan nosila hranu za tatu i Čiču, a to sam nastavila i kad su prebačeni u Ogulin, ali tamo sam morala nositi hranu i za Medakovića, pošto se njegova žena osjećala slaba na nogama. Međutim, prvih osam dana ustaše im uopće nisu davali onu hranu koju sam im ja donosila. Poslije toga dobila sam poruku preko jednog stražara da donesem čisto rublje. To sam i učinila. Preko tog stražara otac mi je poručio da mu donesem 2000 dinara. Poručio je kako ima izgleda da potplati stražara koji bi ga pustio iz zatvora. Ja sam mu isti dan odnijela 200 dinara jer više nismo imali. Tata je vjerojatno taj novac i dao stražaru, jer je uskoro bio prebačen iz kule u sreski zatvor gdje mu je bilo lakše donositi hranu. On je i dalje tražio novac računajući da će se tako otkupiti pa je poručio po meni da mama pozajmi novac od poznatih nam prijatelja. Mama je tako i postupila. Međutim, dok je ona skupila novac, tatu su jedne večeri, negdje oko 20. jula 1941, prebacili s ostalim zatvorenicima u Gospić tako da mu novac nisam ni uručila. Tih dana išle su neke žene iz Plaškog u Gospić da obiđu uhapšene među kojima i kći Nikole Pešuta, Zora. Ja i mama smo je zamolile da posjeti i tatu. Kada se vratila, Zora nam je ispričala da je vidjela mog tatu, Medakovića i Čiču i da su joj rekli kako idu na prisilni rad, vidjela je tatu kako ulazi u kamion, a pola sata zatim da su u isti kamion ukrcali vladiku i neke od popova i krenuli iz Gospića. Od toga momenta više ništa za tatu nismo čuli, ni ja ni moja mama.

Nedeljka Spasić-Vorkapić

RAZORUŽANI SMO BEZ OTPORA

U početku aprilskog rata 1941. godine bilo nas je u žandarmerijskoj stanici u Plaškom na službi šest: Matija Vejić, narednik, komandir stanice, Dane Ljubotina, narednik, zamjenik komandira, Branko Ćurčić, narednik, Bogdan Matić, podnarednik, Mileta Velimirović, podnarednik i Mirko Zlepalo, kaplar. Poslije proglašenja NDH svi smo ostali i dalje u službi. Šesnaestog aprila Josip Tomljenović Braco pozvao je Mirka Žlepala i naredio mu da odmah razoruža žandarme, preuzme stanicu i popuni je Hrvatima odanim novom režimu. Po povratku Žlepala odmah ga je pitao komandir šta mu je rečeno, ali ovaj nije ništa odgovorio. Gutao je, boreći se sam sa sobom. Isti dan poslije podne Tomljenović je ponovo pozvao Žlepala, ukorio ga zbog neizvršenja naređenja i ponovo mu naredio da postupi kako mu je rečeno. Vrativši se, i ovog puta Zlepalo se kolebao. Gutao je, ali naređenje nije izvršio.

Sutradan, 17. aprila, Žlepala je ponovo k sebi pozvao Tomljenović i energično mu zapovijedio da odmah ode u stanicu i izvrši njegovo ranije naređenje, priprijetivši mu da će ga u protivnom razoružati i naći sposobnijeg čovjeka koji će preuzeti stanicu. Tek poslije ovoga, došavši u stanicu, Zlepalo je rekao: »Gospodo, što mora biti mora. Ja sam od Brace dobio naređenje da vas sve razoružam, razriješim dužnosti i razdužim s opremom. Ako netko od vas nema pri sebi civilno odijelo, dozvoljavam da ode kući u uniformi, a poslije toga da je odmah preda najbližoj žandarmerijskoj stanici!«

To smo naređenje odmah shvatili i bez pogovora predali Zlepalu oružje i opremu te oko 12 časova napustili stanicu. Ja i Bogdan Matić, 23. aprila, napustili smo Plaški i uputili se u svoja rodna mjesta, dok su sa Zlepalom ostali još neko vrijeme Matija Vejić, Dane Ljubotina i Branko Ćurčić. Oni su se vjerojatno nečem nadali jer su žene prve dvojice bile Hrvatice a trećeg Slovenka. Istog dana ja sam stigao svojoj kući u Krnjak, odakle sam kasnije otišao u partizane.

Mileta Velimirović

PRVI DANI USTAŠKE STRAHOVLADE U PLAŠKOM

Do aprilskog sloma 1941. godine dužnost predsjednika općine vršio je Rade Kraguljac Botan. Za proglašenje NDH u Plaškom se čulo 10. aprila kasno poslije podne, a već sutradan negdje oko podne pojavio se Pero Buretić Pljuco s puškom i obavijestio mještane da je preuzeo vlast u ime NDH. Zandarmi koji su do tada bili na službi u žandarmerijskoj stanici u Plaškom, ostali su i dalje da vrše svoju dužnost. Razlika je

bila samo u tome što su na rukave desne ruke sada stavili hrvatske trobojnice.

Prije ovog događaja, koji je inače iznenadio Plaščane, posebno je zapažen slučaj od 8. aprila. Toga dana nadlijetao je Plaščansku dolinu talijanski avion i na kraju bombardirao vlak što je vozio iz Plaškog prema Vrhovinama. Bombe su ga pogodile negdje iznad Blata. Tom prilikom prekinuta je kompozicija vlaka pa se dio bez lokomotive i kočničara vratio sam čak do željezničke stražare br. 12 u Latinu. Dobro se sjećam da je tada tu na službi bio Nikola Medaković Vaktar. Tom prilikom on je iz lovačke puške pucao na talijanski avion, smatrajući da ga može pogoditi.

Već u prvim danima okupacije u Plaškom je došlo do znatne uznemirenosti i uplašenosti građana. Prvih desetak dana ustaše i žandarmi, kasnije nazvani oružnici, dovodili su više ljudi iz raznih sela Plaščanske doline, preslušavali i mlatili, iznuđavajući priznanje da imaju skriveno oružje ili pak prisiljavajući ih da predaju oružje ono za koje se znalo, kao i vojnu opremu koju su donijeli iz Jugoslavenske vojske prilikom njenog rasula. Mnoge od tih ustaše su puštale na slobodu isti dan, a neke bi zadržali u zatvoru jednu ili dvije noći.

Odmah poslije potpisivanja Rimskih ugovora od 18. maja u Plaškom su ustaše otpočele s pripremama za hapšenje ljudi, prvenstveno istaknutijih političara, uglednijih građana i onih za koje su smatrali da su bogatiji, te članova predratnog udruženja četnika. Među prvima uhapšen je Dane Vukas, zastupnik prodaje šivaćih mašina singer. Čini mi se da je to bila subota, kraj maja, 3—4 dana prije masovnog hapšenja. Vjerojatno je to mogao biti 24. maja. Do masovnog hapšenja on je bio zatvoren u žandarmerijskoj stanici, odnosno oružničkoj postaji. Poslije njega prve naredne srijede, tj. 28. maja izvršeno je hapšenje plaščanskih građana poslije podne i to uglavnom onih koji su ranije proglašeni za taoce i članova udruženja četnika. Tog poslijepodneva uhapšeni su Milan Dokmanović, sveštenik, Dušan Gaćeša, šef željezničke stanice, Milan Srdić, trgovac, Milan Čubra, željezničar i Mićo Momčilović Močilarac, obućar. Svi ovi prevezeni su istog dana uveče kamionom za Ogulin. S njima je dovezeno još nekoliko uhapšenih ljudi iz Plaščanske doline, ali ih ja nisam poznavao.

U prvoj polovini juna dolazile su ustaše iz Ogulina u više navrata u Plaški i kamionom prebacivali namještaj iz dvora koji je trebalo da se stavi u kancelarije novoosnovane Velike župe Modruš. Svakom prilikom kada su odvozili namještaj ustaše su odvodile po jednog ili dvojicu svještenika ili drugih građana koje su zadržali u zatvoru u Ogulinskoj kuli. Tako su 8. juna odvezli Milana Đukića, svještenika, Iliju Ilića, svještenika i Milana Rajčevića, svještenika. Sutradan, 9. juna odvezli su Petra Vučinića, svještenika, Jašu Stepanova, svještenika, Milana Jančića, bilježnika i Nikolu Pešuta Nicu, gostioničara. Ovog posljednjeg ustaše su pustile na slobodu jedan ili dva dana poslije hapšenja na intervenciju nekih prijatelja. Istog dana kada su dovedena ova četvorica ustaše su saopćile meni i Đuriki Kosanoviću, pošto su

opljačkali i neke stvari iz Srpske štedionice, da će za dan-dva doći ponovo radi odvoženja željezne kase, koju toga dana nisu mogli utovariti, jer je bila teška 1650 kg. Međutim po ovu kasu nisu nikad došli.

Sjećam se i toga da su poslije prvih ustaških hapšenja išli kod sudije Milana Tomljenovića kao neka delegacija sveštenik Vučinić i katiheta Stojanović, a čini mi se i još netko i pitali ga zašto se hapse plaščanski građani i dokle će to trajati. Na to im je sudija odgovorio da su to formalnosti, da će biti samo preslušani i zatim će se vratiti kućama. Također se sjećam da su ispred moje kuće ustaše sprovele vezane Nikolu Medakovića Vaktara, Savu Mrkajića i Stevu Kosanovića Vladimirova iz Kunića. Datum toga se ne sjećam. Znam jedino da su poslije dva dana pustili na slobodu samo Mrkajića zbog toga što je Crnogorac.

Dan ili dva pred odlazak za Beograd, tj. 17. ili 18. juna u Plaškom su uhapšeni Stevo Kosanović Lajtman, zidar, Rade Kosanović Pek, pekar, Savo Grba Spiro, lugar i Simo Orlić, obućar. Među ustašama se tada pričalo da su uhapšeni zato što su prepoznati na jednoj fotografiji s nekim članovima udruženja četnika iz Plaškog. Zapravo, takva fotografija je postojala, a učinjena je na jednom izletu na Vukelić vodicama iznad vrela Dretulje, gdje su se obično svake godine na Đurđevdan iskupljali građani Plaškog, a nije utvrđeno da su ova četvorica pripadala navedenom udruženju. Sjećam se dobro da su ova četvorica uhapšenika prebačeni za Ogulin 19. juna istim vlakom s kojim sam putovao i ja s kćerkom Zumbulkom za Beograd.

Odluku da se sklonim u Beograd donio sam onog dana kada su ustaše rekle da će za koji dan doći u Srpsku štedionicu po kasu. Tada sam smatrao da će sigurno s kasom odvesti i mene kao zamjenika direktora. Prije mene u Beograd su se sklonili iz Plaškog Dušan Živković, poštanski činovnik, Dane Šušnjar iz Lapta, Bogdan Kosanović Vejić, katiheta, Slavoljub Vurdelja, student, Đuro Dokmanović Ježac, student, Milan Ogrizović Krcun, profesor, Milan Čiča, muzičar, Branko Latas, učitelj, Ljuban Latas, đak učiteljske škole, Stevo Kosanović Jabučar, poljoprivredni tehničar, Dušan Kosanović Šicar, i još neki kojima sam zaboravio ime.

Mi smo se u Beogradu znali često naći po dvojica, trojica ili više i tada bi uglavnom izmijenjali vijesti koje smo doznavali iz Hrvatske, posebno iz Plaškog. U drugoj polovini septembra 1941. dobili smo pouzdane vijesti da su Talijani u Plaškom preuzeli vlast, razoružali ustaše i zabranile daljnje hapšenje srpskog stanovništva. Odmah poslije tih vijesti Plaščani su se počeli dogovarati o povratku u Plaški. Znam da su im u toj želji najviše pomagali željezničari — Srbi i Hrvati — koji su vozili ili pratili vlakove od Zagreba do Zemuna. Tako su se od početka oktobra 1941. pa na dalje povratili u Plaški i njegovu okolinu slijedeći: Račko Grba, Jovica Grba, Milan Grba Spiro, Rade Grba Spiro, Rafajlo Ninković Ravica, braća Branko i Ljuban Latas, Stevo Kosanović Jabučar, Đurika Kosanović sa sinom Brankom, Mile Kovačević sa kćerkom Darom i još neki čija sam imena zaboravio.

Znam sigurno da je krajem septembra ili u prvoj polovini oktobra iz Beograda pošao za Plaški Milovan Momčilović, učitelj iz Lapta, a sa stanom u Plaškom. Međutim kasnije smo čuli u Beogradu da su ustaše uhapsile Milovana u ovom putu na relaciji od Slavonskog Broda do Zagreba i da su ga sproveli u logor u Jasenovcu, gdje je i ubijen.

Do mog odlaska za Beograd među građanima Plaškog znalo se pouzdano da je Pero Pešut, seljak iz Kunića izvršio samoubistvo poslije oštre prijetnje ustaša da će mu uništiti porodicu i imovinu ako se ne preda njima. Isto tako imali smo pouzdane vijesti da je ubijen u svom dućanu u Latinu od nepoznatog lica Đuro Kovačević Keso, a da su ustaše ranile Icu Vukelića u njegovoj kući u Latinu, navodno jer im nije htio otvoriti po noći vrata. Za sve ostale uhapšenike znalo se tada da se nalaze u Ogulinskoj kuli. To saznanje potvrđivano je gotovo svakodnevnim odlaskom nekog od njihove rodbine u Ogulin radi donošenja hrane, rublja i drugih sitnica. Ovi koji su se povraćali iz Ogulina obično bi pričali da su se vidjeli sa svojima i da su svi živi. Pored toga nekoliko od uhapšenih pušteni su na slobodu koji su također pričali da su svi uhapšeni živi, ali i mučeni na razne načine. Među takvim bio je i Vaso Kosanović Kićin.

Gajo Grba

DANI UŽASA U OGULINSKOJ KULI

U prvim popodnevnim časovima 28. maja 1941. godine došli su u Kunić domobrani iz jedinice Gašparevića i odmah su otpočeli s hapšenjem ljudi po nekom spisku kojeg su sačinile plaščanske ustaše. Među uhapšenim našao sam se i ja. Omah smo sprovedeni u žandarmerijsku stanicu Plaški, odakle smo s ostalim uhapšenicima Plaškog i okolnih sela ukrcani u voz i u toku noći 28/29. maja odvezeni u Ogulin. Sa željezničke stanice Ogulin sprovedeni smo pješke i smješteni u zatvor u Frankopanskoj kuli. Odmah po ulasku u dvorište kule otpočele su grozote. Tu su nas, uz psovke i šamaranja, pretresli i oduzeli nam sve što se našlo u džepovima. Poslije toga su nas razmjestili po sobama. Koliko se sjećam tada se u Frankopanskoj kuli našlo nas 37 ljudi iz Plaščanske doline i okoline. U toku 29. maja ustaše nisu zalazile u sobe. Znam da smo u mojoj sobi svi bili zabrinuti i začuđeni što se ovo s nama desilo. U toku noći 29/30. maja u mojoj sobi gotovo da nismo oka sklopili jer smo čitavu noć slušali iz drugih soba jauke i zapomaganje.

Mislim da je bio treći dan boravka u kuli kada sam čuo kako ustaše muče Dušana Kosanovića i Nikolu Medakovića. S vremena na vrijeme njih su tukli gotovo cio dan. Stalno su ih nešto pitali, ali ja u mojoj sobi nisam mogao jasno čuti pitanja ni odgovore.

Šesti dan ušla je jedna grupa ustaša i u našu sobu — čini mi se njih 12. Cim su se pojavili na vratima, mi smo svi ustali s palače. Tada su nas postrojili oko sebe. Imali su izgled pravih dželata, krvavi od pete do glave. Na odjeći i obući dobro se vidjela osušena krv, a oči su im imale krvnički pogled. U jednom momentu svi su zapalili cigarete, a zatim neki Špalj, koga su zvali čaruga, upitao je jesmo li gladni. Na to pitanje svi smo se međusobno pogledali, ali nitko mu nije ništa odgovorio. Sada je Špalj pozvao narednika, inače čuvara nad redovnim zatvorenicima i rekao mu: »Ovo su Srbi, donesi im srpsku kafu od Vlade Bosnića.« Ovaj narednik zvao se Cindrić. On je odmah otišao i brzo donio pivsku flašu punu kafe. Sada mu je Špalj naredio: »Daj im neka doručkuju.« Cindrić je ovu flašu nosio od usta do usta i obredio sve nas redom, ali nitko nije ni pokušao da prihvati flašu niti da okusi kafu. Poslije toga je Miljenko Milaković iz Ličke Jesenice zatražio od Špalja cigaretu. Ovaj mu je odgovorio da izađe napolje i da će tamo dobiti cigaretu. Milaković je izašao a za njim i sve ustaše. Odmah su počeli da pljušte udarci. Tukli su ga dugo, meni se tada činilo kao puna tri sata. Mi sve to nismo ni mogli gledati od užasa. Znam samo toliko da su ga poslije tuče ubacili u sobu onesviješćenog i gotovo golog.

Sedmi dan očajanja, gladi i žeđi. Bili smo već premoreni. Od jauka i cika nije se moglo spavati. Toga dana opet upadaju ustaše u našu sobu i sadistički pitaju: »Ima li netko da bi zapalio cigaretu?« Na to se nitko od nas nije javio. Vidjevši to, Špalj nam je rekao: »Dobro, majku vam srpsku, kada nećete da primite cigaretu da li onda ima netko tko bi išao na rad u grad dobre volje?« Odmah se javilo nas 10. Tada nam ustaše narediše da ispružimo dlanove. Kada su nas dobro pregledali i vidjeli da imamo žuljeve na rukama, onda nam rekoše: »Dosta ste vi radili, imamo mi ovdje onih koji nisu nikad u životu radili pa će sad morati.« Tako je došao red na popove i još neke građane pa su njih izveli napolje iz sobe. Čini mi se da smo ih izbrojali tada deset. Kada su se vratili, pričali su nam da su ih ustaše natjerali da golim rukama čiste ljudski izmet i razne otpatke po krugu, hodnicima zatvora i nužnicima. Dalje su nam pričali da su ih ustaše pri tome tukle i čupale im bradu i brkove. U ovo zadnje smo se i sami uvjerili jer smo dobro vidjeli da su im bili počupani dobar dio brkova i brade.

Tako su se redali dani strave i užasa. Svako jutro, čim bi svanulo, mi smo neprestano gledali kroz prozor, ne znajući ni sami što smo željeli da vidimo. Pogled bi nam se jedino duže zadržao na redovnim zatvorenicima koji su čistili dvorište. Ponekad smo u tom smeću ugledali kako vire noge ubijenih ljudi. Nad tim prizorom tijela su nam se grčila, ali nitko nije imao snage da bilo šta reče. Kasnije sam čuo da su ubijene ljude u Kuli bacali zajedno sa smećem u Đulin ponor.

Četrnaesti dan moga boravka u Frankopanskoj kuli došle su plaščanske ustaše i izvele mene i Jovu Opsenicu iz zatvorske sobe. Odmah su nam rekli da smo slobodni i da idemo svojim kućama, ali da o svemu onome što smo vidjeli ne smijemo nikom ništa govoriti.

Vaso Kosanović

VIJESTI SU BILE SVAKIM DANOM SVE ZLOSLUTNIJE

U Plaški sam došla 1931. i sve do jula 1941. radila sam kao učiteljica na osnovnoj školi. Pored mene na poslu u toj školi rat je zatekao slijedeće učitelje: Milenka Ivanovića, upravitelja, Jovu Miščevića, Hristinu Delić, Milku Popović, Zoru Ljubobratović, Milicu Stepanov i Mariju Gaćeša. Tada su kao učitelji u Latinu radili kćerka mog brata Dragica Ogrizović i Vaso Matijašević, a stanovali su u Plaškom — Dragica sa mnom u željezničkoj koloniji u barakama, a Vaso u zgradi iznad pošte. Nekoliko dana pred početak rata Vaso Matijašević je pozvan u Jugoslavensku vojsku kao rezervni oficir. Pred polazak oprostio se s nama obadvjema i Dragici je povjerio svoje stvari na čuvanje. Poslije aprilskog sloma, kada su se mnogi vraćali kući iz Jugoslavenske vojske, Vaso se nije vratio niti nam se javljao. Tek u augustu kada smo nas dvije već bile u Srbiji, dobili smo sigurnu obavijest da je Vaso zarobljen od Nijemaca u aprilskom ratu, ali se ubrzo uspio izvući u grupi Hrvata koji su masovno vraćani iz zarobljeništva. U putu za Plaški ubapšen je u Zagrebu od ustaša i ubijen. Iako smo željele da doznamo i mjesto smrti, to tada, a ni kasnije nismo uspjele.

Kako je odmah po osnivanju NDH nastupio žestok teror protiv Srba i u Plaškom, to smo se nas obadvije sve više sklanjale od njihovog oka i uglavnom smo se kretale na relaciji škola — stan. Ali kako je Plaški malo mjesto, to smo ipak imali češćih dodira s poznanicima preko kojih smo dobivali razne obavijesti o zbivanjima, kao i o nekim namjerama ustaša. Pored toga u neposrednoj blizini našeg stana stanovao je Stjepan Streni čiji je sin Bogumil do rata učestvovao u nizu akcija napredne omladine pa je tako i nas poznavao. Sada kada je postao ustaša, znao je ponekad da nas obavijesti o radu ustaša i njihovim namjerama. Preko njega, a i drugih doznale smo za hapšenja 28. maja Plaščana u mjestu Plaški i u Ogulinu. Tu nam je vijest uveče potvrdio i Dragičin brat Milan Ogrizović kada je došao nama iz Ogulina. Upravo sklonivši se ispred hapšenja u Karlovcu, Milan je došao toga dana u Ogulin da dobije propusnicu za Beograd koja se tada mogla lako dobiti za novac od Talijana. S njim zbog istih namjera našli su se u Ogulinu Miloš Kosanović iz Latina, Đuro Dokmanović Ježac iz Plaškog i Braco Košić sin jedne učiteljice koji se aprilskih dana slučajno našao u Plaškom tražeći majku. Milan nam je tu veče

rekao da bi i njih četvorica bili sigurno uhapšeni taj dan da nisu slučajno naišli na nekog Rudu, željezničara iz Plaškog, koji je tada nosio ustašku uniformu. Upravo Milan je uoči rata tom Rudi učinio veliku uslugu u obezbjeđenju doktora i smještaja njegove žene u bolnici u Karlovcu gdje je uspješno operirana u momentu kada se smatralo da je sve izgubljeno. Ovaj Ruda, čim je ugledao Milana, a znao je za plan hapšenja, odmah je svu četvoricu poveo svojoj kući, grdeći ih što su baš danas morali dolaziti u Ogulin. Kada je već izvršeno hapšenje u Ogulinu, isti Ruda je svu četvoricu izveo iz blokiranog Ogulina rekavši im: »Bježite kuda znate!« Poslije izvjesnog vremena ova četvorica su pristigli konjska zaprežna kola koja je tjerala neka žena čiji je muž te srijede uhapšen od ustaša. Odmah ih je primila u kola i prekrila nekim ponjavama i tako su se prebacili do Plaškog. Ubrzo poslije ovog slučaja sva četvorica su uspjela da dobiju propusnice od Talijana i da se prebace do Beograda.

Poslije ovog masovnog hapšenja i nas dvije smo više razmišljale o sklanjanju u Beograd, ali još uvijek su nas uljuljkivale vijesti s raznih strana da ustaše ne diraju žene i da se nemamo čega plašiti. Slično tome znao nam je govoriti i Bogumil Streni. Nekako prvih dana poslije napada Njemačke na SSSR isti Bogumil Streni upozorio nas je da prijeti opasnost od hapšenja za Miljenka Ivanovića i Jovu Miščevića. Odmah sam poslala Dragicu da im to kaže. Njenu obavijest obadvojica su primili ozbiljno, ali joj nisu ništa rekli o svojim namjerama. Ubrzo posilje toga obadvojica su bila uhapšena, ali ne za dugo. Još u toku dana ustaše su ih pustile na slobodu. Vjerojatno je to bila varka za druge, jer su to inače do tada više puta činili.

Dan ili dva poslije puštanja iz zatvora doznala sam od Bogumila Strenia da će njih dvojica ponovo biti hapšeni. Tu sam vijest odmah saopćila Miljenku i Jovi. Tada sam im rekla da je najbolje da što prije bježe. Kako sam već imala vijesti da su mnogi sretno stigli iz Plaškog u Beograd, to sam sada ponudila obadvojici da im preko mojih veza u Karlovcu isposlujem propusnice za Beograd. Poslije izvjesnog razmišljanja prihvatili su ponudu. Odmah poslije toga ja sam poslala Dragicu Ogrizović u Karlovac. Ona se već sutradan vratila u Plaški s propusnicom koje sam im odmah i uručila. Prošla su dva ili tri dana a Miljenko i Jovo nisu otputovali. Nisu mi ništa rekli, a ni ja se nisam raspitivala. Međutim, kada mi je Bogumil Streni ponovo rekao da će ustaše spremaju da ih uhapse, ja sam odmah otišla kod Miljenka i to mu saopćila, moleći ga da bježi što prije. Tada mi je on rekao da mora sačekati Jovu koji očekuje svakog trenutka da dobije neke važne obavijesti od sestre iz Bosne.

Čini mi se da je to bilo već sutradan kada mi je došao Bogumil Streni i rekao da su ustaše uhapsile Miščevića i prilikom pretresa stana, našli navodno neku komunističku literaturu. Bila sam u brizi, pored ostalog i zbog toga što sam se plašila da će kod Jove naći propusnicu i doznati tko ju je donio. Posebno je zbog toga bila zabrinuta Dragica. Nekoliko trenutaka kasnije pokucao mi je na prozor Miljenko

Ivanović. Bio je dosta usplahiren. Rekao mi je da je Jovo uhapšen, a njega da prate ustaše i da svakog časa očekuje hapšenje. Ne vidi mogućnost da izbjegne pa je uspio samo toliko da dođe do mene i vrati mi propusnicu, naglasivši da je najbolje da je uništim. Ubrzo poslije toga ponovo je došao kod mene Bogumil Streni i saopćio mi da je Miljenko uhapšen i da je zajedno s Jovom zatvoren u žandarmerijskoj stanici u Plaškom. Istovremeno Bogumil mi je rekao da će obadvojica biti strijeljani jer su doznali da su oni važni funkcioneri KPJ. Odmah sam pitala Bogumila mogu li da ih vidim u zatvoru, jer me je mučilo pitanje što je s Jovinom propusnicom. Bogumil je prihvatio moju molbu i rekao mi da pođem s njim. Iako je imao bicikl, Bogumil je pošao sa mnom pješke, gurajući pored sebe prazan bicikl. Kada smo došli pred žandarmerijsku stanicu, Bogumil je dao bicikl ustaši stražaru, rekavši da se malo provoza po gradu, a za to vrijeme da će on čuvati Miljenka i Jovu. Obadvojicu sam našla u dvorištu žandarmerijske stanice sjedeći ispod jednog drveta. Jovo je bio izgreban po vratu i licu, dok se na Miljenku nije primjećivalo da su ga tukli. Jovo mi je odmah ukratko opisao mjesto pod stolicom u stanu gdje je sakrio propusnicu naglasivši da se ništa ne brinem zbog toga jer da on ne bi izdao Dragicu pa makar kako bio mučen.

Po izlasku iz žandarmerijske stanice Bogumil mi je rekao da će njih dvojica još u toku noći — jutarnjim ranim vlakom biti sprovedeni za Ogulin i ako želim ja i bilo ko iz susjedstva da ih još jednom vidimo da to možemo učiniti tada. Zaista pred nailazak vlaka Milenka i Jovu vezane zajedno vodila su dvojica ustaša držeći ih sa strane, , a pozadi njih išao je Bogumil Streni kao sprovodnik.

Ne sjećam se datuma, ali mi se čini da je to bilo oko 20 dana prije našeg odlaska za Beograd. Tu se nije više ništa moglo pomoći. Sada sam samo mislila kako da se dočepam Jovine propusnice i tako spasim od hapšenja sebe i Dragicu. Razmišljajući tako, došla sam na misao da odem kod učiteljice Milke Popović, u koju je Braco Tomljenović imao više povjerenja, navodno zbog toga što joj je jedan od roditelja po narodnosti Hrvat, te da joj predložim da ode kod Tomljenovića i da s njim riješi pitanje upravitelja škole. Rekla sam joj da smo ja i Dragica saglasne da ona primi dužnost upravitelja škole i da joj Tomljenović dade ključeve od Miljenkova stana da uzme pečate škole i drugi školski materijal koji je inače on čuvao u svom stanu. Sav taj posao Milka je uspješno obavila. Tada smo ja, Milka i Hristina Delić ušle u Miljenkov stan, našle propusnicu i odmah je uništile. Poslije nekoliko dana ja, Hristina Delić i Dragica Ogrizović zamolile smo Milku da otputuje u Ogulin i vidi što je s Jovom i Miljenkom. Ona je to rado prihvatila i odmah je otputovala. Po povratku Milka nam je pričala da ih je posjetila u ogulinskoj kuli, ali da su bili toliko izmrcvareni i pretučeni da ih je jedva prepoznala i da su vrlo malo mogli da jedva izmenjaju po neku riječ.

Nekoliko dana uoči našeg polaska za Beograd Bogumil Streni nam je ispričao o hapšenju vladike, nekih sveštenika i drugih Plaščana.

Tom prilikom rekao nam je da ustaše namjeravaju da uhapse i dr Branka Živanovića, liječnika plaščanske općine. Odmah sam otišla do Branka i to mu prenijela. On mi je dosta zbunjeno odgovorio da se on nada da ga neće hapsiti jer da mu je žena Hrvatica, a uz to da ima ona i nekog bližeg rođaka u vladi NDH. Tada nisam ni ja znala prave namjere ustaša pa se nisam ni upuštala u dalji razgovor s doktorom, već sam se oprostila i otišla u svoj stan. Dan ili dva poslije toga razgovora među građanima Plaškog zavladao je opći strah. Interesirajući se šta se to desilo, doznala sam da je u toku noći kroz Plaški za Gospić prošao vlak sa zatvorenicima iz Koprivnice i Ogulina, kojima su priključeni vladika i ostali uhapšenici iz Plaškog. Tada se detaljno pričalo ko je sve od uhapšenika bacio iz vlaka cedulje i kome, s obavješću kuda putuju i nagovještavaju zla, moleći za intervenciju. Između ostalog pouzdano se sjećam da se tada pričalo da je i Milenko bacio nekoliko cedulja iz tog vlaka za neke svoje poznanike, obavještavajući ih da svi putuju u logor u Gospić.

Poslije ovog događaja i ja sam se dobro preplašila za svoju sudbinu pa sam zajedno s Dragicom Ogrizović i Hristinom Delić 22. jula 1941. pošla za Beograd. U Karlovcu smo ja i Dragica sišle s vlaka i ostale nekoliko dana da posvršavamo neke poslove kod kuće Dragičinih roditelja. Kasnije sam dobila pouzdanu vijest da je osam dana po našem odlasku iz Plaškog uhapšen i dr Branko Živanović i da ga žena, iako je uporno intervenirala, nije uspjela istrgnuti iz kandža krvoločnih ustaša.

Mara Ogrizović

BIJEG SA STRIJELJANJA

Vraćajući se u aprilskom rasulu kući iz Jugoslavenske vojske, stigao sam u Plaški 13. aprila. Istog dana spazio sam Peru Buretića Pljucu kako vrši službu u ime ustaša. S mojim ocem Nikolom i bratom Manom nastavio sam da radim u našoj privatnoj gostionici u centru Plaškog. Kako su se i od ranije u našu kuću svraćali mnogi ljudi iz mjesta i okoline, to smo u ovom kraju bili mnogima dobro poznati, zbog čega su nas i ustaše podozrivije gledali i uvrstili nas u spisak među prve koje je trebalo likvidirati.

U prvoj polovini lipnja kada su najviše hapšeni sveštenici jednog dana, možda je to bilo 9. lipnja, uhapšen je i moj otac i istog dana sproveden za Ogulin. Tada smo se ja i moj brat Mane obratili porodici Brace Tomljenovića i uspjeli smo da ih namolimo da se zauzmu za puštanje našeg oca na slobodu. Tako je već sutradan on bio i pušten. Izvjesno vrijeme poslije toga mi se toliko nismo ni bojali da će nas ustaše hapsiti. Tako sam ja 7. srpnja otputovao u Ogulin na sudski poziv u parnici koja se vodila protiv Dragana Turkovića zbog jednog

ubistva prije rata. Toga dana ujutro kao svjedoci putovali su u Ogulin Milija Jovetić i Ilija Radmanović iz Plaškog i Duda Vukas Čiča iz Jezera. Suđenje Draganu Turkoviću i Mili Grbi završeno je do 12 sati. Čini mi se da je Dragan osuđen na šest godina strogog zatvora, dok je Mile oslobođen optužbe pa je istog dana oko 15 sati došao zajedno s nama svjedocima u Plaški.

Istu veče oko 23 sata došli su u našu kuću jedan oružnik NDH i jedan civil. U kući su tada stanovali i talijanski vojnici koji su već bili pospali. Ovaj u civilu pitao je moga oca da li ga prepoznaje. Otac je odgovorio negativno. Poslije toga on je pitao gdje su mu sinovi Rade i Mane rekavši da ga mi dobro poznajemo, ali da bi trebalo da ga pozna i on. Otac je odgovorio da mi spavamo, a ako treba da će nas pozvati. Ovaj civil je odgovorio da ne treba i odmah su obadvojica otišli.

Poslije nepun sat i po pred kuću je došlo 14 ogulinskih ustaša koje je predvodio Ivan Matijašić. Ovoga sam lično dobro poznavao pošto je on učio i završio trgovački zanat kod trgovca Ivana Špoljarića u Plaškom. Od ostalih zapamtio sam nekog koga su zvali Čaruga, zatim lugara Potiska i više nekih Cindrića. Kako sam kasnije ustanovio, ove ustaše su stigle uveče iz Ogulina i svratile kod ustaškog tabornika Josipa Tomljenovića Brace i kod njega uz piće napravili plan o našem hapšenju.

Pošto su kuću opkolili, unutra su ušla trojica ustaša. Vrata su sami otvorili jer su bila nezaključana zbog Talijana. Najprije su ušli u sobu mojih roditelja, probudili oca i odmah ga uhapsili. Poslije toga probudili su u drugoj sobi brata mi Manu i uhapsili ga, a zatim su prisilili moga oca da probudi mene, pa sam istog momenta bio i ja uhapšen. Prethodno su mi dozvolili da se obučem i dodali da mogu ponijeti i zimski kaput. Još uvijek sanjiv, nisam shvatio što će mi zimski kaput u to doba godine. Još u kući ustaše su stavile lance na ruke svakom ponaosob i izgurali nas u hodnik. Tada na bjekstvo nisam uopće pomišljao. A i kamo ću? Od države, od zakona? Pa ja nisam nikome ništa skrivio. Imao sam tada tek 24 godine.

Čim smo izašli iz kuće, ugledao sam kamion prekriven ceradom. Oko njega bilo je nekoliko ustaša. Odmah su nam naredili da se popnemo u kamion što smo mi i učinili. Upravo to je bilo tako da je više ličilo kao da su nas oni ubacili u kamion jer smo već dosta drhtali onako prestrašeni. U kamionu su nas rasporedili tako što su brata stavili u jedan ugao do kabine, a mene i oca, svakog posebno u kutove karoserije pozadi. Pored svakog od nas posjedale su 3—4 ustaše, dok su u kabini bili neki civili i vozač. Tako smo krenuli kamionom iz Plaškog cestom prema Ogulinu. Na izlazu iz Plaškog bila je talijanska rampa kod kuće Ilije Stjepanovića Crnje. Tu je kamion morao da stane i čuo sam da je stražar pitao što voze, upravo toliko sam razumio. Ustaše su odgovorile: »Ništa« i stražar je dao znak da mogu krenuti.

Cim smo prešli Radolić brdo, ustaše su nas počeli krvnički udarati kundacima pušaka gdje god su stigli. Oca je najviše udarao Ivan Matijašić, a mene i Manu ostale ustaše. Ja sam najviše udaraca dobio po glavi i gornjem dijelu tijela pošto sam sjedio gotovo sklupčen u uglu kamiona. Počela mi je i krv da izlazi na usta. Izbacivao sam je zajedno sa zubima koje su mi polomili. Čini mi se da su brat i otac prošli još gore. Tako su nas tukli i istovremeno vrijeđali raznim psovkama sve do Vojnovca. Tu su nam ustaše rekle da sada neće da hapse moga brata Milu koji se tada tu nalazio kao učitelj. Iako nam je bilo teško, sada nam je malo laknulo. Međutim ovdje je Matijašić naredio mome ocu da započne četničku pjesmu, a da ga mi pratimo. Otac je to uporno odbijao govoreći im da ne zna pjevati. Na to su oni pojačali udarati po njemu. Sada su naredili nama dvojici da pjevamo. I mi smo odbijali, izgovarali se da ne znamo pjevati. Opet su batine pljuštale. Tada je sam Matijašić otpočeo neku četničku pjesmu a mi smo ga morali pratiti. Upravo to je više ličilo na gunđanje, jer nas je užasno boljelo, a i bili smo stiješnjeni. To ih je očito razbjesnilo te su nas opet počeli žestoko tući.

Tako su nas mučili do Otoka kod Ogulina — upravo do mjesta zvanog Galge. Tu smo zastali oko desetak minuta. Ustaše su se nešto dogovarale s onim civilom u kabini pa je odjednom Matijašić naredio vozaču da vozi prema Ogulinu. Pri ulazu u Ogulin naređeno nam je da legnemo na patos kamiona i da ne smijemo izustiti ni jednu riječ. To smo ih poslušali.

Prošli smo kroz Ogulin. Noć. Mukla tišina. Tu i tamo po koji stražar. Nitko nas nije ustavljao. Koliko sam mogao razabrati kroz tminu, vozili su nas u pravcu Krpelja. Smogao sam snage pa sam upitao Matijašića kuda nas voze. Odgovorio mi je da nas voze u »četničku kulu«. Ušavši dublje ispod šume Krpelj ustaše su zaustavile kamion i izašli svi na cestu. Nas trojicu izbaciše poput smeća i ponovno kundacima dignuše na noge. Poveli su nas duboko u šumu. Dvojica ustaša naprijed, mi u sredini, a ostali pozadi. Tako smo išli nepuna dva kilometra od ceste. Zaustavili su nas na nekom proplanku, vjerojatno sjenokoši. Desetak metara ispred nas nalazila se jama. Na tom mjestu ranije nikad nisam bio, ali sam jasno ugledao crni obris jame na prozračnoj ljetnoj noći. Ne sjećam se da li je bila mjesečina pa mi je i šuma izgledala jako crna. Naredili su nam da sjednemo na zemlju što smo i učinili. Obuzimala me neka stravična jeza. Tek sad sam bio načisto da nam se tu sprema smrt. Ta stvarnost učinila mi se više nego strašnom. Nisu dugo čekali. Glas Matijašića: »Ustani, Nikola!« brzo je prekinuo zlokobni zvuk. Skinuli su mu lance s ruku, a zatim se morao skinuti do gola. Nas dvojica smo ostali i dalje sjedeći. Ustaše su pratile svaki [n]as trzaj. Trojica ustaša dovedoše oca tik do jame. Matijašić repetira pušku i opali dva metka u oca. Pao je na sam rub jame. Ne znam je li istog momenta izdahnuo, ali sam dobro vidio kako su ga ugurali u jamu.

Ista trojica ustaša sada se vratiše k nama i Matijašić naredi: »Rade, ustani se sad ti!«

Ustao sam teškom mukom. Odmah sam ga zamolio da poštedi život bar jednom od nas dvojice. Odgovorio mi je bijesno: »J... vam srpsku majku, što da vas štedim. Vrijeme je da sve ono u Plaškom bude sada naše.« Skinuli su mi lance s ruku i naredili da se svučem. Kad sam ostao samo u košulji i kratkim gaćama, poveli su me k jami. Negdje na pola puta sinu mi u glavu misao da bježim. Nisam dugo razmišljao —• odlučio sam se na bjekstvo. Istog momenta trgnem se svom snagom i poput poplašene zvijeri nađem se u nekom žbunu. Brzo sam se prebacio u guštik. Sjećam se dobro da su tu već bili veliki bukvići. Kako su mi bile očuvane noge brzo sam trčao. Čuo sam paljbu za mnom i korake ustaša kako me gone. Ne sjećam se dobro, ni tada, ni poslije koliko su me dugo gonili, ali znam da sam u tom bježanju izbio na neku stazu koja me je odvela u suprotnom smjeru, a oni su jurili za mnom u pravcu otkud smo došli. Ipak me spasila noć i šuma. To se sve dešavalo 7/8. srpnja 1941. godine. Nisam siguran u vrijeme, ali moglo je biti i dva sata poslije ponoći.

Ja sam nastojao da trčim, pa na momente sam išao i polaganije dok nisam došao do nekog skrovitijeg mjesta gdje sam se uvukao među žbunje i tu dočekao praskozorje da bi se orijentirao, jer nisam znao gdje se nalazim.

Kasnije sam saznao, a to se moglo i pretpostaviti, da brata Manu nisu odvezivali ni svlačili već ga ubili na licu mjesta, odvukli i bacili u jamu. To isto utvrđeno je i poslije rata na sudu prilikom saslušanja * jednog od vinovnika ovog nemilog događaja. U zoru sam krenuo dalje i izbio na željezničku prugu kod Oštarija. Sad sam znao gdje se nalazim. Odlučio sam se da odem do sestre Zore u Otok. Zbog toga sam sačekao noć i kada se dobro smračilo prešao sam prugu i ubrzo stigao k sestri Zori. U toj kući našao sam i Ljubu Kukić iz Međeđaka, također udatu u Otoku. Kad sam ušao u kuhinju, njih dvije me nisu mogle prepoznati. Bio sam u gaćama i u košulji, sav krvav. Čak sam morao da im za prvi momenat objasnim ko sam. Njih dvije odmah su me odvele u štalu. Tu mi je Zora dala nekakvo odijelo i donijela jelo. Presvukao sam se, a jesti nisam mogao. Istu noć nastavio sam put za Plaški. Držao sam se šume i daleko od naseljenih mjesta. Tako sam došao u Janju Goru negdje u zoru 9. srpnja. Svratio sam se u kuću brata mi od strica Miće Pešuta Okaša. Odmah smo zajedno krenuli u šumu Klašnicu. Tu sam ostao 8 ili 10 dana. Preko prijatelja obavijestio sam o svemu majku. Poručio sam joj da za svima jednako žali kako bi se stekao utisak da ne zna ničiju sudbinu. Cio događaj ispričao sam stricu Mili. Koliko se sjećam, to je u Plaščanskoj dolini bila i prva vijest da ustaše ubijaju pohapšene Srbe. Ista se vijest brzo proširila na šire područje i kasnije sam doznao da su se od tada ljudi u ovom kraju čvršće orijentirali na sklanjanje ispred nailaska ustaša. U našem skloništu meni i Mići donosio je hranu Mićin brat Mane. Istovremeno on nas je obaviještavao o događajima u Plaškom i uspostav-

ljao vezu s pojedinim ljudima za koje bi mu mi rekli. Kako su ustaše i dalje hapsili Srbe u Plaščanskoj dolini, nas dvojica smo odlučili da se prebacimo na Sušak. U početku smo namjeravali da idemo za Beograd, ali smo taj pravac smatrali nesigurnim pa smo se i tako odlučili. O tome smo obavijestili Dušana Kosanovića Mudraka i brata mu Milana. Oni su došli na sastanak u Sedlarovo groblje. Prije ovoga mi smo već ugovorili vezu s nekim talijanskim kapetanom preko moje snahe koja je bila učiteljica u Vojnovcu. Ona se s njim sporazumjela na francuskom jeziku pa joj je obećao da će nam on obezbijediti put do Sušaka. Razgovarajući o tome, odlučili smo na tom sastanku da ovom vezom idemo samo ja pošto sam se osjećao jako slab poslije batina, a prema mom uspjehu onda bi i oni tom i drugom vezom krenuli na Sušak. Tada su mene do Rakitovca ispratili Mićo Pešut Okaš i braća Dušan i Milan Kosanović Mudraci. Od tog mjesta Dušan, Milan i Mićo su se vratili natrag, a do Vojnovca me je ispratio Mane Pešut Okaš i oprostio se sa mnom nedaleko od talijanske žice. Ubrzo sam se našao u kući kod snahe Anke koja me odmah povezala s talijanskim oficirom. Ovaj me odmah sproveo do njihovog liječnika koji mi je svu glavu obavio zavojima tako da sam mogao da gledam samo na lijevo oko. Poslije toga smjestio me u vlak i za pratioca mi je dao jednog talijanskog vojnika. Tako sam doputovao na Sušak 19. ili 20. srpnja. Na sličan način poslije mene četiri ili pet dana na Sušak je doputovao i Mićo Pešut Okaš. Neposredno poslije njegovog dolaska ja sam u jednoj raciji uhapšen od Talijana u grupi sa još tridesetak ljudi. Među ovima poznavao sam samo Boru Šušnja iz Ogulina i Ljubana Gvozdića od Primišlja. Odmah sam prebačen u zatvor u Rijeku, a ubrzo zatim u logor, odakle sam oslobođen 1. siječnja 1943. godine.

Uz pomoć Talijana, i uz njihovo obezbjeđenje stigao sam u rodni kraj. Odmah sam se povezao s partizanima i nastavio put s njima do oslobođenja.

Rade Pešut

USTAŠKI TEROR U OPCINI JOSIPDOL 1941. GODINE

Odmah poslije proglašenja NDH, već u toku noći 10/11. aprila, Hrvatska seljačka zaštita preuzela je vlast u Josipdolu, postavila svoje straže na raskrsnicama puteva, koje su presretale Jugoslavenske vojnike i razoružavale ih. Kako je u Josipdolu i od ranije postojala ilegalna organizacija ustaša, kao i izvjestan broj frankovaca, to su ovi zajednički inicirali daljnje učvršćenje ustaške vlasti u općini Josipdol. Prolazak dr Ante Pavelića i njegovih saradnika iz Italije kroz Josipdol 13. aprila dalo je snažan podstrek ustašama iz Josipdola, posebno u pogledu vršenja progona srpskog stanovništva i demokratski orijentiranih Hrvata. Ubrzo poslije ovoga događaja osnovan je ustaški stan u Josipdolu,

kasnije tabor, na čelu s Ivicom Franje Mihaljevićem, učiteljem iz Josipdola. Rukovodstvo ustaškog stana odmah je pristupilo organiziranju ustaša vrbujući ih uglavnom iz redova Hrvatske seljačke zaštite. Već u toku aprila i maja ovakvih je bilo okupljeno oko 60 najvećim dijelom iz samog Josipdola. No bilo ih je i u ostalim selima josipdolske općine koji su se pokazivali s oružjem, ali nisu nosili ustašku uniformu. Već u prvim danima postojanja NDH dotadašnji načelnik općine Jure Mihaljević smijenjen je, a na njegovo mjesto postavljen Mile Turkalj Cimerman, dok je dotadašnji bilježnik Franjo Mihaljević ostao i dalje na svojoj dužnosti, postajući čvrst oslonac ustašama u sprovođenju njihove politike. U dotadašnjoj žandarmerijskoj stanici u Josipdolu izvršene su također izmjene i ostavljeni u službi oni za koje se smatralo da su odani NDH.

U toku aprila i prve polovine maja žandarmi NDH, sada nazvani oružnici, u zajednici s talijanskim karabinjerima vršili su pretrese po srpskim selima oduzimajući oružje i vojnu opremu. U tim pretresima vršene su i pojedinačne pljačke živežnih namirnica i odjevnih predmeta, kao i novca. Ustaški stan i općinska uprava postarali su se da razviju snažnu propagandu o blagodati koje donosi NDH hrvatskim seljacima i građanima, istovremeno zastrašujući srpsko stanovništvo da je krivo za sve dotadašnje nedaće hrvatskog življa i da zbog toga mora da se iseli iz ovih krajeva ili će biti uništeno. Izuzev prijetnji, pojedinačnih poziva na saslušanje i slično ustaške vlasti nisu se usudile da poduzimaju teže mjere prema srpskom življu sve do 20. maja uslijed nereguliranih odnosa s talijanskim okupacionim vlastima. Međutim, već poslije potpisivanja Rimskog ugovora ustaše otpočinju s vršenjem terora nad srpskim življem, istovremeno dajući do znanja hrvatskom stanovništvu da će biti najstrože kažnjen svaki onaj tko u bilo čemu bude pomagao ili štitio Srbe.

Već 22. maja rano ujutro ustaše i oružnici izvršili su prvo hapšenje Srba u Josipdolu. Tada je uhapšeno 6 lica i to: Rade Petra Jančić, seljak, Vidak Milovana Popović, radnik, Mile Mile Popović, trgovački pomoćnik, Stevan Pavla Popović, seljak, Petar Steve Popović, seljak i Milan Steve Popović, seljak — svi iz Josipdola. Ovih 6, uglavnom mladića, uhapšeni su pod optužbom da su u doratnom periodu učestvovali u jednoj tuči u Cerovniku i propagirali komunizam, kao i zbog toga da su bili aktivni učesnici jugoslavenskog »Sokola«. Svi ovi su zatvoreni u osnovnu školu gdje su podvrgnuti strahovitim mučenjima, a sutradan su vlakom sprovedeni za koncentracioni logor »Danica« u Koprivnici.

U jutro 2. juna između četiri i sedam sati ustaše iz Josipdola i Ogulina, u zajednici s oružnicima, izvršili su zamašnije hapšenje u srpskim naseljima. Toga dana su uhapšeni: Milan Mane Kosanović, željezničar, Petar Dane Miščević, željezničar — oba iz Vajina Vrha; Milan Petra Mudrić, željezničar iz Vojnovca, Mane Nikola Radošević, željezničar iz Vajina Vrha a živi u Vojnovcu; Miloš Mile Boca, lugar, Bude Miloša Dadasović, lugar, Milutin Uroša Knežević, gostioničar, Nikola Jovana Popović, cestar, Ratko Jovana Popović, lugar, Đurađ Mile Popović,

seljak, Simo Milića Popović, krojač, Petar Todora Šegan, seljak, Dušan Rade Šegan, seljak Miloš Mile Miščević, željezničar i Mane Stojana Daić, seljak — svi iz Josipdola, odnosno Munjave. Svi su oni sprovedeni u oružničku postaju gdje su podvrgnuti mučenju, a sutradan prebačeni vlakom u koncentracioni logor »Danica« u Koprivnicu, osim Mane Daića kojeg su pustili na slobodu iz Josipdola 5. juna. Upravo za ovoga su intervenirali neki od ustaških rukovadilaca pa mu je ponuđeno da pomogne ustašama u traganju za Racom Šeganom, što je on i obećao samo da ga puste. Međutim, njihovo naređenje Daić nije izvršio, a niti su ustaše uspjele da uhvate Racu Šegana, iako su za njim uporno tragali.

Prije ovog događaja, a prilikom masovnog hapšenja na sajmu u Ogulinu 28. maja, uhapšen je iz općine Josipdol Milan Đure Miščević — Prodanović, željezničar iz Cerovnika. On je sproveden u Ogulinsku kulu, a kasnije u koncentracioni logor »Danica« u Koprivnici.

Ujutro 12. juna ustaše i oružnici uhapsili su Iliju Jovana Pavlicu iz Podhuma, sveštenika u Josipdolu i trgovce — braću Konstantina i Nikolu Antonija Orlića iz Josipdola. Tom prilikom ustaše su opljačkali trgovinu braće Orlića i kasu i sve to potrpali u Orlićeva konjska kola i zajedno s njima prevezli ovu trojicu u Ogulin i zatvorili u Ogulinsku kulu. Kasnije su sva trojica prebačeni u koncentracioni logor »Danica« u Koprivnici. Ujutro 24. jula uhapšen je Petar Mile Popović, mlinar i poslije tri dan sproveden također u Koprivnicu.

U toku 24. jula uhapšen je kod svoje kuće u Josipdolu Milovan Miloša Jovetić i sproveden u Ogulinsku kulu odakle je u toku noći 1/2. augusta izveden i ubijen pod Klekom. Prema tvrđenju njegove porodice njega su našli u Ogulinskoj kuli prilikom posjete 1. augusta a kada su to pokušali da učine 2. augusta u kuli ga već nije bilo.

Tokom 28. jula ustaše su preko svojih doušnika doznale da su neka lica dobila propusnice za odlazak u Beograd pa su ih tim licima oduzeli i tom prilikom uhapsili Georgija Miće Bocu, 64-godišnjeg seljaka i iste večeri ubili ga u okolini Josipdola. Mjesto pogibije i sahrane nije utvrđeno, a pretpostavlja se da je to učinjeno u Galgama kod Ogulina.

Tridesetog jula prilikom masovnog hapšenja Srba na sajmu u Ogulinu uhapšeno je i nekoliko lica s područja općine Josipdol. Mile Milovana Kosanović, Mićo Milovana Kosanović, Mile Sime Jančić i Rade Pere Jančić — svi seljaci iz Trojvrha, uhapšeni su u Ogulinu gdje su došli da posvrše neki privatni posao. Rade Nikole Prodanović i Mićo Dane Prodanović — oba seljaci iz Cerovnika — uhapšeni su u Ogulinu — prvi u posvršavanju privatnog posla, a drugi prilikom traženja dokumenata za odlazak na rad u Njemačku. Đuro Rade Klipa iz Međeđaka, seljak i trgovac stokom u Josipdolu, uhapšen je na poslu u Ogulinu — na sajmu. Milan Stevana Mačak rodom iz okoline Vojnića, pekar u Josipdolu, pošao je s urednim dokumentima da se skloni u Srbiju i u tom putu, neutvrđeno gdje, uhapšen je i sproveden u Ogulin. Marko Mane Popović, radnik iz Josipdola, pošao je toga dana k majci u Vitunj i uhapšen prilikom prolaska kroz Ogulin. Jovan Jovana Klipa, seljak iz Josipdola i Miloš Petra Šolja, radnik iz Josipdola

primljeni su na liječenje u bolnicu u Ogulinu 28. jula, gdje su 30. jula uhapšeni. Sva ova lica koja su uhapšena 30. jula u Ogulinu prebačeni su uveče pod Klek i tamo ubijeni. Upravo mjesto pogibije nije utvrđeno. Kako pod Klekom postoji više jama (bezdana) u koje su ustaše bacali ljude, to se nije moglo utvrditi pouzdano u kojoj je koji jami stradao. No pouzdano se zna da su ubijanja te večeri vršena na području Kleka, a postoji mogućnost da su neki ubijeni i u Galgama kod Ogulina.

Kasno uveče 1. augusta ustaše su primijetili da se zbog kiše sklonio u svoju kuću na Vjetrenicama Simo Vasilja Boca pa su odmah pošli da ga uhapse. Te noći ustaše su ga ubile pred kućom susjeda Franje Rendulića gdje je i nađen sutradan mrtav. Ustaše su tada govorile da je ubijen u pokušaju bjekstva.

Prvih dana augusta ustaško rukovodstvo u Ogulinu izvršilo je mobilizaciju svih ustaških snaga na području kotara, kao i izvjestan broj seljaka i s tim su snagama otpočeli sa šire zamišljenom akcijom uništavanja Srba na području kotara. U ovoj akciji sudjelovale su ili je pak obezbjeđivale i domobranske jedinice koje su bile stacionirane u Ogulinu. U prvom planu ustaškog rukovodstva bilo je da se pohapse i pobiju svi muškarci od 16 godina naviše, a zatim da se pristupi uništavanju ili eventualno preseljavanju žena i djece.

U okviru ovog plana ustaško rukovodstvo u Josipdolu izdalo je u toku 5. i 6. augusta strogu naredbu srpskom stanovništvu na području cijele općine da se ne smije nikuda kretati od svojih kuća. Kako je stanovništvo u većini poslušalo ovu naredbu, to je ustašama pošlo za rukom da 6. augusta uveče i 7. augusta ujutro izvrše masovna hapšenja odraslih muškaraca-Srba. Rasporedivši se po selima ustaške snage su između 21 i 23 sati 6. augusta uhapsile u Josipdolu, Vajinu Vrhu i Vojnovcu slijedeća lica:

Lazara Stevana Jančića, kočijaša, Milana Miće Jančića, rodom iz Trojvrha, seljaka, Petra Ilije Miščevića, seljaka, Danu Mile Miščevića, rodom iz Vajina Vrha, radnika, Petra Mane Popovića, seljaka, Milana Pavla Popovića, seljaka — svi iz Josipdola; Milu Alekse Mudrića, seljaka, Miloša Mile Mudrića, seljaka, Radu Mile Mudrića, seljaka, Nikolu Đoke Vorkapića, seljaka, Iliju Pere Bunjevca, seljaka, Radoša Mile Jančića, rođenog u Trojvrhu, seljaka — svi iz Vojnovca; Dušana Todora Klipu, seljaka iz Cerovnika; Milu Stevana Mudrića, seljaka, Manu Ilije Miščevića, seljaka, Josipa Ilije Miščevića, seljaka, Nikolu Rafajla Miščevića, seljaka, Radu Stevana Miščevića, seljaka, Lazu Koste Miščevića, seljaka, Petra Koste Miščevića, seljaka, Milu Todora Miščevića, seljaka, Manu Josifa Miščevića, seljaka, Manu Mile Radoševića, seljaka, Milu Mane Radoševića, seljaka i Miletu Milana Mudrića, seljaka — svi iz Vajina Vrha. Svi su oni sprovedeni u školu u Josipdolu gdje su podvrgnuti jednočasovnom strahovitom mučenju a zatim su pješice ili kolima prebačeni u Podveljun u neposrednoj blizini Josipdola gdje je izvršeno strijeljanje. Upravo u Podveljunu nalazili su se rovovi zaostali od bivakovanja Jugoslavenske vojske i u njih su ustaše bacale ljude i zatim ih tu pokopali. Od svih navedenih lica zadržan je u zatvoru

do jutra, tj. 7. augusta, Mileta Milana Mudrić, dok je iz jame uspio pobjeći neozlijeđen Petar Ilije Miščević. Upravo i on se nalazio na stratištu u Podveljunu prilikom strijeljanja 6/7. augusta, ali je tom prilikom ostao neozlijeđen i kada su ustaše otišle po novu grupu, on se izvukao između mrtvih a domobran Toni Gerovac, koji je trenutno bio tu na straži, pokazao mu je put kuda će najlakše da pobjegne, što mu je i uspjelo.

Poslije izvršenog pokolja u Podveljunu glavnina ustaških snaga krenula je vozom do Vojnovca, a zatim pješke i u zoru 7. augusta upala na Trojvrh. Idući u streljačkom stroju, ove snage su opkolile sve zaseoke na području Trojvrha i Cerovnika i u svitanje otpočele s hapšenjem muškaraca starijih od 15 godina. To jutro uhapšeno je, što po kućama što u polju kao čobani kod stoke, ukupno 47 lica, od kojih su dvojica uspjela pobjeći dok su ostali ubijeni. Ubijanje ljudi izvršeno je iz vatrenog oružja, a vođeni su u grupama na Jančića groblje, Stabarnicu i Poljanu ispod zaseoka Prodanovići gdje su grupno strijeljani, a neki su ubijeni na licu mjesta pred svojim kućama, dok su čobani poubijani gde su i zatečeni. U Jančića groblju ubijeni su: Milovan Kuzmana Jančić, Mileta Ilije Jančić, Mane Mile Jančić, Mileta Radoša Jančić Bubo, Mile Alekse Jančić, Mile Kuzmana Trbojević Talijan, Vaso Mane Vorkapić Cola, Mile Ilije Vorkapić Vižo, braća Mile i Rade Dane Vorkapića Talijani. Od ove desetorice pokušali su bjekstvo dvojica — Mileta Jančić kao ranjen i poslije desetak koračaja iznad groblja uhvaćen, vraćen u groblje i strijeljan, dok je Mile Vorkapić ubijen u trku nekoliko koračaja izvan groblja. Međutim, iz ove grupe uspjelo je pobjeći dvojici ljudi. Pero Vorkapić pobjegao je iz groblja u momentu postrojavanja za strijeljanje, dok je Rade Vorkapić kao strijeljan, u stvari teško ranjen u glavu, ostao živ, pritajio se i kada su ustaše otišle, izvukao se između mrtvih i otišao svojoj kući. Na Stabarnici su ubijeni: Radovan Mile Jančić, Branko Rade Jančić, Mićo Mile Jančić i Stevo Tode Kovačić. Ove ljude je na strijeljanje vodio i ubio Ivica Jurice Ivanović Pandurov iz Josipdola. U zaseoku Donji Jančići ubijeni su: Milan Ilije Jančić, Cvijeta Rade Jančić i Svetko Mane Mudrić. Prema tvrđenju savremenika ustaše su od Cvijeta tražili novac i nakit, a kada im ova nije dala, oni su je ubili pred njenom kućom. Svetko Mudrić rodom je iz zaseoka Mudrići u Vojnovcu, tamo je uhapšen i doveden u zaselak Donje Jančiće i tu strijeljan. Na Poljani pod zaseokom Prodanovići ubijeni su: braća Dane i Josif Đure Miščevića--Prodanovići, Nikola Petra Prodanović-Bijelić, Jovo Save Prodanović, Mane Jove Prodanović, Mićo Jove Prodanović, Mićo Mane Kosanović Župan, Branko Miće Kosanović Župan, Rade Dane Miščević Kokan, Dane Rade Miščević Kokan, Nikola Rade Miščević Kokan, Mane Damjana Miščević Kokan, Mane Josifa Trbojević Kokan, Rade Mane Trbojević Kokan, Josif Vase Trbojević Kokan i Dane Mile oVrkopić Kuturovac. U Trbojevića Gaju kao čobani kod stoke ubijeni su: Josif Rade Trbojević, Milan Dane Trbojević Kiča, Mile Đure Trbojević Kriko i Lazo Radovana Vorkapić Tegara. Od ovih posljednja trojica rodom su

iz Vojnovca a ovdje su se zatekli u čuvanju stoke. Na Pitomom Javoru ubijen je Milovan Rade Jančić. Prilikom vođenja ljudi na strijeljanje po grupama, iz jedne je uspio pobjeći Lazo Todora Kovačić, ali su ga ustaše stigle i ubile na Delancu pod Modrušom. Pored ovih seljaka iz Trojvrha i Vojnovca toga dana ubijeno je u voćaru Laze Miščevića-Prodanovića još 6 lica — seljaka iz Kunića, i to: Mile Rade Vukas Okaš, Milan Rade Vukas Basica, Simo Dane Vukas Okaš, Nikola Rade Vukas Macan, Nikola Tode Boca i Milan Davida Boca. Ove ljude ustaše su uhapsile na prijevaru zovući ih da im nešto pomognu, a zatim su ih doveli na Trojvrh i strijeljali.

Odmah poslije izvršenih zločina ustaše su naredile stanovništvu Trojvrha da pokopaju ubijene, ali bez uobičajenih pogrebnih počasti. Također je stanovništvu naređeno da o ovome pokolju ne smiju ništa pričati, a žene i djevojke da se ne smiju oblačiti u crninu, kako je to običaj da se čini poslije smrti bliskih rođaka. Tako su stanovnici Trojvrha u toku toga i narednog dana pokopavali mrtve tako što su im kopali rake za po četvoricu, u koje su ih sahranjivali najviše bez škrinje.

Uporedo s vršenjem zločina na Trojvrhu druga grupacija ustaša vršila je ujutro 7. augusta nova hapšenja preostalih ljudi u Vajinu Vrhu, Vojnovcu i Josipdolu. Dopodne im je uspjelo da uhapse 41 čovjeka, dok su za one koje nisu našli kod kuća naredili da se sami hitno jave u Josipdol radi preslušanja i omogućavanja odlaska na rad u Njemačku onima koji to žele, odnosno eventualnog preseljavanja u Srbiju. Ovih 41 dovedeni su u školu u Josipdol gdje su im priključili spomenutog Miletu Milana Mudrića, uhapšenog dan ranije i još jednog uhapšenog seljaka s područja kotara Brinja koji se uputio na rad u Njemačku. Ovih 43 čovjeka su prethodno strašno mučeni u prostorijama škole i u dvorištu, a zatim su u 15 sati potrpani u teretne vagone te prebačeni u Ogulin i smješteni u zgradu, podrum i dvorište trgovca Bosnića. Upravo prije polaska vlaka u njega nije mogao ući Stevo Rade Mudrić Košun, jer je bio jako isprebijan pa mu je prišao jedan ustaša i ubio ga. On je ostao tu mrtav, a vlakom su prebačena 42 čovjeka. U toku vožnje za Ogulin ustaše su nastavile s mučenjem pa je pod batinama izdahnuo spomenuti Brinjak, te je mrtav prenešen u dvorište trgovca Bosnića. Neposredno po dovođenju u prostorije trgovca Bosnića ustaše su nastavile s batinanjem uhapšenih. Bilo je očito, a kasnije se to i potvrdilo, da je ova grupa bila predviđena za strijeljanje negdje u okolini Ogulina. Međutim, tok događaja to je spriječio.

U međuvremenu u školu u Josipdol javilo se 34 lica prema spomenutoj naredbi. No, kako su oni došli nešto poslije odvođenja spomenutih 42 to su zadržani u školi do dolaska novog vlaka. U vremenu toga čekanja intervenirali su neki talijanski oficiri koji su do tog vremena već bili obišli Trojvrh i fotografirali pobijene ljude. Nije poznato kojim je sve kanalima slijedila intervencija, ali učesnici se dobro sjećaju da je jedan talijanski oficir spriječio ustaše u namjeri da jednu grupu uhapšenih strijeljaju kod crkve sv. Arhanđela. On je protesti-

rao kod ustaša protiv strijeljanja grupe koja je još ostala u školi Josipdol. Isto tako učesnici se dobro sjećaju da je kod grupe uhapšenika u prostorijama trgovca Bosnića došao neki visoki ustaški rukovodilac i obustavio tada maltertiranje uhapšenika, održao im govor o vladanju, naglasivši da se zaboravi ono što je bilo, a zatim je naredio da se svi puste na slobodu, osim dvanaestorice koji su bili manje ozlijeđeni pa su zadržani kao taoci. Tako su se te večeri istim vlakom vratili spomenuti uhapšenici do Josipdola gdje su pušteni na slobodu. Tim istim vlakom prevezen je i spomenuti mrtvi iz Brinja, ali se nije moglo utvrditi gdje je pokopan. U isto vrijeme stigao je spomenuti ustaški funkcioner u Josipdol, a neki učesnici se sjećaju da je s njim bio i jedan od satnika, da li talijanski ili domobranski, nisu dobro razaznali, koji je također održao govor onoj grupi uhapšenih što su se nalazili još u školi, i poslije toga naredio da se puste na slobodu. Prema kasnijim provjerama i ispitivanjima ovih zločina neposredno poslije rata utvrđeno je da su obje navedene grupacije uhapšenika bile predviđene za strijeljanje, ali da su to spriječile talijanske jedinice. Onih 12 ostavljenih za taoce pušteni su poslije 17 dana. Upravo neki od njih prebačeni su u talijansku bolnicu gdje su liječeni a zatim pušteni kući na slobodu.

Još u toku toga dana Talijani su izbacili parolu o spašavanju Srba, osuđujući ustaše a i Hrvate u cjelini. Mada još nisu zvanično talijanske vojne vlasti otpočele s radom, što će zapravo učiniti 7. septembra, Talijani su ipak otpočeli odmah s neposrednim ili posrednim huškanjem Srba protiv Hrvata gradeći na taj način pozicije za njihovo kasnije sprovođenje politike pacifikacije. Zahvaljujući tome, a i revoltu žena koje su bile iznenađene vijestima o smrti svojih muževa, već 12. augusta došlo je do demonstrativnog skupa u Josipdolu gdje su žene od Talijana tražile izručenje ustaša i stavljanje pred sud za učinjene zločine.

Međutim, Talijani nisu prihvatili takav zahtjev iako su na održavanje demonstracije gledali blagonaklono. U međuvremenu u svim selima općine Josipdol došlo je do snažnog uzbuđenja pa su svi preostali muškarci, kako oni koji su pušteni na slobodu, tako i oni koji nisu bili uhapšeni, pobjegli u planinski masiv Huma i tu se zadržali u zbjegovima gotovo čitav august, ne znajući kako se stvarno odvija daljnji tok odnosa ustaša i Talijana na području ove općine, kao ni o tome šta se dešava u drugim krajevima, osim oskudnih vijesti o dizanju ustanka na Kordunu i u Lici.

Za sva lica uhapšena s područja općine Josipdol 22. maja, 2. juna, 12. juna i 24. juna njihova rodbina znala je da se nalaze u koncentracionom logoru »Danica« u Koprivnici gdje su jedni otpremljeni direktno iz Josipdola poslije hapšenja, a drugi iz Ogulinske kule 17. juna. Poneki od tih zatvorenika javljali su se dopisnicama svojoj rodbini. Isto tako neke od žena posjećivale su uhapšene u Ogulinskoj kuli i u Koprivnici. Tako su na primjer Nedjeljka i Nevenka Orlić posjećivale svoje muževe u Ogulinskoj kuli. U Koprivnicu u posjetu su išle Ne-

djeljka Orlić i Ljuba Knežević i tom prilikom uspjele su da se sastanu sa svojim rođacima a i sa poznatijim ljudima iz Josipdola koji se nalaze tamo u zatvoru. Kako su postojale znatne teškoće u putovanju, to su žene iz Josipdola, koristeći veze s nekim svojim prijateljicama hrvatske narodnosti, organizirano prikupljale odjevne predmete i za ishranu i to sve slale u Koprivnicu po Milici Mačak. Isto to su činile koristeći čvršća prijateljstva s nekim svojim prijateljicama Hrvaticama iz Josipdola i Oštarija koje su, kao i Milica nosile sakupljene predmete u Koprivnicu. Sve je ovo trajalo do 20. jula kada su svi pomenuti uhapšenici s područja općine Josipdol sprovedeni u većem transportu vlakom za Gospić. Prilikom prolaska toga transporta kroz Josipdol mnogi su uhapšenici kroz prozorčiće teretnih vagona bacali cedulje u kojima su obavještavali svoje bližnje i poznanike o pravcu kretanja. Sutradan su neke od tih cedulja nađene, pa su ubrzo poslije toga u Gospić otputovali u posjetu Nedjeljka Orlić, Milica Mačak i još neke žene gdje su uspjele da vide mnoge uhapšenike iz općine Josipdol koji su im ujedno ispričali da su svi pohapšeni s toga područja u pomenutom vremenu stigli u Gospić i smješteni u kaznionu Okružnog suda. Tako se na području općine prepričavalo o sudbini ovih ljudi što je uticalo na labavljenje pažnje prema stvarnim ustaškim namjerama. Upravo bilo je još uvijek jako shvatanje da će svi pohapšeni uskoro biti pušteni. Tu nadu prekinula je posljednja posjeta Gospiću Milice Mačak krajem jula kada nije uspjela da pronađe zatvorenike s područja općine Josipdol, već su joj rekli da su otpremljeni u nepoznatom pravcu.

Nije tačno utvrđeno u kom su vremenu ubijeni pomenuti hapšenici s područja općine Josipdol, kao ni tačno mjesto njihove pogibije. Pouzdano se zna da su ubijeni između 27. jula i 6. augusta najvjerojatnije u Jadovnu kod Gospića. Upravo tada je vršeno masovno ubijanje ljudi iz svih krajeva Hrvatske, Bosne i Hercegovine koji su sprovedeni u koncentracioni logor u Gospiću. Poslije 6. augusta daljnje ubijanje ljudi prekinule su talijanske vojne jedinice, a preostali zatvorenici prebačeni su polovinom augusta u Jastrebarsko, a kasnije u Jasenovac. Vijest o prebacivanju zatvorenika iz Gospića u Jastrebarsko, odnosno Jasenovac došla je i do žena u općini Josipdol. Međutim nije se moglo utvrditi da je netko od pomenutih uhapšenika s područja općine Josipdol preživio pokolj u Jadovnu. Prema tvrđenju Nedjeljke Orlić koja je odmah po dobijanju vijesti otputovala u Jasenovac, ali nije uspjela da dozna bilo šta o uhapšenim s područja općine Josipdol. Ona se također raspitivala tada kod prijatelja u Zagrebu i Karlovcu, ali nije uspjela dobiti bilo kakve podatke o uhapšenicima s područja općine Josipdol. Isto tako u provjeri niza zainteresiranih porodica nije se uspjelo dobiti bilo kakav podatak da su uhapšenici s područja općine Josipdol vraćani iz koncentracionog logora u Gospiću za Jastrebarsko i kasnije u Jasenovac. Otuda je i zaključak da su svi pobijeni u Jadovnom kod Gospića.

Na kraju valja istaći da su svi ovi zločini izvršeni na području općine Josipdol izrazito teško pogodili srpsko stanovništvo i u vrlo

znatnoj mjeri oslabili njegovu obrambenu snagu što se jednako pokazalo u čitavom periodu NOR-a. Upravo u organiziranju oružane borbe osjetio se nedostatak muškaraca, a i ono što je preostalo, u dobrom dijelu bilo je za duže vremena onesposobljeno za akcije uslijed pretrpljenih batina. Pored ovoga izvjestan broj ljudi — njih oko desetak kao i nekoliko porodica, zastrašeni navedenim događajima, ubrzo su se sklonili u Srbiju ili pak na Sušak i tamo proveli cijeli rat.

Branko Sedlar

SA NEZNANJEM U NEIZVJESNOST

Krajem jula u Josipdolu ustaše su pojačale teror nad srpskim življem. To se naročito osjećalo u pogledu svakodnevnog zastrašivanja da ćemo biti pobijeni, iseljeni u Srbiju ili pak otjerani u Njemačku na rad. Isto tako nisu nam dozvoljavali da se krećemo dalje od svojih kuća i pratili su svaki naš pokret. Onima koji su pokušali da napuste ovaj kraj nisu htjeli da izdaju propusnice bez kojih se tada nije moglo putovati. Preko svojih doušnika saznavali su ponešto o ljudima koji iz straha ne spavaju kod svojih kuća pa su ispitivali gotovo svakodnevno šta ko radi, s kime se sastaje i kuda kreće.

Tokom 30. i 31. jula 1941. godine mi smo primjetili užurbanost i nervozu kod ustaša ali nismo ništa znali zbog čega je to kao ni da je tada već došlo do borbe između ustaša i ustanika u drugim krajevima. Već sutradan tj. 1. augusta ustaše su pojačale kontrolu u Josipdolu i njegovim zaseocima i raspitivali se za ljude koje nisu trenutno našli kod kuća. Toga dana naređeno je da svi odrasli muškarci iznad 18 godina dođu u Osnovnu školu u Josipdol radi uzimanja nekih podataka i davanja saopštenja o vladanju. Znatan dio ljudi poslušao je ovu naredbu i 2. augusta prijavili su se ustašama u spomenutu školu. Kako je koji dolazio bio je podvrgnut ispitivanjima ali bez primjene sile. Uglavnom su nas ispitivali koga imamo u kući, kuda se krećemo, šta radimo i slično. One ljude za koje su imali neka obavještenja o »sumnjivim« kretanjima ili sastancima posebno su ispitivali, izražavajući želju da tačno utvrde gdje je dotični bio, s kim se sastao i zbog čega. Poslije ispitivanja saopćeno nam je da preko dana možemo ići svojim kućama ali da uveče obavezno moramo doći na spavanje u Osnovnu školu u Josipdol. I tu smo naredbu prvog, pa donekle i drugog dana poštivali. Svi pozvani uveče su došli u školu i smješteni smo na spavanje na tavan i u sporedne prostorije. Tako je to trajalo sve do 6. augusta. Ipak u tim danima broj ljudi koji su dolazili na spavanje u školu svakodnevno se smanjivao. Ljudi su se između sebe dogovarali i raspravljali šta se krije iza takve naredbe, pa su se neki odlučili da se ogluše o istu i radije sklanjaju u obližnje šumarke ili pak u Kapelu. I to su ustaše

preko svojih doušnika doznavale pa su postavljali svoje zamke i motrili njihove kuće. Tako se i desilo da su u toku noći 6/7. augusta pohapsili neke od takvih koji su uslijed nevremena došli kući na spavanje kao i sve one koji su to veče došli na spavanje u zgradu osnovne škole. 0 tome događaju nismo ništa znali, ali smo kasnije saznali da su svi tu istu noć ubijeni u Podveljunu.

Tako se i desilo da smo 7. augusta izvršili ustašku naredbu a da nismo bili svjesni šta nas očekuje. Toga dana na području Josipdola, posebno na dijelu Stare ceste i Podveljuna došlo je nekoliko ustaša koji su strogo naredili da se svi muškarci stariji od 18 godina odmah moraju javiti u Osnovnu školu u Josipdol radi važnog saopćenja. Ove ustaše koje su davali takva naređenja išli su pojedinačno od kuće do kuće i to saopćavali. Ova naredba ipak je izazvala podozrenje i susjedi su se međusobno dogovarali što bi trebalo činiti. Bilo je raznih prijedloga ali su na kraju pobijedili oni koji su smatrali da ustašku naredbu treba izvršiti. No bilo je i takvih koji su ostali uporni u tome da se više ne odazivaju na bilo kakvu ustašku naredbu. Tako su na primjer toga dana Milan Šolaja i još dvojica odbili da pođu s nama i sklonili se u šumu Veljun. Mi ostali krenuli smo u školu. U tom putu bilo je zatezanja, zastajkivanja i daljnjih rasprava o tome što nas tamo čeka. To je bio uglavnom i razlog da smo u školu stigli nešto poslije 15 sati. Iako smo bili ustrašeni i potpuno zbunjeni, ni tada ništa nismo znali što se toga dana sve zbivalo u našoj neposrednoj blizini. Tek ovdje u školi uspjeli smo da nešto saznamo ali ni tada pravu istinu. Istovremeno prilikom našeg iskupljanja u školu k nama su dolazili i ljudi iz Vajina Vrha koji su isto tako postupili po naredbi ustaša. U razgovoru s njima čuli smo neke vijesti o događajima toga dana, to jest da su u toku noći pobijeni neki ljudi u Podveljunu a u toku toga jutra neki na Cerovniku i Trojvrhu. No, te vijesti niko nije potvrdio a i mi svi zajedno nismo u njih vjerovali, možda i više od straha. Ovdje smo također saznali da je prije našeg dolaska otpremljena jedna veća grupa ljudi za Ogulin a koja je pohapšena to jutro u Vajinu Vrhu, Vojnovcu, Cerovniku i Josipdolu. Jedinu pravu potvrdu da se od svega toga što smo prepričavali događalo imali smo tragove krvi po zidovima škole i u školskom dvorištu. Tek kasnije smo saznali da su to bili tragovi krvi od ljudi koji su prethodne noći tučeni i ubijeni u Podveljunu, kao i oni koji su prije našeg iskupljanja otpremljeni u Ogulin.

Pošto smo se tako iskupili u dvorištu i prostorijama osnovne škole, pozvao nas je jedan od ustaša i naredio nam da se postrojimo što smo 1 učinili. Do tog momenta ustaše nas nisu tukle već su nam tu i tamo po koji dobacivali pogrdne riječi. Dobro se sjećamo da su se prilikom postrojavanja u školskom dvorištu nalazili slijedeći ljudi: Miščević Milića Mile, Miščević Stevana Lazo, Miščević Todora Tode, Miščević Koje Pero, Miščević Josipa Rade, Miščević Milića Rade, Miščević Dane Nikola, Miščević Milete Dušan, Miščević Rade Milan i Miščević Pavla Milan — svi iz Vajina Vrha; Dadasović Milovana Milan, Dadasović Milovana Petar, Dadasović Milana Pero, Boca Vaje Dmitar, Boca Dmitra

Vajo, Boca Steve Duro, Manojlović Đure Jovan, Manojlović Đure Rade, Manojlović Pere Ilija, Manojlović Stjepana Petar, Manojlović Stjepana Mile, Miščević Mane Miloš, Popović Mile Dušan, Popović Stevana Stevo, Popović Stevana Petar, Šegan Rade Jovan, Šegan Jovana Vaso, šegan Ilije Ljuban, Šegan Todora Mile, Šolaja Mile Nikola, Šolaja Mile Simo i Jovetić Miće Simo — svi iz Josipdola.

Pošto smo se postrojili, pred nas je istupio nama nepoznati čovjek u civilu okružen sa još nekoliko lica, među kojima smo zapazili jednog domobranskog satnika, a čini nam se da je bio prisutan i jedan talijanski kapetan. Taj nepoznati civil održao nam je govor u kome je između ostalog rekao kako treba da se vladamo ubuduće, da poštujemo vlasti NDH i da radimo svoju zemlju kao i ranije, te da zaboravimo na sve ono što se dosada dešavalo. On nam je tu rekao da ćemo sada biti pušteni na slobodu i da se odmah uputimo svojim kućama, ali da će se vlasti NDH postarati da nas više ustaše ne diraju. To je bilo već pri zalasku sunca, a kako smo bili ustrašeni jedva smo čekali da što prije dođemo svojim kućama pa ni tada nismo zapamtili sve ono što nam je taj civil govorio. Poslije njegovog govora ustaška straža nas je pustila iz dvorišta i mi smo se brzo razišli, svaki u svom pravcu, samo da se brže dođe do kuće. Tek kasnije smo saznali kakva nam je bila spremljena sudbina.

Dušan Popović

BILI SMO PREDVIĐENI ZA STRIJELJANJE

Negdje oko 16 sati 6. augusta 1941. godine kosio sam livadu s ocem Nikolom, kad odjednom odjeknuše pucnji pušaka u našem selu. Nas dvojica smo se odmah odlučili da pođemo kući. Tu su nam majka i sestra pričale da su u selo došli Dane Pavlić Kumov s grupom ustaša iz Josipdola od kojih su one prepoznale Juricu zvanog Pandurov. Te ustaše pucale su po selu i tako plašile ljude i žene. Poslije njihovog odlaska okupili su se ljudi iz zaseoka Radoševići i Mudrići te počeli da raspravljaju o izlazu iz teške situacije stvorene toga dana. Tu je bilo raznih prijedloga između kojih i taj da se suprotstavimo ustašama. Sjećam se dobro da je Danilo Radošević Šarov predlagao da ustaše sačekamo kod Vojnovca. O takve i slične prijedloge prisutni su se manje više oglušili. Kako se približavalo jako nevrijeme, mi smo se brzo razišli svaki svojoj kući. To veče spavao sam u svojoj kući skriven pod snopovima pšenice. Kada sam se sutradan rano probudio, čuo sam plač u kuhinji. Razaznao sam riječi Sofije Radošević upućene mojoj majci:

— Jeko, gdje su tvoji muškarci noćas spavali? Moga Manu i Milu su odvele noćas ustaše.

Znao sam da se to radi o njenom mužu i sinu pa sam odmah ustao i otišao ocu koji je kosio livadu. Ispričao sam mu ovo što sam čuo i još smo malo porazgovarali o našem položaju, pitajući se što da radimo. Kako ni ja ni on nismo uspjeli da nađemo određeni odgovor, a nekako mi se nije htjelo kositi toga dana, pošao sam kući. U putu sam sreo sestru Maru. Na moj upit kamo će odgovorila mi je da ide u livade da obavijesti ljude da ih pozivaju ustaše da se jave u Josipdol kod općinskog načelnika radi dobijanja potvrde o slobodnom kretanju. Istovremeno sestra mi je rekla da je ovu zapovijest prenio seoski starješina Mile Radošević. Otac se odazvao ovome pozivu i pošao u Josipdol, dok se meni nije išlo pa sam otišao u obližnju šumu. Tamo sam našao Dušana Šupicu i o ovome pozivu se s njim posavjetovao. Poslije kraćeg razgovora, ja sam se ipak odlučio da se odazovem pozivu, a Dušan Šupica je to uporno odbijao. Vrativši se u selo, tamo nisam našao nijednog odraslog čovjeka. Neke žene mi rekoše da su svi otišli na željezničku stanicu Vojnovac da se prijave na ustaški poziv. U putu do Vojnovca sreo sam oca. Reče mi da se on već prijavio i da su mu ustaše rekle da može ići kući, ali mu nisu dali nikakvu potvrdu. Vjerojatno je to oca ponukalo da mi savjetuje da se i ja prijavim, da mi se neće ništa dogoditi. Reče mi da je vidio neke moje vršnjake koje su također ustaše vratile svojim kućama.

Na željezničkoj stanici u Vojnovcu zatekao sam veću grupu ljudi. Bilo ih je oko 40 koliko sam mogao tada ocijeniti. Oni su se nalazili u dvorištu Miloša Popovića a čuvali su ih trojica ustaša. Jednom od tih ustaša prijavio sam se i ja i on me je odmah priključio toj grupi. Tu iz Vojnovca ugledao sam gušći dim iz kuća na Trojvrhu, a povremeno se čula i pucnjava u tom selu. Prisutni mi rekoše da to gore kuće koje su ustaše ujutru zapalile. Tu sam također doznao da je toga jutra ubijen od ustaša Milan Trbojević Kiča. Slušao sam da su ubijeni još neki ljudi i žene, ali njihova imena nisam zapamtio.

Poslije izvjesnog vremena ova trojica ustaša što su nas čuvali, poveli su nas do Vjetrenica. Tu smo ugledali oveću grupu ustaša i kamione. Odmah su nam naredili da se popnemo u te kamione i, kada smo to učinili, odvezli su nas u Josipdol kod škole. Još u kamionu su nam saopćili da ćemo tamo dobiti propusnice o slobodnom kretanju. Tada sam zapamtio imena ljudi koji su bili u mojoj grupi, a to su: Pavle (Milete) Radošević i njegov brat Jovo, Pero (Jose) Radošević i brat mu Milan, Lazo Radošević, Dane (Mile) Radošević, Mane (Milića) Radošević, Mileta Vorkapić Busović, Milovan Mudrić, Stevo (Rade) Mudrić Košun i braća mu Dane i Tode, Pero (Pere) Mudrić, Mane Mudrić, i Ilija Mudrić. Iz kamiona smo izašli i ušli u školsko dvorište. Kako je koji iskakao iz kamiona, tako se morao svrstavati u koloni po dva i ,tu su ustaše počeli da nas tuku nekim kolcima, jkajko su koga stigli. Pri tome su nam upućivali razne pogrdne riječi, a najčešće su nas nazivali četnicima. U tom batinanju mene je pokušao da udari u stomak sa cijevi od puške ustaša Josip zvani Bara-

ba, koji me od ranije poznavao. Mahinalno sam zgrabio za pušku, spreman da se branim. Tada je ovaj ustaša viknuo: »Majku mu, ovaj hoće da se brani.« Na njegov povik k meni je priskočilo nekoliko ustaša i svi su me tukli. Za nekoliko trenutaka poslije toga ustaše su prestale da nas tuku, ali su ubrzo to nastavili kada su nas smjestili u školsko dvorište ispod zida od kojeg se nije vidjela ulica. Na tom zidu primijetio sam mnogo mrlja od krvi, pa sam zaključio da su tu dovodili i prije nas ljude i mučili. Ovdje su nas tukli na razne načine i po nekom svom posebnom odbiru. Tako su Peru (Pere) Mudrića izveli ispred nas i naredili mu da legne potrbuške. Tada je jedan ustaša pristiskao mu nogom vrat dok su ga dvojica drugih udarali koljem po leđima. U međuvremenu, meni nepoznati ustaša, odveo me je u školsku sobu za drva i naredio mi da skinem svu odjeću sa sebe osim gaća. Pošto sam to izvršio, vratio me je u dvorište gdje sam doživio isto ono što i Pero.

Pošto su se tako iskalili nad nama sproveli su nas na željezničku stanicu Josipdol. U tom putu ustaše su priključile našoj grupi i nekoliko ljudi iz Brinja. Čini mi se da su oni do tada bili zatvoreni u školi. Iz moje grupe s nama nije pošao Stevo (Rade) Mudrić Košum. On je bio toliko premlaćen da se nije mogao ni pokrenuti iz dvorišta. Kad je to ugledao, jedan ustaša prišao mu je i udario ga bajonetom od puške u grudi tako jako da je odmah umro. Čim smo krenuli prema stanici ustaše su nas prisiljavale da pjevamo pjesme koje oni odrede. Za vođu pjesme odredili su Peru (Pavla) Popovića Mežnjara. Dobro se sjećam nekih od tih pjesama koje smo tada morali pjevati:

— *Kiša rosi,*
svi su Srbi bosi,
samo Pero opančiće nosi.
— *Borte se, borte četnici*
u tome selu drenovu,
metlom o ramenu.

i

Na željezničkoj stanici Josipdol dočekala nas je još jedna nova grupa ustaša. Ubrzo po našem dolasku nailazili su talijanski vojnici prema nama pa su ustaše naredile da se mi, koji smo imali tragove krvi po licu i odjeći, brzo operemo na česmi, što smo i učinili. Prije nailaska Talijana naišao je ustaški oficir koji nas upita ironično:

— Kaj ste se napili kad ste se tako polupali?

Ubrzo poslije toga u stanicu je ušao vlak s dva vagona u koje smo odmah ušli. Vozili smo se u pravcu Ogulina. Negdje na pola puta u vagonu je podlegao usred batinanja jedan od uhapšenika. Znam samo toliko da je netko rekao da je rodom od Brinja. Pri izlasku iz vlaka u Ogulinu zapazio sam da je na našim vagonima pisalo »Brzovozno! Pokvarljiva roba! Četnici!« Iz vlaka smo sprovedeni u dvorište kafane koja se nalazila kod mosta na rijeci Đuli. Tu su nas opet počeli tući, ali za kratko. Upravo prestali su čim su ugledali limuzinu.

Iz nje je izašao neki čovjek pristojno »gospodski« obučen. Odmah nam je rekao:

— Vi ćete ići svojim kućama! Pogrešno ste pohapšeni! Ipak neke od vas zadržat ćemo izvjesno vrijeme kao taoce.

Po naređenju ovog čovjeka ustaše su nas sprovele odmah na željezničku stanicu odakle smo u istim vagonima prebačeni do Josipdola, gdje smo pušteni na slobodu. Tom prilikom u Josipdolu dobro sam zapazio ustašu Rudana Lipovca kako nas začuđeno posmatra.

Kao taoci toga dana u Ogulinu su ostali iz moje grupe braća Jovo i Pavle (Milete) Radošević. Nisam siguran, ali čini mi se da nije prošlo ni osam dana i oni su pušteni na slobodu.

Stevo Radošević

BIJEG SA STRIJELJANJA

Sedmog augusta 1941. godine iskrcala se iz vlaka na željezničkoj stanici Vojnovac veća skupina ustaša. Oni su odmah krenuli u streljačkom stroju prema Trojvrhu, zahvaćajući front od zaseoka Medveda do Šupica. Idući tako, ubrzo su opkolili Trojvrh. Tek što je svanulo, ovaj upad ustaša zbunio je sve ljude u selu, jer im nismo znali pravu namjeru. U tom momentu ustaše, a i neki od naših ljudi, prenosili su poruke po selu da nitko ne bježi i da se neće nikom ništa desiti. Mnogi su u to povjerovali pa nisu ni bježali, osim pojedinaca koji su se skrili u svojim kućama. Ustaše su zalazile redom po kućama i hapsili odrasle muškarce, a zatim ih vodile po grupama u više pravaca. Ja sam se tada našao u grupi koju su vodili u Jančića groblje. Prolazeći pored zaseoka Jančića, ugledali smo troje mrtvih. Sada je i nama sve bilo jasno. Kada smo dovedeni pred groblje, tu smo postrojeni i pred nas je stao ustaški starješina i rekao nam: »Vi ste ti koji ste pucali noćas na naše patrole.« Jedan od uhapšenih na to je odgovorio: »Mi nismo ti.« Zatim je isti ustaša pitao: »Da li ste vi svi Srbi-četnici?«

Na ovo pitanje jedan od uhapšenih odgovorio je: »Mi nismo ni Srbi ni četnici nego pravoslavci.« Sada je ovaj upitao: »Da li od vas ima netko ženu Hrvaticu?« Odgovorili smo da nemamo. U tom momentu ustaša je naredio da uđemo u groblje. Šta se dalje zbivalo, ja nisam ništa ni čuo ni vidio. Upravo u momentu kada smo ušli u groblje, meni je bilo jasno da će nas tu strijeljati i ja sam se odlučio da bježim. Onda, a ni danas, ne sjećam se detalja kako sam to učinio. Znam samo toliko da sam preskočio ogradu groblja i odmah se prihvatio strmine i kroz grmove nastavio da trčim, ni sam ne znam koliko dugo. Čuo sam pucanje iz pušaka za mnom, ali me nisu dohvatili jer sam se brzo prihvatio strmine.

Kasnije, kada su ustaše otišle i ja se povratio u selo, ispričali su mi očevici da su istog momenta, kada i ja, pokušali da bježe Mileta Ilije Jančić i Mile Dane Vorkapić. Pucajući za njima metak je smrtno zakačio Milu Vorkapića pored groblja, gdje su ga komšije i našle mrtvog. Tom prilikom ustaše su ranile Miletu Jančića, a zatim ga uhvatile i uvele u groblje. Štaka Jančić, koja je u vrijeme strijeljanja bila skrivena neposredno kod groblja, tada mi je rekla da je čula kako je ovaj Mileta prilikom strijeljanja rekao: »Strijeljajte, za mene treba četiri metka.«

Tom prilikom očevici su mi ispričali da su ustaše upale kod Cvete Jančić i tražili od nje novac i zlato, pa kad im je ona odgovorila da nema ništa, oni su je ubili nedaleko od njene kuće.

Dobro se sjećam da su mi učesnici u ovom događaju tada ispričali da su još neki pohapšeni bježali kod zaselka Prodanovići i da su ustaše tom prilikom pucajući za njima, slučajno ubile i svog ustašu Glišana Ivana Turkalja. To se dogodilo tako što je ovaj Turkalj trčao da pohvata bjegunce, dok su ostale ustaše pucale i pobile pobjegle među kojima i njega.

Pero Vorkapić

VOĐENI NA STRIJELJANJE

Poslije prvih hapšenja tokom maja i juna 1941. ljudi iz Josipdola, Vojnovca i Vajina Vrha preostali muškarci su se pojedinačno ili u manjim grupicama sklanjali u obližnje šume. U to vrijeme nije bilo saznanja o razvoju događaja niti je pak bilo nekih uputstava šta bi trebalo raditi da bi se spasili od opasnosti po život koje smo svaki dan bili sve svjesniji. Tako su ljudi činili sve do 6. augusta 1941. g. Tu noć tj. 6/7. augusta ustaše su upale u srpska naselja i odveli više ljudi. Tada još nitko nije pomišljao da su isto veče i ubijeni, kako smo kasnije saznali.

Sutradan 7. augusta između 6 i 7 sati ustaše su nastavile s hapšenjem ljudi u sva tri navedena sela.

Kako su prethodne noći svratili iz šume braća Milan i Pero Pavla Popović u Munjavu, to je prilikom pomenutog hapšenja odveden Milan dok se Pero uspio skloniti. Međutim ujutro prilikom nailaska nove grupe ustaša uhapšen je i Pero i poveden na Cerovnik. Na tom putu poslije stotinjak metara druga grupa ustaša dovela je iz Osnovne škole u Josipdolu Miletu Mudrića iz Vojnovca koji je prethodne noći bio uhapšen i jedini iz nepoznatih razloga ostavljen u školi. Od ovih ustaša izdvojila su se četiri koji su ovu dvojicu vodili dalje s namjerom da ih strijeljaju na Pitomom Javoru gdje su to jutro masovno postrijeljani ljudi iz Trojvrha, Cerovnika i Vojnovca. Nekako na sredini sela Cerovnika ovi su susreli Ivana Luketića Jarca koji je pošao da kosi livadu.

Tom prilikom ustaše — sprovodnici uhapšenih — pitali su ovog Ivana, bi li pošao s njima. Isti im je odgovorio da bi rado ali da nema puške. Ovi su mu kazali da će dobiti pušku pa je i on pošao s njima. U daljem putu ovi su došli do jedne grupe oko dvadesetak ljudi s Cerovnika koji su kopali bunar. Vidjevši da vode ove ljude oni su se odmah nešto uzbunili, jer su već znali što se desilo na Pitomom Javoru. U toj galami najviše se isticao stariji čovjek Joso Špehar Mrkonja. Tada su mu ustaše rekle da mora poći s njima na što im je on ogovorio:

— Ne, ne mogu. Cijelu sam noć bio u svadbi. Ženio sam sina.

— Od koga? — pitale su ustaše.

— Od onih koje vi idete ubiti — odgovorio im je Joso.

— Šta ti znaš? — pitale su ustaše.

— Znam više nego vi. Ostaće njih još živih. A kako ćete onda vi proći? — odgovorio im je Joso u još većem gnjevu.

Ovi Josini odgovori bili su zafrkavanje ustaša, a on nije ženio tada sina.

U toj svađi ustaše su mu naredile da im odmah preda svoju pušku. Na ovo im je Joso odgovorio da mu je puška kod kuće pa su mu naredili da je donese. To naređenje Joso je izvršio i predao im pušku koju su ustaše dali pomenutom Ivanu Luketiću Jarcu.

Pošto su se kopači bunara malo smirili u svojoj galami, ustaše — sprovodnici dvojice pomenutih zatvorenika, predali su ih na čuvanje Ivanu Luketiću, a oni su se uputili prema Pitomom Javoru. Pošto su već odmakli isti Joso Špehar rekao je ovoj dvojici uhapšenih da bježe jer će biti pobijeni. Oni to nisu poslušali. Nisu u tom momentu vjerovali ni Josi a i nisu se usuđivali pošto ih je čuvao pomenuti s puškom.

Oko tog pitanja bježanja nastala je prepirka i u toku iste začula se puščana paljba s pravca Pitomog Javora. Ubrzo poslije toga ustaše su dovele kod pomenute dvojice uhapšenih još osam ljudi. To su bili: Radovan Vaje Kosanović i njegovi sinovi — Mićo i Nikola, braća Ilija, Milovan, Simo i Mane Mile Vorkapića i Nikola Dane Prodanović. Tada su ustaše htjele svu desetoricu da strijeljaju na tom mjestu, ali su se tome odmah suprotstavili pomenuti kopači bunara. Tada je između ovih ljudi istupio mjesni trgovac Mirko Šestan, inače rodom od Bribira. On ih je molio da se ne vrši tu strijeljanje jer da će se djeca uplašiti kada vide mrtve. Oko toga je nastala prepirka u koju su se umiješali svi prisutni kopači bunara. Bilo je tu i psovki na račun ustaša pa čak i pljuvanja po ustašama. Na kraju su se sporazumjeli da im pomenuti trgovac pokloni 10 litara vina i ispeče 100 jaja. Pošto su to sve potrošili ustaše su zatvorenike poveli u pravcu Josipdola.

Još u toku spomenute prepirke došlo je do oštrih riječi između ustaša i Dane Špehara Baćana. Ovaj im se oštro suprotstavio sa zahtjevom da se uhapšeni odmah puste. U tu prepirku umiješao se i svećenik Cerovnika Dragutin Fifka. On je rekao ustašama da bi bilo dobro da mu daju dvojicu uhapšenika što su prvi dovedeni tu »da se i on omrsi«. Na ove riječi prisutni nisu reagirali jer vjerojatno ni oni a ni uhapšenici nisu razumjeli pravi smisao njegovih riječi pa čak ni to

kada je rekao — da treba srpske gadove tamaniti. To je bilo i otuda što je u navedenoj prepirci pored pogrdnih riječi na račun ustaša, palo i nekoliko šala. No iz svega toga izrodilo se to da su ustaše k desetorici uhapšenih Srba priključili i ova dva Hrvata koji su se najviše suprotstavljali ustašama — Josu i Danu Špehara — i poveli ih u istoj grupi k Josipdolu.

Kada su stigli pred kuću Dane Špehara, ustaše su naredile svim zatvorenicima da stanu i da predaju sve vrednosti koje su imali pri sebi. Tom prilikom ustašama je predao satove, prstenje i novac u metalu i papirima — francuske franke — Mane Vorkapić koji se nekako tih dana povratio s rada iz Francuske. Čim je ovaj to predao, jedan od ustaša zgrabio je taj plijen i pobjegao. Sada je došlo do prepirke između ustaša pa je jedan rekao: Ovaj je gori od ovih što vodimo.

U putu kod kuća Cindrića, neposredno iznad sela Munjave, uhapšene i ustaše susreo je Lovro Sušić, raniji advokat u Ogulinu, a tada visoki ustaški funkcioner u Zagrebu. On je odmah ustašama saopćio da uhapšene odvedu u Josipdol i održe im predavanje o vladanju ubuduće, a zatim da ih puste kući na slobodu. Tom prilikom ustaše su odmah pustile na slobodu Josu i Danu Špehara a ostalu desetoricu uhapšenika sproveli su u Josipdol i zatvorili u osnovnu školu. Tamo su se već nalazili Milan Sime Jančić, Mile Dane Boca i Jovan Marka Popović koji su u međuvremenu uhapšeni u Josipdolu. Ubrzo poslije toga u tu školu dopratile su ustaše veću grupu uhapšenih Srba iz Vajina Vrha i Vojnovca.

Upravo u isto vrijeme jedna veća grupa ustaša upala je u Vajin Vrh i Vojnovac i pohapsila više ljudi. To su bili: Pero Pere Mudrić, Milovan Mane Mudrić, Petar Ilije Mudrić, Mile Sime Mudrić, Stevo Rade Mudrić, Milovan Đure Mudrić, Nikola Mane Mudrić, Milanko Mile Mudrić, Ilija Mudrić, Jovo Milete Radošević, Pavao Milete Radošević, Pero Jose Radošević, Milan Jose Radošević, Mile Laze Radošević, Lazo Stevana Radošević, Dane Mile Radošević, Milan Koste Radošević, Dušan Tome Radošević, Stevo Nikole Radošević, Pero Milića Radošević, Milovan Milića Radošević, Milovan Milića Radošević II, Đuro Dmitra Radošević, Ilija Tome Radošević, Stevo Rade Miščević, Đuro Mile Miščević — svi iz Vajina Vrha, te Rade Radovana Kovačić Peja iz Cerovnika, Simo Đure Trbojević Lukić iz Vojnovca i Dragan Ilije Miščević iz Vajina Vrha, priženjen u Blatnjak kod Josipdola. Pored ovih doveden je u školu još jedan s područja općine Josipdol ali mu se ne sjećamo imena ni prezimena. Također je u školu doveden po ustašama nama nepoznati čovjek, za kojeg samo znamo toliko da je rodom s područja Brinja.

Svi navedeni uhapšeni u Vajinu Vrhu i Vojnovcu iskupljeni su kod željezničke stanice Vojnovac. U toku iskupljanja tu su bili dovedeni još neki ljudi koji su vraćeni kući ili su pak uspjeli da pobjegnu iz Vojnovca. Tako su iz Vajina Vrha bili dovedeni: Mile Koste Radošević, Nikola Đoke Radošević i Danilo Miće Radošević. Sva trojica su kao stariji vraćeni kućama s napomenom da saopće svim ostalim muškarci-

ma koji nisu do tog vremena uhapšeni da se sami jave u Josipdol radi preslušanja i dobivanja dokumenata o slobodnom kretanju. Također su tom prilikom iz Munjave dovedeni u Vojnovac Stevo Rade Popović i Nikola Petra Popović. Ova dvojica su u toku prikupljanja uhapšenika iz sela uspjeli da se neopaženo skriju u obližnja dvorišta i tako izbjegnu odvođenje u Josipdol. Međutim Tode Rade Mudrić uhapšen je u Vajinu Vrhu i vođen s ostalim do blizu Josipdola odakle je pušten na slobodu. Nije utvrđeno da li mu je neki od ustaša pomogao ili je to bio sticaj okolnosti, a samo se zna da ga je bolila noga, šepao je, i tražio da ga oslobode.

Odmah po zatvaranju navedenih u osnovnu školu ustaše su bez saslušanja, otpočele da tuku zatvorenike s čim je koji stigao. Među uhapšenicima nijedan nije ostao pošteđen, a mnogi su dobili trajnije ozljede. Stradalnici pamte lično neke ustaše iz Josipdola koji su ih udarali, a Pero Popović dobro se sjeća da ga je najviše tukao Ivan Žic, činovnik (škrivan) iz Josipdola.

Oko 15 sati sva četrdeset i tri uhapšenika izvedena su iz škole i postrojena, gdje im je naređeno da idu na vlak koji vozi za Ogulin, ali da od škole do željezničke stanice Josipdol moraju da pjevaju neke četničke pjesme kojima su oni sami izmijenili smisao u podrugljivom smislu. Takvih nekoliko pjesama saopćili su zatvorencima a za vođu odredili Peru Popovića. Prilikom postrojavanja u stroj nije mogao pristupiti Stevo Rade Mudrić Košun zbog zadobivenih ozljeda prilikom batinanja. Tada mu je prišao jedan ustaša i udario ga u grudi — i ovaj se stropoštao na zemlju pored zida školskog dvorišta gdje je i ostao ležeći. Nije utvrđeno da li je isti tu odamh izdahnuo i gdje je pokopan.

Ostalih četrdeset i dva uhapšenika sprovedeni su na željezničku stanicu Josipdol i ukrcani u jedan teretni vagon koji je služio za prevoz cementa. Prilikom prolaska do željezničke stanice ustaše su prisiljavale mještane da pljuju i psuju uhapšenike, što su neki i činili.

Na putu do željezničke stanice Ogulin jako je pozlilo pomenutom Brinjaku. Nije utvrđeno da li je izdahnuo još u vozu ili na samoj željezničkoj stanici Ogulin. Znamo toliko da je on bio prvi do izlaznih vrata i prilikom otvaranja istih, pošto nisu mogli izaći preko njega, ustaše su ga udarile nekim predmetom i izvukli napolje. Tada smo vidjeli da nije davao znake života, pa smo se mi ostali zatvorenici ustezali da izađemo iz vagona. Ustaše su nas ipak prisilile da izađemo. Tu smo uzeli mrtvoga i svi zajedno sprovedeni u dvorište trgovca Bosnića. Ovdje su odmah ustaše nastavile da nas tuku na isti način kao i u Josipdolu. Čuli smo dobro razgovore da treba da se požuri s dovoženjem kamiona kojima smo trebali biti prebačeni u okolinu Kleka i tamo strijeljani. Međutim ubrzo je došlo do preokreta.

U dvorište ušao je u pratnji ustaša i nekih civila jedan visoki ustaški funkcioner. Tada nam je rečeno da je to Mile Budak, doglavnik. Ovaj je odmah naredio ustašama da prekinu s batinanjem a zatim je nama održao kraći govor. Tada nam je između ostalog rekao da zabo-

ravimo na sve što se desilo i da nastavimo miran život poštujući NDH. Tom prilikom saopćio je ustašama da se između nas izdvoji 12 ljudi za taoce.

Kao taoci tada su ostali u Ogulinu: Pero Pavla Popović, Radovan Vaje Kosanović i sinovi mu Mićo i Nikola, braća Ilija, Milovan, Simo i Mane Mile Vorkapića, Nikola Dane Prodanović, Nikola Mane Mudrić, Jovo Milete Radošević i Pavao Milete Radošević. Ovi su zadržani tri ili četiri dana u dvorištu trgovca Bosnića, a zatim su prebačeni u Ogulinsku kulu odakle su pušteni poslije 17 dana. Nije utvrđeno, da li taj dan ili kasnije, ali se zna da je Mile Laze Radošević otpremljen u bolnicu gdje je zadržan nekoliko dana na liječenju zbog preloma ruke.

Svi ostali odmah su sprovedeni na željezničku stanicu Ogulin gdje su ukrcani u isti vagon kojim su i bili dovezeni i sprovedeni za Josipdol gdje su pušteni na slobodu. Tom prilikom morali su unijeti u vagon mrtvog pomenutog Brinjaka koga su i iznijeli na željezničku stanicu u Josipdol, ali nije utvrđeno gdje je sahranjen. Odmah po puštanju na slobodu ovi ljudi su se požurili da što prije stignu do svojih kuća pa su se kretali u pravcima kako se tko snašao. Mnogi od njih stigli su svojim kućama u prvi sumrak istog dana dok tri do četiri nisu mogli dalje da se kreću od Vjetrenica zbog iznemoglosti i ozljeda. Tu su im pomogli da se smjeste mještani dok nisu došla kola iz njihovih sela i odvezli ih kućama.

Kako su svi pušteni na slobodu pretrpjeli veliki strah, a posebno sada kada su čuli da su uhapšeni u toku noći 6/7. augusta postrijeljani u Podveljunu, a oni od 7. augusta na području Trojvrha i Cerovnika, to su se isti te večeri sklonili na područje planinskog masiva Huma gdje su se liječili i ostali skoro čitav mjesec dana.

Pero Mudrić

DJELOVANJE KP U PLAŠČANSKOJ DOLINI NA ORGANIZACIJI ORUŽANOG USTANKA

Poslije hapšenja Milenka Ivanovića i Jove Miščevića, te sklanjanja na Sušak Mile Mandića i nešto kasnije Nikole Cikare, kao i u Beograd Branka Latasa, prestao je organizirani rad ćelije KPJ Plaški. Time su istovremeno bile prekinute i sve partijske veze sa susjednim organizacijama KPJ kao i sa OK KPH Karlovac. Pokušaji pojedinaca tokom jula i augusta 1941. godine da se nešto više učini u povezivanju simpatizera KPJ u Plaščanskoj dolini i okolini, nisu dali odgovarajuće rezultate. Prema sjećanjima učesnika tokom jula u Plaščansku dolinu navratio se Rade Šupica, tada sekretar OK KPH za Hrvatsko primorje. On se zadržao jedan dan u rodnom selu i održao kraće sastanke s nekolicinom svojih zemljaka i objasnio im političke događaje, upozorio ih na sklanjanje ispred ustaša i na čuvanje oružja, ali se nitko ne sjeća da je uspio organizirati bilo kakvu grupu koja bi radila na pripremanju oružanog ustanka. Isto tako prema sjećanju nekih učesnika u drugoj polovini jula posjetio je nekoliko sela u Plaščanskoj dolini Rade Janjanin, tada član organizacije KPJ u Donjim Dubravama. U prolazu kroz Latin i Podhum Janjanin se interesirao za Peru Kokotovića, ranije poznatog komunistu iz ovog kraja, kao i za niz pojedinaca koji su bili poznati kao pripadnici demokratskih stremljenja ili simpatizeri KPJ. U raspitivanju za te ljude Janjanin nije uspio da se poveže bilo s kim i da ugovori održavanje kontakata. Prema tvrđenjima nekih učesnika, a i prema daljnjem razvoju događaja, prolazak Janjanina kroz neka sela Plaščanske doline ostavio je trag samo u objašnjavanju političke situacije i nagovještavanju nužnosti organiziranja za oružanu borbu.

U to vrijeme, tj. tokom jula i augusta u Plaščanskoj dolini i okolini od ranijih članova ćelije KPJ Plaški ostali su da žive samo Mane Pošmuga i Mile Ivčević. On je sam lično djelovao među seljacima Zebića, ali je to bilo dosta ograničeno s obzirom da se i sam skrivao, a i da nije imao veza s partijskim rukovodstvima. Međutim, prema materijalima s Druge okružne konferencije KPH Karlovac, održane marta 1942. g. u Kladuši, proizlazi da su neki komunisti iz Plaščanske doline odbili

zahtjev OK KPH Karlovac da stupe u partizanski logor u Srpskim Moravicama. Istražujući ovo nije se moglo utvrditi na koga se to odnosi, kakav je pokušaj bio OK KPH Karlovca u vezi s Plaščanskom dolimom, na koga se obratio i tko su ti bili ljudi koji su odbili da izvrše navedeni zadatak. Isto tako nije se moglo utvrditi da li su još koji komunisti iz susjednih krajeva pokušali da djeluju u Plaščanskoj dolini u drugoj polovini jula i tokom augusta 1941. godine.

Međutim, u Plaščanskoj dolini i okolini u tom vremenu djelovali su pojedinci demokratske orijentacije ili simpatizeri Partije u duhu organiziranja oružane borbe, ali se ne može utvrditi u kojoj je to mjeri bilo samoinicijativno, a u kojoj na podsticaj sa strane. S obzirom na činjenicu da su krajem jula i u toku augusta nastali mnogi zbjegovi u obližnjim šumama i da su u njima vođeni razni razgovori, uglavnom usmjereni ka traženju izlaza iz vrlo teške situacije, nametnute okupacijom i ustaškim terorom, mogu se samo donekle utvrditi neki pojedinci i motivi njihovog djelovanja. Tako u selu Veri već vrlo rano su zapaženi Pero Šumonja Kraljić, Stjepan Šupica Število, Đuro Večerinović i Nikola Lončar. Prva trojica djelovali su dosta uspješno u nagovaranju ljudi da se sklanjaju ispred ustaša, kao i u orijentiranju ljudstva da se pripremaju za oružanu borbu, dok je četvrti, kao Hrvat mnogo doprinio u razjašnjavanju ustaških namjera ističući da je jedini put oružana borba protiv okupatora i njegovih saradnika. Ova grupa već početkom augusta ima i vidnih rezultata u spašavanju ljudi, prikupljanju prvog oružja i pripremanju oružanog otpora. U daljnjem istraživanju teško je utvrditi sve elemente s kojima je ova grupa raspolagala kada se odlučivala na takvo djelovanje. Pouzdano je da su Stjepan Šupica Število i Nikola Lončar od ranije poznati kao čvrsti simpatizeri KPJ, dok se Đuro Večerinović uključio u tu grupu dijelom pod njihovim uticajem, a dijelom samoinicijativno, odlučujući se da ne padne u ruke ustašama. Za Peru Šumonju Kraljića pouzdano se ne može utvrditi tadašnja politička pripadnost. On je došao poslije aprilskog sloma u rodni kraj iz Vinkovaca gdje je dobro poznat kao dugogodišnji aktivista radničkog revolucionarnog pokreta. Učesnici ne mogu pouzdano tvrditi da li je bio član SKOJ-a, kandidat za člana KPJ ili pak član KPJ. Sigurno je to da je pripadao u Vinkovcima jednoj od ovih organizacija. Neki učesnici su skloniji tvrdnji da je bio kandidat KPJ, neki smatraju da je bio član KPJ, a ima ih takvih koji tvrde da je pripadao organizaciji SKOJ-a u Vinkovcima. Iz svih ovih tvrdnji pouzdano je da je on već od maja 1941. pa sve do prijema u članstvo KPJ decembra 1941. godine djelovao u selu potpuno u duhu politike KPJ na pripremi oružanog otpora. Upravo on je najodlučnije zastupao shvatanje o nužnosti organiziranja oružanog otpora pod vodstvom KPJ i bio je vrlo odlučan da ustanak što prije počne, odbijajući uporno svaku sugestiju sklanjanja izvan Plaščanske doline i tome slično. Svi njegovi savremenici potpuno se slažu u tvrdnjama da je njegovo cjelokupno političko djelovanje u selu bilo isključivo na liniji politike KPJ.

Slično ovoj grupi na području Latina i Podhuma odskaču u djelovanju Dušan Kosanović Mudrak, Radovan Kovačević, Rade Kokotović, Đuro Grković, Branko Sedlar, Danica Vulić i drugi. I ovi su djelovali na organiziranju oružanog otpora okupatoru i ustašama. Među njima posebno se isticao Dušan Kosanović Mudrak svojom borbenošću i odlučnošću. Prema sjećanjima učesnika pojedinci iz ove grupe činili su pokušaje da se povežu s organizatorima priprema oružanog ustanka izvan teritorije Plaščanske doline kako bi se dobila jasnija orijentacija zbivanja u zemlji i namjere KPJ. Prema tim tvrdnjama ističu se pokušaji da se uhvati veza s Perom Kokotovićem u Zabnu kod Križevaca, tada sekretarom KK KPH Križevci, inače rodom iz Latina. Isto tako učesnici tvrde da je Kokotović slao pismene poruke preko rodbine svojim poznanicima u selu, orijentirajući ih na sklanjanje od ustaša i na pripremanje za oružanu borbu. Također učesnici tvrde da je Dušan Kosanović Mudrak u traganjima da uhvati vezu s organizatorima priprema oružanog otpora išao na područje kotara Slunja, a zatim je u Moslavini i uspio da dobije osnovnu orijentaciju. Međutim i ovdje ostaju neutvrđeni svi elementi i veze ovih pojedinaca. Pouzdano je to da je Rade Kokotović pripadao revolucionarnom demokratskom omladinskom pokretu, dok mu je brat Pero bio komunista. Isto se tako zna da je Branko Sedlar došao u rodni kraj poslije aprilskog sloma iz Beograda, gdje je pripadao revolucionarnom radničkom pokretu, dok mu je sestra Anđa od ranije bila član KPJ u Beogradu.

Na području Janje Gore i Plaške Glave u ovom vremenu ističu se u djelovanju na organiziranju oružanog otpora Radovan Pogrmilović, Nikola Komadina i Mile Opsenica. Prema sjećanjima učesnika ova trojica su, svaki ponaosob, okupljali oko sebe po nekoliko ljudi i djelovali u duhu aprilskog i prvomajskog proglasa KPJ. Inače, uzgred da se napomene, Mile Opsenica bio je ranije kandidat za člana KPJ i odstranjen početkom 1941. g., ali ostao je dosljedan njenoj politici i ni za momenat se nije pokolebao u izvršavanju njenih zadataka, dok su Radovan Pogrmilović i Nikola Komadina poznati iz predratnog perioda kao istaknuti pristalice politike KPJ. Slično ovima može se tvrditi i još za nekoliko ljudi među kojima za čitavu porodicu Ilije Skorupana, posebno kćerku mu Dragicu, te Dušana, Radovana i Miću Skorupana, zatim Stevu Trbojevića Marina, Radu Trbojevića Misina i druge. Svi su ovi pomenuti iz Lapta a poznati su iz predratnog perioda kao vrlo aktivni pripadnici Seljačkog kola, inače privrženi sljedbenici politike KPJ. Međutim u sjećanjima učesnika ne može se utvrditi i stepen povezivanja i slično, osim pouzdane tvrdnje da su djelovali u duhu politike KPJ.

Na području Kunića, Trojvrha i Vojnovca također se ističe nekoliko pojedinaca i grupa koji rade na tome da ne budu uhapšeni od ustaša i pripremanju za oružanu borbu. Među takvima su Stevo Popović Lončar, braća Lazo i Mane Miščević Prodanović, braća Vlado i Nikola Kovačić, Mane Šupica, Đuro Kosanović Petrović, Mile Klipa, Ilija Kosanović Petrović, Milan Kosanović, Dane Boca Rakić i drugi. I

kod ovih ljudi preko učesnika teško je utvrditi stepen povezivanja kao i začetnike organiziranja oružanog otpora. Za grupu sa Trojvrha — braća Miščevići i braća Kovačići — pouzdano je utvrđeno da su se još u prvoj polovini jula odlučili na otpočinjanje oružane borbe i u tom se pravcu pripremali, a to su i učinili 6. augusta 1941. godine. Oni su to radili više samoinicijativno i samosvjesno, a da nisu imali i stvarne veze s bilo kakvim drugim organizacijama ili pojedincima izvan svoga sela. Međutim još u toku priprema u njihovu grupu se uključio Stevo Popovič Lončar iz Kunića, inače od ranije poznati aktivista demokratskog revolucionarnog pokreta i istaknuti pristalica politike KPJ. Nije utvrđeno koliko je Lončar poznavao opću orijentaciju KPJ i u kom je stepenu vršio politički uticaj na pomenute ljude. Isto tako pouzdano je da je Mane Šupica bio učesnik u građanskom ratu u Španiji i vatreni pristalica politike KPJ, ali nije utvrđeno u kojoj je mjeri poznavao orijentaciju KPJ na oružani ustanak. Isto tako pouzdano se zna da su Mile Klipa i Ilija Kosanović Petrović bili odlučni u djelovanju u duhu politike KPJ, zagovarali pripremu oružanog otpora i u tom pravcu lično djelovali, ali nije utvrđeno u kojoj mjeri i kakav su dobijali podsticaj sa strane.

U Plaščanskoj dolini i okolini bilo je još ljudi koji su djelovali slično kao i oni, ali se nije moglo utvrditi sva njihova imena, kao i to s kim su bili povezani, odakle su dobivali podsticaj i slično. Ostaje jedino kao pouzdaniji zaključak da su svi pomenuti i nepomenuti učinili mnogo da se u toku augusta revolucioniraju mase u Plaščanskoj dolini u pravcu orijentiranja na oružanu borbu. Slično ovome mogao bi se izvesti zaključak da u toku augusta nije postojao u Plaščanskoj dolini i okolini jedan centar ili pak grupa koji bi odlučujuće i određenije vršili pripreme za otpočinjanje oružane borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika. Da li je takva namjera postojala izvan Plaščanske doline i okoline također je teško utvrditi. Mogao bi se izvesti zaključak da organizacija KPJ u Ogulinu u to vrijeme nije mogla odlučujuće da utječe na pokretanje oružane borbe u Plaščanskoj dolini i okolini, iako je Dolina pripadala teritorijalno pod kotar Ogulin. Isto tako nema pouzdanih podataka da je organizacija KPJ u kotaru Slunj činila neke veće napore da u svome djelovanju zahvati i Plaščansku dolinu i okolinu. Upravo u toku augusta organizacija KPJ kotara Slunj bila je i suviše zauzeta na organizaciji oružanog ustanka u svom kraju pa se ne bi moglo pouzdano tvrditi da je imala vremena i mogućnosti da djeluje i na području Plaščanske doline i okoline, tim prije što Plaščanska dolina nije teritorijalno bila u njenoj nadležnosti. Međutim to ne isključuje i mogućnost da su postojale izvjesne veze između ustanika na području kotara Slunj i zbjegova u Plaščanskoj dolini. U sjećanjima na takve se tragove nailazi, kao i na izvjesne tvrdnje o postojanju vijesti da je na Kordunu i u Lici otpočeo oružani ustanak, ali pouzdano se sve to ne može i utvrditi. Isto tako pouzdano se ne može utvrditi kakve je korake preduzimao OK KPH Karlovac da zahvati organizacijom oružanog otpora i Plaščansku dolinu i okolinu. A da je

OK KPH imao u vidu i ovaj kraj dovoljan je podatak da je OK prilikom podjele Korduna na rejone potpao u nadležnost Trećeg rejona (slunjskog).

U toku septembra politička situacija u Plaščanskoj dolini i okolini poprima znatno određenije oblike. S jedne strane revolucionarni val koji je zahvatao tokom augusta i prvih dana septembra mase Plaščanske doline počeo je da jenjava neposredno po preuzimanju vlasti od strane Talijana 7. septembra, dok su s druge strane sve grlatije počeli da se pojavljuju pojedinci i grupice koji su zagovarali talijansku politiku »pacifikacije«. Upravo u toku čitavog septembra i kasnije Talijani su razvijali vrlo snažnu agitaciju pomirenja, iskazujući se »jedinim prijateljima Srba« i obećavajući im daljnji miran život. Takvoj talijanskoj agitaciji nisu uspijevali da se ozbiljnije suprotstave pomenuti pojedinci i grupe koji su ranije uspješnije djelovali na organiziranju oružanog otpora protiv ustaša. Otuda i dolazi do splašnjavanja revolucionarnog vala masa tokom septembra, što je produženo i u prvoj polovini oktobra 1941. godine. Istovremeno s ovom talijanskom agitacijom Talijani uspijevaju pronaći niz doušnika u redovima srpskog stanovništva koji, pored obavještavanja, istovremeno potpomažu njihovu agitaciju. Međutim, u toku septembra već se pojavljuju i prvi organiziraniji dodiri ustanika s Korduna i iz Like s pojedincima u Plaščanskoj dolini i okolini i utanačuju se organiziraniji oblici djelovanja. Rekonstrukciju ovih oblika uticaja isto tako je teško utvrditi, kao i centre i pojedince koji su to vršili. Prema sjećanjima savremenika organiziraniji uticaji na Plaščansku dolinu i okolinu otpočinju nekako istovremeno iz Like, s Korduna i iz Gorskog kotara.

Polovinom septembra sa Sušaka su se povratili u Ličku Jesenicu Nikola Čikara i Sveto Jurković. Ova dvojica bili su upoznati s organizacijom NOP-a sastajući se s nekim od članova KPJ na Sušaku. Odmah po njihovom dolasku obadvojica su otpočeli s agitacijom u Ličkoj Jesenici, Blatima i Begovcu za organiziranje oružanog otpora protiv okupatora i domaćih izdajnika. U tom nastojanju oni su se brzo povezali s ustanicima u Močilu i u Dabru. Pošto je organizator ustanka u Dabru Stevo Čuturilo dolazio i ranije u Ličku Jesenicu, to je sada ostvarena čvrsta veza između Dabra i Ličke Jesenice, pa su i prvi ustanici iz Ličke Jesenice zajedno s Nikolom Čikarom već na početku druge polovine septembra stupili u partizanski logor koji je organiziran u predjelu Konjske glave na području Dabra. Kako je Stevo Čuturilo bio član KPJ, a Nikola Čikara ostao s njim kao komesar odreda, to se s pravom pretpostavlja da je on već u toku septembra bio uključen u ćeliju KPJ tog odreda. Prema razvoju događaja pouzdanije bi se moglo tvrditi da su Stevo Čuturilo i Nikola Čikara uključivali područje Ličke Jesenice, Begovca i Blata u Liku, odnosno pod kotar Otočac, kao i da su preduzimali određene mjere u organiziranju organizacija NOP-a na ovom području. Veza s Močilima koja je u toku septembra ostvarivana imala je dvojaki cilj. Ova dvojica su ostvarivala tu vezu radi zajedničke suradnje i izvođenja zajedničkih akcija protiv neprijatelja, što je

prvi puta bilo i dogovoreno u zaplaniranoj akciji na oružničku postaju L. Jesenica za 25. septembra. Međutim bilo je i pojedinaca koji su se odlučivali na oružanu borbu, a bili su skloniji da to čine u sastavu ustanika iz Močila, pa su i težili da ih tamo prime i naoružaju, što nije ostvareno jer ni ovi nisu imali oružja. Iz obadvije ove linije povezivanja dolazi i do organiziranijih dodira između ovog područja i organizacije KP s područja kotara Slunja, ali se nosioci tog povezivanja ne mogu pouzdano utvrditi. Ovi dodiri tokom oktobra pojačani su, ali nisu dali i organizirani oblik, tj. na području Ličke Jesenice, Blata i Begovca ni u toku ovoga mjeseca nisu organizirane organizacije NOP-a, osim Odreda Pištenik koji je bio pod ustaničkom komandom iz Dabra.

U drugoj polovini septembra i u toku oktobra uspostavljene su čvršće veze aktivista NOP-a s područja Kunića s ustanicima u Drežnici. Iz tih veza rezultiralo je okupljanje ljudi u Kuniću i stvaranje organizacije oružanog otpora, ali u tom periodu nije došlo i do organiziranog djelovanja na stvaranju organizacija NOP-a. Određenije povezivanje područja Trojvrha, Vojnovca i Vajina Vrha, te dijela Josipdola s ustanicima u Tobolić izvršeno je krajem septembra 1941. godine. Upravo tada su predstavnici 3. rejona iz Zbjega došli na Trojvrh i povezali se s ustaničkom grupom Pitomi Javor. Poslije dobijanja određenih uputstava ova grupa je u prvoj polovini oktobra prešla u Tobolić, a u tom periodu s područja općine Josipdol u Tobolić je prešlo nekoliko ljudi koji su se uključili u Tobolićki partizanski odred. U drugoj polovini oktobra neki od ovih se vraćaju na područje Trojvrha (Lazo i Mane Miščević Prodanovići i drugi), koji prema uputstvima dobijenim od 3. rejona otpočinju s organizacijom NOP-a na području Vojnovca, Trojvrha, Vajina Vrha i Josipdola, a također u svoje djelovanje uključuju i Kunić.

Tokom septembra i oktobra izvršeno je i određenije povezivanje aktivista NOP-a iz Vere i Zebića s partizanskim odredom Konjska glava u Dabru, pod čijim su uglavnom uputstvima i djelovali na organiziranju NOP-a u ovim selima. U istom periodu došlo je i do nešto čvršćeg obostranog povezivanja Plaške Glave, Janje Gore, Latina i Podhuma s ustanicima na Kordunu, tj. u Zbjegu, Močilima i Tobolić. Tokom oktobra iz ovih sela pojedinci i manje grupe, prvenstveno omladinaca, odlazili su na područje kotara Slunj i tamo se povezivali s ustanicima, pa su jedni ostajali kao stalni borci Tobolićkog partizanskog odreda u Tobolić, dok su se drugi vraćali i nastavljali s djelovanjem na organiziranju oružane borbe po uputstvima koja su dobijali od rukovodilaca 3. rejona. S druge strane i Komanda 3. rejona tokom oktobra posvećivala je više pažnje Plaščanskoj dolini i okolini u nastojanju da je što brže uključi u vojničku organizaciju i otpočne s izvođenjem oružanih akcija na njenoj teritoriji. U tom nastojanju pouzdano se mogu utvrditi djelovanja Stjepana Milašinčića Šilje, Žarka Ćuića, Vilima Galjera Šiše, Miće Baraća i Dragića Brujića. S druge strane tokom oktobra i prvih dana novembra i organizacija KPJ kotara Slunja počela je određenije da zahvata Plaščansku dolinu u djelo-

krug svoga rada. To se posebno osjetilo poslije izbora privremenog KK KPH Slunja krajem oktobra 1941. godine. Već u to vrijeme ostvarene su čvrste veze s Radovanom Pogrmilovićem i Radovanom Kovačevićem koji su po upustvima toga rukovodstva prišli stvaranju organizacija NOP-a u Plaščanskoj dolini.

Iz čitavog toka navedenog procesa rezultiralo je stvaranje ćelije KPJ Plaški u toku novembra 1941. godine. Kao datum stvaranja nove ćelije KPJ Plaški može se uzeti 14. novembra. Međutim i oko datuma, kao i načina stvaranja ima izvjesnih nepodudaranja u izjavama saučesnika i savremenika. Svi savremenici s pravom tvrde da sveobuhvatno organiziranje NOP-a u Plaščanskoj dolini i okolini u stvari počinje s povratkom iz Beograda u Plaški Branka Latasa. Međutim i oko datuma njegovog povratka postoje razmimoilaženja. Prema rekonstrukciji niza zbivanja toga vremena Branko Latas se povratio u Plaški krajem oktobra, pa čak možda i prvih dana novembra 1941. g. No, po izjavi njegovog brata Ljubana proizlazi da se Branko povratio 20. oktobra, dok neki savremenici smatraju da je to moglo biti i 10. oktobra. Ovi posljednji smatraju da je i prva ćelija KPJ Plaški toga vremena osnovana 14. oktobra. Ovaj datum teško se može prihvatiti jer u ratnim podacima Nikole Komadine, jedinog preživjelog iz te ćelije, stoji da je primljen u KPJ novembra 1941. g., a tako je napisano i na spomen-ploči postavljenoj poslije oslobođenja u vezi s radom ćelije KPJ. U anketnom listu Nikole Komadine pisanom 1946. godine stavljen je datum prijema u KPJ 14. novembra. Isto tako i prema sjećanju Dušana Livade ta ćelija je stvorena u prvoj polovini novembra 1941. godine. Iz sačuvane dokumentacije KK KPH Slunj vidljivo je da se ova ćelija ne spominje do početka decembra 1941. godine.

Ostavljajući po strani pitanje utvrđivanja datuma osnivanja ćelije KPJ Plaški, ovdje ćemo iznijeti tok zbivanja.

Odmah po povratku Branko Latas se kao raniji član KPJ i dobar poznavalac Plaščanskih prilika, a sa iskustvom u organiziranju NOP-a stečenim u Beogradu, povezao s istaknutim pristalicama KPJ u Plaščanskoj dolini, kao i s organizatorima NOP-a na području kotara Slunj. U tom nastojanju, između ostalih, Branko se povezao s Radovanom Pogrmilovićem, Radovanom Kovačevićem, Đurom Grkovićem, Brankom Sedlarom, Dušanom Kosanovićem Mudrakom, Danicom Vulić i Nikolom Komadinom. Njih je upoznao sa zbivanjima u Srbiji, a od njih je dobio prve vijesti o situaciji u Plaščanskoj dolini i na području kotara Slunja. U razgovoru s ovim aktivistima, pojedinačno ili grupno, zaključeno je da se priđe organizirano sveobuhvatnom stvaranju organizacije NOP-a u čitavoj Plaščanskoj dolini i okolini. Istovremeno Branko je učinio i prve korake da se stvori ćelija KPJ Plaški. Upravo povezujući se s predstavnicima Komande 3. rejona, odnosno tada već štaba 3. bataljona KPO, Branko je pozvao sekretara privremenog KK KPH Slunj Dušana Livadu da dođe na područje Plaščanske doline radi stvaranja ćelije KPJ Plaški. Taj prvi osnivački sastanak održan je u zaseoku Pogrmilovići u kući Đure Pogrmilovića. Na sastanku su bili prisutni

Branko Latas, Nikola Komadina, Radovan Pogrmilović i Radovan Kovačević. Kao predstavnik OK KPH Karlovac na tom sastanku bio je Milutin Baltić, a kao predstavnik privremenog KK KPH Slunj Dušan Livada. Tada su sva pomenuta četvorica uključena u ćeliju KPJ Plaški koja je dobila ovlašćenje djelovanja za predratne općine: Plaški, Josipdol i Modrušu. Sekretar te ćelije postao je odmah Branko Latas. Članovi predratne ćelije KPJ Plaški Mane Pošmuga i Mile Ivčević tada nisu bili uključeni u ovu ćeliju, ali savremenici tvrde da su se oni vodili kao članovi te ćelije i da su bili na ličnoj vezi s Brankom Latasom, a zbog konspirativnih razloga i specijalnih zadataka nisu prisustvovali tada ni kasnije sastancima ćelije KPJ Plaški. Da li su ova dvojica zaista i vođena kao članovi te ćelije, još uvijek je sporno, jer se pouzdano zna da se ova ćelija početkom decembra proširila za još dva člana, tj. Ljubana Latasa i Dušana Vukelića koji su se povratili iz Beograda krajem novembra 1941. godine. Nešto kasnije, vjerovatno polovinom decembra, uključen je u ćeliju još jedan član. Savremenici tvrde da je to bio Dane Grba iz Međeđaka, inače metalski radnik u Slavonskom Brodu koji je u drugoj polovini decembra došao na teren Plaškog iz Beograda. Prema dokumentima iz decembra 1941. vidljivo je da ćelija KPJ Plaški ima 7 članova i 6 kandidata za članove KPJ. Međutim, prema dokumentu od 3. januara 1942. godine ćelija KPJ Plaški ima 7 članova i 2 kandidata za člana KPJ Plaški. Razlika u broju kandidata pokazala se uslijed toga što je do tog datuma formirana ćelija KPJ Lapat iz koga su sela uglavnom i bili kandidati za člana KPJ u ćeliji Plaški.

Ćelija KPJ u selu Lapat formirana je 21. decembra 1941. godine od 6 članova koji su prošli jednomjesečni kandidatski staž. Prema sjećanjima učesnika to su bili: Dragica Skorupan, Dušan Skorupan, Mićo Skorupan, Stevo Trbojević, Bogdan Komadina i Drago Domjanić. U ovoj ćeliji tokom januara i februara došlo je do izmjena u tome što je Stevo Trbojević u februaru 1942. godine upućen u partizansku jedinicu, a Bogdan Komadina odstranjen iz ćelije zbog neslaganja s njenom politikom.

U Kuniću ćelija KPJ formirana je krajem decembra 1941. od 3 člana i 2 kandidata. Za članove KPJ primljeni su Stevo Popović Lončar, Mile Klipa i Milan Kosanović Kićin. Tokom januara 1942. godine poginuo je Milan Kosanović Kićin pa je u ovu ćeliju uključen Dane Grba iz ćelije KP Plaški. Kandidati su bili Mane Kosanović Ćošan i Toma Gašparević, ali su krajem januara 1942. isključeni. Organizacioni razvoj ove ćelije teško je pratiti prema sjećanjima učesnika, ali prema dokumentima KK KPH Slunj vidljivo je da ćelija 2. februara 1942. g. ima 2 člana, dok je jedan član poginuo, a dva su isključena.

U organiziranju ćelija u partizanskim jedinicama s terena Plaščanske doline i okoline proces je tekao sporije i neravnomjerno. A i rekonstrukciju ovog procesa teško je izvršiti bilo da nema dovoljno dokumenata ili su pak zatajila sjećanja učesnika. Pouzdano se zna da je do kraja 1941. godine vršen pokušaj da se organizira ćelija u Humskom vodu, ali se u tome nije uspjelo, osim što je primljen jedan borac

za kandidata KPJ. Više se nije uspjelo ni do kraja marta 1942. godine. Isto tako svi pokušaji da se organizira ćelija KPJ u Pišteničkom vodu nisu dali rezultate. Prema sjećanjima učesnika pouzdanije se jedino može tvrditi da je u tom vodu krajem decembra primljen za kandidata KPJ Milan Ogrizović koji je poginuo početkom 1942. godine. U Verskom vodu oformljena je ćelija KPJ najvjerojatnije 19. decembra 1941. godine. Pouzdano se zna da je tu ćeliju sačinjavalo 6 članova KPJ koji su došli s dijelom Dabarske partizanske čete u sastav Verskog voda, kao i da su tada primljena u članstvo ove ćelije još tri borca iz Vere, među kojima Pero Šumonja Kraljić i Stjepan Šupica Število dok se imena trećeg člana ne sjećaju. Ova ćelija do početka 1942. g. povećala se na 11 članova. Takvo stanje ostalo je do kraja marta 1942. g. s tom razlikom što je jedan član poginuo.

Neposredno poslije stvaranja ćelije KPJ Plaški došlo je do bitnih izmjena u čitavoj organizaciji NOP-a na području Plaščanske doline i okoline. Kako je ćelija KPJ Plaški bila odgovorna za čitavi ovaj teren, to su unutar ćelije izvršene precizne raspodjele dužnosti svakog člana, kako u djelovanju na određenom teritoriju, tako i u pogledu zaduženja po pojedinim sektorima rada. Tako je odmah izvršena najprije podjela teritorija i za svaku zadužen po jedan član ćelije. Istovremeno pojedini članovi, među kojima posebno sekretar, dobili su posebna zaduženja za organizaciju omladine, žena i organa narodne vlasti. U toj raspodjeli odgovorne dužnosti dobili su Branko Sedlar i Đuro Grković, iako tada nisu primljeni u članstvo KPJ. Zahvaljujući preciznoj raspodjeli i uputstvima ova ćelija za vrlo kratko vrijeme uspjela je da objedini djelatnost svih aktivista NOP-a na ovom terenu, pronađe nove i uvrsti ih u organizaciju djelovanja. Postigavši to, odmah se pristupilo stvaranju seoskih NOO-a, rezervnih odreda, seoskih straža, organizacija omladine i žena. Sa stvaranjem ćelije KPJ u Laptu i u Kuniću došlo je do izvjesnih izmjena u zaduženjima, tako da je članstvo ovih novih ćelija preuzimalo uglavnom dužnosti djelovanja u svojim i susjednim selima, dok je ćelija KPJ Plaški ostala i dalje u svojstvu objedinjavanja rada ovih dviju ćelija, kao i ćelija u partizanskim jedinicama, te cjelokupnog djelovanja na području Plaščanske doline i okoline.

Tokom novembra, decembra 1941. te januara i februara 1942. godine težište ćelije KPJ Plaški, kao i kasnije ćelija Lapat i Kunić bilo je na, između ostalog, izboru seoskih NOO-a, stvaranju omladinskih organizacija, kao i organizacija AFŽ-a. Isto tako značajan zadatak koje su ove ćelije vršile bio je razbijanje talijanske i pročetničke propagande usmjerene na onemogućavanje organiziranja NOP-a na ovom području. Tokom novembra i decembra 1941. i januara 1942. godine proces stvaranja seoskih NOO-a uglavnom je bio završen za općinu Plaški, osim Saborskog i dijela Ličke Jesenice, te za veći dio općine Josipdol. U stvaranju organizacije AFŽ-a uspjelo se već u toku decembra da se ove organizacije oforme u nizu sela Plaščanske općine, kao i da se stvore 2 odbora AFŽ-a — jedan u Plavča-Dragi i drugi u Laptu. Posebnu aktivnost u organiziranju žena AFŽ pokazale

su Dragica Skorupan i Nada Jakšić, a veliku pomoć također je pružila i Mica Milašinčić kao član Kotarskog odbora AFŽ za Slunj. Rad na organiziranju žena intenzivno je nastavljen i u prvim mjesecima 1942. godine kada je osnovano više odbora AFŽ-a i gotovo u svim selima stvorene organizacije.

U pogledu organiziranja omladine preduzete su mjere odmah po formiranju ćelija KPJ Plaški. U početku taj proces poprimio je gotovo iste karakteristike kao i na Kordunu. Naime u organizaciju omladine ulazili su svi omladinci i omladinke iz sela. Krajem decembra 1941. godine u tom pogledu došlo je do izmjena. Na osnovu uputstava OK KPH Karlovac prišlo se i na ovom terenu reorganizaciji tako što su po selima stvarane organizacije Saveza mlade generacije u koje su ulazili omladinke antifašističke orijentacije, a od najboljih omladinaca stvarane su organizacije SKOJ-a. Tako su već pri kraju decembra 1941. g. stvorene organizacije SKOJ-a u Plaškom, Laptu, Plaškoj Glavi I, Janja Gori, Kuniću, Podhumu i Veri. Stvaranje organizacija SKOJ-a nastavljeno je intenzivno u početku 1942. godine tako da su već u prva tri mjeseca stvorene u svim selima općine Plaški, osim u Saborskom, Ličkoj Jesenici, Blatima i Begovcu. Isto tako u tom periodu osnovane su organizacije SKOJ-a u dijelu josipdolske općine — Trojvrhu, Vojnovcu i Vajinu Vrhu. Stvaranjem organizacija SKOJ-a ostvaren je novi kvalitet u poletu i uključivanju masa u NOP. Ove organizacije, kao i organizacije AFŽ-a najviše su doprinijele u populariziranju NOP-a, kao i u svakodnevnom izvršavanju njegovih zadataka. Pored toga što su organizacije SKOJ-a vršile neprekidnu mobilizaciju omladinaca za partizanske jedinice, one su kao i organizacije AFŽ-a bile osnovni oslonac ćelijama KPJ i seoskim NOO-ima u njihovom djelovanju.

Posebno mjesto ćeliji KPJ Plaški pripada u objedinjavanju djelovanja partizanskih jedinica na području Plaščanske doline i okoline. U dogovoru sa KK KPH Slunj i štabom 3. bataljona ćeliji je uspjelo da se pri kraju 1941. godine objedine Verski, Pištenički i Humski vod u Plaščansku partizansku četu koja je dobila sektor djelovanja Plaščansku dolinu i okolinu. Ovo je bio veliki poduhvat jer su time konačno objedinjene sve snage NOP-a u Plaščanskoj dolini i okolini u djelovanju na izvršavanju zadataka koji su proizlazili iz opće poznatih ciljeva NOP-a u Hrvatskoj, odnosno u Jugoslaviji. Ovo je bilo značajno i zbog toga što je Plaščanska dolina i okolina u to vrijeme predstavljala posebno značajnu teritoriju u objedinjavanju snaga NOP-a Korduna, Like i Gorskog kotara. S druge strane ćeliji KPJ Plaški pošlo je za rukom da u organizaciji NOP-a u Plaščanskoj dolini maksimalno iskoristi sve snage Verskog i Humskog voda, odnosno kasnije Plaščanske partizanske čete. Upravo na ovom terenu je došlo do posebnog izražaja angažiranje partizana u organizaciji NOP-a na terenu. To je posebno došlo do izražaja u drugoj polovini decembra 1941. g. i u prva tri mjeseca 1942. godine. Posebno u tome isticali su se Stevo Čuturilo, Drago Domjanić, Pero Šumonja Kraljić i Dušan Kosanović Mudrak,

a također značajnu pomoć pružali su i članovi Štaba 3. bataljona KPO Stjepan Milašinčić Šiljo, Vjekoslav Klobučar Cort, Mićo Barać, kao i komandant 2. KPO Robert Domani, te komesar 1. čete (tobolićke), 3. bataljona Nikola Čikara. U cjelokupnom procesu narastanja NOP-a u Plaščanskoj dolini i okolini veliku pomoć pružali su i članovi KK KPH Slunj, posebno njegov sekretar Dušan Livada. Upravo za cio proces narastanja NOP-a u Plaščanskoj dolini i okolini za period novembar-decembar 1941. i januar-mart 1942. godine karakteristično je uspješno koordiniranje djelovanja KK KPH Slunj, štaba 3. bataljona, komande Plaščanske partizanske čete i ćelije KPJ Plaški. U objedinjavanju ovog djelovanja posebno mjesto pripada svakako i Branku Latasu koji je u tom periodu ispoljio velike organizatorske sposobnosti i znalački prišao razrješavanju niza problema, angažirajući najsposobnije i najsmjelije na poslovima koji su presudnije uticali na čitav tok zbivanja.

U procesu narastanja NOP-a u Plaščanskoj dolini i okolini ćelija KPJ Plaški zajedno s ćelijama u Laptu i Kuniću, te u sadejstvu s onom u Verskom vodu, uspješno je tokom ovog perioda slamala otpore politici izvođenja oružanih akcija protiv okupatora i domaćih izdajnika, koji su se tu i tamo pojavljivali u svim selima u manjoj ili većoj oštrini. Izuzetak u tome bilo je područje Ličke Jesenice i okoline. Na tom području snage, koje su pružale otpor izvođenju oružanih akcija protiv okupatora i zagovarale saradnju s Talijanima, bile su znatno jače i djelovale su vrlo zakamuflirano. Ćelija KPJ Plaški, kao i ona u Laptu uspjele su da proniknu u suštinu djelovanja tih* snaga i otpočele su s pojačanim djelovanjem na tom području. Upoređo s tim ove su ćelije predlagale KK KPH Slunj da se pojača i s njihove strane djelatnost na ovom području, obavještavajući ga o vidljivim oblicima pročetničkog djelovanja i ukazujući na jedno od žarišta tog djelovanja — Pišteničkі vod. Međutim u tom pogledu nisu izvršene sve potrebne analize kako u ćelijama KP Plaški i Laptu tako ni u KK KPH Slunj, a prema tome nisu ni preduzete sve mjere koje su bile na raspolaganju snagama NOP na tim područjima. Iako je izvršeno razoružanje Pišteničkog voda i kažnjeni krivci a zatim ponovo vraćeno oružje i u vod upućena dvojica-trojica ljudi kao pojačanje u političkom djelovanju, kasniji događaji su pokazali da nije učinjeno sve kako bi se likvidirala pročetnička djelatnost. Prema ocjeni komunista Plaščanske doline u Pišteničkom vodu nisu pronađeni i svi krivci, kao ni glavni agitatori zagovaranja saradnje s Talijanima na području Ličke Jesenice i okoline. Otuda i pojačano djelovanje komunista iz ćelija KP Lapta i Plaški na tom području tokom februara i marta nije dalo odlučujuće rezultate. Upravo u tom pojačanom djelovanju pokazalo se da su antinopovske snage snažne i vrlo zakamuflirane i da za prodiranje NOP-a u to područje treba angažirati znatno jače snage komunista, kao i partizanskih jedinica. S druge strane prividno izjašnjavanje za NOP na tom području upravo onih koji su najviše kamuflirano i davali otpor politici NOP-a zavaravalo je partijska i vojna rukovodstva na području

kotara Slunja, a u izvjesnoj mjeri i komuniste u Plaščanskoj dolini da proniknu u suštinu zbivanja. To je bio i jedan od razloga da je poznati puč od 3/4. aprila 1942. godine bio iznenađujući.

U organizacionom pogledu došlo je do izvjesnih izmjena u Plaščanskoj dolini u periodu od januara do marta 1942. godine. Krajem 1941. godine dotadašnji sekretar ćelije KPJ Plaški Branko Latas primio je dužnost komesara 3. bataljona 2. KPO. Umjesto njega sekretar iste ćelije postao je Ljuban Latas i tu dužnost vršio je do kraja februara kada je upućen u partizansku jedinicu. Poslije njegova odlaska sekretar je postao Dušan Vukelić. Iz ćelije KPJ Kunić tokom januara poginuo je jedan član KPJ, a jedan je otišao u parizansku jedinicu. Isto tako iz ćelije KPJ u Verskom odredu do kraja marta 1942. g. poginula su dva člana KPJ. Tokom februara primljeni su za kandidate KPJ u ćeliju Plaški Đuro Grković i Branko Sedlar. Tokom marta još su neki aktivisti primljeni za kandidate KPJ u Plaščanskoj dolini, ali nije utvrđeno gdje i koji su to ljudi. U Plaščanskoj partizanskoj četi do kraja marta uspjelo se oformiti aktive SKOJ-a u Verskom i Humskom vodu, dok je to isto pokušano učiniti i u Pišteničkom vodu prekomandom skojevaca iz prethodna dva voda. Međutim taj proces je već u začetku prekinut u tom vodu, jer se oni koji su određivani u prekomandu u većini nisu odazvali plašeći se nove sredine, jer su znali da u tom vodu preovlađuju pročetničke tendencije.

Organizacija aktiva SKOJ-a i odbora AFŽ-a po selima Plaščanske doline tokom februara i marta 1942. godine postignuti su dobri rezultati i gotovo u svim srpskim selima osim na području L. Jesenice stvoreni su aktivi SKOJ-a i odbori AFŽ-a — u nekim selima i po dva. Tokom marta oformljeni su KK SKOJ-a Slunj, kao i Kotarski odbor AFŽ-a Slunj što je mnogo doprinijelo da se i u Plaščanskoj dolini svestranije pristupi radu na osnivanju i učvršćivanju tih organizacija. Ovdje je posebno karakteristično za organizaciju omladine da je krajem marta završen proces u Plaščanskoj dolini organizacionog raščišćavanja odnosa Saveza mlade generacije i SKOJ-a. Upravo, slično kao i na Kordunu krajem 1941. i početkom 1942. godine u organiziranju omladine u Plaščanskoj dolini išlo se u širinu. Organizirani omladinci i omladinke po nekim rukovodiocima smatrani su svi skojevcima i počela se ustanovljavati praksa da svi omladinci koji ispunjavaju antifašističko raspoloženje istovremeno postaju članovi SKOJ-a. Na intervenciju viših partijskih rukovodstava ova praksa je prekinuta i u Plaščenskoj dolini, pa su tokom februara i marta 1942. godine raščišćeni i ovi problemi. Upravo u tom periodu izvršen je odbir najboljih omladinaca i omladinki i od njih organizirani aktivi SKOJ-a, dok su gotovo svi ostali omladinci i omladinke organizirani u Savez mlade generacije. Svi skojevci istovremeno su bili i članovi Saveza mlade generacije i u najviše slučajeva rukovodioci organizacija po selima. Ovo organizaciono raščišćavanje imalo je veliki značaj jer je tako antifašistička omladina stekla svoje rukovodstvo u najaktivnijim omladincima i omladinkama koji su cjelokupnu organizaciju odlučnije, smjelije i brže usmjeravali na izvr-

šavanje postavljenih zadataka. To se posebno osjetilo u angažiranju aktiva SKOJ-a na mobilizaciji kako svojih članova tako i članova Saveza mlade generacije za partizanske jedinice.

Na kraju valja istaći, pored rečenog, da je novoformirana ćelija KPJ Plaški kao rukovodeća u zajednici s ćelijama KPJ u Laptu i Kuniću uspjela do kraja marta da postane stvarni rukovodilac svih snaga NOP-a u Plaščanskoj dolini i da ih odlučno usmjerava na izvršavanje prije svega oružanih zadataka. Da su se u toku od januara do marta 1942. g. uspjeli savladati otpori oružanoj borbi protiv okupatora u najvećem dijelu srpskih sela Plaščanske doline i okoline, kao i organizaciono objediniti snage NOP-a, svakako je jedan od najkrupnijih uspjeha ovih ćelija. A bilo je i propusta, posebno u odlučnijem djelovanju na području L. Jesenice, kao i u nekim selima općine Josipdol. Upravo u ovim posljednjim gdje je stanovništvo srpske narodnosti gotovo u potpunosti prihvatilo liniju NOP-a navedene ćelije KPJ nisu bile odlučne i da to organizaciono potvrde stvaranjem ćelija na tom području. U odnosu na zahvatanje u NOP hrvatskih sela, mada je bilo pojedinačnih uspjeha, u ovom periodu navedene ćelije nisu uspjele da izvrše značajniji prodor, a nisu ni imale vremena jer su se morale koncentrirati na djelovanje u selima gdje su i formirane. Ovome treba dodati i to da je u ovom periodu otpor prodiranja NOP-a u hrvatskim selima bio još uvijek snažan i da su ustaške organizacije, vlasti NDH i oružnici uprezali posljednje snage protiv pomenutog prodora, razvijajući vrlo snažnu propagandu da upravo od snaga NOP-a prijeti najveća opasnost hrvatskom življu jer su one »četničke«, što je imalo uti-* čaja na hrvatske seljake jer su mnogi vjerovali takvoj propagandi.

Isto tako ovdje se može naglasiti da je i pored obilate pomoći koju je KK KPH Slunj pružao ćeliji KP Plaški u čitavom ovom periodu, ipak bilo i izvjesnih nerazumijevanja i različitih prilaza u ocjenjivanju stvarnih političkih kretanja u Plaščanskoj dolini i okolini. Jedno od tih je i pitanje ocjene četničke opasnosti. Iz sjećanja preživjelih članova KPJ toga perioda i dokumenata te su razlike uočljive. Četničku opasnost, kao i njene nosioce, nešto su šire poznavali članovi KPJ s područja Plaščanske doline pa su u tom smislu i davali određenije prijedloge za njenu likvidaciju. Međutim kod nekih članova KK KPJ Slunj i vojnih rukovodstava sa Korduna izgrađivalo se shvatanje da su ocjene članova KPJ iz Plaščanske doline pretjerane i da se četnička opasnost, koju su i oni uočavali, može lakše savladati. Događaji od 3/4. aprila 1942. godine pokazali su da je u odnosu na četničku opasnost u Plaščanskoj dolini i okolini bilo obostranih propusta i da nisu sve raspoložive snage adekvatno postupile prema stvarnom razvoju događaja.

Nikola Komadina

USTANAK I STVARANJE PRVIH PARTIZANSKIH JEDINICA

Početni oblici i intenzitet organiziranja oružanog otpora okupatoru i domaćim izdajnicima u Plaščanskoj dolini i okolini u izvjesnoj mjeri razlikuju se od susjednih krajeva Like, Korduna i Gorskog kotara. Razlog tome, pored ostalog, bio je u nepostojanju organizacije KPJ u vrijeme otpočinjanja oružane borbe. Jedina ćelija KPJ, inače brojna i posebno politički snažna, razbijena je u prvim ustaškim naletima. Dio njenih članova ubijen je dok su se preostali sklonili na Sušak, u Beograd, Ogulin i Zagreb. Isto se desilo s mnogim ljudima koji su bili pod uticajem KPJ i demokratskog revolucionarnog pokreta. Ono što je ostalo, mada nije prekidalo s djelovanjem, nije imalo ni približno potrebna uputstva, niti se snašlo u povezivanju, a nije imalo ni dovoljno snage, znanja i iskustva da šire i odlučnije zahvati čitav teren u organizovanju oružanog otpora. Organizacija KPJ u Ogulinu, koja je prirodno bila nadležna da u takvoj situaciji zahvati i ovaj teren, priskoči u pomoć i direktno se angažira, zatajila je, bilo da nije bila snažna i sposobna, ili pak da je nagrizana oportunizmom. Organizacije KPJ iz susjednih krajeva Like, Gorskog kotara i Korduna također u početku nisu pritekle u pomoć, bilo da su se kruto držale nadležnosti, nisu poznavale situaciju ili su pak bile suviše zauzete poslovima na svojim terenima. I okružno rukovodstvo KPH za Karlovac nije se najbolje snašlo da brzo intervenira i da na ovaj značajni prostor uputi svoje ljude za pomoć, ili pak među domaćim ljudima pronađe odlučnije i povjeri im određene zadatke. Upravo zbog svega toga, i u činjenici da se nije našla ni jedna grupa ili pojedinac od pripadnika građanskih stranaka da odlučno ustane protiv okupatora i domaćih izdajnika, organiziranje oružanog otpora teklo je u početku dosta sporo i neodlučno, dijelom spontano, a dijelom usko organizirano. Kasnije, kada su izvršena prva povezivanja sa susjednim krajevima, dobijena pomoć od istih i obnovljen rad ćelije KPJ u Plaškom, proces oružanog otpora tekao je sve organizovanije, poprimivši ubrzo sve one oblike karakteristične za susjedne krajeve, posebno za Kordun.

Kao i u susjednim krajevima tako je i u Plaščanskoj dolini i okolini rasplamsavajući ustaški teror izazvao zbunjenost kod naroda, pometnju u ocjeni pravog razvoja događaja, gubljenje perspektive i djelimično počeo da baca stanovništvo u očajanje. Takav tok kretanja znatnije se uočava od momenta većih hapšenja koncem maja da bi u toku juna i jula dobijao izvjesne oscilacije, zavisno od djelovanja ustaške propagande. U ova dva mjeseca, posebno od momenta napada Njemačke na SSSR, uočavaju se znaci ohrabrenja — htijenja pružanja oružanog otpora, organiziranja samoodbrane, nedozvoljavanje ustašama da dalje vrše hapšenja, traženje izlaza i osiguranja trajnije perspektive. S druge strane uočavaju se i znaci pravljenja mostova s ustašama, posebno, s Talijanima u cilju spašavanja golog života. Pojavljuju se i posebni zagovarači ustaške politike o pokrštavanju Srba, a da ni sami nisu

svjesni u kojoj je to mjeri bila samo njihova zamka. Zagovaranje pokrštavanja najčešće vrše seoske pojedine starješine i neki uticajniji ljudi po selima, koji su na to podstaknuti od ustaša. U nešto određenijem obliku, ali više tajno, pojavljuju se i zagovarači oslonca na Talijane, smatrajući da ih jedino ovi mogu spasiti od ustaškog terora. Osim ovih dviju nešto vidljivijih struja javljaju se i zagovarači oružanog otpora ustašama, a nešto manje Talijanima. Ovi su mahom mlađi ljudi i u svojim htijenjima dovoljno odlučni, ali se ta odlučnost gubi u masi ostalih ili je savladava tradicija slušanja starijih.

Pa ipak tokom jula kretanja ljudi u traženju izlaza iz date situacije postaju življa. Spontano ili organizirano, to je period sklanjanja ljudi od oka ustaša. Negdje vidljivije, a negdje gotovo neuočljivo nastaju zbjegovi odraslih muškaraca. Mahom su to grupe dvojice, trojice, a ponegdje i do desetak ljudi. Ove grupice su međusobno nepovezane, ili pak postoje neke niti, ali su nevidljive. Ipak lanac zbjegova prekriva čitavu Plaščansku dolinu i okolinu. U tom lancu javljaju se, rastu ili se gase razne ideje da bi na kraju ipak najjače iskrile one koje vode oružanom otporu. Krajem jula i početkom augusta u tim zbjegovima je sve življe. Brže niču nove ideje i brže sazrijevaju. To je upravo odgovor na pojačani, sada vidljivi teror ustaša, njihovog pokolja stanovništva na Trojvrhu i Vojnovcu, bacanje ljudi u jamu Balinku kod Saborskog itd. Vrenje kod ljudi u zbjegovima jača, ozlojeđenost se približava nenormalnom, gnjev na momente zamračuje razum. Ali i u tom košmaru sve određenije izbija razumno htijenje — da se organizira oružani otpor. No donošenje odluke o tome — najteži je problem. Da **lf** zato što nema ljudi s istančanom i jasnom perspektivom ili pak što pobjeđuje tradicija pokoravanja vlasti, državi. Utvrditi taj odnos u ovom kraju, ipak je teško. Ostaje činjenica da ljudstvo kod kuća ili u zbjegovima širom Plaščanske doline i okoline nije imalo sigurnije vijesti o zbivanjima u susjednim krajevima u pogledu organiziranja i otpočinjanja oružane borbe. To bi možda bio najvjerojatnije i najodređeniji odgovor da počeci oružanog otpora u Lici, Gorskom kotaru i na Kordunu nisu zahvatili i ovu dolinu.

Ovo, međutim, nikako ne negira činjenice da je u lancu zbjegova u ovom kraju postojala volja, mjestimično i vrlo odlučna za pružanje oružanog otpora ustašama kao i to da su ti zbjegovi u sebi nosili i razvijali snažnu klicu sveopćeg narodnog bunta. No, utvrditi određenije gdje se, kada i u kojem zbjegu začela ta klica, vrlo je teško. Stoga ćemo ovdje učiniti samo pokušaj da se utvrde bar osnovne crte razvijanja ideje oružanog otpora i njeno ovaploćenje u stvaranju oružanih jedinica.

Oružana grupa Pitami Javor

Kako su ustaški teror i pljačka nad srpskim stanovništvom Trojvrha jačali, tako su se i ljudi sve više počeli sklanjati u obližnje šumarke, izgovarajući se da idu poslom — u sječu drva, kosidbu, branje

lišća za stoku i slično. Među tim ljudima otpočeli su razgovori o izlazu iz situacije. Njihovu nejasnoću prekinuli su braća Lazo i Mane Miščevići Prodanovići i braća Vlado i Milanko Kovačići. Ova četvorica, odlučna da se ne puste u ruke ustaša, počeli su zagovarati organiziranje oružanog otpora. Kada u tome nisu dobili određenu podršku, odlučili su da otpočnu oružanu borbu protiv ustaša sami računajući da će im se, ranije ili kasnije, pridružiti i ostali. Nisu imali čistu predstavu o tome šta se radi u drugim krajevima a niti u pogledu taktike u otpočinjanju oružane borbe. Jednostavno, riješili su da počnu. Uzeli su svoje tri vojničke puške, jedan pištolj, dvije bombe i oko dvjesto metaka i uspostavili svoj logor ispod Klekinje nedaleko od zaselaka Prodanovići i Jančići. To mjesto poznato je kod naroda Trojvrha pod imenom Pitomi Javor, pa se tim nazivom označavala i ova prva ustanička grupa. Ovaj logor uspostavljen je 25. jula jer je upravo toga dana odlučeno da izađu na Pitomi Javor gdje su postavili i svoj šator. Dva ili tri dana kasnije ovoj četvorici se pridružio Stevo Popović Lončar, radnik, priženjen u Kuniću. Iz logora oni su naizmjenično vršili osmatranje i izviđanje prema Sabljacima, Cerovniku i Vojnovcu, a tokom noći stražarili. Hranu su dobivali od svojih kuća i gostionice braće Miščević Prodanović. Prvu oružanu akciju ova grupa je izvela 6/7. augusta protiv ustaša. Upravo te večeri u zaseoke Jančiće i Prodanoviće upale su ustaše i počele s pljačkom. Primijetivši ih pomenuti ustanici su se privukli i otvorili na njih puščanu vatru. U tom trenutku ustaše su se razbježale da bi se nakon stotinjak metara zaustavile i odgovorile vatrom. Obostrano puškaranje potrajalo je duboko u noć, ali bez rezultata s jedne i s druge strane. Na kraju su se ustaše povukle u pravcu Josipdola, a ustanici u svoj logor.

Sutradan ujutro, tj. 7. augusta, u Trojvrh su upale jače ustaške snage koje su došle iz Ogulina i Josipdola i izvršile pokolj srpskog življa. Ocijenivši da su preslabi da im se suprotstave ustanici su se odlučili samo na to da obavijeste stanovnike o nailasku ustaša pozivajući ih da se sklone u šumu, a zatim se i sami povukli u pravcu Male Kapele. Tamo, duboko u šumi, formirali su novi logor gdje su ostali nešto više od mjesec dana. Pošto je za pokolj na Trojvrhu netko bacio »krivicu« na ove ustanike i bilo ozbiljnijih znakova da ih se za to kazni, ova oružana grupa morala je obratiti pažnju i na tu opasnost. Zbog toga je njihovo skrovište ostalo potpuna tajna osim za nekoliko pojedinaca iz Kunića u koje su imali najveće povjerenje i koji su im donosili hranu. Sami ili preko ovih ljudi iz Kunića nekoliko puta su pokušavali usposaviti vezu s Drežnicom i Gackom dolinom, ali u tome nisu uspjeli.

Pošto su dobili pouzdana obavještenja da su Talijani preuzeli vlast u 2. okupacionoj zoni, ova grupa se polovinom septembra vratila na Trojvrh. Iako više nisu imali svoj logor, ova petorica ustanika više se nalazila zajedno nego što su spavali kod svojih kuća. Svjesni početka vjerovali su u oružani otpor, ali su isto tako znali da se za njega treba i šire organizirati i međusobno povezati. U tom pravcu oni su i nastavili

svoje djelovanje. Zahvaljujući tome vijesti o postojanju ove grupe pročule su se cijelom Plaščanskom dolinom i okolinom, čak i na Kordunu, posebno u rejonu Primišlja. Tako već 30. septembra iz Močila dolazi u Trojvrh Vilim Galjer Šišo u svojstvu predstavnika Komande 3. rejona i vodi razgovore s učesnicima oružane grupe Pitomi Javor o nastavljanju oružane borbe. Kako je Galjera na Trojvrh doveo Jovo Ličina Kovač, koji je do uoči pokolja živio u ovom selu a sada već bio partizan odreda Tobolić, to je uspostavljena prisna veza između oružane grupe Pitomi Javor i partizanskog odreda Tobolić. Poslije Galjera kod oružane grupe Pitomi Javor u dva ili tri navrata dolazio je i Dušan Kosanović Mudrak i vodio s njima duge razgovore o potrebi organiziranja veće oružane jedinice i o mogućnostima da se prebace u Tobolić gdje se već nalazilo nekoliko partizana iz Plaščanske doline i okoline. Na kraju Dušan je ovoj grupi pomogao da se polovinom oktobra prebaci u Tobolić, odnosno u zaselak Sekuliće gdje je najčešće i bilo boravište partizanskog odreda Tobolić. U odlasku ovoj grupi su se priključili Joso Trbojević Kadet, Bogdan Jančić, Stevo Jančić i Mane Šupica Španac. Svi su se oni uključili u sastav Partizanskog odreda Tobolić. Time je prestala da postoji oružana grupa Pitomi Javor.

Oružana grupa u Krasnici

Za prvu oružanu jedinicu sastavljenu od partizana Vere postoje udomaćena dva naziva — Odred Vera ili Odred Krasnica. Prvi naziv se odnosi na ime sela, a drugi na ime predjela šume u Kapeli, tj. mjesta gdje je izgrađen prvi partizanski logor. Prvi sačuvani dokumenat o postojanju ove jedinice datiran je s 14. decembrom 1941. godine. Po tom dokumentu zvanični naziv je Samostalni vod Vera u sastavu 3. bataljona, 2. KPO. Međutim, i poslije ovog zvaničnog naziva, borci ovog voda nazivali su svoju jedinicu odredom Vera sve do stvaranja Plaščanske partizanske čete, pa i dugo kasnije, bilo da su se navikli na taj naziv ili pak nisu bili dovoljno upoznati s partizanskom formacijom koja je u to vrijeme bila na snazi na Kordunu.

Datum osnivanja Samostalnog voda Vera ne može se sa sigurnošću utvrditi zbog niza okolnosti. Najvjerojatnije da je osnovan 10. decembra 1941. godine u Veri od dobrovoljaca toga sela i grupe boraca Dabarske partizanske čete koji su nekoliko dana ranije izbjegli s područja općine Dabar ispred talijanske ofanzive. Međutim proces stvaranja ovog Voda nešto je duži.

Ubrzo poslije sloma Kraljevine Jugoslavije u rodnu Veru vraća se iz Jugoslavenske vojske radnik Đuro Večerinović uspjevši tri puta da pobjegne iz njemačkog zarobljeništva. Poznat od ranije u selu kao smion, odvažan i hrabar momak sada je bio još više poštovan i njegovi savjeti ljudima da se sklanjaju ispred ustaša, kao što je to i sam činio, prihvatani su. Nekako u isto vrijeme u rodnu Veru dolazi iz Vinkovaca kožarski radnik Pero Šumonja Kraljić. Hrabar, staložen i prekaljen

u višegodišnjem radu skojevske organizacije u Vinkovcima, Pero se odmah aktivirao u selu u agitaciji za sklanjanje ljudi ispred ustaša i, posebno, organiziranja otpora okupatoru i domaćim izdajnicima. Pristupačan u razgovorima, naročito sa starijim ljudima i ubjedljiv u svojim obrazlaganjima, Pero je vrlo rano stekao simpatije kod gotovo čitavog sela, posebno poslije suprotstavljanja ocu da se ispred ustaškog terora skloni u Srbiju. Upravo saznavši da ga ustaše uporno traže u Vinkovcima, Pero se odlučio da ostane u Veri čvrsto riješen da učini što je više moguće u organizaciji oružanog otpora okupatoru. Kao i Đuro Večerinović i Pero Šumonja Kraljić vrši veliki uticaj na ljude da se sklanjaju od ustaša. S njima od početka prisno sarađuje odlučni Stjepan Šupica Število. Uglavnom pod njihovim uticajem ljudi se sklanjaju u predjelu Krasnice gdje se pristupa organiziranju zbjegova i njihovom obezbjeđenju od ustaša. Ta djelatnost dolazi do punog izražaja 1/2. augusta kada su uspjeli da obavijeste ljude da se sklone ispred ustaša koje su iznenada upale u Krasnicu računajući da će seljake pohvatati na spavanju. Poslije ovog slučaja sva trojica — Đuro, Stjepan i Pero — angažiraju se na prikupljanju oružja u nastojanju da privole ljude na pružanje organiziranog otpora ustašama i okupatoru.

U tom htijenju doprle su do sela krajem septembra i prve vijesti 0 ustanku u Lici. Donijele su ih žene koje su išle u posjetu rodbini u Dabar. Na njihovu priču da su tamo vidjele gerilce odmah se uputila jedna grupa ljudi da te vijesti provjeri. Po dolasku u Dabar ovi su se uspjeli sastati s komandirom Partizanskog odreda Konjska glava Stevom Čuturilom od kojeg su dobili nešto detaljnija obavještenja o ustanku u Lici kao i uputstva za organiziranje oružanog otpora okupatoru i ustašama.

Odmah po njihovom povratku pristupilo se planskom pronalaženju 1 prikupljanju oružja, kao i agitaciji za organiziranje oružanog otpora. Za nepun mjesec dana uspjelo se sakupiti 6 vojničkih, 9 lovačkih i 5 pištolja te oformiti oružanu grupu koja je pod rukovodstvom Đure Večerinovića i Pere Šumonje ostala u obezbjeđenju sela i pripremila se za otpočinjanje oružane borbe. Djelujući politički u Veri i pribrežnom selu Zebiću i zaseoku Opsenicama ova grupa je krajem oktobra ili početkom novembra pripremila zbor u Krasnici kod izvora Kapelska vodenica, a prisustvovali su mu ljudi iz Vere, Zebića, Plaške Glave i nekoliko iz Blata i L. Jesenice a kao gosti prisustvovala su dvojica ili trojica boraca iz partizanskog odreda Konjska glava. Upravo te goste je dovela grupa Verana koji su išli u Dabar da izvijeste Stevu Čuturila o postignutom uspjehu u prikupljanju oružja.

Poslije ovog sastanka pristupilo se agitaciji i odabiranju boraca koji bi činili partizansku jedinicu, a počelo se razmišljati i o izgradnji logora za njen stalni boravak. U ocjeni da su sve pripreme za to izvršene, u drugoj polovini novembra održan je sastanak većeg broja ljudi iz Vere u kući Milana Šumonje Milkana na kome su bili i predstavnici Dabarske partizanske čete. Na tom sastanku donijeto je neko-

liko odluka: izabran je seoski NOO, određeni su komandir i politički komesar rezervnog odreda i dati im zadaci i odlučeno je da se počne s izgradnjom logora u Krasnici u koji bi se preselili partizani Vere na stalni boravak. Izvršavanju odluka pristupilo se odmah. U međuvremenu stigao je poziv iz Dabra da se uputi grupa boraca radi izvođenja zajedničke akcije na prugu između L. Jesenice i Rudopolja. Na taj poziv odazvalo se više ljudi nego što je trebalo pa je odbir izvršen u Dabru i u akciji 2. decembra otišlo je oko 15 verskih partizana. Poslije uspješno završene akcije ovi, kao i partizani Dabarske partizanske čete povukli se u Dabar, Živice, Petrinić Polje i Glibodol. Pošto su talijanske snage ovu i ranije izvršene akcije na prugu L. Jesenice-Rudopolje energično reagirali upadom 4. decembra u Dabar gdje su izvršili odmazdu nad ljudima strijeljavši njih 48 a zatim zapalili Živice i Petrinić Polje, a u toku 5. decembra i Glibodol. Partizani iz Vere povukli su se u Krasnicu a dio partizana iz Dabarske partizanske čete prebacio se u L. Jesenicu i Blata. Kako je ovim posljednjim onemogućavano da ostanu na području L. Jesenice to su se, najvjerojatnije 9. decembra prebacili u Krasnicu, gdje su se 10. decembra spojili s partizanima iz Vere i nastavili zajednički život u novoj jedinici — Samostalnom partizanskom vodu Vera u sastavu 3. bataljona 2. KPO.

Rukovođenje ovim vodom od tada bilo je dosta neuobičajeno. Stevo Čuturilo imao je svojstvo najstarijeg starješine. Đuro Večerinović i Pero Šumonja zadržali su pravo rukovođenja grupom partizana iz Vere, kao vodnik odnosno delegat, dok je rukovođenje dabarskim partizanima bilo prepušteno Đuri Kliski Brđaninu.

Poslije spajanja ovih grupa život je nastavljen u zajedničkom logoru Krasnici odakle se išlo u akcije ili na sastanke u privržena sela. TJ Krasnici ovaj Vod je ostao do 25. decembra 1941. kada se, izbjegavši borbu s Talijanima, izvukao i prebacio u Kunić, odnosno Klipinu Dragu gdje će nastaviti da dejstvuje kao 2. vod 3. Plaščanske partizanske čete.

Prema dosadašnjim istraživanjima ovo bi bio kostur historijata nastanka i razvitka partizanske oružane formacije u Veri. Međutim u sjećanjima tvrdnjama i zapamćenjima javljaju se nekoliko međusobno različitih datovanja kao i opisa događaja.

Učesnici kažu da se ne sjećaju datuma značajnih sastanaka vezanih za osnivanje prvih oružanih formacija. Posebno je teško utvrditi datum formiranja oružane partizanske jedinice i početak zajedničkog života u logoru u Krasnici. Najnovijim istraživanjem, posebno utvrđenim datumom paljenja sela Živica, Petrinić Polja i Glibodola i predhodno izvršena akcija na željezničkoj pruzi 2. decembra, ne dovodi se u sumnju 10. decembar kao dan zvaničkog formiranja samostalnog partizanskog voda Vera — Krasnica. Međutim, učesnici isto tako tvrde da se ne može dovesti u pitanje postojanje organizirane grupe verskih partizana već od kraja oktobra ili početka novembra 1941. godine.

Slično se odnosi i na stvaranje kao i na poimenični sastav Prve ćelije KPJ u Samostalnom partizanskom vodu Vera. Dokumentirano je krajem decembra 1941. da taj vod ima ćeliju KPJ od devet članova. Pouzdano se zna da su kao članovi KPJ došli u ovaj vod partizani iz odreda Konjska glava: Stevo Čuturilo, Esad Bibanović, Dane Skendžić, Vlado Vlajsavljević, Đuro Kliska Brđanin i Mile Miščević. Tokom decembra i početkom januara u ćeliju su primljeni još neki, ali se sigurno ne zna koji. Svi se slažu da je u KPJ, u tu ćeliju primljen Pero Šumonja Kraljić, najvjerojatnije 19. decembra 1941. godine kao predratni skojevac u Vinkovcima. Vjerovatno da su tada ili početkom januara 1942, primljeni još Stjepan Šupica Število i Stevo Popović Lončar. Međutim pri novijim istraživanjima neki od učesnika, inače prema pisanim dokumentima sopstvenom rukom primljeni u KPJ tokom jula 1942, ističu da su oni ti koji su primljeni u KPJ tokom decembra 1941. godine u ćeliju toga voda. Zahvaljujući takvim tvrdnjama nije se uspjelo pouzdano utvrditi datum i sastav prve organizacije SKOJ-a u tom vodu. Prema anketnim listovima pisanim neposredno poslije rata, kao i tvrdnjama nekih učesnika, može se posigurno utvrditi da je organizacija SKOJ-a u tom vodu stvorena u drugoj polovini decembra 1941. godine, ali se puni njen sastav ne može odrediti.

Nastanak Humskog partizanskog voda

U lancu zbjegova iz sela i zaselaka pribrežnih planinskom masivu Huma i Strmice već krajem jula nešto određenije sazrijevale su ideje o organiziranju samoodbrane, a javljale su se i one koje su upućivale na organizaciju oružanog otpora okupatoru i ustašama. U tom pravcu djelovalo je i više ljudi, ali je teško pouzdano utvrditi koji i gdje. Nešto sigurnije postoje tvrdnje da su krajem juna u neka od sela u ovom prostoru dolazili, nezavisno jedan od drugoga, ali u približno isto vrijeme, Rade Šupica iz Sušaka i Rade Janjanin iz Donjih Dubrava. Učesnici se sjećaju da je prvi razgovarao sa više ljudi dajući im do znanja da se trebaju organizirati, prikupiti oružje i početi oružanu borbu protiv okupatora i ustaša, dok je drugi tražio određene ljude u Latinu i, kada ih nije našao, vratio se neobavljenog posla.

S otpočinjanjem prvih oružanih akcija na Kordunu, vijesti o njima stizale su i u ovaj dio Plaščanske doline, ali još uvijek nedovoljno jasne, neprovjerene — sumnjičave. Ali su ipak bile dovoljne da se jedna grupa na čelu s Dušanom Kosanovićem Mudrakom odluči da započne s oružanom borbom. Obavještena o odlasku ustaškog tabornika iz Plaškog na sahranu u Slunj poginulom oružniku u borbi s ustanicima Tobolića 7. augusta, ova je grupa ujutro 8. augusta postavila zasjedu na Kneji, s namjerom da ga uhvati ili ubije. Uslijed nekih nepredviđenih okolnosti i kolebanja u grupi ova zasjeda nije uspjela, a ni poslije toga nije zatalasala narod da bi se pokrenuo na nove akcije.

Tokom augusta i prve polovine septembra u ovom dijelu Plaščanske doline, slično kao i u ostalim krajevima, vršeno je diferenciranje ljudi, iako ne u tako oštrom obliku, na pitanju otpočinjanja oružane borbe. Na tu diferencijaciju uglavnom su djelovali dva činioca: sve češće pristizanje vijesti o oružanoj borbi na Kordunu i u Lici i snažna propaganda Talijana o tome da su oni »spasioci Srba i njihovi najveći prijatelji«. U sučeljavanju ta dva pravca već krajem augusta i u prvoj polovini septembra određenije se naziru obrisi prevage zagovarača oružane borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika. Takav tok razvitka posebno su ubrzavali omladinci koji su sve češće odlazili u Tobolić, Zbjeg i Močila i tamo se uvjerili da je jedini ispravan put — organiziranje NOP-a. Tokom septembra učestalo je odlaženje grupa omladinaca i njihovo vraćanje u sela radi pronalaženja oružja i agitacije za odlazak u partizane. Zbog niza okolnosti, danas je vrlo teško utvrditi kada i koji su omladinci ostali u Toboliću za stalno kao partizani. U istraživanjima o tome pouzdano se može utvrditi da su u Tobolić odlazili mnogi od septembra do decembra 1941. godine, pa možda čak i do 60, ostajali po nekoliko dana i vraćali se natrag — neki s određenim zadacima, a neki i neodređeno. Upravo to i čini najveću teškoću u utvrđivanju historijata nastanka i razvitka Humskog partizanskog voda.

I pored tih, zasada nepremostivih teškoća u utvrđivanju objektivnog stanja, ipak se može navesti osnovni kostur nastanka i razvitka ovog voda.

Na području Tobolića u prvoj polovini septembra 1941. godine osnovan je Partizanski odred Tobolić, najčešće smješten s glavninom snaga u zaseoku Sekulići. Krajem septembra u ovaj odred dolazi nekoliko, uglavnom, omladinaca iz Plaščanske doline od kojih veći dio ostaje kao njegovi stalni borci. Narednih dana oktobra, pojedinačno ili u grupicama nastavljeno je dolaženje omladinaca iz Plaščanske doline u Tobolić, od kojih uvijek poneki ostaje kao stalni borac Partizanskog odreda Tobolić. Početkom oktobra u Tobolić dolaze i Gajo Bunjevac i Mića Pešut Okaš koji postaju također stalni borci Partizanskog odreda Tobolić. Tako se polovinom oktobra u Partizanskom odredu Tobolić našlo oko desetak boraca iz Plaščanske doline. Pošto su Gajo Bunjevac i Mića Pešut Okaš bili po godinama znatno stariji — četrdesetgodišnjaci — a inače od ranije uticajniji u Plaščanskoj dolini, to su ih plaščanski i tobolićki partizani smatrali svojim starješinama, određenije — grupe plaščanskih partizana smatrala ih je i stvarno svojim starješinama. Rukovodstvo Partizanskog odreda Tobolić, kao i Komanda 3. reona dozvolili su da se u okviru toga odreda iskupljaju posebno plaščanski borci u jedinicu koja ima oblik voda. Nije dokumentirano da je u tom periodu formiran poseban partizanski odred Plaški, kako to tvrde neki učesnici. Ni pri opsežnijim istraživanjima ne može se doći do pouzdane tvrdnje da je tada formiran takav odred, iako u sjećanjima ljudi, prepričavanjima i tome slično i poslije trideset i više godina stalno se spominje — odred Plaški ili pak odred Hum. Ovakvo nazivanje

odredom ima znatan odraz i u dosta snažnim i ukorijenjenim dugo zadržavanim nazivima odreda po imenu sela na Kordunu, iako to u zvaničnim partizanskim formacijama nije postojalo poslije 20. oktobra 1941. godine.

Naredbom od 20. oktobra 1941. godine izvršena je reorganizacija partizanskih snaga na Kordunu. Tada Komanda 3. reona postaje Štab 3. bataljona KPO a područje mu je djelovanja većina južnog dijela kotara Slunj. U okviru te reorganizacije ustanici Plaškog, Zbjega, Tobolića i Primišlja uvršavaju se u 1. četu ovog bataljona, a u istoj plaščanski partizani sačinjavaju njen 1. vod. Pouzdano se zna da je vodnik toga voda bio Gajo Bunjevac, dok o imenu političkog delegata postoje različita mišljenja. Najvjerovatnije da je tu dužnost u prvo vrijeme vršio Mića Pešut Okaš. Ovaj 1. vod tada najčešće nazivan Plaščanski zvanično vod Plaški a u kasnijim prepričavanjima više Humski, ostao je u sastavu 1. čete (tobolićke) do kraja 1941. godine.

Krajem oktobra 1941. u Zbjegu je uspostavljeno sjedište GŠH pa od tog vremena do gotovo kraja godine on vrši snažniji uticaj na 3. bataljon, a ovaj mu najčešće i šalje svoje izvještaje direktno. U to vrijeme, tj. početkom novembra u GŠH Štabu 3. bataljona i KK KPH Slunj razmatrano je pitanje Plaščanske doline i okoline u smislu pod čiju komandu teritorijalno da se uključi. Pošto su do rata općine Plaški Josipdol i Modruš bile u sastavu kotara Ogulin, koji je u širem smislu bio sastavni dio Gorskog kotara, to je bilo normalno da ove općine u organizaciji NOP-a, a shodno tome i partizanskih oružanih formacija, budu pod komandom Gorskog kotara i Hrvatskog primorja. Međutim, niz okolnosti upućivale su na cjelishodnost da se ove općine uključe u sveopću organizaciju NOP-a Korduna, odnosno kotara Slunj. Odluku o tome najvjerovatnije u prvoj polovini novembra 1941. donio OK KPH Karlovac. Upravo u tom vremenu oformljena je ćelija KPJ Plaški, u početku s kompetencijama djelovanja na području sve tri općine, a rukovođenje s njom preuzeo je KK KPH Slunj. U to vrijeme izvršeno je čvršće povezivanje KK KPH Slunj s Brankom Latasom, sekretarom ćelije KPJ Plaški koji, kao najodgovorniji i u isto vrijeme najinicijativniji, pristupa objedinjavanju svih snaga NOP-a, uključujući tu i partizanske u Plaščanskoj dolini i okolini.

U toku decembra u Štabu 3. bataljona, u zajednici s političkim rukovodiocima NOP-a u kotaru Slunj i iz Plaščanske doline, razmatrane su mogućnosti izdvajanja 1. voda (humskog) iz 1. čete (tobolićke) i njegovog objedinjavanja s ostalim partizanskim snagama u novu cetu čije bi djelovanje pokrivalo teritoriju Plaščanske doline i okoline. Odluka o tome donesena je najvjerojatnije u drugoj polovini decembra, pa je na sastanku od 24/25. decembra predstavnika 1. voda (humskog), 1. čete (tobolićke), samostalnog partizanskog vora Vere 3. bataljona i Pišteničkog voda prihvaćena. Od tog momenta postoji Plaščanska partizanska četa s nazivom Treća, 3. bataljona, 2. KPO u koju je usao i Humski vod s nazivom Prvi. U to vrijeme ovaj vod je imao oko 22 borca naoružanih pretežno vojničkim puškama.

U svom razvitku do kraja godine ovaj vod najviše je bio angažiran u političkom djelovanju u selima Plaščanske doline, kao i u sopstvenoj vojničkoj i političkoj izgradnji. U međuvremenu njegovi borci učestvovali su u sastavu 1. čete u više akcija: ekonomskih, pronalaženju oružja i oružanih. Između ostalih valja spomenuti učešće u rušenju 18 tt stupova u reonu Krive drage na cesti Ogulin-Slunj noću 14/15. oktobra 1941. godine, zatim u zasjedi od 28. oktobra na istoj cesti u potezu Kamenica-Tržić, gdje je ubijen jedan i teže ranjen jedan oružnik NDH. U napadu na talijansku posadu kod Plavča-Drage izvedenom 12/13. novembra, plaščanski i tobolićki partizani zajedno trebali su napasti talijansku stražu na Štrokinom brdu. Do ovog napada nije došlo usljed kolebanja jednih i drugih partizana. Prevagnulo je shvatanje da se ne napadnu Talijani jer će isti odmah preduzeti paljenje sela Plaščanske doline i Tobolića. Slično kolebanje ovih partizana ispoljeno je i u planiranom napadu na oružničku postaju Modruš početkom decembra 1941. godine. Iako su već bili u neposrednoj blizini neprijatelja, od napada se odustalo. U povratku za Tobolić ipak se među njima našla dvojica najodlučnijih pa su u prelazu željezničke pruge 4. decembra ubacili bombu u željezničku stražaru broj 11 u Latinu, kod koje su ostala mrtva 2 talijanska vojnika i 3 ranjena, kao i jedan željezničar. Pošto je ovaj poduhvat učinjen iznenada, a borci još nisu prevazišli strah i kolebanja, oružje tada nije pokupljeno iako im je bilo na dohvat ruke. Iskustvo iz ove i ranijih akcija prisililo su rukovodstvo 1. čete da se svestranije i odlučnije pozabave s problemom političke izgradnje i stvaranja borbenog jedinstva svih boraca.

Polovinom decembra 1941. godine zbog teškoća u smještajnom prostoru po seoskim kućama u zaseoku Sekulići pristupilo se izgradnji posebnog logora (barake) za 1. četu. Lokacija logora određena je na sjeveroistočnim padinama Malog Humca, oko 500 m udaljeno od ruba šume s pravca zaselka Sekulići. Građenje barake vršeno je u najvećoj tajnosti, a u izgradnji su učestvovali partizani i aktivisti NOP-a iz Plaščanske doline i Tobolića. Baraka je bila završena krajem decembra pa su se tu uselili borci 1. voda (humskog), dok su tobolićki partizani i dalje ostali smješteni, najviše, u kući Mladena Sekulića Šolića. U ovoj baraci stanovali su partizani 1. voda do 6. januara 1942. god. kada su je talijanske snage, upadom iz Vojnovca, zapalile.

Oružana grupa Pištenik

Krajem jula i početkom augusta 1941. godine, naročito poslije pokolja što su ga izvršile ustaše u Sivniku, s područja L. Jesenice, Blata i Begovca počeli su se ljudi masovnije da sklanjaju u šumi, najčešće u predjelu Pištenika. U razgovorima o izlazu iz situacije u tom lancu zbjegova nekako od početka glavnu riječ počeli su da vode podofici Jugoslavenske vojske i žandarmi, kojih se poslije aprilskog sloma našlo

u ovom kraju preko dvadesetak. Ovi su u većini zagovarali borbu protiv ustaša, pri čemu nisu krili prizvuk borbe protiv svih Hrvata, dok su na shvatanja o nužnosti oružanog otpora protiv talijanskog okupatora odgovarali riječima: da još nije vrijeme — treba čekati. Izmjene u prevazilaženju takvih shvatanja počele su se vidnije zapažati u drugoj polovini septembra, kada je i pojačana aktivnost komunista i demokratski orijentiranih aktivista. Upravo polovinom septembra u L. Jesenicu se vraćaju sa Sušaka, gdje su se bili privremeno sklonili od ustaša, radnik i član KP Nikola Čikara i seljak demokratske orijentacije Svetko Jurković, koji su bili upoznati bolje s ciljevima NOP-a još na Sušaku, odmah otpočinju s agitacijom za organiziranje oružanog otpora okupatoru i domaćim izdajnicima. Nekako u isto vrijeme u L. Jesenicu navraća radnik i član KPJ Stevo Čuturilo, koji je bio komandir Partizanskog odreda Konjska glava, u neposrednoj blizini Dabra. Ovaj se odmah povezuje s Nikolom Čikarom i nizom ljudi koje je znao od ranije ili koje je tada poznavao i ocijenio da su skloni da podrže i učestvuju u organizaciji NOP-a, posebno njegovih oružanih snaga. Podstaknuti ovim, kao i vijestima o ustanku u Lici i na Kordunu, nekoliko grupa omladinaca odlazi u Močila u drugoj polovini septembra »da se uvjere u istinitost vijesti« i dogovore o zajedničkoj organizaciji samoodbrane. Njihovim povratkom u L. Jesenicu vijesti o ustanku postaju stvarnost i zahvataju i posljednjeg stanovnika. Pri takvoj situaciji Stevo Čuturilo požuruje stvaranje oružanih grupa i otpočinjanje oružane borbe. Tako je već za 25. septembra zaplaniran napad na oružničku postaju u L. Jesenici zajedničkim snagama ustanika iz Močila, L. Jesenice, Blata, Begovca i Partizanskog odreda Konjska glava. Iako su se sve ove snage bile iskupile u neposrednu blizinu oružničke postaje, od napada se moralo odustati jer se u posljednjem momentu saznalo da je jedan od »saradnika« Steve Čuturila — Ramo Samardžić — otkrio plan napada. Tom prilikom oružnici NDH uhvatili su dvojicu ustanika i predali ih Talijanima, pa su ih ovi već 27. septembra strijeljali u Vrhovinama. Neuspjeh ove prve akcije, izdaja i strijeljanje prvih ustanika bili su povod jačanja shvatanja o nemogućnosti vođenja oružane borbe protiv okupatora, i u tom smislu okrivljavanja komunista, naročito Steve Čuturila i Nikole Čikare za »uznemiravanje« naroda.

Ove pravce kretanja dobro su uočili i Stevo Čuturilo i Nikola Čikara, pa su odlučno inzistirali na oformljavanju oružane grupe u ovom predjelu i otpočinjanju oružane borbe. Tako je došlo 5/6. oktobra do sastanka u stanu Ilije Grbe, željezničkog stražara, predstavnika svih sela i zaselaka ovog kraja. Tim sastankom rukovodili su Stevo Čuturilo i Nikola Čikara pa je, i pored vidljivih oprečnih mišljenja, donijeta odluka da se formira oružana grupa, a za njeno sjedište određena je planina Pištenik po kojoj je i dobila naziv. Već sutradan određena je lokacija i izrađen plan za gradnju barake, tj. logora za smještaj ove grupe, te izvršen izbor prvih njenih boraca. U tom momentu ta grupa je imala oko petnaestak boraca, gdje su većinu činili podoficiri

Jugoslavenske vojske, žandarmi, policajci i trgovci. Već 7. oktobra nekoliko boraca iz ove grupe, pod rukovodstvom Steve Čuturila, izvršili su napad na dvojicu izdajnika i likvidirali ih.

Dokumenata o pravom nazivu ove oružane grupe za period sve do kraja 1941. nema, kao ni takvih koji bi određenije ukazivali na to pod čijom se komandom nalazila, dok su njene akcije zabilježene u talijanskim i partizanskim izvještajima. U partizanskim izvještajima toga vremena s Korduna nema sačuvanih tragova o postojanju ove oružane grupe sve do pred kraj 1941. godine. Međutim, u izvještajima Štaba grupe PO Like, kao i u onim CK KPH koji govore o izvršenim akcijama u Lici, zabilježene su akcije za koje učesnici pouzdano tvrde da pripadaju ovoj oružanoj grupi samostalno ili u zajednici s partizanskim odredom Konjska glava. Ti tragovi omogućuju nam da pouzdanije tvrdimo da je ova oružana grupa bila pod direktnom komandom Partizanskog odreda Konjska glava i da je odlučujuću ulogu u njenom usmjeravanju imao Stevo Čuturilo — što znači da je njeno postojanje smatrano sastavnim dijelom partizanskih oružanih snaga Like. Ali još uvijek ostaje neutvrđeno da li je ova grupa i nosila naziv Partizanski odred Pištenik ili pak Četnički odred Pištenik, kako će se to kasnije naći u partizanskim dokumentima Korduna. No, ipak se pouzdano može tvrditi da se poslije prelaska dijela Dabarske partizanske čete na čelu sa Stevom Čuturilom u Krasnicu i njihovim spajanjem s verskim partizanima razmatra i ova oružana grupa, kada se želi stvaranje jedinstvene čete za cijelu Plaščansku dolinu i okolinu. Tako će na pomenutom sastanku 24/25. decembra biti prisutni i predstavnici, tada nazivanog u sjećanjima učesnika, Partizanskog voda Pištenik gdje će prihvatiti odluku većine da se uključe u cjelini u 3. plaščansku partizansku četu kao njen 3. vod.

U cjelokupnosti razmatranja razvitka ovog voda mogu se određenije izdvojiti dva ili tri izrazitija pravca, od čije je prevage zavisio i krajnji završetak. I pored zalaganja, upornosti i odlučnosti Steve Čuturila i Nikole Čikare izgradnja ovog voda nije tekla prema sveopćem zahtjevu NOP-a. Već pri izgradnji logora jačale su tendencije odvajanja i »gospodskog« ponašanja većine boraca, što se posebno izražavalo u zahtjevima za boljom ishranom, nedozvoljavanju ostalim seljacima da stupe u ovu oružanu grupu, onemogućavanju komuniciranja s partizanima u Močilima, ometanju djelovanja aktivistima NOP-a u selima i slično. I u međusobnom oslovljavanju i oznakama na kapama uočavale su se pročetničke tendencije. Nazivi četnik, gerilac, osvetnik, narodni borac, srpski borac i partizan, kao i oslovljavanje sa druže i gospodine međusobno su se ispreplitali i teško će se ikad utvrditi šta je više nosilo prevagu. To isto se odnosi i na oznake na kapama — srpske trobojnice, petokrake zvijezde, mrtvačke glave i slično. Pa ipak najizraženije su se ocrtavale pročetničke tendencije na pitanju shvatanja uloge političkog komesara i odnosa prema komunistima. U početku je bilo pokušaja da se odbije uvođenje političkog rukovodioca

voda, a kada su morali to prihvatiti, onda su njegove dužnosti nastojali da svedu na snabdjevača. U shvatanju uloge komunista u organizaciji NOP-a, ma koliko da su postojala oprečna gledišta, nitko se nije usuđivao da ih otvoreno napadne ili negira njihovu rukovodeću ulogu. Međutim, potajno se nije prezalo od svih sredstava, ako su pomagali da ih se onemogući, kao što je bio izrazit slučaj s ubistvom najhrabrijeg borca Milana Ogrizovića. Isto tako u ovoj sredini nije se potpuno otvoreno istupalo protiv vođenja borbe s talijanskim okupatorom, ali se u svakom kutu L. Jesenice i Blata osjećalo iskrenje takvog shvatanja baš iz ove sredine. A ne malu ulogu u tome imali su i neki »viđeniji« ljudi u selima, koji su čak što više javno podržavali politiku NOP-a i bili njeni aktivisti. Jačanje ovih i sličnih tendencija snažnije se počelo osjećati od druge polovine novembra kada se iz Beograda vraća u Blata trgovac Đuro Vidaković. On se u L. Jesenici, Blatima, Begovcu i Plavča-Dragi odmah povezuje s ljudima pročetničke orijentacije, a zatim odlazi u oružanu grupu Pištenik kao njen borac. Ovdje Vidaković odmah otpočinje sa spletkarenjem protiv delegata Dragana Miloševića i vodnika Đure Ralića, težeći tako da se domogne rukovodećeg položaja. U tom svom djelovanju u stalnoj je vezi s ljudima pročetničke orijentacije u selima, a preko ovih i s talijanskom komandom. Pošto je NOP bio već snažnije zahvatio sva ova sela i uspostavljene neke od njegovih organizacija, Vidaković je vrlo vješto djelovao u pravcu njihovog potiskivanja i izoliranja najistaknutijih aktivista. Ne istupajući otvoreno protiv NOP-a Vidaković veliča borbu četnika Draže Mihailovića u Srbiji, izbacuje parolu borbe samo protiv ustaša, zagovara napadanje na hrvatsko stanovništvo i pljačku; brani šverc s Talijanima kao korisno, a saradnju s talijanskim vojnim snagama prećutno odobrava. Otpor koji mu daje nekoliko boraca u oružanoj grupi Pištenik i aktivista na terenu nema vidnijih rezultata, jer je od početka uspio da zadobije simpatije većeg dijela podoficira Jugoslavenske vojske, žandarma i policajaca. A i interesiranje Štaba 3. bataljona za razvoj ove oružane grupe uslijedilo je kasno, pa i ono što je učinjeno nije bilo efikasno. Ovom treba dodati još i to da Stevo Čuturilo, iako stalno u oprečnoj bici s tom oružanom grupom, nije uspio da otkrije prave nosioce pročetničkih stremljenja, posebno ne u licu Đure Vidakovića čiju je »hrabrost« cijenio. Prema izjavama nekog od učesnika i analizi razvoja i djelovanja oružane grupe Pištenik, najvjerovatnija je pretpostavka da je Đuro Vidaković bio dobro poznat s razvojem političkih prilika u Srbiji i da je, vraćajući se u rodni kraj, imao približno određene upute za djelovanje protiv NOP-a, a za stvaranje četničkih oružanih formacija. Nesumnjivo, on je tu ulogu vrlo spretno izvršio. Ovdje ćemo navesti samo neke od akcija koje to potvrđuju.

U ocjeni da u ovoj oružanoj grupi postoje znatna kolebanja o pitanju vođenja borbe protiv Talijana, Stevo Čuturilo se lično angažuje, inzistira na toj borbi i lično ih vodi u prvu akciju 30. oktobra kod tunela Blata — L. Jesenica. Uspjevši tu, Stevo je uporan pa ih i sutradan vodi u novu akciju kod Litice gdje postižu za to vrijeme zna-

čajan uspjeh. Ali sada kolaboranti dižu glavu i za sve što se dalje dešava optužuju Stevu Čuturila, a rezultat toga je nevođenje akcija cio novembar. Isto tako poslije talijanskog paljenja Živica, Petrinić Polja i Glibodola, 4. i 5. decembra, kolaboranti svu krivicu svaljuju na Stevu Čuturila, a tu agitaciju vješto podgrijava Duro Vidaković, iako otvoreno ne istupa protiv vođenja borbe s talijanskim okupatorom. Vještina političke igre Dure Vidakovića i njegovih saradnika ispoljena je i prilikom sastanka predstavnika vodova humskog, verskog i pišteničkog — od 24/25. decembra 1941. godine. Kada nisu uspjeli da na tom sastanku provuku neka svoja shvatanja, oni su jednoglasno pristali da se njihov Pišteničkі uključi u sastav 1. Plaščanske partizanske čete kao Treći vod. Tada je ova jedinica brojila oko 22 borca, a povremeno je u logor dolazilo još oko 10 boraca, a toliko ih je radilo i na terenu kao vrlo istaknuti aktivisti NOP-a. Kasniji događaji ipak će pokazati da je jednoglasno uključivanje Pišteničkog voda u Plaščansku partizansku četu bila vješto izvedena varka radi dobijanja u vremenu.

Partizanska grupa Kunić

Stvaranje oružane partizanske formacije na području sela Kunića ima u izvjesnom smislu nešto drugačiji tok od ostalih krajeva Plaščanske doline. U lancu zbjegova, poslije pokolja srpskog stanovništva na Trojvrhu i u Vojnovcu, došlo je do velike zbunjenosti i neizvjesnosti za daljnju sudbinu naroda. Tražio se izlaz, ali ga se nije lako nalazilo. U tom lutanju pojavila se talijanska propaganda o »spasavanju Srba«. Međutim, tokom septembra u selo su sve snažnije dopirale vijesti iz Drežnice o tome da je ustanak podignut i da se borbe protiv talijanskog okupatora i domaćih izdajnika nastavljaju. Povodom tih vijesti otresitiji seljaci Kunića odlučili su se da pošalju jednu grupu ljudi u Drežnicu da se na licu mjesta uvjere u istinitost vijesti i dobiju upute kako da se i sami organiziraju. Ova grupa je otišla, najvjerojatnije u drugoj polovici septembra 1941, ali se nije snašla da dođe u kontakt s aktivistima NOP-a u Drežnici. Nekako polovinom oktobra u Drežnicu je pošla nova grupa ljudi iz Kunića koja je uspjela da se sastane s ustanicima Drežnice i da proboravi kod njih nekoliko dana. Kako nisu imali oružje, to ih nisu primili u sastav njihove oružane formacije pa su se morali vratiti u Kunić. Od ovog susreta počinju česti dodiri ljudi Drežnice i Kunića, a time i organizirane pripreme za stvaranje oružane formacije u Kuniću.

Polovinom novembra, datum nije tačno utvrđen, u Kunić su došli dvojica predstavnika PGO iz Drežnice koji su se sastali s nekoliko istaknutijih aktivista NOP-a u Kuniću i zajednički razmotrili raspoloženje i mogućnosti za stvaranje organizacija NOP-a. Poslije toga razgovora u prisustvu ovih predstavnika održan je masovni zbor na ko-

jem je, između ostalog, donijeta odluka o stvaranju seoske partizanske čete. Ova četa je imala do 70 ljudi svrstanih u dva voda, imala je više karakter tadašnjih rezervnih partizanskih odreda u drugim krajevima, to jest obezbjeđivala je svoje selo i ukazivala pomoć stalnim partizanskim jedinicama kad god se za to ukazivala potreba. Komandir ove čete bio je Nikola Kosanović Dovčić, a politički komesar Milan Kosanović Kićin; vodnik 1. voda bio je Milan Kosanović Crni, a politički delegat Ilija Kosanović Petrović; vodnik 2. voda bio je Mile Klipa, a politički delegat nije određen. Do kraja godine, a možda i nešto kasnije, formiran je i 3. vod ove čete. Tokom novembra i decembra u okviru ove čete počinje po vodovima da se izdvaja partizansko jezgro kojeg su činili otresitiji i odlučniji borci, kao i oni koji su posjedovali oružje — računa se da su tada imali oko 5 pušaka. Izdvajanje ovog jezgra vidljivije je u tome što ono uglavnom obavlja stražarske dužnosti i vrši obezbjeđenja sela s opasnijih pravaca — od Modruše, Trojvrha i Plaškog. U tom periodu u tom jezgru, a djelomično i u selu, otpočinje razgovor o tome s kojim krajem poći — da li s Plaščanskom dolinom i dalje s Kordunom ili s Drežnicom i dalje s Gorskim kotarom. U razmatranju toga pitanja bilo je kolebanja, nedoumica, a i ličnih prohtjeva, pa su na momente prevagivale na jednu ili drugu stranu. Ali u cjelini prevaga je išla ka uključivanju ovog sela pod komandu PGO. U tom pravcu djelovalo je i spomenuto jezgro, pa su nastojali i tražiti od PGO da ih prime da idu u zajedničke akcije. Očekujući povoljan ishod, negdje oko 20. decembra, ovo partizansko jezgro u jačini od oko dvanaestak boraca, potpuno se izdvojilo čineći samostalnu partizansku grupu Kunić. S dolaskom Samostalnog partizanskog voda Vera u Kunić poslije gubljenja njihovog logora 25. decembra, u redovima ove partizanske grupe dolazi do kolebanja o pitanju pod čiju da se stave komandu. Rukovodstvo Samostalnog partizanskog voda Vera zahtijevalo je od partizanske grupe Kunić da se uključi u njihov sastav, a time da se stave pod komandu 3. bataljona, odnosno 2. KPO. Da je postojao otpor ovom zahtjevu, govori i izvještaj Franje Ogulinca Selje od 31. decembra. Prolazeći iz GŠH preko Kunića za Drežnicu, Ogulinac se zadržao u ovom selu radi dobijanja vodiča i pratnje, pa je našao za shodno da porazgovara s jednim i drugim partizanima. Uočivši podijeljena mišljenja o pitanju kojoj komandi da pripadnu, Ogulinac je odmah izvjestio GŠH, sugerirajući njegovu intervenciju. U istom izvještaju Ogulinac je izrazio sumnju da bi Kunić mogao biti bolje povezan s Gorskim kotarom nego s Kordunom zbog planinske prepreke — Kapele. Koliko je ovaj izvještaj uticao na konačno opredjeljenje, nije utvrđeno, ali je prije toga datuma donijeta odluka o razgraničenju između PGO i KPO, prema kojoj je Kunić ulazio u sastav ovog posljednjeg. To je svakako poslije Ogulinčeva izvještaja još jednom saopćeno aktivistima NOP-a u Kuniću pa su i spomenute diskusije jenjavale, ali za duže vrijeme ipak nisu bile potpuno ugašene. Pomenuta partizanska grupa Kunić ostala je i daije u svom selu, najviše se angažirajući u osiguravanju održavanja veze

između Drežnice i Plaščanske doline i istovremeno sarađujući u svim pitanjima sa Plaščanskom četom, u čijem su se sastavu stvarno nalazili od početka njenog formiranja, mada to formalno neki nisu htjeli priznati.

Usporedo sa stvaranjem oružanih partizanskih formacija na području Plaščanske doline tekao je i proces stvaranja rezervnih partizanskih odreda i seoskih straža. Od prve polovine novembra 1941. godine, upravo od momenta kada se ubrzano stvaraju sve organizacije NOP-a, tada se i u svim selima počinju formirati rezervni partizanski odredi i seoske partizanske straže i taj proces završen je za čitavo ovo područje do kraja 1941. godine.

Milan Pešut

USTANIČKI PUCNJI NA PITOMOM JAVORU

U danima rasula Jugoslavenske vojske, aprila 1941. godine, uspio sam nabaviti dva karabina. Jedan sam zadržao za sebe, a drugi sam dao bratu Mani. Moj je prošao čitavi rat. Još i sad je kod mene, ali je nešto propao. Za vrijeme rata morao sam ga malo skratiti da bi se mogao staviti pod kaput jer sam često prelazio prugu i cestu, naročito dok sam bio u Toboliću. Pored karabina, nabavio sam i dvije bombe »kragujevke«, oko 200 metaka, četiri vojnička šatorska krila i četiri vojničke uniforme. Tada nisam imao jasnu predstavu kako ću ovo oružje i opremu upotrijebiti. Prosto sam računao — neka se nađe za svaki slučaj.

Poslije hapšenja veće grupe ljudi s terena Trojvrha, Vojnovca, Plaškog i Josipdola izvršenog jedne »crne srijede« u Ogulinu, jasnije smo shvatili da se Srbima ne piše dobro. Ljudi s Trojvrha počeli su se dogovarati šta da rade. Najviše rasprava o tome bilo je u dućanu moga brata Mane. Tu je bilo najzgodnije da se nađemo. Svi su imali izgovor da dolaze u kupovinu. Svaki koji je dolazio u dućan nosio je sa sobom neku torbicu u kojima najčešće nije bilo ništa. To je bila kamuflaža od ustaških kontrola. A neki su se plašili i komšija, jer stanje je bilo takvo da se počelo u svakoga sumnjati.

Ustaše su povremeno navraćale u Manin dućan. U to vrijeme još nisu nikoga dirali. Samo su prijetili. Ponekad smo vodili i rasprave s njima u dućanu. Obično su nas u tim raspravama uvijek ponižavali i prijetili nam. Doduše, u početku ne baš otvoreno, činili su to više u obliku komentiranja pisanja u novinama o pobjedama Nijemaca na ruskom frontu, o velikoj Hrvatskoj i drugim pitanjima. O Srbima su govorili kao o manje vrijednim ljudima i izravnavali ih sa Ciganima

koji se moraju vratiti tamo otkuda su i došli. To nas je strašno vrijeđalo. Po selima Trojvrha je tada još izgledalo sve »mirno«. Ova tišina nam je nekako i smetala. Sve je izgledalo kao pred buru koja, ovdje na Trojvrhu, kad počne da puše sve nosi. Nismo znali odakle vreba opasnost. Jedne večeri dogovorili smo se da o tome ozbiljnije porazgovaramo. Dogovorili smo se da se nađemo u mojoj staroj kući. Čini mi se da je to bilo 25. 7. 1941. uveče. Tada smo ozbiljnije porazgovarali 0 svemu što se zbiva oko nas. Na sastanku su bili Milanko Kovačić, Vlado Kovačić, Mane Miščević Prodanović i Lazo Miščević Prodanović. Tu smo riješili da se nema šta više čekati. Svi smo se složili da moramo nešto učiniti. Odlučili smo da više ne dozvolimo hapšenja i odvođenje ljudi kao goveda kad se tjeraju na sajam, da ih nekažnjeno muče 1 ubijaju bez ikakvog razloga. U toj odluci bili smo čvrsti. Problem je bio kako to sve izvesti. Znali smo da nemamo dovoljno snaga, ali smo vjerovali da će i drugi krenuti za nama. Nismo mnogo razmišljali o posljedicama niti smo imali neki opsežniji program borbe. Jednostavno, riješili smo da se odupremo oružjem i objavimo rat »novom poretku« i Anti Paveliću čije ustaše kolju i ubijaju nevin srpski narod. Dogovorili smo se da svi obučemo vojnička odijela, uzmemo šatore, izađemo izvan sela i podignemo logor u šumi.

Sutradan smo izašli na određeno mjesto za logorovanje. Izabrali smo jednu livadicu između zaselaka Prodanovića i Jančića i tu podigli šator. Odmah smo organizirali osmatranje prema Cerovniku i Sabljacima. Kasnije smo to učinili i prema Vojnovcu i Plaškom. Na tome mjestu ostali smo sve do naše prve borbe s ustašama. Pred samu akciju došao nam je i Stevo Lončar iz Kunića. Sad nas je bilo pet. Imali smo tri karabina, dvije bombe i jedan pištolj. Mane i Lazo imali su svaki po 100 metaka na karabin. Ne sjećamo se koliko je imao Stevo. Milanko je bio naoružan pištoljem, a Vladi smo dali bombe. Iako nije služio vojsku, Vlado je vrlo rado prihvatio bombe. Više je vjerovao u njihov učinak. U takvom sastavu smo dočekali i noć 6/7. augusta 1941. god.

Tu veče je stigla grupa ustaša na Pitomi Javor. Odmah su počeli pljačkati u zaseoku Prodanovići. Čuli smo kuknjavu žena i plač djece. U početku smo samo pratili situaciju misleći da će se to smiriti. A kada se galama pojačala i mi smo krenuli prema zaseoku. Krećući se lagano, primijetili smo jednu grupu ustaša u pokretu k zaseoku Jančići. Toga momenta smo odlučili da na ove otvorimo vatru. Nismo sigurni tko je prvi opalio. Čini nam se da smo sva trojica gotovo u isto vrijeme zapucali. Milanko i Vlado ležali su pored nas u zaklonu i čekali daljnji ishod. Bio je veliki mrak pa smo pucali i nasumce. Nismo nikoga pogodili. Ustaše su nam uzvratile puščanom vatrom i odmah pobjegli prema Prodanovićima. Krenuli smo za njima i pucali. Poslije kraćeg puškaranja odjednom je nastala tišina. Osluškujući po glasovima zaključili smo da je ustašama došla pomoć sa Cerovnika. Ubrzo poslije toga ustaše su se povukle u pravcu Cerovnika i Josipdola. Mi smo nešto kasnije došli u selo, uzeli hranu i otišli u svoj logor.

Smatrali smo da je ovoga puta pobjeda na našoj strani. Sutradan su ustaše u više kolona krenuli k Pitomom Javoru. Opkolili su sve zaseoke na Trojvrhu i u pokretu pucali i ubijali sve na što su naišli. Videći veliku rulju ustaša, morali smo ustuknuti. Riješili smo da obavijestimo narod i da se povučemo prema Kapeli.

Istoga dana stigli smo u reon Bočine Grede. Tu smo ostali nekoliko dana pa smo se premjestili u Okašev oklinak, gdje nam je izgledalo pogodnije i sigurnije. Tu smo formirali naš novi logor. I ovdje smo izlazili daleko izvan logora u nadi da ćemo uhvatiti vezu s ustanicima Drežnice ili Like, ali u tome nismo uspjeli. Na ovom mjestu ostali smo pet nedjelja. Za to vrijeme nismo vršili nikakve akcije niti smo se pojavljivali u javnosti. Smetala nam je ta izoliranost. Znali smo da nismo sami, ali veze ni od kuda nije bilo. Stalno smo razmišljali o situaciji i dogovarali se šta dalje činiti.

Dok smo tako raspravljali kako dočekati zimu, da li i kako nastaviti borbu, s kime tražiti veze i slično, k nama je došao Tode Vukas. Odmah nas je upoznao sa situacijom u Plaškom. On nam je dugo pričao razne novosti, ali za nas je bila najznačajnije da su Talijani preuzeli svu vlast i da razoružavaju ustaše. On nam je tada rekao da ostaju na službi samo oružnici NDH. Na te vijesti nama je laknulo. Smatrali smo da ćemo s oružnicima ipak izaći lako na kraj, ako nas Talijani ne budu dirali. Zato smo od Tode tražili da ovu vijest još jednom provjeri i da nam dođe javiti. U međuvremenu te smo vijesti provjerili i preko drugih ljudi. I kada smo se uvjerili da su tačne, riješili smo da se ponovo vratimo na Trojvrh.

Na Trojvrhu smo ostali nekoliko dana u tajnosti. Jedino su naše familije znale za nas. Tajno smo se i hranili. Kada se situacija malo raščistila, pojavili smo se i među narodom. Krajem septembra k nama su došli partizani s područja kotara Slunja: Jovo Ličina, Joco Miljković i Vilim Galjer Šišo. Oni su nam podrobno ispričali šta se sve dešava u Toboliću, Zbjegu, Močilima i cijelom Kordunu. Bili smo presretni kada smo saznali da nismo sami. Oni su nam rekli da mi sami formiramo svoj odred i da će oni u prvo vrijeme održavati s nama vezu. Upoznali su nas da se u Toboliću nalazi dosta Plaščana i da tamo formiraju svoj odred. To nam je bilo veliko ohrabrenje, a i prva veza s partizanima drugih krajeva.

Nekoliko dana poslije ovih k nama je došao i Dušan Kosanović Mudrak. On nam je donio i neki štampani materijal. Bilo je tu letaka KPJ u kojima se objašnjava cilj borbe, određuju zadaci i način organiziranja čitavog naroda. Tek tada smo se uvjerili da smo bili u pravu kada smo onu veče zapucali na ustaše, bez obzira na sve što se poslije toga dogodilo.

Dušan je još nekoliko puta dolazio k nama i donosio nam sličan štampani materijal. Dogovarao se s nama o formiranju veće grupe na ovom terenu i mogućnostima njenog opstanka ovdje. On je odlazio i

dolazio, a mi smo ostajali i radili po zadacima koje smo primali od njega i ranije od Vilima Galjera Siše i Joce Miljkovića. Pokušali smo organizirati veću partizansku grupu, ali u tome nismo uspjeli. Nama su se po povratku iz Kapele pridružili Trbojević Joso Kadet, Stevo Jančić Šikan, Bogdan Jančić Sikan, Mane Jančić Matan, Mane Šupica,, španski borac i još neki. Smatrajući da u tako pojačanom sastavu ovdje ne možemo stalno opstati, složili smo se da pođemo u Tobolić. Tamo nas je sve polovinom oktobra poveo Dušan Kosanović Mudrak. Tako' smo postali borci Humskog odreda.

Lazo Miščević-Prodanović
Milanko Kovačić

PRVA SEOSKA STRAŽA NA ZADATKU

Potkraj jula 1941. godine doznali smo da ustaše namjeravaju hvatati narod u Krasnici koji se tada nalazio u zbjegu. Odmah smo uputili na stražu pet drugova: Milu Večerinovića Batu, Peru Šumonju Pereka, Josu Šumonju, Milu Grahovca i Đuru Večerinovića Geđžu. Straža je imala zadatak da osmatra kretanje ustaša i da odmah o tome izvjesti narod. Noć je bila kišna. Prvog augusta oko 22 sata straža je primijetila kolonu ustaša kako se kreću prema Zebiću. Odmah je budnost povećana. Ova kolona je izbila u Budimlije, a poslije pola sata kod vaktarne u Budimlijama. Pozivali su čuvara Nikolu Ralića da izađe van. Kako je on sa svojom familijom bio u zbjegu duboko u šumi, to se iz vaktarne nitko nije javljao. Sada su ustaše počele razbijati prozore i vrata, ali ni na to se nije nitko pojavio, pa je već i njima bilo jasno da tu nema nikoga te su krenuli prema Veri. Kada su pristigli k selu, podijelili[1] su se u tri grupe. Jedna je ušla u Ninkoviće, druga do kuće Perine Šumonje, a treća do kuće Ilije Šumonje Pole. Cim su prišli kućama, opkolili su ih i počeli pozivati vlasnike po imenu. Iz kuća su se javljali samo ženski glasovi izgovarajući se da muških nema, da su otišli po, žito.

Pošto nisu našli muškarce, ustaše su se ponovo prikupile na pruzi i krenule do kuće domaćeg ustaše Nikice Ferderbara. Kako se ustaška kolona kretala, tako se i naša straža pomjerala, ali iznad njih na odstojanju do 150 m, a negdje i bliže. Tako smo čuli i po koju riječ ustaša u koloni. Kad su došli do kuće, pozvali su Nikicu. Na poziv se odazvala njegova žena. Pitali su je gdje je Nikica. Ona im je odgovorila da spava na štali. K štali je krenuo Bogi Streni i pozvao Nikicu da siđe. Nikica je odmah sišao. Sada mu se obratio Braco Tomljenović: »Nikica, vodi nas odmah u Krasnicu.« Nikica je na to pristao bez pogovora i kolona je odmah krenula prijekim putem u pravcu Krasnice. Čuvši to odmah sam rekao drugovima koji su bili sa mnom da trče najbrže što

mogu do naroda, koji se tada nalazio iznad sela, a ja sam krenuo uporedo s ustaškom kolonom, osluškujući njihove daljnje namjere.

Kad su naši stražari stigli do zbjega, obavijestili su narod o nailasku ustaša. To je bilo dovoljno da se odmah pogase vatre i stiša žagor male djece. Prateći kolonu sve do blizu Krasnice, saznao sam iz njihovog razgovora da idu hvatati ljude i da će ih na licu mjesta odmah poubijati. Čuo sam i kada im je Ferderbar rekao da se u neposrednoj blizini njegove livade nalazi bezdan i da ih sve treba tamo pobacati, da im se zametne svaki trag.

Čuvši ovaj razgovor, odlučio sam da prekinem pratnju ustaša i da se što brže prebacim u Krasnicu i obavijestim o tome narod koji se nalazio u kolibama. Da me ustaše ne bi primijetile, skinuo sam cipele i pretrčao bos preko 5 km po kiši, blatu i velikoj pomrčini. Uspio sam se blagovremeno probiti do naroda i obavijestiti ga o dolasku ustaša. Kako se tada u Krasnici nalazilo oko desetak koliba s preko 100 duša, jedna od druge udaljene i do 500 m, to sam uspio obavijestiti narod u svega tri kolibe. Nekako u isto vrijeme su i ustaše izbile na livadu, pa se narod počeo naglo povlačiti ispred njihovog svjetla. Bježeći tako u šumu, došlo je do lančanog obaviještavanja naroda u ostalim kolibama, što je i ovima bilo dovoljno da pobjegnu ispred ustaša.

Izbijanjem ustaša na livade, odmah su se uputili ka kolibi Nikole Supice Starješine. To je odmah primijetio njegov pas i oštro zalajao na njih. Jedan od ustaša opalio je metak na psa i tako oglasio njihovo prisustvo u Krasnici. Kasnije smo saznali da je to bio Bogo Streni, koji je inače poznavao ovaj kraj i dobar broj ljudi iz ovih sela, a posebno Stevu Šupicu Števila i Stevu Šumonju Kraljića i druge s kojima je često do okupacije išao u lov. U narodu se pričalo da je on to namjerno uradio kako bi obavijestio ljude da bježe. To se donekle potvrdilo i time, što su ga ostale ustaše pa i sam Braco, na licu mjesta okrivili za neuspjeh akcije tvrdeći da je pucnjem obavijestio narod da bježi.

Tada su ustaše uspjele uhvatiti svega trojicu ljudi — Nikolu Šupicu Starješinu, Milu Šumonju Kraljića i sina mu Stevana, koji nije htio napustiti starog oca. Kako je tu noć u kolibi starog Nikole zanoćio, u prolazu za Plaški, ustaški doušnik iz Glibodola, zajedno s Ostojom Ljuštinom, također iz Glibodola, to se on previše upustio u politički razgovor s njima. Ne znajući da se uz njega nalazi ustaški obavještajac, stari Nikola Šupica je govorio o političkim slobodama koje su propovjedali pojedini hrvatski političari, uspoređujući to s ovim sada što ustaše rade. Uto je i poimenično grdio neke ustaše iz Plaškog. To mu se istu veče jako osvetilo, jer je »nezvani gost« o svemu obavijestio Bracu Tomljenovića čim je ovaj naišao. Tako je stari Nikola Šupica platio ceh za svoje riječi i za sve one što su uspjeli pobjeći. Njega su tako isprebijali da su ustaše i sami mislili da je već mrtav, jer na njihove udarce više nije davao znake života, pa su ga takvog i napustili. Kasnije se osvijestio pa smo ga prenijeli u kolibu. Međutim, posljedice ustaških udaraca osjećao je dugo — sve do svoje smrti.

U ovoj akciji desio se još jedan interesantan postupak Boge Strenija. Kada su ustaše ušle u kolibu Mile Šumonje Kraljića, Streni je primijetio lovačku pušku Stevanovu i odmah na nju legao da je ne primijete ostale ustaše. Tako je ova puška i ostala, a ustaše su odvele Stevana, ne znajući da je imao oružje. Ustaše su tada starog Milu ostavili na miru, a Stevana su pustili poslije nekoliko dana na intervenciju nekih prijatelja i pod prijetnjom osvete.

Poslije ove ustaške akcije pojačana je budnost kod naroda. Kod jednog broja odvažnijih ljudi sazrijevalo je uvjerenje da treba ustašama dati oružani otpor ukoliko ponovo naiđu. Neki su predlagali da se odmah intervenira s već postojećim oružjem. Drugi su to odbili plašeći se odmazde. Rasprava o tome je bilo više i na kraju smo se ipak smirili, ali ne za dugo.

Đuro Večerinović

OD PLAŠKOG DO SUŠAKA I NATRAG DO PARTIZANA

Kao predratni čuvar kod vodovodne pumpe na željezničkoj stanici Javornik nastavio sam službu i poslije aprilskog sloma — sve do 9. jula 1941. godine. Upravo toga dana moja žena Milica donijela mi je poruku da su mi ustaše ubile strica Nikolu i sina mu Manu, a da mu je drugi sin Rade pobjegao ispred strijeljanja na Krpelu i došao u naš zaselak Pešute u Janjoj Gori. Ona mi je tom prilikom rekla da je Rade poručio da odmah napustim službu jer da će ustaše nastaviti s hapšenjem Srba. Poslušao sam je i uputio se odmah k rodnoj kući. Kod kuće sam se zadržao toliko koliko mi je trebalo da se presvučem 3 odmah sam otišao u šumu Klašnicu nedaleko od našeg zaseoka gdje sam našao Radu. Tu sam s njim ostao oko desetak dana, iznalazeći u u razgovoru način kako da se sklonimo na sigurnije mjesto od ustaša. Ja sam već tada imao vojničku pušku koju mi je dao Jovo Medaković Isakov još dok sam se nalazio u Javorniku. No, tada još nisam mislio da je upotrijebim. Za to vrijeme boravka u Klašnici uspostavili smo vezu sa našom snahom Ankom, učiteljicom u Vojnovcu. Kako je ona govorila i francuski, zamolili smo je da poradi kod Talijana da nam pomognu da se prebacimo na Sušak. U tome smo je požurivali, posebno zbog Rade jer je on bio iznemogao pretrpjevši ustaške batine. Čim nam je snaha Anka javila da je dobila saglasnost Talijana za pomoć, mi smo zakazali sastanak u Sedlarovom groblju na kog smo pozvali moga brata Manu i braću Kosanoviće Mudrake — Dušana i Milana. Njih smo pozvali zato da se dogovorimo da li da idemo svi zajedno na Sušak ili pojedinačno.

Pošto smo se iskupili na ugovorenom mjestu, poslije kraćeg razgovora odlučili smo da u ovom momentu pođe na put samo Rade Pešut Nicin. Tako smo svi zajedno otpratili Radu do jednog mjesta bliže

Vojnovcu zvanog Rakitovac. Tu smo se oprostili s Radom a zatim smo se vratili natrag — Dušan i Milan svojoj kući, a ja u šumu Klašnicu. Radu je sve do Vojnovca pratio Mane. Poslije Radina odlaska ostao sam u Klašnici 10—12 dana. Kako se od ranije na Sušak sklonio i Gajo Bunjevac, to sam se sada i ja odlučio da se prebacim do njega. Ponovo sam zamolio snahu Anku da pokuša dobiti pomoć Talijana za ovaj put. Anka mi je javila da je talijanski kapetan koji joj je pomogao oko prebacivanja Rade, premješten u Plaški i da se sa službom nalazi u kući Luke Čiče pa da se javim njemu, jer je ona sve uredila s njim oko mog prebacivanja. Nisam se usudio da odmah odem tom kapetanu, već sam poslao jednog mog rođaka u Plaški. Ovome je talijanski kapetan rekao da je uredio sve oko moga puta i da odmah dođem do njega. Kako sam se plašio da me ustaše ne uhapse u Plaškom, a od toga je još više strahovao moj otac, odlučio sam se na jedan manje opasni rizik. Otac je natovario volovska kola sa sijenom i u njega me vješto potrpao, pa me tako prebacio do talijanskog kapetana. Ovaj je naredio da mi se donese uniforma talijanskog vojnika. Tu sam se presvukao i u pratnji tog kapetana i jednog talijanskog vojnika došao na željezničku stanicu Plaški. Odmah smo ušli u vlak. Sve do Sušaka sa mnom se nalazio i ovaj talijanski vojnik kome sam odmah po silasku iz voza vratio uniformu, a ja sam obukao svoje staro odijelo koje sam nosio sa sobom.

Ubrzo po dolasku na Sušak našao sam se s Gajom Bunjevcem i njegovim bratom Radom, zatim s Milanom Mandićem, Nikolom Čikarom i Svetkom Jurkovićem koji su prije mene došli tamo iz Plaškog i Ličke Jesenice, te sa Radom Cimešom iz Tržića. Poslije izvjesnog vremena uslijedila je neka talijanska racija kojom prilikom su uhapšeni Rade Pešut Nicin i još oko tridesetak ljudi. Nama su tada objasnili da su ih hapsili zato što su ih našli kao besposličare. Upravo nama je na Sušaku rečeno da svi oni koji su izbjegli sa teritorije NDH moraju se zaposliti. Tako sam se ja, Gajo Bunjevac, Nikola Čikara i Svetko Jurković zaposlili na izgradnji ceste na potezu Sušak-Rijeka. Tu je Gajo vršio posao minera, a ja sam mu bio pomoćnik.

Nekako polovinom septembra 1941. kod mene je na Sušak doputovala moja žena Milica. Tom prilikom ona nam je rekla da su u Plaškom vlast preuzeli Talijani i da su prije tri dana uhapsili ustaškog tabornika Josipa Tomljenovića Bracu, bilježnika Miju Markovića, općinskog načelnika Peru Buretića Pljucu i Milu Miletića, dok su ustašu Stjepana Strenia strijeljali pošto su kod njega našli neko oružje. Milica je ostala na Sušaku dva dana, a zatim se vratila našoj kući u Janja Goru. Vijestima koje nam je donijela Milica u početku nismo u potpunosti vjerovali. No, kako su ubrzo iste vijesti stizale sa više strana, to smo se i mi uvjerili da su tačne. Tada smo se mi Plaščani počeli dogovarati o povratku u svoj kraj. Dva ili tri dana poslije Miličinog odlaska za Ličku Jesenicu su se uputili Nikola Čikara i Svetko Jurković. S njima smo trebali putovati i ja i Gajo. Međutim kako je Gajo imao da raščisti neke imovinske odnose sa bratom Radom koji je odbio da

se povrati s nama u Plaški, to je Gajo zamolio mene da ostanem i pomognem mu u izvršavanju tih poslova. Tako sam ja i Gajo pošli sa Sušaka dva ili tri dana poslije odlaska Čikare i Jurkovića. U Plaški smo stigli bez ikakvih smetnji. Nisam siguran ali čini mi se da je to bio već kraj septembra 1941. godine.

Dolaskom kući, ja sam se ipak skrivao jer još uvijek nisam vjerovao da me neće hapsiti ustaše. Tako sam ostao do jedne subote kada mi je netko poručio da dođem u Plaški. Kako je to bio sajmeni dan, odlučio sam se da pođem, računajući da ću se u toj gužvi nekako bolje snaći. U Plaškom sam se sastao sa Gajom Bunjevcem, Dušanom Kosanovićem Mudrakom i Miškinom Kukićem, koji je došao u Plaški nekim poslom iz Močila. Tada smo se s Miškinom dogovorili da dođemo u Močila gdje će nas on spojiti s partizanima.

Dan ili dva, a možda i četiri poslije toga dogovora, sva trojica smo otputovali u Močila. Mišina nas je dočekao s nekim partizanima još na Paležu. U Močilima smo ostali dva dana, a zatim smo se prebacili u Tobolić gdje smo se sastali s partizanima s područja plaščanske i josipdolske općine koji su se nalazili u sastavu partizanskog odreda Tobolić. Nisam siguran, ali mi se čini da je tih moglo biti preko desetak. Nešto pouzdanije sjećam se nekih imena: Dane Medakovića Bele, Đure Vukelića Šimuna, Pere Pešuta Vasinovog, Ranka Vezmara, Nikole Vezmara Rezanca, Josice Miščevića, Mile Miščevića Kljapavog, Dane Dragaša Guzonje, Dušana Deve Stjepanovića. Znam da su poslije nas došli Neđo Bunjevac, Josica Trbojević Kadet i Branko Šupica. Ja i Gajo smo ostali u tom odredu, a Dušan Kosanović Mudrak se ubrzo vratio na teren Plaščanske doline radi izvršavanja nekih posebnih zadataka.

Mića Pešut

DOGOVOR U KUĆI TODORA SEDLARA

Ja sam preko jedne veze početkom oktobra 1941. godine doznao da se u Plaškom može nabaviti municije za talijansku pušku. Pokušao sam da pronađem nekoga tko bi mi tu municiju nabavio, ali u tome nisam uspio. Riješio sam da pođem sam. Presvukao sam se u civilno odijelo i pošao u Plaški. Bila je subota. Do gostionice Nice Pešuta došao sam bez smetnji. Činilo mi se da me nije nitko ni zapazio. Pred gostionicom odjednom sam primijetio da me prati neki muškarac u civilnom odijelu. Bio mi je nepoznat pa sam posumnjao da nije neki ustaški ili talijanski agent. Zbog toga sam odmah krenuo k stočnom placu. Tu sam ušao u jedan podrum i tako izgubio trag nepoznatom čovjeku. Odjednom je naišao i Pero Kosanović, zet Todora Sedlara. Iznenadio sam se kada sam ga ugledao. On je odmah primijetio da sam uznemiren i rece mi da se ništa ne plašim. Ispričao sam mu prethodni slučaj, pa je

i njemu bilo to sumnjivo. On mi je predložio da se odmah povučemo prema mostovima izvan žice. Pošli smo prema Todorovoj birtiji. Kada smo stigli tamo, reče mi da su tu Gajo Bunjevac, Dušan Kosanović Mudrak i Mića Pešut. Pošli smo odmah k njima. Sjedili su u jednoj sobici potkrovlja kuće Todora Sedlara i častili se špricerom. Sve sam ih od ranije poznavao pa sam odmah sjeo za njihov stol. Pero je donio i meni jedno piće. Odmah smo otpočeli razgovor. U to vrijeme u gostionici je bilo mnogo ljudi. Bio je sajmeni dan pa su i talijanski vojnici bili stalno u pokretu. Zbog toga je Pero osmatrao da netko ne dođe k nama dok razgovaramo.

Tako smo uz čašicu špricera razgovarali o svemu i svačemu. Oni su mi pričali kako su prošli na Sušaku i šta se sve tamo zbiva. Zatim smo prešli na razgovor o ustanku i partizanima. Odmah su mi rekli da Gajo i Mića hoće da idu u partizane jer ne žele da se u Plaškom zadržavaju ni jedan dan više. Rekao sam im da to neće biti teško samo ako imaju oružje. Tako smo nastavili dalje razgovor o partizanima i ustanku u našem kraju, o mogućnostima dizanja ustanka u Plaščanskoj dolini i drugim pitanjima, a najviše o opasnostima koje svakodnevno prijete našem narodu. Dušan im je već dosta toga pričao o ustanku pa smo lako prešli na direktan dogovor kako da se prebace u Močila. Ovaj dio razgovora morali smo što prije završiti. Dogovorili smo se o svemu, a neke smo stvari i precizirali. Rekao sam im da ću drugovima koji vode ustanak reći o našem razgovoru, a oni da krenu sutradan i da ću ih ja sačekati negdje na putu za Močila prema Bajićima. Tako sam ih napustio i nastavio potragu za municijom, ali u tome nisam uspio jer žena koja ju je trebala nabaviti nije došla.

Čim sam došao u Močila, odmah sam ispričao Žarku Ćujiću i Stjepanu Milašinčiću Šilji sve što sam se dogovorio s drugovima iz Plaškog. Šiljo je tu veče produžio u Tobolić rekavši Ćujiću da bi bilo dobro da te drugove pošaljemo tamo, jer se u tom selu već nalazi više drugova iz Plaščanske doline pa bi se možda mogao formirati poseban partizanski odred od njihovog ljudstva. Kako smo se dogovorili, ja sam sutradan išao prema Bajićima s trojicom drugova u patrolu koju smo inače tamo stalno upućivali. Toga puta sam išao čak do Paleža, nedaleko od kuće Miće Vukasa. Tu sam promatrao Talijane kako šetaju oko njegove kuće, ali bez namjere da ih uznemiravam. Dvojicu boraca ostavio sam na putu prema Bajićima i rekao im da sačekaju drugove iz Plaškog.

Vraćajući se s izviđanja od kuće Miće Vukasa, odjednom sam primijetio ljude kako promiču kroz grmove. Odmah sam pretpostavio da su to oni. Prihvatili su ih drugovi koje sam odredio da ih sačekaju. Kako sam kasnije saznao, ovi su ih detaljnije ispitivali tko su i otkuda idu. Bilo je čak i rasprave. To je tada bilo normalno jer su sve patrole vrlo oprezno motrile na svakoga tko nailazi s te strane. Kada smo se sastali, svi smo zajedno krenuli prema našem logoru. Tamo nas je dočekao Žarko Ćujić i odmah smo otpočeli razgovor. Još jednom smo prepričali neke događaje o kojima smo razgovarali u Todorovoj kući, a

zatim je Dušan Kosanović Mudrak raspravljao o pitanjima kako bi se najlakše moglo doći do oružja i na koje načine se može vršiti pokretanje naroda Plaščanske doline i okoline u NOP. Mislim da im je Žarko predložio da pođu u Tobolić i da se tamo dogovore s ostalima šta i kako dalje raditi. Tako su sutradan sva trojica krenula u Tobolić. Mi smo ih ispratili i pokazali im najpreči put.

Milina Kukić

BILA SAM PARTIZANSKI KURIR

Kao kurir Centralne tehnike CK KP Hrvatske dobila sam jednog dana naređenje da se moram osloboditi većine posla i da ću biti kurir za Glavni štab Hrvatske. Uputili su me da odem u trafiku u Nikolićevoj ulici kraj kina »Luxor« koju je držala Zdenka Baković. Tu, i u Gajevoj ulici u voćari, bila je javka za kurire koji su dolazili u Zagreb ili trebali kamo iz Zagreba otputovati.

— Kad stigneš u Plaški — rekla mi je Ankica predajući mi zadatak — ići ćeš najprije od stanice nalijevo pa ravno do raskršća, onda kreni desno. U toj ulici, u drugoj kući sa žutim vratima i bijelom lampom iznad njih, naći ćeš kapetana Latasa. On će te odvesti na vezu drugovima iz GŠH.

— Sa stanice nalijevo, pa do raskršća, pa desno, druga kuća, žuta vrata, bijela lampa — ponavljala sam usput jer Plaški nisam poznavala.

Vlak je stigao u Plaški upravo kad se razdanilo. Nije bilo teško naći put, a još lakše vidjeti drugu kuću sa žutim vratima i bijelom lampom. Sve do tih vrata išlo je jednostavno. Međutim, kada sam pokucala, kapetana nije bilo kod kuće. Bio je samo neki Karlovčanin koji se kod Latasa sakrio od progona, jer nije imao hrabrosti da ode u partizane i dvije djevojčice, Latasove kćerke. Latas je već otišao na vezu.

Trebalo je dugo dok me taj Karlovčanin ispitao. Djeca su imala nekako više razumijevanja. Mala Jelena, koja je imala tada 5 godina, rekla je:

— Tata je otišao u Pogrmiloviće po drva.

Vratiti se neobavljena posla nisam smjela, a isto tako do drugog vlaka bila bih sumnjiva da se šećem po Plaškom. I zato sam bila uporna. Na kraju smo se sporazumjeli.

— Odvest ću vas k tati u drva — rekla je mala Jelena.

Bilo je smiješno i ganutljivo gledati malu curicu od pet godina kako vodi mene odraslu kroz snijeg. Turila je ručice u džepove od kaputa i šuteći prtila snijeg koji je godine 1941. rano pao. Pokušala sam zapodjenuti razgovor, ali mala je šutjela. Kad smo stigle u selo Pogrmiloviće, stala je pred kućom obućara Pere Pogrmilovića.

Tu je tata, ja ne smijem unutra — rekla je Jelena i brzo se okrenula. Gotovo je otrčala istom prtinom natrag prema Plaškom.

Bilo mi je žao što mala ide sama kući, ali drugog izlaza nije bilo. Pokucala sam na vrata. Izišao je Pero i gledao me sumnjičavo.

— Šta hoćete? — zapitao je ne baš ljubazno.

— Došla sam kapetanu Latasu — rekla sam — imam s njime nekakva posla.

— Nema ovdje nikakva kapetana Latasa — zaintačio se Pero.

Kad sam vidjela da će biti uporan, ako mu što detaljnije ne kažem, rekoh:

— Šalju me iz Zagreba — on već zna zašto.

Ali ni to nije koristilo.

Drugovima u kući bilo je valjda predugo, što Pero vani pregovara, pa je izišao jedan čovjek da vidi šta je.

— Koga trebate? — upitao je.

i — Kapetana Latasa — ponovila sam. — Dolazim iz Zagreba.

— Ja sam Latas — rekao je — uđite!

Kuća Pere Pogrmilovića bila je kao i svaka kordunaška ili lička kuća. Ušli smo najprije u trijem gdje je domaćica oko ognjišta pripravljala jelo. Odatle se ulazilo u sobu sa štukom, tj. strop je imao kvadratni otvor na koji su se pričvrstile stepenice da bi se i gornja prostorija mogla upotrebljavati.

U sobi su sjedili već neki drugovi. Jedan je čak imao kapu od krzna s petokrakom što me naročito oduševilo. Najednom me oslovi jedan </rug:

— Što ćeš ti tu?

Bio je to Ivo Rukavina, komandant Glavnog štaba Hrvatske. Znala sam ga iz Zagreba. Kraj njega je sjedio onaj sa šubarom i petokrakom, za koga sam kasnije doznala da se zove Franjo Ogulinac Seljo. Bila su tu i dva kurira, Dane i Simo Livada.

Predala sam im pismo, pečat GŠH, šapirograf i soli, a od njih sam primila nove narudžbe. Čak me je Dane Livada zamolio da mu donesem usnu harmoniku.

Po povratku u Plaški još u samoj Dragi srela sam kolonu Talijana što su se vraćali iz sela Vere, koje su upravo opljačkali i nekoliko kuća zapalili. Iz Plavča-Drage dobro su se vidjeli stupovi dima. Kolona je izgledala mrzovoljna. Plijena je bilo malo. Jedan talijanski vojnik nosio je kišobran, a drugi pilu. Izgleda da je to bilo sve do čega su mogli doći.

— Išli su protiv partizana, a zarobili su pilu i kišobran, smijala sam se u sebi.

Prvi odlazak je dobro uspio i ja sam nastavila s održavanjem veze. Jedne subote morala sam otići na sastanak iza Petrove crkve. Rečeno mi je da ću voditi jednog druga u Plaški. Bio je to Vlado Bakarić. On je već duže vremena živio ilegalno u Zagrebu i trebalo ga je odvesti ovim sigurnim putem u partizane. Dogovorili smo se da će mu netko kupiti voznu kartu i da ćemo se sresti u drugom razredu vlaka za

Plaški. Ovaj put sam morala izgledati što manje upadljiva i imati malo prtljage jer je Vlado nosio svoju prtljagu. Dogovoreno je da se u vlaku nećemo poznavati. Putovali smo noću da bismo ujutro stigli u Plaški. U kupeu je već bilo nekoliko ljudi, a ja sam sjela nasuprot Vladi. Vrijeme je prolazilo u spavanju i razgovoru. Kraj mene je sjedio neki trgovac koji je pripovijedao kako su u Kninskoj krajini partizani zaustavljali autobus i da su samo pozivali ustaše dok drugim ljudima nisu ništa nažao učinili. Pričao je da se ne boji partizana, jer mu je savjest čista. U Plaškom nas je dočekao jedan željezničar i, kako smo sišli s vlaka, odmah je ponio našu prtljagu i pošao duž pruge do rampe odakle smo otišli do Branka Latasa. On je vodio Vladu Bakarića dalje do Glavnog štaba Hrvatske, a ja sam se iz Pogrmilovića vratila u Zagreb.

No, uvijek nije išlo glatko. Jednom, umjesto da se vozimo do Plaškog, stali smo u Oštarijama. Izišla sam iz vlaka da upitam zašto stojimo tako dugo. Došla sam do vlakovođe koji je stajao kraj lokomotive i pušio.

— Dokle ćemo ovdje stajati? — upitala sam.

— Ne idemo dalje — ravnodušno je odgovorio. — Partizani su kod Ličkih jezera digli prugu.

Koliko god me obradovala ta partizanska akcija, uznemirila me vijest da ne možemo dalje.

— Kako ću izvršiti zadatak — pomislila sam.

Otišla sam do prometnika i zapitala ga da li bi se moglo u Plaški saonicama.

— Ne može, snijeg je previsok, a i vukovi izlaze na put. Bit će duga zima kad već izlaze iz šume — odgovorio je.

To me je još više zabrinulo. Razmišljala sam časak, a onda se vratila vlakovođi.

— Bi li se ikako moglo nastaviti do Plaškog? — upitala sam.

— Zar vam je tako hitno? Morate li baš u Plaški? Ne bojite li se partizana? — obješenjački se nasmiješi.

Činilo mi se da me tim smiješkom htio upitati: »Nisi li ti jedna od naših?«

Moram danas biti u Plaškom — odgovorih uzvraćajući mu istim smiješkom — Naš je... pomislila sam.

Ako zaista morate još danas biti u Plaškom, krenut ćemo.

Mislila sam da mi se ruga. Međutim nije prošlo više od 10 minuta i kondukter je zazviždao, mi smo uskočili u vagone i vlak je krenuo.

Taj put sam još u Zagrebu sjela u kupe u kojem su bila dva talijanska oficira. Htjela sam se osigurati od talijanske kontrole jer sam nosila mnogo materijala. U kupeu su još bile dvije žene nekih talijanskih oficira koje su izgledale vrlo sumnjivo i nesolidno. One su neprestano zanovijetale. Vožnja je trajala dugo, zapravo zbog zadržavanja u Oštarijama. U Plaški smo stigle u podne. Imala sam puno prtljage, rugovi su znali da ću mnogo toga donijeti i osigurali su da budem

dočekana. Zbog prekida pruge bila je pojačana kontrola na samom kolodvoru na kojem su se crnile perjanice karabinjera. Oni su svakog putnika legitimirali i pretraživali stvari.

Razgovor s talijanskim oficirima svakako se isplatio. Na kolodvoru u Plaškom jedan je sišao, a drugi je ostao u kupeu i kroz prozor dodavao stvari, i to prvo moje, a onda svoje. Naravno da karabinjerima nije palo na pamet da pretraže prtljagu svojih oficira. I dok je oficir stajao pred vagonom i stavljao na stranu moje stvari, došao je jedan željezničar i sve odnio.

Moj tovar bio je ovaj put bogat. Bila je tu pisaća mašina, matrice, boje, a osim toga ponijela sam veliku kutiju pekmeza i, naravski, za Danu harmoniku.

— Večeras je racija u Plaškom — bio je pozdrav Latasa kada sam ušla u kuću — treba pribaviti talijansku propusnicu.

Znači, propusnica NDH i na teritoriju NDH nije vrijedila. Trebalo je imati okupatorsku propusnicu. Nije mi preostalo drugo nego da odem na talijansku komandu. U kancelariji je bio neki vojnik-student. Rekla sam mu da sam došla rodbini na nekoliko dana i on mi je dao propusnicu. Poslije sam otišla u Pogrmiloviće i vratila se već kad se hvatao mrak.

Na povratku sam primijetila da je ulica čudno prazna. Latas mi je rekao da su pomakli redarstveni sat. Čim se smrači, ne smije nitko iz kuće. No nisam imala kamo. Trebalo je ići na kolodvor.

Latasova kuća bila je udaljena od kolodvora kojih 5 minuta, a ja sam tu razdaljinu prolazila vrlo polako i oprezno. Znala sam da su Talijani velike kukavice koji se boje i najmanjeg šušnja kada su na otvorenom i da onda pucaju bezumno. Mrak je bio kao u rogu. Išla sam vođena više instinktom nego očima. Lupala sam cipelom o cipelu i kašljala sam, samo da bi me čuli da idem, kako se ne bi prepali. Na raskršću me zaustavio stražar.

Sva moja objašnjenja da idem na »feratu«, nisu koristila dok nije došao dežurni kome sam morala nadugo objašnjavati i pokazivati talijansku propusnicu da me pusti dalje. Nisam išla ni 50 koraka, a već je stala vikati druga straža. I tako su na tom kratkom putu bile četiri straže. Jedva sam nekako došla do kolodvora.

Ali pripovijest se nije ni tu završila. Najednom je nastala paklena pucnjava. Izgledalo je u najmanju ruku kao da netko napada stanicu. Sjela sam između dva zida, a tako sam i drugima preporučila jer nije vjerovati kada Talijani pucaju. U čekaonici je nastao razgovor. Uglavnom su se svi bojali Talijana, a o partizanima su govorili s poštovanjem.

— Zaustavili su autobus i povadili samo ustaše, a druge su pustili na miru — rekla je starija žena. — Moj zet kaže da oni poštenim ljudima neće ništa.

— Kad bi barem otjerali ove Talijane — rekao je jedan seljak. — Sina su mi odveli u internaciju.

Nisam smjela govoriti ništa da ne izazovem sumnju, ali su na meni vidjeli da se ne bojim. To mi se nekako svidjelo.

— Vas nije strah? — upita stara. — Vidim ja.

— Pa rekli ste da poštenim ljudima neće ništa — odgovorih joj.

— Jest, jest, — zausti stara da nešto kaže kad najednom presta pucnjava, a u čekaonicu nahrupi grupa karabinjera s crnokošuljašima. Tražili su među ljudima partizane. Odvajali su one s propusnicama njihove komande od onih s propusnicom NDH. Meni je karabinjer salutirao. Radeći ilegalno, bili smo svakodnevno u opasnosti. Naučili smo na to. Međutim, prava propusnica predstavljala je nešto kao siguran zaklon u ratu.

Približavao se kraj godine. Oko 19. prosinca svratila sam u trafiku da upitam Zdenku Baković da li trebam ići u Plaški. Kako smo živjeli svi nekako na oprezu, tako sam i ja ušla u trafiku i pozdravila: »Dobar večer.«

Zdenka nije bila sama, iza nje je stajao jedan mladić. Odgovorila je na moj pozdrav: »Moj naklon«, a to mi je odmah kazalo da nešto nije u redu. Nešto sam tražila da kupim, nisam našla i odmah sam i izašla. Vidjela sam da su Zdenki ruke crvene i otečene. Ona je bila jedra, zdrava djevojka, uvijek rumena u licu, puna, ali ovaj put punoća njenih ruku nije bila od jedrosti, nego od batina.

Znala sam da je javka u trafici provaljena i da drugove treba upozoriti. Išla sam kroz Nikolićevu ulicu i nešto prije Preradovićeve susrela sam »Direktora«.

— U trafici je agent, ne idi tamo — rekla sam mu uzbuđeno.

Provala se sve više širila. Na policiji su izdavali »Direktor« i Cincipinka. Živjeli smo tada u naročitom uzbuđenju. Svakog je dana poneko nestao i nije došao na javku. Osjećali smo kako se obruč sve više steže. Vlado Popović mi je rekao da se provala širi i da se treba pobrinuti za novi stan. Ne smijem više stanovati kod kuće. To me nije iznenadilo jer je broj drugova koji su sa mnom radili bio sve manji. Ali bilo mi je teško kazati majci da moram ići od kuće. Bila je sama. I dogovorila sam se da ću sutra prijeći u drugi stan.

Osvanuo je 13. siječnja 1942. Polazeći na posao, primijetila sam ulazak agenata u kuću gdje sam stanovala — između Samoborskog kolodvora i željezničke pruge u Savskoj cesti u jednoj dvokatnici. Jasno sam čula da pitaju kućepazitelja za moje ime. Uspjela sam se s ulice sporazumjeti s majkom i iščeznuti. Jedanaest dana sjedili su agenti u stanu zajedno s majkom. Drugovi su bili na vrijeme obaviješteni da su mi agenti na tragu tako da nitko od njih, koji su sa mnom radili, nije pao.

U Zagrebu više nisam mogla ostati. Trebalo je da odem u partizane. Međutim veze sa slobodom bile su prekidane. I zato su mi drugovi rekli da se sklonim. Bila sam 10 dana u Slavoniji. I kada tamo nisam mogla uhvatiti vezu s partizanima, vratila sam se u Zagreb i tražila dozvolu od drugova da idem sama na svoju ruku u partizane. Upravo sam računala na vezu preko Plaškog. Dozvolu sam dobila bez javke i veze. Međutim, drugovi su me upozorili da preko Plaškog ne smijem ići.

Upozorenje sam shvatila ozbiljno. Ali kako nije bilo drugog izlaza, ipak sam se odlučila da pokušam koristiti stečena iskustva iz putovanja u Ogulin i Plaški. Tada je k meni povremeno dolazila učiteljica iz Vitunja kraj Ogulina. Nju je slao moj drug koji je bio u Gomirskoj partizanskoj četi. Znala sam da se zove Draginja. Odlučila sam da odem do nje.

Na svoje ime nisam mogla putovati. Moja drugarica iz ureda, Kruna Kalođera, dala mi je svoju legitimaciju i propusnicu. Jedan rođak mi je kupio kartu za Ogulin. Bila je noć kad sam stigla u Ogulinski Hreljin. Nisam imala kamo, nego sam morala ići u prometnikovu kućicu. Tu su bili domobrani i Talijani. Pričekala sam dok se razdanilo. Prometniku sam kazala da idem sestri u Vitunj.

— Krenite ovom prtinom i stići ćete pravo u Vitunj — rekao mi je prometnik.

Krenula sam prtinom. Pred samim Vitunjem srela sam seosku stražu koja me odvela do Draginje Metikoš. Ona je obavijestila drugove u četi. Došli su po mene na skijama i po dobrom prtiću stigosmo u partizanski logor.

Vera Jurić

PRVI ZADATAK PARTIZANSKOG KURIRA

U decembru 1941. godine, datuma se tačno ne sjećam, prilikom jedne posjete porodici Branka i Ljubana Latasa, Ljuban me je pozvao u zasebnu sobu gdje smo razgovarali o nužnosti pronalaska kurira koji bi obavljao posebne zadatke na relaciji Plaški-Zagreb i obratno. Kako sam ja od ranije bila u vezi s Dragom Domjanićem, Stevom Čuturilom, Mirom, Dragicom i Marom Skorupan i već učestvovala zajedno s Danicom Skorupan u rasparčavanju letaka namjenjenih talijanskim vojnicima u Plaškom, to me ovaj razgovor s Ljubanom nije iznenadio. On mi je tada objasnio da su neki kuriri koji su obavljali posao na pomenutoj relaciji uhapšeni pa da sada treba tu vezu obnoviti. Predložio mi je da to budem ja, a da prethodno razmislim da li se osjećam dovoljno jakom da taj zadatak izvršim, pa ako se prihvatim toga, onda će mi reći ostale pojedinosti. Pošto sam već u toku razgovora u mislima prihvatila ponuđeni zadatak, to sam odmah potvrdno odgovorila. Sada smo nastavili razgovor o načinu dobijanja propusnice. Odmah sam se sjetila da u našu kuću, pošto je moj otac bio neko vrijeme talijanski tumač, dolazi neki vojnik iz komande koji baš radi na propusnicama. Predložila sam Ljubanu da kao izgovor za odlazak u Zagreb uzmem posjetu prijateljima s kojima sam radila kod poduzeća »Batiguolles« u Bosni. Od tih stvarno je postojala jedna prijateljica u Zagrebu. S tim prijedlogom Ljuban se složio. Tada smo raspravljali o legitimaciji. Kako je

u mojoj legitimaciji pisalo da sam Srpkinja, to je nisam smjela koristiti a u razgovoru s Ljubanom došli smo do zaključka da je vađenje nove za sada neizvodivo, pa smo se odlučili da putujem samo sa propusnicom. Tada mi je Ljuban nešto detaljnije objasnio način držanja u izvršavanju zadataka, naglasivši da ću nositi jako važne dokumente koji ni u kom slučaju ne smiju pasti neprijatelju u ruke. Na kraju mi je rekao da ovo znaju samo on i ja i drugovi koji o tome odlučuju. On će me njima predložiti i o tome me obavijestiti.

Nakon desetak dana Ljuban me je pozvao i rekao da je prihvaćen prijedlog da budem kurir i da putujem ne u Zagreb već u Dugu Resu gdje ću ponijeti oveći kofer prazan u kojem ću donijeti ono što dobijem kod veze. On mi je rekao tačno ulicu čije sam ime zaboravila, ali se dobro sjećam da je ta veza trebalo da bude neki obućar i reče mi da u Dugoj Resi trebam da budem ujutro rano, a da se vratim nekim od popodnevnih vlakova.

Kako su u to vrijeme vlakovi bili rijetki a vrijeme kretanja ograničeno policijskim časom, morala sam otputovati uoči određenog dana i sačekati jutro u čekaonici željezničke stanice u Dugoj Resi. Tamo sam stigla oko 23 sata. Ubrzo sam ostala u čekaonici sama. Sjela sam na klupu pokraj šaltera prometnog ureda. U čekaonici je željezna peć više dimila nego što je grijala. Rado bih se šetala da se zagrijem, ali se na to nisam odlučivala da ne pokažem kako mi je hladno jer sam ugledala neke ljude u prometnom uredu i nisam željela da me pozovu k sebi i eventualno još i ispituju. Ipak sam i za njih izmislila priču ako me što slučajno upitaju. Reći ću im da prijatelji mojih roditelja kolju svinju za nas pa sam pošla po meso. Pošto sam ja dužim boravkom u Francuskoj najčešće se družila s djecom talijanskih ekonomskih emigranata, to sam dosta razumijevala taj jezik, ali sam sada odlučila da ništa ne razumijem i nisam reagirala na grube riječi patrole pomiješane sa »Bela Sinjorina«. Taj događaj osmotrio je prometnik kroz okno šaltera, ali nije reagirao. Ipak je odjednom vođa patrole izišao napolje pa za njim i ostali. Sada sam bila ljuta i na prometnika. Pomislila sam **u** sebi — da nešto vrijedi bio bi me uzeo u zaštitu.

Bilo mi je jako dosadno. Pokušala sam razmišljati o minulim događajima samo da mi što prije prođe vrijeme. A ono sporo prolazi. Htjela bih što više razmišljati, ali se ne mogu koncentrirati jer sa strepnjom osluškujem dolazak nove patrole. Ova me zatekla sjedeći. Okružili su moju klupu, ali nisu bili tako grubi u izrazima i nisu mi se približavali. Na sva njihova pitanja ja sam ćutala pa na kraju jedan reče »ne razumi«. Tada su otišli, ali su me čak i pozdravili. I taj prizor je posmatrao prometnik, ali nije reagirao. Ponoć je već bila prošla, ali pomisao koliko još ima do jutra i koliko će još patrola navratiti užasnula me je. U polažu na ovaj zadatak o takvom momentu nisam ni razmišljala. Tek sad mi se nametnula misao: zašto sam baš morala biti kod »veze« u rano jutro. Ali sada o tome ne vrijedi razmišljati. Morala sam misliti o drugim stvarima. Sad mi je već bilo jasno da me prometnik ne uzima u zaštitu. A šta ću raditi ako me talijanski

vojnici napadnu. Odmah sam se odlučila — bježat ću na prugu. A kako? Valjda ću o tome razmisliti do slijedeće patrole.

Vatra se u peći već skoro ugasila. Pokušala sam da sama bacim ugljen — vidjela sam da i u Plaškom tako čine putnici. I taman kada sam podizala poklopac odustala sam od te namjere. Šta znam kako će reagirati prometnik? Jest da bi mogao da me pozove u prometni ured da se ugrijem i sklonim od novog dolaska patrola, ali vjerovatno ne smije. Bojim se ispitivanja. Taj mi se čovjek učinio suviše ozbiljnim i smrknutim da bi mogla misliti nešto lijepo o njemu. Misli su i dalje išle kako pobjeći na prugu ako me pokuša patrola dirati. U mislima sam pravila detalje plana kako to učiniti. Te misli prekinuo je ulazak nove patrole. Bili su jako grlati i ušli su tako bučno da sam u prvi mah pomislila da su pijani. Uplašila sam se i već odlučila da počnem bježati jer sam bila uvjerena da s pijanim vojnicima neću moći izaći na kraj. Međutim čim su ušli promijenili su se. Prvi me je uljudno pozdravio a zatim i ostali. Okupili se oko mene u polukrugu. Mnogo su me čega pitali što sam dobro razumjela, ali sam uporno ćutala. Po pitanjima sam shvatila da nisu pijani. To me je ohrabrilo. Na kraju, kada su se uvjerili da ništa ne razumijem, otišli su. Uljudno su me pozdravili i ja sam tako i uzvratila. Vratila sam se na klupu. Prvi put sam sad osjetila težak umor. Bila sam svjesna da je to bila posljedica straha. Najveći strah od najpristojnije patrole! Ni sama ne znam zašto sam smatrala da su pijani. O tome sam još razmišljala pa začuh glas prometnika: »Gospođice, dođite unutra, ovdje je toplo...« O pozivu nisam premišljala. Zahvalila sam se i ušla unutra. U uredu je bio još jedan radnik, valjda skretničar. Prometnik se ispričava da im je zabranjeno da primaju neslužbena lica, ali sada valjda nitko neće doći. Pogledala sam na sat. Bilo je nešto preko tri — znači do jutra kad polazim na vezu imam još tri sata. Šta mogu, ovdje mi je toplo, a ima i neku malu prednost ako budem morala bježati.

Osmatrajući stvar oko sebe u prometnom uredu, odjednom sam počela jako drhati. Bilo mi je zima. Zubi cvokoću, imam osjećaj da se jako čuje. Pokušavam da to sakrijem od prometnika, ali on je ipak primijetio. Pokušao je da me utješi. Tada me skretničar ponudi da me povede kući kod svoje žene, ali da to može učiniti tek poslije pet sati jer se plaši ići po mraku zbog stražara. Reče mi da će mi žena skuhati čaj i utopliće me. Ta ponuda učinila mi je olakšanje. Ubrzo sam prestala da drhtim i sasvim sam se dobro osjećala. Ali sada kada sam se opustila, najednom sam osjetila užasan umor i san. U tom momentu skretničar izađe napolje što iskoristi prometnik i počne da me ispituje odakle putujem, zašto nisam išla jutarnjim vozom i slično. Morala sam ispričati već ranije spremljene priče. Na kraju mi je ponudio da se opružim na ležaju u uredu, ali sam to odbila. Bojala sam se da ne zaspim. Sad sam se sva koncentrirala samo na to da ne zaspem. Prometnik me prestade da ispituje pa sam i ja prestala da mislim o opasnostima. Nekako mi se učinilo pogodnijim da mislim o lijepim doživljajima pa sam počela prebirati u mislima djetinje doba. Tako sam

se sada osjećala ugodnije, ali me je iz tih misli prenio glas skretničara.. Pozvao me je da pođemo kod njegove žene. Zahvalim prometniku na prijemu;, pružim mu ruku i prijateljski se pozdravim.

Još uvijek je mrak, ali bjelina snijega daje svjetlost pa se sasvim dobro vidi. Spustili smo se niz neku malu livadu i ulazimo u kuću. Ženu smo mu našli u kuhinji. Već radi nešto oko štednjaka. Upoznavajući se žena mi se osmješi dobroćudno, ali je ipak začuđeno pogledala muža. Muž joj reče da mi skuha čaj jer da sam cijelu noć čekala dok ne bude slobodno kretanje. U tom momentu u kuhinju ulazi dvoje djece. To mi je dobro došlo da s njima porazgovaram, samo da izbjegnem da me domaćini ne ispituju tko sam i kuda idem. Ipak su me na kraju pitali pa sam iskoristila to da i ja njih pitam za ulicu u kojoj sam trebala da nađem »vezu«. Za takvu ulicu oni ne znaju. Riješila sam se da pođem. Pitat ću nekoga u mjestu. Čim se ugasila sirena tvornice, što je bio znak za slobodno kretanje, pozdravila sam se s domaćinima i zahvalila na doručku i gostoprimstvu. Još me je taj čovjek ispratio i desetak metara i pokazao mi prtinu kojom treba da pođem i da pitam gdje je ta ulica koju tražim.

Susrećem radnike koji idu na posao. Koga da pitam? Muškarce neću, osim možda nekog starijeg. Žene ću pitati. Imam u njih više povjerenja. One me bar neće zagledavati što to obično čine muškarci. Nekoliko sam žena pitala, ali ni one za tu ulicu ne znaju. Ipak sam morala pitati i nekog muškarca. Računam, možda oni više znaju. Ništa. Tko zna koliko sam ih upitala, ali nitko ne zna tu ulicu. Sada i sama zagledavam ulice i zavirujem u sve otvore. Vrijeme odmiče. Davno sam trebala već biti kod »veze«. Odlučujem se da obiđem sve obućarske radnje. Nema ih mnogo. Uđem kod jednog i pitam. Ne zna. Kofer mi ipak postaje težak. A i previše sam uočljiva s njim. Već na ulicama srećem neka lica koja sam već po dvaput vidjela. Da li sam možda zaboravila tu ulicu? Ne, dobro sam je zapamtila kao i lozinku. Moglo je nestati čovjeka, ali ne i ulice. Pomislih — pa valjda čeka i on. A tada zaista nisam znala da se na »vezu« ne čeka ako se ne dođe na vrijeme..

Još dugo sam tako lutala Dugom Resom, a ona nije tako velika. Već se približavalo vrijeme nailasku vlaka kojim sam trebala da se vratim. Bila sam očajna. Suze su mi navirale od jada. Nisam izvršila zadatak, ali nisam kriva. Smatram da nisam ništa propustila. Mora da je neka greška kod rukovodstva... Vrijeme je isteklo. Krajnje umorna, jedva sam se dovukla do stanice. Ubrzo je ušao vlak. Uđem u vagon gdje su ušle dvije seljanke i priključim se njima. Vagon je bez kupea, ali ima klupe. Tu i tamo po neki putnik. Ove dvije seljanke su ćutljive- i nešto snuždene. To mi ipak odgovara. Lakše i meni kad ćutimo. Ali sam ipak razočarana. Baš velika korist od mene! Toliko muke i truda ni zbog čega. U glavi se smjenjuju optužbe i obrana i u tim mislima stizem u Plaški.

Odmah sam se uputila kod Latasovih. Našla sam Ljubana gdje nešto čita. Prišao mi je nasmijan. »Ništa nisam napravila — rekoh mu nisam našla ulicu.« On se uozbilji reče mi: »Kako to?« Ukratko sam

mu ispričala sve što se desilo. Saslušao me je ozbiljno i na kraju reče da će o svemu tome razmisliti i kasnije mi reći. Kada sam ulazila razmišljala sam da će i on biti nezadovoljan pa me sada razočarala njegova ravnodušnost. Toliko je pričao o važnosti zadatka...

Pošla sam kući. Roditeljima sam ispričala o posjeti prijateljima i to sam izvela da sam već bila zaboravila gdje sam bila.

Neposredno iza rata radila sam na željeznici i u sobu uđe željeznički službenik. Pogledam ga. Nešto mi poznat. Odmah se sjetim — — prometnik iz Duge Rese. On me nije prepoznao, ali kada sam mu ispričala događaj odmah se sjetio. Bilo mu je drago. I on je kasnije surađivao. Da je znao? Da sam i ja znala?

Dugo sam dana bila pod dojmom tog susreta i proživljavala taj događaj, na kojeg ne znam da sam se ikad u ratu podsjetila. Toliko se toga događalo svakodnevno! Povezujući sve to kasnije sa znanjima i iskustvima zaključila sam da je to morao biti »ispit povjerenja«.

Anka Skorupan

PRVA USTANlCKA ZASJEDA U KNEJI

Poslije prvih hapšenja u Ogulinu i nešto kasnije u Plaškom, čuli smo da su svi ti ljudi poubijani. Tada smo počeli da izbjegavamo bilo kakve susrete s ustaškim vlastima, kao i s onima koji imaju bilo kakve kontakte s njima. Iz našeg kraja ponekad je još Savo Medaković Bele odlazio u Plaški. Tamo bi se sastali — gdje dvojica — gdje trojica i više te raspravljali šta će s nama biti. Braća Dušan i Milan Kosanović — Mudraci pokušali su preko nekih svojih prijatelja da nabave propusnice i da se povuku u Srbiju. Tamo su već neki bili otišli pa su računali da će se i oni tako spasiti. U početku je Dušan takvu mogućnost odbijao govoreći da još ima dosta ljudi koji nisu otišli pa što bude njima neka se i nama dogodi.

U tim svakovečernjim povlačenjima na spavanje u grmove često smo se sastajali nas nekoliko iz zaselaka Mudraka, Varoši, Sedlara i Bešira i dogovarali šta ćemo dalje raditi. Dušan i Milan odlazili su na neke veze čak u Močila, ali ni tamo još nije bilo ništa organizirano. Kod nas je dolazio i Rade Janjanin. Tražio je lično Dušana, ali on nije bio kod kuće pa se tada nisu našli. Razgovarao je samo s njegovim ocem. Sastajali smo se i s Tobolićanima. Oni su nam pričali da se povlače u šumu i da neki od njih imaju oružje pa će se braniti ako ih neko napadne. Povlačeći se u grmove, obično smo nosili sa sobom sjekire ili rogulje, a bila je i poneka puščica. Milan Kosanović Mudrak imao je očevu dvocjevku, a brat mu Dušan pištolj i dvije bombe. Milovan Pešut je imao kuburu. Koliko se sjećam Milan Vukelić Tele imao je i neki Stevanov štuc na koga smo računali.

Onoga dana kada su ustaše izvršile pokolj ljudi na Trojvrhu (7. augusta 1941), obavješteni smo da je ustaški vođa Braco Tomljenović otišao za Slunj i da se sutradan vraća. Za pokolj na Trojvrhu saznali smo od Bože Pešuta. On se, kako nam je pričao tada, našao tamo i jedva iznio živu glavu. S tom vijesti prošao je kroz Sedlare, Mudrake i Varoš. Obavještavao je u svom poznatom stilu: »Sada smo gotovi, ustaše poklaše sve ljude na Trojvrhu...« Neki ljudi nisu vjerovali sve Boži. Smatrali su da je to on preuveličao pa su nastavili poslove, ali uz izvjesnu opreznost i izviđanje prema Plaškom. Otuda smo očekivali nailazak ustaša. Božo je naišao oko 10 sati pa smo još čekali da tu njegovu priču nekako provjerimo. Nepun sat poslije njega naišla je Maca Jančić Isakova, bosa i bez rupca. Bila je sva zaplakana i prestravljena. Potvrdila je vijest koju je prenio Božo. Narod se tada drugačije osjećao. Shvatili su svu ozbiljnost opasnosti koja nam prijeti. Neki su prekidali poljske radove pa čak i vršidbu žita. Uveče smo se sastali ispod naše lipe. Neki su bili i ispod brestića. Prepričavali smo događaje i čekali nove vijesti. Netko je tada prenio i vijest o napadu Tobolićana na oružničku patrolu i razoružavanje dvojice oružnika. Drugi su se na to ohrabrili i povikali: »Pa nisu ni Tobolićani od nas hrabriji, nećemo ni mi dozvoliti da nas ustaše žive vode i kolju.« U tom je naišao i Savo Medaković Bele. On je potvrdio sve što smo mi već znali. Rekao nam je da je Braco Tomljenović pošao u Slunj na sahranu poginulog oružnika jer je on iz Plaščanske oružničke postaje. Netko je predložio da bi ga bilo dobro sačekati. Čini nam se da je to bio Milan Vezmar Milja. Tada se preko toga prijedloga prešlo. Nešto kasnije naišao je iz Bešira Dušan Kosanović Mudrak. On nam se pridružio u razgovoru. Ponovio je Miljin prijedlog i bio uporan da tako uradimo. Na kraju smo se svi složili s njim pa smo pristupili i konkretnom dogovoru.

Od oružja smo imali lovačku pušku, pištolj, dvije bombe i jednu kuburu. Do Stevanovog štuca nismo mogli doći, jer ga je negdje sakrio, a tog trenutka nije ga bilo među nama. Za organiziranje zasjede bilo nas je osmorica. Oni koji nisu imali oružje, u toku noći nasađivali su rogulje na dugačka držala i spremali kose u vidu sablje, ali na dugi stap tako da može služiti i kao bodež. Neki su se zadovoljili samo sjekirama.

Sutradan smo pošli u zasjedu. Nismo se mnogo žurili jer smo pretpostavljali da će sahrana biti u poslijepodnevnim satima. Odredili smo mjesto zasjede još dok smo se odlučivali na taj čin. Od naših kuća kretali smo se pojedinačno ili najviše po dvojica. Sastanak je bio zakazan na slunjskom putu koji vodi ka Kneji. U toj akciji s nama se našao i Dane Malbaša koji je tu noć došao u Mudrake po nekom poslu. Imao je i karabin te nam je dobro došao. Ponudili smo mu da pođe s nama i on je rado pristao. Tako smo se, prema dogovoru', na mjestu zasjede našli Dušan Kosanović Mudrak, Milan Kosanović Mudrak, Milovan Fesut, Mile Vezmar, Milan Vukelić Tele, Milan Vezmar Milja, Savo Medaković Bele, Nikola Košić i Dane Malbaša.

Dolazeći u Kneju, nismo ništa osobito primjećivali. Čuli smo samo zvona goveda, ali to je bilo dosta daleko. Lagano smo se spustili k cesti i. Dušan je napravio raspored. Upravo smo njegove prijedloge zajednički dopunjavali. S nama je ostao Dušan s dvije bombe zauzevši položaj na omanjem uzvišenju iznad puta. Plan je bio da on prvi baci bombe, a onda da mi otvorimo vatru na one ustaše koji pokušavaju da bježe. Prema Tobolićuu smo isturili osmatrače sa zadatkom da nas na vrijeme obavijeste o nailasku ustaškog automobila. U pravcu Plaškog i Tuka nismo isturali izviđače, već su tu ulogu vršili krajnji iz zasjede.

Vrijeme nismo kontrolirali. Bilo je prošlo podne, ali se niko nije pojavljivao. Počeli smo malo da sumnjamo u vijest koju nam je donio Savo Medaković Bele. Ali on je bio uporan u svojoj tvrdnji. Čekali smo i dalje. Odjednom je osmatrač s pravca Tobolića javio da se cestom uz Lisine pojavljuje talijanska konjica. Utišali smo se. Čuli smo neke komande na talijanskom jeziku, ali dosta daleko. Nastala je za nas nezgodna situacija. Da se tučemo s Talijanima bilo nas je malo. A o tome se nismo ni dogovarali. Kod nekih je nastalo kolebanje. Predlagali su da se odmah povlačimo dok nas nije primijetila talijanska konjica. Dušan je pokušao da nas stiša. Nije u tome uspio. Neki su već napustili svoje položaje. U toj situaciji nas dvojica-trojica izvukli smo se u stranu poviše ceste i ostali da promatramo kolonu talijanske konjice u prolazu k Plaškom. S toga mjesta mogli smo ih lako tući, ali je sve to tada bilo besmisleno. Kada je čitava kolona prošla, a bilo ih je oko jedan eskadron, onda smo se i mi povukli. Imali smo namjeru da ponovo siđemo na cestu i postavimo zasjedu Braci. Morali smo od toga odustati jer je većina pobjegla duboko u šumu. S njima čak nismo imali ni vezu. Trenutak smo razmišljali pa smo odlučili da lagano krenemo za njima. *

Tako se ova naša prva zasjeda završila bez uspjeha. Ali tu smo se ipak upoznali prvi puta na ovakvom zadatku. Sutradan smo saznali da je Braco s ustašama prošao nešto ranije nego što smo mi sišli na cestu. Prevarili smo Se u vjerovanju našim običajima po kojima se sahrane vrše u poslijepodnevnim satima pa su nam i ustaše izmakle.

Milovan Pešut
Mile Vezmar

PRVI SUSRET S PARTIZANIMA

Dok smo se nalazili u Sušaku, jedno vrijeme radili smo na izgradnji i opravci ceste. Tu su nam stizale i razne vijesti. Mnoge su bile kontradiktorne. Zavisilo je od toga tko ih je prenosio. Najviše je bilo onih s istočnog fronta. Mnogo se pričalo o povlačenju Crvene armije i predaji većih jedinica njemačkim trupama. Većina nas u to nije vjero-

vala. Smatrali smo da je to samo talijansko-ustaška propaganda. Nas su ipak najviše interesirale novosti iz naših krajeva, posebno o ponašanju ustaških vlasti jer smo svakog dana slušali o masovnim pokoljima na Kordunu, Lici, Bosni i drugim krajevima NDH. Jednog dana netko je pronio vijest da je na Kordunu i u Lici buknuo ustanak. Nismo odmah povjerovali, ali smo se ipak nadali da će do toga doći ukoliko potraje onakvo stanje kakvo je bilo dok smo mi bili u Plaškom. Jedni su govorili da ustanak vode komunisti, drugi su pak tvrdili da su to ostaci Jugoslavenske vojske koji su se prebacili u šume i kao komite vode borbe protiv okupatora i ustaša. Cim se o tome priča, znali smo da ipak nešto ima. Kada bi se god sastali, o tome smo pričali. Obuzimala nas je neka misao da je to sasvim moguće. Jer toga je bilo i za vrijeme ranijih ratova pa zašto ne bi i sada kada za to ima više uslova i mogućnosti. Znali smo da će se u krajevima gdje su ustaše vršile pokolje do toga doći kad-tad, pogotovo kod srpskog naroda.

Među ljudima se počelo pričati da će Talijani ubrzo preuzeti svu vlast u NDH. Smatrali smo da će time nestati i ustaških pokolja. Ali ni Talijanima nismo mnogo vjerovali. Ipak smo računali da neće postupati onako kao što su ustaše radile u srpskim selima. Dok smo bili mi u Sušaku, to nisu radili s ovim narodom pa smo računali da će se tako i kod nas ponašati. U tome razmišljanju šta dalje raditi, netko nam je rekao da je i u našem kraju dignut ustanak i da se neki ljudi nalaze u šumi pod oružjem, da sačekivaju ustaše, vode borbu s njima i ne daju im da ubijaju nevin narod. Odmah smo pokušali naći rješenje kako da se prebacimo u naš kraj, a da nas ustaše ne pohapse. Pretpostavili smo da bi to mogli isposlovati preko Talijana, slično onome kada smo polazili iz Plaškog ovamo. U međuvremenu je stigla vijest da su Talijani preuzeli svu vlast i u svojoj drugoj okupacionoj zoni. Odmah smo se zainteresirali da li je to i u Plaškom. Cim smo saznali da ova odluka važi i za Plaški, potražili smo propusnice i pripremali se za odlazak u naš kraj. Brzo smo dobili putne dozvole i tako smo krenuli u Plaški.

Iako smo imali talijanske dozvole za putovanje,' ipak smo strepjeli da nas na putu ne presretnu neki od poznatih ustaša. Putem smo saznali da je Braco Tomljenović uhapšen, a Streni strijeljan. Tome odmah nismo povjerovali pa smo i dalje ostali oprezni. Kada smo došli u Plaški, ta vijest je potvrđena, ali mi se ipak nismo nikome javljali, mada je u našim dokumentima stajalo da se obavezno moramo javiti talijanskim vojnim vlastima čim dođemo u Plaški.

U Plaškom smo ostali jedan dan u tajnosti. Odmah smo tražili vezu sa šumom. Rekli su nam da bi najbolje bilo ako bi se mogli povezati s Dušanom Kosanovićem Mudrakom, ali je tada bilo teško doći do njega. Netko je ipak imao sreće. Mislimo da je to bio netko od familije Miće Pešuta koji je poslao Dušanu poruku. Sutradan je neka od žena javila da se Dušan nalazi kod Todora Sedlara i da dođemo tamo.

i[e] pošao nešto ranije da to provjeri pa da se onda pozove i Gajo na ovaj sastanak. Cim je došao k Todoru, dočekala ga je Marija Colina

i rekla da ga čeka Dušan. Mićo je odmah poručio po Gaju. Tako smo se ubrzo našli sva trojica u sobici potkrovlja Todorove kuće.

Dušan nam je podrobno ispričao šta se sve zbilo otkada smo mi boravili na Sušaku. Pričao nam je i o svom pokušaju da se prebaci u Beograd preko nekih poznanika iz Slavonije, ali da u tome nije uspio. Spasio ga je izgleda nekadašnji upavitelj građanske škole Vaupotić. Dalje nam je pričao o ustanku na Kordunu i o ljudima koji vode ustanak. Od njega smo saznali da su došli i neki Hrvati na Kordun. Znali smo da ustanak vodi KPJ. To su nam rekli neki drugovi dok smo bili na Sušaku. Pretpostavili smo da je to netko od rukovodećih ljudi KP koji je došao k nama. Zaključili smo da bi se s njima trebalo najprije sastati, ali nismo znali gdje se oni nalaze jer nam je Dušan rekao da su najviše u pokretu s nekim našim drugovima iz Zbjega i Primišlja. U to je naišao i Mišina Kukić. Doveo ga je Pero Kosanović, Todorov zet. Začudili smo se kada smo ga vidjeli. Znali smo ga od ranije pa smo se i obradovali njegovom dolasku jer smo pretpostavljali da on nešto više zna o stanju oko Močila, Zbjega i dalje prema Slunju. Nije nam odmah bio sasvim otvoren. Kasnije, kada se malo okrepio čašom vina i vjerovatno vidio da mi zaista želimo u partizane, bio je nešto govorljiviji. Rekao nam je da ćemo se najlakše sastati s partizanima u Močilima i da bi nam on u tome pomogao. Dušan je to odmah prihvatio i predložio da se o svemu dogovorimo. Prihvatili smo to, naravno, i nas dvojica. Osnovni problem se pojavio kako Gaju izvući iz Plaškog s obzirom da se on baš toga dana javio talijanskoj komandi. S druge strane sve je moralo biti u najvećoj tajnosti. O tome smo sada znali samo nas četvorica. Jedino smo rekli Peri da će Gajo sutra izaći do Miće Pešuta pa bi mu trebalo pomoći, ako bude imao neke smetnje kod Talijana. Tako se ovaj razgovor završio. Gajo je otišao u Plaški, Dušan i Mića krenuli su preko Bunčić mostova svaki svojoj kući. Usput smo se još dogovorili o detaljima kako otići u Močila.

Ovaj sastanak u Todorovoj kući održan je 13. ili 14. septembra 1941. godine. Ovo znamo po tome jer smo iz Sušaka krenuli 10. septembra, a putem nam je neko rekao da je uhapšen Braco Tomljenović i strijeljan Streni. Kada smo došli u Plaški, o tome se uveliko pričalo pa nas je to još više natjeralo da se, što je moguće prije izvlačimo iz Plaškog.

Prema našem dogovoru Dušan je sutradan gotovo u zoru bio u Pešutima. Čekali smo Gaju da dođe. Kada je on stigao, bilo je blizu 9 sati. Tada smo se neprimjetno izvukli prema Klašnici i preko Janja Gore produžili prema Močilima. Negdje oko Paleža dočekala nas je partizanska patrola iz Močila koju je Mišina poslao pred nas. Zaustavili su nas i provjerili tko smo i odakle smo. Zatim smo pošli s njima. Bliže Bajićima dočekao nas je i Mišina. Dalje smo svi zajedno produžili u Močila gdje smo stigli još za vidjela.

Mišina nas je smjestio u jednu kuću i rekao da malo sečekamo. Tu je bilo još partizana. Odmah je počeo razgovor. Dušan je vodio glavnu riječ. Malo kasnije došao je i Mišina s još jednim drugom.

Kasnije smo saznali da je to bio Žarko Ćujić. S njim smo razgovarali 0 ustanku, borbi partizana i drugim pitanjima. Rekli smo mu da želimo ostati u partizanima jer se u Plaški ne mislimo vraćati. Oni su nam pričali još o nekim detaljima, posebno o dobrom držanju nekih Plaščana koji se već nalaze u Tobolić u, kao i ponekim mladićima koji su ranije dolazili k njima u Močila, ali nisu imali oružja. Tako je glavna tema našeg daljeg razgovora bila kako doći do oružja. Problem organiziranja za borbu tada se nije toliko pokazivao koliko pitanje naoružanja onih koji žele da se bore. U tome ćaskanju smo se i dogovorili da bi najbolje bilo da nas trojica krenemo u Tobolić s obzirom da je kod njih već pristupio veći broj mladića iz Plaščanske doline i da imaju oružja.

Tako smo se već sutradan našli u Sekulićima s ustanicima Tobolića 1 Plaščanske doline. Odmah smo zapazili i nekoliko poznatih iz Tobolića i Plaščanske doline. Prišli su nam Pero Pešut Vasinov, Ranko Vezmar, Stevo Vukelić, Dušan Stjepanović, Dane Medaković Bele i još neki iz Miščevića. Tu su prišli i neki drugovi iz Tobolića pa se razgovor nastavio u većoj grupi. Malo kasnije naišao je i Nikola Pjevač, komandir ovoga odreda i priključio se našem razgovoru. Pitali smo ga gdje je taj drug kome se trebamo javiti, kako nam je rečeno u Močilima. Na ovo pitanje nitko nam nije dao odgovor, već je razgovor nastavljen.

U tom razgovoru pojavio se i drug kome smo se mi trebali javiti, ali nam još nitko nije rekao da je to on. Čim je progovorio, vidjeli smo da nije iz naših krajeva. Bio je to Stjepan Milašinčić Šiljo. On se interesirao kako smo došli do Plaškog i kakvo je raspoloženje kod onih ljudi koji su još ostali u Sušaku. Mi smo mu pričali o svemu i rekli, kao i o tome što se pričalo tamo o ustanku. Zatim smo razgovarali o našim problemima. Mi smo mu rekli da želimo ostati u partizanima, ali da su nam drugovi u Močilima kazali da bi najbolje bilo da ostanemo u Tobolić u jer da ovdje ima dosta ljudi iz Plaščanske doline pa da bi valjalo vidjeti mogućnosti formiranja posebne jedinice od naših ljudi. S time se Šiljo odmah složio i dodao da bi čitavu Plaščansku dolinu trebalo jače pokrenuti u borbu protiv okupatora i ustaške vlasti. Iz njegovog razgovora vidjeli smo da je dobro poznavao situaciju i na terenu Plaščanske doline, pa nam je to mnogo pomoglo da se Gajo i ja bolje orijentiramo u shvatanju ustanka. Šiljo nam je tada rekao da bi valjalo razmisliti i o formiranju partizanskog odreda od ljudstva iz Plaščanske doline i da to bude naš, Plaščanski odred. Stekli smo utisak iz njegovog razgovora da se neki drugovi s time nisu slagali. Zato smo ga odmah u tome podržali. Naročito je Dušan Kosanović Mudrak bio uporan za Šiljin prijedlog.

Nekoliko dana poslije ovog razgovora formirao se i naš odred. Za komandira je izabran Gajo Bunjevac, za delegata Dušan Kosanović Mudrak. Zamjenik postao je Mića Pešut Okaš. Ubrzo je organizirano i jedno savjetovanje s komandirima i komesarima odreda čitavog trećeg reona koje je održano u Zbjegu. Prisustvovao mu je samo Gajo, a

Dušan se tada nalazio na terenu u Plaščanskoj dolini. Na savjetovanju se raspravljalo o daljnjem učvršćenju partizanskih odreda, disciplini, organiziranju i izvođenju akcija, pripremi odreda za zimski boravak itd. Tu je nastala ideja da se za naš odred izgradi posebna baraka, ali tada nije rečeno i gdje da se postavi. Odluku o mjestu donijeli smo kasnije. Mislimo da se tada govorilo i o potrebi formiranja partizanske bolnice za smještaj ranjenika, nabavci zimske opreme za partizane i drugim pitanjima. Kada se Gajo vratio s ovog sastanka, odmah smo se počeli dogovarati kako to sve izvesti. Mića i Dušan su najviše vremena boravili po terenu oko Plaškog pa su oni i najviše od toga primili na sebe. Poslije formiranja odreda mi smo i dalje ostali s Tobolićanima i sve naše akcije, ishrana i drugo bilo je zajedničko. Tako je ostalo sve do našeg prelaska u Tuk, Vezmare i druga sela oko Plaškog početkom januara 1942. godine.

Gajo Bunjevac
Mića Pešut

VEZA S GLAVNIM ŠTABOM HRVATSKE 1941. GODINE

Krajem juna 1941. godine kao teško bolestan stupio sam u bolnicu u Karlovcu gdje me je primio (u malo sklonište) na plućnom odjelu dr Dragomir Drakulić Puba s kojim sam bio od ranije poznat i idejni istomišljenik. U jednoj maloj sporednoj sobici već su se nalazili još dvojica sklonjenih: Anton Kancijan, učitelj (određen za istočni front) i Janko Stojić, namještenik tvornice u Dugoj Resi. Obadvojicu sam poznao, kao i njihova politička mišljenja, naročito Kancijana koji je služio kod mene u četi kao narednik-đak.

Koncem septembra 1941. izašao sam iz bolnice i otišao u Plaški gdje sam odmah zatražio vezu sa »šumom«.

Kako sam još u aprilu 1941. godine po slomu Kraljevine Jugoslavije donio iz Karlovca svoj oficirski pištolj sa 100 metaka i ostavio ga kod Nikole Pogrmilovića, to sam s Nikolom tada održavao stalnu vezu. Po izlasku iz bolnice odmah sam došao k njemu i pitao ga za situaciju u šumi na što mi je odgovorio: »U Pišteniku je grupica ustanika s nekim Draganom Miloševićem, trgovcem iz Ličke Jesenice, a pod Humom, na strani do sela Tobolića, je partizanska grupa Gaje Bunjevca.« Rekao sam mu kako bi trebali da idemo do Gaje i da mu se javim da sam živ. Na to mi je Nikola odgovorio: »Kad god želiš, ja ću te povesti tamo.«

Početkom novembra 1941. godine otišao sam s Nikolom Pogrmilovićem u Tobolić i javio se Gaji Bunjevcu. Rekao sam mu da se zbog bolesti nisam mogao ranije javiti i da mu se sada stavljam na raspolaganje te ću mu pomoći što mogu. Od poznatih tamo sam našao samo Gaju, a ostale nisam poznavao, jer su to bili većinom omladinci. S nji-

ma je bila i jedna mlada drugarica za koju sam kasnije saznao da se zvala Mica Milašinčić, sestra komandanta bataljona.

Gajo Bunjevac mi je rekao da ću morati pričekati dok dođe neki drug iz jedinice sa strane. Mislim da je to bio samo izgovor, da se konzultira šta i kako sa mnom da urade. Nakon nekoliko sati saopćeno mi je da se vratim kući jer da »onaj drug« nije došao pa kad dođe oni će mi javiti i reći rezultat. Istog dana vratio sam se u Plaški.

Nakon nekoliko dana došao mi je kući Dušan Kosanović Mudrak i donio mi pismo od Gaje Bunjevca u kojem me poziva da dođem k njemu gdje ću se sastati s onim drugom koga su ranije čekali. Pozvao sam odmah Nikolu Pogrmilovića i sutradan s njim krenuo ponovno u Tobolić. Tamo smo našli Gaju Bunjevca, Dragana Kesera, znanca od ranije iz Karlovca i dr Savu Zlatića koga nisam poznavao.

Istog dana odveo me je Dragan Keser u Zbjeg u Glavni štab Hrvatske gdje smo došli kasno u noć. Keser je ušao u kuću, a meni je rekao da pričekam da me prijavi. Nakon kraćeg vremena pozvao me je da uđem, a on se udaljio. U sobici sam zatekao dva druga i jednu drugaricu. Kasnije sam saznao njihova stvarna imena — Ivo Rukavina, Franjo Ogulinac Seljo i Nada Galjer. Po upoznavanju, davanju legitimacija i generalija, rekao mi je Ivo Vladić da je i on kapetan iz Španije, tj. iz španskog rata i da se u partizanima oslovljava s drugovi.

Dao sam generalije, a na pitanja da li sam za borbu, koga poznajem od drugova, kako gledam na opću situaciju itđ, odgovorio sam zadovoljavajuće. Rukavina mi je po završenom sastanku rekao da bi trebalo da se sastanemo kroz nekoliko dana negdje u okolini Plaškog i ja da odredim mjesto, a on će vrijeme i dan pa ćemo se dogovoriti o daljnjem radu.

Na zakazani sastanak Rukavina nije došao jer je bilo predaleko i nemoguće. Određen je slijedeći sastanak kod kuće Đure Pogrmilovića u Janja Gori. Na ovaj sastanak su došli Ivo Rukavina, Stevo Čuturilo i još neki drugovi koje ja nisam poznavao. Mislim da su bili kao pratnja. Na tom sastanku dobio sam slijedeće zadatke: da napravim skicu željezničke stanice Plaški, na kojoj treba da bude ucrtan i moj stan; da pronađem jednu drugaricu hrvatske narodnosti koja bi išla u Zagreb po zadatku; da se pošta koja će dolaziti iz Zagreba na adresu GŠH a preko mene u Plaškom, šalje odmah po kuririma (Simo i Dane Livada); da se drugovi i drugarice koji bi došli u Plaški i imali javku na moju adresu upućuju u Zbjeg i da ja podnesem molbu za prijem u domobranstvo.

Veza sa Zagrebom uspostavljena je preko Danice Latas, moje supruge, jer se podesno lice hrvatske narodnosti nije našlo. Nakon kratkog vremena ovo je sve počelo odlično funkcionirati. Po uspostavljanju veze od GŠH i rukovodstva NOP-a u Zagrebu počela je pošta dolaziti. Poštu je nosila Vera Jurić koja je zamijenila Danicu Latas. Isto tako su počeli dolaziti iz Zagreba drugovi i drugarice, koji su bili kompromitirani kao članovi ili simpatizeri NOP-a.

Koliko sam mogao zapaziti onda, mislim da je Vera Jurić izvršavala dobijene zadatke na opće zadovoljstvo. U ono vrijeme, u onoj situaciji i onakve zadatke, njeno često putovanje Zagreb — Plaški i obratno bilo je vrlo teško i opasno. Ta veza trajala je do kraja decembra 1941. godine kada je jednog dana Vera došla iz Zagreba i rekla: »Druže Dane, provaljeni smo, treba se skloniti čim prije.«

U vremenu toga rada dobro se sjećam jednog tipičnog primjera neprijateljskog djelovanja i obmanjivanja masa. 19. decembra 1941. u selu Zečeva Varoš kod Gornjeg Primišlja na slavi kod nekog Krnića govoreno je da Pavelić šalje svoje ustaše u šumu pod izgovorom da su komunisti kako bi lakše mogli iznutra klati Srbe; da je već poslao neku »Gešu« koja je već tu u Zbjegu s nekim ustašama i da tu »Gešu« s ustašama treba što prije likvidirati. Ovu mi je vijest donio Spasoje Stanić, kurir 3. bataljona iz Zbjega. Odmah sam o ovome napisao izvještaj Ivi Rukavini i poslao mu ga po istom kuriru. Istovremeno sam rekao kuriru da je vijest lažna i podmetnuta od neprijatelja. Međutim Rukavina u to vrijeme nije bio u Zbjegu. Kurir, umjesto da pismo preda nekom odgovornom drugu u Štabu, on mi ga je povratio poslije nedjelju dana jer Rukavine u Štabu nema, a drugome ga nije smio dati. Ponovno mi je rekao da se i dalje prenose glasovi o »Geši« i kako je treba likvidirati. Uz to mi je rekao da me traže ljudi, da dođem k njima i da im neke stvari objasnim. Shvatio sam da je situacija vrlo ozbiljna i opasna. Rekao sam kuriru da me pričeka tu kod moje kuće, a da ću se ja brzo vratiti i reći mu šta treba da radi.

Odmah sam otišao do Branka Latasa da ga upoznam o ovome i da čujem njegovo mišljenje što treba da se radi. Branka sam našao odmah jer smo blizu stanovali. Tada nisam znao da je Branko član KP, pogotovo ne da je član Kotarskog komiteta, ali po onoj narodnoj »u nuždi i đavo muve jede«, znao sam da se Branko povezao s drugovima čim se vratio iz Beograda, te sam zato odlučio da mu rečem sve. On je znao za mene da radim za NOP kao simpatizer. Kada sam mu sve ispričao, rekao mi je: »Pošalji novi izvještaj. Traži da se u Vrelu Mrežnice zakaže sastanak na kojem će se ljudima objasniti pravo stanje. Prekidaj s konspiracijom i otiđi na sastanak.« *

Tako sam i uradio. Po Spasoju Staniću poslao sam Rukavini novi izvještaj, a njemu sam rekao da poruči ljudima u Zbjegu da ću doći k njima u narednu subotu.

Januar je 1942. Zima je bila jaka i snijeg velik. Zakazane subote Nikola Pogrmilović i ja krenuli smo preko Strmice na skijama. Kad smo došli u Vrelo Mrežnice, u kuću Dušana Popovića, tamo su već bili došli Ivo Rukavina, Vlado Bakarić, Miloš Kukić, Dušan Livada i Dragić Brujić. Inače mještana je bila puna kuća. Vidjevši Rukavinu i ostale, bilo mi je jasno da su obaviješteni o tome[1] sastanku od kurira koga sam im poslao ranije. Sastanak nije odmah počeo. Pričalo se onako bez reda o raznim stvarima. Pa ipak i iz tih nevezanih priča moglo se razabrati da je tim ljudima podmetnuta opasna i teška provokacija. To je trebalo razjasniti i ljude uvjeriti i ubijediti o pravom stanju.

Po dogovoru s Bakarićem, Rukavinom i drugima ostalo je da sastankom rukovodimo ja i Livada, a oni su napustili skup i otišli u Zbjeg. Sastanak je počeo dosta kasno i trajao je do iza 4 sata ujutro. U toku razgovora ljudi su zahtijevali da na sastanak dođe i Branko Latas. Nije bilo druge, nego da se, bez obzira na oštru zimu, daljinu, noć, šumu, planinu i veliki snijeg, pošalje po Branka u Plaški. Dok je Branko došao, mnogo čega je već bilo razjašnjeno. Između ostalog ja sam ljudima jamčio životom, svojim i svoje porodice da je proturena vijest neprijateljska provokacija.

Sutradan smo Dušan Livada, Branko Latas i ja otišli u Glavni štab' Hrvatske i podnijeli izvještaj o rezultatu sastanka. Po završenom dogovaranju Rukavina i Livada su zaključili da odem u još neke zaseoke Zbjega i da održim slične sastanke što sam i učinio.

Danilo Latas

IZGRADNJA LOGORA U KRASNICI

Krajem oktobra, a možda i početkom novembra 1941, održan je masovni sastanak ljudi iz sela Vere u kući Mile Šumonje Milkana. Na ovom sastanku, između ostalog, donesena je i odluka da se u šumi — predjel Krasnica — izgradi logor (baraka) za stanovanje verskih partizana. Ova odluka rezultirala je iz ocjene da ne postoje uslovi za zadržavanje partizanske jedinice u selu Veri. Kroz to selo prolazi željeznička pruga Zagreb — Split koju su Talijani stalno kontrolirali. Pored toga na pruzi se u dijelu sela Vere nalazi željeznička stražara br. 16 u kojoj su Talijani uspostavili svoju stalnu posadu jačine do trideset vojnika. Pored kontrole pruge ova posada obezbjeđivala je tunel iznad sela, kao i propust ispod pruge gdje prolazi seoski put za Kapelu. Izgradnja logora počela je neposredno poslije pomenutog sastanka i privedena je kraju za kratko vrijeme, oko 15 dana. Logor je mogao biti sagrađen i za kraće vrijeme da se nije moralo strogo voditi računa o prelazu pruge, što je uglavnom činjeno noću pa i u međuvremenu kada ne prolaze talijanske patrole. Rukovodstvo logora i NOO, izabrani na spomenutom sastanku, izvršili su opsežnu organizaciju mobilizacije ljudstva i materijalnih sredstava nužnih za izgradnju barake, i u tančine izradili plan tko će što raditi i na koji će se način izvršiti prenos materijala iz sela do Krasnice. Uz sve ovo posebna pažnja posvećena je obezbjeđenju tajnosti pa je i zbog toga posao morao biti nešto usporen, a pri izboru ljudi moralo se ići na one u koje se u tom momentu imalo najviše povjerenja.

Baraka je građena od jelovih oblica debljine 30, a širine 25 cm. Dužina barake je 12, a širina 8 m. Krov na baraci izgrađen je od piljenih jelovih dasaka. U baraku je ugrađeno 36 oblica dužine 6 i 36 oblica dužine 4 m. Pored ovih oblica ugrađeno je 13 greda dužine 8, 4 vjen-

čanice dužine 7, 4 podrožnice dužine 7 i 26 rogova dužine 5 m. Oblicama, gredama, vjenčanicama i rogovima tesana su samo dva lica. U krov je ugrađeno 126 žaganica širine u prosjeku 30 cm i dužine 5 m. Za špice ugrađeno je 54 žaganice širine u prosjeku 30 cm i dužine 4 m. U pod barake i palače za spavanje ugrađene su 94 žaganice. Sva građa obrađivana je na mjestu izgradnje, a samo su daske piljene u selu Veri.

Za zagrijavanje logora nabavljene su u selu dvije željezne peći (kraljice) i ugrađene u dva suprotna ugla barake.

Već u početku izgradnje logora tačno se znalo što je čiji posao i taj red održan je uglavnom do kraja izgradnje. Prema našem sjećanju ta organizacija izvođenja poslova izgledala je ovako: Na sječi i pripremi građe radili su braća Milan i Ilija Mile Šumonje Milkanovi, Mićo Petra Šumonja, Pero Milovana Šumonja Pupo i braća Stevo i Pero Nikole Šupice Nikoletinovi. Na tesanju i obrađivanju građe radili su Mane Miće Šumonja Pek, braća Nikola i Ilija Petra Šumonje, Ilija Sime Šumonja Pole, Dragan Jose Šumonja Pupo i Milan Tode Šumonja Zagar. Na privlačenju neobrađene i prenošenju obrađene građe radili su Ilija Mile Šumonja Milkanov, Ilija Simeona Šumonja Perinov, Stevan Mile Šumonja Kraljić, Mićo Milića Ninković i Mićo Rade Trbojević Dobre. Kao stručni izvođači radova bili su majstori Ilija Todora Šupica Filjar, Đuro Miće Šumonja Zagar, Ilija Petra Šumonja Tišljar i Đuro Mile Večerinović Gedžo. Kao pomoćna radna snaga u svim navedenim poslovima učestvovali su Mile Milana Grahovac Zukvan, Pero Milovana Šumonja Pupo, Dmitar Nikole Šumonja Cecan, Pero Ilije Šumonja Kraljić, Milan Steve Šumonja Kraljić, braća Nikola i Stevo Ilije Dokmanović Reme, braća Milan i Milovan Rafajla Ninković, Mićo Mile Večerinović Bato, Dane Save Večerinović Bjelin i Đuro Janka Tepavac Lala. Balvane za krovište vozili su na pilanu Ilija Mile Šumonja, Pero Milovana Šumonja, Dragan Jose Šumonja, Ilija Simeona Šumonja, Ilija Sime Šumonja Pole, Stevan Mile Šumonja, Mića Milića Ninković i Nikola Mile Večerinović Bjelinov. Piljenje dasaka vršeno je u dvije pilane Đure Šumonje Zagara i Mane i Sime Medakovića Drlića. U prvoj su posao obavljali vlasnici pilane Milan i Đuro Šumonja, a posluživao ih je Mane Miće Šumonje Pek, dok je u drugoj najveći dio posla obavio Đuro Mile Večerinović Gedžo. Obadvije pilane radile su danju i noću, jer Talijani nisu vršili kontrolu ni rada ni poslovanja. Sa ovih pilana daske su prevozili ili prenosili u Krasnicu Milan i Ilija Mile Šumonje Milkanovi, Dragan i Pero Jose Šumonje Pupini, Ilija Simeona Šumonje Perin, Ilija Sime Šumonja Pole, Mane Miće Šumonja Pek, Milan Tode Šumonja Zagar, Stevo Mile Šumonja Kraljić, Mića Milića Ninković, Sava Rade Ninković i braća Nikola i Milan Rafajla Ninković Ravičini. ;

U cjelokupnoj izgradnji logora bilo je mnogo teškoća koje su se mogle savladati upravo zahvaljujući solidnoj organizaciji posla i nesebičnoj podršci i pomoći stanovništva sela Vere. U periodu izgradnje gotovo svakodnevno padala je kiša ili snijeg, teren je inače nepristu-

ačan za prijevoz građevinskog materijala kolima, a uz to je trebalo stalno imati u vidu blizinu talijanske posade i prugu koja se morala prelaziti. Tako su se na primjer morale prevesti daske ispred talijanskog stražara, a zbog velikog uspona (do 45 stepeni) vožene su na dva točka, tj. na oiču. Ove daske su obično prevožene u prvi sumrak u selo iznad pruge, a tek kad bi se dobro zamračilo, onda su prenošene za logor. Pri tome svaki par volova mogao je vući najviše 8 do 10 žaganica.

Milan Šumonja Kraljić
Dane Večerinović

NA VEZI IZMEĐU GLAVNOG ŠTABA HRVATSKE I ZAGREBA

Predratna politička zbivanja bila su tako intenzivna i napeta da su morala zaokupiti svakoga tko je i malo slobodoumno razmišljao pa i mene kao ženu oficira Jugoslavenske vojske u čijoj kući se inače ne bi smjelo raspravljati o politici. Zbilo se to tako slučajno kada smo 1937. premješteni iz Varaždina u Karlovac. Tu sam upoznala dr Pubu Drakulića, poznanika moga muža iz rane mladosti. Puba je bio naš kućni liječnik i upoznao nas je s nizom događaja iz tih burnih dana.

Međutim, krajem 1940. i početkom 1941. godine za našu porodicu su već nastupili nesigurni dani — premještanja od Karlovca do talijanske granice. Najzad sam se smjestila u Plaški gdje smo se svi našli u danima okupacije naše zemlje. Muž mi je sasvim slučajno izbjegao zarobljeništvo. Ostali smo bez sredstava za život, ali to je bila sudbina svih zaposlenih srpskih porodica.

Živeći u Plaškom u danima prvih hapšenja, strašnog terora i bezakonja ustaških vlasti, osjetila sam svu gorčinu ljudi, ali i beznađe i dezorijentaciju. Svi su tražili neko rješenje, ali ga je tada bilo teško naći. Kružili su razni, a često i protivurječni glasovi o stanju i budućnosti.

Ulazak Sovjetskog Saveza u rat probudio je neku nadu kod ljudi i vjeru u konačnu pobjedu. Tada je došlo do prvih dogovora i akcija. Sjećam se dobro kako je Radovan Pogrmilović, obućarski radnik, prerušen u prosjaka ušao u talijansku menzu u kući mesara Milana Turkovića. Menza je bila puna vojnika. Radovan je tu ostavio letke i dok su se ovi snašli, on je već pobjegao.

U naš stan, koji se nalazio u kući Đure Kosanovića, dolazilo je sve više ljudi. Najčešće su vodili razgovor s mojim mužem. Neke sam shvaćala, ali kad se govorilo o vojno-stručnim stvarima, to nisam dovoljno razumijevala. Ali sam ipak bila svjesna da su ljudi uznemireni i da se pripremaju ozbiljno za otpor. To me je sve više interesiralo, pa i radovalo, jer drugog izlaza i nije bilo. I moj muž je češće nekud odlazio na dogovore. Čula sam i za tajni sastanak na Trolokvama, na vrhu Strmice, na kome su govorili Stjepan Milašinčić Šiljo i Žarko Cuić. Govori su imali snažan dojam na stanovništvo. Slušala sam do-

šaptavanja da se tamo mogu čuti pametni govori koji ljude poučavaju da se ne daju goloruki klati. Ubrzo su se pronijele vijesti o ustanku i to više nije bila tajna ni za jednog čovjeka u Plaščanskoj dolini.

Prvi značajniji zadatak dobila sam od Pere Latasa, bolničara partizanske bolnice u Zbjegu. Dao mi je neki novac da u Ogulinu nabavim neke sitnice. Shvatila sam da će i dalje za bolnicu trebati mnogo sanitetskog materijala pa sam i samoinicijativno počela prikupljati hipermangan, jod, zavoje, cigarete, konzerve i dr. Sve je to od mene odnosila Milka Budimlija i davala svom bratu-partizanu, koji je već tada bio bolničar u Zbjegu. Obišla sam tu bolnicu i zatekla prve naše ranjenike — Milu Miščevića i Božu Momčilovića iz Močila. Previjala ih je Mica Milašinčić po uputi dr Sladkova, koji je inače bio liječnik u Plaškom, a tajno je dolazio na partizanski teritorij i liječio partizane.

Tako je došlo i do obavljanja prvog većeg zadatka koji mi je povjerio GŠH. Nisam znala otkud toliko povjerenje, ali sam se zadatka vrlo rado prihvatila. Tada nisam mislila na rizik i opasnost koja me može zateći. Jednog jesenjeg dana stigao je moj muž iz Tobolića, gdje je bio već formiran jedan odred partizana, i donio mi pismo koje sam trebala odnijeti u Zagreb i predati ga na određeno mjesto. Istim zadatkom došao je do mene i Joža Miljevac, koji je radio u vodocrpnoj stanici na vrelu Dretulje. Odlučila sam da idem. Međutim, to je bilo teško izvesti tim više što je Srbima bilo zabranjeno svako kretanje, pogotovo u Zagreb i željeznicom. Trebalo je osigurati propusnicu i legalizirati taj put. Zbog toga sam se odlučila da istovremeno odnesem i predam 3 paketa preko Crvenog križa za naše zarobljenike u Njemačkoj. Radi toga sam išla lično u Ogulin i dobila od kotarskog predstojnika specijalnu dozvolu da mogu kao Srpkinja putovati u Zagreb. Paketi su bili namijenjeni Radi Vukasu, Peri Pogrmiloviću i Mani Latasu, a trebalo ih je predati u Centralni crveni križ u Zagrebu. Pismo GŠH sam trebala predati u Zagrebu lično kod Cincipinke, u voćari u Gajevoj ulici.

Iako sam imala uredno potvrđenu dozvolu, strogo sam vodila računa da u Zagrebu ne sretnem domaćeg ustašu Bogu Strenija. On se redovno nalazio na željezničkoj stanici sa zadatkom da prati kretanje putnika. To je pogotovo bilo opasno za Plaščane, koje je on lično poznavao.

Stigla sam u Zagreb oko 11 sati i odmah potražila opisanu voćaru da što prije predam pismo GŠH. Ali na moju nesreću, srela sam Bogu Strenija, svega stotinjak metara od voćare. Iznenadio se kad me je vidio. Pitao me je što radim u Zagrebu. Pokazala sam na pakete i spomenula Centralni crveni križ. To ga je umirilo. Dalje se interesirao za novosti u Plaškom, a naročito da li ima partizana. Zaprijetio je da će doći sa 4000 Nijemaca i da će sve potući.

Uspjela sam ga se otarasiti i ubrzo pronašla voćaru i predala pismo omanjoj ženi kojoj sam rekla da dolazim iz Plaškog. Bila je to Cincipinka preko koje se još dugo održavala veza GŠH sa Zagrebom. Ostala sam u Zagrebu 3 dana i mijenjala mjesto konačenja. Nakon treće noći krenula sam za Plaški. Na vlak me ispratila Cincipinka i dala mi

paket za drugove u GŠH. Ona se brzo izgubila u masi, a ja sam produžila za Ogulin. Imala sam sreću da ustaše taj put nisu pregledali vlak. U Ogulinu sam prošla mimo talijansku i oružničku patrolu, ali me nisu zaustavljali ni pitali za sadržaj paketa. Svratila sam k sucu Marijanu Persoli, koji me je i ispratio na stanicu i tako sam sretno stigla u Plaški.

Paket sam odmah predala Nikoli Pogrmiloviću s tim što je taj paket trebao biti oko ponoći u Štabu bataljona.

Dva dana kasnije sastala sam se u kući Đure Pogrmilovića s Ivom Rukavinom i Franjom Ogulincem Seljom, komandantom i komesarom GŠH, koji se u to vrijeme nalazio u Zbjegu. Njih je dopratio Nikola Vezmar. Tu je bio i Branko Latas. Upravo za koji čas iza nas, stigla je tim kanalom Vera Jurić, koju je dovela moja mala kćerkica od 5 godina.

Ova veza je i dalje dobro funkcionirala. Uglavnom je išla preko kuće Branka Latasa. Svi članovi njegove obitelji — roditelji, braća i on lično — vodili su brigu o njenom uspjehu. Poslije Vere Jurić stizali su preko te veze mnogi drugovi iz Zagreba, među kojima i Vlado Bakarić.

Sjećam se dobro, jednog jutra stigla su istovremeno 4 druga. Bojeći se da će biti primijećeni, odlučili smo da dvojicu povede Branko Latas, a zatim ja ostalu dvojicu. To nam nije uspjelo jer je upravo tada nailazila talijanska patrola. Vratili smo se natrag. Tu situaciju je razriješio dosjetljivi Branko Latas. Uzeo je gitaru, veselo zapjevao i krenuo s cijelom grupom pored talijanske patrole. Ovi nisu reagirali. Sav je zračio od sreće što mu je to uspjelo. Divila sam se njegovoj hrabrosti, dovitljivosti i sposobnosti u pravom smislu riječi.

Veza je prekinuta hapšenjem Cincipinke, kada sam i sama poput muža morala krenuti partizanskim stazama. Ali moja situacija je bila znatno drugačija. Sa mnom su se nalazile moje dvije male kćerkice koje sam stalno vukla sa sobom gdje god sam boravila i radila po zadatku NOP-a: Tobolić, Zbjeg, Donji Lapac, Bihać, Bjeli Potoci, Plaški, Slunj. U ovom posljednjem sam kao odgojiteljica Prve partizanske gimnazije na Kordunu dočekala oslobođenje naše zemlje.

Danica Latas

PRVO ORUŽJE

U organiziranju prve oružane grupe Vera ispoljilo se snažno jedinstvo pogleda, želja, htijenja, smjelosti i odvažnosti naroda toga sela u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika. To jedinstvo i odlučnost naroda da se otpočne s oružanom borbom protiv okupatora, najbolje je potvrđeno, između ostalog, i u nabavci prvog oružja. Već krajem jula prvi

inicijatori i organizatori NOP-a u selu uspjeli su da dobiju od seljana nekoliko pušaka. Kasnije, posebno u periodu septembar-novembar 1941. godine iskupljeno je u selu i posljednje vatreno oružje koje je tu postojalo. I sve je ono dato isključivo na dobrovoljnoj osnovi, a za potrebe prve oružane grupe u Krasnici.

U rekonstrukciji prvog naoružanja naše oružane grupe utvrdili smo da su svoje oružje dali dobrovoljno slijedeći: Nikola (Ilije) Dokmanović Remo dao je lovačku pušku-dvocijevku i pištolj, vlasništvo svoga oca; Mojsije Grba iz Plaškog dao je svoju lovačku pušku-dvocijevku sa 30 metaka; Nikola (Petra) Lončar Tiša dao je manliher sa 7 metaka; Rade (Stjepana) Ninković Radan dao je pištolj na kolo američke proizvodnje i 10 metaka; Nikola (Petra) Šumonja Nikolaus dao je lovačku pušku--jednocijevku sa 10 metaka; Milan (Mile) Šumonja Milkanov dao je lovačku pušku-jednocijevku sa 30 metaka; Milan (Tode) Šumonja Zagar dao je lovačku pušku-dvocijevku sa 20 metaka; Stevan (Mile) Šumonja Kraljić dao je dvije lovačke puške-dvocijevke, pištolj »gaser« i jedan stari manliger bez metaka; Petar (Simeona) Šumonja Perin dao je pištolj na kolo američke proizvodnje bez metaka; Stevo (Nikole) Šupica dao je jednu lovačku pušku-dvocijevku sa 20 metaka. Pored ovoga Stevo je, vraćajući se iz rezerve Jugoslavenske vojske u aprilskom slomu donio vojničku pušku sa 150 metaka i s njom je stupio u prvu oružanu grupu još krajem jula 1941. Vojničku pušku iz rezerve donio je u aprilskom slomu i Dragan (Jose) Šumonja Pupo i nju je poklonio našoj oružanoj grupi prilikom njenog iskupljanja u Krasnici, a jedno vrijeme bio ju je ustupio prvoj oružanoj grupi koncem jula radi odbrane od ustaša. Pored ove puške Dragan je poklonio našoj oružanoj grupi i jedan stari manliher. Obje su puške poklonjene bez metaka jer ih nije imao. Ilija (Sime) Šumonja Pole kupio je negdje u maju 1941. lovački karabin sa 20 metaka u Blatima od Bože Ogrizovića Rajina i ustupio ga našoj oružanoj grupi u formiranju. Ilija (Todora) Šupica Finjar dao je lovačku pušku-dvocijevku sa 30 metaka i Dane (Save) Večerinović Bjelin dao je pištolj na kolo sa tri metka.

Sve ovo oružje nije bilo u potpunosti ispravno, pa smo nešto opravljali, a ubrzo, pošto smo zarobljavali novo, neko od ovog smo morali odbaciti i zbog nestašice municije. Zahvaljujući svijesti ljudi koji su odmah ustupili našoj oružanoj grupi svoje oružje, ona je prilikom formiranja imala ukupno: 3 vojničke puške sa oko 200 metaka, 3 manlihera sa 7 metaka, 2 lovačke puške-jednocijevke sa oko 40 metaka, 7 lovačkih pušaka-dvocijevki sa blizu 200 metaka i 5 raznih pištolja sa po 8 do 10 metaka po jednom. Ovo je bilo i jedino naoružanje verskih partizana sve do blizu kraja decembra 1941. godine.

Milan Šumonja Kraljić
Dane Večerinović

DA LI SMO BILI LOPOVI

Da li je tada bio kraj septembra ili početak oktobra 1941. g., ne mogu se tačno sjetiti. U školu nismo išli, jer su u njoj stanovali Talijani pa smo još tada pobrkali datume. Znam samo toliko da je bila lijepa sunčana jesen. U našem selu već nekoliko dana odsjeli su Talijani. Činilo mi se da je bilo više konja nego vojnika. Zaposjeli su i sve štale. Ponegdje su uzimali sijeno kao da je njihovo. Nas nekoliko »školaraca« već se naviklo da im svaki dan »smetamo«. Tražili smo cigarete, bombona, čokolade... A najčešće ono za što bi nam oko zapelo. Sporazumijevali smo se lako. Bar to dječacima nije teško. Nas nekoliko dječaka znalo se iskupiti pa napraviti i neki raspored tko će ići u koje dvorište. A znali smo se iskupiti i uveče da bi se pohvalili tko je više uspio »prevariti« Talijane. Na tim sastancima sve više se primjećivalo da se moj brat Vojo i Milan Komadina Gecin posebno interesiraju za puščane metke. I uvijek kada bi netko od nas donio po koji metak oni bi ga brzo zgrabili i skrivali u džepove. Malo po malo pa nam počeše i naređivati da ih što više donesemo. A bilo je i prijekora ako koji od nas uveče u našem »plijenu« ne bi pokazao i po koji metak. S tim prijekorima počele su da se redaju i zapovijedi. Tako smo jednog dana ja i Milan morali da donesemo bombe. Tačno nam je rečeno da se u štali Perice Šumonje najlakše može doći do njih. Otišli smo na »posao«. Prvi dan smo donijeli dvije. Drugi dan smo u nekoliko navrata ulazili u tu štalu. Svaki put smo uspjeli da izvučemo po koju bombu. Uveče ih je bilo već desetak. Sad nam je Vojo rekao da dva-tri dana ne idemo u tu štalu. Ništa nam nije objašnjavao. Poslušali smo ga. Za to vrijeme ništa se nije neobično dešavalo. Kod Talijana nije bilo uzbune niti su se žalili kod naših komšija da im nešto manjka. Valjda je to i trebalo Voji. Pripitali smo ga, ali nam ništa nije odgovorio. Samo nam je rekao da sutra, kad Talijani budu vodili konje na Dretulju, i mi pođemo za njima i da se što više vrzmamo oko njih, što smo mi i učinili. Nekako predveče u selu je nastala uzbuna. Talijani su galamili, nešto vikali i prijetili. Primijetio sam da se i mama uznemirila. Još neko vrijeme Talijani su se muvali oko štala i naših kuća i galamili pa su se iskupili i otišli u Plaški. Ubrzo poslije toga povratilo ih se desetak i ušli su u naše dvorište. Počeli su galamiti na mamu i tatu. Nisam ih razumio, ali se po njihovom tonu izgovaranja nekih riječi moglo osjetiti da viču na Voju. Mama i tata su im nešto objašnjavali pa su otišli. Dva ili tri puta uveče i sutradan opet su dolazili i tražili Voju. I uvijek ih je mama uspjela odvratiti. Sad je i meni bilo jasno da Talijani traže pušku, da im je nestala iz štale Perice Šumonje. Tko li je to mogao učiniti —• pitao sam se. A bilo mi je i krivo da mi to nitko nije rekao. Zašto mi to nije rekao Vojo?

Tek sutradan na uobičajenom sastanku naše »klape« Vojo nam je nešto od toga ispričao, ali više tužan. Što smo mi bili znatiželjniji, o je njega sve više zahvatala tuga. Na kraju nam je rekao da mu je

najžalnije talijanskog vojnika. Čuo je da ga je njegova komanda strpala u zatvor. Vojo nas je pitao šta se tu može učiniti i sam je našao odgovor — ništa. I Slavi je trebala puška. I da smo htjeli, više je nismo mogli povratiti.

Bila je jesen. Da li oktobar ili novembar 1941. godine ne bih mogao tačno odrediti. Sjećam se da je bio sunčan dan. Nekako oko devet sati sastala se naša »klapa« kao i obično na ćaskanje. Tu smo bili: ja, Vojo Skorupan Stolić, Milan Komadina Gecin, koga smo već tada nazivali Čkalov. Čim smo se sastali, otpočeli smo razgovor o tome šta bi bilo najbolje da danas radimo. Išlo nam se nekuda, ali nismo jasno odredili gdje i zašto. Bilo je prijedloga da odemo do Plaške glave radi »krađe« zečeva za koje smo čuli da im tamo postavljaju zamke neke lovokradice. Odjednom Vojo predloži da idemo u Plaški. Kako je bio najstariji među nama odmah smo mu prijedlog prihvatili. A i nama se išlo u Plaški. Tamo su Talijani pa se izmami poneka cigareta, cvibok, panja, pa čak ponekad i čokolada. A voljeli smo mi i da »njuškamo«. Zavirimo u poneko dvorište, podrum ili u voćnjak. Nikad unaprijed nismo planirali šta ćemo da »drpišemo«. O tome smo odlučivali tek kad ugledamo ono što nam se sviđa ili pak ono što nam se nudi. A ne malo puta nam se dešavalo da mnogo vrednije stvari propustimo a zakačimo se za neku sitniju, gotovo bezvrijednu. Ali u tom momentu to je ipak bio naš prohtjev. Tako smo se i ovoga puta uputili u Plaški a da nismo bilo o čemu dogovorili što ćemo tamo raditi. Možda je Vojo imao neki svoj plan, ali mi o tome nismo mislili. S njim smo samo sigurniji, a što ćemo tamo raditi, to i mi znamo izmisliti.

U Plaški smo ušli slobodno, a nismo ni očekivali neku posebnu opasnost. Dječaci smo, nasmijani, pokretljivi i spremni na sva izvrdavanja. A i bili smo nedozreli da bismo o tome ozbiljnije mislili. »Šunjajući« po Plaškom došli smo i do Srdićeve kuće. Ušli smo u dvorište. Tu se nalazilo više konja i mula oko kojih se vrzmalo nekoliko talijanskih vojnika. Odmah smo prišli jednom i zatražili cigarete. Malo mimikom, malo prstima, a i po kojom talijanskom riječju koju smo već bili naučili u ranijim susretima, naravno u izobličenom izgovoru, sporazumjeli smo se i dobili pregršt cigareta. Dok smo se mi tako umiljavali oko Talijana i upinjali se da ih odobrovoljimo za cigarete, Milan je ugledao u jednom ćošku kratku talijansku pušku. Prišao nam je i predložio da je ukrademo.

— Ajde! Što ne bi? — odgovorili smo uglas.

A što je to bilo za nas. Kad nešto kažemo, to i učinimo. Dok su Milan i Vojo nešto zagovarali Talijana, ja sam se ušunjao do kraja dvorišta, uzeo tu pušku i unio je u štalu. Ali šta sad? Iznijeti je nismo mogli jer bi nas Talijani morali opaziti. Onako kao da tražimo neke izgubljene stvari u štali uspjeli smo samo da se dogovorimo da tu pušku sklonimo pod gredu od krova. Gurkajući se ramenima izašli smo iz štale i uputili se na cestu. Talijani nisu mogli ni da posumnjaju u bilo što. Tako smo se mi znali češće ponašati pa su nam se i ovoga

nuta ti Talijani gromko smijali. Čak što više jedan je rukom pokazivao drugome na Milana dajući mu do znanja da je ovaj lud.

Izvjesno vrijeme još smo se vrzmali po Plaškom pa smo se uputili kući u Lapat. Ovoga puta, osim onih cigareta nismo ništa ponijeli iz Plaškoga. Nekako sam osjetio da nas Vojo požuruje, ali nisam znao zašto. U Laptu smo se razišli. Milan je otišao u svoju livadu, a ja i Vojo upali smo u našu kuću i zagalamili na mamu da nam da vare.

O onoj pušci ja više nisam ni mislio. Nekako sam shvatio da je mi ne možemo iznijeti neprimjećeno iz štale pa sam zaključio: neka je tamo, neka malo muči Talijane da je traže. Šta je Vojo zaključivao i namjeravao nije mi rekao. Sutradan nekako u isto vrijeme, pošto smo doručkovali, Vojo mi reče da pođemo u Plaški po onu pušku. Odmah sam pristao. Kada smo pošli, primijetio sam na Voji pumparice. Nisam znao kad su sašivene i da li su uopće sašivene. Ali se dobro sjećam da se nekoliko dana ranije Vojo svađao s mamom, tjerajući je da mu sašije baš takve hlače. Mama je u početku to uporno odbijala i popustila je tek poslije razgovora sa sestrom mi Danicom. Ni Danica tada nije znala što Voji trebaju takve hlače, ali je bila prema njemu nešto »slabija« pa je rekla mami: »Što da mu ih ne sašiješ.«

U Plaški smo ušli kao i prvi dan. U dolasku pred kuću Srdićevu oprezno smo provirili u dvorište. Talijana nije bilo tamo. Ležerno smo se ušuljali u dvorište. Vojo mi reče da će on ići iza štale, a da mu ja kroz krov doturim pušku. Ušao sam u štalu, izvukao pušku i polako, nečujno, skinuo dvije cigle i kroz taj otvor spuštao pušku dok nisam osjetio da ju je već prihvatio Vojo. On mi je nešto rekao, ali ja ga dobro nisam razumio — da li da povratim cigle na staro mjesto ili da požurim iz štale na cestu — pa sam ja postupio po ovom zadnjem. Izašavši na cestu, na dva tri koraka ispred mene ugledao sam Voju kako zabacuje nogu kao da je ćopav. Pristigao sam ga i nastavili smo put zajedno ali ga nisam pitao zašto to čini. Tako smo došli do željezničke stanice. Vojo je zamahivao nogom tako vješto da se i meni činilo kao da je zaista šepav. Na željezničkoj stanici susreli smo se s čitavom ruljom Talijana. Nismo se ništa dogovarali. Onako kako smo to činili svaki dan i ovog smo puta prišli prvom Talijanu koga smo sreli i zatražili cigarete. Dobili smo i zahvalili se. Vojo je odmah produžio, a ja sam zaostao jer mi se nešto učinio sumljiv smijeh ovog Talijana što nam je dao cigarete. Kao i neki put ranije, i ja sam se nasmijao Talijanu i stavio prst na čelo dajući mu do znanja da je Vojo luckast. Taj gest ovaj Talijan je razumio pa se još više počeo smijati. Tada sam i ja krenuo za Vojom. Kad sam ga stigao, odmah smo otpočeli razgovor o smijehu onog Talijana i, pomalo se gurkajući, produžili tako do uce. Tek sada mi je bilo jasno zašto je Vojo uporno navaljivao na majku da mu sašije pumparice.

Ovu pušku Vojo je sakrio u sijeno. Nekoliko dana kasnije k nama su došli partizani, među kojima, čini mi se, da je bio Mića Pešut Okaš. Tada su i odnijeli tu pušku.

Možda je bio već kraj novembra 1941. godine. Vojo me pozva da pođem u Plaški. Skočio sam kao iz puške. Uvijek mi je bilo milo kada bi se išlo u Plaški, a sada smo se već nekako navikli, jer je to naše »idenje« bilo sve češće, pa sam se osjećao »šugavo« kad bi mi promakao koji dan, a da ne odemo u Plaški. Idući u Plaški Vojo mi nije pričao ni 0 kakvim svojim planovima. Više smo se šalili i smijali nekim našim ranijim nestašlucima. Tako smo došli do stambene kolonije kod željezničke stanice. Tu se vrzmalo više žena koje mi nismo poznavali. Koliko smo mogli zaključiti, nisu bile Plaščanke. Vojo ih malo bolje osmotri i reče mi da mu izgleda da su »stranjske«. Prodavale su kukuruz, glasno vičući. Tu smo se oko tih žena nas dvojica nekoliko puta promuvali. Odjednom Vojo munu mene u bok i pokaza mi na jednu vrećicu kukuruza i reče da je »ćapim«. Meni to nije trebalo dvaput govoriti. Dok se on pogađao s jednom ženom o cijeni za vreću kukuruza, ja sam ovu malu vrećicu u jednom zamahu uzeo i stavio na saonice. Tada je Vojo nešto ljutito rekao toj ženi a meni dobacio: »Tjerajmo to što smo kupili, biće nam valjda dosta.«

Te saonice samo ja i Vojo vukli do pola mjesta, tu i tamo zavirujući po dvorištima i radnjama. I tek odjednom Vojo mi reče da otjeram saonice kući a da će se on nešto malo zadržati još u gradu. Rečeno i učinjeno. Niti sam znao zbog čega smo ukrali kukuruz jer to nikada ranije nismo radili, niti sam razmišljao zašto je on ostao u gradu. Kao starijem bratu vjerovao sam mu. Smatrao sam ga pametnijim, zrelijim. A meni su uvijek dobro došle njegove dosjetke, jer sam i ja želio da se malo pored njega »isprsim«.

Ubrzo iza mog povratka kući pred našim dvorištem zaustavila su se volovska kola natovarena đubrivom. Iz toga đubriva Vojo je izvukao podugačak zamotuljak u nekakvom starom džaku, i unio ga u štalu. Tada mi ništa nije rekao šta je donio. Tek sutradan pokazao mi je pušku, kada smo je kao i obično isprobavali u štali pucajući u đubar.

Početak je decembra 1941. godine. Nešto prije podne sastali smo se u kući mog vršnjaka Mile Dure Opsenice Linje. Zapravo taj smo sastanak ugovorili još prvog dana. Ovdje sam našao, pored Mile, Voju 1 Milana Komadinu Gecina. Odmah smo se dogovorili da pođemo u Plaški. Sad sam već naslućivao da je to moj Vojo već isplanirao da ukrademo kakvu pušku. Šaleći se usput ušli smo u Plaški i odmah otišli u školu. Umjesto u učionicu uputili smo se u podrum. Otvorili smo jedna vrata i ušli u prostoriju gdje se nalazila oveća hrpa drva. Vojo je nešto pretraživao i kad ništa ne nađe, reče nam da pođemo u drugu prostoriju. Na naše zapitkivanje što ćemo tamo, tek sada nam reče da je čuo da bi tu moralo biti skrivenog oružja. Vrata u drugu prostoriju bila su zaključana. Vojo se odmah snašao. Pronašao je neku kuku pa smo njom otvorili ta vrata. Ušli smo unutra i dugo pretraživali, ali oružje nismo našli. Bilo nam je krivo, ali šta se može. Htjeli smo već poći kad nam Linja reče da bi bilo dobro da nešto drugo ponesemo iz podruma kad smo već tu.

pa nećemo valjda odavde vući drva — odgovori mu Milan Komadin ^ misjjm nj ja valjda na to. Nego, ima ovdje nekih cipela.

I zaista u jednom uglu, zatrpano u neke ponjave, bilo je skriveno nekoliko pari cipela. Bez razmišljanja uzeli smo svaki po par, nekako ih ugurali ispod kaputića, pa smo pošli napolje. Tek sad su nastale muke. U njuškanju po ovoj prostoriji izgubili smo kuku kojom smo otvorili vrata. Sad smo ponovo morali prevrtati dronjke i polomljeni namještaj sve dok je nismo našli.

Napolju smo imali sreću. Naišla su neka volovska kola pa smo brzo skočili na njih. To nam je dobro došlo jer ni sami nismo znali kako ćemo proći s nadignutim kaputićima iznad ukradenih cipela.

A nikad nismo saznali da li su partizani uspjeli ove naše cipele da doderu ili s još cijelim otišli u grob.

U muvanju po gradu češće sam sretao Milutina Trivalića, Miću Latasa i Icu Šupicu. Dobro sam ih poznavao, ali se nisam s njima puno družio ranije. Sada u ove jesenje-zimske dane 1941. g. morao sam da ih posjećujem i kod kuće. Nekad bi me poslao Vojo, nekad Slavo, a znala je i Dragica da me uputi kod nekog od njih, posebno onda kad se nije imalo mnogo reći. Uvijek su mi govorili da mnogo »brbljam« pa kad je trebalo u poruci reći nešto više, onda se ona ustručavala da pošalje mene.

Tako mi jednog večernjeg decembarskog dana, nekako pred prvi sumrak, reče Vojo da su mi Ico Šupica i Mićo Latas poručili da dođem k njima kući. Nisam se interesirao zašto me zovu. Meni je bilo glavno da imam razloga da skoknem u grad. Činio bih ja to i sam, kao što sam i činio, ali kada se vratim, kuku meni. Ne zna se ko me više grdi — starije sestre, mama ili starija braća. A ovako kad me oni pošalju, prosto uzletim.

Cim sam došao kod Miće, reče mi da očekuje nekog s biciklom. Taj dolazi k njemu u posjetu i zadržaće se nešto duže, a bicikl će ostaviti kao i obično kod ulaznih vrata naslonjen na zid. Reče mi da ga »kidnem i... magla«! Izašao sam odmah napolje. Ovog posjetioca još niJ® bilo. Sada sam morao da se malo prošećem. Išlo mi se dalje da po običaju malo »njuškam«. Ali ovoga puta to nisam mogao. Rečeno mi je stovmoram činiti. Ja se i ne bi bojao toliko Miće ali sam pomislio: A što će biti ako za ovo zna i Vojo. Tako sam se šetao nekoliko minuta dok nisam ugledao rečenog posjetioca. Sačekao sam toliko koliko sam ocijenio da se već raskomotio u kući. Prišao sam vratima, uzeo bicikl, uzjahao ga kao da je moj i krenuo u Lapat.

Došavši kući odmah sam ga odvezao u vrt. Tu sam već počeo da osmatram kako ću sutra da se izvozam do mile volje. Tu mi je želju uskratio Bogdan Latas Vrška. Banuo je odnekuda ubrzo poslije moga olaska. I ne pita me ništa. Uze ovaj bicikl kao da je njegov.

Sta li je tom partizanu trebao bicikl? I tko je večeras koga pokrao?

Kraj je decembra 1941. godine. Dosta je hladno, pa ipak meni se ide napolje. Ali i »naša klapa« se nešto provrijednila. Još su tu u selu, ali se sada rjeđe sastajemo. A manje je i igre. Vojo mi se gubi na jednu stranu, a Milan na drugu. Nekud uvijek žure. Ja kao da im više ne trebam. Zovu me samo kada treba negdje trknuti, nešto donijeti ili odnijeti poruku. Tako sam i to jutro očekivao hoće li bar netko od njih doći da me nekud pošalje, samo da nisam u kući. Taman tako mislim kad začuh glas Milana Komadine Gecina. Odmah sam iskočio iz kuće. Otišli smo u žbunje nedaleko od našeg vrta i odmah se dali na »posao«. Milan izvadi ispod kaputa podužu cijev. Vidi se da je od talijanskog šatorskog krila. Kako to da ja ne znam kad je »kidnuta« — pitao sam se u sebi. Milan je izvadio iz džepova i neki alat pa smo zajednički počeli da pravimo pušku. Dugo smo se mučili ali na kraju ispalo je nešto kao puška. Odnekud iz pantalona ili ispod košulje Milan izvadi metak i gurnu ga u cijev. On je držao cijev i nišanio, a ja sam trebao da povučem kanap. Tada sam se malo uzvrpoljio. Učinilo mi se to nesigurnim. Ali kad mi Milan reče šta čekaš, povukao sam. Šiš! Odjednom smo se našli obadvojica na travi. Brzo smo se podigli, pogledali jedan u drugoga pa se tek onda radosno nasmijali. Nigdje nas nije ni ogreblo, a od cijevi ni traga. Pogledam lijevo i desno, pa kad ne ugledasmo da nas je tko vidio, potrčasmo prema našim kućama. Izbivši na cestu susreli smo Šimu Rajsa s vozom sijena. U tom momentu ugledao sam Bogdana Komadinu Gecina kako se nervozno vrti ispred kuće. Nisam tome pridavao nikakav značaj, već sam polako produžio kući. Taman što sam ušao u dvorište stresoh se. Čuo sam samo uzvik — joj! Okrenuo sam se i zaprepastio. Milan je trčao prema meni a iz prsta mu je curila krv. Pomogao sam mu da nekom maramicom zavije prste. Tada mi samo reče da je to zbog onog pucnja. Nije imao snage da mi tada ispriča što se to desilo kad je došao pred kuću. I narednih dana o tome mi nije htio pričati. Dva ili tri dana poslije toga Milan se skrivao — malo u našoj štali, malo u komšinskoj. Tada su došli neki naoružani ljudi i Milan je pošao s njima. Ipak je stigao da se pozdravi sa starim drugom svoje »klape«.

Sta se to sve zbiva — zna se. Najviše sam znao ja. Ali... naša »klapa« se raspala. Ni Vojo se više nije vraćao kući. Milan kao da to nije ni smio. Nestalo je i poruka da bi se našao izgovor za »skok« u grad. Jedino mi je tih dana došao Rade Vukelić i uputio me u Zebiće odakle sam mu donio opasač da bi ga on predao dalje partizanima. Ostao sam sam. A u kući... sve mi se više činilo da me i mama, pa i tata, a naročito sestre sve više sklanjaju. Uh, koliko su me puta «otjerali u štalu. Čudilo me to, ali ubrzo i kod mene se počelo razbistravati...

Mnogo kasnije neki dobronamjerni ljudi, a bilo ih je i zlonamjernih, pitali su me: nismo li mi bili lopovi. U ovim krajevima smatra se najvećom uvredom kada se nekome kaže da je lopov. Čak i tada

ako je zaista lopov. I meni se ta riječ — lopov — često vrzmala po glavi. Nekad sam imao jasan odgovor, a ponekad i ne. A jesmo li bili lopovi — odgovorite vi.

Dušan Skorupan

ŠPANCI« U ZAGRLJAJU

Krajem decembra 1941. godine u naš logor u Sekulićima navratio je Franjo Ogulinac Seljo sa svojim pratiocem Dušanom Ivoševićem Crnim. Kako ga je put za Gorski kotar vodio preko Huma i željezničke pruge te ceste kod Vorkapića, zatim preko Jančića, Kunića i grebena Male Kapele za Drežnicu, potražio je nekoga od boraca našeg Humskog voda koji bolje poznaje ovaj teren da pode s njim. Pošto dobro poznajem sve prilike na tom pravcu netko od boraca reče da pođem ja. Priđem k Selji i rekoh mu da ću ja poći s njim. Kako mu se žurilo, odmah smo krenuli. Bio je već dobar komad noći. Kretali smo se prtinom preko Malog Umca k zaseoku Malbašama, zatim smo kroz zaseoke Bunjevce i Vorkapiće izbili na željezničku prugu. Noć je bila dosta vidna, iako je truskao snijeg.

Usput smo pričali čitavo vrijeme. Seljo se interesirao za stanje na našem terenu. Ja sam mu pričao o svemu šta sam znao. Stekao sam utisak da je bio zadovoljan s razvojem NOP-a kod nas. Kada smo iscrpli ovu temu, razgovor se nekako spontano nastavio o španskom građanskom ratu. Upravo tada sam i saznao šta se to sve zbivalo u Španiji. Rekoh mu da i kod nas ima jedan drug koji je bio u španskom građanskom ratu i objasnih mu o kome je riječ. Nije se odmah sjetio imena, ali kada sam mu spomenuo Vojnovac i pobliže objasnio kako izgleda stari Mane Šupica Lola, Seljo se počeo prisjećati toga lika i zamolio me da navratimo k njemu ako ikako možemo.

Razgovarajući tako stigli smo na domak zaseoka Vorkapića. Lagano smo prilazili cesti i osmotrili je, zatim sam se ja malo izdvojio i ispitao prugu prema Vojnovcu. Kada sam se uvjerio da u blizini nema neprijatelja, dao sam znak Selji i Dušanu da krenu. Čim smo prešli prugu, rekoh Selji da navratimo k Iliji Mudriću, našem aktivisti pa da njega pošaljemo po Manu. Seljo se s time složi. Ilija nas je lijepo primio. Reče nam da su toga dana Talijani u selu tražili jaja, ali da noću ne ulaze u sela, već samo obilaze željezničku prugu. Dok nam je domaćica spremala jelo, Ilija je skoknuo do Mane. Plećevina s jajima je bila brzo gotova. Taman što ju je domaćica stavila na sto i mi zasjeli u sobu, upadoše Mane i Ilija. Seljo ostavi jelo i skoči Mani u zagrljaj. Ukućani i mi se iznenadismo. Dok su se oni grlili, ljubili i zdravili i mi se malo povratismo pa nam to ispade normalno. Susret španskih ratnika bio je dirljiv. Tek tada sam potpuno shvatio koliko ratni uslovi zbližavaju ljude. Kada su se dobro izgrlili, Mane sjede

kraj Selje za stol i počeše razgovor. Na momente su vodili razgovor i na španskom jeziku i tada su se tome neizmjerno smijali. Tu smo se zadržali poduže jer Maninoj i Seljinoj priči nije bilo kraja. Kada smo polazili, Seljo se srdačno oprosti s Manom pa mu dobaci da se drži dobro i pokaže što su naši »Španci« naučili u španskom građanskom ratu.

A Mane Šupica je prije i poslije toga susreta, upravo svestrano prenosio na nas stečena znanja u Španiji. Već od prvog ustanka pridružio se našoj Trojvrhskoj grupi, odlazio s nama u Tobolić, održavao sastanke na terenu i postao jedan od istaknutijih naših aktivista. Eazumije se u granicama njegove mogućnosti, s obzirom na poodmakle godine.

Pored ovog susreta posebno mi je ostao u sjećanju stari Mane Supica Španac Lola iz jednog događaja u julu 1942. godine. Tada je na prostoru Plaščanske doline i okoline 1. (lička) brigada izvodila zamašnije akcije. Između ostalih imala je jednu žešću borbu na pruzi Latin — Vojnovac. U toj borbi sadejstvovala je i Plaščanska partizanska četa, kao i veliki broj aktivista iz okolnih sela, među kojima i Mane Supica.

Mane je pratio čitav tok borbe, posebno jednu talijansku grupaciju koja je dejstvovala iz pravca njegovog sela. Jedan bataljon 1. brigade i dio Plaščanske partizanske čete u dva su navrata jurišali i na ovu grupaciju i odbacili je k Vojnovcu. Talijani su bježali kroz kukuruz, pokupili plijen i povukli se. Međutim, Mani je to izgledalo nedovoljno pretraženo pa je, kada se borba stišala i protivnici se povukli, krenuo u pretragu terena. I zaista, stari ratnik se nije prevario. Našao je jedan puškomitraljez, ranac pun municije i još neke opreme što su je talijanski vojnici bacali kada su ih gonile snage 1. brigade i Plaščanske partizanske čete. Mane je to vješto prikrio u kukuruze i poslije kada se smračilo, donio u komandu Plaščanske partizanske čete u selo Kunić.

Došavši u komandu Cete, Mane se obrati komandiru Đuri Večerinoviću riječima: »Čuj ti, Gedžo, vidio sam te kako jurišaš, dobar si ratnik, ali drugi puta malo bolje pretresi bojište i pokupi sav plijen. Na drugim mjestima neće biti ‚Španci' da iza tebe kupe plijen koga si ti ostavio...« Na račun ove Manine primjedbe kasnije smo se često šalili, ali smo je uvijek i ozbiljno shvatali kada smo pretresali propuste izvedenih akcija.

Lazo Miščević-Prodanović

SASTANAK U SELU JEZERU

Nekoliko dana prije upada Talijana u Krasnicu dobio je Stevo Čuturilo naređenje da dođe u selo Jezero radi dogovora o objedinjavanju partizanskih snaga na području Plaščanske doline i okoline. To je Čuturilo jedva dočekao, a i mi svi ostali jer smo taj čin već odavno očekivali. Inicijativu za to čini mi se da je dao Štab 3. bataljona, posebno Branko Latas. Čuturilo je odmah odredio predstavnike našeg voda koji će poći na taj sastanak. Čini mi se da su to bili Stevo Čuturilo, Đuro Večerinović Gedžo, Pero Šumonja Kraljić, Stevo Šupica Število, Đuro Kliska Brđanin i još jedan drug iz Dabra čije sam ime zaboravio. Sigurno znam da nas je bilo šestorica.

Na sastanak smo pošli 24. decembra 1941. godine poslije podne. Upravo iz logora smo krenuli dok se još dobro vidjelo, a dolaskom u Veru počeo se hvatati suton. Svratili smo se u kuću Pere Šumonje Kraljića i tu smo jeli. Prilikom polaska iz Vere neko od naših saradnika izvijestio nas je da se od Plaškog prema Veri kreće kolona talijanskih vojnika. Na tu vijest mi smo se odmah odlučili na povlačenje u pravcu zaseoka Šupice. Koristeći živicu, svi smo se neprimjetno prebacili do ovog zaseoka gdje smo malo zastali da bi osmotrili pravac kretanja Talijana, a zatim smo produžili prema rubu šume. Taman što smo izbili na rub šume, ugledali smo jednu grupu talijanskih vojnika u pokretu prema kući Nikice Ferderbara. Mi smo se ovdje rasporedili za odbranu u koliko Talijani pokušaju da pođu prema nama. Da ih napadnemo tada se nismo odlučivali, jer su bili dosta daleko od nas, a i plašili smo se odmazde nad narodom koji bi teško mogao izmaći usred velikog snijega. Na položaju smo ostali do povlačenja Talijana iz sela. Kasnije smo se prebacili do prvih kuća i tu smo doznali da su Talijani uhapsili Ferderbara i još neke Verane. Kako smo mi morali ići na sastanak, tada o posljedicama hapšenja nismo mnogo razmišljali. Čim se malo bolje smračilo, krenuli smo u Jezero.

U tom putu naišli smo kod ceste u Laptu na Dragu Domjanića i još jednog druga. Čini mi se da je to bio Slavo Skorupan. Oni su nam se pridružili i nastavili smo put k Jezeru. Sjećam se dobro da smo se usput šalili i veselili sastanku, iako je bilo dosta hladno. U Jezero smo stigli prvi. Kod prvih kuća dočekao nas je neki stariji čovjek na prtini i poveo u poveću zidanu kuću. Kasnije sam doznao da je to kuća Đure Vukasa Čiče. Taman što smo sjeli i malo se raskravili, neki zapalili po cigaretu, a drugi »bezecovali«, na vratima su se pojavili predstavnici Pišteničkog voda. Prvi je ušao Đuro Ralić, a zatim Dragan Milošević, Đuro Vidaković, Milan Kosanović i Rade Knežević. Vjerojatno je bio Jos netko, ali se sada više ne sjećam sigurno. Čini mi se da su još bili Svetko Jurković i Ico Skorupan. Odmah smo poveli s njima razgovor čekajući predstavnike Humskog voda. Nije dugo potrajalo u kuću su usli Gajo Bunjevac i Pero Pešut Vasinov, a nešto kasnije došli su Kanko Vezmar, Dane Medaković Bele, Stevo Vukelić Tele i neki iz

Miščevića. Kada smo se svi iskupili, bilo je već blizu 22 sata. Čini mi se da je na sastanku bio prisutan i Nikola Čikara, ali se ne sjećam s kim je došao.

Sastankom je rukovodio Stevo Čuturilo kao najstariji i inače već dobro poznati partizan u ovom kraju. Otvarajući sastanak, Stevo je izložio pitanja koja bi trebalo večeras raspraviti. Još u toku tog kratkog Stevinog izlaganja netko je nešto dobacio, ali se nije dobro razumjelo pa je razgovor nastavljen smireno. Najprije je govorio Čuturilo o situaciji na ratištima, naglasivši da je Crvena armija prešla u protivofanzivu, te da se moramo bolje pripremiti za doček na našem jugoslavenskom tlu. Kasnije su o tome nešto više govorili Drago Domjanić i Nikola Čikara. U vezi s njihovim izlaganjima Dragan Milošević ili Dane Medaković pričali su o nekim vijestima koje su čuli preko radija, ali se ne sjećam sasvim tačno o čemu se radilo. Time je bio završen prvi dio sastanka pa se prešlo na ono najglavnije — pitanje formiranja Plaščanske partizanske čete.

I o ovom pitanju prvu riječ je imao Stevo Čuturilo. Predložio je da četu sačinjavaju tri voda s terena Plaščanske doline i okoline, dodavši da bi se kasnije možda mogao formirati i bataljon na ovome terenu, pa čak i veće jedinice. U daljnjem izlaganju Stevo je govorio 0 mogućnostima vođenja organiziranije borbe na ovom terenu protiv svih vrsta neprijatelja, posebno naglašavajući potrebu da se napadaju talijanske posade duž željezničke pruge Ogulin — Vrhovine. Isticao je potrebu izvođenja zajedničkih akcija sva tri voda, a govorio je i o mogućnostima saradnje s Goranima, Kordunašima i Ličanima. Čak je pomenuo mogućnost napada na talijansku posadu u Plaškom, ili bar njeno sabijanje u taj garnizon, organiziranje blokade posade i razvijanja borbenih operacija prema Ogulinu.

U toku Stevinog izlaganja bilo je upadica od nekih predstavnika iz Humskog, pa i Verskog voda, s ciljem da se neka pitanja bolje objasne, jer se odmah uočavalo da Stevo preuveličava naše mogućnosti, posebno u pogledu napada na Plaški ili organiziranja blokade oko njega.

Povodom Stevinog izlaganja najviše su govorili Nikola Čikara, Drago Domjanić i Gajo Bunjevac. Svaki od njih dobronamjerno je govorio o potrebi detaljnijeg objašnjavanja pojedinih namjera. Predstavnici Pišteničkog voda u početku su bili uzdržani, ali kada su uzeli riječ, ograđivali su se gotovo od svih prijedloga Steve Čuturila, a potpuno su odbacivali mogućnosti da se vrše napadi na talijanske posade, pravdajući to njihovom velikom snagom i našom slabošću. Posebno su ovaj stav pokušavali da brane tvrdnjama da će Talijani odgovoriti represalijama nad narodom, pa će nas ovaj napustiti. Povodom toga vrlo oštro su se porječkali Gajo Bunjevac i Đuro Vidaković. Gajo je bio vatreni pristalica rušenja željezničke pruge i stalnog napadanja na talijanske jedinice, dok su to predstavnici Pišteničkog voda uporno odbijali, posebno Vidaković. On je u ovom imao podršku Đure Ralića 1 Dragana Miloševića. Nekako u toku najžešće prepirke neko je zato i

postavio pitanje njihovog smjenjivanja. Bilo je čak i određenih prijedloga. Netko je bio predložio da komandir toga voda bude Jovo Vrcelj, a politički delegat Sveto Jurković. Kako je rasprava bila dosta oštra, i malo duže trajala, prijetila je opasnost da se skup raziđe. Zbog toga je uzeo riječ Čikara i počeo da smiruje skup. U tome ga je podržao i Čuturilo. Na kraju su uspjeli da smire »duhove«. Razgovori su nastavljeni u znatno smirenijem tonu. Dogovarali smo se o formiranju čete. A onda se ispostavio kao osnovni problem kako objediniti djelovanje ove nove jedinice, pošto su vodovi međusobno dosta udaljeni. Neki predstavnici Pišteničkog voda u početku su otvoreno odbijali da njihov vod uđe u sastav čete. Na kraju smo se ipak jednoglasno saglasili da sva tri navedena voda čine jedinstvenu četu — Plaščansku. Vodovi su i dalje ostali u svojim bazama, a na proljeće smo se trebali ponovno dogovoriti kako sprovesti njihovo objedinjavanje u cjelinu. Na ovom sastanku izabran je za komandira čete Stevo Čuturilo, a za političkog komesara Drago Domjanić (Adolf Steinberger). Neki od predstavnika iz Pišteničkog odreda bili su uopće protiv komesara, tvrdeći da im je takva vrsta starješine nepotrebna. No kako je većina bila zato da u četi postoji komesar, kao i u ostalim partizanskim jedinicama, odluka nisu mogli oboriti. Komandir Prvog voda ostao je i dalje Gajo Bunjevac, Drugog Đuro Večerinović a Trećeg Đuro Ralić. Politički delegati vodova također su ostali isti. Time je i završen sastanak negdje duboko u noć. Tek tada smo pošli na večeru kod Pere Šupice. Tu smo ostali na spavanju, dok su predstavnici 1. i 3. voda pošli u svoje logore.

Tek što smo sastavili prvi san, u kuću je upao Stevo Šupica Dacinov i obavijestio nas da su Talijani otišli u naš logor u Krasnici. U to odmah nismo povjerovali, ali on je bio toliko ubjedljiv da smo odmah ustali i krenuli prema Latasovom brdu. Kada smo stigli u Pogrmiloviće, već se pomalo rasvitalo. Tada smo i primijetili dim s mjesta gdje se nalazio naš logor. Ubrzo su k nama pristigli neki borci našeg voda koji su došli preko polja niz Veru i pregazili Dretulju. Oni su nam detaljnije ispričali šta se desilo. Sada više nije bilo nikakve sumnje. Logor nam je uništen, pa smo odmah potražili rješenje za novu lokaciju voda. Odlučeno je da krenemo prema Kuniću i da se smjestimo u Klipinu Dragu. Istog dana , tj. 25. decembra, iskupili smo se i, prešavši prugu, na večer stigli u novu bazu.

Đuro Večerinović

HUMSKI PARTIZANSKI VOD

Tokom augusta 1941. s prvim vijestima o otpočinjanju oružane borbe na Kordunu i Lici otpočinje proces pregrupisavanja u zbjegovima i po selima ispod planinskog masiva Huma i Strmice. Pokušaji pojedinaca da još u toku augusta oforme oružanu grupu za ovaj dio sela Plaščanske doline nije uspio. U prvoj polovini septembra već je jasnije dobivena slika o oružanom otporu na Kordunu pa su i veze s tamošnjim ustanicima postale češće, ali ni one nisu dale odgovarajuće rezultate u oformljavanju oružane grupe. Najteži problem bio je u nedostatku oružja, a nije bilo ni ljudi koji su bili bolje upoznati s političkom linijom oružane borbe pa da bi kao takvi vršili brži i određeniji uticaj na stvaranje oružane jedinice. Otuda se ljudi iz ovih sela orijentiraju na stupanje u već osnovane partizanske jedinice u Močilima, Zbjegu i Toboliću. Međutim, te ih jedinice ne primaju jer nemaju oružja već ih vraćaju u njihova sela s uputstvima da pronalaze oružje i tamo organiziraju svoje odrede.

U tom pronalaženju puteva već početkom oktobra neki od boraca koji su i ranije održavali vezu s partizanskim odredom u Toboliću stupaju u ovaj odred i postaju njegovi borci. Tokom oktobra u taj odred stupa nekoliko boraca s područja Vajina Vrha, Vojnovca, Latina, Podhuma, Janje Gore i Jezera. U prvoj polovini oktobra također u sastav tog odreda prelazi oružana grupa Pitomi Javor. Svi ovi bili su u sastavu partizanskog odreda Tobolić. Kako su tokom oktobra u ovaj odred došli Gajo Bunjevac i Mića Pešut Okaš, to se već početkom novembra borci iz Plaščanske doline okupljaju u cjelinu ali i dalje ostaju u sastavu partizanskog odreda Tobolić. Tokom novembra vršena je reorganizacija partizanskih jedinica na Kordunu, pa je i partizanski odred Tobolić preimenovan u partizanski vod 1. čete 3. bataljona 2. KPO. U okviru te čete tokom novembra Plaščani su iskupljeni u poseban vod ali sastavni dio te čete. Vodnik toga voda postao je Gajo Bunjevac, dok je delegat bio isti za oba ova voda. Datum stvaranja ovog voda kao i reorganizaciju partizanskog odreda Tobolić u 1. četu nije utvrđen ali se pouzdano smatra da je to uslijedilo krajem novembra 1941. godine. I ranije, a od ovog momenta još čvršće, ovaj vod postaje jezgro okupljanja dobrovoljaca iz navedenog dijela Plaščanske doline. Pored toga vod postaje žarište djelovanja u organiziranju NOP-a u Plaščanskoj dolini. U ovaj vod često navraćaju pojedini aktivisti zadržavajući se dan ili dva i s uputstvima odlaze u svoja sela gdje djeluju politički ili pak vrše skupljanje odjevnih i prehrambenih predmeta za potrebe ovog voda. Također i stalni borci ovog voda povremeno odlaze u sela i pomažu u organiziranju NOP-a. Otuda je vrlo teško utvrditi tko se sve smatra borcem ovog voda. Pouzdano se može utvrditi za one koji su vođeni u spisku partizanskog odreda Tobolić, kasnije 1. čete kao stalni borci, dok su ostali, bilo da su s oružjem ili bez njega, u stvari bili politički radnici svojih sela u stalnoj vezi s ovim vodom.

Humski partizanski vod kao sastavni dio 1. čete zvanično se zvao Plaški vod. Upravo taj se naziv najčešće susreće u sačuvanim dokumentima. Međutim, u ondašnje vrijeme a naročito poslije rata poznatiji je pod nazivom Humski. Isto tako u sjećanjima učesnika on se više spominje kao odred, a ne kao vod. Međutim, poznato je da je poslije reorganizacije partizanskih jedinica na Kordunu izvršene tokom novembra 1941. ukinut naziv odred za seoske jedinice.

Prema jednom sačuvanom dokumentu 1. vod 1. čete — Plaški, odnosno Humski imao je polovinom decembra 1941. godine 21 partizana naoružana sa 7 pušaka mauzer, 2 talijanske puške, 1 vojničkom neutvrđena porijekla, 3 lovačke, te s 3 pištolja. Municije za mauzer puške bilo je 550, za talijanske 222, za vojničke neutvrđenog porijekla 15 i za lovačke 25 metaka, a za pištolje 32 metka. Ovo brojno stanje ostalo je gotovo nepromijenjeno do kraja 1941. godine. Izraziti ovo brojno stanje poimenično vrlo je teško zbog navedenog razloga. Pa ipak najveći broj učesnika smatra da su do kraja godine ovaj vod sačinjavali slijedeći borci: Gajo Bunjevac, trgovac, Mića Pešut, željezničar, Mile Miščević, radnik, Ranko Vezmar, seljak, Dane Medaković, seljak, Joso Miščević, radnik, Rade Miščević, radnik, Stevo Vukelić, seljak, Dane Dragaš, seljak, Mladen Vulić, žandar, Gajo Lončar, radnik, Branko Šupica, seljak, Nedeljko Bunjevac, seljak, Bogdan Jančić, seljak, Pero Pešut Vasinov, seljak, Đuro Vukelić Crni, radnik, Nikola Vezmar, sezonski radnik, Vojislav Momčilović Kutlača, seljak, Nikola Pogrmilović, seljak, Đuro Dragić, seljak, Vlado Kovačić, seljak, Lazo Prodanović, seljak i Slavo Skorupan, đak. Među prvim borcima učesnici se sjećaju i Dušana Stjepanovića ali nisu sigurni da li je boravio stalno u vodu. Joso Trbojević Kadet, podoficir, bio je u ovom vodu gotovo od početka, ali u prvoj polovini decembra upućen je kući na liječenje zbog ozljede i kasnije ostao da radi politički na terenu. Mile Pešut Topolina i Mane Pešut Kovačev — prvi seljak i drugi podoficir — nalazili su se češće u vodu ali se smatra da nisu bili njegovi stalni borci. Isto tako nije pouzdano utvrđeno u kojoj se mjeri može smatrati stalnim borcem toga voda Milan Momčilović Božin, radnik. Pouzdano se zna da je Dušan Kosanović Mudrak, student, često dolazio u ovaj vod i istovremeno bio vrlo aktivan u svom i drugim selima ispod Huma i Strmice, ali se nije nalazio stalno u vodu. Od svih navedenih po nacionalnoj pripadnosti jedan je Hrvat, dok su ostali Srbi.

Pri pokušaju da se utvrdi tačno vrijeme i red dolaska boraca u ovaj vod, nije se sa sigurnošću uspjelo utvrditi njihova imena. Otuda i ovaj red koji dalje navodimo nije precizan. Među prvima u Tobolić su došli i ostali kao stalni borci partizanskog odreda Tobolić Joso Miščević, Mile Miščević, Rade Miščević i Pero Miščević — svi iz Vajina Vrha. Istovremeno nešto poslije ovih u odred su došli Stevo Vukelić Tele i Dane Medaković Bele iz Latina. Nekako u isto vrijeme došli su iz Janja Gore i Plavča Drage Ranko Vezmar, Nikola Vezmar, Pero Pešut, Mane Pešut, Nikola Pogrmilović, Dušan Kosanović Markov, Vojo Momčilović Kutlača i Đuro Dragić. Nešto kasnije od ovih došli su Branko

Šupica, Nedeljko Bunjevac, Dane Dragaš, Gajo Bunjevac i Mića Pešut. Polovinom oktobra prešla je u sastav ovog odreda grupa Pitomi Javor, tj. Lazo Prodanović, Milanko Kovačić, Vlado Kovačić, te Bogdan Jančić, Stevo Jančić i Joso Trbojević Kadet. Za Gaju Lončara dio učesnika tvrdi da se priključio odredu Tobolić među prvima, a neki smatraju da je to bilo polovinom oktobra. Isto tako u toku novembra ili decembra u vod je dolazilo više ljudi s područja Vojnovca, Vajina Vrha, Trojvrha, Latina i Podhuma, ali nisu primljeni jer nisu imali oružja. Među takvima učesnici se dobro sjećaju Dušana Miščevića Duje, Mile Trbojevića Kiće, Pere Radoševića i Milovana Mudrića. Isto tako omladinci Bogdan Latas Vrška, Mića Latas Šošina, Mića Šušnjar Vrška, Pero Latas Macota, Rade Šušnjar, Nikola Šušnjar i još neki iz Janja Gore pokušavali su više puta da stupe u partizanske jedinice u Močilima ili u Zbjegu ali ih nisu primali bez oružja. Iznošenje imena ovih ljudi nema svrhu utvrđivanja koji su sve borci bili 1941. odnosno pokušali to da budu već samo pokušaj, da se prema sjećanju učesnika, ukaže na teškoće u stupanju u partizanske jedinice dobrovoljaca s ovog dijela Plaščanske doline, a čemu je glavni uzrok bio nedostatak oružja.

Isto tako je poznato učesnicima da je znatan broj ljudi iz navedenih sela bio čvrsto vezan za Humski vod bilo da su politički djelovali na terenu ili pak učestvovali u prikupljanju odjevnih i drugih predmeta za potrebe ovog voda. Pored ostalih tu spadaju: Milan M. Vezmar, Milan V. Kosanović, Mića Grahovac Kuvar, Mladen Pošmuga, Stevo Grahovac, Nikola Kosanović Križac, Dušan Kosanović, Rade Kosanović Bajić, Tode Pešut, Rade Pešut, Uroš Medaković, Pero Medaković, Dušan Latas, Duro Koralija, Đuro Pešut Alin, Đuro Pešut Okaš, Stevo Bunčić, Đuro Sedlar, Milan Kosanović Mudrak, Milan Pešut Šmrdalj, Gojko Grahovac, Rade Janjatović Keser, Milan Grahovac Starješinov, Stevo Grahovac Brko, Ilija Bunjevac, Dušan Bunjevac, Božo Vorkapić, Simo Miščević i drugi.. Djelujući politički u čitavoj Plaščanskoj dolini ili pak vršeći neke od zančajnijih dužnosti za NOP ovom vodu su također ukazivali pomoć Dane Latas, Danica Latas, Branko Latas, Ljuban Latas, Mićo Latas, Anka Skorupan, Dragica Skorupan, Mira Skorupan, Vojo Skorupan, Mile Ivčević i drugi.

Tokom novembra i decembra 1941. godine u 1. četi bila je oformljena organizacija KPJ, a također i SKOJ-a. Međutim nije utvrđeno da li je tim organizacijama pripadao i netko iz voda Plaški, odnosno Huma. Iz dokumenata je vidljivo da je pripadnik ovog voda Nikola Vezmar bio uključen u sastav ćelije KPJ navedene čete prema njegovim izjavama o ranijoj saradnji s KPJ. Prema nekim indicijama postoji vjerovatnoća da je za kandidata za člana KPJ 1. čete bio primljen i Joso Miščević.

Smještaj partizana iz Plaščanske doline reguliran je u okviru partizanskog odreda Tobolić, kasnije 1. čete. Borci su bili razmješteni grupno po kućama u zaseoku Sekulići. Takav smještaj ostao je do 6. januara 1942. godine. Ishrana boraca vršena je također po kućama u tom zaseoku, a hrane je bilo za ondašnje prilike i previše jer su

organizacije NOP-a iz Plaščanske doline uspijevale da sakupe znatno veće količine nego što su to svakodnevne potrebe iziskivale. U prvoj polovini decembra došlo se na ideju da se izgradi poseban logor za borce i ovi smjeste u baraku. U početku su postojala podvojena mišljenja o mjestu logora. Jedni su predlagali da to bude podnožje Huma u neposrednoj blizi zaseoka Sekulići, dok su drugi nastojali da se logor izgradi u podnožju Huma na Plaščanskoj strani. U čitavoj toj ideji bila je prisutna težnja da se tim putem vod Plaški, odnosno Hum približi više svome terenu. Na kraju je odlučeno da se logor izgradi pod Humom blizu Sekulića.

Taj logor izgrađen je za nepunih 20 dana na sjeveroistočnim padinama k. 549 Mali Humac, za oko 1000 metara iznad šumskog puta koji vodi kroz planinu Hum iznad sela Sekulići. Izgradnja je izvođena u najvećoj tajnosti. Čak ni pojedini partizani nisu znali gdje se nalazi baraka dok nije bila sasvim gotova. Građevinski materijal za baraku korišten je dijelom od šume na licu mjesta a daske i dio greda dovažani su iz Plavca Drage i Latina, a što je dalo kao dobrovoljni prilog više porodica. Baraka je izgrađena na padini naslonjena na stijenu. Bila je dugačka oko 20, široka oko 8 m. Sastavljena je od bukovih polica i dasaka. Spolja i iznutra bila je zažbukana mahovinom i blatom. U unutrašnjosti barake izgrađene su palače za spavanje s obje strane po dužini, šoške za smještaj oružja, prostor za obuću i nekoliko klupa i stolova. Za zagrijavanje postavljena je tučna peč — kraljica peći — dovežena iz škole u Plavča Dragi. Useljenje u ovu baraku bilo je predviđeno za kraj decembra i to samo za Humski vod, a prema potrebi, mogao se smjestiti u istu i Tobolićki vod. Međutim, do pravog useljenja nije došlo jer su borci više volili da spavaju u kućama kao i ranije. Jedino se uoči 6. januara u ovu baraku smjestilo nekoliko boraca da prespavaju tu noć. Kako je te iste noći uslijedio napad talijanskih snaga na Sekuliće, to su uspjeli da zapale i tu baraku.

Poslije ovog događaja Humski vod se prebacuje na područje Plaščanske doline i izlazi iz sastava 1. čete, a konačno ulazi u sastav novoformirane 3. čete (Plaščanske).

Milan Pešut
Nedeljko Bunjevac
Lazo Prodanović

PARTIZANSKI VOD VERA

U selu Veri od početka okupacije počelo se razvijati podozrivo gledanje na namjere talijanskog okupatora i kvislinga — ustaša. To podozrenje sve više je prerastalo u mržnju u kojoj su se snažno ocrtavali obrisi htijenja za samoodbranom i pružanjem oružanog otpora. Na takav pravac razvitka najviše su uticali Pero Šumonja Kraljić, kožarski rad-

nik iz. Vinkovaca i član tamošnje skojevske organizacije, koji je došao neposredno poslije aprilskog sloma u ovo svoje rodno selo, Stjepan Šupica Število, sezonski radnik i Đuro Večerinović Gedžo, šumski radnik — oba iz ovog sela. Ova trojica posebno se ističu u tihoj, ali snažnoj agitaciji o zločinačkoj namjeri ustaša, upućujući ljude da se ne dozvole hapsiti. Vrlo brzo oko ove trojice okupljaju se snažne grupe, kako omladinaca tako i srednjovječnih ljudi, a i poneki stariji, koji su inače bili dosta »tvrdokorni« u poštivanju sile i države. Zahvaljujući u znatnoj mjeri ovakvom djelovanju u Veri, ustašama je teško polazilo za rukom da nekog uhapse.

Poslije masovnijih hapšenja Srba u Plaščanskoj dolini u Veri jačaju tendencije sklanjanja u šumske predjele Kapele. U početku se to vrši pod izgovorom odlaska u sječu šume, čuvanje stoke, obradu livada i si., a tokom jula i prve polovine augusta 1941. g. ljudi se masovnije sklanjaju, najčešće u predjelu Krasnice, organiziraju tu svoj boravak po grupama koje su međusobno povezane, uglavnom u pogledu obavještavanja o nailasku ustaša. U tim zbjegovima slobodnije se vode razgovori o izlasku iz teške situacije, gdje preovlađuju dogovori kako nabaviti oružje, kao i kako i kada otpočeti s oružanom borbom. Već krajem jula u tim zbjegovima poneki smjeliji pokazuje javno svoje oružje, što je bio putokaz da se priđe svestranije ispitivanju tko ga je sve zadržao i kako doći do njega.

Da su se ljudi zadržavali u zbjegovima, doznale su i ustaše u Plaškom preko svojih doušnika, najvjerovatnije od Nikice Ferderbara iz Vere. Kako su neke ljude u Veri uporno tražili i nisu ih našli, ustaše su riješile da izvrše upad u Krasnicu i pohapse ljude po zbjegovima. To su i učinili u noći 1/2. augusta, ali nisu uspjeli ostvariti svoje namjere. Osmatrači i stražari istureni daleko od zbjegova, koje smo počeli postavljati već negdje krajem jula, primijetili su nailazak ustaša i obavijestili najveći dio ljudstva u zbjegovima. Jedan od tih, Đuro Večerinović, trčao je nekoliko kilometara bos uz brdo i obaviještavao ljude upućujući ih da bježe što dublje u šumu. Zahvaljujući tome ustaše su uspjele da uhvate samo Stevana Mile Šumonju Kraljića koga su odveli u Plaški, dok su starog Nikolu Šupicu Starješinu premlatili i ostavili, smatrajući da je mrtav. Ovaj događaj znatno je ulio povjerenje u vlastite snage i mogućnosti davanja otpora ustašama. Tom prilikom pojedinci su se odlučivali da napadnu ustaše, ali je na kraju preovladalo shvatanje da ih se ne dira. Pa ipak, iako se tako desilo, odlučivanje za otpočinjanje oružanog otpora sve je više dolazilo do izražaja.

iS preuzimanjem vlasti od strane Talijana u 2. okupacionoj zoni 7. septembra i Veru zahvata talas njihove propagande da su oni spasioci Srba. Mada to ima uticaja na raspoloženje izvjesnog broja ljudi u Veri u slabljenju njihovih borbenih htijenja i jačanju sklonosti vraćanja kućama i nastavljanja mirnijeg života, ipak preovlađuje opreznost, trezvenije sagledavanje namjera talijanskog okupatora i razmatranje kako se naoružati i početi s oružanim otporom. U tom pravcu

pojačano je i političko djelovanje pomenute trojice aktivista, kao i grupe ljudi koji su ih slijedili, gdje sada sve više dolaze do izražaja omladinci. Usporedo s tim ne prestaju traganja za oružjem, kao ni za ostvarivanjem veza s drugim krajevima i upoznavanjem sa zbivanjima kod njih.

Nekako krajem septembra učestale su posjete žena iz našeg sela Dabru i obratno, a bilo je i takvih koje su počele slobodnije da dolaze u Plaški na sajam. Neke od tih žena donijele su i prve vijesti o ustanicima u Dabru. One su pričale da su vidjele našu vojsku, zovu ih gerilci, a oslovljavaju se sa druže i drugarice; pjevaju neke nove jako lijepe pjesme o nekom Matiji Gupcu i neke ruske; imaju i svoj logor na kome se vije crvena zastava koja se vidi iz daleka, itd. Slične vijesti doprle su u Veru i od rodbine, pa smo zaključili da bi bilo najbolje uhvatiti vezu s »tom vojskom« i utvrditi istinu. Tako, najvjerojatnije, početkom oktobra odlazi u Dabar grupa od pet ljudi. Ova grupa je uspjela da se sastane sa Stevom Čuturilom u čobanskim stanovima iznad Dobra. U međusobnom razgovoru upoznali su se obostrano sa situacijom i tom prilikom Stevo Čuturilo im je potvrdio da su oni osnovali partizanski logor u Konjskoj glavi u kojem ima oko petnaestak boraca i da su počeli s izvođenjem akcija protiv talijanskog okupatora, kao i da imaju vezu s ostalim krajevima Like gdje se ustanak uveliko razbuktava. Na kraju razgovora Stevo im je dao osnovne smjernice za organizaciju i otpočinjanje oružanog otpora u Veri, obećavši u tome i svoju ličnu pomoć ili nekog od svojih boraca.

Odmah po povratku ove grupe i njenom obavještenju o onome što su čuli i vidjeli, u Veri se prišlo organizirano stvaranju oružane partizanske formacije. Uporedo sa obavještavanjem ljudi o zbivanjima u Dabru i dalje uporno se nastavilo s traganjem za oružjem, pa se već u toku oktobra znalo u osnovnim crtama tko sve skriva oružje i kakvo vlada raspoloženje da ga ustupe za stvaranje partizanske grupe. Pošto su u tome postignuti zadovoljavajući rezultati i steklo se uvjerenje da kod većine ljudi postoji volja za stupanje u oružanu borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika, određena je nova grupa ljudi — Stevo Dokmanović, Milan Ninković i Nikola Šumonja — sa zadatkom da odu u partizanski logor Dabar i izvijeste Stevu Čuturila o postignutom, kao i da ga zamole da dođe u Veru kako bi se zajednički dogovorili o stvaranju Verskog partizanskog logora.

Ova grupa je izvršila svoj zadatak. Kako Stevo Čuturilo nije mogao doći s njima, to je uputio dvojicu svojih boraca. Odmah poslije njihovog dolaska pozvani su na zbor ljudi, pretežno stariji iz Vere, Zebića i dijela Plaške Glave. Ovaj zbor je održan poviše livada Krasnice, kod izvora Kapelske vodice, najvjerojatnije početkom novembra 1941. godine. U razgovorima na ovom zboru došlo se do uvjerenja da su sazreli gotovo svi uslovi za formiranje partizanskog logora i otpočinjanje s oružanim akcijama. U tom smislu pojačano je političko djelovanje u Veri, Zebiću i dijelu Plaške Glave, naročito u pogledu prikupenja oružja i utvrđivanja dobrovoljaca koji će stupiti u ovaj logor.

Tako je, u prvoj polovini novembra, došlo do masovnog zbora u kući Mile Šumonje Milkana kome su prisustvovali uglavnom odvažniji ljudi i omladinci iz Vere, Zebića i dijela Plaške Glave, a kao gosti prisustvovalo je nekoliko partizana iz Dabra. Poslije upoznavanja s općom situacijom i sa zbivanjima u Lici i na Kordunu, donijete su odluke: da se formira Partizanski vod Vera isključivo od dobrovoljaca i da se odmah pristupi izgradnji logora (barake) na Krasničkom vrhu za njegov smještaj; da se pristupi formiranju rezervnog odreda od ljudstva iz Vere, Zebića i prvog dijela Plaške Glave sa zadatkom čuvanja sela i vršenja svih onih poslova koji su potrebni za uspješnije djelovanje Partizanskog voda Vera. Istovremeno na tom zboru izabran je prvi seoski NOO za Veru, Zebić i dio Plaške Glave.

Odmah poslije ovog zbora izrađen je detaljan plan izgradnje logora i izvršena je raspodjela poslova. Logor je građen do petnaestak dana i bio je gotov krajem novembra kada su se u njega počeli useljavati verski partizani. Uporedo sa izgradnjom logora dovršeno je prikupljanje oružja kojeg su imaoci dali dobrovoljno za potrebe partizana, vršeno je prikupljanje namirnica, posteljine i odjevnih predmeta, i izvršen je odbir dobrovoljaca — partizana.

Prilikom useljavanja u logor u Krasnici u Partizanski vod Vera stupili su: Đuro (Mile) Večerinović Gedžo, rođen g. 1918, radnik, Pero (Ilije) Šumonja Kraljić, rođen 1921, radnik, poginuo 4. februara 1942, Stevo (Ilije) Dokmanović Remo, rođen 1925, đak, Mićo (Milića) Ninković, rođen 1915, seljak, umro od tifusa 1943, Mića (Mile) Opsenica, rođen 1919. u Plaškoj Glavi, sezonski radnik, Milan (Mile) Šumonja Pupo, rođen 1911, seljak, poginuo 4. februara 1942, Milan (Stevana) Šumonja Kraljić, rođen 1922, šumski radnik, Dmitar (Nikole) Šumonja, rođen 1919, sezonski radnik, poginuo 1944, Mićo (Petra) Šumonja, rođen 1919, seljak, pobjegao maja 1944. k neprijatelju, Stevo (Nikole) Šupica Starješinov, rođen 1911, sezonski radnik, poginuo septemra 1942, Pero (Nikole) Šupica Starješinov, rođen 1920, sezonski radnik, Dane (Save) Večerinović Bjelin, rođen 1920, šumski radnik, Mićo (Mane) Večerinović Bato, rođen 1917, sezonski radnik, umro 1958, Đuro (Janka) Tepavac Lala, rođen 1915. u Sušnici kod Slunja, radnik i Mile (Milana) Grahovac Zukvan, rođen 1918, radnik, poginuo 1944. godine.

Pored ovih boraca Vodu su pripadali slijedeći borci koji su povremeno boravili u logoru i učestvovali u izvršenju nekih zadataka: Nikola (Ilije) Dokmanović Remo, rođen 1923, Milan (Rafajla) Ninković, rođen 1925, umro 1954, Milovan (Rafajla) Ninković, rođen 1921, umro 1944. godine od tifusa, Milan (Tode) Šumonja Žagar, rođen 1915, Pero (Milovana) Šumonja Pupo, rođen 1922, poginuo septembra 1942, Đuro Ogrizović ***iz*** Blata, Mladen (Milana) Šumonja Kara, rođen 1921, Mićo (Rade) Trbojević Dobre, rođen 1914. u Plaškoj Glavi i Marija (Mane) Večerinović Mutanka, rođena 1908. u Močilima, domaćica u Veri, umrla 1973. godine.

Zadnjeg dana novembra Partizanski vod Vera pozvan je u Dabar radi učestvovanja u zajedničkoj akciji koju je pripremao komandir Da-

barske partizanske čete Stevo Čuturilo. Ova akcija izvedena je 2. decembra na potezu željezničke pruge L. Jesenica — Javornik, a zatim su se odmah jedni i drugi partizani povukli na područje Dabra radi odmora. Pošto su Talijani već 4. decembra upali u Dabar i zapalili Živice, Petrinić Polje i, sutradan, Glibodol, to su borci Partizanskog voda Vera izbjegli susret s Talijanima te su se isti dan povukli u Krasnicu u svoj logor. Poslije ovog događaja Dabarska partizanska četa morala je napustiti područje svoga djelovanja, tj. općinu Dabar, pa se jedan dio prebacio u Škare, a drugi na čelu sa Stevom Čuturilom povukao se na područje L. Jesenice. Pošto je Stevo Čuturilo već ranije imao nesuglasica u odnosima s vodom Pištenik, to su se one sada pojačale, pa je on preveo svoje borce u Krasnicu. U odgovoru s komandantom Partizanskog voda Vera izvršeno je spajanje jednih i drugih partizana, najvjerovatnije 10. decembra, i zvanično osnovan je Samostalni partizanski vod Vera koji je ušao kao takav u sastav 3. bataljona 2. KPO.

Tada su iz Dabarske partizanske čete u sastav ovog Voda ušli: Stevo Čuturilo, poginuo aprila 1942, Đuro Kliska Brđanin, ubijen kao četnik jula 1942, Dane Skendžić, strijeljan kao partizan zbog grešaka. Esad Bibanović, Aleksa Lolić, Jovica Bobić, pobjegao u četnike maja 1942. i emigrirao 1945, Mile Miščević, Vlado Vlajsavljević, poginuo polovinom 1942. godine u Škarama i Mile Vlajsavljević Gedžo, strijeljan polovinom 1942. kao četnik.

Prilikom ovog spajanja Vod je imao slijedeće naoružanje: 14 pušaka, lovačkih-jednocijevki 3, lovačkih-dvocijevki 7 i 11 pištolja. Međutim valja napomenuti da je brojno stanje ovog Voda i njegovo naoružanje poznato iz pregleda brojnog stanja i naoružanja 3. bataljona 2. KPO, od 14. decembra 1941. godine. Po tom pregledu Vod ima 21 borca naoružanog sa 12 vojničkih pušaka, 4 lovačke puške-dvocijevke i 5 pištolja. Isto brojno stanje iskazano je i u pregledu od 21. decembra 1941. godine Međutim, i pored svih naših rekonstrukcija stanja Voda iz tog perioda, nismo mogli ustanoviti zbog čega se pojavljuju ove razlike. Najvjerovatnije bi mogli biti to da je pomenuto brojno stanje rezultiralo iz tadašnjeg trenutnog prebrojavanja ljudi u logoru, a zaboravilo se eventualno na one koji su se tog trenutka nalazili izvan logora na nekom zadatku.

Istovremeno sa stvaranjem Samostalnog partizanskog voda Vera osnovan je i Rezerveni odred u koji su uključeni stariji ljudi i izvjestan broj omladinaca. Komandir ovog Odreda postao je Nikola (Petra) Sumonja Nikolaus, a politički komesar Đuro (Miće) Šumonja Zagar. Ljudstvo ovog odreda živjelo je kod svojih kuća, osiguravalo stanovnike sela uglavnom je obaviještavalo o nailasku neprijatelja i obavljalo razne poslove prema potrebi ili pak zahtjevu komande Samostalnog partizanskog voda Vera. Međutim, pripadnost nekih boraca rezervnom ili stalnom odredu nije u početku strogo definisana.

Prilikom spajanja dabarskih i verskih partizana, u Samostalnom partizanskom odredu Vera oformljena je ćelija KPJ koju je tog mo-

menta činilo 6 članova — svi iz Dabarske partizanske čete. Ova ćelija je ubrzo povećana, najvjerovatnije 19. decembra, sa dva člana koji su primljeni iz redova verskih partizana — primljeni su Pero Šumonja Kraljić i Stjepan Šupica Število. Učesnici se sjećaju da su na taj sastanak bili pozvani i Stevo Dokmanović, Đuro Večerinović i Mara Večerinović pa su smatrali da su i oni tada primljeni u članstvo KPJ. Međutim, oni nisu pozivani više na partijske sastanke a zvanično su primljeni u članstvo KPJ tokom jula 1942. godine. Učesnici se takođe sjećaju da je tog istog dana stvoren aktiv SKOJ-a u Vodu koga su sačinjavali 6 novoprimljenih članova: Mile Grahovac, Dmitar Šumonja, Milan Šumonja, Mladen Šumonja, Dane Večerinović i Stevo Dokmanović.

Prilikom spajanja dabarskih i verskih partizana izabrano je i novo rukovodstvo Voda. Za vodnika i političkog delegata voda izabrani su Đuro Večerinović i Pero Šumonja, a za desetare Stevo Šupica Število i Mile Večerinović Bato. Međutim, u praksi to je izgledalo nešto drukčije. Stevo Čuturilo kao raniji komandir Dabarske partizanske čete zadržao je taj status i u odnosu na Samostalni partizanski vod Vera, iako će ga zvanično dobiti tek krajem godine, tj. prilikom formiranja 3. plaščanske partizanske čete. Nešto slično odnosi se i na Đuru Klisku Brđanina. On je u Dabarskoj partizanskoj četi bio vodnik pa je u praksi i u ovom vodu ostao nezvanični vodnik dabarskih partizana. Valja napomenuti da smo u ovom Vodu odredili za kuvare Mariju Večerinović Mutanku i Mladena Šumonju Rabuna, a poslove brice obavljao je Mića Ninković.

U logoru ovog Voda od početka je organiziran vojnički život. Postavljeno je neposredno obezbjeđenje ispred logora i organizirane spoljne patrole po pravcima. Prema osjetljivijim i ugroženijim mjestima od nailaska neprijatelja postavljani su i osmatrači, a ponekada i zasjede. Na ovim zadacima korišćeni su i pripadnici Rezervnog odreda i seoskih straža. Pored toga, u stvari najjače spoljno obezbjeđenje za ovaj vod, predstavljala je služba osmatranja i javljanja što je činio narod i posebno omladinci. Tako smo mi o svakom pokretu neprijateljskih jedinica, grupa ili pojedinaca uvijek bili na vrijeme obaviješteni. A narod je čuvao taj logor i ćutanjem. I pored masovnog učešća u izgradnji logora, saznanja da se u Krasnici nalaze partizani, kao i da često silaze u selo, za gotovo više od mjesec dana nitko se nije našao da bilo što o tome javi neprijatelju.

U logoru je bila organizirana zajednička ishrana. Glavni artikli ishrane bili su grah, krumpir, kupus, svježe i suvo meso, te kukuruzno brašno od koga se najčešće kuvala palenta. Sva hrana prikupljana je od naroda preko NOO-a sela a zatim dovažana u logor — za jedan ili više dana. Pranje rublja organizirano je preko omladinske organizacije u selima.

Iako je mjesto logora dugo održavano u tajnosti, na kraju je otkriveno. Više nesmotrenošću rukovodstva Voda nego aktivnošću doušnika. Upravo negdje oko 18. decembra pripadnici odreda uhapsili su Nikicu

Ferderbara i doveli ga u logor. U ocjeni njegove odgovornosti i, posebno, kakvu mu kaznu izreći došlo je do podijeljenih mišljenja u Vodu, posebno između verskih i dabarskih partizana. Preovladavalo je shvatanje da se svestranije ispita njegova krivica, a u odmjeravanju kazne strah od represalija neprijatelja nad selom nije bio prevaziđen. Čak što više postojala su izvjesna ubjeđenja da se od njega izgradi partizan. U pokušajima da se usaglase stavovi o slučaju Nikice Ferderbara donesena je odluka da mu se omogući da provede božične praznike kod kuće s porodicom, a zatim da dođe u partizane. Upravo taj momenat ovaj je iskoristio i preko rodbine izvijestio oružnike NDH i talijansku komandu u Plaškom o svom dolasku kući, kao i o postojanju partizanskog logora u Krasnici.

Na osnovu toga obavještenja talijanske snage su 24. decembra upale u Veru i uhapsile 6 ljudi, među kojima i Nikicu Ferderbara, a već u toku noći 24/25. decembra talijanski odred jačine oko 270 boraca upao je u Krasnicu i zapalio logor. Pošto su partizani ovog Voda, čim su čuli za hapšenje Ferderbara, ocijenili da će Talijani poći u logor, oni su donijeli odluku da ga napuste i prebace se bliže selu, u iščekivanju daljnjih događaja, pa se tako i desilo da su Talijani udarili u prazno.

Neposredno poslije paljenja logora svi dotadašnji borci Samostalnog partizanskog voda Vera iskupili su se u naredna dv-tri dana i prešli u novu bazu — zaselak Klipina Draga u selu Kunić. Od tog momenta oni sačinjavaju Drugi vod 3. čete, 3. bataljona, 2. KPO. No još za dugo vremena zadržavan je među borcima i narodom naziv Verski vodj, a ponekad i Verski odred.

U toku svog postojanja kao Samostalni partizanski vod Vera, ova je jedinica najviše vremena bila zauzeta na sopstvenoj vojnoj i političkoj izgradnji, u uređenju logora i političkom djelovanju među stanovnicima Vere, Zebića i dijela Plaške Glave. Pored toga dijelovi Voda učestvovali su u izvođenju nekoliko manjih akcija — prepada na neprijateljske kolone koje su prelazile preko Kapele, ometanja saobraćaja i veza između neprijateljskih uporišta, prekopavanja cesta, postavljanje zasjeda i potraga za oružjem.

Stevo Dokmanović
Milan Šumonja Kraljić
Đuro Večerinović

UPAD TALIJANA U VERU

Nismo sigurni u datum, ali čini nam se da je to moralo biti oko 18. decembra 1941. godine. Toga dana je, po još ranijem dogovoru, odlučeno da se uhapsi Nikica Ferderbar iz Vere. Smatralo se po dosta pouzdanim izvorima, da je on učestvovao u hapšenju Plaščana u proljetnim i ljetnim danima 1941. A sada, kada se NOP u našem selu snažno razvijao i već smo imali partizanski vod Vera u Krasnici, dobijali smo neke izvještaje da isti Ferderbar prikuplja podatke o stanju u Veri i o tome izvještava oružnike NDH i Talijane u Plaškom. A kako je njegova kuća bila najbliža šumi i mogao je imati dobar uvid u kretanja ljudi prema Krasnici i natrag, to se s pravom ocjenjivalo da bi mogao nanijeti veliko zlo NOP-u u Veri, pa i dalje. Međutim o načinu hapšenja i postupku poslije prema Ferderbaru u našem vodu došlo je do podijeljenih mišljenja. Partizani iz Dabra bili su uporni da ga se odmah uhapsi i likvidira kao vrlo opasnog protivnika NOP-a, posebno zbog mogućnosti da otkrije Talijanima postojanje logora u Krasnici. Partizani iz Vere tu su bili osjetljiviji. To je bio njihov komšija pa su tražili da se detaljno ispita njegova djelatnost do tada. Oni su bili posebno osjetljivi i u pitanju načina hapšenja i likvidacije Ferderbara. Ukoliko bi se i složili da ga se uhapsi, nastojali su da to ne čine partizani iz Vere i da o tome ne zna ništa stanovništvo toga sela. Takvo mišljenje pravdali su bojaznošću od represalija okupatora prema selu. Upravo tada takav strah nije u potpunosti bio savladan ni kod stanovništva, a ni kod partizana. Još uvijek je preovladavalo shvaćanje da se borba može voditi protiv okupatora i domaćih izdajnika, ali dalje od svog sela. Iako je protiv takvih shvaćanja vođena oštra borba i u našem vodu, kao i na sastancima u selu, ona u to vrijeme nisu bila i prevaziđena. Otuda je i došlo do mirenja dva suprotna gledišta u vodu na taj način što su za hapšenje Ferderbara određeni Dane Skendžić i Đuro Kliska Brđanin, partizani dabarskog dijela voda, a kao pomagač domaći čovjek Milan Ninković Ravičin. Prva dvojica imali su zadatak da u zasjedi kod potoka Vere ispod samog sela sačekaju Ferderbara, uhapse ga i sprovedu na suprotnu stranu Plaškog — prema Humu, ali tako da to ne smije primijetiti nijedan stanovnik iz Vere. Milan Ninković je imao zadatak da, skriven u rakitama, ugovorenim znakom obavijesti onu dvojicu u zasjedi o nailasku Ferderbara kako ne bi došlo do zabune pa da ovi uhapse nekog drugog čovjeka koji bi tuda slučajno naišao.

Sve što je učinjeno ispalo je u znatnoj mjeri suprotno dogovorenom. Pošto su uhapsili Ferderbara, ova dvojica partizana su ga poveli u logor u Krasnicu. Do pola puta vodili su ga skrivenog od stanovništva, a dalje im se desilo to da su ga poveli kroz jedan dio sela Vere gdje je bio primjećen od seljaka. Tada, pošto je vođena istraga u vodu zašto se tako postupilo, utvrđeno je da su ova dvojica partizana pogriješili i pokazali u izvjesnom smislu samovolju. Isto tako tada je bilo

mišljenja da su to oni učinili i zato da se pokažu »kao junaci«. Kako je vrijeme odmicalo i svestranije sagledavane posljedice ovog slučaja, takav se zaključak sve više nametao kao tačan.

Dovođenjem Ferderbara u logor u Krasnicu, ponovo je došlo do podijeljenih mišljenja između dabarskih i verskih partizana o tome šta činiti s njim. Dabarski partizani, na čelu sa Stevom Cuturilom, predlagali su da se Ferderbara strijelja, misleći da ima dovoljno dokaza za takvu kaznu. Verski partizani, više iz bojazni za selo nego ubijedeni da Ferderbar ne zaslužuje takvu kaznu, nisu se s tim slagali. Ovo mišljenje verskih partizana posebno su podržavali neki seljani iz Vere. Čak šta više dolazilo je nekoliko starijih ljudi iz sela i molilo da se prema Ferderbara ne poduzimaju tako oštre kazne »jer će stradati selo«. Sam Ferderbar je molio za oproštaj, tvrdeći da do tada ništa nije učinio rđavo za svoje suseljane u Veri, a ni za ostale Plaščane. Istovremeno on je molio da ga primimo u naš vod gdje će dokazati da je privržen našem selu i NOP-u. Pri takvim okolnostima u početku je prevladalo mišljenje da se Ferderbaru pruži prilika svoga dokazivanja. Ali time nisu bile presječene dalje diskusije o Ferderbaru. Ponovo su preovladavala shvaćanja da ga treba strijeljati. Pored toga takvi zahtjevi stizali su i iz Humskog voda. Cijeneći sve ovo rukovodstvo voda odlučilo je da se Ferderbaru dozvoli da provede božične praznike kod kuće, pa da se tom prilikom izvrši novo tajno hapšenje, poslije čega bi ga se sprovelo na suđenje u Humski vod. Takav zadatak dobila su trojica partizana iz našega voda pod rukovodstvom Steve Dokmanovića Reme. Tada, ni kasnije, nije utvrđeno pravo stanje stvari. Nama se ipak čini da se kod jednog dijela voda očekivalo da se na taj način provjeri Ferderbar, pa ako se vrati u logor da mu se ipak oprosti dotadanje ponašanje. Vjerovatno je bilo i drukčijih očekivanja.

No, jedno je sigurno. Ferderbar nije upućen kući sam, već u pratnji trojice partizana — Dane Večerinovića Bjelina, Steve Šupice Števila i Milana Šumonje Žagara. Ova trojica su 23. decembra sproveli Nikicu Ferderbara do oko stotinjak metara blizu njegove kuće. Kako se još u logoru nekolicina partizana nije slagala sa puštanjem Ferderbara da božične praznike provede kod kuće, smatrajući da će iskoristiti tu priliku i izvjestiti Talijane i oružnike NDH o svemu onome što je vidio u Krasnici, to se sada i Dane Večerinović Bjelin »pobunio« i odustao je od dalje pratnje smatrajući da to može biti klopka. Tako je Dane Večerinović s ovog mjesta zaobilaznim putem otišao u drugi dio sela, dok su ova dvojica otpratila Ferderbara do kućnog praga. Na rastanku Ferderbar je njih, kao i još neke pozvao da dođu k njemu sutradan uveče na prazničnu večeru, što su ovi i obećali.

Sutradan ujutro rano seljani su primijetili da su u kuću Nikice Ferderbara navratile idući iz Plaškog, dvije žene. Potpuno sigurno nisu utvrđena njihova imena, ali prema tadašnjim tvrdnjama nekih seljana, to su morale biti Nikičine rođake. Vijest o dolasku ovih žena iz Plaškog nije nešto posebno uznemirila seljane Vere. Do uznemirenosti došlo je tek poslije podne, nekako između 15 i 16 sati. Tada su

iznenada krećući se iz Plaškog, upale u Veru dvije talijanske kolone — jedna putem, a druga željezničkom prugom preko Zebića. Već pri nailasku Talijana u prve kuće, znatan dio Verana, posebno onih koji su otvorenije sarađivali s partizanima, počeo se sklanjati, a među njima bilo je i nekoliko partizana iz našeg voda koji su se tu zatekli zbog nekih sastanaka. Talijani su najprije upali u kuću Nikice Ferderbara i »uhapsili« ga. Poslije toga počeli su da hapse ljude po selu po nekom svom spisku. Od namjeravanih nisu našli sve već samo petoricu koje su odmah uhapsili i sproveli u Plaški. Tada su uhapšeni: braća Milovan i Milan Ninković Ravičini, Milan Šumonja i stric mu Đuro Zagari i Nikola Grba Tonaš.

Odmah poslije ovog hapšenja nama je tek sada bilo jasno da su one dvije žene, što su se ujutro vratile iz Plaškog, otišle još u toku noći i izvjestile oružnike NDH i talijansku komandu o povratku Nikice Ferderbara, kao i o ljudima za koje im je mogao samo on dati podatke. Svjesni toga i opasnosti koja se nadvila nad naš logor, mi smo o svemu izvijestili partizane u Krasnici. Kako su toga dana naše starješine otišle na neki sastanak u Donje Jezero, to smo se sada mi sami između sebe savjetovali što treba dalje učiniti. U izmjeni prijedloga došli smo jednoglasno do zaključka da će nas Talijani sigurno napasti u logoru, a mi nemamo dovoljno snage da im se odupremo. Zbog toga smo se odlučili na povlačenje do ruba šume iznad sela Vere gdje je trebalo da ostanemo na položajima u iščekivanju daljeg razvoja događaja. Pošto smo pokupili iz logora sve vrednije stvari, krenuli smo u pravcu sela. Sjećamo se dobro da nam je tada u baraci ostalo nešto " namirnica, među kojima i više od trećine vola koga smo dva dana ranije dotjerali iz Lipica i zaklali. Također nam je u baraci ostalo nešto starog neupotrebljivog oružja i neke ćebadi.

Nekako u isto vrijeme, kada su talijanske trupe pošle u Veru, iz logora je sišla grupa partizana na čelu sa Stevom Dokmanovićem Remom koji su prema ranijem planu trebali da uhapse Nikicu Ferderbara. No kako su ovi na vrijeme primijetili dolazak Talijana i, posmatranjem, utvrdili da su ovi odveli sobom Nikicu Ferderbara, to su odmah odustali od prethodnog plana i povukli se prema Šupicama. Zapravo oni više i nisu mogli izvršiti svoj zadatak.

Negdje oko 2 sata poslije ponoći, a možda je moglo biti i 3 sata 24/25. decembra odjednom smo začuli topot konja i vojske. Bili su to Talijani iz Plaškog koji su žurno grabili prema Krasnici, prolazeći neposredno ispred naših položaja. U izvjesnoj mjeri njihov nailazak nas je iznenadio, a mi svi zajedno nismo bili spremni da ih napadnemo. Čak što više bilo je nekoliko pojedinaca koje je zahvatila panika pa je jedan od njih bacio i pušku, koju smo ipak kasnije pronašli. Talijani su prošli pored nas, a da nas nisu primijetili. Mi smo tada ocijenili da ih je moglo biti 250—300. Mada smo znali da će nam uništiti logor, ipak smo ostali na tim položajima neko vrijeme. Tek kad smo čuli veliku pucnjavu, koju su Talijani napravili oko logora, mi smo ocijenili da nam za izvjesno vrijeme nema povratka u Krasnicu pa

smo se dogovorili da pođemo u pravcu Huma, računajući da se tamo sastanemo s borcima Humskog voda i čekamo dalje naređenje.

Još prije povratka Talijana iz Krasnice, mi smo se uputili rubom šume i stigli u zaselak Grbe, odakle smo ubrzo krenuli i već ujutro stigli u zaselak Lisac pod istoimenim brijegom. Tu smo se odmorili, a pristigli su nam i još neki borci našeg voda pa smo se tako iskupljeni uputili u Klipinu Dragu. Upravo to smo učinili kada smo obaviješteni da je rukovodstvo našeg voda s dijelom boraca već otišlo tamo.

Kasnije smo doznali da su Talijani u povratku iz Krasnice, pošto su zapalili logor, prošli kroz Veru a da nisu dirali stanovništvo. Jedino su upali u nekoliko kuća, kao na primjer kod Steve i Ilije Šumonje Kraljića i ispitivali ukućane za njihove sinove Peru i Miću koji su bili u partizanima i da li su to njihovi predmeti, pokazujući im neku ćebad i neispravne kubure. Isto tako u razmatranju ovog događaja na sastanku našeg voda utvrdili smo da su naše pretpostavke o Nikici Ferderbaru bile tačne i da smo dobro ocijenili događaj kada smo se odlučili za napuštanje logora. Istina, tada nam je zamjereno što iz zasjede nismo napali Talijane. Ali to naše bolno pitanje — strah od represalija — tek je kasnije savladano. Tu našu ocjenu ovog događaja ubrzo je potvrdilo i suđenje uhapšenim Veranima. Upravo mi smo tada intenzivno pratili sva zbivanja i talijanska traganja za nama pa smo tako odmah dobili i podatke, kako o prvim saslušanjima uhapšenih tako i o njihovom suđenju. Već u Plaškom Talijani su izdvojili Nikicu Ferderbara od ostalih Verana i sproveli ga u svoju komandu kao slobodnjaka. Sutradan su Talijani uhapšene ispitivali za niz podataka za koje im je obavještenja mogao dati samo Nikica Ferderbar. A njegovo pravo lice nedvomisleno je utvrđeno na suđenju Veranima u Ogulinu. Na to suđenje Nikica Ferderbar se pojavio kao svjedok i tužitelj. Optuživao ih je uglavnom tačno za one detalje koje je on sam imao prilike da lično vidi boraveći s nama u logoru u Krasnici. Poslije ovog suđenja svi ukućani iz kuće Nikice Ferderbara preselili su se u Plaški, a on se više nije pojavljivao u selu Veri, osim ako je išao u društvu oružnika NDH i Talijana. Zapravo poslije ovoga slučaja, pošto je bio svjestan učinjenog, a nije se više mogao prikrivati, Nikica Ferderbar je stupio javno u službu NDH i obukao uniformu pomoćnog oružnika.

Dane Večerinović
Milan Šumonja Kraljić

GAJO BUNJEVAC I ZAROBLJENICI

»Škola« je naziv putničkog vlaka što je saobraćao od Ogulina do Vrhovina. Plaščanski partizani srušili su »školu« kod zaselka Vorkapići na Novu godinu 1943. Prikuplja se plijen. Postrojavaju se zarobljenici. Kolona zarobljenika prolazi ispred Gaje. Guste Cindrić (Kum), kondukter, uhvaćen je već po treći put. Što se tu može? Zarađuje koru kruha i strada. Gajo mu prilazi i izražava žaljenje što je ranjen. Nailazi mladi bračni par. Na svadbenom su putovanju. Mladoženja negdje od Slavonskog Broda. Gotovo golobrado momče u ustaškoj uniformi. Snuždio se i ne smije da pogleda Gaju u oči. Tu je i Dragan Drelj, četnik iz Plaškog. Za žaljenje je. Neupućena sirotinja. Ni sam ne zna kuda srlja. Rade Bunjevac Kecan trči prema Gaji i viče:

— Evo ga, Gaaajo! Uhvatili smo ga!

— Znam, tko je, prekide ga Gajo, a u sebi pomišlja na Nikicu Ferderbara. Nije siguran da je on, a jako bi želio da je baš on uhvaćen. I zaista pojavi se Nikica Ferderbar, ustaša i poznati izdajnik. Istrča iz kolone svezanih ruku i kleče pred noge Gaji. Zapomaže.

— Gajo, nemoj me ubiti! Neću više nikad.

Gajo ga odmjeri od glave do pete i smireno reče:

— Ti znaš da bi te mogli zbog tvojih zlodjela i strijeljati. Zatim odsječeno naredi borcima: »Uvrstite ga u stroj!«

Nikica Ferderbar već je jednom zapomagao pred Gajom. Bio je pomoćni lugar u Veri. Sirotinja, s puno sitne djece. I malo pameti. Uskoro po osnivanju NDH obukao je ustašku uniformu. Nije se baš najbolje ponio vršljajući po srpskim selima. Kasnije je postao pomoćnik oružnik. Kao takav je i uhvaćen. I tada je zapomagao i obećavao »da neće više«. Pružena mu je šansa. Čak je postao i partizan da bi se ubrzo pokazao u pravom licu. Odao je Talijanima bazu Krasničkog odreda i odveo ih do nje. Upravo zbog toga Gajo je uvijek priželjkivao da ga živa uhvati. To mu se sada ispunilo.

Gajo sa zarobljenicima stiže u bazu u zaselak Egiće. Neki od seljana odmah skočiše i počeše vikati na zarobljenike. Netko reče:

— Sve ja njih znam. Sve njih treba strijeljati. Drugo nisu ni zaslužili.

— Strijeljati, umješa se Gajo. — Zarobljenike ću predati na pravo mjesto. Strijeljati, kakva je to riječ? Tko je kriv taj će i odgovarati pred našim sudom, a tko nije, taj će biti oslobođen.

Na ove riječi galama je prekinuta. Zarobljenici su mirno sprovedeni do više komande i predani u nadležnost vojnog suda. Prije i kasnije Gajo je uvijek postupao ovako prema zarobljenicima.

Mićo Latas

NASTANAK, RAZVITAK I ORGANIZACIJA NARODNE VLASTI NA TERENU PLAŠČANSKE DOLINE I OKOLINE (April 1941 — april 1942)

Proces nastanka i razvitka narodne vlasti u Plaščanskoj dolini i okolini istovjetan je onom na Kordunu. Započeo je i tekao pod uticajem otuda, a tamo se nalazilo i rukovodstvo NOP-a za ove krajeve po čijim se uputstvima i djelovalo. Razlika je samo u tome što su sveukupne političke prilike u Plaščanskoj dolini bile znatno složenije nego na Kordunu pa je i tok ovog procesa bio složeniji i u njegovu usmjeravanju moralo se ulagati velike napore. To se posebno odnosi na pojavu četništva i stvaranje njihovih oružanih formacija koje su neprekidno vodile direktnu borbu protiv nosioca narodne vlasti, kao i njenih izvršilaca i sljedbenika. I zbog ovoga rekonstrukcija procesa nastanka i razvitka narodne vlasti znatno je otežana, zahtijeva opsežnija istraživanja i širi prostor za objašnjenje njenog djelovanja. Također u toj rekonstrukciji veliku teškoću predstavlja nedostatak dokumentacije, posebno za 1941. i 1942. godinu. Taj nedostatak danas je vrlo teško nadoknaditi sjećanjima učesnika, a u prvim godinama poslije rata nije se našlo pregalaca koji bi zapisali ta sjećanja dok su još bila svježa. Otuda će i u ovome napisu biti niz nedostataka, posebno u pogledu datiranja i utvrđivanja poimeničnog sastava NOO-a. Isto tako gotovo je nemoguće izvršiti rekonstrukciju obima poslova koje su NOO-i obavljali, kao ni uslova u kojima su djelovali. Zbog svega toga i sličnih drugih razloga ovaj napis samo je pokušaj da se iznesu najosnovniji elementi iz toka pomenutog procesa.

Seoske straže

U utvrđivanju prvih klica narodne vlasti u Plaščanskoj dolini najvjerovatnije da bi trebalo poći od seoskih straža. Ova pojava nije samonikla, odnosno nije nova u NOR-u, već je ostatak tradicije stvarane u godinama Vojne krajine, a kasnije sve do aprilskog sloma 1941. g. ispoljavana je u raznim vidovima. U prvim mjesecima okupacije ona

poprima karakter samoodbrane, sadržavajući u sebi snažne tendencije htijenja organiziranog otpora okupatoru i domaćim izdajnicima. Tako seoske straže na ovom području počinju da oživljavaju tokom juna kao odgovor na pojačani ustaški teror, da bi već tokom jula i augusta bile vrlo aktivne i u znatnoj mjeri međusobno povezane u vršenju funkcije samoodbrane. Iako je u ovom periodu njihov osnovni zadatak bio — obavještavanje stanovništva o nailasku ustaša ili pak jedinica talijanskog okupatora — one u svom postojanju sve više naginju težnji za organiziranjem otpora. Upuštati se u detaljnu rekonstrukciju seoskih straža gotovo da je nemoguće, a isto tako i u sistem njihove organizacije i utvrđivanja rukovodilaca. Izrasle iz tradicije one su sada poprimile gotovo samo jednu funkciju — obavještavanje stanovnika o ustaškoj opasnosti. Taj posao obavljali su jednako starci, žene, djevojke, omladinci kao i djeca, a vršen je danju i noću — za neprijatelja pontpuno nevidjivo, a za stanovnike bez izuzetka javno i poznato. Posao obavještavanja i osmatranja vršili su po danu osmatrači a po noći još i patrole. Za osmatrače danju najčešće su određivana odraslija djeca, a u toku noći sredovječniji ljudi dok su u patrole išli stariji ljudi zajedno s omladincima. Osnovni zadatak osmatrača bio je praćenje kretanja ustaša i obavještavanje o tome stanovništva radi blagovremenog povlačenja u okolne šumarke, šikare ili u šumu. Obavještavanja su vršena uglavnom govornim znacima, a bilo je i određenih znakova drugim sredstvima. Tako su za ljudstvo koje se nalazilo u zbjegovima najčešće ugovarani signalni znaci: lupanje u neki predmet, vješanje veša na određena mjesta, istjerivanje stoke u pašu na dogovorenu parcelu i slično. Ovi signali najviše su korišteni u obavještavanju ljudi koji su prespavali u zbjegovima noću da li se mogu ujutro privući svojim kućama.

Sistem obavještavanja u seoskoj samoodbrani bio je jako razgranat. Nije se samo zadržavalo na tome da osmatrači javljaju o ustaškoj opasnosti. Dok su jedni vršili to, drugi su izvršavali čitav niz zadataka. Tako su jedni odlazili u grad da bi nešto više doznali o ustaškim namjerama, općim kretanjima i drugim novostima; drugi su odlazili u obližnja sela, pa i dalje, da se upoznaju sa situacijom kod njih i čuju njihove novosti. Upravo ovaj sistem najviše je sadržavao htijenje saznanja šta se dešava u drugim krajevima, kuda se namjerava i ima li znakova pripremanja oružanog otpora. Iako je gotovo nemoguće utvrditi sve te kanale povezivanja, pogotovo ne i njihove nosioce, pouzdano se zna da je takvih pokušaja bilo mnogo i da su izvršeni svestrano. Već u toku jula i prvih dana augusta takva kretanja jako su pojačana. Odlazili su ljudi ne samo u prvo ili drugo selo već i duboko u druge krajeve — Liku, Kordun i Gorski kotar. Tako ljudi iz Vere, Zebića i Plaške Glave odlaze u Dabar, najčešće pod izgovorom odlaska **u** rodbinu, dok oni iz sela smještenih ispod planinskog masiva Huma **u** stalnom su dodiru sa stanovništvom Tobolića i Zbjega, a oni pak iz L. Jesenice, Blata i Begovca, te Plavča-Drage i dijela Janje Gore odlaze u Močila, s jedne i prema Plitvičkim jezerima i Dabru, s druge

strane. Sva ova kretanja u sveukupnom procesu saznanja značit će mnogo u orijentaciji stanovništva, a za izvjesno vrijeme davat će i pečat nekim oblicima u razvitku NOP-a pojedinih dijelova Plaščanske doline.

U okrilju seoskih straža, posebno zbog njihovog karaktera djelovanja, javljaju se i jačaju tendencije stvaranja i uvršćivanja bratstva s Hrvatima. Upravo u traganju za vijestima o ustaškim namjerama razbija se zid nepovjerenja između Srba i Hrvata stvaran godinama od strane građanskih stranaka, jednako srpskih i hrvatskih, a sa stvaranjem NDH izgledalo je kao i da je završen — u neprolaznosti. U dodirima s hrvatskim porodicama i pojedincima u Plaškom dobija se potvrda da većina njih osuđuje zločinačke postupke ustaša, kao i cjelokupnu politiku NDH. To se ostvaruje i u praksi kada su u pitanju spašavanje uhapšenih ili, naročito, u obavještavanju o opasnostima za pojedince. U tome se posebno ističu u Plaškom hrvatske porodice: Delači, Ivkovići, Miljavci, Sučići, Lončari i druge. Isto tako bilo je i u Josipdolu i svim pribrežnim selima. A u tom pogledu nisu zaostajali ni ljudi iz Saborskog u odnosu na L. Jesenicu, Blata i Begovac. Iako i sami pritješnjeni prijetnjama odmazde od ustaša, mnogi Saborčani imali su hrabrosti ne samo da izraze sažaljenje stanovnicima L. Jesenice, Blata i Begovca, pa i dalje, već da ih i obavijeste o ustaškim namjerama, sugerirajući im sklanjanje, pa i organiziranje na otpor.

Seoske straže u načelu nisu bile naoružane. Međutim već krajem jula i početkom augusta u zbjegovima i po selima, tu i tamo pojavljuju se pojedinci s oružjem koji istovremeno postaju i začetnici ostvarivanja ideje pružanja organiziranog oružanog otpora. Najčešće su to bili omladinci ili pak tridesetogodišnjaci koji su se već tada odlučivali da se ne puste u ruke ustaša, već da se tuku. S pojavom ovakvih ubrzava se proces saznanja o nužnosti svestranijeg organiziranja sela u odbrani i traženja izlaza iz nametnute situacije u pružanju oružanog otpora okupatoru i izdajnicima.

Seoske straže tokom jula i augusta sve više počinju dobijati oblike organizirane zaštite sela, iako je tom sistemu nedostajalo mnogo čega: jasni ciljevi, čvršća međusobna povezanost, rukovodstva i slično. Karakter njihovog djelovanja suštinski već tada je predstavljao čvršći začetak na revolucionarni način negiranja vlasti NDH i okupatora. Otuda će one u organiziranju NOP-a predstavljati osnovu — u stvaranju nove — narodne vlasti. Međutim ovdje se mora naglasiti da je kontinuitet takvog razvitka seoskih straža bio za izvjesno vrijeme prekinut poslije 7. septembra 1941. tj. poslije okupacije talijanske 2. okupacione zone. Pošto su Talijani nastupili s parolom spasioca Srba i u tom pravcu razvijali snažnu propagandu, to su se u Plaščanskogj dolini sve više počele javljati tendencije vjerovanja Talijanima i traženje izlaza iz date situacije u pomirljivom stavu prema Talijanima ili, ponegdje, u saradnji s njima. Zbog toga dolazi do trenutnog splašnjavanja revolucionarnog raspoloženja kod stanovništva, pa i seoske straže kao da postaju nepotrebne.

Sektorski Narodnooslobodilački odbori

U drugoj polovini septembra i tokom oktobra 1941. g. intenzivnije se radi u svim selima Plaščanske doline i okoline na agitaciji za stvaranje partizanskih oružanih formacija. U sklopu tog djelovanja izrastaju i prvi aktivisti NOP-a koji se međusobno povezuju i dogovaraju o putovima organiziranja NOP-a i njegovih organizacija. U tom periodu uspostavljene su i prve čvršće veze s rukovodstvima NOP-a na području kotara Slunj, a i s njihove strane bilo je više nastojanja da se NOP-om zahvati i Plaščanska dolina. U tom smislu djelovala je i Komanda 3. rejona. Međutim, osim agitacije i određenijih poziva da se ljudi naoružavaju i stupaju u partizanske jedinice, uputstava za organizaciju narodne vlasti, kao i drugih organizacija NOP-a nije bilo. Uprava u tom periodu još se uvijek nije uspijevalo stvoriti ćeliju KP koja bi bila u mogućnosti da objedinjuje čitavu djelatnost na stvaranju organizacija NOP-a u Plaščanskoj dolini i okolini. U stvari sve ono što je tada dopiralo do Plaščanske doline učinili su pojedinci po zadacima dobivanim od rukovodstva NOP-a u kotaru Slunj. Tek sa dolaskom iz Beograda Branka Latasa, koji se ubrzo povezuje s rukovodstvom NOP-a u kotaru Slunj, otpočinje čvršće povezivanje svih aktivista NOP-a u Plaščanskoj dolini i njihovo usmjeravanje iz jednog centra u stvaranju svih organizacija NOP-a. Datum dolaska Branka Latasa u Plaški nije u potpunosti utvrđen. Prema sjećanjima nekih učesnika Branko Latas se vratio oko 10. oktobra i već 12. oktobra održao prve sastanke. Međutim po tvrdnji njegovog brata Ljubana, Branko Latas je došao u Plaški 20. oktobra, a povezivanje s rukovodstvom NOP-a u kotaru Slunj teklo je do početka novembra, pa bi prema njegovoj tvrdnji izgledalo da su prvi odlučujući sastanci s aktivistima NOP-a u Plaščanskoj dolini održani najvjerojatnije oko 12. novembra. Ako se uporede ove dvije tvrdnje s tokom cjelokupnog razvoja NOP-a u Plaščanskoj dolini, kao i uzme u obzir činjenica da Branko Latas nije imao ovlašćenje da stvara ćelije KPJ istog dana kada se povratio iz Beograda, već da mu je to ovlašćenje dato od strane KK KPH Slunj nešto kasnije, tj. kada se povezao s njima, onda bi se moglo približno odrediti da su ti sastanci kao odlučujući održani pri kraju prve polovine novembra 1941. g. Upravo radi se o tome da je Branko Latas u prisustvu sekretara KK KPH Slunj Dušana Livade i predstavnika OK KPH Karlovac Milutina Baltića stvorio prvu ćeliju KPJ Plaški, poslije one koju je okupator uspio razbiti prvih mjeseci okupacije. Ta ćelija KPJ Plaški imala je za područje djelovanja cijelu Plaščansku dolinu i okolinu, i ona preuzima inicijativu u stvaranju svih organizacija NOP-a i njihovom usmjeravanju. A datum stvaranja prve ćelije KPJ Plaški također nije utvrđen, ali bi prema rečenom to moglo biti najvjerovatnije 14. novembra 1941. godine.

Po dolasku u Plaški Branko Latas se među prvima povezao s Nikolom Komadinom, Radovanom Kovačevićem, Radovanom Pogrmilovićem, Durom Grkovićem i Brankom Sedlarom koje je od ranije pozna-

vao kao istaknute aktiviste demokratskog revolucionarnog pokreta. Prema pomenutom on je 12. novembra održao s imenovanima sastanak u kući Mile Grkovića Maksimova u Latinu. Pošto nas je upoznao s političkom situacijom u svijetu i zemlji, Branko je govorio o političkom stanju u Plaškom i okolnim selima. Na ovom pitanju nije se dugo zadržao jer je konstatirao da ono nije dobro jer ljudi nasjedaju okupatorskim parolama o spašavanju Srba od ustaškog pokolja. Govoreći o štetnosti ove politike, Branko je ukazao na potrebu organiziranog djelovanja na pripremanju općenarodnog ustanka na ovom području i u tom smislu dao nam uputstva. Prema onome što je govorio na tom sastanku Branko je bio dobro upoznat s Uputstvom OK KPH Karlovac od 6. oktobra u kome se govori o organiziranju narodne vlasti. Isto tako Branko je tada dobro poznavao tok razvitka NOP-a u Srbiji, a po odlasku u Plaški dobro je upoznao i njegov tok na Kordunu. Kao prvi zadatak Branko je istakao nužnost djelovanja za odlazak što većeg broja ljudi u partizanske jedinice, a zatim je govorio o zadacima u vezi sa stvaranjem organizacija NOP-a u Plaščanskogj dolini. Tada je na tom sastanku zaključeno da se Plaščanska dolina podijeli na sektore i na toj osnovi dadu zaduženja za svakog od nas.

Sektorska podjela Plaščanske doline izgledala je ovako: sektor Kunić — obuhvata sela Međeđak, Kunić, Trojvrh, prvi dio Latina, zaseoke sela Vojnovac jugozapadno od željezničke pruge Josipdol — Plaški, zaseoke sela Podhuma jugozapadno od pomenute pruge, te sela Sabljake i Cerovnik; sektor Latin — obuhvata zaseoke iz drugog dijela Latina, Bunčiće, Staniće, Sedlare, Mudrake, Varoš, Bešire, Vukeliće, Staniče podhumske, Egiće, Popoviće, Grahovce i Vrcelje, te dio zaselaka s područja sela Podhuma koji se nalaze sjeveroistočno od željezničke pruge, tj. Bunjevci, Vorkapići, Dragaši, Vulići, Radoševići, Mišćevići, Trbojevići i Mudrić-Draga; sektor Janja Gora — obuhvata sve zaseoke ovog sela; sektor Lapat — obuhvata sela Lapat, Plašku Glavu i Jezero sa svim njihovim zaseocima; sektor Vera — obuhvata sela Veru i Zebić, a kasnije je uključen i Glibodol; sektor Lička Jesenica — obuhvata sela Blata, Begovac i Ličku Jesenicu. Naša zaduženja po ovim sektorima bila su slijedeća: Đuro Grković i Radovan Kovačević za sektor Kunić; Branko Sedlar za sektor Latin; Radovan Pogrmilović za sektor Janja Gora i Nikola Komadina za sektor Lapat. Pošto na sastanku nije bilo nikog s područja Vere i Ličke Jesenice, Branko je tada rekao da u Plaški uskoro dolazi iz Beograda Dušan Vukelić i da će on biti zadužen za rad na sektoru Vera, a za sektor Lička Jesenica da će zadužiti Nikolu Čikaru čim stigne na taj teren. Na ovom sastanku je rečeno da mi prema ovim zaduženjima snosimo punu odgovornost za političko stanje u selima i zaseocima, te da odmah pristupimo formiranju sektorskih NOO-a u koji bi ušli članovi KPJ, njeni simpatizeri i poznatiji pripadnici partizanskih odreda. Zadatak sektorskih NOO-a bio je da u selima i zaseocima održavaju sastanke s narodom, rukovode tim sastancima, objasne liniju NOB-e i zvrše izbore za seoske NOO-e. Tada je naglašeno da bi trebalo voditi računa prili-

kom izbora seoskih NOO-a da se i sektorski NOO-i potvrde kao takvi. U tom smislu na ovom sastanku su odmah određeni predsjednici sektorskih NOO-a i to: Radovan Kovačević za Kunić; Branko Sedlar za Latin; Radovan Pogrmilović za Janju Goru; i dogovoreno je da će pitanje predsjednika sektorskih NOO-a za Lapat, Veru i Ličku Jesenicu riješiti Branko Latas i Nikola Komadina, nakon obilaska tog terena.

Pošto su tako određene dužnosti na pomenutom sastanku dugo smo razgovarali o metodama rada, posebno imajući u vidu djelovanje talijanske parole o zaštiti Srba, kao i znatnu netrpeljivost među ljudima godinama stvaranu od strane građanskih stranaka. Izmjena mišljenja 0 ovome bila je izuzetno dragocjena za sve nas prisutne. Na kraju sastanka bilo je govora i o stvaranju organizacija SKOJ-a i o povezivanju s partizanskim jedinicama. U tom smislu na sastanku je zaključeno da za organizaciju narodne vlasti u cjelini odgovara Banko Ladlar, a Đuro Grković, Radovan Kovačević i Radovan Pogrmilović, pored dobijenih zadataka, treba da rade i na stvaranju skojevskih grupa na cijelom području, dok su Branko Latas i Nikola Komadina dobili zadatak da održavaju vezu s partizanskim jedinicama, upoznaju ih sa zaključcima ovog sastanka i, ako se ukaže potreba, da jedan od njih ostane s partizanima. Time je ovaj sastanak završen a trajao je čitavu noć.

Odmah poslije ovog sastanka pristupili smo izvršavanju dobijenih zadataka. Među prvima izvršeno je formiranje sektorskih NOO-a. U sektorski NOO Kunić izabrani su: Radovan Kovačević, predsjednik i članovi Lazo Miščević Prodanović, Đuro Grković i Dane Boca Rakić, " a u toku decembra uključeni su i Dane Grba i Mile Klipa. Sektorski NOO Latina sačinjavali su: Branko Sedlar, predsjednik i članovi Dušan Kosanović Mudrak, Danica Vulić i Rade Grković, a krajem decembra uključena je i Dara Kovačević. U sektorski NOO Janja Gora određeni su: Radovan Pogrmilović, predsjednik i članovi Mića Pešut Okaš i Ranko Vezmar, a krajem decembra uključeni su Nikola Pogrmilović i Mane Mišljenović Srećica. Sektorski NOO Lapat sačinjavali su: Nikola Komadina, predsjednik i članovi Dragica Skorupan i Mićo Skorupan, a u toku decembra uključeni su Vujo Dokmanović, Đuro Jovetić Majkin, Mile Trbojević Ravin i Mića Vukas. Na području sektora Lapat inicijativu u stvaranju seoskih NOO-a preuzeli su Stevo Čuturilo 1 ćelija KPJ u Lapatu. Na sektoru Vere inicijativu za osnivanje seoskih NOO preuzeli su Stevo Čuturilo i Đuro Večerinović a po dolasku iz Beograda Dušana Vukelića, polovinom decembra formiran je sektorski NOO čiji je predsjednik postao on a članovi su bili Đuro Večerinović i Milan Vukelić Car. Sektorski NOO Lička Jesenica činili su Nikola Čikara, Sveto Jurković i Milan Knežević.

Stvaranje sektorskih NOO-a išlo je brzo i dosta lako jer su u njih uključivani uglavnom ljudi ranije jasno opredjeljeni za NOP i borci iz partizanskih jedinica. Međutim organiziranje sastanaka s narodom seja i provođenje izbora za seoske NOO-e teklo je mnogo sporije i uz znatne teškoće. Na tim sastancima obično je iskrsavalo više problema koje

je trebalo rješavati odmah ili narednih dana. Najčešće su to bila pitanja pomirenja posvađanih iz ranijeg političkog djelovanja, omogućavanje omladini i ženama da slobodno posjećuju sastanke i da sami stvaraju svoje organizacije što je bilo u suprotnosti sa dotadanjom tradicijom sela, snabdjevanje partizanskih jedinica i slično. I prilikom izbora ljudi u seoske NOO-e također je bilo velikih teškoća. Ljudi su rado pristali da daju priloge u odjeći i ishrani, ali su se nerado primali dužnosti odbornika i odlazaka na sastanke, jer su se plašili odmazde neprijatelja. A bilo je i takvih koji su otvoreno istupali protiv bilo kakvih sastanaka, pogotovo ne žena i omladine. Isto tako iskrsavale su teškoće o pitanjima kako postupati prema onima koji služe na željeznici, u općini i na sličnim poslovima koji praktično pomažu okupatora. A nije lakše išlo ni razrješavanje problema nastalih u vezi s različitim ocjenama o pojedinim ljudima za koje se s pravom sumnjalo da sarađuju s okupatorom ili pak da provode šverc i vrše druge poslove za koje se smatralo da koriste okupatoru. Sva ova pitanja i niz drugih trebalo je prethodno raščistiti na sastancima sela, pa tek onda prići izboru NOO-a. Pored ovog zadatka organizacije političkih zborova, sektorski NOO-i razvijali su vojnu i političku djelatnost. Tu su prije svega: organizacija seoskih straža, skrivanje živežnih namirnica, organizacija snabdjevanja partizanskih jedinica, organiziranje i kontrola ekonomske blokade okupatorskih garnizona, rješavanje nastalih sporova u selima, stvaranje i učvršćenje veza s hrvatskim selima. Obavljajući sve ove i druge poslove, sektorski NOO-i u stvari vršili su određene funkcije organa narodne vlasti sve do stvaranja prvih seoskih NOO-a, a poslije toga, zavisno od situacije, bavili su se uglavnom partijsko-političkim problemima u razvitku NOP-a.

Seoski Narodnooslobodilački odbori

U drugoj polovini novembra, tokom decembra **1941.** g. i u prvoj polovini januara **1942.** izabrani su u svim selima i zaseocima Plaščanske doline i okoline seoski NOO-i, u najvećem broju kao legalni, a samo za neka hrvatska sela kao ilegalni. Biranje NOO-a vršeno je gotovo bez izuzetka na masovnim zborovima kojima su prisustvovali odrasli ljudi, omladinci, a ponegdje i više žena i djevojaka. Na svim tim sastancima prisutni su upoznavani sa političkom situacijom u zemlji i u svijetu i, posebno, s događajima u najbližoj okolici, a zatim se prelazilo na izbor članova NOO-a i na kraju su predlagana pitanja koja je trebalo odmah rješavati. Neposredni organizatori ovih sastanaka bili su članovi sektorskih NOO-a i predstavnici partizanskih jedinica, koji su i rukovodili tokom sastanka. Istovremeno na ovim sastancima formirani su i rezervni odredi i određivani njihovi rukovodioci, kao i zadaci. Također su na istim sastancima određivani rukovodioci seoskih straža, a zadatke im je trebao kasnije da precizira NOO pod čijim su rukovodstvom i bili.

U rekonstruiranju sastava seoskih NOO-a koj'i su izabrani tokom novembra i decembra 1941. g. postoje znatne teškoće kako zbog poodmaklog vremena za sjećanje tako i zbog izvjesnog prizvuka ličnih prestiža, a pisanih dokumenata o tome uopće nema. Otuda i ovo što je učinjeno ima niz nedostataka kako u broju tako i u imenima lica koja su činila prve seoske NOO-e.

U Laptu seoski NOO izabran je, prema tvrđenju Save Trbojevića, na sastanku u njegovoj kući 22. novembra 1941. g. Na tom sastanku bili su prisutni samo istaknutiji aktivisti NOP-a sela i nekoliko predstavnika partizana. Tada su u NOO izabrani: Stevo Trbojević Marin, predsjednik, Dušan Skorupan Vujić, tajnik i članovi Marko Dokmanović Šiljak, Mile Momčilović Kutlača, Mića Komadina Gecin, Milovan Dokmanović Remo, Nikola Momčilović Vajašin i Ilija Skorupan Radovan. Poslije odlaska u partizane Steve Trbojevića u prvoj polovni februara, predsjednik ovog NOO postao je Dušan Skorupan.

Krajem novembra, ili vjerojatnije, u početku decembra na masovnom zboru u Veri izabrani su u NOO toga sela: Đuro Šumonja Žagar, predsjednik i članovi Dušan Ninković Dulin, Ilija Šumonja Pole, Đuro Šupica i Todor Vukelić. Na ovom sastanku bili su prisutni predstavnici verskih i dabarskih partizana a rukovodili su Stevo Čuturilo i Stevo Dokmanović Remo.

U prvoj polovini decembra u kući Miće Vukelića Cara u Zebiću održan je sastanak kome su prisustvovali gotovo svi odrasli iz sela. Zborom je rukovodio Mićo Vukelić Car, a u ime partizana prisustvovali su Stevo Čuturilo, Ljuban Latas i Stevo Dokmanović Remo. Tada su u NOO izabrani: Mićo Vukelić Car, predsjednik i članovi Đuro Budimlija Liščanin, Pero Mikulica, Nikola Vukelić Kalota i Pero Vukelić. U prednjem dijelu Plaške Glave sastanak je održan u kući Rade Ralića Cukrile u prvoj polovini decembra 1941. g. Sastankom su rukovodili politički radnici Nikola Komadina, Ljuban Latas i Mile Opsenica. Tada su u seoski NOO izabrani: Mile Opsenica, predsjednik, Nikola Lončar, tajnik, Miloš Trbojević Dobre, blagajnik i članovi Đuđa Ralić, Nikola Opsenica, Milan Opsenica, Milan Komadina Marin i Milan Trbojević Batukan. Polovinom decembra održan je sastanak za drugi dio Plaške Glave u kući Vaje Momčilovića Kole. Ovim sastankom rukovodio je Stevo Čuturilo, a kao politički radnici bili su prisutni Nikola Komadina, Ljuban Latas i Mile Momčilović Miliša. Tada su u NOO ovog dijela sela izabrani: Mile Kosanović Kucota, predsjednik i članovi Vajo Momčilović Kole, Mile Kosanović Miš i Ilija Ralić, cestar.

U drugoj polovini decembra 1941. g. na seoskom skupu u Gornjem Jezeru kojim su rukovodili Stevo Čuturilo, Drago Domjanić i Nikola Momadina izabrani su u NOO toga sela: Nikola Ralić, predsjednik i članovi Ilija Grba, Đuro Jovetić Majkin, Mićo Jakšić i Milan Božić. U decembru 1941. g. na sastanku kom je prisustvovalo oko 100 ljudi i žena iz prednjeg dijela Janje Gore i kao predstavnici partizana Gajo Bunjevac, Stevo čuturilo i Mića Pešut Okaš izabrani su u NOO toga dijela sela; Nikola Pešut Alin, predsjednik i članovi Dušan

Vorkapić Drokljan, Stevo Medaković Perin, Rade šušnjar Markov, Đuro pešut Sitar, Milan Latas Jukić, Đuro Šušnjar Racin i Rade Medaković Isakov.

Prema sjećanju Milana Kneževića sastanak za izbor NOO-a Lička Jesenica održan je u prvoj polovini decembra 1941. g. u kući Ilije Momčilovića u zaselku Zavode. Na sastanku je bilo prisutno oko 35—40 muškaraca. Računalo se na veći odziv, ali neki pozvani iz Podkapele, s Vukelić Poljane te iz Dragića, Kneževića i Paskaša nisu došli. O značaju narodne vlasti i načinu izbora odbornika govorili su Branko Latas, Stevo Čuturilo i Nikola Čikara. Poslije toga prišlo se izboru članova za NOO tako što je za svaki zaselak biran po jedan. Tada su izabrani: Ilija Momčilović za zaselak Momčiloviće i Kneževiće; Mile Čikara Milica i Milan Paskaš za zaselak Podkapelu; Mane Vukelić Maniša za zaselak Vukelić Poljanu. U početku su ovi odobrnici dobili zadatak da rade ilegalno zbog nejasnoće političkih odnosa u ovom kraju, ali su ubrzo prešli na javno djelovanje i radili su sve do četničkog puča od početka aprila 1942. godine. U toku decembra izabran je NOO za selo Donje Jezero. Njega su sačinjavali: predsjednik Spase Letica i članovi Mića Vukas, Marko Vukas, Simo Letica, Marko Dokmanović Ilin, Pero Šumonja Klis i Mane Jakšić Kupov. Zbor na kome je izabran ovaj NOO pripremili su i njime rukovodili Branko Latas i Radovan Pogrmilović.

Na sastanku kojeg su pripremili i njim rukovodili Banko Latas, Radovan Pogrmilović, Ranko Vezmar i Milena Vezmar, održanom u prvoj polovini decembra 1941. g., izabran je seoski NOO za drugi dio sela Janje Gore i zaselak Tuka. Tada su u taj odbor izabrani: Gajo Šušnjar, predsjednik, i članovi Đuro Koralija, Mane Grahovac, Rade Mišljenović, Dušan Šušnjar Papin, Mirko Grahovac, Simo Vezmar, Vaso Kosanović i Milan Vezmar Nikolin.

Seoski NOO za Blata i Begovac izabran je najvjerojatnije u drugoj polovini decembra 1941. g. a sačinjavali su ga Rafajlo Ogrizović Ilin, predsjednik i članovi Dušan Vezmar Dukan i Milovan Vrcelj. Seoski NOO Kunić izabran je na sastanku u osnovnoj školi krajem novembra ili u prvoj polovini decembra 1941. g. Tada su u taj odbor izabrani: Mane Kosanović Čošan, predsjednik i članovi Dane Boca Rakić, Mile Kosanović Tračan, Vaso Kosanović Kićin, Đuro Kosanović Petrović, Gavre Vukas Okaš i Mile Klipa Djedo.

Seoski NOO Međeđak izabran je najvjerovatniije u početku decembra 1941. g. a sačinjavali su ga: Stevo Strika, predsjednik i članovi Rade Grba Špiro, Milan Grba, Gojko Grba, Marta Grba, Mara Grba, Miloš Radojčić i Đuro Stjepanović.

Prema tvrđenju Laze Bunjeovca, seoski NOO Podhum biran je u prvoj polovini decembra 1941. g. na sastanku u kući Pere Bunjevca Pepića. Na sastanku je bilo prisutno oko 30 ljudi a njim je rukovodio Mane Bunjevac Papak. Tada su u NOO izabrani: Milan Bunjevac Kitan. predsjednik i članovi Lazo Bunjevac, Nikola Šupica, Dane Radošević, Pero Mudrić i Đuro Miščević. Na istom tom sastanku birani su i članovi za općinski NOO Plaški i to: Mane Bunjevac Papak, Lazo Radošević i

Rade Vorkapić. Seoski NOO Podhum radio je u ovom sastavu sve do početka januara 1943. g. a pokrivao je slijedeće zaseoke: Bunjevce, Vuliće, Radoševiće (Malbaše), Vorkapiće, Dragaše (Alake), Mudriće (Lotiće), Bunjevce (Kolare), Radoševiće iz Vajin Vrha, Mudrić Dragu i Mišćeviće sjeverno od ceste od Vojnovca. Na sastanku održanom, najvjerovatnije početkom decembra 1941. g. u kući Radovana Grkovića Kovača za članove seoskog NOO-a prvog dijela Latina izabrani su: Kojo Grković, predsjednik i članovi Mane Kovačević, Radovan Grković Kovač, Milan Grković Pandurov, Mane Bunjevac Đerman, Pero Kovačević Keso, Milka Kovačević, Marta Radojčić i Pero Kukić.

Krajem novembra 1941. g. na odvojenim zborovima sela Latina izabrana su četiri seoska NOO-a i to: Bunčići, Varoš, Egići i Bunjevci*.

Seoski NOO Bunčići pokrivao je zaseoke: Sedlare, Kokotoviće, Staniče i Bunčiće a sačinjavali su ga četiri odbornika: Nikola Kokotović, predsjednik i članovi Mane Stanić Mečalj, Pero Sedlar Stari i Simo Kokotović.

Seoski NOO Varoš biran je na sastanku u kući Save Medaković Bele na kom je bilo prisutno više od 100 ljudi i žena, a rukovodio je Branko Sedlar. Tada su u NOO izabrani: Milan Vukelić Tele, predsjednik i članovi Milovan Pešut, Rade Kosanović Teta, Miloš Medaković, Mane Medaković Bele, Dane Kosanović Lazin i Mirko Vezmar.

Na sastanku kojem je prisustvovalo oko 80 ljudi, a rukovodio Dušan Kosanović Mudrak, u seoski NOO Egići izabrani su: Gojko Ralić Egić, predsjednik i članovi Aleksa Bunčić, Dane Grahovac Milanov, Mane Vukelić Mašan, Mića Kovačević Keso i Milka Grahovac.

Seoski NOO Trojvrh izabran je u drugoj polovini novembra u kući Laze Jančića Kovača a sačinjavali su ga: Stevo Jančić Šikan, predsjednik i članovi Nikola Vorkapić, Rafajlo Jančić, Nikola Trbojević Jekin i Soka Jančić.

Nekako u isto vrijeme izabran je i seoski NOO Vojnovac u koji su ušli: Miloš Vukas Pučak, predsjednik i članovi Rafajlo Šupica, Mileta Vorkapić, Dušan Mudrić, Dragan Šupica i Nikola Šupica.

Po tvrđenjima Dane Boce Rakića u to vrijeme izabran je za selo Cerovnik ilegalni NOO, ali se on ne sjeća imena njegovih članova. Također je izabran ilegalni NOO za Josipdol na čelu sa Stevom Popovićem, dok se imena ostalih članova on ne sjeća. Međutim, pouzdano se sjeća da je nekako u to vrijeme izabran ilegalni NOO Sabljaci koga su sačinjavali: Jura Cukić, predsjednik i članovi Josip Jagnjić i Anka Sabljak.

U pomenutom sastavu, s manjim izmjenama ovi seoski NOO-i rade do 4. aprila 1942, tj. do četničkog puča, kada dolazi do znatnih izmjena u rasporedu snaga NOP-a, a prema tome i u NOO-ima.

Tok nastanka i razvitka seoskih NOO-a u Plaščanskoj dolini i okolini tekao je dosta brzo i ravnomjerno zahvatajući gotovo sva sela i

* U toku decembra seoski NOO Bunjevci mijenja naziv u Podhum.

zaseoke zahvaljujući nizu povoljnih okolnosti. U tom periodu u Zbjegu je boravio GŠH, a kasnije u Drežnici, koji je pružio znatnu pomoć Štabu 3. bataljona, 2. KPO, a preko ovoga i Plaščanskoj dolini. Njegovi pojedini članovi prelazili su preko Plaščanske doline i u takvim slučajevima su nalazili vremena da pomognu aktivistima NOP-a savjetima i slično. U tom pogledu veliku pomoć pružali su i Štab 2. KPO kao i drugi rukovodioci NOP-a na Kordunu. Između ostalih ističemo one pojedince koji su najviše pružali pomoć a to su: Stjepan Milašinčić Šiljo, Mićo Barać, Joco Miljković, Vilim Galjer, Veljko Kovačević, Srećko Manola, Ivo Rukavina, Franjo Ogulinac Seljo, Milutin Baltić, Vjekoslav Čort, Robert Domani, Veco Holjevac i, posebno, Stevo Čuturilo i Drago Domjanić. Veliki uticaj na razvitak NOP-a u Plaščanskoj dolini vršio je i ustanički centar u Gorskom kotaru koji se u to vrijeme nalazio u Drežnici. Međusobna povezanost ovog i ustaničkog centra na Kordunu uglavnom je vršena preko Plaščanske doline, pa su na prolazu iz jednog u drugi centar, što je bio vrlo čest slučaj, mnogi drugovi zadržavali se na ovom terenu po dan-dva i za to vrijeme održavali sastanke s partizanskim rukovodiocima i partijsko-političkim radnicima, a istupali su i na narodnim zborovima, pružajući tako dragocjenu pomoć u organizaciji i razvijanju ustanka u ovom kraju. Također i KK KPH Slunj, a kasnije i KNOO Slunj, kao i druge antifašističke organizacije s područja kotara Slunja pružale su u čitavom ovom periodu veliku pomoć organizacijama NOP-a u Plaščanskoj dolini, inicirali zadatke, ukazivali na pogreške i rukovodili.

Međutim, u osnivanju seoskih NOO-a i njihovom uvođenju u posao prvih dana bilo je mnogo teškoća koje je trebalo prebroditi. Prema sjećanju Ljubana Latasa, jednog od istaknutijih aktivista iz tog perioda u stvaranju NOO-a, svi NOO-i birani su na masovnim zborovima. U pravilu za odbornike su predlagani najistaknutije pristalice NOP-a. Na tim sastancima izabrani odbornici upoznavani su sa svojim dužnostima i pravima, kako ne bi dolazilo do nesporazuma u njihovom odnosu s narodom. Prilikom izbora odbornika nije se vodilo računa o broju stanovnika koje oni zastupaju već više o položaju sela, njegovoj povezanosti s okolinom, raznim uticajima i drugim momentima. Tako je na primjer u Veri, Šupicama, Plaškoj Glavi, Pošmugama, Zebiću i Plaškom rad bio znatno otežan jer se ova naselja nalaze pored pruge i vrlo često su u njih svraćali ili prolazili talijanski vojnici. Otuda se i posebno vodilo računa o tome prilikom biranja ljudi u NOO-e. A bilo je i otpora raznih vrsta. Pojedinci, predlagani za odbornike, odupirali su se ponekad da prihvate povjerene dužnosti — bilo od straha zbog odmazde okupatora, bojazni pred zadacima ili osjećaja nesposobnosti. A bilo je i takvih, istina pojedinaca, koji su otvoreno na skupovima istupali protiv NOP-a, najčešće pravdajući to time da goloruk narod ne može ništa postići protiv tolike sile i da ćemo samo na sebe navući bijes okupatora. Neki su opet isticali da nisu protiv borbe, ali su zagovarali da se akcije vrše dalje od naših sela »da bi se sačuvala od paljenja«. S takvim najčešće se moralo raditi pojedinačno, kao i inten-

zivnije djelovati politički na njihovu okolinu, a ponekada se moralo i prići razobličavanju istih ukoliko bi svjesno nastavljali da istupaju protiv NOP-a.

U toku procesa stvaranja seoskih NOO-a održavani su češći susreti između pojedinih članova sektorskih NOO-a, gdje su u razgovorima izmijenjena iskustva ili prenesena nova uputstva koja je uglavnom davao Branko Latas. Pored takvih susreta već negdje oko 26. decembra 1941. g. Branko Latas održao je sastanak sa svima nama koji smo bili prisutni na prvom sastanku od 14. novembra, u istom selu i istoj kući. Pored nas sastanku je bio prisutan i Ljuban Latas, a sa strane jedan drug za koga nam je Branko Latas rekao da je iz GŠH i da sutra ide za Drežnicu. U kasnijem interesiranju utvrdili smo da bi to mogao biti Milutin Baltic, a to pouzdano ni do danas nije utvrđeno. Sjećam se pouzdano da je taj drug tada rekao da će Branko uskoro otići na novu dužnost, ali da neće prestati da sarađuje s nama. Na ovom sastanku analizirali smo cio dotadašnji tok u stvaranju seoskih NOO-a kao i pojedinosti sa seoskih zborova, značajnih u ocjeni daljeg rukovođenja s organizacijama NOP-a. Pošto je zaključeno da smo dobijene zadatke uspješno sproveli, Branko nam je rekao da su sazreli uslovi da na narednim seoskim skupovima predlažemo i odbornike za općinske NOO-e u cilju da u što skorije vrijeme formiramo općinski NOO Plaški. Tada nas je Branko detaljno upoznao s Uputstvom CK KPH Karlovac od 12. novembra 1941. godine koje govori o nužnosti stvaranja narodne vlasti, načinu izbora i dužnostima odbora. Ovdje želim da napomenem da su se prema tom Uputstvu odbori nazivali nacionalno-oslobodilački, međutim u Plaščanskoj dolini od početka i kroz čitav tok rata nazivani su narodnooslobodilački odbori.

Na ovom sastanku Branko nam je govorio o potrebi formiranja rezervnih odreda po selima i da se komandiri i komesari, kao i vodnici i delegati, biraju na javnim skupovima na isti način kao i odbornici za NOO-e. Isto tako razgovarali smo o nužnosti organizacije prihvatnih stanica u selima preko kojih prolaze veze između Korduna i Gorskog kotara. Tada smo i dali prijedloge gdje bi trebalo organizirati ove prihvatne stanice. Na pravcu Močila — Vukasi — Pogrmilovići — Staro Selo — Grkovići — Klipina Draga predvidjeli smo da se prihvatne stanice organiziraju u kućama Spase Letice, Đure Pogrmilovića, Rade Grkovića Racanova, Nikole Grkovića Šutana i Mane Klipe Pandurova, a na pravcu Tobolić — Egići — Grkovići — Klipina Draga u kućama Gojka Ralića, Nikole Grkovića Šutana i Mane Klipe Pandurova. Na kraju tog sastanka zaključeno je da se ove prihvatne stanice odmah formiraju i da sektorski NOO na ovom području osigura potreban broj stalnih kurira koji bi služili kao vodiči, pratioci ili lični izvršioci pojedinih zadataka.

Do kraja 1941. g. Branko Latas je održao s nama još ovakva dva sastanka u istom selu, gdje smo razmatrali izvršavanje datih zadataka i uzimali nove važne zadate probleme u razvoju NOP-a na našem području.

Tako se poslije ovog sastanka na seoskim skupovima otpočinju birati i odbornici za općinski NOO Plaški, izabiru se rukovodstva rezervnih odreda i seoskih straža i određuju se ljudi za službu u prihvatnim stanicama.

Do kraja 1941. godine u najvećem broju sela organizirani su rezervni odredi i izabrana njihova rukovodstva. Prema sjećanju učesnika to je izgledalo ovako: Kunići — Nikola Kosanović Dovčić, komandir i Ilija Kosanović Petrovič, komesar; Međeđak — Milan Grba Macan, komandir i Bogdan Grba, komesar; Trojvrh — Joso Trbojević Kadet, komandir i Mane Jančić Matan, komesar; Latin — Milan Vukelić, komandir, Gojko Grahovac, komesar; Janja Gora — Đuro Pešut Alin, komandir i Đuro Pešut Okaš, komesar; Lapat — Dušan Skorupan Vujić, komandir i Ilija Skorupan Stolić, komesar; Plaška Glava — Nikola Ralić Dobre, komandir i Rade Vezmar Damjanov, komesar.

Istovremeno s organizacijom rezervnih odreda u nekim selima posebno su organizirane seoske straže i izabrani njihovi komandiri. Tako su izabrani komandiri za Latin — Aleksa Bunčić; za Janja Goru — prvi dio — Rade Pešut Ćola; za Janju Goru drugi dio — Mileta Vukas; za Tuk — Milan Grba Veliki. Ove straže najčešće su imale desetak do petnaest stražara, uglavnom, omladinaca čvršće vezanih za NOP.

U istom periodu formirane su tri prihvatne stanice. U Klipinoj Dragi komandir je bio Milan Kosanović Kićin i kuriri Ilija Boca, Simo Boca, Mile Boca, Vaso Boca i Nikola Kosanović. U Grkovićima bio je komandir Milan Grković Maksimov i kuriri Gojko Grković i Mane Grković Miletin. U Pogrmilovićima komandir je bio Nikola Pogrmilović a kuriri su određivani prema potrebi iz seoske straže ili rezervnog odreda.

Pored pomenutih poslova sektorski i seoski NOO-i najviše su radili na materijalnom osiguranju partizanskih jedinica i razvijanju političkog djelovanja u selima, posebno u tumačenju ciljeva NOP-a. U tom pogledu uloženi su veliki napori u agitaciji kod naroda da se sklanja žito u privatnim zemunicama, a organizirano je i kolektivno kopanje 50 zajedničkih zemunica u okolnim šumama. Dok su privatne zemunice uglavnom služile za smještaj žita, poljoprivrednog alata, posteljine i drugih predmeta kućne opreme, u zajedničkim zemunicama spremano je žito koje je sakupljeno za potrebe partizanskih jedinica ili pak koje su neka domaćinstva davala na čuvanje. Pored toga te zajedničke zemunice imale su i namjenu da posluže za privremeno sklanjanje naroda u slučaju evakuacije ispred neprijatelja. Također su izgrađene tri barake za potrebe partizanskih jedinica: u Humu, Krasnici i Pišteniku. U izgradnji ovih baraka radili su partizani, pripadnici rezervnih odreda i omladina, a organizaciju svih poslova vršili su NOO-i i komande tih jedinica. Pored ovih izgrađena je i jedna baraka u Kapeli, predio Kozarice iznad Klipine Drage. Organizacijom izgradnje ove barake rukovodio je NOO Kunić, a na radovima su učestvovali gotovo svi odrasli stanovnici toga sela. Građa je za ovu baraku sasječena u šumi i izrezana na pilani Đure Pešuta. Ova baraka je u prvo vrijeme

bila namijenjena za partizansku bolnicu, ali u te svrhe nije korištena, već za smještaj žita koje je narod Plaščanske doline prikupljao za potrebe naroda Gorskog kotara, pa je odavde u transportima prevoženo u Drežnicu — u organizaciji NOO-a Kunića ili pak Drežnice.

U svim pomenutim i drugim poslovima koji su u to vrijeme vršili seoski NOO-i posebno značajan udio imale su organizacije SKOJ-a i AFZ-a, koje su također do kraja 1941. g. gotovo u svim selima organizirane.

Formiranje Općinskog NOO-a Plaški

Kako je već pomenuto, tokom decembra prilikom izbora seoskih NOO-a. istovremeno birani su i odbornici za Općinski NOO Plaški. U onim selima gdje su seoski NOO ranije bili izabrani, izbor odbornika za Općinski NOO Plaški izvršen je naknadno na zborovima, posebno u tom smislu organiziranim ili pak povodom neke druge akcije. Taj posao završen je do početka 1942. g. pa je Kotarski NOO Slunj donio odluku o sazivu na sastanak svih izabranih odbornika radi konstituisanja Općinskog NOO-a Plaški. Taj sastanak održan je polovinom januara 1942. g. u zaseoku Pogrmilovićima, u kući Pere Pogrmilovića. Kao predstavnici Kotarskog NOO-a Slunj ovom sastanku su prisustvovali Đuro Alinčić i Dragić Brujić. Tada je za predsjednika Općinskog NOO-a Plaški izabran Mane Mišljenović Srećica, seljak iz Tuka, a za tajnika Mile Opsenica, seljak iz Plaške Glave. Za članove toga Odbora tada su izabrani predstavnici sektorskog NOO-a Kunić — Rade Grković Racinov, Rade Grba Spiro, Dane Boca Rakić i Mile Dragaš; za područje sektorskog NOO-a Latin — Gojko Ralić, Milan Kosanović Mudrak, Mane Bunjevac Papak, Nikola Šupica, Mane Mudrić Keko i Lazo Radošević; za područje sektorskog NOO-a Lapat — Rade Trbojević Misin, Stevo Trbojević Marin, Mile Momčilović Kutlača i Mićo Vukas; za područje sektorskog NOO-a Vera — Đuro Šumonja Zagar i Mićo Vukelić Car i za područje sektorskog NOO-a Plaška Glava — Mile Trbojević. U ovom Općinskom NOO-u tada nisu bili zastupljeni predstavnici iz Ličke Jesenice, Blata i Begovca, jer tamo za njih nisu bili još izvršeni izbori. Također u ovom odboru nisu bili zastupljeni predstavnici Saborskog, Josipdola i Modruše jer u ta sela do tog vremena NOP nije uspio značajnije da se ukorijeni. Inače Općinski NOO Plaški u to vrijeme zahvatao je teritorije predratnih općina Plaški, Josipdol i više od polovine Modruše, a ulazio je u sastav kotara Slunj. Na pomenutom sastanku izabrani su za člana kotarskog NOO-a Slunj Branko Latas, a za člana Okružnog odbora NOF-a za Kordun Dragan Medaković Bešir.

Poslije formiranja Općinskog NOO-a Plaški poslovi seoskih NOO-a dobijali su znatno u sadržaju, a intenzitet je rastao s narastajućim potrebama partizanskih jedinica. U periodu od polovine januara do početka aprila 1942. g. na teritoriji Plaščanske doline djeluje Partizanska

četa sa preko 80 boraca, učestali su prelazi kurira i rukovodilaca s Korduna u Drežnicu i obratno, kao i njihovih pratnji, a vršene su i pripreme za dolazak većih partizanskih jedinica s Korduna radi vršenja obimnijih akcija na neprijateljske snage i komunikacije u ovom kraju. U vezi s tim pojačavale su se obaveze stanovništva prema partizanima u hrani i smještaju, što se u izvjesnom smislu već tada shvaća od nekih pojedinaca kao teret. Međutim, učestalije vršenje oružanih akcija na terenu Plaščanske doline izazvalo je i određenu reakciju kod jednog dijela stanovništva. Zbog svega toga u ovim zimskim danima otpočinje i proces diferencijacije stanovništva, a i samim tim i među članovima NOO-a. Uočivši ovu pojavu, Općinski NOO Plaški odmah je djelovao preko seoskih NOO-a, inzistirajući na njihovom učvršćivanju i izvršavanju svih datih obaveza. Tako su u tom periodu zbog nedovoljne upornosti u ispunjavanju obaveza smijenjeni neki odbornici, što je uglavnom učinjeno na seoskim zborovima. Tako su na primjer smijenjeni i neki predsjednici. U Latinu je smijenjen predsjednik i izabran novi — Marko Kovačević Bego. U Međeđaku umjesto Steve Strike izabran je novi predsjednik — Gajo Strika. U Jezeru smijenjen je odbornik Simo Letica kao pročetnički orijentiran. Na području Ličke Jesenke, Blata, Begovca, nekim zaoseocima Jezera, kao i u nekoliko zaselaka sela Tuka ova diferencijacija zahvatila je NOO-e nešto jače i više na štetu NOP-a Neki odbornici su se počeli da izvlače od poslova, a nekima su to branili rukovodioci 3. voda (pišteničkog). Bilo je i takvih koji nisu htjeli ispunjavati svoje obaveze prema vodu jer su ih smatrali pretjeranim. Tako su na primjer neki odbornici odbijali zahtjev toga voda da im se pribavlja živa telad i neki artikli ishrane, za koje su ovi odbornici smatrali da su stvar ličnih prohtjeva.

Učestalost oružanih akcija protiv okupatora i njihovo reagiranje odmazdom nad stanovništvom produbljavali su diferencijaciju u kojoj su se već tada nazirali obrisi podjele na one za okupatora i one protiv okupatora. Plašeči se odmazde izvjestan broj odbornika u ovom periodu otkazuje poslušnost, a neki i napuštaju svoje odborničke dužnosti. Ovakvih je bilo u svim selima, a najviše na području L. Jesenice, Begovca i Blata i u nekim zaseocima Jezera i Tuka. Ali na tome se nije ostalo. Od početnog iskazivanja straha ti odbornici sve više dolaze pod uticaj četničke propagande koja se u to vrijeme značajnije osjećala. Na drugoj strani na promjene u sastavima pojedinih seoskih NOO-a uticale su i okupatorske mjere preduzimane za ugušenje NOP-a. Tako su u ovom periodu Talijani, među ostalima, izvršili hapšenje i nekih odbornika, najvjerojatnije na dostavu svojih doušnika. Odbornik Seoskog NOO-a prvog dijela Janje Gore Stevo Medaković Perin uhapšen je po Talijanima i interniran je u Italiju, a na njegovo mjesto izabran je Dane Koralija. Isto se desilo u Yeri sa Đurom Šumonjom Zagarom i Nikolom Lončarom. U Zebiću je uhapšen Tode Vukelić Car i interniran u Italiju, a kasnije u Njemačku gdje je i ubijen u logoru Dahau. U Plaškoj Glavi uhapšen je Miloš Trbojević Dobre i interniran u Italiju, a Mile Kosanović Kucota ubijen je nehotično od partizana u

vrijeme napada na četnike. S područja Lapta četnici su potajno ubili Iliju Dokmanovića Remu.

Uočavajući pojačanu političku diferencijaciju, Općinski NOO Plaški na svojoj prvoj sjednici iz druge polovine januara 1942. g. donio je odluku da njegov predsjednik i tajnik idu na područje Ličke Jesenice, Blata i Begovca radi sređivanja seoskih NOO-a tamo i u nekim zaseocima Jezera i Janje Gore. Ova dvojica su ostali na tim terenima do kraja marta 1942. g. kada su se vratili i podnijeli izvještaj koji je u većem dijelu bio negativan. I pored njihove upornosti u razobličavanju četničke propagande i nastojanju da se srede i čvršće organiziraju seoski NOO-i na javnim skupovima, prema njihovoj sopstvenoj ocjeni, u tome nisu uspjeli. Oni su otuda donijeli i jedan poduži spisak odbornika koji su se prihvatili te dužnosti u ličnom razgovoru s ovom dvojicom pod uslovom da njihova imena nitko ne smije saznati. Međutim, njihovi pokušaji da se odbori, odnosno odbornici biraju na javnim skupovima uglavnom nisu uspjeli.

U ostalim dijelovima Plaščanske doline diferencijacija stanovništva, pa i seoskih NOO-a tekla je više u pravcu jačanja snaga NOP-a. Ovdje su postojale i jače snage političkih radnika, bila je znatno jača i svestranija podrška partizanskih jedinica — Prvi i Drugi vod, a i upornost većine odbornika u prevazilaženju situacije i šire političko djelovanje bilo je veće. Otuda je i cjelokupni rad seoskih NOO-a u ovom dijelu Plaščanske doline postajao sve organiziraniji i isti su poprimali ulogu prave narodne vlasti. U nastojanju seoskih NOO-a u ovom području da udovolji slijedećim potrebama partizanskih jedinica, kao i u organizaciji stanovništva, te u održavanju reda i mira, oni su imali vrlo široku podršku i veliku pomoć svih antifašističkih organizacija.

Pored političkog djelovanja, koje je u ovome periodu još uvijek bilo na prvom mjestu u radu NOO-a, oni su uspješno vršili i sve ostale zadatke koje im je nalagala data situacija. U nemogućnosti da se izvrši potpuna rekonstrukcija svega onoga što su uradili seoski NOO-i, ovdje ćemo, ilustracije radi, iznijeti samo neke primjere.

U ovom periodu seoski NOO-i donijeli su odluku o zabrani odlaska u neprijateljske garnizone onim ljudima koji su na bilo koji način služili okupatoru: općinskim činovnicima, pandurima, pružnim radnicima i drugom željezničkom osoblju, fizičkim radnicima i drugima. Zabranjena je razmjena dobara na mjestima gdje bi to moglo koristiti neprijatelju, posebno u neprijateljskim garnizonima. Za nabavku soli i nekih drugih živežnih namirnica koje su se jedino mogle dobiti u neprijateljskim garnizonima izdavane su posebne dozvole i to uz prethodnu provjeru. Protiv onih koji se nisu pridržavali ovih i drugih mjera koje su preduzimali seoski NOO-i primjenjivane su kazne, ponekad i najoštrije. Tako je na primjer Seoski NOO Latina (prvi dio) kaznio najoštrijom kaznom, strijeljanjem, Milana Dragaša jer je i pored više opomena odlazio u Plaški, a pretpostavljalo se da održava vezu s ranijim ustaškim tabornikom. Istom kaznom kaznio je Seoski NOO Donje Jezero Milana Leticu zbog trgovine s jajima, a Seoski NOO Lapat

Radu Vukelića Picana, uhvaćenog na djelu špijunaže u korist ustaša. I Seoski NOO Zebić postavio je zahtjev 3. četi da se uhapse muž, žena i sin »jer špijuniraju u korist ustaša«, što je ova i učinila i uputila in u štab 3. bataljona.

Pored ovih bilo je i primjera gdje su seoski NOO-i ustajali u odbrani onih ljudi u koje se posumnjalo od strane komande Plaščanske partizanske čete da su upleteni u špinjunsku mrežu okupatora. Tako je na primjer, komanda 3. čete dala uhapsiti Bogdana Stjepanovića iz Međeđaka a da za to nije tražila odobrenje seoskih NOO-a Kunića i Međeđaka, niti se posavjetovala s nekim od njihovih članova. Ovi NOO-i na to su odmah reagirali sazivanjem zbora naroda iz oba sela koji je održan u prostorijama pilane Dušana Kosanovića Vladimirova u Kuniću. Zbor se saglasio da se Bogdana odmah pusti na slobodu, a prisutni uzimaju obavezu da će Bogdan ubuduće poštovati odluke kako komande čete tako i NOO-a. Odluku zbora komanda Čete odmah je ispunila. Sličan slučaj bio je i s Jelenom Vukelić Nestorovom, pa je Seoski NOO Latin (drugi dio) intervenirao kod komande Čete, pa je j ona puštena na slobodu. Sličnih primjera bilo je još.

Ovdje ističemo još jedan drugi primjer ilustracije stavova u to vrijeme NOO-a. Na prijedlog nekih iz zaselaka. Varoš da se odobri Savi Medakoviću Beli da i dalje može raditi u Plaškom, seoski NOO sazvao je sve stanovništvo ovog zaseoka na kojem mu je to odobreno, ali uz obavezu da on istovremeno bude taj koji će ih obavještavati o neprijateljskim namjerama i pokretima, a također i kupovati za njih sol, cigarete i neke druge izuzetne sitnice. O ovoj odluci Seoski NOO Varoš obavijestio je istovremeno sektorski i Općinski NOO, kao i komandu 3. čete.

Pošto je bilo više takvih i sličnih primjera, a da ne bi dolazilo do nesporazuma između komande Čete i seoskih NOO-a, komanda Čete je sazvala sve predsjednike sektorskih i seoskih NOO-a na sastanak radi ujednačavanja stavova. Ovaj sastanak održan je u zaseoku Egićima u kući Radice Medakovića Crnog, a sastankom je rukovodio Stevo Čuturilo. Tokom sastanka ukazano je na niz nepravilnosti kako u radu seoskih NOO-a tako i komande Čete. Između ostalog konstatirano je da se prema nekim ljudima poduzimale oštre mjere kažnjavanja, a da za to nije bilo dokaza. Čak što više utvrđeno je da su neki pojedinci optuživani neopravdano, a uzroci su bili seoske netrpeljivosti i želje za osvetom. Sve je ovo ozbiljno štetilo ugledu seoskih NOO-a. Na sastanku posebno je kritikovan član Seoskog NOO-a Međeđak Racko Letica Rojčin zbog nepoštivanja odluka zbora o zabrani odlaska u neprijateljski garnizon. Nije ostao pošteđen kritike ni Stevo Čuturilo, posebno zbog njegove uzrečice »ukokaću te«, koju je često upotrebljavao prema onima koji ne bi izvršili zadatak. Na kraju sastanka izabran je Narodni sud u sastavu: Vaso Kosanović, Mićo Kosanović, Mile Kosanović i Nedjeljko Grba te jedan predstavnik partizana koga odredi komanda Čete.

Tokom zime 1942. g. seoski NOO-i na ovom području imali su i jedan poseban zadatak — prikupljanje i otprema žita za potrebe primorsko-goranskog stanovništva, kao i prihvat i transportiranje žita prikupljenog u iste svrhe na području Korduna. Izvršenje ovog zadatka bilo je vezano s mnogim teškoćama: velik snijeg, žito je prevoženo u dužini oko 25 km i to kroz sela koja su izložena neprijateljskom osmatranju, prelazilo se preko rječice na dva mjesta te preko pruge i dvije ceste, a trebalo je u cijeloj toj dužini puta ugaziti prtinu a to se moglo obavljati samo noću. Transportiranje žita vršeno je pravcem: Vukasi u Donjem Jezeru — Letice — Latasovo Brdo — Šušnjari — Mirići — Porgmilovići — Staro Selo — Pešuti — Sedlari — Janjatovići — Grkovići — Međeđak — Klipina Draga — Mala Kapela — Drežnica. Pored ljudstva koje je učestvovalo u transportiranju žita, seoski NOO-i morali su izdvojiti i jedan dio ljudstva za obezbjeđenje ovog pravca od neprijatelja. Zahvaljućući dobroj organizaciji seoskih NOO-a i masovnom odzivu stanovništva, posebno iz zaselka na pomenutom pravcu, sve žito prihvaćeno s Korduna preveženo je na vrijeme. I u pogledu prikupljanja žita u Plaščanskoj dolini postignuti su zavidni rezultati. Tu se najviše istaklo stanovništvo prvog dijela sela Latin gdje su se takmičila domaćinstva koje će dati više žita. Tu je bilo domaćinstava koja su davala i po 10 vagana žita, tj. oko 500 kg. Među takvima bili su: Nikola Janjatović Jojić, Rade Grković Racanov, Mane Bunjevac Đermanov, Mile Kovačević Vaktar, Kojo Grković, Nikola Grković Šutan, Mićo Grković Ikin, Marko Kovačević Bego, Milan Klipa Madren, Mile Grković Zokin i drugi. Žito sakupljeno u ovom selu domaćini su sami sa svojim prevoznim sredstvima prebacili za Drežnicu. U prikupljanju žita također su se isticala sela Lapat, Vera, Zebić i prvi dio Plaške Glave. U ovim selima nisu postojale teškoće u prikupljanju žita jer ga je narod dobrovoljno davao onoliko koliko je mogao, ali su iskrsavale teškoće u njegovom transportiranju, a sela se nalaze u neposrednoj blizini neprijateljskog garnizona u Plaškom. Sanke su mogle da voze samo glavnom cestom kojom su vrlo često krstarile talijanske patrole. Žito iz ovih sela voženo je do kuće Miće Vukasa u Donjem Jezeru, a dalje je prebacivano za Drežnicu pomenutim pravcem.

U proljeće 1942. godine u saradnji s komandom Plaščanske partizanske čete seoski NOO-i Podhum i Egići organizirali su izgradnju partizanske pekare u šumi podnožja Huma. Opeku za ovu pekaru dala je Marija Grahovac iz Latina, a ostali materijal dobavljen je iz Bunjevaca i još nekih zaselaka iz Podhuma. Glavne radove izvodio je Milan Vulić iz Podhuma po planu pekara Mane Trbojevića Kuturovca i Mile Jančića iz Trojvrha. Ova dvojica zajedno sa Danom Bocom iz Kunića, Radom Grkovićem Racanovim iz Latina i Simom Pešutom Milčekovim iz Janje Gore obavljali su taj posao oko miješanja i pečenja kruha. Za odvoz žita u mlin, dovoz brašna i vode, te odvoz kruha do ceste kod Vorkapića, kao i za ishranu radnika pekare bili su zaduženi stanovnici Bunjevaca, Vulića i Malbaša. U zaseoku Vorkapićima kruh je preuzimao i dalje odvozio Rade Paskas iz Kunića. Kapacitet ove pekare

bio je 210 kg kruha u jednom pečenju. Pekara se nalazila u neposrednoj blizini talijanskog garnizona u Vojnovcu, a svega oko 2,5 km bila je udaljena od željezničke pruge i ceste Plaški — Josipdol. Ova pekara radila je od proljeća 1942. g. do početka 1944. i u tom periodu nikad nije bila otkrivena.

Pored svakodnevnog staranja o ishrani partizanskih jedinica seoski NOO-i obezbjeđivali su partizane i s nizom drugih potreba: odjećom, obućom posteljinom, alatom za rušenje i slično. Prikupljanje ovih i drugih predmeta vršeno je stalno, a na tom poslu najviše su angažirane omladinke iz organizacija SKOJ-a i SMG-e, te žene, članice AFŽ-a. A neki predmeti prikupljani su kampanjski prema datim potrebama. To je najčešće činjeno u pripremama nekih obimnijih partizanskih akcija. Tako su u pripremi Plaščanske partizanske čete za napad na oružničko-domobransko uporište u Dabru omladinke i žene iz Kunića obezbjedile za svakog borca po jednu plahtu za maskiranje, zatim rukavice, čarape, pulovere i šalove. U ovom poslu priskočile su im u pomoć omladinke i žene Međeđaka, Trojvrha i Vojnovca. Između ostalih u sakupljanju i izradi pomenutih predmeta bile su neumorne: Milka, Nada i Mara Klipa iz Klipine Drage, Zorka i Soka Kosanović iz Kunića, Nedjeljka Grba iz Međeđaka te iz Trojvrha i Vojnovca: Radojka Mudrić, Duka Šupica, Milica Vukas, Maca Miščević, Ljubica Vukas, Milka Mudrić, Nada Šupica, Ljuba Klipa, Mara Mudrić, Mara Klipa i mnoge druge.

I u pripremi napada na oružničko-domobransku posadu u Tržiću, koji je počeo 22. februara 1942. g., prikupljani su odjevni predmeti za partizane učesnike te akcije i to najviše u Podhumu, drugom dijelu Latina, Janjoj Gori, Laptu, Veri, prvom dijelu Plaške Glave, Donjem Jezeru, Zebiću i Tuku. Tada su samo seoski NOO-i Lapta, Vere, Zebića i prednjeg dijela Plaške Glave dobili zadatak da prikupe 100 plahti za maskiranje. Ovu obavezu ispunile su organizacije SMG-e, SKOJ-a i odbori AFŽ-a ovih sela. Najprije je prikupljeno platno pa su se zatim plahte šivale na mobi u kući Soke Ninković Mićine u Veri. U ovom poslu, kao i inače uvijek, posebno su se istakle omladinke: Soka Ninković, Mara Šumonja, Jelka Grahovac i Milka Šumonja iz Vere; Mara Skorupan Ilina, Danica Skorupan Vujić, Marija Skorupan Francuskinja, Milka Skorupan Vujić, Soka Momčilović, Milka Skorupan Usar iz Lapta; Marija Ralić Đuđina, Milica Ralić Radina, Marija Komadina, Manina, Milica Opsenica Milina i Dara Opsenica Mladenova iz prvog dijela Plaške Glave; Sofija Vukelić Zilina iz Zebića i mnoge druge.

U toku ove zime seoski NOO-i prihvatili su se i obaveze prikupljanja hrane i opreme za partizansku bolnicu u Zbjegu. Na tom poslu najviše su angažirane omladinke i žene iz Podhuma, drugog dijela Latina, Janje Gore, Tuka i Gornjeg Jezera. I ovdje su se, između ostalih pokazale neumornim omladinke: Danica Popović, Đeđa Sedlar, Mika Kokotović, Dara Kovačević, Milka Egić, Nena Sedlar, Dara Vukelić, Mara Bunjevac, Nada Jakšić i Mara Pešut iz Latina; Nada Jančić, Jelena Miščević, Maca Jančić, Nena Jovetić, Bosa Popović, Rozina Turkalj

i Cvijeta Popović iz neposredne okoline Josipdola; kao odbornice AFŽ-a: Milica Pešut, Soka Kosanović, Marija Pešut, Stoja Medaković, Duka Šušnjar, Danica Vukas, Mara Vezmar i Marta Radojčić iz Janje Gore, te Smilja Miščević iz Josipdola, kao i odbornice AFŽ-a Latina — Milka Grahovac, Anica Medaković, Draga Grahovac, Danica Vukelić i mnoge druge.

Spominjući ove kampanje, gotovo je nemoguće utvrditi sve one poslove koje su tokom ove zime obavljali NOO-i u Plaščanskoj dolini, posebno u obezbjeđenju hrane i odjevnih predmeta za partizanske jedinice. Statistički to se najvjerovatnije neće nikad moći utvrditi, a koliko je poznato učesnicima, to se ni tada nije mjerilo ni zapisivalo. Ali je zato poznato svim partizanima tog vremena i cijelom narodu Plaščanske doline da su partizani, bilo kada da su došli i u bilo koje od pomenutih sela, uvijek doživjeli prisan prijem i ispraćaj.

U toku ove zime ni omladinci nisu bili bez posla. Njih su seoski NOO-i angažirali na svim poslovima koje su obavljali rezervni odredi i seoske straže, a mnogi od njih u ovom periodu pripremljeni su i upućeni u sastav partizanskih jedinica. Između ostalog u ovo vrijeme rezervni odredi bili su mnogo angažirani na poslovima izviđanja neprijateljskog kretanja, kao i u obezbjeđivanju stanovništva. Pripadnici tih odreda takođe su angažirani i na izgradnji zajedničkih zemunica u pribrežnim šumama. Tako je na primjer samo u predjelu Huma izgrađeno ovakvih 7 zemunica pod rukovodstvom Dušana Bunjevca Kolara iz Vojnovca. Znatnu pomoć seoskim NOO-ima pružili su rezervni odredi u obezbjeđenju pomenutog transportiranja žita.

U ovom zimskom periodu seoski NOO-i otpočeli su i s organizacijom radionica. Tako je organizirana kovačka radionica u Vorkapićima u kući Jovana Vorkapića Kovača, koja se kasnije premješta u kuću Milana Grahovca, a zatim u kuću Jose Vukelića Kovača. U ovoj radionici izrađivane su i bombe za potrebe partizana, a cjelokupnim poslom rukovodio je Milan Bunjevac Kolar. Slična radionica organizirana je i u kući Radovana Grkovića, gdje je pored ostalog vršena i opravka oružja.

U zaseoku Bunjevcima tamošnji NOO uspostavio je partizansku ambulantu u kojoj su liječeni ranjeni i bolesni partizani, a i stanovnici. Ovu ambulantu redovno je posjećivao dr Ivan Sladkov, liječnik u Plaškom. On je iz Plaškog dolazio ilegalno u ovaj zaselak, a njegovo obezbjeđenje na tom putu bila je briga organizacije SKOJ-a Plaškog.

Ovo bi bila samo skica iz djelovanja seoskih, sektorskih i Općinskog NOO-a do kraja aprila 1942. godine na području Plaščanske doline i okoline, a zahvata uglavnom srpska sela. U hrvatskim selima na ovom području do tada nisu bili organizirani NOO-i osim u Sabljacima gdje je djelovao ilegalni NOO. Međutim, već u ovom periodu aktivisti NOP-a probijali su se u Carevo Polje i Cerovnik i tamo otpočinju sa stvaranjem organizacija NOP-a na ilegalnoj osnovi, među kojima i NOO-a. Na tom poslu najviše su radili Franjo Špehar i Joso Tomšić pa je već u tom periodu iz tih sela počela ilegalnim kanalima da pristiže

materijalna pomoć za partizanske jedinice, a stizali su i, što je bilo od posebne važnosti, podaci obavještajne prirode. U svemu tome bilo je najvažnije to što su u ovim selima počele da rastu simpatije tog naroda prema NOP-u.

Branko Sedlar

GAJO SLUŠA RADIO-MOSKVU

Kraj je decembra 1941. godine. Borci partizanskog voda Hum zasjeli oko ognjišta u kući Mane Sekulića-Sušića u Toboliću i iščekuju da proradi njihov prvi radio-aparat. Upravo toga dana su borci iz odreda Joso Trbojević Kadet, Rade Miščević, Joso Miščević, Dušan Vorkapić Busović i Mile Miščević »nabavili po zadatku« radio-aparat s antenom i akumulatorom od učitelja u Cerovniku i sada su ga namještali da čuju vijesti. U namještanju akumulatora Joso Trbojević Kadet neoprezno ga nagnu pa mu se prosu kiseline po hlačama. Ta se kiselina brzo probi i opržI kožu na nozi. Ali Joso se na to ne osvrće. Tko mari za takve »sitnice« u ovom tako dugo očekivanom trenutku. Oko Jose se iskupili borci i očekuju šta će raditi. On je inače mornarički podoficir, vezista. Svi znaju da se razumije u tehniku radio-aparata pa mu i ne daju nikakve primjedbe, kako bi to inače običavali u drugim prilikama. Joso spretno razape antenu od kuće do trešnje, poveza je s radio-aparatom i uključi akumulator.

Noć je već dobro poodmakla. Pri svjetlu luča samo se vidi radio-aparat i po koje lice. Dima ima dosta i štipa za oči. U ugljenici je potpuna tišina. Samo se čuju otkucaji srca. Ljudi su uzbuđeni i napeto očekuju glasove iz »te kutije«. Joso okreće dugme radio-aparata. Traži Moskvu. Odjednom se začu glas spikera: »Govori Moskva! Govori Moskva!« U isti mah ču se glas i nekog od boraca: »Evo je.« Lica boraca se ozariše i kao da pojačaše svjetlo luča. Vijesti su bile radosne. Spiker je govorio o junačkom otporu jedinica Crvene armije. Vijesti su bile kratke. Ubrzo se čula himna Sovjetskog Saveza — znak da je emisija završena. Tog momenta skoči Gajo s tronošca i baci kapu uvis. Bio je presretan. Vijesti su ga toliko oduševile da se nije mogao uzdržati. Počeo je da grli borce i nešto veselo da uzvikuje što se više nije moglo ni razabrati jer su se i ostali počeli veseliti s Gajom, izražavajući to suviše glasno.

Veselje je nastavljeno do iza pola noći. Pridružili su im se mještani. Bio je to prvi radio-aparat u Toboliću, prve radio-vijesti za partizane i prvi put da borci voda Hum čuju direktno glas iz daljine — iz Sovjetskog Saveza, zemlje velike nade za sve porobljene narode Evrope.

Nedeljko Bunjevac

POMIRENJE STRANAČKIH SUPARNIKA

Pošto smo formirali sektorski NOO, ja, Dušan Kosanović Mudrak i Danica Vulić dogovarali smo se kako da sprovedemo pripreme za izbore za seoske NOO-e na terenu našeg sektora. Kako smo dobro poznavali naše ljude i njihove probleme, kao i običaje, dogovorili smo se da najprije sazovemo sastanak na kojem bi pozvali samo domaćine kuća i pojedine poznatije ljude i da s njima raspravimo neka od pitanja koje smo smatrali nužnim, prije nego što bi se prišlo izboru seoskog NOO-a. Među tim pitanjima na prvom mjestu bilo je raščišćavanje netrpeljivosti stvorene u ranijim stranačkim borbama. Znali smo da je zbog tih odnosa bilo više ljudi koji nisu godinama međusobno razgovarali, a sada u našim poduhvatima, gdje se tražilo jedinstvo pogleda, ocijenili smo da se prije svega to mora riješiti tj, likvidirati nepovjerenje jednih prema drugima. Kao drugo po važnosti smatrali smo da razriješimo probleme koji su najviše pogađali omladinu, posebno žensku. I od ranije a i sada bilo je mnogo slučajeva da pojedini domaćini nisu dozvoljavali omladincima i omladinkama da posjećuju sastanke ni da učestvuju u nizu drugih društveno-političkih poslova. Također smo smatrali za važno da sa domaćinima porazgovaramo o materijalnom pomaganju partizana, posebno u ishrani. Na kraju smo se dogovorili da se takav sastanak održi u kući Jose Vukelića Kovača u zaseoku Vukelićima. U pogledu pozivanja ljudi na sastanak rasporedili smo se tako da svaki od nas troje obiđe po nekoliko kuća i da se svaki domaćin lično pozove na sastanak, s tim da mu se prethodno objasni cilj i značaj sastanka.

Prije nego što smo pošli da pozivamo ljude na sastanak, ja i Dušan Kosanović Mudrak smatrali smo nužnim da prethodno zajednički razgovaramo s našim očevima. To smo smatrali zato što je moj otac bio vođa SDS a Dušanov JRZ u selu i ocijenili smo da od njihovog pomirenja u mnogome zavisi uspjeh planiranog sastanka, kao i da će to uticati na ostale da se pomire. I zaista u tome našem poduhvatu potpuno smo uspjeli. Obadvojica očeva pomirili su se i, na naše iznenađenje, pružili nam punu podršku u sazivanju sastanka, obećavši nam da će pomoći NOP u svemu onom koliko dozvoljavaju njihove mogućnosti.

Pošto smo razbili ovaj »led«, pošli smo da pozivamo ljude na sastanak. Čineći to nismo nailazili na neki poseban otpor. Istina bilo je tu i tamo pojedinaca koji su govorili: Ja ću dati sve što od mene tražite, ali nemojte da idem na sastanak. Ovo su uglavnom govorili oni koji su se više od ostalih plašili odmazde neprijatelja ako se dozna za njihovo učešće na sastancima. A bilo je i nekih koji su se suprotstavljali održavanju takvih sastanaka. Međutim, od pozvanih ogromna većina se odazvala i došla na sastanak.

Taj sastanak održan je, koliko se sjećam, 20. novembra 1941. g. u pomenutoj kući. Bilo je prisutno oko 50 ljudi a sastankom smo rukovodili ja i Dušan Kosanović Mudrak. Bilo je mnogo pitanja koje su po-

stavljali prisutni pa smo ih odmah razrješavali. Nakon dužeg razgovora svi prisutni raniji stranački protivnici izmirili su se međusobno i sa sastanka nitko nije otišao kući dok sva postavljena pitanja nisu raščišćena.

U našem ranijem razgovoru mi smo više bili skloni da se bira jedan NOO za selo Latin II. Međutim na ovom sastanku bilo je dosta prijedloga da se zbog udaljenosti pojedinih zaselaka izaberu i posebni NOO-i pa je na kraju zaključeno da se izaberu četiri seoska NOO-a — Kokotovići, Varoš, Egići i Bunjevci. U raspravljanju o pružanju materijalne pomoći partizanima prvi je istupio Milan Grahovac predlažući da se snabdjevanje hranom partizana vrši organizirano i da to bude javno. On je odmah predložio da prvih 8 dana to čini zaselak Grahovci, a zatim da se to vrši redom po zaseocima. Na kraju je rekao da on već sutra šalje jedno tele u Humski vod. Njegov prijedlog je prihvaćen jednoglasno. Najduže je razgovor vođen o omladini. Tu je došlo do znatno oprečnih mišljenja, ali na kraju preovladalo je mišljenje da se omladincima i omladinkama omogući da aktivno učestvuju u svim akcijama koje budu poduzimali seoski NOO-i i da budu ravnopravno zastupljeni prilikom njihovog izbora.

Bilo je i niz drugih pitanja kao na primjer kako postupati s onima koji su u radnom odnosu — željezničari, općinski činovnici, fizički radnici i drugi. Ovo pitanje nije na ovom sastanku raščišćeno, već je ostavljeno da ga se razriješi na izbornim sastancima.

U ovom našem razgovoru najviše su pitanja i prijedloga davali Gojko Ralić, Milan Vukelić Tele, Mane Bunjevac Papak, Radića Medaković, Dušan Grahovac Nikolin, Milan Vukelić Gnjatin, Mane Vukelić Mašan, Milić Medaković Cole, Mane Bunjevac Đerman, Rade Grković Racanov, Pero Kovačević Mirkov, Dane Grahovac Milanov, Nikola Janjatović Jolić, Aleksa Bunčić i Milan Bunjevac Kitan. Svi ovi su zaslužni da su mnoga sporna pitanja uspješno riješena. Ali i poslije ovoga sastanka gotovo svi ovi su aktivno pomagali nama u pripremama i sprovođenju prvih izbora za seoske NOO-e.

Branko Sedlar

PLAŠCANSKA PARTIZANSKA CETA

Krajem 1941. godine na prostoru Plaščanske doline djelovala su tri partizanska voda pod komandom Štaba 3. bataljona 2. KPO, ukupne jačine 65 boraca. Pošto su potrebe za izvođenje oružanih akcija na ovom prostoru iziskivale veću koncentraciju partizanskih jedinica kao i usaglašavanje njihovog djelovanja, to se u Štabu 3. bataljona došlo do zaključka da bi najcjelishodnije bilo da se za ovo područje formira partizanska četa koja bi pod njegovom komandom djelovala u čitavoj Plaščanskoj dolini i okolini, s posebnim zadatkom koncentričnog na-

padanja na neprijateljske komunikacije od Javornika do Josipdola. Za ostvarivanje ove zamisli postojali su realni uslovi. U ovo vrijeme na prostoru Plaščanske doline i okoline gotovo je bio završen proces općeg opredjeljenja masa za NOP. Ljudstva koje se dobrovoljno javljalo za stupanje u partizanske jedinice bilo je dovoljno, čak i za formiranje novih četa, ali nije bilo oružja, što se trebalo nabaviti putem izvođenja uspješnijih akcija. Jezgra za formiranje takve čete postojala je i to: Samostalni partizanski vod Vera, vod Pištenik i Humski vod koji se mogao izdvojiti iz sastava 1. (tobolićke) čete 3. bataljona, inače sastavljen isključivo od ljudstva s područja općina Plaški i Josipdol.

Navedene zaključke prihvatio se da izvrši Branko Latas, politički komesar 3. bataljona. Već u prvom pokušaju dobio je potpunu podršku starješinskog i boračkog sastava Humskog i Verskog voda, dok je ćelija KPJ Plaški u zajednici s ćelijom KPJ Lapat preuzela na sebe zadatak da obezbijedi izvršenje ove zamisli. Isto tako postojali su znaci da bi ovu zamisao mogli da prihvate i borci voda Pištenik. Mada je taj vod u izvjesnom smislu već tada smatran četničkim kod nekih rukovodilaca s područja kotara Slunj, preovladalo je mišljenje da će ga se ipak privoliti da uđe u sastav novo zamišljene partizanske čete. Tako je i došlo do sastanka predstavnika sva tri voda koji je održan 24. decembra 1941. g. uveče u kući Đuđe Vukasa Čiče. Ovim sastankom rukovodio je Stevo Čuturilo a bio je prisutan i dotadašnji politički radnik u Plaščanskoj dolini Drago Domjanić koji je bio predviđen za političkog komesara te čete.

Na ovom sastanku uglavnom se raspravljalo o formiranju jedinstvene partizanske čete za Plaščansku dolinu i okolinu. U toku sastanka ispoljeno je razmimoilaženje u pogledu vršenja akcija protiv talijanskog okupatora, posebno na željezničku prugu od Javornika do Josipdola. Mogućnosti izvođenja takvih akcija nisu u potpunosti odobravali predstavnici voda Pištenik. Ovi se također nisu u potpunosti slagali s prijedlogom da se vodovi objedine na jednom mjestu, već su zahtijevali da budu locirani na svojim dosadašnjim prostorima. Poslije duže rasprave, koja je na momente bila i žučna, došlo se do zajedničkog dogovora da se od navedena tri voda formira partizanska četa koja bi bila u sastavu 3. bataljona kao njegova Treća četa pod nazivom Plaščanska. Također je usvojen prijedlog da komandir čete bude Stevo Čuturilo, a politički komesar Drago Domjanić, dok su vodnici i politički delegati trebali ostati isti osim za vod Veru gdje je bio predviđen za vodnika Duro Večerinović. U pogledu okupljanja vodova na jedno mjesto usvojeno je gledište da isti ostanu i dalje u svojim dotadanjim logorima. Ovo je pravdano time što su vodovi već imali izgrađene logore a potencijalne ljudske i materijalne rezerve da pogoduju tadašnjim prebivalištima, pa se tako može lakše dočekati proljeće kada bi se moglo pristupiti objedinjavanju svih vodova na jedno mjesto. Kasnije se pokazalo da su ovom prilikom ipak prevladavala uskogrudna lokalistička shvatanja, a i krile su se posebne namjere, naročito u vodu Pištenik.

Tako su vodovi i dalje ostali na svojim terenima, udaljeni jedan od drugoga i do tridesetak kilometara. Gotovo slična situacija bila je i kod ostalih četa 3. bataljona, pa se to smatralo normalnim. U slučaju Plaške partizanske čete to je bilo više opasno zbog lošeg političkog stanja u vodu Pištenik. U njemu su se već tada počele javno ispoljavati pročetničke tendencije, a također i na terenu koji je pokrivao. Usljed velike udaljenosti komandovanje, politički i neposredniji uticaj komande čete i organizacije KPJ Plaški znatno su bili otežani, a ponekad, zbog velikog snijega, gotovo paralisani. Ako bi neko od političkih radnika uspio doći u ovu jedinicu, zadržao bi se svega dan ili dva što je bilo nedovoljno za čvršće političko usmjeravanje.

Na pomenutom sastanku prihvaćena je zamisao objedinjenog komandovanja u smislu sprovođenja zajedničkog programa akcija. Tu su se svi prisutni predstavnici vodova dogovorili da će komanda čete, samostalno ili uz konsultiranje komandnih vodova planirati akcije za četu u cjelini ili posebno za vodove, ili pak za neke njene dijelove, što će zavisiti od datih potreba i naređenja iz Štaba 3. bataljona.

Poslije ovog sastanka uslijedili su novi događaji koji su u izvjesnom smislu izmijenili nešto od onog što je dogovoreno. Još u toku te noći 24/25 decembra uslijedio je napad talijanskih jedinica na logor Samostalnog partizanskog voda Vere u Krasnici. Talijani su zapalili logor pa je nađeno rješenje da se borci ovoga voda prebace u Kunić i smjeste po kućama. Isto tako u toku noći 5/6. januara 1942. g. uslijedio je napad i na logor Humskog voda kod Tobolića. I tom prilikom logor je zapaljen a borci ovog voda prešli su u zaselak Vezmare na području sela Janja Gore. Ovi i neki drugi događaji imali su uticaja u pogledu bržeg oformljavanja čete i objedinjavanja komandovanja.

Nije pronađen dokumenat o zvaničnom formiranju ove čete od strane Štaba 3. bataljona pa se ne može pouzdano utvrditi od kog datuma ona i dejstvuje kao četa. Prema sjećanjima učesnika smatra se da ovi vodovi djeluju kao sastavni dio čete od navedenog sastanka. Međutim, prema analizi nekih dokumenata bilo bi vjerodostojnijim da njeno dejstvo počinje upravo od prelaska Humskog voda na područje Plaščanske doline. Upravo od tog momenta taj vod prestaje da dejstvuje pod komandom 1. čete (tobolićke) 3. bataljona.

Također nije sačuvan dokumenat o starješinskom sastavu voda čete prilikom njenog formiranja kao i o određivanju naziva. Iz dokumenata kasnijeg perioda vidljivo je da se ta četa zvala — Treća četa 3. bataljona »Stjepan Milašinčić«, 2 KPO. Ali isto tako i u narodu i kod njenih boraca odmah od početka ustaljen je naziv — Plaščanska partizanska četa. Isto tako iz dokumenata je vidljivo da je dotadašnji vod Hum dobio naziv — Prvi, Samostalni partizanski vod Vera — Drugi i vod Pištenik — Treći vod 3. čete. Međutim kod boraca i naroda, a i u nekim dokumentima zadržani su raniji nazivi — Humski, Verski i Pištenički vod. Prema sjećanjima učesnika komandni sastav ove čete u početku je izgledao ovako: Komandir Stevo Čuturilo, politički komesar Drago Domjanić, vodnik 1. voda Gajo Bunjevac, dok za

političkog delegata nije utvrđeno tko je tada bio određen. Desetari su bili u tom vodu Ranko Vezmar i Mile Miščević; vodnik 2. voda Đuro Večerinović Gedžo, politički delegat Pero Šumonja Kraljić i desetari Đuro Kliska Brđanin i Đuro Tepavac Lala; vodnik 3. voda Đuro Ralić Lakanov, politički delegat Dragan Milošević i desetari Đuro Vidaković i Milan Kosanović.

Sačuvan je dokumenat brojnog stanja i naoružanja 3. bataljona od 15. februara 1942. g. u kojem stoji da 3. četa ima 68 boraca naoružanih sa 65 pušaka, 5 pištolja i 1 puškomitraljezom.

Odmah po prelasku 1. voda u Kunić pristupilo se njegovom organizacionom učvršćenju i pripremanju za izvođenje akcija. S ovim vodom najčešće su se nalazili komandir i politički komesar odakle su komandovali s ostala dva voda. U početku januara 1942. g. ovaj vod stupio je u tijesnu saradnju sa grupom partizana iz Kunića pa se i njegova djelatnost proširila i u pogledu obezbjeđenja prelaska kurira i materijala na relaciji Zbjeg — Kunić — Drežnica i obratno. Tih dana u ovaj vod došli su Stevo Bunčić i Dušan Grba Duća, a nešto kasnija Božo Grba i Đoko Stjepanović iz Međeđaka. Isto tako ovom vodu se priključuju iz 1. voda Lazo Miščević Prodanović i Vlado Kovačić, dok Stevo Popović Lončar obavlja političke zadatke u Kuniću a priključuje se ovom vodu prilikom odlaska istog u akciju. Upravo tada selo Kunić postaje čvrsta baza svih partizana koji su tu boravili ili tuda prolazili, a zaselak Klipina Draga jedna od glavnih relejnih stanica GŠH za pravce Gorski kotar — Kordun — Lika.

Uoči nove 1942. godine jedan dio ovog voda učestvovao je zajedno s omladinom u organizovanju dočeka Nove godine s narodom u školi u Kuniću, dok je drugi dio izvodio diverzantsku akciju na željezničkoj pruzi u Sabljačkoj Draži kod Vojnovca. Ova akcija nije donijela željeni uspjeh. Uslijed loše postavljene mine vlak je, naišavši 1. januara u 4 sata, prošao normalno. Samo su bila polupana stakla na prozorima lokomotive od puščane vatre.

Poslije prelaska Drugog voda iz Tobolića njegovi borci smješteni su u početku po kućama u zaseocima Tuk i Vezmari a kasnije su, prema potrebi prelazili u zaseoke Lisac, Dragu, Egiće, Bunjevce i druge ispod planinskog Masiva Huma i Strmice. U svim ovim zaseocima borci su primani kao najdraži gosti. Spavali su na podu sa zastrtom slamom koja se s vremena na vrijeme mijenjala. Borci su se u početku hranili u kućama u kojima su i boravili ili se pak vršio svakodnevni ravnomjerni razmještaj, a kasnije se hrana kuhala za cio vod ili se pak prikupljala i donosila iz susjednih zaselaka.

Vapaji za oružjem

Pod kraj 1941. i početkom 1942. g. zapao je neobično velik snijeg, pa su i uslovi za izvođenje češćih akcija makar i manjeg obima, bili jako teški i ograničeni. Veliki snježni nameti koji su negdje prelazili preko

dva metra visine i hladnoća do minus 20° C onemogućavali su bilo kakav uspješniji manevar jedinica, lišenih bilo kakvih pomoćnih sredstava za takve prilike. Neprijateljske snage su već bile izgradile ili su izgrađivale veća uporišta duž željezničke pruge i u mjestu Plaškom, s orijentacijom koncentrisanja jakih snaga u odbrani saobraćajnice od L. Jesenice do Ogulina. Otuda, mada u znatno nepovoljnijoj situaciji, i partizani su bili prisiljeni da se u izvršavanju svojih borbenih zadataka orijentišu na napade objekata na željezničkoj pruzi i svega onog što je vezano za nju. Međutim, za takve zadatke stalno se osjećao veliki nedostatak pomanjkanja oružja.

Stoga je bila razumljiva jedna od glavnih preokupacija komande Čete i svih boraca, koja je inače dugo trajala, kako doći do oružja. Ona je posebno pojačavana činjenicom da je na desetine ljudi bilo spremno i htjelo da stupi u partizanske redove, a nisu primani jer nisu imali oružje. Mnogi od tih vršili su i pritisak na četu da na bilo koji način nabavi oružje.

U traženju sebe i svojih snaga u tom pravcu karakteristična su i dva pisma komandira Steve Čuturila — jedno od 16. 1. 1942. upućeno komandantu GŠH i drugo upućeno nekoliko dana kasnije Savi Vukeliću u Drežnicu. U oba pisma naglašeno je traženje pomoći u oružju jer se svakodnevno javlja sve više ljudi spremnih da ga prihvati, kao i pomoći u naoružanom ljudstvu jer su prilike takve da nužno pretpostavljaju uništenje željezničke pruge i protjerivanje neprijatelja u Ogulin. Nezavisno od stepena subjektivnosti u ocjeni prilika u Plaščanskoj dolini, koja je inače znatno prisutna u ovim pismima, ona ipak daju približnu sliku osnovnih smjernica partizanskih akcija, borbenog raspoloženja naroda, njegovog ekonomskog stanja i spremnosti u prihvaćanju većih partizanskih jedinica.

Međutim ova pisma i slična lutanja objektivno su se morala pretvoriti u uzaludne vapaje. To i druge okolnosti sve više su utjecale na komandu Čete i sve borce da se upornije angažiraju na pronalaženje sopstvenih rješenja u dolaženju do oružja. Oružane akcije izvedene tokom januara 1942. godine, upravo imaju prizvuk u tom pravcu.

Prvi je počeo Neđeljko Bunjevac. Osmatrajući okolinu nije prošlo dugo vremena. Od je već 15. januara razoružao jednog Talijana i odmah se uključio u sastav 2. voda. Sličan podvig izveli su 19. januara Bogdan Latas Vrška, Nikola Šušnjar Gajin i Mile Vučetić. Njih trojica su ispod zaselka Stanić, nedaleko od Plaškog, sačekali dvojicu talijanskih vojnika koji su se uputili u potragu za hranom, razoružali ih i odveli u Štab 3. bataljona. Nekako u početku februara Mile Vučetić, Mane Brdar i Rade Šušnjar razoružali su jednog talijanskog podoficira u neposrednoj blizini zaseoka Medakovići (Drlići) i odveli ga u Štab 3. bataljona. Slično ovim 17. februara su Branko Latas i Slavko Klobučar Čort, vraćajući se sa sastanka u Plavča Dragi za Zbjeg saznali od pionira da su u selo ušla dvojica talijanskih vojnika, pa su odmah krenuli tamo, razoružali ih i poveli sa sobom.

U međuvremenu snage Čete, odnosno vodovi izvršavali su mnogobrojne zadatke: obezbjeđenje sela od iznenadnog upada neprijatelja, sopstveno sređivanje redova, nastojanje da se objedine komandovanje i snage Čete i pripreme za izvođenje većih i zamašnijih akcija, suzbijanje tendencija da svako selo oformljuje partizansku jedinicu za sebe, obezbjeđenje prelaza kuririma i grupama na relaciji Gorski kotar — Kordun i obratno, političko djelovanje u selima, ispomoć ili direktno učešće u organiziranju NOO i drugih organizacija NOP-a po selima, učešće u reguliranju društveno-političkih odnosa među stanovništvom itd. Uz sve te i druge poslove i dalje se nastojalo na pronalaženju načina kako da se savladaju vremenske poteškoće i razni otpori u planiranju oružanih akcija, posebno onih koje su trebale da donesu najbolje rezultate u dobijanju oružja.

Jedna od takvih akcija izvedena je od 18. do 20. januara. U ovoj akciji po prvi puta učestvuju sva tri voda, odnosno cijela 3. četa. Pošto je dan ranije primljena vijest da se oružničko-domobranske snage iz Saborskog pripremaju za upad u sela Medaricu i Ljupču, komanda Plaščanske partizanske čete odlučila se da im organizira zasjedu sa snagama sva tri voda i onemogući ih u njihovom poduhvatu. Iako je bilo vrlo hladno vrijeme s velikim snijegom, snage Čete su brzo stigle u Medaricu. Smjestivši se po kućama odakle su na smjenu organizirali zasjede, borci su ovdje ostali gotovo tri dana. Međutim oružničko-domobranske snage se nisu pojavljivale. U međuvremenu stigla je vijest da su »ustaške« snage ušle u Kunić, pa su snage 2. voda brzo prebačene tamo. Tako je ova prva akcija 3. čete završena bez borbenih rezultata.

Odmah po povratku 2. voda u Klipinu Dragu prišlo se planiranju akcije napada na talijansku posadu kod pumpne stanice u vrelu rječice Dretulje. Pod rukovodstvom komesara Čete Drage Domjanića 2. vod je ovu akciju izveo 24. januara. Iako povedena vrlo drsko, akcija nije uspjela u potpunosti. Nužnošću da se likvidiraju 2 talijanska vojnika koji su se iznenada pojavili na vrelu, namjere partizana su otkrivene i pokrenuta posada u odbranu, pa se od daljeg napada moralo odustati. Međutim, i ovaj »krnji« uspjeh za koga su posebno zaslužni Drago Domjanić, Vojo Skorupan i Lazo Miščević Prodanović imao je ogroman odjek na čitavu Plaščansku dolinu. Koliko je ova akcija, izvedena usred dana, ulijevala vjeru narodu u pobjedu, ona je još više zastrašujuće djelovala na Talijane tim što se ovo desilo neposredno u blizini Plaškog gdje je bilo smješteno preko 500 vojnika.

Mitraljeski rafali na Kapeli

U posebnu vrstu podviga spadaju oni koje su borci 3. čete činili u zimu 1942. u obezbjeđenju kurira i pošte na relaciji Kordun — Gorski kotar, posebno u prolazu preko Kapele. Upravo preko ovog planinskog masiva put je bio najteži, jer je pored visokog snijega trebalo savladati i bespuće, što je uspijevalo samo onima koji su od ranije dobro

poznavali svaki kutak i posebno ćudi ove, velikom šumom obrasle planine. A sve partizanske staze za Drežnicu i dalje upravo su vodile preko nje.

U sistemu ovog obezbjeđenja najvažnije je bilo osigurati stalno funkcioniranje veza između GŠH koji se tada nalazio u Zbjegu i Štaba pGO u Drežnici. Sve partizanske staze od Zbjega preko Podhuma ili Janje Gore vodile su preko željezničke pruge i ceste u neposrednoj blizini talijanskih garnizona Plaški i Vojnovac. Na putu za Kunić ove komunikacije su najčešće prelažene kod Latina. Prelaz na tom mjestu iziskivao je i posebnu opreznost, jer su se gotovo svakog sata prugom kretale talijanske patrole, obezbjeđenja jačine voda, a ponekad i više od toga. Od Kunića prema Drežnici također se morala pojačati opreznost pri prelazu ceste koju su kontrolirale talijanske ili oružane snage NDH. Zbog stalnog pojačavanja kontrole ovih komunikacija ponekad je obezbjeđenje za prelaz preko istih trebalo organizirati kao bilo koju akciju.

Obezbjeđenje partizanskih staza uglavnom su vršile snage 1. i 2. voda 3. čete, prvi lociran istočno, a drugi zapadno od glavne komunikacije koja presijeca Plaščansku dolinu. Prelaze u pravcu Drežnice obično je obezbjeđivao Prvi, a obrnuto Drugi vod. Pored toga Drugi vod je davao obezbjeđenja prelaza preko Kapele gdje je snijeg bio visok i preko 2 metra, a prtinu se nije moglo gotovo nikada ugaziti. Kako NOP do tada nije čvršće bio zahvatio Sabljake, to se moralo zaobilaziti pa su i sva komuniciranja vršena kroz šumu. Kasnije, u drugoj polovini februara, kada je sjedište GŠH premješteno u Drežnicu, isti je pokušao da skrati vrijeme održavanja veze s Kordunom uspostavom stalne relejne stanice u Plavča Dragi. I ovu vezu su obezbjeđivale snage 1. i 2. voda, a funkcionirala je svega mjesec dana da bi se ponovo prešlo na staru trasu.

S kakvim su se teškoćama i opasnostima nosili borci u obezbjeđivanju ovih veza najilustrativnije pokazao je događaj iz noći od 21/22. januara 1942. godine. U toku 21. januara u Klipinu Dragu stigla je pošta GŠH, koju je trebalo najhitnije prebaciti u Drežnicu. Ovu poštu su nosili kuriri GŠH Jovo Ličina i Milan Kosanović, a pratnju od desetak partizana obezbijedio im je 2. vod 3. čete. Tako velika pratnja data im je više zbog velikog snijega kojeg dva čovjeka nisu mogla savladati. Probijajući se kroz smetove i snježnu mećavu, pred zoru kolona je kod ceste na Kapeli, nedaleko od lugarske kuće naišla na oružničku zasjedu. Tu su poginuli Milan Kosanović Kićin i Jovo Ličina dok je, Vlado Kovačić teško ranjen.

Poslije ovog slučaja na ovoj relaciji više se nisu dešavala slična iznenađenja. Na prelazima željezničke pruge i ceste između Plaškog i Vojnovca i za čitav daljnji rok NOR-a nije poznato da je bilo tko nastradao, iako je taj pravac stalno korišten. Svi prelazi ovim pravcem bili su tako sinhronizirano organizirani da su pri izviđanju pruge i ceste jednaku odgovornost primali partizani koji su se nalazili u obezbjeđenju, kao i civili pribrežnih sela koji su i najčešće vršili izviđanje.

Đabarska akcija

Iz razmišljanja o potrebi izvođenja akcija većih razmjera, ne samo s 3. četom, već i sa više jedinica iz susjednih regiona, što je bilo prisutno u komandi Čete kroz cio januar rezultirala je odluka da se pođe u napad na oružničko-domobransko uporište u Dabru. Naime, potkraj januara komanda Čete dobila je dopis od Štaba Otočačkog bataljona »Božidar Adžija« u kome je ovaj obavještava o namjerama da 1/2. februara izvrše napad na Dabar i istovremeno ih poziva da uzmu učešća u toj akciji. Proučivši taj dopis i konsultirajući jedan dio boraca, komanda Čete je s oduševljenjem prihvatila poziv. Inicijativu u tome posebno je imao komandir Čete Stevo Čuturilo, a svestrano su ga podržali oni borci 2. voda koji su rodom iz Dabra. Likvidaciju ovog oružničko-domobranskog uporišta komandir je smatrao vrlo značajnim potezom u stvaranju uslova za prodiranje ideja NOP-a u hrvatska sela brinjskog i otočačkog kotara. Oslobođenjem Dabra vršilo bi se čvršće povezivanje slobodnih teritorija Like i Gorskog kotara, a preko Plaščanske doline i Korduna. A time bi se, što je posebno bilo značajno, stvorile daleko pogodnije mogućnosti koncentracije partizanskih snaga ovog dijela Like i Plaščanske doline na uništenje željezničke pruge Vrhovine — Plaški, što se inače smatralo najvažnijim zadatkom toga perioda. Ovome treba dodati i činjenicu, što nije bilo bez utjecaja na donošenje odluke, da se komandir s dijelom svojih boraca morao krajem 1941. povući s tog područja, pa se sada pružala povoljna prilika za revanš.

Odmah po prihvaćanju poziva komanda Čete preduzela je niz mjera kako bi svestranije pripremila borce za uspješno izvršenje akcije. U međuvremenu, na samom početku priprema, u Klipinu Dragu stigao je komandant PGO Veljko Kovačević u pratnji ojačane desetine partizana, naoružane pored pušaka i s 1 puškomitraljezom. Kako mu na putu do Zbjega nije više bila potrebna tako jaka pratnja, dozvolio je ovoj desetini da se priključi Plaščanskoj četi u akciji na Dabar. Ojačani ovako, komanda Čete se s 2. vodom već sutradan prebacila u Janju Goru kod 1. voda pa su zajednički nastavili s izvođenjem daljnjih priprema, a odatle su lakše mogli da požuruju u tom pravcu i 3. vod. Poslije dva dana u suton su krenuli pravcem Pištenik — M. Kapela — Dabar. Na tom putu trebao im se priključiti i 3. vod. Međutim, do toga nije došlo. Poslije kraće rasprave komanda ovog voda otkazala je poslušnost pa su snage 1. i 2. voda nastavile put bez 3. voda, stigavši kasno u noć u zaselak Bobiće iznad Dabra. Ovdje su uhvaćene veze sa snagama Otočačkog bataljona i u toku narednog dana izvršene posljednje pripreme za napad.

Ove, i snage Otočačkog bataljona otpočele su s napadom pred svanuće 2. februara. Napadom je rukovodio komandant Otočačkog bataljona Stipe Ugarković Palenta. U toku prvog dana borbe neprijateljske snage potisnute su iz spoljnih objekata obrane i satjerane u crkvu, popov stan i zgradu oružničke postaje, odakle su pružale žilav otpor. Toga

dana poginuli su Stevan Vukelić Tele i Mile Pešut Topolina. Slijedeće noći i u toku sutrašnjeg dana borbe su nastavljene s naizmjeničnom žestinom, ali bez većih rezultata. Tek u sumrak uspjelo je jednoj grupi dobrovoljaca da se probiju u kuću ispred same zgrade oružničke postaje. U ovoj grupi bili su: vodnik 2. voda Đuro Večerinović Gedžo, politički delegat 2. voda Pero Šumonja Kraljić, borci iz 2. voda Stevo Lončar, Milan Šumonja i Rade Šušnjar, borci iz Drežnice Nikola Tomić, Mile Zrnić, Ivica Sertić Brko i Pero Ivošević, te Franjo Potrka borac iz Otočačkog bataljona. Ova grupa pritajena u kući trebala je da otpočne juriš kada sve ostale snage pođu u opći napad.

Do očekivanog napada nije došlo. Kako su 4. februara ujutro opkoljenom uporištu u Dabru pohitale u pomoć talijansko-domobranske oružničke snage iz Otočca i Brinja, rukovodstvo partizanskih jedinica, koje je inače ovu akciju vodilo slabo i dosta neorganizirano, odustalo je od daljnjeg napada, a da nije obavijestilo grupu boraca koja se nalazila **u** kući pored zgrade oružničke postaje. Našavši se tako u bezizlaznom položaju, ova se grupa odlučila na probijanje bez obzira na ishod. U tom poduhvatu poginuli su Pero Šumonja Kraljić, Stevo Lončar, Milan Šumonja i Ivica Sertić Brko, dok je Franjo Potrka, borac iz Otočkog bataljona, izvršio samoubistvo prije juriša. Nikola Tomić se izvukao u toku noći prije ovog juriša poslan da izvjesti rukovodstvo napada o situaciji, dok su Đuro Večerinović, Mile Zrnić, Pero Ivošević i Rade Šušnjar, uspjeli da se probiju iz »podruma smrti« neozlijeđeni, osim Đure Večerinovića koji je bio lakše ranjen.

Kad su se uveče iskupili preostali borci 1. i 2. voda, nastala je mučna situacija. Iz Plaščanske partizanske čete poginulo je 5 boraca i 1 ranjen, izgubljeno 5 pušaka i 1 puškomitraljez, municija gotovo sva potrošena, borci izmoreni i ovim događajem utučeni, a poneki i razjareni, spremni da traže krivce i da se s njima obračunaju. Došlo je do izvjesnog međusobnog nepovjerenja, posebno između onih preživjelih iz »podruma smrti« i onih koji su ih »prepustili« na milost neprijatelju. Upravo tako su ih otpuživali u prvom momentu. Posebno su u tom momentu padale teške riječi na račun rukovodilaca akcije. Zelja za »obračunom« ovih prenosila se i na ostale borce. Ipak se na kraju uspjelo smiriti duhove i smoći snage za drugarski dogovor kako sada stupiti pred narod Plaščanske doline.

Ishod akcije u Dabru bio je trenutno porazan, što nije ostalo bez posljedica. Kod pojedinaca po selima odmah su se osjetili znaci kolebanja. Ma koliko da je postojala jaka svijest o tome da nema pobjede bez žrtava, tu i tamo postavljeni su zahtjevi da se ne ide u akcije koje ne daju rezultate. A bilo je i takvih, inače do kraja odanih NOP-u, koji su otvoreno izražavali nepovjerenje prema komandiru Čete Stevi Čuturilu, a padale su i teške riječi optužbi i na račun komandanta Otočačkog bataljona Stipe Ugarkovića Palente. Mada je u cjelokupnosti ove dobronamjerne kritike bilo jakih prizvuka pretjerivanja i neobjektivnog sagledavanja događaja, prigovor je ipak u osnovi bio na svom mjestu. Kasnije se doznalo da je i Štab grupe

KNOPO ovu akciju ocijenio kao neuspjelu, pa čak i štetnu. U izvještaju političkog komesara toga Štaba od 12. 2. 1942. između ostalog rečeno je: »Akcija u Dabru nanijela nam je mnogo štete jer nije bila niti pripremljena, a niti dobro rukovođena«. Smatrajući da narod kao što prati naše uspjehe jednako tako prati i naše neuspjehe i da je uvijek tačno obaviješten o razlozima i krivicama za pojedine neuspjehe, u istom izvještaju predloženo je GŠH da se ispita do koga je krivica za neuspjeh akcije u Dabru. I zaista, istraga je izvršena, ali njeni rezultati nikada nisu saopćeni široj javnosti. Komandant Otočačkog bataljona Stipe Ugarković Palenta, između ostalog povukao je konzekvence i za neuspjeh ove akcije.

Narod Plaščanske doline s velikim žaljenjem primio je vijest o pogibiji boraca u napadu na Dabar, posebno Pere Šumonje Kraljića, Stevana Vukelića. i Steve Lončara najomiljenijih partizana u ovom kraju. Međutim, iskreno oplakivanje svojih boraca nijednog momenta nije shvaćano tragedijom. Jedino su pročetnički orijentirani pojedinci pokušali neuspjeh u ovoj akciji iskoristiti za svoje ciljeve. Slično onome što su činili povodom neuspjelog napada na talijansku posadu kod kuće Miće Vukasa u Plavča Dragi. Odmah poslije akcije ovi su se razmilili po nekim selima, otvoreno istupajući protiv partizana. Kako je ta propaganda, zadirući u najosjetljivije osjećaje naroda, mogla da ima i uspjeha, rukovodstvo NOP-a preduzelo je odmah mjere da se što istinitije objasni ovaj neuspjeh i pripremi narod na dalje žrtve, koje su u ratu neminovne. U tom pravcu intenzivno se radilo na planiranju jedne ili više uspjelih akcija, kao najboljem rješenju u takvim situacijama.

Pokušaj sređivanja stanja u 3. vodu

Na Drugom savjetovanju vojno-političkih predstavnika Like, Kordune, Banije, Gorskog kotara i Hrvatskog primorja održanom 30. i 31. januara 1942. GŠH u Zbjegu, u određivanju smjernica narednih operacija partizanskih jedinica precizirani su i zadaci dejstva na području Plaščanske doline i okoline. U sklopu osnovnog težišta na uništavanju željezničke mreže Zagreb — Ogulin, Ogulin — Sušak i Ogulin — Split, postavljeni su i konkretniji zadaci da se aktiviraju jedinice oko Plaškog i vrše pritisak na samo mjesto, — da se unište rezervoari za vodu kod Plaškog i u Ličkoj Jesenici i potpuno onesposobi Željeznička pruga L. Jesenice — Vrhovine.

Prilazeći izvršavanju ovih zadataka, rukovodstvo NOP-a na Kordunu smatralo je nužnim da se prethodno izvrše temeljite političke pripreme. U tom pravcu na sastanku KK KPH Slunj od 2. februara razmatrana je politička situacija u Plaščanskoj dolini posebno u 3. vodu Plaščanske partizanske čete. Optužbi djelovanja i postupka pojedinaca i voda kao cjeline bilo je više. Zapažene su vidnije pročetničke orijentacije kod nekih boraca, pa čak i kod rukovodećeg kadra. Pojedinačno

ili grupno uz znanje vodnika i delegata neki pripadnici ovog voda, često-pod parolom borbe protiv ustaša, vršili su pljačke po hrvatskim selima pokušali ubijati prolaznike hrvatske nacionalnosti i maltretirati čobane. Pored toga učestali su i napadi na istaknutije aktiviste NOP-a L. Jesenice, Begovca i Blata, lažno ih optužujući da su neprijatelji NOP-a. U tom smislu ubili su najboljeg borca voda Milana Ogrizovića čiju su smrt dugo prikrivali lažnim obavještavanjem da je nekuda nestao. Razmatrajući ove i slične optužbe na pomenutom sastanku je donijeta odluka da se ovaj vod razoruža, kako bi se spriječile pročetničke snage da ovu jedinicu i narod L. Jesenice, Blata i Begovca gurnu u izdaju NOP-a.

Poslije ovog sastanka vod je pozvan u Močila i odmah po pristizanju razoružano je ukupno 25 boraca i rukovodilaca. Sada se prišlo temeljitoj istrazi da bi se pronašli krivci i kaznili. U istrazi su učestvovali predstavnici Štaba grupe KNOPO KK KPH Slunj i Štaba 3. bataljona »Stjepan Milašinčić«. Po njihovoj ocjeni, posebno komesara Veće Holjevca koji se najviše angažirao u ispitivanju svakog pojedinca, krivci za tako loše stanje u vodu su bili vodnik i delegat Duro Ralić i Dragan Milošević. Isti su priznali da su vršili pljačke i ubili navedenog partizana. Prema izvještaju istog komesara Milošević je na saslušanju priznao da je imao vezu s Talijanima i da je bio njihov agent, da je često odlazio u Plaški i tamo se zadržavao i po 15 dana, a odlazio je i više puta u Škare te okolinu Dabra, gdje se sastajao s nekim četničkim propagatorima. Ralić je dejstvovao uglavnom pod utjecajem Miloševića, a i sam je održavao veze s nekim četnički orijentiranim ljudima čak i s »majorom Rašetom« a inače je bio uglavnom inicijator svih pljački i ubistava po selima.

Rezultati istrage saopćeni su svim borcima voda. Oni su se saglasili s time da su Ralić i Milošević glavni krivci i da zaslužuju kaznu. Poslije toga su Đuro Ralić i Dragan Milošević osuđeni na smrt i strijeljani a ostalim borcima je vraćeno oružje. Za novog vodnika postavljen je Đuro Vidaković, a za političkog delegata Milan Kosanović. Ovakvim završetkom predstavnici KK KPH Slunj, Štaba grupe KNOPO r Štab 3. bataljona 2. KPO smatrali su da su odnosi u ovom vodu raščišćeni i da je sada samo potrebno reorganiziranom vodu ukazati veću pomoć, kao i posvetiti veću pažnju političkom djelovanju na njihovom terehu. Međutim, daljnji tok događaja opovrgao je ovu ocjenu. Istraga nije razotkrila četničko jezgro u vodu, što nije bilo bez utjecaja u slabljenju budnosti u odnosu na taj vod u kasnijim događajima. Upravo obrnuto, poslije ove istrage četničko jezgro se još više pritajilo s jedne i pojačalo svoje veze s Talijanima, s druge strane, očekujući pogodan trenutak za otvorenu akciju.

Zaista, poslije ovog događaja preduzete su opsežne mjere da se ozdravi političko stanje u vodu i selima u kojima je djelovao. Prividno, te su mjere podržane od cijelog voda. Čak je bilo momenata da su njegovi borci pokazivali i izvanrednu hrabrost već u prvim akcijama oko Plaškog, L. Jesenice i na Tržiću.

Već 6/7. februara ovaj je vod, predvođen komesarom 3. bataljona Brankom Latasom, izveo uspješnu akciju na vodovodnu pumpu u vrelu Dretulje kod Plaškog preko koje se napaja željeznički vodovod prema Ogulinu i L. Jesenici. Akcija je izvedena pod vrlo teškim vremenskim uslovima. Snijeg je bio visok blizu metar, a temperatura dostizala i do blizu 30° C ispod nule. Iznenađenje je bilo potpuno. Komesar bataljona je s vodom, obišao glavno obezbjeđenje neprijatelja, naišao iz pravca Plaškog i u jednom skoku likvidirao je neposredno obezbjeđenje bez pucnja. Zaplijenjene su 2 puške, municija i oprema, a zatim uništena sva postrojenja i zgrada zapaljena. Tek kada su vidjeli plamen, Talijani su intervenirali, ali kasno. Već tada su partizani podaleko odmakli u putu za svoju bazu.

Ohrabreni ovim poduhvatom odmah se prišlo planiranju akcije za rušenje vodocrpa u L. Jesenici. Već 10. februara ta je akcija izvedena, ali bez uspjeha. Međutim od tog zadatka se ipak nije odustalo. U noći 12/13. februara, dok je 2. vod unzemiravao talijansku posadu kod vrela Dretulje, Treći vod je, opet predvođen komesarom 3. bataljona Brankom Latasom, izveo sada vrlo uspjelu akciju na istom mjestu, tj. na vodocrp u L. Jesenici. Tom prilikom polupani su svi uređaji za napajanje i zaplijenjeno je 30 bombi, 300 metaka, 10 ćebadi i nešto drugog materijala. Žrtava kod voda kao ni kod neprijatelja nije bilo. Upravo, talijansko obezbjeđenje se ovog puta uspjelo izvući. Pod kojim se okolnostima ono uspjelo izvući, u ocjeni izvedene akcije od strane Štaba 3. bataljona nije se raspravljalo. Međutim kasniji događaji su pobudili sumnju da to nije možda učinjeno s prethodnim dogovorom s talijanskim doušnicima koji su djelovali u ovom vodu. Osim sumnje, tada to nije svestranije razmatrano, a ni do danas ona nije nestala niti je dokazana.

Sve tri ove akcije bile su dovoljne da Štab 3. bataljona, a i ostali, steknu gotovo puno povjerenje u ovaj vod u cjelini.

Učešće 3. čete u tržićkoj operaciji

Tržićka operacija otpočela je 22. februara u 6 sati. Izvođena je u duhu smjernica datih na pomenutom savjetovanju u GŠH, s bližim zadatkom likvidacije oružničko-domobranskih uporišta u Primišlju i Tržiću, čime se postiže čvršće povezivanje slobodne teritorije Korduna i Gorskog kotara preko Plaščanske doline. Za ovu operaciju obrazovan je združeni partizanski odred od 1. i 3. bataljona 2. KPO, 2. bataljona 1. KPO i nekoliko rezervnih odreda s terena 3. bataljona 2. KPO sve pod komandom Roberta Domanija, komandanta 2. KPO.

Treći bataljon 2. KPO dobio je zadatak da napadne i razoruža oružničko-domobransku posadu ti Tounjskom Tržiću, da onesposobi most na rijeci Mrežnici i da spriječi prodor neprijateljskih snaga za koje se pretpostavljalo da će iz pravaca Slunja i Ogulina pokušati da priteknu u pomoć napadnutoj posadi. U okviru ovog zadatka 1. i 2. četa oja-

čane s 3. vodom 3. čete napadali su oružničko-domobransku posadu u Tržiću, dok su preostala dva voda 3. čete držali položaje prema Kamenici, sprečavajući prodor neprijateljskih snaga od Ogulina. Jedini puškomitraljez, kojim je 3. četa raspolagala, pridodat je 2. četi što je oslabilo i onako nedovoljnu vatrenu moć dvaju vodova, posebno izraženu u nedostatku municije.

Borba za Tržić bila je oštra i vrlo žestoka, kako u napadu na posadu, tako i kod obezbjeđenja. Dobro utvrđen neprijatelj uporno se branio, naročito iz škole na koju je napadao i 3. vod 3. čete. Samo nekoliko trenutaka poslije otpočinjanja napada na Tržić pošli su im u pomoć oružnici i domobrani iz Kamenice. Upornom vatrom 1. i 2. voda 3. čete (Plaščanske) ovaj napad je odbijen. Ubrzo poslije toga stigao je pred položaje dvaju vodova talijanski bataljon iz Ogulina, jačine 100 skijaša i 400 alpinaca. S ovim snagama prihvaćena je borba i vođena do predveče, kada su se navedeni vodovi morali povući jer su utrošili svu municiju.

Učešće 3. čete u tržićkoj operaciji i njeno čvrsto držanje u sukobu s elitnim i brojčano daleko nadmoćnijim talijanskim jedinicama imalo je višestruk značaj. Pored sticanja ogromnog borbenog iskustva u samo jednom danu, od posebnog je značaja vraćanje međusobnog povjerenja boraca, poljuljanog u dabarskoj akciji. Posebno se to ispoljilo u borbi s talijanskim alpinistima koji su maskirani u bijela odijela, pokušali da zaobiđu četne položaje i napadnu je s leđa. Iako je svaki borac jasno vidio da su talijanske snage daleko brojno jače, nitko se nije povlačio niti davao znake panike. Prilegli u zaklone disciplinovano i pribrano, svi su kao jedan uporno odbijali sve nasrtaje neprijatelja. A kada je palo naređenje za povlačenje, ono je izvršeno organizirano i u najboljem redu.

O ovakvom držanju čete u tržićkoj operaciji brzo su se pronijele vijesti u Plaščansku dolinu i okolinu. Pobjeda je slavljena u svim selima. Pročetnička propaganda, taman što se počela pojavljivati s odlaskom čete u akciji, sada je brzo ućutkana. Ishod tržićke akcije obradovao je i mnoge pripadnike rezervnih partizanskih odreda koji su očekivali da će ovom prilikom dobiti oružje. Međutim, njima je bilo i najteže kada su čuli da je od čitavog plijena 3. četi pripao samo 1 puškomitraljez koji je dodijeljen 3. vodu pošto se on u ovim borbama vrlo dobro držao.

Formiranje četvrtog i petog voda

Iako je težište stavljeno na organizaciono i političko učvršćivanje Plaščanske partizanske čete kao osnovne oružane snage za čitavu Plaščansku dolinu i okolinu, tendencije formiranja novih partizanskih jedinica za pojedina sela ili pak grupu sela pojavljivale su se, u jačoj ili slabijoj formi, čitavu zimu 1942. Ideja o formiranju posebne partizanske jedinice na terenu Kunića i Međeđaka, kojoj bi se pridružili i ustanici Troj-

vrha, dugo nije napuštena. Komanda Čete ovu je ideju suzbila, a ni ustanici nisu bili jedinstveni u opredjeljivanju. Dok su se jedni iz Klipine Drage i okoline uključili u 2. vod odmah po njegovom dolasku u Kunić, drugi to nisu učinili smatrajući da treba formirati posebni vod od partizana ovog kraja, koji bi se onda uključio u sastav Plaščanske partizanske čete. Vjerojatno je ova grupa omladinaca, predvođeni Ilijom Petrovičem i drugim htjela da ima svoju jedinicu koja bi i zvanično nosila naziv sela iz kojeg se formira. A pojavljivale su se i izvjesne težnje da se partizani Kunića i okoline uključe u PGNOPO. Ovim i sličnim stavovima suprotstavljala se komanda 3. čete posebno komandir Stevo Čuturilo. Po sjećanju i shvaćanju Vase Kosanovića Kićina narod ovog kraja nije prihvaćao tada ni ono što mu je nametao Mane Kosanović Čošan, koji je imao neposredne veze s Drežnicom a ni sve ono što je zahtijevao Stevo Čuturilo.

Poslije dabarske akcije komanda Čete je nastojala da se ovaj problem do kraja raščisti. Sjećajući se dobro toga događaja Lazo Miščević Prodanović kaže: »Vraćajući se s liječenja iz Zbješke bolnice susreo sam se sa Stevom Čuturilom u Vezmarima. Odmah smo počeli razgovor o situaciji u Kuniću. Tada mi je Čuturilo rekao u svom poznatom stilu: Slušaj ti, Lazo, u Kuniću ima oko 20 ljudi koje treba »ukokati«. Oni imaju puške, a neće da uđu u naš 2. vod. Ja sam mu na to odgovorio — Šta će onda ostati ako toliko pobijemo? Time je razgovor o »kokanju« bio završen. Nastavili smo razgovor o tome kako te ljude uključiti u ostale vodove čete. Na kraju smo se dogovorili da ja pođem u Kunić ustanovim o čemu se radi i pokušam riješiti to sporno pitanje.«

Odmah po dolasku u Kunić Lazo Miščević-Prodanović se sastao s Ilijom Petrovičem i još nekim partizanima koji su ga upoznali sa situacijom u Kuniću i predložili mu da se o tom pitanju održi sastanak u Bocama. Na ovom sastanku održanom najvjerojatnije polovinom februara ispostavilo se da stanje nije onakvo kako ga je ocijenio Stevo Čuturilo. Omladinci iz Kunića već mnogo su ranije bili obrazovali partizansku jedinicu i nazvali je Kunićki vod, ali u sastavu Plaščanske partizanske čete. U stvari to je bio njen 4. vod. Vod je vršio stalna obezbjeđenja prema Modruši i Plaškom, posebno u odsustvu 2. voda, 3. čete. Inače svi su njegovi borci bili spremni da vode borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika na bilo kom mjestu. Iz ove ocjene rezultiralo je sada i formalno priznavanje ove jedinice kao 4. voda Plaščanske partizanske čete i potvrđen raniji izbor komandnog kadra u kojem su bili Stevo Grba Lajtar, vodnik i Ilija Kosanović Petrovič, politički delegat. U vodu je tada bilo 18 boraca naoružanih različitim oružjem. U tom sastavu oni su inače aktivno djelovali od kraja januara. Vršili su organiziranje zasjeda na Kapeli, obezbjeđenje puta kuririma za Drežnicu i obratno, vršili pretragu za oružjem i slično.

Slične tendencije u stvaranju novih jedinica postojale su i na području sela Podhum i Latin. Čak što više ovdje su se javljale ideje da se za ova dva sela obrazuje partizanska četa. Prvi začeci takvih ideja uočavaju se odmah poslije formiranja Plaščanske partizanske

čete, posebno poslije povlačenja njenog 1. voda s područja Tobolića Nosioce takvog shvaćanja teško je utvrditi, ali se pouzdano zna da su tu ideju rado prihvaćali i podržavali mnogi pripadnici rezervnih partizanskih odreda. Najvjerojatnije da se ona u tim odredima i začela a smatra se da joj je bio sklon i Dušan Kosanović Mudrak. Prema sjećanju učesnika ta ideja se počela jače osjećati u vrijeme izgradnje rezervnog logora za Humski partizanski odred, odnosno 1. vod 3. čete 3. bataljona 2. KPO.

Neuspjehom dabarske akcije, ova ideja je potisnuta i ponovo se javlja u vrijeme tržićke operacije, kada je dio ljudstva iz rezervnih odreda stajao pozadi »fronta« u nadi da će doći do oružja i uključiti se u Plaščansku partizansku četu. Kako se ta očekivanja nisu ispunila, Dušan Kosanović Mudrak se samoinicijativno odlučio da organizira potragu za oružjem. Pozvao je Simu Miščevića i Nikolu Kosanovića Kvržicu da mu pomognu. Tako su 9. marta izvršili napad pištoljima na dva talijanska vojnika u blizini željezničke stanice Vojnovac. Oba vojnika su ranjena i razoružana. Predajući puške, Dušan Kosanović Mudrak predložio je komandiru Stevi Čuturilu da se na području sela Podhum i Latin formira novi partizanski vod koji bi ušao u sastav Plaščanske partizanske čete. Pošto je dobio odobrenje, on je pošao na zadatak i za nekoliko dana vratio se u zaselak Egići s 14 boraca za koje je kod seljaka »našao« 3 vojničke, i uzeo od seoske straže nekoliko lovačkih pušaka. Tome, sada Petom vodu, za vodnika je postavljen Dušan Kosanović Mudrak i za političkog delegata Gojko Grahovac, do tada politički komesar rezervnog partizanskog odreda Latin. Međutim, kako ovo nije bilo u skladu s partizanskom vojnom formacijom, vod je ubrzo rasformiran. Jedan dio boraca uključen je u sastav 1. i 2. voda dok je drugi upućen u seoske partizanske straže i rezervne odrede.

Nevjesta za sve

Poslije tržićke operacije Plaščanska partizanska četa povratila se na svoj teren sa zadatkom da nastavi dejstva na prugu L. Jesenica — Plaški u duhu smjernica datih na pomenutom savjetovanju. Ubrzo poslije njenog povratka na teren Plaščanske doline stigla je i 1. četa 3. bataljona 2. KPO, pa je s obje ove čete 6. marta poslije podne organizirana zasjeda talijanskom obezbjeđenju željezničke pruge 3 km od željezničke stanice L. Jesenice. Prilikom nailaska Talijana iz reona zasjede 3. voda 3. čete neki od boraca bez komande je opalio jedan metak. Upozoreni tim pucnjem Talijani su se dali u bjekstvo pa vatra iz zasjede, s djelimičnim pokušajem gonjena, nije dala nikakve rezultate.

Poslije ove akcije čete su se vratile na svoje terene. Ubrzo poslije toga dato_ je novo naređenje da Plaščanska partizanska četa stupi u vezu sa Štabom PGNOP odreda radi izvođenja zajedničkih akcija. U tom cilju u Drežnicu je otišao politički komesar Čete. Pored dogovora o oružanim akcijama njegov zadatak je bio da se razmotre neka pita-

nja zajedničkog djelovanja u hrvatskim selima oko Modruša, Josipdola i Cerovnika gdje je utjecaj NOP-a bio još uvijek slab. I taman kada se očekivala realizacija ovoga, stiglo je novo naređenje da se pristupi rušenju pruge Plaški — Vrhovine da neprijatelj ne bi mogao izvršiti najavljenu proljetnu ofanzivu na slobodnu teritoriju Korduna.

Ove izmjene naređenja, inače s vojnog gledišta normalne, neki borci iz Čete počeli su komentirati povezujući momente gdje je sve Četa od nove godine učestvovala i kakve je akcije izvodila. Neki su u tim »analizama« Četu vidjeli u gotovo uvijek najisturenijim ulogama pa su je u šali nazvali — nevjesta za sve.

Postupajući po tom novom naređenju Štaba grupe KNOPO od 19. marta, komandant 2. KPO Robert Domani 24/25. marta došao je u zaselak Egići. Zajedno s njim došla je i 2. četa 2. bataljona 1. KPO. Odmah po dolasku, komandant 2. KPO Robert Domani u zajednici s političkim komesarom 3. batoljona Brankom Latasom, pristupio je izradi plana dejstva 3. bataljona i posebno, njegove 3. čete.

Raspolažući s podacima da talijanske jače snage iz Ogulina namjeravaju krenuti u pravcu Slunja, komandant 2. KPO dao je u zadatak 3. četi da izvrši rušenje željezničke pruge između Josipdola i Vojnovca kako bi olakšali položaje ostalim snagama 3. bataljona koje su vršile pritisak na neprijatelja u okolini Slunja.

Za ovu akciju pozvan je i 4. vod (Kunićki) pa se sada ponovo našla čitava Četa na okupu. Za pomoć u rušenju pruge mobilizirano je oko 80 ljudi iz rezervnih partizanskih odreda s potrebnim alatom. S vodovima i ovim ljudstvom izvršene su sve pripreme u toku 27. marta a na zadatak se krenulo u toku noći 27/28. marta. Po pristizanju u reon Sabljačke drage 28. marta u svanuće 1. vod, bez jedne desetine, zasjeo je položaje prema Vojnovcu, dok je 3. vod, ojačan desetinom iz 1. voda to isto učinio prema Josipdolu. Oba ova voda imala su zadatak obezbjeđenja rezervnog odreda u rušenju pruge a u slučaju voza da ga propuste do mjesta oštećenja a zatim da učestvuju u napadu na njega. Drugi i četvrti vod organizirali su rušenje pruge i imali zadatak da napadnu na dolazeći vlak i unište ga. Poslije rastavljanja šina u blizini Lokve čekalo se poduže na nailazak vlaka što je djelovalo na remećenje discipline kod zasjeda. Tako su neki borci svojim pokretima otkrili položaje u momentu nailaska vlaka, pa je strojovođa primjetivši to, brzo vratio vlak natrag prema Ogulinu, izbjegavši puščanu vatru koja je na njega bila otvorena.

Poslije povratka u Egiće izvršena je analiza akcije u kojoj je komandir Čete uvjeravao komandanta 2. KPO i komesara 3. bataljona da je do neuspjeha došlo slučajno, a da će slijedeća akcija biti daleko bolje pripremljena. Objašnjenje je prihvaćeno i zaplanirana slijedeća akcija na željezničku prugu između L. Jesenice i Javornika. Radi izvršenja tog zadatka sve snage su 1. aprila krenule u L. Jesenicu gdje je trebalo da se pripremi za akciju, kao i da organiziraju ljudstvo iz rezervnih odreda L. Jesenice, Begovca i Blata za učešće u rušenju pruge i tt komunikacija.

U putu za L. Jesenicu, u zaselku Tuku ove snage je, prema ranijem dogovoru, sačekala 1. četa istog bataljona pa je to iskorišteno za polaganje zakletve za obje jedinice koje je izvršeno u prisustvu naroda. Poslije ove svečanosti nastavljeno je s općenarodnim veseljem do kasno u noć. U međuvremenu 3. vod 3. čete otišao je u L. Jesenicu radi organiziranja smještaja i ishrane za sve jedinice, kako je ranije bilo planirano. Negdje oko pola noći u L. Jesenicu stigle su i ostale jedinice pa su borci raspoređeni za spavanje u kućama zaseoka Podpolje.

Izdaja i zločin pred Balinkom

U toku 2. aprila izvršene su sve političke i materijalne pripreme za akciju, kako s partizanskim jedinicama, tako i s ljudstvom iz rezervnih odreda koje je trebalo da učestvuju u rušenju pruge. Održani su posebno skojevski i partijski sastanci na kojima su izvršene analize ranijih akcija i podvučen značaj naredne, posebno s gledišta pružanja pomoći kordunaškim partizanima koji se rvaju s neprijateljskom ofanzivom. Kako je toga dana sve bilo u znaku predstojeće akcije i to je raspoloženje iskorišteno za održavanje općenarodnog zbora na kome su govorili komandir 3. čete Stevo Čuturilo, komesar 3. bataljona Branko Latas, komandant 2. KPO Robert Domani, komesar 2. čete 3. bataljona Nikola Čikara i komesar 3. čete Drago Domjanić (Adolf Steinberger). Poslije ovog zbora održani su sastanci sa svim borcima gdje im je skrenuta pažnja na značaj akcije.

Noć se bila već dobro spustila kada su svi ovi poslovi bili gotovi pa se krenulo na spavanje. Raspored za spavanje izvršen je po kućama. Smještena su u svaku kuću od 2 do 4 borca. Ovakav raspored isplanirala je komanda 3. voda u ulozi domaćina. Ovakvo cjepkanje boraca po kućama nekima se iz 2. voda nije sviđalo pa su tražili objašnjenje kod komandira Čete Steve Čuturila. Ovaj je samo mahnuo rukom dajući im do znanja da je to sve u redu pa se na tome i završilo. Jedino komandir 2. čete 2. bataljona 1. KPO Đorđe Momčilović nije dozvolio da se njegova četa tako cjepka već je zahtijevao da borci budu na okupu. Tom zahtjevu je udovoljeno pa je isti Četu smjestio u jednu kuću.

Ustajanje za sve jedinice određeno je u tri a pokret u četiri sata poslije pola noći kako bi se već u 6 sati našli na određenim mjestima spremni za izvođenje akcije. Obezbjeđenje spavanja 3. čete te noći 2/3. aprila vršio je 3. vod, dok se 2. četa 2. bataljona 1. KPO sama obezbjeđivala, pošto je i mjesto njenog odmora bilo udaljenije. Kako su svi borci udobno smješteni u dobro zagrijane prostorije, oni su odmah pospali. Selom je vladala potpuna tišina kada je komandir Čete Stevo Čuturilo raportirao komandantu 2. KPO Robertu Domaniju da je sve u redu i da mogu i ostali poći na spavanje. Poslije toga raporta zadržali su se kraće vrijeme utvrđujući još neke pojedinosti za akciju, pa su i oni pošli na počinak, svaki prema ranijem rasporedu kojeg su izvršili

•domaćini. Branko Latas i Drago Domjanić otišli su zajedno u jednu kuću, Stevo Čuturilo odsjeo je kod svog brata, jedino je Robert Domani smješten sam u kuću gdje mu je domaćin ukazao »posebnu čast«.

Negdje oko ponoći nastalo je ono čemu se nije nitko nadao osim organizatora podle izdaje. Đuro Vidaković, Rade Knežević i Milan Ralić zajedno s nekim žandarima izvršili su hapšenje petorice rukovodilaca Roberta Domanija, Branka Latasa, Drage Domjanića, Steve Čuturila i Nikole Čikare. Pošto im je pošlo za rukom pohapsiti rukovodioce, odmah su s čitavim 3. vodom prešli na razoružavanje ostalih boraca 1. i 2. voda. Po dvojica trojica upadali su u kuće, uzimali oružje, a zatim budili borce i davali im objašnjenje da je došao odred iz Močila i pohapsio rukovodioce pod sumnjom da su izdajnici, da se u šumama Kapele nalazi 3000 četnika koji su došli iz Like i spremaju se da već sutra zaposjednu čitavu Plaščansku dolinu, da partizanski pokret vode ustaše i da je pokret u raspadanju. Kada su se borci razbudili s ovakvim objašnjenjima i saznali da su ostali bez oružja bilo im je jasno da je u pitanju izdaja, ali svaki pokušaj da se nešto čini na bolje bio je uzaludan. Suprotstavljanje boraca galamom i psovkama nije imalo efekta. Rečeno im je da su oko kuća postavljene straže i da se nitko ne usuđuje da izađe do svanuća »jer bi mogao nastradati«, a onda, kada se situacija raščisti moguće je da im se vrati i oružje.

I pored ovih prijetnji i realne opasnosti neki od boraca iz 1. i 2. voda uspjeli su da se izvuku u toku noći i dođu do 2. čete 2. bataljona 1. KPO. Od razoružanih boraca nitko nije imao pravu sliku šta se dešava s rukovodiocima pa su zahtijevali da se sastanu s njima, ali su u tome drsko odbijeni. I dalja sva nastojanja da se nešto ipak dozna ostala su uzaludna. Tek kada se počelo svitati, razoružani borci su primijetili da se oko njih ništa naročito ne dešava, osim što nema pohapšenih. Nekako u to vrijeme čuli su se i potmuli puščani pucnji iz pravca Balinke a zatim i mitraljeski rafali. Sada se određenije predpostavljalo da je to obračun s pohapšenim rukovodiocima.

Pri toj neizvjesnosti, u međusobnom razgovoru, došlo se do zaključka o organiziranom izvlačenju k 2. četi 2. bataljona 1. KPO i Koritima. Prihvaćajući se brda, borci su postajali sigurniji, iako su bili bez oružja. Sada su se vodovi podijelili po grupama i krenuli svojim bazama. Jedino je grupa Dabrana iz sastava 2. voda ostala u L. Jesenici, »čekajući da im se povrati oružje«. Već sam taj postupak izazvao je sumnju kod ostalih boraca da i ova grupa nije u vezi s pučistima, pa su nastojali da se i njih što prije oslobode.

Što su dalje odmicali od mjesta izdaje, borcima se sve više povraćala snaga i raslo uvjerenje da nastave još odlučnije borbu protiv okupatora i svih izdajnika, među kojima sada i četnika 1. i 2. voda 3. čete. Kolebanju nije bilo mjesta. Vijest da su svi pohapšeni osim Nikole Čikare, na najgnusniji način pobijeni i zatim bačeni u duboku provaliju zvanu Balinka ma koliko da je teško pala i izazvala duboku tugu u duši svakog borca, još više ih je očeličila da istraju u borbi do konačne pobjede.

Milan Pešut

PRVA ČETA, TREĆEG BATALJONA — OPKOLI!

Mi Plaščani prešli smo potkraj 1941. godine u svoj logor, zvani Hum, koga smo izgradili zajedno s drugovima iz Partizanskog voda Tobolić. Tobolićani ,su bili smješteni po kućama, a najviše u kući Mane Sekulića Šolića. U ovom selu je krajem 1941, godine bilo 48 partizana. Izgledali smo kao prava vojska. Imali smo i svoju kasarnu — baraku u kojoj su bile smještene i dvije »zefir« peći, kao i drugi pribor za stanovanje i spavanje. Pored ove barake bila je i jedna manja koja nam je služila za kuhinju i trpezariju. Neprijatelj je izgleda dosta znao o nama, pa je težio da nas uništi. Šestog januara 1942. napao je logor oba voda i iznenadio nas.

Dan ranije neki drugovi iz našeg Humskog voda pitali su me da li bi išli kući uoči Badnjeg dana da nešto bolje pojedu, presvuku se i da će doći odmah sutradan. Ja sam im kao komandir to dozvolio jer sam računao da će nešto od toga i nama donijeti u logor pa ćemo se svi počastiti. Svaki je sa sobom odnio i svoje oružje. Tako su u logoru Humskog voda ostali samo noćna patrola i stražari. S njima sam ostao i ja. Te večeri sam otišao nešto kasnije na spavanje. U logoru su sa mnom spavali Dane Medaković i Stevo Vukelić.

Oko 5 sati ujutro odjeknuo je pucanj iz puške. Tome nisam pridavao nikakve važnosti zbog Badnjaka. Računao sam da time neki oď Toboličana, po starom običaju, najavljuje dolazak Božića. Pucanj su čuli i dvojica drugova koji su sa mnom spavali u baraci. Pitali su me da li čujem pucanj. Odgovorio sam im potvrdno. U tom momentu je ušao u baraku i naš stražar i izvjestio nas o tome pucnju. Odjednom se čuo i mitraljeski rafal. Sada sam se drukčije osjećao. Znao sam da mi nemamo mitraljeze. Odmah mi je bilo jasno da je netko napao tobolićki logor. Iskočili smo iz barake. Mitraljeska paljaba se još više pojačala, ali se kod nas još ništa nije primjećivalo. Brzo smo se udaljavali od našeg logora i birali pogodne položaje za borbu. Kada smo se malo odmakli, vidjeli smo da već gore kuće. Odjednom smo iza nas čuli eksploziju bombi u našem logoru. Sada nam je bilo jasno da smo i mi napadnuti. Poslije toga je i naš logor počeo gorjeti. Već je počelo pomalo svitati pa smo tražili bolje položaje za borbu. U to su počele dolaziti i naše patrole. Prvi je došao k nama Lazo Prodanović. Probio se kroz talijanske kolone, dok je još bio mrak. S njime su bila još dva mladića — Branko Šupica i Nedjeljko Bunjevac, obojica iz Vojnovca. Odmah smo se dogovorili da počnemo neprijatelja tući s jačom vatrom. Bilo nas je na okupu već desetak partizana iz našeg voda. Oni koji su se povukli iz logora Tobolićkog voda izašli su prema Drenovici. To su mi rekli drugovi koji su bili u patroli. Vidjeli su ih kada su se povlačili. Čuli smo i pucnjavu s te strane. Međutim, tada još nismo mogli zaključiti da li to pucaju oni ili Talijani. Da bi saznali jedni za druge, ja sam uzviknuo: »Prva četa, trećeg bataljona — opkoli,

da nitko za Josipdol ne pobjegne!« Istovremeno smo pojačali našu vatru, iako smo imali jako malo metaka.

Toboličani su čuli moj glas pa su i oni pojačali vatru s one strane. Već smo vidjeli Talijane kako kreću ka kući Mane Sekulića Simina s namjerom da je zapale. Tada smo mi otvorili vatru s tri strane i tako ih izvukli na čistinu. Tada smo imali jako dobre mete između kuća Mane Sekulića Šolića i Sime Sekulića. Tamo se nalazila velika hrpa đubra oko koje su se skrivali Talijani. Međutim, kako bi se koji počeo prebacivati, mi smo ga čekali na nišanu i gađali. Tu iza hrpe đubreta poginuo je jedan talijanski podoficir koji je pošao da pali kuću. U pokušaju da ga izvuče, pogođen je i jedan talijanski vojnik. Kasnije smo saznali da je bio samo ranjen.

Puškaranje se nastavilo do blizu 11 sati. Oko 11,30 Talijani su počeli da se povlače u pravcu Vojnovca. Tada nam se pružila prilika da im nanesemo veće gubitke, ali nismo imali više municije. Ostalo nam je svega po nekoliko metaka pa smo ih tako gonili do Pržina. Oni su nas u povlačenju tukli iz minobacača i mitraljeza, ali bez uspjeha. Iako su oko nas praštali meci i mine, mi smo ih i dalje tjerali prema Vojnovcu.

U ovoj borbi Talijani su zarobili našeg borca Mladena Vulića i seljaka Iliju Sekulića Šolića. Obadvojicu su istog dana strijeljali pored željezničke stanice Vojnovac, gdje su i sahranjeni. U borbi su se pokazali među najboljima: Dušan Vučetić i Ljuban Sekulić iz Tobolića; Dane Medaković Bele i Stevo Vukelić Tele iz Latina; Prodanović Lazo iz Trojvrha i Branko Šupica iz Vojnovca.

Odmah poslije ove borbe prikupili su se gotovo svi borci oba voda, a najveći broj ih je došao još u toku borbe. Uveče smo se našli na zajedničkom sastanku s čitavim narodom ovoga kraja. Narod Tobolića bio nam je zahvalan što smo uspjeli odbiti tako jake snage neprijatelja. Tada smo zaključili da je u ovom slučaju naša obavještajna služba bila jako slaba. Također je na ovom sastanku rečeno da je obavještenje Talijanima mogao dati samo neko iz redova srpskog stanovništva, koji ih je doveo i izdao naš logor. Sutradan smo izbacili jače patrole prema neprijatelju i više se nikada nismo zanosili time da smo mi od njega daleko i da on ne smije tako lako doći k nama.

U ovoj borbi mi smo potrošili dosta municije, a nismo ništa zarobili, pa nam je to kasnije znatno nedostajalo. Međutim, ovom borbom mi smo mnogo dobili kod naroda. Narod nam je otada mnogo više vjerovao, pa smo i na sastancima po selima ispod Huma i Strmice bili jako dobro primani, poštivani i hranjeni. Poslije ove borbe, timladinci su masovnije dolazili i prijavljivali se u partizane.

Gajo Bunjevac

NE DAJ IM U SELO, BRANKO!

Logor našeg voda nalazio se na dosta otvorenom mjestu. Iako smo imali dobro organizirane straže i patrole, morali smo u logoru stalno biti na oprezu i spremni da primimo borbu s neprijateljem u svako doba dana i noći. Istina, u naš logor nije mogla doći nepoznata osoba. No, često nismo mogli procijeniti tko od poznatih, koji dolaze u logor, ima dobre, a tko loše namjere. Dolazili su drugovi sa svih strana — s okupirane i neokupirane teritorije. Svi su oni od rukovodstva odreda dobro primani.

Približavao se početak 1942. godine. Željeli smo da ga na neki način i obilježimo. Za doček Nove godine većina boraca iz našeg i Tobolićkog voda napustila je logore. Otišli su u manjim grupama prema neprijateljskim garnizonima i napucavali. Osnovno je bilo uznemirivati neprijatelja i po mogućnosti uhvatiti koju patrolu.

Za pravoslavni Božić mnogi borci su tražili da pođu svojim kućama ili kod prijatelja u okolna sela. Više su to željeli zbog znatno bolje trpeze za koju se, po običaju, naši ljudi pripremaju dobar dio godine. Neki su htjeli da presvuku veš, a vjerojatno je bilo i onih koji su željeli da se taj dan pokažu pred curama.

Većini molbi komanda voda je udovoljila. Tako je u logoru ostalo vrlo malo, čini mi se svega 9 boraca. To su bili: Gajo i Nedeljko Bunjevac, Stevo Vukelić Tele, Dane Medaković Bele, Branko Šupica, Ilija Čiča, Nikola Pjevač, Dane Dragaš Guzonja i Mladen Vulić. Postoji mogućnost da se još neki od partizana zadržao u selu Sekulićima, ali ja se više ne sjećam. Svi su ovi bili angažirani na obezbjeđenju, što je u normalnim prilikama bilo dovoljno.

Taj dan, tj. 5. januara, ponašali smo se kao i obično. Jedino su neki borci uveče zasjeli oko stola u kući Mladena Sekulića. častili su se vinom kojega smo nekoliko dana prije oduzeli švercerima na Kneji. Gajo Bunjevac nije na to reagirao, već je samo pitao tko se dobrovoljno javlja na stražu prema Humu. Ovaj pravac smo obično dobro obezbjeđivali jer su sva zla mogla naići samo otuda — od Vojnovca. Za stražare su se odmah javili Ilija Čiča, Nikola Pjevač, Dane Dragaš i Branko Šupica. Ilija Čiča je bio komandir straže, Nikola Pjevač je određen za prvu, ja za drugu, a Dane Dragaš za treću smjenu. Straža je bila smještena u kući Ilije Sekulića koja se nalazila na kraju sela. To je upravo pokraj puta koji od Vojnovca preko Huma vodi u Sekuliće. Ostali borci su ostali u selu i do kasno u noć sjedili i veselili se, a zatim su, izmijenivši nekoliko uobičajenih šala, otišli na spavanje. U baraci logora, na sjeveroistočnim padinama Huma, spavali su Gajo Bunjevac, Stevo Vukelić i Dane Medaković. Mladen Vulić se smjestio na štalu Mane Sekulića — vjerojatno zbog toga što je malo više popio, pa nije htio da smeta drugovima u baraci. Ostali borci su zakonačili kod domaćina, gdje su i sjedili.

Zima je bila žestoka. Snijeg je napadao skoro za metar visine. Iako je s?'ijeg prestao da pada, noć je bila tmurna, oblačna i maglovita. Straža se smjenjivala svaka dva sata. U kući je bilo pretopio jer je supruga Ilije

Sekulića Šolića cijelu noć pripremala hranu za Božić. Ja sam bio na straži od 2—4 sata poslije pola noći i smijenio me je Dane Dragaš. Oko 5 sati Dane je primijetio neku kolonu koja je išla u selo i o tome obavijestio Čiču. Pošto sam ozebao na straži, ja sam odmah zaspao na sanduku za veš, skinuvši prethodno samo cipele. Odjednom sam osjetio dodir supruge Ilije Sekulića Šolića.

Ona je preko mog ležaja promatrala nešto kroz prozor, dodirujući me koljenom. Omah sam se probudio i čuo kako ona govori za sebe: »Sada smo gotovi!« Upitam je zbog čega smo gotovi i ona mi reče da u selo ulazi kolona vojnika. Na to sam skočio, navukao cipele i istrčao napolje. Sad sam i ja ugledao kolonu kako polako mili u selo.

Izlazeći iz kuće nisam primijetio ostale borce koji su sa mnom bili na straži. Tek sam poslije saznao da su Ilija Čiča i Nikola Pjevač pobjegli u selo, a Dane Dragaš i još jedan drug (kurir koji je došao odnekud kod straže da spava) ušli u štalu Ilije Sekulića Šolića i zajedno sa mnom otvorio vatru na kolonu, naslonivši pušku na ugao Sekulićeve kuće. Imao sam austrijsku manliherku podrezane cijevi, s 15 metaka. S prva tri hica uspio sam prisiliti kolonu da prilegne. Tada su Talijani otvorili paklenu vatru u pravcu mene, ali sam ipak uspio pobjeći do slijedeće kuće i otuda ispaliti još dva metka. Tek sam tada primijetio da je napad organiziran u tri kolone. Jedna kolona je išla pravo u selo, druga kosom iznad sela, a treća prema baraci.

Moje otvaranje vatre imalo je veliki značaj za sve drugove koji su u tom momentu spavali. Gajo Bunjevac i Stevo Vukelić uspjeli su pobjeći iz barake za svega koju sekundu prije talijanske bombe. Upravo kada sam ja stigao do druge kuće i opalio dva metka, Talijani su tada bacili bombe u baraku.

Poslije moga otvaranja vatre od druge kuće, Talijani su ponovno zastali i otvorili vatru, ali sada s tri strane. Tada sam otrčao u selo, do kuće Mladena Sekulića. Izašavši iz kuće, Mladen je počeo vikati: »Ne daj im, Branko, u selo!« Odgovorio sam mu da ja sam nisam u stanju da se suprotstavim tolikim vojnicima, a nemamo ni dovoljno municije. Do tog momenta borci koji su spavali na okupu već su se povukli ispod sela na ivicu šume i tu organizirali obranu. Tamo su se nalazili: Gajo Bunjevac, Nedeljko Bunjevac, Dane Medaković, Stevo Vukelić i Ilija Čiča. Ubrzo sam se i ja priključio njima. Zapravo borbu s Talijanima je prihvatilo nas 5, a poslije nam se pridružio Đuro Vukelić Crni, koji je došao iz Tuka da nas izvijesti da je Braco Tomljenović u Plavča-Dragi sa svojim oružnicima.

Talijani su odmah zapalili kuću Ilije Sekulića Šolića, a njega uhapsili i istog dana strijeljani na Vojnovcu. Dane Dragaš i kurir su jedva spasili glave bijegom iz štale, gdje su ostavili i oružje. Mladen Vulić, pošto je čuo pucnjavu, sišao je sa štale i sakrio svoju pušku i municiju u stog sijena, pa se opet vratio na štalu, gdje su ga Talijani zarobili i istog dana strijeljali na Vojnovcu.

Borba između nas i Talijana počela je 6. januara u 5 i trajala do 11 sati. Mi smo uspjeli spriječiti Talijane da se spuste u selo Tobolić. Njihov

je cilj bio da spale i to selo kao što su to učinili sa Sekulićima. Borba je bila neravnopravna, nas 6 prema 500 Talijana, pa ipak smo uspjeli da ih odbijemo. Uspjeli smo ubiti jednog podoficira i raniti jednog vojnika. Čim im je poginuo podoficir Talijani su se počeli povlačiti. U tom smo momentu čak uspjeli da zarobimo i jedno ćebe.

Poslije završene borbe narod nas je s velikim veseljem primio. Odmah nam je priredio jelo, pa smo zatim otišli prema Kneji da vidimo što se još može učiniti u odnosu na Bracine oružnike u Plavča Dragi. Međutim, Braco se već bio povukao i nismo imali priliku da se sukobimo s njima. Poslije ove akcije mi smo prešli u Tuk, odakle smo nastavili sa izvođenjem akcija i radili na organizacionom jačanju našeg odreda.

Branko Šupica

TRAGANJE ZA PUŠKOMITRALJEZOM

Polovinom januara 1942. uhapšen je Đoko Stjepanović, optužen da odlazi u Plaški i trguje s Milom Miletićem, načelnikom općine NDH u Plaškom. Tada su politički komesar Drago Domjanić i komandir Stevo Čuturilo pozvali mene da se hitno javim u komandu Čete koja se nalazila u zaseoku Klipina Draga. Sa mnom su bili Jovica Grba i Milan Grba Spiro. U komandi Čete lijepo smo primljeni. Domjanić i Čuturilo interesirali su se kakvo je političko stanje na našem terenu, ima li šverca, odlazi li narod u grad, kako je s rezervnim odredima, kako rade seoski NOO i drugo. U tom razgovoru pripitali su nas i za Doku Stjepanovića, šta on radi i čime se bavi. Odmah smo im rekli da Đoko ponekad ode u Plaški, kao uostalom više ljudi iz našeg kraja, ali da ih za to ne bi smjeli proglasiti neprijateljima NOP-a. Ljudi, koji do tada nisu bili kompromitirani, odlazili su da ponešto nabave za domaće potrebe, pa uostalom i za partizane. Doveli su i Doku pa je i on to isto potvrdio. Ovog puta prema Doki Domjanić i Čuturilo imali su razumijevanja. Međutim, to se ne bi moglo reći i u odnosu na Milana Grbu, žandara koji je tih dana bio podnio molbu za prijem u službu NDH.

U daljem razgovoru Đoko je tražio da ostane u partizanima. Rekli su mu da ne može jer nema oružja. Đoko se na to malo zamisli i odjednom kao iz topa reče: »Pa poći ću u Vrelo Dretulje i oteti ili ukrasti pušku.« Domjanić ga odmah pripita kako to zamišlja izvesti. Đoko im je tada podrobnije izložio svoj plan. Još su i nas dvojicu pitali o tome. Mi smo im dali tačne podatke o talijanskoj posadi u Vrelu Dretulje. Tada se i rodio plan za akciju na talijansku posadu na sisaljki u Vrelu Dretulje, a Đoko je učestvovao u izradi plana zajedno s Domjanićem i Čuturilom.

Na tom sastanku ja sam dobio zadatak da još jednom do detalja ispitam stanje posade u sisaljki — brojno stanje, sastav ljudstva, naoružanje, ponašanje tokom dana, posebno u jutarnjim satima, mogućnosti

prilaza objektu gdje su smješteni talijanski vojnici i druge pojedinosti koje zapazim. Izvještaj sam trebao podnijeti što ranije. Zadatak sam shvatio i nas trojica smo se vratili u selo. Odmah sam razgovarao s Jovom Egićem. On je bio noćni čuvar na pilani u Vrelu Dretulje pa je mogao štošta više vidjeti od mene. Ispričao mi je kada imaju povečerje, kako se smjenjuju na straži i kada, stražarska mjesta i kretanja stražara, patroliranje, vrijeme ustajanja i ponašanje vojnika pri umivanju, doručku i slično. Nekoliko dana sam i sam motrio njihova kretanja; sada su se moja i Jovina zapažanja podudarala.

Poslije toga pošao sam u Klipinu Dragu i obavijestio o svemu Čuturila i Domjanića. Tada sam stekao utisak da je Domjanić bio posebno zadovoljan i kao siguran u uspjeh akcije. Uzviknuo je: »Evo nam ovdje puškomitraljez za kojim toliko tragamo...«. Sjećam se da sam im rekao da posada broji 22 vojnika s jednim podoficirem i da imaju puškomitraljez. Označio sam im i položaj tog puškomitraljeza, što je Domjanića posebno interesiralo.

Mile Grba

IZNENAĐENJE NIJE USPJELO

Kada smo se vratili iz zasjede sa Skrade u Klipinu Dragu, tamo smo našli kurire GŠH Jovu Ličinu i još jednog druga iz Drežnice. Nosili su poštu PGO u Drežnicu. Snijeg je bio velik i bilo je jako hladno. Kuririma je trebalo obezbijediti prelaz preko Kapele. Javilo se nekoliko dobrovoljaca iz našeg Drugog voda. Kako se tu zateklo i nekoliko Drežničana, to su i oni krenuli za Drežnicu.

Nekako u isto vrijeme komanda 3. čete saslušavala je po nekim optužbama Doku Stjepanovića. Iz tog saslušanja izrodila se ideja o napadu na talijansku posadu u Vrelu Dretulje. Odmah su podaci o stanju posade provjereni preko naših saradnika iz Grba i čuvara građe na Grbinoj pilani u Vrelu. Zatim su nam komandir Cete Stevo Čuturilo i politički komesar Drago Domjanić predložili da izvršimo ovu akciju. Kako je komesar Čete nešto bolje proučio situaciju, to se i prihvatio rukovođenja akcijom.

Iz Klipine Drage 24. januara 1942. pošlo je u akciju nas 18. Kretali smo se dosta prikriveno preko Grba i Stjepanovića, ispod same Kapele, i izbili na Vrelo Dretulje. Put je bio naporan, posebno tamo gdje nije bilo prtine. Stigli smo u svanuće jer smo željeli iznenaditi neprijatelja. Magla nam je pomogla da se nesmetano privučemo do same pilane, koja je bila udaljena stotinjak metara od talijanske posade u zgradi sisaljke. U pilani nas je po dogovoru dočekao Jovo Egić, inače čuvar pilane. Odavde smo trebali krenuti u napad na talijansku posadu. Drago, Vojkan Skorupan i ja bili smo u civilnim odijelima pa smo određeni da ubacimo bombe u prostoriju gdje su boravili talijanski

vojnici. Ostali su dobili zadatak da upadaju u zgradu čim bombe eksplodiraju. U tom momentu Drago ih je na talijanskom jeziku trebao pozvati na predaju.

Dok smo se mi tako dogovarali, Jovo se vratio s izviđanja i obavijestio nas da talijanski vojnici taman ustaju i neki već polaze na umivanje. U istom momentu netko od izviđača primijetio je dvojicu talijanskih vojnika kako prolaze pored pilane k malom vrelu. Jovo nam reče da ovi vjerovatno idu u lov na patke. Išli su našim tragom i pravo je čudo kako nisu primijetili tragove naših cipela na prtini. Drago je odmah naredio da ovu dvojicu moramo nečujno likvidirati jer su nam se našli iza leđa, pa tek onda napasti na posadu. Pozvao je mene i Vojkana. On je krenuo naprijed, zatim ja pa Vojkan. U pokretu mi je rekao da ja držim drugog, a on će prvog vojnika. Sa sobom smo imali samo pištolje i bombe. Kada smo im prilazili, Drago se nakašljao da bi ih opomenuo da smo tu. Jedan od njih se okrenuo i mi smo produžili k njima. Izgledalo je sve normalno. Oni lovci na patke, a mi »obični radnici« koji smo uranili na posao. Drago i ja išli smo na istom odstojanju kao talijanski vojnici. To smo činili zato kako bi ih mogli u isti momenat napasti. Drago je prošao mimo prvog i kada je došao naspram drugog naglo je izvadio pištolj i viknuo: »Ruke uvis!« To isto uradio sam i ja, ali vjerojatno nešto nespretnije jer je njegov vojnik odmah podigao ruke u znak predaje, dok se moj uhvatio za pušku i pokušao da puca. Preduhitrio sam ga, odgurnuo mu pušku i ispalio metak iz pištolja, ali sam u tom mementu i ja bio ranjen. Okrznuo me metak po samoj obrvi. Vojkan mi je odmah priskočio u pomoć i dotukao ga. Talijanski vojnik je pao, a njegova puška je ostala u mojim rukama. Time je naše prisustvo bilo primjećeno. Iznenađenje je sada bilo iskjućeno, pa je Drago naredio povlačenje.

Ja sam odmah krenuo prema Grbama, dok su Drago i Vojkan uzimali oružje i opremu s ove dvojice talijanskih vojnika i obavještavali ostale borce da se povlače preko Stjepanovića. Kada smo stigli u Klipinu Dragu, mene su odmah spremali u partizansku bolnicu u Zbjeg pa smo Vlado Kovačić i ja krenuli istog dana na veče. Kako je on bio dva dana ranije teško ranjen i promrzao na Kapeli, to smo morali imati sigurniju pratnju preko ceste i pruge, jer su njega vozili dok sam ja išao lagano pješke pored saonica.

Bolnica je bila tada smještena u jednoj sobici u kući Ninka Brdara. Tu smo zatekli Božu Momčilovića, ranjenog još u novembru u akciji kod kuće Miće Vukasa i Jocu Milkovića, ranjenog u akciji kod Tržićke Kamenice. U toj bolnici bio je svega jedan krevet na kome je ležao Božo Momčilović. Kako je Vlado bio teži ranjenik, Božo mu je ustupio krevet, a nas trojica smo se smjestili u jednom kutu na slami.

Lazo Miščević Prodanović

ZAPUCA OD PLAŠKOG

Fartizanski logor voda Hum — nedavno završena baraka — poviše zaseoka Sekulići u Toboliću. Zimska noć 5/6. januara 1942. godine. Ponoć je davno prevalila. U baraci spava Gajo s 3—4 borca. Ostale je pustio kućama da se presvuku i nahrane.

Odjednom se ču pucanj. Spavajući tvrdim snom, nitko nije ni slutio da je to otvorio vatru stražar Dane Dragaš na talijansku kolonu koja se već spuštala k Sekulićima. Ovaj pucanj ih je ipak trgao iz sna. Neko reče:

— Gajo, zapuca od Plaškog.

— Ama, bog te oćelio, to se ljudi vesele za Božić — odgovori Gajo koji je i sam čuo pucanj.

Poslije kraćeg zatišja, odjednom se začu štektanje mitraljeza i praskanje bombi.

— Na noge, momci! Tuče i mitraljez. Mi nemamo mitraljeza — viknu Gajo i iskoči iz barake.

Za Gajom su odmah istrčali i ostali te zauzeli položaje na rubu šume. Dugo su puščanom vatrom zadržavali prvu kolonu Talijana a kad ju je ugledao brzo je i pribrano reagirao.

— Prva četa trećeg bataljona naprijed! Lijevo krilo zalomi! Opkolite ih da nitko ne pobjegne za Plaški!

Ne zna se kako je ova komanda djelovala na Talijane, ali je zato imala jako moralno i vezivno dejstvo na borce Humskog i Tobolićkog voda koji su se nalazili raštrkani u odbrani Sekulića, kao i na one koji su nailazili u pomoć. Upravo u tom trenutku zapucalo je iz pravca Plaškog. To su učinili 2—3 borca s Lazom Miščevićem Prodanovićem koji su tog trenutka hitali k bazi Humskog voda. Pucnjava s različitih strana zbunila je Talijane — sticali su utisak da su napadnuti sa svih strana. Ratna sreća se nasmiješila i partizanima. Talijani se uskomešaše. Počeše brzo da se povlače. Oko Gaje se iskupilo već više od desetak boraca. Nastaviše gonjenje Talijana sve do Pržine, a bilo ih je — po pričanju — preko 300.

Branko Supica

SLOBODA JE ZA NJEGA BILA IZNAD SVEGA

Slobodarski duh, slavensku širokogrudnost i pravednost vjerovatno je naslijedio od svojih predaka Bunjevaca, koje su Turci još davno u prošlosti protjerali sa stare djedovine zbog njihovog buntovnog i slobodarskog duha.

Kada je jednom prihvatio program KPJ i njenu političku liniju u NOR-u, on se dosljedno borio svim svojim bićem da taj program i

političku liniju što bolje oživotvori u praksi, onako kako je on to znao i umio. U ozbiljnim godinama života on je borcima davao primjer u pokretu i u borbi, ulijevao im snagu i izdržljivost. Neprijatelju je zadavao strah i trepet, narodu je pokazivao put u borbu za slobodu. Ostale su mi duboko urezane u pamćenje Gajine riječi kojim je narod pozivao u borbu: »Golje jedne, što čekate, ajte u borbu, vidite da se i ja borim, a znate da sam najbolje živio u ovome kraju.«

Svoje znanje prenosio je na druge, naročito na mlađe. Svoj ugled među borcima i narodom Gajo je izgradio svojim principijelnim stavom, nesebičnim radom i poštenom borbom.

Kod svih boraca koji su se pod njegovim rukovodstvom borili Gajo> će ostati u najljepšoj uspomeni kao veliki borac — komandir i komandant.

Esad Bibanović

DRŽITE IH ŽIVE, MAJKU IM KOMUNISTIČKU

Tek što smo se vratili iz zasjede iz Skrade u Kunić, pozvao me je komandir Čete Stevo Čuturilo i naredio da se hitno spremim na put. Pripitao sam ga: »Da nećemo na Kapelu?« On se malo osmiješi i reče: šta bi drugo moglo i biti tako hitno u ovoj situaciji...«, dodajući da ću biti odgovoran za izvršenje ovoga zadatka. Shvatio sam da je opet u pitanju neka pratnja kurira ili nekog od članova GŠH za Gorski kotar, a možda i neka zasjeda. Primijetio sam Jovu Ličinu i pripitao ga kamo njega put vodi. Reče mi da ide u Drežnicu. S njime je bio i Sava Radojčić. Obojica su išli iz GŠH za Gorski kotar. Shvatio sam da upravo njih treba pratiti, jer smo to gotovo uvijek radili kada bi kuriri GŠH prolazili u Drežnicu ili obratno. Čuturilo nas je požurivao. Sakupilo nas se oko 17, što naših iz Drugog voda Plaščanske čete, šio drežničkih kurira koji su se zatekli u našem logoru.

Bio je 22. januar 1942. godine. Napolju je vladala prava mećava. Ptice su padale mrtve od hladnoće, a snijeg je bio visok preko metra. Na nekim mjestima nameti su bili i preko tri metra. Zbog toga je komandir Čete i naredio da obezbjeđenje bude brojnije, jer je trebalo prijeći Kapelu i probijati se kroz snježne namete. Osim toga računali smo i na mogućnost sukoba s neprijateljem kod Careve kuće, gdje smo obično prelazili cestu Modruš — Jezerane, jer su nam već u više navrata ovdje pripremali zasjede. Kuriri su morali stići na vrijeme, kako su rekli, pošta je bila hitna i povjerljiva.

Neki borci su imali skije, nekoliko ih je bilo s krpljama kojima su se s vrha Kapele prema Drežnici mogli kretati daleko lakše i s manjom grupom, pa je vjerovatno bilo predviđeno da oni nastave put za Drežnicu bez. naše pratnje. Inače, naš zadatak je bio izvesti kurire i

užu pratnju preko ceste, obezbjediti prelaz i, ako se dalje ne budu mogli kretati bez naše pomoći, odrediti im potrebno pojačanje radi savlađivanja snježnih nameta, a ostali da se vrate natrag u svoju bazu. Pred polazak komandir Čete mi je, po običaju, još jednom skrenuo pažnju na opreznost. Sada smo polako krenuli iz zaseoka Klipine Drage prema Kapeli. Nismo prošli ni nekoliko desetina metara, već su se čelni morali smjenjivati. Kada smo ušli u Kapelu, smjene čelnih bile su češće, skoro na svakih 50 metara. Kolona se gotovo nije vidjela iz snijega. Polako, metar po metar, savlađivali smo snježnu uzbrdicu prema Carevoj kući i vrhu Kapele gdje smo trebali izbiti na cestu i prijeći na drežničku stranu. Gornji dijelovi odjeće skvasili su se od snijega i zamrzavali, a donji su bili mokri od preznojavanja. To je bilo tako dok nismo izbili pred cestu na vrhu Kapele. Tu smo malo zastali radi izviđanja prelaza i obezbjeđenja koje smo morali postaviti prema Modruši, jer nam je obično s te strane najviše prijetila opasnost. Dok smo se tu zadržavali, neke borce je već hvatala drhtavica od hladnoće. Morali smo se žuriti jer je prijetila opasnost da se već tu neki ne pomrznu. U pokretu se ipak sve to lakše podnosilo.

Tražio sam dobrovoljce za obezbjeđenje prema Modruši i izviđanje «este. Za divno čudo nitko se nije javio. Netko iz kolone reče mi da sam odredim. To sam i uradio. Dvojicu sam odredio da izbiju na cestu prema Modruši i s te strane izvide prilaze, a kada kolona izbije na cestu da odmah kreću za nama i motre pravac prema Modruši. Na izviđanje samog prelaza krenuo sam ja, Jovo Ličina i još jedan drug. Ja sam išao naprijed, Jovo iza mene, pa onaj treći. Za nama su trebali krenuti i ostali kada mi ispitamo cestu. Mićo Šumonja Kraljić, Mitar Šumonja i još jedan drug bili su već iznad same ceste. U prolazu rekao sam im da nas dobro prate i kada mi izbijemo do prtine, koja skreće prema Drežnici, neka daju znak ostalima da krenu za nama. Izišao sam na cestu i primijetio tragove cipela od Modruše prema Jezeranima. Ocijenio sam da je to morala proći neka njihova jedinica ili su radnici otišli u sječu šume. U toj dilemi samo što smo napravili nekoliko koraka cestom odjednom dobili smo vatru s lijeve strane i čela. U tom trenutku sva trojica potrčali smo preko velikog nameta na drežničku stranu ceste. Jovo Ličina bio je pogođen na samom nametu i survao se na cestu. Ja sam uspio preskočiti i survao se u snijeg kroz jedan manji udoljak. Onoga trećega nisam ni vidio kako je prošao.

Našao sam se na drežničkoj strani ceste. Ustaše su vikale: »Drž'te ih žive, majku im komunističku.« Pokušao sam da pucam, ali puška je bila zamrznuta. Škljocnuo sam nekoliko puta i puška je proradila. Ispalio sam nekoliko metaka. Dvojica oružnika počeli su mi se približavati I jedan reče: »To je Vlado Kovačić, držite ga živa.« Povlačio sam se prema Drežnici. Odjednom nešto me lupi po lijevom kuku. Noga mi utrnu. Gotovo se na nju ne mogu osloniti. Sada mi je bilo jasno da sam ranjen, ali još sam imao snage da se probijem prema Drežnici. Trčao sam paralelno s cestom, jer sam se plašio da se ne izgubim u snježnim nametima ako se udaljim od puta. Moji gonioci su izostali. I

pucnjava je već prestala. Malaksao sam i ja. Krv je sve više tekla iz noge. Skinuo sam košulju i zavezao je iznad rane da bih spriječio krvarenje. Drežnica je bila daleko, Kunić još dalje. Ako tu ostanem, znao sam da neću dugo izdržati. Rana i dalje krvari. Snijeg je velik a drveća pucaju od hladnoće. Nisam smio zvati nikog u pomoć, jer sam se plašio da se oružnici nisu pritajili. Ali ipak sam morao poći prema cesti u nadi da ću nekog od naših sresti. Naišao sam na štap od skija i prepoznao ga da je od naših. Uzeo sam ga radi podštapanja, ali mi je sada smetala puška. Ostavio sam je pod jednu kladu i krenuo dalje. Na mene je naišao Đuro Ogrizović iz Blata, tada partizan a kasnije četnik, i ostavio me. Da sam imao pušku pri sebi, činilo mi se u tom trenutku da bih pucao u njega. Prikupio sam snage i krenuo dalje prema cesti. Primijetio me Rade Vuksan Macan i odmah priskočio u pomoć. Obradovao sam mu se. Prosto sam sada bio siguran da ću biti spasen. Rekoh Radi da me prihvati s lijeve strane i da krenemo natrag u Kunić. Imao sam još snage i za razgovor, samo sam bio ljut. Sada sam više doznao o događaju. Upali smo u zasjedu. Naša kolona je bila razbijena. Nekoliko boraca se prebacilo preko ceste i produžilo prema Drežnici, a ostali su se vratili u Kunić. Tada sam bio jako ljut na postupak jednih i drugih. Smatrao sam da je bio red da bar izvide šta se zbilo poslije borbe.

Dok me Rade nosio, više nisam mislio na opasnost od neprijatelja. Sada su me zabrinjavali više hladnoća i snijeg. Rade je teško savladavao snijeg, a mene je već hvatala hladnoća. Trpjeli smo obadvojica ulažući posljednje napore u želji da što prije napustimo cestu i prijeđemo na kunićku stranu. U tome smo i uspjeli. Još sam tada bio pri svijesti. Izbili smo na prtinu otkuda smo i došli. Sada se povećala nada da ćemo ipak uspjeti stići do naše baze u Klipinoj Dragi. Zato sam predložio Radi da me ostavi, a sam pođe u bazu i javi komandiru Čete šta se zbilo. Rade je to odbio. Smatrao je da će me uspjeti odnijeti jer smo se kretali naniže. Kako sam postepeno počeo gubiti svijest, ponovo sam uvjeravao Radu da tako nećemo izdržati. Već me je počela tresti groznica. Preznojavao sam se i osjećao rast temperature. Tada je Rade uvidio svu ozbiljnost moga stanja, poslušao me i sklonio pored neke klade, a zatim je, što je mogao brže, produžio u Kunić. Ubrzo po njegovom odlasku pao sam u duboki san. Osvijestio sam se tek kad su me unijeli u kuću u Klipinoj Dragi. Ali, tada su nastale prave muke. Obje noge i ruke bile su mi smrznute. Polijevali su me toplom vodom što je izazivalo još teže bolove. Stisnuo sam zube i trpio. Svijest sam i ovdje gubio povremeno. Ostao sam tu nešto više od dva dana. Poslije sam zajedno s Lazom Prodanovićem, koji je bio ranjen u akciji na Vrelu Dretulje, prebačen u partizansku bolnicu u Zbjeg. U bolnici je bio samo jedan krevet koga mi je ustupio ranjenik Božo Momčilović. Odje noge su mi bile pocrnjele i natekle. Najprije je padala koža, a kasnije i meso. Na prstima nogu i dijelu stopala ostale su same kosti. Sve se to kasnije moralo sjeći. To su tek bile prave muke. I ovoga puta stegao sam zube i sve izdržao.

Drugovi su mi kasnije pričali da sam u Kuniću u bunilu češće pitao: »Šta je s poštom GŠH?« Kada sma došao k sebi, saznao sam da pošta ipak nije pala u ruke neprijatelju jer je Jovo Ličina predao Savi Radojčiću kada je pošao sa mnom na izviđanje ceste na Kapeli. To mi je kasnije činilo zadovoljstvo, jer sam znao da je ipak zadatak izvršen, iako su dvojica drugova poginula — Jovo Ličina i Milan Kosanović Kićin, a ja sam bio teško ranjen.

Vlado Kovačić

GAJO NAS NE PRIMA BEZ ORUŽJA

Kada je Humski vod prešao iz Sekulića na naš teren, mislio sam da je došao pravi trenutak da i ja postanem njegov stalni član. Tako su mislili i mnogi drugi mladići koje sam poznavao. Pošao sam s Bogdanom Latasom Vrškom Gaji Bunjevcu u nadi da će mi se ta želja ispuniti. Brzo smo se razočarali. Nismo imali oružja i Gajo nas je vrlo vješto odbio. Rekao nam je da čekamo neku akciju pa da se onda javimo. Morali smo prihvatiti njegovo obrazloženje. Ipak, Bogdan se nije mirio s tim. Predložio je da još jednom pođemo u Tobolićki vod i pokušamo sreću. Prihvatio sam njegov prijedlog. Krenuli smo preko Kneje. Snijeg je bio dosta velik i mokar s obzirom da je već počeo jugo. U zaselku Katićima našli smo Milu Vučetića. Zamolili smo ga da nas »protežira« kod Dane Čačića i Nikole Čikare, ali ni to nije uspjelo. Riješili smo da pođemo u Štab bataljona. Mile nam se pridružio iako je on već bio partizan Tobolićkog voda. Zanoćili smo u Brdarima, a sutradan pred podne stigli smo u Močilarski logor. Tu smo našli komesara 3. bataljona, Branka Latasa. Prvi mu se javio Bogdan a zatim Mile i ja. Rekli smo mu odmah da želimo ostati u Močilarskom vodu jer nas Gajo ne prima sebi. U tom momentu naišao je i Mićo Barać, komandant bataljona. S istom molbom obratili smo se i njemu, ali nas je Branko presjekao. Obrazložio nam je zašto je to tako, dodajući da je ista situacija i kod Močilaraca. Ne primaju nikoga bez oružja. Istina, time naš razgovor nije bio završen. Branko nam je predložio da se nekako »snađemo« kod talijanskih vojnika — kupovinom, krađom, otmicom ili na neki drugi način. Shvatili smo Brankovo objašnjenje vjerujući da se tu ipak može nešto učiniti.

*

Krenuli smo odmah sva trojica u potragu za puškom. Sutradan, potkraj dana, našli smo se u Vezmarima. Tu smo i noćili. Druge noći bili smo u zaselku Šupica čekajući talijansku patrolu za koju smo računali da se spušta u Ćaline, Šupice ili druge zaseoke ispod pruge. Noćili smo kod starog Nikole Šupice Starješine. Upravo to veče je naišla talijanska patrola, ali bilo ih je 7—8 vojnika pa se nismo usudili bilo šta da uradimo. Sutradan smo pošli do kuće Ilije Opsenice i riješili da tu čekamo bolju priliku. Tu je odnekuda naišao Milan Komadina

Gecin i opomenuo nas da se što prije udaljimo jer bi mogli biti izdani Talijanima. To nas je malo začudilo jer mi nikom o našoj namjeri nismo ništa govorili. Istina, raspitivali smo se na nekoliko mjesta o kretanju talijanskih vojnika pa su ljudi valjda prozreli naše namjere. Poslušali smo Milana i pošli dalje u potragu za »zalutalim« talijanskim vojnicima. Prošli smo kroz Lapat i krenuli dalje preko brvi na drugu stranu vode. U tom putu navratili smo kod Steve Medakovića Perina. Tu smo nešto jeli i malo se zgrijali zabavljajući se s njegovim curama. U razgovoru s njima saznali smo da kod Draginje Medakovića Vaktarice ponekad dođu jedan do dva talijanska vojnika. Bogdan se malo više zainteresirao i neprimjetno saznao otkuda nailaze, što traže i kako se ponašaju. Ovo nas je obavještenje ohrabrilo pa smo odmah krenuli preko Sedlara u Kokotoviće s namjerom da se navratimo Stevi i Nikoli Kokotoviću i odatle izvidimo kretanje Talijana na ovom pravcu. Negdje u jasenju na prtini zapazili smo tragove cipela talijanskih vojnika. Pogledali smo to bolje i utvrdili da je trag otišao u Stanice. Hrabrili smo jedan drugoga i ujedno se radovali što nam je ispala prilika da dođemo do oružja. Bogdan je imao neki stari kolt s dva ili tri metka koji nisu bili baš tako sigurni, dok smo Mile i ja imali samo noževe.

Bilo je već blizu podne. Puhao je slabiji južni vjetar i snijeg se počeo po malo topiti. Uz Staniča brdo moglo se i van prtine, ali mi smo se ipak odlučili da pođemo prtinom pravo u selo za tragom. Računali smo da će najbolje biti ako ih tamo zateknemo. Usput smo se dogovorili što će koji uraditi kada ih sretnemo. Bogdan je imao glavnu riječ. On se po našem planu trebao obratiti Talijanima za cigaretu. Za taj momenat ja sam dobio zadatak da zgrabim jednog, a Mile drugog, dok bi Bogdan pritekao u pomoć jednom od nas koji bude u opasnosti. Još smo raspravljali o planu kad odjednom ispod živice pojaviše se dvojica talijanskih vojnika — fašista. U tom trenutku mene nešto presiječe po stomaku. Pogledam Bogdana, pa Milu. Vidim oni se drže sasvim pribrano. Bogdan se pomalo smješka i nešto se obraća Mili... Ja ih pratim... Talijanski vojnici nam se približavaju. Svaki nosi torbu, a puške su prebacili preko ramena kao lovci. Na njima su i opasači s fišeklijama i kratkim fašističkim noževima. Bogdan im nazva »bonđorno« i odmah dodade »prego fumare sinjore«.

Jedan od njih se nasmije i uhvati se za torbu. Pretpostavio sam da je htio uzeti kutiju cigareta što je imao u torbi za prodaju misleći da želimo kupiti cigarete. Uz Bogdana je bio Mile i pratio šta ovaj radi, čekajući da Bogdan dade znak za napad. Ja sam u istom momentu uhvatio onog drugog, fizički nešto slabijeg, ne gledajući šta njih dvojica rade i odjednom se našao s njim u snijegu. Tada sam se najviše plašio njegovog noža. Međutim, Bogdan je već bio zgrabio nož i bacio ga u snijeg. Dok sam se ja snašao, njih dvojica su se već obračunali s onim drugim fašistom. Izgledalo je kao da je sve gotovo. Međutim fašista što sam se ja s njim nosio, iznenada se iskopao ispod mene, odgurnuo me i počeo bježati. U tom momentu Mile se stuštio za njim i

ponovo ga uhvatio. Njihove puške već su bile u našim rukama, ali bojali smo se bombi. Međutim, oni su bili jako preplašeni i nisu ništa preduzimali.

Talijane smo povezali nekim kanapom i krenuli prtinom kroz Kokotoviće, prema zaselku Varošu. Tu smo navratili u kući Stevana Vukelića Tele. Cvdje su došli Bogdan Stjepanović i još neki ljudi iz sela i tražili da pustimo Talijane. Bogdan Latas Vrška na to nikako nije pristajao, a ja i Mile smo ga u tome podržavali. Obojica smo bili naoružani puškama naših zarobljenika, a Bogdan svojim i njihovim pištoljima. Mada su nam neki i prijetili, nismo se dali pokolebati. Krenuli smo ispod Lisca u Vezmare (ispod Strmice) i odatle u Močila ao Branka Latasa, komesara 3. bataljona 2. KPO.

Zarobljene talijanske vojnike predali smo u štab 3. bataljona, lično komandantu i političkom komesaru, a mi smo zadržali njihove puške, opasače, fišeklije, municiju i po jednu bombu. Jedna njihova bomba bila je ispala u onom komešanju s njima, a kasnije ju je našao neki od omladinaca i predao borcima Humskog voda.

Pošto smo sada imali oružje, Branko Latas nas je uputio kod Gaje Bunjevca koji se s vodom nalazio u Vezmarima. Odmah smo se uputili tamo i javili se Gaji koji nam se posebno obradovao.

Nikola Šušnjar

SJECANJE NA BORAVAK U PLAŠČANSKOJ DOLINI

Po oslobođenju iz ustaškog zatvora u Kulen-Vakufu, gdje sam rođen i odrastao, 6. septembra 1941. godine bio sam na raspolaganju ustaničkim snagama D. Lapca zajedno s Ibrahimom Bibanovićem, apsolventom prava Zagrebačkog sveučilišta i Džaferom Demirovićem, radnikom. Odmah smo upućeni na teren kotara Korenice gdje smo uključeni u partizanski odred »Ognjen Priča« koji je bio u formiranju. Logor ovog odreda nalazio se u šumi Kik, iznad Babinog potoka. Tu smo zatekli grupu od 5—6 seljaka srpske i 2 radnika iz Zagreba hrvatske narodnosti. Sjećam se samo toliko da smo ih zvali Flika i Brico. Politički komesar toga odreda bio je Srđan Bujić.

Nekoliko dana poslije akcije na Plitvička jezera, koja je izvršena 25. septembra 1941. godine, nas trojica Džafer, Brico i ja upućeni smo u Dabarski partizanski odred. Našim dolaskom odred je porastao na oko 18 boraca. Svi su bili mještani, osim nas od kojih 14 srpske i jedan hrvatske nacionalnosti. Komandir odreda bio je Stevo Čuturilo. Odred je imao svoj logor na samom vrhu Konjske glave. Iznad ulaza u baraku stajao je natpis: »Proleteri svih zemalja, ujedinite se.« Odred je izvodio akcije samostalno, a ponekad i zajedno s Brinjskim partizanskim odredom. To su uglavnom bile diverzije na željezničku prugu između Jovornika i Ličke Jesenice.

Naš prijem u odred bio je više nego srdačan. Stevo Čuturilo bio je presretan da u odredu pored Srba, ima Hrvata i Muslimana. Iako smo imali svako svoj pseudonim, on nas je odmah počeo zvati našim imenima. U selima je volio da priča kako mu je odred »internacionalan« što se različito komentiralo. U početku su se borci držali prema nama rezervirano, ali su nas brzo zavoljeli. Međutim, neki stariji ljudi otvoreno su ispoljavali sumnju u naše dobre namjere. Naš dolazak Čuturilo je obilato koristio u tvrdnjama mještanima koliko je komunistička ideologija ispravna, a koju je on inače u svakoj prilici ispoljavao i fanatično zastupao. Inače je sam pripadao starijoj generaciji jugoslovenskih komunista i lično je proživio svu brutalnost žandarmerijskih kundaka i policijskih palica. Bio je do krajnosti odan KPJ i proleterskoj revoluciji. Neumorno je radio da privuče što više ljudi u oružanu borbu protiv okupatora i ustaša, ali u tome ponekad nije imao dovoljno takta. Nervno rastrojstvo doživljeno po robijašnicama, ostavilo je dubok trag što se osjećalo i na njegovim postupcima.

Tako na primjer, ako bi mu netko slučajno protuslovio, on bi se odjednom trgnuo, latio se pištolja, poturujući ga sagovorniku pravo u lice, a zatim bi malo počekao i rekao: »Sunce ti tvoje, ja ću tebe ukokati.« Na jednu moju primjedbu da bi trebao biti smireniji u razgovoru s ljudima i tolerantniji prema oprečnim mišljenjima, on mi je odgovorio: »Ti si dobar, ali si mlad i ne znaš ove ljude. Eno, jesi li vidio onog Milu Bobića? On je bio žandarmerijski narednik, on sve zna, ali neće da zna. On bi htio da vidi umjesto našeg četnički odred. Ako ne prijeđe k nama, ja ću ga ukokati.« Posebno je Čuturilo u bratstvu naših naroda gledao garanciju uspjeha NOP-a pa je to često izražavao pjevušeći pjesmu koja je započinjala sa: »Kad se slože Srbi i Hrvati, drukčije će zemlja izgledati...«

Prema meni je osobno imao naklonost. Kamo god bi pošao zvao je i mene. Inače, ako je o nekom stekao dobro mišljenje, on ga nije tako lako mijenjao. I obratno.

Početkom decembra 1941. godine, poslije talijanskog paljenja Živice, Petrinić Polja i Glibodola, odred je morao napustiti svoju bazu. Tada jedan dio odlazi u Škare i uključuje se u Otočački bataljan. S tim dijelom otišli su Džafer Demirović i Franjo Jelić Brico, gdje su u toku 1942. godine i poginuli. Ja sam pošao s drugim dijelom odreda koji je prešao u šumu Krasnicu iznad sela Vera i priključili smo se tadašnjem Partizanskom vodu Vera. Krajem decembra od ovog Humskog i Pištenićkog voda formirana je Plaščanska partizanska četa. Njen komandir postao je Stevo Čuturilo, a komesar Drago Domjanić.

Tokom moga boravka u Plaščanskoj dolini do kraja aprila 1942. godine učestvovao sam u svim akcijama koje je izvodio Verski vod samostalno ili u sadejstvu s ostalim snagama čete. Bilo kakva akcija da je izvedena za mene je to bio nov, prijatan doživljaj. Živeći s borcima Plaščanske doline i dolazeći u kontakt s ljudima različitog uzrasta *i* iskustva, imao sam prilike da pobliže upoznam ovaj lički kraj, njegov zivalj, mentalitet, običaje i političke poglede. Skoro sve, mlado i staro,

muško i žensko bilo je raspoloženo za borbu protiv okupatora i ustaša. Svaka naša akcija, a to je bilo najčešće u rušenju pruge, izazivala je opću radost po selima. Gotovo da nisam osjetio da je netko strahovao od represalija okupatora. Osnovna težnja u to vrijeme kod svakog odraslog čovjeka bila je jako izražena u želji da se pod bilo koju cijenu, dokopa oružja. Parola: »Naoružati se« — na momente ja zasjenjivala i ranoge važne stvari.

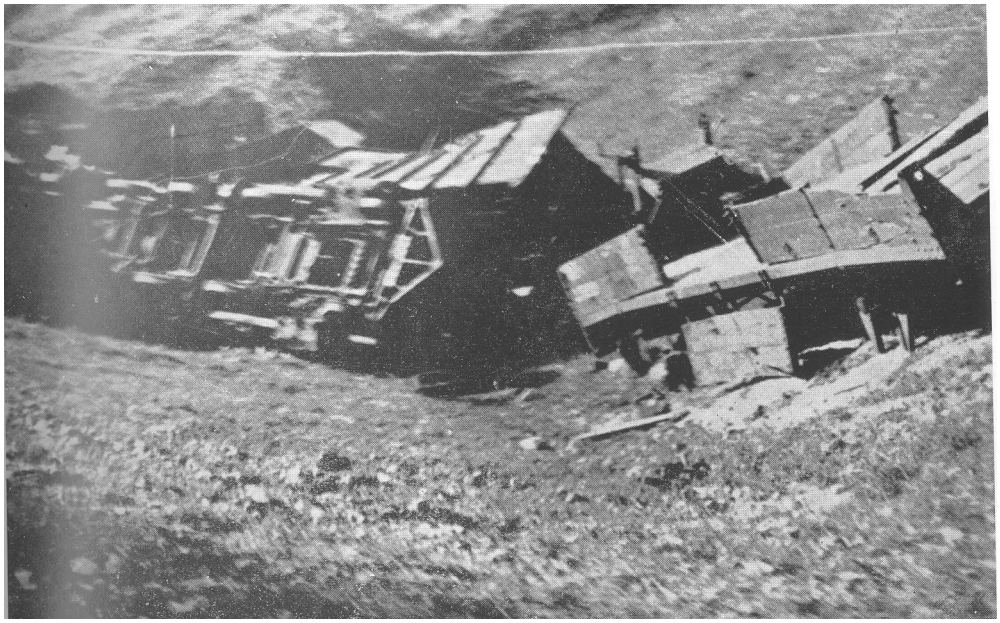
Slobodarski duh ljudi u ovom kraju manifestirao se na svakom koraku: u kući, na konferencijama, zborovima, kulturnim priredbama i drugim sličnim manifestacijama. Svakom tom prilikom najviše se govorilo o borbi za slobodu. Ljudi su se masovno odazivali pozivima partijske organizacije, narodnooslobodilačkih odbora i komande čete shvaćajući ozbiljno da svaki taj poziv ima veliki značaj za borbu. Mada su se ti skupovi često održavali pod vrlo teškim uslovima, zbog blizine krstarenja neprijateljskih patrola i na njima izražavan otvoreni općenarodni bunt protiv okupatora i ustaške tvorevine NDH, koliko je meni poznato, nikada se nije dogodilo da se isti otkriju. Svi su čuvali tajnu, pa i djeca. Vrlo rano sam uočio da je smisao za konspiraciju kod ovih ljudi jako razvijena pa sam to, da bih bolje shvatio, povezao s vjerovatnim nasljeđem od njihovih predaka iz vremena stoljetne borbe protiv Turaka. U shvatanju borbe za slobodu i materijalna dobra domaćina bila su, takoreći u cjelini na raspolaganju NOP-u. Iako nitko nije imao previše, ljudi su svoja dobra davali tako rado, kao da ih daju svom najdražem. Posebno je narod u svojim borcima gledao svoje zaštitnike i spasioce. Uvijek, kada smo bili prisutni u nekom selu, vidno sam mogao zapaziti da su ljudi bili mnogo sigurniji kako u odlasku na spavanje, tako i u posvršavanju dnevnih poslova. U tome sam posebno mogao da uočim radost na licu i osmijeh na usnama svakog domaćina ili domaćice kada bi dočekivali grupe boraca, nastojeći da ih što bolje ugoste. Tada bi, bez obzira na ranija poznanstva, međusobni odnosi boraca i domaćina bili neposredni i prisni kao da se radilo o susretu starih prijatelja.

Ovakvog postupka naroda pokazali su se dostojni i plaščanski partizani. Koliko sam mogao vidjeti, nisam primijetio nijednog partizana sklonog krajnostima i neljudskim postupcima, ako se izuzmu iz moje najbliže okoline Dane Skendžić iz Škara i četnički tipovi iz voda Pištenik koje sam ja slabo poznavao. Za mene je ostala upečatljiva činjenica da su i narod i borci ovog kraja visoko cijenili vojničke vrline, posebno hrabrost. To je naročito bilo vidljivo kada se radilo o dobrom strijelcu ili pak puškomitraljescu. Prema ovima je, gdje god bi se pojavili, izražavano posebno poštovanje, a svaka nova akcija rađala je po jednog ili više takvih. Upravo, čim bi se neko istakao u akciji, kao po nekom nepisanom pravilu, glasno ili šaptom u istom danu pronijela bi se riječ i do posljednjeg sela: »Hrabar, dobar borac.«

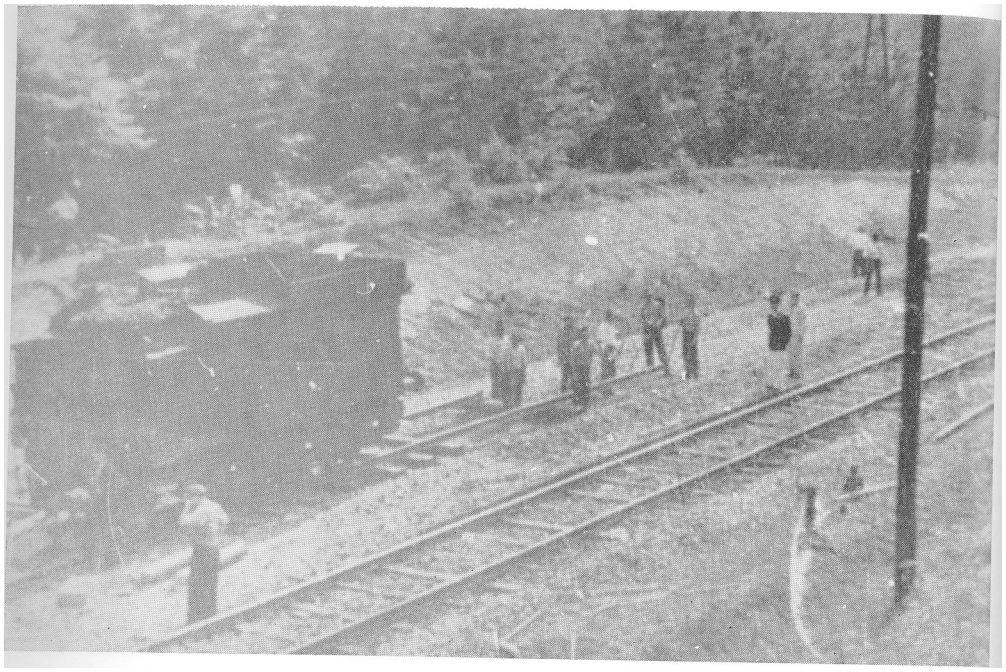
Plaščanski narod je zaista cijenio svoje borce i bio ponosan na njih. To se posebno očitovalo u najtežim trenucima kao na primjer prilikom četničkog puča 4. aprila 1942. godine. Koliko je narodu bilo

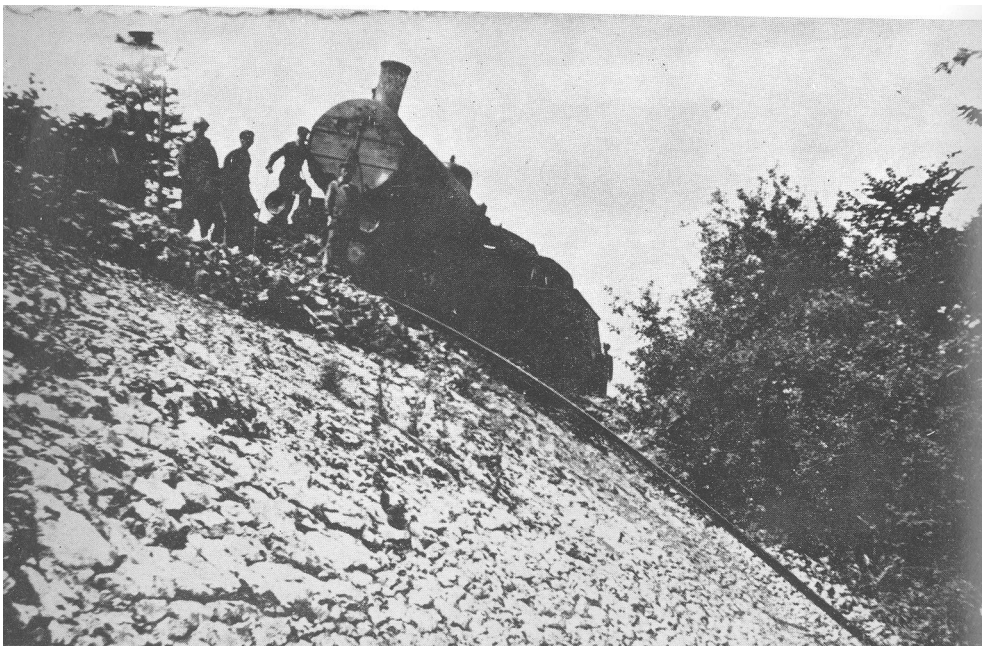
Diverzantska akcija na željezničkoj pruzi Josipdol—Plaški 1942.

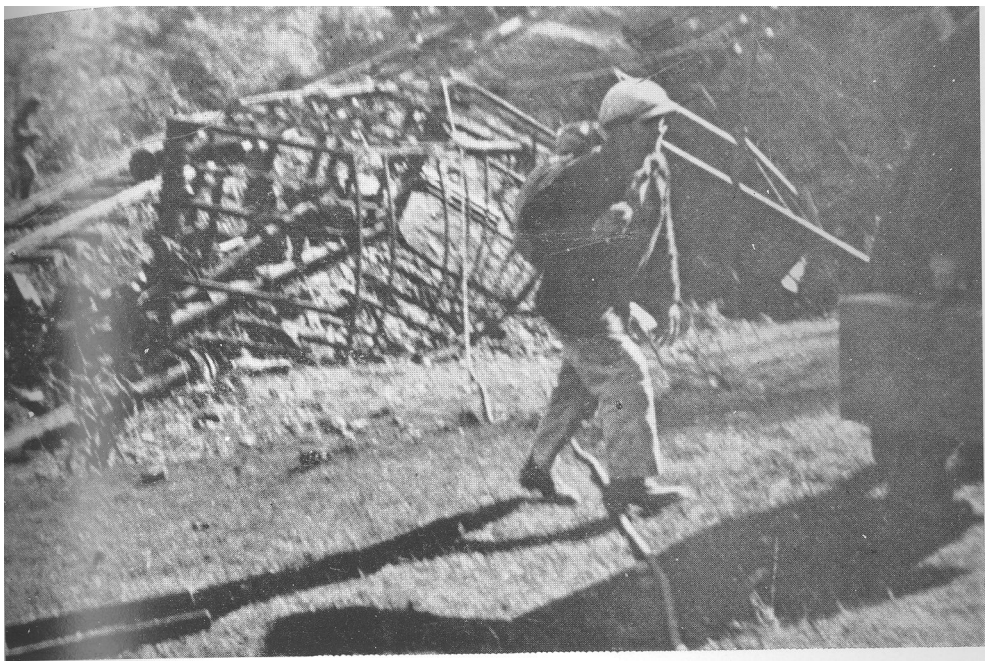
Uništeni neprijateljski teretni vlak na željezničkoj pruzi između Plaškog i Vojnovca 1942.

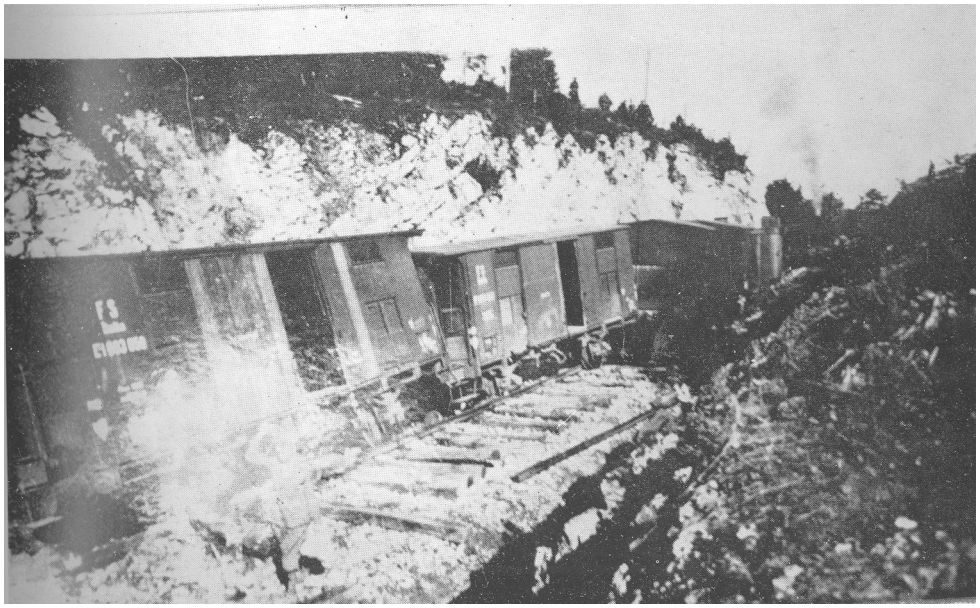
Diverzantska akcija na željezničkoj pruzi kod Plaškog 1942.

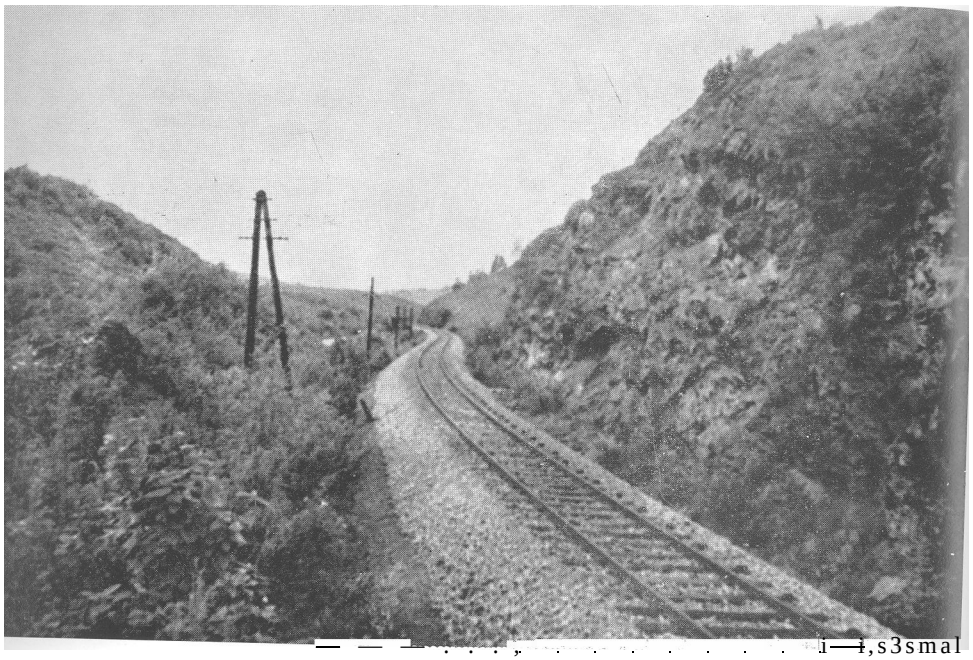
Ja?orn1ka[j]m[a]2[mjeStU iZVrŠ6ne] P[artizans]*e diverzije na pruzi između L. Jesenice i

Srušen i spaljen talijanski vojni transport na željezničkoj pruzi između Javornika i Rudopolja 1942.

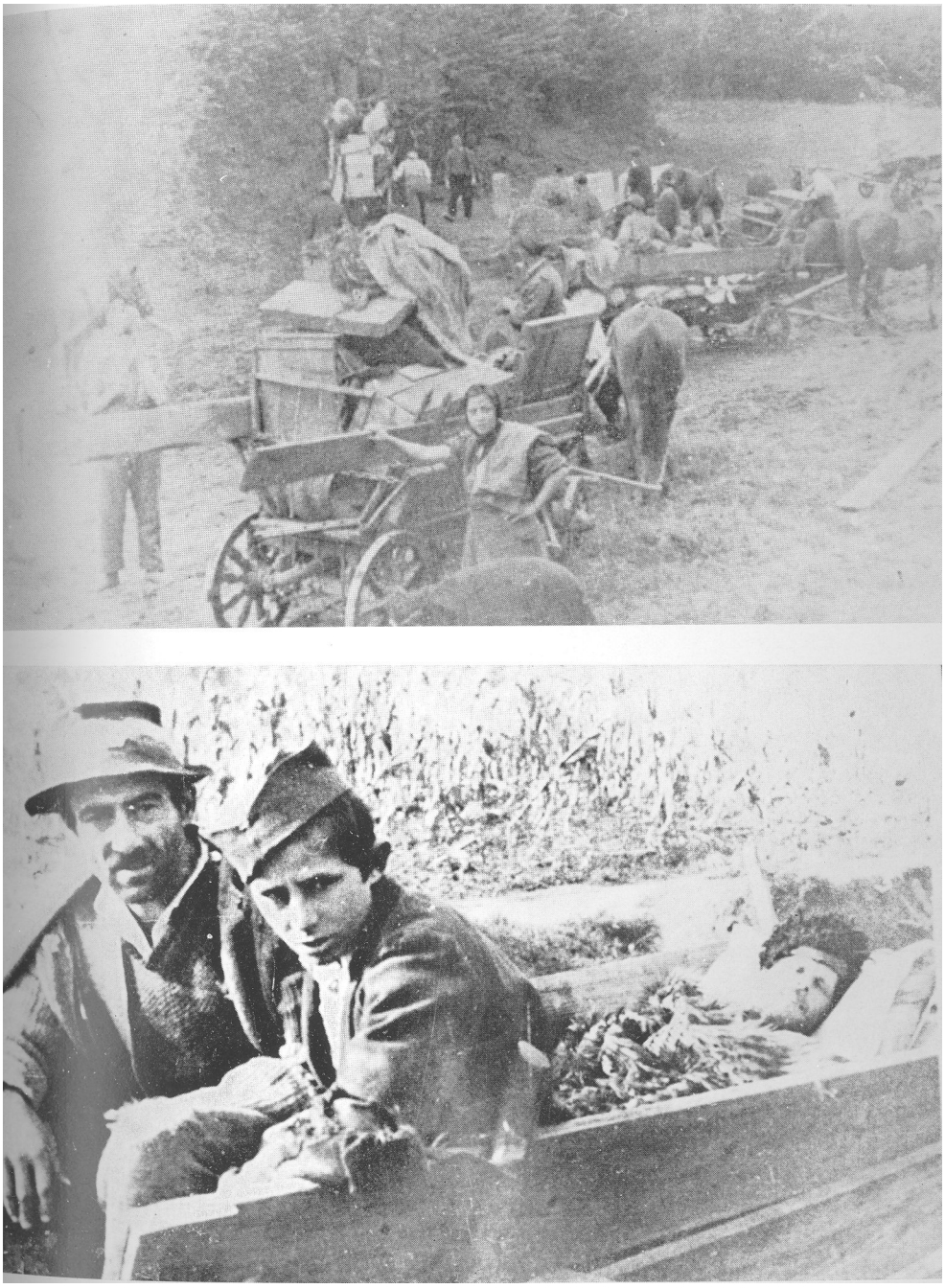
Porušeni neprijateljski transportni vlak na željezničkoj pruzi kod Javornika, maja 1942.

Sabljačka Draga, mjesto najčešćih diverzija na željezničkoj pruzi između Vojnovca i Josipdola

Partizani na uništenom neprijateljskom tenku kod Huma 1943. godine

Prijevoz ranjenika s područja Plaškog u Centralnu partizansku bolnicu Petrova gora

Međukotarski fiskulturni slet Slunja i Plaškog u Cvitoviću 1944. godine

Štab 3. (Plaščanske) brigade 8. udarne divizije NOVJ s načelnikom štaba divizije Jocom Tarabićem. Stoje s lijeva na desno: Joco Tarabić, Dragan Pajić, Stevo Radanović, Simo Livada, Đuro Cuić i Milan Mrkonjić. Sjede: Đuro Zatezalo, Stanko kurir i Bjelivuk

Plaški, jesen 1944. Borci jurišnog voda 8. udarne divizije NOVJ

Eorci 3. (Plaščanske) brigade 8. udarne divizije N O V H u Plavca Dragi 17. I 1944.

Komandant 3. udarne (Plaščanske) brigade Đuro Cuić, govori svojim borcima u Slunju 1944. godine

teško što se tako nešto desilo u njihovom kraju, a toliko su bili ponosni na to što iz Prvog i Drugog voda Plaščanske čete od preko 80 boraca ni jedan nije pokleknuo. Upravo ti su borci u očima naroda postali simbol njegove slobode, a među njima posebno Branko Latas, Ljuban Latas, Dušan Kosanović Mudrak, Gajo Bunjevac, Radovan Pogrmilović, Dragica Skorupan, Pero Šumonja, Đuro Večerinović, Nikola Čikara, Anka Skorupan, Nikola Komadina, Vojo Skorupan, Dušan Grba, Drago Domjanić i Stevo Čuturilo.

Ovdje valja napomenuti i koliko je taj ponos vladao narodom Plaščanske doline kada je čuo da se među prvima proleterima našlo iz njegove sredine 7 sinova: Mićo Opsenica, Pero Medaković, Mile Grahovac, Pero Šupica, Dušan Kosanović, Pero Miščević, Vojo Skorupan i »stranac« iz 3. čete Esad Bibanović.

Esad Bibanović

BILI SMO IZBRISANI SA SPISKA ŽIVIH

U drugoj polovini januara čitava 3. četa je po naređenju štaba 3. bataljona izašla na položaje kod Medarice. Tu smo ostali u zasjedi dva-tri dana radi odbijanja ustaško-domobranskih ispada na slobodnu teritoriju prema Ljupči i Močilima. Snijeg je bio visok preko jednog metra, a temperatura do minus 20 stepeni. Kako neprijatelj nije nailazio, vratili smo se u Kunić. U Klipinoj Dragi našli smo jedan vod partizana iz Drežnice koji su pratili neke drugove za Kordun. Iste večeri jedna grupa je ove drugove otpratila preko pruge, a mi smo s ostalim borcima iz Drežnice pošli u zasjedu na Kapelu. Ubrzo je naišla mješovita kolona civila i nešto ustaša. S njima smo brzo obračunali. Dobili smo dvije puške i jedan pištolj. Civile smo pustili, a potom smo se svi vratili u Kunić.

Naveče je stigao kurir iz Otočačkog bataljona. Donio je poštu za komandira Čete Stevu Čuturila. Mislili smo da je to uobičajena prepiska, pa smo bez većeg interesiranja pošli na spavanje. Sutradan je komandir čete pozvao nas nekoliko i saopćio nam poruku iz pisma. Svoju priču je počeo izdaleka, od naših akcija i nastavio: »Sjećate li se, drugovi, kada smo mi na Novu godinu čekali neprijateljski voz u zasjedi na onoj hladnoći u Sabljačkoj dragi. .. Tada su naši drugovi iz Škara i Dabra napadali ustaško-oružničku posadu u Dabru. U toj akciji oni nisu uspjeli kao ni mi, ali oni su daleko teže prošli. Morali su se povući uz nekoliko mrtvih i ranjenih drugova koje su ustaše kasnije za noge i ruke povješali oko crkve i tamo još uvijek vise. Naši drugovi Ličani zovu nas da im pomognemo i da osvetimo pale drugove na Dabru i izvučemo njihova mrtva tijela ...«

Dok nam je ovo pričao mi smo se već saglasili s njegovim prijedlogom. Odmah je počela i priprema za akciju. Održani su partijski i skojevski sastanci, a zatim sastanak čitavog voda zajedno s Drežničani-

ma. Kuriri su upućeni s naređenjima 1. i 3. vodu da se i oni pripreme. Omladina je prikupljala bijele plahte, vunene čarape, šalove i kape. S obzirom da je bila velika zima, a snijeg preko jednog metra visok, spremali smo i krplje i skije. A to je rečeno i ostalim vodovima da pripreme. U prvi suton krenuli smo do 1. voda koji se nalazio u Latasovom brdu. Kada smo stigli do njih, bili su pri završetku priprema. Pred zoru smo svi zajedno krenuli k Vukasima i dalje ispod Pištenika.

U popodnevnim časovima 1. februara stigli smo u Begovac. Tu srno večerali i malo se odmorili. Tada je došlo do rasprave s 3. vodom oko njegovog odbijanja da pođe u ovu akciju. Oko pola noći krenuli srao bez 3. voda prema masivu Male Kapele. Kad smo ušli u šumu snijeg je na pojedinim dijelovima bio visok preko dva metra. Čelni su se smjenjivali na svakih 20—50 metara. Svi smo bili mladi, osim Čuturila i Gaje, pa smo sve to lakše izdržavali. Kada smo stigli na vrh Kapele kod Garova, malo smo se odmorili i okrepili. Svima je donji veš bio mokar, a spoljni dijelovi odjeće zamrznuti. Zatvarači na puškama nisu se mogli otvarati pa smo ih zagrijavali. Poslije kraćeg zadržavanja koci Garova krenuli smo ispod brda Korača i Konjske glave i kasno u noći stigli do prvih kuća u Dabru, u zaselak Bobiće. Tu nas je narod jako lijepo dočekao. Borce smo razmjestili u dvije-tri kuće da odmaraju, a mi smo zajedno s predstavnicima iz Škara pravili plan akcije.

U Bobićima smo se zadržali čitav dan. Borci su osušili odjeću, nešto popravili od opreme, pregledali oružje i dobro se odmorili. Poslije pola noći krenuli smo na zadatak. Jedinice su napadale po vodovima, jer je snijeg bio visok do jednog metra. Van prtine moglo se ići jedino s krpljama ili skijama. Čim su počela prva puškaranja, neprijatelj se izvukao iz rova i bunkera i povukao u zgrade. Glavni otpor davao je iz crkve, popova stana, plovanije i oružničke postaje. Sve ove zgrade građene su od kamena i pripremljene za kružnu obranu. Zato se morao praviti drugi raspored za napad. Prvi vod dobio je zadatak da napada s pravca vrela na popov stan i plovaniju. Naš drugi vod s jednom desetinom voda iz Drežnice i puškomitraljezom trebao je da napada s pravca mosta na oružničku postaju i sprečava izvlačenje neprijatelja iz crkve, u koliko ovaj bude potisnut od prvog voda i Škarana, koji su napadali crkvu i popov stan s druge strane. Jedna desetina drežničkog voda bila je u rezervi kod pravoslavne crkve. Na ovom pravcu je bilo i rukovodstvo ove akcije — komandant Otočačkog bataljona s našim 2. vodom, a komandir i politički komesar naše 3. čete s našim 1. vodom.

U ovom rasporedu uhvatio nas je i dan. Borba je i dalje nastavljena. Juriši su se redali jedan za drugim, ali neprijatelj se grčevito branio. Tako je to trajalo gotovo čitav dan. U poslijepodnevnim satima primijetio sam pogodnu kuću u blizini oružničke postaje. Odlučio sam da s jednom desetinom i puškomitraljezom zaposjednemo tu kuću i odatle potražimo rješenje za prilaz oružničkoj postaji radi ubacivanja bombi. Tražio sam dobrovoljce. Javili su se gotovo svi. Na kraju sam ipak odredio tko će poći sa mnom. Uzeli smo nekoliko bombi od ostalih boraca i pošli na zadatak. S nama je pošao i delegat voda Pero Šumo-

nja Kraljić. Rekao sam mu da ostane s vodom na položaju, ali je on više volio da bude s nama. Pošli smo obojica.

Kada smo se privukli do kuće, zauzeli smo pogodne položaje i čekali početak napada ostalih jedinica. Pucnjava se postepeno stišavala pa sam računao da naši vrše pripreme. Čekajući opći napad, vrijeme mi se nekako odužilo. Cuo se poneki pucanj puške s naše strane i poneki kraći rafal s crkve. Mislili smo da neprijatelj tuče naše u prebacivanju. Još sam malo sačekao, ali napada nije bilo. Prošlo je već i pola noći, a mi nismo imali veze ni s kim. Odlučio sam da pošaljem kurira. Tražio sam dobrovoljca. Javio se Nikola Tomić iz Drežničkog voda koji se našao s nama u jurišnoj desetini. Kada je iskočio iz kuće, neprijatelj je osuo vatru. Mislio sam da je poginuo, ali opet sam vjerovao da se izvukao, jer se više ništa nije primjećivalo u tome pravcu niti se šta čulo. Čekali smo da Nikola dođe, ali njega nije bilo. Napada isto tako. Odredio sam drugog kurira. Ovoga puta Ivicu Sertića Brku, također iz Drežničkog voda. Već je svanjivalo. Kada je on izlazio iz kuće, nagazio je na led i pao. Neprijatelj ga je presjekao mitraljezom. Puška mu je skliznula do kuće. Jedan ustaša se kasnije privukao i pokušao da je grabuljama privuče, ali je i sam platio glavom. Bio je pogođen našim metkom.

Tek tada smo shvatili svu ozbiljnost položaja u kome se nalazimo. Fočela su i zvona da zvone. Jasno nam je bilo da su to neki ugovoreni znaci neprijatelja. Pretpostavljali smo da se spremaju na protivnapad. Nismo se prevarili. Naša desetina bila je prva na redu, jer je ona upravo bila i najopasnija za neprijatelja. Naš napad smo očekivali svakog momenta, a time i spas naše desetine. Opet je nastala tišina. Čuli su se samo poneki pucanj s neprijateljske strane i neka nejasna dovikivanja. Iza toga uslijedio je i prvi juriš na našu zgradu. Ovaj napad smo odbili. Slijedio je drugi. I njega smo odbili. Za kratko je nastala opet tišina.

Potražili smo bolja skloništa u podrumu zgrade, ali ova prostorija je bila jako mala. Svega 3x4 metra s jednim prozorčićem prema neprijatelju, koji nam je služio kao puškarnica. Podrum nije imao vrata za odstupanje, pa smo jednom starom osovinom od kola probili zid sa suprotne strane i obezbjedili izvlačenje u tom pravcu, ukoliko se ukaže potreba. Neprijatelj je izvršio novi juriš i zauzeo gornje prostorije zgrade. Naš puškomitraljezac je pustio nekoliko kratkih rafala kroz patos na više. Začuli smo jauke i neku lomljavu u gornjim prostorijama, a potom je opet nastala tišina. Samo što je poneki mitraljeski rafal tukao po našoj zgradi i podrumskom prozoru.

Vrijeme je prolazilo, ali napada naših jedinica još uvijek nije bilo. Tada smo shvatili da smo prepušteni sami sebi i da smo brisani sa spiska živih. Već nam je ponestalo municije. Vidjeli smo da tako nećemo izdržati pa smo pokušali naći neko rješenje za spas, ali mogućnosti su nam bile jako male. Počeli smo se dogovarati, ali bez uspjeha. Riješili smo da se živi ne predajemo. Neki su predlagali da izvršimo lančano samoubistvo, ali ni to nije prihvaćeno. Razmišljali smo šta

činiti. Dao sam prijedlog da ipak pokušamo izvršiti juriš. Pretpostavljao sam da je to jedino rješenje da se bar netko spasi, da ispriča šta se sve zbivalo u ovome podrumu smrti. Jedan drug iz Otočačkog bataljona, pretpostavljajući da bi na jurišu mogao biti ranjen i da ga ustaše uhvate živa, rekao je: »Drugovi, ja na juriš ne mogu jer se bojim pasti živ u ruke ustaša. Ja znam šta bi mi oni poslije uradili jer sam vidio svojim očima kako muče ljude i živima oči kopaju to ne bi želio da se i sa mnom dogodi. Vi pokušajte i neka vam je sretno. Sigurno će neko uspjeti. Pozdravite mi mojih troje djece i ženu.« Još smo se jednom izljubili i on je stavio cijev pod bradu i povukao obaraču. Bio je to nama po imenu neznani drug, inače, po čuvenju, domobranski oficir koji se pridružio Otočačkom bataljonu negdje kod Špilnika. Ranije je bi rezervni oficir Jugoslavenske vojske, a u građanstvu učitelj sa službom negdje u okolini Bjelovara. Saznao sam kasnije da se zvao Franjo Potrka.

Poslije ovoga događaja neprijatelj je izvršio još jedan juriš koga smo odbili. Zatim smo napravili detaljan raspored i dogovorili se šta će tko da radi. Otvorio sam naš izlaz i dignutih ruku viknuo: »Braćo, mi se predajemo, ne pucajte dok i drugi ne izađu ...« Neki od ustaša je viknuo: »Nesreće jedne to ste mogli i ranije...« i spustio pušku na niže. To su uradili i ostali i pošli k nama da nas žive hvataju. Odjednom je Mile Zrnić pustio rafal iz puškomitraljeza, a mi smo bacili posljednje bombe i jurnuli u neizvjesnost. Od prvog neprijateljskog rafala poginuo je Milan Šumonja, a Pero Šumonja Kraljić, delegat voda i Stevo Popović Lončar su u gušenju s ustašama natrčali na plot, malo zastali i pali presječeni mitraljeskim rafalima. Puškomitraljezac Mile Zrnić, njegov pomoćnik Pero Ivošević, borac Rade Šušnjar i ja uspjeli smo izbjeći sigurnu smrt.

Kada smo dotrčali do kuća i mrtvih uglova, shvatili smo da smo se izvukli. Odmah smo uhvatili položaje i otvarali vatru na neprijatelja koji je ostao zbunjen, ni sam ne vjerujući šta se u tom trenutku zbilo. Još malo smo se tu zadržali. Očekivali smo da nam odnekud izbiju i Pero i Stevo, jer smo pretpostavljali da su samo ranjeni i da će se ipak izvući. Milana Šumonju smo vidjeli kada je, pogođen neprijateljskim rafalom, pao još na vratima podruma pa njega nismo ni očekivali. Bili smo svjesni da je poginuo. Čekali smo, ali njih nije bilo. Shvatili smo da je i s njima završeno. Pošli smo da potražimo ostale drugove iz čete.

Probijali smo se kroz selo u pravcu gdje smo i ostavili rukovodstvo ove akcije. Kada smo ih našli, saznali smo pravu istinu naše drame. Još za vrijeme dana, netko je pronio vijest da neprijatelj nadire s pravca Otočca i Ličke Jesenice i da prijeti opasnost da budemo svi opkoljeni i uništeni. Rukovodstvo akcije povuklo je jedinice koje su napadale i uputilo ih na spoljna obezbjeđenja. Mi smo bili »zaboravljeni« a vjerovatno i brisani sa spiska živih jer se ni od kuda nismo pojavljivali. Tada su nam rekli i za pogibiju Stevana Vukelića i Mile Pešuta.

Đuro Večerinović

PREGO CIGARETO, SINJORE

Po završenim operacijama na Tržiću i Primišlju krajem februara 1942. godine 1. i 2. vod Plaščanske partizanske čete zadržali su se jedno vrijeme u zaseoku Liscu i Egićima dok je 3. otišao u reon Pištenika i Ličke Jesenice. Komandir Cete Stevo Čuturilo nalazio se s dva voda u Egićima. Dok je Četa boravila u ovim zaseocima, dolazilo je više mladića sa željom da stupe u partizane. Kako ni jedan od njih nije imao oružja, komandir Čete ih nije htio primiti, već je svakome objasnio da nekako nabave oružje pa da se onda jave. Sve ove rasprave promatrao je i Dušan Kosanović Mudrak. Razgovarao je s komandirom i komesarom Čete o tome problemu. Iz toga razgovora je proizašao zaključak da sam Dušan pokuša s ovim mladićima nabaviti koju pušku ili da sačekaju talijanske vojnike koji se još uvijek po selu nekontrolirano kreću, kao što su to već prije učinili neki mladići s ovog terena, ili da još jednom provjere kod seljaka da se nije zadržalo kakvo oružje.

Nekoliko dana kasnije, 9. marta 1942. godine, sastao sam se s Dušanom ponovo u Egićima. Odmah smo poveli razgovor o tome kako doći do oružja. Jako je želio da bar neki od tih mladića dobije oružje i postane partizan. Tako smo ušli u razgovor o uspješnim akcijama Bogdana Latasa Vrške, Neđe Bunjevca i drugih koji su sačekali talijanske vojnike i razoružali ih. Rekao mi je: »Zašto ne biste mogli i vi tako uraditi.« U toku našeg razgovora naišao je Nikola Kosanović Brico. Po njegovom običaju, pripitao nas je o čemu tako ozbiljno razgovaramo. Dušan mu je ispričao o čemu se radi. Nikola mu je odmah rekao da je čuo od nekih omladinki kako talijanski vojnici dolaze ponekad iz Vojnovca u sela ispod Trojvrha i traže jaja, kokoši i drugu hranu. Tada obično nude i cigarete za prodaju. Dušan je odmah predložio da pođemo na taj teren. Složili smo se i odmah krenuli.

Kada smo došli do Vorkapića, neke omladinke su nam potvrdile izjavu Nikole Kosanovića i dodale da Talijani najčešće dolaze nedjeljom i subotom. Tada smo se još više ohrabrili i Dušan je predložio da krenemo preko pruge u Mudriće. Sva trojica smo imali pištolje — Dušan i ja vojno-državne, a Nikola kolt (gaser).

Uz najveću opreznost prešli smo prugu i lagano uz živice ubrzo smo se našli u Mudrićima. Dušan se odmah raspitao o kretanju talijanskih vojnika. Tu nam je Mileta Mudrić rekao da oni svaki dan obilaze željezničku prugu od Vojnovca do Latina. Nekada to čine s manjim grupama, a često i s čitavim vodom. Na takvu akciju nismo se smjeli odlučiti. Dušan je ipak predložio da pođemo k pruzi. Nikola i ja smo se samo pogledali, ali mu ništa nismo rekli jer je tu bio i Mileta. Šutke smo krenuli za njima. Išli smo prema vaktarni broj 10 s namjerom da ipak tamo sačekamo. Ako budu dvojica, pa čak i trojica, nešto ćemo pokušati učiniti. Iako je ovaj prijedlog bio dosta riskantan, složili smo se jer nismo htjeli da Dušan posumnja u našu odvažnost.

Idući laganim korakom prema vaktarni, još smo nešto raspravljali o toj temi, kad Nikola skoro viknu iz svega glasa: »Eno dvojice Talijana kod tunela. Spuštaju se cestom prema Vorkapićima!« Naglo smo zastali. Dušan je odmah dao znak da se normalno krećemo u istom pravcu kako ne bi bili upadljivi. Zatim dodao: »Hajdemo pred njih, ovi će biti naši.«

Ne prekidajući kretanje, dogovarali smo se kako da izvedemo ovu akciju. Teren je prilično čist, a s tunela nas mogu lako tući iz svakog oružja. Morali smo voditi računa o svakom našem potezu. Dušan je izlagao svoj plan, a nas dvojica smo ga slušali. Usput bi mu neki upao u riječ i tako smo raščišćavali najmanje slabosti u planu. Naše kretanje smo tako produžili da se sretnemo negdje ispod ceste, u mrtvom uglu, kako nas ne bi mogli tući talijanski mitraljezi s tunela. Jedni druge smo dobro odmjeravali za čitavo vrijeme našeg kretanja jer smo se dobro vidjeli. I oni su ocijenili da ćemo se susresti, pa su izgleda na to bili i spremni.

Kada smo izbili na cestu, bili smo svega nekoliko metara jedni od drugih. Meni je srce počelo malo brže da radi. Sa strepnjom sam čekao kako će sve ovo početi. Dok sam ja tako razmišljao, Dušan odjednom progovori. Nazvao im je dobar dan na talijanskom, na što su mu oni otpozdravili. Dušan je odmah nastavio: »Prego cigareto, sinjore.« Jedan od njih je zastao i promrsio nešto na talijanskom. Dušan mu je prilazio, a i mi istovremeno. Zastao je i drugi talijanski vojnik. Odjednom smo se našli svih petoro oči u oči. Mi smo bili mirni kao da se ništa ne događa. Jedan od talijanskih vojnika vadio je kutiju s ciga-, retama i nudio Dušanu da zapali. Onaj drugi vojnik je sve to dosta sumnjivo promatrao, i počeo se hvatati za pušku. Mi smo sve to promatrali i bili spremni da interveniramo, ali Dušan nas je preduhitrio. I on je pratio šta onaj drugi talijanski vojnik radi pa je odmah intervenirao. Dušanov pištolj je prvi opalio. Talijan je pao, ali je uspio da i on opali metak iz puške na Dušana. Srećom nije pogodio. Njegov metak je Dušanu prošao ispod samog pazuha. U istom trenutku Nikola i ja smo opalili na drugog talijanskog vojnika koji je sada također pokušao da intervenira. Bio je smrtno ranjen. Na brzinu smo uzeli obje puške i municiju i krenuli prema Bunjevcima.

Toga istoga momenta talijanska posada s tunela otvorila je vatru iz automatskog oružja. Bilo im je kasno. Mi smo naš zadatak izvršili i već zašli u mrtvi ugao. Talijani su kasnije tukli i iz minobacača u tom pravcu, ali im je sve bilo uzalud. Nakon svestranog ispitivanja terena, prema iskazima nekih ljudi iz ovih sela, oni su sišli s većom jedinicom i odnijeli svoje ranjene vojnike, koji su se bili tu negdje zavukli čim smo se mi povukli.

Simo Miščević

PARTIZANSKA **RADIONICA BOMBI**

Potkraj 1941- godine održan je jedan sastanak u kući Save Boce. Bilo je prisutno oko 20 ljudi iz okolnih zaselaka Vojnovca. Sastanak je vodio Dušan Kosanović Mudrak. S njim je bilo još nekoliko partizana iz Tobolića. Od naših, mislim da su bili Lazo Miščević Prodanović, Vlado Kovačić, Joso Miščević i još neki iz Miščevića, koji su se nalazili u Humskom vodu. Sa strane je bio još jedan drug koga ja nisam poznavao. Kasnije sam saznao da je to bio Dragan Keser. Svi su oni bili u partizanskim uniformama, naoružani s puškama i bombama, tako da smo se uz njih osjećali mnogo sigurnijim. Dok je sastanak trajao, mi smo se smjenjivali na straži. Iako smo bili skoro sigurni da se Talijani neće nikuda kretati, barem ne oni s Vojnovca, mi smo osiguranje ipak postavili.

Osnovno pitanje sastanka bilo je formiranje sektorskog NOO-a. Seoske NOO-e tada smo već imali. Dušan je u dužem izlaganju objašnjavao zadatke odbora i njihove obaveze prema partizanima. Ljudi su se interesirali o toj novoj vlasti, pa su postavljali i razna pitanja. Bilo je tu i rasprave oko izvršavanja nekih zadataka obavještajnog karaktera. Naročito onih oko praćenja kretanja talijanskih vojnika i ustaško--oružničkih patrola na Banjveru i prema Cerovniku, kontaktiranje ovih s pojedinim seljacima, djevojkama i ženama i drugo. Tada su Talijani razvijali jaku propagandu o nekoj slobodi srpskog naroda. Tome su.' neki ljudi vjerovali pa su se slobodnije kretali u Josipdol, Plaški, pa i u Ogulin. Narod se i inače u to vrijeme miješao s njihove i naše teritorije, pa smo morali paziti da u tome ne bi bilo onih koji bi ponešto i »lanuli« pred neprijateljem i tako doveli u opasnost sve ove ljude i njihove porodice.

Kada smo sve ovo pretresli, ponoć je već bila davno prošla. Čuli su se i prvi pijevci. Tada smo prešli na predlaganje ljudi za članove sektorskog odbora. U izboru predsjednika odmah smo se svi složili dok je za članove bilo malo i natezanja. Kuće mnogih prisutnih ovom sastanku bile su u neposrednoj blizini talijanskih bunkera pa je i njihov rad bio otežan i povećane opasnosti za njih i njihove porodice. Sve smo to imali u vidu prilikom predlaganja i izbora. Tada su izabrani za predsjednika sektorskog odbora Miloš Mudrić Pučak, a za tajnika Milan Bunjevac Kolar. Mislim da nas je u ovom sektorskom odboru bilo svega trojica ili petorica.

Kad je završen i ovaj posao, već su se čuli i treći pijevci. Oni ljudi koji su bili bliže talijanskim bunkerima nisu te noći išli kući, već su ostali s nama. Jedni su otišli u staju, a drugi su ostali kraj peći i tako rijemajući dočekali dan. Kada se razdanilo, svaki je nalazio načina da se privuče do svoje kuće. Poslije ovog sastanka ja više nisam dolazio kuci. Bojao sam se talijanskih vojnika. A kada sam morao doći, obično sam se privlačio tako da me nitko ne opazi.

Negdje u januaru 1942. godine, koji dan poslije Božića, netko mi je javio u Bunjevcima da me zove Dušan Kosanović Mudrak da odmah dođem u Egiće. Bio je veliki snijeg i duvala je jaka bura. Teško sam se kretao kroz snježne namete, ali sam poziv poštivao. Došavši u Grahovce navratio sam se k Mani Grahovcu, kovaču. Najprije smo razgovarali o nekim našim pitanjima, a zatim sam mu rekao da me zove Dušan u Egiće. Na pitanje gdje bi ga mogao najlakše naći, Mane mi je naglasio da je on najvjerovatnije kod Gojka Egića Ralića ili starog Bože Vukelića.

Krenuo sam do Gojkove kuće. Tu sam našao Dušana i još neke drugove gdje se dogovaraju oko izrade partizanskih baraka u šumi. Sjećam se da su tu, između ostalih, bili Gajo Bunjevac i Stevo Čuturilo. Dušan i Gajo su me predstavili Čuturilu dodavši: »To je taj koji bi mogao da nam pomogne oko popravke oružja i izrade partizanskih bombi...« Čuturilo me odmah pitao da li mogu od običnih cijevi napraviti bombu. Odgovorio sam mu da za partizane mogu sve uraditi. Zatim mi je Dušan objasnio malo pobliže kako su oni zamislili da ta bomba izgleda. On mi je to na nekom parčetu stare teke pokušao i crtežom prikazati. Objašnjenje sam shvatio i rekao da sve to mogu uraditi, ali da mi tu nije radionica. Odgovorili su mi da se za to ne brinem, pa sam ja odmah dodao, da bi to mogao sve raditi u kovačnici Mane Grahovca. Dušan mi reče da su upravo i oni na to računali i da se u kovačnici Mane Grahovca nalazi neka cijev od »pajpa« od koje bi se moglo napraviti i desetak bombi, što bi za početak bilo dovoljno. Ako se pokažu dobre, daljnju izradu ćemo lako nastaviti. Naglasio mi» je da odmah pođem k Mani i pogledam te cijevi pa ako su dobre, da nastavim s radom po crtežu i dogovoru.

Došavši k Mani Grahovcu, sve sam mu ispričao. On mi je pokazao cijev čiji je promjer bio oko 46 mm, a dužina nešto veća od 1 metra. Uzeo sam alat i počeo da siječem. Isjekao sam 10 komada po desetak centimetara. Poslije toga prešao sam na obradu tijela bombe, utvrđivanja dna i izradu mjesta za stavljanje punjenja, kapisle i fitilja. U to je naišao i Dušan. Pregledao je posao i bio zadovoljan.

Prva punjenja dobili smo od moga brata Dušana i Milete Vorkapića Busovića. U početku smo stavili po dva ćiketa u jednu bombu. Kada smo je isprobali, činilo nam se da je to previše. Poslije smo stavljali po jedan ćiket eksploziva, a okolo samo nabili luga i isječaka od željeza. Tako je bila popunjena sva praznina u bombi. Kada smo ovu probali, dejstvo je bilo mnogo jače. Probali smo ih u Humu nedaleko od četne barake. Od prve, u kojoj su bila dva ćiketa eksploziva, tresak je bio veći, ali su bukvići ostali gotovo cijeli. Kora im je bila neznatno oguljena. Cijev je bila dosta elastična pa se stvaralo malo parčadi. Zato smo u drugu bombu stavili uz ćiket čelične isječke. Kada smo je probali, bukvići su bili gotovo potpuno oguljeni i iscijepani. Na kraju smo usvojili ovu drugu bombu. Za nju nam je trebalo manje eksploziva, a razorna moć je bila veća.

Poslije ovih proba dogovarali smo se i o dužini fitilja. Ja sam predlagao da ostavimo fitilj malo duži, pa neka ga svako skraćuje kako mu treba. Ipak je ostalo na tome da dužina fitilja bude oko 20 centimetara kako bi bilo dovoljno vremena da borac upali bombu i baci je na neprijatelja, a da mu je isti ne može vratiti.

Kada smo izradili prvih deset bombi ja sam moju radionicu prebacio u zaselak Bunjevce i smjestio je kod Dane Bunjevca Rumena. Zapravo, radionicu je prebacio Milan Trbojević Lukić sa svojim volovima. Tu je bio najosnovniji alat: mješina, nakovanj, šrafštok, bormašina, nekoliko čekića i turpija, sjekača i drugog sitnijeg alata. Potkraj 1942. godine radionicu sam prebacio u Tobolić, kod Đure Sekulića Grošića. Inače, dok radionicu nisam prebacio radio sam kod Mane Grahovca i Jose Vukelića — obojice kovača.

Eksploziv smo kasnije dobivali sa svih strana. Marija Stevana Grahovca dala nam je jednu količinu, a nešto smo dobili iz Gorskog kotara preko Drežnice. Napravio sam svega nešto više od 50 bombi.

Dok sam radio u radionici Jose Vukelića, nekoliko bombi sam napravio od starih puščica seoskih kola. Ove su bile previše teške i nepogodne, te smo više tragali za cijevima od »pajpi«. Bilo je slučajeva da smo eksploziv vadili iz neeksplodiranih talijanskih granata. To sam obično radio sam u radionici. Sjećam se tako jednog slučaja kada sam demontirao jednu granatu u radionici Jose Vukelića. On me je ispočetka zbog toga grdio, ali je kasnije kad sam počeo da demontiram granatu popustio i izišao pred radionicu, ne dozvoljavajući nikomu da joj se približi dok ja ne skinem upaljač. To mi je tada izgledalo sve vrlo jednostavno. Granatu sam stavio u šrafštok s okrenutim upaljačem na gore, zatim sam uhvatio upaljač sa cangama i lagano odvrtao. Kada sam skinuo upaljač, bio sam gospodar situacije. Avionske bombe nisam smio demontirati, iako ih je bilo u to vrijeme neeksplodiranih, naročito onih manjih. Poslije je Božo Vorkapić poslan na kurs za demontiranje i ovih bombi, ali je ubrzo pri razmontiranju jedne takve bombe poginuo na Veljunu.

Vod Dušana Kosanovića Mudraka — što ga je formirao poslije razoružanja dvojice Talijana kod Šupičine vaktarne — imao je sve bombe koje sam ja izradio. Inače, mislim da je prva moja bomba upotrijebljena u borbi na Dabru. Čini mi se da su je upotrijebili Mile Pešut Topolina ili Rade Šušnjar Gajin. Kasnije je upotrebljavana u borbama za Tržić. Ipak ih je najviše bačeno na vlakove. Bilo je čak i pokušaja da se svežanj ovakvih bombi podmetne pod šine u sačekivanju vlaka. To su prvi pokušali Dušan Kosanović Mudrak i još neki borci iz Miščevića. Mislim da je s njima bio Mile Miščević.

Najveću gužvu kod neprijatelja je napravila ova bomba u jednoj akciji na Talijane između Blata i Jesenice. Bacio ju je Mića Vukelić Marin. Rekli su mi da je eksplozija odjeknula kao da je avionska. Sada se jedan primjerak te bombe nalazi u muzeju u Ogulinskoj tvrđavi.

Milan Bunjevac

PROBUĐENI SMO BATERIJSKIM SVJETLIMA

Analiza akcije u Sabljačkoj dragi pokazala je da s Pišteničkim vodom nešto nije u redu. Mislim da su oni jedini krivci za neuspjeh ove akcije. Neopreznim ponašanjem na položaju otkrili su naše prisustvo na pruzi, čime je neprijatelj u xDzoren na opasnost. Tada su naš 2. vod i oko stotinjak polugaša mogli da plate glavni ceh njihove »neopreznosti«. I pored svega toga, komandir Đuro Vidaković i politički delegat Milan Kosanović uživali su puno povjerenje naših rukovodilaca 3. bataljona 2. KPO.

Iz ove akcije povratili smo se opet u Egiće. Tu smo prenoćili, ručali i oko 11 sati krenuli u Tuk. Tu nas je dočekala i 1. četa našeg bataljona pa smo uz prisustvo velike mase naroda obližnjih sela položili partizansku zakletvu pred kućom Ane Pešutove. Dok smo izgovarali riječi zakletve za komesarom bataljona Brankom Latasom, ispred nas se vijorila proleterska zastava. Tada se primijetilo da su neki borci iz Pišteničkog voda izvrtali riječi zakletve, ali tome se nije obraćala pažnja. Poslije polaganja zakletve Pišteničkі vod je krenuo za L. Jesenicu. Otišli su pravo cestom zaklanjajući se tek malo ispod živica. To me je malo iznenadilo jer su talijanske posade s tunela i iz Plavča-Drage to mogle dobro vidjeti. Očekivao sam da će neprijatelj otvoriti vatru, ali sve je prošlo mirno. Oni su otišli na »svoj zadatak«.

Prva četa, prvi i drugi vod naše 3. čete i 2. četa 2. bataljona, 1. KPO (Đorđeva) ostale su još jedno vrijeme s narodom i veselili se. Padom mraka svi smo krenuli na zadatke. Mi smo išli preko Vukasa i Fištenika za Ličku Jesenicu, gazeći dosta veliki snijeg kroz šumu. Smjestili smo se po kućama u zaselku Podpolje. Tu smo se sastali s borcima Pišteničkog voda i kod nekih smo primjećivali neobična ponašanja, što smo tek kasnije analizirali. Odmah je počela rasprava oko smještaja jedinica za noćni odmor. Komandir 3. voda Đuro Vidaković predlagao je da se sve jedinice smjeste po kućama. Komandir 2. čete 2. bataljona 1. KPO Đorđe Momčilović nije se s tim složio i zatražio da se njegova četa smjesti na jednom mjestu i negdje sa strane. Oko toga je nastala rasprava, ali je Đorđe ostao uporan. Ja sam pokušao da se izborim i za 2. vod da bude smješten u jednoj kući, pravdajući to mogućnostima iznenađenja od ustaških jedinica iz Saborskog koje su s Borika mogle osmatrati sve što se događa u Podpolju. Nisu se složili pa je čitava naša 3. četa, osim Pišteničkog voda, razmještena po kućama — po dvojica, trojica ili petorica najviše. Tu me je Čuturilo malo i prekorio ističući kako uvijek hoću da bude po mome. Zato sam i popustio s obzirom da su tu bili i komandant 2. KPO Robert Domani i komesar 3. bataljona Branko Latas.

Pri raspoređivanju za spavanje, rečeno je da će obezbjeđenje dati 3. vod (Pišteničkі). Ovo je bilo i uobičajeno kod vodova naše čete da uvijek obezbjeđenje daje domaćin. A kako je ovog puta domaćin bio 3. vod, on je davao i obezbjeđenje za čitavu četu. S ovim se opet nije

složio Đorđe Momčilović, pa je obezbjeđenje svoje čete organizirao sam.

Sutradan, u nedjelju (taj dan je bio i pravoslavni Uskrs), organiziran je masovni zbor. Došlo je dosta naroda. Govorili su Robert Domani, Branko Latas, Adolf Steinberger (Drago Domjanić), Stevo Čuturilo i Nikola Čikara. Čuturilo je i tada malo priprijetio nekim Jeseničanima »koji mu mirišu po četništvu« ... i dodao da je on njihov bog i ukoliko se ne ostave toga da će ih »pokokati«. Ovo je izazvalo kod rekih i po malo smijeha. Međutim, kada je on tako rekao, vjerovatno da je nešto i primjećivao. Poslije zbora očekivali smo narodno veselje, ali toga nije bilo. Narod se ubrzo razišao, a borci su pošli na odmor.

Poslije toga održan je sastanak s rukovodiocima čete gdje je saopćeno da idemo u zasjedu na jutarnji vlak kod Pernovca, a potom da porušimo prugu na ovom dijelu i demoliramo instalacije telefonsko-telegrafskih veza. Povlačenje je bilo predviđeno prema Glibodolu. Još smo neke detalje precizirali pa je zatim podijeljena i suha hrana svim borcima. Kada smo utvrdili da su izvršene sve pripreme, pošli smo na počinak. Ustajanje je predviđeno za 03.00 sati, kako bi na vrijeme stigli na položaje. Sa mnom su u kući bili još Dušan Grba Duća, puškomitraljezac, Rade Klipa, njegov pomoćnik, Dmitar Šumonja i Milan Šumonja Kraljić.

Kada smo utvrdili prvi san, probuđeni smo s uperenim baterijskim svjetlima u oči i pištoljima. Onako bunovni nismo se odmah snašli. Mislili smo da su ustaške jedinice prodrle iz Saborskog ili, talijanske iz Jesenice pa smo se hvatali oružja. Bilo je već kasno. Oružje su nam pokupili ranije pa nas tek onda budili. Netko je primijetio glas Milana Ralića Pope i nešto pripitao, ali se on dalje nije odazivao. Vidio sam da je na pomolu izdaja.

Poslije ovog događaja malo smo se razabrali, prikupili ono stvari što nam je ostalo i pošli da potražimo vezu s Gajom Bunjevcem i Dušanom Kosanovićem Mudrakom. Kada smo pošli na vrata, stražar se ispriječio s puškom. Nismo u mraku sasvim dobro zapazili, ali čini nam se da je to bio netko od civila koga mi do tada nismo zapažali u 3. vodu. Vratili smo se natrag u sobu i čekali daljnju sudbinu. Nakon sat vremena ona ista grupa se povratila i saopćila nam da se ne bunimo jer bi netko mogao i nastradati, »jer da je u Ličku Jesenicu došlo više od 1000 četnika iz Bosne, a u Kapeli „ih ima još oko 5000 naoružanih do zuba. Ovi u Jesenici preuzimaju komandu na čitavom ovome području«. Zatim su nam rekli da su svi naši rukovodioci pohapšeni, »jer su talijanski i ustaški plaćenici« i dodali da Robert prima 300 000 lira mjesečno, Drago 250 000, a Čuturilo i Čikara po 150 000. Za Branka nam nisu ništa rekli. Saopćeno je da se nitko ne kreće jer da može nastradati, a da ćemo naše oružje dobiti oko 08.00 sati. Poslije toga su napustili kuću u kojoj smo mi bili smješteni i povukli sa sobom stražare koji su do tada bili ispred kuće.

Čim su oni izašli, mi smo ih pratili. Zatim smo se lagano izvukli i pošli do Gaje i Mudraka. Kod njih je bila ista situacija. Raspravljali

smo šta dalje raditi, ali, s obzirom na objašnjenje od dojučerašnjih »drugova«, u noć se nismo smjeli nikuda kretati. Ostali smo i dalje na oprezu. Kod mene se zadržala i jedna bomba, a imali su ih još neki drugovi i na njih smo računali kao na posljednji potez. Vrijeme je sporo prolazilo. Sve više nas je zahvatala nervoza. U svanuće primijetili smo grupu naoružanih ljudi kako promiču kroz sumrak. Činilo nam se da vode Roberta, Branka, Dragu, Čuturila i Čikaru. Počeli smo nagađati da li su oni, ali još u to nismo bili sigurni. Nakon jednog sata se i rasvanulo. U šumi smo čuli mitraljeski rafal i nekoliko puščanih pucnjeva. Odmah nam je bilo jasno da su to bili oni.

Ubrzo poslije toga iz šume je naišao Nikola (Perice) Vezmar. Upitao me je što čekam i zašto ne bježim. Shvatio sam da mi je to opomena jer smo se poznavali još iz Jugoslavenske vojske. Dodao je da se priprema strijeljanje još jedne grupe među kojima Gaje, Ljubana, Mudraka, Mane i još nekih drugova. Pošao sam Gaji i Mudraku i saopćio im što sam čuo. Predložio sam im da se odavde što prije izvlačimo. Gajo je odmah rekao da ostaje sa svojim borcima, pa što bude njima neka se desi i njemu. Pokušao sam ga ubijediti da utiče na svoje borce da i oni krenu, jer zaista nemaju ovdje šta da čekaju. Izdaja je bila očigledna. Još malo smo ostali raspravljati i zaključili da se nema šta više čekati. Gajo i Mudrak s grupom svojih boraca krenuli su u pravcu Korita, a ja sam se povlačio prema Jezeru i dalje preko Janja Gore u Egiće, odakle smo i pošli. Sa mnom je bio čitav Verski vod, osim Dabrana. Iznad Jezera smo malo zastali osmotrili situaciju **u** selima i podijelili se u grupe od po 3 do 5 boraca. U mojoj grupi bili. su Stevo Dokmanić Remo, Dane Večerinović, Duća Grba i Mićo Šumonja Kraljić. Kada smo stigli u Latasovo brdo, Stevo i ja pošli smo u Egiće, a njih trojica preko Latina u Grbe. U Egićima smo našli Ivu Rukavinu, komandanta GŠH i Danu Livadu, njegovog pratioca. Rukavini smo sve ispričali šta se dogodilo. On nas je prekorio što smo se dali razoružati. Primijetio sam da mu je bilo jako teško, pogotovo kada smo ispričali o strijeljanju Roberta, Drage, Branka, Čuturila i Čikare. (Mislili smo da je i Čikara tada stradao). Iz Egića smo krenuli za Kunić. Tu nas je dočekala pratnja Ive Rukavine. Malo smo odmorili i ujutro krenuli za Drežnicu. Kada smo stigli u Klipinu Dragu, Rukavina je malo razmislio i naredio Stevi i meni da se moramo vratiti natrag, probiti se do štaba 2. KPO i predati mu njegovu pismenu poruku. Dodao je da sačekamo odgovor i donesemo pismeni izvještaj. Dobili smo svaki pušku i po dvadeset metaka.

Krenuli smo za Tobolić. U Obljajcu smo sreli Ćanicu Opačića. Vodio je dvije čete partizana. Predali smo mu poštu komandanta GŠH. Sačekali smo dok je napisao odgovor i odmah krenuli natrag za Kunić. Bio je već 5. april. Toliko smo već bili umorni da se nismo mogli dalje kretati. Pozvali smo Lazu Trbojevića Vulića, Milu Kosanovića Lajtara i Duru Petroviča. Zamolili smo ih da ponesu poštu u Drežnicu za GŠH. Odmah su prihvatili. Mi smo se malo odmorili i istoga dana krenuli **u** Veru. Tamo nas je zatekla i akcija na Jakšića mostu. Čim smo čuli

borbu, krenuli smo prema Latasovom brdu. Kada smo stigli tamo, već se bilo okupilo više od pola naše 3. čete. Kada je akcija završena, pošii smo u Tobolić. Sutradan smo se ponovo vratili u Klipinu Dragu i prišli ponovnom formiranju 3. čete.

Đuro Večerinović

RATNI IZGLED GAJE BUNJEVCA

Kad netko spomene Gaju ili se pak sam nekada u mislima podsjetim na njega, uvijek mi pred oči iskrsne i njegov izgled, onakav kakvog sam ga vidio u ratu.

Kasna jesen 1941. godine u Toboliću. Gajo je komandir Partizanskog odreda Hum. Na njemu su hlače »pumperice«, i cipele »gojzerice«, zimski kaput, opasač s pištoljem, košulja na pruge i na glavi šubara s petokrakom zvijezdom.

Na prijelazu zime u proljeće 1942. Gajo je na čelu kolone partizana. Idu iz akcije. Prolaze iznad zaseoka Egića. Na Gajinoj glavi kapa »troroga« s petokrakom zvijezdom. O ramenu, kao prilijepljena, puška »talijanka«, s vremenom na vrijeme pokaže odsjaj od sunca — blješti.

Ljeto 1943. Branko, Gajin sin i ja nalazimo se u patroli. Idemo polako. Osmatramo i po koju prozborimo. Ne tako daleko ugledasmo konjanika. Tjera konja kasom. Sklonismo se za grm i pripremismo puške. Ali ne za dugo. Prepoznasmo u konjaniku Gaju. Na glavi mu je kapa »titovka«. Brkovi ga odaju, daju mu upečatljiv lik koga i svako malo dijete brzo razaznaje. I ovog puta je s pištoljem. Izgleda da se od njega nikada i ne rastaje. U sedlu se drži s lakoćom. Držanje mu je neusiljeno. Mimoilazio nas je i nije nas ugledao jer smo se još nalazili iza grma. Promatrali smo ga malo poduže. Nedaleko ispred nas prošao je partizan, komandant, vođa. Što bi od ovog izabrao kao ono pravo nikad nisam uspijevao. Ostalo mi je to u sjećanju kao jedno.

Imao sam prilike da ga promatram i izbliza, da razgovaram, da se nađem u njegovom društvu — slučajno ili namjerno. Tada bi me uvijek interesirali njegov pogled i osmijeh. Zapamtio sam mnogo toga, ali teško je naći izraz da se sve to opiše. Pokušavao sam to više puta u ratu i poslije, ali nisam uspijevao. U njegovom pogledu i osmijehu mnogo je toga što ti uvijek nešto kaže, želi da kaže ili spontano iskazuje. Plemenito gleda u tebe, a osmijehom iskazuje unutarnje raspoloženje. A kad ga obuzme smijeh, sav se preda njemu. Oči mu se ne vide. Potpuno zažmiri. Čini mi se da tada svijet pred njim nestane. Oko očiju i usta, posebno kada se pokaže bijeli zub, ukažu se crte koje njegovom izgledu daju posebnu simpatičnost.

Danilo Bunjevac

DJELATNOST ORGANIZACIJE KPJ U PLAŠČANSKOJ DOLINI I OKOLINI OD APRILA 1942. DO JUNA 1943. GODINE

Poslije četničkog puča od 3/4. aprila 1942. godine u Ličkoj Jesenici politička situacija u Plaščanskoj dolini i okolini znatno se izmijenila. Na trenutno političko raspoloženje naroda imalo je negativni uticaj iznenadno izvršenje puča, što je izazvalo nespokojstvo, strah i zabunu. Taj efekat puča brzo je savladan kada se stanovništvu razjasnilo tko su pučisti i kakvi su njihovi ciljevi, a posebno istinom da je sačuvano jezgro Plaščanske partizanske čete koja se ponovo naoružala poslije uspješne akcije kordunaških partizana u Plavča Draži. Međutim činjenica da je u Plaščanskoj dolini došlo do rascjepa u snagama NOP-a i da su se pored partizanskih jedinica počele stvarati i četničke, imala je dublju i dugoročniju posljedicu. U preispitivanju političkog stava u odnosu na ove dvije snage došlo je do izvjesnog kolebanja, nedoumice ili pak čvršćeg opredjeljenja za jednu ili drugu stranu. To se jednako osjećalo u čitavoj Plaščanskoj dolini i okolini bilo da se radilo o selima koja su bila dublje zahvaćena NOP-om ili pak onima u kojima se sporije razvijao. Upravo na ovom pitanju tekao je proces diferencijacije stanovništva koji je tu i tamo poprimao i vrlo žestoke oblike.

U Ličkoj Jesenici, Blatima i Begovcu došlo je do opće pometnje i straha od četničkih i talijanskih represalija sve je više dobivao prevagu. Do tada istaknutiji aktivisti NOP-a kao i oni koji su se u tim momentima čvršće opredjeljivali za NOP u ovim selima morali su da ih napuste ili pak pređu u strogu ilegalnost. Rukovodstvo NOP-a Plaščanske doline kao i ono u kotaru Slunju nije imalo dovoljno snage da odmah energično interveniše i pomogne ovim selima da se brže i odlučnije opredjeljuju na stranu NOP-a. Time je za duže vrijeme prekinuta na tom pravcu veza i uticaj na hrvatsko stanovništvo u Saborskom. Sela Jezero, Plaška Glava i Vera našli su se pod direktnim udarom snažne četničke propagande pa je u istima i diferencijacija bila znatno oštrija. Iako su organizacije NOP-a preduzimale niz mjera da se NOP u ovim selima učvrsti, u tome nisu potpuno uspjele. Vremenom četnički uticaj preovlađuje naročito u dijelovima Jezera, Plaške Glave i Lapta pa su i organizacije NOP-a u tim selima bile prisiljene da pređu u ilegalnost. U selima Janja Gori I i II, Latinu, Podhumu, Međeđaku, Kuniću, Trojvrhu, Vojnovcu i Vajinom Vrhu trenutna situacija zbunjenosti brzo je prebrođena i organizacije NOP-a, od kojih su se neke već bile počele pasivizirati, nastavile su s više upornosti svoje djelovanje. Kod srpskog stanovništva u Josipdolu i Podveljunu četnički puč izazvao je znatnu uznemirenost. Kako je ovo stanovništvo bilo pod jakim pritiskom vlasti NDH ,i talijanskih okupacionih trupa, to ih je najviše zbunjivalo pitanje otkud rascjep među Srbima. Upravo taj dio je do tada snažnije simpatizirao snage NOP-a ali nije bio dublje zahvaćen njenim organizacijama i, zbog udaljenosti, nije blagovremeno saznao pravu istinu o događajima. Otuda ovdje i nije dolazilo do bitnije

diferencijacije, ali je ipak uslijedila pasivizacija. I u hrvatskim selima josipdolske i modruške općine negativno su se odrazili događaji iz aprila u Ličkoj Jesenici u odnosu na NOP. Ova sela do tada nisu bila zahvaćena NOP-om osim nekoliko pojedinaca, ali raspoloženje većine stanovništva prema njemu nije bilo izrazito neprijateljsko. Čak što više može se kazati da je postojalo dosta simpatija prema NOP-u i da su se kod tog stanovništva pojavljivali ozbiljni znaci spremnosti da NOP pomognu materijalno. Pomenuti događaji poremetili su odnose u takvom raspoloženju. Kako tome stanovništvu nije bila poznata prava istina, sada je još više bilo podložno propagandi vlasti NDH o četničkoj opasnosti. A kako ta propaganda ima dužu tradiciju iz vremena Kraljevine Jugoslavije i, posebno, iz perioda okupacije, to je ona ubitačno djelovala. Pa ipak u cjelini ta sela, mada su u nešto pojačanom obliku zauzimala rezervisani stav prema NOP-u, još uvijek se nisu čisto vezala za NDH niti za talijanskog okupatora što se najviše očituje u činjenici da mobilizacija za domobranstvo u ovim selima nije imala uspjeha.

Suočeni s ovim stanjem KK KPH za Slunj i ćelije KP Plaški, Kunić i Lapat stavili su težište svoga djelovanja na razbijanje četničke propagande na području Plaščanske doline i okoline, učvršćenje snaga NOP-a u onim selima koja su u većini ostala na njegovoj liniji poslije četničkog puča a prodiranje u ona koja su podlegla ili podlijegala četničkom uticaju. Pored ovoga učinjen je napor da se ispravi ranija greška u stvaranju organizacija KP u partizanskim jedinicama i mobilizaciji omladine u iste. Odmah po sređivanju Plaščanske partizanske čete stvorena su u njoj dva odjeljenja sa ukupno 6 članova KPJ i 4 kandidata za članove KPJ, dok su na terenu djelovale tri ćelije — Plaški sa 5 članova i 2 kandidata, Lapat sa 3 člana i 1 kandidatom i Kunić sa 3 člana. Isto tako u toku aprila i maja 1942. godine izvršena je mobilizacija znatnog broja skojevaca i hrabrijih članova USAOH-a koji su upućeni u sastav Plaščanske partizanske čete, gdje su također oformljeni aktivi SKOJ-a. Ovim pojačanjem, uz već iskazanu čvrstinu boraca pokazanu prilikom četničkog puča, Plaščanska partizanska četa postala je znatno snažnije i u potpunosti revolucionarno opredjeljena, pa su se u svakom pogledu na nju mogli osloniti rukovodstva KP kao i sve ostale organizacije NOP-a. Ali upućivanje omladinaca u Plaščansku partizansku četu imalo je i dublji smisao i dugoročniju posljedicu za čitavi daljnji razvitak NOP-a u Plaščanskoj dolini i okolini. Prije svega time je bilo konačno razbijeno konzervativno shvatanje o učešću omladine uopće u akcijama, posebno u partizanskim jedinicama. Dobivši brojnu prevagu u četi omladinci su u narednom periodu svakodnevno popunjavali njene redove a time je bio potpuno otvoren put i širem uvlačenju omladinaca i omladinki u sve organizacije NOP-a u selima.

Isto tako već u prvoj polovini 1942. godine u dobroj su mjeri savladani sektaški stavovi po pitanju prijema partizana u KPJ. Poslije prvih uspješnih akcija u toku maja primljeni su u četi prvi partizani u KPJ. Tokom juna i jula taj proces je ubrzan pa je u članstvo KPJ primljeno više partizana koji su duže boravili u četi i pokazali se u

čitavom nizu akcija. Mada će iz čete u maju, a zatim tokom augusta i septembra otići mnogo boraca u sastav Proleterskog bataljona Hrvatske i brigada koje su formirane na Kordunu, među kojima i znatan broj članova KPJ i kandidata, problem stalnog obnavljanja ćelije u ovoj četi uglavnom je bio savladan. To isto odnosi se i na organizaciju SKOJ-a. Razrješavajući ovo pitanje u dobroj mjeri savladan je i problem kadrova. Umjesto ranije kuknjave za kadrovima Plaščanska partizanska četa već u toku ljeta 1942. godine osigurala je obnavljanje rukovodilaca iz sopstvene sredine a bila je u stanju da ih daje na raspolaganje i drugim jedinicama.

Usporedo s angažiranjem na sređivanju i učvršćenju Plaščanske partizanske čete, ćelije KP Plaški, Lapat i Kunić uspješno su razbijale talijansko-četničku propagandu i rukovodile organiziranjem i učvršćenjem organizacija NOP-a u većem dijelu Plaščanske doline i okoline. U periodu od aprila do oktobra 1942. godine snage NOP-a potpuno su učvršćene u selima: Janjoj Gori I i II, Latinu, Podhumu, Kuniću, Trojvrhu, Vojnovcu i Vajinom Vrhu. U ovim selima omasovljene su i učvršćene organizacije SKOJ-a, AFŽ-a, SMG, kao i NOO-i. Stanovništvo ovih sela bilo je uključeno u NOP gotovo 100% i svakodnevno izvršavalo njegove zadatke — od smještaja boraca do organiziranja cjelokupnog privrednog, kulturnog i prosvjetnog života. Takav uspjeh nije bio postignut u selima Jezeru, Laptu, Plaškoj Glavi i Veri. U tim selima, zahvaljujući snažnoj propagandi, uz istovremenu primjenu represalija — hapšenja, internacija u Italiju i premlaćivanja — četnici su uspjeli postići djelomičan uticaj na stanovništvo kao i da mobilišu * preko 100 ljudi u četničke formacije. Što više, u Veri, ranijem snažnom uporištu NOP-a, četnici su uspjeli da organizuju svoju četu i naoružaju je talijanskim oružjem.

Ovi četnički uspjesi, u stvari više prividni, nisu zbunili ćelije KP u Plaščanskoj dolini. One su se cijelo ljeto uspješno rvale s četničkom propagandom, suzbijale je koliko su mogle i u tome svemu postigle su uspjeh čije će se posljedice kasnije i iskazati. U ovim selima ostvaren je kontinuitet djelovanja ilegalnih organizacija NOP-a među kojima i NOO-a. Uspjelo se da oko dvadesetak omladinaca ne primi četničko oružje već da izbjegne u partizane. Isto tako se uspjelo da znatan broj ljudi koji su pozvani u četničke formacije odbije poziv po cijenu maltretiranja i slično. U selu Veri uspjelo se da novooformljena četnička četa ne vrši napade na partizane i da čini niz usluga partizanskim jedinicama. No sve to još uvijek nije činilo potpunu prevagu NOP-a u tim selima, pa su pomenute ćelije i dalje morale da se sve više angažiraju na pridobivanju tih sela na stranu NOP-a i za prodiranje u Ličku Jesenicu, Blata i Begovac.

Kako je Plaščanska partizanska četa najčešće boravila u Kuniću, to je u toku ljeta 1942. godine bilo znatno više omogućeno djelovanje na području josipdolske i modruške općine. Iako je josipdolska općina bila pod nešto čvršćom kontrolom talijanskih okupacionih snaga nego plaščanska, ipak se uspjelo da se stanovništvo Trojvrha, Vojnovca i

Vaiina Vrha, te dijela Cerovnika čvrsto veže u NOP, kao i da se razbiju sve njegove organizacije mada neke od njih nisu mogle potpuno djelovati legalno, kao što je to slučaj u nekim selima plaščanske općine. Na području Josipdola i Podveljuna također se uspjelo u toku ljeta 1942. godine stvoriti ilegalne organizacije — USAOH i AFŽ, kao i ilegalne NOO-e. Ovdje treba napomenuti da je dio Josipdola, prije svega Podveljun, bio istovremeno vezan i za rukovodstvo NOP-a u Drežnici. Isto se to odnosi na znatan dio općine Modruš. U hrvatskim selima Cerovniku, Carevom Polju, Skradniku, Kamenici i dijelu općine Modruš, posebno Sabljacima, u toku ljeta 1942. godine obnovljene su stare veze i uspostavljene nove te vršeno povremeno krstarenje partizanskih jedinica kroz ta sela, ali se nije uspjelo stvoriti čvršće organizacije NOP-a. Djelovanje na ova sela vršeno je iz dva pravca — preko Plaščanske partizanske čete i organizacija NOP-a u Trojvrhu, Vojnovcu i Vajinu Vrhu, te iz Slunja preko tamošnjih partizanskih jedinica i organizacija NOP-a u pravcu sela Carevo Polje, Skradnika i Kamenice. U djelovanju iz pravca Plaščanske doline znatnog učešća imao je Franjo Špehar, radnik iz Cerovnika, koji je ljeti 1942. godine došao iz Zagreba i stavio se na raspolagnje KK KPH Slunj a ovaj ga je uputio u Plaščansku partizansku četu. Prisustvo partizanskih snaga Plaščanske doline i Gorskog kotara s orijentacijom vršenja akcija na području josipdolske i modruške općine kao i djelovanje iz oba pravca organizacija NOP-a nepobitno su jednim dijelom uticali da u te dvije općine mobilizaciju u domobranstvo i ustaše u toku cijele 1942. godine budu gotovo ništavna. No, to još uvijek nije značilo da je hrvatsko stanovništvo tih općina i bilo vezano za NOP. U stvari još su u tim općinama među hrvatskim stanovništvom prevagu u uticaju imali rukovodioci HSS-a Mačekove orijentacije čekanja. Uspostavljanje veza s istaknutijim predstavnicima te linije — Mihaljevićem, Ećimovićem i Božičevićem nije u tom periodu krunisano punim uspjehom. Pokušaj KK KPH Slunj da ih se privoli da odmah pređu na stranu NOP-a, nije uspio.

Djelovanje organizacija KP iz Plaščanske doline na hrvatsko stanovništvo u Saborskom izostalo je u toku cijele 1942. godine, zbog nemogućnosti savladavanja prepreke — Ličke Jesenice koja je bila gotovo cijela pod uticajem četnika. Nešto više u tom pravcu učinio je KK KPH Slunj djelujući preko Močila i Skrade. Kako je područje Glibodola sve do kraja novembra 1942. godine bilo uključeno u djelovanje KK KPH Slunj, to je ćelija KP Plaški preuzela na sebe organizaciju NOP-a u tim selima. U toku ljeta i jeseni u ova dva sela uspjelo se oformiti ilegalni NOO i ćeliju KP od Srba i Hrvata. Ove organizacije u tim selima uspješno su djelovale na prikupljanju pomoći za NOP kao i u mobilizaciji nekoliko omladinaca za partizanske jedinice. Više od toga, dobrim dijelom je onemogućena mobilizacija u domobrane. Od početka decembra 1942. godine ova dva sela ušla su u nadležnost djelovanja KK KPH Otočac.

U toku ljeta 1942. godine savladani su i mnogi problemi unutrašnje izgradnje i učvršćenja ćelija KP Plaški, Lapat i Kunić kao i orga-

nizacija SKOJ-a i AF2-a. U dobroj mjeri savladano je i sektaštvo i s više upornosti radilo se na političkoj izgradnji članstva. Tako su u toku jula održana dva trodnevna seminara — jedan u zaseoku Bunjevcima i drugi u Kuniću — kroz koje je prošlo 35 članova KPJ, kandidata i SKOJ-a. Predavač na ovim seminarima bio je Simo Karapandža. Iako su organizacije KP u toku proljeća i ljeta 1942. godine stalno primale nove članove, a to se odnosi i na organizaciju SKOJ-a, njihovo brojno stanje nije zadovoljavalo još uvijek rastuće i razgranate poslove NOP-a. To je uglavnom bilo zbog toga što su članovi KP, kandidati i skojevci u većem dijelu odlazili u partizanske jedinice, a zamjena za njih bila je nešto sporija zbog još uvijek prisutnog sektašenja.

Tokom septembra, oktobra i novembra ćelije KP u Plaščanskoj dolini kao i sve ostale organizacije NOP-a bile su primorane da znatno pojačaju svoje djelovanje u vezi s opsežnom ofanzivom talijanskih snaga na Gorski kotar i dio Plaščanske doline, kada su i četničke snage prešle u ofanzivu s namjerom da ovladaju cijelom Plaščanskom dolinom i okolinom. Mada je tokom septembra i prve polovine oktobra bilo pojava kolebanja pojedinaca, u osnovi se uspjelo savladati četničku ofanzivu i očuvati snage NOP-a na prethodnom nivou. U tom pogledu posebno su se istakla sela Kunić, Vojnovac, Trojvrh i Vajin Vrh, koja su odlučno odbijali sve nasrtaje četnika iako su oni bili vrlo žestoki. Savladavanje ove talijansko-četničke ofanzive omogućilo je ćelijama KP u Plaščanskoj dolini da preko ostalih organizacija NOP-a pređu u ofanzivu. S jedne strane da u poboljšanim uslovima uspješnije djeluju u organizaciji i provođenju izbora za organe narodne vlasti u selima pod kontrolom NOP-a i s druge strane da vrše prodor u sela koja su djelomično ili pod potpunom kontrolom četnika. Ta obostrana djelovanja tokom ovog perioda znatno su ubrzala proces političke diferencijacije. Povezano s velikim uspjesima NOP-a, postignutim u Lici, Bosanskoj krajini, na Kordunu i Gorskom kotaru, u Plaščanskoj dolini je došlo do snažnog previranja među četnicima. To su jednako osjetila četnička i talijanska rukovodstva pa su poduzimali i vrlo oštre represalije, posebno u Plaškom, Zebiću, Jezeru, Laptu, Plaškoj Glavi, Blatima i Ličkoj Jesenici. Usprkos tome kolebanja su nastavljena i, s prodorom većih partizanskih jedinica u Saborski i Ličku Jesenicu krajem 1942. godine, ona su produbljena do stepena rasula četničkih snaga. Uočavajući taj proces KK KPH Slunj i ćelije KP u Plaščanskoj dolini znatan dio svojih snaga stavili su u akciju na razbijanje četništva u tome kraju. S istim ciljem otpočela je i organizacija vojnih komiteta u Plaškom i Ličkoj Jesenici. Isto tako organizacije KP izgradile su stav za vođenje pregovora s predstavnicima četnika koje su oni s više strana nudili. Mada ti pregovori, osim s kapetanom Nikolom Gruborom, nisu dali odlučujuće rezultate, oni su imali snažnog uticaja na produbljivanje previranja kako kod četnika, tako i kod njihovih rukovodilaca. Prelaskom Nikole Grubora sa nekoliko četnika na stranu NOP-a i uspješnim djelovanjem ilegalne organizacije SKOJ-a u Plaškom, znatno su oslabljene četničke snage u ovom mjestu kojeg su inače posljednjih

mjeseci 1942. godine četnici pokušali pretvoriti u svoje uporište za čitavu Plaščansku dolinu i okolinu, posebno s dolaskom pojačanja od strane oficira Jugoslavenske vojske koji su pušteni u tu svrhu iz zarobljeničkih logora u Italiji.

Ovi i drugi uspjesi organizacija KP u Plaščanskoj dolini bili su polazna baza za rukovodstvo NOP-a na Kordunu da istovremeno obrati veću pažnju daljnjem razvitku NOP-a u ovom kraju kao i da ga učini ishodištem za vršenje većih operativnih zahvata na talijanske snage koncentrirane oko željezničke pruge Ogulin — Vrhovine. U tom smislu OK KPH za Karlovac donio je 25. novembra 1942. godine odluku 0 izuzimanju Plaščanske doline i okoline iz nadležnosti KK KPH Slunj 1 formiranju KK KPH za Plaški.

Nova 1943. godina otpočela je u znaku vrlo žestokih okršaja talijansko-četničkih snaga s jedne i NOP-a s druge strane. Ofanzivne akcije partizanskih snaga izvršene 1. i 2. januara izazvale su protuofanzivu četnika i Talijana zbog čega su se morali odgoditi izbori za NOO-e u više sela Plaščanske doline. Odmah zatim uslijedili su ofanzivni prodori jedinica 8. divizije na prostoru Ličke Jesenice i Saborskog, a nešto kasnije primorsko-goranskih jedinica na području josipdolske općine. Razbijanje četnika i Talijana u ovim akcijama pratile su vrlo žive aktivnosti KK KPH Plaški da u novooslobođenim selima stvore organizacije NOP-a i razviju snažniju propagandu među stanovništvom koje je do tog vremena bilo pod uticajem četnika. Iako su se četnici zajedno s Talijanima žilavo branili da očuvaju bar donekle svoje pozicije, snage NOP-a postizale su sve veće uspjehe i ubrzavale proces raspadanja četništva u Plaščanskoj dolini. Međutim, taj poduhvat prekinula je četvrta neprijateljska ofanziva.

Već prvog dana, tj. 20. januara 1943. godine, u Plaščanskoj dolini i okolini talijanske i četničke snage krećući se u pravcu Slunja, otpočele su žestoke represalije nad stanovništvom jednako srpskim i hrvatskim. Dok su iz Saborskog odveli preko 60 ljudi u internaciju, nešto manje od toga postrijeljali su na području josipdolske općine. Početne uspjehe talijanskih jedinica četničko rukovodstvo je iskoristilo za učvršćenje pokolebanih redova svojih jedinica i istovremeno nastavilo s ostvarivanjem plana potpunog zahvatanja četništvom Plaščanske doline i okoline. U tom poduhvatu, pored snažno razvijene propagande o konačnom uništenju snaga NOP-a, četnici nisu birali sredstva. Pored strijeljanja trojice istaknutih aktivista NOP-a četnici su u drugoj polovini januara i prvoj polovini februara izvršili masovna hapšenja ljudi na području Jezera, Plaške Glave, Janje Gore, Podhuma, Latina i Kunića, dok su na desetine drugih premlatili. Radeći tako četnici su uspjeli da prisile znatan broj uhapšenih i zastrašenih da stupe u četničke redove. Cak što više i oko tridesetak partizana ili aktivista NOP-a, uglavnom iz pozadinskih ustanova, prešlo je na stranu četnika. Tako su četnici trenutno imali u svom bataljonu smještenom u Plaški oko 130 ljudi iz Podhuma, Latina i Kunića, što nikada do tada nisu uspjeli. Također su u tom periodu (četnici) prisilno mobilisali iz Josipdola i Podveljuna

oko tridesetak ljudi i doveli ih u Plaški. Masovno paljenje kuća i gospodarskih zgrada od strane talijanskih jedinica kao i jaka zima imale su uticaja na kolebanje izvjesnog dijela stanovništva koje se našlo u zbjegovima. A bilo je i nekoliko pojedinaca iz redova Partije i SKOJ-a, kao i iz NOO-a koji su se pokolebali i prešli na stranu četnika.

U toj izuzetno teškoj situaciji, uglavnom izazvanoj 4. neprijateljskom ofanzivom, KK KPH Plaški i ćelije pod njegovim rukovodstvom ulagale su krajnje napore u dva pravca: osigurati stanovništvo od neprijateljskih represalija i održati kontinuitet rada organizacija NOP-a. U osnovi taj posao je uspješno obavljen. Međutim, sve organizacije NOP-a i pojedini aktivisti, pa čak i oni najodgovorniji, nisu uvijek djelovali u skladu s općim intencijama kao i s nastojanjima KK KPH Plaški. Neki pojedinci s terena kao i iz 3. bataljona KPO djelovali su na svoju ruku i mimo znanja KK KPH u pravcu, kako su to kasnije objašnjavali, spašavanja stanovništva. Zbog toga je i došlo do zabune i pometnje što je pogodovalo da izvjesni dio naroda popusti četničkom pritisku. Mada ovi događaji nisu ispitani i nije istražena svestrana pozadina djelovanja nekih pojedinaca, obzirom na kasnije događaje, ipak je KK KPH u početku osudio ovu pojavu i nastojao da spriječi njeno širenje. KK KPH Plaški osudio je takozvanu politiku privremenog spašavanja stanovništva popuštanjem četničkom pritisku i pozvao je sve one koji su stupili u četničke redove da ih napuste. Takav je stav OK KPH za Karlovac odobrio mada je opomenuo KK KPH Plaški da je trebalo u tim pitanjima biti još odlučniji i aktivniji. Ovaj stav podržao je i 3. bataljon KPO, koji se inače u cjelini, osim nekih pojedinaca, u či-* tavoj 4. neprijateljskoj ofanzivi držao odlučno.

Događaji iz 4. neprijateljske ofanzive odrazili su se negativno i na držanje hrvatskog stanovništva. Poslije pokolja u Sabljačkoj draži hrvatsko stanovništvo Cerovnika, dijela Modruše i nešto iz Carevog Polja i Skradnika, plašeći se daljnjih represalija izbjeglo je u Josipdol i Ogulin. Tu je odmah na njih izvršen snažan pritisak od vlasti NDH kojima je pošlo za rukom da znatan broj omladinaca mobilišu i svrstaju ih u 33. ustašku bojnu što se duže vremena nalazila u formiranju. Slično se desilo i u Saborskom gdje su izbjegle omladince u pravcu Bihaća i Otočca mobilisale vlasti NDH u ustaške i domobranske jedinice.

Oslanjajući se na snage 3. bataljona KPO, KK KPH za Plaški razvio je snažnu djelatnost, naročito u drugoj polovini februara da ovlada situacijom, povrati ranije pozicije snaga NOP-a u Plaščanskoj dolini i pređe u ofanzivu. Ta angažiranost je već u toku februara imala velike rezultate s jedne strane u učvršćenju stava beskompromisne borbe s četnicima a s druge u povratku novomobilisanih iz četničkih redova. Toj aktivnosti znatno je doprinio dolazak u Plaščansku dolinu jedinica 4. brigade 8. divizije u drugoj polovini februara.

Ove su jedinice u snažnom naletu razbile četnike u Plavča Dragi, a nešto kasnije i u Ličkoj Jesenici. Odmah po pristizanju snaga ove brigade u Plaščanskoj dolini je došlo do općeg rasula u nekim četničkim jedinicama. Gotovo svi mobilisani u toku 4. neprijateljske ofan-

zive povratili su se do polovine marta svojim kućama od kojih mnogi i s oružjem pa je dio njih odmah stupio u partizanske jedinice. Povezano s uspjesima u razbijanju 4. neprijateljske ofanzive na područje Like i prelaskom snaga NOV u protuofanzivu prema Gackoj dolini i na Kordunu, u Plaščanskoj dolini i okolini došlo je do opće pometnje kod talijanskih i četničkih jedinica što je uslovilo i donošenje odluke 0 napuštanju Plaščanske doline u toku 5/6. aprila 1943. godine. S talijanskim snagama povukle su se i četničke jedinice — dijelom u Josipdol i njih oko 300 u Hrvatsko primorje, dok je nekoliko desetina ostalo da se krije u okolnim šumama iščekujući daljnji razvoj događaja.

Još u toku marta KK KPH za Plaški izvršio je analizu događaja iz četvrte neprijateljske ofanzive i zauzeo odgovarajuće stavove. Između ostalih bila je značajna ocjena KK KPH Plaški o dostojanstvenom 1 vrlo hrabrom držanju tokom ofanzive znatnog broja omladinaca, omladinki i žena koji nisu bili do tada organizirani ni u skojevske ni u partijske organizacije. Na osnovu te ocjene KK KPH za Plaški donio je vrlo smjelu odluku da se dotadašnji redovi organizacija KP i SKOJ-a oslobode onih ljudi koji su se tokom ofanzive pokazali neodlučni, kolebljivi, neaktivni ili kukavice a da se obnove s onim koji su se držali dostojanstveno. Ovaj stav KK KPH za Plaški vrlo se pozitivno odrazio na njegovo cjelokupno djelovanje još u toku marta, a posebno će mnogo značiti za naredni period kada su čitava plaščanska općina i dijelovi josipdolske i modruške općine bili oslobođeni.

Razbijajući oportunizam u sopstvenim redovima i angažirajući sve organizacije NOP-a na razbijanje četništva u Plaščanskoj dolini tokom februara i marta KK KPH za Plaški u suštini je dočekao spreman napuštanje ovih krajeva od strane Talijana i četnika.

Odlaskom talijanskih jedinica iz Plaščanske doline početkom aprila 1943. godine znatno su se izmijenili uslovi djelovanja organizacija NOP-a. Zajedno s Talijanima Plaščansku dolinu napustile su i četničke snage, osim manjeg dijela koji se razbježao i skrivao u manjim grupama po okolnim šumama, pretežno oko Ličke Jesenice. Talijanske jedinice su tada čvršće zaposjele Josipdol gdje se stacionirao i jedan dio četničkih snaga. Prema ovim snagama uspostavljen je snažan front od jedinica 8. divizije i kordunaškog partizanskog odreda te su Plaščanska dolina, općina Modruš i dijelovi općine Josipdol bili dobro osigurani od neprijateljskog upada, a time i od djelovanja njihove propagande. Ovim je Plaščanska dolina za duži period postala sastavni dio slobodne teritorije Korduna, Like i Gorskog kotara. Međutim, to još uvijek nije značilo i potpunu sigurnost svih sela, naročito ne onih u južnom dijelu. Zaostale četničke grupe vršile su s vremena na vrijeme manje napade na kurire, pojedine ustanove i radne ekipe što je ponekad znatno remetilo obavljanje poslova koji su inače bili vrlo obimni. Pored toga od dijela četničkih snaga koje su se bile početkom aprila povukle u Hrvatsko primorje (Selce) povremeno su preko šuma dolazile jače grupe koje su nastojale okupiti zaostale četnike iz Plaščanske doline i tako ometale djelovanje organizacija NOP-a. Zbog svega ovoga u nekoliko mahova

morale su se angažirati pozadinske vojne jedinice, pa i jedinice 8. divizije u nastojanju da likvidiraju četničke ostatke.

Pojedini četnici krili su se u neposrednoj blizini svojih kuća odakle su i dalje vršili politički pritisak na stanovništvo da se ne uključuje u organizacije NOP-a.

S druge strane oslobađanjem Plaščanske doline ona postaje odskočna baza krupnih partizanskih jedinica u njihovom nastojanju da očuvaju i istovremeno proširuju oslobođenu teritoriju, posebno u pravcu Ogulina i željezničkih komunikacija Ogulin — Karlovac. Zbog toga su se pred sve organizacije NOP-a postavljali krupni zadaci u obezbjeđivanju smještaja i ishrane većih jedinica kao i nizu vojnih ustanova. Dolaskom velikih partizanskih jedinica, posebno onih iz 8. divizije koje su učestvovale u Lici u 4. neprijateljskoj ofanzivi, došlo je do pojave epidemije tifusa koja je zahvatila gotovo sva sela Plaščanske doline, a prvi su se njeni znaci pojavili s povratkom izbjeglica. Pored toga jedno vrijeme u Plaščanskoj dolini boravile su u karantinu brigade 8. divizije. I ova pojava gotovo sve do polovine ljeta 1943. godine angažirala je znatne snage NOP-a na njenoj likvidaciji. Uz sve ovo pred organizacijama NOP-a cijelo proljeće stajala su dva neodložna zadatka — obavljanje sjetve i priprema za žetvu, te stvaranje svih organizacija NOP-a u novooslobođenim krajevima.

U organizaciji svih pomenutih poslova KK KPH Plaški uposlio je sve organizacije NOP-a, te pozadinske i vojne organe. Ponekad su u pomoć pristizale i jedinice 8. divizije i Kordunaškog partizanskog odreda. Da bi se ubrzao proces uključivanja u pomenute poslove cjelokupnog stanovništva Plaščanske doline, morao se znatan broj kadrova iz" sela privrženih NOP-u, prebaciti u novooslobođene krajeve. S tim u vezi prišlo se reorganizaciji i učvršćenju organizacija NOP-a u selima koja su okrnjena slanjem tih kadrova. U tom pogledu najteže je bilo s rješavanjem problema za hrvatske krajeve jer je takvih kadrova bilo manje.

Dok su se poslovi oko popune NOO-a na svim nivoima na području sela privrženih NOP-u uspješno obavljali, a isto tako i antifašističkih organizacija USAOH-a, SKOJ-a i AFŽ, taj proces tekao je sporije u novooslobođenim krajevima. I pored znatnog angažiranja aktivista NOP-a teško se razbijao stečeni i trenutni uticaj četničke propagande u novooslobođenim srpskim selima. Otuda su iskrsavale i teškoće u organiziranju NOO-a kao i antifašističkih organizacija, posebno na području Ličke Jesenice, Blata i Begovca. Mada se uspjelo u toku proljeća privoljeti gotovo u cjelini to stanovništvo na ispunjavanje niza zadataka — sjetve, smještaja i ishrane partizanskih jedinica, učešća u likvidaciji pojave epidemije tifusa, obnove rada pilana i krečana i slično — znatan broj kako muškaraca tako žena teško se primao dužnosti u NOO-ima i antifašističkim organizacijama. Slično ovom bilo je i u hrvatskim selima. U ta sela poslije oslobođenja počele su se u većoj mjeri vraćati stanovnici koji su tokom zime bili izbjegli, te su nastavljali s obradom zemlje. Isto tako u znatnoj mjeri prekinut je proces

odazivanja vlastima NDH u domobrane i ustaše. Međutim, i u ovim selima kao i onima koja su ranije bila pod kontrolom četnika, nije se mogla vršiti mobilizacija ljudstva za partizanske jedinice. Agitacija organizacija NOP-a u tom pogledu, osim pojedinaca, u toku proljeća 1943. godine nije davala odgovarajuće rezultate. Izvjesni pokušaji da se vrši mobilizacija, ukazali su odmah na prave odnose jer su se u tom slučaju pozivani skrivali u šumama ili odlazili k neprijatelju. Otuda je i bio zaključak KK KPH Plaški da se na mobilizaciji ljudstva iz Plaščanske doline i okoline mora raditi uporno, planski i sistematski. U istom smislu došlo se do spoznaje da se u stvaranju narodne vlasti i antifašističkih organizacija mora raditi tako da se stavlja težište na osvajanje svakog pojedinca.

Ovakvo saznanje KK KPH Plaški potvrdila je i Prva kotarska konferencija KPH za ratni kotar Plaški. Poslije tromjesečnog djelovanja u pomenutim uslovima na konferenciji su svedeni u osnovnim crtama svi rezultati i ukazano na glavne pravce daljnjeg djelovanja. Između ostalog na ovoj konferenciji je ocijenjeno da se politička situacija u Plaščanskoj dolini i okolini znatno izmijenila u korist NOP-a i da postoje povoljni znaci da će se ona stalno popravljati. U gotovo svim selima koja su ranije bila pod uticajem četnika, uspostavljeni su NOO-i i organizacije USAOH-a i AFŽ-a, a u nekim i SKOJ-a. To isto uspjelo se postići i u većem dijelu hrvatskih sela. Učestale su i pojave bježanja četnika na slobodnu teritoriju kao i vraćanja nekih pojedinaca koji su se u početku skrivali po šumama. Sve ovo kao i činjenica da su potkraj proljeća organizacije NOP-a čvršće zahvatale sela koja su ranije bila pod četničkom kontrolom, ukazivali su na dobre izglede sveobuhvatnog uključivanja tog stanovništva u NOP. Takva ocjena nije data i za hrvatska sela. Na konferenciji je ukazano da se stanovništvo u hrvatskim selima odaziva gotovo svim pozivima organa narodne vlasti u izvršavanju zadataka materijalne prirode kao i da su odnosi prema partizanskim jedinicama i predstavnicima NOP-a jako dobri. Međutim u političkom pogledu uticaj HSS u tim selima nije ozbiljnije slabio. Pored toga u ponekim od tih sela, posebno u Saborskom, još uvijek je postojao i ustaški uticaj, koji je pothranjivan snažnom ustaškom propagandom provođenom preko više kanala iz pravca Bihaća, Ogulina i Karlovca, kao i ilegalnih punktova na slobodnoj teritoriji. Ukazujući na ova djelovanja kao i potvrđujući ispravnost primjene elastičnije politike cijele partijske organizacije prema četničkoj, ustaškoj i HSS--ovskoj propagandi, kotarska konferencija KPH za Plaški dala je zadatak da se u tom pravcu nastavi s još upornijim i bržim djelovanjem.

Ova konferencija ukazala je i na jednu novu pojavu čiji su se znaci osjećali još od početka proljeća 1943. godine a to su narastanje nezadovoljstva kod stanovništva u selima koja su od ranije bila čvrsto uključena u NOP. To nezadovoljstvo nije bilo izraženo kao neprijateljski stav prema NOP-u već u žaljenju na preopterećenost u obavezama, naročito prema partizanskim jedinicama. Objektivno, stanovništvo je

zaista bilo preopterećeno naročito u obavezi ishrane vojske i bilo je momenata kada to zaista nije moglo izvršiti. Međutim, u sve to su se umiješali i drugi elementi. Bilo je pojava nerazumnih rekvizicija i konfiskacija kao i nevjerovanja pojedinim porodicama da zaista više nemaju šta da daju. Uz to nije bilo i odgovarajućih objašnjenja nužnosti takvih opterećenja. Pogotovo su u tom smislu bila slaba objašnjenja, a ponekad i nikakva, o izvršavanju obaveza od strane stanovništva koje je ranije bilo pod kontrolom četnika, Talijana i vlasti NDH. Iako su i ova sela bila gotovo u jednakoj obavezi i izvršavala ih, kod prvih sela ipak se, iz neznanja, pojavljivala sumnja u to. Ta sumnja je 11a momente dobivala i političke oblike, prijeteći razbijanju nastojanja KK KPH Plaški i svih organizacija NOP-a da što prije uspostavi puno jedinstvo u djelovanju cjelokupnog stanovništva Plaščanske doline. Zbog svega ovoga kotarska konferencija je zauzela odlučan stav da se likvidiraju svi propusti u postavljanju i izvršavanju obaveza, da se ukaže stanovništvu na nužnost podnošenja i većih tereta kao i to da taj teret jednako snose sva sela. Također je u tom smislu zaključeno da se na ovu pojavu ukaže višim rukovodstvima NOP-a kako bi i oni sa svoje strane ukazali pomoć.

Na kraju konferencija je izvršila i analizu rada organizacionog jačanja kako organizacija KP tako i antifašističkih organizacija.

Za nešto više od godinu dana ocijenjeno je da su organizacije KP i druge antifašističke organizacije bile u stalnom razvoju, ali su u organizacionom pogledu pretrpjele niz izmjena rezultiranih najvećim dijelom znatnim odlivom članstva u partizanske jedinice ili razmještajem prema važnosti poslova. U prvoj polovini aprila 1942. godine ćelije KP kao i aktivi SKOJ-a bili su brojno oslabljeni upućivanjem svojih članova u partizanske jedinice. Takav proces trajao je sve do kasno u jesen 1942. godine. Zbog toga je ulagan veći napor da se organizacije na terenu obnavljaju, pri čemu nije postizan uvijek odgovarajući intenzitet. Tako je na konferenciji članstva KPH Slunj održanoj u Zbjegu 1. novembra konstatirano da u Plaščanskoj dolini djeluje 13 članova KP od kojih su 4 u KK KPH Slunj. Tada su postojale samo dvije ćelije KP — u Latinu i Kuniću. Dok se ova konferencija mogla zadovoljiti brojem predstavnika u KK KPH Slunj s područja Plaščanske doline, to nije bio slučaj i s brojem članstva. Upravo poslije smrti Branka Latasa početkom aprila 1942. godine, u KK KPH Slunj u maju kooptirani su s područja Plaščanske doline Dušan Vukelić i Radovan Pogrmilović. Na sastanku plenuma KK KPH Slunj održanom 21. septembra kooptirani su iz Plaščanske doline Nikola Čikara, Dragica Skorupan i Stevo Kosanović Jabučar. Tada je Dušan Vukelić postao sekretar komiteta. Polazeći od zaključaka te konferencije na sastanku od 2. novembra zaključeno je da se ubrza proces obnavljanja organizacija KPH u Plaščanskoj dolini kao i stvaranja novih. U tom smislu izvršena je i podjela Plaščanske doline na dvije općine — Plaški sa selima Janja Gora I, Latin I, Podhum i Vojnovac te Kunić sa selima Kunić, Međeđak i Klipina Draga. Ukazano je na potrebu pojačanog

djelovanja u cilju stvaranja novih organizacija u selima koja su bila pod četničkom kontrolom. Upravo na sastanku od 22. oktobra odlučeno je da se za područje sela Lapta, Vere, Zebića, Plaške Glave I i II i Jezera stvori ilegalni kotarski komitet pod rukovodstvom Radovana Pogrmilovića, a na području Ličke Jesenice i Plaškog da se formiraju ilegalni vojni komiteti. Za ovo posljednje bili su zaduženi Stevo Kosanović Jabučar i Dušan Vukelić. Njihov zadatak je bio da u pomenutim selima formiraju ilegalne organizacije kako KP tako i USAOH-a, SKOJ-a, AFŽ-a i NOO-a. Pošto je zbog ovih zadataka Radovan Pogrmilović morao izaći iz KK KPH Slunj, umjesto njega kooptiran je Dane Grba, sekretar ćelije u Kuniću, čiju je dužnost sada preuzeo Mile Klipa.

Pošto su se ovi poslovi razgranjavali s jedne te vojni i politički zadaci proširivali na Plaščansku dolinu s druge strane, to je na sastanku plenuma KK KPH za Slunj održanom 22. novembra 1942. godine odlučeno da se za područje općina Plaški, Modruš, Josipdol i Oštarija formira posebni KK KPH Plaški. Tom prilikom u nadležnost ovog komiteta ušla su i sela Tržić i Ključ s područja kotara. Na istom sastanku predloženo je da svi članovi KK KPH za Slunj koji su s područja Plaščanske doline obrazuju KK KPH za Plaški, tj. Dušan Vukelić, Nikola Čikara, Stevo Kosanović Jabučar, Dragica Skorupan i Dane Grba. No kako su u međuvremenu neki od ovih morali otići na nove dužnosti, to je poslan prijedlog OK KPH za Karlovac da u KK KPH za Plaški budu izabrani Dušan Vukelić kao sekretar i članovi Franjo Špehar, Ljuban Sekulić, Dane Grba, Dragica Opačić, Branko Sedlar, Nikola Komadina i Stevo Kosanović Jabučar. Taj prijedlog je i potvrđen od strane OK KPH za Karlovac 25. decembra 1942. godine.

Ne čekajući ovu potvrdu KK KPH za Plaški počeo je odmah da djeluje u pomenutom sastavu od 4. decembra kada je održan prvi sastanak i izabran biro u koji su ušli Dušan Vukelić kao sekretar i članovi Stevo Kosanović Jabučar, Dragica Opačić, Franjo Špehar i Dane Grba. Na tom sastanku dat je i prijedlog za formiranje kotarske i općinskih izbornih komisija za organe narodne vlasti.

Prema odluci OK KPH za Karlovac od 25. novembra da se ukinu dotadašnje općinske ćelije i umjesto njih stvore općinski komiteti, KK KPH za Plaški do kraja godine uspio je da formira samo općinski komitet za Kunić. Međutim, taj posao tekao je i dalje sporo uglavnom zbog 4. neprijateljske ofanzive i malog broja članstva. Tako će na sastanku od 14. marta 1943. godine KK KPH za Plaški donijeti odluku o formiranju ćelija KP za Kunić i Podhum koje su vezane za KK KPH Plaški. Tada je konstatirano da na području Plaščanske doline djeluje 31 član KP uključujući tu i one iz KK KPH Plaški. Do kraja ovog mjeseca u ćeliju KP Kunić primljena su 4 kandidata, a u Podhumu dva. Do kraja aprila 1943. godine izvršena je podjela članstva pa su sada postojale četiri ćelije s ukupno 36 članova Partije i 6 kandidata. Pomenuta odluka OK KPH za Karlovac o općinskim komitetima provedena je tek u vremenu od 14. maja do 11. juna 1943. godine. U tom

vremenu izvršena je reorganizacija ćelija KP i stvorena tri općinska komiteta: Kunić sa ćelijama Kunić i Trojvrh, Podhum sa ćelijama Podhum i Janja Gora i Plaški sa ćelijama Lapat i Plaški. Ovi komiteti izabrani su na posebnim konferencijama cijelog članstva KP odgovarajućeg područja tajnim glasanjem. Na tim konferencijama također su izvršene analize dotadašnjih uspjeha i nedostataka gdje je između ostalog naglašeno postojanje sektaštva u primanju novih članova i dat zadatak da se ono što prije savlada.

U toku proljeća 1943. godine vršene su i neke izmjene u sastavu KK KPH za Plaški. Krajem februara u njegovo članstvo kooptiran je Nikola Čikara, a ,7. marta Branko Uzelac. Odlukom OK KPH za Karlovac od 13. marta 1943. godine za sekretara KK KPH za Plaški određen je Stevo Perić, ali isti je primio dužnost tek 14. maja jer se u vrijeme postavljanja nalazio na kursu a poslije u bolnici zbog tifusa. Na sastanku KK KPH za Plaški od 2. maja za članove su kooptirani Joco Eremić i Mile Klipa. Međutim, ovaj prvi ubrzo odlazi na novu dužnost u Kordunaško vojno područje, a drugi na partijski kurs.

Na pomentuoj Prvoj kotarskoj konferenciji KP za Plaški održanoj 1. jula 1943. godine u Kuniću u prisustvu delegata OK KPH za Karlovac Milića Dejanovića i 22 delegata KPH s područja Plaščanske doline i okoline izvršen je izbor kotarskog komiteta tajnim glasanjem. Tom prilikom odlučujući broj glasova za izbor u komitet dobili su Stevo Perić, Dane Grba, Mile Klipa, Dušan Vukelić, Nikola Komadina, Đuro Grković, Ljuban Latas i Franjo Špehar. Pošto su posljednja dvojica dobili jednak broj glasova — po deset, to je OK KPH za Karlovac odlučio da u komitetu ostane Franjo Špehar a Ljuban Lata* je premješten na područje Korduna.

U toku zime i proljeća 1943. godine izvršene su i znatne promjene u organizacijama SKOJ-a i AFŽ-a. Ovdje ćemo spomenuti samo neke. Na sastanku KK KPH za Plaški od 4. decembra 1942. godine imenovan je Inicijativni kotarski odbor AFŽ-a od 7 članova kojem su prisustvovale predsjednica Milka Šušnjar i tajnica Marija Klipa. Ovaj odbor imao je zadatak da pripremi kotarsku konferenciju AFŽ-a što je i učinjeno. Ta konferencija je održana 8. januara 1943. godine. Tada je konstatirano da u Plaščanskoj dolini i okolini djeluje 12 seoskih odbora AFŽ-a sa 69, tri općinska odbora AFŽ-a sa 19 i 1 kotarski sa 7 odbornica.

Polovinom aprila formiran je KK SKOJ-a za Plaški pod čijim je rukovodstvom tada djelovalo 8 aktiva i dva općinska komiteta. Nešto kasnije formiran je i Kotarski odbor USAOH-a za Plaški.

Nikola Komadina

PLAŠČANSKA PARTIZANSKA ČETA POSLIJE ČETNIČKOG PUČA

Poslije četničkog puča od 4. aprila 1942. godine Talijani su se požurili da učvrste svoje pozicije u Plaščanskoj dolini. Polazeći od trenutnog uspjeha puča, kojeg je i organizirala njihova obavještajna služba, Talijani su nastojali da što prije izgrade oružane snage od domaćih ljudi iz Plaščanske doline i preko njih ili u zajednici s njima unište snage NOP-a na ovom prostoru. Zbog toga su sada još snažnije razvili propagandu protiv snaga NOP-a, predstavljajući se kao »jedini prijatelji srpskog naroda«. Ovakav nastup Talijana odgovarao je četničkim pučistima pa su se i oni sa svoje strane potrudili da zajedničko nastupanje protiv snaga NOP-a potvrde većim manifestacijama. U tu svrhu jedni i drugi iskoristili su pravoslavni Uskrs. Toga dana četnički pučisti pripremali su poznatu ličku jagnjetinu, a Talijani su im se pridružili s dalmatinskim vinom. Tako je prvi dan Uskrsa protekao u općem slavlju, gdje su Talijani »na djelu« dokazivali kako su iskreni »zaštitnici i prijatelji« srpskog naroda, a četnici »jedini predstavnici« svega što je srpsko u ovim krajevima.

U duhu toga slavlja, sutradan na drugi dan Uskrsa, 6. aprila oko 11 sati, krenuo je talijanski odred od 94 vojnika, ukrcanih u 6 kamiona, u namjeri da pretrese teren i omogući četničkim prvacima da održe javne zborove po selima u svrhu propagiranja četničkog pokreta. Uvjereni, jedni i drugi, da su pučem partizanske snage razbijene na ovom terenu, Talijani su došli do Plavča-Drage bezbrižno i uz pjesmu. Imali su namjeru da toga dana prokrstare zaseocima Janja Gore. Oni nisu ni slutili da se u zaseoku Latasovo Brdo nalazi vod proletera, koji se tu zatekao na odmoru prateći zamjenika komandanta GŠH Franju Ogulinca Selju u putu za Drežnicu, kao i to da se u blizini zadržala 2. četa 2. bataljona 1. KPO, koja je vršila potjeru za pučistima i talijanskim konfidentima.

Pošto su stigli u Plavča-Dragu, jedan dio talijanskog odreda ostao je da obezbjeđuje planirane zborove u tom selu i okolnim zaseocima dok se drugi dio uputio u pravcu zaseoka Tuk s istim zadatkom. Upravo, ovom drugom dijelu odreda, kada su izbili na Jakšića most na rijeci Dretulji, pjesmu su prekinuli rafali iz partizanskih puškomitraljeza i pušaka. Iznenađeni Talijani jedva da su skočili u rijeku, dok Je samo nekolicina njih uspjela da pobjegne prema Plavča-Dragi. Ne oklijevajući ni časa proleteri i nekoliko plaščanskih partizana, koji su goloruki uskočili u borbu čim su začuli prve pucnjeve, pokupili su oružje I Poveli zarobljenike k zaselku Tuk. U tom poduhvatu njih je uspješno štitila vatra 2. čete 2. bataljona 1. KPO od talijanske intervencije koja je brzo uslijedila iz pravca Plavča-Drage. Ishod borbe nije konačno utvrđen. Prema partizanskim podacima u ovoj borbi bio je lakše ranjen jedan partizan dok je poginuo komandir proletera Mijo Benić, kasnije sahranjen nedaleko zaselka Mišljenovići. Zarobljeno je 36 talijanskih vojnika i zaplijenjeno 6 puškomitraljeza, 31 puška, 50 bombi,

5000 metaka, 6 pištolja i nešto druge ratne opreme. Prema istim podacima ocijenjeno je da su Talijani imali 5 mrtvih i jednog ranjenog. Međutim, u ustaško-domobranskom dokumentu navodi se da su Talijani u ovoj borbi izgubili 7 puškomitraljeza, 36 pušaka, 7 pištolja, 7600 metaka i jedan dvogled i da su nestali jedan talijanski poručnik i 41 vojnik od kojih su partizani 10. aprila pustili na slobodu 31, oduzevši im prethodno svu opremu i vojničku odjeću.

Ceta je ponovo formirana

Prvi pucnji na Jakšića mostu odjeknuli su čitavom Plaščanskom dolinom kao eho radosne i ohrabrujuće nade. Pored nekoliko boraca koji su goloruki uskočili u borbu, za svega nekoliko sati iskupili su se gotovo svi borci Prvog i Drugog voda dva dana ranije razoružane Plaščanske čete. Tu, u zaselku Latasovo Brdo, kada su vidjeli plijen u oružju i opremi, radosti boraca nije bilo kraja. Ubrzo su se na tom mjestu našli komandant 3. bataljona Slavko Klobučar Čort i zamjenik komandanta GŠH Franjo Ogulinac Seljo. Ovo je omogućilo da se odmah donese odluka o ponovnom formiranju čete. Dio oružja zarobljenog toga dana odmah je ustupljen plaščanskim partizanima. Sutradan, 7. aprila, nedaleko od kuće Miće Vukasa i puta koji iz Plaškog vodi k Močilima izvršeno je i zvanično formiranje Plaščanske partizanske čete. Slučaj je htio da se ona formira nedaleko od mjesta pogibije prvog komandanta 3. bataljona Stjepana Milašinčića. To je bila prilika da se na tom mjestu još jednom položi partizanska zakletva i oda pošta hra-* brom revolucionaru Stjepanu Milašinčiću koji je u ovom kraju postao legenda partizanskog pokreta, kao i njegovom suborcu Žarku Čujiću i četvorici revolucionara strijeljanih kod Balinke, te hrabrom vodniku Miji Beniću koji je svojom krvlju doprinio da se Četa ponovo naoruža. Tu su im plaščanski partizani dali svoj čvrsti zavjet da će nastaviti njihov put.

Prilikom novog formiranja Čete njen komandni sastav činili su: komandir Gajo Bunjevac, zamjenik komandira i intendant Mića Pešut Okaš, politički komesar Ljuban Latas, zamjenik političkog komesara Stevo Kosanović Jabučar, vodnik 1. voda Dušan Kosanović Mudrak, politički delegat Simo Livada, desetari Ranko Vezmar i Dane Medaković Bele i puškomitraljezac Rade Kosanović Bajić; vodnik 2. voda Đuro Večerinović Gedžo, politički delegat Stevo Dokmanović Remo, desetari, Mićo Večerinović Bato te Stevo Grba Lajtar i puškomitraljezac Dušan Grba Duća. Tada sva rukovodeća mjesta u komandi Čete nisu bila popunjena sve do formiranja 3. voda. Četa je tada raspolagala s 2 puškomitraljeza, 45 pušaka, 6 pištolja, 20 bombi i skromnom količinom municije, nešto većom po oružju nego prije četničkog puča.

Novim formiranjem Četa je postala jača, čvršća i jedinstvenija. Kao takva ona postaje čvrst oslonac snagama NOP-a Plaščanske doline i okoline. Upravo s njenim formiranjem snage NOP-a, koje su se

poslije četničkog puča u izvjesnom smislu zbunjivale, sređuju se i sve snažnije daju podršku njenim akcijama. Time je zadat i odlučujući udarac četničkim, ustaškim i talijanskim snagama na ovom prostoru. Iako su ovi, mijenjajući taktiku, smatrali da će poslije četničkog puča ubrzo uništiti partizanski pokret, formiranje Cete pokvarilo im je račune. Talijanska propaganda da su »jedini pravi zaštitnici Srba« nije naišla na masovniju podršku. Ni taktika ustaša da će se četnici i partizani u međusobnoj borbi iskrvariti i njima omogućiti brže uništenje srpskog življa nije dala gotovo nikakve rezultate. I četničke snage, mada će se oformiti u oružane formacije, nisu uspjele da steknu dublji korijen u Plaščanskoj dolini. Upravo, zahvaljujući ovom formiranju Plaščanske čete, oformljavanje četničkih oružanih formacija teklo je vrlo sporo, uprkos primjeni nasilnih metoda i obilatoj pomoći talijanskog okupatora.

Plan GŠH ipak je izvršen

Ubrzo poslije poraza kod Jakšića mosta Talijani su 21. aprila doživjeli još jedno iznenađenje. Toga dana združene snage 1. operativne zone izvršile su akciju na prugu između Plaškog i Blata. U ovoj akciji učestvovale su kordunaške, ličke i primorsko-goranske jedinice, kao i 3 njihove proleterske čete — ukupno oko 900 partizana, gdje učestvuje i cijela Plaščanska partizanska četa. Pored ovih snaga u akciji je učestvovalo i oko 150 pripadnika rezervnih odreda s terena Plaščanske doline, svrstanih u radne čete koje su rušile prugu. Upravo ovo je bila akcija koju je GŠH zaplanirao još krajem januara na svom drugom zasjedanju, a čije je započinjanje bilo ometeno rečenim četničkim pučom u Ličkoj Jesenici.

Sada, ovoj brojnoj snazi partizana, iako su davali otpor, Talijani se nisu mogli ozbiljnije suprotstaviti i omesti ih u izvršavanju njihovog plana. Ovom prilikom radne čete porušile su šest i po kilometara pruge i zapalile stražaru broj 17. U silovitom nastupu partizanske jedinice uspjele su da zarobe 46 talijanskih vojnika i zaplijene jedan teški mitraljez, 2 puškomitraljeza, 40 pušaka i 8000 metaka.

U zapovijesti Štaba 1. operativne zone od 24. aprila, konstatirajući da je zadatak postavljen od GŠH u potpunosti izvršen, odato je priznanje svim učesnicima ove akcije, kako za postignute rezultate, tako i za organizaciju i upornost u izvršavanju dobijenih zapovijesti. U istoj zapovijesti naročito je istaknuto »savjesno organiziranje radne Čete i djelovanje 3. čete 3. bataljona 2. KPO, koja je s marljivom ustrajnošću radila na uništenju pruge usprkos svim pokušajima neprijatelja da omete izvršavanje dobijenog zadatka.«

Ova akcija imala je poseban značaj, kako za učvršćenje i razvitak NOP-a u Plaščanskoj dolini i okolini, tako i za jačanje borbene snage Plaščanske partizanske čete. Akcija je snažno djelovala u narodu na njegovo uvjerenje da su snage NOP-a neuništive, a Plaščanska parti-

zanska četa i njeni vjerni pomagači — rezervni partizanski odredi — stekli su nova iskustva u rušenju i demoliranju neprijateljskih saobraćajnica.

Formiran je Treći vod

U podjeli plijena iz navedene akcije Plaščanska partizanska četa dobila je 1 puškomitraljez i 30 pušaka. Ovo je omogućilo da se sada formira i njen Treći vod od dva odjeljenja, a da se u 1. i 2. vodu formiraju treća odjeljenja. Tako je sastav Čete sada izgledao ovako: komandir Gajo Bunjevac, politički komesar Ljuban Latas, zamjenik komandira Duro Večerinović Gedžo, zamjenik političkog komesara Stevo Kosanović Jabučar, intendant Mića Pešut Okaš; vodnik 1. voda Dušan Kosanović Mudrak, politički delegat Simo Livada, desetari Ranko Vezmar, Dane Medaković i Ilija Bunjevac i puškomitraljezac Rade Kosanović Bajić; vodnik 2. voda Stevo Grba Lajtar, politički delegat Stevo Dokmanović Remo, desetari Mićo Večerinović Bato, Spase Vukelić Vezda i Đuro Radošević Trešnjar i puškomitraljezac Dušan Grba Duća; vodnik 3. voda Đuro Pešut Alin, politički delegat Nikola Komadina, desetari Mirko Šušnjar i Milan Klipa i puškomitraljezac Rade Klipa. U Četi je tada bilo 80 boraca naoružanih s 3 puškomitraljeza i ostalo puškama, većim dijelom talijanskog porijekla. Pri komandi čete organizirane su i pomoćne službe. Kuvari su bili Milica Mačak i Mićo Grahovac, pisar Mira Skorupan, a nešto kasnije Ilija Petrovič, dok ^ti stalnu kurirsku dužnost obavljali Dane Dragaš i Gašpar Lončar Gajo, a za prijevoz hrane i drugih potreba bio je zadužen Rade Paskaš. Tom prilikom uvedena je i dužnost operativnog i obavještajnog oficira, iako ove nije predviđala zvanična partizanska formacija. Prvi operativni oficir u četi bio je Simo Miščević, dok su za obavještajnu službu zaduženi Stevo Šupica i Lazo Miščević Prodanović. Povremeno su obavještajnu službu obavljali i neki drugi borci iz Čete ili su pak neke zadatke za njen račun izvršavali aktivisti NOP-a s terena.

Formiranjem 3. voda zaokruženo je oformljavanje Plaščanske partizanske čete, koja je i dalje ostala u sastavu 3. bataljona 2. KPO, kao njegova 3. četa. Ovo sređivanje Čete trajalo je do 1. maja. Pored ovih poslova pojedinci iz Čete djelovali su i politički u Plaščanskoj dolini, a Četa kao cjelina pripremala se da zajednički s narodom što svečanije proslavi praznik Prvi maj.

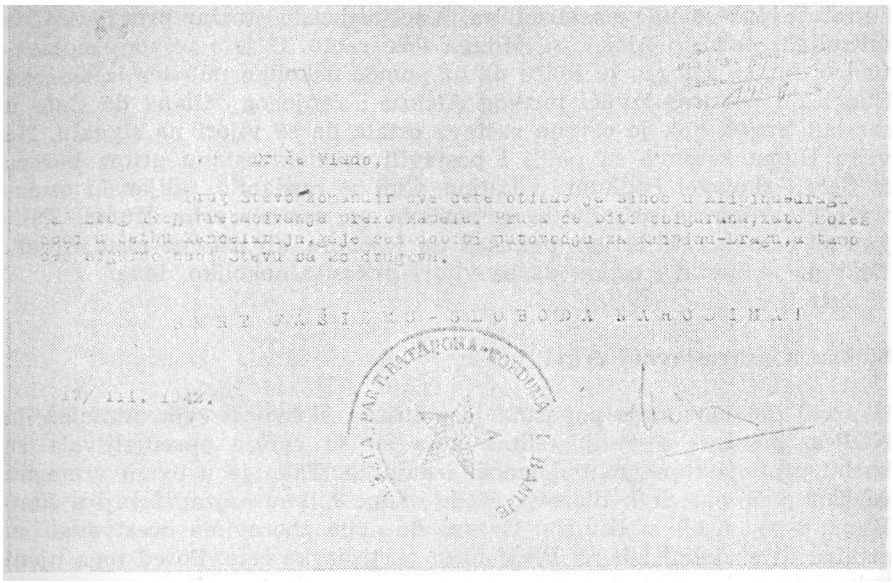
Uoči 1. maja borci Čete, u zajednici s omladincima i omladinkama, učestvovali su u paljenju velikih kresova na svim visovima koji okružavaju Plaščansku dolinu. U toj akciji bilo je i dirljivih momenata, a pale su i nove žrtve. Omladinci Ico Šupica, Aleksa Skorupan i Milan Komadina, najmlađi partizani, s posebnim ponosom prihvatili su se zadatka da izvjese crvenu zastavu na prvi signal ispred željezničke stanice Plaški od pravca Ogulina. Taj zadatak oni su uspješno izvršili, ali su tom prilikom i nastradali. Koliko god su ovi mladići bili prkosni

i hrabri, ipak su bili neiskusni, pa ih je talijanski stražar primijetio i iz mitraljeza pokosio Aleksu, a Milana teže ranio. U tom teškom momentu Ico Šupica smogao je snage da uz pomoć nekoliko mladića iz zaseoka Bunčića i pokušao izvući mrtvog Aleksu i ranjenog Milana do Čete u zaselak Varoš, dok je crvena zastava ostala da se vijori na signalu. Na vrhu Huma kresove su palili i postavili crvenu zastavu grupa boraca iz Čete i skojevci Podhuma i Latina. Čim se razdanilo, talijanski osmatrači iz Vojnovca primijetili su zastavu na samom vrhu Huma. Talijani su odmah artiljerijom pokušali da je obore, ali u tome nisu uspjeli. Tako je ta zastava ostala da se vijori prkosno nekoliko dana.

Služba u pravoslavnoj crkvi

U prvoj polovini maja pojačana je politička aktivnost svih organizacija NOP-a, posebno u onim selima koja su se čvršće opredjeljivala za borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika. Tako je u ovom vremenu održano više narodnih zborova. Među ovima bili su najzapaženiji u šumi Huma i kod škole u Kuniću. Gotovo na svim zborovima učestvovali su grupno ili u cjelini i borci Plaščanske partizanske čete. Pored toga njeni rukovodioci i pojedini borci povremeno su učestvovali u pomaganju cjelokupne političke aktivnosti organizacija NOP-a na terenu. Na velikom zboru u Humu učestvovali su stanovnici dijela Plaščanske doline i Tobolića, gdje je još jednom došla do izražaja čvrsta povezanost i potpuna saradnja ovih krajeva u borbi protiv okupatora. Prisustvo partizana ovome zboru doprinijelo je da se zbor, uz pjesmu i igru, pretvori u općenarodno veselje. Slično je bilo i na zboru u Kuniću. Tamošnji zbor je još više uveličan prisustvom glumačke ekipe organizovane pri Štabu GKPO. Ova je ekipa istupila vrlo uspješno s nekoliko skečeva, recitacija i pjesama, predstavljajući tako po prvi put naše partizansko pozorište u ovom kraju. Na oba zbora, između ostalih, govorili su i predstavnici partizana.

I na drugoj strani barikada tokom maja pojačana je djelatnost Talijana, ustaša i, posebno četnika protiv snaga NOP-a. Dok su na području općine Modruše i dijela Josipdola angažirali snage oružnika protiv NOP-a, u drugom dijelu Josipdola i u plaščanskoj općini Talijani su ubrzano radili na organizacionom oformljavanju četničkih oružanih formacija. U tom cilju otpočeli su i kampanju vrbovanja oficira Jugoslovenske vojske koji su se nalazili u talijanskim zarobljeničkim logorima. Pored domaćih četničkih agitatora u agitaciji protiv NOP-a sve više su se angažirali i talijanski oficiri, otvoreno podržavajući četnike. Između ostalog zapažena je i misa talijanskog oficira — svećenika održana u pravoslavnoj crkvi u Plaškom. Na ovu misu talijanska komanda je pozvala srpsko stanovništvo mjesta i okoline i tom prilikom svećenik je održao govor u kojem je naglasio potrebu saradnje srpskog stanovništva s talijanskim vojnim vlastima. Tada je svećenik posebno apelirao na srpsko stanovništvo da ne ubija talijanske vojnike, jer

da »talijanska komanda gleda ravnopravno sve narode bez obzira na vjersku pripadnost pojedinaca«.

Djelujući tako politički, talijanska komanda u Plaškom radila je i na jačanju odbrane svojih garnizona i, posebno, komunikacija. Tako su se u Saborskom utvrđivali oko sto tzv. majara i oružnička postaja. U Modrušu je također ojačala oružnička postaja na blizu 100 lica. Od Ličke Jesenice do Josipdola oko 1500 talijanskih vojnika izgrađivalo je odbrambeni sistem u Plaškom i duž pruge — kod tunela i oko željezničkih stražara. Pored ovih pojačana je i oružnička postaja u Plaškom na oko 25 lica. Najzad je u toku maja uspjelo Talijanima da oforme i četničke oružane formacije koje su se u početku smjestile u Plavča--Dragi, jačine od 100 — 120 prisilno mobiliziranih seljaka.

Iako brojno znatno jače, ove su snage bile prisiljene na odbranu, zbijene u žičane ograde i izgrađene bunkere od tvrdog materijala. Nesumnjivo da je Plaščanska partizanska četa svojim manevriranjem doprinijela porastu straha kod Talijana. Međutim, općem talijanskom strahu najviše je doprinijela kombinirana taktika povremenog učestvovanja u akcijama na ovom prostoru više partizanskih jedinica, što je talijansku komandu dovodilo u neizvjesnost realne procjene brojne snage partizana u Plaščanskoj dolini.

Tokom maja Plaščanska partizanska četa izvela je nekoliko manjih akcija na neprijateljske snage u Plaščanskoj dolini. Pored likvidacije pojedinih talijanskih konfidenata i četničkih agitatora, 8. maja postavljena je zasjeda četničkim snagama kod Plavča-Drage kojom prilikom su ubijena dva četnika. Istog dana rastjerani su radnici koji su oprav-

ljali prugu na sektoru Ličke Jesenice. Kako su talijanske snage brzo intervenirale snažnom artiljerijskom vatrom, ovoga puta plijen je u oružju izostao. U toku noći 14/15. maja jedna partizanska patrola predvođena političkim komesarom Čete Ljubanom Latasom privukla se u neposrednu blizinu zaseoka Plaški i ispalila nekoliko metaka na talijansku posadu. Ovo je bilo dovoljno da se uznemiri cio garnizon i pokrene u odbranu, zasipajući cijelu noć artiljerijskim granatama obližnje visove.

Kako ove akcije nisu donijele novo oružje, komanda Čete je bila prisiljena da potraži bolja rješenja i izvede takve akcije koje bi omogućile veći plijen u oružju, jer je bilo dosta organiziranih boraca po selu koji su upravo to očekivali da bi se i oni mogli uključiti u partizanske redove. U tom smislu komanda Čete je razvila življu izviđačku aktivnost željezničke pruge. Tako je u jednom izviđanju uočena moćnost lakšeg napada na talijansku posadu kod tunela između Blata i Ličke Jesenice, zvanog Pernovac. Dobivši precizne podatke o stanju posade, a ponukana i željom da se na zakazanom narodnom zboru u Kuniću »iskaže« sa što boljim rezultatima, komanda Čete se odlučila na brzu, drsku i izravnu akciju. Usred dana, 22. maja snage Plaščanske čete izvršile su snažan napad na ovu posadu i U munjevitom naletu zarobile 13 talijanskih vojnika i zaplijenile 11 pušaka i 2000 metaka. Pokupivši plijen, Četa je pustila Talijane na slobodu i povukla se bez gubitaka u Krasnicu izbjegavši vješto artiljerijsku vatru koja je uveliko otpočela iz pravca Ličke Jesenice i Blata.

Kunić — Mala Moskva

Poslije ove akcije Četa se povratila u Kunić. To je tada bila naša najsigurnija i ujedno najomiljenija baza. Selo je gotovo bez izuzetka bilo uz partizane i ponašalo se prema njima kao prema najdražim gostima. Koliko god su partizani podizali duh tog stanovništva, možda su oni još više djelovali na podizanje morala boraca Plaščanske partizanske čete. Pored svakodnevnih političkih predavanja i »veselica« pojedini borci iz Čete i gotovo svi njeni rukovodioci odlazili su iz ovog sela po čitavoj Plaščanskoj dolini radi održavanja političkih sastanaka, a vraćali bi se kasno u noć. U međuvremenu ostali borci učili su vojničke vještine ili se pak pripremali za neku od akcija koja je planirana ili ju je pak trebalo izvesti iznenada, prema trenutnim podacima.

Uspjeh navedene akcije prisilio je komandu Čete da se više orijentira na rušenje pruge. Kako Četa nije raspolagala s eksplozivom, to se došlo na ideju da se pruga ruši rastavljanjem šina neposredno pred nailazak vlaka. Zbog toga je komanda Čete u više navrata slala izviđačke grupe da ispituju prugu od Javornika do Blata i da ocijene gdje su najpogodnija mjesta za vršenje takvih akcija. U ta izviđanja najčešće su išli Mića Pešut kao bolji poznavalac tehničkih osnova pruge, zatim Đuro Večerinović kao dobar poznavalac terena i Simo Miščević koji se više uvažavao kao poznavalac taktike jer je bio podoficir u Jugoslaven-

skoj vojsci. U međuvremenu dijelovi Čete izvršili su nekoliko manjih akcija za koje nije trebalo stvarati posebno smišljenije planove. Tako je 15. juna zapaljena željeznička stražara u Zebiću; 22. juna izveden je fingirani napad na oružničku postaju u Modruši; zapaljena je škola u Plavča-Dragi u kojoj su bili smješteni četnici; 27. juna rušena je željeznička pruga između Josipdola i Vojnovca uz pomoć sa oko 80 »polugaša«. Pošto su izvršena potrebna ispitivanja, Četa je 30. juna krenula iz Kunića da izvrši diverziju na pruzi između Blata i Jesenice. Odmah po pristizanju, 1. jula, izviđači su izvršili razvrtanje šina, a zatim je naišao vlak i čula se snažna eksplozija. Odmah je dat znak za juriš dijelu Čete koji se do tada nalazio u zasjedi. Za nekoliko minuta sve je bilo gotovo. Četa je sa zarobljenicima i plijenom: 29 talijanskih vojnika, 3 četnika, 4 domobrana, i 9 željezničara, te 25 pušaka, 2 pištolja, oko 500 metaka i mnogo drugog ratnog materijala krenula u Krasnicu gdje ju je već čekala velika masa naroda, tj. kosci i skupljači sijena. Ovdje su zarobljenici presvučeni u »partizanske uniforme«, održan im je govor na talijanskom i na srpskohrvatskom jeziku, a zatim su pušteni na slobodu i upućeni u Blata.

Ubrzo poslije ove akcije u Četi je formiran i 4. vod. U početku ovaj vod nije imao puškomitraljeza, ali je ubrzo nabavljen preko Ice Šupice koji ga je uz pomoć organizacije SKOJ-a »ukrao« od Talijana u Plaškom. Sada je četa brojala oko 140 boraca. Prilikom postrojavanja više je ličio na bataljon, pogotovo kada je to vršeno po vodovima. Svaki vod je imao jednog ili dvojicu boraca koji su započinjali pjesme. Među ovima posebno su se isticali Ilija Opsenica i Đuro Radošević. U Kuniću su već tada bile dobro poznate pjesme Ilije Opsenice koje su se odmah prenosile na čitavu Plaščansku dolinu i okolinu. I te pjesme su jedan od razloga da su u čitavom ovom kraju nazivali Kunić Malom Moskvom.

Saučestvovanje u akcijama 1. brigade Hrvatske

Pri kraju prve polovine jula 1942. godine na teren Plaščanske doline došla je 1. hrvatska brigada sa zadatkom da izvrši opsežnija rušenja željezničke pruge na potezu Plaški — Javornik, oslobodi Saborsko i uništi četnike u Plavča-Dragi, Blatima i L. Jesenici. Zapoviješću od 13. jula štab 1. brigade Hrvatske zahtijevao je od Plaščanske partizanske čete da je stavi njima na raspolaganje kao vodiče i istovremeno učesnike u akciji, tako što bi se svakom bataljonu pridodala po jedna ili dvije desetine, zavisno od težine zadatka. Komanda Čete prihvatila je ovaj zahtjev i obavila sve pripreme u Kuniću da bi već sutradan desetine raspoređene po brigadi krenule u pravcu Javornika. Istovremeno komanda Čete i NOO-i izvršili su mobilizaciju ljudstva iz obližnjih sela — njih oko 200 — koji su sa svojim alatom išli s brigadom kao radna snaga na rušenje pruge. Svi bataljoni brigade s pridodatim desetinama iz Plaščanske partizanske čete izvršili su munjevit napad na željezničku prugu L. Jesenice do Rudopolja. Akcija je ocijenjena od

štaba brigade uspjelom. Zarobljena su 44 talijanska vojnika i zaplijenjena 3 puškomitraljeza, 44 puške, 200 bombi, oko 10.000 metaka, 20 pari odijela, oko 80 ćebadi, nekoliko ranaca i šatorskih krila, kao i drugog ratnog materijala. Uništene su i zapaljene sisaljke, 3 željezničke stražare i oko 6 kuća i baraka gdje su bili smješteni talijanski vojnici ili njihova oprema. Zarušeno je i tako izbačeno iz prometa oko 16 kilometara pruge na potezu Blata — Rudopolje, od čega je 8 kilometara potpuno porušeno, kao i 9 kilometara tt veza. Isto tako na nekoliko mjesta između L. Jesenice i Javornika prekopani su nasipi. U ovom rušenju pruge posebno su se istakle radne čete koje su to vršile čitavi dan uz zaštitu jedinica brigade.

Poslije ove akcije brigada se povukla prema Glibodolu, a zatim je prešla u Kunić. Tom prilikom u Glibodolu je ostao jedan vod Plaščanske partizanske čete koji je skoro desetak dana vršio napucavanje duž porušene pruge, ometajući tako Talijane i četnike u radu na njenoj opravci. Povodom ove akcije Talijani su pojačali svoje snage na željezničkoj stanici L. Jesenice na oko 500 crnokošuljaša i 200 pješadinaca. Također su i četnici prisilnom mobilizacijom ojačali svoje snage pa su tada imali u L. Jesenici 140 pušaka i 2 puškomitraljeca, u Blatima sa Ogrizovićima oko 60 pušaka i 1 puškomitraljez i u Plavča-Dragi oko 170 naoružanih s puškama. Znatna talijanska povećanja uslijedila su zbog nužnosti brze opravke pruge, a, posebno, i zbog znakova pobune u četničkim redovima i kod naroda L. Jesenice i Blata. Nešto zatvorom, više batinama i prijetnjom paljenja kuće i odvođenja porodice u internaciju, Talijani su uz pomoć drskih postupaka grupe okorjelih četnika okupljenih oko Đure Vidakovića i Mane Pešuta uspjeli spriječiti širenje pobune.

U ocjeni da je talijanska opreznost pojačana na potezu Blata — Rudopolje, štab Brigade je zaplanirao novu akciju na željezničku prugu na potezu Plaški — Vojnovac. Ta akcija je izvedena 19. jula gotovo na isti način kao i ona prethodna. Razlika je samo u tome što očekivani vlak nije naišao, već ojačana talijanska patrola koja je razbijena. Tom prilikom zarobljeno je 8 talijanskih vojnika i 1 oficir. Pošto su Talijani povodom ove akcije brzo intervenirali jačim snagama, to su se, da bi izbjegli veće gubitke, i jedinice Brigade i Plaščanske partizanske čete brzo pregrupirali i orijentirali na vršenje akcija protiv četnika. Zapoviješću štaba Brigade od 20. jula bilo je predviđeno da se istovremeno napadnu četnici u L. Jesenici, Begovcu i Blatima. I za ovaj napad predviđeno je da se Plaščanska partizanska četa dodijeli bataljonima kao vodiči. Pored toga za vodiče su uzeti i neki simpatizeri NOP-a iz L. Jesenice. Plan da se ova akcija izvede rano 22. jula sa što je moguće većim iznenađenjem nije uspio. Neki vodiči su zalutali i snašli su se tek u svanuće pa se s početkom napada zakasnilo, a time je izostalo i iznenađenje. Četnici su se povukli u crkvu i nekoliko kuća oko nje i otuda pružali snažan otpor, dok su ih istovremeno podržavali artiljerijskom i mitraljeskom vatrom Talijani sa željezničke stanice L. Jesenice. Četnike su pomagali i Talijani iz pravca Blata, a bile su im pošle u

pomoć i oružničko-domobranske snage iz Saborskog, ali su ove u tome uspješno spriječene. Borba je vođena cijeli dan, ali bez uspjeha, pa su se sve jedinice uveče povukle na polazne položaje. U toku ove borbe uhvaćeno je 10 četnika s oružjem i municijom, dok su jedinice Brigade imale 5 mrtvih i 9 ranjenih.

Izmjene u strukturi Čete

Učešćem u operacijama 1. brigade Hrvatske Plaščanska partizanska četa dobila je oko tridesetak pušaka, dva puškomitraljeza i veću količinu bombi i municije. Tokom toga vremena svakodnevno su pridolazili novi borci, pa je njeno brojno stanje naraslo na oko 160. Prvi i Drugi vod imali su po dva, a 3. i 4. po jedan puškomitraljez. Tada se u komandi Čete i u organizacijama KPJ na terenu počela razmatrati mogućnost prerastanja Čete u bataljon. Ta ideja nije ostvarena jer se tada formira i Drugi udarni bataljon GKPO, pa dio boraca iz Plaščanske partizanske čete odlazi za njegovu popunu, zajedno s oružjem. Sada je Plaščanska partizanska četa spala na oko 140 boraca i dobila naziv 1. četa, 3. bataljona, 2. KPO. Promjena broja učinjena je zato što je ranija 1. četa cijela otišla u sastav 2. udarnog bataljona.

Ovom prilikom izvršene su promjene i u starješinskom sastavu Čete. Gajo Bunjevac postavljen je za komandanta 3. bataljona 2. KPO, dok mu je politički komesar bio Nikola Čikara. Stevo Kosanović Jabučar također je napustio Četu i postavljen za zamjenika političkog komesara 3. bataljona, a nešto kasnije otišao je i Mića Pešut Okaš za zamjenika komandanta istog bataljona. Nekako u isto vrijeme otišli su iz čete Dušan Kosanović Mudrak i Slavko Skorupan: prvi za komandira, a drugi za političkog komesara 2. čete 3. bataljona. Nešto ranije od ovih otišao je iz Čete na novu dužnost u štab 2. KPO Stevo Dokmanović Remo. Što ranije što kasnije Četu je moralo napustiti još nekoliko drugova koji su uglavnom upućeni za političke radnike na teren Plaščanske doline gdje su najčešće djelovali ilegalno zbog četničkog vršljanja.

Poslije navedenih promjena sastav komande Čete izgledao je ovako: Đuro Večerinović, komandir, Simo Livada, politički komesar, Simo Miščević, zamjenik komandira, Nikola Komadina, zamjenik političkog komesara, Lazo Prodanović i Nikola Kosanović, ekonomi, Mića Grahovac, kuvar, Rade Paskaš, vozač kruha, Dane Dragaš i Gajo Lončar, kuriri i Dara Vukelić, pisar. Sastav vodovoda bio je slijedeći: 1. vod — ljuban Gvozdić, vodnik, Bogdan Latas Vrška, politički delegat, Ranko Vezmar i Dane Medaković desetari i Rade Kosanović Bajić, puškomitraljezac; 2. vod — Stevo Grba Lajtar, vodnik, Mića Latas Šošina, politički delegat, Mićo Večerinović i Jovo Opsenica, desetari i Đuro Trbojević Odža, puškomitraljezac; 3. vod — Đuro Pešut Alin, vodnik, Stevo Trbojević, politički delegat, Đuro Vukelić i Milan Klipa, desetari i Rade Klipa, puškomitraljezac; 4. vod — Spaso Vukelić Vezda, vodnik,

Ilija Petrovič Kosanović, politički delegat. Za 4. vod nije se moglo utvrditi tko su mu bili desetari i puškomitraljezac. Isto tako nije utvrđeno tko su bili još četiri desetara i dva puškomitraljesca, a zna se da je svaki vod imao po tri desetine, a u četi je bilo 6 puškomitraljeza.

Ovakav sastav Čete ostao je do formiranja 5. brigade Hrvatske (kordunaške). Do tada je i brojno stanje Čete povećano za oko dvadesetak boraca. Međutim novih boraca je bilo više, naročito poslije akcije na Modruši i u L. Jesenici, ali je u međuvremenu jedan broj tih i starih boraca prekomandovan u goranske jedinice ili u 1. brigadu Hrvatske.

Borba za žito

Poslije odlaska iz Plaščanske doline 1. brigade Hrvatske ponovo je sav teret akcija i kontrole ove doline pao na leđa Plaščanske partizanske čete. Krajem jula i u prvoj polovini augusta, između ostalih, težišni zatadak Čete bilo je obezbjeđenje žetve i spremanje zimnice. Kako su i Talijani, četnici, oružnici i domobrani nastojali da ometu žetvu ili da što više prigrabe, to se ubiranje ljetine uglavnom vršilo noću pa su poslenike morali osiguravati partizani iz Čete, a više puta i priteći u pomoć. Pored ovoga Četa je bila angažirana na osiguranju prebacivanja žita s Korduna i iz Plaščanske doline do Drežnice. Tako je na primjer krajem jula samo u jednom karavanu prebačeno u Drežnicu 11.663 kg kukuruza, graha i pšenice. Takvih karavana tokom augusta bilo je više. Pored organiziranog skupljanja i prebacivanja ljetine, u Plaščansku dolinu dolazilo je ili prelazilo za Kordun više grupa i pojedinaca koji su samoinicijativno tragali za žitom. Pošto su četnici ove presretali, oduzimali im žito ili pak ih prisiljavali da stupe u četničke redove, to je Plaščanska partizanska četa morala voditi brigu o obezbjeđenju i ovih lica.

I inače četa je, pored borbe za žito, tokom augusta morala da pojača budnost kao i akcije protiv četnika s jedne i oružnika i domobrana s druge strane. Upravo krajem jula i u toku augusta na teren Plaščanske doline dolazi nekoliko oficira Jugoslavenske vojske koje su Talijani vrbovali u svojim zarobljeničkim logorima radi pojačanja četničkog starješinstva. Istovremeno i vlasti NDH pojačale su propagandu pomirenja sa Srbima naglašavajući da će imati isti status kao i Hrvati, ako se odreknu partizana. Pored toga vlast NDH u ovom periodu pojačali su mobilizaciju hrvatskih obveznika iz Saborskog, Modruše i Josipdola u domobranstvo ili za pojačanje oružničkih postaja.

U ovom periodu komanda Čete nije zaboravljala da zaplanira i izvrši i po koju oružanu ili diverzantsku akciju. Tako je izvedeno nekoliko prepada na željezničku prugu između Josipdola i Vojnovca, među kojima je posebno zapažena ona od 8. augusta u Sabljačkoj Dragi, gdje je učestvovalo i oko sto »polugaša«. Upravo ova akcija je zaplanirana

s ciljem da se onemogući odlazak četničkog transporta iz Plaškog za Gomirje radi učešća u zajedničkoj ofanzivi protiv goranskih partizanskih jedinica.

Pošto transport s četnicima nije naišao, to se pristupilo samo rušenju pruge. Izbačena su po dva štosa šina, pa se odustalo od daljnjeg rušenja uslijed snažne artiljerijske vatre koja je tukla okolinu, pa i samu prugu.

Poslije kraćeg odmora u Kuniću Četa je dobila naređenje da učestvuje u napadu na Modrušu koji je izveden 12. augusta 1942. Ovaj napad izvodili su 1. i 2. udarni bataljon PGPO, a Plaščanska partizanska četa osiguravala ih je iz pravca Josipdola. Ova borba trajala je dvije noći i nepuna dva dana. U poslijepodnevnim satima 14. augusta oružničko domobranske snage probijale su se iz opkoljenog Modruša u pravcu Josipdola. Primjetivši to Plaščanska partizanska četa odmah je pregrupisala svoje snage radi hvatanja ovih u bjekstvu. Mjestimično je dolazilo i do borbe prsa u prsa. Tom prilikom Četa je zarobila 22 neprijateljska vojnika i zaplijenila 18 pušaka. Učešćem u ovoj akciji, Plaščanska partizanska četa pokazala se da ne izostaje iza Gorana, a organizacije NOP-a Plaščanske doline dobile su pohvalu od Gorana za uspješno snabdjevanje hranom, posebno pečenim janjcima, boraca u cvom napadu.

Ponovo u akciji s 1. brigadom Hrvatske .

Poslije zauzimanja Modruša 2. vod Plaščanske partizanske čete ostao je oko desetak dana na Gradini, dok su se ostale njene snage smjestile na području Kunića. U noći 24/25 augusta Četa je na okupu i u cjelini učestvuje u diverzantskoj akciji na željezničku prugu između Vojnovca i Josipdola. Tom prilikom zapaljena je željeznička straža, prerezano 77 tt stupova i na više mjesta podignute tračnice i bačene niz nasip. Poslije ove akcije uslijedilo je još nekoliko manjih prepada na četničke patrole u Plavča-Dragi i Laptu te vršeno nekoliko puta napucavanje na talijanska obezbjeđenja željezničke pruge od Plaškog do Blata, a zatim je stiglo naređenje o zajedničkom učešću s 1. brigadom Hrvatske i udarnim bataljonom GKPO u rušenju željezničke pruge od Rudopo-Ija do Blata.

Za ovu operaciju bio je organiziran i posebni operativni štab. Kao i ranije borci Plaščanske partizanske čete raspoređeni su po bataljonima u ulozi vodiča, a i bombaša. Pored toga Četa je, preko organizacija NOP-a, izvršila mobilizaciju oko 200 ljudi koji su također raspoređeni po bataljonima kao radna snaga za rušenje pruge. Napad je počeo 6. septembra u 13 sati istovremeno na sve planirane objekte: željezničku stanicu L. Jesenica, Javornik, željezničku stražaru br. 33, prugu između Blata i L. Jesenice, te između Rudopolja i Javornika. U prvom naletu dijelovi Plaščanske partizanske čete i 2. udarni bataljon, 2. KPO zarobili

su 8 talijanskih vojnika s oružjem i opremom koji su osiguravali skretnicu na željezničkoj stanici L. Jesenica. Tom prilikom poginuo je Ilija Bunjevac, a teže su ranjeni Mirko Šušnjar i Stevo Grahovac Brko iz Plaščanske partizanske čete i dvojica partizana iz 2. udarnog bataljona. Prva hrvatska brigada u prvom naletu imala je veći uspjeh. Zaplijenila je 1 teški mitraljez, 1 puškomitraljez, 18 pušaka i oko 15000 metaka, te zarobila 18 talijanskih vojnika. Ta brigada zajedno s pridodatnim radnicima uništila je toga dana oko 15 km pruge; šine su srušene niz nasipe, više nasipa je prekopano, neke šine su samo svinute, zapaljene su sve željezničke stražare i skretnički blokovi, uništena sisaljka, zapaljena pilana u L. Jesenici i porušene sve tt veze. Pored navedenog, grupa partizana iz Plaščanske partizanske čete na čelu s Durom Pešutom Alinim zarobila je četničku patrolu u blizini L. Jesenice sa sledovanjem od 5000 cigareta i 4 bureta vina.

Plaščani odlaze u brigadu

Po završenim operacijama na ličkoj pruzi 1. brigada Hrvatske prebacila se na područje Brinja, a udarni bataljoni GKPO povukli su se u Kunić na kraći odmor da bi se već drugo veče prebacili preko pruge na Kordun radi formiranja 5. hrvatske brigade (kordunaške). Drugi dan poslije odlaska ovih bataljona Plaščanska partizanska četa dobila je naređenje da u sastav 5. brigade Hrvatske uputi 70 boraca naoružanih s puškama i 2 puškomitraljeza.

Izvršavajući ovo naređenje, komanda Čete se odlučila da se odbir izvrši na dobrovoljnoj osnovi. Četu je postrojio komandir Đuro Večerinović Gedžo i predao raport komandantu bataljona Gaji Bunjevcu. Tada se u stroju našlo oko 160 boraca naoružanih s 6 puškomitraljeza pa se dobijao utisak postrojenog bataljona. Tom prilikom Gajo Bunjevac saopćio je partizanima Plaščanske partizanske čete da se na Kordunu formira još jedna partizanska brigada za koju se traži 70 dobrovoljaca. Poslije njegovog izlaganja četi je govorio komesar bataljona Nikola Čikara, naglasivši značaj formiranja brigade, te o zadacima boraca Plaščanske partizanske čete koji ostaju u svom kraju. Poslije njegovog govora pred stroj je ponovo izašao Gajo Bunjevac i rekao: »Tko želi u brigadu, neka izađe.« Na to saopćenje odjednom se cijeli stroj čete premjestio na novo mjesto — svi su željeli u brigadu. Pošto im se ta želja nije mogla ispuniti, prišlo se prozivci. Poslije razbrojavanja Četa je gotovo prepolovljena. Na licima onih boraca koji su određeni da ostanu u Plaščanskoj partizanskoj četi primjećivali su se znaci potištenosti. To je uočio i politički komesar čete Simo Livada, pa je samoinicijativno izašao pred obadva dijela i održao im »utješni« govor, a zatim ih je sve pozvao u zajedničko kolo. Ovo kratko veselje kao da ih je smirilo pa su se međusobno pozdravili i razišli.

Lička pruga ne smije raditi

Četa tek što se sredila otpočela je 17. septembra talijanska ofanziva na Gorski kotar zahvativši i dijelove Plaščanske doline — Kunić i Modruš. Ocjenjujući da se u ovoj ofanzivi ne mogu uspješno oduprijeti talijanskim snagama, Četa se povukla iz Kunića, a s njome i veći dio naroda. Tako su četnici, koji su također učestvovali u ovoj ofanzivi, upali u gotovo pust Kunić. Tom prilikom prisiljavali su žene da idu po svoje muževe i da prime četničko oružje. Međutim ove su to uporno odbijale. Poslije toga četnici su u Kuniću zakazali zbor naroda s namjerom da objasne ciljeve četničkog pokreta i kažu narodu »da su partizani uništeni«. Na ovaj zbor su došla svega tri čovjeka i nekoliko žena. Poslije zbora četnici su pozvali djevojke da igraju s njima u kolu, ali se nijedna nije odazvala, što ih je posebno razljutilo. Tada su ugledali jednu djevojku u crvenoj majici pa su se okomili na nju ubjeđujući je da je komunistkinja. Na sve njihove grdnje djevojka je odgovorila: »Moram da nosim crvenu majicu kada ste mi vi sve ostalo opljačkali!« Takvih primjera »srdačnog« razgovora naroda i četnika u Kuniću bilo je i više. Nekako u isto vrijeme desilo se da su se u svojim govorima Duro Vidaković i Mane Pešut hvalili kako su pobili mnogo ustaša, a ubrzo poslije toga naišli su neki općinski činovnici iz Plaškog na čelu s ustašom Miletićem, a četnici ih nisu smjeli dirati. Poslije odlaska ovih žene su otvoreno postavljale četnicima pitanja: zašto ne ubiju ove ustaše kad se toliko hvale... Pošto četnici nisu uspjeli da bilo koga pridobiju za sebe u Kuniću, otpočeli su s pljačkom svega do čega su došli. Napuštajući selo, posebno su bili bijesni na pionire koji su ih pozdravljali sa stisnutim pesnicama i riječima — smrt fašizmu. Po povratku u Plaški četnici su pričali da su partizani uspjeli u Kuniću da utuve u glavu partizanštinu i onima od dvije godine.

Učestvujući u ovoj talijanskoj ofanzivi, četnici su razvili snažnu propagandu, popraćenu s prijetnjama, za stupanje seljaka u četničke redove. A zatim su pošli po selima i otpočeli da vrše nasilnu mobilizaciju. Tako su upali u selo Veru i prisilili tamošnje ljude da prime talijansko oružje i organiziraju četničku četu. Upravo, pod pritiskom četničkih prijetnji Verani su pristali da prime oružje pod uslovom da ne sudjeluju u napadima na partizane, već da čuvaju svoje selo, kao i dio pruge koja tuđa prolazi. Istovremeno rukovodioci ove četničke čete poslali su o tome izvještaj Plaščanskoj partizanskoj četi, gdje, pored ostalog, naglašavaju »da ukoliko partizani trebaju da prođu kroz selo, ili ukoliko trebaju hrane... da će od njih sve dobiti, a također ako trebaju nekud prolaziti da će im oni put obezbjediti...« Odmah po dobijanju izvještaja da su talijanske snage u ofanzivi zašle dublje prema Drežnici i u Gorski kotar, Plaščanska partizanska četa, povratila se na područje svoga djelovanja i u zajednici s jednom četom 5. hrvatske brigade otpočela s izviđanjem neprijateljskih snaga prema Drežnici. Ovaj zadatak obadvije čete su vršile nekoliko dana, istovremeno napucavajući na neprijateljske patrole i postavljajući im zasjede.

Pošto je utvrđeno da su talijanske ofanzivne snage prodrle dublje u slobodni teritorij Gorskog kotara, Četa se ponovo našla na željezničkoj pruzi. Zajedno s »polugašima« ona je razrušila oko 1500 metara pruge između Vojnovca i Josipdola. Ovim je promet bio obustavljen nekoliko dana, i za popravku pruge moralo se angažirati oko 500 vojnika. To je bio doprinos Plaščanske partizanske čete olakšavanju položaja goranskim partizanima. Ubrzo poslije ove akcije Talijani su izvršili čišćenje u reonu Cerovnik — Miščevići radi odbacivanja partizanskih snaga od željezničke pruge. Vještim manevriranjem Četa je izbjegla udare, ali je nastavila s napucavanjem i kontroliranjem njihovih pokreta. Odmah poslije njihovog povlačenja u Ogulin četa se ponovo primicala pruzi. Upravo tada su i do Čete stigla uputstva OK KPH Karlovac, gdje je naglašeno da lička pruga ne smije raditi. Na osnovu tih uputstava komandant bataljona Gajo Bunjevac doveo je na prugu još dvije čete, pa su sve jedinice zajedno 19/20. oktobra, uz pomoć »polugaša«, izvršili rušenje pruge između Vojnovca i Josipdola. Za dva i po sata pruga je razrušena u dužini dva i po kilometra, posječeni su tt stubovi u dužini oko 3 kilometra, tt žica je pokupljena, a čašice su polupane. Uslijed ovog rušenja promet je bio obustavljen 3 dana. Sutradan su na ovu akciju reagovale talijanske snage iz Ogulina, ali uprazno. Druga i Treća četa odmah su se povukle na Kordun, a 1. plaščanska na svoj teren, pripremajući akciju upada u Carevo Polje i obližnja sela.

U međuvremenu Četa je dobila naređenje da odmah krene u pravcu Rakovice. Ubrzanim maršom stigla je pred Rakovicu i zajedno s 2. brigadom Hrvatske (ličkom) učestvovala u napadu na ustaško-domobransku posadu u Rakovici. Kako ovaj napad nije uspio, Četa je s ostalim jedinicama zadržana u blokadi ovog garnizona. Na tom zadatku i, kasnije, u održavanju reda u Rakovici, pošto se neprijatelj povukao u Slunj, Četa je ostala do 10. novembra, kada je krenula u Lisac. Odmah po pristizanju Čete na svoj teren, negdje oko dva sata poslije podne upali su u zaselak Medakovići (Drilići) oko 60 četnika predvođeni s dva talijanska oficira. Čim ih je spazila, četa je izvršila napad na ove četnike i tom prilikom ubila jednoga i nekoliko ranila te zaplijenila dvije puške i nešto municije.

Poslije ove borbe Četa se približavala pruzi. Ispunjavajući parolu OK KPH Karlovac »lička pruga ne smije raditi«, 23/24. novembra jedno odjeljenje iz Čete zapalilo je dvije željezničke stražare između Vojnovca i Plaškog. Dvadeset i sedmog novembra jedna grupa boraca iz Čete odvinula je šine u tunelu kod sela Vere. Preko tog mjesta prošao je nesmetano talijanski transportni vlak, dok je blindirani, koji je išao iza ovoga, nastradao — iskočila su mu iz šina dva vagona i lokomotiva. Nekoliko minuta kasnije naišao je novi transportni vlak i udario u prevrnute vagone blindiranog. Tom prilikom od ovog transportnog vlaka iskočili su iz šina lokomotiva i dva vagona. Dok su Talijani popravljali prugu kod tunela, dijelovi Čete organizirali su zasjedu na potezu pruge Blata — L. Jesenica. Na tu zasjedu naišla je 4. decembra talijanska izvidnica sa oko 60 vojnika i nekoliko izviđačkih pasa. Ovom prilikom

psi su otkrili mjesto zasjede pa su se Talijani vratili i kroz nekoliko minuta uputili na to mjesto dva blindirana vlaka, otvorivši snažnu minobacačku vatru, zbog koje su se partizani morali povući.

U narednih nekoliko dana pojedini dijelovi Cete krstarili su po selima Plavče-Drage i Lapta radi hvatanja četnika, pa se Četa ponovo okrenula prema pruzi. Zajedno s partizanima PGPO i »polugašima« izvršeno je rušenje pruge 16/17. decembra između Vojnovca i Josipdola, gdje je porušeno dva i po kilometra. Talijani su odmah intervenirali, ali su bili razbijeni od partizanskih zasjeda uz gubitke od 3 mrtva i 5 ranjenih. Tom prilikom pokidano je i dva i po kilometra tt linije. Poslije ove akcije Talijani su pojačali svoje posade u Vojnovcu i Josipdolu.

Potkraj decembra 1942. godine u dogovoru s kapetanom Jugoslavenske vojske Nikolom Gruborom, zaplanirana je opsežnija akcija uništenja četničkog bataljona, kojeg su trebale da izvedu 1. (plaščanska) i 2. četa, 3. bataljona pod komandom Gaje Bunjevca. Međutim, u posljednjem momentu četnici su osujetili taj plan. Naime, 23. decembra Grubor je poveo četnike od zaseoka Pogrmilovića koji su trebali upasti u zasjedu partizana raspoređenih duž puta Jukići-Pogrmilovići. Pošto je zasjeda propustila četničku prethodnicu, a zatim naišao Grubor, dat je znak za paljenje vatre. U tom momentu četnici su se raspršili na sve strane pa su partizani uspjeli da uhvate svega 8 četnika i zaplijene 2 puškomitraljeza, 8 pušaka, 14 bombi i 1000 metaka. Tom prilikom četnici su imali i 5 ranjenih dok kod partizana nije bilo gubitaka.

Do kraja godine 1. plaščanska partizanska četa izvela je još jedno^ uznemiravanje Talijana na željezničkoj pruzi i time zaokružila bilans akcija za 1942. godinu.

Doček Nove godine na pruzi

Naredna 1943. godina očekivala se u znaku pripremanja većih snaga za opsežniju operaciju u Plaščanskoj dolini i okolini u cilju potpune likvidacije talijanskih uporišta na ovom prostoru, rušenje pruge i čvršćeg spajanja slobodnih teritorija Korduna s Gorskim kotarom i Likom. U ostvarivanju tih planova 1. plaščanska i 2. četa, 3. bataljona KPO zajedno s grupom diverzanata GŠH dobili su zadatak da u svitanju nove 1943. godine postave .zasjedu kod Vorkapića i sačekaju vlak koji je trebao naići oko 9 sati. Na tom mjestu Čete su postavile zasjede i obezbjeđenja, a na prugu su sišli mineri i postavili minu. Kako je vlak naišao u neposrednu blizinu, mineri su brzo aktivirali minu. Nastala je eksplozija. Lokomotiva i nekoliko vagona sručili su se niz nasip, a snažna vatra boraca iz zasjede prisilila je neprijatelja da se preda. U toj akciji neprijatelj je imao nekoliko mrtvih i ranjenih, među kojima i jedan talijanski oficir. Zarobljeno je desetak talijanskih vojnika, nekoliko četnika i ustaša iz Vere, poznati izdajnik Nikica Ferderbar. Tom prilikom zaplijenjeno je 15 pušaka, 450 metaka, 15 pari cipela

i veća količina raznih namirnica među kojima i duvana. Istog dana jače talijanske snage intervenirale su iz Plaškog i Ogulina, a sutradan su došli u pomoć za obezbjeđenje i opravku pruge četnici iz Plaškog i Plavča-Drage. Tako je tek 3. januara pruga osposobljena za promet.

Pošto su se ove snage povukle s tog mjesta pruge, odmah je odlučeno u komandi Čete da se ponovo izvrši miniranje pruge na istom mjestu. Ovo je učinjeno zato što se smatralo da neprijatelj neće očekivati zasjedu na istom mjestu. Međutim, sutradan je neprijatelj ipak bio osjetljiv. U prethodnicu je upućen blindirani vlak. Pa ipak uspjelo se aktivirati minu koja je izbacila lokomotivu iz šina i nekoliko vagona, ali naša se zasjeda morala povući zbog snažne vatre iz blindiratiih vagona. Odmah je iz Ogulina stigla dizalica i uz pomoć radnih jedinica Talijani su do pada mraka osposobili prugu za promet. Istina u tome su cio dan ometani od naše Čete pripucavanjem, ali bez značajnijih rezultata.

Poslije ove akcije Četa je povučena u svoju bazu na kraći odmor. Međutim to nam je odmah uskraćeno. Isto veče stiglo je naređenje da krenemo na prostoriju između Blata i L. Jesenice radi učešća u novim akcijama. Upravo to je bio početak ranije zaplaniranih zajedničkih akcija 6. primorsko-goranske, 5. i 15. hrvatske brigade. Čak što više ovim planom predviđalo se ne samo rušenje pruge već i oslobođenje samog Plaškog.

Četvrtog januara sve navedene jedinice krenule su iz Kunića i na mjesto akcije stigle u toku noći. Odmah po uspostavljanju obezbjeđenja prema Blatima i L. Jesenici otpočelo se s rušenjem pruge uz pomoć radnih grupa koje su mobilizirane iz više sela Plaščanske doline. Radilo se udarnički čitavu noć pa je razrušeno oko 700 metara pruge i postavljeno više mina. Na minu koju je postavila naša 1. četa naišao je vlak sa četiri vagona. Prvi vagon, koji je bio prepun talijanskih vojnika, srušen je od eksplozije mine, ali broj mrtvih nije utvrđen jer su Talijani odmah intervenirali s blindiranim vlakom, a također i s minobacačkom vatrom, pa su se naše jedinice morale povući. Naša 1. četa ostala je u neposrednoj blizini pruge sa zadatkom da ometa opravku pruge do početka novog napada što su ga izvršile 7. januara 5. i 15. brigada Hrvatske, 8. divizije. U rušenju pruge, koje je trajalo cijelu noć, s ovim brigadama učestvovala je i naša 1. četa i oko 100 »polugaša«. I pored toga što je vladala niska temperatura i snježna vijavica, a talijanske snage napucavale iz željezničke stanice L. Jesenica i Javornika s bacačima i brdskim topom, uspjelo se u znatnoj mjeri zarušiti prugu na potezu Blata — L. Jesenica — Javornik. U svanuće 8. januara brigade su se povukle u Saborsko, a 1. četa (plaščanska) ostala je na ovim položajima radi ometanja opravke pruge. Na položajima su se nalazili naizmjenično dva voda dok se jedan odmarao u Glibodolu. Napucavalo se uglavnom po danu jer se Talijani nisu usuđivali da rade i noću na pruzi.

Poslije dva dana Četa se iskupila i krenula u Kunić radi sadejstva 14. primorsko-goranskoj brigadi koja je planirala rušenje pruge između Plaškog i Josipdola. Pored toga dijelovi Čete angažirani su za obezbjeđenje izbora za općinske i kotarske NOO-e u Latinu, Podhumu, Janjoj Gori i još nekim selima u koje su tada pokušavali da upadaju četnici. Ove zadatke Četa je vršila do 12. januara, kada je krenula preko Tobolića, Zbjega i Močila u Saborsko radi sadejstvovanja 5. i 15. hrvatskoj brigadi u napadu na četnike u L. Jesenici. No, kako je vladala jaka hladnoća, Četa nije stigla na vrijeme. Ove brigade već su prije njenog dolaska razbile i djelom uništile četničke snage u L. Jesenici i preostatak sabili na željezničku stanicu L. Jesenica.

Poslije ove operacije Četa je jedno vrijeme ostala u Saborskom, a zatim je prebačena u L. Jesenicu radi obezbjeđenja djelovanja političkih radnika i konstituiranja NOO-a. Međutim, već 13. januara udružene četničke i talijanske snage izvršile su napad na L. Jesenicu. Borbu su prihvatili dijelovi 5. brigade i 1. četa, koja je vođena sa promjenljivim uspjehom sve do 15. januara poslije podne, kada su se naše snage morale povući. Prema sopstvenom priznanju Talijani su u toj borbi imali četiri mrtva i jednog ranjenog, a četnici dva mrtva i tri ranjena.

Borbe čete u 4. neprijateljskoj ofanzivi

Poslije napuštanja L. Jesenice naša 1. četa i dijelovi 15. brigade pre-" bacili su se iznad željezničke stanice L. Jesenice i sve do 20. januara ometali talijansko-četničke snage u opravljanju pruge. Toga dana Četa je dobila naređenje da se prebaci u selo Brdare gdje je stigla 21. januara oko 9 sati. Ovdje joj je odmah dato uputstvo da s ovih položaja kontrolira kretanje talijanskih snaga na pravcima Plaški — Tobolić — Primišlje i Plaški — Močila — Rakovica. Već sutradan, 22. januara, jake talijanske snage u nekoliko pravaca nadirale su k slobodnoj teritoriji Korduna. Stanovništvo Plaščanske doline povlačilo se ispred njih k Tobolić u i Zbjegu. U toku 22. januara talijanske snage, koje su se kretale iz Josipdola prema Vojnovcu, palili su sva sela oko pruge i ubijali ljude, žene i djecu koji nisu uspjeli da se povuku, da bi se zatim oko 4 sata poslije podne sastale u Vojnovcu s kolonom koja im je iz Plaškog išla u susret. Istovremeno talijanske jedinice nadirale su od Kamenice k Tržiču. Plaščanska partizanska četa kao i cijeli 3. bataljon KPO bili su nemoćni da zadrže ove snažne talijanske kolone, pa su se uz borbu postepeno povlačili, izbjegavajući direktne sudare. Kako su se jedinice 8. divizije, kao i 14. primorsko-goranska brigada povlačili prema Lici, vodeći neprekidne borbe s glavninom njemačkih ofanzivnih snaga, to je na sektoru Močila ostao samo 3. bataljon KPO. Nemoćan da učini nešto više ovaj se bataljon, čim su neprijateljske snage

prodrle dublje u slobodnu teritoriju Korduna, postepeno zabacivao u njegovu pozadinu radi rušenja pruge, kontroliranja terena i postavljanja zasjeda na cestama Košare — Primišlje i Slunj — Rakovica. Pored toga njegove čete su imale zadatak da svaka na svom terenu obezbjeđuje zbjegove naroda. Tako se već 11. februara štab bataljona i 1. četa našli u Podhumu, a 2. četa u Kuniću.

U povratku u Plaščansku dolinu ove snage naišle su na vrlo tešku situaciju u gotovo svim selima. Povlačenje partizana iz Plaščanske doline iskoristili su četnici i izvršili najžešće nasrtaje na stanovništvo od svog postojanja. Pored snažno razvijene propagande »da su partizani uništeni« i da se ubrzo očekuje iskrcavanje Engleske i kraljevske vojske na Jadranu, četnici su preduzeli opsežne mjere represalija protiv stanovništva: strijeljanja, internaciju u Italiju, pljačkanja stoke i žita, batinanja i slično. Što im do tada nikada nije polazilo za rukom, sada su tim mjerama četnici uspjeli da pokolebaju i dio naroda u Međeđaku, Latinu, Podhumu i Janjoj Gori i na poziv za opću mobilizaciju pridobiju izvjestan broj ljudi da stupe u četničke formacije. Čak što više četnicima je prešlo i preko dvadesetak dotadanjih partizana, pa je formirana i četnička četa za Latin i Podhum, do tada neosvojiva ustanička uporišta.

Iako je 1. plaščanska partizanska četa vodila svakodnevne borbe s četničkim snagama koje su uveliko predstavljale po selima Plaščanske doline, situacija se nije značajnije poboljšavala u korist snaga NOP-a. Čak što više ona je postajala konfuzna. Prema tadašnjim izvještajima štaba 3. bataljona kao i OK KPH Karlovac u Plaščanskoj dolini su se dešavale neke čudne stvari. Tada, a ni poslije nije dat odgovor na pitanje što se to sve dešavalo koncem januara i u toku februara 1943. u Plaščanskoj dolini. I danas kada se pokušava odgovoriti na to pitanje, dobijaju se nesigurni odgovori, jer se ne raspolaže sa sigurnim podacima. Prema tvrdnjama jednog dijela učesnika četnici su izvršili mobilizaciju jednog broja ljudi zahvaljujući stavovima »uglednijih« aktivista NOP-a u tim selima da se »spasu familije i imanja«. Prema njihovom sjećanju ovi su čak što više »za starješine u četnicima birali povjerljivije ljude, očekujući od njih da ih neće voditi u borbu protiv partizana...« A ima ne malo i takvih koji tvrde da su takav stav imali i neki članovi Štaba 3. bataljona. Tako se na primjer govori određeno o jednom sastanku u zaseoku Vukelićima kome su prisustvovali i Gajo Bunjevac, Mića Pešut Okaš, Stevo Kosanović Jabučar i još neke partizanske starješine. Navodno, na tom sastanku je rečeno da ljudi pođu u četnike, ali da ostanu svi zajedno i da se ne daju rasporediti u druge četničke jedinice, te da su čak određene starješine — komandir čete i vodnici, pa i desetari. Svakako da će zainteresirani istraživači ipak utvrditi istinitost toka ovih događaja. Ovdje samo toliko — ostaje činjenica da je između 5. i 15. februara 1943. godine nastala četnička četa sastavljena od ljudstva iz Latina i Podhuma.

Stigla je 4. brigada

Dok su se Štab 3. bataljona KPO i sve političke organizacije NOP-a mučile u iznalaženju najboljih rješenja za savlađivanje i prevazilaženje nastale situacije, u Plaščansku dolinu iznenada je došla iz Žumberka 4. hrvatska brigada (kordunaška). Odjednom kao da se sve razbistrilo. Na prve vijesti o dolasku ove Brigade u četničkim redovima nastupila je panika, posebno kod onih koji su se »dozvolili« mobilizirati za vrijeme trajanja 4. neprijateljske ofanzive. Posebno su se zabrinuli oficiri Jugoslavenske vojske kako da zadrže te ljude, a da i sami ne dovedu u opasnost svoje živote. Najteže je bilo onima koji su otišli u četnike »po nečijem nagovoru«. Trebalo je da napuste četničke redove s oružjem, da bi se na taj način bar koliko toliko »opravdali«. A to nije bilo baš tako lako izvodljivo s obzirom na opreznost četničkih starješina. Neke od tih problema ubrzo su razriješile jedinice 4. brigade u zajednici s 1. plaščanskom partizanskom četom.

S prvim napadom ove su snage počele u noći 25/26. februara. Tada su dva bataljona izvršili napad na četničke snage u Tuku, dok su ostale jedinice rušile prugu između Vojnovca i Plaškog. Napadi na četnike bio je vrlo energičan i oštar, ali se nije uspjelo savladati zbog intervencije jakih talijanskih snaga koje su ove bataljone napadale s leđa pa su se oni morali povući. Uspjeh u rušenju pruge bio je daleko veći. Pruga je porušena na nekoliko mjesta i uništen vlak. Tada je zarobljeno 8 talijanskih vojnika i jedan oficir u činu kapetana, 13 četnika, 8 domobrana, 1 oružnik, 3 ustaše i 3 željezničara, a zaplijenjene,, su 4 puške, 3 pištolja, 65.000 lira i 40.400 kuna.

Ove dvije akcije uzdrmale su komandu talijanskih jedinica u Plaškom, a naročito četničke formacije. Već neposredno poslije ovih akcija na poziv Štaba brigade iz četničkih redova povratilo se svojim kućama 15 ljudi iz Plaščanske doline i 7 iz Dabra, a narednih dana bježanje je nastavljeno.

Početkom marta jedinice Brigade u zajednici s Plaščanskom partizanskom četom savladali su neprijateljsko uporište, a zatim se odlučile da ponovo napadnu četničke snage u Plavča-Dragi. Ovaj napad izveden je 10. marta, a u istom su učestvovali i dijelovi 2. bataljona KPO. Istovremeno napucavalo se na talijansku posadu u Plaškom, rušilo prugu na uvali i napadalo na četnike u Plavča-Dragi. Prvi napad na Plavča-Dragu u toku noći četnici su odbili. Napad je ponovljen u svanuće 11. marta. Već poslije prvih granata ispaljenih iz našeg topa kod četnika je nastupila panika pa su počeli da bježe u pravcu Plaškog. Na tom putu tukla ih je Plaščanska partizanska četa, uspjevši da im preotme gotovo svu komoru. Tada je Četa zaplijenila, pored ostalog, 2 teška mitraljeza, 2 pištolja, 21 pušku, 20.000 metaka, 30 vagana graha, 12 vagana makarona i 6 vagana riže.

Ovim razbijanjem četnika u Plavča-Dragi nastupile su nagle promjene u njihovim redovima. Zahvatila ih je snažna demoralizacija i izlaz su počeli tražiti u bježanju. Tih dana pobjeglo im je sve ljudstvo

koje je za vrijeme 4. neprijateljske ofanzive primilo četničko oružje. Od ovih dio je odmah stupio u 1. plaščansku partizansku četu, a nešto i u 4. brigadu, dok su drugi ostali kod kuće iščekujući nove odluke političkih organizacija NOP-a. Petnaestog marta 4. brigada napustila je Plaščansku dolinu i otišla u sastav svoje 8. divizije. Na tom putu oslobodila je Saborsko, L. Jesenicu i Dabar.

Plaški je slobodan

Foslije odlaska 4. brigade u Plaščanskoj dolini ostala je samo 1. plaščanska partizanska četa, a povremeno je dolazila u pomoć 2. četa našeg 3. bataljona. Te snage su bile preslabe da bi mogle nešto više uništiti neprijateljskih snaga koje su se spremale da napuste Plaščansku dolinu. U drugoj polovini marta Talijani su počeli sakupljati svoje poginule vojnike, a neke i prekopavati iz plaščanskog groblja i prevoziti u Italiju. Potkraj marta otpočelo je postepeno izvlačenje talijanskih snaga iz Plaščanske doline. Tada su Talijani pozvali i četnike da pođu s njima i povedu svoje porodice. Taj poziv još više je uzdrmao četničke redove, četnički odbori odbili su evakuaciju stanovništva. U Plavča-Dragi četnici su se potpuno rasuli dok su njihovi oficiri otišli u ustašku komandu u Ogulin radi dogovora o zajedničkoj saradnji.

Posljednje talijanske jedinice napustile su Plaški 6. aprila 1943. godine u 3 sata. Neposredno iza njih u Plaški je ušla 1. plaščanska partizanska četa i počela da spašava materijal kojeg su Talijani, povlačeći se na brzinu, morali ostaviti. Tada je zaplijenjeno 230 litara benzina, oko 100 litara petroleja, 4 barake, 200 metara remenja, 5 željezničkih vagona i nešto drugog ratnog materijala. Spašena je i apoteka, procjenjena na oko 1 milion dinara vrijednosti u lijekovima. Tom prilikom neki četnici su predali partizanima oko 20 pušaka s 1.000 metaka.

Zajedno s Talijanima u Josipdol se povuklo i oko 200 četnika iz dijela Plaščanske doline, kao i svi oružnici NDH iz Plaškog, dok su se četničke snage iz L. Jesenice povukle u Selce kod Crikvenice. Međutim, direktna opasnost od četničkih snaga u Plaščanskoj dolini time nije prestala. U njenim šumama, a i sakriveni kod kuća, ostale su grupe četnika koje se nisu odricale da presreću partizanske patrole, upadaju u sela radi pljačke i napadaju aktiviste NOP-a, pa su se u njihovom gonjenju morale na duže vrijeme angažirati partizanske snage — ponekad i po dvije i više četa.

Cijeneći opasnost od ovih četničkih grupa s jedne i oduševljenje s partizanima većeg dijela stanovništva Plaščanske doline s druge strane, Štab KPO preduzeo je niz mjera za ubrzano mobiliziranje stanovništva, kako za partizanske jedinice, tako i za razne radove. Organizirano je i posljednje rušenje željezničke pruge na potezu od Plaškog prema Josipdolu, zatim prema Vrhovinama od L. Jesenice do Javornika. Na teren Plaščanske doline upućen je još jedan bataljon KPO radi uništenja ostataka četnika. Tada su već počele pojedine četničke

grupe da mole za pregovore radi predaje. Sada dolazi do većeg priliva ljudstva u partizane ne samo onih koji su do juče bili u četničkim redovima, već i oni koji su tek stasali za vojsku ili su do tada bili više »neutralni«. U općoj ocjeni svih zbivanja zaključeno je da su u Plaščanskoj dolini i okolini stvoreni povoljni uslovi za formiranje novih jedinica, pa je u tom pravcu pojačano političko djelovanje među stanovništvom, u čemu je veliku ulogu imala i 1. plaščanska partizanska četa. Veliku pomoć ovim nastojanjima dala je i 3. hrvatska brigada (kordunaška), koja je upućena u Plaščansku dolinu radi obezbjeđenja iste od pravca Josipdola, kao i zbog smještaja nekih njenih jedinica u karantin, koje je zahvatio tifus.

Milan Pešut

GAJO BUNJEVAC TUGUJE ZA BORCEM

Oktobar 1942. godine. Štab 3. bataljona trenutno se smjestio u kući Mane Sekulića u Toboliću. Gajo šeće po sobi. Uznemiren je i zamišljen. Na momente postaje jako napet — do zla boga. Politički komesar bataljona trenutak ga promatra pa mu reče:

— Bogati Gajo, što ti je? Što si tako zamišljen? Nekako si se puno uznemirio?

U tom momentu Gajo ne odgovori. Šeće dalje. Odjednom poče:

— Komesare, bog te oćeli, vidiš li ti, ovaj, što se kaže, ovaj mali, tako reći, poginu. Ubi ga , tako reći...

— Nije njega ubilo tako reći, već mitraljez — prekide ga više grubo komesar.

Zanesen u misli Gajo zasta, pogleda komesara prodorno pa nastavi šetnju. Poslije nekoliko koračaja nastavi:

— A šta ću mu reći ćaći? Možda smo ga trebali za vrijeme borbe staviti onamo u neki zaklon. Ovamo ili tamo? Ma gdje bilo? Mlad je. Ovaj, tako reći, dijete. Ne zna se ni sagnuti ni skloniti. Nismo li mogli mi to učiniti?

Još dugo je Gajo tako, šetajući, ispitivao sebe i komesara, iskreno tugujući za poginulim mladićem. A takav je bio uvijek. Ma koliko da se veselio poslije uspjele akcije u kojoj nije bilo mrtvih boraca i na momente se prepuštao spontanoj razdraganosti, onda kada je bilo mrtvih, tugovao je, posebno ako se radilo o mladićima. Ta tuga je bila veća ako je smatrao da nije učinjeno sve da se borci sačuvaju od pogibije, o čemu je inače uvijek vodio posebnu brigu.

Mićo Latas

KUNIĆKI PARTIZANSKI VOD

Krajem oktobra ili početkom novembra 1941. godine došla je k nama u Kunić grupa naoružanih boraca iz Drežnice na čelu sa Savom Vukelićem. Odmah po njihovom dolasku rečeno nam je da iskupimo što veći broj ljudi iz Kunića radi razgovora o situaciji u svijetu i u zemlji, i o tome što bi mi mogli sve učiniti u pomoći ustanku. Ovaj savjet Drežničana mi smo prihvatili i uveče se iskupio znatan broj ljudi iz Kunića u prostoriju pilane Dušana Kosanovića Vladimirova. Po našem računu na tom sastanku bili su prisutni gotovo iz svake kuće sela Kunića po jedan predstavnik, a iz neke po dvojica i više. Pošto nas je Savo Vukelić upoznao sa događajima o kojima smo mi do tada vrlo malo znali, prešlo se na razgovor šta bi trebalo prema rečenom da čini stanovništvo Kunića. Upravo u tom razgovoru bilo je više pitanja nego prijedloga. Na kraju toga sastanka zaključeno je da se odmah pristupi formiranju Kunićke čete koja bi imala zadatak da obezbjeđuje selo u slučaju nailaska neprijatelja, da izvrši prikupljanje oružja od ljudi koji su ga još skrivali i da se otpočne s organizovanim prikupljanjem raznih predmeta za potrebe partizana. Tom prilikom skup je zadužio Nikolu Kosanovića Dovčića i Milana Kosanovića Kiću da izvrše ovaj zadatak.

Odmah poslije ovog sastanka u selu se pristupilo organizovanju straža i iskupljanju oružja. Međutim tada, i pored održanog govora, mi još uvijek nismo znali šta sve treba učiniti u vezi rečenog. Između nas je došlo do izvjesne podvojenosti. Jedan dio ljudi više se orijentisao na slušanje onog što će nam reći rukovodioci ustanka u Drežnici pa smo u tom pravcu i više se povezivali. Međutim bilo je i takvih koji su uspostavljali kontakte s nekim od rukovodilaca ustanka na području kotara Slunja, kao i tražili veze s nekim od ljudi u ostalim selima Plaščanske doline koji su već tada počeli organizovano da rade za NOP.

U tom lutanju nešto više jasnoće pružio nam je Stevo Čuturilo koji je došao u naše selo polovinom decembra na čelu jedne grupe partizana iz Samostalnog partizanskog voda Vera. Tom prilikom održao je više sastanaka s pojedinim grupama ljudi pa smo tada i zvanično formirali rezervnu Kunićku partizansku četu. Komandir te čete postao je Nikola Kosanović Dovčić a politički komesar Milan Kosanović Kićin. Četa je bila podijeljena na tri voda, svaki od 25—30 ljudi. Ova je četa, pored obezbjeđenja sela, dobila zadatak da izrađuje zemunice na Kapeli i organizuje prikupljanje raznih predmeta za potrebe partizana. Tom prilikom u Kuniću su organizovane i omladinske organizacije kao i organizacije AFŽ-a i izabran seoski NOO.

Krajem 1941. g. u Kunić je prešao na stalni boravak Drugi vod (Verski) 3. bataljona 2. KPO pa je i u organizaciji naše čete došlo do bitnih izmjena. Neki od ranije prijavljenih dobrovoljaca za partizane pristupili su tada tom vodu, a nekoliko, također dobrovoljaca, došlo je u taj vod iz Međeđaka. Pored toga sada je u Kuniću izvršena sve-

stranija organizacija relejne službe za koju su odabrani najbolji dobrovoljci iz rezervne kunićke partizanske čete. Od toga vremena sve partizanske snage na području Kunića i njihovi pomagači izvršavaju naređenja Komande 3. Plaščanske partizanske čete.

Pošto smo mi u toku decembra već bili izvršili prikupljanje oružja i prijavljivanje dobrovoljaca za partizane, to se sada pokazala potreba da organizujemo posebnu partizansku jedinicu. U tom nastojanju bilo je izvjesnih razlika u shvatanjima organizacije partizanske vojske. Teško je utvrditi kakva su sve postojala stremljenja i tko je sve zagovarao posebne težnje. Pouzdano je jedno da je prevagivalo shvatanje o stvaranju Kunićkog partizanskog voda. U tom pravcu djelovao je i Stevo Čuturilo iako se u svim pitanjima nije slagao s nama a ni mi s njim. Tako je i došlo, po njegovom naređenju, da se 25. januara 1942. g. oformi posebni partizanski vod — tada nazvan Kunićki. U taj vod ušli su borci koji su se već tada nalazili u sastavu rezervne kunićke partizanske čete kao i neki koji su već ranije bili u sastavu Drugog voda (Verskog). Na dan formiranja sastav ovog voda izgledao je slijedeći: Stevo Milan Grba, bačvar iz Međeđaka, komandir, Ilija Dane Kosanović Petrovič, bravar iz Kunića, politički delegat i borci — Bogdan Dane Kosanović, seljak iz Kunića, Đuro Miloša Miščević, seljak iz Kunića, Milan Pere Kovačević, krojač iz Međeđaka, Mane Milovana Klipa, seljak iz Klipine Drage, Spase Steve Klipa Čili, sezonski radnik iz Kunića, Božo Grba, seljak iz Međeđaka, Mane Tode Klipa Išpecija, šumski radnik iz Kunića, Bogdan Kosanović Lajtmanović, sezonski radnik iz Kunića, Rade Nikole Vukas, seljak iz Kunića, Dušan Nikole Grba, seljak iz Međeđaka, Mile Vase Boca Paulić iz Kunića i Mile Pere Klipa Čejina, seljak iz Kunića. Svih ovih četrnaest bili su naoružani s tri vojničke puške, 9 raznih lovačkih pušaka i 2 vojnička pištolja. Sjedište ovog voda bilo je u zaseoku Vukasi i neposredno poslije formiranja ušao je u sastav 3. plaščanske partizanske čete kao njen Četvrti vod. Međutim, samostalnost u njegovom dejstvu ostala je za duže vrijeme, što je uglavnom rezultiralo iz zadataka koje je dobijao. Njegovi najvažniji zadaci bili su osiguravanje veza na relaciji Gorski kotar — Kordun. Poslije četničkog puča od 3/4. april 1942. godine ovaj vod je rasformiran a njegovi su borci raspoređeni po ostalim vodovima 3. plaščanske partizanske čete, a neki su ostali kao straža kod zemunica.

U toku svoga postojanja ovom vodu su u organizaciji i političkom usmjeravanja mnogo pomogli Lazo Miščević Prodanović, Mile Klipa, Đuro Kosanović Petrovič, Dane Boca Rakić i drugi. Neki od učesnika smatraju da su navedeni bili u sastavu ovoga voda. Međutim, meni je dobro poznato da su u ovom vodu stalno bili navedenih 14 i da smo ih tako mi i vodili u našem spisku. Isto tako smatra se da je u našem vodu bio stalno i Vlado Kovačić. Međutim, on je bio ranjen prije našeg osnivanja. U sjećanjima nekih učesnika također se navode još neka imena ljudi kao stalnih boraca ovog voda. Vjerojatno to proizlazi iz toga što je u periodu od decembra 1941. do aprila 1942. godine bilo stalno angažovano više ljudi s područja Kunića, najvećim dijelom u organi-

zaciji relejnih stanica. Također u sjećanjima nekih učesnika i danas postoje mišljenja da je između boraca ovog voda i Komande 3. plaščanske partizanske čete dolazilo do nesuglasica. Meni kao tadašnjem političkom delegatu to je nepoznato. Bilo je raznih prijedloga i shvatanja o daljnjem radu voda, ali se uvijek našlo sporazumno rješenje i sva naređenja komande čete izvršavana su na vrijeme.

Ilija Kosanović Petrović

BIO SAM ČETNI KUHAR

Ishrana boraca čete bila je stalna briga komande i čitavog naroda kuda se ona kretala. Do četničkog puča aprila 1942. godine borci čete mogli su dobiti hranu u svako doba dana, pa i noći gotovo u svim selima Plaščanske doline. Gdje god su dolazili narod ih je prihvatao kao najdraže goste i kuhao im što je najbolje imao. Ali to se nije moglo prihvatiti kao stalan način ishrane pa je organizirano posebno kuhanje po logorima. Do puča to je bilo po vodovima, a poslije za cijelu četu pošto je bila stalno na okupu.

Prva četna kuharica bila je Milica Mačak Mati koja je došla odmah po formiranju čete poslije puča. Tada se postavilo i pitanje nabavke osnovnog kuhinjskog inventara. U početku se kuhalo za blizu stotinjak ljudi, a kasnije se taj broj povećao. Bilo je slučajeva da smo kuhali i za 200 ljudi, naročito kada bi neke ekipe dolazile k nama ili su prolazile za Drežnicu i Gorski kotar i obratno.

Prvi kazan bio nam je od presječenog benzinskog bureta, sadržine oko 150 litara. U njemu smo mogli kuhati hranu za 150 boraca, a nekada i za više. Ubrzo smo prikupili kod naroda i ostali pribor tako da smo imali još i jednu zdjelu i dva lonca, nešto porcija, žlica i drugih sitnica. Osim toga gdje god smo kuhali, posluživali smo se od susjeda tako da tu nije bilo poteškoća. Glavni problem pojavio se kada se četa premještala iz jednog sela u drugo, na primjer iz Lisca u Kunić ili druga sela. Tada je trebalo prenositi čitav kuhinjski inventar za četom. U prvo vrijeme uzimali smo kola od seljaka, ali ni to nije moglo ostati za dugo. Morali smo se osamostaliti i na tome planu. Za to se pobrinuo Mile Miščević Vuk. Mislim da je to bilo prvih dana maja 1942. godine. On nam je dotjerao jednog lijepog bjelca iz Josipdola od nekog Šolaje, koji inače tada nije bio sasvim privržen NOP-u. Konj mu je uzet privremeno s namjerom da mu se kasnije vrati ili da mu se isplati kada za to bude uslova. Ali uz konja trebala su i kola. Njih smo dobili od nekog seljaka iz Sabljaka koji je imao dvoja konjska kola. Ova su bila mala i jako pogodna za jednog konja i naše potrebe. Kada smo sve to sastavili, javio se i dobrovoljac za kočijaša — Rade Paskaš, ratnik iz I svjetskog rata i nosilac Karađorđeve zvijezde s mačevima. On

je bio već iskusan partizan i vrlo hrabar. Pošto je bio u godinama, komanda čete se složila da on preuzme taj zadatak, skrenuvši mu pažnju da četa ne smije ostati gladna ni kada se bude nalazila na položajima. Rade se malo nasmijao i dodao da je on na Solunskom frontu toga više iskusio pa mu valjda neće biti teško i na terenu gdje se rodio.

Početkom jula 1942. Milica Mačak je otišla na teren da radi u AF2-U, a dužnost kuhara preuzeo sam ja. Kuhinja je bila smještena u kući Mile Kosanovića Cajića u Kuniću. Imali smo onaj isti kazan od benzinskog bureta, a od ostalog posuđa jednu veliku zdjelu od 10 litara koja je služila za spravljanje zaprške i još nekoliko manjih zdjela za raznašanje hrane kada bi nam netko došao u goste, zatim jednu poveću od 12 litara i jedan manji kazan u kome smo kuhali hranu preko brojnog stanja čete. Takvih slučajeva bilo je više pa smo oko toga imali dosta poteškoća jer ovaj kazančić nije uvijek mogao zadovoljiti naše potrebe. Tada smo obično ostatak ljudstva slali po kućama ili im se donosila hrana iz sela. Za podjelu hrane kutlaču smo napravili od vojničke porcije Jugoslavenske vojske. U akciji na talijansku posadu na tunelu Pernovac zarobili smo 2 talijanska kazana i kutlaču od pola litre. Kada sam počeo dijeliti s ovom kutlačom, neki borci su tražili da uzmem onu našu staru. Čak su mi jedno vrijeme ovu novu bili sakrili pa sam morao intervenirati kod Gaje, komandira čete pa su mi je odmah donijeli. Izgleda da su ovu šalu izveli Mićo Šušnjar Vrška, Đuro Dragić i još neki. Kasnije smo odnekuda dobili još jedan ili dva talijanska kazana koji su bili pogodni i za nošenje na konjima. Ovi su se kazančići mogli dobro zatvarati tako da su bili jako pogodni za nošenje hrane borcima na položaje, kada je to trebalo. Tada mi je kuhinja bila sasvim dobro opremljena pa nisam imao gotovo nikakvih problema s kuhanjem, osim kada bi nas neprijatelj potisnuo.

Većina boraca imali su i svoje porcije i žlice koje su nosili u torbicama. Oni koji su bili »lijeni« da nose torbice, svoje porcije su ostavljali u kuhiniji, a žlice su nosili po džepovima. Bilo je i takvih koji jedno vrijeme nisu imali ni jedno ni drugo pa sU se obično »švercovali« kod onih koji su imali porcije; Jeli su zajedno što inače nije bio rijedak slučaj i kada su imali porcije, samo da ih ne bi prali poslije jela. Za pranje porcija grijali smo vodu, a kada to nismo uspjevali borci su ih prali gdje su stigli ili su ih ostavljali u kuhinji pa je kuhinjsko osoblje kasnije to samo uradilo.

Prvi ekonom čete bio je Mića Pešut Okaš koji je u stvari i postavio organizaciju ishrane čete. Kada se sve uhodalo, njega je zamijenio Lazo Miščević Prodanović, zatim Đoko Stjepanović i na kraju Nikola Kosanović Križac koji je ostao najduže na ovoj dužnosti.

Pošto je četa većinom boravila u Kuniću, to nam se i kuhinja tu najduže zadržavala. Zato čitav kuhinjski inventar nismo uvijek prevozili za četom, kada se premiještala u sela Podhuma ili Janja Gore. Tada bi najčešće povezli veliki kazan, nekoliko zdjela, tronožac za ognjište, kutlaču i još poneku porciju. Najteži su nam bili prelazi preko pruge. Suđe je obično bilo prazno pa je po seoskim putovima strahovito bub-

njalo. Kada bi čuli bubnjanje, Talijani su obično tukli svojom artiljerijom ili minobacačima. Nije se desio ni jedan slučaj da smo upali u zasjedu iako je bilo slučajeva da smo sami prelazili prugu. A to smo nekada i danju činili. Dešavalo se da nas primijeti talijanski osmatrač s crkvenog tornja pa su nas tada tukli i iz teških mitraljeza, ali najčešće nisu imali uspjeha. Rade Paskas, kao kočijaš, takve je scene češće doživljavao naročito kada bi prevozio kruh iz pekare koja se nalazila u Humu, pa je često morao ići preko Vorkapića, zatim ispod nadvožnjaka pruge i dalje preko Surla za Kunić. I tada su ga znali tući talijanski mitraljezi s vojnovačkog tunela ili artiljerija iz Plaškog.

U ishrani smo najviše koristili juneće meso, jer se veće goveče nije moglo potrošiti za jedan dan. često smo kuhali i teletinu, jagnjetinu ili ovčetinu. Od variva najviše smo trošili krumpir, grah i kupus. Makarone i rižu kuhali smo kada bi zarobili od Talijana. Kruh smo dovozili iz naše partizanske pekare. Nekada, najčešće kada se nije mogla preći željeznička pruga, kruh smo pekli po kućama. Nekada smo kuhali i palentu, naročito kada bi za obrok imali grah ili kiseli kupus s mesom. Za doručak smo često imali slatko mlijeko. Narod ga je donosio u bokalima i kantama. Bilo je i kiselog mlijeka, sira i drugih mliječnih prerađevina. Nekada smo imali i pečenu janjetinu, naročito poslije uspjele akcije, kao na primjer one na rušenju vlaka između Blata i L. Jesenice.

Za akcije koje su duže trajale pripremali smo suhu hranu. To je obično bila jedna »ćula« mesa, kuhanog ili pečenog, pola kruščića ili »bota« palente, kada nije bilo kruha. Ovakvih situacija bilo je više, naročito kada su se na našem terenu nalazile jedinice sa strane i akcije duže trajale. Na primjer kada je dolazila 1. hrvatska brigada, morali smo spremati suhu hranu i za jedan broj njihovih boraca. To isto smo radili za Gorane kada su napadali Modruš. Tada smo na položaj slali i pečene janjce. Đoko Stjepanović je nabavljao janjce, ja sam s grupom omladinaca organizirao pečenje, a Nikola Kosanović Križac pakovao i slao na položaj. Sve je ovo bila dopuna sledovanja, kada smo čuli da je Modruša zauzeta i da se neprijatelj još drži samo na Gradini.

U kuhinji nam je jedno vrijeme radila i grupa omladinaca na čelu s Milanom Komadinom i Savom šušnjarom Vrškom. Zvali smo ga omladinski vod, a išao je redovno u akcije sa četom.

Kada je četa prerasla u bataljon, njena četna kuhinja je postala bataljonska intendatura preko koje je organizirano snabdijevanje svih četa. U prvo vrijeme ishrana je opet išla preko sela i donošena na položaje, a kasnije su čete imale svaka svoju kuhinju, a snabdijevanje je vršeno preko bataljonske intendature i Komande mjesta Plaški, odnosno Komande mjesta Vrhovine, kada su čete bile na položajima oko Plitvičkih jezera.

Mića Grahovac

EHO PARTIZANSKE BOMBE U KAPELI

Polovinom maja 1942. godine najavljen je skori dolazak pozorišne grupe koja je trebala dati nekoliko priredbi na oslobođenoj teritoriji Plaščanske doline. Tome smo se svi radovali jer je to bilo i prvo gostovanje te vrste u našem kraju. To je bila i zgodna prilika da se na zborove okupi što više naroda i omladine. Počeli su i prvi dogovori »operativnog štaba« čete o organiziranju zbora. Već u početku se primijetilo da se Gajo Bunjevac malo uznemirio. Očigledno s nečim nije bio zadovoljan. Razgovarao je s nekim drugovima svoga »operativnog štaba« o pripremama i tražio da u toj priredbi učestvuje i čitava četa. Drugovi su se složili s time i dodali da bi se mogla pripremiti neka recitacija, kao i nekoliko pjesama Ilije Opsenice. Gajo je odmah reagirao da ne misli na to, nego na jednu uspjeliju akciju čete prije nego što se organizira zbor. Drugovi su se malo pogledali i odmah shvatili što Gaju muči. Razmišljao je o svom raportu pred narodom. Želio je akciju i uspjeh u njoj, ali sa što manje žrtava što je bila njegova deviza čitavog NOR-a. Obratio se i komesaru čete Ljubanu Latasu, rekavši: »A bog te oćeli Ljubane, kako ćemo držati miting s narodom, a da prije toga ne izvedemo jednu akciju protiv ove bande koja nas svaki dan ganja, ali kud pogledaš tvrdo je, a mi smo mali.«

Time je počelo dogovaranje za akciju. Brižljivo su pretresali izvještaje s terena o kretanjima neprijatelja i ponašanju njegovih manjih posada duž željezničke pruge Vojnovac — Lička Jesenica. Bilo je pri-* jedloga da se ispita i mogućnost napada na četnike. Međutim, svi su podaci govorili da su oni još uvijek u mišjim rupama, jako oprezni i pod velikom prismotrom Talijana. Osim toga od njih se nije očekivao bolji plijen. Nama su trebala municija i oružje, a kod njih se to nije moglo dobiti. Četnici su se tada tukli na život ili smrt jer to su bili upravo oni što su se na Balinci okaljali o krv sopstvenog naroda. Talijanske manje posade na pruzi, patrole ili nekom ratničkom srećom vlak, bili su daleko privlačniji. Dogovoreno je da to ipak budu talijanske posade.

Obavještajcima čete, a i drugim borcima i saradnicima na terenu dat je znak da još jednom preispitaju kretanja talijanskih manjih jedinica duž pruge i dostave konkretnije podatke. I ovaj dio posla bio je brzo obavljen. Došao je čak i Nikola Čikara u pomoć, iako je tada bio komesar Tobolićke čete. Čim je dobio pobliže podatke, Gajo je spremio jednu desetinu i lično krenuo s njom u izviđanje. Kako je pala odluka da pođe i puškomitraljezac Rade Kosanović Bajić, pošao sam i ja s tom desetinom kao njegov pomoćnik. Naređeno nam je samo da se spremimo i da idemo s Gajom. Kamo? Još nismo znali. Bilo je još jutro. Tek što smo doručkovali brzo smo se spremili. Od kuharice Milice uzeli smo po »botu« palente, strpali je u torbice da se nađe i krenuli na zborno mjesto. Kada su naišli Gajo i Čikara, krenuli smo prema Kapeli.

Pošli smo u Krasnicu, ali obavještenje kamo idemo još nismo dobili- Negdje u šumi iznad Blata rečeno nam je da idemo u izviđanje pruge. Bilo je blizu podne kada smo se odjednom našli ispred tunela Pernovca. Talijani su se spremali za ručak. Bilo ih je i razgolićenih. Sunčali su se. Zauzeli smo položaje i čekali dalje naređenje. Ostali smo tu gotovo čitav sat. Odjednom nam javiše da se povlačimo otkud smo i došli. Rade je bio razočaran. Očekivao je komandu za otvaranje vatre. Nekoliko puta je već nišanio. Čak mu je i prst bio na obarači. Trebalo je samo da povuče, ali uzdržao se. Kada smo odmakli u šumu prema Krasnici, pitao je Gaju: »Što pobjegosmo?« Ovaj mu odgovori: »Ćuti, bog te oćeli. Čekamo bolji zalogaj.«

Ubrzo smo se ponovo našli na Krasnici. Naređeno nam je da nađemo zgodna mjesta i da se odmaramo. Kurir je pošao u Veru po hranu. Raskomotili smo se i bezbrižno odmarali. Brzo nas je opio miris mrča i jela. Zaspali smo. Kada sam se probudio, neki su već večerali. Pristigla je i četa iz Kunića. S njom je bilo nešto civila. Neki su nosili poluge pa sam mislio da idemo na rušenje pruge. Radi i meni još uvijek nije izlazilo iz glave što nismo pucali na talijansku posadu na tunelu Pernovac. Tu smo i zanoćili. U svanuće smo krenuli natrag na prugu. Još uvijek sam mislio da idemo na rušenje pruge jer su s nama bili i »polugaši«, ali bunilo me to što je dan, jer smo do sada takve akcije vršili samo noću. Tek kada smo se usmjerili prema Pernovcu, bio je jasan cilj.

Četa je lagano milila kroz šumu. Dvadeset i drugi maja. Kroz krošnje jela i smrča sunčevi zraci su milovali našu kolonu. Na čelu je naša desetina koja je dan ranije ovuda prošla. Moramo se kretati u punoj tišini. Svaki borac pazi da ne nagazi na suvu grančicu. Puhao je slabiji istočni vjetrić i lelujao granje na drveću. Tako se stvarao prijatni gorski šum koji je neutralizirao naš tutanj. Pušući od neprijatelja k nama i on nam je pomagao.

Čuo se pjev ptica pjevačica kojeg je povremeni hor kreja i pijuk jastrebova, negdje visoko iznad nas, izrazito nadjačavao. Prema Saborskom čuli su se pojedinačni pucnji iz pušaka, a od stanice Lička Jesenica mitraljeski rafal. Za trenutak smo zastali i pomislili da smo otkriveni. Eho mitraljeskog rafala prostirao se k Borovom vrhu i dalje k lugovima iza Saborskog. Još smo malo stajali i eho se izgubio u beskrajnim ličkim planinama. Krenuli smo dalje. Poslije nekoliko stotina metara začuo se pisak lokomotive. Opet smo zastali. Lokomotiva se uz škripu kočnica spuštala prema Blatima. Pred signalom je malo zastala. Na stanici Blata zviždanjem je davala neke znakove. Pomislili smo da su nas otkrili. Odjednom se opet sve utišalo. Krenuli smo dalje i ubrzo se našli nadomak pruge.

Komandir je izvršio raspored. Jedni su krenuli prema Blatima u zasjedu, a drugi prema Jesenici. Nekoliko boraca je ostalo iznad nas prema Garovu i Glibodolu. Za napad nas je ostalo oko dvadesetak. U prvi momenat nisam vjerovao da ćemo napadati jer nas je malo. Prišli smo tako blizu da smo već osmotrili talijanske vojnike kako se muvaju

oko barake. Prenosi se naređenje: »Puškomitraljesci naprijed!« Krenuo sam s Radom. Mislim da je tu bio i Duća Grba sa svojim puškomitraljezom. Spustili smo se do same pruge u visini tunela prema Ličkoj Jesenici. S druge strane bio je Duća sa svojim puškomitraljezom. Imali smo višestruki zadatak da tučemo talijansku posadu kada iz barake krene u rovove, odbijemo neprijatelja ukoliko bi nas iznenadio s pravca Jesenice i, poučeni akcijom s tunela ispod Plaške Glave, da ne dozvolimo posadi da bježi u tunel. Kada smo izbili bliže pruzi, primijetili smo jednog talijanskog vojnika kako sjedi na šinama. Skinuo je košulju i sunčao se. Čitao je neku knjigu, a puška mu prebačena preko druge šine nadohvat ruke. Nismo ga dirali. Pažljivo smo ga osmatrali i čekali naređenje za napad.

Sunce je više grijalo. Bilo je već blizu 12 sati. Odjednom se prolomio prasak nekoliko snažnih eksplozija. Talijanski stražar nam je umakao u tunel. Pušku je ostavio na pruzi pa je za nas bio sasvim bezopasan. Rade je pustio nekoliko kraćih rafala prema baraci. Nikola Kosanović Kvržica i ja skočili smo na prugu, uhvatili pušku i jurnuli za talijanskim vojnikom u tunel. S druge strane dočekao ga je Duća i drugovi koji su imali istu ulogu kao i mi. Zarobili smo ga. U momentu grunula je i druga eksplozija čiji je eho snažno odzvanjao padinama Kapele, Pištenika i Plaške Glave. Komadi dasaka od barake vitlali su po zraku. Naši su prelazili žicu. Neko je vikao: »Tuci one što bježe prema Blatima i Pištenku.« Rade je zauzeo novi položaj. Mitraljez je šarao. Talijanski vojnici su bježali. Već su bili odmakli podaleko od nas poljima prema Blatima. Uspjeli su da se domognu mrtvog ugla„ Mitraljezom ih nismo više mogli tući. U tom momentu naiđe Mića Vukelić. Nosio je svoje cipele u rukama. Mislio sam da ih želi zamijeniti. Međutim, sjede i poče se obuvati. Tek tada sam zaključio da ih je skinuo dok se privlačio talijanskim preprekama da bi se lakše privukao i što dalje otisnuo partizanske bombe od »pajpi« koje je već duže vremena nosio u svojoj torbi.

Kako smo kasnije saznali, Talijani u Blatima i Jesenici, pa i ovi na koje smo napadali, mislili su da ih tuče partizanski top kada su eksplodirale one naše bombe. Mića Vukelić i Đuđa Šumonja bili su junaci ove akcije. Napad je brzo završen. Zarobili smo 1 talijanskog vojnika, a nekoliko pobili i zaplijenili 11 pušaka, 1500 metaka, 150 ćebadi, kuhinju i drugu opremu. S tim plijenom brzo smo stigli u Krasnicu. Tu nas je čekao bogat ručak, a zatim smo krenuli za Kunić.

Stevo Bunčić

NAPAD NA TALIJANE U PLAVČA-DRAGI

Početkom aprila 1942. godine na putu od Krstinje za Korenicu izdvojio se iz novoformirane 1. proleterske čete jedan vod koji je dobio zadatak da otprati u Drežnicu, u Glavni štab Hrvatske, Franju Ogulinca Selju i da se potom vrati na zborno mjesto u Korenicu gdje se trebao formirati Prvi proleterski bataljon Hrvatske. Idući prema Drežnici, našli smo se u ranim popodnevnim satima 6. aprila 1942. na prolazu kroz Plavča-Dragu. Bili smo dobro odjeveni i naoružani. Mještani su nas promatrali s velikim interesiranjem. Na izlazu iz mjesta ugledali smo na ravnici ispred sebe kako nam iz pravca Plaškoga dolazi u susret velika grupa talijanskih vojnika. Procijenili smo da ih može biti oko dvije stotine i da su od nas udaljeni oko dva kilometra. Ugledavši ih, nismo se iznenadili jer nam od njih nije prijetila opasnost pošto smo nešto ranije bili prešli cestu kojom su se oni kretali prema Plavča-Dragi. Zaustavili smo se u zaklonu pored ceste i stali ih promatrati. Razvučeni u dugoj koloni, odavali su dojam velike i snažne vojne jedinice. Primijetili smo po izrazu Seljina lica da nešto razmišlja. Odjednom on reče: »Drugovi, napast ćemo ove Talijane!« To nas iznenadi. Razmišljali smo u sebi kako nas je premalo da bismo se na otvorenom prostoru u ravnici mogli suprotstaviti desetak puta brojnijem i bolje naoružanom neprijatelju. Osim toga i naše dotadanje borbeno iskustvo nije bilo srazmjerno jednom takvom pothvatu. Odluku smo ipak prihvatili bez pogovora. Seljo je naredio jednoj desetini boraca da na udaljenosti od 150 metara zauzme položaje oko malog zidanog mosta na cesti i da tu sačeka čelo talijanske kolone. Drugu desetinu poveo je na bočni položaj. Ta desetina imala je zadatak da iznenadno napadne kolonu po sredini, pa da tako izazove zabunu među neprijateljskim vojnicima i spriječi im odstupnicu prema Plaškom.

U tom momentu bio sam u ovoj desetini sa Seljom. Užurbanim korakom zauzeli smo položaj u jednoj udolini na oko 200 metara od ceste. S tog mjesta vidjeli smo našu prvu desetinu koja je s puškomitraljezom zauzela svoj položaj. Bili smo nestrpljivi u očekivanju da im se Talijani približe. Plašili smo se neuspjeha. Talijani su se sve više približavali. Kad su stigli na odstojanje od 50 metara, prva desetina je osula na njih jaku vatru. Iznenađenje je bilo potpuno. Čelo kolone je najprije zastalo, a zatim se počelo rasturati u cjelinu. Nastalo je komešanje. U prvim redovima palo je nekoliko vojnika. Talijani su se ipak pribrali i otvorili paklenu vatru iz puškomitraljeza po desetini ispred sebe. U tom momentu Seljo je dao znak našoj desetini za napad. Otvorili smo vatru i krenuli na juriš na sredinu neprijateljske kolone. Primijetili smo da zadnji dio kolone bježi prema Plaškom. Vojnici iz prednjeg dijela stroja počeli su bježati na sve strane. Jedan dio uspio se skloniti u nekoliko kuća u blizini mosta. Nastavili smo borbu s njima. U tom času pritekla nam je u pomoć grupica od 5—6 partizana iz Plaščanske čete. Nakon 15 minuta borbe Talijani su se predali. Za-

robili smo 47 vojnika sa 6 puškomitraljeza, 80 bombi i preko osam hiljada metaka. Talijani su imali 5 mrtvih, a na našoj strani hrabro je poginuo komandir voda Mijo Benić. Iza toga pristigla je i glavnina Plaščanske čete. Predali smo im zarobljenike i zaplijenjeno oružje, a mi smo nastavili put prema Drežnici. Bili smo ponosni ovom akcijom koja je u Plaščanskoj dolini u to vrijeme imala veliki vojno-politički značaj. Takvu akciju mogao je izvesti samo izuzetno odlučan i hrabar čovjek s iskustvom španskog borca, kakav je bio Franjo Ogulinac Seljo.

Stevo Mikšić

AKCIJU SMO PLANIRALI PRECIZNO

Na sastanku komande čete, zajedno s dva politička radnika s terena, razmatrali smo 29. juna 1942. godine mogućnosti za izvođenje zamašnije akcije. U nizu prijedloga usvojen je moj: da se ruši jedan od putničkih vlakova jer oni do tada još nisu imali osiguranje i blindirane vagone. Tu smo se dogovorili o približnom mjestu rušenja, a izradu preciznog plana akcije ostavili smo za poslije detaljnog izviđanja u koje su odmah određeni Simo Miščević, Mića Pešut i ja.

Sutradan rano sva trojica smo krenuli iz Kunića i oko podne stigli na prugu između željezničkih stanica L. Jesenica i Blata. Izvidili sma tri pogodna mjesta od kojih smo se na jednom zadržali duže smatrajući ga najpogodnijim. Na neke elemente u izviđanju obratili smo posebnu pažnju. Tako smo procjenjivali način postavljanja i rad grupe za rušenje, postavljanje osiguranja prema željezničkim stanicama Blata i L. Jesenice, te prema selu Begovcu gdje su se nalazili četnici. U izviđanju smo se duže zadržali posebno zbog utvrđivanja načina talijanskog osiguranja pruge — vrijeme prolaza i sastav talijanskih patrola, kao i čuvara pruge. Uz' sve to utvrdili smo najpogodnije prilaze kao i pravce povlačenja, posebno s gledišta brzog udaljavanja s puteva za koje smo smatrali da Talijani imaju unaprijed pripremljene elemente za artiljerijsku vatru.

Sa izviđanja vratili smo se kasno uveče u Krasnicu gdje je već bila stigla i četa. Dok su partizani palili vatre, pristigla je i omladina iz Vere s kruhom i jaganjcima. Pečenje jaganjaca i priprema večere popraćena je zajedničkim veseljem, a zatim se omladina vratila u selo. Odmah poslije večere održan je sastanak komande čete i grupe izviđača. Razmotrivši rezultate izviđanja odlučeno je da se u akciju pođe 1. jula u 2,30 sati. Predviđen je slijedeći raspored napada: Prvi vod na glavnom pravcu,Drugi vod da izvrši osiguranje prema željezničkim stanicama Blata i L. Jesenica zasjedom, a patrolom prema Bregovcu, te da izdvoji grupu boraca koja će izvršiti rušenje pruge, dok je Treći vod određen u rezervu i za prihvat zarobljenika i plijena.

K mjestu akcije kretali smo se u najvećoj tišini. Kada smo stigli u neposrednu blizinu pruge, na zahtjev komandira Gaje Bunjevca održan je kratak partijski sastanak. Gajo je predložio da se odustane od napada na putnički vlak, smatrajući da će tom prilikom najviše stradati civili, jer tim vlakom najviše putuje »naša sirotinja«. Po njegovom prijedlogu odmah je izvršeno glasanje. Za akciju se izjasnilo pet, a protiv dva člana KP, pa smo odmah pošli u akciju u rasporedu kako smo ga sinoć predvidjeli.

Sve snage čete zaposjele su položaje gotovo bez teškoća. Jedino je kod grupe za rušenje došlo do male prepirke. Jedni su uporno predlagali da se rušenje vlaka usmjeri na niže, u provaliju jer je to bilo i lakše učiniti. Tome smo se prijedlogu morali suprotstaviti jer u tom slučaju vlak bi se stropoštao u provaliju duboku 70 m i ne bi mogli izvući ništa od plijena, a mogućnost da stradaju putnici bila je velika.

U očekivanju vlaka planom je bilo predviđeno da se prethodna talijanska osiguranja nečujno propuste. Međutim, umjesto talijanske patiole ovog puta naišao je blindirani vlak koga smo propustili. Ubrzo zatim naišao je čuvar pruge Mićo Kosanović Palenta. I njega smo trebali propustiti, ali nam se po njegovom načinu osmatranja učinilo da nas je primijetio pa smo ga, za svaki slučaj, zadržali sve do završetka akcije.

Očekivani vlak kasnio je nešto više od 2 sata, pa je i to unosilo nervozu u sve nas. Najviše smo se bojali da nas ne otkrije netko od slučajnih prolaznika ili da se ne posumnja u to što se čuvar pruge nije na vrijeme vratio.

Istog momenta kako smo čuli zvižduk lokomotive pred tunelom Pernovac, grupa za rušenje otpočela je ubrzanim tempom da razvlači tračnice. I taman što smo se sklonili, vlak je ušao u reon zasjede. Naišavši na razmaknute tračnice, u jednom momentu učinilo nam se da će lokomotiva prijeći oštećeno mjesto pruge. Snažan tresak je brzo prekinuo tu varku. Lokomotiva, službena kola i dva putnička vagona iskočila su iz šina i prevrnuli se prema brdu. Mada nismo bili pravi stručnjaci za takvo usmjeravanje u rušenju, prevrtanje je izvršeno upravo onako kako smo mi željeli. Jedino se desilo ono što mi nismo očekivali — eksplozija lokomotive. To je unijelo i izvjesnu paniku kod nekolicine boraca koji su se našli u neposrednoj blizini, jer je u lokomotivi dok se prevrtala eksplodirao kazan zbog čega je nastalo prskanje vruće vode i raspršivanje žeravice. Taj momenat brzo je savladan jurišom na vlak drugog dijela boraca. Među prvim jurišnicima primijetio sam vodnika Dušana Kosanovića Mudraka i desetara Iliju Bunjevca kako se probijaju kroz maglu pare i žeravice k vagonima. Koliko da sam se okrenuo ugledao sam već kod vagona Miću Šumonju Kraljića, Jovu Opsenicu, Dmitra Šumonju, Danu Večerinovića, Bogdana Vukasa i još neke kako oduzimaju oružje karabinjerima i domobranima. Sada smo im se pridružili i svi ostali čisteći vagon po vagon. Nastojali smo da izvučemo što je moguće više plijena, a i da povedemo sve zarobljenike. U toj brzini naglo sam se trgao primjetivši da naš četni brico

Nikola Kosanović Kvrgica izbacuje plijen u provaliju. Kada sam ga opomenuo, on se samo uhvatio za glavu objema rukama i nastavio da izbacuje plijen, sada prema brdu.

Još u toku prikupljanja zarobljenika i plijena otpočela je borba kod obezbjeđenja prema Blatima, gdje su nastupali Talijani i četnici. Ubrzo zatim pojavili su se i četnici iz pravca Begovca. Naše snage nisu bile toliko jake da bi se mogle uspješno suprotstaviti snagama intervencije pa smo odstupili ne uspjevši u potpunosti da pokupimo plijen i zapalimo vagone.

Koliko se sjećam tada je u vlaku bilo do 80 lica. Među ovima bilo je 5 domobrana, 3 četnika, 29 talijanskih vojnika i 9 željezničara. Tada smo zaplijenili 25 pušaka, *2* pištolja, nešto municije i dosta razne opreme. Sav je taj plijen natovaren na zarobljenike pa smo svi zajedno krenuli u pravcu Krasničke uvale. Došavši tamo, pošto smo prevalili 6 km teško prohodnih staza, odredili smo duži odmor. U međuvremenu održali smo partijski sastanak na kom je zaključeno da se vojnim licima oduzme vojna oprema, a zatim poslije kraćeg razgovora da se Talijani i civili puste na slobodu, a domobrani i četnici upute u Štab bataljona radi provjere prošlosti. Razgovor s Talijanima vodili su komesar Čete Simo Livada i zamjenik komandira Đuro Večerinović uz pomoć prevodioca Branka Raspora, poslovođe na Murković pilani u L. Jesenici, inače našeg saradnika od 1941. godine dok su s civilima, domobranima, željezničarima i četnicima razgovarali komandir čete Gajo Bunjevac i zamjenik komesara Nikola Komadina.

Poslije ovih razgovora saopćeno je civilima, željezničarima i Tali» janima da su slobodni. U tom momentu svi su oni skočili da ljube i grle jednako sve rukovodioce i borce iz čete, a zatim je nastao pravi prolom od pjesme i poklika. Posebno se tu isticala pjesma »Eviva rosa«, koju su jednako pjevali i oni talijanski vojnici koji su imali na sebi crne košulje. Rastanak sa zarobljenicima bio je dirljiv i po našem tadanjem uvjerenju, pun osjećanja. Cio ovaj prizor posmatrali su čobani iz sela Vere. To nam je upravo dobro došlo da ih zamolimo da budu vodiči zarobljenicima do Blata kako za to ne bi morali određivati borce iz čete. Tako su se odmah javili dobrovoljci Mile Šumonja Kraljić i Ilija Večerinović Ico. Kasnije smo čuli da su ih za ovu uslugu nagradili i civili i Talijani.

Neposredno poslije odlaska zarobljenika stigla je k nama omladina iz Vere koja nam je donijela hranu. Tako je uz obilate zalogaje otpočelo veselje, razdraganije od onog malopređašnjeg koje smo ubrzo morali prekinuti jer je trebalo krenuti u bazu. U tom putu, nenadano u zaseoku G. Grbe sačekala nas je omladina iz sela Međeđaka, Kunića, Trojvrha i drugih s pjesmom, zastavama i transparentima i ispratila sve do naše baze u školi u Kuniću.

Đuro Večerinović

ODLAZAK PLAŠČANA U PROLETERE I BRIGADE U TOKU 1942. GODINE

Nismo mi sazreli preko noći. Postojao je duži period sazrijevanja od onog oholog ulaska Talijana u Plaški do odlaska prvih boraca u proletere i brigade.

Plaščanska dolina je u toku NOR-a bila sastavni dio kordunaškog područja. Januara 1942. godine formirana je od plaščanskih boraca četa koja je pripadala 3. bataljonu 2. KPO.

Ova naša četa bila je poznata u narodu kao Plaščanska, a kasnije je poznatija kao Gajina četa. U 1942. godini ona je predstavljala oružani dio ustanka Plaščanske doline. Njenu bazu te godine sačinjavali su: Kunić, Latin, Podhum i Janja Gora, a u njenom sastavu bilo je boraca iz cijele Plaščanske doline.

Četu su u ogromnoj većini sačinjavali omladinci. Moglo bi se reći da je imala nastavnu i kadrovsku ulogu jer je predstavljala izvor boraca za proleterske jedinice i brigade.

Juna 1942. godine imali smo u četi 30 skojevaca, a većina njih bili su radnici i đaci koji su stigli kućama iz raznih krajeva naše zemlje poslije aprilskog sloma. Kada su se tražili dobrovoljci za bombaše, oni su bili prvi. I ne samo to. Oni su uz članove Partije preuzeli veliki dio zadataka u političkom djelovanju u narodu kao i u okviru svojih jedinica. Učestvovali su u širenju bratstva i jedinstva, tumačenju ciljeva NOP, razobličavanju izdajničke uloge okupatorskih sluga, prihvatanju novih boraca i njihovom vojno-političkom obrazovanju, kao i u takmičenju tko će više uništiti neprijatelja i zaplijeniti više oružja i municije. Tako su kroz borbu i politički rad stvoreni budući proleteri i borci za brigade.

Aprila 1942. godine iz naše čete iz Lisca otišla je jedna desetina boraca u sastav 1. kordunaške proleterske čete koja se prikupila u Močilima, a zatim se prebacila u Korenicu gdje je s jednom ličkom i jednom primorsko-goranskom četom ušla u sastav 1. proleterskog bataljona Hrvatske.

U ovoj desetini proletera bili su svi prvoborci: četiri radnika, dva đaka, a ostali su bili siromašni seljaci. Ovo je bila prva grupa boraca koja je odlazila iz čete. Pošto se radilo o proleterskoj jedinici, izbor je bio vrlo strog jer su te borce čekali naporni marševi, česte i teške borbe. Ova grupa boraca u sastavu 1. proleterskog bataljona učestvovala je u uništenju poznatog uporišta Blagaj kod Slunja septembra 1942. godine, a prije toga je u čestim borbama prokrstarila Liku i Gorski kotar.

Od aprila do novembra 1942. godine iz naše čete stalno su odlazili borci u sastav brigada koje su se formirale na teritoriji Korduna. Jula 1942. godine otišao je jedan vod boraca u sastav 4. kordunaške brigade. Augusta 1942. godine otišlo je 10 boraca na kurs za vezu koji su poslije ušli u sastav čete za vezu 5. kordunaške brigade. Septembra iste

godine još jedan vod naše čete odlazi u 5. kordunašku brigadu, a u oktobru još jedan vod popunjava 15. kordunašku brigadu koja je formirana novembra 1942. godine.

Ukupno 95 boraca otišlo je u sastav brigada u 1942. godini. Umjesto njih četa se obnavljala novim borcima, ali se odlazak ovih među kojima je bio dobar broj skojevaca i članova Partije za duže vremena osjećao. Na primjer u grupi od 10 boraca koja je otišla na kurs za vezu bilo je 6 skojevaca. Većina ovih boraca u toku rata postali su vojni i politički rukovodioci. Mnogi se više nikada nisu vratili u Plaščanska dolinu — poginuli su na terenima Korduna, Like, Banije, Zumberka, Bosne, Gorskog kotara i Istre.

Gojko Grahovac

GRANATA U ČETNOM KAZANU

U danima 4. neprijateljske ofanzive mi smo u kuhinji lošije prolazili od ostalih boraca čete. Morali smo pripremati hranu, a neprijatelj nam je bio uvijek za petama pa je četa stalno bila u pokretu te ju je bilo teško pratiti. Pri nailasku talijanskih kolona bili smo u Kuniću. Borci su istrčali na okolna brda i napucavali na Talijane, a mi smo se s kuhinjom povukli u Kapelu zajedno s narodom. Tamo smo kuvali. Namirnice smo dobili od izbjeglog naroda. Upravo gotovo sve rezerv» hrane nalazile su se tu u neposrednoj blizini, smještene u skloništima.

Obično u sumrak borci čete okupljali su se za objed, a zatim su se povlačili u sela na odmor ili išli u akcije na željezničku prugu. U Kuniću smo ostali nekoliko dana, a zatim se četa prebacila preko pruge prema Humu. Drugu ili treću noć komandir čete Đuro Pešut Alin naiedio je da se i kuhinja prebaci za četom. Spremili smo najosnovniji inventar, natovarili na kola i pošli za četom. Ali kako je bio veliki snijeg, kolima se nismo mogli probijati pa smo ih morali ostaviti. Uzeli smo od seljaka iz Klipine Drage saonice, pretovarili inventar i krenuli za četom. I ovoga puta išli smo preko zaselka Surla i kod zaselka Vorkapića prešli prugu. Na toj relaciji poznavali smo svaki kamičak, a pogotovo naš vozar Rade Paskaš. Prugu smo prešli nesmetano. Neprijatelj je otvarao artiljerijsku vatru prema Kuniću i Liscu, a iz mitraljeza je tukao s tunela kod Vojnovca. Mi smo to pucanje ocijenili nasumce. Mitraljeski rafali su se čuli i prema Rakovici i Slunju, ali to je bilo daleko od nas.

Po ciči zimi stigli smo u zaselak Egiće kasno u noć. Tu smo našli nekoliko ljudi i žena koji su sišli da nahrane stoku i skuhaju nešto hrane za čeljad koja im se nalazila u šumi po zemunicama. Bilo je i nešto izbjeglica iz sela oko pruge koja su nekoliko dana ranije spaljena. Rekli su nam da je četa otišla prema Liscu. Malo smo se zagrijali, a zatim se uputili za četom. U podnožju Lisca zaustavila nas

je patrola. Mislili smo da je to osiguranje čete, ali kada smo prišli, vidjeli smo da je to seoska patrola koja osigurava narod. Došli smo u selo, ali četa je već bila otišla prema Toboliću i Zbjegu. Komandir nam je ostavio poruku da ih ovdje sačekamo. Ostali smo s narodom u Liscu. U svanuće Talijani su izbacili nekoliko artiljerijskih granata na selo. Narod se malo uznemirio, ali nitko iz kuće nije izlazio. Svanulo je, i mi smo tu predanili. Dan je bio lijep. Pokazalo se i sunce, a oko podne je već dobro grijalo za ovo zimsko doba. Očekivali smo jako hladnu noć, ali pred večer je počeo jugo. Snijeg se počeo otapati pa je i nama i narodu malo laknulo. Dio boraca iz čete došao je navečer u Lisac. Bili su gladni kao vukovi. Na brzinu smo im spremili palentu i prežganu juhu. Svi su bili zadovoljni. Poslije su pošli u sela prema pruzi da izviđaju neprijatelja. Ujutro su se vratili i rekli mi da čekam daljnje naređenje. Snijeg je već bio sasvim ojužnio i, tamo gdje ga je odnijela bura, počele su se javljati prošarice. Na mjestima je bio još uvijek velik i sabijen pa se nije moglo kretati van prtine. I narednu noć ostali smo u Liscu. Zatim je stiglo naređenje iz čete da se prebacimo u zaselak Egiće.

Čim se smrklo, mi smo se spakovali i krenuli. Saonicama više nismo mogli pa smo morali uzeti kola. U Egićima smo zatekli dio čete, a drugi dio je bio na zadatku. Po naređenju komandira čete iste smo se večeri prebacili na jugoistočne padine Huma, izabrali skrovito mjesto i smjestili kuhinju. Drva smo imali u izobilju, a hranu smo nabavljali od naroda kao i obično.

Tu smo nekoliko dana poslije ofanzive spremili prvi ručak za čitavu četu. Glavnina talijanskih jedinica već je bila prošla i mi smo se našli u njihovoj pozadini. Borci su gotovo svako veče silazili ka pruzi, rušili je, napucavali na neprijatelja i u svanuće se povlačili u šumu. Vrijeme je, za pravo čudo, bilo dosta lijepo. Snijeg je kopnio, samo su noći bile jako hladne. Zato smo uveče gotovo svi zajedno s narodom silazili u sela.Tamo smo se malo bolje zagrijali da bismo već prije svanuća bili u šumi. Kada bi neprijatelj preko dana dolazio da opravi prugu, pojedina odjeljenja boraca silazili su, privlačili se i napucavali ga gdje bi god stigli. To je trajalo nekoliko dana, a onda su počela i četnička krstarenja po selima ispod Huma. Borci su gotovo svaki dan vodili borbu s njima. Talijani su pomagali četnike artiljerijskom vatrom. Ponekad bi ispalili samo po nekoliko granata, a nekad je bilo i plotuna. Na to smo već bili od ranije navikli pa nas to gotovo i nije uznemiravalo.

Vrijeme je i dalje bilo lijepo. Mi smo s padina Huma stalno osluškivali pucnjavu prema Tržiću, Perjasici i Slunju, a osmatrali smo i prema Plaškom. Jednog jutra, kad je sunce već bilo sasvim obasjalo naš reon i mi smo se malo raspilavili na njegovoj toploti, odjednom se prema Kamenici i Tržiću čula mitraljeska paljba, poneka puška i jača eksplozija. Znali smo da su tamo i partizani čim se toliko puca. Neko nam reče da bi to mogla biti 4. kordunaška brigada koja se vratila iz Zumberka. Što se približavalo podne, sunce je sve više grijalo. Vrijeme je bilo sve prijatnije, a ono nekoliko boraca što se zateklo oko kuhinje,

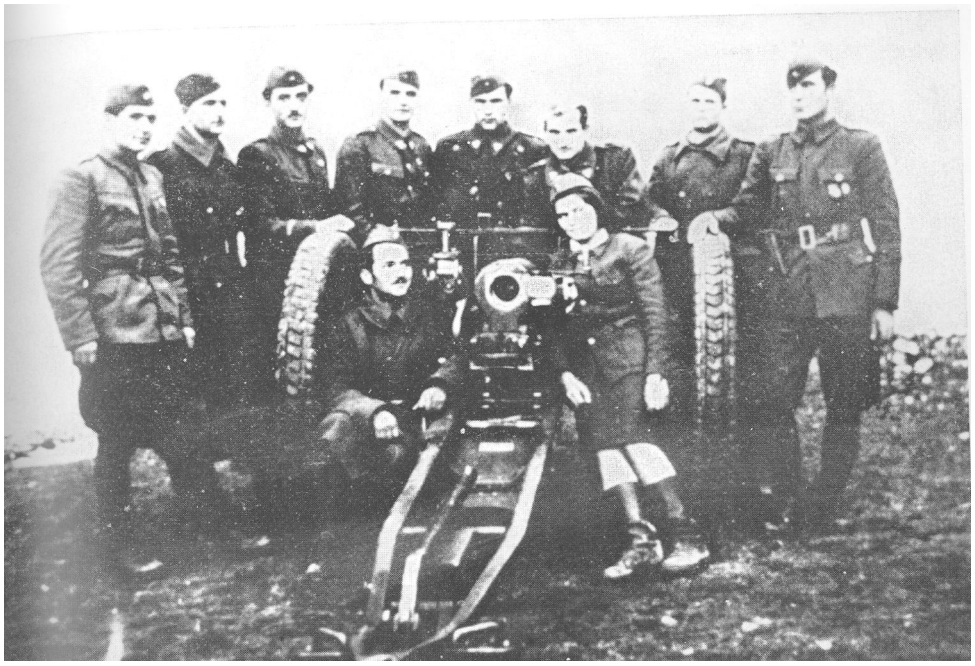
raspilavilo se oko vatre i na suncu. Bilo je još naloženih vatri oko kojih su borci grijali i trijebili uši. Neki su čak poskidali i košulje i po običaju treskali iznad vatre. Pucketanje ušiju izazivalo je smijeh i razne šale. Neki su i na moj račun nešto dobacivali, ali ja se na to nisam obraćao jer sam požurivao s ručkom, kako mi je i komandir čete naredio. Netko je kasnije došao i naredio da se sve druge vatre pogase jer previše dimi pa bi neprijatelj mogao primijetiti. Mnogi su se ovom naređenju nasmijali i od toga pravili nove šale, ali su ga ipak izvršili. Ubrzo je ostala samo jedna vatra. Podne je već bilo prošlo. Neki borci su počeli drijemati, izloženi zimskom suncu. Bilo ih je koji su se vrzmali oko vatre i kazana pa sam ih morao najuriti.

Meso je već bilo skuhano, i ja sam se spremao da stavim zaprašku. Odjednom je fijuknula neprijateljska granata iznad nas i otišla prema Sekulićima. Nastavio sam s pripremom zaprške ne obazirući se toliko na zvuk granate i šale boraca što su ih izvodili na račun talijanskih artiljeraca iz Plaškog. Netko je dobacio da se Talijani plaše doći k curama pa granatama šalju pisma čobanicama i tako vode ljubav na odstojanju. Na to je nastao smijeh. U tom momentu odjeknula je i druga eksplozija, negdje ispred nas, ali još uvijek daleko pa nas nije uznemirila. Ja sam sa zaprškom bio već pri kraju kada je granata ponovo fijuknula. Ovog puta zvuk je bio oštriji i bliži. Činilo mi se da je dohvatila grane od bukava iznad nas i eksplodirala u okolnim dolinama. Sada je smijeh kod boraca postao još veći i bilo je više dobacivanja na račun talijanskih artiljeraca.

Pucnjava prema Dubravama sve se više pojačavala pa su nekj obraćali pažnju i na tu stranu, oduševljeni jer su mislili da nam dolazi pomoć i da nećemo više biti sami na ovom terenu. Odjednom se začu još jedna eksplozija ispred nas prema Vodicama. Uskoro iza toga zasu nas više artiljerijskih granata. Mene nešto odbaci u stranu. Mislio sam da sam pogođen. Podignem se, ali ne vidim kazana ni vatre. Čuo sam zapomaganje ranjenih. Priskočim im u pomoć. Tu su se našli još neki pored mene. Ranjeni su nam Nikola Šušnjar Tronjac i Nikola Steve Vukas. Zgrabio sam košulju koju je neki od boraca ranije skinuo radi uškanja i počeo zavijati drugove. To isto radili su još neki. Pokušali smo sve da im zaustavimo krvarenje. Međutim rane su bile teške i nismo im mogli pomoći. Odvezli smo ih u bolnicu u Drežnicu gdje su nakon dan-dva umrli.

Toga dana čitava četa mi je ostala bez ručka. Kazan je bio izrešetan parčadima artiljerijske granate i sasvim onesposobljen za upotrebu. Borci su se nekoliko dana morali hraniti po selima dok nismo donijeli drugi kazan iz Kunića. Sada smo i morali biti oprezniji s vatrom.

Mićo Grahovac

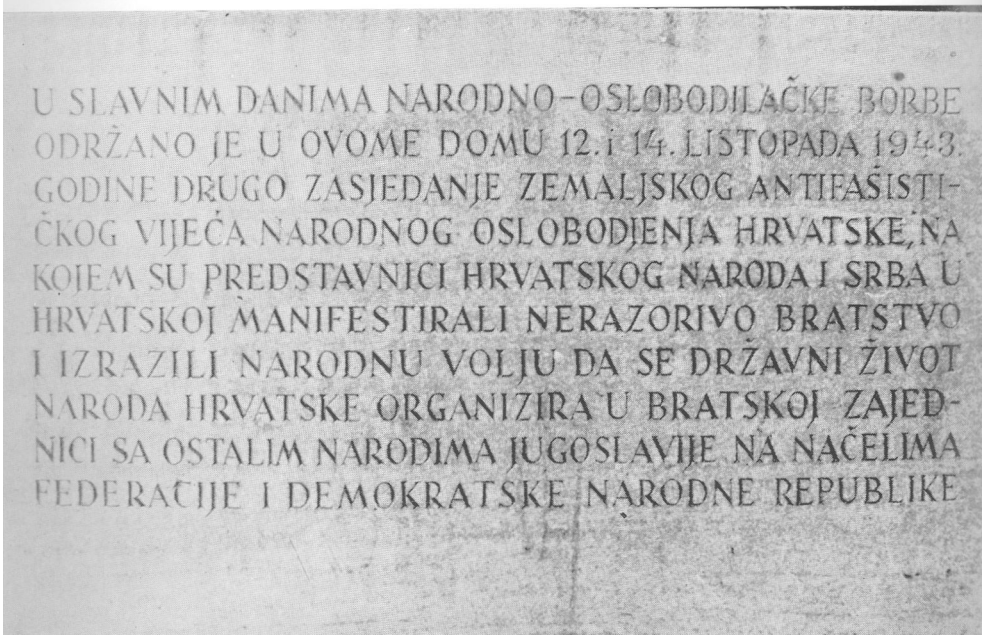

Grupa boraca artiljerijske baterije 8. udarne divizije NOVJ u Josipdolu marta 194$_5$

Oproštaj komesara brigade Ilije Bakica i načelnika Stabsi Bure^$_k$^^{er} ^embra^{p}IQ«! demobilisanim borcima 8. udarne divizije NOVJ u SaborsKon

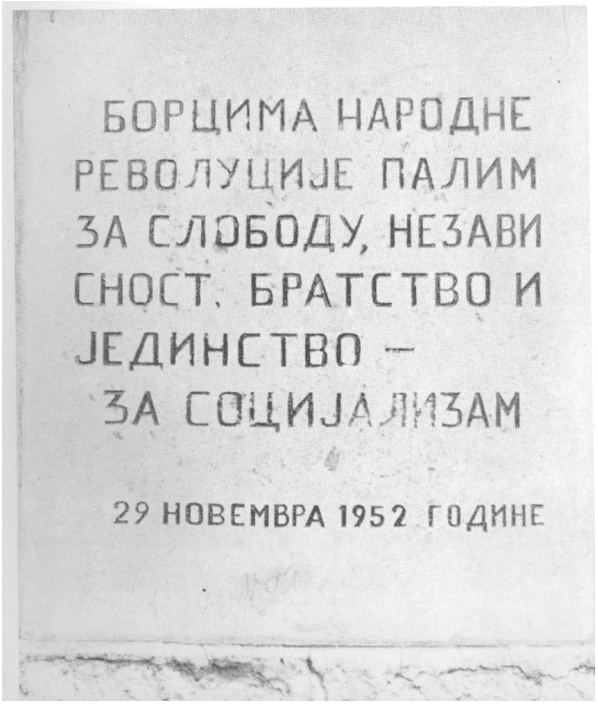

Spomen dom »12. oktobar«

Kuća Đure Pogrmilovića u kojoj je osnovana partijska ćelija, novembra 1941, godine

Spomenik palim borcima i žrtvama fašističkog terora u Plaškom

3. četa 3. bat. par. bat.
Kocinl. vzlb. Konte
Korduna Zonje

Br. 11/
10/I. 1942.

Ba Pa. 81-16
K. 1612

Dragi druže Ivo!

Narod Plješačke doline čuo je da kod Vis na mastu gdeste ima dovoljno naoružanih ljudi i u Primorju, a poznato je da nemaju šta da jedu t.j. da su oskudni u hrani, to su ova sva sela tražila da se pošalje ako je to moguće što više naoružanih ljudi od 100. 500, t.j. koliko je moguće da bi se mogao dati otpor i Plješki oslobodit. od okupatora.-

Plješ, koji se vuče sve do Vlorina i čiju dolinu presjeca žel. pruga mislim bi bilo ovu prugu demolirati. okupatora očistiti, nenaoružan narod naoružati, a njednu borbu oko oteća Prizja i na prim mestima olakšati. jer ova okupatorska i domaći izdajnička banda neki se mogla kretati glavne borbe se vodile oko Agulina.-

Ova četa je osnovana prije pet dana i radi kao samostalna. ali je sa malim oružjem prošto je organizacija naroda ovamo počela, a ovom pripada prema Agulinskom t.j. gde i Brežnica pripada, ali mi je imao tko da pokrene mase od 12. brigada ljudi dok mi mismo dadjelgeni.-

U nadi smo se da će nam se pratati.

Bor ivo.

Smrt fašizmu - Sloboda narodima.

Zdravo

Pol. Komesar
u odsutnosti.

Komandir
Stevan Čuturilo

3. četa 3. par. bat.
Nocional. osl. fronte
Kordune i Banije
Pp. 12/42
24/5. 1942

Бр. Рег. 101—16
К. 164

Komandantu Partizanskog batalj.
„Marka Trbovića".
nedje Šumi

Dragi druže Lazo!

... Sva ova sela u Plaščkoj dolini koja broje oko 12.000. duša (stanovnika), nocional. oslobodilačke odbori pitaju i traže oružje, a pošto se to nemože dobiti, a provesti ih u borbu golorukе teško je to traži da se ako je to moguće dodjele ljudi sa oružjem sa te strane –

Pošto je ovde osnovata ova 1 deta 3 četa 3. bataljona Kordune i Banije ali raspolaže sa oružja sa 60 pušaka i to najvećeg dio. Karab. austrijske puške, i bovačke koji najviše ima. a koko su ljudi čuli da naši partizanski odredi u Primorju nemaju hrane to je Plaščka dolina spremna da primi od 150-200 ljudi koliko se može proletiti ova će sela da hrane ove što može partizane. –

Ujedno se napominje da je ovde jedan veliki strategski položaj te svakog časa može se očekivati napad. Koko već javio ima 80. part. primorce to ovaj transport oko je moguće odmah prebacite ovamo, a zatim oko ima još primorca ili Bezimenca nama je svejedno, a može se kroz kratko vreme naoružati. Ujedno se drugarski umoljavate oko ima jedna pisaća mašina a kojaki bila vama suvišna da i nju pošljete. – Ovde se usljed snega malo ovcje stalo ali će ga ih nastaviti. – ako bi ljudi pošli ranije pošljite, ih za ovim kuririma. –

Smrt fašizmu – Slobada Narodima –

Pol. komesar
u odsutnosti.

Komandir
Stevan Čuturilo

H-V-298

Н А Р Е Ђ Е Њ Е Број 76.

Команданта четничких одреда у Лици и Горском котару за 23 јануар 1943 године.-Плашки.-

I

Из изнетих разлога у проглasу четничке команде од 23 јануара 1943 године,-

Н А Р Е Ђ У Ј Е М:

1.-Да се данас изврши казна смрти стрељања Милан Грбе (Шпире),Јована Грбе и Радована Погрмиловића.-

2.-Казну ће извршити жандармерија.-

3.-Породице Милана Грбе (Шпире) и Јове Грбе од сада па до даљег наређења,издржаваће свака по 10 избеглица,на начин како то одреди избеглички одбор.-

У колико се овог неби држале има се одузети сва непокретна и покретна имовина и искористити у корист избеглица.-

Прељу наредбу прочитати пред стројем свима четницима.-

КОМАНДАНТ,
Генералштабни пуковник,
Илија Михић с.р.

Достављено:

Мајору г. Чекићу,к-ту сектора Плашки,к-ту 6,7 и 8 батаљона и Председнику одбора за избеглице.-

Бр. Рег. 4113
Бр. 112

Тачност преписа оверава:

Адјутант,

I Konferenciji kotarskog Odbora A.Z. Otoka

Okružnom Komitetu K.P.H

Karlovac

Drag. drugovi!

Šaljemo vam sjajne pozdrave sa naše I. konferencije, zapotjene sa da ćemo i mi žene kotara Otoka, rukovodeći se smjernicama žena ostalih kotareva naše okruga, učiniti sve što pred nas postavlja naša Komunistička Partija, okupljajući sve pošteno u jedinstvenom Narodno oslobodilačkom fronti.

Smrt fašizmu - sloboda narodu

kotarski odbor A.Z.
Otoka

22. VIII. 1943.

GAJO SE VESELI SNAZI PARTIZANSKOG ORUŽJA

Svaka zarobljena, ili pak na drugi način dobijena puška, uvijek je obradovala borce pa i komandira Gaju. Posebno je to izražavano u 1941. i prvoj polovini 1942. godine kada se inače u oružju jako oskudijevalo, a mnogi mladići jedva čekali da stupe u partizane. Ipak više od svih i na poseban način radovao se Gajo oružju. On se jednako radovao kada bi zarobili koju pušku njegovi borci, kao i borci drugih jedinica. U povećavanju broja oružja on je uviđao i jačanje snage boraca i otuda se kod njega uočavala stalna briga da se na bilo koji način dođe do što više oružja. I svakom takvom prilikom, kada bi se u tom uspjelo, on se iskreno veselio. U tim momentima bi se prosto prepustio nagonu radosti koji je izbijao iz sveg srca, dozvoljavajući sebi i takve spoljne manifestacije koje nisu odgovorale njegovim ozbiljnim godinama i za neupućenog bile pomalo čudne.

Sjećam se takvog jednog događaja kao izrazitog. Nalazimo se u Kuniću. April je 1942. Plaščanska četa je postrojena. Čita se dnevna zapovijed. Borci su ozbiljni i s napregnutom pažnjom slušaju svaku riječ. Čitaju najnovije vijesti. Između ostalog tu je i vijest da je Šljivovička četa zarobila u borbi 3 puškomitraljeza. Tu se čitanje i prekida. Uzbuđen tom viješću Gajo se ne uzdrža. Iskoči iz stroja i poče da poskakuje oko boraca. Trorogu partizansku kapu baca u zrak, dočekuje je i opet baca. Od radosti kao da se guši pa su mu i riječi: »Imamo 3 puškomitraljeza, sada smo jaki, nitko nam ništa ne može«, prodornije. Ne prestaje da ih ponavlja. To se odmah prenosi i na ostale borce. Stroja nestaje i nastaje veselje. Svi se sada raduju uspjehu svojih saboraca u drugom kraju videći u tome i svoju pojačanu snagu.

Nedeljko Bunjevac

PARTIZANSKA PEKARA U HUMU

Duboko u njedrima planine Huma ispod zelenih krošanja visokih bukava, mjestu gdje se sastaje tišina i mrak, gdje druguju cvrkuti ptica, zavijanje vukova, tako lisica i zečeva, a ponekad i čopori divljih svinja i gdje po noći nije bilo ljudskih znakova života, odjednom je oživjelo ne samo po danu nego i po noći. To mjesto postade kolijevka nade i spasa za mnoge Plaščane. Tu nađoše sklonište partizanska pekara i zbjeg naroda.

Ovo mjesto za pekaru odredili su Gajo Bunjevac i njegovi saradnici. Lokacija se nalazila na pola puta između Plaščanske doline te vojnih i terenskih baza NOB-e koje su bile u Toboliću, Zbjegu ili u njihovoj blizini. Mjesto je bilo udaljeno od neprijateljskih garnizona i komunikacija. Ogrjev je na mjestu, u šumi. Vode nema. Ona se morala

dovoziti iz prilično velike daljine. Što se tu moglo, presudna je bila sigurnost pekare.

Pekara se nalazila odmah iza vrha. To je mjesto na tobolićkcj strani. Smještena je bila nedaleko kolskog šumskog puta, u maloj plitkoj i podugačkoj dolinici, zvanoj »Japnenica«. U ovoj dolini se nekad palio kreč u »Japnenicama«. Ako bi se pažljivije gledalo, onda bi se pekara mogla primijetiti već i sa samog puta. Pa ipak jedina opasnost za njenu sigurnost, prisutna tokom cijelog rata, bila je dim koji se dizao iz pekarske peći i iz baraka — zemunica u kojima su bile smještene izbjeglice iz obližnjih sela. Taj dim bio je po neki put i signal za partizane o postojanju života u šumi. Mogao je to da bude i signal za avione, za neprijateljsko oko i stalna meta za artiljeriju, objekat za izviđanje neprijateljskih patrola i jedinica.

Pekara je izgrađena tokom maja i juna' 1942. Radila je gotovo neprekidno sve do 1944. godine. Nikada nije bila otkrivena. Kapacitet pekare iznosio je oko 250 kilograma kruha na dan. Smještajni prostor zbjega u barakama — zemunicama za stanovnike iz okolnih sela Bunjevaca, Vorkapića, Vulića, Vojnovca i drugih iznosio je oko 250 do 300 osoba. Naravno, to je bio ratni smještaj, da se preživi, dok nc ode neprijatelj iz sela ili dok ne završi ofanzivu. Baze plaščanskih partizana nalazile su se u selima podno Huma, Strmice i Kapele ili u Toboliću. U selu Bunjevcima bila je i ambulanta u koju je dolazio čuveni liječnik plaščanskih partizana, dr Sladkov, a po neki put tu je bila i baza partizana. Inače baze plaščanskih partizana bile su pretežno u selima: Egići, Lisac i Kunić. Ovdje su se sklanjali i ranjenici poslije akcije da bi kasnije bili prebačeni za bolnice u Zbjegu. Sve ove baze bile su na* dohvatu snabdijevanja kruhom iz pekare.

Građu za pekaru dao je narod sela Bunjevci, Grahovci, Vorkapići, Vulići, Egići, Malbaše i drugi. Giglu za peć dala je Marija Grahovac, udovica Steve, trgovca janjcima. Peć je ozidao Mileta Mudrić pod stručnim rukovodstvom kvalificiranoga pekara Mile Jančića. Krov i drvenu oplatu za pekaru izradio je Milan Vulić iz zaseoka Vulića.

Pripremanje tijesta i pečenje kruha obavljali su stručni pekari Mile Jančić i Mane Trbojević. Rukovodilac pekare bio je Dušan Bunjevac Kolar.

Osiguranje pekare komanda Plaščanske partizanske čete povjerila je Radi Grkoviću Racanu i Simi Pešutu Milčeku.

Dopremu brašna i vode te otpremu kruha vršio je Dane Boca Rakić iz sela Kunića. Pored toga komanda Plaščanske partizanske čete zadužila je odbornike iz sela Bunjevci, Manu Bunjevca Papka, Milana Bunjevca Kitana i Lazu Bunjevca Čaju da i oni organiziraju, prema zahtjevima rukovodioca pekare, snabdijevanje pekare i otpremu kruha.

Brašno za kruh davali su zaselci: Bunjevci, Grahovci, Vorkapići, Pavlice, Malbaše, Vulići, Egići, Vojnovac i druga. Vodu je vozio čuveni partizanski kurir s konjima-bjelcima, legendarni pedesetogodišnjak Rade Paskaš, ratnik iz prvog svjetskog rata. Vozio je iz pekare kruh u selo Kunići i po povratku u istoj toj bačvi vozio je vodu prelazeći usred

bijela dana preko željezničke pruge i ceste koje su stalno čuvane od neprijatelja i bile dostupne oku i dometu talijanskih topova. Topovi su tukli, a Rade se nije dao smesti sa svoga puta. Išao je dalje i nikad nije stradao.

Relejna stanica za otpremanje kruha u bazu u Kuniću bila je u selu Vorkapićima, a njome je rukovodio Milovan Popović Mutan, odbornik NOO-a. Ljudi koji su dovozili kruh iz pekare do relejne stanice nisu znali tko ga preuzima i prevozi za Kunić. Isto tako je bilo i obrnuto. Tajnost distribucije kruha te snabdijevanje pekare vodom i brašnom čuvana je iznad svega.

Danilo Bunjevac

AKCIJA NA TALIJANSKU POSADU KOD TUNELA PERNOVAC

Na prvomajskom općenarodnom zboru u Humu 1942. godine, gdje su prisustvovale plaščanska i tobolićka četa, razgovarao sam s Nikolom Čikarom i još nekim drugovima o nizu pitanja koja su nas tada tištila. Tražili smo najbolje rješenje kako tući neprijatelja. Imao sam podatke od obavještajca moje čete Milana Popovića iz Josipdola da u talijanskom uporištu na tunelu Pernovac ima oko 60 Talijana naoružanih s tri puškomitraljeza a koji su preko dana dosta neoprezni. Zamolio sam i Nikolu Čikaru da preko svojih veza ovo još provjeri i da mi nekako javi. Na tome je ostalo i mi smo nastavili veselje s narodom.

Poslije petnaestak dana Nikola mi je javio da je sve ono tačno o talijanskoj posadi na Pernovcu. Do tada sam i sam, preko nekih drugih kanala, provjeravao i podaci su se slagali. Poručio sam Nikoli da dođe do nas u Kunić pa da lično pređemo na izviđanje. S Nikolom je došao i Duda Šumonja. Spremio sam jednu desetinu iz moje čete i sutradan 21. maja krenuli u izviđanje. Išli smo preko Kapele i oko podne već smo se spuštali prema tunelu Pernovac. Prišli smo na oko tridesetak metara do talijanskog stražara i promatrali kako se na ljetnjem suncu raskomotio i nešto čita. Odmah sam vidio da bi tu moglo biti »veselo«. Uz malo bolju »petlju«, opreznost i dobar raspored moglo bi biti i uspjeha. Vraćajući se prema Krasnici, usput smo se dogovorili da ih napadnemo sutradan u isto ovo vrijeme — za vrijeme ručka kada su najneoprezniji i kada nam se najmanje nadaju. Inače, dobro su bili utvrđeni i ograđeni bodljikavom žicom.

Čim smo došli u Krasnicu, poslao sam kurira u Kunić po četu i oko tridesetak civila koji bi nam pomogli izvlačiti opremu, jer smo očekivali siguran uspjeh. Drugog sam kurira poslao u selo Veru po hranu za četu. Ostali borci iz izviđačke desetine malo su se raskomotili i polijegali ispod jela. Pred veče je stigla i četa, a nešto kasnije i hrana. Ljudi iz Vere donijeli su nam pečene janjetine. Neki su mi se tužili na ekonoma da im se nije javio. Pozvao sam ga i tu pred njima naredio

da to ne smije više činiti. Rekao je da su oni nä redu drugi put. Narod je, zaista, bio dobar i davao je sve što smo od njega tražili.

Još u toku večere borci su se raspitivali kamo se spremamo. Svi su znali da se ide u akciju, ali kamo to je znalo samo nekoliko mojili neposrednih saradnika. Tu veče smo noćili u Krasnici. Bilo nam je lijepo. Od jelovih grana napravili smo ležaje, a prekrili smo se tko je čime imao. Neki borci su i vatre ložili. Pred zoru smo malo i ozebli, ali već smo se spremali za pokret pa smo se brzo zagrijali. Oko 4 sata premjestili smo se bliže mjestu akcije, ali još uvijek toliko daleko da nas neprijatelj ne može osmotriti. Tu smo se nešto duže odmarali u najvećoj tišini. Oko 10 sati pozvao sam komandire i delegate vodova. Tu je bio i Nikola Čikara. Saopćio sam im našu namjeru. Izdao sam im i zadatke. Vod s Ilijom Petrovičem odredio sam u zasjedu do Blata gdje su bili Talijani; nepotpun vod s Ilijom Bunjevcem u zasjedu prema Jesenici gdje su također bili Talijani, a ostatak ovog voda s Ilijom Opsenicom poslao sam prema Glibodolu da nas ni s te strane ne bi što iznenadilo. Bolje poznavaoce ovog terena ostavio sam sa sobom za direktan napad na talijansko uporište na tunelu. Sa mnom su ostali i Đuro Večerinović i Stevo Dokmanović Remo. Za sam napad izabrao sam oko 20 boraca — bombaša među kojima se nalazio i naš poznati bombaš Mićo Vukelić Marin. On je već duže vremena nosio u svojoj torbi dvije bombe koje je izradio od vodovodnih cijevi Milan Bunjevac Kolar. Kako su one pri eksploziji davale vrlo jak zvuk, sličan topovskoj granati, to smo i računali da ćemo s njima iznenaditi Talijane.

Oko 11 sati krenuli smo na zadatke. Na položaje za napad stigli smo 10 minuta prije dvanaest sati. Talijane smo zatekli pri ručku. Dan je bio vedar. Majsko sunce je već dobro prigrijavalo. Od Jesenice prema Blatima prošla je jedna lokomotiva koja je, dok smo se još spuštali prema pruzi, došla u pomoć teretnom vlaku da ga vuče prema Vrhovinama. Talijanski stražar pokraj tunela pjevao je neku talijansku pjesmu. Kod nas u jelovoj šumi vladala je prava tišina. Samo se ponekad čuo glas neke ptičice koji se miješao s pjesmom talijanskog stražara. Toga časa sam pomislio: »Sada će ti biti pjesme, samo ti produži, žabaru...« Talijanski vojnici su se još gurali oko kuhinje, nešto galamili, a neki malo i prepirali. Opet sam pomislio: »Lakše, vi derani, sada ćemo vas mi izmiriti...« Čekao sam još koji trenutak. Kada su svi zasjeli za ručak, osim dva kuhara koji su se muvali po krugu, povikao sam: »Vatra!«. Gotovo u istom trenutku odjeknula je eksplozija Mićine bombe. Talijani su počeli bježati u pravcu Pištenika bez oružja. Bombaš Mićo i još neki drugovi s njime preskočili su žicu i bacili nove bombe. Baraka je otišla u zrak. Odmah sam naredio da se oružje i oprema kupi i izvlači u šumu. Prišli su i civili. Sve je bilo brzo gotovo. Kada smo pokupili oružje, neko reče da pokupimo i posuđe i kotliće jer će valjati našem kuharu Mići. Uzeli smo i to zajedno s oko 150 komada ćebadi.

Netko je u toj gužvi primijetio da se talijanski stražar sakrio u tunelu. Brzo smo ga istjerali kao jazavca iz jame. Nikola Kosanović Kvržica s još nekim drugovima doveli su ga k nama. Kukao je da ga

ne ubijemo. Malo sam se i nasmijao njegovoj sudbini. Maločas je pjevušio neke pjesmice na svom materinjem jeziku, možda iz svog kraja, djevojci ili majci i eto sada moli milost da ga ne ubijemo. Svukli smo ga do gaća i odmah pustili u Blata da ispriča svojoj komandi šta se desilo.

Gajo Bunjevac

PATROLA U AKCIJI

Bio je 19. juli 1942. godine. Grupa partizana iz 1. čete (tobolićke) 3. bataljona 2. KPO dobila je zadatak da izvrši izviđanje željezničke stanice Lička Jesenica. Predvođeni Nikolom Cikarom, komesarom čete, krenuli smo iz Kunića preko Male Kapele prema željezničkoj stanici Lička Jesenica koju su čuvali četnici i Talijani.

Kad smo se približili stanici, zaustavili smo se u gustoj šumi na Kapeli. Od neprijateljske posade bili smo udaljeni oko jedan kilometar.

Očekivali smo jednog našeg druga koji nam je trebao saopćiti podatke o jačini neprijatelja i mogućnostima napada. Taj drug prvoga dana nije stigao. Postali smo nestrpljivi. Uputili smo nekoliko patrola u pravcu sela Ličke Jesenice i željezničke stanice, ali vezu nismo uspjeli uspostaviti, a niti bilo što saznati o neprijatelju.

Kiša je neprestano padala. Potpuno smo prokisli. Hrane nismo imali. Nismo se mogli ni smjeli nikome javljati jer za nas nitko nije smio saznati. Čitavo područje bilo je zaposjednuto četnicima i Talijanima pa nismo znali pravo opredjeljenje seljaka.

Dočekali smo i treći dan. Bili smo sve gladniji. Došli smo nekako do malo krumpira. Naložili smo vatru i zaklonili je korama od jela da se ne vidi. Tako smo ispekli te krumpire i ipak nešto prezalogajili.

Prilikom polaska na ovaj zadatak dogovorili smo se još u Kuniću da izvještaje o rezultatima izviđanja dostavlja naša patrola u kući Janka Vlajsavljevića Garova na Jurkovića Kapeli. Iz Kunića je trebala stići druga patrola, preuzeti izvještaj i dostaviti ga u štab 3. bataljona.

Prvoga i drugoga dana obje su patrole stigle do spomenute kuće i vratile se neobavljena posla. Mi nismo mogli dati nikakva izvještaja jer predviđeni zadatak još nismo izvršili.

Trećega dana, to jest 21. jula određen sam u patrolu s još četvoricom drugova. Bili su to Mile Vučetić, Joso Miščević, Nikola Đ. Juzbašić i Nikola Juzbašić Golub.

Od našeg skrovišta u Kapeli do Vlajsavljevića kuće bilo je oko sat i po hoda. Krenuli smo ujutro oko 9 sati.

Kiša je i dalje padala. Na meni je sve bilo mokro. Stigli smo na cestu koja vodi iz Ličke Jesenice prema Dabru i susreli Manu, sina Jankovog, vlasnika spomenute kuće. Mane je dolazio iz Ličke Jesenice. Nosio je nekoliko stotina cigareta. Upitali smo ga kamo ih nosi. Odgo-

vorio je da ih nosi u Dabar. Usput je i on nas upitao gdje idemo i rekao nam: — Uhvatit će vas četnici. Na njegove riječi nismo obraćali pažnju.

Krenuli smo dalje i ubrzo stigli do Vlajsavljevićeve kuće. Patrole iz Kunića još nije bilo. Ušli smo u kuću, upravo u ljetnu kuhinju. Bila je to omalena prostorija napravljena od dasaka. Jankova žena ponudila nas je palentom i kiselim mlijekom. Kako smo bili gladni, jelo nam je prijalo. Ipak smo cijelo vrijeme bili na oprezu imajući u vidu mogućnost napada četnika. Odmah smo se odlučili da stražarimo naizmjenično ispred kuće. Prvi je na stražu otišao Mile Vučetić. Mi ostali sjedili smo u ljetnoj kuhinji, dremuckali i sušili prokislu odjeću. Puške smo držali između nogu. Nismo razgovarali. Svatko je bio zaokupljen svojim mislima i brigama.

Odjednom je tišinu prekinuo hitac iz puške, a zatim su se čuli rafali iz mitraljeza.

Napali su nas četnici. Mile Vučetić koji je stražario smrtno je pogođen prvim metkom.

Četnike iz naše kolibice nismo mogli vidjeti. Zaklanjali su se iza stabala debelih borova koji su okruživali kuću. Privukli su nam se na deset metara.

Prošao nas je prvi trenutak iznenađenja. Skočili smo prema vratima. Tu pogibe Joso Miščević. Čuli smo povik četnika: »Predajte se!« Bili su posvuda oko nas. Na predaju nismo ni pomišljali. Potrčali smo svaki na svoju stranu. Ispalio sam nekoliko metaka iz puške. Skočio sam između četnika u neku dolinu obraslu kupinom i žbunjem. Nastavio sam trčati i kada sam se našao na jednoj omanjoj ravni, rafal iz mitraljeza probio mi je na nekoliko mjesta šinjel i petu na cipeli. Ipak sam se dokopao šume. Četnici su prestali pucati jer me više nisu mogli vidjeti.

Tako sam stigao do Glibodola. Tu sam se našao s obadvojicom Juzbašića. I oni su uspjeli pobjeći nepovrijeđeni. Sada smo zajedno krenuli prema Kuniću. Putovali smo sedam sati i tek uveče stigli u selo. Tu smo sve ispričali što nam se dogodilo.

Idućeg dana uputio se dio naše čete prema spomenutoj kući. Prizor na koji smo naišli bio je jeziv. Tijela naših drugova bila su bez glave i s rasječenim grudnim koševima. Tu smo saznali da su glave Mile i Jose četnici odnijeli Talijanima u Ličku Jesenicu i prodali, svaku za 900 lira. Kasnije smo slušali od naših suradnika da su glave ubijenih partizana Talijani slikali i to koristili u svojoj propagandi o uništavanju partizana i partizanskog pokreta.

Rade Tarabić

PRNJO, KUDA SI POSAO.

Mislim da je to bilo u 4. neprijateljskoj ofanzivi. Nekoliko dana ranije srušili smo željezničku prugu između Vojnovca i Latina. Talijani su je tek opravili i poslije toga bolje čuvali. U tom su im pomogli i četnici. Išli su gotovo svaki dan u »redovna krstarenja« po našoj slobodnoj teritoriji. Oni su se kretali na krilima kao pobočnica, a Talijani su obično išli prugom ili bliže nje, pošto su do tada većinu sela uz prugu popalili. Bio sam s četom u zaselku Kukićima, a obezbjeđenja sam imao na Rovcu (Vrhovac) iznad Kovačevca i Dragaša. Odjednom dotrča kurir i reče da iz Plaškog dolaze Talijani i četnici. Naredio sam ubrzan izlazak na položaj. Vodovi su išli svaki u svom pravcu i zauzimali položaje. Ja sam bio negdje na sredini čete i osmatrao podilaženje neprijatelja.

Od Stanić-brda najprije su se pojavili četnici u širokom stroju i nastupali prema Grkovićima. Prugom su išli Talijani u koloni. Bilo ih je više od bataljona. Naredio sam da borci dobro zalegnu iza smreka i kamenja i da nitko ne puca bez moje komande. Četnici su ušli u Jolića i Grkoviće i rasuli se po selu. Kada su ušli Talijani, čule su se kokoši kako kreče. Poneka ovca je blejala, čuo se lavež pasa. Po selu su i pucali. Četa je na Rovcu mirno čekala približavanje neprijatelja. Kada su prešli u Kovačeviće, neki borci na lijevom krilu su se malo uznemirili. Naredio sam da se nitko ne kreće s mjesta. Odmah su se umirili. Četnici i Talijani su i po Kovačevićima jurili kokoši. Drugi su se još zadržavali u Grkovićima. Odjednom su počeli izlaziti iz sela. Jedni prugom prema Latinu, a drugi iznad Kovačevića k Rovcu. Neki su se zadržavali još u selu.

U tom momentu se iza mene pojavi i Gajo Bunjevac, tada komandant 3. bataljona. Polako se dopuzao do mene i ja sam ga upoznao sa situacijom i mojom odlukom. Složio se i dodao da ih što bliže sačekamo. Sada smo obojica pratili podilaženje četnika. Mislim da su to bili Jeseničani i Dražani. Na Rovcu je još tišina. Čujemo i njihov razgovor, dovikivanja i komande. Jedan glas s ceste opominje one koji idu ka Rovcu da opreznije nastupaju. Oni se smiju i dodaju... »Neće nas žene valjda jajima tući...« Kod nas je još uvijek tišina. Došli su na domet bombi. Tada sam komandovao: »BOMBE!« Uši su zaglunule. Paklena vatra se osula. Četnički stroj se otisnuo nizbrdo. Čuju se jauci. Neki su zalegli iza međa i tukli, ali naša vatra nije prestajala.

Nismo se smjeli otisnuti za njima. Bilo ih je mnogo, a i s pruge i ceste su nas tukli Talijani. Odjednom se začu Gajin glas: »Oooo goljo jadniče, prnjo, kuda si pošao na svog brata, što tražiš s tim žabarima koji ubijaju i pale tvoju kuću. Ja sam ostavio trgovinu i bogatstvo i pošao da se borim za komunizam... Sto ti tražiš od Talijana?« Gajin glas je odzvanjao k cesti i pruzi prema selima Latina, a četnici su bježali što su brže mogli. Zaustavili su se tek kad su sišli u Grkoviće.

Mi smo još malo prošarali mitraljezima po selu. Zatim se ponovo zaorio Gajin glas. Ovoga puta je komandovao: »Treći bataljon lijevim krilom opkolili i ne daj im za Plaški.« Nastala je opća panika kod četnika. Bježali su prugom prema Plaškom. Poslije toga Talijani su otvorili minobacačku i artiljerijsku vatru po Rovcu. I mi smo se morali povući. Predveče smo sišli u selo gdje smo obaviješteni da su četnici imali nekoliko mrtvih i desetak ranjenih. To smo i mi primijetili, ali nismo znali koliko. Mi smo se poslije toga povukli ka Kuniću na večeru i kraći odmor.

Đuro Pešut

SASTANAK NA NIVOU

Bili smo s četom u Liscu. Ranije smo večerali i krenuli za Sekuliće. Tamo nas je dočekao neki drug kojega nisam poznavao. Kasnije sam saznao da je to bio član OK KPH Karlovac. Malo smo se zadržali u Sekulićima i u prvi sumrak krenuli prema Babinoj Gori. Uputili smo se prema Carevu Polju. Mislio sam da idemo negdje u zasjedu prema Josipdolu ili Skradniku, kao i obično kada se ovim putem uputimo. Vrijeme je bilo lijepo. Povremeno se kroz oblake pojavljivao pun mjesec tako da je pokret kroz šumu bio prijatan. Išli smo preko Oštarijskih dolova. Kada smo izbili na rub šume prema Carevu Polju, Gajo je pozvao komandire vodova. Borci su stali u stranu a poneki malo zalegli. Stigli smo do komandira čete i propisno se javili, s obzirom da je tu bio drug iz OK, i Gajo izdaje naređenje: »Idemo na sastanak s načelnikom općine NDH Josipdol. S njim su i neki naši saradnici. Četa će obezbjeđivati ovaj sastanak. Dok mi budemo razgovarali ni jedan od boraca ne smije da se vidi, osim onih koji će nas neposredno pratiti. Simo Miščević uputit će patrole prema Josipdolu i postaviti zasjedu ispod Treskavca. Ako naiđe neprijatelj, treba ga tući. Mudrak će postaviti zasjedu prema Skradniku i Košarama, a patrolama kontrolirati polje prema cesti... Alin i još jedan komandir voda sa svojim će vodovima ostati u neposrednoj blizini razgovora i slušati moje komande. U koliko dođe do gužve, najprije treba tući pregovarače, a onda tko od neprijatelja naiđe ...«

Pošli smo još nekoliko stotina metara prema Carevu Polju, zatim kroz selo prema Treskavcu i dobili naređenje da stanemo, a zatim da se sklonimo i zauzmemo položaje. Naređenje sam odmah izvršio. Borci su se sklonili s puta i posakrivali se po žbunju. Sastanak je ubrzo počeo. Mi smo mirno ležali u žbunju. Mjesec je sijao i u noćnoj tišini se čuo neki pucanj prema Košarama, Vjetrenici i Oštarijama. Negdje oko Skradnika je odjeknuo i jedan mitraljeski rafal. Pomislio sam da pucaju na Dušana Kosanovića Mudraka jer je on s te strane obezbjeđivao ovaj sastanak. Poslije se više ništa nije čulo. Kada sam usta-

novio da je sve mirno i da razgovori teku u najboljem redu, malo sam prilegao ispod jednog žbuna i onako u šaputanju s drugovima zadrijemao. Odjednom me netko zdrma i reče da me zove Gajo. Brzo sam se digao i pošao k njemu. Znao sam da su s njim predstavnici NDH, ali ne i koji su. Prišao sam vojnički. Stao sam mirno i rekao: »Izvoli, druže komandiru.« Primijetio sam u mraku da je Gajo zadovoljan mojim ponašanjem, iako to u praksi, kada smo sami, tako ne izvodim. Počeo je oštro i otresito, povišenim glasom, da mi izdaje naređenje: »Druže komandire, odmah pođi u jedinicu, zakolji ona dva vola i nahrani vojsku što ranije. Neka se pripremi i jedan suvi obrok.« Još sam malo pričekao računajući da će ovo svoje naređenje dopuniti, ali on je tu stao. Zatim me pripitao da li mi je naređenje jasno. Nisam imao kuda. Rekao sam: »Razumijem, naređenje mi je jasno«, i pošao sam ponovo u onaj moj žbun. Tu sam opet prilegao i razmišljao o »naređenju« komandira čete. Neki drugovi su me pitali što me zvao, ali ja sam još uvijek razmišljao o »naređenju«. Shvatio sam, poznavajući Gaju i njegov metod nastupanja u ovakvim momentima, da je to samo jedna igra kojom želi zavarati neprijatelja. Kada se sastanak završio, u to sam se i uvjerio.

Đuro Pešut

AKO SU SVI KOMUNISTI KAO OVAJ, I JA ĆU BITI TO

Jedan od učitelja u Plaškom u predvečerje drugog svjetskog rata zamoli Gaju Bunjevca da primi kod sebe u dućan za trgovačkog pomoćnika Branka Dakića, tada člana KPJ koji je došao u Plaški da bi izbjegao potjeru policije koja mu je stalno bila za petama.

Učitelj je pred Gajom skrio političku orijentaciju Dakića prikazavši ga samo kao dobrog i vrijednog radnika. Gajo je bez dvoumljenja primio na posao Dakića i ubrzo se lično uvjerio da nije pogriješio, da je primio čestita radnika. Međutim, mještani su ubrzo doznali više o držanju Dakića pa su počeli da predbacuju Gaji što ga je primio na posao. Među tima bilo je i takvih koji su Gaji otvoreno zamjerali, govoreći da prima na posao komuniste. Na ovu zamjerku Gajo je drsko odgovorio:

— Ako su svi komunisti ovakvi kao što je ovaj moj pomoćnik, ja ću prvi biti komunista.

Gajo je to mogao reći i ostati uvjerljiv jer su ga znali da voli vrijedne i poštene ljude. A Dakić je upravo bio jedno i drugo, i kao radnik i kao čovjek zbog čega su ga mnogi cijenili, među kojima posebno Gajo. I Dakić je cijenio njega. Tako je jednom zgodom kada su ga njegovi drugovi pitali šta misli o Gaji rekao:

— Kada bi svi trgovci bili kao Gajo Bunjevac, onda bi lakše živio ovaj naš narod.

Danilo Bunjevac

PLAŠČANSKI PARTIZANSKI ODRED

Potiskivanjem talijanskih okupacionih snaga iz Like i razbijanjem četničkih grupacija i dijelova oružanih formacija NDH u Gackoj i Plaščanskoj dolini u proljeće 1943, stvoreni su daleko povoljniji uslovi za svestranije angažiranje ljudskog i materijalnog potencijala ovih krajeva za potrebe NOB-e. U nekim selima Plaščanske doline i okoline koja su tada češće bila pod neposrednijom kontrolom neprijateljskih oružanih formacija, veći dio stanovništva uglavnom je bio pasivan ili je povremeno služio neprijatelju. Uslijed svakodnevnog pritiska neprijatelja ove snage, ukoliko su i bile voljne, nisu mogle razviti svoju puniju aktivnost za NOP. A i jedan dio je podešavao svoje odnose i materijalne obaveze prema trenutnim prilikama koje su vladale na terenu ili su diktirane sa strane.

Odmah po oslobođenju Plaškog neki ljudi iz četničkih formacija pristupali su NOP-u i prelazili u partizane. Tako su 9. aprila jedinice 3. bataljona oduzele u okolini Plavča-Drage od četnika 55 pušaka i 2.000 metaka. Mnogi od ovih ljudi tada su govorili kako su oni i ranije bili uz NOP, ali to nisu mogli izraziti iz raznoraznih razloga, a najviše zbog toga što su se bojali represalija nad svojim porodicama..

I u selima koja su od prvih dana ustanka gotovo u cjelini bila za NOP, još uvijek se nalazilo izvjesnih rezervi koje su do tada bile neracionalno korištene. Naime, u Kuniću, Međeđaku, Trojvrhu, većem dijelu Vojnovca, Podhuma, Latina, Janje Gori, većem dijelu Tuka i još nekim selima i zaseocima nisu više bili potrebni rezervni odredi koji su do tada bili angažirani gotovo u svakoj akciji na željezničkoj pruzi od Vojnovca do Rudopolja, bilo da su akciju izvodile Plaščanska partizanska četa ili neke druge jedinice. Posljednja takva »polugaška« akcija na željezničku prugu izvedena je upravo pošto je Plaški bio već slobodan. Od tada ova pruga nije radila do svršetka rata. Oslobođenjem ovih krajeva, smanjile su se i potrebe NOP-a i jedinica NOV za vodičima, kuririma, nosiocima ranjenika prilikom prijelaza željezničke pruge, prenošenjem žita, plijena i drugih djelatnosti koje su ranije bile neophodne na ovom prostoru. Borbene operacije prebačene su sada bliže Ogulinu i željezničkoj pruzi Zagreb — Rijeka.

OK KPH Karlovac u svom izvještaju od 27. 4. 1943. ocijenio je da se političke prilike u kotaru Plaškom popravljaju i da je »veći dio naroda uz nas, a tek manjina žali za četnicima i Talijanima.« U vezi s tem ocjenom OK KPH Karlovac dao je direktivu KK KPH Plaški da prestanu sa svakim pregovaranjem s četnicima na bazi međusobnog nenapadanja i da im se odlučno postavi zahtjev da se vrate kućama i predaju oružja. U protivnom da se s njima postupi kao s narodnim neprijateljima. Ocjenjujući da je u tom kraju moguće dobiti za partizane od 600 do 700 ljudi, isti je dao upute da se odmah pristupi pripremama za mobilizaciju.

Kotarski komitet KPH Plaški bio je u svojim analizama još konkretniji. Političko stanje u općini Lička Jesenica ocijenio je kao dobro. Konstatirano je da se većina naroda odnosi prema partizanima dobro, osim onih što imaju nekoga u četnicima koji se zadržavaju u Pišteniku i okolnim brdima po grupicama i povremeno navraćaju u okolna sela. U općini Plaški političko stanje je ocijenjeno kao vrlo dobro u selima Vera, Zebiću, Laptu i još nekim dok se za ostala sela ispod Kapele kaže da »nisu tako dobra i slabije se odnose prema partizanima jer se iznad njihovih kuća nalaze grupice četnika koje oni pomažu. U samom Plaškom pojedinci i pojedine familije odnose se vrlo dobro, dok ih ima koji se odnose vrlo loše«. Za općine Podhum i Kunić kaže se da je »političko stanje dobro, jedino su česti upadi neprijatelja, pa je narod dosta uplašen, ali to ovaj narod lakše podnosi jer je za njih najvažnije da je Plaški u našim rukama«.

Do pristizanja jedinica 5. kordunaške brigade na ovaj teren, Plaščanska partizanska četa u sastavu 3. bataljona I KPO bila je okrenuta protiv daleko nadmoćnijih neprijateljskih snaga iz Josipdola, Oštarija i Ogulina koje su svakog dana vršile ispade prema Vojnovcu i Cerovniku. Pored toga po okolnim šumama je lutalo oko 250 četnika koji su se kolebali, ali nisu imali snage da se predaju, plašeći se odgovornosti. Zahvaljujući podršci naroda ovoga kraja, iako male, snage I KPO, ipak su odolijevale svim ovim neprijateljskim pritiscima.

U takvim uslovima počela je 20. aprila i prva organizirana mobilizacija. Upravo to je bio i početak realizacije opće zamisli GSH i štaba 1. korpusa na stvaranju novih jedinica NOV na ovome terenu. Ovom mobilizacijom i Štab 8. kordunaške divizije ozbiljno je računao i na popunu svojih jedinica s obzirom da su baš u to vrijeme neke njene brigade ostale s dosta malim brojnim stanjem. Neke od njih je bila zahvatila i epidemija tifusa, a priličan broj boraca je izbačen iz stroja za vrijeme borbi u 4. neprijateljskoj ofanzivi i kasnijim borbama za oslobođenje Like. Kako se u brigadama ove divizije još od njihovog formiranja nalazilo blizu 300 boraca iz Plaščanske doline i okoline, to je bilo i normalno da se ona direktno popunjava s ove teritorije.

Osnovno u zamisli bilo je formiranje jedne jače teritorijalne jedinice jer ovako veliku teritoriju više nije mogao držati 3. bataljon 1. KPO. Njegove jedinice su do tada bile rasturene po čitavom ovom pro-

štoru, a da jedna s drugom nisu imale najnužnije veze. Tako se jodna četa nalazila na Plitvičkim jezerima zbog osiguranja teritorije između Plaškog i Like, druga prema Kamenici u Tounju, a treća je osiguravala prolaz na Kneji i saobraćaj za Drežnicu. I zbog toga su prva mobilizacija i pripreme za formiranje Plaščanskog partizanskog odreda nešto ubrzani.

Formiranje Odreda

Pored mobilizacije novog ljudstva za formiranje Odreda nedostajalo je oružje. Od četničkog oružja koje su oni predavali bilo je malo koristi. Sve je to oružje bilo francuskog porijekla, a imale su ga samo četničke formacije u ovim krajevima. Municije za njega bilo je jako malo, jer su im je Talijani davali samo u količinama potrebnim za jednu borbu. Povlačenjem četnika s ovog terena, nedostatak municije za ovo naoružanje bio je još veći. A i ono četnika što je povremeno iz svojih garnizona upadalo na teren, također je raspolagalo s malo municije. Zbog svega toga nabava oružja mogla se jedino riješiti u traženju od 8. kordunaške divizije, Štaba 1. korpusa i GŠH, što je ubrzo i učinjeno i taj problem je riješen na zadovoljavajući način.

Prema sjećanju Uroša Medakovića, Štab Plaščanskog partizanskog odreda formiran je u voćaru Rade Medakovića Isakova, u zaseoku Drlići, selo Janja Gora. Tada je izvršena reorganizacija jedinica 3. bataljona 1. KPO koji je upravo činio osnovno jezgro odreda. Štab 3. bataljona prerastao je u Štab plaščanskog odreda. S izvjesnim dopunama 1. četa prerasla je u 1. bataljon, a 2. i 3. četa u 2. bataljon odreda. Iz sastava ovih jedinica formirani su i štabovi bataljona i komande četa. Prilikom formiranja odred je brojao 285 boraca i starješina naoružanih s 2 teška mitraljeza, 7 puškomitraljeza, oko 250 pušaka i preko 70 bombi.

Teritorija Odreda bila je dosta velika i vrlo teška za obezbjeđenje. To je prostor od Donjih Dubrava preko Perjasice k rijeci Korani i dalje prema Plitvicama, zatim grebenom Male Kapele do Ogulina i dalje željezničkom prugom prema Karlovcu gdje se graničio s teritorijom Karlovačkog i Kordunaškog partizanskog odreda. Odmah poslije formiranja 1. bataljon zaposjeo je s jednom četom položaje na Kneji obezbjeđujući partizanske transporte iz Like za Plaški i Kordun, a s jednom četom je postavljao zasjede na mjestima kuda se kreću četnici. Drugi bataljon držao je s jednom četom položaje kod Sertić Poljane, također obezbjeđujući partizanske transporte od smetnji četnika, dok je s drugom četom kontrolirao prostor oko Drežnika, Sadilovca i Kordunskog Ljeskovca. Udarni vod Odreda upućen je na prostor oko Slunja i Rakovice radi kontroliranja terena, mobilizacije ljudstva i hvatanja pljačkaša koji su se tamo pojavili. U početku se 1. bataljon hranio po selima, a 2. s kazana. Odmah je izrađen i plan akcija na rušenju pruge između Ogulina i Tounja i postavljanju zasjeda neprijateljskim patrolama.

Prema izvještaju Štaba odreda od 10. augusta 1943. i sjećanjima nekih učesnika rukovodeći sastav izgledao je ovako: Štab odreda — komandant Gajo Bunjevac, politički komesar Milan Basta, zamjenik komandanta Đuro Šušnjar Duda, zamjenik političkog komesara Stevo Perić (kasnije postavljen), načelnik štaba Nikola Basara (kasnije došao), šef obavještajnog centra Milan Momčilović, referent saniteta Petar Latas, šef za kulturu Ilija Katić; 1. bataljon — komandant Đuro Pešut Alin, politički komesar Ilija Kukić, zamjenik komandanta Miloš Sekulić, obavještajni oficir Milan Kosanović, referent saniteta Mile Šušnjar, šef za kulturu Jovo Krnić; komandir 1. čete: Dušan Grba Duća, politički komesar Vojo Skorupan, zamjenik komandira Milan Šumonja Kraljić, zamjenik političkog komesara Dmitar Šumonja; komandir 2. čete Spaso Vukelić, politički komesar Ilija Opsenica, zamjenik komandira Rade Kosanović, zamjenik političkog komesara Aleksa Lolić; 2. bataljon — komandant Miladin Tepavac Bajina, politički komesar Ostoja Rastovac, zamjenik komandanta Ilija Momčilović, zamjenik političkog komesara Đuro Kosanović, obavještajni oficir Petar Kotur, referent saniteta Mile Blanuša, šef za kulturu Jovo Sobolović; komandir 1. čete Milovan Topić, politički komesar Todor Milošević, zamjenik komandira Ilija Kovačević, zamjenik komesara Radiša Čujić; komandir 2. čete Ilija Miljković, politički komesar Mićo Trbojević, zamjenik komandira Dragan Topić, zamjenik političkog komesara Miloš Rastovac.

Svaka četa imala je po 3 voda, a vodovi po 3 desetine. Bataljoni su imali mitraljeske vodove, u početku po 1, a kasnije po 2 teška mitraljeza Ovi vodovi kasnije su prerasli u mitraljeske čete. Rukovodeći kadar Udarnog voda Odreda nije utvrđen mada je ova jedinica postojala od prvog dana formiranja odreda.

Mada su u to vrijeme i kasnije na ovaj teren dolazile povremeno jedinice 8. kordunaške divizije, težište obezbjeđenja i akcija ipak je ostajalo na Plaščanskom odredu. Četnički ostaci bili su sve aktivniji i povremeno su se ubacivale jače grupe iz Josipdola i od pravca Senja. S ovim grupama jedinice Odreda imale su više sukoba. Tako se 28. jula jedna četa, koja je pratila materijal za Drežnicu, sukobila u povratku s jakom četničkom četom. Borba je vođena oko 2 sata nakon čega su se četnici povukli u pravcu Ogulina uz gubitke od 2 mrtva i 5 ranjenih. Tridesetog jula dio snaga odreda vršio je fingirani napad na Josipdol, a 2. augusta četu, koja je osiguravala prolaz kamiona za Plaški, napali su četnici iz šume. Poslije jednočasovne borbe, pošto su četnici nadirali iz Kapele, Begovca i Pištenika, četa se morala povući. Jedinice Odreda učestvovale su i u izvršavanju opće direktive GŠH od 1. augusta 1943. o čišćenju četničkih ostataka na ovom prostoru zajedno s jedinicama 8. i 13. divizije i drugih.

Većinu ovih zadataka izvršavale su čete 1. bataljona. Drugi je bataljon bio više vezan za određene položaje radi obezbeđenja komuniciranja na pravcu Slunj — Rakovica — Vrhovine i obrane slobodne teritorije od ispada neprijatelja iz Bihaća. Najteži problem ovog bata-

ljona bio je u malom brojnom stanju i velikom prostoru pa su mu čak i neki vodovi morali dejstvovati samostalno.

U izvršavanju borbenih zadataka s Odredom su sadejstvovale i čete komandi mjesta Plaški i Slunj, partizanske straže KNOO-a Plaški i Slunj, općinski NOO-a s čitavog terena, kao i čitav narod ovog kraja. Njihova borbena pomoć odredu bila je vrlo dragocjena, kao i ona u obavještavanju o kretanju četničkih grupica po šumama.

Tokom augusta bataljoni Odreda ubrzano su radili na sređivanju jedinica, obezbjeđenju prikupljanja žita, potjeri za ostacima razbijenih četničkih formacija Đure Vidakovića i Mane Pešuta, obezbjeđenju komuniciranja, provođenju mobilizacije i drugim zadacima koji su se povremeno postavljali. Neprijatelj je, pored pokušaja ubacivanja manjih četničkih formacija na slobodnu teritoriju, povremeno vršio ispade s većim snagama od Ogulina, odnosno Bihaća. Ovi su ispadi obično bili s ograničenim ciljem: ispitivanje naših snaga, uznemiravanje i iznurivanje naših jedinica i naroda, ometanje prikupljanja žita, kosidbe i druge ljetine, odbacivanje naših snaga od svojih komunikacija itd. Obično bi pri takvim ispadima ustaško-četničke formacije obezbjeđivale okupacione snage. Od Ogulina su to bili Talijani, a od Bihaća Nijemci. U oba slučaja ispade su podržavali avijacija, oklopne jedinice i artiljerija. Slobodnu teritoriju Plaščanske doline neprijateljska avijacija je često tukla i kada nije bilo ovih ispada. Zato su u Plaškom i okolnim selima kopani rovovi za obranu i zaštitu od neprijateljskog bombardiranja. Štab plaščanskog partizanskog odreda morao je preduzimati i niz drugih mjera za zaštitu stanovništva. Između ostalog bio je izrađen i precizni plan povlačenja naroda ispred eventualnog upada ne-» prijatelja u Plaški.

Kapitulacija Italije

Svakodnevni sukob s neprijateljem, bilo na »frontu« ili u pozadini s četničkim ostacima, rad na učvršćivanju jedinica, mobilizacija i drugi, vrlo često obimni zadaci, gotovo su u potpunosti bili apsorbirali sve snage Odreda. Otuda je i vijest o kapitulaciji Italije iznenadila Štab odreda. Do tog vremena nisu vršene gotovo nikakve pripreme za tu mogućnost. Obavještajna služba, a i neki drugi organi znatno su podbacili u tom pogledu. Dijelom i zbog toga izmakle su talijanske i četničke jedinice, a da jedinice odreda nisu bile sposobne da ih razoružaju u tako povoljnoj situaciji.

Taj propust djelimično je nadoknađen zahvaljujući snalažljivosti komandanta Odreda i nekih slušalaca Oficirskog kursa u Plaškom, posebno Joce Tarabića. Kako su se talijanske i četničke snage povukle iz Josipdola, u Oštarijama je ostala u velikoj neizvjesnosti domobranska bojna jačine blizu 400 ljudi. S njima su bili i nekoliko oružnika iz Oštarija i oni što su se povukli iz Josipdola. U tom momentu komandant Odreda imao je na raspolaganju samo jednu četu iz 1. bataljona i nešto boraca iz Komande mjesta Plaški.

Još u toku dana, 9. septembra, komandant je počeo razvijati svoje pipke prema domobranskom garnizonu u Oštarijama, oslanjajući se dobrim dijelom na ljude koji su bili ranije uspostavili veze s nekoliko domobranskih podoficira. Preko njih uhvatio je vezu s komandantom bojne i vršio na njega pritisak da preda garnizon. Do prvog mraka pristigla je još jedna četa koja je dobro došla za osiguranje prema Ogulinu i Tounju.

Uveče čim se smračilo komandant odreda je pošao s jednom četom u Oštarije. Oko 22 sata došli su do same žice a dio je, prijevarom ili uz pomoć domobranskih podoficira, simpatizera NOP-a, ušao u centar garnizona pozvavši komandanta bojne na predaju. Tako je tu noć zarobljeno 230 domobrana, 1 bojnik, 3 časnika i 1 narednik, te zaplijenjeno 230 pušaka, 3 puškomitraljeza, 5 mitraljeza, 300.000 metaka, 20 sanduka bombi, 110 šinjela, 80 pari cipela, 700 ćebadi, 20 pari odijela, 1 radio, 1 telefon, 1 pisaći stroj, 2 kase, 67.000 kuna i dosta ostalog ratnog materijala. Većina ovog oružja zadržana je u Odredu, a dio je predat 8. diviziji.

Zarobljenim domobranima dato je na volju da ostanu u partizanskim jedinicama ili da se vrate svojim kućama. Izvjestan broj njih tada je ostao dok je većina izrazila želju da pođu kućama. Ovaj vojnički poduhvat jedinica Odreda predstavljao je istovremeno veliki politički uspjeh kako na oslobođenoj tako i na neoslobođenoj teritoriji. Već sutradan rano ujutro o ovome je bila obavještena i vlada NDH. Njemačke jedinice ušle su 10. septembra u 17 sati u potpuno ispražnjene Oštarije.

S kapitulacijom Italije politička situacija u narodu se počela naglo popravljati. Osjećao se čak i prekomjerni optimizam. Dobar dio naroda počelo je zahvaćati vjerovanje u brzi svršetak rata. I to je također doprinosilo da se sve što je sposobno za oružje javlja u partizane. Međutim, i pored takvog zanosa, bilo je još onih koji su tu situaciju drukčije shvatali, ali se nisu usuđivali i da je javno iznose. Činili su to potajno, koristeći se obilato pomoći od lutajućih ustaško-četničkih ostataka po okolnim šumama. Djelovanje ovih snaga imalo je utjecaja na političko raspoloženje dijela naroda, posebno u nekim naseljima kao Saborskom, Ličkoj Jesenici, Begovcu, Blatima, Jezeru, Plavča-Dragi i dalje ispod Kapele sve do vrela Dretulje — upravo tamo gdje su ranije slobodno djelovali ustaše i četnici. Na takvu situaciju intervenirale su jedinice NOV, posebno Plaščanskog partizanskog odreda.

»Polugaši« su ponovo aktivirani

Neposredno poslije kapitulacije Italije jedinice 8. kordunaške divizije našle su se u Plaščanskoj dolini, orijentirane k Ogulinu i na uništenje četničkih formacija koje su se skupljale u Kašteli. Oni dijelovi Plaščanskog partizanskog odreda, koji su dejstvovali na ovom prostoru, tada su operativno bili potčinjeni Štabu 8. divizije.

Poslije akcije na Oštarije prvi bataljon plaščanskog partizanskog odreda, uz pomoć oko 10 »polugaša« i zajedno s pristiglim dijelovima 8. divizije, već 11. septembra ruši željezničku prugu Oštarije — Košare kako bi se onemogućio prodor njemačkih jedinica iz pravca Karlovca s kojima su već neke jedinice Kordunaškog i Karlovačkog partizanskog odreda vodile borbe. Tada je porušeno oko 500 metara pruge, nešto više od toga telefonskih i telegrafskih stubova, uništeni svi uređaji na željezničkim stanicama Oštarije i Košare. Pruga je bila toliko uništena da se njom neprijatelj nije mogao služiti duže vremena.

Čim su namjere Nijemaca svestranije sagledavane borbena dejstva 8. divizije usmjerena su na potpuno uništenje željezničke pruge Karlovac — Ogulin i na zauzimanje samog Ogulina. Pred diviziju se tada postavio zadatak sprečavanja neprijateljskog nadiranja u pravcu Drežnice i Gomirja i ostale slobodne teritorije na koju je iz Gorskog kotara izvlačena oprema i naoružanje talijanskih jedinica koje su tamo razoružane u trenutku kapitulacije Italije. U svim operacijama učestvovale su i jedinice Plaščanskog partizanskog odreda, kao i veći broj civila s polugama i drugim alatom za rušenje željezničke pruge.

Tako su poslije ove akcije dvije čete iz Plaščanskog odreda pod komandom Štaba 1. brigade 8. divizije učestvovale u uništavanju četničkih snaga u Kapeli, dok je glavnina snaga 1. bataljona sadejstvujući s 3. brigadom 8. divizije, vodila borbe s neprijateljem koji je popravljao most na Mrežnici kod Oštarija i uništavala komunikaciju Oštarije — Modruš radi sprečavanja neprijateljskog prodora na jadransku obalu ovim pravcem.

Formiran je i treći bataljon Odreda

Krajem septembra 1943. godine izvršene su izmjene u Štabu Plaščanskog partizanskog odreda. Gajo Bunjevac je otišao u ZAVNOH jer je bio njegov vjećnik, a za komandanta Odreda imenovan je Miloš Kukić. Za političkog komesara Odreda umjesto Milana Baste, koji je stavljen na raspoloženje Štabu 8. divizije, postavljen je Simo Livada. Uporedo s ovim izmjenama formiran je i 3. bataljon Odreda. Njegovo jezgro činili su dijelovi bataljona Kordunaškog partizanskog odreda koji se nalazio privremeno u sastavu 7. divizije za vrijeme njenih operacija na pruzi Karlovac — Ogulin. Ovaj bataljon je odmah popunjen s novomobiliziranim borcima s terena Plaščanske doline i okolice. S formiranjem ovog i popunom ostalih bataljona Plaščanski partizanski odred je 30. septembra imao 632 borca i starješine naoružanih s 497 pušaka, 12 puškomitraljeza i 7 teških mitraljeza. Svi bataljoni imali su po 3 pješadijske i po jednu mitraljesku četu. Brojno Odred se približavao snazi svake brigade u 8. diviziji, ali je zaostajao po kvalitetu ljudstva. U Odredu se nalazio znatan broj ljudi starijih godišta jer je mobilizacija zahvatala do 1908. godišta. Među ovim i drugim borcima odreda bilo je dosta onih koji su ranije bili u četničkim ili domobranskim forma-

cijama pa su se teže prilagođavali partizanskim uslovima borbe. Zbog toga je pred Odred postavljen osnovni zadatak da se što prije učvrste bataljoni i čete. To nije bilo baš tako lako izvršiti jer je partijska organizacija kao osnovni nosilac, još uvijek bila malobrojna.

Već poslije nekoliko dana boravka novi komandant i politički komesar Odreda ocijenili su vojno-političko stanje jedinica odreda kao »srednje« i da »ima izgleda da će se popraviti jer je sam elemenat ljudi dosta bistar i zdrav«. Vjerojatno upoređujući ga sa stanjem u brigadama, odakle su trenutno došli, novi komandant i politički komesar dalje su cijenili da je borbenost boraca u fingiranim napadima i manjim manevrima dobra, da borci nisu prošli jača vatrena krštenja, ali im je moral dosta dobar, osobito ako im se pruži prilika da djeluju na terenima gdje su rođeni, da im je povjerljivost srednja, da postoji neizgrađenosti, raspuštenosti i pomalo nacionalne mržnje (2. bataljon).

Poslije formiranja 3. bataljona djelomično je izvršen i novi raspored jedinica Odreda. Prvi bataljon se nalazio na Poljanku. Njegova jedna četa držala je položaje prema Drežniku i Vagancu, jedna je četa postavljala zasjede prema Babinom Potoku i na potezu Poljanak — Lička Jesenica, a jedna se nalazila na Kuselju. Drugi bataljon s jednom četom nalazio se u Šturliću, jedna mu je bila u Kordunskom Leskovcu, a s trećom je obezbjeđivao slobodnu teritoriju od neprijateljskih ispada iz Cazina i Oštrelja. Treći bataljon s jednom četom se nalazio u Ličkoj Jesenici, druga četa je kontrolirala cestu kroz Kneju, a treća je osiguravala formiranje diviziona 8. divizije u selu Veri. Dakle, dva bataljona Odreda obezbjeđivala su unutrašnje pravce slobodne teritorije vodeći borbe protiv ustaško-četničkih ostataka, a jedan bataljon je bio isturen prema neprijateljskoj komunikaciji Bihać — Sisak.

Dejstva po unutrašnjim pravcima

Odmah poslije kapitulacije Italije njemačke okupacione snage nastojale su da preuzmu kontrolu nad teritorijama koju su do tada držale talijanske jedinice. Radi sprečavanja toga odmah su angažirane glavnine snaga 8. kordunaške i 7. banijske divizije na komunikaciju Karlovac — Ogulin, s namjerom da potpuno unište željezničku prugu i likvidiraju uporište u Ogulinu, i ona manja prema Karlovcu. Uklapajući se u taj plan, Plaščanski partizanski odred dejstvovao je po unutrašnjim pravcima, obezbjeđivao slobodnu teritoriju i sva partizanska komuniciranja pravcem Lika — Kordun — Gorski kotar. Pored toga obezbjeđivao je izvršavanje mobilizacije i vodio svakodnevne borbe s ustaško-četničkim ostacima i muslimanskom milicijom Huske Miljkovića.

Realizacija odluke GŠH otpočela je 27/28. septembra napadom 7. banijske divizije na prugu Karlovac — Ogulin, te Jedinica 8. kordunaške i dijelova 13. primorsko-goranske divizije na Oštarije i Ogulin. Time je ovo područje postalo poprište glavnih operacija jedinica 1. korpusa NOVH koje su trajale gotovo punih 6 mjeseci.

Borbe na svim sektorima u početku su bile vrlo žestoke. Ogulin su uporno branile njemačko-ustaške jedinice, dobro utvrđene, naoružane i podržavane avijacijom, tenkovima i artiljerijom. Naše jedinice su držale Ogulin u blokadi nekoliko dana prisiljavajući garnizon da se snabdjeva vazdušnim putem. I pored grčevite obrane još uvijek su postojale realne nade u likvidaciju garnizona u Ogulinu. Međutim, prodorom jakih njemačkih snaga 6. oktobra u Generalski Stol i dalje, naše jedinice su morale odustati od daljeg napada na Ogulin i orijentirati se na obranu slobodne teritorije. U svim ovim operacijama učestvovale su i jedinice Plaščanskog partizanskog odreda, upravo njegov 1. i 3. batalojn. To je bio i prvi susret boraca s novim neprijateljem — njemačkim jedinicama i upoznavanje s taktikom dubokih prodora na slobodnu teritoriju s oklopnim jedinicama.

U prvoj polovini oktobra gotovo čitava 8. divizija organizirano se povlači na glavne položaje od Kamenice do Modruša organizirajući obranu slobodne teritorije od Ogulina. Kako je neprijatelj želio odbaciti naše snage od komunikacije Zagreb — Rijeka i Josipdol — Senj, obrana naših jedinica bila je vrlo čvrsta i aktivna. Neprijatelj je napadao danju vršeći ponekad dublje prodore i prema Plaškom da bi se naveče povlačio u svoje reone za obranu. Čim bi se smračilo, naše jedinice su kretale u napad. Tako je to trajalo do kraja oktobra kada su se jedinice 8. divizije prebacile prema Bihaću i na Baniju. Tako je na ovom prostoru ostao samo Plaščanski odred da se sam nosi s jakim neprijateljskim snagama. Povremeno su i dalje dolazile u pomoć poneke brigade iz 8. ili 13. divizije, ali glavni teret obezbjeđenja slobodne teritorije ostao je na Plaščanskom odredu, i to na pravcu od Ogulina na njegovom 1. i 3. bataljonu, dok je 2. bataljon i dalje ostao prema Bihaću. Pored toga jedan bataljon odreda često se morao naći u središtu slobodne teritorije i intervenirati protiv ustaško-četničkih ostataka koji još uvijek nisu bili uništeni.

U okviru oktobarskih obrambenih okršaja posebno su zapaženi oni koji su vršeni za obezbjeđenje Drugog zasjedanja ZAVNOH-a u Plaškom. Tada su dvije brigade 8. divizije imale vrlo žestoke okršaje s neprijateljskim oklopnim snagama koje su bile prodrle jednom kolonom do Vojnovca a drugom do Sabljaka. Upornom i smišljenom obranom jedinica 8. divizije, posebno uspješnim dejstvom divizijske artiljerije koja je sačekivala tenkove na bliskom odstojanju i neprijatelj je zaustavljen u svom prodoru te prisiljen na povlačenje. Za to vrijeme jedna brigada 8. divizije i jedinice Plaščanskog partizanskog odreda kontrolirale su širu teritoriju Plaščanske doline i okolice i tako obezbjeđivale normalan rad Drugog zasjedanja ZAVNOH-a.

Odred postaje još snažniji

Poslije Drugog zasjedanja ZAVNOH-a ubrzan je proces raspadanja političkih protivnika NOP-a. To se posebno osjetilo među pristalicama Vlatka Mačeka pa se hrvatska sela Modruš, Cerovnik, Carevo Polje i

još neka sve više i svestranije uključuju u NOP i naše jedinice dobijaju čvršći oslonac kod većine toga naroda.

Politička opredjeljenost naroda vidno i nenametljivo se izrazila i na proslavi 26-godišnjice oktobarske revolucije, organizirane u Plaškom. Uoči proslave, 6. novembra, jedinice odreda i dijelovi 8. divizije u zajednici s omladinom palili su velike krijesove na svim istaknutijim uzvišenjima Plaščanske doline. Krijesovi su paljeni čak i na obližnjim visovima oko neprijateljskih garnizona Josipdola, Oštarija, Ogulina, Tounja, Vaganca i prema Cazinu. Sedmog novembra uveče održan je veliki narodni zbor kome je prisustvovalo oko 4000 stanovnika ovog kraja. Dijelovi jedinica 8. divizije i Plaščanskog partizanskog odreda imali su tada i defile, pozdravljajući Stab 8. divizije, što je ostavilo poseban utisak na sve prisutne na zboru.

U takvoj političkoj atmosferi otpočela je i druga mobilizacija na teritoriji ratnog kotara Plaški koja je uspješno završena. Preko 570 novih boraca stupilo je u partizanske redove. Rezultat toga bilo je i formiranje 4. bataljona Odreda u prvoj polovini decembra 1943. godine u jačini od 280 boraca i starješina. Krajem oktobra u Odredu je bilo 120 članova KP, 134 kandidata za člana KPJ i isto toliko članova SKOJ-a što je predstavljalo vrlo ozbiljnu snagu u razrješavanju svih problema i pojava, kako u jedinicama tako i na terenu.

Posljednja reorganizacija Odreda u 1943. godini

Odmah poslije formiranja 4. bataljon upućen je na međuprostor između Oštarija i Modruše, tj. između bataljona 13. divizije i 1. bataljona Plaščanskog partizanskog odreda kao rezerva obrane od pravca Ogulina. Ostali bataljoni Odreda bili su u to vrijeme (12. decembra): jedan na obezbjeđenju provođenja dalje mobilizacije, a jedan na položajima iznad Slunjčice. Ovaj posljednji imao je i vidnog uspjeha u postavljanju zasjede. Uništio je jedan auto i jedan motor-kotač, a zatim je udario na naišlu kolonu tenkova i kamiona s pješadijom, zaplijenivši 1 automat s municijom, 1 laki mitraljez s 300 metaka, 5 pušaka s municijom, nekoliko pari cipela i odijela te nešto ostale ratne opreme.

U završnom procesu formiranja Plaščanski partizanski odred imao je krajem 1943. preko 1000 boraca i starješina svrstanih u 4 bataljona, 1 minobacačku četu i 1 četu za vezu. Svaki bataljon imao je po 3 pješadijske i 1 mitraljesku četu. Većina jedinica bila je borbeno dorasla da se obračunava i s daleko jačim neprijateljskim snagama i da ga pobjeđuje. To su neki bataljoni Odreda u više slučajeva i potvrdili. Borci i starješine Odreda kalili su se u zajedničkim borbama s brigadama 8. kordunaške i 13. primorsko-goranske divizije gotovo od njegovog formiranja. A inače većina rukovodilaca u Odredu stekli su dio vojnih iskustava u brigadama odakle su dospjeli u odred uslijed ranjavanja ili po potrebi. Tokom mnogih okršaja stvaralo se čvrsto povjerenje boraca u starješine i, posebno, naroda ovog kraja u Odred kao cjelinu.

Interesantno je u tom pogledu pismo općinskog NOO-a Rakovica od 31. decembra 1943. godine u kome se moli Stab plaščanskog odreda da na teren Rakovice i Drežnika uputi neku od svojih jedinica. Tu se između ostalog kaže da je »ovaj teren napušten i već više vremena bez vojske, pa narod ovog kraja nema ko obezbjediti da mirno živi kod svojih bajti. Zato ovaj odbor općine Rakovica kao i Drežnika, moli drugarski naslov da mu u ovoj vrlo nezgodnoj prilici pruži najhitniju pomoć s poslanjem koliko toliko drugova na ovdašnji teren radi osiguranja. Što se tiče samog naroda on stoji uvijek nepokolebljivo uz našu narodnooslobodilačku borbu, za koju je do danas dosta položio žrtava i sve takoreći materijalno stanje i koje će još položiti gdje to bude trebalo«.

Posljednjeg dana 1943. godine otpočela je reorganizacija Odreda. Upravo toga dana je u Štab odreda stigao komandant 8. divizije Miloš Šumonja sa zadatkom da provede direktivu GŠH i »novomobilisane u Plaščanskoj dolini rasporedi u 3. brigadu 8. divizije.« Tada je ocijenjeno da je brojno stanje odreda znatno veće nego što je tog momenta trebalo za popunu jedinica 3. brigade pa je sporazumno riješeno da Plaščanski partizanski odred i dalje ostane na ovom terenu s istim zadacima kao i ranije, ali sa smanjenim brojem boraca. Takvo rješenje odgovaralo je i potrebama ovog terena i želji naroda, pa je odlučeno da se u 3. brigadu uputi oko 600 boraca i rukovodilaca, a ostalo ljudstvo preformira u nešto manje jedinice, smatrajući da će se one i dalje popunjavati s ovog terena. Poslije ove reorganizacije Odred je ostao s tri bataljona te vodom za vezu i imao je nešto više od 500 boraca i starješina. Tako je Plaščanska dolina i okolica imala od početka 1944. godine jednu »svoju« brigadu i »svoj« Partizanski odred, kao i preko 300 boraca u ostalim jedinicama 8. i drugih divizija NOV širom Jugoslavije.

Po završenoj reorganizaciji raspored jedinica Odreda prilagođen je trenutnoj situaciji na terenu. Prvi bataljon je prebačen na sektor Poljanka sa zadatkom da jednom četom drži položaje na Prijeboju a jednom u Jezercu i kontrolira komunikacije koje od Bihaća vode k slobodnoj teritoriji Like dok je jednom četom kontrolirao komunikacije koje od Drežnika i Rakovice vode k Ličkoj Jesenici i dalje u Plaščansku dolinu. Drugi i Treći bataljon bili su potčinjeni Štabu 3. plaščanske brigade u operacijama koje su vođene oko Oštarija i Ogulina.

Ishrana jedinica u ovoj situaciji bila je organizirana mješovito. Prvi bataljon snabdjevao se preko Komande mjesta Vrhovine, a drugi i treći preko Komande mjesta Plaški.

Zdravstveno stanje u odredu Štab je tada ocijenio vrlo slabim. Štab je smatrao da su uzroci tome prva mobilizacija kada su u odred ulazili ljudi koji nisu sposobni za operativne jedinice, kao i dosta loše stanje obuće i odjeće, jer »ima drugova 80% bosih, imaju samo kope na nogama« pa su se uslijed velike hladnoće prehladili, naročito kada su bili na položajima.

U to vrijeme se javljaju i prva dezerterstva iz jedinica odreda; kao jedan od uzroka to pojave Štab odreda je smatrao da je upravo **u**

tome što mnogi borci nisu mogli izdržati veliku hladnoću pa su neki pošli svojim kućama da se malo okrijepe, pokrpe odjeću i obuću ili nabave nešto bolje. Većina se njih ponovo vraćala u Odred, a bilo je i takvih koji su samovoljno odlazili u brigade, računajući da će tamo prije doći do obuće i odjeće. Međutim, sve ove nedaće koristio je i neprijatelj, jer je među dezerterima bilo i onih koji su neprijateljski raspoloženi prema NOP-u pa su tako i djelovali šireći razne dezinformacije.

Drama trećeg bataljona

Borbeni zadaci Odreda u toku januara 1944. godine proizlazili su iz direktive GŠH izdate jedinicama 4. korpusa NOVJ u kojoj se predviđa angažiranje snaga 8. divizije u ofanzivnim akcijama na prostoru Ogulin — Karlovac.

Sedmog januara jedinice 8. kordunaške divizije stigle su na teren Plaščanskog partizanskog odreda i počele s pripremama za realizaciju ove direktive. Nakon likvidacije neprijateljskih uporišta na Globorničkom mostu i u Tounju stvoreni su uslovi i za direktan napad na Oštarije, koji je počeo 11. januara. Izvodila ga je Prva brigada, dok je Druga brigada i dva bataljona Plaščanskog partizanskog odreda bili na obezbjeđenju prema Karlovcu i napadali neprijateljsko uporište u Generalskom Stolu, a Treća brigada (plaščanska) bila je u divizijskoj rezervi s orijentacijom moguće intervencije prema Ogulinu i Karlovcu. Istovremeno jedna slovenska brigada vršila je demonstrativni napad na Ogulin.

Jedinice 2. brigade i dva bataljona Plaščanskog partizanskog odreda jedno vrijeme uspješno su zadržavale njemačke snage koje su prodirale iz pravca Karlovca. Međutim, snage neprijatelja bile su daleko jače. Nastojeći uporno da se probije do blokiranog Ogulina, neprijatelj je vršio strahovit pritisak i uz upotrebu tenkova, avijacije i artiljerije odbacio bataljon Plaščanskog partizanskog odreda na Mašnik, omogućivši tako svojim prednjim dijelovima prodor prema Donjim Dubravama. Zbog toga je, poslije zauzimanja Oštarija, Štab 8. divizije morao odustati od namjere da likvidira i neprijateljsko uporište u Ogulinu. Sada su se jedinice divizije i dijelova Plaščanskog partizanskog odreda morali brzo pregrupirati. Plaščanska brigada prebačena je na pravac prema Karlovcu kao pojačanja Drugoj brigadi, dok su 2. i 3. bataljon Plaščanskog partizanskog odreda upućeni na sektor prema Ogulinu radi preuzimanja dijela položaja od 1. brigade.

Tu je upravo i počela drama 3. bataljona Plaščanskog partizanskog odreda.

Ovaj bataljon je 14. januara smijenio jedan bataljon 1. brigade na položajima prema Ogulinu, sjeverno od sela Salopeki. Neprijatelj je ovu smjenu uočio, osjetio slabosti u rasporedu 3. bataljona i preduzeo brzu akciju. On je iz Ogulina neopaženo zaobišao položaje bataljona i

izvršio iznenadni bočni napad, a neke dijelove napao i s leđa. Borci su na prednjim položajima bili iznenađeni pa je nastala izvjesna pometnja. Neprijatelj je to iskoristio i izvršio silovit juriš. Nastala je borba prsa u prsa i hvatanja za guše. Sve se to brzo završilo. Bataljon je imao dosta gubitaka. Neki su borci zarobljeni, a bilo je i takvih koji su aktiviranjem bombe izvršili samoubistvo da ne bi pali u ruke neprijatelja. Ovim neuspjehom nanijet je veliki udarac čitavom Odredu. Političko stanje u 3. bataljonu naglo se pogoršavalo. Pojavilo se veliko nepovjerenje u svoje starješine. Osjetnije su učestala dezerterstva iz 2. i 3. bataljona. Uočeno je i pojačano rovarenje neprijatelja iznutra. Izbačena je parola da su za poraz bataljona krivi štabovi 8. divizije i 1. brigade, jer »da je bataljon tamo namjerno poslan pod udar neprijatelja, a jedinice brigade povučene bez obavještenja«.

Ovom djelovanju neprijatelja brzo su se suprotstavili komunisti i skojevci. Oni su bili tumači istine oko ovog slučaja. Trebalo je borcima objasniti stvarni uzrok drame kod Ogulina. Neki članovi iz Štaba bataljona su htjeli podsvjesno da skinu odgovornost sa sebe pa su tvrdili da Štab nije obaviješten o povlačenju jedinica 1. brigade s položaja, što su smatrali glavnim uzrokom razbijanja bataljona. Međutim brzo je utvrđeno da nije bilo tako. Glavni razlog je ipak bio u samom 3. bataljonu. Nisu bile preduzete sve mjere da do opkoljavanja ne dođe. Borci i starješine su bili jako neoprezni i pokretima otkrili svoje položaje. Štab bataljona nije postavio dovoljna obezbjeđenja, kretanja neprijatelja su slabo praćena i on je bio potcjenjen. Računali su da ne postoji nikakva mogućnost njegove intervencije izvan Ogulina. Bataljon je kasnije povučen na teren Plaškog gdje se ubrzo sredio, a zatim stupio ponovo u okršaje s neprijateljskim snagama koje su nadirale k Plaščanskoj dolini.

Formiran je i Omladinski bataljon

Po završenim operacijama na Oštarije i Ogulin, Štab odreda je izvršio novi raspored bataljona. Prvi bataljon prebačen je prema Bihaću sa zadatkom da jednom četom u Ličkom Petrovom Selu i mitraljeskom u Vagancu istura prednje dijelove u pravcu Bihaća i Izačića i štiti slobodnu teritoriju s te strane. Drugi bataljon nalazio se prema Tržiću i Tounju, gdje je s linije Simić Brdo — Tržić — Kamenica isturio prednje dijelove prema Tounju i Košarama radi kontrole ovog pravca i sprečavanja neprijateljskih prodora na ovaj dio slobodne teritorije. Treći bataljon je zadržan u Blatima radi sređivanja i prikupljanja boraca koji su se rasuli poslije borbe kod Ogulina. Štab odreda s prištabskim dijelovima smjestio se u Ličkoj Jesenici. Položaje ogulinskog sektora obrane preuzele su jedinice 8. divizije utvrđujući se na liniji Modruš — Cerovnik — Radošić — Carevo Polje.

Već 22. januara počela su i prva prodiranja neprijatelja na slobodnu teritoriju. Kod Cerovnika toga dana vodile su se vrlo oštre borbe iz-

među jedinica Plaščanske brigade i ustaško-njemačkih snaga koje su pokušavale prodor k Trojvrhu. Druga kolona neprijatelja prodirala je k Vojnovcu, ali tu je sasvim razbijena. Drugi i četvrti bataljon Plaščanske brigade osvetili su svoje drugove izginule kod Ogulina. Tu je neprijatelj, prema našim podacima, imao 19 mrtvih, 25 ranjenih i 2 zarobljena. Zaplijenjeno je 1 teški bacač, 3 puškomitraljeza, 2 poluautomatske puške, 2 tromblonske puške, nešto drugog ratnog materijala. Neprijatelj je toga dana odbačen na svim linijama. Međutim, on nije odustao od svoje namjere pa su borbe nastavljene sve do 29. januara, kada je uspio da ovlada linijom Trojvrh — Mudrić Glavica.

U ovim borbama s jedinicama 8. divizije sadejstvovali su 2. i 3. bataljon Plaščanskog odreda. Pored toga neprijatelj je povremeno ubacivao duboko u našu pozadinu svoje manje jedinice, takozvane trupove s kojima je 3. bataljon imao nekoliko uspješnih okršaja.

Mada su ove borbe znatno ometale tok mobilizacije, ipak se do 27. januara uspjelo mobilizirati, pored ostalih, 106 omladinaca od kojih je formiran Omladinski bataljon u sastavu od dvije čete. Ovaj bataljon prošao je jednomjesečnu obuku pod vrlo teškim uslovima. Kako je upravo u to vrijeme izvođena neprijateljska ofanziva na slobodni teritorij Plaščanske doline i svakodnevno vođene borbe i po najvećoj hladnoći, to se s obukom moralo ubrzati i omladince uputiti u jedinice odreda. Neki su tada ušli u sastav straže Komande mjesta i KNOO-a Plaški, dok su drugi nešto kasnije upućeni na Kordun u sastav jedinica partizanske milicije koja se tamo formirala.

Od dezerterstva do izdaje

Kako su se vrlo žestoke borbe nastavile i tokom februara i neprijatelj uspio da prodre jačim snagama na slobodnu teritoriju, narod je napuštao svoje domove i povlačio se prema Kordunu. Krećući se tim pravcem, najviše se toga zadržavalo po snijegu i na otvorenom polju, po bajtama u šumi i drugim skrovitim mjestima. Tada su ustaško-njemačke snage spalile gotovo čitavu Plaščansku dolinu, zapravo sva ustanička sela koja su do tada bila koliko-toliko sačuvana.

Ova situacija unijela je i nemir kod jednog dijela boraca, naročito familijarnih. Tada su učestala i ozbiljnija dezerterstva gotovo iz sva tri bataljona Odreda. Prema jednom izvještaju Štaba odreda iz prvog je bilo 17, drugog 67 i trećeg bataljona 37 dezertera, od kojih je 8 pobjeglo neprijatelju. Uzroci ovako velikom dezerterstvu su različiti. Bilo ih je i iz neprijateljskih pobuda, ali sasvim je sigurno da većina nije to činila zbog toga. Mnogi su se našli u dilemi šta činiti s nezbrinutom djecom, starim roditeljima i drugim nemoćnim ukućanima. I ocjena štaba odreda da je glavni uzrok dezerterstvu neprekaljenost boraca, neotpornost, mala svijest, žestoka borba, slaba ishrana i odjeća, ne može se negirati. Istina, među ovim dezerterima bilo je i onih koji su u toj teškoj situaciji tražili spas sopstvenog života, ali takvih je ipak bilo

manje, jer je život gotovo svakog bio tada sigurniji u jedinici nego kod kuće ili u skrivanju od neprijatelja i partizana.

Partijske i skojevske organizacije u to su vrijeme bile već prilično ojačale. Prema izvještaju zamjenika komesara Odreda prvi bataljon je tada imao 42 člana KP i 10 kandidata, drugi 25 članova KP i 5 kandidata i treći 36 članova KP i 6 kandidata. U čitavom odredu bilo je oko 30 članova SKOJ-a. To je bila snaga s kojom se ozbiljno računalo na uspjeh u svim političkim akcijama, pa i u ovoj protiv dezerterstva. Međutim, i pored značajne brojnosti, partijska organizacija je bila dosta mlada. Veći broj mladih i nedovoljno iskusnih članova u toj borbi nije se najbolje snalazio. Neki od ovih, iz emocionalne bolećivosti, opravdavali su postupke pojedinaca koji su samovoljno napuštali svoje jedinice. Mnogi pak nisu mogli da shvate da jedan broj onih što su napustili svoje drugove već je jednom nogom zagazio u izdaju i da se baš na takve oslanja neprijatelj koji je inače u to vrijeme vrlo aktivno djelovao u jedinicama Plaščanskog partizanskog odreda. Što se približavalo proljeće, za mnoge je dezerterstvo bivalo sve privlačnije. Neprijatelj je to osjetio pa je ubacio i parolu: »Kad zalista kud ko prista.« Većina komunista i skojevaca ipak se uhvatila u koštac sa svim tim nedaćama koje su zahvatile Odred iznutra. Međutim mnoge njihove akcije ostale su nedovršene, jer su ih neki uticajni rukovodioci svjesno, ali vrlo umješno sabotirali.

Tako su upravo i počele neposredne pripreme neprijatelja za drugi četnički puč na tlu Plaščanske doline i okoline. Ovog puta glavni nosilac puča bio je zamjenik komandanta Kordunaškog vojnog područja m Joco Eremić, koji je duže vremena bio i politički radnik i vrlo dobro poznavao situaciju na ovome terenu. Njegov glavni saradnik i idejni nosilac te organizator gotovo svih akcija na planu izdaje u Plaščanskom partizanskom odredu bio je Stevo Kosanović Jabučar, tada pomoćnik komesara Grupe partizanskih odreda 4. korpusa NOVJ i član OK KPH Karlovac. On je također vrlo dobro poznavao moralno političko stanje u Plaščanskom partizanskom odredu jer ga je svojim postupcima duže vremena namjerno i Sistematski kvario, okupljajući istomišljenike na terenu Plaščanske doline i u jedinicama.

U svojoj djelatnosti on je kod jednog broja dezertera imao vrlo dobru podlogu. Poseban mu je bio metod da kod starješina, koji su izražavali svoja nezadovoljstva najčešće zbog sitnih pitanja, razbuktava to nezadovoljstvo do prave drame, pobuđujući ih na izdaju što je kod nekih i uspio. Komandant odreda Đuđa Šumonja sigurno je jedan od tih, a politički komesar odreda Milan Basta u tome mu je bio glavni saradnik. Pored ovih imao je još nekoliko vjernih saradnika, ali je njihova uloga u puču bila daleko manja.

Svi su ovi djelovali sistematski da izvrše puč što bolje i svestranije. No, kako su u tom bili iznenađeni od naše obavještajne službe, cio proces su morali ubrzati, što im je upravo i kompromitovalo čitavu akciju. Tako su noću 15/16. maja 1944. povukli sa sobom sve prištapske dijelove i oko 90 boraca iz 2. bataljona zajedno s komesarom Ilijom

Katićem i obavještajnim oficirom Ljuštinom, te ih odveli k neprijatelju. Prilikom izvođenja bataljona borcima je rečeno da idu na položaje prema Modruši. Mnogima je to bilo malo i nelogično, jer nisu primjećivali komandanta bataljona, ali računali su da je on vjerojatno otišao naprijed u izviđanje položaja kako to i obično biva kad se ide na neke akcije ovog karaktera. Kada su zašli dublje u šumu, iznad vrela Vrnjike, Duda Šumonja je zaustavio kolonu, prikupio borce i saopćio im svoju odluku. Zatim su govorili Milan Basta i Stevo Kosanović Jabučar. Oni su pokušali da »šire« objasne svoj cilj izdaje, ali ni njihove riječi nisu prihvaćene. Većina boraca, koji nisu ništa znali o izdaji, našli su se u čudu. Nisu mogli da vjeruju svojim očima i ušima. Tek kada su primijetili njemačke oficire kojima je u susret pošao komandant Odreda, mnogi su shvatili suštinu i počeli da napuštaju ovo društvo. Osipanje se ubrzano nastavilo i s izdajnicima je na strani neprijatelja ostalo samo nekoliko njihovih istomišljenika. Svi ostali borci i rukovodioci, koji su do tada vjerovali svojim pretpostavljenim, ubrzo su se vratili u svoje jedinice i tek tada shvatili čitavu suštinu ove izdaje.

Poslije ovog puča kod jednog broja boraca i starješina pojavila se izvjesna griža savjesti i nastupila potištenost i postiđenost od ostalih drugova i naroda ovog kraja. Slična je situacija nastupila i kod jednog dijela naroda, naročito onog u ustaničkim selima. U organizacijama KPJ i SKOJ-a počelo je ozbiljno »čišćenje«. Formirane su posebne partijske komisije koje su ispitivale svaki slučaj posebno utvrđujući motive odlaska u ovu »akciju«. Taj proces je trajao sve do početka juna. Za to vrijeme jedinice su bile dosta pasivne, posebno 2. bataljon. Za ovaj bataljon bila je zaista vrlo teška situacija. Za njega se bilo postavilo pitanje ishrane. Narod je u većini slučajeva odbijao da ga hrani smatrajući njegovo ljudstvo »četnicima i onima koji šuruju s okupatorom i ustašama«. Ogromna većina naroda bila je zaista jako ogorčena i očajna na sve što se tih dana zbivalo u Plaščanskom partizanskom odredu. Zar poslije tolikih patnji i stradanja, datih ogromnih žrtava i napora, još jedna teška izdaja i ljaga na čitav ovaj kraj i narod koji je sve od sebe dao za NOP — pitali su se mnogi. To izdajnicima niko nikada nije mogao oprostiti, a najmanje njihov sopstveni narod. Otuda se vrlo ozbiljno postavilo pitanje ponovnog uspostavljanja povjerenja naroda u jedinice odreda, posebno 2. bataljona koji je bio pod udarom izdajnika. Zbog toga je rad komisija ubrzavan da bi se s ovom jedinicom izvela bilo kakva akcija i time vraćalo povjerenje naroda, a i drugih bataljona u ovaj bataljon. Taj metod se ubrzo pokazao ispravnim.

Iz pravca Kunića, Cerovnika i Modruša stizale su vijesti da se na komunikaciji Josipdol — Senj povremeno kreću neprijateljske kolone koje vrše snabdijevanje jedinica u Ogulinu i onih na položajima prema Plaškom. Organizirano je i sistematsko izviđanje ove komunikacije i praćenje pokreta neprijateljskih snaga na toj komunikaciji. Polovinom juna 1944. godine, pošto je utvrđena mogućnost uspjeha akcije, Drugi bataljon s još nekim dijelovima Odreda upućen je u zasjedu na Kapelu. Zauzeli su položaje i čekali nailazak neprijatelja. Kada je ne-

prijatelj naišao, propuštena je prethodnica radi udara na glavninu. Ubrzo je osuta vatra iz svih oružja po kamionima glavnine. Akcija je bila munjevita. Neprijatelj je razbijen. Kamioni su spaljeni. Uhvaćeno je nekoliko živih Nijemaca i ustaša, među kojima i civila. Dio plijena je pokupljen i akcija je time završena. To je bila i prva ozbiljnija borbena provjera jednog dijela boraca poslije nedavnog četničkog puča. Njih je taj slučaj posebno tištio pa su ovog puta htjeli dokazati da oni nisu izdajnici niti su to ikada bili.

Vijesti o uspjehu akcije brzo se pronijela po čitavoj Plaščanskoj dolini. Time se počelo vraćati i povjerenje naroda ovoga kraja u ovu i druge jedinice Plaščanskog partizanskog odreda. Ovom akcijom je riješen i daljnji problem ishrane. Tako su borci ovog bataljona, bar donekle dokazali da je svaka sumnja u njihovu iskrenost prema NOP-u neopravdana.

Krajem jula 1944. godine Plaščanski partizanski odred je rasformiran, a njegovi borci i starješine raspoređeni u brigade 8. kordunaške divizije. Većina njegovih boraca popunila je 3. brigadu koja je nosila naziv Plaščanska. Tako su se mnogi znanci iz ranijih borbi u Plaščankom partizanskom odredu sada našli u Plaščanskoj brigadi.

Milan Pešut

ALINE, ŠTA ČEKAŠ?

Poslije borbi oko Josipdola brigade 8. divizije povukle su se s ovih položaja. Ostao je samo 1. bataljon Plaščanskog partizanskog odreda bez jedne čete koja se nalazila na Poljanku i obezbjeđivala prebacivanje nekog žita s Korduna za Liku. Štab bataljona je bio u kući Mile Miščevića. Jedna četa je bila na Miščevića brdu i isturala jače patrole prema Treskavcu i Carevu Polju, a jedna je bila ispod Cerovnika i isturala patrole prema Vjetrenicama te kontrolirala cestu prema Modruši. Mitraljeski vod je držao položaje na zapadnim padinama Radošića. Štab Plaščanskog partizanskog odreda bio je u Plaškom u kući Ilije Stjepanovića Crnje. Vezu sa Štabom odreda održavali smo samo preko kurira. Kada je trebalo požuriti, pojahali bismo moga ili komesarova konja i tako prije stigli.

Na dan kapitulacije Italije nalazio sam se u Štabu bataljona. Ujutro su me izvijestili da je na položajima mirno pa sam računao da je to običan, kao i svaki drugi dan kada neprijatelj ne nadire na slobodnu teritoriju. Taj mir ipak mi nije dao da sjedim skrštenih ruku. Pozvao sam moga zamjenika, Duću Grbu da se dogovorimo o akciji prema Košarama ili Modrušu. Obično smo na ovome dijelu organizirali zasjede

na neprijateljske patrole. Odnekuda je naišao na konju i Simo Mišćević. Izašli smo napolje i malo porazgovarali. Tu se ubrzo našlo i nekoliko djevojaka iz Miščevića i okolnih sela.

Počelo je s uobičajenim dosjetkama i šalama. Bilo je veselo kao i obično. Simo nam je pričao neke događaje iz brigade. Bilo je već blizu deset sati. Odjednom se čuše mitraljeski rafali od Josipdola. Iskočili smo na neko uzvišenje iznad kuće i malo bolje osmotrili otkuda se puca. Utvrdili smo da je u samom mjestu, a poneki rafal se čuo i s Vjetrenice. Mislio sam da tuku na neku od naših patrola. Međutim pucnjava nije nikako prestajala. Čule su se i bombe. Netko reče da su se četnici pobunili i međusobno se tuku. Pomislio sam i na to jer sam znao da među njima ima neslaganja. Većina ih je tražila da idu kući, ali Mane Pešut je čvrsto držao konce nad tim ljudima i ucjenjivao ih. Prijetio im je uništenjem čitave porodice. Odmah sam naredio četi Rade Kosanovića Bajića da kompletna izlazi na položaje.

Dok se dio ove čete kretao rubom šume ispod Radošića, netko je dojurio do nas i viknuo: »Aline, šta čekaš, Italija se predala!« Nisam odmah povjerovao, mada smo i taj momenat očekivali. Ipak sam vijest prokomentirao s prisutnima i naredio da mi spreme konja. Četi Rade Bajića naredio sam da krene na Treskavac i zauzme pogodne položaje prema Josipdolu, a mitraljeski vod odmah da krene također na Treskavac i pošalje kurira k četi Miće Sumonje Kraljića kod crkve sv. Arhanđela u selo Popoviće gdje ću se i ja nalaziti. Krenuo sam kroz Sabljačku dragu k četi koja je bila prema Vjetrenicama. Sa mnom je krenulo još nekoliko boraca koji su se zatekli oko Štaba bataljona i moji kuriri. U putu sam primijetio borce ove čete kako se lagano u koloni kreću prema Vjetrenici. Požurio sam da ih stignem. Blizu križa stigao sam komandira Miću Šumonju Kraljića i komesara Vojkana Skorupana. I oni su već čuli da je Italija kapitulirala. Saopćili su mi to na brzinu.

Naredio sam da krenemo na Vjetrenicu. Išli smo oprezno. Kada smo izbili kod križa, naši borci su već prošli neke četničke straže, koje su se onako smušene vrzmale po Vjetrenicama. Usput nas je sreo jedan od četničkih komandanata, oficir Sergej — prezimena se ne sjećam. Jahao je na konju prema Vjetrenicama. Obraćao se nekim borcima i pitao gdje im je komandant. Tu su se našli i talijanski vojnici i oficiri. Bila je opća gužva kao na vašaru. U tom osinjaku je i jedna četa moga bataljona. Druga četa je i dalje ostala na Treskavcu s mitraljeskim vodom sa zadatkom da nam obezbjeđuje odstupnicu ako dođe do kakve gužve koju smo svakog momenta očekivali. Pri našem susretu ovaj oficir je bio jako drzak. Tražio je da mu se obezbijedi izvlačenje prema Gorskom kotaru i da neće nikog dirati. Nisam htio s njim da raspravljam, već sam potražio Peru Pešuta. Računao sam da ću s njim lakše naći zajednički jezik pa da razoružamo Talijane. Znao sam da je bio u sukobu s ovim oficirom i još nekim četničkim komandantima pa sam očekivao od njega bar u ovom zadnjem trenutku saradnju u borbi protiv okupatora. Ovdje se pokazao slabić. Navodno, nije ništa mogao, iako je prema njegovoj izjavi tada na to bio voljan. Neki četnici su se

već povlačili prema Ogulinu. Za njima i Talijani. Mi smo pokušali pregovarati s njima da ostave teže naoružanje, ali u tome nismo uspjeli.

Da bi se bar zadržalo onu opremu i naoružanje što im je bilo po magacinima, naredio sam da se magacini blokiraju i ne dozvoli izvlačenje opreme i oružja. Nešto od toga smo uspjeli, ali su se oni već ranije za to organizirali i sve što im je bilo potrebnije za odstupnicu pokupili. Ova gužva trajala je do dva-tri sata poslije podne. Tada su stigli komandant odreda i još neki drugovi iz Štaba. S njima je bio i Joco Tarabić. Neprijatelj se povukao prema Ogulinu, a mi smo ostali u Josipdolu i lagano se kretali za njim prema Oštarijama tražeći pogodan momenat da nešto zarobimo.

Kada smo došli do Oštarija, dočekale su nas domobranske posade koje su talijansko-četničku svitu propustile prema Ogulinu. Tu smo naišli na tvrdo. Znali smo unaprijed da je tu čitava domobranska bojna i da borbom nećemo uspjeti ništa. Počeli smo i s njima pregovarati. Komandant bojne je prihvatio pregovore, ali je tražio da se sačeka dan pa će o svemu tome razmisliti. To nam nije odgovaralo jer su naše snage bile jako male — svega dvije čete. Jedna je bila tu s nama, a druga na obezbjeđenju prema Košarama, jer smo se morali obezbjediti s te strane da ne bi bili sami iznenađeni i upali u klopku. Osjetili smo da se domobrani kolebaju i da su u neizvjesnosti jer su i oni bili odsječeni od svojih pretpostavljenih komandi. To je trebalo iskoristiti. Neki su predlagali prepad, ali svi su bunkeri bili još posjednuti. Naši neki borci su se našli u prvim bunkerima i počeli iznositi neku opremu i oružje, ali kada su došli do glavne kapije, straža se suprotstavila. I među njima je došlo do neslaganja. Jedni su bili za predaju, drugi su čekali naređenje i u svojim bunkerima držali za mitraljeske obarače. Trebalo je samo dati znak i rafali bi se sručili po našim borcima koji su se našli tu kod prvih bunkera i na glavnom ulazu.

Mi smo morali popustiti i potražiti druga rješenja. Zurilo nam se jer nismo smjeli čekati dana. Predložili smo ponovne pregovore s komandantom pod prijetnjom da će čitava bojna biti uništena ukoliko ne pristanu na predaju. Uskoro se pojavio i bojnik na periferiji uporišta s pravca Josipdola, u neposrednoj blizini njihovih spoljnih bunkera. Počeli smo s pregovorima. Ozbiljno smo mu skrenuli pažnju da će biti uništen ako ne prihvati naše uslove, jer »čitava 8. divizija se nalazi u pokretu za Ogulin i tuda mora proći«. On je znao za 8. diviziju pa je vjerojatno i povjerovao. Prihvatio je naše uslove, ali je tražio da se sve to obavi sutradan jer prema njegovom »nije se časno predati bez borbe«, pa treba pripucati u zrak i tako stvoriti predstavu o stvarnoj borbi. Nama to nije odgovaralo i mi smo inzistirali na našem prijedlogu. Ipak ostalo je da to bude u ranu zoru. On se povukao u svoj štab da »pripremi« predaju.

Međutim, tek kada je on otišao, shvatili smo da smo prevareni. Pomoć neprijatelju očekivala se svakog časa. Naše jedinice su bile slabe da mu se suprotstave, a divizija daleko. Kada se svane, sve će biti otkriveno i naš plan će propasti. Odlučili smo da krenemo do štaba

ovog domobranskog bojnika i da ga prisilimo da izda naređenje za predaju. Odabrali smo jedan vod boraca i u koloni krenuli k mjestu. Računali smo da ćemo u tome uspjeti jer su posade ovih bunkera već vidjele sastanak s bojnikom. Zahvaljujući noći, stigli smo do zgrade u kojoj je bojnik stanovao. Tu smo zatekli neko postrojavanje domobrana. Malo smo zastali. Domobrani su se po mraku gurali i nešto psovali. I sada smo se morali poslužiti lukavstvom. Kada su nas domobrani primijetili, netko je viknuo da se nitko ne miče jer će biti svi uništeni, dajući im do znanja da je to kolona 8. divizije. Domobrani su ostali nepomični. Naređeno im je da jedan izađe iz stroja i zovne bojnika. U tom je istrčao i bojnik s automatom u ruci i, onako bunovan, upao u gužvu. Odjednom su dva partizanska automata uperena prema njemu iz neposredne blizine. Viknuo sam snažno: »Ruke uvis!« Odmah je izvršio naređenje i dodao, s obzirom da smo se već ranije upoznali: »Vidim da ste me prevarili.« Zgrabili su ga dvojica boraca i izgubili se u mraku. Prije toga naredio je domobranima da budu mirni jer je to od njega odmah zatraženo. Ubrzo je naredio i posadama ostalih bunkera da se predaju. Do svanuća čitava bojna domobrana NDH sa svojom opremom i naoružanjem bila je na partizanskoj teritoriji. Bojnika je ispred Oštarija čekala kočija kojom se odvezao u Plaški. Oprema i oružje prebačeni su volovskim kolima, a domobrani su išli pješke pod pratnjom partizana.

Đuro Pešut

AKCIJA NA NEPRIJATELJSKO UPORIŠTE OŠTARIJE U JESEN 1943. GODINE

U srpnju 1942. godine odmah po dolasku u Zagreb iz koncentracionog logora u Austriji dogovorio sam se s rukovodiocima NOP-a da se prebacim na oslobođeni teritorij u blizini moga rodnog kraja. Odmah po dolasku u Plaščansku dolinu stavio sam se na raspolaganje KK KPH Slunj odakle sam raspoređen u Plaščansku partizansku četu koja je u to vrijeme boravila u Kuniću. U dogovoru s komandom čete odmah smo poduzeli akciju za uspostavljanje veza u hrvatskim selima Cerovniku, Carevom Polju, Skradniku i Sabljacima. Već u prvim poduhvatima uspjelo se uspostaviti veze s nizom ljudi koje smo do kraja 1942. godine dalje učvršćivali.

U našem djelovanju u hrvatskim selima, između ostalog, uspjeli smo da se povežemo s Ivanom Božičevićem koji je stanovao u Oštarijama i profesorom Grkom Ećimovićem koji je živio u Ogulinu. Ova dvojica bili su 1938. godine izabrani na listi ujedinjene opozicije — prvi kao narodni poslanik, a drugi kao njegov zamjenik. Oni su u toku 1941. i 1942. godine u razgovoru s ljudima pokazivali izvjesne znakove neslaganja s okupacijom Jugoslavije kao i s politikom ustaškog ruko-

vodstva u Hrvatskoj. O tome je obaviješten KK KPH Slunj pa smo krajem oktobra 1942. godine dobili poseban zadatak da ugovorimo sastanak između ove dvojice i njihovih istaknutijih pristalica s jedne i predstavnika CK KPH i GŠH s druge strane. Ubrzo smo uspjeli da zakažemo takav sastanak u Carevom Polju, u kući općinskog načelnika Jure Mihaljevića. U zakazano vrijeme, negdje početkom novembra, došli su iz Slunja predstavnici NOP-a Hrvatske u Carevo Polje zajedno s većom grupom partizana koja je vršila obezbjeđivanje sastanka. Predstavnici NOP-a čekali su pomenutu dvojicu od 20 do 24 sata dok su za to vrijeme partizani i stanovništvo sela igrali kolo, pjevali i veselili se. Pošto se na tom sastanku Božičević i Ećimović nisu pojavili, predstavnici NOP-a Hrvatske i partizani vratili su se u Slunj.

Nedolazak ove dvojice na sastanak jasno nam je potvrdio činjenicu da su oni samo na riječima protiv okupatora, ali da u odnosu na NOP Hrvatske stoje čvrsto na liniji Mačekove politike čekanja. To nas je još više utvrdilo u uvjerenju da upornije nastavimo s djelovanjem među hrvatskim seljacima na njihovom okupljanju u NOP, nezavisno od želja i htijenja rukovodilaca HSS. U tom djelovanju uspjeli smo se povezati s nekolicinom domobrana u garnizonu Oštarije gdje smo tokom 1943. godine izgradili jedan od čvršćih punktova za vezu i istovremeno žarište za djelovanje među domobranima. Posredstvom ovog punkta obavještajni organi Osme divizije organizirali su u Oštarijama svoju mrežu koja je obuhvaćala domobransku bojnu jačine od 300 vojnika a veze su se pružale i na talijanske snage koje su brojile oko 200 vojnika.

Uveče 30. srpnja 1943. godine Joso Tomšič i ja dobili smo zadatak da se u pratnji partizanske patrole prebacimo u selo Skradnik, zaselak Zilići, radi preuzimanja nekih podataka od nepoznatog domobrana i ilegalnog ulaska u Oštarije. Pošto smo prvi dio posla obavili, partizani su se vratili u svoju bazu a ja sam se preobučen u domobransku uniformu, uputio s nepoznatim domobranom u Oštarije. Prema uputstvima ovog domobrana javio sam se domobranskom natporučniku koji se trenutno nalazio na dužnosti dežurnog oficira garnizona. Poslije upoznavanja i razgovora o raznim stvarima poveo me je u obilazak garnizona. Tom prilikom upoznao me je s brojnim stanjem i naoružanjem svakog bunkera i obližnjih rovova. Pored toga proveo me je kroz selo i pokazao mi neka seljačka domaćinstva u kojima su stanovali domobrani. Pošto sam se dobro upoznao s brojnim stanjem domobranske bojne, njenim rasporedom i obrambenim sistemom s istočne strane rijeke Mrežnice natporučnik me je odveo na jedno uzvišenje kod katoličke crkve odakle smo mogli dobro osmotriti talijanske položaje. Tu mi je on dao i osnovne podatke o snagama Talijana. Poslije obilaska Oštarija obadvojica smo se vratili u prostoriju dežurnog oficira gdje su ubrzo došla tri domobranska podoficira pa smo uz večeru i piće razgovarali o stanju u domobranskoj bojni i zajednički se veselili.

Pošto sam morao noćiti u prostorijama dežurnog oficira jer me je on trebao pratiti do blizu Skradnika, to sam iskoristio vrijeme do nje-

gove smjene sutradan da se prošećemo Oštarijama gdje sam se ponovo našao u društvu s onom trojicom domobranskih podoficira s kojima sam se sinoć veselio. U šetnji Oštarijama imao sam i malu nepriliku prilikom nailaska nekoliko djevojaka iz Cerovnika. Iako sam nakrivio domobransku kapu i glavu skrenuo u stranu, ipak su me prepoznale. Cuo sam kako jedna od njih kaže da je vidjela Franju Špehara. Druga je brzo odgovorila da je to nemoguće jer se Franjo već poodavno nalazi među partizanima. Malo mi je laknulo. Poslije smjene dežurnog oficira oko pola dvanaest 1. kolovoza u pratnji natporučnika i pomenutih podoficira nastavio sam put prema Skradniku. U zaseoku Mihaljevići zajedno smo ručali u seoskoj kafani i tu sam se oprostio s podoficirima koji su mi uručili velike pakete hrane s molbom da ih predam partizanima. U daljnjem hodu prema Skradniku poslije kilometar i po puta natporučnik mi je predao jedan papir s ucrtanim planom rasporeda domobranske i talijanske posade u Oštarijama i svim potrebnim topografskim oznakama. Na rastanku me je zamolio da pozdravim rukovodioce Osme divizije i sve partizane. Već poslije jednog sata od ovog rastanka stigao sam u prostorije štaba mog bataljona u Carevom Polju gdje su me dočekali rukovodioci Osme divizije kojima sam predao planove i ispričao sve detalje mog dvodnevnog boravka u Oštarijama.

Poslije ovog zadatka obavještajni organi divizije održavali su i dalje vezu s Oštarijama preko svojih kanala o čemu ja nisam bio upoznat.

Pošto je Italija kapitulirala u toku noći 8/9. septembra, Talijani su pobjegli iz Josipdola i Oštarija, a zajedno s njima i četnici iz Josipdola. Saznavši za to Štab Plaščanskog odreda s jednom četom ušao je u Josipdol i odmah stupio u vezu s komandantom željezničke domobranske bojne u Oštarijama bojnikom Kašickim te zakazali sastanak za 9. septembra u 17 sati na mjestu udaljenom oko 200 metara od Oštarija. Toga dana ja sam se našao poslom u komandi mjesta u Plaškom. Oko 11 sati krenuo sam iz Plaškog konjskom zapregom zajedno s nekoliko rukovodilaca iz komande mjesta i stigli u Josipdol oko 13 sati. Tu smo dobili obavijest da su komandanti odreda i nekoliko drugova otišli prema Oštarijama, pa smo i mi krenuli za njima. Pošto smo ih stigli, ostao sam s njima u razgovoru do zakazanog vremena za pregovore. Kako su komandant Kašicki i njegova pratnja stigli na vrijeme i otpočeli pregovore s komandantom Plaščanskog partizanskog odreda, ja sam se u međuvremenu upoznao s nekim prisutnim domobranima a razgovoru se priključio tadašnji partizan Joso Tomšić, inače rodom iz neposredne blizine Oštarija. Tada sam se u razgovoru s jednim od naših rukovodilaca odlučio da ja i Joso Tomšić s našom patrolom naoružanom puškomitraljezom i nekoliko domobrana s kojima sam se upoznao krenemo u Oštarije. Na ulazu u uporište prisutni domobrani su nam omogućili da nas straža propusti. Odmah poslije ulaska u Oštarije našao sam svoje znance, pomenute domobranske podoficire, i stupio s njima u razgovor. U taj razgovor se ubrzo uključilo i više grupa domobrana. U šetnji glavnom ulicom Oštarija te smo razgovore nastavili ističući

domobranima da je rat završen i da trebaju da pređu k nama, a tko ne želi ili ne može, neka preda oružje i pođe svojoj kući.

Na ovom zadatku moja grupa se zadržala u uporištu u Oštarijama do 20,30 sati. Tada smo saznali da su pregovori između komandanta željezničke domobranske bojne i komandanta Plaščanskog partizanskog odreda prekinuti s neodređenim izgledom na uspjeh i da su se partizanski pregovarači s pratnjom vratili u Josipdol ne znajući da smo mi ostali u uporištu u Oštarijama. U uvjerenju da se ipak nešto može učiniti, ja sam se dogovorio s našim suradnicima među domobranima i onom trojicom pomenutih podoficira da oni nastave s vršenjem priprema za predaju bojne, a da ja s mojim drugovima i jednim domobranskim narednikom krenem u Josipdol. U ovo mjesto stigli smo poslije pola sata i odmah smo se javili komandantu odreda. Pošto sam mu iznio podatke o raspoloženju kod domobranske posade, predložio sam mu da uputi jednu četu koja bi razoružala domobrane u Oštarijama. U štabu odreda sumnjalo se u poduhvat ali smo ja i pomenuti domobranski narednik i dalje uvjeravali da je to izvodljivo i da su domobranski vojnici već pripremljeni za predaju mimo znanja bojnika i dijela domobranskih oficira. Poslije dužeg razgovora Štab odreda se odlučio da uputi u Oštarije četu koju ima na raspoloženju u Josipdolu, a koja je inače bila poznata po svojoj hrabrosti. Pošto se u tom momentu u Štabu odreda nalazio i Joco Tarabić, komandant 2. brigade 8. divizije, to sam ga zamolio da i on pođe s nama u Oštarije i preuzme bojnu.

čim smo došli do ulaza u Oštarije, pomenuti domobranski narednik pozvao je komandira straže koji nas je poslije kraćeg razgovora s njira propustio da uđemo u uporište. Bilo je oko 23,30 sati. Kako je naša kolona prolazila kroz Oštarije, tako su iz rovova i bunkera izlazile grupe domobrana i predavale partizanima svoje oružje. Upravo tako je i bilo dogovoreno s domobranima prije našeg pomenutog povratka u Josipdol. Domobranski oficiri koji nisu ništa znali o ovom događaju i nisu se snašli, iskoristili su mrak i pobjegli u Ogulin, a oni koji su djelovali među domobranima u korist NOP-a ili su ga pak samo simpatizirali, došli su i stavili se na raspolaganje partizanima. U toj gužvi našao sam Josu Tomšiča, našu patrolu i dvojicu domobranskih podoficira koji su sarađivali s Josom pa smo se dogovorili da oni pođu da razoružaju preostale oficire i zadrže ih pritvorene do daljnjeg naređenja. Dok je četa pod komandom komandanta brigade Joce Tarabića razoružavala domobrane i postrojavala ih u kolonu za kretanje u pravcu Plaškog, ja sam s jednom našom patrolom i jednim domobranskim stražarom pošao obavijestiti bojnika da se i on spremi na put za Plaški. Pošto je ovaj stražar znao lozinku, to smo bez smetnji ušli u sobu gdje je spavao bojnik i upoznali ga s tim da se cijela bojna predala pa da i on pođe s njom. Kako ovaj nije prihvatio naš zahtjev, mi smo ga razoružali i zajedno s njegovim prtljagom primorali da sjedne u zaprežna kola kojima se prevezao do Plaškog zajedno s razoružanom željezničkom domobranskom bojnom. Te noći ipak je uspjelo pobjeći iz Oštarija za

Ogulin oko osamdeset ustaša, oružnika, domobranskih oficira i domobrana.

U svitanje dana 10. septembra stigli smo s kolonom razoružanih domobrana do Vojnovca. Tada je kod naroda iz kuća bližih cesti nastala panika jer su u prvi mah smatrali da nastupa neprijateljska kolona. Komandir čete, Đuro Pešut Alin odmah je poslao nekoliko kurira da saopće narodu o čemu se radi, a u daljem putu do Plaškog isturio je patrole koje su obavještavale narod o nailasku naše kolone kako ne bi došlo do zabune i nemilih događaja.

U Plaškom su domobrani zadržani jedan dan. Izvjestan broj njih ostao je u partizanskim jedinicama dok je većina izrazila, iz porodičnih i drugih razloga, želju da idu svojim kućama. Ovi su presvučeni, odnosno njihove su uniforme zamijenjene lošijom odjećom skinutom s partizana, date su im propusnice i pošto smo se s njima oprostili, upućeni su svojim kućama.

Franjo Špehar

ZASJEDA KOD CARSKE KUCE

U Plaščanski odred došao sam nešto prije zasjedanja ZAVNOH-a u Plaškom. Bio sam komandir 1. čete 2. bataljona. Gotovo svi borci te čete bili su iz Plaščanske doline ili okolice. Bili su to razvijeni mladići od 15 do 22 godine, dosta poletni i sigurni borci. Naš bataljon se najviše zadržavao na terenima Plaškog, ali često smo išli i na položaje prema Bihaću, Ogulinu, na rušenje pruge i ceste i u zasjede gdje smo imali i najviše uspjeha. Jedna od takvih bila je i zasjeda kod Carske kuće na prevoju masiva Kapele na cesti koja od Modruše vodi za Brinje. Zasjeda je planirana tačno na mjestu Careve kuće i sela Modruše.

Na zadatak smo krenuli noću iz zaselka Pešuta. Maršujući čitavu noć, stigli smo u svitanje na mjesto gdje je trebalo postaviti zasjedu. Išli smo istim putem na kojem je prije nekoliko dana moj zamjenik idući na čelu kolone naišao na minu i poginuo.

Cilj ove akcije bio je da se sačeka neprijateljska kolona. Prilikom postavljanja zasjede našli smo nekoliko seljaka sa stočnim zapregama koji su došli u šumu po drva. Zadržali smo ih pod stražom radi predostrožnosti. Istovremeno netko od boraca primijetio je na cesti dječaka koji se kretao prema Modruši i upozorio me na to. Osmatrajući u tom pravcu zaključio sam da ima sedam do osam godina. U tom momentu pretpostavio sam da nas nije primijetio jer je išao u suprotnom pravcu od nas, pa nisam ni intervenirao. Samo sam ga pratio pogledom. Dječak je ubrzo zamakao iza jedne krivine i nestao kod Modruše u visokoj stogodišnjoj jelovoj šumi.

Kada smo zauzeli položaje, komandant bataljona Ilija Momčilović Ico još jednom je utvrdio zadatak jedinica u zasjedi i izdao naređenje da se neprijateljska kolona kada naiđe od Modruša propusti do kraja lijevog krila gdje će i on biti i prvi otvoriti vatru, tako da istovremeno obuhvatimo cijelu kolonu. Ukoliko bi neprijatelj naišao od Brinja, znak za otvaranje vatre trebao sam dati ja, pošto sam se nalazio na desnom krilu zasjede. Kada je bilo sve objašnjeno, pošli smo svaki na svoje mjesto.

Dan je bio vrlo lijep i dosta topao za ovo doba godine. Čekali smo do četiri sata poslije podne, ali neprijatelj nije nailazio. Dalje držanje zasjede izgledalo je uzaludno i bespredmetno. U tišini lijepog jesenjeg dana, opijen planinskim zrakom, zaspao sam pod jednom jelom. Dok sam ja tako spavao, naišla je kolona neprijateljskih kamiona iz pravca Like. Znak za otvaranje vatre trebao sam dati ja. Kad su me drugovi probudili, čuo sam buku motora i počeo se vrtiti oko one jele ne snalazeći se da izdam naređenje za otvaranje vatre. Tako je neprijateljska kolona od nekoliko kamiona pokrivenih ceradama prošla mirno prema Modruši i dalje k Ogulinu. Ne shvaćajući šta se oko mene zbiva, odjednom ugledah ispred sebe komandanta bataljona. Shvatio sam da je došao da me pozove na odgovornost zbog ovog propusta. Umjesto toga, na moje opće iznenađenje, upitao me je kako sam vidio da se ispod cerada u kamionima nalaze žene i djeca, koje su ustaše kao putnike sobom povezli za Ogulin.

Moram priznati da sam tim pitanjem bio još više zbunjen. Malo sam zastao, a zatim otvoreno priznao šta se na mojoj strani zasjede zbilo. Malo smo još porazgovarali, kad odjednom osjetimo snažan tutanj motora iz pravca Ogulina. Odmah smo se snašli. Svaki se postavio na svoje ranije određeno mjesto. Neprijateljska kolona je dočekana u punoj pripravnosti. Naišlo je devet punih kamiona legionara i njemačkih oficira koji su išli iz Njemačke radi popune jedinica u Lici i Hrvatskom primorju. Kada se kolona izdužila, lijevo krilo zasjeda na kome se nalazio komandant bataljona otvorilo je snažnu vatru, a zatim je istog trenutka otpočela paljba duž čitave neprijateljske kolone. Kapela je počela da odzvanja od buke motora, eksplozije bombi i mitraljske paljbe. Zaplijenjeno je svih 9 kamiona.

Iz zapaljenih kamiona iskakali su izbezumljeni njemački oficiri i legionari i predavali se. Jedan njemački oficir u bijegu ubio je puškomitraljesca iz moje čete Peru Kovačevića. Pero je bio rodom iz zaselka Kovačevića kraj Plaškog, jedino dijete u roditelja iz čije kuće smo i krenuli u akciju. Poginuo je nasred ceste pucajući iz mitraljeza u stojećem stavu. To je bio i jedini gubitak na našoj strani u toj akciji.

Dok je još operacija trajala, iz pravca Modruša čuli su se tenkovi koji su pošli u pomoć napadnutoj neprijateljskoj koloni. Pomislili smo da je to glavnina neke veće kolone, jer smo već ugledali tenkove, pa je komandant dao naređenje za povlačenje. U pripremi za povlačenje primijetio sam da jedan kamion nije zapaljen. Zamolio sam komesara bataljona da legne iza kamiona i da me štiti, a ja da pođem zapaliti i taj

posljednji kamion. Komesar je prihvatio prijedlog. Pošao sam na cestu. Kod mrtvog neprijateljskog vojnika pronašao sam šibice i počeo paliti. Radeći u brzini, na dio moje odjeće prosuo se benzin, pa sam se i zapalio, ali su me komesar bataljona i grupa boraca spasili od težih posljedica.

Jedan događaj iz ove akcije ostao mi je u posebnom sjećanju. Kurir moje čete Milan, koji je imao svega 14 godina i ovom prilikom učinio je podvig vrijedan pažnje i za odraslije godine. Dok su još štektali mitraljezi i praskale bombe, Milan je skočio na papuču kamiona i otvarao vatru duž kolone. Odjednom ga je oborio njemački oficir i on se prevrnu u šanac. Mislili smo da je poginuo, dok nismo čuli zapomaganje. Nekoliko boraca, koji su bili najbliži, odmah su potrčali do njega i pomogli mu da u kabini kamiona ubije njemačkog oficira. Rezultati ove akcije bili su značajni. Zarobljen je veći broj legionara i njemačkih oficira, ali i velika količina ratnog materijala.

Mada je akcija uspjela, borci čitavog bataljona bili su neraspoloženi. Zalili su Peru Kovačevića koji je kao 14-godišnji dječak otišao u partizane i postao jedan od najboljih puškomitraljezaca u bataljonu. Njemu je jedino bio ravan puškomitraljezac Klane, čini mi se da se zvao Mudrić, mislim da je negdje ispod Trojvrha. I ovaj dečko je bio mlad. Vjerujem da nije imao više od 18 godina. Njegova ruka i oko su tako precizno gađali, da su svi borci smatrali i bili uvjereni da nikada iz puškomitraljeza nije promašio cilj.

Kasnije smo od zarobljenih legionara i njemačkih oficira doznali da ih je onaj »bezopasni« dječak izvjestio da je u Kapeli organizirana zasjeda. Zbog toga najavljena kolona i nije na vrijeme krenula za Liku, kako smo mi bili obaviješteni. Kada su poslali žene i djecu kamionima iz Brinja tim pravcem, koje smo mi propustili, legionari su bili uvjereni da se naša zasjeda povukla ili da ih je dječak prevario.

Đuro Sremac

DOŽIVLJAJI U PLAŠCANSKOM PARTIZANSKOM ODREDU

Poslije podne 11. maja 1944. godine pronašao me je kurir 3. bataljona Plaščanskog partizanskog odreda u Turskoj Gati i saopćio mi da se što hitnije javim u štab bataljona. Poštq sam imao zakazan sastanak u ovom selu, krenuo sam tek poslije njegovog završetka, negdje već blizu ponoći. U štabu bataljona saopćeno mi je da se hitno javim u štab Plaščanskog partizanskog odreda. Nisam znao o čemu se radi, jer sam tada bio na raspoloženju pri OK KPH Karlovac i izvršavao zadatke koje sam od njega dobivao. Tu noć prenoćio sam u štabu 3. bataljona u Vagancu i sutradan rano krenuo pješice preko Drežnika, Rakovice i Močila i 12. maja uveče stigao u Lapat do kuće Mile Trbojevića, gdje

se nalazio štab Plaščanskog partizanskog odreda. Tu sam se odmah sreo sa starim ratnim znancem Nikolom Basarom koji je već bio primio dužnost komandanta odreda. On mi je odmah saopćio da sam postavljen za zamjenika političkog komesara odreda, a zatim me upoznao sa situacijom u odredu, naglasivši da je ona vrlo složena, da je borbeni moral jedinica vrlo loš, da se duže vrijeme nalaze u defanzivi i da je zbog toga uslijedila smjena komandanta i komesara odreda. U daljem razgovoru koji smo vodili nasamo u dvorištu Basara mi je još pričao neke pojedinosti između kojih i o slučaju zarobljavanja obavještajnog oficira odreda Milana Momčilovića. Po njegovom pričanju to zarobljavanje i njegov kasniji »bijeg iz zarobljeništva« Basari je bilo jako sumnjivo i izrazio mi je svoje mišljenje da se tu ipak »dešavaju interesantne stvari«. U toku našeg razgovora stigao je i Vaso Savić, koji je bio postavljen za načelnika štaba odreda. Tako smo nastavili razgovor do kasno u noć, kada smo ja i Savić otišli na spavanje dok je Basara ostao da obavi još neke poslove u kancelariji. Sutradan je Basara sazvao novoformirani štab odreda gdje nas je detaljnije upoznao sa stanjem u jedinicama. Tu smo zaključili da već sutradan održimo sastanke sa štabovima 1. i 2. bataljona koji su se nalazili u Plaščanskoj dolini, a za takav sastanak sa štabom 3. bataljona koji se nalazio na sektoru Ličko Petrovo Selo — Vaganac trebali smo se kasnije dogovoriti. Sastanak s pomenuta dva štaba održan je 14. maja u Plaškom. Započeo je negdje odmah poslije ručka i trajao sve do uveče. Na tom sastanku Basara je posebno zahtijevao od oba štaba da podnesu iscrpne izvještaje o stanju u svojim jedinicama kako bi štab odreda mogao što svestranije da sagleda probleme i pronađe najefikasnija rješenja u njihovom razrješavanju. Prateći diskusiju mogao se steći utisak da je ovaj sastanak uspio. Jedino sam primijetio da je zamjenik komesara 2. bataljona Nikola Vojnović ostao nedorečen u svom izlaganju. Uočavalo se da je još nešto htio da kaže, ali iz nekih razloga to nije htio učiniti. Nisam htio o tome da raspravljam na sastanku, smatrajući da je bolje da o tome popričamo nas dva sami poslije sastanka. Međutim svi smo se poslije sastanka žurili pa je ostalo samo na dogovoru da ću čim prije doći u bataljon u Međeđak i detaljnije o svemu razgovarati. Zbog nekih poslova u štabu sutradan do podne nisam pošao u štab 3. bataljona, već sam to učinio poslije podne. U putu za Međeđak navratio sam se u KK KPH Plaški, i da se vidim sa starim znancima a i da dobijem od njih obavještenja i njihovo mišljenje o stanju u odredu. Taj razgovor trajao je znatno duže nego što sam predviđao, a kad sam pošao u pravcu Međeđaka počela je padati jaka kiša pa sam odustao od planiranog puta. To sam učinio i zato što sam za uveče imao zakazan sastanak ćelije KP štaba, gdje mi je Ljuban Latas trebao predati dužnost sekretara. Odlučujući se tako smatrao sam da ima vremena i za sutra da obiđem 2. bataljon.

Pošto neki članovi štaba nisu mogli doći na vrijeme na sastanak, morali smo ih čekati. A kada su se svi okupili već je bilo kasno pa su me molili da taj sastanak odgodimo za neki drugi dan, što sam ja i

učinio. Poslije toga članovi štaba su se razišli na spavanje. Vaso Savić i Stanko Gabrić, koji se trenutno tu našao kao predstavnik štaba Grupe partizanskih odreda 4. korpusa, otišli su na spavanje u jednu posebnu sobicu, dok su ostali polijegali na madrace u prostoriji štaba, a meni i Basari, koji smo još ostali u razgovoru, ostavili su dva slobodna mjesta. Pored nas dvojice još je bio budan i pisar Branko Grba. Čini mi se da je sastavljao neki tabelarni pregled o brojnom stanju i naoružanju odreda. Negdje poslije pola noći Grba je završio posao i nekud izašao, a nas smo dvojica legli pored ostalih članova štaba.

Tek što smo sastavili prvi san, probudio nas je Mićo Latas. Pošto je on bolovao na bubrege i često u toku noći morao izlaziti napolje radi mokrenja, to je ovom prilikom primijetio da pred kućom nema stražara pa nas je zbog toga i probudio. Pošto sam ja ležao pri kraju sobe, pošao sam to da provjerim. Čim sam upalio svjetlo, opazio sam da mi nema šmajsera kojeg sam prije spavanja bio stavio iznad glave. Pogledom na stol odmah sam zapazio da nema ni telefona ni pisaće mašine na kojoj je to veče pisao Grba. Odmah sam to saopćio Basari, što su čuli i ostali, pa su se trgli sa svojih ležajeva. Kako se koji ustajao tražio je oružje, a njega nije bilo. Jedino je Basarin šmajser ostao, jer ga je prije spavanja bio stavio pod glavu. Ali zato nije nikako mogao pronaći čizme. Brzo sam skočio u sobicu kod Vase Savića i Stanka Gabrića, probudio ih i pitao gdje je njihovo oružje. Ovi su mi bunovni odgovorili da tu visi iza kreveta. Međutim oružja nije bilo. Poslije toga otrčao sam na tavan sjenika gdje je spavala stražarska jedinica. Tu sam našao dva ili tri borca, koji se po njihovom pričanju nisu dobro osjećali. Na moje pitanje gdje su ostali odgovorili su da su otišli sa Dudom Šumonjom. Razlog njihovog odlaska nisu mi znali objasniti. Po povratku u prostoriju štaba zatekao sam sve članove obučene i u stanju iščekivanja. Odmah sam im rekao što sam čuo od boraca iz stražarske jedinice, pa smo zaključili da pođemo do Komande mjesta u Plaški.

Noć je bila tamna i padala je sitna kiša, što je naš položaj činilo još crnjim nego što je u stvari bio. Osjećali smo se »bijedno«, kao vojnici Jugoslavenske vojske u aprilskom rasulu 1941. godine. Na čelu naše kolone kretao se Basara bos i sa šmajserom u ruci, a mi ostali za njim bez oružja. Svaki od nas duboko je preživljavao ove momente, a da nismo ni znali kakva još mogu stići iznenađenja. Negdje na pola kilometra ispred Plaškog, trčeći nam u susret sreli smo Nikolu Vojnovića. On nam je odmah saopćio da su Đuđa Šumonja, smijenjeni komandant odreda, Milan Basta, smijenjeni politički komesar odreda i Stevo Kosanović Jabučar, zamjenik komesara Grupe 4. korpusa odveli 2. bataljon u Kapelu u namjeri da ga pretvore u četnički. Tom prilikom Vojnović nam je rekao da je on pobjegao čim je uhvatio priliku i pošao da izvjesti o tome štab odreda. Stigavši u Komandu mjesta, primijetili smo da oni nemaju pojma o ovom događaju. Tu su nam iz magacina odmah donijeli nekoliko pušaka i odgovarajuću municiju. Sada smo se odmah vratili natrag u Lapat da se dogovorimo o daljnjem radu. Odmah smo obavijestili pretpostavljene štabove i partizanske in—

stitucije koje su se nalazile na ovom području. Na kraju se postavilo pitanje tko od nas iz štaba treba da ode u Ličku Jesenicu da povuče jednu četu 1. bataljona, kako je odmetnici ne bi razoružali. Pošto sam ja tu četu lično poslao 13. maja u Ličku Jesenicu, to sam se nekako smatrao i najodgovornijim za njenu sudbinu, pa sam se prihvatio zadatka da je i izvučem.

Uzjahao sam biciklo i krenuo u pravcu Ličke Jesenice. Na tom putu u Plavča-Dragu susreo sam sekretara KK KPH Plaški Milana Jakovića. U razgovoru s njim on me je na kraju nagovorio da ne idem u Ličku Jesenicu jer da je tamo opasno ići sam. Međutim poslije vraćanja nekih pedesetak koraka, ja sam promijenio odluku i pošao sam u pravcu Ličke Jesenice. Po dolasku u ovo selo svratio sam najprije u komandu čete. Tu sam saznao da ni oni nemaju pojma o pomenutim događajima. Tu sam im naredio da krenu u pravcu Močila. Uveče smo stigli u Ljupču i tu prenoćili.

Sutradan sam održao sastanak sa svim borcima čete gdje sam im objasnio izdaju ranijih rukovodilaca odreda. Poslije ovog sastanka četa je ostala u Ljupči, a ja sam biciklom krenuo za Plaški. Na tom putu između Plavča-Drage i Ljupče iz šume je opaljeno desetak metaka prema meni pa sam se vratio natrag, pretpostavljajući da su to četnici. Slijedećeg dana pošao sam pješice preko Zbjega i Tobolića za Plaški. U Tobolići sam susreo Milutina Karasa, komandanta Grupe partizanskih odreda 4. korpusa koji mi je saopćio da se štab Plaščanskog odreda nalazi na starom mjestu i da je u Plaščansku dolinu došla 3. brigada 8. divizije, kao i da su se borci 2. bataljona počeli vraćati u sastav od-* reda. Tu sam se s Karasom dogovorio da se vratim u Ljupču i dovedem četu u sastav odreda. Ovdje moram napomenuti da sam s četom krenuo iz Ličke Jesenice za Močila samo zato da bi se izbjegao eventualni sukob s odmetnicima koji su toga momenta bili znatno jači. Kasnije su mi komandir i komesar čete rekli da im je jedino to i bilo olakšanje što smo krenuli u pravcu Močila, a inače da ni meni nisu ništa vjerovali. Tek u dužem razgovoru došli smo do zajedničkog zaključka da sam ih istinito obavijestio o situaciji.

U toku 17. i 18. maja došlo je do masovnog bjekstva preostalih boraca iz 2. bataljona, koji su uglavnom otišli svojim kućama u iščekivanju razvoja događaja. Ostatak koji je ostao s izdajnicima podijelio se u četiri grupe pa su se prebacili u Hum, Mašvinu, okolicu Dabra i oko Kunića. Ali te grupe nisu bile sposobne da se održe na tim terenima. Veliku pomoć u iskupljanju boraca 2. bataljona i straže pri štabu odreda i njihovom vraćanju u svoje jedinice pružile su jedinice 3. brigade 8. divizije i sve antifašističke organizacije Plaščanske doline koje su se pod rukovodstvom KK KPH Plaški angažirale u objašnjavanju podle izdaje. Zahvaljujući ovakvoj djelatnosti ubrzo su se povratili gotovo svi borci tako da ih je prema izvještaju od 17. rujna ostalo još u odmetništvu svega 14, od kojih se 5 krilo oko svojih kuća. Dakle, ostali su uglavnom oni koji su i organizirali i rukovodili akcijom dezerterstva.

Nekoliko dana neposredno poslije pomenutog puča održana je pomenuta konferencija Plaščanskog odreda na kojoj je odlučeno da se zbog slabe teoretske izgrađenosti, niske partijnosti i nebudnosti članstva prema radu neprijatelja raspusti organizacija KPJ u Plaščanskom odredu. Povodom ovoga OK KPH Karlovac odredio je partijsku komisiju u sastavu: Mane Trbojević, član OK KPH Karlovac, Milutin Košarić, politički komesar Grupe partizanskih odreda 4. korpusa i član OK KPH Karlovac i Milojko Šaša, zamjenik političkog komesara Plaščanskog partizanskog odreda. Ova komisija je imala zadatak da izvrši provjeru cjelokupnog članstva u odredu i da za svakog pojedinačno da prijedlog s obrazloženjem da li da i dalje ostane član KPJ ili da se vrati u redove kandidata, odnosno SKOJ-a ili pak isključi iz KPJ. Kako je Milutin Košarić u to vrijeme bio bolestan, većinu razgovora s članovima KPJ obavili su u zajednici Mane Trbojević i Milojko Šaša, a sa nekim pojedincima to je učinio samo Milojko šaša.

S obzirom na događaj komisija je zauzela vrlo oštar kriterijum, u čitavom mom dotadašnjem partijskom radu jedan od najoštrijih, tako da je poslije završenih razgovora od 116 članova KPJ samo 25 ostalo i dalje njenim članovima, dok ih je 34 vraćeno u redove kandidata i 14 u SKOJ, a 43 su isključena. Ovo vraćanje članstva KPJ u redove kandidata i SKOJ-a tada je ocijenjeno kao pozitivno u njihovom pripremanju da u najskorije vrijeme budu ponovo primljeni u članstvo KPJ. Međutim dalji tok nije tekao kako je komisija ocijenila. Rasformiranjem Plaščanskog odreda krajem jula 1944. godine ovi su ljudi otišli u razne jedinice i imali su znatnih teškoća dok su ponovo primljeni u članstvo KPJ, od kojih mnogi tek i po završetku rata.

Milojko Saša

DA LI SI ČITAO MARKSISTIČKU LITERATURU?

U aprilu 1944. godine upućen sam na oficirski kurs u GŠH, koji se održavao u Cetingradu. U toku kursa stigla je obavijest da se hitno javim komandi Plaščanskog partizanskog odreda, odnosno Grupi partizanskih odreda u Plaškom. U isto vrijeme uslijedila je lokalna ofanziva na Cetingrad. Kurs je prestao s radom. Iz Cetingrada sam krenuo pješice za Plaški i drugi dan stigao u sel'o gdje sam prije nekoliko dana predao četu jednom drugu iz istog bataljona. Pitao sam mještane gdje je sada bataljon. Kako su me poznavali, rekli su mi da je čitavi Plaščanski odred na čelu s komandantom Dudom Šumonjom Šušnjarom otišao u četnike. Još sam se raspitivao o situaciji jer nisam mogao vjerovati da je to istina. Nažalost, ubrzo sam se uvjerio da seljaci nisu lagali. Obratio sam se Komandi mjesta Plaški, gdje sam prije odlaska u odred bio komandir čete. Tamo su mi rekli pravu istinu dodajući da su

se već neki povratili iz četnika. Rečeno mi je da se jedna kompletna jedinica vratila i da je sada u selima ispod Lisca. Ujedno su mi rekli da se javim partijskoj komisiji koja ispituje sve okolnosti i pojedinosti o ovom slučaju.

Komisija je radila u jednoj seljačkoj kući, čelom okrenutoj prema zapadu. Pred tom kućom našao sam komandanta moga bataljona Icu Momčilovića. Odmah sam ga upitao o čemu se radi i što se to dogodilo za vrijeme mog boravka na kursu. Odgovorio mi je da ni on ništa ne zna jer da je on u to vrijeme koristio nekoliko dana dopusta.

Prvi sam ja bio na redu, a Ico je ostao čekajući da se sa mnom obavi razgovor. U sobi su sjedila dva partizana, ali bez oznaka. Nisam ih poznavao niti sam tada saznao tko su bili ti ljudi.

Lijevo za stolom sjedio je čovjek srednjeg rasta, crne kose i brkova, dosta živahan, bliže pedesetih godina, a onaj drugi, nešto slabiji i čini mi se po godinama mlađi i smireniji, sjedio je na desnoj strani stola. Obadvojica su me promatrali kako ulazim. Ušavši u sobu, stao sam mirno i predstavio se po imenu i funkciji i odakle sam došao. Prvo pitanje koje mi je upućeno od čovjeka, koji je sjedio na lijevoj strani bilo je šta mi je poznato o odlasku grupe partizana i Štaba Plaščanskog odreda u Kapelu, odnosno u četnike. Odgovorio sam da mi ništa nije poznato dodajući da se sve to desilo za vrijeme moga odsustvovanja. U daljem ispitivanju, postavljeno mi je jedno neobično pitanje koje sam upravo zbog toga posebno dobro zapamtio. Drug koji je sjedio na lijevoj strani pitao me da li sam čitao marksističku literaturu. Odgovorio sam mu da nisam. Zatim mi je postavio i drugo pitanje da li sam čitao Historiju SKP-b, i na ovo pitanje odgovorio sam negativno. Konačno mi je postavljeno i posljednje pitanje da li bi mi bilo žao ako budem isključen iz KPJ. Odgovorio sam da bi mi to bilo jako žao, tim više što se ne osjećam ni malo kriv za slučaj koji se desio. Tada su mi drugovi rekli da je partijska organizacija Plaščanskog partizanskog odreda raspuštena, da sam ostao i dalje član KPJ i da ću biti povezan odmah čim se formira partijska organizacija u jedinici kojoj pripadam. Dalje su mi rekli da se jedna kompletna jedinica vratila iz Kapele, koja je pošla sa štabom Plaščanskog partizanskog odreda k neprijatelju i da je tu i četa kojoj sam ja bio komandir.

Poslije mene na saslušanje je pošao komandnat Ico Momčilović. Čekao sam ga pred kućom. Nakon kraćeg saslušanja izašao je nervozan. Odgovarao je na slična pitanja kao i ja. Kada mu je postavljeno pitanje da li bi mu bilo žao da ga isključe iz KPJ, on je, revoltiran i bez razmišljanja, rekao da mu je svejedno. Još su malo o tome raspravljali pa mu je saopćeno da »od danas prestaje biti član KPJ«. Nastavili smo razgovor o tome i konstatirali da je njegov odgovor bio dosta naivan, pa su drugovi mogli zaključiti da on nije odan KPJ i isključili ga. Tek nakon toga razgovora Ico je shvatio pravu suštinu stvari i nije mogao sebi oprostiti što je dao takav neznalački i površan odgovor na tako važno i principijelno pitanje. Upravo on je bio ubjeđen da se u njega

ne može posumnjati da je on izdajnik ili da ne voli KPJ pod čiju je zastavu stao kao mladić već prvih dana ustanka 1941. godine.

Raspravljajući o našem saslušanju, krenuli smo u selo gdje su se nalazile jedinice koje su otkazale poslušnost i vratile se iz Kapele. Iznenadio sam se kada sam naišao na moju Prvu četu kojoj sam ja bio komandir prije polaska na oficirski kurs. Prišao mi je komandir prvog voda Đuro Kosijer i raportirao da je u četi stanje redovno, a zatim u običnom razgovoru, nešto kasnije, ispričao mi i neke detalje iz Kapele.

Đuro Kosijer je bio jedan od najboljih boraca što je uostalom pokazao i u ovoj situaciji, ispričao mi je detalje o odlasku te grupe odreda u Kapelu. Rekao mi je da je tu večer vojska bila postrojena i nakon toga naređeno da se krene. Borci nisu znali kamo idu. Kada su zašli dublje u šumu, dat je odmor.

Dok su se borci odmarali, komandantu odreda Đuđi Šumonji prišao je iz šume njemački oficir bez ruke i obavio s njim razgovor. Borci, koji su to vidjeli, smatrali su da se radi o organiziranju akcije na neki njemački ili ustaški garnizon ne sluteći da je u pitanju najgrublja izdaja. Nakon razgovora s njemačkim oficirom komandant odreda Đuđa Šumonja naredio je da se sve jedinice postroje, a zatim je stao ispred stroja i saopćio: »Mi od danas nismo više partizani, odnosno partizanska vojska. Mi smo od sada vojska kralja Petra II. Naš je zadatak uspostaviti vezu s kraljem Petrom, čija se vojska već iskrcala preko Jadranskog mora na kopno Jugoslavije. Partizanske oficire ćemo razoružati i one koji se ne pokoravaju ubijati, a obične vojnike samo razoružati i puštati da idu kuda oni žele... Nakon toga je skinuo činove kapetana NOVJ i naredio da i svi ostali to učine.«

Đuro Kosijer, komandir 1. voda 1. čete 3. bataljona, i ovoga puta je bio dosljedan pozivu partizana i narodnog borca, bio je dosljedan samom sebi pa je među prvima našao hrabrosti i istupio pred čitavim strojem. Otkazao je poslušnost »komandantu« i rekao: »Druže komandante, ja ratujem četiri godine i imam četiri znaka (imao je podoficirski čin, tri bijele zvjezdice i štrafnu) koja mi je dao Vrhovni komandant NOVJ drug Tito i on samo može narediti da ove oznake skinem.« Đuđa Šumonja je vjerovatno i očekivao ovakva reagiranja pa je prešao preko toga dodavši: »Ti ćeš, Đuro, shvatiti malo kasnije o čemu se radi.« Dodao je još nešto, a zatim je odmah među borcima nastalo komešanje. Mnogi su se zaprepastili i nisu vjerovali svojim očima i ušima, premda se sve to pred njima samima odvijalo.

Ovakav je odgovor mogao dati samo Đuri Kosijeru koga su svi borci i rukovodioci u odredu znali kao velikog junaka i ono što je bilo njemu dozvoljeno i što se njemu toleriralo, to se naravno drugima ne bi moglo dopustiti. Međutim, nakon ovog incidenta sa Đurom, jedinica je nastavila pokret kroz Kapelu u istom pravcu. Đuro Kosijer je shvatio da se radi o izdaji, kao u ostalom i većina boraca, pa je na maršu prenosio naređenje borcima da se isključuju iz kolone i vrate na polazni položaj a prema potrebi da pruže oružani otpor. Borci su prihvatili takvo naređenje i po jedan-dvojica i više isključivali se iz kolone i ne-

stajali pod krošnjama jela i smrča. Tako se kolona pomalo osipala i borci vraćali na položaj, odakle su i krenuli na ovaj marš. Komandir čete koji me je zamijenio, nije se vratio, a komesar je poginuo još prije tog događaja.

Poslije ovoga svaki dan, masovno i pojedinačno borci su se vraćali napuštajući bivšeg komandanta Đuđu Šumonju i »političkog komesara« Stevu Kosanovića Jabučara. Kroz relativno kratko vrijeme gro boraca i rukovodilaca povratio se nazad u odred. Povratili su se oni drugovi koji su u istinu bili prevareni i koji su mogli vjerovati da bi Duda mogao biti izdajnik dok se sami u to nisu uvjerili u Kapeli.

Pa ipak s Dudom su ostali i neki drugovi koji su bili čestiti ljudi, pošteni i odani NOB i KPJ, ali se zbog stida ili straha, svoje tvrdoglavosti ili nekih drugih razloga nisu mogli pojaviti pred svojim drugovima i licem Partije.

Poslije saslušanja komandanta moga bataljona i mene, saznao sam da su ona dvojica drugova u komisiji OK KPH za Kordun bili Mane Trbojević i Milojko Šaša.

Đuro Sremac

U MENE MOŽETE IMATI POVJERENJE

Gajo je vrlo često dolazio u baze viših štabova. U početku je to bio Štab 3. bataljona 2. KPO. Kasnije su to bili Štab Grupe KPO, GŠI^ Štab 1. operativne zone Hrvatske, štabovi brigada i divizija. Dolazio je i navraćao na sastanke, tražio instrukcije, išao na savjetovanja. To je činio prirodno, jednostavno, upravo onako kakav je i sam bio.

Sjećam se dobro takvog jednog susreta u Zbjegu. Oficiri španjolske republikanske armije, sada vojni rukovodioci na Kordunu, vodili su razgovor o nekim problemima. Kako su nešto više tajno raspravljali, sporazumijevali su se na slabijem španjolskom jeziku. U tom razgovoru spomenuše i Gaju koji se nalazio u istoj sobi, čekajući nešto. Jedan od njih reče svom sugovorniku: »Slušaj, možemo li imati povjerenja u ovog trgovčića?« (Oiga podemos nosotros tenercenfianca on este pequeno cemerciante?).

Gajo je dobro govorio španjolski. Naučio ga je za vrijeme boravka u Argentini. Oni to, naravno nisu znali. Gajo se međutim nije htio uplitati u njihov razgovor sve dok nije čuo da je riječ i o njemu. Tada se brzo okrenu, pogleda ih ravno u oči i prostodušno, mirno i staloženo reče na dobrom španjolskom jeziku: »U mene možete imati puno povjerenja, iako nisam komunista.«

»Špance« ovo iznenadi, pa se samo zgledaše. U prvi čas ne progovoriše ni riječi. Tek nešto kasnije pristupiše Gaji i ljudski se ispričaše. Isto onako iskreno kao što im je i Gajo dao do znanja tko je on.

Ivo Butković

KOMANDA MJESTA PLAŠKI

Saglasno općoj direktivi VŠ NOV i POJ, zadacima GŠ NOVH i razvoju događaja na terenu, Komanda kordunaškog vojnog područja, koja je pokrivala i teren Plaščanske doline i okoline, pristupila je organiziranju prve partizanske straže na ovom terenu. Uz saglasnost i pomoć OK KPH Karlovac i KK KPH Plaški, formiran je krajem 1942. jedan stražarski vod koji je u početku bio pod neposrednim rukovodstvom Komande područja. Vod je imao zadatak da obezbjeđuje partizansku pekaru, prikuplja i smješta žito u zemunice u Zbjegu, Humu, Kapeli, Liscu i na još nekim mjestima; obezbjeđenje ovih zemunica, sprečavanje šverca i djelovanja neprijateljske obavještajne službe na slobodnoj teritoriji, obezbjeđenje izbora za općinske i kotarski NOO-e i drugo, bio je važan zadatak. Komandir voda bio je Jovo Medaković Jovelja, a politički delegat Đuro Pešut Okaš. Vod je imao oko 15 boraca naoružanih karabinima. Ishrana je bila organizirana po selima ili uz neki od općinskih NOO-a, odnosno KK KPH Plaški ili KNOO-a Plaški koji je bio u procesu formiranja. Ovaj vod je trebao da bude jezgro buduće stražarske čete Komande mjesta Plaški, čije se formiranje uskoro očekivalo. Vod je u početku djelovao na teritorijama općina Kunić, Podhum i Tržić.

Pored ovoga stražarskog voda, na ovome terenu su postojale i općinske straže jačine do jednog odjeljenja. Naoružanje ovih straža bilo je vrlo skromno, svega nekoliko karabina s malom količinom municije, a ostalo su sačinjavale lovačke puške, poneki pištolj ili bomba. Ova stražarska odjeljenja obezbjeđivala su NOO-e, obavljavala kurirsku službu, davala vodiče i pratioce, najčešće preko pruge i ceste prema Kuniću i obratno. Jedna i druga straža sadejstvovale su s partizanskim jedinicama u akcijama. Na organiziranju ovih stražarskih jedinica radio je Ranko Vezmar. Po formiranju stražarske čete Komande mjesta Plaški on postaje komandir ove jedinice, a rukovođenje s općinskim stražama preuzima Mileta Vukas. Formiranjem Kotarskog NOO-a formira se i kotarska straža koja je u početku brojila oko pedesetak naoružanih partizana. Općinske straže su i dalje postojale, ali sa smanjenim brojem ljudstva i s manjim zadacima, koji su se sveli uglavnom na obezbjeđenje općinskih NOO-a i kurirsku službu u okvirima općina.

Pripreme i formiranje Komande mjesta Plaški

Komanda Kordunaškog vojnog područja zajedno s OK KPH Karlovac, KK KPH Plaški i štabom 3. bataljona KPO vrši se pripreme za formiranje Komande mjesta Plaški. U početku su se svi posebno angažirali **u** traženju pogodnih ličnosti s ovoga terena koje bi mogle uspješno organizirati vojno-pozadinske poslove. U jeku tih poslova otpočela **je** 4. neprijateljska ofenziva. S njome su procesi na formiranju Komande mjesta Plaški, njene stražarske čete i drugih pozadinskih organa na

ovom terenu bili usporeni, ali ne i zaustavljeni. Upravo tada se pokazala prijeka potreba za jednom vojno-pozadinskom ustanovom koja bi bila osposobljena da priskoči narodu u pomoć pri naletu jakih neprijateljskih snaga kada su operativne jedinice odbačene.

Četvrta neprijateljska ofanziva donijela je mnogo nedaća narodu ovog kraja.

Mnogi neprijatni događaji iz te ofanzive bili su još jedan podstrek da se ubrzaju pripreme za formiranje vojno-pozadinskih organa na ovom prostoru i što prije formira Komanda mjesta Plaški. U tom smislu je i Komanda 4. korpusa NOVJ preko 3. bataljona i općinskih NOO još u toku ofanzive tražila da im ovi dostave pregled zanatlija koji su se predviđali za popunu vojno-pozadinskih organa. Uporedo s organizacijom kotarskog i općinskih NOO-a vođena je početkom marta 1943. godine rasprava o kadrovima za Komandu mjesta. O ovome je 14. marta KK KPH Plaški pisao OK KPH Karlovac dajući neke konkretne prijedloge i ukazujući na svu složenost problema nastalih kao posljedica neprijateljske ofanzive, što će dobrim dijelom morati rješavati i Komanda mjesta zajedno s NOO-ima, političkim radnicima i jedinicama NOV na ovome terenu. Prema ocjeni KK KPH Plaški za komandanta mjesta tada je najbolje odgovarao Gajo Bunjevac. On je smatran jednim od najboljih poznavalaca situacije na terenu i najpopularnijom ličnošću kod čitavog naroda ovoga kraja, ali kao komandant bataljona nije mogao uticati na događaje u Plaščanskoj dolini i okolini kao što bi to činio na dužnosti komandanta Komande mjesta Plaški.

OK KPH Karlovac prihvatio je ocjenu KK KPH Plaški o politic» kom stanju i složio se s prijedlogom kadrovskog rješenja za Komandu mjesta. Međutim, tada se postavilo i pitanje komandanta 3. bataljona. Osim toga tada se ozbiljno razmišljalo o mogućnosti formiranja novih jedinica na ovome prostoru pa su se i za to tražila najbolja kadrovska rješenja. KK KPH Plaški, štab Kordunnaškog partizanskog odreda i Komanda kordunaškog vojnog područja smatrali su da bi na dužnosti komandanta 3. bataljona mogao najbolje odgovarati Dušan Kosanović Mudrak, operativni oficir 3. Omladinskog bataljona »Joža Vlahović« 4. (kordunaške) brigade. U tom smislu, u dogovoru s OK KPH Karlovac, Štab odreda je poslao i pismeni zahtjev Štabu 1. korpusa NOV Hrvatske. Odgovor je brzo stigao. Štab 4. korpusa nije mogao uputiti Dušana jer je baš tih dana primio dužnost komandanta 2. bataljona 4. brigade.

Prema rekonstrukciji događaja i sjećanjima Miće Pešuta, Gaje Bunjevca, Branka Sedlara i drugih, Komanda mjesta Plaški formirana je u prvoj polovini marta 1943. godine. Prvi komandant bio je Gajo Bunjevac, zamjenik Dušan Bunjevac Kolar i pomoćnik Nikola Čikara. Ostale dužnosti u početku nisu bile predviđene, jer upravo se za to nije tada ukazivala ni potreba. Ovakvo kadrovsko rješenje, iako se pokazalo dobrim, ubrzo je izmijenjeno. Polovinom aprila Gajo Bunjevac se vraća na svoju raniju dužnost, a Dane Latas preuzima dužnost komandanta Komande mjesta.

Do tada je bila formirana i stražarska četa Komande mjesta Plaški. Prvi joj je komandir bio Ranko Vezmar, a politički komesar Mića Opsenica Mićica. Obojica su radili na njenom formiranju. Četa je brojila oko 80 boraca naoružanih karabinima i s tri puškomitraljeza. To su bili uglavnom borci s dužim partizanskim stažom, fizički slabiji za napore u brigadama među kojima je bilo dosta ranjavanih i u dosadašnjim borbama.

Partizanske radionice i poduzeća

Tokom aprila formirane su i partizanske radionice pri Komandi mjesta Plaški. U početku su osnovane obućarska i krojačka radionica, a ubrzo zatim i brijačnica. U obućarskoj radionici u početku su radila tri borca, a dolaskom 5. brigade na ovaj teren i još nekih jedinica njihov broj se povećao na pet, a povremeno ih je bilo i više. Većinom je ova radionica obavljala posao za jedinice odreda i brigada, kada bi se one nalazile na ovom terenu. U krojačkoj radionici u početku su radila 2 borca, a kasnije se i njihov broj povećao. A bilo je dosta slučajeva da su neki povremeno dolazili, sašili što im treba i opet se vraćali u svoje jedinice. To su najčešće činile brigade iz Osme i drugih divizija koje su dolazile na ovaj teren. Brijačnica je bila stalno otvorena i u njoj su radila dvojica boraca, nekad na smjenu, a više puta i po čitav dan i noć, kada je to trebalo. Ove radionice posluživale su i civile kada god je to bilo moguće.

Potkraj aprila s radom su počele pekara i mesnica. U pekari su radila 4 borca na smjenu, a u mesnici 2 mesara i 1 nabavljač stoke. Ovdje su i građani Plaškog i okoline mogli kupiti meso i kruh. Novčane jedinice su važile one koje su na ovom terenu bile u opticaju. To su bile talijanska lira i kuna NDH. Inače, mesnica i pekara su najviše radile za potrebe jedinica NOV, NOO-a i drugih pozadinskih institucija na ovom terenu. Bilo je dosta slučajeva kada su u ovaj kraj dolazile izbjeglice iz Gorskog kotara, Hrvatskog primorja, Korduna i Like pa ih je trebalo prihvatiti i za izvjesno vrijeme hraniti. Njihovo snabdjevanje hranom najčešće se vršilo preko pekare i mesnice, a ponekad su one organizirale za izbjeglice i spremanje hrane. Kada su se izbjeglice zadržale duže u ovom kraju, onda su upućivane na ishranu i smještaj po selima Plaščanske doline.

Pored ovih radionica radilo je i pet manjih poduzeća što je tada predstavljalo osnovnu industrijsku proizvodnju u ovome kraju. Električna centrala na rijeci Dretulji koja je ostala neoštećena po povlačenju talijanskih jedinica iz Plaškog, je odmah stavila pod svoju upravu Komanda mjesta Plaški. Ona je davala osvjetljenje za čitavo mjesto, kao i za sve partizanske komande i ustanove koje su stalno boravile ili povremeno se zadržavale u Plaškom. U sastavu centrale radila su i dva mlina gdje se danonoćno mljelo žito za potrebe jedinica NOV i drugih ustanova NOP-a, kao i za čitav narod ovog kraja. Sve tri pilane nasta-

vile su s radom odmah po povlačenju Talijana, ali sada pod upravom Komande mjesta Plaški. Na ovim pilanama u vrelu Dretulje, Jezeru i Ličkoj Jesenici bilo je zaposleno oko 50 radnika koji su radili u smjenama. Rezana građa uglavnom se otpremala za izgradnju zemunica **u** koje se smještala rezerva hrane za jedinice NOV i naroda. Jedan dio građe dodjeljivan je za izgradnju »bajti« onim porodicama koje nisu bile **u** stanju same da je nabave. Dosta građe je slato i drugim općinama, odnosno komandama mjesta na Kordunu, čije su potrebe bile u to vrijeme daleko veće nego plaščanske. Na ovim pilanama građu su rezali za svoje potrebe i mnogi privatnici. Među ovima se znao naći i pokoji švercer uprkos žestokoj borbi koju je protiv njih najviše vodila upravo Komanda mjesta i njeni organi. Tako je Komanda mjesta Plaški odmah po svom formiranju postala nosilac općedruštvene privrede, što je **u** ovom kraju ličilo na pravi »ratni komunizam«. Ovakva privredna djelatnost odvijala se do kraja NOR-a, s većim ili manjim intenzitetom, zavisno od situacije na bojnom polju i aktivnosti neprijatelja.

Stabiliziranje kadrova i proširenje djelatnosti Komande mjesta

Polovinom jula 1943. godine izvršena su nova kadrovska pomjeranja u Komandi mjesta Plaški. Na molbu Kordunaškog vojnog područja, GŠH uputio je za komandanta Komande mjesta Plaški Miću Pešuta, a za zamjenika Nikolu Komadinu.

I ranije, a sada još više, uočeno je da su česta pomjeranja rukovodećih kadrova u Komandi mjesta Plaški imala za posljedicu stagnira-» nje nekih poslova, pa i zanemarivanja. A inače politička situacija na njenom prostoru bila je takva da se moralo vrlo brzo reagirati na svim područjima njene djelatnosti, posebno u borbi protiv švercera i neprijateljske obavještajne službe. Organiziranje privredne djelatnosti, saobraćaja, veze, zdravstvenog zbrinjavanja naroda i jedinica NOV, snabdjevanje, mobilizacija i drugo, ma koliko da su bili i zadaci KK KPH Plaški, kotarskog i općinskih NOO-a, kao i OK KPH Karlovac i ONOO za Kordun, na njima se dobrim dijelom morala angažirati i Komanda mjesta Plaški pa je taj rad trebalo više usmjeravati i koordinirati. U to vrijeme i zadaci na svim ovim poljima u mnogome su se povećavali, posebno u borbi protiv neprijateljske djelatnosti na slobodnoj teritoriji i stalnih prijetnji da se ponovo vrati u Plaščansku dolinu. Tada se mnogo radilo na mobilizaciji ljudstva za Plaščanski partizanski odred i njegovom formiranju, prikupljanju žita s »vakantnih« posjeda i ugroženih inokosnih imanja, organiziranju teritorije za obranu zajedno s operativnim jedinicama. Upravo takva situacija je nalagala da kadrovi na ovim dužnostima ostaju duže kako bi ih upoznali, a tako je u kasnijem periodu i postupljeno uz manje izmjene kod dužnosti zamjenika komandanta i nekih koje nisu bitno uticale na rad Komande.

U augustu 1943. Komanda mjesta se popunjava s referentom saniteta, referentom za saobraćaj i veze i još nekoliko kurira. Tada počinje

s »redovnim« radom i pošta u Plaškom. Pošto su osnovane pošte na cijelom Kordunu, dotadašnje relejne stanice bile su ukinute. Naredbom Komande kordunaškog područja od 15. augusta 1943. godine reguliran je rad pošta: »... sve vojne i civilne ustanove kao i razne organizacije primaju svoje pošiljke u najbližim poštama po svojim knjižicama i obrascu koji će im dostaviti pošta i to jedan ili dva puta dnevno, prema broju pošiljaka. Za to dužne su ustanove i organizacije odrediti jedno ili više lica i iste snabdjeti sa propisnom objavom i žigom dotične ustanove koje će primati i predavati pošiljke na poštama. Sve pošiljke za privatna lica u gradovima, selima i zaseocima preuzimaju kotarski, općinski, mjesni ili seoski NOO, svi na poštama. Primljene pošiljke NOO su isporučivali preko svojih nižih odbora ili povjerenika adresantima.

Privatne pošiljke za partizane preuzimaće njihove jedinice, zajedno sa službenim pošiljkama...«

Djelovanje pošte bilo je pod neposrednim rukovodstvom Komande mjesta koja je davala za nju i redovno obezbjeđenje. Pošta je radila na ovom terenu sve do zimske ofanzive 1944. godine kada je neprijatelj uništio čitave instalacije i zapalio zgradu.

Potkraj augusta 1943. sastav Komande mjesta Plaški izgledao je ovako: komandant Mića Pešut Okaš, pomoćnik komandanta Nikola Komadina, zamjenik komandanta Dušan Bunjevac Kolar, referent saniteta dr Ivan Sladkov i referent za saobraćaj i veze Đoko Stjepanović.

Pri komandi mjesta bilo je 5 kurira. Pored ovih svaki općinski NOO, KNOO, KK KPH Plaški, seoski NOO-i, radionice i pilane imali su svoje kurire. Na pošti su radili telefon, telegraf, otprema i prijem pošiljaka.

Stanje radionica pri Komandi mjesta bilo je tada slijedeće: 1 obućarska s 5, 1 krojačka s 3, 1 brijačnica s 2, 5 kovačkih s 12 i 3 pilane s oko 50 radnika. Ove radionice su radile gotovo čitavo vrijeme do kraja rata, ali s promjenljivim brojem radnika, Kasnije su neke od njih prešle u nadležnost kotarskog NOO, uglavnom pilane i neke kovačke radionice, a neke su još formirane u nadležnost NOO-a.

Brojno stanje stražarske čete Komande mjesta kretalo se od 80 do 100 boraca. Četa je imala tri voda, vodovi su imali po tri odjelenja. Njeno brojno stanje i naoružanje 19. septembra 1943. godine prema pregledu brojnog stanja i naoružanja stražarskih jedinica Komande područja Kordun, izgledalo je ovako: komandno osoblje 12, partizana 68, pušaka jugoslavenskih 31, pušaka talijanskih 26, pušaka francuskih 10, pušaka ostalih 6, pištolja 7, municije jugoslavenske 945, municije talijanske 510, municije ostale 405, municije mitraljeske 240, bombi defanzivnih 16, puškomitraljeza talijanskih 1, puškomitrtaljeza ostalih 4.

Prema jednom izvještaju iz augusta 1943. godine sastav i raspored pojedinih straža ove stražarske čete izgledao je ovako: Kunić 11, Podhum 7, Komanda mjesta Plaški 25, Lička Jesenica 11 i Saborski 11 stražara.

Prema izjavi Bože Grbe, Mane Brdara i još nekih drugova, sastav ovih straža bio je promjenljiv. U Saborskom i Ličkoj Jesenici one su obično bile najvećeg sastava, a nekada i u Kuniću. To je uglavnom zavisilo od date situacije. Prema potrebi straže su bile naoružane i s puškomitraljezima, neke su čak imale i po dva.

Borba protiv švercera i špijuna

Od aprila do kapitulacije Italije vodila se žestoka borba protiv švercera i neprijateljske obavještajne službe koja je preko talijansko-četničkih formacija iz Josipdola prodirala na slobodnu teritoriju, a preko talijansko-ustaških prema Ogulinu i Bihaću, pa i prema Zagrebu, Sušaku, Beogradu i Splitu. Četnici su iz Josipdola i Selca preko švercera često poručivali da će se oni ponovo vratiti u Plaščansku dolinu preteći mnogim partizanskim porodicama i pojedincima. Slične poruke slali su i pripadnici oružanih formacija NDH. I jedni i drugi su upravo preko švercera, a i na drugi način, bili dobro obaviješteni o stanju na slobodnoj teritoriji. Mile Miletić, raniji načelnik općine u službi NDH u Plaškom i Đuro Vidaković, komandant četničkog bataljona u više navrata su pregovarali s talijanskim vojnim vlastima i predstavnicima Glavnog stožera hrvatskog domobranstva da ih pomognu s jačim vojnim snagama kako bi povratili Plaščansku dolinu, čemu ovi nisu mogli udovoljiti.

Da bi se othrvali pritisku švercera i obavještajne službe neprijatelja, Komanda mjesta Plaški je i glavninu svojih obezbjeđenja, zajedng s operativnim jedinicama NOV na ovome terenu, usmjerila u tim pravcima. Stražarska četa je često postavljala i posebne zasjede prema Josipdolu, na Kapeli i od Saborskog prema Poljanku. U najviše slučajeva šverc se odvijao preko ustaško-četničkih porodica, a i niza drugih pojedinaca koji su svjesno ili nesvjesno, baveći se time, bili u ulozi neprijateljskog obavještajca.

I naša obavještajna služba također je koristila neke švercere preko kojih je dobijala dragocjene podatke o neprijatelju. I druge organizacije NOP-a su imale »svoje« ljude na terenu kojeg je kontrolirao neprijatelj, pa čak i u njegovim oružanim formacijama, organima vlasti NDH i drugim punktovima preko kojih su provodili svoju agitaciju. U svemu ovome Komanda mjesta imala je vrlo delikatnu ulogu. Ona je morala da javno nastupa kao predstavnik NOP-a na svim linijama. Organizirala je i kontrolirala sva komuniciranja u oba pravca, izdavala propusnice i kontrolirala dokumenta drugih organa s kojima su se pojedinci kretali s partizanske teritorije na teritoriju koju je kontrolirao neprijatelj i obratno; izdavala je dozvole za trgovinu na slobodnoj teritoriji, pratila sve što se »kupi i proda«; davala izvoznice za građu, prehrambene artikle i drugo. U toj situaciji velike potrage za izmjenom dobara, borci stražarske čete morali su biti dobro obučeni za kontrolu tog posla i vrlo oprezni u postupcima s takvim ljudima.

Istina ovaj posao je četi bio znatno olakšan time što su se na položajima prema Josipdolu, a i prema Bihaću, nalazile vrlo često jake snage 8. divizije ili Plaščanskog partizanskog odreda.

Kapitulacijom Italije i razbijanjem domobranskih formacija u Oštarijama i četničkih na Kapeli, mnoga ranije uspostavljena poznanstva i prijateljstva preko švercera su nestala, a time i znatno smanjeno djelovanje neprijateljske obavještajne službe ovim kanalima. Neprijatelj je dalje nastojao da stvori nove i obnovi stare veze, jer je još uvijek ostalo nekoliko »hrabrijih« švercera koji su nalazili načina da dođu do »zarade« ovim putem. Novije veze preko švercera stvarane su nešto više na terenima općina Modruš i Josipdol, ali ovi su bili daleko oprezniji pa se gotovo nisu ni primjećivali, naročito nekoliko mjeseci po kapitulaciji Italije. Kasnije se i neprijatelj na ovome terenu više angažirao pa je i »švercerska« djelatnost ojačala. Međutim, kako su se u to vrijeme izvodile borbene operacije većih razmjera prema Oštarijama i Ogulinu, to je i kontrola ovoga terena od strane jedinica NOV bila veća pa je vršljanje švercera sprečavano efikasnije i gotovo onemogućeno. Zbog toga neprijatelj ubrzo mijenja taktiku obavještajne djelatnosti prema slobodnoj teritoriji. Da bi došao do potrebnih podataka o snagama NOP-a, neprijajatelj se sve više služi borbenim dejstvima protiv naših jedinica. Ovo čini dijelom zbog jake blokade naših snaga na tome pravcu, a i zato što su podaci dobijani preko švercera ili drugim kanalima često bili varljivi, čak i namjerno, a mogućnosti za njihovo provjeravanje bile su vrlo ograničene. To se pokazalo i za vrijeme drugog zasjedanja ZAVNOH-a, jer se prema neprijateljskim reagiranjima ne bi moglo zaključiti da je imao tačne podatke što se dešava u Plaškom.

Obezbjeđenje II zasjedanja ZAVNOH-a

Desetak dana pred zasjedanje ZAVNOH-a, Komanda mjesta Plaški dobila je — prema izjavi Miće Pešuta — i pismeno naređenje od Komande kordunaškog područja da u zajednici s KK KPH Plaški, kotarskim NOO Plaški i nekim drugovima posebno zaduženim od OK KPH Karlovac izvrši sve neposredne pripreme za obezbjeđenje rada toga skupa. Najveći dio ovih zadataka za Komandu mjesta sastojao se u organizaciji prihvata i ishrane vjećnika i gostiju, uređenja prostorija za skupštinu, neposrednog obezbjeđenja zasjedanja, ličnog obezbjeđenja pojedinih vjećnika i drugih zadataka koji su bili vrlo obimni. Slična uputstva dobili su KK KPH Plaški i KNOO. Na zajedničkom sastanku izvršena je i podjela zadataka. Na tom sastanku određene su kuće za smještaj vjećnika, a onda su posebne ekipe obišle svaku prostoriju, razgovarali s domaćinima i najavili mogućnost smještaja »nekih partizana kod njih«. Kada je dobijen spisak učesnika, izvršen je i pojedinačni njihov raspored po kućama. Na vrijeme su bile određene i patrole koje su nekoliko dana ranije povremeno obilazile kuće i domaćine za prihvat gostiju. Većinu ovih zadataka obavljala je stražarska četa.

Kada su vjećnici stigli, dati su im vodiči koji su ih zajedno s predstavnicima KK i OK, kao domaćinima, odveli na odmaranje tamo gdje su bili određeni. Nekima je dato i lično obezbjeđenje bilo kao straža ili se redovno patroliralo u neposrednoj blizini njihovog smještaja. Organizirano je i posebno dežurstvo.

Ishrana vjećnika i gostiju organizirana je kombinirano. Oni drugovi koji su spavali po kućama, tamo su se uglavnom i hranili. Za one kojima je smještaj bio zajednički, hrana je kuhana po kućama i služena kao i ostalim partizanima. Radila je i posebna partizanska kuhinja pa se moglo i tu nahraniti, ako je nekome nedostajalo hrane tamo gdje je bio određen na spavanje. Uređenje prostorija bilo je više zadatak KK KPH i KNOO nego Komande mjesta, mada je ona i na ovome zadatku ponijela najviše tereta. Istina, na ovome zadatku angažirani su i neki civili s terena, ali u tome su učestvovali i borci iz stražarske čete i neki članovi Komande mjesta.

Dok su se prema Ogulinu nalazile na položajima Tounj — Košare — Josipdol — Modruš dvije brigade 8. divizije, a jedna na »odmoru« u Ličkoj Jesenici i Saborskom, te dva bataljona Plaščanskog partizanskog odreda u Plaščanskoj dolini, neposredno obezbjeđenje zasjedanja vršili su Komanda mjesta i njena stražarska četa. Taj zadatak je besprijekorno izvršen. Kod mnogih vjećnika je bila organizirana straža, a da oni za to **možda** nisu ni znali. Tamo gdje nisu bile straže, teren je kontroliran patrolama. Ova predostrožnost je bila nužna, jer se još uvijek po okolnim šumarcima nalazio poneki četnik odmetnik, a postojala je opasnost i od njemačkih »trupova« da i pored dobrog spoljnog obezbjeđenja izvrše prepad.

Mobilizacija ljudstva za NOV

Već 18. aprila 1943. godine OK KPH Karlovac uputito je i opću direktivu za »sprovođenje potpune mobilizacije na terenu kotara Plaški«. Po ovoj direktivi trebalo je urediti spiskove i u sporazumu s NOO-ima formirati mobilizacijsku komisiju u koju su trebala da uđu jedan član iz NOO-a i dva iz vojske. Tako su u komisije za provođenje mobilizacije ušli Mića Pešut Okaš, Dušan Grba Dućan i po jedan drug iz općinskog NOO-a za teren općine na kojoj se provodi mobilizacija.

Mobilizacija je počela potkraj maja pod parolom popune jedinica 8. kordunaške diviziije. U početku je bilo poteškoća oko nekih administrativnih pitanja jer se smatralo da nije potrebno praviti nikakve spiskove, već da je dovoljno da Komanda mjesta i NOO-i izdaju proglase o mobilizaciji i da će obveznici sami dolaziti. Također ni agitacija nije sasvim dobro provedena. Zbog toga se ubrzo uočilo da čitava akcija oko mobilizacije neće ići onako kako su prvobitno zamislili KK KPH, Komanda mjesta i KNOO Plaški. U svemu tome bilo je i nedovoljnog poznavanja stanja na terenu, a neprijatelj je snažno djelovao izbacujući parolu da »partizani hoće sve što je bilo u četnicima otjerati u brigadu i negdje

dalje od Plaškog natjerati na neprijateljske bunkere da svi izginu«. Ovo neprijateljsko djelovanje se otkrilo tek kada je objavljena mobilizacija. Zato je i političko djelovanje bilo otežano, a i mnogi politički radnici su svoj dio zadatka oko mobilizacije dosta olako shvatili. Većina poslova bila je prepuštena komisiji za mobilizaciju Komande mjesta i nekolicini boraca iz stražarske čete koji su raznosili proglase ili usmeno obavještavali po selima o mobilizaciji. Prema ocjeni KK KPH Plaški ova prva mobilizacija je podbacila naročito u selima L. Jesenica, Saborski, Blata, Jezero, Draga i još nekim ispod Plaške glave. Četnici iz Josipdola i Selca u srpskim, a ustaško-domobranske formacije NDH u hrvatskim selima, razvijali su snažnu propagandu protiv NOP-a, posebno protiv odlaska u partizane. Onima koje nisu mogli »ubijediti« prijetili su internacijom porodica i uništenjem imovine, a njima su govorili da će ih pobiti kad ih uhvate. Mnogi nisu smjeli ni kazati za te prijetnje, jer su se plašili odgovornosti pred partizanskim vlastima, iako su duhovno bili uz NOP. Zbog toga su izbjegavali i susrete s patrolama Komande mjesta, a neki su se i skrivali kada bi ovi naišli, upućujući svoje ukućane da ih na neki način izgovore kako nisu kod kuće. Kad se na poziv odazvalo nekoliko desetina mladića, koji su se ranije pripremali da pođu u partizane, oni su ispričali sve što se zbiva po selima. Tek tada su KK KPH Plaški i Komanda mjesta sagledali svoje propuste. Zajedno s njima to su sagledali i drugovi iz OK KPH Karlovac, zaduženi za rad na ovom terenu.

Tako je prva mobilizacija uglavnom završena neuspjehom. Sada je KK KPH Plaški izvršio potpuniju analizu cjelokupnog političkog stanja na teritoriji Plaščanske doline i okoline, posebno u odnosu na mobilizaciju. Na osnovu toga nešto kasnije je izvršena svestranija priprema za novu mobilizaciju. Ona se izvodi u julu pod parolom formiranja Plaščanskog partizanskog odreda. I ovom mobilizacijom obuhvaćeno je samo nekoliko mlađih godišta. Pored toga izvršena je i »selekcija«, pa nisu pozivani ljudi s više sitne djece ili oni koji su u porodici imali više nesposobnih članova za rad, kao i oni čija su imanja spaljena, a porodice još nisu uspjeli da zbrinu i slično.

Ovoga puta unaprijed je provedena i agitacija, ukazano na ciljeve neprijateljske djelatnosti i neposrednije potrebe NOP-a na ovom terenu, opće principe mobilizacije i neke posebne momente koji se imaju u vidu prema situaciji pojedinih ljudi itd. Sada se odazvalo na poziv gotovo sve što je pozvano. Mnogi su našli za shodno da se jave i obrazlože svoje razloge, ne da neće ići već da još nešto porade kod kuće i da će se onda javiti. Takvih slučajeva bilo je mnogo i ljudi su se zaista kasnije sami javili. Time je narod Plaščanske doline i okoline dobio i političku bitku protiv neprijatelja ne samo na planu mobilizacije za NOV, već i daleko šire.

Polovinom novembra otpočela je opća mobilizacija na čitavom terenu ratnog kotara Plaški. Ona je provođena pod parolom formiranja Plaščanske partizanske brigade. Priprema i mobilizacija trajali su do polovine decembra. U tom periodu mobilizirano je preko 500 boraca koji su, uglav-

nom, popunjavali jedinice Plaščanskog partizanskog odreda. I ovoga puta neprijatelj je pokušao da omete mobilizaciju, ali je doživio poraz.

Naredna mobilizacija za jedinice NOV počela je polovinom januara 1944. godine i završena za samo nekoliko dana. Ova mobilizacija vođena je pod parolom popune jedinica Plaščanskog partizanskog odreda, jer se njegovo brojno stanje znatno smanjilo po formiranju Plaščanske brigade. Ovoga puta obuhvaćeno je ljudstvo »od devetsto treće do dvadeset šestog godišta i na dobrovoljnoj osnovi omladinci 27. godišta«. Primani su i mlađi koji su željeli dobrovoljno da stupe u NOV. Upućivanje u jedinice bilo je većinom po želji, stariji su obično ostajali pri Komandi mjesta u nekoj od radionica, stražarskoj četi ili u institucijama KNOO-a. Bilo je dosta i dobrovoljaca za brigade. Za omladince je formiran omladinski bataljon. Imao je oko 130 omladinaca koji su prošli obuku od 15 dana, a zatim raspoređeni u Plaščanski odred, Plaščansku brigadu, Omladinski bataljon 1. brigade 8. divizije ili u jedinice pri Komandi mjesta. Jedan broj ih je upućen i na Kordun radi formiranja omladinskih jedinica koje su trebale proći kraće kurseve partizanske milicije.

Prema izvještaju Komande mjesta Plaški mobilizirano je:

Općina	Pozvano	Odazvalo se	Privedeno	Dobrovoljno	A	B	C	D	Dezertera
Plaški	356	284	40	19	296	34	19	37	13
L„ Jesenica	334	290	15	110	270	38	10	16	26
Podhum	390	310	71	9	293	52	21	24	–
Kunić	216	198	77	6	192	24	6		
Saborski	8	8		2	7	1			
Ukupno:	1397	1090	203	146	1058	163	75	63	39

NAPOMENA: A = operativne jedinice, B = pozadina, C = stalno nesposobni i D = privremeno nesposobni. U ovoj mobilizaciji obuhvaćena su godišta od 1926. do 1903.

Pojere za dezerterima

i

Opća mobilizacija ljudstva u jedinice NOV sasvim je uspjela. Međutim, neprijatelj nije mirovao — htio je po svaku cijenu da spriječi daljnje procese učvršćivanja NOP-a. On je u prvoj polovini januara 1944. otpočeo dobro pripremljene borbene operacije protiv jedinica NOV u ovom regionu. Plaščanska dolina i okolina bila je prva na udaru. Narod je ušao u ješ jednu dugu i tešku zimu koju je trebalo preživjeti po šumama oko Plaškog i obližnjim selima Korduna. U operacijama oko Dubrava i Ogulina Plaščanski partizanski odred doživljava i prve ozbiljnije udare, dok je 3. bataljon desetkovan. Neprijatelj je 1. februara iznenadnim napadom od Huma i Kapele upao u Plaški i za vrijeme od dva i pol sata zapalio 19 kuća. U općini Podhum zapalio je zaseoke Bunjevce, Vuliće, Grahov-

ce, Egiće, Vukeliće, Sedlare, Stanice, Kokotoviće, Bunčiće, Drliće i nekoliko kuća u Vezraarima. U Kuniću je pohvatano nekoliko osoba, od kojih je dvojicu ubio i zapalio 12 kuća. Narod je tada izbjegao u šumu prema Močilima i Brdarima i to pod dosta jakom vatrom granata i mitraljeza pa je bilo i žrtava. Prema zapisniku KK KPH Plaški neprijatelj je tada zapalio 160 kuća i 140 štala te ostale gospodarske zgrade s njima, pronašao zemunice i opljačkao sve do čega je došao. Sijeno koje nije popalio odvezao je. KK KPH Plaški je tada odlučio da preostali narod ove dvije općine smjesti po selima drugih općina ovog i slunjskog kotara, a jedan dio stoke da se proda za kruh i sijeno, ali da se nešto blaga spasi za proljetne radove.

Ovim prodorom neprijateljskih snaga na slobodnu teritoriju Plaščanske doline i okoline nastupio je duži period vrlo oštrih zimskih operacija na ovome prostoru. Mnogi borci Plaščanskog odreda i brigade imali su nezbrinute familije. Oni s manjom djecom i starim roditeljima najčešće su napuštali jedinicu i lično potražili rješenja za smještaj. Čim bi to svršili, vraćali su se u svoje jedinice. A bilo je i onih koji su napuštali jedinice iz kukavičluka i neprijateljskih pobuda, ali broj takvih je bio daleko manji. Prema nekim podacima iz toga vremena, takvih je bilo 40—50 s čitavog ratnog kotara Plaški. Za njima je tragala stražarska četa Komande mjesta, pa i neke jedinice Plaščanskog partizanskog odreda. Neki od ovih su uspjeli pobjeći i za Beograd, a neki su se kasnije javno pridružili neprijatelju.

Dezerterstvo je tada bilo jedan od ozbiljnih problema. Zato je KK KPH Plaški, zajedno s Komandom mjesta, angažirao i omladinsku organizaciju, posebno otresitije omladinke koje su na skupovima i u zbjegovima otvoreno istupale protiv dezertera, nazivajući ih kukavicama. Ovakav način istupanja imao je rezultata. Mnogi su se dezerteri postidjeli svojih postupaka i sami došli u jedinice. Najveći problem se u potjeri za dezerterima pojavio onog momenta kada je štab Plaščanskog partizanskog odreda opomenuo Komandu mjesta Plaški da ne dira njihove borce. Nije bio rijedak slučaj da je sam komandant odreda govorio kako je to njihov problem i da će oni sami prikupljati svoje borce. Ovaj stav štaba Odreda, odnosno njegovog komandanta dobro je došao borcima stražarske čete Komande mjesta jer se time i dio njihovog zadatka u potjeri za dezerterima znatno smanjio. Neki drugovi iz Komande mjesta i KK KPH Plaški, vjerujući komandantu Odreda, smatrali su takav stav prihvatljivim jer je ovaj prostor bio i teritorija ovog Odreda, pa je bilo normalno da oni vode brigu o svojim ljudima. Tek kada je štab Odreda prešao k neprijatelju, uzroci dezerterstva su bili jasniji pa je taj problem kasnije svestranije sagledavan kako od strane KK KPH Plaški, tako i operativnih jedinica koje su se popunjavale s ovog terena.

Krajem jula Odred je rasformiran. Veći broj njegovih boraca prekomandovan je u jedinice 8. kordunaške divizije. Nešto starijih boraca ostali su u stražarskim jedinicama Komande mjesta i po radionicama kotarskog NOO-a, a nekoliko ih ,je opet dezertiralo. Međutim, ovi su ubrzo prikupljeni u stražarsku četu gdje je izvršena selekcija zdravih i bo-

lesnih i sve što je ocijenjeno sposobnim za operativne jedinice, upućeno je u brigade. Time je u stvari i problem dezerterstva bio riješen gotovo do kraja NOR-a. Ostalo je još svega nekoliko »profesionalnih« dezertera koji su izbjegavali jedinice najviše iz kukavičluka.

Po formiranju obrambenih položaja prema slobodnoj teritoriji Plaščanske doline i okoline na Trojvrhu početkom februara 1944. godine, neprijatelj je ubrzano razvijao svoju obavještajnu službu, obnavljajući stare i tražeći nove veze u velikim selima. Među ovima je bilo i dezertera koji su se kao takvi kasnije i legitimirali u pročetničkom puču od 15/16. maja 1944. Povremenim upadima na slobodnu teritoriju neprijatelj je stvarao lične kontakte s njima i tako dobijao potrebne podatke. I ovom prilikom neprijatelj je obilno koristio švercere kao obavještajce. Jedan i drugi kanal neprijatelj je kontrolirao povremenim ispadima i tko mu nije odgovarao, nije prezao ni da ga likvidira.

Obezbjeđenje prema Trojvrhu

Period gotovo do kraja NOR-a bio je vrlo težak, kako za rad Komande mjesta, tako i za rad svih drugih kotarskih i općinskih institucija NOP-a. U povremenim ispadima neprijatelja dolazilo je do vrlo oštrih sukoba, a često i do većih i dužih okršaja. Neprijatelj je s Trojvrha i Mudrić-glavice osmatrao sve pokrete na većem dijelu slobodne teritorije. Nije se mogla organizirati gotovo ni jedna masovnija akcija ili moba na obradi »vakantnih« posjeda, a da to neprijatelj s Trojvrha nije uočio. Tada je obično intervenirao oklopnim jedinicama, artiljerijskom i mitraljeskom vatrom ili avionima. Zbog toga se većina pošlo-* va odvijala noću. Obezbjeđenje je obično davala stražarska četa Komande mjesta, ukoliko nije bilo drugih jedinica na položajima prema neprijatelju.

Po izbijanju četničkog puča u Plaščanskom partizanskom odredu rad Komande mjesta i drugih kotarskih i općinskih ustanova postaje još teži, a često i gotovo nemoguć. Od tada neprijateljski ispadi postaju još češći, vođeni ljudima koji su dobro poznavali ovaj teren i mjesta smještaja partizanskih institucija. Njemačko-ustaške snage vršile su ispade obično danju ili u ranim jutarnjim satima. Borbe su trajale i po nekoliko dana. Četnici su upadali noću vršeći brze i kratke prepade na ustanove i pojedine ličnosti. Jedan od takvih napada izvršen je 23/24. septembra 1944. godine na KNOO i Komandu mjesta Plaški koji su se tada nalazili u Plavča-Dragi. I pored snažnog otpora četnici su uspjeli zarobiti 3 naša stražara i zaplijeniti arhivu kotarskog NOO-a.

Posljednja ratna zima

Približavala se i naredna zima. Situacija je za narod postajala sve teža. Neprijatelj je vršio gotovo svakodnevne pritiske na slobodnu teritoriju iz više pravaca. Noću 8/9. novembra neprijatelj ponovo napada Ko-

mandu mjesta, ali ovoga puta bez većeg uspjeha. Ujutro je krenuo s jačim snagama u »krstarenje« po slobodnoj teritoriji, ali se brzo morao povući pod pritiskom naših snaga. Međutim, i tada je uspio da zapali 20 kuća u Tuku i Latasovu Brdu. Ubrzo je poslije toga Štab 8. divizije donio odluku da se neprijatelj s Trojvrha protjera prema Ogulinu. To je uporno tražio i narod ovog kraja. Napad je izvršen 23. novembra. Glavni teret borbe nosila je Plaščanska brigada. Poslije dvodnevnog okršaja neprijatelj je likvidiran.

Narodu je malo laknulo, ali ne za dugo. Neprijatelj je prikupio nove snage, ponovo izbio na Trojvrh i tu se utvrdio. Njemu je taj položaj bio neophodan jer je time obezbjeđivao cestu Zagreb — Josipdol — Senj i željezničku prugu Zagreb — Rijeka. Osim toga, vršio je pritisak na slobodnu teritoriju Plaščanske doline i okoline izvodeći povremeno ofanzivne akcije protiv snaga NOV. Zbog toga je na ovom terenu ostala Plaščanska brigada gotovo do kraja 1944. kada se prebacuje k Bihaću radi likvidacije neprijateljskog uporišta u Vagancu i obezbjeđenja slobodne teritorije na tom pravcu.

Shvaćajući svu težinu svoga položaja, jer je morao po svaku cijenu da održi komuniciranje s jadranskom obalom, neprijatelj je uporno nastojao da izbaci snage NOV s ovog prostora. Borbe su vođene svakodnevno. Otuda je ova bila i najteža ratna zima za narod ovog kraja. Morao je i ove zime potražiti sklonište u šumama oko Plaščanske doline i susjednim selima slunjskog kotara. Neprijatelj se 12. februara povukao iz Plaškog i narod se povratio zajedno s Komandom mjesta i drugim pozadinskim ustanovama. Međutim, upadi neprijatelja i dalje su vršeni. Tako je njih oko 200 ponovo došlo do Tuka i u Liscu zapalili nekoliko stogova sijena i kuća.

I ova zima je bila hladna i s velikim snijegom, ali narod je ipak izdržao. Došlo je i proljeće 1945. godine. Poslije bihaćke operacije naišle su jače snage NOV i zajedno s jedinicama 8. divizije težište svojih dejstava usmjerile preko Slunja ka Karlovcu. Neprijatelj je prisiljen da 10. aprila napusti Trojvrh. Plaščanska dolina i okolina tada postaju slobodni od uobičajenih ispada s te strane. Ubrzo je zauzet i Ogulin. Time je za narod Plaščanske doline i okoline rat bio završen.

Milan Pešut

PUCNJI POD TROJVRHOM

Kada su umukli i posljednji tutnji topovskih kanonada, tamo negdje iza Trojvrha i Josipdola, jedna usamljena djevojka tiho i neopaženo se domogla prvih kuća potkapelskog gradića Plaškog. Njenom neprimjetnom približavanju pomogao je, bez sumjne, i opći metež stvoren bučnim povratkom naroda i stoke, koji su još zorom i s prvim plotunom mitra-

ljeza izbjegli u Kapelu, a dijelom i na drugu stranu u Podhum, Kneju i još dalje prema Toboliću i Močilima. Sada, pošto je neprijatelj bio potisnut, sve se to u rastrzanoj koloni vraćalo kući.

Ovaj događaj, kao i bezbroj proteklih, bio je popraćen onim neizbježnim dozivanjem, rikom stoke, lupom natovarenih seoskih kola, dječjim plačem, najčešće i lelekom nad prizorima demoliranih i spaljenih zgrada. To je posebna atmosfera u kojoj je svako obuzet samim sobom.

Upravo to i takvo stanje pomoglo je i djevojci da se bez teškoća pomiješa s grupom izbjeglica, koja se preko Starog Sela vraćala u Plaški, a da joj nitko nije obratio pažnju. Kontakt s ovim narodom ona je smatrala svojim uspjehom. Jer, krenuti iz Karlovca, probiti se kroz položaje koje već mjesecima drže jedinice 8. kordunaške udarne divizije i Plaščanskog partizanskog odreda pa stići oko 20 km u dubinu oslobođene teritorije kroz koju patroliraju partizanske straže i jedinice PPK, nije bilo lako. Sad je, zaista, mogla da odahne i kaže da je prva etapa njenog riskantnog puta bila uspješno prijeđena.

U ovom prohladnom sumraku ranog proljeća ratne 1944. godine, kada se na svakom koraku osjećao zadah minulih i nagovještaj novih neprijateljskih ofanziva, pojava jedne dvadesetogodišnje, naoko seoske djevojke u izbjegličkoj koloni, nije mogla da izazove podozrenje. Istina, kada bi nekom bilo do toga da je bolje zagleda, mogao bi možda otkriti izvjesne »neseoske« kretnje, koje odudaraju od sredine u kojoj se sada našla. To je bilo sve. No, kome je sada bilo do takvih istraživanja. Pogotovo što se sva druga obilježja kao što su kožni opanci, crne vunene čarape, isto tako crna vunena suknja domaće izrade, bijela lanena bluza s dugačkim rukavima, crni prsluk bez rukava i zelenkasta marama što. je djevojka imala na sebi, spadaju u ličko-kordunaški, ali onaj tipični plaščanski ratni kolorit. Pretrpana, vezena torba i korbač koji je, ne zna se zašto, nosila u rukama, potpuno su je uklapali u svakodnevni ambijent potkapelskih sela. To što su iza zelenkaste marame provirivali čuperci riđe kose i što je djevojčino lice ovlaš bilo osuto pjegama, nije trebalo da bude zazorno. Jer, iako rijetki i netipični, ovakvi fenomeni mogu se sresti na Kordunu, u Gorskom kotaru i Lici. Inače njene prodorne plave oči odavale su utisak odvažne ličnosti koja se duboko saživjela s ratnim tegobama.

Pitanje je da li su ovi detalji uopće važni, pogotovo u veoma delikatnom vrtlogu ratnih događaja. Oni u odnosu na šira zbivanja doista čine beznačajne sitnice. Ali svaki događaj ima svoje uzroke, motive i svoju prethistoriju.

Proljeće 1944. godine pod Kapelom

Objašnjenje pojave ove djevojke u Plaškom treba tražiti u okolnostima vezanim za vrijeme i mjesto zbivanja. S proljeća te godine neprijatelja već počinje hvatati panika bliskog poraza. Shvaćajući to, udružene okupatorsko-kvislinške formacije pokušavaju da nađu putove za bjek-

stvo i odstupanje. Pri tome se formalno takmiče u okrutnostima kako da zadaju što teži udarac NOP-u i da narodu nanesu nesreću. S druge strane ovaj teren zbog svog geografskog, dakle prvenstveno strategijskog položaja, predstavljao je tada, a i kasnije, poseban interes za neprijatelja. Ovo područje koje sijeku značajne željezničke i cestovne komunikacije kao što su Zagreb — Karlovac — Rijeka, Zagreb — Karlovac —• Split, Karlovac — Senj i druge, mogle su da posluže kao odstupnica većim njemačkim snagama iz područja Dalmacije i Sredozemlja prema sjeverozapadu. Istovremeno to je bila nada za spasenje većih četničkih formacija koje su se već prikupljale iz zapadne Bosne, Dalmacije i Like u oblast Knina. Posebnu važnost predstavljao je ovaj teren za ustaške jedinice locirane na pravcu Ogulin — Karlovac (33. ustaška bojna) koje su imale zadatak da, držeći ove komunikacije, štite direktno prilaze Karlovcu i Zagrebu i da uništavaju sva materijalna dobra koja bi mogla poslužiti NOP-u. U tom cilju bili su formirani posebni »sektori« ustaške obrane za vršenje diverzantsko-terorističkih akcija. Na teritoriju ustaške države bilo ih je devet. U pravcu potkapelskih naselja, na tromeđi Gorskog kotara, Korduna i Like, sinhronizirano su djelovala tri: sektor za Gorski kotar kojim je iz Ogulina upravljao zloglasni Josip Tomljenović, sektor za Liku pod komandom ratnog zločinca Delka Bogdanovića iz Gospića i sektor za Kordun kojim je iz Karlovca komandovao ustaški major Hajdinović. Uz druga zlodjela, pripadnici ovih formacija bavili su se ubacivanjem agenata na oslobođenu teritoriju i diverzantskih grupa — »trupova«. Duže vremena te ustaške snage, potpomognute njemačkim trupama, činile su žestoke napore da pošto-poto očuvaju ove linije, da potisnu i unište jedinice NOV na čitavom ovom području.

Sastavni dio toga plana bila su nastojanja da se nanese što veća šteta i, naprosto, da se likvidira partizanska pozadina, tada velika i kompaktna oslobođena teritorija dijela Korduna, Like i Gorskog kotara. Otuda i veliki interes za lokaciju vojnih komandi i ustanova na trouglu Plaški — Slunj — Plitvička jezera — Otočac — Brinje — Drežnica, za narodnooslobodilačke odbore, partijske komitete, vojna skladišta, zemunice s hranom, za stanje putova, za partizanske bolnice i druge objekte kojih je na ovim terenima bilo dosta tokom čitavog rata.

Po nekim gestama moglo se osjetiti da je neprijatelj raspolagao podacima da se u rejonu Plaškog i Slunja nalazi više značajnih institucija NOP-a pa čak i neki dijelovi ZAVNOH-a. Također je mogao pretpostaviti da se preko ove teritorije održavaju veze između partizanskih štabova u drugim krajevima Jugoslavije (Bosna, Slovenija) što je s obrambene tačke gledišta za neprijatelja bilo osobito važno. Neprijatelj je, bez sumnje, znao da se u Plaškom nalazi Kotarski Komitet, Kotarski narodnooslobodilački odbor, Komanda mjesta, štab 3. plaščanske brigade, prihvatne ambulante, Intendantura i druge prištabske ustanove.

Ali, trebalo je tačno utvrditi gdje je koja od ovih važnih partizanskih ustanova smještena, kakav je režim njihovog čuvanja i obezbjeđenja, kojim pravcem se kreću te ustanove i narod u trenucima odstupanja, tj kad se na oslobođenu teritoriju vrši intenzivni pritisak jačim snagama, kakvo je obezbjeđenje putova u dubini oslobođene teritorije, kojim pravcima se održavaju veze između Hrvatske i Slovenije, kao i niz drugih pojedinosti od kojih može zavisiti uspjeh i efikasnost planiranih akcija neprijatelja.

Pored logičke zainteresiranosti Gestapoa, Abvera i njemačkih komandi, na saznavanju tih važnih pojedinosti revno su se angažirale i ustaške posadne jedinice.

Uz te, »standardne« ustaško-njemačke snage, iznenada u proljeće 1944. u Plaščanskoj dolini pojavila se nova neprijateljska grupacija. U nastojanju da narodnooslobodilačkom pokretu ovoga kraja, pa i šire, zada odlučujući udarac Meldekopf (punkt Abvera u Karlovcu) odlučio je da aktivira i na svojevrstan način legalizira svoje, dugo godina izgrađivane, agente. Radilo se o ljudima koji su postupno usmjeravani i infiltrirani u partizanske vojno-političke ustanove, pa su neki vremenom dospjeli na dosta visoke funkcije. Sef ovog Abverovog punkta u Karlovcu folksdojčer Fridrih Peške, koji je godinama vješto stvarao i rukovodio agenturom, ocijenio je da je došao trenutak kada će njegovo trud dati najbolje rezultate. Pozicije svoje agenture on je želio iskoristiti u cilju »prevrata« nacionalističkog karaktera i transformiranja narodnooslobodilačkog pokreta u četnički.

Desna ruka Peškea i pomoćnik za rad prema Plaškom i još dublje prema Kordunu i Lici bio je Aleksandar Santić (pseudonim Aleksandar, Seifert). Njemu je u tom poslu pomagao i Oto Lenuci, pećar iz Karlovca. Obojica su tih kritičnih mjeseci često boravili u Ogulinu. Mnogo puta viđeni su u društvu Tomljenovića, pa se svako ubacivanje agenata na oslobođenu teritoriju moglo dovesti u vezu s njihovim dolaskom u Ogulin i Oštarije.

Peške je imao dosta dobrih agenata koje je uspio plasirati na oslobođenu teritoriju i u partizanske redove. Ipak jedan od najvažnijih njegovih agenata, koji je mnogo postigao, ali i zbog koga je poslije finalnog neuspjeha Peške degradiran, bio je Joco Eremić. Njega je Peške zavrbovao u Karlovcu, davno prije nego što je upućen u partizane. Držeći se striktno izgrađene legende i plana nastupanja, Eremić je do proljeća 1944. godine uspio da se plasira do položaja komandanta 1. kordunaškog područja. Za to vrijeme uspio je organizirati grupu ljudi koje je pažljivo birao, vodeći računa da su nečim nezadovoljni, da su »nacionalno ispravni« i spremni na akciju protiv NOP i izdaju. Njegovi bliski saradnici bili su Stevo Kosanović Jabučar, Milan Basta, Đuro Šušnjar Đuđa, Milan Momčilović, Ilija Katić i desetak drugih na raznim funkcijama u NOP-u.

Ali, zamišljena akcija ipak nije išla niti rezultirala onako kako su režiseri iz Abvera željeli. Već na samom početku počelo je naopako. Prvo je Joco Eremić pobjegao iz Komande područja 26. aprila, i kad

je Milan Momčilović, inače informativni oficir Odreda, uspostavio veze s Nijemcima, Eremić je došao pod njihovu zaštitu 12. maja iste godine predstavljajući im se kao snaga koja je u stanju da izvrši prevrat na Kordunu. U međuvremenu najveći dio izdajnika i zavjerenika bio je pohapšen. Kosanović, Basta, Katić i drugi uspjeli su pobjeći i pridružiti se njemačkim trupama u Oštarijama da bi kasnije dijelili njihovu sudbinu.

U ovim presudnim trenucima neizvjesnosti i bezglavog bježanja te gubljenja veze između zavjereničke grupe i Abverovog punkta dolazilo je do aktiviranja zakamufliranih snaga, prerušavanja i ubacivanja agenata — veznika i drugih poduhvata.

Takvo je bilo proljeće 1944. godine u Plaščanskoj dolini.

Protivnjemačke agenture

Ipak ta nevidljiva strana borbe s neprijateljem imala je svoje pozitivne aktere. Upravo tada, fizički pretežno uz Komandu mjesta, utirala je sebi put jedna sasvim mlada ustanova partizanske obavještajne službe — rejonski obavještajni centar (ROC) za Plaški. Na tom poslu ovdje su se 1944. godine nalazili Ljuban Sekulić, Mile Klipa i Nikola Kovačić.

Njihov rad, iako za širu javnost prilično nejasan i neodređen, predstavljao je u stvari neprekidnu borbu, iscrpljujuće pokrete po polu-oslobođenoj i okupiranoj teritoriji, riskantne zasjede i katkad beznadno iščekivanje veze. Ponekad, zbog neobavještenosti i neshvaćanja njihovog zadatka, doživljavali su kojekakve neprijatnosti. Smatrali su ih ljudima koji se »izvlače« od operativnih jedinica i borbenih zadataka, ponekad su smatrani toliko misterioznim da je to čak prerastalo u neskriveno sumnjičenje. Međutim, ovi ljudi su direktno ili posredno prvi prodirali na okupiranu teritoriju, a posljednji su se povlačili ispred neprijatelja. Često je njihovo stoičko iščekivanje veza i izvještaja iz okupatorskih baza i s neoslobođene teritorije (pogotovo pred važne neprijateljske akcije) ličilo na upornost vojnika s mrtve straže.

Prvi kontakt u gradu — ukus pobjede

U takav, vječito uznemireni Plaški, zajedno s velikom grupom izbjeglica ušla je i neka djevojka. Prošavši prve kuće, pridružila se grupi ljudi iz Varoša u kojoj su se nalazili stari Jovetić, Milan Radmanović sa ženom, Milanček Puhar, Nikola Momčilović, stara Marija, nekoliko familija iz Budimlija i više žena s djecom. Zastala je tek kod mosta na Dretulji, baš nedaleko od kuće Mane Pešuta promatrajući ostatke mlina i pilane »ćoravog« Tomljenovića, oca ustaškog bojnika i komandanta 33. ustaške bojne. Taj zastoj bio je povod da je stara Marija, na sebi svoj stven način, oslovi jer joj je krava pored ove djevojke skrenula u

pravcu rječice. Zagledavši se u djevojčino lice, starica je, odnoseći se prema njoj kao osobi koja pripada ovoj izbjegličkoj grupi, uzviknula:

— Sta si stala, vrag u te puka!

Za trenutak djevojka nije znala da li se to na nju odnosi, pa kad shvati da se baba okreće prema njoj, ubrza prema mostu. Ali starica kao da je nije htjela pustiti, nego joj se joj glasnije i grublje obrati:

— Jesi li ti gluva, mala. Ti, ti, vraže pirgavi.

— Čuješ li? Vrni mi tu kravu, da jadna ne silazim u kaljužu. Za koga vraga imaš tu kandžiju?

Tek tada djevojka shvati da starica nije imala zle namjere prema njoj. Vrati se i brzo potjera kravu na most pa se pridruži ostalima **i** krenu uzbrdicom.

Prošavši pored Sokolane i visokih kestenovih stabala, uputi se ka impozantnoj zgradi Gornjekarlovačke eparhije čiji su opaljeni zidovi stravično stršili. Grad se polako uvijao u ogrtač proljetne večeri koja je u ovoj plodnoj dolini ispod Kapele uvijek svježa. Ukoliko takve večeri u normalnim prilikama izazivaju spokojstvo, one u ovim ratnim uslovima donose nemir, naročito kada se čovjek nađe u nepoznatoj sredini i neizvjesnosti svog položaja. Izgleda da je djevojku uhvatilo upravo takvo raspoloženje pri ulasku u centar grada, a nervoza i strah rasli su svaki put kada bi netko od izbjeglica stigao do svoje kuće i tako smanjivao grupu. Shvatala je tada da je uljez na koga srećom još niko ne obraća pažnju, da postaje sve uočljivija, sve sumnjivija.

U gradu je bilo dosta vojske, što je ona, ne bez uzbuđenja, brzo primijetila. No, sve to ljudstvo bilo je zaposleno. Svatko je imao svoj posao i žurio se nekuda, lijevo-desno. To ju je donekle ohrabrilo. Za-" ključila je da joj nitko ne poklanja posebnu pažnju, pa je produžila smirenije.

Na raskršću kod Šumarije ostade ipak potpuno sama jer njeni posljednji saputnici krenuše pravo prema zaseoku Budimlije. Nađe se u nedoumici, ali poslije trenutnog zastoja odluči se i krenu lijevo prema željezničkoj pruzi i porušenoj stanici. Tada prvi put osjeti onaj neprijatni osjećaj usamljenosti, shvati da se našla u tuđoj sredini, prepuštena sama sebi i ćudima neizvjesne sudbine.

Već poslije nekoliko koraka dođe u susret s prvim neželjenim osobama. Izlazeći iz zgrade apoteke starog Špiljarića, omalen dežmekast partizan, koga nečiji glas iz kuće oslovi s »Kvržica«, primjeti je i oštrim baritonom upita:

— Koga tražiš, curo?

Bez imalo razmišljanja djevojka, produžavajući put nizbrdo, odgovori:

— Idem po blago u Lapat.

— A ti si sigurno iz Latina i nesvjesno Kvržica joj pruži slamku spasenja koju ona objeručke prihvati.

— Da, jedva čujno odgovori djevojka i produži. Kvržica vjerojatno ovaj odgovor nije ni čuo.

Stotinjak metara dalje djevojku je pristigla jedna desetina vojnika koja se odnekud vraćala s položaja. Kada su je već gotovo bili svi prestigli, pristupi joj mlađi vragoljast partizan, ispod čije mu je naherene titovke provirivala crna, gusta kosa. Osmotrivši djevojku, on je valjda više da bi uspostavio kontakt nego iz neke radoznalosti, upita kuda će. Ovog puta ona mnogo odlučnije i bez znakova strepnje odgovori:

— Idem u Močila, pa skoro u šali nastavi — hoćeš li sa mnom?

Put ove desetine donekle se poklapao s pravcem koji je djevojka označila kao svoj cilj. Tako je ona nenadano dobila društvo. U zaseoku Lapat bila je baza ove desetine i čitave jedne čete. Tu su oni zastali, razmjestili se očekujući večeru koja se za cijelu jedinicu zajednički pripremala u jednom napuštenom sjeniku. Logično, djevojka se ovdje morala rastati s njima. No vojnik, očito jedan od onih koji uvijek pretjeruju u mišljenju da je u svom društvu najprivlačniji i da je baš on taj koji osvaja svaku na koju »baci oko«, želio je da se i sada pred svojim drugovima pokaže. Bio je to doista razmetljiv, brbljiv i previše hvalisav mladi čovjek koji se izdvajao od svojih drugova. Male rezerve koje je u početku gajio prema djevojci, nestale su onog časa kada mu je ona rekla da ima brata u 6. primorsko-goranskoj brigadi. To je poslije bio argument s kojim je vojnik nastupio kod svog vodnika u iskazivanju brige za djevojčin konak i večeru, jer »bilo bi nedrugarski pustiti je u noć da sama ide za Močila«. Razumljivo djevojka je prihvatila ovu zaštitu s velikom zahvalnošću. Večerala je zajedno s desetinom i spavala u istoj kući. Dugo vremena razgovarala je sa svojim mladim zaštitnikom. Kada se sve utišalo, njih dvoje su nečujno izašli iz sobe.

Te noći djevojka je lako saznala da vojnici pripadaju 3. plaščanskoj brigadi, da je Kotarski NOO smješen u zgradi Jovetića, Komanda mjesta u kući Đurikinoj, Štab u Laptu, Intendatura u Plavča-Dragi. Saznala je da se magacini sa zalihama hrane nalaze u zaseoku Begovići, a partizanska bolnica da nije u selu Zbjeg nego u zaseoku Vrelo Mrežnica i još niz drugih, za nju interesantnih podataka. Bila je zadovoljna. Krenulo je mnogo bolje nego što je očekivala! Šta više, ujutro je, preporukom vojnika sjela u kola kojima je intendant brigade krenuo po materijal u Slunj. Vojnik joj je na taj način učinio neslućenu uslugu. Doduše, ona mu je tu uslugu platila svojom ljubaznošću.

Nekim nesporazumom intendanta nije išao u Slunj preko Močila već drugim putem, preko Primišlja. Bio je četvrtak, sajmeni dan kojim je Slunj, iako u ratnim prilikama, održavao tradiciju kupoprodaje, razmjene dobara i sastajanja naroda ovih krajeva. Po dolasku u grad intendant se s djevojkom oprostio, ali su ostavili mogućnost da se oko podne nađu u Vujnovićevoj gostionici, jer je planirao da se u Plaški vrati preko Rakovice i Močila, pa bi je tako mogao povesti »do kuće«. Toga dana, međutim, intendant nije više vidio ovu »pirgavu« djevojku.

Izgubljeni trag

Da li je njen put bio unaprijed predodređen za Slunj, to se nije moglo doznati ni kasnijom rekonstrukcijom kretanja i kontakata. Jedina stvar do koje se s dosta sigurnosti došlo jeste da je negdje poslije podne, kada su se s pazara seljaci razilazili na sve strane, netko je djevojku s opisom koji je odgovarao »pirgavoj«, vidio kod Gradine, na sjevero-istočnom izlazu iz Slunja. S njom su bili jedan sredovječan muškarac i jedna žena, po nošnji iz slunjske okoline.

No, ma koliko njen boravak u Slunju bio tajanstven, još je neizvjesnije kako je iste noći stigla na suprotnu stranu i 18 km dalje, u Rakovicu. Ovdje je, naime, u sumrak istog dana svratila u jednu kuću koja se nalazi uza samu cestu za Plitvice i tu prenoćila. Tada se, naravno, još nije znalo s kim je ona tu noć razgovarala, s kim se sastala i kakvu je misiju imala na ovom području.

Povratak

Nekoliko dana poslije toga, djevojka je pješke krenula za Močila i još za dana stigla na domak Plavča-Drage. Kroz Močila, to do temelja spaljeno ustaničko selo, u kojem je nitko nije mogao prepoznati, prošla je bez zadržavanja. Očito nije žurila pa je zanoćila kod kuće Miće Vukasa, čovjeka koji je cijelog rata pomagao NOP i kod koga je bezbroj puta noćivalo mnoštvo izbjeglica i partizana. Predstavivši se da rodom iz Kordunskog Ljeskovca i da ide u posjetu bratu koji se nalazi u 3. plaščanskoj brigadi, ona je bila ugošćena. Ujutro, kada je sunce bilo već visoko odskočilo iznad plavičastih obronaka Kapele, bez žurbe je napustila gostoljubive domaćine i uputila se prema Plavča-Dragi i Plaškom.

Interesantno je da tih dana, koliko se bavila na oslobođenoj teritoriji, nije bilo upada neprijatelja na položaje jedinica NOV koje su štitile oslobođenu teritoriju. To je inače bila svakodnevna pojava. Sada, međutim, na položajima prema Josipdolu, Modruši i Oštarijama vladao je mir. Da li je djevojka imala zasluga za ovu tišinu, ovaj rijetki i toliko željeni mir?

Prolazeći kroz Plavča-Dragu svratila je u jednu kuću s desne strane ceste da se napije vode. Na to je bila podstaknuta činjenicom da je bas tada neko dijete na bunaru lijevalo vodu u dugoljasti drveni sud, »vučiju«. Dječak joj je bez riječi dao vode, ali tada odnekud naiđe i patrola Komande mjesta na čelu s vodnikom Momčilom Šikmanom, pa i ona svrati da se napije. U takvim susretima dolazi do običnih bessadržajnih razgovora. Vodnik se ipak zainteresirao odakle je djevojka, šta ovdje radi i kamo ide. On je po prirodi bio prilično radoznao čovjek i budući da je i sam iz ovih krajeva, poznavao je mnogo ljudi u okolnim selima i većinu boraca u mnogim jedinicama. Od djevojke je

dobio odgovor da je iz Ljeskovca i da ide u posjetu bratu. Izgleda, ort nije bio zadovoljan tim odgovorom pa je počeo pripitivati čija je, tko su joj rođaci i za niz sličnih za nju neugodnih, detalja. No, djevojka je ostala uzdržana i kada je počela pokazivati znake ljutnje zbog tolikog bezrazložnog ispitivanja, Šikman ju je napustio.

Tek poslije pola sata prikrala se i krenula u pravcu Plaškog, sada već poznatim putem kojim je prije nekoliko dana došla. U kući gdje je jednu noć provela s mladim vojnikom, podavajući mu se za podatke koje je izvukla, sada više nije bilo nikoga. Vojnik, njegova desetina, četa, bili su sigurno negdje na braniku ovih iscrpljenih krajeva ili u nekoj bici za konačno oslobođenje.

Na domaku Plaškog namjerno je krenula desno da bi pored željezniče stanice i groblja ušla u grad. Tako je izbjegla Komandu mjesta i Kotarski NOO za čiji je smještaj već znala, a time i mogućnosti doživljavanja novih neprijatnosti. Sretno je prošla kroz ostatak grada i zastala tek kada je ostavila most. Tu je iz nekih nevidljivih razloga zastala i osmotrila nekadašnje imanje Tomljenovićevih, gdje se sada nalazila mala električna centrala. To međutim nije promaklo Nikoli Skorupanu, mehaničaru koji je održavao tu ratnu centralu. Ali, istog trenutka njen lik mu je izblijedio. Ne zbog toga što mu se ona eventualno nije svidjela, već zato što je toga časa otpočeo žestoki pucanj na Trojvrhu, pa odmah zatim i desno prema Latinu. Djevojka kao da je to i očekivala. Ali, umjesto da se povuče u Plaški, što bi za svakoga ovdje bilo normalno, ona je ubrzala korake i na kraju skoro trčeći produžila u pravcu Latina. Uzalud ju je Skorupan pozivao da se vrati. Ona je zamakla iza brežuljaka ostavivši ga da zaključi kako nije normalna, da je naprosto luda.

Neprijatelj je nadirao prema Plaškom. Upotrijebio je jake pješadijske snage, tenkove i artiljeriju. Taj položaj, pretežno od pravca Podhuma, držao je jedan bataljon Plaščanskog odreda. No, i pored jakog otpora, bataljon se morao povući tako da je neprijatelj pred veče vladao Latinom i već se uz borbu primicao Plaškom. Po tko zna koji put narod je već pakovao bijedne ostatke svoje osiromašene imovine, pripremao se u bjekstvo i u još jednu besanu noć. Ali, vatra je naglo prestala. Poslije nepun sat vremena patrole su izvjestile da se neprijatelj na cijelom frontu povlači. Neki očevici i izvidnica javili su da je na cesti kod Latina uhvaćena jedna žena. Tu noć zaista je vladao mir. Neprijatelj se povukao na polazne položaje.

Tko je nepoznata djevojka

Naveče u Komandu mjesta, gdje je bio smješten i ROC, prvi je došao. Skorupan. Zatekao je samo Kovačića, jer su Sekulić i Klipa bili na terenu Skorupan mu je ispričao o nepoznatoj djevojci koja je danas pobjegla prema položajima. Povezujući to sa izvještajem koji je podnijela izvidnica, došli su do zaključka da je uhvaćena upravo ona žena koju

je Skorupan vidio. Ali, o kojoj se ženi radi? I, zbog čega bi ona bježala u zagrljaj neprijatelju?

Ubrzo s terena se vratio Ljuban Sekulić i dok su analizirali ovaj događaj, u kancelariju je ušao vodnik Šikman. On je, naime već čuo Skorupanovu priču pa se našao pobuđenim da opiše svoj susret s jednom nepoznatom djevojkom. Po njegovom mišljenju djevojka nije iz ovih krajeva. Posebno je ukazao na njenu fizionomiju karakteristično »pirgavo« lice.

Mora se priznati da ovakvih slučajeva na ovom terenu još nije bilo. Kod Sekulića i Kovačića porasle su sumnje u mogućnost da se iza ove djevojke krije neprijatelj. Nehotice, neovisno jedan od drugoga, pomišljali su na ono što im je prije kraćeg vremena govoreno na jednom seminaru u Pomoćnom obavještajnom centru za Kordun, u Maćešić-Potoku. Ukazano im je, naime, na pojavu ubacivanja prerušenih neprijateljskih agenata na oslobođenu teritoriju. Ovakvu mogućnost nisu smjeli ni sada odbaciti, iako nisu imali nikakvih opipljivih podataka na osnovu kojih bi ovu djevojku mogli smatrati špijunom. Kovačić je smatrao da se radi o nekoj zalutaloj djevojci iz drugog kraja, ali nije mogao sebi objasniti od koga i zašto bi bježala u pravcu neprijatelja. Pitali su se nije li možda kakav emisar Joce Eremića za koga su znali da se sada nalazi kod Nijemaca u Josipdolu. Komesar komande mjesta, s kojim su se savjetovali, smatrao je da bi djevojka mogla biti švercerka, kojih je na prigraničnim područjima uvijek bilo, ali se postavilo pitanje kako je neprimjećena došla na osolobođenu teritoriju.

Poslije analize svih pretpostavki, Sekulić i Kovačić odlučiše da rekonstruiraju kretanje djevojke i da utvrde tko je ona i odakle. Rije[9]šili su da angažiraju sve svoje veze na slobodnoj teritoriji, na poluoslobođenim područjima, kao i one koje su još bile u okupiranim mjestima.

Narednih nekoliko dana svi su užurbano radili. Služili su se opisom djevojke, koji su stvorili posredstvom vodnika Šikmana i mehaničara Skorupana. S obzirom na izrazitu pjegavost lica u čemu su se svi slagali vođena je kao »Pirgava«. Opis je dopunio i Kvržica, ukazavši osim toga na desetinu s kojom je ova produžila kritičnog dana u pravcu Lapta. Zahvaljujući tome, relativno lako je pronađen i vojnik. Tek tada kod njega se probudila sumnja da se radi o ženi koja je prema NOP-u neprijateljski raspoložena. Vojnik je, naime, već bio registriran u ambulanti kao pacijent kod koga su se pojavili prvi simptomi venerične bolesti. Kada ga je pronašao, Sekulić je vidio uplašenog, prerano uozbiljenog mladog čovjeka. Nije to više bio onaj vedri momak koji se tako neštedimice isticao i hvalisao.

Naravno, vojnik je ukazao na intendanta s kojim se djevojka dalje odvezla. I ovaj čovjek je bio prilično naivan što je svakako posljedica njegovog neiskustva. Ispričao je da je »cura dosta zgodna«, da mu je pokazivala »pjesmaricu« i bilježila narodne i partizanske pjesme koje joj je on kazivao i interesirala se za bolnicu »u kojoj se nalazi njen stric«. On joj je sve pričao bez rezerve. Uostalom, rekao je, zašto bi

sumnjao u jednu omladinku. Jedino je bio ljut na djevojku što u Slunju nije došla na mjesto gdje su se bili dogovorili zbog čega je on sa zakašnjenjem krenuo natrag.

Poslije ovoga nametale su se ozbiljne sumnje da se radi o osobi koja je na oslobođenu teritoriju došla zlim namjerama. Ali, tko je ona? Zbog čega je ovamo došla i kada?

Sekulić i Kovačić su preduzeli opsežne mjere da bi stvorili svoje baze i oslonce na obadvije strane vatrene linije. Za date prilike i njihovo iskustvo, u ovom relativno kratkom vremenu imali su solidne pozicije u Josipdolu, Oštarijama i Ogulinu preko kojih su dolazili do dobrih podataka o neprijatelju. Sa te tačke gledišta naročito je bio značajan Janko koji je živio i radio u okupiranom Josipdolu i imao dobru mrežu saradnika u Ogulinu, Oštarijama i okolnim manjim mjestima. Janka je, međutim, na vezi držao Kovačić. Sada, pošto se pojavio problem veoma sumnjive nepoznate djevojke, trebalo je što prije uspostaviti kontakt s Jankom. Ali, to je bila teškoća posebne vrste, jer je trebalo neopaženo proći neprijateljske i naše linije.

Ipak poslije dva dana s Jankom je uspostavljena veza. Pored redovnih izvještaja o vojnim promjenama, ispričao je i interesantne pojedinosti o 33. ustaškoj bojni. Rekao je da se odnedavno tamo nalaze dvije sestre Tomljenovića koje s ustašama odlaze na teren i učestvuju u mučenju zarobljenih partizana i drugih građana uhvaćenih u zbjegovima. Osim njih u toj ustaškoj jedinici su još tri mlade žene. Janka je posebno zainteresirala jedna koja je nedavno stigla iz Karlovca s nekim Sašom. To je, rekao je, riđokosa, mlada i dosta ozbiljna žena koja se katkad kreće presvučena u »ličku narodnu nošnju«. Zasad je to bilo sve, ali za Kovačića sasvim dovoljno da zaključi kako je ta »pirgava« djevojka daleko opasnija nego što se to na prvi pogled moglo pretpostaviti. Valjalo je zato o njoj skupiti što više podataka. I to što prije. U tom smislu Kovačić je Janku precizirao zadatke.

Ofanziva za ofanzivom

Toga proljeća i ljeta bilo je mnogo borbi u ovom kraju. I u ovom trenutku, dok su vršene provjere nepoznate djevojke, borbe su obnovljene svom žestinom. Nijemci su izvršili snažan prodor u dubinu ove kotline, okupiravši Plaški, sve do graničnih kota Pištenika, Kneje i Huma. U stvari, ovaj poduhvat je predstavljao bočno osiguranje jedne njemačke kolone koja je danima odstupala Jozefinskom (senjskom) cestom iz Primorja u pravcu Karlovca i Zagreba. Činjenica da su se ovdje obrele jake njemačke jedinice, ohrabrila je ustaše i dala im podstreka na jaču aktivnost. Tu okolnost Tomljenović je želio što bolje iskoristiti, kao i neuobičajeno dugotrajno kišno vrijeme. Između ostalog, jedne mračne noći u vrijeme pravog proloma oblaka, prasnule su bombe praćene prodornim rafalima iz automata kraj onih nekoliko kuća u zaseoku Vrelo Mrežnica, duboko u pozadini partizanske teritorije. Zbog neprija-

teljske ofanzive ovdje su se privremeno bili smjestili Kotarski narodno-oslobodilački odbor i niz drugih ustanova, dok je bolnica bila evakuirana dalje prema Slunju. Nastala je kratka borba u kojoj se nije znalo tko koga i odakle napada. Bilo je mrtvih i ranjenih. Zapaljena je jedna kuća i nekoliko stogova sijena. U tom haosu uništeno je dosta imovine. Napad je brzo prestao, a napadači su nestali brzo kao što su se i pojavili.

Narednih dana neki čobani iz Tobolića pričali su da su kritičnih dana u šumi primijetili grupu nepoznatih partizana koja se kretala u pravcu Vrela Mrežnice. Kasnije je utvrđeno da je to bio ustaški »trup«, jedan od prvih koji je poslan iz Ogulina da bi na oslobođenoj teritoriji vršio prepade i diverzantsko-terorističke akcije. Samo ovoga puta cilj je bio konkretan: napasti i uništiti partizansku bolnicu, onu za koju se djevojka preko intendanta interesirala »zbog ranjenog strica«.

Prošlo je dosta vremena dok se situacija donekle stišala i položaj prema okupiranoj teritoriji stabilizirao. Nakon toga Janko je jedne noći uspio da dođe na sastanak s Kovačićem. Došao je sav uzbuđen. Djevojka za kojom se tragalo je članica ustaške mladeži i agent ustaške nadzorne (obavještajne) službe (UNS). Zove se Magda Pšeničnik. S ustašama je prošla mnoga mjesta u Gorskom kotaru, bila u Rijeci sa Sašom Šantićem i vraćala se u Karlovac.

Kovačića je posebno zainteresirao onaj dio Jankovog izvještaja u kome je govorio da se Magda Pšeničnik u društvu neidentifikovanog Nijemca — civila u Josipdolu sastala s Eremićem. Ovaj podatak je mogao biti interesantan, iako mu sam Janko nije pridavao ozbiljniji značaj.

Dodatašnja saznanja, uzeto u cjelini, govorila su koliko o interesatnoj ličnosti ove žene, toliko i o novoj podmukloj akciji neprijatelja. Ubacivanje trupova, prerušenih i dobro legendiranih špijuna, vrlo drska i neskrivena saradnja ustaša i četnika, govorili su o dalekosežnom planu neprijatelja. Trebalo je, zbog toga, udvostručiti napore svih snaga, a posebno ROC-a. To su shvatili Sekulić, Kovačić, Klipa i drugi pioniri partizanske kontra-obavještajne službe.

Neočekivani susret

Već je uveliko ovladalo ljeto 1944. Nemirno, kao i sve ostale ratne godine. Plaščanska dolina, to svakako poprište krvavih borbi i svakojakih sukoba, stenjala je pod teretom dugotrajnog rata i bilježila kroniku nemilih ratnih zbivanja:

— ustaški trup, došavši napuštenom šumskom cestom kroz Kapelu, izvršio noćni napad na Komandu mjesta Plaški koje se nalazilo u zaseoku Plavča-Draga;

— četnici pod komandom Steve Kosanovića Jabučara iz zasjede napali patrolu. Ubijen vodnik Trbojević, a ranjen vodni delegat Radulović;

— u Furjanu, selu nedaleko od Slunja, ustaški trup izvršio iznenadni napad na jedinicu PPK. Bilo je više mrtvih i ranjenih;

— ustaški trup upao u Tobolić i zapalio dvije bajte;

— četnici presreli i silovali jednu ženu kod Blata...

Redali su se neveseli događaji kojih je Plaščanska dolina zabilježila nebrojeno. Ove činjenice su alarmirale, ali su i obavezivale. I nehotice ljudi su upirali poglede u Kovačića i Sekulića iako su znali da ni oni ne posjeduju čarobnu snagu kojom bi spriječili sva zla ovoga rata. Ali ljudi misle da ta tajanstvena služba posjeduje nekakvu posebnu moć. Pa i oni, Sekulić i Kovačić, nisu bili zadovoljni svojim radom i rezultatima. Istina, prikupili su mnogo važnih podataka, izvršili dosta konkretnih akcija, prikupili obavještenja o namjerama neprijatelja koja su za NOP u širem smislu značila mnogo. Samo, da li je to dovoljno? Bili su nezadovoljni sobom, nestrpljivi, pomalo već i razočarani. To se moglo pročitati na Ljubanovom licu i onog dana kada se vratio iz Okružnog odjeljenja, iz POC-a za Kordun. Tamo su im stavil' ozbiljan prigovor zbog zakašnjavanja i sporosti, kako u rasvjetljavanju misterije oko ustaških trupova tako i u vezi s djevojkom. No, i sam je uviđao da sada, neposredno pred suđenje zavjereničkoj četničkoj grupi, koje treba da se održi u Gornjem Budačkom, tim ostacima izdajničke grupe Eremić — Kosanović, treba očekivati posebno interesiranje, a možda i akcije neprijatelja. Na žalost, ovo što su do sada uradili nije bilo dovoljno i nije dalo očekivane rezultate. Njihove zasjede, njihovi povjerljivi ljudi na poluoslobođenoj i okupiranoj teritoriji, jedinice PPK, patrole i svi drugi, koje su oni angažirali, nisu mogli razjasniti pozadinu i kombinacije neprijatelja s Magdom Pšeničnik.

Međutim, jednoga dana u jeku žetve, dok su na Trojvrhu štektali mitraljezi, a seljaci na polju i oni koji su bili kod kuće, opsjednuti najcrnjim slutnjama osluškivali razvoj događaja, kroz Plaški je promicala ona ista djevojka, koja je ovuda prvi put prošla prije nekoliko mjeseci u izbjegličkoj koloni. Sada je na sebi imala odjeću prilagođenu godišnjem dobu, čak toliko pedantno da je sobom nosila srp, jer je bila sezona žetve. Nije išla kroz grad, već je skrenula od Građanske škole nizbrdicom preko pokošene djeteline u pravcu groblja. Kod željezničke pruge pala je u oči patroli Komande mjesta i bila zaustavljena. Privedena je u Komandu čete, ali tamo toga trenutka nije imao tko da je sasluša. Djevojka je to iskoristila i neopaženo izišla na druga vrata. Ipak nije daleko stigla. Kada su je, ne bez protesta i otpora vratili, u kancelariji je bio i vodnik Sikman. Vidjevši je, kao da se obradovao. Začudo nije joj postavljao nikakva pitanja, već bez riječi odveo na sprat u prostorije gdje je bila OZN-a, odnosno ROC.

Komanda mjesta nalazila se i tada u »Đurikinoj« kući. U jednoj sobici na I spratu Sekulić, Klipa i Kovačić imali su svoju kancelariju. U trenutku kada je Sikman doveo djevojku u kancelariji su se nalazili Sekulić, Kovačić i komesar Komande mjesta. Ona se tada prvi put srela s partizanskim oficirima, ljudima koje je mrzila iz dna duše, pred-' stavnike pokreta protiv koga je tako predano radila. Tko zna šta je

u ovom trenutku kroz glavu ove žene promicalo — da li retrospektiva života i rada ili preslišavanje pripremljene legende za ovakve prilike. Ubrzo se vidjelo da je više razmišljala o sadašnjosti nego o prošlosti. Budućnost ionako nije mogla biti ružičasta.

Prije nego što joj je postavljeno ijedno pitanje uvrijeđeno je protestirala zašto je zaustavljena. I dok je Kovačić pokušavao da je umiri, što joj je još više dalo podstreka za drskost, dotle je Ljuban, staložen i metodičan, kakav je uvijek bio, htio postupno da razjasni čitavu stvar. Istina, bio je pomalo impresioniran činjenicom da se pred njim nalazi baš ona osoba zbog koje posljednjih mjeseci mnoge noći nije spavao.

— Otkuda dolaziš, djevojko? — tiho upita.

I dalje drska, ona nakon kraće stanke nehajno odgovori da ide u Blata na skojevski sastanak, a poslije će ostati da žanje kod tetke koja je tamo udata.

— U redu, ne treba se zato ljutiti. A kako se zoveš? — Tko ti je sekretar skojevske organizacije? — mirno je nastavljao Ljuban vrteći u ruci svoju »Optimu«.

Vjerojatno je samo on primijetio da je preko djevojčinog lica prešla nevidljiva sjenka zabrinutosti. Oči su joj za časak zaigrale, ali je brzo i odlučno, odgovorila:

— Ali, drugovi, šta vam je? Mene šalje Lazo Prodanović. Ja u Blatima imam važan posao. Morala bih se još noćas vratiti na Trojvrh makar sutra i ne žela.

Doista, Lazo Prodanović je stvarna ličnost, jedan od rukovodilaca NOP-a ovoga kraja. Tada je bio član KK KPH i član Kotarskog NOO-q, Plaški. Ali u to vrijeme on se nije nalazio u Plaškom pa se navodi ove djevojke nisu mogli provjeriti na licu mjesta. Neki od prisutnih u kancelariji već su bili skloni vjerovati da je djevojka, služeći se ovako uvjerljivim argumentima i baratajući ovako uvaženim imenima, govorila istinu. Ali Ljuban je bio uporan.

— Polako, polako drugarice! Odgovori nam na pitanja. Tko ti je sekretar SKOJ-a? Uostalom, kako se zoveš, i čija si ti?

Sada bez razmišljanja reče da se zove Marta Šegan, da je rodom iz Vojnovca, da živi u Jančićima, a da joj je otac poginuo kao borac 3. brigade.

Kada je ovo izdeklamirala, sjede i zatraži čašu vode. Vjerojatno je tada zaključila da je uspješno prebrodila opasnu prepreku pa sada treba prikupiti snagu za nova iskušenja. Ali baš tada, više nego ikada dosad, Ljuban je bio uvjeren da djevojka laže. Zato ga ova njena sigurnost zbuni.

— Dobro, dobro. Nego, kaži nam sada tko ti je sekretar?

Nastadoše najprije dugi trenuci ćutanja, a potom ih djevojka histerično poče napadati zbog toga što je bezrazložno zadržavaju i sumnjiče. Naljutila se do te mjere da poče plakati, jer nju sirotu, koja nema nigdje nikoga, kojoj je sve izginulo, maltretiraju i ne vjeruju joj. Toliko je uvjerljivo plakala da bi je ljudi meka srca bez razmišljanja

i UZ izvinjenje odmah pustili, možda čak zajedno zaplakali nad njenom zlom sudbinom.

Ali, začudo, Ljuban Sekulić, čovjek općepoznat po humanosti, nježnosti i mekoći srca, tih kao djevojka, odjednom zapanjujuće oštro naredi da se Marta Šegan pretrese. Ona se tome odlučno suprotstavila, naglo ustade i pokuša pobjeći kroz vrata, naravno bezuspješno. Oduzeše joj torbu. U njoj su bile obične svakidašnje sitnice: malo ogledalce, češalj, maramica, jedna pjesmarica u predratnom »popularnom izdanju«, ali i krunica s lančićem i krstom. Razumljivo, ova stvarčica može biti, kao što i jeste, privatna stvar svakoga, ali u konkretnom slučaju to je bio povod da se jednoj skojevki postavi pitanje u kolikoj mjeri je njeno članstvo u SKOJ-u skladno ovim devocionalijama i realigioznim predrasudama.

Okrećući lančić, Ljubanu pade u oči ispupčenje s donje strane krsta. Zagleda se bolje i primjeti ugraviran lik »poglavnika« — Pavelića. Izgleda da je i djevojka uočila Ljubanovo otkriće pa se, prije nego što je on uspio da joj postavi bilo kakvo pitanje, glasno nasmije i ustade sa stolice.

— Ha, ha, sigurno misliš da je to moje! Ne, to sam dobila od nekih drugova koji su te svete stvari negdje našli ili zaplijenili.

Ma koliko se trudila, djevojka ipak nije mogla do kraja sakriti zabrinutost koja se nazirala iza, sada već, nasmijanog lica. Ljuban je nastavio istim mirnim tonom:

— Mislim da sada ne treba više da se obmanjujemo. Vaša igra je završena. Sjednite.

Djevojka je sve više, polako, ali sve očiglednije, gubila samopouzdanje. Pokuša da protestira, ali sjede.

Kovačić je načas izišao iz sobe, ali se ubrzo vrati s dvije mlade partizanke. Naredio im je da djevojku temeljno pretresu, a oni se za trenutak povukoše u susjednu kancelariju.

Kada su se nakon nekog vremena vratili, ugledali su čudan prizor rvanja djevojaka s neznankom. Jednu od njih bila je ugrizla za ruku i dobro je izgrebla po licu, ali je uz pomoć one druge bila savladana. Na stolu je stajao mali pištolj kalibra 6,35 mm, kama zaoštrena s obje strane, ampula za koju je kasnije utvrđeno da je cijankalij i jedna rukom izrađena mapa područja Korduna — onog dijela koji se odnosi na kotareve Plaški, Slunj i Vojnić. Na mapi su bile ucrtane sve komunikacije, naselja, pojedine kuće u koje su smještene ustanove i jedinice NOV i mnoštvo drugih znakova.

Na upit Kovačića šta joj je to i čemu služi, djevojka je odgovorila da takve stvari danas svako ima pa i ona. Pregledavši sve ovo, Ljuban joj dobaci:

— Dakle, ipak smo se morali sresti, kad-tad. Hajde sada da razgovaramo otvoreno. Kako se zovete^ najprije? A onda, kakav ste sada imali zadatak?

Tvrdoglavo, trudeći se da to djeluje naivno, ona odgovori kontrapitanjem:

— Šta hoćete time da kažete? O kakvom to cilju i zadatku govorite?

— Znate vi vrlo dobro šta mislim. Preporučujem vam da ne odugovlačite, jer nemate mnogo vremena. Shvatite, ovo je rat!

Poznavaoci Sekulića nikada ne bi mogli pretpostaviti da bi on mogao biti tako oštar, da svom licu može dati ovakav izraz. U ovom času on je djelovao kao čovjek koji na jednom mjestu promatra i vidi sve strahote koje je ovaj rat donio. Sve patnje, tegobe i žrtve mogle su se pročitati na njegovom licu. Ni prije ni poslije nitko ga nije vidio takvog. Ali, na sve ovo djevojka je ostala nijema. Na više ponovljenih pitanja, postavljenih od Kovačića, ona je nastavila da šuti. Tada Ljuban pozva stražara.

— Vodite je u zatvor i dobro čuvajte.

Tek što je taj dio posla bio završen u sobu utrča vođa patrole koja se vratila iz pravca Trojvrha, noseći pismo adresirano na Kovačića. Ovaj ga brzo pogleda i predavši ga Ljubanu, poče da se opasuje. Izlazeći, u prolazu dobaci da će se nastojati vratiti do noći.

U sumrak Kovačić se već bio primakao onoj imaginarnoj i nestalnoj liniji koja je dijelila oslobođenu od okupirane teritorije. Tuda se uvijek kreću neprijateljske i partizanske patrole. Tu se često gine, a ponekad leševi, nad koje nadlijeću ptičurine, ostanu da leže mjesecima. Mnogima su kosti pronađene tek poslije godinu i više.

S prvim mrakom Kovačić se našao na najopasnijem dijelu puta. Trebalo je proći čistinu dugu oko pola kilometra, a onda preko brvna što je bilo prebačeno preko potoka. Poslije toga ostalo je još oko stotinu koraka do usamljene, napuštene kućice, sada već na onoj strani koju je držao neprijatelj. To je bilo ugovoreno mjesto sastanka s Jankom. Po čistini, kroz visoku travu zrelu za košnju, šunjao se potrbuške. Noć je bila oblačna, ali pošto je bio pun mjesec, prilično se vidjelo. Vladala je potpuna tišina. Nikola je poznavao ovaj predio. Nebrojeno puta je ovuda prolazio, bio umiven mirisnom rosom i praćen orkestrom zrikavaca, čak i za vrijeme žestokih okršaja i ofanziva. Upravo kada se nalazio na domaku potoka, iznad njega, s brijega na kome su bili neprijateljski bunkeri, upali se raketa. Odjednom sva okolina plivala je u blještavom svjetlu. Kada se kratki život rakete ugasi, nasta tajac i još veći mrak. Odmah potom osu paljba iz šarca i mitraljeza. Za trenutak Nikola nije znao šta da radi. Za povlačenje nije bilo vremena, a ono je moglo biti riskantnije nego nastavljanje puta. Odluči da pošto-poto pređe potok — u susret neprijatelju. Tada mu dođe na pomisao luda ideja — što ako su Janka uhvatili i čekaju ga u zasjedi? Sada, međutim, nije bilo vremena za razmišljanje i kojekakva nagađanja. Otpuza do brvna i siđe pored njega u dosta isušeno korito. Oslušnu. Glasovi i koraci čuli su se na udaljenosti od nekoliko stotina metara. Brzo zaobiđe improvizirani mostić i uputi se desno gdje se, nedaleko od kućice, naziralo njemu poznato žbunje. Koraci i glasovi ustaša približavali su se sve brže. Ubrza hod i nađe se u gustom žbunju kupine i aptovine iza koga je bila poveća rupa iz koje su, nekad u mirno doba, seljaci

kopali pijesak. Odluči da ovo iskoristi kao svoje utočište, pa ma šta se desilo.

Tek što je legao, a strminom prema potoku surva se velika grupa od pedesetak ustaša i Nijemaca. Zaključi to po dovikivanju koje je bilo na našem i njemačkom jeziku. U koloni se nalazilo nekoliko natovarenih životinja. Prošavši čistinu, čitava kolona pope se na onaj brežuljak koji je na suprotnoj strani dominirao zaselkom Međeđak. Cim su zauzeli položaje, otpoče pucnjava. Nikola nije znao šta se u stvari događa. Meci raznih kalibara i iz raznih oružja fijukali su oko njega na sve strane tako da je kupina koja mu je služila kao varljiv zaklon, formalno bila košena. U jednom trenutku osjeti kako mu se niz rame u rukav slijeva topao mlaz. Znao je da je ranjen, ali je instiktivno osjećao da ovdje može doživjeti i gore. Zato se, stežući zube, uvuče u udubljenje skrivene pješčare.

Dugo u noć trajala je borba. Neprijatelj je, koliko je Kovačić mogao zaključiti prema vatri i pokretima, potisnuo naše jedinice. Front se pomakao dalje prema Plaškom u kom pravcu su otišle i one jedinice koje su ga zbile u ovu rupu. Onda, odjednom se sve utiša. Za čovjeka koji se nađe u ovakvom položaju to je posebno, neopisivo, mučno osjećanje. On se nalazi na »neprijateljskoj« teritoriji, a dan u kome će brzo biti otkriven, neumoljivo se približava. Bol u ramenu i desnoj ruci se pojačavao. Ali, sad nema vremena da se bakće oko toga. Pred očima mu je zadatak, a ne zna šta je s Jankom. Da li je uspio doći na zakazano mjesto. Rana ga sve više steže. Osjeća da mu je rukav sav mokar i slijepljen. Ipak, skupi snage i krenu prema kući. Približavao se oprezno i nakon dužeg vremena stiže na mjesto gdje je trebao da se nalazi ugovoreni znak. Nađe ga. Znači, Janko je tu.

Ovaj zadatak, za Nikolu koji je do tada prošao kroz mnoga ratna iskušenja, mnoge borbe, čovjeka koji je bio u onoj malobrojnoj grupi od 20 boraca što je zimi 1941. godine upala u okupirani Karlovac, pun neprijateljske vojske da bi oslobodila ranjenog druga, bio je jedan od najtežih. Janko odmah spazi da je ranjen, ali svjetlo se nije moglo paliti. Po mraku raspara mu bluzu, a dijelovima košulje previ ranu. Na brzinu, u toku ukazivanja pomoći, ispriča mu novosti.

— Magda Pšeničnik prerušena u seosku nošnju opet je otišla nekim novim zadatkom na osolobođenu teritoriju. Cilj je da se poveže s jednom grupom ustaša koja se krije negdje oko Slunja ili Rakovice.

Nikola je bio iscrpljen do te mjere da ga je jedva slušao. Reče mu da je u redu, ali da obojica moraju hitno u Plaški jer izgleda da su Pšeničnikovu uhvatili.

Tako zajednički krenuše. Ponovo su išli u neizvjesnost, jer neprijatelj je bio negdje ispred njih, a do svanuća je ostalo malo vremena. Oprezno su osvajali teren. Nikola se jedva držao na nogama, a rana ga je sve više pekla i povremeno krvarila. Spuštajući se prema ravnici i potocima, primijetiše odsjaj vatre nešto udesno od puta, što je moglo značiti u Međeđaku. Zaključiše da je to neprijatelj pa se baciše lijevo od ceste koja vodi u Plaški. Na domaku Starog Sela umalo se

ne sukobiše s patrolama naših jedinica. Jedva su se objasnili. Ovdje su tada doznali da se neprijatelj probio sve do samog Plaškog. Komanda mjesta više nije bila u gradu. Evakuirana zajedno sa stanovništvom, bila je smještena na Latasovom brdu. S prvim zracima sunca, koje se probilo iza oštrih obronaka Kapele, Nikola i Janko iscrpljeni i blijedi stigoše na Latasovo brdo. Tu noć ni Ljuban nije sklopio oka. Ipak sada su svi bili sretni.

Gospođice Pšeničnik, dobar dan

Pošto je previo ranu, koja je prema nalazu liječnika bila ozbiljna i zahtijevala mirovanje, Nikola, ne obaziruć se na savjet, uđe u prostoriju i pridruži se Ljubanu i Janku.

Razgovor između njih dvojice bio je u toku. Janko je obaviješten da je juče uhvaćena djevojka koja se predstavljala kao Marta Šegan iz Vojnovca, kćerka Jose Segana koji je navodno poginuo. Ovo nagna Janka na razmišljanje. Kao odličan poznavalac ljudi i prilika na čitavom ovom području, naročito u Vojnovcu, Josipdolu, pa i dalje iza Ogulina, njemu to ne bi smjelo biti nepoznato. Nakon nekog vremena reče:

— Ali, ljudi, Marta Šegan je ubijena prije osam mjeseci. Tačno je da je ona ostala jedina od čitave brojne porodice. Na žalost i nju su Tomljenovićeve ustaše uhvatile, odvele u Ogulin i prema kasnije utvrđenim podacima ubili pod Klekom.

Poslije ovih riječi Ljuban ga upita da li je poznavao Martu Šegan« što Janko odmah potvrdi.

— A, da li bi prepoznao Magdu Pšeničnik?

— U svako doba, samo kada bi imao priliku da je vidim.

Ljuban pozva stražara i naredi da se djevojka dovede. Poslije nekog vremena on je uvede. Još sa vrata djevojka je prilično zainteresirano promatrala stare poznanike, a posebno došljaka. Janko ne izdrža, već naglo poskoči razrogačenih očiju.

— Auh, sunce mu kalaisano! Gospođice Pšeničnik, dobar dan. Djevojka ga je drsko promatrala, pa skrenuvši pogled prema Ljubanu, cinički dobaci:

— Ovoga gospodina ne poznajem. Nikad ga nisam vidjela.

Odveli su je. Sada je identitet djevojke bio nepobitno dokazan i utvrđen. Trebalo je istragu provesti i brzo utvrditi njene veze, njene zadatke i sav ovaj njen lični rizik, gotovo neshvatljivu drskost, u vezi sa ovim ponovnim, ali sigurno posljednjim dolaskom u Plaščansku doginu.

Dosljedan sebi Ljuban je i ovaj posao radio metodično i postupno. Riješio je da joj prije nepobitno dokaže da je upala u klopku, da je uvjeri kako je dovedena u bezizlazan položaj.

Najprije je suočena s Kvržicom koji ju je odmah prepoznao. Ona je i ovog puta tvrdoglavo poricala i odbijala da je ovoga čovjeka ikada

vidjela. Međutim, on ju je, ulazeći u detalje, podsjetio da mu je kazala kako ide u Lapat po blago i da je otišla s jednom desetinom vojnika.

Poslije toga došao je na red intendant. On ju je bez dvoumljenja ne samo prepoznao, nego i ispričao sitne detalje njihovog zajedničkog putovanja do Slunja. Pšeničnikova je i sada pokušala da odbije navode intendanta. No, to su bili posljednji djelići snage koja je, očito, već bila na izmaku. Njene oči, glas, kretnje, boja lica i kompletan izgled odavale su psihički slomljeno biće. Što se tiče Ljubana, ova njena tvrdoglavost oko identiteta, nije mu zadavala brige. On je mislio kako sada kroz. saslušanje doći do punog razjašnjenja ciljeva njenog puta.

Priznanje

Nekoliko dana i noći, uz pomoć ranjenog Nikole, Ljuban je uporno nastojao da dobije priznanje. Vrlo sporo se napredovalo. Poslije nekoliko dana priznala je tek toliko da se zaista zove Pšeničnik Magda, ali da je služavka, a ne »nikakav ustaša«. Krenula je ovamo jer joj je dojadilo da gleda ustaše. To što su kod nje pronašli pištolj, mapu i drugo, jednostavno je ukrala od jednog ustaškog oficira.

Očito, padala je u sve veću kontradikciju i još više se zapetljavala. Postavilo se pitanje šta time želi? Jer, poslije toliko jasnih dokaza moglo bi se reći da nije normalna. Ali nije bilo tako. Naprotiv, pribirala se i djelovala kao čovjek koji zna što hoće. Ljuban i Nikola zaključiše da tom taktikom želi da dobije u vremenu, naprosto da nešto iščekuje.

Iz POC-a za Kordun jednog dana najavljen je dolazak dvojice oficira koji su bili zainteresirani za ovaj slučaj. U međuvremenu odlučeno je da se uputi na ljekarski pregled. To je obavio plaščanski liječnik dr Ivan Sladkov. Veoma brzo on je utvrdio da djevojka, za ratne prilike i uslove liječenja, boluje od teške venerične bolesti.

U toku te noći poslije pregleda, Magda Pšeničnik, Marta Šegan i tko zna kako se u stvari zove, nije spavala. Nešto nevidljivo strahovito ju je mučilo. Nervozno je skoro cijelu noć šetala po improviziranoj ćeliji — u stvari sobi u jednoj seoskoj kući. Pred jutro u neposrednoj blizini prasnule su bombe, a sa položaja koji odavde nisu bili daleko, zaštektali su mitraljski rafali. Vođena je borba cijelog jutra. Munjevitim zaobilaznim manevrom neprijatelj je ovog puta nastojao da zaokruženjem i brzim izbijanjem na kote Kneje i Pištenika, a uz pomoć četničkih grupa u podnožju Kapele, opkoli čitavu dolinu. Taj plan, kako se kasnije utvrdilo, imao je za cilj likvidaciju jedinica na ovom području i osoloboćenje Pšeničnikove. Ona je, naime, već morala da se vrati. U partizanskoj pozadini već su se morali manifestirati rezultati njenog boravka. Sada, skoro deset dana po odlasku, ništa od svega toga.

Međutim, ova vojna akcija udruženih njemačko-ustaško-četničkih snaga, kao i sve prethodne, pretrpjela je neuspjeh. Ne stigavši čak ni

do Kneje, neprijatelj je pretrpio velike gubitke i bio potisnut. Plan zaokruživanja i oslobođenja Pšeničnikove propao je.

S obzirom na stalne upade neprijatelja, stalne ofanzive i borbe na čitavom području Plaškoga, odlučeno je da se zatvorenica pošalje u Slunj. Također je riješeno da Ljuban zajedno sa oficirima POC-a nastavi istragu.

Tek kad je stigla u Slunj, Pšeničnikova je shvatila svu ozbiljnost svoga položaja. Ipak, još nekoliko dana je ćutala. Čak je jedno vrijeme i hranu odbijala. Onda je došao preokret. Noću je slabo spavala i često plakala. Na licu joj se ogledala psihička patnja i nemir. Čitavo ovo stanje, bezizlasnost položaja, pomisao na sutrašnjicu, uticali su na nju. Poslije nekoliko dana zatražila je da razgovara s »gospodinom natporučnikom« Ljubanom, koji je tada imao čin poručnika.

Nekoliko trenutaka ćutke je sjedila, pogleda uprtog u neku neodređenu, nevidljivu tačku. Onda odjednom, brzinom vulkanske erupcije, poče, kroz plač:

— Pobijedili ste. Više ne mogu izdržati. Znate i sami da imam tešku bolest. Sad mi je svejedno. Možda mi vi možete i pomoći. Pitajte šta vas zanima. Ali prije mi dajte cigaretu.

Dugo je trajao taj razgovor. Gotovo nedjelju dana Ljuban je razgovarao, raščlanjivao i rasvjetljao sve pojedinosti iz velikog iskaza Pšeničnikove. Da li Pšeničnik? Podvukao je ono »Pirgava« jer i poslije ovih razgovora ona nije bila ni Marta Šegan ni Magda Pšeničnik, a vjerojatno nije nosila ni ono ime kako se sada predstavljala. Tek poslije rata, kad svuda zavlada mir, mislio je, moći će se provjeriti da li je stvarno iz Karlovca ili Siska, kako kaže. Uostalom, to više i nije * važno. Ljudi njenog kova, u osnovi slabiči i kukavice, shvativši jednom bezizlaznost situacije potraže spas svog bijednog života u priznanju. Otkrila je sve što je znala, lica s kojima je radila, veze i čitav svoj rad.

Kada je svodio rezime razgovora i saslušanja te pripremajući se za referiranje u Okružnom odjeljenju POC-a, Ljuban je ponio mnogo stranica kucanog materijala.

Bila je dugogodišnji agent UNS-a i Abvera. U špijunažu ju je uvukao Aleksandar Šantić, čija je bila i ljubavnica. Kao takva ubacivana je na kritične terene, a u Sisku, Karlovcu i Ogulinu i kao provokator u pojedine grupa aktivista NOP-a.

Svaki njen odlazak na oslobođenu teritoriju dugo je planski pripreman. Navela je imena oficira Gestapoa i UNS-a s kojima je radila. U novije vrijeme za njenu aktivnost znao je i Tomljenović koji je direktno Paveliću odgovarao za »sigurnost ovih krajeva«. Navela je imena i dala opis još trojice agenata koji se spremaju za slične akcije.

Njen prvi izlazak na oslobođenu teritoriju Plaškoga imao je za cilj uspostavljanje kontakta s ustaškom »letećom grupom« koja je bila ubačena u okolinu Slunja. U Furjanu je uspostavila kontakt s ustašama i dala im zadatak da se prebace na područje između Blagaja i Slunja. Poslije toga održala je sastanak i primila izvještaje od dvojice age-

nata u Rakovici i Plaškom. Napuštajući tada Plaški, nosila je sobom kompletan izvještaj o partizanskoj pozadini ovoga kraja.

U međuvremenu, posredstvom Šantića, koga je »šef Peške« poslao u Ogulin, sastala se u Josipdolu i sa Jocom Eremićem. To je bio. uvod u njen novi i posljednji odlazak na oslobođenu teritoriju. Bila je upućena na jedno lice koje se trebalo angažirati na oslobađanju pohapšenih članova Eremićeve grupe čije se suđenje pripremalo u Gornjem Budačkom. Eremić nije znao da je njegov emisar Momčilović već bio uhapšen.

Dio njenog posljednjeg zadatka sastojao se u tome da u roku od nedjelju dana aktivira ubačenu ustašku grupu, da izvrši napad na kamione koji su preko Plitvica prevozili namirnice za Kordun, zatim bolnicu i Komandu mjesta, a onda da se s grupom vrati. Zamisao je bila da se sinhroniziranom ustaško-četničkom akcijom dezorganizira i demoralizira pozadina oslobođene teritorije kako bi se lakše i vojnički osvojila i transformirala u četničku.

Ova žena nije više imala šta da krije. Odala je sve svoje veze u pozadini. Dala je imena svojih jataka i saradnika ove njemačko-ustaško-četničke zavjere. Ona je time završila svoju misiju. Ljuban i Nikola priložili su prvi kamenčić u mozaik duge i plodonosne borbe i pobjeda naših naroda protiv podmuklih planova tuđinaca i domaćih izdajnika.

To su bili prvi uspjesi partizanske kontra-obavještajne službe u Plaškom.

Đuro Rebić

BIO SAM TELEFONISTA U KOMANDI MJESTA PLAŠKI

Do prvog oslobođenja Plaškog relejna stanica Komande kordunaškog područja bila je smještena u Kuniću kraj škole ili u Egićima, u kući Rade Medakovića Drlje, kako je kada situacija diktirala, s obzirom na aktivnost neprijatelja. Ovu relejnu stanicu po svom formiranju prihvatila je je i Komanda mjesta Plaški. U nju je dolazila pošta s Korduna za Gorski kotar i obrnuto. Među posljednjima kuririma pred oslobođenje Plaškog ovoj su stanici pripadali Gašpar Lončar Gajo, Dane Dragaš i još neki drugovi iz Korduna i iz Gorskog kotara, a povremeno i ja.

Čim su se Talijani povukli iz Plaškog i s ličke pruge, Komanda mjesta Plaški formirala je poštansku službu. Pošta je bila smještena u zgradi bivše žandarmerijske stanice u Plaškom, a prvi njen šef bio je Nikola Trbojević Zeljo. Ja sam bio odgovoran za telefonsku centralu koja je također bila smještena u istoj zgradi. Upravo t»da ranija relejna stanica prerasta u poštu s nešto proširenom djelatnosti. Bila je organizirana i dostavna služba pa čak i privatnih pisama. Prvi kuriri pošte bili su Milovan i Jovan Momčilović, oba iz Ljupče i još jedan ili dvojica drugova dok su Gašpar Lončar Gajo i Dane Dragaš i dalje vršili kurirsku

dužnost, ali nisu bili vezani za našu Komandu mjesta. Inače poštanske pošiljke i dalje su prenošene na relaciji Kordun — Gorski kotar — Hrvatsko primorje. Tome su sada dodate i pošiljke koja su upućivane iz Otočca i preko Komande mjesta Plaški slate za Komandu područja, neke komande mjesta na Kordunu, OK KPH Karlovac i druge jedinice i ustanove na Kordunu.

U pošti smo imali telefonsku centralu od 10 brojeva, tipa »Erikson« i uz nju jedan induktorski telefon, čini mi se talijanskog porijekla. S telefonom je bio zadužen jedan drug s Korduna, znam da smo ga zvali »Selja«. Veza je dolazila iz Komande područja i mi smo bili u neku ruku krajnja stanica. Unutrašnju vezu organizirali smo s Komandom mjesta, Kotarskim komitetom, Kotarskim NOO, Općinskim NOO u Plaškom i Laptu i s ponekom partizanskom jedinicom, kad bi se našla na našem terenu.

Unutrašnje linije bile su postavljene po stubovima koje smo naslijedili poslije povlačenja neprijatelja dok nam je vanjska linija (prema Slunju i Komandi područja) išla novim pravcem koga smo mi postavili: Plaški — Staro Selo — Klašnica — Lisac — Kneja — selo Čačići — Slunj. Tu negdje kod sela čačići bila je »granica« naše Komande mjesta i Slunja. Kroz šumu kao stubove koristili smo pojedino drveće. Bila je postavljena samo jedna vazdušna linija. Na osjetljivim prelazima postavljali smo poljske kablove i unaprijed odredili gdje presjeći linije u slučaju nailaska neprijatelja. Inače, bilo je dosta slučajeva da su nam linije presijecali lutajuće ustaško-četničke grupice ili pojedinci pa smo često morali ići u kontrolu pri čemu su nam pomagale i jedinice koje su se zatekle na tome terenu, posebno jedinice Plaščanskog partizanskog* odreda.

Kada se početkom 1944. godine Komanda mjesta morala premjestiti u Plavča-Dragu, morali smo uspostaviti drugu liniju od Plavča-Drage preko Tuka i Kneje za Slunj. Odavde smo jedno vrijeme imali organiziranu telefonsku vezu i s općinskim NOO-om Lička Jesenica te partizanskim jedinicama koje su tamo bile, a pred konačno oslobođenje i nailazak jedinica 4. armije i s Otočcem, a preko njega sa čitavom Likom i dalje.

Na centrali su radile dvije drugarice s Korduna. Jednoj je bilo ime Milka a drugoj Ljubica, a prezimena se ne sjećam. S njima je bio i jedan drug koji se zvao Miljenko.

Po istom principu bila je organizirana i kurirska služba. Na spoljnim vezama poštu su raznosila tri kurira, a unutrašnje pošiljke većinom borci iz stražarske čete Komande mjesta ili netko drugi tko bi u datom momentu bio najpodesniji. Najčešće su to bili žene, pioniri ili stariji ljudi. Za maršutu spoljnih kurirskih veza bila je izrađena i satnica pristizanja u pojedina odredišta. Tako nam je do Slunja bilo određeno tri i pol sata marša, od Slunja do Perne toliko ili nešto više. U Perni bi kuriri prenoćili i sutradan istom maršutom vraćali se u Komandu mjesta Plaški. Tako je bilo i prema Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju, ali

samo do Drežnice, a kasnije i prema Otočcu, kada je na ovaj način bila veza uspostavljena.

Kuriri su imali pratnju prema razvoju situacije i važnosti pošte, naročito u vrijeme kada su se izvodile potjere za ustaško-četničkim ostacima na terenu komandi mjesta Plaški, Slunj i Drežnica.

U Plavča-Dragi bili smo jednom i napadnuti od četnika 1944. godine. Tada smo jedva uspjeli izvući centralu jer smo je smatrali većom vrijednošću, dok nam je telefon ostao.

Pred završne operacije za oslobođenje zemlje naišla je neka jedinica iz 4. armije. Komandant te jedinice tražio je od mene da uspostavim vezu s Otočcem, ali iz Plaškog. Kako se ja nisam smio naslanjati na njihovu liniju, zamolio sam ga da mi obezbjedi potrebnu količinu kabla od Plavča-Drage do Plaškog. On mi je to odmah dao. Tada sam se ja za trenutak javio Slunju i ostalim na unutrašnjoj vezi da se isključujem, a centralu i telefon stavio na leđa, uzjahao konja i galopom se prebacio u Plaški polažući usput kabal. Veza je bila uspostavljena za nepunih petnaest minuta. Komandant jedinice mi je čestitao jer je toga momenta imao telefonsku vezu s Komandom područja Kordun, svim političkim ustanovama i jedinicama na tom terenu, Otočcem i čitavom Likom koja je išla preko telefonske centrale Komande mjesta Plaški.

Nikola Kosanović

PONOVO NA SLOBODI

Kada smo se Milanko Kovačić i ja u oktobru 1941. vratili iz Tobolića na na teren Trojvrha, odmah smo počeli da radimo s ljudima i vršimo pripreme za formiranje rezervnog odreda. Prvo smo počeli da tragamo za oružjem. Tako smo i saznali da neki ljudi u Sabljacima imaju puške. Odlučili smo da bi im ih trebalo oduzeti. Kako se nismo smjeli usuditi da pođemo k njima sami, to smo o tome izvjestili Humski vod. Jedno veče, mislim da je to bilo 22. novembra, došlo je desetak partizana pa smo istu noć pošli kod ljudi koji su imali oružje. U toj grupi, koliko se sjećam, bili su Jovo Ličina, Joso, Mile i Rade Miščević, Mića i Pero Pešut, Mane Brdar i još neki. U Sabljacima smo uzeli dvije lovačke puške — jednu lugara Vlade Sabljaka a drugu od Mile Sabljaka. U toj akciji našli smo još nešto municije i vojničke opreme. Kako su neki domaći ljudi tada prepoznali brata mi Lazu i mene u ovoj grupi partizana, obojica od ranije ucijenjeni po 700 000 lira, to je Dane Turkalj našao za potrebno da nas prijavi talijanskoj komandi u Plaškom.

Mada sam pretpostavljao da će nas ipak prijaviti, vjerovao sam da neće tako brzo, pa sam odmah drugo veče sazvao nekoliko ljudi iz sela Trojvrha da se dogovorimo o daljnjem radu, i da skrenem pažnju na događaje iz akcije prethodne noći. Na ovom sastanku u mojoj

kući prisustvovali su Nikola Trbojević Kadet, Mićo i Nikola Šupica, Nikola Jančić, Simo Trbojević Lukić, Mićo Kosanović Radanov, Mićo Kosanović Radin, Milka Turkalj, Pero Trbojević Đokin i još neki. Bili smo postavili i obezbjeđenje. Negdje oko 23 sata sastanak je bio završen. Neki su se već dizali da pođu kući a drug što je bio u obezbjeđenju povukao se.

Odjednom se u mom voćaru začuše jake eksplozije i pucnjava oko kuće. Neko ugasi lampu i u kući nasta krkljanac. Neki su pokušali iskočiti kroz prozor, ali su odmah uhvaćeni. Tako je i ranjen Pero Trbojević koji je kasnije umro. U toj gužvi ranjen je i jedan talijanski vojnik. U mraku čusmo i prve jauke. Vidio sam da nemam kuda. Izašao sam na vrata kuće i onako nasumce viknuo da ne pucaju, da tu nema nikog s oružjem. Tog istog momenta obuhvatio me jaki snop svjetla i ja više ništa nisam vidio. Naređeno mi je da dignem ruke uvis i iziđem napolje. To isto su naredili ostalima koji su se zatekli u kući. Kako je koji izlazio, talijanski vojnici su nas pretresali i odmah vezali. Kada su svi izašli, jedna grupa vojnika upala je u kuću i sve pretresla. Našli su moj vojnički opasač, šinjel i nešto municije. Mislio sam da su našli i pušku. Srećom to se nije desilo, inače me nitko ne bi spasio. Kada su izašli, mislio sam da je sve gotovo. Naravno ništa nisam smio govoriti, kao ni drugi pohapšeni.

Kada je bilo sve gotovo s nama, uzeli su dječju zipku iz moje sobe, strpali u nju nekoliko jastuka i svog ranjenog vojnika stavili u nju, pa sve to stavili na nosila i tako se formirala kolona za pokret prema Plaškom. Mi smo bili povezani pojedinačno i imali posebne čuvare. Išli smo ispod Ikića i preko Kunića došli u Plaški. Zatvorili su nas u vladičin dvor, a sutradan je počelo saslušavanje. Tu je bilo i dobrih batina, prijetnji, zastrašivanja i drugih mučenja samo da bi se iznudila priznanja. Najviše batina dobili smo Nikola Šupica i ja. Sutradan su uhapsili Radovana Kosanovića i Marka Rendulića. Još su nas tu mrcvarili dan-dva, a zatim prebacili u Ogulinsku kulu. Tu je nastavljeno batinjanje i istraga. Poslije nekoliko dana svi uhapšenici su pušteni, dok su mene zadržali tereteći me da sam imao oružje i bio »odmetnik« u šumi.

U početku nisam ništa priznavao, ali me ipak prevariše. Na jednom saslušanju podmetnuše mi pušku istu kao moja. Nisam imao kuda. Morao sam priznati. Branio sam se da sam tu pušku dan ranije kupio od Ive Rendulića, smatrajući da njemu za to neće ništa učiniti, jer je Hrvat. Odmah su uhapsili Ivu. Međutim, on nije potvrdio moj iskaz. Nastalo je međusobno optuživanje i »dokazivanje« tko je u pravu. Koliko je moje bilo »jeste«, toliko i njegovo »nije«. Poslije nekoliko istraga, mučnih za njega i mene, prebacili su nas u riječki zatvor. Tu je nastavljeno saslušavanje. Ponekad smo i batinani. U riječkom zatvoru sreo sam se s Mladenom Šumonjom. Bio je sav krvav i jedva se kretao kada su ga vodili na saslušanje. On nije ništa priznavao. Poslije nekoliko dana prebačeni smo u Trst, a zatim u Kopar. Za čitavo vrijeme

istrage tražili su od mene da im kažem za Gaju Bunjevca, te objasnim tko je Šiljo, Nikola Čikara, Branko Latas i Stevo Čuturilo.

Još pri kraju boravka u Ogulinskoj kuli saznao sam da Talijani nisu našli pušku prilikom pretresa moje kuće. Međutim, nisam znao kako se mogu odreći ranijeg priznanja koje su mi iznudili na prijevaru pošto su mi podmetnuli pušku potpuno istog oblika kao moja. O tom sam dugo razmišljao u tršćanskom zatvoru. Odjednom ubaciše k meni u samicu jednog čovjeka. U početku sam mislio da je provokator pa sam čitavo vrijeme ćutao. Poslije nepunog sata provedenog sa mnom njega su nekud odveli. Ubrzo poslije toga opet su ga ubacili k meni u samicu. Bio je sav krvav. Samo je ječao od bolova. Tada sam shvatio da je i on nesretnik kao i ja pa sam mu pritekao u pomoć.

Kada se malo osvijestio, počeli smo razgovor. Predstavio mi se kao Mario Barišić, advokat. Ispričao sam mu cio moj slučaj. Odmah mi je rekao da povučem priznanje. Detaljno me je uputio kako ću to da izvedem. Na kraju mi je rekao: »Pustit će bar Rendulića a ti ćeš i onako biti kažnjen, ali samo za vojne predmete koje su našli kod tebe, ako ne bude drugih opterećenja. Treba priznati samo ono što je dokazazano.«

Sutradan je došao stražar da me izvede u šetnju i ja sam tražio ponovno isljeđenje. Dan-dva kasnije pozvao me je istražni sudija. Sada sam porekao raniju izjavu dodavši da mi je iznuđena teškim batinanjem. Nekoliko dana poslije toga Ivo Rendulić je pušten na slobodu, a protiv mene je pokrenut drugi postupak i podignuta nova optužnica.

Početkom maja 1942. održano mi je javno suđenje u Josipdolu. Prilikom suđenja okupila se velika masa naroda. Mnogi domaći ljudi, Srbi i Hrvati, branili su me. Mika Medved je čak otvoreno govorio: »Vi ga možete ubiti. Već su mu ubijena braća, ali se jedan brat nalazi u šumi — vodite računa kako ćete vi ovdje prolaziti...« Ovo suđenje je održano u osnovnoj školi u Josipdolu, a porotu su sačinjavali dvadesetak talijanskih oficira, podoficira i vojnika. Presuda mi je izrečena 11. maja 1942. godine. Osuđen sam na smrt — strijeljanjem. No, kako je presuda morala biti potvrđena od vojnog suda 2. armije, ostao sam da čekam u zatvoru u Josipdolu. U međuvremenu, dok sam čekao na odluku, moj brat Lazo organizirao je niz intervencija. Mnogi ljudi su se zauzimali da se presuda preinači. Većina ih je tražila potpuno oslobođenje od odgovornosti. Među njima se našao i jedan talijanski kapetan iz Vojnovca. U zahtjevima za oslobođenje najviše su se isticali Josip Broznić, Mika Medved, Milovan Mudrić, Dane Radošević, Mile Sertić, Dukica Dadasović, Joso Katalinić (tada komandir oružničke postaje u Josipdolu) i mnogi drugi iz Josipdola i okoline.

Desetak dana poslije tih intervencija pozvali su me karabinjeri u svoju kancelariju i saopćili: »Bit ćeš pušten na slobodu ako potpišeš da ćeš progoniti bandite.« O toj ponudi sam malo razmišljao. Odmah mi je sinulo kroz glavu kada su već pri tome, znači da su spremni da me puste, pristat ću, a poslije ja znam šta ću raditi. Podnijeli su mi neki

papir, ja sam ga potpisao, a da nisam ni pogledao šta je na njemu pisalo. Toga momenta sam razmišljao jedino o slobodi. I zaista, poslije nekoliko trenutaka dali su mi pratnju do sela i tu pustili. Sada sam se ponovo našao na mom pitomom Javoru u slobodi.

Mane Miščević Prodanović

HAPŠENJE U VERI

Dvadeset i petog decembra 1941. godine, tj. istoga dana kada su Talijani »hapsili« Nikicu Ferderbara, moj stric Đuro i ja pošli smo da nažagamo drva za konak. Odjednom se pred kućom pojavila grupa talijanskih vojnika i zaustavila nas. Jedan od njih je izvadio neke papire i pročitao najprije ime moga strica, a onda moje i pitao da li smo to mi. Stric Đuro malo me pogledao i odgovorio da jesmo. Naredili su nam da odmah pođemo s njima dodajući da smo uhapšeni i da ne pokušavamo bježati jer ćemo biti ubijeni. Ostavio sam žagu. Iza mene je stao jedan talijanski vojnik i naredio mi da pođem. To isto učinili su i sa stricom Đurom. Zene su počele da plaču, ali to nije ništa vrijedilo. Mi smo se uključili u kolonu i pošli prema pruzi. Kada smo izbili na prugu, vidjeli smo Nikicu Ferderbara gdje svezanih ruku stoji između dva talijanska vojnika. U tom momentu još se nismo snašli, jer smo znali da je i Nikica bio s našima zajedno u logoru Krasnica. Poveli SUP nas dalje prugom prema Zebiću. Iz sela Ninkovića vodili su Milovana Ninkovića, Milana Ninkovića i Nikolu Grbu. Ni jedan od njih nije bio vezan. Tu su se nešto dogovarali na talijanskom pa su i Nikicu odvezali.

Već se pomalo smrkavalo i mi smo u koloni krenuli k Plaškom, ali razdvojeni jedan od drugoga i opomenuti ako netko počne bježati da će biti ubijen. Pomirili smo se sa sudbinom, savili se u kolonu i slušali njihova naređenja. Imali su i tumača. Pitao nas je za Iliju Šumonju. Netko je od nas rekao da toga čovjeka pozna, ali da ne zna gdje se nalazi. Nisu nas dalje ništa pitali niti dirali. Mirno smo došli u Plaški a da nas nisu vezivali. Zatvorili su nas u vladičin dvor u jednu prostoriju gdje je bilo dosta knjiga, mislim da je to bila crkvena biblioteka. Bili smo svi zajedno i s nama Nikica Ferderbar. Nismo mnogo pričali, ali smo se ipak dogovorili da ništa ne priznamo. Zamolili smo i Nikicu da nas ne tereti. Međutim, on nam je rekao kako je i on uhapšenik i da njemu prijeti opasnost više nego nama s obzirom da je napustio službu i prešao partizanima. Oko ponoći Nikicu su odveli od nas i pustili ga na slobodu. Sada smo više strijepili šta će s nama biti.

Sutradan su počela i prva saslušanja, ali još uvijek bez batina. Poslije podne su doveli Radovana Ćalina i Josu Šumonju k nama u zatvor. Oni su nam ispričali da je jedan veći odred talijanskih vojnika prošlu noć bio u Krasnici, napao i zapalio logor partizanskog voda Vera

i njih dvojicu u povratku negdje u polju prilikom bježanja uhapsili. Da su pohapsili i neku djecu koju su dobro pretukli i pustili (Mile šumonja Kraljić, Dujo Večerinović i još neke dječake, pionire). Tada smo tek shvatili da je Nikica bio uključen u čitavu igru, pa smo se još više plašili njegovog terećenja. Poslije uzimanja osnovnih podataka u vladičinom dvoru počeli su nas voditi na ispitivanje u komandu karabinjera koja se nalazila u kući Jove Rajačića. Ispitivanja su bila pojedinačna, ali mi smo i dalje svi zajedno ostali u zatvoru u dvoru.

Poslije pet dana mučenja u Plaškom prebacili su nas u ogulinski zatvor i opet sve zajedno strpali u jednu sobu. Ovdje je nastavljeno ispitivanje. Pitali su nas za Stevu Čuturila, Đuru Večerinovića, Nikolu Cikaru, Gaju Bunjevca, Branka Latasa i još neke partizane. Rekli smo da te ljude poznajemo, ali ne znamo gdje se oni nalaze i dodali da smo i mi čuli kako su se oni negdje u šumu odmetnuli, ali da s njima nemamo nikakve veze. U Ogulinu smo ostali 13 dana. Poslije smo svi povezani i pod pratnjom karabinjera prebačeni u riječki zatvor gdje je nastavljeno dalje ispitivanje, batinanje i mučenje. Poslije dužeg ispitivanja u Rijeci prebačeni smo u Pulu. Tu smo ostali tri mjeseca i ponovo se vratili u Rijeku na suđenje. Tada smo u riječkom zatvoru primili i optužnice. Tužio nas je Nikica Ferderbar, a čitavi postupak vodio je sud II talijanske armije u Rijeci. Imali smo i branioce, vjerojatno po službenoj dužnosti jer je i to bio talijanski oficir. Milovan Ninković, Nikola Grba i ja osuđeni smo na po devet godina strogog zatvora, Milan Ninković na pet, a moj stric Đuro Šumonja na dvije godine. Stric je bio nešto vještiji i iskusniji u obrani, jer je već do tada mnogo toga preživio. Bio je učesnik oktobarske revolucije pa je i to iskustvo na ovom suđenju koristio.

Poslije presude prebačeni smo u zatvore Padove, gdje su nas našli drugovi iz Drlića i još neki Plaščani. Po kapitulaciji Italije ovaj zatvor su preuzeli Nijemci. Početkom 1944. k nama je došao neki pop, mislim da su ga zvali Janko Kaštel, razgovarao s većinom zatvorenika i obećao da ćemo biti pušteni kući. Desetak dana poslije toga veći broj nas je pušten na »slobodu« i poslano u svoja rodna mjesta. Tako sam se ja ponovo obrao u Plaškom baš u vrijeme najžešćih borbi oko Blata. Iz Josipdola me do kuće Pere Latasa prevezao jedan legionar na konjskim kolima i posvjetovao me da se pričuvam »jer — kako mi je rekao — možeš poginuti sada na pragu svoje kuće.«

Milan Šumonja

i

HAPŠENA SAM U DRUGOM STANJU

Dvadeset devetog januara 1942. godine uvečer upali su Talijani u moju kuću i pitali gdje su banditi. Sa mnom je bila i moja svekrva pa je kao starija žena odgovarala na njihova pitanja. Rekla im je da kod nas nema bandita, da su oni u šumi i ako im trebaju, neka tamo pođu da ili traže. Jedan je pogledao moju šivaću mašinu i na našem jeziku pitao me da li s tom mašinom šijem za partizane. Rekla sam da mi je to miraz i da šijem za kućne potrebe. Mene su uhvatili za ruku i izbacili iz kuće. Kada sam izišla napolje, kuća Draginje Madaković je već bila u plamenu. Poslije toga zapalili su i štagalj Rade Medakovića. Odnekud su doveli i Duru Medakovića Isakova. Kada smo izašli na prtinu, tu smo zatekli Draginju Medaković i njenu služavku Duku Radošević. Postrojili su nas u kolonu i krenuli smo prema Plaškom. Kada smo stigli na put prema Varošu, jedna grupa talijanskih vojnika išla je iz Mudraka. Malo kasnije, kad smo zastali na putu kamo se skreće u selo Sedlare, primijetila sam i Milku Kosanović Pavlovu, Dušana Kosanovića Copana i Milu Kosanovića Okana. Kod raskrižja ona grupa talijanskih vojnika što je pošla u Sedlare ponovo nas je sustigla i odatle smo krenuli u Plaški. Stalno smo zastajkivali. Talijanski vojnici su zalijegali u snijeg oko živice, tresli se i tako je to trajalo sve do Šicauza.

Kada smo stigli u vladičin dvor, žene su zatvorili posebno. Sutradan su nas vodili na ispitivanje u kuću Jove Rajačića. U Plaškom smo ostali tri dana, a zatim su nas prebacili u Ogulin. Ovoga puta sve su nas vezali. Iz Plaškoga smo krenuli noću oko 9 sati. Strpali su nas sve zajedno u vagon za goveda, zamandalili vrata i pod pratnjom dvojice karabinjera, na svakog od nas, krenuli smo u Ogulin. Noć je bila dosta vidna, iako je sipio sniježak koji je te večeri počeo padati na onaj stari, visok blizu jedan metar.

U vagonu je bio mrak. Kada smo stigli negdje kod Vorkapića, odjednom se vrata otvoriše i Talijani počeše pucati, a drugi nas prebrojavati stalno ponavljajući: »Uno, due, tre... i njente oto...« Nismo ih razumjeli, ali smo shvatili da je netko od naših pobjegao. Još nismo znali tko je bio taj sretnik ili nesretnik s obzirom da su Talijani mnogo pucali iz mitraljeza. Vlak je pištao i malo dalje stao. Mitraljezi su i dalje tukli. Talijani su nas još više satjerali u uglove vagona tako da još nismo saznali tko je pobjegao. Vlak je još malo stajao i produžio do Vojnovca. Tu smo malo zastali. Napolju smo čuli neku raspravu na talijanskom, ali ništa nismo razumjeli. Odjednom primijetimo kako vlak ide natrag prema Plaškom i mašina pišti. Prema kloparanju točkova, primijetili smo da smo opet stigli negdje kod Vorkapića. Tu je vlak opet stao i vojnici su izašli napolje. Otvorila se mitraljeska vatra. Pucali su prema Jančićima i Šupicama. Primijetili srno da idu prema Vorkapićima. Tada su uhapsili i Milovana Supicu iz Vorkapića. Doveli su ga u naš vagon gotovo sasvim bosa. Samo na jednoj nozi je imao

čarapu. Kasnije nam je pričao da su ga zatekli u kući, i kako su bili uplašeni, nisu mu dali da se obuje.

U Ogulinu je nastavljeno ispitivanje, uz batine i prijetnje. Već na prvom saslušanju ja sam karabinjerima predočila da sam pri kraju trećeg mjeseca trudnoće. To isto sam također izjavila i na suđenju u Rijeci, nadajući se da ću se na taj način brže izvući. Međutim to mi nije ništa pomoglo sve do jednog dana kada sam se našla silom prilika u katoličkoj crkvi na misi u Puli. Upravo, nalazeći se u zatvoru u Puli, nas žene su jednog dana pokupili i odveli u crkvu u kojoj se služila misa u čast talijanske princeze. Poslije mise mi žene smo vraćene u zatvor gdje nas je obišla princeza. Kada je princeza prolazila pored mene, primijetila je da sam u drugom stanju i pitala me šta radim tu. Pokušala sam da joj ukratko ispričam moju sudbinu. Tumač joj je prenosio sve što sam pričala. Tada me je ona pogledala sažaljivo, bar kako se meni učinilo, rekla je nešto na talijanskom i ja sam poslije toga odmah puštena iz zatvora.

Vratili su me u Rijeku pod pratnjom straže. Ponovo sam se našla kod karabinjera II. talijanske armije u Rijeci, ali ne za dugo. Prebacili su me u Bakar i predali općini radi daljeg prebacivanja do Plaškog. U Bakru sam dobila i isprave. Tu su me prihvatili neki naši dobri ljudi, i kao službenici i kao domaćini. Kod njih sam čekala i liječnički pregled. Kada me je doktor pregledao, prebacili su me u Kraljevicu kod neke Mime Štefanić Oštarice. Ona je imala svoju gostionicu. Primila me je kao rođena majka. Lijepo me smjestila i sve što je imala ponudila mi je pogotovo kada me vidjela u drugom stanju. Kod nje sam ostala dan--dva, a odavde su me opet preuzeli karabinjeri i prebacili do Plaše na vlak, odakle sam otputovala u Ogulin.

U Ogulinu su mi pregledali dokumente i pustili me. Tek tada sam se bila uplašila. Vlak za Plaški nije vozio jer je pruga bila u prekidu. Odlučila sam da krenem pješke bar do Oštarija. Na izlazu sretali su me Ttalijani i ustaše, ali kada sam im pokazala dokumente, puštali su me. U Oštarijama sam prenoćila kod neke žene. Naveče je došla i ustaška straža, pogledala dokumenta i otišla. Sutradan sam nastavila put pješice prema Plaškom. Po dolasku kući sutradan je stigla talijanska patrola i odvela me k vojnom doktoru u Plaški koji se nalazio u popovom stanu. Pregledavši me, doktor je otvoreno rekao karabinjerima, mislim da je tu bio i neki oficir: »Ova žena je za krevet i ona se ne smije dirati«. Pratili su me do Šicauza, a odatle sam dalje pošla sama do kuće. Naređeno mi je da se poslije porođaja opet javim karabinjerima u Plaški pa će me poslati na dalje izdržavanje zatvora. Rekla sam da ću to učiniti čim se malo oporavim. Važno mi je bilo da ih se oslobodim. Poslije nekoliko dana rodila sam sina. Dali smo mu ime Miloš. Karabinjerima se nisam javila i više nikada nisam susrela talijanske vojnike.

Sava Medaković

PRVI PUT U SAMICI

Uhapšen sam 18. 2. 1942. godine i s ostalim drugovima sproveden u Plaški, a zatim u Ogulin. U samici su mi se pojavile i halucinacije. Učinilo mi se da na onome betonu ima neka cjepanica pa sam malo »zalegao na nju«. U drugom uglu sam primjećivao čovjeka i osjećao da razgovaram s njim. U tome sam i zaspao. Sutradan kada je došao ključar, toga ništa nije bilo, osim jedne lokve krvi, već zapečene, ostale tko zna od koga. Ovdje su mi palili papir među prstima na nogama tražeći priznanje da sam bio partizan i učestvovao u razoružanju one dvojice Talijana ispod Stanića što su ih sačekali iz zasjede Bogdan Latas Vrška, Mile Vučetić i Nikola Šušnjar.

Nakon devet dana mučenja iz Ogulina smo prebačeni u Rijeku. Strpali su nas u zatvor »Via Roma«. Tu smo ostali 3 dana, a zatim su Iliju i Đuru Kosanovića, Stevu i Đuru Medakovića i mene, Savu Medaković (Đurinu ženu), Dušana Kosanovića i Radu Medakovića Isakova, koji su uhapšeni ranije, prebacili u Pulu gdje smo ostali tri mjeseca u zatvoru.

Poslije smo ponovo vraćeni u Rijeku na suđenje. Tu smo dobili i optužnice. Tužili su nas Draginja Medaković (vaktarica) i Duka Radošević, njena služavka. Tu smo vidjeli i Mladena Šumonju i još neke drugove iz Plaškog, Gorskog kotara i Like. Mladen je bio u ćeliji određenoj za strijeljanje. Presuda o strijeljanju bila mu je već saopćena. Kada ismo izlazili na »arij« na šetnju, slušali smo Mladena kako pjeva kao slavuj. Na prvom suđenju našoj grupi nije donesena presuda jer» je netko intervenirao iz Plaškoga. Ni danas ne znamo tko je to bio. Suđenje je odloženo, a mi smo prebačeni u Bolonju. Tu smo ostali 10 mjeseci i ponovo prebačeni u Rijeku na suđenje. Ovoga puta pala je i presuda. Ja sam kažnjen na 15 godina strogog zatvora, a svi ostali po 5 godina. Bili smo »zadovoljni« presudom. Odavde smo prebačeni u Parmu i tu ostali do kapitulacije Italije. Tada su nas preuzeli Nijemci i potkraj decembra 1943. prebacili u Njemačku gdje smo dočekali i završetak rata. Kući smo došli polovinom jula 1945. godine.

Đuro Kosanović

BIO SAM NA SMRT OSUĐEN

U ljeto 1941. priključio sam se NOP-u na našem području. Krajem 1941. doživjeli smo izdaju od Nikole (Nikica) Ferderbara — aktivnog suradnika ustaša i Talijana. Među prvom grupom suradnika uhapšeni su 25. decembra 1941. Milan Ninković, Milovan Ninković, Milan Šumonja, Đuro Šumonja Žagar i Nikola Grba Tonašov. U drugoj grupi 23. februara

1942. uhapšeni su Nikola Lončar Tišljar i Mladen Šumonja Kara zajedno sa sestrom Milkom.

Obje grupe su odmah nakon hapšenja podvrgnute istražnom postupku karabinjera i vojne komande u Plaškom, uz direktne optužbe, suočenja i prisustvo kod saslušanja Nikole Ferderbara kao ustaškog špijuna i suradnika. Istražni postupak vršen je u zgradi dvora u kojem je bila smještena talijanska vojska. U toku trodnevnog saslušanja svaki pojedinac prošao je kroz strašan batinaški postupak čija je težina bila ovisna o vrsti optužbe, pronađenog oružja, kao i želje fašista da eventualno doznaju imena ličnosti i grupa koje su zimi 1941/42. izvršile nekoliko oružanih akcija u samom Plaškom i njegovoj okolici.

Istražni postupak nad nama dvojicom bio je vrlo oštar. Dok smo ja i Nikola Lončar bili obliveni krvlju, nateklih noseva i oteklina na licu, do tada su istražni vojni organi — mladi stasiti Serđento i njegov tumač — vojnik, bjesnili s bajunetom u rukama prisiljavajući nas da moramo reći sve o kretanju Đure Večerinovića, Steve Čuturila, Branka Latasa i Gaje Bunjevca. Nakon svake naše izjave da većinu od spomenutih ličnosti ne poznajemo, nastavilo bi se daljnje batinanje koje je trajalo do iznemoglosti.

Nakon nekoliko saslušavanja, batinanja i mučenja Nikola Lončar i ja otjerani smo preko Ogulina (u kojem smo se zadržali dan i noć) u istražni zatvor Rijeka (Via Roma 18). Bila je večer i jaka zima kada su nas karabinjeri svezane u lance pratili od željezničke stanice Ogulin u zatvor — Frankopanska kula. Tada je jedna grupa »ustaške mladeži« izbacila parolu: »Evo vode bandu ... bit će dobri za večeru.«

Po dolasku u istražni zatvor u Rijeku razbacani smo po dvojica, a negdje po jedan po raznim zatvorima Italije — Trst, Udine, Kapodistria, Bolonja, Padova. Mene su odmah iz Rijeke prebacili u Crikvenicu, a Nikolu u Udine. U ovim zatvorima nastavljen je istražni postupak i pripremano suđenje koje je bilo zakazano za kraj jula 1942. godine. U momentu kada smo mi stigli u Italiju, prva grupa uhapšenika bila je već osuđena na kaznu robije od tri, pet i devet godina.

Naša grupa se povećala od nas dvojice na devetoricu pošto su u aprilu i maju 1942. uhapšeni Miloš Trbojević Dobre, Mile Momčilović Miliša, Josip Miljevac (radio na sisaljki Vrelo), braća Petar i Stevo Šupica, Mile Ćalina i Dušan Ćalina. Nas devetorica smo se više puta sastajali u toku istražnog postupka na saslušanjima i suočenjima u Rijeci, jer je vojni istražni sudac, na osnovu optužbi agenata i ustaških vlasti iz Plaškog, želio sve akcije partizana staviti na teret ove grupe, teretivši mene najviše zbog pronađenog oružja, a Nikolu Lončara kao komunističkog simpatizera, Miloša Trbojevića kao aktivnog suradnika u dopremi materijala i otpreme u logor Krasnica, Milu Momčilovića i Josipa Miljevca zbog organiziranja akcije — napada na postrojenje u Vrelu.

Grupa uhapšenika, kojoj sam kao mladić od 19 godina pripadao, bila je pod istragom organa Vojnog suda II talijanske armije (Tribunale militare dela Seconda armada) sa sjedištem u Sušaku, punih pet mjeseci.

Sva saslušavanja, suočenja i čitanje dokaznog materijala vršeno je u zatvoru Via Roma 18, Fiume.

Oko 24. jula nas devetorica primili smo optužnice vojnog tužioca pisanu na 22 stranice s pozivom na Vojni sud 31. jula 1942. godine. Toga dana u 8 sati nas devetorica smo prebačeni vojno-policijskim kolima u pratnji 15 vojnika, dva oficira i nekoliko karabinjera iz Riječkog zatvora u Sušak u prihvatne prostorije vojnog suda, a već u 8.30 sati bili smo izvedeni pred sud. Kako nismo imali civilne advokate, što je bilo moguće tražiti, dobili smo po službenoj dužnosti državnog branioca, ali vojno lice. Bio je prisutan i tumač — prevodilac s talijanskog na naš materinji jezik, ali opet vojno lice. Izlaganje tužioca, ispitivanja, terećenja, pitanja i odgovori, priznavanja nebitnog, a odbijanje glavnog dijela optužnice, trajalo je negdje do 11.30 sati. Nakon toga vojno-sudsko vijeće se povuklo na vijećanje. Vratili su se poslije 1 sata i saopćili nam presudu.

Prva osmorica: Nikola Lončar, Miloš Trbojević, Mile Momčilović, Josip Miljevac, Petar Šupica, Stevo Šupica, Mile Ćalina i Dušan Ćalina osuđuju se na vremenske kazne zatvora od 5, 9 i 15 godina, a deveti član ove »odmetničke grupe« Mladen Šumonja, star 19 godina, osuđen je na smrt strijeljanjem.

Visinu kazne, iako je saopćena na talijanskom jeziku, svi smo razumjeli. Nastao je mali tajac, jer smo već ocijenili spremnost službenog tumača da osuđenima prevede sudsku odluku Vojnog vijeća.

Saopćenje o kazni na smrt strijeljanjem nisam prihvatio bukvalno. Kroz tijelo mi je samo prošla neka munjevita struja, ali bez nekog izrazitog poniznog kolebanja i nenormalnog ponašanja. Uspio sam se održali u sasma normalnom komuniciranju sa svim poznatim iz moje grupe, čiju je čvrstinu i prisebnost ocijenio državni vojni branilac i službeni tumač. Ostala osmorica iz naše grupe bili su izvan sebe jer im je bilo teško pregorjeti da ja, između njih najmlađi, a nismo se u istražnom postupku niti za jednu riječ međusobno teretili, budem strijeljan.

Toga dana smo se rastali. Ja sam odvojen i određen za »ćeliju broj 15« gdje se posebno smještaju osuđenici koji čekaju izvršenje smrtne kazne.

U međuvremenu prišli su mi državni branilac i službeni tumač i saopćili mi zakonsku mogućnost upućivanja molbe za pomilovanje, odnosno zamjene smrtne kazne za doživotnu robiju. Takva molba se upućuje, i to hitno, na ličnost Kralja Italije Viktora Emanuela III, koji je jedino kompetentan da molbu za zamjenu kazne smrti strijeljanjem izmijeni u doživotnu robiju.

Ovdje nisam bio kolebljiv, kao što to nisam bio ni u istražnom postupku. Pristao sam na to iz jednostavno razumnog razloga. U ovom momentu nemam što izgubiti, već samo mogu dobiti. Sačuvati život, bez obzira na teškoće koje su nas sve u zatvorima i logorima očekivale, bila je glavna deviza. Molbu za pomilovanje napisao mi je državni branilac i preveo službeni tumač, čime je sudski proces od devetorice uhapšenih drugova pred Vojnim sudom II talijanske armije bio zatvoren. Sada se

otvorio samo jedan novi dosije — lično moj u kojem se radilo o smrti ili životu što je bilo pod velikim upitnikom.

Pod jakom pratnjom dopraćen sam nazad u Riječki zatvor i smješten u posebnu sobu — »ćelija broj 15« — ćeliju smrti iz koje su u toku zime i proljeća 1942. izvedena tri druga i strijeljana. To su bila dva brata (mislim blizanci) Josip i Antun Fućak iz okolice Sušaka, i Bogdan Petrovič otpravnik vlakova iz Srp. Moravica. Poslije njih odavde je izveden i Rade Šupica, moj zemljak iz Vojnovca, inače radnik u Sušaku i sekretar Okružnog komiteta KPH za Hrvatsko primorje.

Po tada važećim propisima svaki osuđenik na smrt strijeljanjem ili vješanjem, morao je biti pod stalnim nadzorom i imao je za čitavo vrijeme, dok kazna nije izvršena ili zamijenjena, stalnog čuvara koji je morao biti uz osuđenog danju i noću. To je bila mjera opreza da eventualno osuđenik ne bi pokušao izvršiti samoubojstvo. Takva procedura primijenjena je i kod mene od 31. VII do 5. VIII 1942. godine. Obično u roku od pet dana morala je stići iz Rima vijest o izmjeni ili potvrdi sudske presude. Peti dan bio je kritičan, jer je tada osuđenik na smrt otpreman iz ćelije broj 15 na Trsat ujutro između 4—5 sati gdje je vršeno strijeljanje na groblju.

Petog augusta 1942. čitav prvi kat u Riječkom zatvoru očekivao je rasplet situacije, a najviše ja. Još uvijek sam imao osjećaj, mada s velikom dozom sumnje, da će zbog nepunoljetnosti (jer još nisam imao 21 godinu starosti) doći do izmjene kazne u moju korist. Taj dan je osvanuo lijep i sunčan. Između 4—5 sati nije se čulo nikakvo orgijanje na ulaznim vratima zatvora, što je bio dobar znak da se tog dana mora nešto drugo dogoditi, a ne ono tragično. Iz ostalih 14 soba velik broj zatvorenika bio je već u tim jutarnjim satima na nogama očekujući sa strepnjom rezultate. Odmah do mene u ćeliji broj 14 ležao je mladić Josip Forenbaher, moj vršnjak, koji je također bio osuđen na smrt strijeljanjem, ali mu je ta osuda bila zamijenjena na doživotnu robiju. Inače u sobi broj 14 obično su ležali oni koji su prošli kroz ćeliju broj 15.

Vrijeme je sporo proticalo. U osam sati došao je po mene službeni stražar iz zatvora. Saopćio mi je da ne trebam pokupiti stvari iz ćelije, već me mora samo sprovesti do predstavnika Vojnog suda koji je u zgradi zatvora. I ovaj puta uspio sam sačuvati hladnokrvnost, jer sam dosta dobro tu noć prespavao i nisam osjećao neku veliku uznemirenost.

Došao sam zajedno sa stražarom do kancelarije gdje je odsjeo vojni istražni sudac. Vojni istražitelj mi je postavio nekoliko uobičajenih pitanja, a zatim mi je rekao da će presuda vojnog suda II talijanske armije biti izmijenjena pod uvjetom da se moram odlučiti da li poznajem Milu Momčilovića i Miloša Trbojevića, te da odam njihovu suradnju s partizanima i učestvovanje u akcijama napada na postrojenja u Vrelu, kojom prilikom su poginula dva talijanska vojnika. Dalje mi je rekao da ako ovo priznam nada mnom neće biti izvršena kazna strijeljanjem, ali ako to odbijem, da ću biti u roku' od 24 sata pogubljen na uobičajeni način. Ovo mi je sve preveo prisutni tumač, mada sam već sam mogao shvatiti što želi postići istražni sudac. Odmah sam osjetio iz glasa tumača

da je samo u pitanju poznati trik pa sam smirenim tonom i sabrano odgovorio da ostajem kod ranijih mojih iskaza u istražnom postupku i na samom suđenju, te da nemam što novo dodati niti mijenjati. Sudac mi je zatim rekao da je to poznata tvrdoglavost partizana — odmetnika, ali s obzirom da još nisam navršio 21 godinu starosti presuda Vojnog suda je preinačena na doživotnu robiju. Tog momenta sve je postalo normalnije. Osjećao sam se kao da sam se ponovno rodio.

Vratio sam se nazad u sobu broj 15, uzeo neke svoje sitne stvari i prešao u preporođenu sobu broj 14 gdje sam našao Josipa Forenbahera. I on je bio sav sretan, zajedno sa mnom, što smo uspjeli izbjeći strijeljanje. U ovoj ćeliji ostali smo još četiri mjeseca čekajući konačnu odluku suda o upućivanju u stalni zatvor. U međuvremenu, nakon mjesec dana, pridružio nam se Miroslav Fućak iz Grobnika kome je također kazna smrti zamijenjena doživotnom robijom.

Veliko oduševljenje zahvatilo je i drugove iz moje grupe kada su doznali da nisam strijeljan, a posebno kada sam se sa skoro svima njima našao u Parmi krajem 1942. godine.

Tokom 1943. živjeli smo u okvirima zatvorskih normi, ali smo politički bili aktivni. U proljeće 1943. godine zatvorske vlasti u Parmi htjele su moju grupu, u kojoj su bili sve omladinci iz Splita, Šibenika i Sušaka, odrediti za rad u jednoj radionici za opravku cipela u zatvorskoj prostoriji. Međutim, po direktivi partijskih aktivista trebalo se oduprijeti fizičkom radu gdje i kada je to bilo imalo moguće. Grupa od 11 omladinaca, a svi iz sobe broj 11 — odbila je ovaj nametnuti rad. Zbog toga su nas svih 11 stavili u samice u kojima smo proboravili nekoliko dana. U međuvremenu svi zatvorenici su organizirali prekid primanja hrane, što je kod osoblja zatvora i komandanta izazvalo čuđenje. Ipak poslije pregovora s predstavnicima zatvorenika komandant je popustio, pustio nas je sve iz samice i nije nas više nitko tjerao na posao.

Pad fašizma u Italiji dočekali smo s velikim oduševljenjem. Računali smo da ćemo izići na slobodu još u Parmi. Međutim, vlasti su imale straha od Nijemaca i još neporaženih fašista pa su nas i dalje zadržali u zatvoru, jedino su u odnosima prema nama ipak bili korektniji.

Kapitulaciju Italije dočekali smo opet s oduševljenjem. Međutim ni tada nam nije uspjelo izići iz zatvora, jer su ubrzo čitavu sjevernu Italiju okupirali Nijemci.

Poslije toga Nijemci su otpočeli s vrbovanjem radne snage iz svih zatvora i logora za rad u Njemačku. To su pokušali i s nama u Parmi, ali je data direktiva od zatvorenika Jugoslavena — ne pristati ni na kakav dobrovoljni rad, a ako se prisilno mora ići, tad se ne može davati nikakav otpor, već se samo moramo tretirati kao prisilni radnici prilikom transporta za Njemačku. Tako se od ukupno 600 zatvorenika dobrovoljno javilo njih 10—12. Poslije toga Nijemci su naredili da se svaki mora podvrći liječničkoj komisiji i koga ona osposobi, taj će silom ići na rad u Njemačku. Od 600 zatvorenika iz raznih krajeva Jugoslavije

za rad je osposobljeno oko 450, dok su ostali i dalje zadržani u zatvoru u Parmi, a kasnije pušteni kućama.

Krajem decembra 1943. transport od 450 osoba krenuo je iz Parme preko Brenera za Innsbruck zatim dalje preko Münchena do Kölna, gdje smo raspodjeljeni na radove u razne tvornice. Ja sam se s jednom grupom iz Slovenije, Gorskog kotara i okolice Plaškog našao u Oberhauzenu, gdje sam čitavu 1944. i do proljeća 1945. radio u jednoj tvornici za izradu opreme za rudnike. Krajem marta 1945. godine grupa Jugoslavena, Francuza, Belgijanaca i jedan radni logor Rusa, morala se povući ispred nastupajućeg fronta zapadnih saveznika. Međutim, u toku pješačenja naša grupa se izvukla i uputila u drugom pravcu, ali smo zbog neorganiziranosti opet završili u zatvoru. Tu smo izdržali dva tjedna pod teškim uvjetima. Kada smo osjetili da se front približava gradu, nas nekoliko, mislim oko 7, uspjeli smo pobjeći iz zatvora i krenuti u pravcu fronta. Nakon dužeg pješačenja uspjeli smo se približiti liniji fronta na kojem nije bilo žestokih okršaja pa smo tako iznenada izbili na cestu na kojoj je dejstvovala američka tenkovska jedinica u mjestu Olenburg. To je bio 14. april 1945. Konačno smo bili slobodni. Nakon boravka u vojnim kasarnama Olenburga, Iserlona, Dortmunda, Solingena i Diisseldorfa, s mnogim našim zarobljenicima vratio sam sekrajem augusta 1945. u našu oslobođenu zemlju.

Mladen Šumonja

MOJ BIJEG SA STRELIŠTA

Rano ujutro 22. siječnja 1943. godine došli su u naše selo Cerovnik Talijani zajedno s oružnicima NDH i odmah naredili da se skupe svi muškarci iz sela i da ponesu krampove i lopate, »jer idemo opravljati prugu« za koju su nam rekli da je srušena prethodne noći. Na tu naredbu iskupilo se preko dvadesetak ljudi, ali ja ne znam gdje su ih sve odvodili- osim za one koji su se nalazili u manjoj grupi. S mjesta skupljanja podijelili su nas u grupe od 5—6 ljudi pa smo tako zajedno s Talijanima i oružnicima krenuli prema pruzi Josipdol-Vojnovac. Sve do mjesta stratiša nitko od nas nije ni slutio da nas vode na strijeljanje. Onako kako nam je rečeno mi smo zaista shvatili da ćemo vršiti opravku pruge. Tek kada smo stigli na prugu u blizini Sabljačke Drage, ugledali smo talijanske vojnike kako stoje spremni da svakog časa otvore vatru iz matraljeza i pušaka. Tu su nas odmah izdvojili po grupama i bez ikakvog ispitivanja ili pak upozorenja odjednom su otvorili vatru iz mitraljeza.

Sjećam se dobro da su u jednoj grupi koja je strijeljana pored pruge, kod takozvanog Luketićeva prijelaza našli smrt: Dane Magdić, Franjo Magdić, Joso Rendulić i Jure Vratarić. U grupi uz samu prugu

strijeljani su: Franjo Kolić, Ante Kolić, Dane Vidoš i Stipe Pavić. U mojoj grupi strijeljani su mladići iz Josipdola: Rade Popović i Mane Sedlar te iz mog sela Andrija i Jure Luketić, tj. moja braća. U toj grupi, kada je otvorena vatra iz mitraljeza, pao sam i ja u snijeg pokošen mitraljeskim rafalom. To je bilo na mjestu zvanom Lokve. Tada sam uočio da su svi ostali iz moje grupe popadali u snijeg. Ja sam se grčio, ali sam bio još pri svijesti kada sam ugledao kako mi prilazi jedan talijanski vojnik. Taj je u me pucao i pogodio me je metak u rame s gornje strane, zatim je izašao kroz lijevi dio lica i prošao između vilica. Od tog metka ostao sam jedno vrijeme ležati u nesvjesnom stanju, a zatim sam počeo pomalo razaznavati gdje se nalazim. U tom momentu nisam vidio Talijane pa sam se polako izvukao i otpuzao u obližnje grmove, a poslije sam se nekako dovukao i do kuće.

Poslije sam slušao da je toga dana strijeljano više ljudi pored pruge u Sabljačkoj Dragi, ali ja sam vidio samo ovo što sam naveo. Također su mi u selu poslije pričali da su Talijani izjavili kako su te ljude koje su postrijeljali zatekli na pruzi u momentu njenog rušenja.

Ivan Luketić

TEŠKO JE BITI ROB

Poslije događaja u Ličkoj Jesenici i Balinki mnogi od nas, koji smo sarađivali s NOP-om, ozbiljno smo razmišljali šta dalje raditi. Četa je bila razoružana, a četnička propaganda je u punom naletu. Razmišljao sam da se i sam izvučem iz talijansko-četničkog osinjaka, pa sam tražio najbolje rješenje. Petog aprila ujutro čuo sam da su neki od učesnika u razoružanju naše čete pošli u Ogulin s još nekim seljacima iz Jesenice i Plavča-Drage. Pratio sam dolazak vlakova u namjeri da nešto saznam o tome. Poslije podne oko 17 sati naišli su iz Ogulina Đuro Vidaković, Rade Knežević i Mane Pešut. Prošli su ispred moje kuće i otišli u Pošmuge. Pretpostavio sam da su otišli kod Đure i Steve Pošmuge i pošao za njima. Navratio sam k Mani Pošmugi. Pripitao sam ga gdje su svratili. Mane mi je rekao da su tu, kod Đure i Steve i dodao da su došli Đuro Vukelić Zuke, Savo Jovetić, Milan Narančić Babičin, Spase Pošmuga, Mirko Pešut, Mara Pošmuga Mutanka i još neki. Odmah sam shvatio da se radi o nekom dogovoru pa sam malo prisluškivao razgovor, ali su lagano razgovarali pa ništa nisam razumio. U tom momentu naišao je i Simo Letica. Pitao je za Đuru Vidakovića. Mane mu je rekao da je tu kod Đure i Steve u kući i da ih ima više. Ušao je k njima.

Kako su između nas bila samo brvna (jer su Mane, Stevo i Đuro Pošmuga bili pod istim krovom), mogao sam iz čitavog razgovora razabrati da se govori o daljem četniziranju ovih krajeva. Imena ljudi o

kojima su razgovarali nismo razumjeli. Počelo se smrkavati, a oni su i dalje ostali na sastanku.

Sutradan sam pošao na željezničku stanicu. Tu sam se našao s Vašom Kneževićem, Nikolom Kosanovićem Šicarom i još nekim pružnim radnicima. Naišao je i Simo Letica. Počeo je i razgovor o slučaju što se desio u Ličkoj Jesenici i na Balinki. Rekoše mi: »Evo i naši su sada uzeli oružje...« Vjerovatno su mislili na ono što su im ga dali Talijani. Nisam ništa odgovorio. Plašio sam se da nije provokacija. Nastavili smo razgovor o saveznicima iz koga sam mogao zaključiti da su čvrsto vjerovali u pomoć Engleza u daljnjem organiziranju četničkih formacija, jer — kako je rekao Simo Letica — »u Srbiji već na veliko četnici ratuju protiv Nijemaca...« Da — rekao sam — oni ratuju protiv Nijemaca, a protiv koga ovi naši ratuju ...« Tu se ovaj naš razgovor i završio i ja sam pošao na neki drugi posao.

I poslije akcije na Jakšića mostu gdje su potučeni Talijani, oni su nastavili s četničkom propagandom. I dalje su se okupljali u kući Đure Pošmuge. Neki su bili grlatiji nego obično, što mi je jako smetalo. Odmah su mi na um padali drugovi Robert, Branko, Stevo, Drago ... Nisam mogao dalje da to trpim. Pošao sam do Gaje da ga o svemu izvjestim. Kada sam 16. aprila došao u Latasovo Brdo, zajedno s Gajom Bunjevcem, našao sam Ljubana Latasa i Stevu Kosanovića Jabučara. Obavijestio sam ih o svemu što se na terenu zbiva. Toga puta dogovoreno je da bi neke ljude s ovoga terena treblo skloniti, što nije značilo i likvidirati. Rekli su mi da sačekam grupu partizana kod hrpe đubra iza kuće Tode Šumonje Kraljića i da o svemu obavijestim Dušana Vukelića. Čim sam se vratio, sve sam ispričao Dušanu. Kada se smračilo, pošli smo zajedno u susret partizanima. Nismo dugo čekali. Grupa od oko 17 partizana naišla je od Kraguljaca. Tu u Jošću ostavili smo patrolu. Podijelili smo se u grupe i pošli do kuće Đure Pošmuge. Kod njega je tada bio i Mirko Pešut. Druga grupa pošla je do kuće Mile Pošmuge s namjerom da uhapsi Maru Pošmugu Mutanku.

Hapšenje Đure Pošmuge i Mirka Pešuta prošlo je bez ikakve buke i u najvećoj tišini, iako su talijanske posade bile u neposrednoj blizini kod rezervoara, pa i u Plaškom i na Japagi. Grupa koja je pošla da uhapsi Maru, ubrzo je bila otkrivena. Lupali su po vratima jer Mara nije htjela otvoriti kada je primijetila partizane. Odvalili su vrata i netko je iz mraka nožem udario Miću Latasa Šošinu. Pretpostavlja se da je netko bio unutra. Za to vrijeme Mara je iskočila kroz prozor i bježeći prema Plaškom, dozivala Talijane u pomoć. Odjednom su talijanske posade otvorile paklenu vatru s rezervoara, od Plaškog i od Japage. Našli smo se u dosta teškoj situaciji. Mirko i Đuro nisu htjeli da pođu s nama. Rješenje je našao Stevo Kosanović Jabučar lično. Pucao je u obojicu. Đuro je ostao na mjestu mrtav, dok je Mirko bio samo ranjen i preživio ovo »strijeljanje«. Grupa partizana povlačila se u pravcu otkuda je i došla. Ja sam se vratio kući sa zadatkom da i dalje ostanem na terenu, pratim događaje i obavještavam o svemu što se događa na terenima koje kontroliraju Talijani.

Tu večer nisam spavao. Ujutro sam pošao u grad da bi me Talijani zapazili i vidjeli da sam tu. Bio sam ubijeden da o meni ništa ne znaju. Bilo je sve mirno, kao da se prethodne noći nije ništa desilo. Vratio sam se kući, nešto ručao i malo prilegao, jer sam imao namjeru da poslije podne pođem na sahranu Đure Pošmuge koji je u onoj gužvi nastradao. Taman što sam zaspao, žena me poče gurati i viknu: »Evo Talijana.« Kuća je već bila opkoljena. Dvojica su upali u kući i pitali za moga sina Icu koji je već bio u partizanima. Rekao sam da nije kod kuće. Drugi mi reče na našem jeziku: »Vi ste uhapšeni, spremajte se i pođite s nama.« Na brzinu sam se obukao i izišao napolje. Tode Vukelić Car, Joso Vukelić i Ljuban Vukelić već su bili uhapšeni. S njima je bila i Todina svast Draginja Kovačević, tada udana u Drniš koja se »slučajno« našla ovdje. Krenuli smo u Plaški. Svi smo bili povezani. Odveli su nas pravo u dvor i zatvorili.

Draginju nisu ni vodili u zatvor. Odmah su je pustili čim smo došli u grad. Nas četvoricu su sutradan oko 16 časova poveli na ispitivanje u kuću Rajačićevu, gdje je bila karabinjerijska komanda. Svi smo bili povezani. Kada smo došli do karabinjerske stanice, od njih su izašli Mara, Spase i Stevo Pošmuga. Samo smo se pogledali, ali nitko ništa nije govorio. Pretpostavili smo da su i oni pozvani u vezi s našim hapšenjem.

Uveli su nas unutra gdje nas je čekalo još jedno iznenađenje. U jednom kutu sobe stajala je Anka Vukelić s malim djetetom u naručju. Pogledala nas je, ali ništa nije rekla. Shvatio sam da nas je ipak netko izdao. Osjetio sam da su tako shvatili i moji drugovi. Počelo je ispitivanje. Prvo pitanje karabinjera bilo je: »Poznaš li Maru, Stevu i Spasu Pošmugu?« Rekao sam da ih dobro poznajem, jer su mi i komšije. Jedan od karabinjera je na to dodao da su od njih o nama sve saznali i pozvali da govorimo istinu. Pogledao sam karabinjera pravo u oči i pripitao šta to treba da govorim. Na to me je on prekinuo i dodao da ima toga dosta i, ako kažem istinu, da će za mene biti bolje. Malo sam s njima polemizirao i utvrdio da zaista o meni znaju mnogo, pa čak da sam i komandir rezervnog voda. Pitali su za Dušana Vukelića. Znali su da je i on politički komesar rezervnog voda u Zebiću. Rekao sam da ne znam za njega i nisam priznao da sam u bilo kojoj funkciji NOP-a.

Počeli su sa saslušavanjem i ostalih drugova. Slična pitanja su i njima postavljali. Poslije saslušanja Anku i Josu su pustili kući, a nas trojicu su prebacili u Ogulin. Zatvorili su nas u Ogulinsku kulu gdje je počelo ponovno ispitivanje. Tu smo se sreli s Josom Miljevcom i Đurom Vukelićem Siminim.

Devetnaestog aprila prebačeni smo vojnim transportom u Rijeku. Tu su nas opet strpali u zatvor. Bili smo u sobi 18. Odmah je počelo saslušanje. Predočili su nam optužnicu u kojoj su glavni tužioci bili Mara, Spase i Stevo Pošmuga. Tražili su opet priznanja, ali sam ćutao. Počela su mučenja. Davali su nam ricinus, palili papir među prstima, udarali čavliće u noge, ali ništa nisam priznao. Gotovo isto su radili s

Todom i Ljubanom. Tako su nas tu mučili 5 dana i 28. aprila prebacili u zatvor Udine.

Kada su nas jednog dana izveli na »ariju«, sreo sam se s Mićom Skorupanom i njegovom ženom Emalijom (zvanom Francuskinjom). Tu je bila i Zora, kći Nikole Pešuta Nice. Sretao sam se s još nekim poznanicima iz Hreljina, a i stekao nova poznanstva s drugovima iz Dalmacije i Like među kojima su mi ostali dobro u sjećanju Stipe Domitrović i Ivica Tomljenović.

Osamnaestog juna u našu ćeliju je iznenada, i malo na neobičan način, ušao ključar. Prozvao je Todu i mene. Ljuban je već bio ranije izveden iz naše ćelije. Prebacio nas je u drugu ćeliju u kojoj je bio samo jedan zatvorenik, mislim da se zvao Antić. Tu smo ostali jedan sat. Ponovo je došao ključar i poveo nas kod direktora zatvora. On je pozivao jednog po jednog i predočavao optužnice. Meni je otvoreno rekao da sam osuđen na strijeljanje kao boljševik. Slegao sam ramenima i rekao da sam u njihovim rukama i mogu raditi od mene što hoće, dodajući da sam rekao svoje. Ponovo su nas vratili u istu ćeliju.

U ovoj ćeliji ostali smo nekoliko dana poslije čega su nas prebacili opet u Rijeku. Tu smo se našli s Mladenom Šumonjom, Đurom i Ilijom Kosanovićem, Đurom i Stevom Medakovićem, Dušanom i Radom Latasom i ostalim drugovima koji su s njima bili u zatvoru. Samo smo se vidjeli u prolazu, na »ariji«, ali smo gotovo svi znali jedan o drugom po već ustaljenim zatvorskim vezama.

Dvadeset trećeg juna počelo je suđenje. Pri izvođenju iz ćelije na Trsatu sam slušao mitraljeske rafale. Rekli su nam da to strijeljaju na smrt osuđene. Pretpostavio sam da će i s nama tako biti, ali već sam se bio odrvenio i prepustio »sudbini«. Pročitali su nam optužnicu. Ja sam bio osuđen na 23 godine strogog zatvora, Tode na 17, a Ljuban na 12 godina. Odmah mi je laknulo. Toga trenutka pomislio sam da ćemo ipak dočekati slobodu. Vjerovao sam u našu pobjedu, bez obzira na sve što sam prepatio.

Za vrijeme suđenja u Rijeci sreo sam se i s Radom Šupicom, tada za sve nas Radom Supićem. Pričao nam je da je iz Vojnovca i kako je dospio u zatvor. Rekao nam je da istrajemo i uvjeravao nas da će sloboda ipak doći, makar je mi živi i ne dočekali. Vjerovao sam njegovim riječima i to me je malo ohrabrilo, ne zbog toga što on to kaže jer tada nisam ni znao njegovu funkciju, već zato što je i kod većine zatvorenika bilo takvo raspoloženje.

Drugi dan su nas strpali u jedan transport i prebacili u Trst, zatim u Kopar, Veneciju, Bolonju, Ankonu... i konačno u Solmonu. Tu smo se našla nas 33 Jugoslavena. Najviše je bilo Primoraca i Dalmatinaca. Nekoliko dana iza nas došao je još jedan transport u kome su bili Đuro Vukelić i Stevo Miščević. U ovom zatvoru ostali smo do kapitulacije Italije. Bilo nas je ukupno oko 250 političkih zatvorenika — Jugoslavena.

Osmog septembra 1943. godine saznali smo da je Italija kapitulirala. Sutradan smo od upravnika zatvora tražili da političke zatvorenike pusti na slobodu. Imali smo i zatvorski odbor koji je bio uporan u svome

zahtjevu, ali upravnik je bio »crnokošuljaš« pa je oklijevao. Neki drugovi zatvorenici su nam predočavali da će nas predati Nijemcima. S nama je bilo i 12 Engleza pa su nam se i oni pridružili. Devetog septembra provalili smo u dvorište zatvora i održali miting. Redali su se govornici, među kojima je bilo Engleza, Talijana, Slovenaca i drugih narodnosti. Među njima je bio i Vojo Masnikosa, rodom od Knina. Potjerali su nas u sobe i malo smirili.

Desetog septembra dolaze u zatvor predstavnici Engleske i odvode svoje zemljake. O nama se nitko nije brinuo. Pitali smo šta će biti s nama. Obećali su da će kasnije doći i po nas, ali na tome je i ostalo. Trinaestog septembra stigli su Nijemci i naša dalja sudbina je bila zapečaćena. Sedmog oktobra su nas strpali u vagone i preko Rima i Firence prebacili u Dahau. Pet dana nismo ništa jeli ni pili. Neki su pomrli u vagonima i usput izbacivani kao stoka. U Dahau smo ostali do 29. oktobra. Ovdje nam se obratio i neki Sima Cučuk, koji se predstavio borcem španske revolucije navodeći da on već ima neka iskustva u njemačkim logorima, pa nam je skrenuo pažnju kako da se ponašamo. Istakao je da se moramo uzajamno pomagati ako želimo da preživimo i slobodu dočekamo.

Odavde su nas prebacili u koncentracioni logor u Buhenvald. Strpali su nas mjesec dana u karanten, a zatim u radni logor-blok 49. Određen sam u vešeraj za ložača. Tu sam ostao oko dva mjeseca zatim prebačen u »leš« komandu za kopanje rovova oko logora, jer je već bilo počelo savezničko bombardiranje. Nastupila je i zima 1943/44. Bili smo bosi, goli, gladni, stalno pod kontrolom stražara. Ljudi su umirali svakog; dana.

Jednoga dana dok sam se nalazio na kopanju rovova, prišao mi je jedan od stražara. Na njemačkom me pita odakle sam. Pokušao sam da mu objasnim, ali nismo se »razumjeli«. Iznuđivao je od mene da govorim njemački. Objašnjavao sam da ne znam. Odjednom se na mene razdera i na našem jeziku mi reče — »Zašto ne znaš« i dalje nastavi ispitivanje na našem jeziku. Sve sam mu objasnio odakle sam. Rekao je da je i on iz okoline Otočca, ali ga poslije nikada nisam više sreo, mada je obećao da će me pozvati na razgovor.

U ovom logoru promijenio sam još nekoliko poslova. Najviše sam se zadržao u tvornici za izradu točkova za topove. Bio sam fizički radnik s još jednim drugom. Gurali smo kolica, najčešće na istovaru uglja.

Dvadeset četvrtog augusta 1944. logorske sirene dale su uzbunu. Bilo je točno 12 sati i 15 minuta. Počelo je i prvo bombardiranje logora, Nastao je jauk i ljudski glasovi na raznim jezicima. Nebo je bilo crno od savezničkih aviona. Iako je bilo oko 1200 mrtvih i više od toga ranjenih, radovali smo se ovom bombardiranju. Gotovo svi logoraši, a bilo ih je raznih nacija, nekoliko desetaka hiljada, željeli su okončanje muka. Život ili smrt, svejedno. Ipak, uz tresak savezničkih bombi većina je očekivala život, pa nam je to bombardiranje bilo drago, iako smo od njega ginuli u većoj mjeri nego Švabe.

Preživjeli su sutradan pokupili mrtve i ponijeli u krematorij. Tu su svi bili spaljeni.

Došla je i zima 1944/45. godine. Teškoće su bile još veće. Slabiji nisu izdržali — umirali su. Opet mi je došao nezvani gost i predstavio se da je od Ogulina. Bio je SS oficir. Interesirao se za neke ljude u Vrbovskom. Rekao sam da taj kraj slabije poznajem. Ni s njime se više nisam susretao.

Te zime su koncentrirali sve Jugoslavene u jedan logor, blok 51. Bilo nas je oko 600. Tu smo ostali do 3. aprila, kada smo čuli i prve topove s fronta. Radovali smo se kao mala djeca, ali to nismo javno smjeli iskazivati. Četvrtog aprila logorske vlasti su pozvale Zidove. Oni su počeli da bježe. Nastao je pokolj Zidova. Logorski komitet je intervenirao, ali ne baš s uspjehom. U tom komitetu u ime Jugoslovena bio je neki Janko iz Ličkog Petrova Sela. Naređeno nam je da budemo mirni i da nitko ne izlazi iz logora, jer bi mogao nastradati. Logorske vlasti su počele prijetiti vojskom i masovnom likvidacijom. Ovu napetost je 9. i 10. aprila povećala još jedna uzbuna logorskih sirena. Tada smo već čuli i mitraljeske rafale. Front je bio blizu. Preko komiteta interniraca dobili smo i oružje u logor. Prebačeno je spolja s nekom ambalažom u jedan institut koji se nalazio u samom logoru. Čekali smo dalje naređenje, a mitraljeski rafali s fronta ličili su nam na najljepšu muziku.

Jedanaestog aprila probili smo žicu. Krenuli smo prema zapadu. Ušli smo u neku šumu. Počela je pucnjava sa svih strana. Naišli su savezнички tenkovi. Neko je viknuo: »Evo Amerikanaca.« Našoj sreći nije bilo kraja. Shvatili smo da smo slobodni, pa makar odmah poginuli. Rob je teško biti, a još teže tako poginuti. Od savezničkih vojnika dobili smo i prve cigarete na slobodi. Davali su nam i keksa, konzervi I druge hrane. To je bilo i naše oslobođenje.

Prvi nalet savezničkih snaga je prošao. Dalju upravu nad nama preuzeo je logorski komitet. Sada smo sami organizirali sopstveno obezbjeđenje. Oko uspostavljanja veza sa savezničkim vojnim vlastima najviše su radili Amerikanci, Englezi i Francuzi. Jedan od prvih zadataka bio nam je da sklonimo oko 3000 leševa koji su se nalazili oko krematorija. Savezničke vojne vlasti su se plašile epidemije. A i nama bi to nanijelo velike gubitke. Uz pomoć savezničke vojske angažirali smo domaće ljude na ovom zadatku. Tako su logoraši odjednom postali gospodari onima koji su do tada bili »bogom dani da žive na ovom svijetu«. Kada su vidjeli leševe, domaći ljudi su se zgražali, a neki su i padali u nesvijest. Nisu mogli da izdrže sve te grozote.

Tu smo, u tom logoru, ostali do 30. juna, ali sada pod savezničkom kontrolom. Poslije toga prebačeni smo u Češku, mjesto Pile, a odavde ruskim kamionima do Praga. Iz Praga smo prebačeni vlakom do Bratislave. Tu nas je dočekao prvi partizan, kapetan po činu, i smjestio u jedan hotel. Bili smo u rukama naše nove vlasti. Našem radovanju nije bilo kraja. Ljudi su plakali od radosti.

Šesti dan smo po grupama prebacivani u domovinu. Putovali smo kamionima preko Beča — Maribora — Zagreba. Za nas je to bio prijevoz najviše klase bilo kog brzog ili ekspresnog vlaka, ali uvijek nam se činilo da idemo presporo. Četrnaestog jula 1945. godine stigli smo u Plaški.

Mane Šupica

BIJEG IZ VLAKA

Dvadeset devetog januara 1942. godine uveče vraćao sam se iz šušnjarića kući. Odjednom ispred kuće Steve Medakovića Nikolina presrete me talijanska patrola i povika — na našem jeziku: »Ruke uvis!« Bio sam omotan šalom, a neku kaputinu nabio na glavu, jer mi je bura duvala u lice pa mi se odjednom ispred mene sva prtina zacrnjela. Ipak sam razaznao da su Talijani. Više se ništa nije moglo učiniti. Digao sam ruke. Dvojica vojnika su mi prišli i svega me pretresli. Pošto su vidjeli da nemam ništa kod sebe, svezali su me i poveli sa sobom. Kada smo prišli bliže mojoj kući, planula je kuća Draginje Medaković, a zatim naš štagalj. Odjednom sam se našao s ostalim uhapšenima iz našeg sela i prepustio se daljnjoj sudbini.

Čim je počelo ispitivanje u Plaškom, počeo sam razmišljati o bjekstvu. Kad su nas počeli vezati u dvoru pri polasku za Ogulin, pomislio sam da je momenat. Pri vezivanju ruku stavio sam kost na kost kako' bi kasnije mogao izvući ruku, ako dođem u priliku da bježim. Uveli su nas u mračan teretni vagon i zamandalili vrata. Ja sam već tada počeo izvlačiti ruku i oblobađati se lanaca. Uspio sam. Leđima sam bio okrenut k vratima i lagano, dok je vlak traparao, pomjerio sam vrata, dohvatio polugu i iskopčao je. Tada sam se umirio i čekao momenat. Kada je mašina davala znak da se približava vojnovačkom tunelu, ocijenio sam da je vrijeme za iskakanje. Naglo sam otvorio vrata i gotovo strmoglavice otisnuo se u snijeg. Vlak se još kretao, a Talijani su počeli pucati iz vagona, ali su me prebacivali. Bio sam u mrtvom uglu. Brzo sam skinuo kaput i prislonio uz neki trn ili je to bio neki stup, ne sjećam se sasvim dobro. Tu sam ostavio i kapu. Vlak je naglo počeo kočiti. Talijani su i dalje pucali, a ja sam već grabio prema Jančićima. Od mraka jedva sam vlak primjećivao kada se vratio. Čim sam stigao do prvih gajeva, ocijenio sam da sam se spasio. Baš tada je nastala mala kriza. Umorio sam se i dalje nisam mogao. Malo sam zastao i razmišljao. Ako pođem u Jančiće k sestri Maci, mogu me tamo tražiti. Odlučio sam da ne idem tamo. Produžio sam prema Mađeđaku. Kroz Kapelu, preko Vere spustio se tek drugi dan u selo Jezero. Tu sam izbjegao ono što su drugi iz Drlića doživjeli po zatvorima Italije i Njemačke.

Đuro Medaković

Котарски Комитет СКОЈ-а
Плашки дне 24.VIII.1943 г.

Другарском Окружном Комитету С К О Ј-а
К А Р Л О В А Ц.

Драги другови:
Одржан је састанак Котарског Комитета дне 23.о.м.на ком је и био друг Јово састанак је текао са овим дневним редом:
1)Политичка ситуација.
2) Организационо СКОЈ-а и УСАОХ-а
3)агит проп
4)Разно.
По литичка ситуација у нашем Котару се побољшава сада у задње време,осим у Плашко Драги стоји доста слабо,није се двојица четника вратила кући други се налазе у шуми те пропагирају народу да неступа у наше организације а на рочито омладина.
Општини Кучић политичка ситуација се поправи омладина сва посјећује састанке вечерње који су сада почели смо ближе границе неки насједају чет.пропаганду.
Општини Подхум политичка ситуација кваре већином шверцери који су у задње вријеме одлазили у Јосипдол теје био један који се задржао у Јосипдолу 8 дан. те кад се је вратио причао је једној нашој омладинки како ће четници сви у шуме како четници имају Енглеска одијела,онага је одмах пријавила стражи т се сада налази притворен још у устраги.Усамом Туку још нисмо организирали одборе дочим сада се одржавају вечерњи састанци и народ и омладина се попра.вља.
У Општини Плашки [illegible] осјети се доста под утицајем четника изузев Веру и Лапат тамо преко Скојеваца можемо дознати куда се поједини крећу и који им носе храну.Пошто су их Бригаде протјерале одатго из Лике сада се налазе у Капели.Усамом Језеру имадеш појединаца који говоре против четника те можеш да имаш са њима везу.
У Јасеници се стање доста побољшало,када је одржавао друг ЋАНИЋА збор у недељу скоро сав народ је био омладина је дошла под заставом и паролама те на самом збору говорио је један командир који се вратоиз четника те је навбио много за интересовање.Када је I Бригада уловила у Саборском 6 усташа народ Јасенице говорио је да су четници и усташе браћа која иду и крију се скупа по шуми.Један омладинац говорио је да ће формирати омладинску чету, на којем ми сада радимо.
За кучци
да се Скојевске јединице као и одбори повежу са Партизанско м стражом у спречавању одиласка у Јосипдоле а нарочито у суабијању шверца.Преко Скојеваца дознати ко имаде везу са четницима.Да се посвети пажња одржавању вечерњих састанака уз помоћ НОО-а тако да би организирали и причи политички оним селима који до сада нису организирани а нарочито Хрватским селима.Популаризирати З.А.В.Н.О.Х.-м као и Н.О.О-дборе као политичка представништа.
2.Организационо С.К.О.Ј.-а и У.С.А.О.Х.-а
Наш Котарски Комитет имаде 5 чл.сада смо кооптирали два члана као другарицу Соку Косановић а друга Дану Буљевца,позвати исти се налаз у Скраду на Кул,-просветном раду Вељун.Закључено је да се одржи Котарско савјетовање а прије да се упуте директивна писма са стране Кот.Комитета.Саветовање ће се одржати у недељу 28.о.м.Дневни ред за саветовање гласи:
1.политичка ситуација
2.Организационо С.К.О.Ј.-а
3.У.С.А.О.Х.
4.Војска.
5.Разно.
Закључили смо да за саветовање организујемо храну преко омладине,на саветовање позвати друга из Одреда К.К.Партије О.К.Ској-а .Н.О.О.-а Ком.мјеста. Изабрат је Биро који броји 4 чл.Ковачевић Даринка.Грба Дена.Славко Делач, Сава Орашчанин.Пленум другарица Данице Вулић и чланови Општ.комитета.Закључено је да се јединице повеже са Партијом,као и са војском.
Сазвати привремени одбор Усаох-а да ради док не успоставимо стални одбор.
[illegible] броји 6 чланова.Агитацији и пропаганди.Одбори су слабо радили као досад [illegible] је правилно гледање Ској-а и Усаох-а.Закључили смо на састанку да се организирају правилни одбори,који би покренули рад,као чај више дописничка сумба.Пјевачки хорови и дилетантске групе које ово више интересује омладину

Смрт фашизму - Слобода народу!

Другарски поздрав:
секретар.
Јавинка

Stanje partijske organizacije u [illegible] partizanskom odredu 10/X. 1943

UKUPNO STANJE PARTIJSKE ORGANIZACIJE U VOJSCI

	broj b-talj./b-na	broj četa	broj svih partij.	Radnici	Seljaci	Obrt.trg.n.namešt.	Intelektualci	biv.of.i podof.	Hrvati	Srbi	broj kandidata	broj aktiva	broj čl.aktiva
				Socijalni sastav					Nacionalni sastav				
[illegible]			3	1	6	1	1			9	1		
[illegible]		1	51	[illegible]	49	-				51	2		
[illegible]	1	4	46	3	56	1	1			46	10		
[illegible]	1	1	44	1	33	1	1			26	5		
[illegible]		1	5		5					5	1		
ukupno	3	14	111	6	99	3	3			111	13		

KOMANDANTI I KOMANDIRI

	Partijci	Kandidati	Nepartijci	Radnici	Seljaci	Obrt.trg.namešt.	Intelektualci	biv.of.i podof.	Hrvati	Srbi
	Politička pripadnost			Socijalni sastav					Nacionalni sastav	
[illegible]	3			1	1					2
[illegible]	8			-	8					8
[illegible]	8			1	7					8
[illegible]	7	1		1	7					6
[illegible]	1	1			2					2
ukupno	26	2		3	25					28

KOMESARI

	Partijci	Kandidati	Nepartijci	Radnici	Seljaci	obrt.trg.namešt.	Intelektualci	biv.of.i podof.	Hrvati	Srbi
	Polit. pripadnost			Socijalni sastav					Nacionalni sastav	
[illegible]	2				2					2
[illegible]	5				5					5
[illegible]	8				7	1				8
[illegible]	6				4	1	1			6
[illegible]	2				2					2
ukupno	23				20	2	1			23

OFICIRI

	Partijci	Kandidati	Nepartijci	Radnici	Seljaci	Obrt.trg.namešt.	Intelektualci	biv.ofic.i podof.	Hrvati	Srbi
	Polit. pripadnost			Socijalni sastav					Nacionalni sastav	
[illegible]	1					1				1
[illegible]	-									
[illegible]	1				1					1
[illegible]										
[illegible]										
ukupno	2				1	1				2

VODNICI, DELEGATI I DESETARI

	Partijci	Kandidati	Nepartijci	Radnici	Seljaci	Obrt.trg.namešt.	Intelektualci	biv.of.i podof.	Hrvati	Srbi
	Polit. pripadnost			Socijalni sastav					Nacionalni sastav	
[illegible]	1	1			1		1			2
[illegible]	18	-		1	17					18
[illegible]	23	-		2	21					23
[illegible]	12	1	8		21					21
[illegible]	2	-	2		4					4
ukupno	56	2	10	3	64		1			68

PARTIZANI

	Partijci	Kandidati	Nepartijci	Radnici	Seljaci	Obrt.trg.namešt.	Intelektualci	biv.of.i podof.	Hrvati	Srbi	Primedba
	Polit. pripadnost			Socijalni sastav					Nacionalni sastav		
[illegible]	2	[illegible]	27	5	15					23	
[illegible]		2	139	1	140					141	
[illegible]		10	210	4	219					219	
[illegible]	1	1	79		80	1				80	1
[illegible]	-		29		29	-				29	-
ukupno	4	13	478	10	484	1				494	1

Sekretar

INSTITUT ZA ISTR. SOC. POKR. ZAGREB

CENTRALNOM KOMITETU KOMUNISTIČKE PARTIJE HRVATSKE

Sa proslave prilikom formiranja Plaščanske brigade, šaljemo Vama junačkom i mudrom rukovodstvu naše slavne Komunističke Partije Hrvatske plamene pozdrave, izražavajući istodobno veliku zahvalnost za trud, brigu i nastojanja oko formiranja ove brigade i mobilizacije ljudstva za nju.

Mi smo svjesni velike uloge junačke Komunističke Partije, u borbi za oslobodjenje naših naroda kao i dragocjenih žrtava, koje je ona nesebično dala u ovoj borbi. Mi znamo da su komunisti vojnici velike Lenjinove i Staljinove vojske, u našim redovima najhrabriji i najodaniji vojnici i da nesebično daju sve od sebe, pa i svoje živote za bolji život i slobodu naših napaćenih naroda.

ŽIVJELA KOMUNISTIČKA PARTIJA JUGOSLAVIJE!
ŽIVJELA KOMUNISTIČKA PARTIJA HRVATSKE!
ŽIVIO JUNAČKI CENTRALNI KOMITET KOMUNISTIČKE PARTIJE HRVATSKE!

Borci, podoficiri, oficiri i politkomesari
Plaščanske Brigade.

1.I.1944.

Pregled SKOjerske organizacije – Okruga Karlovac

	Komitet	Komitet							Opštinska i Rajonska Rukovodstva							Aktivi									
		Broj članova	Od toga žena	Socijalni sastav		Nacionalni sastav			Broj Rukovodstava	Broj članova	Od toga omladinaca	Socijalni sastav			Nacionalni sastav			Broj aktiva	Broj SKOjevaca	Od toga omladinaca	Socijalni sastav			Nacionalni sastav			
				Radnici	Seljaci	Radi	Srbi	Hrvati				Radnici	Seljaci	Radi	Srbi	Hrvati					Radnici	Seljaci	Radi	Srbi	Hrvati	
1	M.k. Karlovac	3	–	2	–	1	–	3	2	6								6	42	2						
2	Karlovac	6	1	2	3	–	–	6	2	7	2	2	5	–	–	7		11	52	15	8	40	4	1	51	
3	Rakitje	4	2	1	1	2	3	1	3	11	9	–	6	5	10	1		9	50	48		44	6	49	1	
4	Duga	11	1	–	4	3	6	1	2	9	5	1	9	–	9	–		7	42	35	–	42	–	42	–	
5	Petrova	7	2	2	5	–	5	–	5	39	17	1	36	2	38	1		35	215	163	2	209	4	212	3	
6	Rajon	7	3	2	5	–	7	–	4	22	13	2	19	1	22	–		31	192	156	3	186	3	192		
7	Vojnić	7	5	–	4	3	6	1	5	28	23	–	25	3	28			23	160	100	1	154	5	159		1 ženska
	O.k. Karlovac	17	2	2	2	3	7	–	23	112	70	4	100	11	107	9		111	753	517	14	675	22	655	55	1

SKOJ-41/236

Котарски Комитет СКОЈ-а
ПЛАШКИ, дне 4.III.44.год!

О К Р У Ж Н О М К О М И Т Е Т У СКОЈ-а

К А Р Л О В А Ц.

Драги другови,

Шаљемо Вам извјештај са нашег састанка и савјетовања кога смо одржали дана 29.II.44.год. На савјетовању су присуствовали друг Јово Илић и друг Шапа из К.К.К.П.Х. Скојевска је било 26. највише из Општине Плашки и Јасеница. Из Подхума и Кунића је било мало пошто је било незгодно вријеме јер је непријатељ надирао па су се повукли у Шуму, на савјетовању су дали реферате друг Мане Буњевац политички и друг Славо Делач организациони реферат.

Савјетовање је текло слиједећим дневним редом:

1. Политичка ситуација у свијету и код нас.
2. Организационо стање СКОЈ-а и рад у УСАОХ-у
3. Разно.

По излагању политичког реферата друга Мане другови су стављали разне питања а која су им била нејасна и у свијету и код нас као на примјер разјашњавања о АВНОЈ-у и за свјетску реакцију као и за саме конференције Московску и Техеранску. По изнесеним питањима, наставила се дискусија која је слабо текла и нису се дотицали оних проблема које треба да рјешавају на терену, него су прешли на давање извјештаја. Причањем разних проблема која на терену ускрсавају, нису сами разрјешавали. Послије дискусије и питања која су изложена видило се да су се слабо ширили наше истините вијести и да се слабо тумачиле одлуке које су донешене на другом засједању АВНОЈ-а. У опће да сами наши Скојевци слабо посједују са политичком изградњом.

По свим питањима и проблемима у свијету и код нас дали су закључну реч друг Јово Илић и друг Шапа они су разрешили све проблеме и дали упутства како ће се наши организације опходити и на све реагирати што је против интереса народа. Уопће стање у котару је врло слабо због спаљивања евакуисања и надирања непријатеља и због слабог економског стања. Последњих дана 1.III, непријатељ је запалио око 30-40 кућа и отправио је народа до 200. душа, жена и дјеце са непријатељем како још нисмо добили на извјештај гдјесу, у Општини Јасеница и Плашком се мало осјећало непријатељска пропаганда али се још увијек појављује код оних фамилија које су непријатељски расположене према нама.

2. По излагању реферата друга Славе гдје је изнешено рад и недостатци наше Скојевске организације и рад у уједињеном Савезу није било питања и слабо се развијала дискусија. У Општини Кунић и Подхум организације су се скоро расуле и потпуно слабо дјелује међу народом и омладином а нарочито у Општини Подхум; док у Општини Кунић још у неким селима осјети се руковођење, у ове даље опће ние осјетило се недјеловање скојевске организације, у томе што је наших чланова СКОЈ-а отишло заједно са народом кућама гдје се налази непријатељ а данас су отправљени у логоре. У општини Плашки и Јасеници се рад развија и Скојевске групе се редовно састају на нашем састанку смо закључили да се у општини Јасеница формира општински Комитет СКОЈ-а и да се повуку на слободни територији они чланови који су компромитовани а налазе се под непријатељем.

По организационом реферату и свим проблемима неправилног руковођења и дјеловања међу омладином и неповезаност са НОО-ма дао је закључке друг Јосо Илић и уједно је упознао са реорганизацијом и уопће са радом омладине о њезиним задатцима, да би се боље разумило друг Мане Је конкретно промјенио на наш котар о само реорганизацији, послије савјетовања на 1.III, имали смо са члано вима Комитета састанак гдје смо проучавали "Пут Мачеке Пут Издаје "и од пакта с Хитлером до споразума с Дражом Михаиловићем!

Послије смо још детаљније се упознали са реорганизацијом и закључили да шаљемо директивно писмо Општинским Комитетима у погледу реорганизације, у договору са другом Јовом смо другарицу Наду Цицу оставили у К.К.СКОЈ-а пошто је дала реч даће извршавати све задатке који се пред нас постављају.

Ријечју смо закључили да дође на наш следећи састанак другарица Мара Книна. Наш следећи састанак ће бити сваких 8. дана Уторком и Средом а пленарни састанак сваки 15. дана и направили смо распоред када ће имати Општински Комитети састанке.

Срдачно Вам пожељно

Другарски поздрав!

Omladina uređuje svoje domove

Na svojem sastanku omladina i žene sela Čemernice zaključili su da u redu svoj dom. Za uređenje doma manj kalo im je nekih stvari. Zato je odlučeno da se sakupi novac za nabavku tih stvari. Odmah se razvilo takmičenje između USAOH-a i AFŽ-a, koja će organizacija više dati za svoj dom. Sakupljeno je 1.[illegible] kuna i tako im je uspjelo da urede dom.

NA TROJVRHU

Svanjiva. Gusta magla spustila se na zemlju. Naše čete prilaze napoložaj. Zauzeli smo svoje rovove na kotama i tiho razgovaramo. Najednom začuje se iz magle: "Forverts, forverts". Neprijatelj nastupa. Naše je oružje spremno. Čekamo ih na nož!

Magla je gusta i nevidi se na 10 koraka pred nama. Iz magle pokazuju se sjenke neprijatelja, kao neke sablasti. Naši mitraljezi tada zapjevaju svoju pjesmu. Bombe rasparaše zrak, ali neprijatelj stalno nadire, neda se zadržati. Otvori se žestoka borba. Legionari i Švabe padaju jedan za drugim.

Magle se razilazi i sunce obasja ovu zemlju. Po brijegu, jedan za drugim, leže fašistički lješevi. Po smrznutoj zemlji teku potočići švabske krvi.

Neprijateljski topovi obasuše nas paklenom vatrom, dižu brdo u zrak. Parčad zuji oko ušiju. Umjesto magle slegao se gusti dim oko nas.

Morali smo odstupiti. Ali je i neprijatelj krvavo platio svoju zvjersku pohlepu. Osvetili smo i još više ćemo osvetiti svoje pale drugove, koji su položili živote za bolju budućnost svoga napaćenog naroda.

Stavel Nenad
3.Omlad. bat. "Jože Vlahovića"

OMLADINA VOJNIČA DAJE KULTURNE PRIREDBE

Pred dva tjedna osnovao je kotarski odbor USAOH-a Vojnić jednu dilletantsku grupu koja će obilaziti čitav kotar i davati priredbe. Grupa već marljivo radi. Do sada je istupila na masovnim zborovima u Donjem Skradu i Tušiloviću, na kojima je dala neke komade i pjesme. Omladina i narod bili su svagdje zadovoljni sa grupom.

U grupi se nalazi 6 omladinaca i 5 omladinki, svi seljaci iz kotara Vojnić. Oni stalno uče nove komade i pjesme, da bi što bolje izvršili svoj zadatak.

Primjer ove grupe pokazuje koliko se naša seljačka omladina baš za vrijeme ovog teškog rata kulturno uzdigla, dok su je za vrijeme bivše jugoslavije protunarodne vlasti držale u tami, danas je omladini posvećena velike pažnja iako pod teškim uslovima.

LJUBAV PREMA RANJENIM BORCIMA

Ukazujući veliku ljubav prema ranjenim borcima omladina i žene svakodnevno posjećuju naše bolnice. Omladina iz sela Svinjice, općine Krstinja donjele su u vojno partizansku bolnicu br.10 slijedeće darove: 25 komada jaja, 10 litara mlijeka, 2 kruha, 3 povitice, 1 sir i 1 kilogram kolača.

Omladine iz Janje Gore, Plaški posjetile su ranjenike VIII divizije i donjele ove darove: 232 jaja, 28 pogača, 51 litara mlijeka, ½ kg čaja, 1/4 kg luka, 5 kokošiju, 50 metara zavoja, 1 kg kolača, 3/4 kg masti, 2 kg svinjskog mesa i 7 kg krumpira.

Drugarice iz organizacije AFŽ, Lapat donjele su ranjenicima VIII. divizije: 73 jaja, 3 kg masti, 2 kg špeka, 4 pogače, 1 pečenu kokoš i 5 litara mlijeka.

Seoski odbor Donje Jezero sakupio je borcima III brigade: 100 kg kiselog kupusa, 200 kg krumpira, 12 kg slanine i 40 kg pšeničnog kruha.

ŽIVJELA NARODNO-OSLOBODILAČKA VOJSKA JUGOSLAVIJE - VJERNI SAVEZNIK BRATSKE CRVENE ARMIJE !

ŽIVJELI BRATSKI SOVJETSKI NARODI - HRABRA POSADINA POBJEDONOSNE CRVENE ARMIJE !

Stab
planičnog partizanskog odreda
grupe odreda
28—I 1944.

Socijalni i Nacionalni sastav na dan 28—I 944.

Jedinica:		Broj na dan	Socijalni sastav: Radnička	Seljačka	Inteligencija	Kapitalistička	Trgovačko-obrtnička	Ostala	Nepismena	Nacionalni sastav: Srba	Hrvata	Ostalih narodnosti
Stab odreda	Komandni sastav	4	4	÷	÷	÷	÷	÷	÷	4	÷	÷
	Partizana	38	2	34	2	÷	÷	÷	÷	38	÷	÷
I. Bataljon	Komandni sastav	45	÷	43	2	÷	÷	÷	÷	45	÷	÷
	Partizana	189	1	186	2	÷	÷	÷	÷	188	÷	1
II. Bataljon	Komandni sastav	30	1	28	1	÷	÷	÷	÷	30	÷	
	Partizana	99	÷	96	3	÷	÷	÷	÷	95	4	÷
III. Bataljon	Komandni sastav	31	÷	30	1	÷	÷	÷	÷	31	÷	÷
	Partizana	83	÷	80	3	÷	÷	÷	÷	81	2	÷
IV. Bataljon	Komandni sastav	11	÷	9	1	1	÷	÷	÷	11	÷	÷
	Partizana	87	÷	84	3	÷	÷	÷	÷	87		
Vod za vezu	Komandni sastav	2	÷	2	÷	÷	÷	÷	÷	2	÷	÷
	Partizana	15	÷	14	1	÷	÷	÷	÷	14	÷	÷
Ukupna	Komandni sastav	123	5	113	5	1	÷	÷	÷	123	÷	÷
	Partizana	511	3	494	14	÷	÷	÷	÷	504	6	1
Svega ukupna		634	8	606	19	1	÷	÷	÷	627	6	1

Primjedbe:

Komandant - kapetan:

BRANILA SAM BRATA

Uoči partizanske akcije na Tržić, dolazeći iz bolnice, meni je navratio moj sadašnji muž Duro Večerinović i zadržao se u kraćem razgovoru. Moglo je biti oko 22 sata kada se Đuro počeo spremati da pođe prema Tržiću. Na prozorima smo imali neke deblje zastore kako se svjetlo ne bi primjećivalo. Odjednom je netko počeo lupati na prozor zahtijevajući da otvorimo vrata. Malo smo se uznemirili. Đuro je odmah rekao: »Talijani, gasi lampu!« Napolju se čuo bakat ljudskih koraka. Shvatili smo da opkoljavaju kuću. Moj brat Mladen Šumonja povukao se u vežu (srednja prostorija kuće), a Đuro je pobjegao na tavan i s druge strane zgrade zavukao se duboko u sijeno. Mladen je ostao u veži i čekao šta će dalje biti. Talijani su odvalili vrata i upali u kuću. Odmah su zgrabili Mladena, svezali ga i počeli tući, tražeći priznanje gdje su drugi »banditi«. Drugi su počeli premetati po kući, a treći su pošli s baterijama na tavan i počeli noževima bosti po sijenu. Bili su na domak Đure, ali ga nisu pronašli. Jedan je uhvatio blazinu (slamaricu) i prevrnuo je, misleći da se netko sakrio ispod nje. To nas je ipak spasilo. Na krevetu je ostao Đurin kaput u čijim su se džepovima nalazili neki partizanski papiri.

Na mojoj škrinji, spremljenoj za udaju, stajala je velika crna šubara koju je Stevo Čuturilo poklonio Đuri poslije dabarske akcije da se ne bi prehladio jer je bio ranjen u glavu. Na šubari je bila i velika crvena petokraka. Mislim da su je baš ovdje u Veri izradile Soka Ninković Mićina i još neke omladinke. U toj gužvi mama je prišla i ovu kapu neprimjetno gurnula pozadi škrinje. Više nije bila na udaru, ali smo se stalno plašili da ne izvrnu škrinju i pronađu kapu.

Mladena su još nekoliko puta udarili i prijetili su hapšenjem čitavog sela, paljenjem i batinama tražeći da kažemo gdje su »banditi«. Mama im je rekla da su u šumi i neka ih tamo traže. Mladen je samo ćutao. Kada ga je jedan oficir, ili podoficir, počeo jače udarati, ja sam skočila na njega, uhvatila ga za kosu i počela se derati. Drugi su me uhvatili i odmah svezali. Mama se povukla u jedan kut i okamenila se. Poslije toga počeli su prevrtati i po mojim stvarima. Kad su naišli na moju crvenu majicu, nešto su na talijanskom promrmljali i počeli mi prijetiti. Nisam znala što znači, ali sam mislila da su i po majici pretpostavljali da sam komunistkinja.

Poslije ove gužve izveli su Mladena i mene iz kuće, oboje svezane. Netko je na našem jeziku rekao da nas vežu jedno za drugo, zatim su na talijanskom nešto promrmljali i mi smo ostali vezani pojedinačno. Do Plaškog smo nekoliko puta zastajkivali. Talijanski vojnici su zalijegali u snijeg i pucali na svaku crnu sjenku dok nismo stigli do kuće Pere Latasa. Najviše smo se zadržavali pri prolazu pored bunkera Jugoslavenske vojske u našem polju. Talijanski vojnici su puzali do njih i ispitivali da li u njima nema koga od partizana. Na sebi sam imala tanku majicu i »Batine« cipelice, pa sam se već bila dobro smrzla od hladnoće.

Zatvorili su nas u vladičinom dvoru svakog posebno. Ja sam bila u nekom malom uskom hodniku, bez svjetla i prozora. Ležala sam na golom betonu, a napolju je bilo minus 15 stepeni. Ta prva noć bila mi je najteža. Sva sam se bila odrvenila, dijelom od hladnoće, a dijelom od straha i žalosti za Mladenom, pogotovo kada sam ga sutradan vidjela isprebijena i natekle glave od udaraca, a nos mu je bio razmrskan i krvav. Uz prisustvo jednog oficira doveli su Mladena u moju ćeliju na suočenje. Zatim je ušao i Nikica Ferderbar i stao u treći ugao ćelije. Pitanja su najprije uputili meni. Oficir je na našem jeziku upitao šta znam o logoru. Mladen je odmah upao i rekao da sam ja još dijete i da ništa od toga ne znam. Meni je to bilo dovoljno da u daljnjem isleđenju odbijem sve optužbe, jer sam shvatila da Mladen ništa ne prizna. Pitali su me koliko imam godina. Rekla sam da imam svega 14. Pitali su i za Mladena. Rekla sam da on još nije navršio 16. Isljednici su se malo pogledali i više nisu ništa pitali. U tom trenutku primijetila sam na Mladenovom licu potvrdu mojih iskaza i zadovoljstvo za sve što sam rekla. Pogledala sam i Nikicu Ferderbara i na njegovim očima vidjela suze. Ništa nije govorio, ali je suze brisao nekom maramicom. Ne znam ni danas šta ih je izazvalo, ali je ipak plakao kada nas je vidio jedno naspram drugoga, onako nemoćne i nevine.

Ja sam još jednu noć prenoćila u tom podrumu i stalno plakala za mojim Mladenom. Kada je sutradan došla majka i ciknula vidjevši ga kroz prozor kako izgleda, bilo mi je još teže. Istog dana mene su pustili iz zatvora. Mladen i Nikola Lončar su ostali i kasnije prebačeni u Ogulin i dalje u Italiju. Mladen se vratio u ljeto 1945. godine. Poslije 4 dana mama je umrla. Umrla je od žalosti za Mladenom, čiji joj je lik stalno» lebdio pred očima onakav kakvoga je vidjela u vladičinom dvoru kada ga je posjetila u zatvoru.

Milka Večerinović Šumonja

i ČETNICI POČINJU DA HAPSE

Mjesec dana poslije događaja u Ličkoj Jesenici u naše selo su došli četnici: Đuro Knežević, Pero Momčilović Kole, Dušan Jakšić Kupljenik i Ilija Ralić Radanov i u ime talijanske komande iz Plaškog naredili da se odmah javimo komandi karabinjera. Bili su naoružani onim istim karabinima koje su uzeli našim borcima u Ličkoj Jesenici pri izvođenju četničkog puča i strijeljanja rukovodilaca ustanka kod Balinke. Rekli su nam da idemo kao svjedoci drugovima koje su prije nekoliko dana pohapsili Talijani. Najprije su tražili Milovana Šupicu, ali kako je on bio u polju na oranju i netko mu javio da ga traže četnici, on je pobjegao prema Ražuljama, a odatle preko Pogrmilovića otišao u svoju tazbinu i više se javno nije pojavljivao na ovom terenu. Kod kuće su zatekli: Milu Ćalinu, Maru Ćalinu Ralić, Stevu Šupicu Milana i nas dvojicu. To

je bilo tačno sutradan poslije Đurdev dana, tj. 7. maja 1942. godine. Poveli su nas svih petoro u Plaški. Nisu nas vezivali s obzirom da su nam rekli da idemo kao svjedoci. Povjerovali smo im i pošli bez otpora. A da smo se i bunili, ne znam da li bi nam što pomoglo jer su njih četvorica bili naoružani. Predali su nas karabinjerima u kući Jove Rajačića. Ovi su nas odavde odveli u vladičin dvor gdje se nalazio talijanski zatvor. Tamo smo zatekli Đuru Vukelića Simina, Dušana Ogrizovića Šarova i još neke mladiće koje nismo poznavali. Oni su bili uhapšeni dan ranije prije nas. Od svjedočenja nije bilo ništa. Shvatili smo da smo prevareni, ali sve je bilo kasno. Pomirili smo se sa sudbinom i razmišljali čime nas mogu sve teretiti.

Sutradan su nas, uz pratnju trojice karabinjera i dvaju četnika (Đure i Rade Kneževića), vezali dva i dva i poveli u Rijeku. Do Ogulina smo se prevezli redovnim vlakom (školskim) gdje su nam se pridružili još neki zatvorenici iz Gorskog kotara. Najviše ih je bilo iz Drežnice. Pratnja iz Plaškog dalje nije išla. Četnici i Talijani vratili su se zajedno u Plaški, a mi smo pod drugom pratnjom krenuli za Rijeku.

U riječkom zatvoru zatekli smo još oko 60 Gorana, najviše Drežničana i Jasenčana. Nešto kasnije od ovih koje smo zatekli strijeljan je Rade Radulović dok su drugi osuđeni na razne vremenske kazne kao i mi. U riječkom zatvoru zadržali smo se oko tri mjeseca. Tu je provedena istraga i suđenje. Teretio nas je Nikica Ferderbar, bar tako je stajalo u optužnici, da smo nosili hranu, nabavljali municiju i drugu opremu za partizane.

Petog augusta saopćena nam je presuda sudskog vijeća II talijanske armije. Tokom suđenja nudili su nam da pođemo u četnike, ali smo to svi odbili. Pero Šupica i Mile Ćalina osuđeni su na po 9 godina strogog zatvora. Isto toliko su osuđeni Milovan Šupica i Mile Opsenica, ali u odsutnosti. Svi ostali osuđeni su na po 5 godina strogog zatvora.

Poslije saopćenja presude prebačeni smo u pazinski zatvor, a po kapitulaciji Italije predati smo Nijemcima i do kraja 1944. godine većim dijelom prebačeni smo u Njemačku gdje smo i dočekali završetak rata.

Dušan Čalina
Pero Šupica

OSJETIO SAM ČETNIČKU »MILOST« NA SVOJOJ KOZI

Kao borac 5. brigade Hrvatske (kordunaške) ranjen sam u decembru 1942. godine na Topovskim kosama. Jedno vrijeme liječio sam se u partizanskoj bolnici u Zbjegu, a kasnije u Kestenovoj gori. Pošto sam prizdravio, pošao sam da nađem 1. plaščansku partizansku četu za koju sam čuo da se nalazi u Kuniću. Na putu za Kunić zanoćio sam u zaseoku

Kukići, u kući Josifa Kukića. Nisam siguran u datum, ali se pouzdano sjećam da je to bilo između 5 i 10. februara 1943. godine. To jutro naišli su četnici iz Plaškog, blokirali ovaj zaselak, i našli me na spavanju. Odmah su me uhapsili i vezali mi ruke. Četnike koji su me vezali nisam poznavao, a od mještana sam čuo da ih zovu lie i Ale, navodno da su odnekuda od Drežnice. Iz ovog zaselka ovi su me vodili vezanog kroz Jančiće, Vorkapiće, Ikiće, Boce i Kuniće, a zatim su me sproveli u Plaški i ugurali u podrum kuće Milana Zlatara, bilježnika. Prolazeći kroz ove zaseoke i sela četnici su usput uhapsili u Klipinoj Dragi Iliju Jovetića, seljaka iz Zebića i Miću Vukelića, seljaka iz Zebića, a kod groblja u Kuniću uhvatili su dva borca partizanske straže: Milića Mirkovića iz Zbjega i Milu Momčilovića iz Močila.

Svim petorici četnici su na prvom preslušanju ponudili da primimo njihove puške i uvrstimo se u njihove redove. Pošto sam ja to odbio, odmah su otpočeli da me šamaraju. Mene je saslušavao neki kapetan, navodno da je Vojnović od Slunja, a kasnije su mu se pridružili neki kapetani: Đaković i Mandić. Ovi su me ispitivali kojoj sam jedinici pripadao, kakav je njen sastav i naoružanje, gdje se nalazi itd. Kada su se uvjerili da od mene ne mogu dobiti podatke koji bi i njih zadovoljili, onda mi je prišao kapetan Vojnović i opalio mi šamar. Odmah sam pao na pod i ne sjećam se koliko sam dugo vremena ležao tu onesviješten. Čim sam se osvijestio, odveli su me u dvor i predali talijanskim karabinjerima. Ovdje su me ponovno preslušavali karabinjeri, a zatim su me zatvorili u podrum dvora. U ovom zatvoru ostao sam do kraja marta, a zatim su me Talijani prebacili u Ogulinsku kulu, odakle su me početkom augusta sproveli u logor u Kraljevici. Iz ovog logora sam" pobjegao na dan kapitulacije Italije.

Dok sam se nalazio u zatvoru u Plaškom, četnici su uhvatili negdje i doveli u zatvor Nikolu Jakšića, partizana iz Donjeg Jezera. On je samo prenoćio s nama i već sutradan Talijani su ga strijeljali u plaščanskom groblju.

U zatvoru u Ogulinu zatekao sam Zorku Skorupan Stolić, Seku Mišćević, Ljubu Klipu i Stevu Popovića.

Pouzdano se sjećam da su u Latinu prvih dana 4. neprijateljske ofanzive — čini mi se 22. januara — četnici i Talijani uhapsili više lica, među kojima: Jovu Dragaša, Nikolu Dragaša, Radovana Dragaša, Manu Dragaša, Nikolu Trbojevića Dodiga, Milovana Trbojevića, Đuru Kovačevića Kesu i Miću Kovačevića Kesu. Svi ovi sprovedeni su u zatvor u Plaški, a zatim prebačeni u Ogulinsku kulu, odakle su kasnije sprovedeni u logor u Kraljevicu gdje su ostali do kapitulacije Italije.

Milovan Bunčić

GAJO RUŠI VLAKOVE

Zima 1943. Gajo na čelu partizana kreće iz baze u zaseoku Bunjevci. Tulačnik su su prešli pod zaštitom mraka. U svanuće 1. januara stigli su u zaselak Vorkapiće. Zašto su došli, što namjeravaju — pitaju se seljaci u sebi. Znatiželjni su, a i pomalo uznemireni — svaki iz svog ugla. Nije to prvi put. I ranije su znali dolaziti. I kada su god došli nešto se desilo. A i znalo se gdje je Gajo, tu se nešto i sprema. O tome se ne govori, ne pita.

Već se razdanilo. Partizani u koloni po jedan napustiše zaselak. Uputiše se k pruzi. Tu podno zaseoka prolaze vlakovi prema Latinu i Plaškom. Seljaci se više uzbudiše. Osjećaju nešto u zraku, neku slutnju. Na brzinu stavljaju u usta po neki zalogaj, što je tko prvo dohvatio, toliko da utole jutarnju glad. Nahraniše blago i tjeraju ga na potočić Dugovac, s onu stranu pruge da se što prije napoji. Partizani se vide na pruzi — na škarpi iznad mostića kuda blago prolazi na vodu. Čuje se udaranje čekića. Sada je svima jasno — pruga se rastavlja. »Samo da ne naiđe vlak dok napojimo blago« — mislili su seljaci.

Oko jedanaest sati vlak nailazi. Tresak. Lokomotiva i vagoni, uz prasak i lomljavu, stropoštaše se niz škarpu. Ču se i po koji metak pa se sve utiša. Partizani brzo pokupiše oružje i odvedoše zarobljenike.

Prije ovog treska blago je bilo napojeno i vraćeno u zaselak Vorkapiće. Po koji metak zalutao je i do njega. Što se naslućivalo, to se i dogodilo. Uzbuđenje stanovnika u zaseoku je naglo raslo. Očekivao se dolazak neprijatelja i naslućivala osveta. Svi su na nogama, iskupljaju se. Netko iz gomile dobaci:

— A što ovaj Gajo ruši vlakove?

— Pa da je jedan manje — ču se drugi glas.

— To rušenje će nam trgnuti na nos, samo što nije. Vidjet ćeš, sinko — odgovori s gorčinom starija žena narušenog zdravlja, željna mira.

Oko podne od Ogulina do mjesta srušene pruge stiže drugi vlak i stade. Iskaču ustaše i odmah se ustremljuju k zaseoku Vorkapići. Upadaju u kuće, pretražuju, uzimaju žito, robu — što tko ugrabi. Kundacima tjeraju seljake da taj »plijen« nose na cestu. Nekoliko muškaraca što se zateklo u zaseoku odvedoše u Ogulin. Sve ovo se podnosi ćutke. Ustaše viču: »Gdje su partizani?« Ćutanje. Ponavljaju to pitanje više puta, još više drečeći. Opet ćutanje. Kao da prvi put čuju tu riječ — partizani. Nitko i ne pomišlja da kaže: »Eno ih tamo, u Bunjevcima, odmaraju se.«

Da, u ovom zaseoku nije bilo izdajnika. Tada ni poslije. A mnogo su znali. Tko bi sve izbrojio koliko je kurira, grupa, jedinica, kola s ranjenicima ili ratnim materijalom prošlo pored ovog zaseoka, prelazeći prugu. To su činili svaki dan, cio rat. I nitko se ne nađe da ih prokaže. A upravo tu, pored toga zaseoka, u neposrednoj blizini naj-

prometnije partizanske saobraćajnice Kunić — Kordun, najčešće su i izvođene akcije na prugu. Da li je to slučajno? Svaki seljak iz tog zaseoka reći će vam odlučno i ponosito — ne. S Gajinom četom ili bilo kojom drugom, prugu smo rušili i mi.

Milica Popović-Ralić

ČETNICI VRŠE ZLOČIN U MEĐEĐAKU

Pošto je naše selo Međeđak bilo u potpunosti uključeno u NOP, to su četnici početkom januara 1943. godine počeli da vrše snažan pritisak na nas starije ljude da stupimo u četničke redove, primimo talijansko oružje za obranu sela od partizana i nastojimo da se omladinci povrate iz partizana i priključe četnicima. Kako je takvih pritisaka bilo i ranije, to mu sada nismo ni poklanjali neku ozbiljniju pažnju. Svoje poslove za NOP radili smo i dalje normalno i nismo ni pomišljali na četničke prijedloge. Međutim, četnici su svakodnevno pojačavali svoj pritisak. Tako je 9. januara u selo došao neki četnik koji se predstavio kao žandarmerijski narednik Forkapa. On je meni, Milanu Grbi Špiri, Jovici Grbi i Racku Grbi saopćio da dolazi iz četničke komande po nalogu potpukovnika Jugoslavenske vojske Mihića i pozvao nas da pođemo s njim u Plaški gdje ćemo primiti oružje od četnika. Bez okolišanja mi smo mu otvoreno odgovorili da mi nećemo ići u Plaški i da ne želimo da primimo oružje» od četnika. Tada se Forkapa vratio sam u Plaški. Poslije nekoliko dana došao je u selo Mojsije Grba. I on se predstavio da dolazi iz četničke komande u Plaškom po nalogu potpukovnika Mihića i nastojao da nas privoli da pođemo s njim. Naš odgovor je bio čvrsto ne pa se i ovaj vratio u Plaški neobavljena posla.

Nekako smo na ovo već gotovo bili zaboravili kada 25. januara dolazi u selo po istom zadatku Milan Radmanović. Kako smo ga dobro poznavali, on je to koristio pa nas je poduže ubjeđivao da primimo puške i organiziramo četnike u selu, a da ni u kakvu borbu nećemo ići. I njemu smo odgovorili isto kao i onoj dvojici, pa se i on vratio u Plaški neobavljena posla. Međutim, isti dan poslije podne u selo je iznenada upao jedan četnički starješina s nekoliko četnika. On se predstavio kao poručnik Jugoslavenske vojske, Šakić i bez objašnjenja otpočeo je hapsiti ljede. Tom prilikom uspjelo mu je da uhapsi Milana Grbu Špiru i Jovicu Grbu dok smo ja, Racko Grba i Racko Letica, koji se našao u našem selu po nekom poslu, pobjegli. Nešto kasnije ovom Racku Letici su zbog toga četnici zapalili kuću. Milan Grba Spiro i Jovica Grba isti su dan sprovedeni u zatvor u Plaški gdje su podvrgnuti strahovitom mučenju i 27. januara izvedeni na mjesto zv. Japage kod Plaškog i tamo strijeljani.

Mile *Grba*

IZ SJECANJA JEDNOG MALISANA

Hladno veče. Selo kao da uplašeno spava. Kroz prozore drvenjare nazire se malaksala svjetlost istrošenih svijeća. Tišinu narušava poneki zvižduk, nepoznat glas, a onda krupni koraci drvenim nagorjelim hodnikom. Otvoriše se vrata. Uđe čovjek bez kucanja. Umjesto da pozdravi sa uobičajenim dobro veče čovjek se prodera:

— Pođi!

— Kuda, Jovo? — upitala je preplašeno majka.

— Ništa me ne pitaj! Polazi!

— Sine, spremaj se, navuci lačice i obje maje!

— Čika Jovo, hoćeš mi dati tvoga jančića?

Umjesto odgovora, bacio je pogled kao da će me progutati. Pokušao sam još:

— Pa ja sam jančića vidio, pasao je na Poprekuši.

Ponovno hladni prezir brkajlije iza koga su već stajale još tri ljudeskare. Izgledom su plašili.

— Sine, ajdemo!

— Kuda, mama?

— Ajde! Brzo ćemo se vratiti. Daće ti čika Jovo jančića kad se vratimo.

— Mama, daj mi vare, gladan sam!

— Polazi!

Prodravši se još grlatije, čika Jovo je zgrabio majku za rame.

— Vare, majko!

— Polazi!

Majka me je uzela za drhtavu ručicu. Opet su se začuli koraci kroz dotrajali ganjak. Kuća je ostala sama i tužna. I Dikulja i Perava su ostale. Tko će im sijena dati? Tko će ih napojiti na Vinkovcu? Išli smo preko blatnjavog polja prema vlaku, iza nas čika Jovo i još tri čike.

— Mama, zašto čike neće ništa da govore?

— Ćuti, vidi vlak, vozićemo se.

— Voziti? Pogledao sam je u oči pune sjete, prkosa, zabrinutosti i nade.

— Požuri — proderao se jedan od onih —

— Mama, ja ne mogu brže.

Uzela me u naručje. Pala je na obronku Velike Kapele, na kamenjaru, ali brzo je ustala. Valjda je znala da bi umjesto pomoći dobila udarac. Stigli smo do stanice. Vlak je velik, ima velike lampe. Popesmo se. Ušle su i čike. Ušao je i čika Jovo. Sjela je majka, a ja njoj u krilo. A gdje bi drukčije. Ja sam majku najviše volio. Pun vagon, ima i vojnika, ali to nisu partizani. Promatram ih dobro i znam da nisu partizani. Mene su partizani voljeli, dali su mi trorošku i nožić. Partizan je i moj Vavo, Mira, Dujo, Dragica, Vojo i ... Ipak pitam majku.

— Ćuti — stavila mi je ruku na usta.

— Mama mia — zateturao se jedan vojničić. Pogledao sam majku. Oči su joj bile uprte u tog vojničića koji je kukao, ali ga ja nisam razumio. Nije vikao »joj«. Krv mu je curila niz ruku. Mamine suze pale su na moju glavicu. Opet sam je pogledao.

— Pa, sine, i on ima majku, koja ga voli — kao da mi je htjela objasniti da su ga partizani ranili iz šume.

Vlak je stao.

— Izlazi!

Sišli smo i otišli do jedne velike kuće. Iza nas čika Jovo i ona trojica. Prošli smo kroz nekoliko vrata, jedna su se zatvorila. Ostali smo tu. U sobi su prozori bili visoko. Nije gorjela vatra. Zima je.

— Mama, daj mi jesti!

— Nemam, nijesam ponijela.

— Traži od čika Jove! Mama, što ćemo mi ovdje? Idemo kući. Dikulja je gladna!

Zaspao sam u sivoj deki. Probudila me je škripa gvozdenih vrata. Mama je sjedila na klupi uza zid.

— Dobro jutro, Jovo — izustila je.

Umjesto odgovora, udarac velikom čizmom, pa onda mnogo udaraca nogama i rukama. Nije plakala, nije vriskala kao da je od čelika. Gurala me kad sam joj pritrčavao. Vriskao sam sav u suzama, trčao k majci koja me je odbijala, plašila se da i mene ne zakači neki od udaraca razbješnjelog Jove. Vriskao sam još jače. Ponekad mi je nestalo snage, zanijemio bih bespomoćan. Kroz uplakane oči vidio sam razbarušenu kosu majke koja se mrsila od snažnih udaraca čika Jove. Prestao je i pošao« k vratima. Pogledala ga je.

Što me gledaš? proderao se čika Jovo bijesno.

Povratio se i nastavio s udaranjem. U usta joj je stavio nož. Prestao sam da plačem. Valjda mi je nestalo snage. Gledao sam bespomoćan mučenje najdražeg mi bića. Nije plakala, tješila me da ćemo brzo ići kući. Dani su bili isti. Svaki dan umjesto dobro jutro, nemilosrno udaranje čika Jove, umjesto tople vare, hladna juha u nekoj aluminijskoj posudi i umjesto zajedničkog odlaska kući — rastanak. Majku su odveli, a mene je odnio tetak ujni.

Nisam poznao majku kada se vratila. Bila je jako slaba, a otišla je jaka. Zavolio sam je tek kada se udebljala, tada sam je prepoznao.

Meni je tada bilo četiri godine. Tek mnogo kasnije ponešto sam od svega toga shvatio. Doznao sam da je to bio 26. februara 1943. i da je čika Jovo bio komšija — četnik, da sam bio u četničkom zatvoru, da su majku odveli u talijanski logor u Bakar, odakle se vratila nekoliko dana po kapitulaciji Italije; shvatio sam da je onaj vojničić bio Talijan koga su partizani taj dan ranili kod Plavča-Drage. Razumio sam da su mi braća i sestre Vavo (Slavo) Mira, Dujo, Dragica, Vojo i... bili partizani, da je Vojo poginuo — i mnogo toga...

Predrag Skorupan

NEKA SJECANJA NA POLITIČKE PRILIKE U KOTARU PLAŠKI[1] (AUGUST 1943 — SEPTEMBAR 1944)

I

Na savjetovanju u Okružnom komitetu KPH za Karlovac, održanom 24. i 25. jula 1943. u Buricu, ukazano je na nedostatke koji su nepovoljno djelovali na stalno jačanje političkog uticaja NOP-a i učvršćivanje jedinstva naroda na slobodnoj teritoriji, širenje i organiziranje NOB-e na prostorima naseljenim, uglavnom, hrvatskim stanovništvom. Naglašene su pojave aljkavosti, nedovoljne discipline i odgovornosti u sprovođenju partijsko-političke linije. Istaknut je oportunizam u odnosu na političko--propagandnu i drugu aktivnost četnika, pripadnika HSS-a okupljenih oko Mačeka i drugih neprijatelja NOP-a.

Dio tvrdnji za te pojave zasnivao se i na primjerima iz političke prakse u ratnom kotaru Plaški. Tada sam učestvovao u prilično oštroj kritici upućenoj KK KPH za Plaški. U pauzi savjetovanja drugovi iz KK Plaški objašnjavali su složenost političkih prilika na području kotara naglašavajući da su uslovi za rad partijske i drugih organizacija NOP-a drukčiji nego, na primjer, u centru Korduna. Nastojali su da dokažu kako oštrina kritike političkog stanja i rada u Plaškom nije potpuna opravdana. U toku savjetovanja taj je stav do »određene mjere izražen i u govorima drugova iz KK KPH za Plaški.

Ubrzo poslije savjetovanja saopćeno mi je da sam određen za političkog sekretara KK KPH za Plaški. U to vrijeme nalazio sam se na radu u KK KPH Karlovac. Za odluku sam saznao na području Jaškova, u blizini Karlovca. Prije polaska u Plaški razgovarao sam s drugovima iz Biroa OK, posebno s Ankom Vujičić. Veoma detaljno sam obaviješten o svim pitanjima značajnim za postizanje uspjeha u političkim i drugim akcijama. Proširivanje i učvršćivanje partijskih, skojevskih i ostalih antifašističkih organizacija, posebno NOO, borba za političku likvidaciju četničkog uticaja kod srpskog, te ustaša i reakcionarnog vodstva KSS-a

[1] Napisao sam na osnovu ličnih bilješki i sjećanja, te pregleda dijela arhivske građe.

kod hrvatskog stanovništva i masovna mobilizacija za NOV i POJ, naglašeni su kao najglavniji zadaci narednog perioda.

Poslije podne 22. augusta 1943. stigao sam u Plaški. Već uveče razgovarao sam sa komesarom 8. divizije Mišom Šumonjom, a pri kraju nam se pridružio i komandant Vlado Ćetković. Tu sam znatno upotpunio sliku o situaciji na području kotara Plaški, posebno o aktivnostima četnika i nekim rezultatima vojne akcije protiv četničkih grupa u Kapeli, oko Ličke Jesenice i u šumi Pištenik, koja se upravo privodila kraju. Na kraju razgovora rekli su mi da KK KPH za Plaški u svakom pogledu može da računa na njihovu najneposredniju pomoć dok se nalaze na području toga kotara. To me je još više učvrstilo u uvjerenju da će se zajedničkim, dobro koordiniranim i odlučnim mjerama za kratko vrijeme uspješno riješiti gorući politički problemi. S tim uvjerenjem otpočeo sam rad u KK KPH za Plaški.

Međutim nisam se zanosio iluzijama da će sve ići glatko, jer su mnoge negativnosti iz Kraljevine Jugoslavije okupatori, ustaše i četnici još više razvili. I neke naše greške kao odluka da se ubrzo poslije oslobođenja Plaškog pristupi prisilnoj mobilizaciji i povlačenje te odluke zbog neuspjeha, kao i neki postupci prilikom rekvizicije itd. uticale su na održavanje negativnih pojava.

Vojni uspjesi na području kotara i šire, iako su smatrani odlučujućom pretpostavkom, ipak nisu bili dovoljni za političko prevazilaženje negativnog stanja. Savlađivanje toga zahtijevalo je dobro organizovan, brz, masovan i uporan rad, kao i visok stepen partijske odgovornosti i discipline u sprovođenju zadataka. Zato sam s velikim interesovanjem oče-, kivao susret s drugovima s kojima ću sarađivati. Već iz prvih razgovora bilo je jasno da se od početka moramo uporno založiti za realizaciju datih stavova i pristupiti brzom i discipliniranom sprovođenju političkih i drugih zadataka. Prije nego se prišlo sprovođenju pojedinih mjera, razgovarali smo s drugovima iz viših rukovodstava koji su bili nadležni ili su na drugi način učestvovali u donošenju odluka. Tako je u donošenju i sprovođenju nekih mjera posebno značajnu ulogu imao Pero Grubor, član CK KPH i GŠH. Upravo njegovo neposredno prihvaćanje prijedloga KK, a potom i zalaganje da se realiziraju, pomoglo je da se brzim koracima pošlo u otklanjanje pojava oportunizma u političkoj praksi. Bez toga bilo bi teže i potrebno daleko duže vremena.

Najvažnije posljedice preduzetih mjera bile su da je iz KK KPH Plaški jedan član isključen, trojica su premještena na odgovarajuće dužnosti izvan kotara, dok je za novog člana kooptiran Milan Knežević, a kasnije je OK uputio i Čanu Bogdanović. U KK SKOJ-a zamijenjen je sekretar i kooptirano nekoliko novih članova. Za sekretara je izabran Tošo Zivković a nešto kasnije Mane Bunjevac. Iz Komande mjesta premješteni su na drugu dužnost pomoćnik i zamjenik komandanta, a na njihova mjesta postavljeni su Đuro Rebić i Jovo Relić. Iz Plaščanskog odreda premješteni su komandant i komesar Odreda, a na njihova mjesta postavljeni su Miloš Kukić i Simo Livada. U općinskoj partijskoj

ćeliji Podhum oslobođena je dužnosti sekretara Danica Vulić, jer je bila član KK SKOJ-a, a umjesto nje izabran je Branko Sedlar.

Uporedo s ovim pristupilo se preduzimanju i drugih mjera radi jačanja političkog rada i učvršćivanja partijske odgovornosti i discipline. Sve te i druge mjere, sprovedene u toku septembra, bile su veoma značajne za daljnju aktivnost KK i drugih rukovodstava, uključujući tu Komandu mjesta i Štab Plaščanskog odreda. U stvari, to je bio odlučniji korak u otklanjanju nedostataka zbog kojih su partijskoj organizaciji i KK duže vremena upućivane raznovrsne kritičke primjedbe.

II

Krajem augusta 1943, iako su postignuta značajna poboljšanja, još uvijek smatramo da se političko stanje u kotaru Plaški suštinski nije izmijenilo u korist NOP-a, mada je veći dio teritorije već pet mjeseci bio slobodan. Izuzetne su bile ratne općine Kunić i Podhum. Stanovništvo ovih područja aktivno je učestvovalo u NOB-i od 1941. Odoljelo je svim okupatorsko-četničko-ustaškim nasrtajima i njihovoj propagandi i čvrsto ostalo vezano za NOP. Narod tih dviju općina još uvijek je nosio glavni teret borbe na području kotara.

Stanovništvo onih sela, u kojima su se nalazili četnici do aprila 1943, dobrim dijelom je još uvijek stajalo pod njihovim uticajem. U tim selima je bio veći broj onih koji su bili u četničkim oružanim formacijama ili su im bili privrženi, nego što je bilo boraca koji su se 1941. i 1942. opredijelili i aktivno učestvovali u NOB-i. Hrvatsko stanovništvo Saborskog, koji je također bio slobodan, bio je pod uticajem ustaša ili reakcionarnog dijela vodstva HSS-a i nije pokazivalo znatniji interes za NOP, osim nekoliko pojedinaca.

Uticaj NOP-a na srpsko i hrvatsko stanovništvo na poluoslobođenom i neoslobođenom dijelu kotara (Modruš, Josipdol, Oštarije, Skradnik itd.) također je bio slab. Na ovom prostoru, pored četnika i ustaša, osjećalo se jače djelovanje protiv NOP-a pristalica Mačeka. Izuzetak su činila hrvatska sela bliže slobodnoj teritoriji (Sabljaci, Turkalji, Cerovnik, Carevo Polje itd.). U njima je bilo grupa i pojedinaca — simpatizera NOP-a, a nekoliko ih je aktivno učestvovalo u NOP-u od 1941. godine.

Održavanju takvog stanja znatno su doprinijeli oportunizam i sporo političko djelovanje nekih rukovodstava NOP-a na onaj dio srpskog stanovništva koji mu nije bio privržen, kolebao se ili bio pasivan. Upravo nisu bili na zadovoljavajući način iskorišteni uslovi, koje je pružala slobodna teritorija za političko organiziranje naroda, tumačenje ciljeva NOB-e i beskompromisno eliminiranje četničkih i ustaških propagatora. Tako su ovi zadnji maksimalno koristili naše slabosti. Na slobodnoj teritoriji naročito su bili drski pročetnički elementi. Nesmetano su živjeli kod svojih kuća, ali su uporno radili protiv NOP-a. Nastojali su da politički obezvrijede našu glavnu parolu »Sve za front, sve za oslobođenje« i tako koliko je moguće više da srpskog stanovništva čvršće vežu za četničku politiku. Proustaški elementi i drugi neprijatelji

NOP-a u hrvatskim selima djelovali su nesmetano, zahvaljujući našem nedovoljnom političkom prisustvu u tim selima. Politička nebriga o ovim selima imala je za posljedicu i to da je izvjestan broj omladinaca odlazio s naše slobodne teritorije i stupao u ustaško-domobransku vojsku.

Sve je to uticalo na opće opredjeljenje svih partijskih rukovodstava pa i KK da se takvo političko stanje energičnom i efikasnom akcijom mora brzo izmijeniti. Osnovna orijentacija bila je da se odlučno i svim sredstvima na slobodnoj teritoriji suzbije četnička, ustaška i druga aktivnost protiv NOP-a, pojača i omasovi politički rad na tumačenju ciljeva NOB-e, popularizira NOV i PO, objašnjava ulogu i značaj NOO, ZAVNOH-a i AVNOJ-a, sistematski i uporno pripremaju uslove za stvaranje i proširivanje antifašističkih organizacija u selima gdje su slabe ili uopće ne postoje. U svemu tome težište je bilo usmjereno na srpska sela koja su bila pod jakim utjecajem četnika, kao i hrvatska na prostoru Saborskog pod utjecajem ustaša.

Iz prikupljenih podataka bilo je jasno da su postojali različiti motivi za opredjeljenje u četnike. Manji dio je to činio zbog klasne pripadnosti ili izrazitog šovinizma prema hrvatskom narodu, a veći dio zbog prijetnji i straha od paljevine i pljačke, odnosno vjerovanja da će stupanjem u četnike sačuvati glavu i imovinu. Iako su neki od tih motiva prestali da postoje, ipak je mali broj bio onih koji su se do početka septembra vratili kući i prijavili odgovarajućim komandama ili NOO-ima. Zbog toga su oko dvadesetak dana u toku augusta jedinice 8. divizije morale da vrše »čišćenja« četnika po Maloj i Velikoj Kapeli, Pišteniku itd. Tada ih je više desetina zarobljeno, dok su preostale grupe i dalje ostale da krstare po teritoriji, terorizirajući simpatizere NOP-a. Zbog toga morale su se pojačavati jedinice partizanskih straža u kontroli i obezbjeđenju teritorije.

Ove i druge mjere ipak su djelovale da su pojedine porodice počele tražiti načina kako da vrate muževe, sinove i braću iz četnika. Ali naše predstave o tome ipak nisu bile potpune. Zapažanja sa sastanaka i razgovora u više sela potvrdila su da je broj tih porodica, kao i onih koji iščekuju šta će se dogoditi znatno veći nego što se tada mislilo. Ta prva zapažanja učvršćivala su nas u uvjerenju da će akcije, čijem se sprovođenju pristupilo, donijeti više pozitivnih rezultata.

Kapitulacijom Italije, međutim, pojavilo se više novih elemenata koji su znatnim dijelom opredjeljivali naše dalje političke i druge mjere na planu razbijanja četnika i drugih neprijatelja NOP-a. Prema aktivnosti koju su ispoljili pročetnički elementi na području kotara po kapitulaciji Italije, mogao se steći utisak da smatraju kako je blizu dan njihovog trijumfa. Tada su se pojavile brojne parole, koje su širili četnički propagatori, kao na primjer ove: »Srbi se moraju čuvati, a ne ići u borbu, jer kad rat završi, o svemu će odlučivati velike sile. Englezi su na Jadranu i za dva mjeseca doći će kralj Petar u Jugoslaviju. Kad dođu, Englezi će odmah predati vlast četnicima a pobiti sve partizanske starješine i rukovodioce.«

U hrvatskim selima HSS-ovci, pristalice Mačeka, jače su počeli širiti svoje političke parole, od kojih su dvije bile karakteristične: »U Hrvatskoj će o svemu odlučivati hrvatski narod, a ne partizani. Sve će se rješavati uz pomoć Engleza i Amerikanaca« i »Partizani se ne bore za oslobođenje nego za vlast. Ako se dočepaju vlasti, zavešće komunizam.« Proustaški elementi također su pojačali svoju djelatnost. Prijetili su hrvatskom stanovništvu koje je simpatiziralo NOP i prisiljavali ga na izvršenje konkretnih zadataka protiv NOV-e. Tako je na primjer civilno stanovništvo oko Modruše zatrpavalo rovove koje su iskopale jedinice 8. divizije radi pravovremenog uređenja položaja za odbranu, a stanovnici Zagorja i Salopeka uklanjali su prepreke s putova koje su postavile ove jedinice.

Međutim, ti poslovi kod većine stanovništva sada više nisu prihvaćani onako kako su to željeli njihovi nosioci. Vojna i druge pobjede unutar zemlje i do tada izvojevana međunarodna priznanja NOB-e, bili su uvjerljivije od golih parola protivnika. Sada je povećano interesiranje kod srpskog i hrvatskog stanovništva za vojno-politička zbivanja, što je povoljno uticalo na sprovođenje plana tumačenja uslova za stvaranje JNOF-a u kotaru Plaški.

Poslije kapitulacije Italije jedan dio plaščansko-jeseničkih četnika i dalje se skrivao u šumama oko kuća, dok se drugi našao u sastavu grupacije, koju je u reonu Musulinski Potok — Žnidovec 15. septembra razbila 2. brigada 8. divizije. Tada je u borbi poginulo i ranjeno oko 200 i zarobljeno oko 150 četnika, dok se ostatak razbježao. Među zarobljenima bilo je oko 70—90, možda i više, plaščanskih četnika, pretežno iz Plavča-Drage i Jezera. Poslije ovoga poraza plaščanski četnici su prestali da postoje kao organizirane oružane formacije. Razbijeni, po manjim ili većim grupama, skrivali su se po Velikoj i Maloj Kapeli, Pišteniku itd. nastojeći da se održe i ponovo konsolidiraju. U tome su imali podršku pročetničkih elemenata koji su slobodno živjeli kod svojih kuća na oslobođenoj teritoriji.

Puštanje zarobljenih četnika kućama veoma se povoljno odrazilo u selima gdje naš uticaj do tada nije bio dovoljan, posebno kod onih koji su se kolebali oko toga da li da se vrate kući ili ne.

Na proces političkog raspadanja četničke organizacije na širem prostoru Plaškog snažno je uticala odluka Glavnog štaba Hrvatske o amnestiji svih plaščansko-jeseničkih četnika i njihovih starješina. Sve partijske, skojevske i druge antifašističke organizacije, NOO-i, kao i vojne jedinice razvili su snažnu političko-propagandnu djelatnost u objašnjavanju ove odluke onima na koje se odnosila. U objašnjavanju posebno je naglašeno da amnestija nije data isključivo zbog pripadnika četničkih formacija, već i u interesu cjelokupnog srpskog stanovništva kotara.

Istovremeno, pooštrene su mjere kontrole teritorije, kao i kretanje pojedinaca i grupa. O tome su KNOO i Komanda mjesta Plaški obavijestili cijelo stanovništvo. Vjerovalo se da će to uticati na pojedince i grupe, povezane s četnicima da se urazume i shvate da na slobodnoj

teritoriji ne mogu bez posljedica raditi protiv interesa NOP-a. Na žalost, pokazalo se ubrzo da ta očekivanja nisu bila potpuno opravdana. Vojni organi na djelu su uhvatili Spasu Pošmugu i Savu Jovetića, kao organizatore, te Sofiju Momčilović, Milku Momčilović i Daru Jovetić Milovanovu, kao pomagače ishrane četničkih grupa u Kapeli. Istog dana na djelu je uhvaćena i Anica Momčilović koja je nagovarala i organizirala prijelaz jednog partizana k četnicima. Svi šestoro su izvedeni pred vojno-partizanski sud pri Komandi mjesta Plaški i osuđeni na smrt.

Tih dana i sud 1. brigade 8. divizije osudio je na smrt Franju Grgića iz Modruša te Josipa Kiša iz Grabe — Oštarije koji su uhvaćeni na djelu špijunaže u hrvatskim selima oko Modruša i Oštarija, dok je Tomo Salopek iz Salopeka ubijen u bjekstvu.

Ove odluke sudova djelovale su dosta iznenađujuće na stanovništvo, ali su i shvaćene kao izuzetno oštre i ozbiljna opomena svima koji su djelovali protiv NOP-a. I to je imalo uticaja da su se plaščansko-jesenički četnici odazvali na amnestiju i skoro se svi vratili kući, među kojima i Đuro Vidaković. Nije se vratilo 25—30, većinom iz Ličke Jesenice.

Odmah poslije toga organizirani su razgovori po selima i održavani zborovi u Ličkoj Jesenici, Plavča-Dragi, Blatima, Jezeru i Plaškoj Glavi.

Nastojalo se da na te razgovore i zborove dođe štoviše bivših četnika i da im se tu objašnjavaju politički ciljevi NOP-a, te utiče na njihova daljnja opredjeljenja. Na zboru u Ličkoj Jesenici, po našem zahtjevu, istupio je i Đuro Vidaković. Tada je jasno priznao da ono što su radili četnici nije bilo dobro. Ta je izjava uglavnom umješno korištena za podsticanje bržeg diferenciranja među bivšim četnicima.

Povratak četnika svojim kućama predstavljao je značajan korak na putu njihovog političkog razbijanja. Međutim ostalo je još mnogo problema. Od povratnika svega 4—5 je predalo oružje. Tako se na slobodnoj terijtoriji, takoreći izmiješano s partizanskim jedinicama, odjednom našao znatan broj naoružanih, do juče aktivnih ili im do kraja privrženih četnika. Zbog toga se sada ubrzano radilo na stvaranju najneophodnijih preduslova za njihovo razoružavanje. U tom cilju uporno se objašnjavalo i pozivalo da svi dobrovoljno predaju oružje ili da s njim stupe u partizanske jedinice. Izdat je i proglas u kojem je Komanda mjesta Plaški odredila rok za vraćanje oružja. Osim jednog ili dvojice, svi su se ostali oglušili na te pozive i proglas. Četničke vođe, manje otvorenom, a više prikrivenom agitacijom, nastojali su da spriječe predaju oružja. Međutim, u ispitivanju ove pojave došlo se do pouzdanih podataka da većina bivših četnika i njihovih pristalica želi biti lojalna prema NOP-u, a kasnije i da pođu u partizanske jedinice.

O svemu ovom KK KPH Plaški. stalno je obaviještavao Okružni komitet iznoseći svoje stavove i prijedloge. Tako je u pismu za OK KPH Karlovac od 28. septembra 1943. pisao: »Danas su se došla javiti trojica četnika, ali bez oružja. To pitanje mi smo postavili ovako. Svaki onaj koji se dođe javiti ima da donese i pušku, a ukoliko neće da preda pušku ne može mirno ni da živi na oslobođenoj teritoriji, jer je njegova puška

uvijek uperena protiv nas. Mi smo stvar tako postavili i ako ne budu htjeli predati puške mi ćemo ih hapsiti i tjerati... sve dok ne donesu puške.«

O tim problemima razgovarali smo i s komesarima 4. korpusa 8. divizije. Posebne neposredne razgovore sa KK o tome vodio je Pero Grubor. I kada smo smatrali da su sve političke pripreme završene, donijeta je odluka o hapšenju četnika radi njihova razoružanja. Akcija je izvedena uspješno. Ta je mjera u prvi mah, u selima gdje su bili četnici, izazivala izvjesnu pometnju, negodovanje i sumnju u naše dobre namjere, na što smo inače računali. Svi uhapšeni su dovedeni u Plaški. Tu se našao i znatan broj njihove rodbine, pa i drugi koje je interesiralo što se događa. Tako je došlo do zbora na kom je dato političko objašnjenje izvedene akcije. Tada je između ostalog rečeno: »Hapšenje nismo izvršili radi toga što su bili četnici jer im je to amnestijom oprošteno. Pohapšeni su zato što se nisu odazvali pozivima i proglasu da predaju oružje ili da njime stupe u partizanske jedinice, što je u suprotnosti s uslovima amnestije. Svi uhapšeni, pod uslovom da od povratka nisu ništa drugo radili protiv NOP-a, biće pušteni kući čim izraze spremnost da donesu i predaju svoje naoružanje.« Tada je obnovljen zahtjev za predaju oružja i onima koji nisu bili uhapšeni, a s njim su raspolagali.

Ovo objašnjenje i zahtjev da donesu oružje svi koji ga imaju dobro je prihvaćeno. Ubrzo je prikupljeno preko 300 pušaka, 4 teška mitraljeza, više puškomitraljeza, nekoliko hiljada metaka, veća količina ručnih bombi itd. Tako su konačno razoružani plaščanski i jesenički četnici, osim grupe koja se ranije nije htjela vratiti i onih koji su uspjeli pobjeći za vrijeme ili neposredno pred akciju hapšenja. Između ostalih iste noći, kada je izvođeno hapšenje, pobjegli su poznatije četničke vođe Đuro Vidaković i Rade Knežević.

Najaktivniji četnički organizatori i propagatori, Simo Letica, Đurika Kosanović, Đuro Vukelić Zule, Stevo Pošmuga i Petar Medaković Bešir, zbog svoje aktivnosti protiv NOP-a poslije amnestije, izvedeni su pred vojni sud Komande Kordunaškog područja, koji ih je, osudio na smrt. Isti sud je osudio na smrt u odsustvu i Đuru Vidakovića, Radu Kneževića i Milana Kosanovića. Tada je i grupa od 7 četničkih agitatora osuđena na prisilni rad od 2—5 mjeseci.

Poslije svega što je u toku 2 mjeseca preduzimano KK KPH Plaški je zaključio da je uspješno završena prva faza političkog eliminiranja četničke organizacije i njenog uticaja na stanovništvo. Međutim na području Saborskog stanje se nije bitnije promijenilo. Na dijelu kotara prema Ogulinu, u ovom periodu, uglavnom su se vodile borbe između jedinica 8. divizije i njemačko-ustaških snaga. Zbog toga nije ni bilo realnih mogućnosti za jači organizaciono-politički rad.

Na kraju ovoga, za kotar Plaški politički važnog perioda, održan je veliki manifestacioni zbor. Organiziran je povodom dana velike oktobarske revolucije. Zboru su prethodili sastanci po općinama na kojima je čitan referat KK povodom oktobarske revolucije, a zatim se razgo-

varalo o stanju u selima. Na velikom zboru 7. novembra 1943. u Plaškom je prisustvovalo oko 4000 stanovnika s mnoštvom zastava i transparenata na kojima su ispisane aktuelne političke parole. Narod je raspoređen s obje strane glavne ulice osvijetljene bakljama. On je s oduševljenjem pozdravljao defile jedinica 8. divizije koje su zatim učestvovale na zboru.

Na zbor je došlo i nekoliko desetina mladića i djevojaka iz hrvatskih sela prema Josipdolu i Ogulinu. To je potvrđivalo da se i na ovom području situacija razvija u korist NOP-a. Na skupu se klicalo NOVJ-i, AVNOJ-u i ZAVNOH-u, centralnim komitetima KPJ i KPH. Izvikivane su parole »Dolje kralj«, »Dolje jugoslavenska vlada u Londonu«, »Dolje četnički oficiri«, itd. Takvom raspoloženju na zboru najviše su doprinijeli svojom aktivnošću članovi KPJ, SKOJ-a i AFŽ-a.

Uspješno obavljeni sastanci po općinama dan prije i pokazano raspoloženje na ovom zboru, navodili su na zaključak da su mjere provedene u posljednja 2 mjeseca u kotaru dobile široku podršku stanovništva i da je politički uticaj NOP-a snažno porastao. Time su bili stvoreni povoljni politički i drugi preduslovi za slijedeći korak — mobilizaciju. Zato su govornici na ovom zboru i pozivali sve sposobne da se dobrovoljno javljaju u NOV-u naglašavajući da Plaščani imaju mogućnosti i treba da u sastavu Osme divizije imaju svoju Plaščansku brigadu. Time je u stvari otvorena politička kampanja za masovno mobiliziranje u redove NOV-e.

III

Do polovine novembra 1943. na oslobođenom području kotara sazreli su politički uslovi za sprovođenje planske mobilizacije ljudstva za NOV-u. Planirano je da svi, sposobni za vojsku, muškarci od 1925. godišta i stariji popune jedinice Plaščanskog odreda i 8. divizije. Tada je ocijenjeno da je ogromna većina srpskog stanovništva, koje je ranije bilo pod uticajem četnika, spremno da aktivno učestvuje u svim oblicima borbe NOP-a. Mada u manjim razmjerama, smatralo se da to važi i za hrvatsko stanovništvo općina Saborski i Modruša. Ta ocjena zasnivala se uglavnom na saznanjima o znatnim promjenama političkog raspoloženja u korist NOP-a i sve znatnijom zainteresiranošću stanovništva za unutrašnje i spoljne vojnopolitičke događaje, te sve uspješnijem ostvarivanju političkih i drugih mjera, koje su sprovodili organi narodne vlasti. Međutim, tu je ocjenu trebalo potvrditi u praksi. Otuda je pripremanje i sprovođenje mobilizacije za partijske, skojevske i sve antifašističke organizacije, kao i za NOO-e, Komandu mjesta i Štab Plaščanskog odreda bio u ovom vremenu osnovni i najvažniji zadatak. Iskustva iz ranijih perioda ukazivali su da će uspjeh mobilizacije znatno zavisiti od brižljivosti, smišljenog i planskog pristupa ovoj akciji. To tim prije što su protivnici NOP-a propagandno djelovali na ometanju sprovođenja mobilizacije u NOV-u.

Pripreme za sprovođenje mobilizacije vršene su pod parolom stvaranja Plaščanske brigade. U političkoj sadržini djelovanja najviše se isticalo: razobličavanje kralja i monarhije, objašnjavanje značenja odluka AVNOJ-a za unutrašnji i vanjski razvitak Jugoslavije, tumačenje federativnog uređenja zemlje, populariziranje poziva CK KPJ da se ujedine i angažiraju sve ljudske i materijalne snage u borbi za konačno oslobođenje zemlje i ukazivanje na ogromnu snagu NOP-a, ne samo po njegovoj organiziranosti i vojnoj moći, već i po političkom jedinstvu izraženom u svakodnevnom djelovanju u svim vidovima. Pored ovoga u program priprema uključeni su i upis zajma narodnog oslobođenja koga je raspisao ZAVNOH, izgradnja kuća za smještaj stanovništva iz popaljenih sela, prikupljanje i sređivanje podataka o ratnim zločinima na području kotara i niz drugih manjih akcija.

Uporedo s političkim, utvrđen je i sadržaj organizaciono-administrativnih priprema s težištem da se kroz njih što više potvrde NOO-i i Komanda mjesta kao organi narodne, odnosno vojno-pozadinske vlasti. Kotarski NOO i Komanda mjesta određeni su kao nosioci organizacije, a općinski i seoski NOO-i i partizanske straže kao neposredni izvršioci mobilizacije na svojim teritorijama. U tim okvirima komisija za mobilizaciju, sastavljena od predstavnika Plaščanskog odreda, KNOO i Komande mjesta, imala je zadatak da po općinama pregleda pozvane obveznike i dobrovoljce te izvrši njihovo raspoređivanje.

Pripreme i mobilizacija ostvarivane su sukcesivno od novembra 1943. do kraja januara 1944. Počelo se s političko-propagandnom kampanjom u kojoj su se angažirale partijske i sve druge organizacije u kotaru. Organizirani su masovni politički razgovori po selima — 94 preko NOO-a, 34 preko AFŽ-a i 22 preko USAOH-a. Ispisano je preko 600 odgovarajućih parola. Priređeno je više usmenih novina s temama: Monarhija kao oblik državnog uređenja, Republika kao oblik državnog uređenja, Vojni slom Jugoslavije, Slobodna Demokratska Federativna Republika Jugoslavija i Borci za srpstvo na djelu. Svim ovim skupovima prisustvovalo je oko 22.000 stanovnika. Sve partijske organizacije djelovale su uspješno, a posebno se isticala ona u općini Kunić.

Ovom kampanjom se htjelo postići da se što veći broj obveznika javi dobrovoljno i stupi u jedinice Plaščanskog odreda ili 8. divizije, a zatim da se proglasi i sprovede opća mobilizacija, formira Plaščanska brigada i popuni Plaščanski odred. Početni znaci ukazivali su da je političko raspoloženje za dobrovoljno stupanje u jedinice povoljno. Međutim, broj dobrovoljaca tokom novembra sporo je rastao. Javilo ih se svega 35 od kojih je 16 bilo iz Blata.

Kako su svakodnevni izvještaji u toku političke kampanje potvrđivali predviđanja da će se gotovo svi oni koji budu pozvani odazvati, KK je uz neposredno učešće i pomoć tadašnjeg člana CK KPH Duška Brkića, člana biroa OK KPH Karlovac Mane Trbojevića i komesara 4. korpusa Veće Holjevca, 6. i 7. decembra donio odluku da se kampanja za dobrovoljno stupanje boraca u NOV skrati i odmah pristupi mobilizaciji putem poziva.

Pozvano je oko 700 obveznika, pretežno s područja općine Lička Jesenica i Plaški, a dijelom iz Saborskog i Modruša. Mobilizirano je u prvoj polovini decembra oko 500, u drugoj oko 70, ili ukupno u toku novembra i decembra oko 600 boraca. Svi ovi upućeni su u sastav Plaščanskog odreda, pa se njegovo brojno stanje povećalo na preko 1000 boraca svrstanih u 4 bataljona. Time su bile ostvarene osnovne pretpostavke da se 3. brigada 8. divizije reorganizira u Plaščansku brigadu.

Gotovo potpun uspjeh u mobilizaciji postignut je u srpskim selima, osim u Potpolju, Plavča-Dragi i Tuku. Međutim, u hrvatskim selima takav uspjeh je izostao. Prema izvještaju KK za OK KPH Karlovac od 14. decembra 1943. mobilizirano je u Modrušu 7, a u Saborskom 1 borac. To je ukazivalo da neke naše procjene političkog stanja, posebno u Saborskom, nisu bile realne. O tome je u izvještaju 4. korpusa, polovinom decembra 1943, Štab Plaščanskog odreda između ostalog pisao »... u Ličkoj Jesenici, u zaseoku Potpolje 26 ... je pobjeglo ispred mobilizacije, prema obavještenjima 14 u Vaganac, a 12 se krilo oko kuća. U Saborskom, komisija za mobilizaciju nije ništa uradila. Od 100 ljudi koji su bili u vidu da se mobilišu u NOV svi su se odazvali bez poziva neprijatelju, tj. spazivši za mobilizaciju... momentalno su se pokupili i otišli u Vaganac i Bihać. U razgovoru sa narodom može se primjetiti da nas ne smatra za njihovu vojsku već kao tuđu. Pojedini kažu da oni imaju svoju vojsku i da zato ne mogu ići u našu.«

Neuspjeh mobilizacije u hrvatskim selima ocijenjen je posljedicom ustaškog uticaja i propagande djelatnosti HSS-ovaca — pristalica Mačeka, ali je i odraz nedovoljne umješnosti i efikasnosti u djelovanju organizacija NOP-a.

Otvorenu ili prikrivenu agitaciju protiv mobilizacije u NOV nastavili su da vode pročetnički elementi, oslonjeni na porodice iz kojih su ispred mobilizacije pobjegli za vojsku sposobni muškarci k neprijatelju ili se krili u blizini kuća. Ovi su posebno vješto koristili nepreciznosti i nedorečenosti nekih aktivista NOP-a u objašnjavanju parola o stvaranju Plaščanske brigade, pa se moglo shvatiti kao da će se Brigada stalno nalaziti u Plaščanskoj dolini. Četnička propaganda odmah je proširila vijest da će Plaščanska brigada odmah nakon formiranja biti upućena u Bosnu gdje će borce natjerati na bunkere da izginu i zato treba bježati i čuvati glavu. Ovo je imalo izvjesnog uticaja pa su neki borci neposredno pred formiranje Brigade pobjegli svojim kućama. Političkim i drugim mjerama ta je pojava uspješno spriječena, ali se postavilo pitanje odnosa narodne vlasti prema porodicama koje su ostale na slobodnoj teritoriji, a njihovi sinovi ili muževi pobjegli k neprijatelju. Razmatrajući ovo svestrano, zaključeno je da se tim porodicama omogući da povrate svoje ukućane od neprijatelja i upute ih u NOV-u, a u protivnom, razmatrajući svaki slučaj posebno, protjerivati ih sa slobodne teritorije, a imovinu oduzeti u korist NOP-a. Pored toga pristupilo se svestranom, javnom i argumentiranom objašnjavanju svakog pojedinačnog slučaja. Jer, naš cilj nije bio tjeranje ljudi od nas, nego upravo izvlačenje od neprijatelja i uključivanje u NOB-u.

Formiranje Plaščanske brigade na Novu 1944. g. bio je krupan i značajan događaj za narod Plaščanske doline. Izvanredni rezultati postignuti time, bili su plod sveukupne dotadašnje borbe snaga NOP-a, posebno posljednja četiri mjeseca kada se uspjelo razbiti, prije svega, četničku organizaciju i njen uticaj u Plaščanskoj dolini i okolini. Taj uspjeh imao je uticaja da se mobilizacija uspješno i dovrši. Tako je u toku januara 1944. mobilizirano preko 300 obveznika, među kojima i 11 s područja Modruša. Upravo ovi su se vratili od neprijatelja svojim kućama i ubrzo stupili u NOV-u. Također se vratilo svojim kućama i 16 Saborčana, ali tokom januara nisu mobilizirani u NOV-u. Ovo su, mada ne posebno značajni, bili novi momenti koji su ukazivali na potrebu iznalaženja prihvatljivijih oblika rada u tim selima od onih metoda rada kojima smo se do tada služili.

Od mobiliziranih tokom januara veći dio upućen je u Plaščanski odred, a manji na radove u vojnopozadinske ustanove. Završivši mobilizaciju, KK KPH Plaški na sastanku od 24. januara 1944. zaključio je: »U zadnjih nekoliko mjeseci učinjen je veliki korak naprijed... u korist NOB-e. On se najbolje odrazio u tome što je iz Plaščanske doline otišlo 1058 boraca da se bore sa puškom u ruci za bolju budućnost svog naroda.«

IV

Pošto su se brojno ojačale njemačko-ustaške snage iz Ogulina i Brinja i učvrstile svoju odbranu, izvršile su tokom februara i marta 1944. više ofanzivnih akcija i ispada u Plaščansku dolinu i okolinu u cilju razbijanja partizanskih jedinica i onemogućavanja njihovog koncentriranja za ofanzivno djelovanje. Za četiri mjeseca te snage su izvele 10 krupnijih i više manjih upada na području općine Kunić i Podhum. Po obimnosti i posljedicama najteže su bile februarsko-martovske akcije. Ta dva mjesca područje općina Kunić, Podhum i Plaški u stvari je bilo poprište svakodnevnih borbi. Do polovine februara izvršene su velike paljevine naselja i znatno opljačkana imovina. Ukupno je spaljeno 211 kuća i 329 gospodarskih zgrada te opljačkano 195 goveda, 470 ovaca i 201 prasadi. Pored toga otkrivene su i opljačkane brojne zemunice s ljudskom hranom i odveženo 52 tone sijena.

Početkom marta njemačko-ustaške snage zaposjele su Plaščansku dolinu i ubrzo se spojile sa svojim snagama preko Kneje u Toboliću, a 12. marta uzele su i selo Blata. To je bio uži prostor, a izdužen oko 12—15 km i usječen u slobodnu teritoriju. S manjim izmjenama tu se neprijatelj zadržao skoro do kraja marta, tako da je samo trećina teritorija kotara ostala slobodna ili poluslobodna. Velike snježne padavine i niske temperature još više su ugrožavale ionako teške posljedice februarsko-martovske ofanzive.

U aprilsko-majskim i kasnijim akcijama njemačko-ustaške snage upadaju na slobodnu teritoriju ne samo s pravca Josipdola, već iz Gacke doline pravcem Dabar — Lička Jesenica — Plaški, odnosno Lička Jese-

nica — Saborski — Poljanak. Ponekad su te snage upadale jednovremeno ili s malim vremenskim razmakom iz oba pravca. Pored toga 33. ustaška bojna povremeno je vršila ispade iz Ogulina preko slobodne teritorije prema Gackoj dolini i vraćala se istim pravcem. Ta je bojna redovno usput uspijevala da uhvati nekog pojedinca ili grupicu, zakolje ih i ostavi cedulju s natpisom: »Ovuda je prošla bojna Brace Tomljenovića.«

Po učestalosti, obimu i posljedicama njemačko-ustaških ispada naročito u prvoj polovini 1944. područje kotara Plaški spadalo je među najugroženije dijelove okruga Karlovac. To je od partijske i drugih organizacija zahtijevalo ulaganje maksimalnih napora u organiziranju zaštite naroda i njegove imovine.

Uporedo s ofanzivnim akcijama njemačko-ustaških snaga, uz njihovu neposrednu podršku i pomoć pojačava se i četnička propaganda. Nijemci su pozivali srpsko stanovništvo da se odvoji od partizana i ne bježi od svojih kuća pa ga oni neće dirati, a partizani da napuste svoje jedinice i stave se na raspolaganje i pod zaštitu njemačke vojske. Ovaj poziv posebno su širili preko »pisma« u kome bivši partizan objašnjava zašto i kako je to učinio, kako je primljen kod Nijemaca itd. Ove pozive podržavali su četnički propagatori izbacujući parole: »Nijemci će popaliti kuće partizana, a onima koji nemaju nikog u partizanima, kao i partizanima koji napuste svoje jedinice i jave se Nijemcima, kuće se neće paliti; glavni cilj Nijemaca i četnika je uništenje partizana — komunista i spašavanje srpskog naroda od komunističkog terora; Englezi poručuju da je danas najvažnije sačuvati glavu — oni će sklopiti mir s Nijemcima i priznati samo četnike; uskoro ovdje stižu četnici iz» Srbije, Bosne i Dalmacije pa će očistiti partizane, pobiti komuniste i odbornike«, itd.

Iako je ova propaganda koristila brojne teškoće u kojima se usred zime našlo stanovništvo općina Kunić, Podhum i Plaški, ona nije uspjela da znatnije okrnji snage NOP-a, mada im je nanijela izvjesnu štetu. Tako znatan broj stanovnika Plavča-Drage, Jezera i zaselaka prema Tuku nije bježao ispred njemačko-ustaških jedinica. U nekim zaseocima Ličke Jesenice i Saborskog bilo je pojava neskrivenog zadovoljstva njemačko-ustaškom ofanzivom, a u selima općine Plaški bilo je straha da će popaliti kuće i opljačkati imovinu. U ovom periodu povećao se i broj dezertera, naročito iz Plaščanskog odreda, od kojih su se neki počeli povezivati s Nijemcima i ustašama.

Prema izvještaju KK KPH Plaški od 1. aprila u toku februarsko-martovske ofanzive otišlo je s Nijemcima 48 bivših četnika i njihovih simpatizera koji su izbjegli našu mobilizaciju decembra 1943. i januara 1944. i skrivali se u blizini svojih kuća.

Pri takvim zbivanjima pred partijsku i druge antifašističke organizacije, kao i organe narodne vojnopozadinske vlasti postavljeni su neposredni zadaci: stalna prisutnost među narodom, pravovremeno informiranje i neprekidno političko-organizaciono djelovanje, organizacija smještaja i ishrane izbjeglica, spašavanje, smještaj i ishrana stoke i

odlučno suzbijanje pojave dezerterstva iz partizanskih jedinica. Uz manje nedostatke sve ove zadatke partijska organizacija uspješno je izvršavala ostvarujući neprekidno svoju rukovodeću političko-organizacionu ulogu. Izuzetno teška situacija istovremeno je bila i ozbiljna provjera čvrstine i sposobnosti KK partijskih organizacija i svakog njihovog člana. Organizacija SKOJ-a također je djelovala dobro, dok je kod ostalih antifašističkih organizacija bilo neujednačenog djelovanja. Pojedini aktivi i odbori veoma su slabo djelovali ili upoće nisu radili.

Prema uputstvima KK KPH Plaški i KNOO Plaški partijske organizacije i NOO-i općina Kunić, Podhum i Plaški uspješno su organizirali povlačenje nekoliko hiljada stanovnika. Općinski NOO-i radili su danonoćno, a i većina seoskih. Bilo je više slučajeva posebno primjernog zalaganja seoskih odbornika. Kao najizrazitiji primjer ostao mi je u sjećanju Mile Opsenica koji je pokazivao veliku brigu za narod svoga sela. Svojim radom i ponašanjem najizrazitije je odražavao karakter nove narodne vlasti.

Općinski NOO-i, uz maksimalnu pomoć partijskih organizacija, u reonima evakuacije uspostavili su centre za obavještavanje, davanje uputstava i pružanje pomoći narodu. Ovi su centri bili u stalnoj vezi s kotarskim centrom koji se nalazio u Ličkoj Jesenici. Iz ovih centara također se odlučno djelovalo na sprečavanju unošenja panike među izbjeglice. U njima obično su se stalno nalazili po jedan član KK KPH, KK SKOJ-a i izvršnog odbora KNOO-a. Oni su pojedinačno ili zajednički neposredno učestvovali u rješavanju problema i pružanju pomoći općinskoj partijskoj organizaciji te općinskim NOO-ima, obezbjeđujući tako brže sprovođenje zadataka i uputstava i drugih rukovodstava.

U rješavanju ishrane stanovništva učestvovao je i ZAVNOH. U februaru je od njega dobijeno 500.000, a početkom marta, na molbu sekretara KK Paje Gregorića Brzog dobiveno je još 1,500.000 kuna. Povodom toga stvorene su 3 komisije za nabavku žita za organizaciju prijevoza i za nabavku stočne hrane, smještaj i razmjenu stoke. Sve što su te komisije nabavile podijeljeno je narodu izbjeglom u Rakovicu, Močila, Zbjeg, Ljupču, Ličku Jesenicu i druga sela.. U Ličkoj Jesenici KNOO organizirao je posebnu kuhinju za one osobe koje nisu bile u mogućnosti da same spremaju hranu. Istovremeno ove komisije su uspješno vodile borbu protiv špekulanata i švercera, posebno onih koji su koristili teškoće naroda pri razmjeni i smještaju stoke.

Usporedo s ovim radilo se intenzivno na osiguranju građe za izgradnju bajti. U ovome je znatan dio stanovnika Saborskog pokazao dobru volju i spremnost izvlačeći građu iz šume do pilane i pomažući u smještaju izbjeglica i stoke.

Intenzivna politička djelatnost partijskih i drugih organizacija, brzo i uspješno rješavanje najhitnijih ekonomskih problema (ishrana, smještaj, gradnja bajti) uticalo je veoma dobro na raspoloženje, političku čvrstinu i moral nekoliko hiljada izbjeglog stanovništva. O tome je između ostalog KK 15. marta pisao OK KPH Karlovac: »Sve mjere koje

smo mi preduzimali... uslovile su... da je narod koji je krenuo s nama dosada ostao čvrst i da mu nije moral pao.«

Savladavanje pojave dezerterstva teklo je znatno teže. Do kraja januara iz brigade i drugih jedinica bilo je preko 100 dezertera. Dio ih je brzo vraćen u svoje jedinice ali je ipak znatan broj ostao da se skriva u blizini svojih kuća. Polovinom februara ocijenjeno je da na području kotara ima preko 150 dezertera, a krajem marta samo Plaščanski odred imao je podatke za 121 svog dezertera. Pojava dezerterstva ocijenjena je kao aktuelan politički problem, tim prije što je njihov broj bio u porastu. Uočeni su slučajevi njihovog organizacionog povezivanja s onima koji su pobjegli ispred mobilizacije decembra 1943. i januara 1944. Njihove porodice i rodbina drukčije su se ponašali prema organima narodne vlasti. Sve je to potvrđivalo objektivnost naše procjene da je dio stanovništva i dalje podložan uticaju četničke propagande, posebno njihovoj paroli: »Ne treba uzalud ginuti u partizanima, već čuvati glavu, jer ionako će ovamo stići Englezi i Amerikanci.«

Broj dezerterstva u pojedinim selima, općinama i kotaru u cjelini uziman je kao jedan od pokazatelja političkog raspoloženja naroda. Međutim, to nije značilo odsustvo dalje političke analize dezertera i njihovih porodica. Upravo KK je zahtijevao da se za svakog pojedinca utvrdi osnovni uzrok dezerterstva i na toj osnovi planiraju i preduzimaju odgovarajuće političke, vojne i ekonomske mjere za likvidaciju ove pojave.

Prema uzrocima dezertiranja uglavnom su postojale tri grupe dezertera. Prvu su činili oni koji su bježali iz brigade da bi se ubrzo sami prijavljivali u Plaščanski odred, smatrajući da će im tamo bit! lakše i da su znatno veći izgledi da se rat preživi. Druga, najbrojnija, bila je od onih koji su pobjegli iz jedinica zbog kukavičluka, slabosti u podnašanju teških fizičkih i psihičkih napora, danonoćne borbe brigade u vrlo teškim meteorološkim uslovima i uz znatne gubitke ili pak zbog porodičnih teškoća. Od ovih jedni su se skrivali u blizini svojih kuća, a bilo je i takvih pojedinaca koji su mjesecima živjeli u jamama iskopanim u štalama ili u blizini kuće, ili pak da su raznim travama izazivali otekline ili rane na nogama radi iznuđivanja ljekarskog rješenja o nesposobnosti. Drugi se nisu tako uporno krili — živjeli su kod svojih kuća i brinuli se o porodicama sve dok ih patrola Komande mjesta ili jedinice ne bi uhvatila i vratila u jedinicu. Treću grupu sačinjavali su oni koji su i poslije mobilizacije ostali neprijatelji NOP-u. Ovi su se povezivali s onima koji su izbjegli decembarsko-januarsku mobilizaciju, kao i s Nijemcima i ustašama na širem području Ogulina i Bihaća, nastojeći da se organiziraju za borbu protiv NOV-e. Uglavnom su se zadržavali u manjim grupama u blizini sela ispod Pištenika, Plaške Glave, Vrela Jesenice itd.

Početkom januara 1944. utvrđeno je da trgovac Ante Grgić iz Saborskog djeluje protiv NOP-a kao pristalica Mačeka, okupljajući ljude i upućujući ih da ne stupaju u NOV, već da se kriju ili da bježe k Nijemcima i ustašama. Mjesec dana kasnije otkrivena je i pohapšena grupa

od 20 osoba (12 mušakraca i 8 žena). Ovaj slučaj je još više potvrđivao našu ocjenu da je jedan od osnovnih uzroka dezerterstva — organiziran rad neprijatelja NOP-a. Ovo nas je opredjeljivalo da se protiv dezerterstva borimo ne samo političkim metodama već i primjenom svih ostallih raspoloživih sredstava.

Borba protiv dezerterstva stalno je bila prisutna u sadržaju djelatnosti partijskih, skojevskih i drugih organizacija NOP-a. Insistiralo se na beskompromisnosti stavova i raznovrsnosti mjera političke, vojne, ekonomske prirode, te na usklađivanju akcija na terenu i u partizanskim jedinicama. U praksi to se teže ostvarivalo. U pojedinim organizacijama i organima narodne vlasti dolazilo je do neshvaćanja važnosti i političkog značaja borbe protiv dezertera, pojava neodgovornosti, oportunizma i straha od osvete, jer su neki okorjeli dezerteri prijetili ubistvom članovima KP, skojevcima, odbornicima i porodicama onih boraca koji su se vraćali u jedinice ili namjeravali da se vrate. Otklanjanjem tih nedostataka, uglavnom u svim selima, osim u nekim s područja općina Plaški i Lička Jesenica (Jezero, Plaška Glava, Begovac, Potpolje), uspjelo se dosta brzo otkriti i vratiti u jedinice najveći broj onih koji ih nisu napustili iz političkih razloga. Kod okorjelih ili neprijateljski opredijeljenih dezertera uspjeh je bio znatno manji, čak i pod cijenu ekonomskih i drugih sankcija protiv nekih od njihovih porodica.

Međutim, ostvareni uspjeh nije bilo moguće trajnije zadržati, jer se dezerterstvo stalno obnavljalo. Dosta popustljiv stav Štaba i nižih komandi u Plaščanskom odredu prema dezerterima iz Plaščanske brigade, masovno izdavanje dozvola za odlazak kući borcima iz Odreda, olako izdavanje rješenja o nesposobnosti itd., smatrano je kao jedan od glavnih uzroka. O tome piše i Štab 8. divizije Štabu 4. korpusa: »U borbi protiv dezertera veliku smetnju prave odredske jedinice, a naročito Štab Plaščanskog odreda, koji je postao utočište izvjesnog broja odbjeglih boraca iz brigade. Zahtjevi da se vrate ostali su bez rezultata. Komandant Plaščanskog odreda (Đuđa Šumonja) dao je objavu Klipi Dušanu, borcu treće brigade i uputio ga na raspoloženje općinskom NOO Lička Jesenica. Iz Plaščanskog odreda priličan je broj boraca sa objavama komandira četa ili komandanata bataljona kod svojih kuća. O ovome je i KK pisao početkom februara OK KPH Karlovac slijedeće: »U toku neprijateljskog napada pokazao se veći broj dezertera, a najviše iz odreda. Sam odred ne vodi računa i osjeća se nemoćan kod suzbijanja dezerterstva ... vojni doktor pri štabu odreda u više se slučajeva pokazao saboterom... narodnooslobodilačke borbe s tim što mnoge sabotere i one koji se izvlače iz vojske onesposobljava i pušta ih kući, kao što je Josip (Stevo) Medaković bivši narednik. Isti je dobio od doktora nesposobnicu ... našta narod rđavo gleda, dok ima slučajeva da bolesne borce ostavlja u bataljonima i nedaje im ni dan bolovanja.«

S ovim zamjerkama bili su upoznati starješine — članovi KP u Štabu Plaščanskog odreda. Oni su obećavali da će otkloniti nedostatke, ali u tome nisu uspjevali. Broj dezertera iz Odreda zadržavao se na visokom broju, iako su se pojedinci svakodnevno vraćali u jedinice. Tako

ih je krajem marta bilo 121 — upravo četvrtina Odreda. Iz pojedinih općina stizali su izvještaji da se patrole iz Odreda susreću s pojedinim dezerterima, ali ih ne diraju ili im pak omogućavaju bjekstvo. Zbog toga bilo je i protesta od strane partijskih ćelija kao i drugih organizacija, NOO-a i partizanskih straža. U Odredu kao i na njegovom terenu uporno se počela širiti parola: »Kad zalista kud ko prista.« Međutim, Stab odreda na tu parolu nije obraćao naročitu pažnju kao ni na izvore njenih nosilaca.

Krajem marta, KK je na osnovu do tada poznatih činjenica smatrao da je moralno-političko stanje u Odredu nezadovoljavajuće, a posljedica je ne samo objektivnih već i subjektivnih slabosti partijske organizacije, Štaba odreda i nižih komandi, posebno aktivnog djelovanja neprijatelja. KK je tada smatrao da se to stanje mora brzim i energičnim mjerama izmijeniti, pretpostavljajući prije svega izmjenu komandnog kadra kako u Štabu odreda tako i u štabovima bataljona i komandama četa. S ovim je KK upoznao najodgovornije rukovodioce u Štabu odreda, vjerujući da će im njegova zapažanja korisno poslužiti u rješavanju problema. Pored toga KK se zalagao za neposrednu intervenciju višeg partijskog rukovodstva i Štaba. Tako je 29. marta pisano OK KPH Karlovac slijedeće: »Često... se događa da izvjesni borci (koji) dezertiraju iz brigade... nađu utočište u odredu. Mi smatramo da je to velika nepravilnost. U razgovoru sa drugovima u odredu mi smo im govorili o tome. Istodobno molimo i vas da i vi sa svoje strane skrenete drugovima pažnju na tu stvar. Kod samog odreda mi smo kroz ove operacije osjetili i konstatirali dosta mlitavosti, labavog držanja jedinica u rukama, pa vam i tu stvar javljamo da uredite preko Štaba Grupe. Jer," ako ostane ovakva labavost i dalje, u držanju jedinica, može se lako dodogoditi odredu »kad lista kud ko prista.« I dalje »Smatramo, ako se ove stvari urede i da se u samom odredu zavede bolja disciplina da bi daleko manje bilo dezertera kako iz odreda tako i iz brigade.«

I Štab je ocijenio da je politička situacija u Odredu slaba, ali je smatrao, prema izvještaju zamjenika komesara Odreda od 26. marta 1944, da su osnovni uzroci tome popunjenost Odreda sa svega 35%> starih boraca, nesposobnost nižeg komesarskog kadra da uspješnije politički djeluju, neprekaljenost, žestoke borbe vođene po lošem vremenu, slaba ishrana i odjeća, nezbrinutost familija i nepravilni odnosi pojedinih rukovodilaca. O djelovanju četnika i drugih neprijatelja unutar Odreda i na terenu u navedenom izvještaju nema ni pomena. Upravo u tome je i bila suštinska razlika u ocjenama i stavovima između Kotarskog komiteta i Štaba odreda.

Tokom aprila Odred je i borbeno bio neaktivan. Upravo njegova dva bataljona od 1. do 15. aprila nisu borbeno dejstvovali, osim što se jedan-dva puta angažirao u odbijanju slabijih neprijateljskih snaga koje su upadale na područje općine Podhum, pa su neprijateljske grupe nesmetano gotovo svakodnevno upadale i pljačkale pojedina sela općina Kunić i Podhum. I ovo je bila posljedica neodgovornog odnosa prema zadacima kako Štaba odreda tako i nižih komandi.

Zbog toga se i ovog puta Kotarski komitet neposredno obraćao Štabu odreda tražeći preduzimanje efikasnijih mjera za zaštitu naroda i njegove imovine u ugroženim selima. Štab je upoznavan i sa nepovoljnim mišljenjima partijskih i drugih organizacija na terenu o aktivnosti Odreda. Sve to u Štabu odreda nije naročito uvažavano. Naprotiv, najodgovornije starješine smatrale su to kao miješanje u komandovanje i rukovođenje jedinicama.

Polovinom aprila na području kotara pojavila se grupa od oko 20 naoružanih četnika. Prva obavještenja o toj grupi bila su prilično kontradiktorna. Ipak se uspjelo utvrditi šire područje njenog kretanja i to da je među njima nekoliko oficira koji imaju zadatak da okupljaju dezertere i od njih organiziraju četničke jedinice. Sada su se jače aktivirali i četnički propagatori na terenu izbacujući parolu: »Mi se organizujemo i idemo pred saveznike.« Na pojavu ove grupe veoma energično je reagirano. Kotarskom komitetu je ostavljena na raspolaganje četa PPK-e, koja je zajedno s četom partizanske straže Komande mjesta Plaški prokrstarila terenom i izvela više raznovrsnih akcija. Ispred ovih snaga četnička grupa se povukla prema Gackoj dolini odakle je povremeno upadala na područje Ličke Jesenice. Pored ovog gonjenja, na terenu su partijske, skojevske i sve antifašističke organizacije intenzivno radile na političkom raskrinkavanju četničkih agenata i istovremeno dosta uspješno provodile kampanju za vraćanje dezertera u partizanske jedinice. Preduzimane su i mjere da se u ovu akciju uključi i Plaščanski odred, ali su rezultati ostali ispod objektivnih mogućnosti. Preduzete mjere naišle su na široku podršku naroda i upravo zbog toga grupa se nije mogla duže zadržati na području kotara niti polučiti bilo kakve uspjehe.

U ovom vremenu bilo je zapaženo često dolaženje i zadržavanje u Odredu i po selima Plaščanske doline pomoćnika komesara grupe odreda Steve Kosanovića Jabučara. To je shvaćano kao normalno sve do prve polovine aprila kada su dobijene vijesti da se on sastaje sa dezerterima u Plaškoj Glavi i na još nekim mjestima.

Iako su ove vijesti bile iznenađujuće, s obzirom na povjerenje koje mu je ukazala Partija, nije se odustalo od provjere jer su one potekle od partijske ćelije općine Plaški. Ubrzo je utvrđeno da je Stevo Kosanović Jabučar posjećivao porodice svih vrsta dezertera. Potvrđeni su i slučajevi njegovih susreta s pojedinim dezerterima koji su se skrivali u blizini svojih kuća. O svemu ovom obavješteni su OK KPH Karlovac, komandant Grupe kordunaških odreda lično i komesar 4. korpusa. Njima je predloženo da Stevo Kosanović Jabučar ne dolazi na teren kotara ni u Odred dok se čitav slučaj ne razjasni, što je i prihvaćeno. Međutim, svega nekoliko dana poslije ovoga komandant Grupe sve mu je saopćio. Jabučar je odmah došao u sjedište KK i, ponašajući se bahato i drsko, prijetio članovima komiteta da će on tu stvar do kraja tjerati.

Borbena neaktivnost tokom aprila i nagomilavanje drugih slabosti uticali su na više štabova da preduzmu radikalnije mjere za sređivanje

stanja u Plaščanskom odredu. Več početkom maja KK je obaviješten 0 namjeravanim kadrovskim izmjenama. Četvrtog maja održan je sastanak partijske ćelije Štaba Plaščanskog odreda kom su prisustvovali i komandant Grupe, kao i zamjenik komesara Stevo Kosanović Jabučar. Osnovna ocjena članova ćelije bila je: politička situacija u Odredu u procesu je popravljanja, kod velikog broja boraca pojava dezerterstva razjašnjena je i sada se vodi borba za njeno dalje sprečavanje, nepovoljnih ispada osjeti se samo kod pojedinaca kao posljedica njihovog šovinističkog nastrojenja, borbenost boraca je dobra, odgovornost i disciplina su pojačani, mada još nezadovoljavajući. Tu je ocjenu osporio komandant Grupe kordunaških partizanskih odreda, našto je dobio odgovor: »To bi značilo da mi kao ćelija lažemo, što ne može biti.« U diskusiji povodom zarobljavanja informativnog oficira Milana Momčilovića 2. maja 1944. uglavnom su osporavane sumnje jednog druga iz Odreda da se je ovaj dobrovoljno predao Nijemcima. KK, neki članovi Komande mjesta, KNOO-a i ROC također nisu bili uvjereni da je Momčilović normalno zarobljen, već su sumnjali da se predao pa su htjeli da se ovo razjasni. O ovom kao ni o drugim pitanjima na tom sastanku nisu se mogli usaglasiti stavovi.

Ubrzo je i ovo razjašnjeno. Noću 15/16. maja pod vodstvom pomoćnika komesara Grupe kordunskih partizanskih odreda Steve Kosanovića Jabučara, smijenjenih komandanata i komesara Plaščanskog odreda Đuđe Šumonje i Milana Baste i komesara 2. bataljona Ilije Katića izvršen je puč. Ovi su uspjeli povući za sobom 2. bataljon Plaščanskog odreda i dijelove jedinica pri Štabu odreda. To je bio završetak višemjesečnog neprijateljskog djelovanja onih za koje se nitko nije usudicT tako nešto reći, mada su činjenice ukazivale na to.

Već prvog dana saznali su se pravi razlozi izdaje iz govora Đuđe Šumonje. On je 16. maja odbjeglim borcima i starješinama pročitao opsežan tekst gdje se između ostalog kaže: »Od danas nismo više partizani, niti ćemo se boriti pod komandom Tita. Hrvati koji dolaze odoše svi na više položaje, a mi ostajemo uvijek na istom mjestu. Mi se nećemo zvati četnici, nego dobrovoljačka vojska Jugoslavije. Gajo Bunjevac i Ćanica Opačić su također pobjegli iz partizana, a Osma divizija se sva raspala. U Splitu se iskrcalo 250.000 jugoslovenske vojske, najviše oficira 1 zadatak je te vojske da poništi partizane...«

Istog dana uveče, kod Pešutove pilane, sastali su se s predstavnikom 392. njemačke legionarske divizije Stevo Kosanović Jabučar, Đuđa Šumonja, Milan Basta i Branko Krajnović. Ovaj sastanak pripremio je informativni oficir odreda Milan Momčilović, koji se radi toga i predao Nijemcima za vrijeme borbe u mjestu Plaški. Pored Momčilovića u pripremi sastanka je najneposrednije učestvovao i bivši komandant Kordunaškog područja major Joco Eremić, koji je, pobjegavši ispred hapšenja od strane NOV-e, stigao 12. maja u Komandu 846. puka 392. divizije u Oštarije. Činjenica da su se oni odmah sastali sa predstavnicima te njemačke legionarske divizije, bio je uvjerljiv dokaz njihove ranije povezanosti s neprijateljem.

Ocjenjujući da je ovim pučem većina boraca bila prevarena, odmah im je upućen poziv da se vrate. Usmeno i pismeno, s mnogo požrtvovanja, pozive su prenosili uglavnom omladinske i organizacije AFŽ-a s područja općina Kunić i Plaški. Pored toga komandant 4. korpusa Bogdan Oreščanin i komandant 8. divizije Miloš Šumonja pismeno su pozvali Stevu Kosanovića Jabučara, Dudu Šumonju, Milana Bastu i druge da se vrate s puta izdaje. Ovi su odbili ovaj poziv *i* objavili proglas u kojem pozivaju na borbu protiv KPJ. Međutim, akcija za povratak boraca tekla je uspješno. Do 26. maja vratilo se 66 boraca i starješina. Među prvima su bili jedan komesar čete i vodnik Đuro Kosijer. Oni su ispričali kako su organizatori i njihovi vjerni sljedbenici s oduševljenjem skidali i bacali u vatru oznake starješina NOV-e. Vodnik Kosijer to nije htio učiniti. Na zahtjev da to uradi odgovorio je: »Tri zvjezdice koštaju tri godine borbe. Za svaku sam ratovao godinu dana. Vi niste nadležni da mi to skidate pošto sam to povjerenje zaradio u borbi. To mi je dodijelio Glavni štab Hrvatske i samo on to može uzeti.« Vratila su se i dva komandira četa (Jovo Opsenica i Grabović), ali borci ih nisu htjeli prihvatiti kao starješine, izjavljujući da su ih oni zaveli kuda nije trebalo.

Da se većina boraca povratila, znatno je uticalo reagiranje naroda na akt izdaje Jabučara i njegovih istomišljenika. Većina naroda ovim pučom bila je iznenađena, ali s prvim vijestima postala je i ogorčena na organizatore i njihove sljedbenike. S osudom i ogorčenjem pučisti su se susreli već prvog dana u selu Grbe. Po stizanju u to selo, pučisti su tražili od odbornika da ih rasporedi po kućama na hranu. Odbornik je to odbio s obrazloženjem da njih nitko ne priznaje za vojsku jer su izdajice. Odgovorili su drsko i sami se rasporedili po kućama. Međutim, narod im nije htio spremati hranu. Tek pod pritiskom dobili su kruha i luka. Tada je Milan Basta neke pitao: »Pa zašto nas tako loše gledate?« U selu Klipina-Draga Branko Krajnović je napao Komunističku partiju i doživio da ga omladina ispljuje. No, bilo je i pojedinaca koji su se radovali, naročito u nekim selima općine Plaški i Lička Jesenica.

Kotarski komitet, partijske, skojevske i sve antifašističke organizacije i NOO-i krajnjim zalaganjem obezbijedili su da narod bude brzo obaviješten o puču. Objašnjeni su prvi razlozi i ciljevi pučista i naglašeno da je ovaj puč samo dio šire zamišljene akcije protiv NOP-a na Kordunu, koju su po uputstvima njemačke vojne obavještajne službe pripremili Joco Eremić, Stevo Kosanović Jabučar i drugi izdajnici naroda. Pored toga, narod je obaviješten da su Stevi Kosanoviću Jabučaru, Đuđi Šumonji, Milanu Basti i ostalima upućeni pozivi da se vrate uz garanciju lične bezbjednosti i da je taj korak učinjen radi sprečavanja prolijevanja srpske krvi za interese njemačkog okupatora i drugih neprijatelja. Data su i uputstva da se sa pučistima ne održava veza, ne daje im se hrana, prezire ih se i slično. Uporedo s tim radilo se na daljem organizacionom učvršćivanju pozadine i mobilizaciji svih ljudskih i materijalnih snaga za borbu protiv njemačkih okupatora, ustaša i izdajica tipa Jabučara, Eremića i drugih. Početni a kasnije još čvršći

stav ogromne većine naroda kotara Plaški protiv pučista i dezerterstva nedvomisleno je potvrđivao da su data obavještenja i objašnjenja prihvaćena i da taj narod čvrsto stoji uz NOP. Upravo tu su procjene pučista bile slabe. Računali su sa širom podrškom u narodu i sa svima dezeterima koji su se nalazili kod svojih kuća. Zbog toga nekoliko dana nakon puča, njegovi organizatori i vjerne im pristalice podijelili su se u četiri grupe, s ciljem da se organizaciono prošire i popune. Prva grupa, zadržala se na području Kunića, druga je otišla u rejon Huma, treća u rejon Dabra i četvrta u rejon Mašvine.

No, time nisu postigli željene rezultate. Naprotiv, za samo nekoliko dana broj boraca koje su poveli smanjio im se na oko 35 do 40. Nije im polazilo za rukom da svoje redove popune sa dezerterima na području općina Kunića, Podhuma i Plaškog. To su bili najviše dezerteri koji su napuštali jedinice zbog porodičnih razloga, želje da se preživi rat i slično, i kad su se pojavili pučisti, masovno su se vratili u svoje jedinice. Tako je od oko 175 dezertera koliko je bilo početkom juna na području ove tri općine do kraja istog mjeseca ostalo oko 55. Upravo, na području općine Kunić i Podhum od ukupno 107, ostala su svega tri dezertera, a u općini Plaški od 70 ostalo je oko 52. Na području ove tri općine broj onih koji su podržavali pučiste bio je tako malen, da nisu imali realne uslove za bilo kakvo duže zadržavanje. Međutim, situacija u općini Lička Jesenica bila je drukčija. Dezerteri sa općine nisu se vraćali u svoje jedinice. Broj onih koji su podržavali četnike i druge neprijatelje nije bio beznačajan. Politički utjecaj NOP-a poslije puča opao je, a četnički ojačao. To je pružalo izvjesne uslove za djelovanje oružane formacije na čijem su stvaranju radili Stevo Kosanović Jabilčar, Joco Eremić, Đuđa Šumonja, Milan Basta i drugi izdajnici. Pa ipak, do toga nije došlo mada je na sastanku Obavještajnog odjeljenja 392. njemačko-legionarske divizije, krajem prve sedmice juna, sa Jocom Eremićem, Stevom Jabučarom, Đuđom Šumonjom i dr. održano u širem reonu Otočca, zaključeno i dato u zadatak Đuđi Šumonji da u reonu Plaškog »Od mještana pravoslavne vjeroispovjesti, koji su ratovali na strani partizana...« formira jedan odred. Činjenica da ove sluge okupatora nisu nikad uspjele na području kotara Plaški da obrazuju i zadržavaju naoružanu formaciju, najbolje govori kakav je bio njihov stvarni utjecaj u narodu.

Ono što nisu mogli na području kotara Plaški ostvarili su u Gackoj dolini. Tamo su prikupili svoje pristalice-četnike i izvjestan broj partizanskih dezertera i od njih formirali jedinicu za borbu protiv NOP-a, koja je samostalno ili zajedno s Nijemcima upadala na teritoriju kotara Plaški i izvodila terorističke akcije. Zadržavali su se uglavnom oko Ličke Jesenice. U toku augusta pokušali su u nekim selima da izvrše čak i mobilizaciju, ali nisu postigli ništa. Ta jednica imala je krajem septembra 1944. oko 160 ljudi, uglavnom iz sela i zaselaka općine Lička Jesenica, te manji broj iz sela Jezero i Plaška Glava, općine Plaški i pojedinaca s područja Gacke doline.

Razmatrajući političku situaciju u kotaru krajem maja 1944, KK KPH Plaški je u svom izvještaju za OK KPH Karlovac pisao: »... konstatujemo i zaključujemo slijedeće: Narod kotara Plaški u svojoj većini stoji uz Narodno Oslobodilački Pokret. Ta se stvar potkrepljuje sa činjenicom što imade 1498 boraca u jedinicama prve, druge i treće brigade, Kordunaškog i Plaščanskog odreda..., potkrepljuje se (i) sa 93 pala borca za narodnu slobodu...« Uprkos tim teškoćama i iskušenjima, kojima je od maja do septembra 1944. bio izložen srpski narod na području kotara Plaški, potvrdila se objektivnost citiranog zaključka i duboko uvjerenje partijske organizacije da nikakvi Jabučari, Eremići, Šumonje, Baste i slični ne mogu odvojiti narod Plaščanske doline od NOP-a.

V

Krajem augusta 1943. partijsku organizaciju sačinjavale su 4 ćelije u Plaškom, Podhumu, Kuniću i u Komandi mjesta. Ukupno je bilo, uključujući KK, 26 članova. Početkom druge polovine septembra bilo je 5 ćelija s 29 članova. Pored toga, postojalo je 6 aktiva sa ukupno 44 simpatizera i kandidata za Partiju.

Od sredine druge polovine augusta 1943. pristupilo se realiziranju odluka OK KPH Karlovac o kadrovskim izmjenama u KK KPH Plaški. Komitet je smanjen od 8 na 5 članova pa je njegov sastav polovinom septembra bio: Milan Jaković, politički sekretar, Mile Klipa, Dane Grba, Stevo Perić i Milan Knežević. Nešto kasnije OK KPH Karlovac je uputio u sastav Komiteta Ćanu Bogdanović za rad s organizacijama AFZ-a. KK je u ovom sastavu djelovao do kraja 1943. kada je u njega kooptiran Nikola Vujnović, metalski radnik. Krajem januara 1944. izvršene su izmjene u sastavu komiteta. Po odluci OK KPH Karlovac Milan Jaković upućen je za političkog sekretara KK KPH Slunj, a Milojko Šaša, do tada sekretar KK KPH Slunj, za organizacionog sekretara KK KPH Plaški. Tada je za političkog sekretara KK KPH Plaški određen Mile Klipa.

Prema tome krajem januara 1944. sastav KK KPH Plaški bio je: Mile Klipa, Milojko Šaša, Čana Bogdanović, Dane Grba, Stevo Perić, Milan Knežević i Nikola Vujnović. Nakon nepun mjesec i pol dana, tj. u prvoj sedmici marta, odlukom OK KPH Karlovac Milan Jaković je ponovo postavljen za političkog sekretara KK KPH Plaški. Mile Klipa ostao je i dalje u komitetu i odgovarao za rad obavještajne službe. Od marta do kraja septembra 1944. sastav Komiteta se postepeno mijenjao — jedni su odlazili na nove dužnosti, a novi kooptirani. U toku marta otišao je Stevo Perić. Kasnije su postepeno odlazili — Milojko Šaša, Milan Knežević, Dane Grba, Mile Klipa, Ćana Bogdanović i na kraju Milan Jaković. U istom periodu u sastav Komiteta upućen je od strane OK KPH Karlovac Milutin Karaš, raniji sekretar KK KPH Veljun, koji je poslije nekoliko mjeseci povučen, dok su kooptirani: Racko Grba,

Branko Sedlar, Todor Klisurič, Ico Šupica i još neki čijih se imena ne sjećam.

Poslije dva mjeseca od prve kotarske partijske konferencije nije došlo do željene izmjene u organizaciono-političkoj izgradnji organizacije. Upravo, u većoj ili manjoj mjeri, održavala se praksa koja je na konferenciji kritikovana.

Mišljenje da je djelovanje partijskih ćelija na terenu nedovoljno, da je organizacija mala, da pojedinim članovima partije nisu sasvim jasne predstave o tome kakav treba biti član partije, kakve su njegove dužnosti i obaveze u političkoj borbi s protivnicima NOP-a, što je to partijnost i partijska disciplina itd. zasnivalo se na primjerima iz života, rada i stanja u ćelijama, a dijelom i na primjerima iz prakse KK. Na terenu su se pojavljivala razna pitanja suprotna liniji NOB-e, ali pojedini članovi partije ipak nisu blagovremeno reagirali — bilo zbog aljkavosti, neodlučnosti ili političke nebudnosti.

Ostajući čvrsto pri stanovištu da je organizaciono razvijena, čvrsta i disciplinirana partijska organizacija, osnovna pretpostavka za organizirano, brzo, efikasno i trajno rješavanje političkih i drugih problema na području kotara, Kotarski komitet je stalno podsticao, neposredno se angažirao i zalagao za brzo otklanjanje svih nedostataka koji su nepovoljno uticali na razvoj i izgradnju partijske organizacije. Uporno se insistiralo na organizacionoj čvrstini, partijskoj disciplini, eliminiranju pojava oportunizma kod pojedinaca, te provjeri svakog člana u konkretnim političkim akcijama, kao i na drugim zadacima koji su se postavljali pred organizaciju.

Vladalo je mišljenje da su slabosti i nedostaci u organizaciono-poli-" tičkom radu i djelovanju partijske organizacije dobrim dijelom posljedica nedovoljnog poznavanja partijske linije, te nedovoljnog, neposrednog angažiranja i uticaja KK u životu i radu ćelija. Upravo zbog toga prva akcija KK, nakon kadrovskih izmjena u njemu, bila je održavanje sastanaka sa svim članovima partije. Glavne teme razgovora bile su: vojno-politička situacija na kotaru i najvažniji politički, organizacioni i drugi zadaci partijske organizacije i kakav treba da bude član partije, koje su njegove obaveze, prava i dužnosti. U tim okvirima razjašnjena su brojna ptianja značajna za organiziranje rada na praktičnom ostvarivanju partijskih zadataka. U stvari, to je bio uvod u pojačani rad KK i ćelija na daljnjem razvoju partijske organizacije i njenom angažiranju u stvaranju drugih organizacija NOP-a.

Tada smo se čvrsto opredijelili da se, koliko je god više moguće, rad ćelija i KK zasniva na mjesečnim planovima, da se obezbijedi organizirano proučavanje materijala u kojima se razrađuje politička linija i najvažniji zadaci Partije i ta saznanja primjenjuju u praksi na području kotara, odnosno teritoriji na kojoj djeluje određena ćelija; da u sadržaju plana svake ćelije budu na najkonkretniji način obuhvaćeni politički, organizacioni, agitaciono-propagandni i drugi zadaci, te zaduženja pojedinaca ili grupe komunista s jednim ili više zadataka.

Naravno, sve to nije moglo tako brzo dovesti do izmjene organizacionog stanja, ali na tome zasnovana praksa ubrzo je urodila značajnim rezultatima. Od polovine septembra 1943. do kraja januara 1944. partijska organizacija se povećala za 22 nova člana. To je bilo više od prosječnog broja komunista u organizaciji u periodu decembar 1942 — oktobar 1943. Novoprimljeni su svoju privrženost partiji pokazali i svakodnevno potvrđivali u političkim i drugim akcijama usmjerenim na jačanje NOP-a, posebno u razbijanju četničke organizacije. Većina primljenih ranije je bila u SKOJ-u. Od tih 22 bilo je 12 žena. Ovim je dobrim dijelom eliminiran pogrešan odnos na prijem žena u Partiju, koji se dugo održavao. U istom periodu izmijenjena je i organizaciona struktura partijske organizacije. Osnovane su ćelije Trojvrh, Tuk, u kotarskom NOO-u i četi partizanske straže, pa ih je sada bilo 9. Formirana su dva nova općinska komiteta. Općinski komitet Kunić u sastavu Mićo Kosanović, sekretar, Lazo Miščević Prodanović, Nada Klipa, Dane Boca-Rakić i Joso Trbojević koji je neposredno rukovodio ćelijama Kunić i Trojvrh, a djelovao je i na dijelu područja općine Modruš. Općinski komitet Podhum u sastavu Branko Sedlar, sekretar, Marta Radojčić, Mile Miščević, Milan Grba i Lazo Bunjevac, neposredno je rukovodio ćelijama Tuk i Podhum, a djelovao je u manjoj mjeri i u hrvatskim selima prema Josipdolu i Carevom Polju. U istom periodu osnovani su i novi aktivi simpatizera i kandidata partije, pa je krajem januara 1944. partijska organizacija kotara Plaški brojila 53 člana, 5 kandidata i 49 simpatizera partije. Organizaciona struktura bila je: Kotarski komitet od 7 članova neposredno je rukovodio sa pet ćelija, dva općinska komiteta od po pet članova, te 9 ćelija i 6 aktiva.

Pored brojnog povećanja znatnije se poboljšalo i partijsko rukovođenje. O tome u izvještaju za OK KPH Karlovac od 4. januara 1944. KK piše: »... pored... zadataka koji su postavljeni u proširivanju naše partijske organizacije, znatno se poboljšala i rukovodeća uloga naše Partije. Da naša Partija u pravom smislu, mislimo samo na Plaški, rukovodi to (još) ne, ali kako je bilo mnogo se je popravilo ... naše partijske organizacije dobivene zadatke najprije pretresu na svojem sastanku, a poslije toga drugovi odgovorni po raznim sektorima odlaze van partijske organizacije gdje nastoje da se taj plan usvoji i da se za njegovo izvršenje mobilišu sve vanpartijske antifašističke organizacije ...«

Na planu uzdizanja članova Partije u ovom periodu, KK je organizirao poseban politički kurs koji je trajao ukupno 7 radnih dana, a radio je utorkom i petkom. Prvi slušaoci bili su: Lazo Bunjevac, Aleksa Bunčić, Joso Trbojević, Mara Klipa, Nikola Vorkapić, Mile Kovačević, Todor Klisurić, Pero Dragić, Mića Pešut, Milan Komadina i Nikola Vujnović.

Od septembra 1943. do kraja januara 1944. ostvareni su značajni rezultati i na planu organizacionog proširenja, učvršćenja i aktiviranja u radu SKOJ-a, USAOH-a i AFŽ-a.

SKOJ je narastao na oko 80 članova. Postojali su: KK SKOJ-a, tri općinska rukovodstva (Plaški, Kunić i Podhum) i 13 aktiva — Vera,

Lapat, mjesto Plaški sa Zebićem, Latin II dio, Podhum, Janja Gora I i II dio, Kunić, Međeđak, Trojvrh, Vojnovac i Lička Jesenica. U općinama Plaški, L. Jesenica, Podhum i Kunić uglavnom sva je omladina bila organizaciono obuhvaćena u USAOH. Po selima su osnovani odbori, te izabrana četiri općinska i kotarski odbor USAOH-a. Također su osnovana četiri odbora USAOH-a na području općine Modruš — u selima Modruš, Gašparovići, Cerovnik i u Josipdolu. Isti stepen razvoja, kao i USAOH ostvarila je i organizacija AFŽ-a. Razlika je bila samo u tome što su odbori AFŽ-a stvoreni i u ovim hrvatskim selima: Plivelići, Turkalji, Sabljaci i u Josipdolu. Pored seoskih postojala su i 4 općinska i Kotarski odbor AFŽ-a, izabrana na kotarskoj konferenciji koju je sačinjavalo 25 delegata.

U općini Modruš formiran je Općinski i pet seoskih NOO-a: Modruš, Cerovnik, Sabljaci, Josipdol i Gašparovići, dok je u Carevom Polju organiziran ilegalni NOO. U općini Lička Jesenica pripremljeni su i sprovedeni izbori za četiri seoska i općinski NOO. U općini Plaški izvršene su pripreme, smijenjen stari i izabran novi općinski NOO.

Time je bio stvarno priveden kraju proces konstituiranja svih organizacija NOP-a na slobodnoj teritoriji kotara i dijelom na poluoslobođenom području. Jedino je i dalje ostao problem Saborskog. Upravo na tom području rad na stvaranju i učvršćivanju organizacija NOP-a nije bio ni malo lak. Naročito je bilo teško organizirati NOO-e. Teško je bilo privoljeti nekoga da se prihvati odborničke dužnosti, a kad je to uspjelo, onda je došlo do pojave mijenjanja odbornika svakih 15 dana. Naravno, tu su praksu na razne načine podsticali neprijatelji, pa je i smatrana kao svojevrstan otpor širenju i jačanju uticaja NOP-a među hrvatskim sta-» novništvom.

Tokom 1944. partijska organizacija kotara Plaški bila je suočena s brojnim poltičkim, organizacionim i ekonomskim problemima. Februarsko-martovska ofanziva i kasniji česti upadi njemačko-ustaških snaga na slobodnu teritoriju, četnički puč u Plaščanskom odredu i pokušaji da se ponovo formiraju četničke jedinice, veoma su otežavali prilike, što nije bilo bez uticaja, kako na obim i sadržaj političkog, tako i organizacionog rada partijske i svih drugih organizacija.

Iako je izboru drugova i drugarica za prijem u partiju bila poklanjana posebna pažnja, ipak su se u nastalim teškoćama tokom 1944. pojedinci demoralizirali i pasivizirali pa su morali biti odstranjeni iz partijske organizacije. Međutim, istovremeno među članovima SKOJ-a, kandidatima i simpatizerima partije, afirmirali su se novi drugovi i drugarice, koji su primani u partiju.

Upravo oslobađanjem od kolebljivih, malodušnih i onih koji nisu bili spremni na nove i teže fizičke i psihičke napore i prijemom onih koji su se protivili u nastalim teškoćama, partijska organizacija kotara se još više učvršćivala i akciono osposobljavala. Taj kvalitet organizacije došao je do punog izražaja u uspješnom savladavanju navedenih teškoća i još većem učvršćenju povjerenja ogromne većine naroda kotara Plaški u sigurnu pobjedu NOP-a. Između ostalog, to se vidno po-

kazalo i u ljeto 1944. kada je partijska organizacija uspješno pripremila i sprovela izbore za odbore JNOF-a po selima, u općinama i kotaru.

U periodu februar-septembar 1944. partijska organizacija se dalje povećavala, a i njena organizaciona struktura donekle mijenjala. Osnovan je općinski komitet KPH Plaški u sastavu: Mićo Skorupan, sekretar, Mile Mandić, Milan Komadina i Milica Skorupan. Ovaj komitet neposredno je rukovodio ćelijama Plaški, Vera i Lapat. Tako su u septembru 1944. postojali: Kotarski i tri općinska komiteta, 12 ćelija sa ukupno 74 člana, oko 8 aktiva s ukupno 19 kandidata i 43 simpatizera partije. Po broju i strukturi ova organizacija je sada bila gotovo istovjetna s ostalim kotarskim organizacijama u okrugu Karlovac.

U takvom razvoju partijska organizacija kotara Plaški je, usprkos raznim teškoćama, problemima, nedostacima i učinjenim propustima, u praksi ostvarila veoma značajne političke i organizacione rezultate. Ona je bila osnovni organizator i glavni nosilac akcija za političko razbijanje četnika i njihovog uticaja na području kotara. Uspješno je politički pripremala i pomagala izvršenje mobilizacije svih za vojsku sposobnih muškaraca, kao i aktivno učestvovala u akciji suzbijanja dezerterstva. Bila je inicijator i organizator brzog i efikasnog rješavanja političko-ekonomskih problema nastalih uslijed vojne aktivnosti neprijateljskih snaga na teritoriji kotara. Posebno se angažirala u akciji političkog razobličavanja četničkih agenata — organizatora majskog puča 1944. i u drugim akcijama organiziranja i učvršćivanja slobodne teritorije kotara. Partijska organizacija je s uspjehom ostvarivala rukovodeću ulogu. Krajnji rezultat svega toga bio je vezanost ogromne većine naroda kotara Plaški za NOP i aktivno učešće u njegovoj borbi do konačne pobjede.

Milan Jaković

OMLADINA LIČKE JESENICE, BLATA I BEGOVCA U NOR-u

Omladina L. Jesenice, Blata i Begovca potiče iz siromašnih seljačkih gazdinstava i bila je vezana za obradu zemlje na najprimitivniji način. Kako radom na zemlji nije mogla egzistirati, to je radila i razne druge poslove kao što je kirijanje u šumi, sječa drveta, pa i najam kod imućnijih seljaka.

Jedan manji dio mladih radio je najteže poslove na pilani (Murković) ili kod trgovaca krečom i drvetom. Omladina je uglavnom završavala četiri razreda osnovne škole, a bilo ih je dosta koji nisu uspjeli ni to. Nekojima su roditelji otišli u inostranstvo — trbuhom za kruhom pa su teret rada i brigu o domaćinstvu preuzeli omladinci. Jedan dio omladine odlazio je na izučavanje raznih zanata, te u podoficirske škole.

Sela su razbacana i sastoje se od po nekoliko zaselaka, tako da omladina i s te strane nije imala mogućnosti bližeg kontakta. Zabava,

skupova i tome slično nije bilo izuzev ličkih prela i crkvenih zborova. Na omladinu su veliki uticaj imali roditelji. Politička i druga orijentacija roditelja gotovo se automatski prenosila na mlade, što se u toku NOR-a posebno odrazilo.

Jedina organizacija, koja je djelomično okupljala omladinu i to samo mušku, bilo je društvo »Soko«. Pošto je društvo bilo pod rukovodstvom JRZ, mahom je reguliralo mlade ljude iz porodica istomišljenika. Režimski orijentirano ovo društvo je imalo jak uticaj prilikom regrutiranja mladih ljudi u podoficirske škole, žandarmerijsku i slične službe.

Uticaj KPJ i drugih naprednih organizacija bio je neznatan na mlade ljude ovog kraja. Jednostavno, bilo je vrlo malo ili uopće nije bilo takvih ljudi koji bi prilazili omladini i prenosili joj nove ideje sve do kapitulacije Kraljevine Jugoslavije.

Pojavom ustaša i prvih hapšenja mladi ljudi odlaze u zbjegove, uglavnom pojedinačno, a tek kasnije organizirano, što je u izvjesnom smislu bilo i priprema za dizanje ustanka. Održavani su razni sastanci na kojima je prisustvovala i omladina. S dizanjem ustanka i stvaranjem prvih partizanskih odreda, omladina je kao zadatak dobila da skuplja hranu, odjeću i obuću, a potom da to prebacuje do partizanskih odreda. S jačanjem partizanskih jedinica učešće omladine na ovim poslovima postaje sve masovnije.

Aprila 1942. dolazi do preokreta. Vod Pištenik prelazi u četnike i povezuje se s talijanskim okupatorom. Stvaranjem četničke organizacije i djelovanjem njihove propagande, dolazi do raslojavanja omladine. Pošto su mladi bili vezani za porodicu, do tog raslojavanja dolazi pod njenim uticajem. Roditelji koji su se opredjelili za četništvo povukli su za sobom i svoju djecu, a oni koji su i dalje ostali vjerni NOP-u svoju su djecu orijentirali u tom pravcu.

Veliki uticaj imao je i okupator. Koristeći socijalni momenat, siromaštvo i neprosvjećenost, Talijani su snabdijevali četnike i njihove porodice raznim namirnicama i tako ih vezali za sebe.

Omladinci, čiji su roditelji bili u partizanima ili su radili za NOP, nastavili su rad u korist NOP-a, ali pod vrlo otežanim uslovima. Četnici su neprekidno motrili na rad partizanskih porodica. Iako su uslovi bili veoma teški, aktivnost je i dalje bila velika. Dostavljani su redovno izvještaji o kretanju i namjerama četnika i Talijana, prikupljana je hrana za partizane i dr. Tako se, na primjer, prilikom rušenja crpke za vodu u Malom Vrelu saznalo da se u skladištu nalazi benzin i mašinsko ulje. Jedna grupa omladinaca iz zaseoka Kneževići prebacila je u selo jedno bure benzina i zakopala ga u zemlju ne sluteći da će taj benzin biti upotrijebljen za partizanske tenkove prilikom napada na četničko uporište u L. Jesenici januara 1943. godine.

Decembra 1942. godine partizani su zauzeli Saborsko. Posjedovali su dva tenka zarobljena od Talijana u prethodnim borbama. Omladinci Janko Knežević i Mile Knežević otišli su u Saborsko, gdje su našli Nikolu Čikaru i Milu Momčilovića i obavijestili ih o benzinu. Jedne noći partizani su došli po benzin, otkopali ga iz zemlje, pretočili u kante i

bocune te odnijeli do tenkova. Tako je taj benzin dobro poslužio za napad na L. Jesenicu januara 1943. godine.

Rad omladine do formiranja općine L. Jesenica bio je pojedinačan i nedovoljno organiziran. Tek polovinom 1943. formirani su SKOJ i USAOJ. Prvi aktiv SKOJ-a sačinjavali su: Dušanka Čuturilo, sekretar aktiva, Ruža Čikara, Anka Vukelić Tatalović iz Potpolja, Nikola Dragić i Mile Knežević.

Tada je prvi rukovodilac omladine (USAOJ-a) postao Dragan Jurišić. Takvi aktivi formirani su i u Blatima i Begovcu.

Formiranjem skojevske i omladinske organizacije, rad omladine se naglo poboljšao. Utjecaj skojevaca među omladinom bio je velik. Održavani su sastanci gdje se omladini objašnjavao cilj NOP-a i određivani zadaci za razne akcije.

Rad se odvijao organizirano. Na zgradama i plotovima po selima pisane su parole, prikupljana je hrana i odjeća za partizanske jedinice prevozili su ranjenike i dr. Poteškoća je bila u tome što četništvo u potpunosti nije bilo razbijeno, a u redovima skojevaca našlo se onih koji su izvještavali četnike o tome šta se radi.

Djelovanje skojevaca među omladinom, došlo je do posebnog izražaja prilikom formiranja Omladinske partizanske čete. Četa je formirana od omladinaca L. Jesenice, Blata i Begovca, a kasnije su joj se priključili omladinci Zbjega i Močila.

Poslije obuke u L. Jesenici ta Četa odlazi u sastav 3. omladinskog bataljona »Jože Vlahović«. Na žalost, dio tih omladinaca, pod utjecajem roditelja i četničke propagande, dezertirao je iz partizana i poslije se krio oko kuća ili se priključio četnicima.

Međutim to nije omelo organizacije SKOJ-a i USAOJ-a da još s više elana nastave rad. Uspjesi NOV imaju u tome presudan uticaj na omladinu koja sad čvrsto uviđa da jedino ona vodi borbu za slobodu svoga naroda. Pored toga na opredjeljenje omladine za NOP jako je utjecala i kapitulacija Italije. Od tada pa do konca rata u L. Jesenici djeluju jake organizacije SKOJ-a i USAOJ-a koje su bile sposobne da obave sve zadatke što ih je rukovodstvo NOP-a postavljalo pred njih.

Mile Knežević

SJEĆANJE NA DRUGO ZASJEDANJE ZAVNOH-a U PLAŠKOM

Krajem septembra 1943. KK KPH Plaški obavješten je o mogućnosti da se u Plaškom uskoro održi Drugo zasjedanje ZAVNOH-a. Ubrzo iza toga to je i potvrđeno s napomenom da će se zasjedanje održati najvjerojatnije u prvoj polovini oktobra. Sada je Plaški postao veoma živ. Više nego što je bilo uobičajeno u Plaški su dolazili drugovi iz OK KPH Karlovac, Komande kordunaškog područja, iz Izvršnog od-

bora ZAVNOH-a i dr. Intenzivno se radilo na osposobljavanju zgrade za zasjedanje, rješavano je pitanje smještaja i ishrane delegata i gostiju. U te pripreme, do određene mjere, bili su uključeni Kotarski NOO, Komanda mjesta i KK KPH za Plaški, odnosno partijske i druge antifašističke organizacije.

Dva ili tri dana pred zasjedanje u Plaški je došla grupa drugova — kako se tada govorilo — iz viših foruma. Glavna tema razgovora s njima bilo je Drugo zasjedanje ZAVNOH-a. U razgovorima je dodirivano više pitanja, najviše o političkom značaju Drugog zasjedanja ZAVNOH-a i posebno o organizacionom stvaranju i učvršćivanju JNOF-a Hrvatske. Nastojali smo da od drugova iz viših foruma dobijemo što više konkretnih političkih odgovora radi korištenja na području kotara. Uz odgovore, koje su davali, jedan od njih je napomenuo da će, pored ostalog, imati određenu političku težinu i značaj i neke izjave koje će biti date na Drugom zasjedanju. Radoznalost me je podstakla da pitam o čemu se radi. Umjesto odgovora rečeno mi je da sačekam dan ili dva otvaranje Drugog zasjedanja te da ću tada čuti o čemu se radi. Ovo je rečeno sa znatnom dozom šale na moj račun, ali uput sam shvatio ozbiljno, a za ubuduće izvukao naravoučenije kada i šta treba pitati.

Pri završetku razgovora došlo je na red pitanje smještaja i ishrane delegata te gostiju Drugog zasjedanja ZAVNOH-a. Htjeli smo da uložimo maksimalno napora da to bude riješeno na najbolji mogući način. U samom mjestu Plaški veći broj kuća bio je spaljen ili bombardovanjem oštećen. Slično je bilo i u selima u neposrednoj okolini, posebno na prostoru lijevo od rijeke Dretulje. To je bilo objektivno stanje koje je uglavnom određivalo način smještaja. Naime, većina delegata i gostiju bila je smještena po kućama, u zasebnim sobama. Umjesto kreveta za spavanje imali su slamu prostrtu po podu.

Kotarski komitet je u vezi s pitanjem prihvata i smještaja delegata i gostiju želio da do određene mjere provjeri svoje procjene političkog raspoloženja stanovništva. Sve porodice, kod kojih su bili smješteni učesnici Drugog zasjedanja, učinile su sve što je bilo u njihovoj mogućnosti da im boravak bude što bolji. Nije bilo ni jednog neželjenog ispada, čak ni tada kada su neke grupice, predstavljajući se da su iz ZAVNOH-a, svojim postupcima nanosile štetu ne samo ZAVNOH-u nego i partijskoj i drugim organizacijama, naročito narodnooslobodilačkim odborima. Sve ono što su u tim danima stanovnici Plaškog i okoline pokazali i u praksi učinili, učvršćivalo nas je u uvjerenju da će se Drugo zasjedanje ZAVNOH-a veoma povoljno odraziti na jačanje političkog uticaja NOP-a.

Kotarski komitet, i lično njegov sekretaar, bili su zaduženi i odgovorni za smještaj i ishranu predsjednika ZAVNOH-a Vladimira Nazora i sekretara CK KPH Andrije Hebranga sa suprugom i djetetom. Zaključeno je da bi za njihov smještaj bila najpogodnija kuća gostioničara Radiše Pešuta, odnosno njegove udove Ane.

Kad je Ani i njenoj sestrični saopćeno o čemu se radi, obje su izrazile bezrezervnu spremnost da goste što bolje smjeste i ugoste. Ana je zaključila: »Vi samo obezbjedite životne namirnice i ogrjev, a ja ću se brinuti za sve drugo — namještanje soba, spremanje i serviranje hrane.« Zatim je u šali dodala: »Imam sve što je potrebno, a i znam kako treba.«

S kišom, vjetrom i hladnim vremenom Plaški je dočekao delegate i goste Drugog zasjedanja ZAVNOH-a. Po ružnom vremenu, u kasnim popodnevnim satima, stigao je i predsjednik ZAVNOH-a Vladimir Nazor. Sačekao sam ga i pozdravio, a zatim poveo u sobu koja je za njega bila spremljena. Bilo je očigledno da je zadovoljan. Interesirao se tko je vlasnik kuće, da li je živ. Nakon objašnjenja izrazio je želju da vidi i upozna domaćicu kuće i njenu sestričnu. S mnogo toplih riječi zahvalio se na smještaju i otvoreno izrazio svoje zadovoljstvo. Prihvatio je ponuđenu šolju toplog mlijeka, a potom zaželio da se odmori.

Nešto kasnije stigao je sekretar CK KPH. Susret s njim bio je nešto drukčiji, ali meni tada dragom pored ostalog i zato što saro se lično upoznao s tako visokim partijskim rukovodiocem. Prvi put mi se pružila prilika da s njim neposredno razgovaram, iznosim mu svoja mišljenja, pitam ga i odgovaram na pitanja. Tih nekoliko susreta i neposrednih razgovora sa sekretarom CK KPH u Plaškom za vrijeme Drugog zasjedanja ZAVNOH-a želio sam da sačuvam u najljepšoj uspomeni. Ali, toga je nestalo onoga dana i godine kad sam saznao da je on bio neprijatelj Partije i u ono vrijeme kad sam mu bezgranično vjerovao.

Bio je određen dan i sat otvaranja Drugog zasjedanja ZAVNOH-a. Međutim dan prije toga pronijela se vijest da se početak rađa odlaže. Mi smo u Kotarskom komitetu pomišljali da su neočekivano nastupili neki novi vojni momenti zbog kojih su uslovi za rad Drugog zasjedanja dovedeni u pitanje, jer u te dane Plaški je bio udaljen svega 20—25 kilometara od reona u kojima su jedinice 8. kordunaške divizije vodile teške borbe s njemačko-ustaškim snagama. Ubrzo se pokazalo da vijest o odlaganju nije bila istinita i da naša pretpostavka nije imala osnova mada su toga dana vođene teške borbe s neprijateljem koji je žestoko napadao iz pravca Ogulina.

U ranim večernjim satima 12. oktobra 1943. godine, u današnjem Domu kulture Plaški svečano je sa »Hej Slaveni« i »Lijepa naša domovino« otpočelo Drugo zasjedanje ZAVNOH-a. Dom je bio ispunjen do posljednjeg mjesta. Bili su prisutni delegati iz svih krajeva Hrvatske: Zagorja, Slavonije, Zagreba, Dalmacije, Istre, Hrvatskog primorja, Like, Korduna, Banije itd. Uvodnoj riječi predsjednika ZAVNOH-a Nazora prethodio je kraći kulturno-umjetnički program. Pored ostalog jedan od izvođača recitirao je Nazorovu pjesmu Titov »Naprijed«, koju sam tada prvi put čuo. Prema onome kako je pjesnik pratio recitiranje (tiho je izgovarao sopstvene stihove zajedno sa recitatorom) pomislio sam da je do tada nitko pred njim ili na drugom mjestu nije recitirao. Kad

se pojavio za govornicom, burno pozdravljen, pjesnik i predsjednik Nazor nije mogao da odmah otpočne s govorom. Bio je uzbuđen. Ostale su mi u sjećanju njegove misli o jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi za koju je rekao da je više umišljena nego realna sila, da se više ne služi lavovskom nego lisičjom taktikom nastojeći da zavara strani svijet kićenjem tuđim perjem. Poslije njega govorili su u ime AVNOJ-a Ivan Ribar, u ime Srbije Vlado Zečević, u ime CK KPH Karlo Mrazović Gašpar, u ime Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske Ivan Gošnjak, zatim predstavnici antifašističkih organizacija. Podstaknut od Ivana Ribara za govornicu je izašao u oficirskoj uniformi s oznakama majora Vicko Krstulović te govorio o narodnooslobodilačkoj borbi i njenim pobjedama u Dalmaciji. Zasjedanje je pozdravio i Božidar Magovac. Na kraju ovog govora on je pozivao pristalice Hrvatske seljačke stranke i braće Radića da se u sastavu i pod rukovodstvom KPH bore za oslobođenje zemlje. Kad se povodom ovoga stišao aplauz, dodao je: »Od ovog momenta vaša se porodica povećala za jednog člana.«

Bilo mi je poznato da se ne beznačajan broj pristalica HSS-a i nižih rukovodilaca ove stranke, prije Magovčeve izjave, opredijelilo i aktivno učestvovalo u NOB-i. Zbog toga sam pitao nekog od drugova iz CK KPH, koji je prisustvovao zasjedanju, šta znači Magovčeva izjava da smo se sada povećali za jednog člana. Iz podužeg odgovora shvatio sam, a to mi je ostalo i u sjećanju, da je Magovac tražio da se osim KP Hrvatske u NOB-i prizna rukovodeća uloga i HSS-u. Odustao je od tog zahtjeva poslije dužeg razgovora i na Drugom zasjedanju priznao rukovodeću ulogu u NOB-i jedino KPH, odnosno KPJ.

Među gostima Drugog zasjedanja ZAVNOH-a bili su i dr Milivoj Jambišek, dr Ante Mandić i monsinjor dr Svetozar Ritig. Sva trojica su govorili. Zajedničko u njihovim govorima bilo je oduševljavanje političkom mudrošću rukovodstva NOB-e i velikim junaštvom partizana. To oduševljenje i priznanje najpotpunije je izrazio u svom govoru monsinjor Ritig. On je, pošto je izložio svoje misli o tome kako su u bivšim saborima stranke i partije više brinule o partijskim interesima nego o narodu, naglasio: »Prednost vam priznajem, dragi komunisti. Vi ste upoznali jednu veliku potrebu i proglasili čitavom narodu da se jedino slogom, odanom službom i žrtvom za narod može izvojevati potpuna sloboda. Cio narod je pristao uz vas, a sloga vam je omogućila velike vojničke i političke uspjehe. Vaša je vojska bila mala i goloruka, pa ipak ste svojim divnim junaštvom za dvije i pol godine izvojevali veće uspjehe nego mnoge druge velike vojske i spasili čast i obraz svoga naroda.«

Sa tribine Drugog zasjedanja ZAVNOH-a u Plaškom, u ime hrvatskog i srpskog naroda i nacionalnih manjina u Hrvatskoj, osporeno je pravo kraljevskoj izbjegličkoj vladi da govori u njihovo ime. Nedvomisleno je rečeno da se hrvatski i srpski narod s ostalim narodima bori za novu demokratsku Jugoslaviju slobodnih i ravnopravnih naroda u kojoj će se izgrađivati i slobodna demokratska Hrvatska.

Posebno su naglašene neviđene žrtve srpskog naroda u Hrvatskoj kao dokaz ljubavi prema zajedničkoj domovini. »Nema, ne smije i neće biti Hrvatske u kojoj Srbima ne bi bila zajamčena puna ravnopravnost i jednakost« — zapisano je u Rezoluciji Drugog zasjedanja ZAVNOH-a.

Veoma povoljan razvoj političkog stanja poslije Drugog zasjedanja ZAVNOH-a i masovno opredjeljivanje za NOB-u, prije svega dijela srpskog stanovništva koje joj nije bilo privrženo, bio je najkonkretniji i najuvjerljiviji dokaz da politički stavovi i opredjeljenja Drugog zasjedanja ZAVNOH-a svakog dana sve više postaju svojina stanovnika kotara Plaški.

Milan Jaković

RAZVITAK I DJELOVANJE NARODNOOSLOBODILAČKIH ODBORA U PLAŠČANSKOJ DOLINI I OKOLINI
(maj 1942 — januar 1944)

Ovaj period ispunjen je bogatstvom događaja koji su uslovljavali političku orijentaciju i djelovanje svih NOO-a na ovom području. Tokom maja otpočinje organizacija četničkih oružanih formacija u Plaščanskoj dolini zahvatajući u početku gotovo u cjelini Ličku Jesenicu, Blata, Begovac, te dijelove Jezera, Plaške Glave i Tuka. Od juna do septembra četnici uglavnom preovladavaju u pomenutim selima i vrše stalan pritisak na ostale dijelove Plaščanske doline da se priključe četničkom pokretu. U istom periodu u Saborskom je ojačana oružnička postaja za oko 150 domobrana mobiliziranih iz tog sela. Ustaška vlast u tom selu u zajednici s tim oružanim snagama preduzimala je niz oštrih mjera prema stanovništvu nastojeći da onemogući pojavu organiziranja snaga NOP-a. Tokom juna ustaško-domobranske snage vrše veliku ofanzivu na području Primišlja, pa znatan broj izbjeglica otuda nalazi utočište u Plaščanskoj dolini. Isto tako julska ofanziva istih snaga na područje sela općine Rakovice prouzrokuje masovnost izbjeglica, od kojih također veliki broj nalazi utočište u Plaščanskoj dolini. U drugoj polovini septembra talijanske snage u zajednici s četnicima otpočinju ofanzivu na Gorski kotar zahvatajući jedan dio Plaščanske doline. Tokom toga i narednog mjeseca, a djelomično i u novembru i decembru, četnici sve više upadaju u partizanska sela, vrše pljačku, batinaju narod i prisiljavaju odrasle muškarce da stupe u njihove oružane formacije. U istom periodu vlast NDH putem prisilne mobilizacije ojačavaju oružničku postaju u Modrušu na blizu 150 domobrana mobiliziranih u tom. kraju, dok iz općine Josipdol mobiliziraju ljudstvo za domobranske jedinice stacionirane u Ogulinu i Karlovcu, a jednim dijelom ojačavaju oružničku postaju u Josipdolu.

Sve ove snage ustremile su se na uništenje NOP-a u Plaščanskoj dolini, u selima u kojima je on zahvatio duboke korijene, kao i na onemogućavanju širenja tamo gdje su četnici i ustaše bili u prevazi.

Na drugoj strani u Plaščanskoj dolini tokom maja do oktobra pojačane su oružane akcije partizanskih jedinica naročito na rušenju pruge Josipdol-Javornik. U tom cilju u Plaščansku dolinu u nekoliko navrata dolaze veće partizanske jedinice s Korduna, iz Like i Gorskog kotara — 1. hrvatska brigada, udarni bataljoni s Korduna i iz Gorskog kotara, a s njima ili samostalno ponekad i cijeli 3. bataljon 2. KPO čija je ovo bila teritorija. U procesu tih pojačanih oružanih akcija narastala je i Plaščanska partizanska četa do 140 boraca, ne računajući još toliko boraca koji su u međuvremenu iz nje prelazili u novoformirane brigade na Kordunu ili u Prvi proleterski bataljon Hrvatske.

Pri ovakvom razvoju događaja došlo je i do izmjena u sastavu seoskih NOO-a, kao i u antifašističkim organizacijama koje su im činile osnovnu podršku. U ovom periodu odlazi u partizanske jedinice znatan dio omladinaca među kojima i najistaknutiji skojevci. Također u partizanske jedinice odlaze neki politički radnici među kojima i nekoliko članova KPJ, a i nekoliko odbornika, komandira rezervnih odreda i seoskih straža. S područja Ličke Jesenice, Blata i Begovca napuštaju teren uslijed četničkog terora gotovo svi aktivisti NOP-a, osim nekoliko njih okupljenih oko Milana Kneževića koji djeluju ilegalno. Raniji odbornici NOO-a sada su se pasivizirali ili pak prešli na stranu četnika. Slično stanje nastalo je i kod NOO-a Gornjeg Jezera i dijela Plaške Glave, a i u Laptu. Iz seoskog NOO-a, prednjeg dijela Plaške Glave, u četnike odlazi dotadašnji odbornik Milan Trbojević Batukan i postaje komandir četničke čete u Plavča-Dragi. Cijeli NOO Gornje Jezero pasivizira se, a iz seoskog NOO-a Lapta to isto čine odbornici Mića Komadina Gecin, Mile Momčilović Kutlača i Marko Dokmanović Šiljak. Takcp na primjer od ranijeg seoskog NOO-a u Laptu ostaju: Dušan Skorupan Vujić, Ilija Skorupan Radovanov i Nikola Momčilović Vajišin. Zbog navedenog na područjima seoskih NOO-a Gornje Jezero, Blata, Begovca i u Ličkoj Jesenici stvoreni su ilegalni seoski NOO-i, sa znatno suženim dejstvom usljed jakog četničkog terora.

I u ostalim seoskim NOO-ima u ovom periodu izvršene su izmjene u sastavu, ali su one bile neznatne i nisu imale štetnog uticaja po rad. Isto tako došlo je do izvjesnih izmjena u sastavu rezervnih odreda kao i prihvatnih stanica. Tako je na primjer prestala s radom relejna stanica u Plavča-Dragi koju je uspostavio GŠH 27. februara, bez znanja i savjetovanja s NOO-om. Komandir te relejne stanice Dušan Dokmanović Buja prešao je na stranu četnika i čak postao kod njih komandir čete.

Jedan od osnovnih zadataka seoskih i općinskog NOO-a Plaški u ovom periodu bio je —- politička borba protiv četničke propagande. Na ovom poslu tokom čitavog perioda angažirani su u cjelini svi NOO-i, antifašističke organizacije, kao i partizanske jedinice koje su stalno ili povremeno boravile u Plaščanskoj dolini. Borba protiv četničkog uticaja u partizanskim selima i za prodiranje uticaja NOP-a u četnička sela bila je vrlo teška i naporna. Trebalo je prije svega u sopstvenim redovima raščistiti sa svim onima koji su se u toj borbi pokazali kao malo-

dušnici, kukavice i panikeri, a posebno s onima koji nisu željeli da se »zamjere« četnicima. Koliki se značaj pridavao četničkoj propagandi pokazuju i dokumenti KK KPH Slunj gdje se u više navrata izražava bojazan da izbjeglice s područja kotara Slunja smještene u Plaščanskoj dolini ne padnu pod uticaj četničke propagande.

U cjelokupnoj borbi protiv četničkog uticaja postignuti su veliki rezultati koji su bili odlučujući za cijeli tok razvitka NOP-a za čitavu Plaščansku dolinu i okolinu. U ovom periodu četnici su uspjeli da se djelomično ugnijezde samo u Laptu i Veri, pa i tu ne potpuno sigurno. Tako je u Veri u prvoj polovini septembra organizirana četnička četa, ali je ova odbijala da ide u borbu protiv partizana a istovremeno činila je sve usluge koje su od nje tražili partizani i NOO-i. Žestoki nasrtaj četnika u drugoj polovini septembra na Kunić završen je potpunim njihovim porazom. Kunić je bio i ostao nepobjediva tvrđava NOP-a. U tom selu čak ni pioniri nisu htjeli da pozdravljaju četnike njihovim već partizanskim pozdravom. U tom selu posebno se istakao predsjednik NOO-a Mane Kosanović Cošan. On i Đuro Kosanović Petrovič bili su neumorni u odvraćanju seljaka da idu u selo gdje su se trenutno nalazili četnici i da s njima pregovaraju.

Suočeni s neuspjehom u Kuniću četnici vrše snažan pritisak prvih osam dana oktobra na sve zaseoke Janje Gore da stupe u četničke redove, prijeteći im internacijom u Italiju i paljenjem imovine ako to ne učine. Pa ipak ni ovdje, osim nekoliko pojedinaca, nisu uspjeli da mobiliziraju ljude u četničke oružane formacije — jednostavno ovi su pobjegli pod zaštitu partizana. Poslije ovoga događaja četnici se okreću prema Latinu, Podhumu, Trojvrhu i Vojnovcu. U prvoj polovini oktobra četnici u zajednici s talijanskim oficirima odlaze u ta sela da vrše mobilizaciju u četnike, ali u selu ih nitko ne dočekuje.

Dok ovako četnici prolaze u selima koja su čvrsto stala na stranu NOP-a, u njihovim selima pojavljuju se znaci pobune, otkazivanja poslušnosti, posebno kada treba ići u borbu protiv partizana, a pojedinci traže vezu s partizanima radi pregovaranja o saradnji. Zbog toga se u prvoj polovini oktobra četnici odlučuju na prevazilaženje te situacije, hapse podozrive, tuku, a neke i strijeljaju, da bi na kraju prišli izvršenju opće mobilizacije u četnike na području L. Jesenice, Begovca, Blata i Plavča-Drage nastojeći da bar na tom području ostvare svoja sigurna uporišta.

Istovremeno s pomenutom borbom NOO-i su angažirani na snabdijevanju hranom i drugim potrebama partizanskih jedinica, jednako onih koje su stalno boravile, kao i onih koje su dolazile u Plaščansku dolinu da vrše opsežnije akcije protiv okupatora i domaćih izdajnika. Upravo učestvujući u borbi protiv četničkog uticaja i njihovog oružanog nasrtaja, stanovništvo ovih krajeva davalo je i posljednji zalogaj za potrebe partizana i, između ostalog, posebno se kroz to davanje potvrđivalo u svojoj odanosti prema NOP-u. Kolika su ta davanja bila dovoljno je navesti samo jedan primjer da su i po nekoliko dana Plaščani hranili preko 900 ličkih i kordunaških partizana. Ako se tome

doda i podatak da je prilikom svakog većeg rušenja pruge za taj posao mobilizirano u ovom dijelu Plaščanske doline i do 200 ljudi, onda to samo za sebe govori o upornosti ovog naroda da istraje, da izdrži do kraja.

Treći zadatak na kom su bili angažirani NOO-i u ovom periodu bio je: proljetna sjetva i ljetno-jesenja žetva. Parola »Ni zrna žita okupatoru i njegovim slugama ustašama i četnicima« u ovim poslovima bila je u potpunosti sprovedena u djelo.

Jedan od izuzetnih zadataka, nametnut događajima, bio je i prihvat i smještaj izbjeglica s područja kotara Slunja. U junu 1942. g. prihvaćene su izbjeglice s područja Primišlja i Tobolića i smještene po selima ispod Huma gdje su ostali oko petnaestak dana. Ovaj posao seoski NOO-i obavili su uspješno i bez naročitih teškoća, jer su stanovnici sela i zaselaka kod Huma pokazali prema izbjeglicama nezapamćeno visoki stepen solidarnosti.

Drugi talas izbjeglica uslijedio je početkom augusta 1942. g. To su bile izbjeglice s područja sela: Mašvine, Stare i Nove Kršlje, Kordunskog Ljeskovca, Sadilovca, Bugara, Grabovca, Brezovca i Irinovca. Sve ove izbjeglice u najvećem dijelu organizirano su od strane KNOO-a Slunja upućene u partizanska sela Plaščanske doline. Nije utvrđeno koliko je bilo ovih izbjeglica i koliko su koji dugo ostali na području Plaščanske doline. Pouzdano je samo to da su prilikom prihvata izbjeglica NOO-i unaprijed bili obaviješteni da će se izbjeglice zadržati na ovom terenu nepredviđeno vrijeme, jer im je sve do temelja spaljeno u njihovim selima. U tom smislu izbjeglice su i raspoređivane po kućama prema materijalnoj snazi domaćinstava i smještajnom prostoru. Od» ukupnog broja ovih izbjeglica svi su se zadržali do oktobra 1942. g. kada otpočinje pojedinačni ili grupni povratak u svoja ili bliža sela. Međutim, na području Plaščanske doline još uvijek je ostao veći broj ranije prihvaćenih izbjeglica do kraja 1942. godine pa i kroz cijelu 1943. godinu, a bilo ih je i takvih koji su napuštali ovaj teren tek početkom 1944. godine kada su otpočele velike njemačko-ustaške ofanzive u Plaščanskoj dolini. Prema jednom podatku iz jula 1943. g. tada je na području ratne općine Podhum bilo još uvijek 105 tih izbjeglica. Prema tvrdnji Mile Dražića koji je ispred komande mjesta Plaški bio posebno zadužen za brigu o izbjeglicama, od augusta 1942. g. do februara 1944, ne računajući pomenuti broj, bilo je u ostalim selima razmje.-teno 65 izbjeglica.

Prilikom prihvata ovih izbjeglica iskrsli su neki problemi u čijem su razrješavanju u početku NOO-i imali znatne teškoće. Radilo se o tome da je kod izbjeglica u znatnoj mjeri postojalo shvatanje da dolaze u četnički ili pak pročetnički kraj, pa se na razuvjeravanje u to moralo utrošiti dosta truda. Kada se to postiglo, iskrsao je drugi problem. Izbjeglice ipak nisu htjele da budu razmještene po selima i zaseocima koji su se nalazili u neposrednoj blizini željezničke pruge i ceste, već su zahtijevale razmještaj u ona sela koja su bila bliže Kordunu. Ali znajući da će na ovom području morati provesti duže vremena, izbjeglice

SU tražile da se prilikom razmještanja po kućama ne dijele porodice, bez obzira što je bilo takvih s velikim brojem članova. Ovo posljednje činilo je znatne teškoće NOO-ima jer se tom zahtjevu nije moglo udovoljiti. Težilo se ipak da se majke s malom djecom smještaju zajedno. Zahvaljujući upornosti odbornika iz Plaščanske doline, s jedne i odbornika koji su se našli među izbjeglicama, svi ovi problemi su razriješeni i postepeno su se izbjeglice uključivale u svakidašnjicu Plaščanske doline. Odbornici — izbjeglice, odmah su uključeni u rad odgovarajućih seoskih NOO-a, a izbjeglice u cjelini dobile su sva prava, a i dužnosti, kao i stanovništvo dotičnog sela. Otuda u čitavom kasnijem toku po pravima i dužnostima nije bilo nikakvih razlika između izbjeglica i mjesnog stanovništva. Čak i omladinci koji su stasali za vojsku, a nalazili se ovdje kao izbjeglice, odlazili su u partizanske jedinice zajedno s Plaščanima.

Potrebno je napomenuti da nisu poznati slučajevi da je netko od izbjeglica nasjeo četničkoj propagandi i otišao u njihove redove.

Kao i tokom zime 1942. g., tako je i u ovom periodu jedan od zadataka NOO-a bio prikupljanje i prijevoz žita za potrebe partizanskih jedinica i stanovništva Gorskog kotara. Ovog puta žito je s Korduna transportirano iz Tobolića preko Huma zatim željezničke pruge i ceste kod Latina do Kunića i dalje za Drežnicu. Obezbjeđenje sredstava za transportiranje davali su NOO-i onih sela preko kojih je vršen transport, a to su najčešće bili Latin, Podhum, prednji dio Janje Gore, Kunić i Trojvrh. Kao i ranije i ovog puta prikupljeno žito na području Plaščanske doline prebačeno je za Drežnicu sopstvenim sredstvima. O kakvim se količinama žita radilo ovdje ćemo navesti dva primjera. Prvi: u izvještaju Štaba 1. operativne zone od 5. jula 1942. g. kaže se da tog momenta partizani 3. bataljona, 2. KPO sprovode za Drežnicu 7300 kg žita za PGO. Drugi: U izvještaju ekonomskog odsjeka GŠH od 30. decembra 1942. g. stoji da je preko Plaščanske doline u razdoblju od 5. do 29. decembra pretovareno i otpremljeno za Drežnicu: kukuruza 58 570 kg (od toga 18 968 u klipu); pšenice 2 349 kg; graha 14 482; krumpira 11865; prosa 4000; masti 1016; kupusa 789; pekmeza 440 i soli 9000 kilograma. Ovdje treba napomenuti i to da su navedene količine često morale biti pretovarene u Tobolić u, a neke i u Klipinoj Dragi, te da je put kojim je prebacivano vrlo slab i na jedna se kola nije smjelo tovariti više od 1000 kg, pa je nekada trebalo mobilizirati i do 100 volovskih ili konjskih zaprega sa preko 150 ljudi u obezbjeđenju.

Razvitak i djelovanje NOO-a od 1. novembra 1942. do 30. septembra 1943. godine

I ovaj period bogat je događajima. Vrijeme od početka novembra i942. do polovine januara 1943. godine ispunjeno je ofanzivnim akcijama partizanskih jedinica u Plaščanskoj dolini i okolini u kojima učestvuju jače snage — brigade iz Gorskog kotara i dijelovi, a povremeno i či-

tava 8. divizija. U žestokim okršajima s neprijateljem tokom ovoga vremena razbijene su oružničko-domobranske snage u Modrušu i Saborskom, zatim četničke u L. Jesenici, željeznička pruga od Josipdola do Rudopolja rušena je u više navrata i na dužini i do 7 kilometara, uništeno je niz objekata na toj pruzi, dok su talijanske snage bile sabijene u garnizone i neke objekte na pruzi. Na drugoj strani Talijani preduzimanju protumjere — pojačavaju svoje garnizone i dovlače četničke jedinice s područja Gomirja u namjeri da spriječe njihovo rasulo u Plaščanskoj dolini.

Period od polovine januara do početka marta bio je izuzetno težak za Plaščansku dolinu i okolinu. U ovom vremenu preko dijela Plaščanske doline nastupaju snažne talijanske jedinice koje učestvuju u 4. neprijateljskoj ofanzivi, ostavljajući iza sebe smrt i pustoš. Najveći dio naroda morao je ispred ovih snaga da izbjegne u šume Huma, Strmice i Kapele, trpeći sve nedaće jake zime. Istovremeno četničke snage, pošto je glavnina partizanskih jedinica ispraznila ovaj teren, otpočinju sa svojom velikom ofanzivom. Krstareći po Plaščanskoj dolini četnici su primjenom terora i prijetnjama otpočeli s prisilnom mobilizacijom stanovništva u onim selima gdje to do tada nikad nisu uspjeli. U tim teškim trenucima mjestimično je dolazilo i do kolebanja od pripadnika NOP-a, od nekih aktivista pa u nekoliko i kod partizana. Pored nekoliko ubistava, izvršene su velike pljačke i hapšenja više desetina ljudi; četnici su prisilno mobilizirali preko 130 ljudi i naoružali ih talijanskim oružjem. Tada su načete i do tada neosvojive tvrđave — Latin, Podhum, Kunić i Međeđak. I sa tog područja formirana je četnička četa. Istovremeno četnici su prokrstarili područje općine Josipdol, pa i dalje u općini Oštarije, odakle su također prisilno doveli preko 100 ljudi i svrstali ih u četničke redove. U isto vrijeme pojačan je teror i nad hrvatskim stanovništvom kako od četnika (Saborsko) tako i od ustaša i Talijana. S mukom započetu organizaciju ustaških jedinica krajem 1942. g. s područja doratnog kotara Ogulin u ovom vremenu znatno proširuju mobilizirajući u ustaše dio ljudi iz Saborskog, Modruše i Josipdola.

Krajem februara, dolaskom 4. brigade, 8. divizije sa Zumberka u Plaščansku dolinu, kao i zbog velikih uspjeha jedinica 6. i 8. divizije u prodoru u Gacku dolinu, dolazi do naglih izmjena odnosa snaga i na ovom području. Već u toku marta gotovo svi mobilizirani u četnike u prethodnom periodu pobjegli su iz četničkih redova, u najvećem broju ponijevši i oružje. Četničke snage na području Plavče-Drage bile su razbijene. Oslobođena je L. Jesenica i Saborsko. Talijanske snage u napuštanju 2. okupacione zone ispraznili su i Plaščansku dolinu i napustili željezničku prugu Ogulin — Knin. Ovim su bili oslobođeni cijela plaščanska općina i znatan dio josipdolske. Talijanske snage utvrdile su se zajedno s dijelom plaščanskih četnika u Josipdolu, dok se drugi dio četnika povukao u Hrvatsko primorje. Međutim time nisu bile i do kraja likvidirane četničke opasnosti, pogotovo ne od grupa i grupica koje su se zadržavale po šumama Plaščanske doline, ometajući s vremena na vrijeme NOO-e i druge pozadinske organe NOP-a u njihovom

djelovanju. Poslije oslobođenja Plaškog na ovo područje dolaze za stalno ili povremeno krupne jedinice 8. divizije, bilo da se sređuju, ili osiguravaju slobodnu teritoriju od pravca Josipdola ili pak pripremaju i vrše ofanzivne akcije u pravcu Ogulina i na željezničku prugu Ogulin — Karlovac. Upravo u cjelokupnim planovima vojnih operacija Plaščanska dolina u periodu april 1943 — januar 1944. dobija izuzetan značaj i kao odskočna daska daljnejg oslobađanja novih teritorija i kao čvrsta osnova u povezivanju velikih oslobođenih teritorija Like, Korduna i Gorskog kotara.

Ovakav razvoj događaja uglavnom je davao osnovni pravac djelovanju NOO-a.

Pored angažiranja prije svega u obezbjeđenju sa hranom i drugim potrebama znatnih partizanskih jedinica tokom novembra i decembra 1942. g., jedan od glavnih zadataka bio je sprovođenje izbora za seoske, općinske i kotarski NOO, prema uputstvima VŠ NOV i POJ od septembra 1942. godine. U toku izbora i kampanje koja je trajala do kraja 1942. godine izvršene su neke izmjene u teritorijalnoj podjeli, kao i u pogledu budućeg sastava nekih seoskih NOO-a. Odlukom KK KPH Slunj od 2. novembra 1942. g. dotadašnja općina Plaški podijeljena je na dvije — Plaški i Kunić. Od tada općinu Plaški sačinjavaju sela: prvi dio Janje Gore, drugi dio Latina, Podhum i Vojnovac, a općinu Kunić — Kunić, Klipina Draga, Međeđak, Trojvrh i Latin I. Istog dana predložene su kotarska i općinske izborne komisije. Za općinu Plaški predviđeni su za članove izborne komisije: Gojko Ralić, Mile Kovačević, Sava Šupica, Nikola Pogrmilović i Branko Sedlar, a za općinu Kunić: Đuro Kosanović, Mileva Jančić, Mile Šupica, Mileta Vorkapić Busović i Mile Klipa. U kotarsku izbornu komisiju iz područja Plaščanske doline predviđeni su Mane Mišljenović i Milica Pešut Mićina.

Odlukom KK KPH Slunj od 22. novembra 1942. godine dotadašnji teritorij kotara Slunja podijeljen je na dva dijela: Kotar Slunj i kotar Plaški. Saglasno tome odlučeno je da se formiraju za te nove kotareve kotarski komiteti KPH Slunj i Plaški. Prema ovoj odluci novi kotar Plaški činili su: cijela doratna općina Plaški, istočni veći dio doratne općine Modruša, cijela doratna općina Josipdol, dio doratne općine Oštarije i iz doratne općine Primišlje sela — Kamenica, Tržić i Ključ. Ova posljednja tri sela činila su posebnu općinu Tržić. Zbog hitnosti poslova isti dan konstituiran je KK KPH Plaški, koji je toga dana predložio članove za izbornu komisiju kotara Plaški: Danu Grbu iz Međeđaka, Đuru Tarabića iz Tržića, Miću Pribanića iz Kamenice, Darinku Kovačević iz Latina i Miletu Vorkapića iz Vojnovca. Kotarsku izbornu komisiju za Plaški imenovao je GŠH 1. decembra 1942. g. u predloženom sastavu.

Na sjednici 4. decembra 1942. godine KK KPH Plaški razmotrio je prijedloge za predsjednike kotarskog i općinskih NOO-a, te članova kotarskih i općinskih izbornih komisija, kao i povjerenika sela. Na istom sastanku zaključeno je da se sa izbornom kampanjom za organe narodne

vlasti otpočne odmah, a izbori da se provedu do kraja decembra 1942. godine. Po tom zaključku kandidacione liste trebale su biti potvrđene na skupovima birača do 20. decembra, da bi zatim bile poslane na potvrdu u Komandu kordunaškog vojnog područja. Prijedlog sastava izbornih komisija sa tog sastanka izgledao je ovako: kotarska izborna komisija — Branko Sedlar, predsjednik i članovi Mile Klipa, Ljuban Sekulić, Dane Grba, Mile Kovačević, Danica Vuić i Nena Grba; općinska izborna komisija Plaški — Mile Kovačević, predsjednik i članovi Milica Pešut Mićina, Milka Egić Gojkova, Milica Vukas Pučkova i Nikola Pogrmilović; općinska izborna komisija Kunić — Mile Klipa, predsjednik i članovi Soka Kosanović Kićina, Radojka Mudrić, Mileta Vorkapić Busović, Nedjeljka Grba i Milka Kovačević Kesina; općinska izborna komisija Tržić — Ljuban Sekulić predsjednik, i članovi Toma Pribinić, Jeja Simić i Đuro Ćuić. Na istom sastanku poimenično su predloženi i povjerenici sela. Navedeni prijedlozi usvojeni su pa su izborne komisije u tom sastavu radile do završetka izbora za seoske, općinske i kotarski NOO.

U predizbornoj kampanji pored političkog djelovanja, održavanja zborova na kojima su predlagani kandidati i svakodnevnog posvršavanja poslova, seoski NOO-i posebno su dali naglasak na prikupljanje hrane i odjevnih predmeta za potrebe partizanskih jedinica i stanovništva. Za uspješnije izvršavanje tih zadataka u pojedinim selima organizirana su i takmičenja, kako između domaćinstava, tako i između zaselaka i sela. U rezultatima prikupljanja dobara ostvareni su veliki uspjesi, ali ih je u cjelokupnosti gotovo nemoguće utvrditi, pa ćemo ovdje spomenuti samo neke. Obezbjeđenje hranom i odjevnim predmetima oko 800 izbjeglica na područjima općina Plaški i Kunić izvršeno je uzorno. Samo u decembru prebačeno je za Drežnicu preko 100 000 kg žita. Na dobrovoljnoj osnovi sakupljeno je u Janja Gori dva i po vagana graha, jedan vagan krumpira, osam pari rukavica, 12 pari čarapa, 1 jastuk, 2 plahte, 8 peškira, 1 kapa i 1 prsluk. U Blatima je ilegalno sakupljeno 4 900 kuna. Samo u zemunice u Liscu spremljeno je 200 vagana hrane.

Predizborna kampanja završena je 26. decembra kada su i kandidatske liste dostavljene Komandi kordunaškog područja. U povratku ovjerenih lista Komanda kordunaškog područja odredila je da se izbori za seoske NOO-e obave 3. januara 1943. godine. Toga dana izbori su održani za seoske NOO-e u općini Tržić, a za općinski NOO Tržić 5. januara. Pripreme za provođenje izbora do ovih datuma bile su izvršene i u općinama Plaški i Kunić, ali su izbori odgođeni za 10. januara zbog u to vrijeme učestalih upada četnika. Izbori za seoske, općinske i kotarski NOO provedeni su 10. januara i to — za općinu Plaški u zaseoku Vukelićima, a za općinu Kunić u selu Kuniću. To su bili veliki javni skupovi na kojima su masovno učestvovali birači iz svih pribrežnih sela i zaselaka. Na ovim skupovima čitane su kandidatske liste i za svakog odbornika pojedinačno prisutni su glasali dizanjem ruke. Posebnu živost na izborima iskazala je omladina svojim pjesmama i no-

šenjem transparenata. Izbori su protekli bez incidenta. Svi odbornici koji su se nalazili na kandidatskim listama bili su izabrani.

Pored navedenih promjena u teritorijalnoj podjeli nadležnosti općina u toku predizborne kampanje, kao i prilikom usvajanja kandidacionih lista izvršene su i neke izmjene u broju seoskih NOO-a. Tako je za sve zaseoke drugog dijela Latina biran jedan seoski NOO od 5 članova, umjesto ranije 3 seoska NOO koja su ukupno imali 18 članova. Tako je prilikom izbora na području općina Kunić i Plaški ukupno izabrano 69 odbornika i to: odbornika za kotarski NOO po 5 iz svake općine i 1 iz Lapta; odbornika za svaku općinu po 7, tj. ukupno 14 i 45 odbornika za 8 seoskih NOO-a. Prema tim izborima sastav NOO-a izgleda ovako:

Kotarski NOO Plaški: Mane Šupica, Mile Klipa, Marija Klipa, Dane Grba, Stevo Trbojević, Mile Kovačević, Dušan Kosanović, Danica Vulić, Milan Sedlar, Mića Kovačević, Tomo Pribanić, Đuro Ćuić, Jeja Simić, Ljuban Sekulić i Radovan Pogrmilović.

Općinski NOO Plaški: Mane Mišljenović, Iso Medaković, Mane Bunjevac, Milica Pešut, Milan Vukelić, Branko Sedlar i Dara Kovačević.

Općinski NOO Kunić: Pero Klipa, Mileta Vorkapić, Rade Grba, Rade Vorkapić, Franjo Špehar, Mileva Jančić i Milan Grković.

Općinski NOO Tržić: Marica Kolić, Đuro Tarabić, Nikola Gaćeša, Mara Drađar i Mića Pribanić.

Seoski NOO-i za općinu Plaški — Janja Gora: Dane Korolija, Mirko Šušnjar, Nikola Pešut, Pero Kosanović i Duka Pešut; Latin drugi dio: Rade Kosanović, Aleksa Bunčić, Milovan Grahovac, Pero Kovačević i Milka Dokmanović; Podhum: Milan Popović, Lazo Bunjevac, Đuro Vulić, Mara Vorkapić i Milica Bunjevac.

Seoski NOO-i za općinu Kunić — Međeđak: Stevo Strika, Dušan Bunjevac, Milan Grba, Ljuba Grba, Ranka Grba i Milan Letica; Kunić: Mile Klipa, Gavro Vukas, Mićo Kosanović, Vaso Kosanović, Mara Kosanović i Soka Boca; Latin prvi dio: Milan Grković, Radovan Grković, Milka Kovačević, Mićo Pavlica, Branko Dragaš i Pero Kovačević; Vojnovac: Miloš Vukas, Rafajlo Mudrić, Rafajlo Trbojević, Cvijeta Mudrić, Zeka Mudrić i Đuro Grković; Trojvrh: Rade Jančić, Rafajlo Jančić, Pero Kukić, Nikola Trbojević, Soka Jančić i Soka Jančić.

Seoski NOO-i za općinu Tržić — Tobolić: Vlado Sekulić, Milutin Jančić, Sava Mirković, Milan Popović i Mića Katić; Tržić: Stevan Prodanović, Ljubica Simić, Đuro Juzbašić i Draginja Branković; Ključ: Rade Lisina, Milan Lisina i Rade Bakić; Kamenica: Franjo Pribanić, Franjo Cazin i Tomo Pribanić.

Poslije provedenih izbora konstituirani su svi seoski NOO-i, kao i općinski NOO Tržić. Međutim konstituiranje općinskih NOO-a Plaški i Kunić, kao i kotarskog NOO-a Plaški izvršeno je kasnije. Upravo u vrijeme kada je ovo trebalo učiniti otpočela je 4. neprijateljska ofanziva, a zatim su uslijedili svakodnevni nasrtaji četnika na oslobođenu teritoriju Plaščanske doline. U toku tih nasrtaja uhapšeno je i prisilno naoružano 2 člana općinskog NOO-a Plaški i 4 člana seoskih NOO-a

iz obadviju općina. Do konstituiranja došlo je još do nekih izmjena u sastavu odbornika.

Konstituiranje kotarskog NOO-a Plaški izvršeno je 6. marta 1943. g. u Latinu, u kući Đure Vukelića Macina. Za predsjednika KNOO Plaški izabran je Dane Grba, za tajnika Đuro Grković i za blagajnika Gojko Ralić. Sjedište ovog odbora bilo je u Latinu, u kući Milana Vukelića Bruje do 7. aprila 1943. kada se premješta u Plaški.

Konstituiranje općinskog NOO-a Plaški izvršeno je u Latinu u kući Radice Medakovića 6. marta 1943. godine. Za predsjednika izabran je Branko Sedlar i za blagajnika Aleksa Bunčić. Za tajnika ovog odbora nije birano izborno lice, već je odlukom istog postavljen na tu dužnost Lazo Popović iz Josipdola, a nešto kasnije je izabran Mićo Grković Ikin. Sjedište ovog odbora bilo je u pojati Jelene Vukelić Nesterove. Nekoliko dana kasnije izvršeno je konstituiranje i općinskog NOO-a Kunić. To je učinjeno zato što su prethodno kooptirani u ovaj odbor Dane Boca Rakić i Joso Trbojević Kadet, koji su ranije imali druge dužnosti. Konstituiranje odbora izvršeno je u zaseoku Vulićima. Za predsjednika je izabran Dane Boca Rakić, a za tajnika Joso Trbojević Kadet.

Poslije oslobođenja Plaškoga uslijedile su nove izmjene u strukturi NOO-a Plaščanske doline i okoline. Na sastanku KK KPH Plaški 8. aprila 1943. godine Plaščanska dolina i okolina podijeljeni su na slijedeće općine: općina Kunić ima isto područje kao i ranije, a kada sazriju uslovi za formiranje općina u Modrušu i Josipdolu, onda bi ovima pripale teritorije jugozapadno od ceste Josipdol-Plaški; općina Podhum zahvata teritoriju ranijeg općinskog NOO Plaški — dakle mijenja s? samo naziv. Formira se novi općinski NOO Plaški koji zahvata sela: Zebić, Veru, Plašku Glavu, Lapat, Plavča-Dragu, Gornje, Srednje i Donje Jezero; općina L. Jesenica zahvata sela: Lička Jesenica, Blata i Begovac i općina Saborsko koja zahvata sve zaseoke sela Saborskog. Istom odlukom predviđeno je da se za mjesto Plaški formira gradski NOO Plaški. Od 11. aprila 1943. godine teritorija općinskog NOO-a Tržić ušla je u sastav kotara Slunj.

Odmah poslije oslobođenja Plaškog i Ličke Jesenice prišlo se stvaranju seoskih i općinskih NOO-a, a također i u Saborskom. Do kraja aprila i do prve polovine maja 1943. g. KNOO Plaški imenovao je privremeno općinske NOO-e Plaški i Lička Jesenica. Predsjednik općinskog NOO-a Plaški postao je Ilija Šupica iz Plaške Glave, a tajnik Mile Opsenica iz Plaške Glave. Sjedište ovog odbora bilo je u Plaškom, u kući poljoprivredne zadruge. U općinski NOO Lička Jesenica bili su imenovani Milan Knežević i Nikola Ćikara.

Na području ovih općinskih NOO-a istovremeno postavljeni su povjerenici za sela i zaseoke koji su izvršavali ulogu NOO-a. Poslije ovih imenovanja odmah se prišlo pripremama za održavanje izbora za seoske i općinske NOO-e u obadvije općine. Te su pripreme trajale sve do septembra 1943. godine kada su provedeni izbori. Pored svakodnevnih obavljanja poslova koje su normalno vršili NOO-i, težište u prediz-

bornim pripremama u ove dvije općine bilo je na prevazilaženju četničkog uticaja, mobilizaciji ljudstva u NOP i likvidaciji četničkih ostataka.

Poslije provedenih izbora u septembru 1943. g. na području općine Lička Jesenica postojali su slijedeći seoski NOO-i: seoski NOO Blata — Ilija Momčilović Muktaš, predsjednik i članovi Đuro Ogrizović Barkuš, Anđelija Ogrizović (rod. Grba) i Milka Momčilović; seoski NOO Begovac — Milan Vrcelj, predsjednik i članovi Mane Vezmar, Mićo Ogrizović Papak i Soka Ogrizović Radina; seoski NOO Potpolje — Danica Jovetić, predsjednik i članovi Milan Jovetić, Nikola Kovačević, Rade Vukelić Vujin; seoski NOO Vukelić, Poljana i Dragići — Rade Vukelić Vešter, predsjednik i članovi Maniša Vukelić, Milka Vukelić i Pero Dragić Lukin; seoski NOO Zavode — Đuro Momčilović Mihajlov, predsjednik i članovi Boja Knežević, Milan Paskas, Rade Vorkapa i Pero Milaković.

Pošto su se ovi seoski NOO-i učvrstili i izvršene odgovarajuće pripreme, nešto kasnije održani su izbori za općinski NOO Ličku Jesenicu. Ovi izbori su održani na skupu naroda pred kućom Jurkovića u Podkapeli. Tada su javnim glasanjem, dizanjem ruke za svakog odbornika pojedinačno, u općinski NOO Lička Jesenica izabrani: Rade Vukelić, Pero Dragić Lukin, Đuro Momčilović Mihajlov i Rade Vukelić Vujin — kao predstavnici svih zaselaka Ličke Jesenice; Ilija Momčilović Muktaš, Milka Momčilović i Đuro Ogrizović Barkuš — kao predstavnici iz Blata; Mića Vrcelj Nakin, Mane Vezmar i Soka Ogrizović Radina — kao predstavnici iz Begovca. Prilikom konstituiranja ovog općinskog NOO-a došlo je do podijeljenih mišljenja i od izabranih nije niko predložen već je zahtijevano da dužnost predsjednika preuzmu Nikola Čikara ili Milan Knežević. Pošto su se ova dvojica tada nalazila na vojnim dužnostima, nađeno je rješenje da se ipak za predsjednika izabere Milan Knežević, s tim da na toj dužnosti ostane kraće vrijeme dok se odbor ne uhoda u radu. U ovaj odbor tada je za tajnika izabran Pero Dragić Lukin, a za administratore su određeni Milan Jovetić i Mileva Čuturilo. Milan Knežević ostao je predsjednik općinskog NOO-a Lička Jesenica oko tri tjedna, a zatim ga je zamijenio Stevo Jurković. Poslije nekog vremena za predsjednika je izabran Nikola Čikara, a poslije njega Rade Forkapa. Interesantno je napomenuti da se sastav odbornika u ovom odboru često mijenjao. Čak je bilo prijedloga da odbornici ostanu na svojim dužnostima određeno vrijeme, a zatim da se biraju novi. Otuda je i teško utvrditi sastav ovog općinskog NOO-a — jedino se zna da su se stalno u njemu nalazili Ilija Momčilović, Milka Vukelić i Rade Forkapa. Ubrzo poslije osnivanja općinskog NOO-a osnovano je i nekoliko komisija, prema vrsti poslova. Tada je ovaj odbor uzeo pod svoju kontrolu sve mlinove na području općine i u njima postavio komesare. Također je u tom vremenu organiziran poštanski saobraćaj i uspostavljeni stalni kuriri za pojedine relacije kao na primjer Lička Jesenica — Plaški, Lička Jesenica — Otočac. U početku oktobra uz pomoć ovog odbora otpočeli su s radom i osnovne škole u Ličkoj Jese-

nici i Blatima. U prvoj je radio Dragan Jurišić a u drugoj Milka Momčilović.

Na području općinskog NOO-a Plaški pripreme za izbore seoskih i općinskog NOO-a trajale su također do septembra 1943. g. u kom mjesecu su i sprovedeni izbori. Prema rezultatima ovih izbora sastav seoskih NOO-a izgledao je ovako: seoski NOO Lapat — Ilija Skorupan Stevanov, predsjednik i članovi Mladen Skorupan Usar, Dušan Skorupan Vulić i Nikola Momčilović Vajišin; seoski NOO Vera — Nikola Večerinović, predsjednik i članovi Ilija Šušnjar i Đuro Šupica; seoski NOO Plaška Glava prvi dio — Nikola Opsenica, predsjednik i članovi Rade Komadina, Đuđa Ralić, Mane Trbojević Cindra, Mara Dokmanović i Milan Opsenica; seoski NOO Zebić — Mićo Vukelić Car, predsjednik i članovi Pero Mikulica, Nikola Vukelić Kalota i Mane Medaković; seoski NOO Plaška Glava drugi dio — Ilija Momčilović, predsjednik, a članovi nisu utvrđeni; seoski NOO Donje Jezero: Mićo Letica, predsjednik i članovi.

Općinski NOO Plaški biran je istovremeno kada i seoski NOO-i- a konstituiran je 5. oktobra 1943. godine ovako: Ilija Skorupan, predsjednik, Mićo Skorupan, tajnik, a od 21. oktobra 1943. godine — Mićo Skorupan, predsjednik, Ilija Skorupan, tajnik i članovi Milan Komadina, Mile Mandić, Milica Skorupan, Rade Trbojević Misin i Mile Opsenica.

U toku septembra sprovedeni su izbori i za Gradski NOO Plaški kada su izabrani: Savo Egić, predsjednik i članovi Spase Momčilović, Mileta Dokmanović Drej, Mojsija Grba i Mara Grba.

Na području općine Saborsko u toku NOR-a nisu sprovođeni izborj. za seoske niti za općinski NOO jer za to nisu postojali svi potrebni uslovi. U nedostatku toga određivani su odbornici ili su pak birani u pojedinim zaseocima na manjim skupovima. I ovdje je karakteristično da su se ti postavljeni ili birani odbornici često mijenjali. Ovo Sz razloga toga što su se predlagani teško primali tih dužnosti, a već kada su se morali primati, onda je nađeno rješenje da se češće mijenjaju, tj. da taj teret podjednako svi ponesu. Otuda je i teško utvrditi tko je sve i kada bio član nekog od seoskih NOO-a. Pouzdano se zna da su se na tim dužnostima najviše isticali Marko Vuković, Nikola Matovina, Nikola Čorak i još neki. Od ovih posebno su se isticali od samog početka pa do kraja rata Nikola Matovina i Marko Vuković.

Izbori za seoske i općinske NOO-e na području hrvatskih sela Modruša i Josipdola u ovom periodu nisu sprovađani, jer za to nije bilo odgovarajućih uslova, pa su tamo postavljeni privremeni NOO-i.

U toku 1943. g. izvršene su neke izmjene u sastavu općinskih i seoskih NOO-a za općine Kunić i Podhum, pa ovdje iznosimo pregled tog sastava pri kraju 1943. godine. Općinski NOO Podhum: Branko Sedlar, predsjednik, Mićo Grković, tajnik i članovi Mane Bunjevac Papak, Aleksa Bunčić, Marta Radojčić, Iso Medaković i Rade Kosanović. Seoski NOO-i općine Podhum: seoski NOO Podhum — Lazo Bunjevac, predsjednik i članovi Milovan Popović, Đuro Vulić, Mara Vorkapić i Milica Bunjevac; seoski NOO Latin drugi dio — Milan Vukelić

Brujo, predsjednik, a poslije njegove smrti polovinom 1943. Rade Kosanović Teta i članovi Dušan Grahovac, Milan Vukelić, Radića Medaković, Mile Medaković Cole, Dušan Kosanović Hin, Mile Košić, Pero Sedlar i Pero Kovačević; seoski NOO Janja Gora prvi dio — Nikola Pešut Alin, predsjednik, a nešto kasnije umjesto njega izabran je Rade Pešut Colin i članovi Nikola Šušnjar Bjelin, Ico Pešut Klane, Duro Medaković, Pero Ralić Pipa, Dušan Vorkapić i Dane Koralija; seoski NOO Janja Gora drugi dio — Rade Šušnjar Vrška, predsjednik i članovi Ilija Mirić, Mane Kosanović Sušnjarić, Dušanka Šušnjar, Stevo Šušnjar Mijakov i još jedan neutvrđenog imena; seoski NOO Tuk — Milan Grba Veliki, predsjednik i članovi Rade Mišljenović, Dušan Vukelić Panin, Dušan Mišljenović, Simo Vezmar i Mirko Grahovac. Općinski NOO Kunić: Dane Boca Rakić, predsjednik, Joso Trbojević, tajnik i članovi Radoš Dragaš, Lazo Miščević Prodanović, Pero Klipa, Racko Grba, Franjo Spehar i Mileva Jančić. Seoski NOO-i općine Kunić: seoski NOO Međeđak — Gajo Strika, predsjednik i članovi Milan Letica, Ljuba Grba, Ranka Grba, Dušan Bunjevac, Milan Grba Galjin, Simo Klipa i Damjan Radojčić; seoski NOO Trojvrh — Stevo Jančić Sikan, predsjednik i članovi Milan Jančić, Simo Vorkapić, Nikola Trbojević, Rafajlo Jančić, Nikola Kukić i Jovo Trbojević; seoski NOO Kunić — Vaso Kosanović Kićin, predsjednik i članovi Mile Klipa, Mara Kosanović, Mićo Kosanović, Soka Kosanović, Duro Kosanović, Mihajlo Kosanović, Nikola Boca i Gavro Vukas; seoski NOO Latin prvi dio — Marko Kovačević Bego, predsjednik i članovi Mane Kovačević, Milan Grković Pandurov, Nikola Grković Sutan, Milka Kovačević Kesina i Pero Kovačević Keso; seoski NOO Vojnovac — Dušan Mudrić, predsjednik i članovi Miloš Vukas, Đuro Mudrić, Rafajlo Trbojević i Dragan Supica.

Kao delegati na konferenciji od 18. jula 1943. godine kada je izabran Okružni NOO za Kordun s područja kotara Plaški prisustvovali su: Dane Grba, Đuro Grković, Mile Kovačević, Đuro Šušnjar, Mića Pešut, Mile Kosanović i Milan Knežević. Tada su za članove okružnog NOO-a izabrani iz kotara Plaški: Stevo Kosanović Jabučar, Gajo Bunjevac, Mile Kovačević i Milan Knežević.

Uporedo s radom na organizacionom sređivanju i učvršćenju NOO-a, odbori su obavljali niz poslova uredovnih i onih koji su se u datim momentima nametali. Između ostalih među najvažnije poslove koje su NOO-i tokom ovoga perioda vršili spadaju prije svega ishrana jedinica NOB, mobilizacija sposobnih muškaraca u NOV, rušenje željezničke pruge na potezu od Josipdola do Rudopolja, obezbjeđenje prevoznih sredstava za prijevoz ranjenika, municije i drugog ratnog materijala za potrebe jedinica NOV, davanje vodiča i kurira po zahtjevima operativnih jedinica, obezbjeđenje hrane za partizanske bolnice, borba protiv tifusa, otvaranje osnovnih škola, ishrana i smještaj izbjeglica s Korduna, pomoć siromašnom stanovništvu i onima koji su popaljeni u Plaščanskoj dolini i okolini, materijalno obezbjeđenje oficirske škole NOV i POH, partizanske straže i Komande mjesta Plaški, eksploatacija šuma

i prerada drveta za potrebe mjesnog stanovništva i Korduna, izgradnji bajti i zemunica, osposobljavanje za rad pilana i mlinova, formiranje raznih radionica itd.

Među navedenim poslovima kao težišni svakako je bio mobilizacija ljudstva u NOV koja se sprovodila od maja 1943. g. i završila do kraja januara 1944. g. vrlo uspješno. Isto tako uspješno su obavljani svi zadaci u obezbjeđenju ishrane jedinica NOV. Iako su se na ovom području gotovo stalno nalazile po dvije brigade 8. divizije, Plaščanski partizanski odred i niz pomoćnih jedinica, u njihovom snabdjevanju hranom nikad se nije zakazalo. Ishrana vojske vršena je na tri načina. Prvi i najčešći bio je taj što su stanovnici onih sela koja su se nalazila bliže glavnim položajima partizanskih jedinica (Josipdol) spremali hranu i nosili je borcima na položaj. To je činjeno tako što je svako domaćinstvo kuhalo hranu za jednog do tri borca, prema materijalnim mogućnostima, a zatim su istu prihvatale organizacije USAOH-a i AFŽ-a i kolektivno je nosile na položaj. U slučajevima kada neka domaćinstva nisu imala dovoljno svoje hrane, onda su im NOO-i isporučivali namirnice iz svojih skladišta, a ona su ih pripremala. Drugi način bio je kada su se jedinice nalazile na odmoru ili u karantinu zbog pojave tifusa. U ovim slučajevima NOO-i su obezbjeđivali ishranu od namirnica koje su dobijane od ušura, rekvizicijom, konfiskacijom i putem dobrovoljnih priloga. Meso je načešće dobijano preko razreza određenih količina na svako domaćinstvo. Tako se redovno na seoskim skupovima utvrđivao plan koliko i kada koje domaćinstvo treba da isporuči mesa za potrebe jedinica, što su poslije prikupljali NOO-i i otpremali na određeno mjesto prema odgovarajućim trebovanjima. I treći način bio je kada je» trebalo obezbijediti ishranu za jedinice koje su bile u prolazu ili su se zadržavale jedan do dva dana pa im je trebalo na brzinu spremiti jelo ili pak suhu hranu. Ovaj način ishrane padao je izravno na teret seoskog NOO-a gdje bi se tog trenutka našla ta jedinica. Zbog toga su NOO-i morali da imaju u rezervi izvjesne količine živežnih namirnica i stoke.

U pogledu snabdijevanja jedinica NOV zaprežnim sredstvima utvrđivano je tako da je svaki općinski NOO morao imati stalno po 10 kola koja su mu stajala na raspolaganju za prevoz municije, građe za mostove, hrane i drugog materijala. A to se izvodilo nekada i planski ako su se znale svakodnevne potrebe jedinica, inače prema zahtjevu jedinica ili Komande mjesta. To je činjeno uglavnom tako što je općinski NOO sačinjavao plan dežurstva seoskih zaprega. Međutim u slučajevima kada su jedinice izvodile veće akcije ili vršile pokrete, onda se prema njihovom zahtjevu i vršila mobilizacija zaprežnih sredstava za prijevoz municije i drugog ratnog materijala, kao i za prijevoz ranjenika.

U pogledu snabdijevanja jedinica NOV s odjevnim predmetima u ovom periodu, to nije bio više posao NOO-a, jer su vojne jedinice imale svoju organizaciju toga snabdijevanja. Međutim i u ovom periodu ostao je dobrovoljni način pomaganja vojnih jedinica u odjevnim predmetima.

To su uglavnom činile organizacije omladine i AFŽ-a. One su na dobrovoljnoj osnovi prikupljale gotove proizvode ili pak sirovine od kojih su izrađivali najčešće čarape, rukavice, šalove i džempere. Isto tako u pogledu pranja rublja za potrebe vojnih jedinica taj su posao obavljale na dobrovoljnoj osnovi navedene organizacije.

U snabdijevanju partizanskih bolnica NOO-i su bili obavezni da im redovno dostavljaju po planu određene količine hrane. Taj posao bio je redovan i tačno se znalo koji NOO i za koje vrijeme snabdijeva neku od bolnica. Drugi vid snabdijevanja partizanskih bolnica zasnivan je uglavnom na dobrovoljnoj osnovi i u organizaciji tog posla opet su učestvovale organizacije omladine i AFŽ-a. Te organizacije su imale svoje planove u koje vrijeme i koju bolnicu treba posjetiti i prema tome vršile su organizaciju prikupljanja raznih predmeta. Tako na primjer prilikom posjete bolnici 31. juna 1943. g. omladina Lapta, Kunića, Vere, Međeđaka i Vojnovca poklonila je bolesnicima 12 janjadi, 1 kg putra, 20 jaja, 7 litara mlijeka i nešto drugih sitnica. Ili 14. decembra 1943. g. omladina Podhuma, Tuka i Janje Gore poklonila je bolesnicima 45 komada kruha razne veličine, 5 pogača, 30 kg svinjskog mesa, 10 kg oraha, 12 kg jabuka i 7 kg masti. Ili početkom decembra 1943. godine omladina iz općine Kunića poklonila je bolnici u Zbjegu 1 kg masti, 80 jaja i jedno janje, a omladina iz zaseoka Vezmara 30 jaja i 10 litara mlijeka. Isto tako ove organizacije prikupljale su na dobrovoljnoj osnovi i druge predmete za potrebe partizanskih bolnica: plahte, jastuke, prekrivače, platno, pa čak i krevete.

Poseban problem koji se u rješavanju pred NOO-ima našao u proljeće i ljeto 1943. godine bio je borba protiv epidemije tifusa, uzrokovanim vrlo teškim životnim uslovima naroda općina Podhuma i Kunića u vrijeme 4. neprijateljske ofanzive. Kako se epidemija tifusa naglo širila, to su NOO-i i sve antifašističke organizacije morale da ulože krajnje napore da se ona što prije suzbije i likvidira. U ovom pogledu neizmjernu pomoć NOO-ima pružao je dr Ivan Sladkov, liječnik plaščanske općine. Uz njegovu stručnu pomoć, a često i pod direktnom kontrolom, odmah su preduzete mjere kao što su paljenje krečana, kopanje klozeta, iskuhavanje odjeće, krečenje kuća i bajti, prokuhavanje pijaće vode, a ponegdje određivanje karantina za pojedine zaseoke. Za oboljele od tifusa organizirane su seoske ambulante gdje je gotovo sav posao oko liječenja padao na teret pomenutog liječnika. Pored učešća u likvidaciji ove epidemije kod stanovništva NOO-i su bili dužni da pruže odgovarajuću pomoć i jedinicama 8. divizije koje su se u ovom periodu naizmjenično nalazile u karantinu u Plaščanskoj dolini skoro dva mjeseca.

U ovom periodu značajne rezultate NOO-i su postigli u organiziranju proljetne sjetve, ljetne i jesenje žetve i spremanju hrane u zemunicama. Iako su u ovim poslovima ponekada pritjecale u pomoć jedinice NOV, glavni teret ostajao je na stanovništvu. Pored brige da svako domaćinstvo na vrijeme obavi sjetvu i žetvu na svom imanju, kao i da što bolje i stručnije spremi živežne namirnice na sigurno mjesto,

NOO-i su organizirali niz poslova koji su bili nužni, bilo kao pomoć individualnim domaćinstvima ili pak da se zahtijevala organizacija i mobilizacija radne snage na kolektivnim radovima. Tako se vodilo računa da se putem raznih ekipa obrade imanja onih domaćinstava iz kojih je netko od ukućana bio u jedinicama NOV, poginuo ili obolio, zatim u onim gdje inače nije bilo radne snage, kao i onim čija su imanja iz raznih razloga bila napuštena. Ove poslove organizirali su uglavnom seoski NOO-i na svojim područjima. Ali bilo je dosta slučajeva, naročito prilikom žetve, da se nisu uzimale strogo granice između seoskih NOO-a. U takvim slučajevima organizirane su mobe ili radne ekipe koje su obavljale određeni posao sve dok ga ne završe, bez obzira na čijem se to području nalazi.

U toku ljeta 1943. g. NOO-i su, prema uputstvima okružnog NOO-a za Kordun, imali detaljno razrađen plan žetve, kao i prikupljanja drugih artikala. U tom smislu organizirane su i dvije radne čete i jedan vod — jedna četa u Ličkoj Jesenici a druga u Plaškom, koje su korištene u obavljanju žetve, ali i na drugim poslovima, kao na primjer masovno zarušavanje željezničke pruge na potezu Josipdol-Rudopolje, u uređenju domova kulture i škola, izgradnji bajti i zemunica, kopanju rovova na odbrambenim položajima operativnih jedinica i uopće tamo gdje se ukazivala potreba za većim brojem radnika. U pripremnim periodima za sjetvu i žetvu organizirano je u ovom periodu niz radionica kojima je, prema značaju, rukovodio Kotarski NOO Plaški ili općinski NOO-i. To su najčešće bile kolarske i kovačke radionice, mlinovi za žito i pilane.

U nizu poslova koje su organizirali i rukovodili njima NOO-i spomenut ćemo ovdje još samo neke.

U toku ljeta i jeseni 1943. g. ukazivala se potreba pružanja pomoći u žetvi i sjetvi narodu Korduna. Tu pomoć narod Plaščanske doline pružao je nesebično, a organizaciju vršili su NOO-i. Išlo se u sve kotareve Korduna. Tako na primjer u vrijeme žetve na područje kotara Vojnića upućena je moba od oko 120 lica koji su ostali tamo nekoliko dana. Posebno znatno učešće stanovnika Plaščanske doline u pomaganju naroda Korduna bilo je izraženo u izradi i slanju materijala za izgradnju bajti krajem jeseni i početkom zime 1943. i 1944. godine. Da bi se obezbjedile velike količine građe za potrebe Korduna, Kotarski NOO Plaški donio je odluku da se što prije osposobi odgovarajući broj pilana i pristupi eksploataciji šuma i preradi drveta. Za izvršenje ovoga posla bilo je mobilizirano preko 300 ljudi i po 30 stočnih zaprega dnevon. Ovo ljudstvo obavljalo je sječu, dovoz do pilane i rezanje trupaca, a zatim se građa otpremala na Kordun sopstvenim zapregama, ili su pak s Korduna organizirani transporti odvoza građe. Koliko se ovom poslu pridavao značaj, pokazuje i jedno naređenje KNO Plaški općinskim NOO-ima Podhum, Kunić i Plaški od 10. januara 1944. godine. Tu se između ostalog kaže da svaki općinski NOO mora svakodnevno mobilizirati 10 zaprežnih kola za prijevoz trupaca iz šume na pilanu u vrelu Dretulje, a za čitavu organizaciju lično odgovaraju predsjednici odbora.

Iako su NOO-i upravo u ovo vrijeme bili najviše angažirani na pripremanju i vršenju mobilizacije ljudstva za popunu jedinica 8. divizije i Plaščanskog partizanskog odreda, poslovi oko pripremanja i otpremanja građe na Kordun uspješno su izvršavani.

U cjelini uzeto period od oslobođenja Plaškog do kraja januara 1944. godine bio je neobično plodonosan, kako u razviku NOO-a u Plaščanskoj dolini, tako i u izvršavanju ogromnih, ponekad izuzetno teških, zadataka. Likvidacija četništva, mobilizacija gotovo i posljednjeg čovjeka doraslog za vojsku, likvidacija epidemije tifusa, osiguranje hranom i drugim sredstvima krupnih vojnih jedinica i pozadinskih ustanova koje se sticajem izuzetnih okolnosti koncentrisale u Plaščanskoj dolini, kao i organizacijom masovne eksploatacije šuma i prerade drvene mase svakako su rezultati koji zadivljuju i na kojima su dali sve od sebe svi stanovnici ovog kraja rukovođeni svojim NOO-ima, organizacijama KPJ, USAOH-a, SKOJ-a i AFŽ-a.

Branko Sedlar

PROSVJETNI RAD U TOKU NOR-a NA PODRUČJU OPĆINE PLAŠKI

Oskudica seljačkih i drugih domaćinstava i njihovo trajno siromaštvo utkala je i svoj pečat na razvoj školstva i na stanje narodne prosvijećenosti na prostoru ove općine. Početkom 20. stoljeća na području općine radilo je 5 osnovnih i jedna građanska škola. Osnovne škole postojale su u Plaškom, Kuniću, Plavča-Dragi, Saborskom i Ličkoj Jesenici. Svaka od tih škola obuhvatala je više sela i zaselaka od kojih su neka udaljena i do 8 kilometara. Tako su djeca iz Blata pohađala školu u Plavča-Dragi, a iz Podhuma u Plaškom. Nastava je izvođena u vlastitim, prostorom skučenim školskim zgradama, a nije bilo mnogo polaznika. Najveća školska zgrada bila je »Učiona« u Plaškom u kojoj su radile osnovna i građanska škola. Danas je tu smještena osnovna škola »Branko Latas« Plaški.

Polaznika je bilo izrazito malo u odnosu na broj obveznika. Sva djeca dorasla za školu niti su mogla, a niti »morala« polaziti osnovnu školu. Veliki broj roditelja zanemarivao je upis u školu ili su »vadili« i one koji su je započeli, a naročito kada su bila u pitanju ženska djeca ili udaljenost od škole. To se najčešće dešavalo kod siromašnih i mnogočlanih porodica u kojima je istovremeno stasalo za školu više djece. Tada bi obično školovali po dvoje-troje djece, na uštrb ostale, posebno ženske.

Između dva rata školska mreža je proširena i povećao se broj polaznika. U tom razdoblju osnovane su škole u Blatima, Latinu i Janjoj Gori. Ova posljednja bila je smještena u privatnoj kući Ane Pešut u Tuku. Na kraju toga perioda otpočela je gradnja nove šolske zgrade u Plavča-Dragi koja je osposobljena za nastavu tek nakon oslobođenja zemlje.

Građanska škola u Plaškom osnovana je 1921. godine. Nastava je izvođena u vrlo teškim materijalnim i kadrovskim uvjetima. Ali ipak, ona je u svom dvadesetgodišnjem postojanju izvela na malu maturu oko 500 učenika od kojih su mnogi nastavili daljnje školovanje, a preostali su lakše došli do posla. Neposredno pred početak drugog svjetskog rata, odnosno 1939/40. godine, Građanska škola »Nikola Tesla« u Plaškom imala je 4 odjeljenja s ukupno 163 učenika i to: 69 u prvom, 40 u drugom, 34 u trećem i 20 učenika u četvrtom razredu.

Nastavni kadar regrutirao se iz ove ili slične sredine pa je imao shvaćanje za teško stanje škola i duboko razumijevanje narodne nevolje ovog kraja. Među učiteljima je bilo članova KPJ i njenih simpatizera, pa su uz svoj doprinos na polju prosvjećivanja i širenja kulture, mnogo učinili i na politizaciji masa postajući tako pravi i istinski narodni prosvjetitelji i tribuni. Među te svijetle likove predratnog učiteljstva u Plaškom spadaju Milenko Ivanović, upravitelj osnovne škole, osnivač i prvi sekretar ćelije KPJ u Plaškom i Jovo Miščević, učitelj u Plaškom i član te ćelije.

Stanje škola pred početak rata bilo je nešto povoljnije, a i svijest ljudi o potrebi školovanja djece bila je sve izrazitija. No i pored svih tih pozitivnih promjena u odnosu prema školi i uz postojanje građanske škole stanje prosvjete u Plaščanskogj dolini nije bilo zadovoljavajuće. Broj nepismenih se sporo smanjivao, tako da je neposredno pred početak rata iznosio oko 50% i to masovno u redovima srednjih i starijih generacija.

Uspostavom vlasti NDH zatvorene su sve škole u srpskim selima, a to znači i sve škole predratne općine Plaški, osim škole u Saborskom koja je radila sve do početka 1943. godine. Sve školske zgrade zaposjela je neprijateljska vojska.

Sloboda i sva ljudska prava koja ona donosi mogla su se povratiti i uspostaviti samo putem oružane borbe. Već krajem ljeta 1941. godine počinje organizacija NOP-a na području Plaščanske doline. Osnivaju se partizanski odredi, organi vlasti i ostale organizacije NOP-a najprije na seoskom, zatim općinskom, a krajem 1942. i početkom 1943. na kotarskom nivou. Šestog aprila 1943. godine oslobođen je Plaški i sva njegova okolica. Stvorena je daleko veća mogućnost svestrane i intenzivne aktivnosti na svim poljima NOP-a, a time i na području prosvjetne djelatnosti.

Za prosvjetni rad, kao i za cjelokupno partizansko školstvo na području predratne općine Plaški, karakteristična su tri razdoblja: od okupacije do oslobođenja Plaškog 6. aprila 1943, od oslobođenja mjesta do 1. februara 1944. i od ovog datuma do oslobođenja zemlje 1945. godine.

Prvo razdoblje je vezano za postojanje jakog neprijateljskog garnizona u Plaškom i sistema poluoslobođene teritorije na njegovoj periferiji u kojoj su se nalazile partizanske jedinice i ustanove NOP-a. Neprijatelj je neprestano uznemiravao naselja Plaščanske doline bilo čestim izlaskom kaznenih ekspedicija bilo svakodnevnom artiljerijskom

i minobacačkom vatrom. Koliko god je rad ustanova NOP-a bio bogat i raznovrstan, ipak one nisu mogle razviti sve oblike djelovanja kao što je to moguće u uslovima oslobođene teritorije. Zbog svakodnevne opasnosti nije postojala mogućnost za otvaranje i rad partizanskih škola i slobodnije kretanje djece van kuća i porodice koje su stalno bile spremne za pokret i evakuaciju. Za to razdoblje karakterističan je takozvani prosvjetno-propagandni rad u pokretu. Partizanske jedinice i organi NOP-a održavaju masovne zborove, usmene novine, održavaju priredbe, daju informacije o stanju na frontovima i domaćem ratištu i tako na shvatljiv način tumače ciljeve narodnooslobodilačke borbe. U taj oblik spadala su i brojna predavanja iz oblasti zdravstvenog prosvjećivanja, zaštite stanovništva od ratnih dejstava i o osnovama društvenih odnosa.

Istovremeno u susjednom Kordunu, s kojim su bile organizaciono povezane sve ustanove NOP-a Plaškog, vršila se intenzivna aktivnost na cjelokupnoj organizaciji pozadinskog života pa tako i na području školstva. U tom cilju su održavani kursevi i savjetovanja, davane upute za rad u ratnim okolnostima i tome si. Krajem 1942. godine održan je prvi desetodnevni učiteljski kurs u Vojničkom Grabovcu na kojem je iz općine Plaški učestvovala grupa omladinaca među kojima Rade Dragaš, Đuro Grković, Milan Sedlar, Dušan R. Kovačević i drugi. Završetkom kursa ovi omladinci su raspoređeni po školama u Krnjaku, Dugom Dolu, Miholjskom i drugdje, pošto tada nisu postojali uslovi za otvaranje partizanskih škola u Plaščanskoj dolini. Njihov boravak i praksa stečena u ovim školama bila je veoma značajna i korištena je tek u drugoj fazi prosvjetne aktivnosti u ovom kraju.

Drugo razdoblje u razvoju prosvjetne aktivnosti NOP-a na ovom području bilo je vremenski najkraće, ali najuspješnije i najzapaženije po rezultatima rada. Oslobođenjem Plaškog i njegove okoline, stvoreni su uslovi za daleko bolju organizaciju pozadinskog života pa i za otvaranje i rad partizanskih škola. Pored toga osnivanje ovih škola u Plaškom poklapa se s razdobljem poleta u razvoju prosvjete na području Okružnog NOO-a Kordun. Svi NOO-i od općinskih do okružnog osnivali su svoje kulturno-prosvjetne odbore, a za rad sa školama postavljeni su kotarski referenti.

Pripreme za otvaranje škole počele su već u maju 1943. a vršio ih je kotarski NOO Plaški, odnosno njegov kulturno-prosvjetni odbor. Za kotarskog referenta bila je postavljena Ljuba Puhar, učiteljica u Kuniću. Za početak rada trebalo je utvrditi školsku mrežu i pronaći odgovarajući broj prosvjetnih radnika. Na utvrđivanje mreže uticale su ratne prilike, odnosno pitanje sigurnosti djece i postojanje raspoloživog školskog prostora. Upravo zbog toga je planirano više škola nego što ih je bilo u predratnom periodu. Međutim, za rad s djecom na području Plaškog bilo je samo 5 svršenih učitelja i jedna nastavnica na svih dvadeset planiranih škola. Zbog toga se trebalo orijentirati na izbor privremenih prosvjetnih radnika iz redova omladine, odnosno bivših učenika građanske i drugih srednjih škola. Kotarski NOO je naj-

prije pozvao partizanske učitelje koji su svoju prvu praksu otpočeli na Kordunu još krajem 1942. i početkom 1943. godine. Za neke je trebalo intervenirati kod vojnih jedinica i tražiti ih da se vrate u pozadinu.

Početak nastave planiran je za 1. IX 1943. U tom roku otvorene su svega 4 škole: u Plaškom, Međeđaku, Janjoj Gori i Latinu II.

U Plaškom je otvorena škola u kući Milana i Ljube Puhar, gdje su se u toku 1943. godine održavale i konferencije učitelja ratnog kotara Plaški. Kasnije je ta škola preseljena u kuću Jove Rajačića. Prve prosvjetne radnice u toj školi bile su Ljuba Puhar, učiteljica i Katica Lastavica, nastavnica dok je učiteljica Milica Zlatar nešto kasnije raspoređena na rad u tečajevima za nepismene.

Za područje Međeđaka otvorena je škola u kući Đure Grbe Barca. U toj školi je radio Dušan R. Kovačević, predratni đak učiteljske škole u Pakracu.

Škola u Podhumu obuhvatala je sve zaseoke na jugozapadnim padinama Huma i nekoliko zaselaka iz Latina. Radila je u kući Miće Vukelića, a za prosvjetnog radnika određena je Darinka Vukelić, svršena učenica IV razreda gimnazije u Novom Sadu iz Latina.

Školsko područje škole Janje Gore obuhvatala je zaseoke te katastarske općine i nekoliko zaselaka Latina koji se nalaze na putu prema Humu sve zajedno do 110 domaćinstava. Škola se nalazila u zaseoku Drlići a bila je smještena u »kapetanovoj kući«, odnosno kući Mile Medakovića. Bila je to visoka prizemnica tada najmodernija i najveća kuća u tome zaseoku. Za potrebe škole korištene su dvije prizemne prostorije jedna kao predsoblje, a druga za učionicu. Bilo je prijedloga da se sruši pregradni zid između tih soba, ali to nije izvršeno.

Za prosvjetnog radnika te škole odredili su mene kao bivšeg učenika učiteljske škole u Pakracu. Na tu dužnost povučen sam iz komande mjesta Plaški.

Otvaranje i početak rada ove četiri škole potaklo je i ubrzalo pripreme za otvaranje još 12 škola na ovom području i to u Kuniću I, Kuniću II, Trojvrhu, Jančićima, Latinu I, Laptu I, Laptu II, Plavča-Dragi, Blatima, Ličkoj Jesenici, Janjoj Gori II i najzad u Tuku. Otvaranje ovih škola proteglo se kroz čitavo prvo polugodište 1943/1944. godine a što je zavisilo o uslovima i dužini priprema za svako pojedino selo.

Na području Kunića radile su dvije škole. Prva je otvorena nedaleko postojeće škole u kući Nikole Kosanovića a obuhvaćala je sjeverozapadni dio tog sela. Za prosvjetnog radnika u toj školi određen je Pero D. Grba Visoki, svršeni učenik građanske škole. Druga škola je osnovana nešto kasnije a smještena je u kući Milovana Kosanovića Trkljana. U ovoj školi je radila Jovanka Čiča, svršena učenica građanske škole.

U Trojvrhu su također radile dvije škole. Prva je osnovana u kući Laze Miščevića-Prodanovića, gdje je kao prosvjetni radnik radio Rade Vorkapić. Druga je otvorena nešto kasnije a locirana je u zaselku Jan-

čićima. Za prosvjetnog radnika u ovoj školi raspoređen je Rade Boca, svršeni učenik građanske škole.

Škola u Latinu otvorena je početkom novembra 1943., a bila je smještena u kući Mile Grkovića Maksimova. Pokrivala je tri zaselka: Grkoviće, Kovačeviće i Janjatoviće. Prosvjetni radnik u toj školi bio je Dorđe Grba, svršeni učenik građanske škole.

Škola u Laptu I osnovana je među prvima, a pokrivala je dio istoimenog naselja i jedan manji dio sela Vere. Bila je smještena u kući Dragana Šumonje Kraljića uz cestu Plaški — Plavča-Draga. U školi je najprije radio Dušan Kokotović, učenik ogulinske gimnazije a nakon njegovog odlaska u vojnu jedinicu na školu je za prosvjetnog radnika postavljena Desanka Gaćeša, svršena učiteljica.

Područje Lapat II i Plavča-Draga predstavlja jedinstveno školsko područje. Prva partizanska škola na tome terenu otvorena je u Laptu II, odnosno u kući Mile Trbojevića Dude. Za učiteljicu je postavljena Ana Komadina, kasnije kotarski referent za prosvjetu KNOO-a Plaški. Ova škola je mijenjala lokaciju, ali o tome nemamo pouzdanih podataka.

U Blatima je najprije otvorena škola u kući Ilije Ogrizovića, a kasnije je preseljena u željezničku stambenu zgradu na gornjem skretničkom bloku. Za prosvjetnog radnika te škole postavljen je Mihajlo J. Ogrizović svršeni učenik građanske škole iz tog sela.

Prvi prosvjetni radnik partizanske škole u Ličkoj Jesenici bio je Dragan Jurišić. Prema njegovom sjećanju i zabilješkama u njegovom notezu iz onog vremena nastava u osnovnoj školi u L. Jesenici otpočela je početkom oktobra 1943. a izvođena je u jednoj za te svrhe adaptiranoj prostoriji Dragana Grbe u Tulčevoj zgradi. Škola je prestala s radom krajem novembra 1943. godine zbog nemogućnosti da se obezbjede djeca od čestih i iznenadnih ispada ustaša i četnika. U pripremama za otvaranje ove škole angažirao se Općinski NOO L. Jesenica. U tu svrhu osnovan je kulturno-prosvjetni odbor kojeg su činili: Dragan Jurišić, prosvjetni radnik, Petar Dragić predstavnik NOO-a, Soka Malbaša, predstavnica AFŽ-a i Duška Čuturilo, predstavnica USAOH-a. Ovaj odbor organizirao je uređenje učionice, pribavio plan i program škole i udžbenike od KNOO-a Plaški, te školski pribor za djecu i prikupio podatke o broju nepismenih od 7 do 12 i od 12—30 godina starosti. Prema tadašnjim izvještajima seoskih kulturno-prosvjetnih odbora utvrđeno je da nepismenih od 7 do 12 godina starosti ima 239 od čega 115 ženske djece, a od 12 do 30 godina 56 od čega 31 žena. Za svu navedenu djecu nije se mogla organizirati nastava, već samo za nešto preko 20 početnika i to iz bližih zaselaka i bolje odjevenih za zimski period. Ovi su činili jedno odjeljenje, a bilo je još jedno odjeljenje, nešto brojnije od prvog, u kome su se nalazila djeca kojp su već znala čitati i pisati. Učionica je bila opremljena školskim klupama sačuvanim iz ranije školske zgrade, pločom napravljenom od dasaka i ofarbanom crnom bojom, stola i stolice za učitelja s jednom peći za loženje. Tečajevi za nepismene također su počeli u oktobru 1943. i

trajali su do kraja novembra iste godine, kada su prestali s radom iz istih razloga. Ovi tečajevi radili su po zaseocima Dragići, Podkapela i drugim, tri puta sedmično po 3 sata a vodile su ih pismenije žene iz organizacija AFŽ-a i USAOH-a.

Isti Jurišić bio je zadužen i za otvaranje škole u Saborskom. On je u saradnji s članom NOO-a Markom Vukovićem uspio pripremiti za školu jednu prostoriju u zgradi župnika i opremiti je klupama i pločom. Kad je to bilo gotovo, onda je od KNOO-a tražen učitelj. Da li je to i ostvareno Jurišić se ne sjeća.

Škola u Janja Gori II radila je u Latasovom Brdu u kući Marice Latas-Stakić. Na rad u ovu školu raspoređena su dva prosvjetna radnika: Danica Latas, s ranije svršena 2 razreda učiteljske škole i Nikola Šušnjar, svršeni učenik građanske škole. Danica je radila s djecom, a Nikola na tečajevima za nepismene.

Ova škola nije mogla pokriti čitav teren Janje Gore II zbog udaljenosti nekih zaselaka, oskudice u obući i odjeći te zbog stalne opasnosti od iznenadnih prodora neprijatelja. Zbog toga je predsjednik Mjesnog NOO-a Tuk pokrenuo akciju za osnivanje vlastite škole za to područje. Škola je osnovana tek u početku 1944. godine, a za prosvjetnog radnika određen je Gojko Vezmar, bivši učenik građanske škole u Plaškom. Škola je radila svega 7 dana, a bila je smještena u kući Mirka Pešuta, kovača.

Sjeverozapadni dio ratnog kotara Plaški, odnosno područje Vojnovca, Cerovnika, Modruša i Josipdola bio je pod stalnim udarom neprijatelja iz obližnjih garnizona. Zbog toga je bilo riskantno otvarati škole u tim selima i izlagati djecu velikoj opasnosti od ispada neprijatelja, te se ovdje ostalo samo na planovima za otvaranje partizanskih škola. Čekala se povoljnija situacija, ali nažalost ona se nije znatno popravila i ostala je takva sve do 10. aprila 1945. godine. *

Do 20. januara 1944. godine na terenu kotara Plaški radilo je ukupno 17 škola s 489 polaznika od 1429 evidentiranih obveznika. U svim tim školama je radio ukupno 21 prosvjetni radnik i to 3 sa analfabetskim tečajevima, 1 kao prosvjetni referent kotara, a 17 sa djecom u razredu.

Opremanje partizanskih škola u Plaščanskoj dolini s namještajem i ostalim školskim priborom bilo je izuzetno teško. Sjećam se da smo o tome najviše raspravljali na našim kotarskim konferencijama prosvjetnih radnika. Naime, predratni školski namještaj bio je potpuno upropašten. Ostalo je svega nekoliko starih dugačkih klupa u podrumu škole u Plaškom, koje smo uglavnom razvukli i iskoristili za škole u Plaškom, Laptu I i Janja Gora I. Pošto to nije zadovoljilo sve naše potrebe, morali smo se orijentirati na sakupljanje klupa i stolica po selima i izrađivati klupe u vlastitoj režiji. Bile su to obično dvije daske (žaganice) podešene jedna niža za sjedenje a druga viša za pisanje. Izrađivali su ih naši seoski majstori po nalogu mjesnih NOO-a. Klupe, stol i školska ploča predstavljale su osnovu školskog namještaja tadašnjih škola. Posebno je bila važna dobra školska ploča. U nedos-

tatku prave služili smo se vratima pogotovo ako su ona bila dotrajala i čađava. Neki su preporučivali da se u nedostatku boje za drvo koristimo blagim zadimljenjem ploče napravljene od struganih dasaka.

Unutrašnjost naših škola bila je gotovo jednoobrazna s neznatnim razlikama u odnosu na dekoraciju. To su bile mahom male prostorije s još manje svjetla čija je unutrašnjost uljepšana pokojom parolom ili isječenom slikom ili crtežom iz partizanske štampe. Razlike su ovisile o vlastitom doprinosu pojedinih prosvjetnih radnika. Sjećam se da je škola u Janja Gori II znatno odskakala u pogledu unutrašnjeg izgleda. Danica Latas je lijepo crtala i ukrasila svoju školu s nekoliko dopadljivih crteža i parola. To je na nas mlađe djelovalo stimulativno i nije nam bilo neprijatno zatražiti pomoć.

Učenički pribor bilo je teško nabaviti. Dosta je toga manjkalo, mada smo imali ono najneophodnije: školsku pločicu, pisaljku, nešto papira, po koju olovku i nešto partizanske štampe. Školske pločice su sačuvali stariji đaci, a i mlađi su se nekako snalazili i posuđivali od starije braće, sestara i rođaka. Papir, olovke, tintu i bilježnice dobivali smo na konferencijama i to racionalno koristili. Krede smo mnogo tražili, pa je dolazilo i do čestih kriza u snabdjevanju. Zbog toga smo vršili eksperimente s krečom i umjereno osušenom glinom.

Izvori za snabdjevanje školskim priborom bili su različiti. Najviše smo dobivali od Okružnog NOO-a Kordun i Kotarskog NOO-a Plaški. Nešto od tog matetrijala stizalo je i preko Komande mjesta i nekih vojnih jedinica, osobito nakon oslobođenja nekog većeg mjesta ili grada. Zatim koristili smo našu partizansku štampu i drugi propagandni materijal koji su stizali preko društveno-političkih organizacija NOP-a. Dosta toga su nam slale partizanske štamparije, uglavnom svoje »restle« u obliku blok formata. A i učenici su nam donosili stare knjige i pjesmarice koje smo koristili u nedostatku udžbenika.

Mreža škola postavljena je po sistemu da u svakoj školi s djecom radi samo jedan prosvjetni radnik. Organizacija odjeljenja bila je jednostavna. U svakoj školi radila su 2 odjeljenja: jedno za početnike a drugo za napredne, odnosno one starije koji su već ranije završili jedan ili dva razreda osnovne škole. To je donekle odgovaralo kombinaciji I—II i III—IV razred, ali sa nešto slobodnijom organizacijom odjeljenja. S obzirom na dvogodišnju pauzu i upisa većeg broja starijih učenika primjenjivao se minimalni nastavni plan i program kojeg je izradio Prosvjetni odjel ZAVNOH-a. Realizacija tog programa predviđena je za 5 nastavnih mjeseci s tim što je izvršena redukcija nastavnog gradiva. Akcenat u tom programu bio je na izučavanju materinjeg jezika, matematike i početne stvarne nastave. Crtanje, fizički odgoj i pjevanje nisu predavani kao posebni predmeti, već su njihovi sadržaji ugrađeni u nastavu obaveznih predmeta.

Planiranju gradiva poklanjala se posebna pažnja i ono se vršilo na čestim sastancima prosvjetnih radnika. Precizniji program građe razrađivali smo u principu za dva naredna tjedna. Za razradu je bila odgovorna Ljuba Puhar kao prosvjetni referent kotara Plaški. Poenta

je bila na tematskom planiranju i didaktičkim uputama u čemu su glavnu riječ vodili stručni učitelji. Bila je to njihova nesebična pomoć koja je imala veliko značenje za uzdizanje mladih prosvjetnih radnika bez stručne spreme i pedagoškog iskustva.

Međusobne posjete prosvjetnih radnika vršile su se u granicama mogućnosti, a prakticirani su i pedagoško-instruktivni obilasci. Sjećam se jedne takve posjete koja mi je uslijedila krajem oktobra 1943. godine. U moju školu su tada došli Ljuba Puhar i Mane Trbojević, predratni učitelj u Kusonjama kod Pakraca, a tada član biroa Okružnog komiteta KPH Karlovac. Zanimali su ih problemi, a najviše moje snalaženje u ovako delikatnom poslu. Pratili su moj nastup i aktivnost učenika. Zatim je Trbojević uzeo inicijativu i počeo propitivati učenike. Interesirao ga je stupanj idejnosti u nastavi pa mu je za povod razgovora poslužila slika druga Tita koja je visjela na zidu. Djeca su nas zadivila svojim poznavanjem vojnih jedinica i njihovih rukovodilaca. U vrijeme II zasjedanja ZAVNOH-a bilo je više takvih posjeta u našim školama. Školu su posjećivali i mnogi aktivisti sela i općine, interesirali se za stanje i ukazivali pomoć. Tako su to često činili Branko Sedlar, predsjednik općinskog NOO-a i sekretar Opć. kom. KPH Podhum, Milica Pešut, predsjednica AFZ-a i Iso Medaković, odbornik i graditelj naših školskih klupa.

Učenici naših partizanskih škola su bila djeca svog vremena, ozbiljni, ćutljivi i nenametljivi. Na njih je rat ostavio dubok trag. Bili su gordi na svoje učešće u »programu revolucije« i izrazito disciplinirani. Shvatili su vrijeme i stanje u kome su se nalazili. Među njima je vladao korektan odnos i nenametljiv takmičarski duh. Cijenili smcP što je dobro i to javno isticali. Sjećam se i danas svojih vrijednih ratnih učenika iz Jukića (Latasa), Medakovića, Drlića, Šušnjara i drugih zaselaka moje škole, kako bosi ili u šlapama skakuću po mrazu i žure da ne bi zakasnili u školu. Trebalo je ozbiljno raditi i nadoknaditi ono što je propušteno kroz dvije godine prekida ili zaostajanja u njihovom školovanju. Za nagradu nismo ništa imali osim »zlatne pisaljke«. Običnu pisaljku (kamenčić) dobili su za svakodnevni rad, ali »zlatnu« presvučenu papirom imitacije zlatne boje, dobivali su samo vredniji i za naročito zalaganje.

Najveći i najteži problem bio je nedostatak odjeće i obuće kod djece. Sreća što je jesan 1943. bila dosta blaga. Ništa nije bilo bolje stanje i kod prosvjetnih radnika. Prelistavajući zapisnike kotarskih konferencija iz toga vremena, stoji da se jedna učiteljica s pravom opravdava za nedolazak na konferenciju uslijed nedostatka obuće.

Aktivnost škole i njenih učenika, kao i njihova povezanost s društvenom sredinom bila je prirodna, a ogledala se u brojnim manifestacijama omladine u održavanju priredaba i obavljanju drugih zadataka NOP-a. U održavanju priredbi zapažen je uspjeh škole u Međeđaku. Ona je u čast artiljerijskog diviziona 8. divizije priredila priredbu koje se i danas sjećaju njeni učesnici. Zatim učenici kao pripadnici pionirske organizacije su se istakli u nošenju hrane na položaje. Čim bi došli iz

škole, čekala ih je pripremljena hrana koju su oni nosili iz Kunića, Janje Gore i Podhuma sa po kojom odraslom osobom na položaje borcima čak do Modruša i Josipdola, zavisno gdje se nalazila borbena linija.

Pored rada i uspjeha na osnivanju škola, u ovom razdoblju je pokrenuta akcija na osnivanju analfabetskih tečajeva. Škole su bile stjecište, a prosvjetni radnici nosioci te aktivnosti. Veliku pomoć u tom radu pružale su organizacije SKOJ-a i USAOH-a od kojih je i prolazila inicijativa za okupljanje omladine i prijedlozi za sadržaj rada ovih tečajeva. Analfabetski tečajevi su radili u određene dane i poslije redovne nastave. Bila je to prava škola učenja i dogovaranja za naredne akcije. Tu su se čitale vijesti, držala predavanja, davale informacije 0 stanju i potrebi fronta, a sve je to po nekom spontanom pravilu završavalo pjesmom i plesom, te i ostale omladine koja se tu međuvremeno i po dogovoru okupi.

Kotarski kulturno-prosvjetni odbor je pridavao veliku važnost suzbijanju nepismenosti kod odraslih, pa su tečajevi osnivani gotovo pri svakoj školi. U izvještaju od 12. XII 1943. pored nabrajanja škola u kojima rade tečajevi stoji: »U Blatima za tečaj postavljena je učiteljica Adamik Branka, budući da je tamo najpotrebnija.« Osim toga, na svakoj konferenciji prosvjetnih radnika podnosila su se dva izvještaja, jedan za rad škola, a drugi za tečajeve. Broj tečajeva i njihovih polaznika nije sačuvan, ali se iz jednog uzgrednog podatka vidi da su nešto duže i sadržajnije radila 4 analfabetska tečaja sa 62 polaznika od 505 koliko ih je predbilježeno za opismenjavanje.

Ovaj po rezultatima najzapaženiji period u radu partizanskih škola u Plaškom i njegovoj okolini prekinut je neprijateljskom ofanzivom od 20. januara 1944. godine. Toga dana kao i obično došao sam na rad u školu. Tek što sam počeo s nastavom, začula se oštra topovska paljba iz pravca Josipdola. Ohrabrio sam učenike i izašao pred školu da vidim što se dešava. Primijetio sam kotu Tulačnik svu u crnom dimu. Neprijatelj je krčio put artiljerijom, a naše jedinice su ga uporno zadržavale. Ocijenio sam da se radi o ozbiljnoj bici i većoj ofanzivi, pa sam pustio djecu kući, a jednu grupu lično otpratio. Bio je to tužan rastanak sa školom i kraj partizanskog školstva na području kotara Plaški. Taj događaj se teško doimao svih naših učenika, kako onih na Trojvrhu 1 Kuniću, koji su tada pa i kasnije bili prvi na udaru neprijatelja, tako i mališana u Tuku koji su do te ofanzive naučili svega 4 slova i sastavili prvu rečenicu. Završio je intenzivni period u razvoju ovih škola u kojima je došao do izražaja revolucionarni entuzijazam mladih ljudi, kao i sposobnost nove narodne vlasti da organizira sve oblike društvenog života pa i prosvjećivanje naroda.

Treće razdoblje u razvitku prosvjetne aktivnosti u ovome kraju bilo je najteže. Nastao je period učestalih prodora neprijatelja, pljrčke, paljevina, i pogibije naroda. Zbjegovi, golotinja i glad su bile stalne pojave, pa je 1944. godina za ovaj narod bila isto toliko teška i pogubna kao i 1941. godina. Već u svom prvom naletu neprijatelj je zapalio 5 škola Latin II, Kunić, Latin, Janja Gora I i Međeđak. Narod

i djeca su se često nalazili u zbjegovima, bilo na rubovima Plaščanske doline ili na području susjednih sela slunjskih kotara. Pet prosvjetnih radnika je otišlo u partizanske jedinice, neki na područje Korduna, a samo jedan manji dio zadržan je na ovom području i bio spreman da u pogodnom trenutku nastavi rad u školama.

Kotarski NOO Plaški je i dalje pokušavao da oživi rad partizanskih škola, ali bez uspjeha. U tom cilju je zadržao jedan dio učitelja. Osim toga, u dogovoru s kotarskim Komitetima KPH i SKOJ-a Plaški poslao je 5 omladinaca i omladinki na Prvi tromjesečni učiteljski kurs koji je održan u Vorkapić Selu kraj Topuskog u vremenu od 2. V do 1. IX 1944. godine. To su bili: Mara I. Skorupan, Marija Skorupan, Darinka Kovačević, Danilo Bunjevac i Gojko Vezmar. Po završetku kursa, ovi omladinci su zaduženi da učestvuju u pripremi sletskih vježbi za međukotarski slet kotareva Slunj i Plaški. Nakon toga održana je Kotarska konferencija prosvjetnih radnika na kojoj je izvršen raspored prosvjetnih radnika s tim da svaki u svom selu dovrši pripreme za početak nastave. Sve škole su trebale početi s radom najkasnije do 15. X 1944. godine. Na toj konferenciji je prisustvovao Ljuban Kukulj, predstavnik Okružnog NOO-a Kordun, a raspored su izvršili Đuro Malbaša, kotarski pročelnik za prosvjetu i učiteljica Ana Komadina, kotarski referent za prosvjetu. Plan ponovnog otvaranja ovih škola nije uspio zbog neprijateljske ofanzive u početku oktobra. Svi prosvjetni radnici kotara Plaški stavljeni su na raspolaganje Okružnom NOO-u Kordun, koji ih je rasporedio na rad u škole ostalih kotareva toga okruga.

Drugi učiteljski kurs u Vorkapić Selu počeo je krajem septembra 1944. i trajao do početka marta 1945. godine. Na taj petomjesečni kurs iz Plaščanske doline upućeno je 8 omladinaca i omladinki od kojih su neki zbog toga povučeni iz vojnih jedinica. Polaznici toga kursa iz Plaškog bili su: Jovanka Čiča, Soka Vukelić, Darinka Vukelić, Dušanka Kraguljac, Petar Grba, Milan Sedlar, Nikola Momčilović i Mihajlo Ogrizović. Međutim, vojna situacija ni dalje nije bila povoljna za otvaranje škola, pa je i ova grupa raspoređena po školama na Kordun, gdje su se uglavnom i zadržali do oslobođenja zemlje.

Milan Sedlar

SJEĆANJA NA PRVU PARTIZANSKU ŠKOLU U LAPTU

Iako je bjesnio vihor rata, organi narodne vlasti u Plaškom poklanjali su punu pažnju kulturno-prosvjetnom vaspitanju i uzdizanju, kako pionira tako i odraslih.

Najbolje mogućnosti za takvo uzdizanje pružale su škole, osnivane na oslobođenim teritorijama. Jedna od takvih prvih partizanskih škola

na oslobođenoj teritoriji Plaškog otvorena je u kući Tode Šumonje Kraljića u Laptu juna ili početkom jula 1943. a radila je do septembra iste godine.

Kao jedan od polaznika te škole, sjećam se da su prijepodnevnom nastavom bili obuhvaćeni pioniri u dvije grupe — jedna bez ikakvog školskog predznanja i druga sa izvjesnim školskim znanjem.

Škola je imala klupe, koje su mi ličile na prave školske i improviziranu tablu za pisanje. Umjesto spužve imali smo krpu za brisanje i kredu za pisanje do koje se došlo, ni sam ne znam na koji način. Škola je radila u velikoj sobi u koju se ulazilo sa ulice u predsoblje a zatim na vrata desno u »učionicu«. Soba je imala dva prozora — jedan prema ulici i drugi nasuprot vratima. Klupe su bile postavljene tako da smo mi učenici bili okrenuti leđima prema prozoru sa ulice, što je bilo korisno iz razloga veće koncentracije na nastavu, a ni prostor nije drukčije dozvoljavao. Klupe su bile podijeljene u dvije kolone, tako da su u lijevoj koloni sjedili učenici koji nisu imali nikakvih predznanja, a u desnoj učenici sa izvjesnim predznanjem tj. učenici sa nedovršenim prvim ili drugim razredom osnovne škole. U šljiviku, odmah ispod prozora s desne strane, bio je iskopan rov za zaštitu od aviona. Ovaj rov imao je tri koljena, a izradili su ga odrasli polaznici ove škole pod rukovodstvom učitelja.

Škola je bila dobro posjećena. Klupe su bile popunjene, a nastavi je prisustvovalo odjednom od 20 do 25 učenika.

Učitelj u ovoj školi bio je Dušan Kokotović, koji je negdje u blizini i stanovao. Čistoću u školi održavala je domaćica kuće u kojoj je škola radila. Od dana rada škole prošlo je dosta vremena, a mi učenici smo bili na okupu nešto oko tri mjeseca, tako da se teško sjetiti svih detalja i zapamtiti više likova (učenika), koji su pohađali ovu školu, ali se dobro sjećam imena iz mog susjedstva, a to su Mile Pogrmilović, Zivko Medaković i Branko Skorupan. Pored Lapta bila su tri učenika iz Plaškog, Vere i Janja Gore.

Nastava je bila raznolika — od učenja slova i brojeva, zbrajanja, oduzimanja do političkih informacija (upoznavanja sa stanjem na frontovima, objašnjenje o prikupljanju pomoći za borce u odjeći i hrani i si.).

Ja sam u ovu školu došao sa nedovršenim prvim razredom osnovne škole. Naime, škola u Plaškom prestala je raditi aprila 1941. godine, tj. poslije napada fašističke Njemačke na Jugoslaviju. Pošto sam u ono vrijeme pohađao prvi razred, nisam ga bio ni završio. U ovom nedovršenom razredu naučio sam sva slova ćirilice i zbrajanje i oduzimanje do 20. Međutim, u partizanskoj školi u Laptu, a kasnije u Brdu Latasovom gdje je bila učiteljica Danica Latas, naučio sam sva slova latinice i tablicu množenja do 100.

Mislim da je poteškoću učitelju činilo to što je imao učenike različitog nivoa znanja, ali je to rješavao na taj način što je radeći sa prvom grupom davao zadatke drugoj grupi i obratno, pri čemu je više

pažnje posvetio onim učenicima za koje je prilikom nastave ustanovio da imaju niži nivo znanja od ostalih.

Najveći dojam na mene kao desetogodišnjaka ostavilo je to što smo na znak učitelja pri naletu nekog neprijateljskog aviona silazili u rov, jer sam uobražavao da smo i mi odrasli i da slično rade partizani, s tom razlikom što su partizani bili naoružani, a mi nismo. U stvari i mi smo imali puške, ali drvene za koje naš učitelj Kokotović nije znao, jer ih u školu nismo smjeli nositi.

Stevan Pogrmilović

NASTANAK 3. PLAŠČANSKE BRIGADE I NJENE PRVE BORBE

Posljednjeg dana 1943. godine u Plaškom i njegovoj okolini bilo je nesvakidašnje živo. Dok se u oslobođenim selima Korduna i Like pripremao doček Nove 1944. godine, u Plaškom su mještani, antifašističke organizacije i Štab Plaščanskog partizanskog odreda bili zauzeti pripremama za formiranje Plaščanske brigade. Ovom osnutku pridavan je veliki značaj jer je 1. januara 1944. godine 3. brigada 8. divizije trebala biti preformirana. Naime, gubici jedinica Divizije svakodnevno su rasli zbog sve češćih i žešćih borbi. Gubitke Komanda kordunaškog područja nije više mogla nadoknađivati mobilizacijom s Korduna, odakle se inače uglavnom popunjavala 8. divizija. Zato je odlučeno da se mobilizacija izvrši na teritoriju Plaščanske doline. Taj kraj je od početka NOB-a davao borce za razne jedinice NOV i POJ. Iako su mnogi ranije stupili u prve partizanske odrede Like, Gorskog kotara i Korduna, zahvaljujući gustoj naseljenosti, u ovom kraju još je bilo ljudstva stasalog za vojsku. Zbog toga je OK KPH Karlovac u drugoj polovini 1943. razvio snažnu političku aktivnost na tom području da bi mobilizacija što bolje tekla. Kako je broj mobiliziranih premašivao potrebe Plaščanskog partizanskog odreda, odlučeno je da se 3. brigada 8. divizije preformira. Polovinom njenog boračkog i starješinskog sastava trebalo je popuniti druge dvije brigade 8. divizije, a ostatku pridodati 600 boraca i starješina Plaščanskog partizanskog odreda te izmijeniti naziv brigade.

U sumrak 31. decembra stigao sam s dijelovima 3. brigade u reon Plaškog. Nakon što je ljudstvo smješteno i večeralo, otišao sam u selo Lapat, u štab Plaščanskog partizanskog odreda. Tu je oko 20 sati počeo sastanak kojim je rukovodio komandant 8. divizije Mišo Šumonja. U uvodnom izlaganju Šumonja nam je objasnio cilj preformiranja 3. brigade, a zatim je govorio o poteškoćama na koje će naići štabovi bataljona i novoformirani štab brigade. Kako jedan dio čini polovica ljudstva stare brigade, u borbama prekaljeno i politički zrelije, drugi dio se uzima iz Plaščanskog partizanskog odreda, a treći od ljudi koji su se nalazili u pozadinskim vojnim organima kao stražari ili u organi-

ma narodne vlasti, kao i onih koji su izvjesno vrijeme proveli u četničkim formacijama. Šumonja je naglasio da će zbog takve heterogenosti brojčanog sastava štabovi bataljona i štab brigade morati u prvo vrijeme posvetiti posebnu pažnju vojno-političkoj izgradnji jedinica. Na kraju svog izlaganja Šumonja je govorio o popuni kadrom novih štabova bataljona i štaba brigade, dok je za komande četa i vodova rekao da ostaju uglavnom iste one koje su bile u 3. brigadi i Plaščanskom partizanskom odredu.

Poslije svestrane diskusije odlučeno je da se za komandanta brigade postavi Miloš Kukić, za političkog komesara Simo Livada, koji su do tada bili na istim dužnostima u Plaščanskom partizanskom odredu. Istovremeno postavljeni su za zamjenika komandanta brigade Đuro Cujić, dotada oficir pri štabu 4. korpusa, za zamjenika političkog komesara Božo Rkman, za načelnika štaba Ignjatije Perić, dok su Milan Mrkonjić, obavještajni oficir i Milić Lapčević, intendant ostali na istim dužnostima koje su do tada imali u 3. brigadi.

U štabove bataljona tada su postavljeni: Prvi bataljon komandant Vojin Ljepović, politički komesar Vlado Ninković, zamjenik komandanta Simo Zatezalo Škerić, zamjenik političkog komesara Slavko Jakšić, obavještajni oficir Mile Jović i intendant Mile Eremić. Drugi bataljon — komandant Đuro Pešut Alin, politički komesar Jovica Bulat, zamjenik komandanta Stevo Božić, zamjenik političkog komesara Dragan Zjača, operativni oficir Musa Selak i referent saniteta Miloš Božić. Treći bataljon komandant Simo Kozlina, politički komesar Nebojša Trkulja, zamjenik komandanta Cvijo Sudar, zamjenik političkog komesara Stevo Šepelj, obavještajni oficir Drago Vukić, operativni oficir Petar Vukobratović i referent saniteta Ilija Vuletić. Četvrti bataljon komandant Ljubomir Korać, politički komesar Rade Marković, zamjenik komandanta Dušan Grba, zamjenik političkog komesara Janko Mrmić, operativni oficir Đuro Večerinović, obavještajni oficir Đuro Vuletić i referent saniteta Jovo Korać.

Ukupno brojno stanje brigade iznosilo je tada oko 1300 ljudi, svrstanih u 4 bataljona, 3 samostalne čete i 2 samostalna voda.

Prvi januar 1944. godine osvanuo je vedar i dosta hladan. Temperatura se spustila na minus 15 stepeni. Pa ipak, od ranog jutra su počele pristizati u Plaški grupe ljudi, žena i omladine iz Plaščanske doline, iz reona Ogulina i s teritorije Korduna na narodni zbor koji je zakazan povodom formiranja Plaščanske brigade. Sa svih strana prema Plaškom kretale su se kolone i grupice naroda obučenog u narodne nošnje. Iznad glava pojedinih grupa vijorile su se srpske, hrvatske i partijske zastave. Sam Plaški, mada je do tada dosta stradao od bambardiranja i neprijateljskog razaranja, odavao je toga dana posebnu sliku. Ulicama su šetali borci, starješine i narod, a prozori kuća bili su okićeni peškirima i zastavama. Mnogi borci i građani sretali su svoju rodbinu i stare znance koje nisu vidjeli mjesecima. Svaki takav susret praćen je snažnim stiskom ruku, grljenjem, ljubljenjem i omiljenim partizanskim

pozdravom »Smrt fašizmu — sloboda narodu!« A bilo je i suza. No sve je, ipak, proticalo u znaku općeg veselja.

Oko podne novoformirana Brigada postrojena je ispred zgrade bivšeg sokolskog doma koji je u vrijeme rata pretvoren u dom kulture. Sama zgrada također je bila okićena i ispisana raznim parolama kojima se narod Plaščanske doline pozivao na zbijanje svojih redova kako bi jedinstveniji i još čvršći više doprinio pobjedi nad okupatorom i njegovim slugama — četnicima i ustašama. Pozadi stroja Brigade stajao je okupljeni narod. Iznad glava njihali su se transparenti i lepršale zastave. Klicalo se Komunističkoj partiji, Titu, bratstvu i jedinstvu, Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije, Skoju, Crvenoj armiji i saveznicima. Izvikivane su parole kojima su žigosane sluge okupatora i izdaja naroda. U takvom raspoloženju prisutnih građana i ljudstva Brigade zbor je otvorio predstavnik Kotarskog komiteta za Plaški, a zatim je dao riječ Simi Livadi, političkom komesaru brigade. Livada je govorio o razvoju narodnooslobodilačkog pokreta na Kordunu i u Hrvatskoj, o patnjama i stradanjima naroda ovog kraja od početka rata pa do proljeća 1943. godine, kada je Plaščanska dolina oslobođena. Završavajući govor, on je pozvao narod i ljudstvo brigade da istraju i podrže do kraja rukovodstvo NOP-a u oslobodilačkoj borbi. Narod je skandiranjem »Tito — Partija« i snažnim aplauzima pozdravio kraj govora. Zatim je komandant 8. divizije Miloš Šumonja govorio o vojno-političkoj situaciji u zemlji i svijetu. On je na kraju govora ukazao na zakulisane manevre četničkog rukovodstva, njihovu prljavu ulogu i sve otvoreniju saradnju četnika s ustašama i okupatorom. Još su govorili sekretar KK KPH Plaški i predsjednik KNOO-a Plaški, a za-» tim je počelo narodno veselje koje je trajalo do zalaska sunca.

Drugi dan poslije formiranja Brigade bio je posvećen sastancima organizacija KPJ i SKOJ-a po jedinicama. Na njima je izvršeno formiranje ćelija KPJ i aktiva SKOJ-a u četama i pri štabovima bataljona, kao i bataljonski biroi. Pored toga članovi KPJ i SKOJ-a upoznali su se sa situacijom u Brigadi i o narednim zadacima. Istog dana počela je intenzivna vojno-politička nastava. Posebna pažnja bila je posvećena taktičkoj obuci i strojevoj nastavi jer se ovim putem trebalo uigrati čitavo ljudstvo Brigade kako bi u narednim borbama bilo spremnije za izvršenje postavljenih zadataka. U toku 8. i 9. januara štabovi bataljona i štab Brigade izvršili su analizu borbene spremnosti jedinica. Iako je vrijeme priprema bilo vrlo kratko, zaključeno je da su ljudstvo i štabovi sposobni za borbene zadatke. Tako je već 9. januara poslije podne Brigada, u sklopu općeg zadatka Divizije, razmještena na prostoriji Josipdol — Carevo Polje — Skradnik, i noću 9/10. januara angažirana na rušenju željezničke pruge između Oštarija i Tounja. Kako radove na rušenju pruge nije ometao neprijatelj, te noći porušeno je oko 2 km željezničke pruge i željezničkih instalacija, iako se radilo bez eksploziva i s primitivnim alatom.

Sredinom decembra 1943. godine, poslije neuspjele operacije »panter« na teritoriji Korduna i Banije, njemačke trupe su napustile upo-

rišta Oštarije, Ogulin, Generalski Stol i Dugu Resu ostavljajući u tim garnizonima domobransko-ustaške posade. Početkom januara 1944. godine 1. brigada 8. divizije u saradnji sa 2. brigadom ove Divizije i Plaščanskim partizanskim odredom oslobodila je Tounj, a 7. januara likvidirana je ustaško-domobranska posada kod Globorničkog mosta. Poslije toga štab 8. divizije, po direktivi štaba 4. korpusa, odlučio je da napadne i razoruža ustaško-domobransku posadu u Oštarijama. Za ovu operaciju 1. brigada, ojačana brdskim divizionom, dobila je zadatak da napadne i zauzme Oštarije dok su jedinice 2. brigade, ojačane s dva bataljona Plaščanskog partizanskog odreda, imale da zaposjednu front u reonu Gornjih i Donjih Dubrava i time da presijeku komunikacije koje od Karlovca i Generalskog Stola vode prema Ogulinu i Oštarijama, a bataljoni 3. plaščanske brigade da posjedanjem položaja između Oštarija i Ogulina osiguraju 1. brigadu od iznenadnog neprijateljskog prodora od Ogulina. Ova je Brigada istovremeno imala zadatak da u slučaju neprijateljskog pokušaja proboja od Oštarija prema Ogulinu sačeka ga i, u sadejstvu s jedinicama 1. brigade, opkoli u reonu sela Otok i uništi.

Prije početka napada rukovodioci 3. brigade održali su vojničke konferencije u četama i vodovima na kojima je razrađen zadatak pojedinih bataljona, pa i Brigade kao cjeline. Na svim sastancima skrenuta je pažnja ljudstvu na ozbiljnost zadatka koji je povjeren Brigadi. Naime, još prije početka napada računalo se na teškoće i oštre borbe između Oštarija i Ogulina. Posebno je štab 3. plaščanske brigade očekivao brzu intervenciju neprijatelja od Ogulina prema Oštarijama. Pored toga bili smo uvjereni da se neprijatelj u Oštarijama neće brzo predati, a ako već na to bude prisiljen, da će po cijenu žrtava pokušati da se probije prema Ogulinu. Poslije vojničkih konferencija održani su partijski i skojevski sastanci na kojima je opet bilo riječi o izvršenju naše prve borbene akcije. Ja sam toga dana prisustvovao sastanku partijskog biroa 1. bataljona kojim je rukovodio Slavko Jakšić. Kolika je važnost pridavana ovoj akciji, vidi se i iz njegovog izlaganja. Otvarajući sastanak, on je između ostalog naglasio: »Drugovi komunisti, očekujem od vas da u toku borbe služite za primjer u upornosti i borbenosti. Vašim primjerom pokažite novim borcima kako se izvršavaju postavljeni zadaci. Za nas bi svaki neuspjeh mogao biti vrlo težak i trebalo bi nam kasnije mnogo truda i rada da povratimo poljuljani moral ljudstva i jedinica.«

Noću 10/11. januara Brigada je iz reona Skradnika krenula prugom od Košara prema Ogulinu. Noć je bila tamna, a sipila je sitna kiša s ponekom pahuljicom snijega. Mada je put do izlaska na položaje bio relativno kratak, hodanje po pruzi bilo je vraški teško. Trebalo je dobro otvoriti oči da bi se po tako mrkloj noći moglo primijetiti že'jezнички pragovi. Borci su s jednog na drugi prag skakutali, ali kako su oni bili neravnomjerno postavljeni i vlažni od kiše, bilo je čestog klizanja, teturanja pa i padova. Nastojali smo da pokret čitave kolone bude prikriven, ali to je bilo skoro nemoguće izvesti. Ukoliko bi i uspjeli da

Neprijatelj je 16. januara u 8 sati napao 3. bataljon. Cio položaj bataljona prekrio je gust dim od eksplozija topovskih granata. Bataljon je mirovao sve dok mu se pješadija nije približila, a zatim je brzom paljbom prisilio neprijatelja da se povuče na polazne položaje, a onda je ponovo otvorio još jaču artiljerijsku vatru. Tom vatrom neprijatelj je želio da uništi naša mitraljeska gnijezda i pokoleba bataljon na njegovom, inače dobro organizovanom i utvrđenom položaju. Štab brigade je odlučio da se glavnina bataljona povuče za nekoliko stotina metara, a da na položaju ostane pet puškomitraljeskih odjeljenja i nekoliko osmatrača. Ta odluka je imala dvojaki cilj. Prije svega, povlačenjem glavnine bataljona štab je nastojao da stvori utisak kod neprijatelja da se cijeli Bataljon povukao, a ujedno je posjedanjem položaja po dubini trebalo osigurati lijevo krilo Brigade od iznenadnog neprijateljskog prodora kroz šumu Krpelj, od sela Trošmarije i Ogulina. U stvari, sve je to bila varka koja je morala uspjeti jer se pretpostavlja i to između ostalog, da Nijemci precjenjuju svoje snage i mogućnosti. Oni su na vrijeme zapazili povlačenje glavnine bataljona i ocijenili su da je ono izazvano dejstvom njihove snažne artiljerijske vatre. Tim je, po njihovom mišljenju, bio otvoren put za dalje napredovanje prema Oštarijama i Ogulinu.

Oslonivši se na takvu procjenu situacije na položajima 3. (plaščanske) brigade, neprijatelj je 16. januara u 16 sati uputio dvije pješadijske čete kolonom trojnih redova od Tounja k Oštarijama, i to bez ikakvog borbenog osiguranja. Kada je čelo kolone izbilo na raskrsnicu putova Oštarije — Tounj i Tounj — Primišlje, glavnina bataljona, na dati znak osmatrača, u trku se prebacila na stare položaje, a zatim stP 1. i 3. bataljon otvorili brzu paljbu. U isto vrijeme ja sam s dva oklopna automobila krenuo iz Košara na mjesto borbe. Legionari su u početku napada zauzeli grupne položaje pored puta. Mjestimično je bio čovjek do čovjeka. Takvim rasporedom predstavljali su dobar cilj, naročito za oklopne automobile koji su, krećući se putem, mitraljeskom vatrom sasjekli neprijatelja. Njemačke artiljerijske i tenkovske jedinice otvorile su od Tounja i Zdenca snažnu vatru da bi potpomogle svoje čete i stvorile im kakve-takve uslove za izvlačenje iz vrlo teške situacije u koju su zapale. Sve to nije uticalo na dejstvo bataljona. Borci su svom žestinom jurišali na neprijatelja koji je pružao snažan otpor, uprkos tome što je bio doveden u bezizlaznu situaciju. Najzad, osjećajući i same bezizlaznost, pojedine neprijateljske grupe pokušavale su da se spasu bjekstvom, čak i kroz sam raspored bataljona. Mada je to bio samoubilački pokušaj, glavnina legionara je uspjela da se probije iz okruženja i pobjegne u sastav svojih jedinica kod Tounja, Pri tom su mnoge grupe iskoristile pad prvog mraka pa i samu dimom zasićenu atmosferu.

Kasnije je na jednoj vojničkoj konferenciji štab Brigade zaključio da je manevar s jedinicama, prvenstveno s 3. bataljonom i pravovremenom upotrebom oklopnih automobila, veoma dobro uspio. Ljudstvo Brigade i ovom prilikom ispoljilo je izvanrednu borbenu sposobnost,

naročito 1. i 3. bataljon koji su bili izloženi na veoma malom prostoru snažnom dejstvu artiljerije i minobacača. Žestinu borbe ilustriraju također pretrpljeni gubici, kako kod neprijatelja tako i u redovima naših jedinica. Dok je neprijatelj imao 60 mrtvih i više ranjenih, 3. plaščanska brigada imala je tri mrtva i oko 30 ranjenih među kojima i zamjenik komesara 1. bataljona Slavko Jakšić.

U ovoj borbi zaplijenjeno je 6 minobacača 81 mm sa priborom, 3 automata, 1 puškomitraljez, 5 pušaka, 2 pištolja, 1 daljinomjer, dosta municije i drugog materijala.

Nakon ove druge po redu, vrlo uspjele akcije, štab Brigade izvukao je zaključak da je 3. (plaščanska) brigada kao cjelina sposobna da izvede i složenije i veće poduhvate. S ovom našom ocjenom složio se i štab divizije tako da je Brigada kasnije cijenjena kao i ostale brigade 8. divizije. Međutim, poslije ove akcije iz četa i bataljona samovoljno se udaljilo i otišlo svojim kućama oko 10 novih boraca. Ovo je bio znak da se još više pojača politički rad s ljudstvom brigade i da se na narednim vojničkim konferencijama, partijskim i skojevskim sastancima ukaže na ovakve i slične štetne pojave.

Uslijed učestalih neprijateljskih napada na naše položaje, Štab Divizije je 17. januara naredio Brigadi da zatvori put koji vodi od Ogulina i Oštarija prema Plaškom kako bi se obezbjedilo područje koje je služilo kao baza 8. divizije. Između 17. i 21. januara dijelovi 392. legionarske plave divizije ušli su u Oštarije i Ogulin. Osim toga njene jedinice su zaposjele zajedno sa ustaško-domobranskim i željezničku prugu Karlovac — Ogulin. U isto vrijeme, s razmještajem ove divizije na tom području, razvijena je veoma živa izviđačka djelatnost prema položajima naše Brigade. Bilo je očito da je neprijatelj imao daleke veće pretenzije nego što smo mi to prvobitno zamišljali.

Unatoč tome u jedinicama Brigade moral je i dalje bio na visini, u prvom redu zbog toga što je ona od svog preformiranja izvela tri značajne akcije s relativno malim gubicima. Takvo raspoloženje kod ljudstva još više se učvrstilo stalnim razgovorima i predavanjima koja su tih dana održavana, mada su uslovi bili vrlo nepovoljni jer je brigada bila stalno bez odmora — u pokretu i na položajima. U tim razgovorima se posebno naglašavalo da Plaščanska brigada pored ostalog brani narod Plaščanske doline i da, zavisno od toga kako će izvršiti postavljeni im zadatak, borci mogu računati na ljubav i podršku svoga naroda.

Rano ujutro 22. januara bataljoni Brigade bili su na položajima. Drugi bataljon kojim je komandovao Đuro Pešut Alin, posjeo je položaje Srednja gora — Cerik s tim što je jedna četa ovog bataljona držala položaje na Radošić-brdu. Čete 4. bataljona posjele su položaje Mudrić-glavica — Vajin vrh. Zadatak ovih bataljona, koji su ojačani vodom brdskih topova i vodom minobacača 81 mm, bio je da zatvore komunikaciju koja od Oštarija vodi u Vojnovac i Plaški. Treći bataljon posjeo je položaje na brdu Klekinji i Trojvrhu sa zadatkom da zatvori i drugi

pogodan pravac koji vodi od Josipdola prema Plaškom. Čete 1. bataljona držale su položaje na Kecelju zatvarajući put Modruš — Brinje.

Oko 8 sati ujutro dva bataljona legionara krenula su prema Brigadi. Po izlasku iz Josipdola jedna kolona je upućena prema Klekinji gdje se nalazio 3. bataljon, a druga prema položajima 2. i 4. bataljona. Kada je zapaženo to razdvajanje snaga, odlučeno je da se glavni udar zada neprijatelju kod zaselka Radoševići. Kako je na desnom krilu Brigade bila kritična situacija, hitno sam od Štaba upućen u tom pravcu. Došavši na Mudrić-glavicu, pozvao sam komandante 2. i 4. bataljona i s njima razradio plan obrane. Njegova suština sastojala se u tome da je 2. bataljon trebao ostati u reonu zaselka Radoševići u strogoj tajnosti sve dok se od mene ne dobije znak za napad. Za to vrijeme 4. bataljon, ojačan vodom brdskih topova i vodom minobacača 81 mm, pružit će otpor neprijatelju nastojeći da mu ne dozvoli upad u Vojnovac prije nego što 2. bataljon stupi u borbu. Taj plan akcije odobrio je i štab Brigade pa se odmah prešlo na njegovo izvršenje.

Mada je neprijatelj imao u svom sastavu i dva voda oklopnih vozila i snažnu artiljerijsku podršku iz okoline Josipdola, nastupao je veoma oprezno, očigledno riješen da ne upadne ponovno u klopku kao 16. januara.

U 10 sati prethodnica, jačine jedne čete, ušla je u Miščeviće dosta obazrivo, ali bez bočnog osiguranja. Neprijateljska pješadija je napredovala, a za to vrijeme njegova artiljerija je naprosto prekrila vatrom položaje 4. bataljona. Legionari su, s obzirom na tempo zauzimanja naše teritorije, računali da su na domak uspjehu. Međutim što se više približavao 4. bataljonu, neprijatelj je sve više otkrivao svoj lijevi bok" izlažući ga napadu 2. bataljona. U takvoj situaciji komandant bataljona Đuro Pešut Alin i politički komesar Jovica Bulat, koji su dva sata čekali pogodan trenutak, krenuli sU u napad. Za to vrijeme 4. bataljon pojačavao je dejstvo, naročito prema zaseoku Miščevići. Iz pozadine 4. bataljona oglasila se pridodata brdska artiljerija i minobacači tako da je odjednom cijeli položaj neprijatelja bio u kritičnoj situaciji. Čitavo to kretanje i razvoj događaja na bojištu mogao je dobro da prati štab 3. bataljona s izdignutih položaja na Trojvrhu. Ta situacija po mnogo čemu je podsjećala na onu kod Tounja. Bilo je očigledno da legionarska vojska ni ovoga puta neće izbjeći pripremljenu klopku.

U vremenu najvećeg intenziteta borbe između 4. bataljona i neprijateljske prethodnice, kada su se čuli samo dugi mitraljeski i puškomitraljeski rafali, pomiješani sa snažnim eksplozijama artiljerijskih granata i minobacača, 2. bataljon je iz neposredne blizine iznenadno otvorio vatru na neprijatelja u zaseoku Miščevići. Ne znajući šta ga dalje čeka, neprijatelj je počeo da bježi prema Josipdolu. U isto vrijeme minobacači i brdska artiljerija s položaja 4. bataljona prenijeli su vatru na motorizovani dio neprijateljske kolone koji se nalazio na putu u podnožju Radošić-brda. Odstupanje neprijatelja štitili su oklopni automobili i tenkovi, te artiljerija i minobacači od Josipdola i Oštarija. Zahvaljujući vrlo intenzivnoj vatri ovih oruđa, neprijatelj je ipak uspio da se bez

osjetnih gubitaka izvuče iz bezizlazne situacije u koju je upao svojom greškom.

U ovoj akciji zarobljena su 2 legionara, 19 ih je poginulo i 25 ranjeno. Brigada je imala samo trojicu lakše ranjenih što je bilo od velikog značaja za moralno jačanje i čvrstinu naročito novomobiliziranih boraca.

Ovako uspješne akcije na samom početku postojanja Brigade, izvedene bez većih gubitaka, povećale su samopouzdanje i razvile ofanzivni duh. A to se upravo dosta teško postiže u bilo kojoj partizanskoj jedinici.

Prilikom odstupanja neprijatelj . nije uspio da izvuče jedan minobacač 81 mfm, 3 puškomitraljeza, 2 poluautomatske puške, 2 tromblonske puške, 5 pušaka i izvjesnu količinu minobacačkih mina i municije za pješadijsko naoružanje.

U vrijeme zalaska sunca sve je opet bilo mirno. Neprijatelj je vjerojatno svodio račune iz te borbe, a bataljoni 3. (plaščanske) brigade, postavivši noćna osiguranja, smjestili su se u obližnje kuće na odmor. Za to vrijeme borcima i starješinama brigade upućene su usmene i telefonske čestitke te pohvale štaba Brigade i Štaba Divizije za njihovo junačko držanje i uspješno izvršenje postavljenih zadataka. Borci su se, razdragani dnevnim događajima, veselili do kasno u noć slaveći pobjedu nad neprijateljem. U redovima boraca 2. bataljona dugo se orila pjesma, i više puta su ponavljani stihovi:

«Aoj Liko ravnija od Srema,
sve brdine nigdje ravna nema ...
Sastali se Kordunaši s Likom
ne daju se pokoriti nikom.«

Na domak Trojvrha kod Plaškog, u podnožju planine Kapele, brdašce Klekinja bilo je često poprište teških borbi. Mada je malo prema ostalim uzvišenjima, jedva ako ima nešto preko 1000 kvadratnih metara površine, s taktičkog gledišta bilo je prilično važno, jer je služilo za obranu sporednog pravca koji je od Josipdola i Oštarija vodio prema Plaškom. Osim toga s njega se dobro vidi i komunikacija koja od Ogulina preko Modruša i kroz Kapelu vodi za Hrvatsko primorje.

Neprijatelj, jačine jednog ojačanog pješadijskog puka potpomognut artiljerijom, krenuo je 23. januara rano ujutro iz Josipdola i Oštarija u dvije kolone. Desna kolona krenula je od Josipdola prema selu Modruš i dalje ka Kapeli, a lijeva se od Josipdola uputila prema selu Cerovniku i brdu Klekinji. U toku dana neprijatelj nije pokušao da se probije prema Plaškom jer je prethodnog dana na ovom pravcu doživio neuspjeh pa je procijenio da je ovaj pravac nepogodan za ulazak u Plaški. Ovi pokreti neprijateljskih snaga vršeni su u cilju prodora prema Hrvatskom primorju i zaposjedanju važnih taktičkih objekata na ovom putu. S druge strane neprijatelj je imao zadatak da potisne jedinice brigade s položaja Klekinje i Trojvrha i da ih posjedne kako bi osigu-

rao bok glavnine i stvorio sigurniju zonu u reonu Josipdola, Oštarija i Ogulina.

Dvadeset trećeg januara na položajima Klekinje nalazio se 1. bataljon 3. (plaščanske) brigade kojim su toga dana komandovali Simo Zatezalo Škerić, zamjenik komandanta bataljona i komesar Vlado Ninković. Očekujući neprijatelja na položajima, utvrđenim i maskiranim sitnim raslinjem, ljudstvo je mirno i pribrano čekalo da počne tutnjava praćena eksplozijama. Simo Zatezalo Škerić od ranog jutra je obilazio borce na položajima i pripremao ih za upornu obranu. Odjednom, tek što je uhvatio zaklon, kiša artiljerijskih zrna i minobacačkih mina sručila se na Klekinju. Brdo se našlo u dimu i plamenu, a Kapelom se razlijegao neprekidni eho eksplozija. Kako je intenzitet vatre bio vrlo jak, računalo se da će bataljon pretrpjeti teške gubitke, a da će ljudstvo uhvatiti strepnja od iznenadnog neprijateljskog upada u položaje. Međutim, sve te psihičke i fizičke poteškoće borci i starješine bataljona uspješno su izdržali jer su unaprijed bili pripremljeni da ni pod koju cijenu neprijatelju ne smiju ustupiti svoje položaje.

Pod zaštitom svoje snažne vatre neprijateljska pješadija je mirno nastupala ne nailazeći na otpor. Kada je stigla na stotinjak metara ispred bataljona, Klekinja je odmah oživjela. Snažno su zaštektala automatska oružja. Neprijatelj nije bio iznenađen, ali je ipak bio začuđen kako smo mi izdržali njegovu snažnu artiljerijsku i minobacačku vatru. Njegovi prednji dijelovi su pokušali čak da se u skokovima ubace u sistem obrane bataljona. Ne osvrćući se na gubitke, njemačke starješine su neprekidno ponavljalje »forverc«, »forverc«, ali Klekinja ne bi bila Klekinja kad ne bi pružila prednost onome tko je prvi posjedne. U* ovom slučaju ona je tu prednost pružila 1. bataljonu, a ovaj ju je umio iskoristiti. Nijemci su bili prisiljeni da odstupe. A onda je ponovno počela uraganska vatra njihove artiljerije. Imao se utisak da će na Klekinji sve živo spržiti. Međutim, kada je poslije toga uslijedio napad neprijateljske pješadije, bataljon je oživio kao i prvi put. I Nijemci su morali iznova da ponove cijelu »proceduru«, ali sad već uz podršku jakih tenkovskih jedinica. Stoga je štab bataljona naredio povlačenje i zauzimanje novih položaja. Dok se glavnina povlačila, jedan vod strijelaca, ojačan mitraljeskim odjeljenjem s nišandžijom Dušanom Mrkaljem na čelu, ostao je na položaju i štitio povlačenje bataljona. Čim su naše jedinice počele da se povlače, Nijemci su izvršili pritisak da bi uništili zaštitnicu i neposrednom vatrom ugrozili glavninu bataljona. Ali se zaštitni vod i već do tada čuveni kordunaški mitraljezac Mrkalj, nisu dali pomjeriti s položaja.

Nijemci su ipak napredovali. Istina lagano, od zaklona do zaklona. Kada su se primakli oko 50 do 70 metara od položaja zaštitnice bataljona, pokušali su da na juriš zauzmu Klekinju, ali su u tome imali poteškoća. Tek kad se bataljon dovoljno udaljio s Klekinje, zaštitnica se povukla. Tako je neprijatelj, tek u četvrtom pokušaju da zauzme Klekinju, osvojio položaje 1. bataljona. Zahvaljujući upornosti 1. i 3. bataljona, neprijatelj, mada je bio znatno jači nije 23. januara uspio

da se probije kroz Kapelu i da ovlada komunikacijom Oštarije-Modruš-Jezerane-Senj.

Koncem januara 1944. neprijatelj je zaposjeo Mudrić-glavicu, Vojnovac, Trojvrh i Modruš i tako bočnim osiguranjima obezbijedio put kroz Kapelu. Nakon toga nastalo je zatišje jer su neprijatelj, a i jedinice 8. divizije, bili iscrpljeni. Pored toga u toku februara pao je velik snijeg i predjeli Plaščanske doline i Kapele bili su pod debelim snježnim pokrivačem. Velik snijeg, oštra zima i iscrpljenost ljudstva zahtijevali su prekid operacije. Taj predah koristi 8. divizija i bez svoje 3. (plaščanske) brigade, početkom marta odlazi na teritoriju Pokuplja radi napada na Zdenčinu. U to vrijeme jače neprijateljske snage otpočele su ofanzivu na Plaščansku dolinu i prema Primišlju. Pod udarom legionarskih i ustaških jedinica našli su se 3. (plaščanska) brigada i Plaščanski partizanski odred. Neprijatelj je nastojao da ih što prije okruži u reonu Plaškog, uništi ih ili, u krajnjoj liniji, prisili na povlačenje u snijegom zavijene predjele Kapele.

U vremenu od 5. do 10. marta 3. (plaščanska) brigada i Plaščanski partizanski odred izdržali su žestoke nalete neprijatelja. Zahvaljujući natčovječanskim naporima ljudstva jedne i druge jedinice neprijatelj je zadržan, a veliki dio slobodne teritorije sačuvan. Od 12. do 15. marta, kada su na teritoriju Plaškog stigle i ostale brigade 8. divizije, neprijatelj je bio razbijen i prisiljen na povlačenje.

O ovim borbama 8. divizije i Plaščanskog partizanskog odreda, Glavni štab NOV i POH depešom od 17. marta 1944. godine izvjestio je Vrhovni štab NOV i POJ slijedeće:

»Od 5. do 15. marta naša 8. divizija i Plaščanski partizanski odred vodili su krvave borbe sa ojačanim 846. pukom 392. pješadijske divizije, 1. lovačkim erzac pukom i 33. ustaškom bojnom oko Plaškog. Ubijeno je 394, ranjeno preko 350, zarobljeno 1 njemački viši oficir i 19 vojnika. Plijen dosta velik. Naši gubici 63 mrtva, 173 ranjena i 30 promrzlih.

Pored omladinskog bataljona Prve brigade naročito se istakla Treća (plaščanska) brigada. Avijacija i veliki snijeg jako smetaju. Glavni uzrok našim gubicima je neprijateljska artiljerija.«

To je bila prva velika pohvala mladoj Plaščanskoj brigadi. Ta pohvala došla je od najvišeg vojnog štaba u Hrvatskoj, a ona je, što je najglavnije, bila pročitana i preko Radio-stanice »Slobodna Jugoslavija».

Ovo su bili samo počeci borbi, života i napora ljudstva brigade. Ona je u proljeće 1944. godine najprije prošla kroz teške borbe u reonu Perušića, Plitvičkih jezera i Prijeboja. Poslije toga učestvovala je u nekim borbama oko Duge Rese. U suradnji s 2. brigadom oslobađa Vukmanić kod Karlovca, a zatim nastupa period težih borbi oko Cazina. U ovim borbama Brigada je ponovila svoje uspjehe pa ju je Štab 4. korpusa istaknuo za primjer ostalim jedinicama. U ljeto 1944. Brigada je u sastavu 8. divizije prošla Kordun, prebacila se na teritorij Pokuplja, a potom na Zumberak. Na ovoj teritoriji jedinice 8. i 34. divi-

zije te neke jedinice NOV u PO Slavonije, izdržale su dvije veće ofanzive koje su izvele njemačke i ustaško-domobranske jedinice. Sredinom jula 1944. Brigada je dobila zadatak da prebaci sa Žumberka na Kordun oko 200 težih ranjenika. Bio je to vrlo težak zadatak, ali bez obzira na sve teškoće uspješno je izvršen. Tada je Brigada u reonu Donjih i Gornjih Dubrava morala voditi teže borbe kako bi razbila neprijateljske jedinice koje su nastojale da spriječe dalji put ranjeničke kolone i da se domognu ranjenika. I ova posljednja prepreka je sretno prebrođena, a ranjenici živi i bez posljedica prebačeni na sigurniju teritoriju radi daljnjeg liječenja. U septembru 1944. godine Plaščanska brigada je izvela veće diverzantske akcije u kojima je skoro potpuno uništila željezničku prugu Karlovac — Ogulin, a put na istoj relaciji je jače oštećen. Obje komunikacije, koje su bile od životnog interesa za okupatora i NDH, bile su duže vrijeme van upotrebe.

Čitavu jesen i zimu 1944. na 45. godinu Brigada se nalazila na položajima prema Dugoj Resi, Generalskom Stolu, Tounju, Oštarijama i Vojnovcu, a povremeno je zatvarala još i putove koji od Bihaća i Drežnik-Grada vode prema Korenici i Plitvičkim jezerima. U tom periodu Brigada je imala niz akcija ofanzivnog i defanzivnog karaktera. Među zapaženije akcije spada napad Brigade na Drežnik-Grad u oktobru 1944. kada je njen 1. bataljon imao osjetne gubitke, te napad na legionarske položaje na Mudrić-glavici, Vojnovcu i Trojvrhu. Mada nije postignut potpun uspjeh, neprijatelju su naneseni osjetni gubici. Poslije toga, koncem decembra 1944. i početkom januara 1945. godine, brigada je razbila jako utvrđene neprijateljske položaje na Čelopeku kod Ličkog Petrova Sela, a zatim s jedinicama 8. divizije likvidirala ustaški garnizon u Vagancu. Kruna uspjeha Brigade bilo je učešće njenih jedinica u konačnom oslobođenju zemlje. U sklopu tog zadatka Brigada je oslobodila Vedro Polje kod Bihaća i Zavalje te učestvovala u konačnom oslobođenju Bihaća marta 1945. godine.

U aprilu 1945. brojno stanje brigada 8. divizije znatno je smanjeno, a razvitak službi i rodova, kao i sama dinamika operacija zahtijevala je mnogo veći broj ljudi nego što ga je imala njena i najbrojnija partizanska brigada. Kako je ulaskom Muslimanske brigade Unske operativne grupe 8. divizija imala u svom sastavu četiri brigade, Štab korpusa je riješio da se rasformira 3. (plaščanska) brigada i njeno ljudstvo rasporedi kao popuna bataljona 1. i 2. brigade. Po nahođenju Štaba korpusa umjesto rasformirane Plaščanske brigade, Muslimanska brigada je preimenovana u 3. (muslimansku) brigadu 8. divizije.

Naredbu štaba korpusa, koja je sadržavala tu odluku, pročitao je 25. aprila pred postrojenim ljudstvom Brigade kod sela Primišlja njen tadašnji komandant Mirko Zutić. To je mučno djelovalo na borce i pored toga što se komandant trudio da im objasni da se rasformiranjem Brigade ne umanjuje njihov udio i zasluge u oslobodilačkoj borbi. Ali, drugog izlaza nije bilo. Brigada se morala rasformirati.

I ovom prilikom postupilo se po starom i lijepom partizanskom običaju — da se i rastanci obilježe veseljem, ma kako bili tužni. Od-

jeknule su partizanske pjesme. Ljudi su se uhvatili i zaigrali kozaračko kolo. Klicalo se Titu, slobodi, Partiji i Crvenoj armiji. Veselje je uveličala omladina iz okolnih sela. Na kraju su se stari ratni drugovi rastali poljupcima i čvrstim stiskom ruku.

Tako je, svega 12 dana prije završetka rata, prestala da postoji 3. plaščanska brigada koja je, po ocjeni pretpostavljenih starješina, bila jedna od boljih jedinica. Boreći se u sastavu 1. i 2. brigade 8. divizije, njen je borački i starješinski sastav prešao od 28. aprila do 7. maja put: Primišlje na Kordunu, Ogulin, Vrbovsko, Delnice, Brod na Kupi, u Gorskom kotaru, Rakek i Ilirsku Bistricu na teritoriji Slovenije.

Od Prezida, kroz lijepe crnogorične šume, ispod snijegom pokrivenog Snježnika, na dan 1. maja 1945. godine čete i bataljoni 8. divizije, a među njima i ratnici bivše 3. plaščanske brigade, prelazile su staru versajsku jugoslavensko-talijansku granicu. Ulazeći u Istru, srce boraca kucalo je mnogo jače zbog oduševljenja što im se pružila prilika da i oni s drugim brigadama Narodnooslobodilačke vojske daju svoj doprinos njenom oslobođenju i priključenju matici Jugoslaviji.

Preživjelo ljudstvo Plaščanske brigade svrstano u preostale jedinice 8. divizije nakon trodnevne vrlo teške i žestoke borbe protiv jedinica 97. njemačkog korpusa u reonu Ilirske Bistrice, savladalo je 7. maja neprijatelja i time je rat za njih bio završen. U toku dana u Ilirskoj Bistrici bilo je veliko slavlje. Narod i armija slavili su veliku pobjedu.

Kroz narodnooslobodilački rat 3. (plaščanska) brigada je dostojno prenosila slavu svog naroda sveteći žrtve i stradanja svog napaćenog kraja. Preživjeli borci i starješine Brigade ponosni su na njen borbeni put. Ona je na svom teškom ratnom zadatku, tukući fašiste, domaće izdajice i kvislinge, visoko nosila zastavu bratstva i jedinstva izvršavajući tako sve zadatke koje je pred nju postavilo vojno i partijsko rukovodstvo. Na tom putu pored pobjeda bilo je i poraza i odstupanja, ali nikad kolebanja u njezinim redovima. Od svog formiranja pa do kraja rata brigada je bila stalno u usponu i razvoju. Čvrsto stojeći na liniji Komunističke partije Jugoslavije, Brigada je dala veliki doprinos pobjedi narodnooslobodilačke borbe i narodne revolucije.

U toku svog postojanja Brigada je imala oko 350 mrtvih boraca i starješina. Od toga poginula su četiri politička komesara bataljona: Rade Marković, Vlado Ninković, Ico Kosanović i Slavko Jakšić. Zatim živote je izgubilo oko 25 komandira i političkih komesara četa među kojima: Mane Miljković, Milan Graora, Stevo Vučković, Mile Živković, Milutin Kekić, Stanko Janjanin, Vojo Skorupan, Đuro Martinović, Jovan Ilić, Stevo Dmitrović i Miloš Milašinović. Ranjeno je 615 boraca, podoficira i oficira, a 18 ih je nestalo u borbama. Među ranjenim bili su: Dragan Pajić, komandant Brigade, Vaso Savić, Mile Božić, Vojin Ljepović, Cvijan Sudar i Jovan Gvozdić, komandanti bataljona, Slavko Jakšić, Mojsije Novković, Milić Vojnović i Jane Vujašković, politički komesari bataljona.

U četama i bataljonima Brigade borili su se rame uz rame Srbi iz Korduna i Like i Hrvati iz Istre i Hrvatskog primorja. Oni su zajednički nosili buktinju bratstva i jedinstva i pionirski izvršavali ulogu sjedinjavanja i bratimljenja naroda Jugoslavije. U vječitoj će uspomeni ostati i pokoljenja će govoriti o palim Plaščanima koji nisu žalili živote za obranu hrvatskih, srpskih i muslimanskih sela i domova, kao i za stvaranje boljih uslova života budućim naraštajima.

Ignjatije Perić

JURIS NA PUKOVSKU ZASTAVU

Po zauzimanju Oštarija trebali smo napasti Ogulin. Za ovaj napad dobio sam i zapovijest. Krenuo sam s komandirima četa za izviđanje. Dok sam još bio na izviđanju, 11. januara 1944. stigao je kurir s naređenjem da se hitno javim komandantu brigade. Završio sam izviđanje, izdao zadatke četama i pošao komandantu brigade. Malo sam zakasnio, i komandant se ljutnuo. Objasnio sam mu razlog. Odmah mi je rekao da ovoga puta nećemo napadati, već da bataljon što prije prikupim i ubrzanim maršem krenem u pravcu Tounja te zauzmem položaje u visini Meašića brdo — Tounj u cilju prihvatanja nekih dijelova naše 2. brigade i sprečavanja prodora njemačkih snaga koje s pravca Generalskog Stola prodiru k Ogulinu. Zadatak mi je bio jasan, a time i čitava situacija. Moj 1. bataljon se taman spremao da izađe na položaje prema Ogulinu, a neke jedinice su već bile stigle. Pozvao sam kurire i pismeno naredio komandirima da odmah krenu u pravcu Košara gdje će dobiti novo naređenje. Oni komandiri koji su bili bliže primili su naređenje usmeno. Uzjahao sam na konja i zajedno s komesarom bataljona krenuo u pravcu Tounja.

Kada smo izbili kod Kukače, od Dubrava se čula mitraljeska i minobacačka vatra. Jasno nam je bilo da se to tuče naša 2. brigada. Izvadio sam kartu i pobliže se orijentirao. Osmotrio sam i Meašića brdo i čitav teren ispred njega. Tu smo sačekali čete. Naredio sam komandirima da mi se jave kod jedne kuće nedaleko od linije Meašića brdo —• Tounj koja se s mjesta gdje smo stajali jako lijepo vidjela. Mi smo s kuririma krenuli na položaje. Kada smo izbili na samo brdo, vidio sam da se ispred nas nalazi još jedno uzvišenje koje će trebati posjesti. Pucnjava od Donjih Dubrava bila je sve slabija. Shvatio sam da jedinice 2. brigade uzmiču. Slao sam kurira na konju pred čete i požurivao ih. Ubrzo su izbili prvi dijelovi bataljona; ne sjećam se tačno koja je to četa bila i odmah sam komandiru izdao naređenje da produži na neku pogodnu kosicu ispred nas sa zadatkom da odmah zaposjedne položaje u već postojećim rovovima, a bombaše sa zapaljivim flašama, koji su mu bili određeni za zauzimanje bunkera ispred Ogulina, da

odredi bliže ceste kako bi čekali neprijateljske tenkove. Za to vrijeme četa je već prolazila pored nas i komandir je ubrzano krenuo za njom. Pristizale su i ostale čete i kako je koja nailazila, ja sam joj izdavao naređenje. Tako je ovaj položaj brzo zaposjednut. Na njemu su bili iskopani rovovi. Vjerovatno je to neka naša jedinica uradila ranije.

Kao i obično, članovi štaba bataljona su ostali s četama u prvim rovovima. Ja sam još skoknuo do čete koja je bila isturena. Tu sam s njome i ostao jer su se već primjećivali prvi dijelovi neprijatelja koji se cestom kretao k Tounju. Naprijed su prodirali tenkovi. Lagano su se kretali tako da ih je pješadija mogla skoro pratiti. Kada su izbili na kosu ispred nekih kuća bliže Tounju, malo su zastali. Iz tenkova je izašlo njih nekoliko i počeli su osmatrati. Za njima je išla veća kolona motorizacije. Osmotrio sam i njihovu artiljeriju. Odmah sam pretpostavio da će biti krkljanca. Poručio sam komandirima četa da budu spremni jer neprijatelj ubrzo nailazi. Odjednom su se pojavili i avioni i počeli tući naše položaje.

Ubrzo je otvorena uraganska artiljerijska vatra po našim položajima. Imali smo rovove i borci su ostali mirni na položajima. Još nisam bio načisto da li nas je neprijatelj osmotrio ili je vatru nasumce otvorio. Brzo sam se uvjerio da nas je ipak osmotrio, pa je htio da se obezbijedi. Poslije artiljerijske vatre pješadija se razvila u streljački stroj i pošla u napad. Odjednom sam kod nekog džbunja ugledao njemačku zastavu na kojoj se jasno vidio crni kukasti krst. Odmah sam shvatio da je to pukovska zastava i da pred sobom imam čitavi puk. Ostali smo mirni na položajima i dalje. Tenkovi su odmicali od ceste i ušli u polje. Tukli su iz pokreta po našim rovovima. Pješadija isto tako, Jedna grupa bombaša sačekala je tenkove i bacila bombe na njih, ali oni su krenuli dalje. Prošli su naše rovove i malo zastali. Kada je naišla njihova pješadija, čitavi bataljon je otvorio uragansku vatru. Kod Nijemaca je počela gužva. Neki su počeli i uzmicati. Tenkovi su se vraćali nazad i tukli u pravcu naših položaja. Uz pomoć tenkova ove njemačke snage su se povukle na neku kosicu ispred nas i tu zalegli. Iza njih se vijorila pukovska zastava. Pošao sam s onom isturenom četom u napad ne bi li zarobio njemačku zastavu. Jedna grupa partizana krenula je kroz uvalice i pokušala da se zabaci iza leđa, ali ubrzo je bila primijećena i dobila strahovitu bočnu vatru. Pokušao sam napad s fronta, ali brzo sam bio obasut njihovom mitraljeskom vatrom, a iza toga su počeli tući i minobacači.

U stvari je bio to njihov drugi napad na položaje moga bataljona i mi smo morali ustuknuti. Tenkovi su ponovo krenuli u napad zajedno s pješadijom. Isturenu četu su odbacili s položaja i ona se počela povlačiti kroz položaje četa što su bile na drugoj kosi. Ove su prihvatile borbu, ali je kod nekih boraca počelo vrpoljenje. Kada su vidjeli tenkove i osjetili snagu i vatru neprijatelja, nije im bilo prijatno.

I ovaj napad smo odbili. Nijemci su ponovo otvorili strašnu artiljerijsku vatru. Naišli su i avioni. Sve se to sručilo na položaj bataljona. Pješadija je ponovo krenula na juriš. Tukla su i naša dva topa, ali

oni su išli dalje. Počelo je povlačenje bataljona prema Tounju. Tada su se čule i komande »forverc«, a zatim snažno urlanje motora i rafali iz mitraljeza. Na lijevom krilu bataljona bilo je u početku malo i nereda u povlačenju, ali brzo se uspostavio red. Čete s desnog krila i mitraljeska četa otvarale su snažnu bočnu vatru. Nijemci su opet zastali. Bataljon se malo sredio i situacija se sasvim normalizirala.
U ovom krkljancu poginuli su Milan Grković Maksimov i još neki drugovi. Bilo je i ranjenih koje je trebalo izvlačiti. S pruge je tukao i naš 4. bataljon i štitio povlačenje mog bataljona. Nijemci su ponovo zastali i prenijeli artiljerijsku vatru na položaje 4. bataljona po pruzi. I avioni su se tamo preorjentirali, a povremeno su mitraljirali i naše položaje koje smo već zauzimali ispred samog Tounja.

Na ovim položajima zadržali smo se do poslije podne i prešli u protivnapad. Uspjeli smo odbaciti prednje dijelove neprijatelja na Stanišić-brdo. U to se počelo i smrkavati. Neprijatelj je ostao na Stanišić-brdu. Moje položaje preuzeo je 4. bataljon. Ja sam se prebacio na raskrsnicu putova Tounj — Kamenica, kod Kukače i posjeo brdo Grič. U toku noći i 4. bataljon se izvukao prema Košarama. Ostao sam na ovim položajima čitav dan. Predveče je naišla jedna neprijateljska kolona — neka njihova prateća četa s nešto pješadije. Mirno smo je sačekali. Kada se izdužila, po čitavoj koloni otvorili smo vatru. Neprijatelj se počeo povlačiti prema Tounju. Četa s one strane pruge tuče ga unakrsnom vatrom. Prvi kamion se survao, a ostali iza njega su stali. Bili su nam dobra meta. Spustili smo se naniže i sve zarobili. Znam da je bilo 6 minobacača i nešto mina, nekoliko mitraljeza i druge opreme. Zarobili smo svega tri legionara. <

t

Đuro Pešut Alin

SPAŠAVALI SMO TEŠKI MITRALJEZ

Iz Plaškog smo došli u Perjasicu i tu ostali jedan dan. Pred mrak krenuli smo prema Generalskom Stolu i prešli rijeku Mrežnicu. Noć je bila jako tamna i sipila je kiša. Sazvao nas je komesar bataljona i objasnio nam da idemo napasti Generalski Stol. Rekao je da tamo ima nekoliko domobrana i da će se oni brzo predati, jer je tako dogovoreno. Kada smo prešli rijeku, penjali smo se uz neko brdo i kasnije kretali kroz hrastovu šumu. Tu smo naišli na neke jedinice 5. brigade. Rekli su nam da i oni idu s nama u tu akciju. Sada smo i mi postali sigurniji. Došli smo iznad Generalskog Stola i čete su u kolonama krenule svaka na svoje položaje. Mitraljeska četa je ostala malo pozadi, zauzevši neki ćuvik s koga je mogla tući kuće i bunkere u kojima su bili domobrani. Oko nas je bila dosta rijetka hrastova šuma. Moj mitraljez je bio na kraju jednog krumpirišta iza malo povećeg kamena. Položaj

je bio odličan, pregled dobar, a prilazi ka samom mjestu još bolji. Ispred nas su bile pješadijske čete. Cesta je bila minirana da nas ne bi neprijateljski tenkovi iznenadili, tako su nam bar rekli. Čekali smo naređenje za napad. U zoru su pješadijske čete pošle u napad. Bombe su sijevale, mitraljezi štektali. Nastao je opći krkljanac. Mi smo otvorili vatru po kući odakle je tukao njihov mitraljez. Odmah smo vidjeli da su nas ti domobrani prevarili. Kada se sasvim rasvanulo, pojavili su se i tenkovi. Tada smo bili svjesni da tu nisu samo domobrani. Tu smo prvi puta čuli dejstvo »šarca«. Odmah iza njih naišao je i blindirani vlak i počeo strahovito tući naše položaje iz mitraljeza i minobacača. Mi smo im odvratili vatrom, ali samo za kratko.

Naš položaj je bio otkriven. Granate i mine su se rasprskavale po hrastovim granama i kidale ih. Neke čete su već počele s povlačenjem. Mi smo ih štitili, ali protiv oklopa nismo mogli ništa. Tu je ranjen i Mile Dokmanović Palamet u vrat i počeo krkljati kao zaklan. Ranjeno je još nekoliko drugova iz K. Ljeskovca. Otrčali smo do ranjenika i izvlačili ih. Za mitraljezom su ostali Đuđa i Rade Latas. Kada smo izvukli ranjene, vratili smo se do mitraljeza. Neko je viknuo: »Povlači mitraljeze!« Pustili smo još jedan rafal, a zatim smo uzeli svaki svoj dio mitraljeza i povlačili se k Mašniku. Tu smo i predanili držeći položaje čitavi dan. Uveče smo se povlačili prema Mrežnici, ali je nismo prešli. Bila je velika pomrčina. Komandant je pomoću šibice gledao na karti gdje se nalazimo. Mi smo primijetili samo neku veliku jarugu, šum vode, kamenje i šipražje. Mitraljeze smo morali nositi jer se ovim terenom natovareni konji nisu mogli kretati. U zoru smo izbili negdje oko Tounja. Tu smo sreli jedan bataljon iz Plaščanske brigade koji se kretao u susret Nijemcima koji su nastupali za nama. Mi smo produžili k Carevom Polju. Negdje oko Skradnika smo zastali. Dočekali smo na ovom položaju i ručak. Čim smo ručali, krenuli smo dalje prema Josipdolu. Mislili smo da idemo za Plaški, ali kada smo prišli k Josipdolu, kolona skrenu k Oštarijama. Bilo nam je jasno da idemo prema Ogulinu. Nismo znali s kakvim zadatkom. Mislili smo da ćemo napadati Ogulin. Prošli smo Oštarije i uputili se k Salopeku. Još se vidjelo pa smo tamo primijetili neke naše jedinice. Kada smo stigli ispod sela, rečeno nam je da ćemo smijeniti jedan bataljon iz naše 1. brigade 8. divizije koji ide na drugi zadatak.

Smjena je počela dok se još dobro vidjelo. Mi smo izbili do sela Gavanića i spustili se do iznad samog groblja na položaje Mitraljeske čete bataljona koju smo smjenjivali. Smjenu smo izvršili normalno. Mi smo imali tući cestu i neke putove koji iz Ogulina vode k našim položajima, i preko doline jednu kosicu, ako se na njoj pojavi neprijatelj. Ispred nas je bila pješadija: na desnom krilu jedan vod, a na lijevom većina našeg bataljona. Na ovom položaju ostali smo čitavu noć. Pred zoru 14. januara naređeno nam je da prijeđemo na brdašce, stotinjak metara iznad nas. Čim smo se digli, počeli su nas tući bacačima iz Ogulina. Bili smo zadovoljni jer smo izbjegli jaku minobacačku vatru na samom početku. Ali ubrzo su nas otkrili na ovom položaju pa su nas

zasuli minama iz bacača. Naišao je i avion i počeo nas tražiti po smrekama. Mi smo se zaklanjali koliko smo mogli. Ipak nas je otkrio i počeo da mitraljira i baca manje svežnjeve bombi. Otvorili smo vatru iz mitraljeza na njega, ali bez uspjeha. Avion je naišao još jednom ili dvaput i više se nije pojavljivao dok nije počeo glavni okršaj. Na ovom položaju smo dobili i ručak. Dok su jedni ručali, drugi su budno osmatrali. Tada su nas tukli iz bacača, ali s ručkom nismo prestajali. Kada smo ručali, kuvari su se povukli, a mi smo pošli svaki na svoje mjesto. Neke patrole iz pješadijskih četa spuštale su se niže ka groblju. Tukli su ih sa crkve Sv. Roko. Mi smo pustili po koji rafal, ali bez nekog rezultata. Za trenutak bi onaj na crkvi prestao i opet nastavio, ako bi se netko od naših pojavio na nišanu.

Poslije toga nastala je tišina. Neki borci iz pješadijskih četa obavještavali su komandanta bataljona da se povremeno kreću neke žene ka groblju u većim grupama, ali se u groblju ne pojavljuju. Izrazili su sumnju da bi to mogle biti ustaše presvučene u žensku odjeću. Drugi su opominjali da primjećuju primicanje nekih ljudi na lijevom krilu bataljona, pa bi trebalo vidjeti da nas ustaše ne bi zaobišle. Zamjenik komandanta je na ovo Radi Latasu Jukiću rekao: »Lezi babo jedna, ne pravi paniku.« Rade nije reagirao. S lijeve strane su neki borci javljali da ustaše zaobilaze od Kleka. Tada je upućena patrola da to izvidi, ali već je bilo sve kasno. Odjednom se otvorila strahovita vatra s našeg lijevog krila i s leđa. One »žene« odjednom su postale ustaše i počeli jurišati na naše položaje. Mi smo otvorili vatru iz mitraljeza, ali su se oni već bili povukli ispod nas tako da ih nismo mogli tući, a nas tuku s leđa. Rade Latas Jukić je dohvatio mitraljez i s ramena jednog borca tukao one što su nastupali iza leđa. U tom momentu su ustaše s fronta počeli jurišati i bacati bombe. Još smo pustili jedan rafal, zgrabili mitraljez i municiju i survali se u neki jarak.

Povlačili smo se prema Zagorju. Izvukli smo se na neko uzvišenje i pustili još jedan rafal s ramena, ali više nismo smjeli ni pucati. Ustaše su se izmiješale s našim pješadijskim četama. Naročito se gužvalo kod naše 2. čete. Čujemo ustaše kako viču: »Vataj živе, majku im njihovu komunističku što ovdje traže.« Bili smo bespomoćni. Nastavili smo povlačenje rubom šumice prema Zagorju. Tada su nas počeli tući i naši. Mislimo da je to bila neka jedinica iz Plaščanske brigade. Mi smo zvali da bi uspostavili vezu, ali bez uspjeha. Pucnjava na sve strane bila je zaglušujuća. Ipak smo se povlačili k njima i nakon kraćeg vremena uspjeli smo uspostaviti vezu. Prestali su da pucaju i tako smo se odavde izvukli. Ostalo nam je postolje od mitraljeza. Na večer smo pošli na položaj gdje smo bili i našli ga.

Bataljon je bio razbijen. Naše mitraljesko odjeljenje je ipak ostalo kompaktno. Poginuo nam je Mića Grba, ali nismo mogli da se vratimo po njega. Produžili smo povlačenje prema Modruši. Sutradan pred zoru stigli smo u Sabljake. Neki kuriri iz Štaba 8. divizije rekli su nam da je jedan štab bataljona iz odreda u Sabljacima. Pošli smo tamo. Bio je to štab našeg 3. bataljona. Javili smo se komandantu. Tu smo našli

i dio naše mitraljeske čete. Bilo je još nešto boraca iz ostalih četa. Cio dan smo se sakupljali. Sutradan su neki iz bataljona s još nekim jedinicama pošli da pokupe mrtve. Rekli su nam da je bilo oko 22 mrtva i više ranjenih. Tada su poginuli i Mile šušnjar Tronjac, Mića Grba, Nikola Grba Barac te neki iz Dabra, Jesenice, Blata i Plavča-Drage.

U ovom rasulu neki borci se nisu više ni vraćali u naš bataljon. Mi smo s odjeljenjem naišli na jednu grupicu koja nam je otvoreno rekla: »Mi odosmo i vise se ne vraćamo.« O tome smo izvjestili štab bataljona. Za nekoliko dana ove drugove smo primijetili u jedinici gdje su i ranije bili. Kako su došli nije nam poznato. Iz Sabljaka smo se prebacili u Plaški i tamo ostali nekoliko dana na oporavku, a zatim smo krenuli na položaje oko Plaškog.

Ilija Vezmar
Mile Vezmar

PODSJEĆAJI NA DVIJE OPERACIJE PLAŠĆANSKE BRIGADE

Napad na legionarsku posadu i njihovo uporište na Trojvrhu i Mudrica Glavicu imao je za 3. brigadu (plaščansku) višestruki značaj. Prije svega to su dvije isturene posade legionara koje su praktično zadirale u slobodnu teritoriju Plaščanske doline. Držeći te dvije dominantne tačke, neprijatelj je vršio česte ispade na slobodnu teritoriju, terorizirao narod i držao ga u stalnoj neizvjesnosti. Prva na udaru bila su sela odana NOP-u, pa se narod morao često gotovo svakodnevno sklanjati dublje na ostali dio slobodne teritorije, što je donosilo nove teškoće u smještaju, prehrani i si. Najzad uporno držanje Trojvrha od strane neprijatelja imalo je za Plaščansku dolinu i politički značaj.

Zbog toga je Štab 8. divizije planirao da sa jednom svojom brigadom izvrši napad i likvidira te neprijateljske posade, dok bi ostale dvije vršile osiguranje od Josipdola i Ogulina. Štab naše Treće brigade predložio je da to izvedemo mi, što je Štab 8. divizije i prihvatio.

Kada smo davali ovaj prijedlog, imali smo u vidu niz činjenica i razloga, od kojih ću ovdje navesti samo neke. Treća je brigada u ljeto i jesen 1944. godine izvela više uspjelih akcija: zasjeda na Kapeli kod Careve kuće, nekoliko uspjelih napada na blindirane vlakove na pruzi Ogulin — Globornički most, zasjeda na putu Generalski Stol — Dubrave i rušenje pruge Karlovac — Ogulin. Istovremeno smo uspješno vodili borbe s ustašama zloglasnog Brace Tomljenovića i Nijemcima koji su često upadali na slobodnu teritoriju. U svim tim borbama Brigada je dokazala da je sposobna da vrši veće i zamašnije akcije. A upravo ova za Trojvrh i Mudrića Glavicu bila je jedna od takvih. Uostalom, to je bila Plaščanska brigada, pa je bilo najnormalnije da ona i izvrši glavni udar u toj operaciji.

S druge strane u našem prijedlogu bili su sadržani i neki moralni elementi. Veći dio ljeta Treća brigada je provela na terenu štiteći slobodnu teritoriju Korduna i Plaščanske doline, dok su Prva i Druga vodile operacije van ove teritorije. Zato smo je u šali nazvali »terenskom«, što nije prihvaćeno od njenog sastava, jer su to shvaćali kao znak nepovjerenja, tj. da je ona nesposobna za vođenje značajnijih operacija. Borci su zbog toga bili orni za borbu, a i afirmaciju. Štab Brigade je vjerno tumačio raspoloženje svog boračkog i starješinskog sastava kad je tražio da se našoj Brigadi povjeri taj zadatak. Osim toga, mi smo tada bili u eri vojnog takmičenja za koje je među borcima i starješinama vladalo veliko interesiranje. Takmičili smo se u vojnoj disciplini, političkoj nastavi, te tko će više ubiti i raniti neprijateljskih vojnika, tko će više zaplijeniti neprijateljskog oružja i drugog ratnog materijala, tko će bolje osposobiti nove borce itd.

Neposredno pred početak te akcije Brigada se borila s velikim poteškoćama. Tada smo imali preko 200 bosih boraca u Brigadi. Tako sam na primjer, obilazeći bataljone 12. novembra 1944, zapisao u svom dnevniku referiranje komandira čete 1. bataljona: »1. četa: Brojno stanje 42. Stanje dobro. Moral dobar. Zadatak možemo izvršiti. Imamo 8 bosih..., 3. četa: 38 ljudi. Borbenost dobra. 12 bosih. Komandni kadar dobar. Prilično disciplinirani. Vlada interes za takmičenje.«

Za predstojeću operaciju pripremili smo se vrlo solidno. Pripreme su sadržavale: obuku jedinice i kadrova, materijalne i moralno-političke pripreme i najzad izviđanje. Obuku smo izvodili u Rakovici prilagodivši je predstojećoj akciji. Izabrali smo teren i uslove približno onim koji su nas očekivali na Trojvrhu i Mudrića Glavici: rovove," bunkere, savlađivanje prepreka od bodljikave žice i minskih polja i si. Zatim smo uvježbavali korišćenje minobacačkog i artiljerijskog oruđa. Obuku smo izvodili planski i izvršili provjeru 18. novembra. Insistirali smo na planu provođenja obuke već i zbog toga što smo imali mnogo novih boraca s kojima se nije moglo ići u ozbiljnije akcije bez solidne pripreme. Zato smo često govorili ljudima: »Što više znoja u obuci, to manje krvi u borbi.«

Materijalne pripreme sastojale su se u dovođenju oružja u bojevu ispravnost, priprema municije, iskupljanje bombi, oštrenje škara za sječenje žice, provjera štapina eksplozivom za kidanje žičane prepreke i izrada kuka za skidanje mina sa žice. Imali smo i jedan minoistraživač za čiju namjenu smo tek tada i saznali. Zatim smo prikupili sve bombe iz naših prištabskih jedinica, a još smo dobili 60 komada iz Druge brigade. Za ovu operaciju bili smo ojačani teškim bacačima, a bio nam je pridodat i artiljerijski divizion da nas podrži u napadu. Najzad, uoči samog napada izvršeno je detaljno izviđanje pravaca napada svakog bataljona, odnosno četa i vodova. Tada su se i članovi štaba Brigade razišli po bataljonima da kontroliraju izvođenje posljednjih priprema.

I konačno negdje odmah poslije ponoći 22/23. novembra krenuli smo u napad na Trojvrh i Mudrića Glavicu. Dva bataljona (1. i 4.)

napadali su na Trojvrh, a dva (2. i 3.) na Mudrica Glavicu. I štab Brigade se podijelio. Ja i komesar smo išli s 1. i 4., a načelnik štaba i zamjenik komesara sa 2. i 3. bataljonom. S nama su išli i odbornici iz tih sela: Stevo Jančič Šikan, braća Lazo i Mane Miščević Prodanović i još neki. Većina njih imali su i puške.

Momenat otvaranja vatre bio je određen za 6,30 sati. Međutim, neprijatelj je opazio naše snage još u podilaženju, pa je borba počela ranije. Prvi i Četvrti bataljon u svom prvom naletu prerezali su žicu na Trojvrhu i upali u uporište, ali su zbog nedovoljne koordinacije odbačeni. Poslije tučemo artiljerijom i minobacačima. Bacačima tučemo precizno, ali nemamo dovoljno mina. Od artiljerije smo tražili više nego što je ona u tom momentu mogla dati pošto smo i sami bili suviše blizu žice i bunkera. Tu artiljerija nije mogla više ništa učiniti.

Na Mudrića Glavici se reda juriš za jurišem. Naši nekoliko puta upadaju u položaj neprijatelja, ali bivaju protunapadom izbačeni. Tu nam, pored ostalih, pogiboše zamjenik komandanta 3. bataljona Ilija Miljković i poručnik Alojz Pananto Poljak iz inžinjerijske čete. To su bili junaci. Neobično hrabar bio je Poljak, inženjer u civilu i odličan vojni inženjerac. Mnogo je učinio u inženjerijskoj obuci naših boraca. S našom brigadom su i komesar 4. korpusa Veco Holjevac i komandant 8. divizije Mišo Šumonja. Oni prate napad 2. i 3. bataljona. Kod nas na Trojvrhu su načelnik Štaba 8. divizije Miško Blažević i zamjenik komesara 8. divizije Stevo Ilić. Dan je već daleko odmakao. Vode se borbe, smjenjuje se napad za napadom. Neprijatelj je iz Skradnika i Josipdola krenuo u pomoć svojim opkoljenim posadama. S tim snagama vode žestoke borbe naša 1. i 2. brigada i teško odolijevaju. Zovu nas i pitaju kako je kod nas. Oni će, kažu, izdržati napade. Sve oči uprte su u nas. Na Mudrića Glavici naši su opet uspjeli potisnuti legionare, i ponovno su vraćeni protunapadom. Prema riječima Holjevca, koji je promatrao taj napad, naši su dali sve što su mogli dati, no više se nije moglo učiniti. Neprijatelju su naneseni veliki gubici, ali nismo uspjeli zauzeti i održati Mudrića Glavicu.

Na Trojvrhu, poslije ponovog detaljno organiziranog napada, uništavamo prepreke i konačno ga u silovitom jurišu zauzimamo. O žestini te borbe govori činjenica o veoma malom broju zarobljenih i pobjeglih legionara. Većina ih je ostala mrtva. Borili su se do posljednje kapi krvi. Na žalost, treba reći da je ta legionarska vojska bila sastavljena pretežno od našeg življa inkadriranih s Nijemcima. Kasnije smo kod preživjelih legionara te akcije nalazili odlikovanja za hrabrost pokazanu u borbi za Mudrića Glavicu i Trojvrh.

Tako je završila ova borba. U dnevnik sam pored rečenog zapisao i ovo: »Odlazim u streljački stroj s namjerom da na najpogodnijem mjestu prodremo. Najbolji pravac je kod Turkalja. Žica je uništena i konačno juriš. Izbijamo na Trojvrh. Dijelovi 1. i 4. bataljona, a kasnije sa 1. bataljonom od strane sela Surle. Tjeram borce sa plijena da gone neprijatelja — istina, bili su goli i bosi — i u +ome momentu me ranjava. Odlazim s položaja pod Trojvrh i izdajem još neka naređenja

telefonom i kasnije odlazim za Tuk na volovskim kolima. Tu mi vade metak. Bolovi su užasni. Poslije nekoliko sati nastavljamo put za Cvitoviće, a zatim u bolnicu u Kestenovu goru.«

Poslije operacije na Trojvrhu i Mudrića Glavici brigada je imala još niz uspjeha od kojih je najznačajnija likvidacija neprijateljske posade u Čalopeku. Po vrlo lošem vremenu borci brigade presjekli su žičane prepreke, prešli minska polja i zauzeli uporište s jakim utvrđenjima koja su bila sva u kamenu. Brigada je u to vrijeme bila jedna od najboljih u korpusu. To mi je rečeno kad sam bio na liječenju pri Štabu našeg 4. korpusa.

U februaru 1945. uslijedio je i jedan veliki neuspjeh brigade u borbi s ustašama kod Plavča-Drage. Tada je izginulo mnogo boraca, pa je moral ostalih bio ozbiljno poljuljan. Iako su borci i starješine u toj borbi pokazali izuzetnu hrabrost i junaštvo, na žalost ispoljena je i nedovoljna snalažljivost. Našavši se u jako nepovoljnom položaju, umjesto da se izvlače sa što manje gubitaka, upustili su se u žestoke obrambene borbe. Vijest o tome zatekla me je u Štabu 4. korpusa. Tada mi je rečeno da bi zbog tog događaja trebalo da odmah pođem u brigadu i preuzmem komandu brigade, iako još nisam bio potpuno pokretan. Pristao sam jer me je mnogo toga vezivalo za tu Brigadu u kojoj sam proveo ukupno osam mjeseci. Vjerovao sam da ćemo se brzo izvući iz krize i ponovno svrstati u red najboljih brigada našeg 4. korpusa.

Jedino što me je tada zabrinjavalo bila su neka sumnjičenja u ocjeni sposobnosti Brigade. Još dok sam se nalazio na liječenju u bolnici pri 4. korpusu čuo sam da je njegov komesar izrazio sumnju u sposobnost Treće brigade da zauzme Trojvrh i Mudrića Glavicu, u momentu kada joj je taj zadatak povjeravao Štab 8. divizije. Sada se takvo sumnjičenje ponovilo. Za neuspjeh u Plavča-Dragi ponovno se bacala krivnja na komandni kadar, pa se čak izražavala sumnja u njegovu političku pouzdanost. Poznavajući te ljude i njihova junačka djela, nisam dijelio to mišljenje. Baš naprotiv. Za neuspjeh u ovoj borbi pozvao sam na odgovornost samo jednog starješinu. Mnogi iz redova njenih starješina poginuli su kao junaci. Među njima su bili tako divni ljudi — komesari bataljona: Rade Marković, Ico Kosanović, Slavko Jekšić, Vlajko Ninković; komandant bataljona Stevo Božić, zamjenici komandanata bataljona: Milan Graora, Musa Selak, Duća Grba, Milković; komandiri i komesari četa: Stanko Janjanin, Jovan Ilić, Vojo Skorupan, Ilija Opsenica, Vučinić i drugi.

U završnim operacijama za oslobođenje zemlje, posebno u bihaćkoj operaciji, Brigada je časno i uspješno izvršila sve postavljene zadatke, iako je tada brojila svega oko 700 ljudi. Ponovno se uzdigla u red najboljih brigada 4. korpusa, a po borbenosti, moralu i disciplini nije zaostala niti za brigadama 4. armije s kojima je sadejstvovala u toj operaciji.

Početkom marta Brigada je po direktivi Štaba 8. divizije krenula prema Plitvičkim jezerima. Naredba i pokreti jedinica 4. korpusa u pravcu Bihaća nagovještavali su početak završnih operacija za oslobo-

đenje zemlje. Obaviješteni smo da nam u susret kreće 4. armija, opremljena tenkovima, artiljerijom i pod zaštitom naše avijacije. Impresionirala nas je ta vijest, a još više da ćemo se susresti s »armejcima« u zajedničkoj operaciji za oslobođenje Bihaća.

Jedinice 4. korpusa kretale su se k Bihaću i već na perifernim uporištima počinju žestoke borbe s Nijemcima. Oslobađamo Baljevac, Izačić i Vedro Polje. Zadatak da osvojimo njemačko uporište u Vedrom Polju dobila je Treća brigada (s dijelom Druge) koji je ona vrlo uspješno izvršila 22. marta.

Poslije likvidacije Vedrog Polja Brigada je dobila zadatak da zauzme Zavalje, koje su Nijemci uporno branili tukući nas minobacačima i artiljerijom. Razvila se žestoka borba u koju su ušle i jedinice 4. armije još prije uspostave naše međusobne veze. U tim borbama bilo je mrtvih i ranjenih, a među njima i kuvara. Desilo se to tako što su raznosili hranu borcima na položaje u manjerkama. Upravo naša Brigada je imala već davno ustaljeno shvaćanje da borci u bilo kojoj situaciji uvijek moraju imati redovnu ishranu. Nije bilo dana, ma kakav pokret bio, ma kakva se borba vodila, a da borci nisu jeli. Najviše zasluga za to imao je intendant Brigade Đuro Kosijer Capo.

Otpor Nijemaca je žestok, ali je bilo i znakova da nisu čvrsti i da bi se mogli povući. Trebalo je to obavezno iskoristiti. Zbog toga je 2. bataljon, na čelu s komandantom Cvijom Sudarom i komesarom Slavkom Jakšićem, dobio zadatak da kompletan dežura te noći, a u ime štaba Brigade dežurni sam bio ja. Nešto poslije pola noći Sudar je primijetio neko komešanje kod Švaba i to mi odmah prenio. — Ne daj da se izvuku — odgovorio sam mu. Ali noć je za povlačenje dobro došla i to su Nijemci znali dobro iskoristiti. Negdje prije svanuća Sudar se sastao s jedinicama 4. armije. Mislim da je to bila 1. dalmatinska brigada.

— To je vojska dobro obučena i obuvena, imaju tenkove, topove i ostalo — reče mi Cvijo preko telefona.

— Pozdravi ih, Cvijo, i zaželi im dobrodošlicu. Oni su pod borbom prevalili dug put. Svaka im čast. Ali goni Švabe i drži se dobro da prije tebe »arroejci« ne upadnu u Bihać — odgovorio sam komandantu bataljona.

Krenuli smo u napad goneći Švabe prema Bihaću. Prva dalmatinska brigada kretala se cestom prema Zegaru, a lijevo od nje nadirao je naš 2. bataljon. Pred Zegarom smo zastali jer je tu bila utvrđena linija spoljne obrane Bihaća. Nismo uspjeli »na leđima Švaba« upasti u Zegar i Bihać.

U svanuće smo digli cijelu Brigadu, razvili je i krenuli za Bihać čistim poljem lijevo od ceste Zavalje — Zegar. U susret nam se pojavila jedna blinda i ona nam je zadavala dosta muke, pogotovo kad je njena posada uvidjela da je nemamo čim tući. Zastali smo i zatražili od 4. armije da nam pošalju top ili tenk. Poslali su nam četu tenkova. To su bili »stjuarti« dosta slabi, ali ipak tenkovi. Odmah smo organizirali napad. Razvili smo streljački stroj i kad su se tenkovi izravnali s njima, krenuli smo u napad. Istovremeno smo otvorili minobacačku vatru po ro-

vovima na periferiji Bihaća. Tenkovi su krenuli na napad, a za njima su trčali borci, kao da imaju krila. Čim su tenkovi stigli pred rovove i bunkere, otvorili su vatru i čekali da pristigne pješadija. Bacači su također neprekidno tukli rovove. Kad je naišla pješadija, odmah je krenula na juriš, a za njome i tenkovi. U tom momentu rovovi su bili već prazni. Nijemci nisu sačekali juriš. Mi ulazimo u Bihać.

Nazvali smo Komandu divizije. Bilo je još rano i nije se nitko javljao. Onda smo pozvali Štab 4. korpusa odakle se javio operativni oficir Mićo Trninić. Obavijestili smo ga o situaciji, a imali smo mu što i reći: »Spojili smo se sa jedinicama 4. armije i ušli u Bihać.«

Trebali smo nastaviti pokret k centru grada, ali nam je sad iskrsao problem s održavanjem veze. Riješili smo ga tako što smo na licu mjesta pomoću zaplijenjenog materijala nastavili našu telefonsku liniju i veza je funkcionirala. Zajedno s tenkovima krenuli smo k centru grada. Osvajali smo zgradu po zgradu. Kako smo ulazili sve dublje u grad, prostor za razvoj borbe sve više nam se sužavao, te smo izvukli dva bataljona u rezervu. U borbi unutar grada došle su do izražaja male jurišne grupe koje su bile efikasnije nego kompletni bataljoni. Dobro nam je došao jurišni vod, ali je to bilo malo. Grad je bio jako razrušen, uglavnom od savezničke avijacije. Malo koja kuća je ostala cijela, a svuda prelazimo preko velikih kratera od avionskih bombi.

Čim smo ušli u grad, došao je k nama kurir iz 4. armije i tražio najstarijeg prisutnog komandanta iz jedinica 4. korpusa. Pošto smo sačuvali stare i nastavili nove telefonske linije, veza je brzo uspostavljena između Pavla Jakšića, načelnika Štaba 4. armije i Miše Šumonje, komandanta 4. korpusa.

Borba se nastavlja. Dolazimo do rječice Klokot gdje su nam Nijemci iz zasjede pancerfaustima zapalili dva tenka i jednu blindu. Možda i zbog greške što smo ih noćas pustili da idu preko mosta bez naSe zaštite.

U grad ulaze štabovi 8. divizije i 4. korpusa. Tada je i napisana zapovijest za napad, ali mi smo ušli u grad i bez zapovijesti. Iz Štaba 4. korpusa nam je javljeno da smo mi svoj zadatak izvršili i da možemo biti zadovoljni.

Međutim, situacija se komplicirala izvan Bihaća. U pomoć svojim opkoljenim snagama u Bihaću, krenule su iz Ogulina i Generalskog Stola snage 392. njemačke legionarske divizije. Nijemci su zauzeli Slunj i krenuli prema Rakovici. Prijetila je opasnost da stignu do Bihaća i da još više otežaju našu operaciju. Štab 4. korpusa je tada izvukao iz Bihaća našu Brigadu sa zadatkom da, zajedno s Prvom brigadom- krenemo u susret njemačkoj 392. diviziji.

— Pad Bihaća sada zavisi od vas — rekli su nam u Štabu korpusa.

Zajedno s Prvom brigadom zaustavili smo prodor 392. legionarske divizije i potisnuli je k njenim bazama. U međuvremenu i Bihać je oslobođen.

Tako je Treća brigada odigrala veoma važnu ulogu u oslobođenju Bihaća i okolnih mjesta. Postavljene zadatke ona je izvršila sa dvaput manjim brojem ljudstva u odnosu na druge brigade. Ona je u Bihaćkoj operaciji i u borbama koje su kasnije uslijedile oko Slunja i Perjasice sa 392. i 104. njemačkim divizijama, ponovno dokazala svoju pravu vrijednost. Tada je ona ponovno izbila u red najboljih brigada 4. korpusa. To je bila jedinica u koju su rado dolazili novi i vraćali se stari borci s još nezacijeljenim ranama. Moral i borbenost boraca i starješina bio je na velikoj visini. Sve je to stvoreno zaslugom boraca i njenog komandnog kadra.

Dragan Pajić

KOMESARE, NEMOJ ME OSTAVITI

Ako bi me netko pitao koji mi je momenat najteže pao u toku NOR-a, onda je to svakako onaj u Zumberku kada smo se našli u situaciji gdje »nismo mogli« pomoći ranjenom drugu. Naime, u vrijeme vrlo žestokih okršaja s neprijateljem junskih dana 1944. bilo je slučajeva da su neki položaji i po nekoliko puta u jednom danu prelazili iz ruke u ruku. Mislim da je to bilo 16. juna, kada su neke jedinice Divizije odbačene s položaja od Jastrebarskog i Donjeg Pribića prema Slavetiću. Tu su se našle i neke jedinice Plaščanske brigade. Neprijatelj je u ovoj borbi vrlo vješto manevrirao tako da je poslije odbacivanja naših jedinica k Slavetiću iskoristio smrkavanje i uspio se izvući ka Krašiću prije nego što smo mi organizirali napade na ovim položajima.

Trebalo je ponovo uspostaviti borbeni kontakt s neprijateljem. Druga i Treća četa 4. bataljona dobile su zadatak da te iste noći izvrše nasilno izviđanje i utvrde položaje neprijatelja. Na izvršenje ovog zadatka s nama su pošli komesar bataljona Rade Marković i zamjenik komandanta Stevo Božić. Krenuli smo oko pola noći s vinogradskih kosa negdje ispod Slavetića. Druga četa išla je naprijed. Spuštali smo se od Slavetića k Donjem Pribiću. Prvi vod bio je u prethodnici. Naprijed je isturio prednje odjeljenje i patrole. Kretali smo se po svim pravilima vojne vještine. Išli smo dosta lagano i oprezno. Svakog trenutka očekivali smo susret s neprijateljem. Kretali smo se u koloni po jedan na odstojanju koliko je to dozvoljavala noćna vidljivost.

Bio sam negdje na sredini kolone čete, zajedno s komesarom bataljona. Komandir čete Đuro Dragić kretao se nešto naprijed, mislim na čelu voda. Odjednom su nas iznenadili rafali neprijateljskog »šarca« i nekoliko eksplozija bombi uz slabiju puščanu vatru. Odmah smo pretpostavili da su to neki istureni dijelovi neprijatelja, ali nismo znali njegovu snagu i raspored. Bilo je to negdje u visini Pribića Crkvenog. Kontakt s neprijateljem bio je uspostavljen, ali poshje toga nastala je prava drama.

Noć je bila dosta topla, a nebo prošarano oblacima, bez mjeseca. No, i pored toga bilo je dosta vidljivo. Teren, kojim smo se kretali bio je nepoznat, a vodiča nismo imali. Konfiguraciju zemljišta donekle smo utvrđivali pomoću siluete i dosta nejasnih sjećanja naših dnevnih zapažanja o ovom zemljištu. Teren, gdje je prednje odjeljenje upalo u zasjedu i bilo razbijeno, bio je sav pod vinogradom u obliku jedne kosice preko koje je vodio vinogradarski put kojim se četa i kretala. Čim se otvorila vatra, četa je zauzela položaje za borbu, ali vatru nismo otvarali jer je ispred nas bilo naše prednje odjeljenje. Neprijatelj je pustio još neki rafal, vjerovatno onako nasumce, što je dobro došlo odjeljenju koje je upalo u zasjedu da se orijentira u povlačenju, pošto su se već od prvog neprijateljskog rafala rasuli po vinogradu ispod puta. Nekoliko minuta kasnije nastala je tišina. Poslije toga, na mjestu odakle su se čuli neprijateljski rafali, jedan muški glas je zapomagao: »Komesare, nemoj me ostaviti...« Neki drugovi su prepoznali glas Mane Pošmuge Peraševa, ali još nisu bili sigurni da li je to on. U tom momentu naišao je delegat 1. voda Mićo Šušnjar Vrška i saopćio nam da je Mane bio u patroli ispred prednjeg odjeljenja. Više nije bilo dileme. Shvatili smo da je to ipak zvao Mane. Međutim, po objašnjenju šušnjara izgledalo je da je Mane pao živ u ruke neprijatelju. Po njemu, neprijatelj je otvorio vatru na vod, a odjeljenje i patrola su već bili prošli mjesto odakle su tukli neprijateljski šarci.

Ovo saopćenje delegata voda saslušali su komesar bataljona Marković i zamjenik komandanta Božić. Počeli smo se dogovarati šta da poduzmemo. U tome momentu naišao je i komandir 1. voda Uroš Medaković, koji se nalazio na čelu voda, odmah iza prednjeg odjeljenja na desetak metara pa je čitavi slučaj bolje vidio. On nam je objasnio događaj naglašavajući da je patrola, u kojoj su bili i Mane Ralić Pipa i još jedan borac iz Istre, bila prošla mjesto odakle su oni dobili neprijateljsku vatru i potvrdio pretpostavke zamjenika komandanta bataljona da je Mane pao živ u ruke neprijatelja i sada ga ovaj prisiljava da privuče naše jedinice, u želji da mu upadnemo u još jednu klopku. U tome momentu Mane je još jednom ili dva puta ponovio poziv: »Komesare, nemoj me ostaviti...« i odjednom prestao. Opet je nastala mrtva tišina. Obje čete su bile na položajima.

Komesar bataljona i zamjenik komandanta i dalje su s nama. Tu je i komandir 3. čete Spaso Vukelić Vezda i njegov komesar. Predlažem i tražim da krenemo oprezno prema mjestu odakle je Mane pozivao. Oba komandira četa se slažu, ali zamjenik komandanta nastupa s »argumentima« da je to neprijateljska varka i ne bismo smjeli dalje nastupati dok se ne utvrdi jačina neprijatelja. Komesar bataljona se još koleba, ali zamjenik komandanta je »stručniji« i nastupa s »argumentima« pa se teško tome suprotstaviti. Ne dozvoljava dalje nastupanje. Čete su i dalje na položajima. Odjeljenje koje je upalo u zasjedu već se prikupilo. Utvrdili smo da je patrola nastradala. Opći je zaključak da su ipak pohvatani živi i da se tu ne može ništa više učiniti bez tačnijeg utvrđivanja položaja i snage neprijatelja.

Na ovim položajima ostali smo do svanuća, kada smo zauzeli nešto pogodnije položaje i čekali da se magla podigne. U međuvremenu stigao je i kurir iz štaba bataljona. Naređeno je da obje čete odmah krenu u sastav bataljona. Još jednom su komande obiju četa zajedno s drugovima iz štaba bataljona izvršili rekonstrukciju čitavog događaja, tražeći rješenje da se dođe do mjesta gdje je 1. vod upao u zasjedu. Međutim, magla je još uvijek pritisla ove terene pa smo bili na istom. Naređenje iz štaba bataljona ipak smo morali izvršiti. Napustili smo ove položaje, ali bez Mane i borca rodom iz Istre. Komandir čete i ja još jednom pokušavamo kod komesara bataljona da bar jedan vod ostane na ovim položajima dok se ne digne magla i tačnije utvrdimo mjesto gdje smo dočekani u zasjedi, a po mogućnosti i da dođemo do nekoga od drugova, mrtvog ili živog. Komesar bataljona je dijelio naše mišljenje i dodao da prije moramo poći do bataljona, utvrditi novonastalu situaciju i onda se odlučiti šta dalje činiti.

Čete su se lagano savijale u kolone i krenule u sastav bataljona. Kada smo stigli u selo gdje se nalazio ostatak bataljona, pošao sam s komesarom u štab. Bila je naređena pripravnost čitavog bataljona i svakog momenta očekivao se novi zadatak. I pored svega, komesar bataljona je predočio kamandantu Cvijanu Sudaru situaciju i podržao zahtjev komande čete. Složili su se da pođemo samo s jednim vodom i ispitamo čitav teren, utvrdimo gdje je neprijatelj, i ukoliko na ovome mjestu ne nađemo bataljon, oni će nam ostaviti vezu. Dodao je da komandir mora ostati s četom, a da se dogovorimo tko će od komande poći s ovim vodom.

Vratio sam se u četu i saopćio komandiru odluku štaba bataljona. Tu su bili i naši zamjenici. Složili smo se da to i ovoga puta bude prvi vod i da ja pođem s njim. Poslije toga odmah smo pošli da potražimo »nestale« drugove. Krenuli smo istim putem otkuda smo i došli. Provlačili smo se kroz vinograde vrlo oprezno, jer se magla već bila sasvim digla. Stigli smo do mjesta sinoćnjeg položaja. Tu smo ostavili jedno odjeljenje koje je i na malom uzvišenju postavilo puškomitraljez kontrolirajući čitav teren gdje je patrola upala u zasjedu. S ostala dva odjeljenja krenuli smo pažljivo dalje k mjestu odakle nas je tukao neprijatelj iz zasjede. Očekivali smo svakog momenta mitraljeski rafal, ali od zadatka nismo odustajali. Najviše nam je smetala tišina i neizvjesnost dok se s neprijateljem ne stupi u borbeni kontakt.

Pažljivo smo kretali naprijed, motreći na jedno uzvišenje desno od puta odakle je prethodne noći tukao neprijateljski mitraljez. Prvi mi dotrča Stevo Grahovac, komandir odjeljenja koji je bio prošle noći upao u zasjedu. On mi saopći da su naišli na Manu Ralića, ali mrtvog. Rekao sam da ga ostave i da potražimo ostalu dvojicu, pa ćemo onda riješiti šta dalje raditi. Naiđe i Pero Kosanović Šnjarić i prilično drsko odbrusi: »Idite vi kuda hoćete, ali ja idem po moga mrtvog druga s kojim sam odrastao ...« To je u tom trenutku značilo odbijanje izvršenja naređenja pa sam morao postupiti i oštrije. Pero je shvatio grešku i krenuo je dalje s nama.

Pošli smo još stotinjak metara i netko od drugova naišao je na drugoga Manu, također mrtvog. Nastavili smo da tražimo i trećeg borca, jer smo odmah po ranama ove dvojice ocijenili da su ipak podlegli ranama zadobijenim u zasjedi. Čitav ovaj teren bio je pod vinogradima, pa su i pretrage bile otežane.

Neki su borci već bili malo nervozni, kao da bi više voljeli da su u sukobu s neprijateljem nego što su još uvijek u velikoj neizvjesnosti. Sunce je sve više grijalo, a nas podmukla tišina sve više mučila. Ali trećeg druga smo morali pronaći. Odjednom naiđe jedan borac iz onog odjeljenja što smo ga ostavili da nas štiti i saopći da su našli »Istranina«, kako smo mi tada zvali borce u našoj četi iz Istre i da je još živ. To nas je, i pored svega, obradovalo. Komanda voda odredila je borce koji će ponijeti mrtve, a ja sam pošao do onog odjeljenja da vidim šta se može učiniti sa živim. Sa mnom je pošao i bolničar čete.

Kada sam došao do njega, tek što je davao znake života. Samo su mu usne podrhtavale kao da želi da otvori usta. Bolničar je odmah iz čuturice počeo da ga polijeva vodom. Bio je ranjen u grudi, pocijepao je košulju sa sebe, vjerojatno dok je još bio pri svijesti i zaustavio krvarenje. To mu je spasilo život. Da su tako uradili i ova dvojica, sigurno bi ostali živi. Mane Pošmuga bio je ranjen u nogu, istina teže, jer mu je sva razmrskana ispod koljena. Mane Ralić također je bio ranjen u grudi i prema mjestu gdje smo ga pronašli, vukao se oko stotinjak metara gdje je izgubio snagu i podlegao.

Dok su borci izvlačili mrtve, grupisali su se po vinogradu više nego što su smjeli, pa ih je neprijatelj primijetio i otvorio vatru na njih. Mi smo odgovorili vatrom. Nastala je borba jer smo mrtve drugove htjeli izvući. Na uzvišenje iznad nas izbacili smo još jedan puškomitraljez. Tako smo mrtve ipak uspjeli izvući iza uzvišenja, pozadi položaja naših puškomitraljeza. Plašili smo se da neprijatelj ne prijeđe u napad, a mi smo bili slabi da im se odupremo. Zato smo ranjenog borca odmah uputili prema Štabu bataljona, a mrtve smo nešto niže, ispod ovoga uzvišenja, sahranili. Poslije toga krenuli smo u sastav bataljona, praćeni neprijateljskim granatama i mitraljeskim rafalima.

Milan Pešut

PREŽIVIO SAM STRIJELJANJE

Rat je ušao u svoju četvrtu godinu. Do slobode preostalo je svega nekoliko mjeseci. Iako je bilo očevidno da se bliži kraj propasti okupatora i njegovih slugu i da je njihovom zulumu došao kraj, oni su još više svoju nemoć iskaljivali na golorukom narodu. Sredstva i cilj nisu birali. Narod Plaščanske doline bio je tih dana svjedok čestih upada njemačkih

i ustaških jedinica. Poslije svakog takvog čina u crno se zavilo po nekoliko porodica i po koje ognjište ugasilo.

Deveti siječanj 1944. Bilo je hladno. Snijeg je zatrpao staze i putove. Narod sela Latina, navikao zlu, nije bio spokojan. Naročito ne mi članovi NOO-a. U proteklom radu stekli smo bezbrojna iskustva. Znali smo da se poslije svakog zatišja rađa još veća bura.

Što se sve dogodilo toga kobnog siječanjskog dana nisam ni danas svjestan dokraja. Nisam svjestan činjenice da sam se ponovo rodio u 42. godini svoje starosti.

Naime, narodna vlast rješavala je tada mnoge probleme od kojih su bili posebno važni osiguravanje što više hrane za jedinice NOV-e i zaštita civilnog stanovništva od ustaškog pokolja. Između ostalog, zbog toga je bilo potrebno sagraditi što više skloništa u obližnjim šikarama i šumarcima.

Cijelo prije podne moj susjed Dušan Grahovac i ja pravili smo sklonište za sklanjanje djece u slučaju neprijateljskih upada. Došlo je i podne. Prozebli i ogladnjeli, došli smo u moju kuću da se utoplimo i ručamo. Tek što smo počeli jesti, moja žena poviče: »Dane, ustaše!« Ostavili smo jelo i odmah pobjegli u polje. Nismo ni slutili da je cijelo selo opkoljeno. Naše bježanje primijetile su ustaše i dale se u potjeru za nama. Sporo smo odmicali po dubokom snijegu. Nisu pucali, htjeli su nas žive pohvatati. Ubrzo su nas sustigli. Jedino nam je preostalo da dignemo ruke. To smo i učinili. »Banditit, banditi« — vikali su »Sad ste naši. Odvest ćemo vas u štab Brace Tomljenovića, a tamo se milost ne dobiva.« Šutjeli smo. Bili smo svjesni da nam je to posljednji dan. Bilo je samo pitanje sata kada će ubice upisati u svoj izvještaj da su u borbama ubijena dva partizana.

Odveli su nas odatle u Lisac. Najednom je došlo do pucnjave. Partizani su napali listaše. Nas je preuzeo na čuvanje jedan mladi ustaša. Lagao bih, kada bih rekao da je s nama loše postupano. Dapače, pitao nas je da li kod sebe imamo kakvog materijala, koji bi nas mogao teretiti i da je bolje da ga sada odbacimo. Ja nisam imao ništa kod sebe. Dušan je imao nekoliko izvještaja i pisama koje smo dobivali i slali kao odbornici. Kako sam ja bio nepismen, to mi ih je on čitao i ostavljao kod sebe. Sada je te dokumente izvadio iz džepa, bacio ih u snijeg i zagazio. Ustaša na to nije obraćao pažnju, bar se tako nama činilo. Malo kasnije predložio nam je da bi bilo najbolje da iskoristimo tok borbe i da pobjegnemo. U tom pogledu bili smo neodlučni. Mislili smo da mü je to samo povod da puca u nas. A i razmišljali smo kamo pobjeći kada su uokolo sve ustaše.

Spustila se noć. Borba je utihnula. Ustaše su se sabirale. Neki dolaze do nas. Viču na onog mladog ustašu što nas je čuvao zašto nas nije pobio? Shvatili smo da su nam minute odbrojane. Naše slutnje su se uskoro obistinile. Čuli smo kako neki ustaški oficir izdaje naredbu jednom ustaši da nas odvede u obližnju udolinu i strijelja. Ni tada nismo bili odlučni da pokušamo bijeg. U tom razmišljanju nismo ni primijetili da se nalazimo na stratištu. Prvi hitac pogodio je Dušana u

glavu. Pao je. Drugi je bio namijenjen meni. Pomakao sam se malo u koso, tako da me je metak pogodio u vrat. Stropoštao sam se. Ustaša, misleći da nas je obojicu ubio, otišao je. Ležao sam nepomično. Bio sam svjestan da sam samo ranjen i da se moram primiriti dok ustaše ne odu. Krv me je svega oblila. Ne mogu tačno reći koliko sam tako dugo ležao. Meni se činilo da je bila cijela vječnost. Kad sam bio siguran da su ustaše otišle, pridigao sam se i teškom mukom otišao do kuće Đure Medakovića. Tu su mi ranu zavili šalom. Kad sam se ogrijao, odlučio sam se prebaciti na područje Slunja i zatražiti liječničku pomoć u nekoj partizanskoj ambulanti. Došao sam u Slunj. Tu sam previjen i upućen u bolnicu u Cvijanović Brdo. Kako rana nije bila teška, nakon 14 dana otpušten sam iz bolnice. Vratio sam se kući i dalje nastavio s radom u narodnooslobodilačkom odboru.

Dane Grahovac

U POBOČNICI DIVIZIJE

Po završenim operacijama na željezničkoj pruzi Zagreb — Sisak i okršaja sa Čerkezima poslije napada na Mraclin, povukli smo se k Vukomeričkim goricama. Tu smo se odmorili i pripremili za pokret k Zumberku. Bio sam u desnoj pobočnici divizije pri prelasku željezničke pruge prema Zagrebu. Kada smo izbili na prugu, smaknuli smo samo šine i zauzeli položaje. Na pruzi smo očekivali jedino vlak ili manje snage neprijatelja koje kontroliraju prugu. Bili smo spremni na jedno i drugo. Jedinice su prolazile i sve je bilo gotovo mirno. Kada su se prebacile i one posljednje, bataljon je napuštao položaje i povlačio se za divizijom. Negdje u selima prema Sv. Jani, dočekali su me terenski radnici. Odmah smo se upoznali. Bili smo vrlo srdačni sve do momenta kada je jedan od njih pripitao za koliko mi ljudi treba hrana. Na to sam se pitanje trgao i malo razmislio. Rekao sam: »Donesite hranu pa ću vam reći koliko mi je dosta.« Ovaj se drug s tim nije složio. Insistirao je na tome da mu ipak dam broj ljudi za koje treba donijeti hranu. Bio sam i uporan. Nisam pristao na to, već sam tražio da donese hranu i ja ću reći kada mi bude dosta. On je još jednom ponovio zahtjev, dodavši da je on član OK KPH za Zumberak. Ostao sam i dalje pri svome. Ubrzo je stigla hrana. Većinom ju je nosila omladina i poneka žena, rijetko koji muškarac. Komandirima sam naredio da svaki primi nešto više hrane i da kažu kada im je dosta. Ovo sam učinio više iz opreznosti, nego za potrebom da dobijem veću količinu hrane.

Kada se sve podmirilo, rekli smo drugu da nam više hrane nije potrebno. On se malo ljutnuo i dodao da ćemo o mome ponašanju još razgovarati. Ja sam se samo nasmijao i prihvatio njegovu prijetnju. Tako smo se i rastali. Ja sam otišao u štab bataljona da pozovem ko-

Zapisnik

održan 12./XI. 1943 u Plaškom, sa sjednice prosvjetnih radnika kotara Plaški.

Prisutni prosvjetni radnici:

Puhar Anka, Kaslavić Katica, Zlatar Ankica, Latas Danica, Gašić Nevenka, Adamčik Branka, Kraguljac Jušinka, Komadina Anka, Jurišić Dragan, Šušnjar Nikola, Horvačić Ivica, Koller Anton, Grba Đorđe, Grba Vlado.

Dnevni red:

1). Čitanje zapisnika sa prošle sjednice
2). Izvještaj o radu u školama
3). -"- -a- -"- u poljoprivrednim tečajevima
4). Raspored rad za školsko polugodište
5). Razno. —

— . —

1). Primjedbe na zapisnik
2). Polazak je najbolji u Plaškom u koji je održan 5 dana kao je dalje, prije nego započinjemo sa drugim nastavnim predmetom. —
Polazak u najbolji u Lapcu je dobar. Nastavnica se trudi da se pitko pripremi za red i čistoću pri radu. —
Polazak u najbolji u Plaškom Brezi je vrlo dobar.
Rad u školi Janja Gora II. dio je obustavljen za nekoliko dana, zbog prostornih teškoća, čim se radom dovrše, nastava će otpočeti. — Broj polaznika se povećao, pa je velika poteškoća u radu, budući učenici nemaju na raspolaganju materijala.
Polazak u najbolji u školi kod Janja Gora II. dio je dobar. Nastavnik izvještava, da mu je premalena prostorija i traži da se smiješ pregrada i proširi prostorija, kao i na red i čistoću više pripazi.
Nastavnica je kod Latina II. dio nije mogla prisustvovati: sastanku zbog obuće, ali je poslala pismeni izvještaj iz kojeg se vidi da je rad dosta otežan zbog nedostatka školskog materijala. — Polazak u najbolji u školi Latin I. dio je dobar, samo rad smeta, što na školskoj peći nema prozračnik, otvorka

ga se radi pisme na puče fovorjene radite.

Polaske i uspjehe u školi kreće dak je dobar.

Jakoster polazak u školi Kunić I. dio je dobar.

U Kunić I. dio postavljena je drugarica Jovanka Čiča. Rad je otpočela 8. XII.

Polazak u školi Jasenica se svakim danom povećava.

Otvorena je škola u Trnjevku - (Jančićevo) i postavljena za učiteljicu Rade Bora šesti učenik grad. škole.

Predviđeno je da se otvore još 3 škole.

3) Analfabetski tečaj u Blatkom potkumu je sa radom obustavljen pošto nije prijavljen, i rad će otpočeti, čim se prijave.

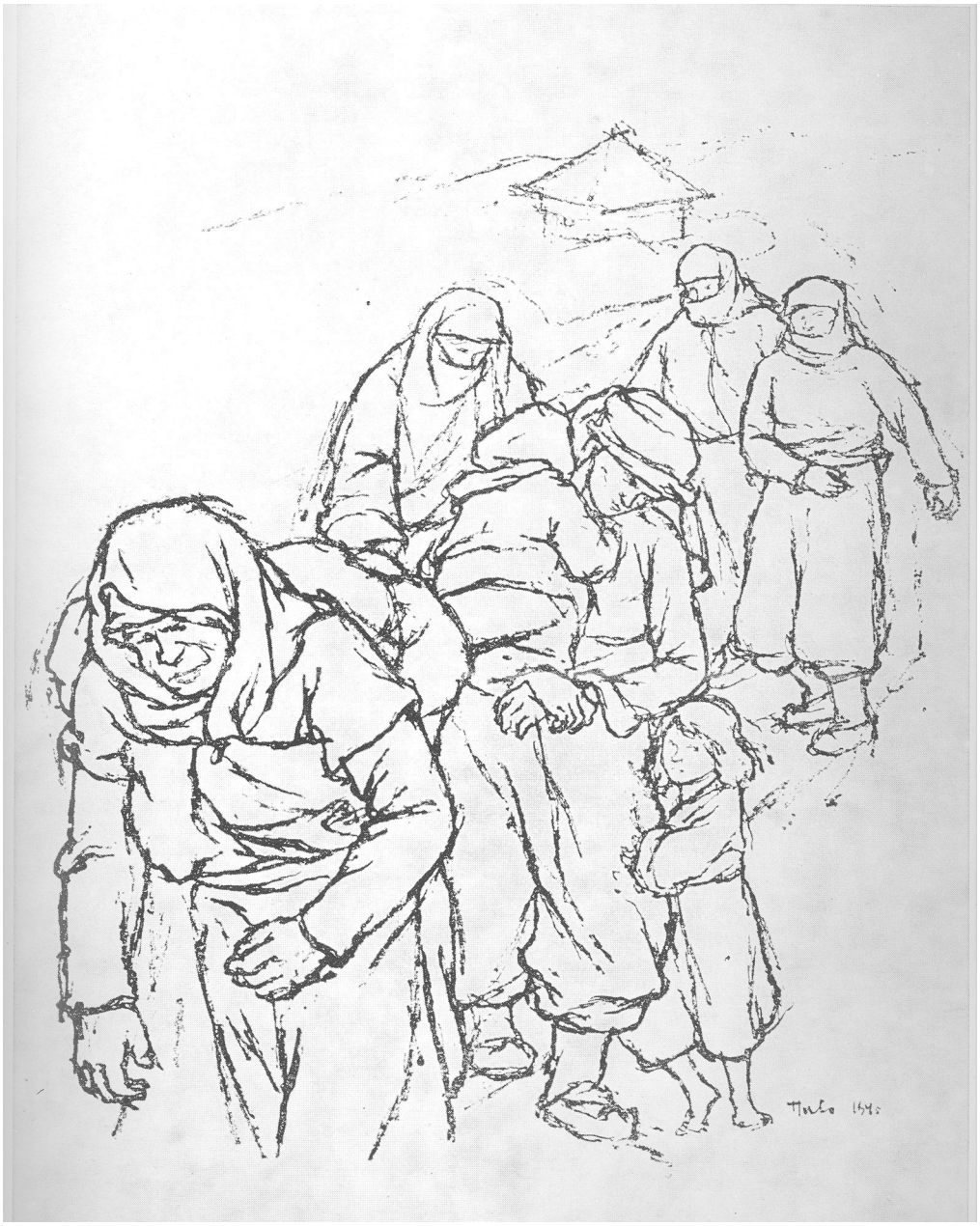
Polazak u tečaj u Zapolju je slab, zbog pomanjkanja svjetla i odjeće i zbog nevremenskih prilika. Treba ga povesti jaču propagandu od strane kult. prosvjetnih odbora. - Tečaj u Klarićevu je dobar. Od 2 otvorena postavljen je 6 i 1 je pozvan u vojsku, sada polazi redovno 5. - Tečaj u Janjoj Gori II. dio je dobar, samo je nejasan broj prijavljenih u vojsku. - Analfabetski tečaj u Janjoj Gori I. dio radi dobro. - U Jasenici je tečaj otpočeo sa 10 polaznika.

U Blatini je postavljena za učiteljicu Branka Adamić budući da Lavo, bivši najstariji, ta radom do daljnjega nije počeo, dok se ne javi najmanji radni obveznik građanin.

4) Protiv nas je raspoređeno građanstvo za budućih 15 dana.

Zaključeno i podpisano.

Za prosvjetu:
J. Rihar

SAVA KOSANOVIĆ O NAŠOJ BORBI

Povodom 25-godišnjice ujedinjenja Jugoslavije održan je u New Yorku miting Srba, Hrvata i Slovenaca, na kome je govorio bivši ministar Sava Kosanović. On je podvukao veliki značaj stvaranja Nacionalnog komiteta oslobođenja u svojstvu Privremene vlade u Jugoslaviji, jer da je to logična posljedica borbe naših naroda u toku posljednje dvije i po godine. Govoreći o borbenom jedinstvu našeg naroda, Kosanović je rekao slijedeće: „Kao odgovor na pokušaj hitlerovaca i domaćih fašista da unesu rascjep u narodnim redovima Jugoslavije, Srbi, Hrvati i Slovenci stvorili su takovo jedinstvo, kakvo još nikad nije bilo postignuto. Čak kad ne bi bilo drugog razloga osim toga — veli Kosanović — trebalo bi potpuno opravdati maksimalnu pomoć cjelokupnog čovječanstva takvim junačkim naporima Jugoslavena. Naši neprijatelji, u koje se nažalost ubrajaju i službeni jugoslavenski propagandisti, pokušali su uvjeriti svijet, da je nemoguće ujediniti Srbe i Hrvate, jer je to jedinstvo tobože razrušeno jednom za uvijek. Ali, kaže dalje Kosanović — NOV i Patizanski borci dokazali su svojom borbom, da su te tvrdnje lažne.

Govoreći o Privremenoj vladi u Jugoslaviji, Kosanović je rekao: „Vlada Tita, Ribara i Smodlake, oslanjajući se na veliki pokret naroda i vojske, dokazala je, da nikakvi zločini, nikakav teror i nikakve pogreške ne mogu uništiti iskovano jedinstvo, jer za Srbe, Hrvate i Slovence ne postoji ni srpski ni hrvatski problem. Oni ne pitaju više pripada li čovjek katoličkoj ili pravoslavnoj crkvi, oni samo pitaju, učestvuje li on u Partizanskom pokretu. Svako, komu je draga Jugoslavija — Jugoslavija demokratska i slobodna, koja brani osjećaje i dostojanstvo, svi, koji žele uništenje fašizma i jedinstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, moraju zauzeti svoje mjesto u redovima Partizana — naglasio je na kraju svog govora Sava Kosanović.

OMLADINA PLAŠKOG RADI

Izgradnja bajti našem narodu zadatak je svih,a naročito omladine.Kao u cijelom našem Okrugu,tako i u Plaškom treba mnogim porodicama podignuti krov nad glavom. Iako neprijatelj stalno upada, odvozi građu, koju junačka omladina Plaškog dovozi, ne mogu oni omladini ubiti volju za daljnji rad.

Naročito je omladina aktivna u Podhumu. Tako Milka Egić uz pomoć ostalih omladinki izgradila je za 5 dana bajtu.

I njihovi pioniri su aktivni.Oni u šumi sijeku pruće i grade kukuruzane.

Tako se omladina Plaškog sprema za svoj Kongres.

Puhar Ljuba učiteljica u Plaškom, Fermar Vojko učitelj
Zaptu, Tecumpan Mara učiteljica u Plavči, Skerupan Marija
učiteljica u Rezeu, Latas Danica učiteljica u Tuku, Banjerac
Dane učitelj u Donja Jorí, Novoselec Darinka učiteljica
u Modrčaku.

Otvara sjednicu drug Đuro Malbeša te predlaže
slijedeći dnevni red koji se jednoglasno prihvaća:

Dnevni red:

1) Čitanje i davanje direktiva učiteljima 3) Pitanje stana i prehrane učitelja
2) Otvaranje škola i smještaj nastavnika 4) Dnevni red za idući konferen
5) Razno—

Prisutni su saslušali i tražili objašnjenja o onome što im nije
bilo jasno. Drug Kukuj, kao i drugarica Komadina pročitali su
i zajednički pretresli direktive o školi i nastavnicima koje su
posljednje stigle iz Okružnog. Poslije toga prešlo se na
otvaranje škola i smještaj nastavnika.
Skrenula se pažnja da svaki nastavnik u dogovoru
s drugom Malbešom, drugaricom Komadinom i općinskim
NOO izvrše što prije popravak i krečenje školskih prostorija
i da se izvrši raspodjela škol. namještaja.
Gore navedeni poslovi posvršavati će se za nekoliko dana
i zaključeno je da će sve škole kotara Plaški otpočeti
radom na 15-X- o.g.
Slijedeća konferencija zakazana je na 13-X- u predvečerje

Okrajni Komite
Komunistične Partije Slovenije
Kranj
dne 17.5.1946

Šaljemo vam [illegible] mesečno poročilo za [illegible]
poročilo [illegible]

Politično delo:

Održano partijskih [illegible]	19
Održano partijskih [illegible]	9
Održano [illegible]	560
Krog koje je [illegible]	7
Održano masovnih [illegible]	6.550
Krog koje je [illegible]	2
Održano Ant-ofenzivnih [illegible]	11
Povraćeno [illegible]	1
" " jetnika	20
Novo mobilizirano [illegible]	4
" " [illegible]	

Organizaciono:

Održano partijskih [illegible]	11
" " [illegible]	6
" " [illegible]	2
Usposobljeno drugova za KP	
Održano prosvjetnih partijskih	4
" partijskih simpatizera	3
" partijskih kandidata	1

Agit. - propaganda:

Izpirano parola	8
Pročitano „Napred" na dan	650
" „Vjesnik" na dan	143
Usmeni novina održano	1, 80 dan
Dopisa poslano	1
Poslano na neoslobođeni teritorij:	
„Napred"	5 kom.
Vjesnika	4 kom.

/.

Poljaru Novoselu ... 15 kam.
Pisane odluke IV zasjedanja ... na dan ... 100.

N O O -
Održano radnih ... 9.
" plenuma ... 3.
" radnih ... 2.
" Konferencije ... 2.
" ... 14.
Održano radnih ... 25.
Napravljeno ... 1.
Ovrnuto ... 22.
" kaz. ... 13.
U radu bilo
Rezultati ... 2 para
Prekovano ... 1 konj
Potkovano ... 27
Popravljeno ... 31. kam
Trapova kosaca, srčanica, viljuca, ... 14.
Kukica ... 41.
Gvozdjeno kinja za kola ...
Popravljeno kola ... 1
U radu bilo

A.F.K.
Održano radnih ... 5
Održano radnih ... 1
Održano radnih ... 40.
Pisane odluke IV zasjedanja ... na dan ... 10.
Opšteno fari kapa ... 1 par
Dane pojedinih bolnica

Omladina
Održano radnih ... 10.
" " zasjedanja ... 1.
Održano radnih ... 4
Održano radnih ... 3. sa 120 ...

SF — SV

Predsjednik Omladine
Vojin

Zavedeni, borite amnestiju!

15 dana [illegible] poslijednji dan Titove amnestije, već je vrlo blizu, kao što je blizu i čas kada će naši borci zajedno sa braćom Crvenarmejcima potpuno očistiti našu zemlju od fašističkih razbojnika i njihovih pomagača.

Brzo odmiču sudbonosni dani u kojima zavedeni sinovi našeg naroda još mogu da izađu na pravi i spasonosan put da stupe u redove slavne Titove armije.

Zavedeni sinovi našeg kotara, Hrvati iz Saborskog i drugih sela i Srbi iz Jesenica ovih će dana odlučiti svojom sudbinom: ILI ĆE SKORO, POTPUNO OSLOBOĐENJE NAŠEG KRAJA I ČITAVE NAŠE ZEMLJE DOČEKATI VEDRA ČELA KAO BORCI POBJEDNIČKE NARODNE ARMIJE, ILI ĆE DIJELITI SUDBINU SA ZLIKOVCIMA, BRAĆOM TOMIĆNOVIĆEM, NJKOLOM VUKOVIĆEM, MARKOM ANTOLIĆEM, JOSOM KOJOM, ĐUROM VIDAKOVIĆEM, STEVOM JABUČAROM, NIKOLOM MOMČILOVIĆEM I DRUGIM.

Majke, žene i sestre !

3.500 ubijenih i 2.500 zarobljenih neprijateljskih vojnika u Kninu, 115 u Drežniku, dokazi su ogromne snage sil no naoružane Narodno-oslobodilačke vojske. Uskoro će ova snaga oručiti na Gospić, Otočac, Ogulin i druga gnijezda okupatora i tada će uz tisuće smrdećih lešina ležati i lešine mnogih vaših zavedenih sinova, braće i muževa, ako za vremena ne napuste te ćudne logore smrti.

Ne dozvolite da vam vaši najmilniji dožive takovu sudbinu, ne dozvolite da oni -ako prežive nalet naših jedinica - sjede na ustaškoj klupi zajedno sa kolčima nedužne djece u Plaškom i okolici.

Šaljite svoje sinove, braću i muževe koji su povodom amnestije napustili neprijateljske redove, da se odmah prijave našim vojnim ili civilnim vlastima, JER ĆE TEK ONDA BITI AMNESTIRANI, TEK ONDA, KADA SVOJIM ORUŽJEM POČNU TUĆI NEPRIJATELJA NAŠE DOMOVINE, NAROD ĆE IM OPROSTITI ZA DOSADAŠNJE POGREŠKE.

Zavedeni vojnici u taboru neprijatelja !

Ne zaboravite dajjoš ima samo 20 dana do posljednjeg roka amnestije, a Nijemci će rastojati, naročito u zadnje dane da onemoguće napuštanje njihovih garnizona.

Od vaše sadašnje odluke ovisi vaša sudbina.

U vašem je interesu, u interesu je vaših najmilijih da napustite put sramote, izdaje vlastitog naroda i konačno put sigurne smrti na strani okupatora i pođete zajedno sa čitavim našim narodom putem borbe, slave i pobjede.

Kotarski odbor
JNOF-a
Plaški

24.XII.1944.

J

mandire četa i pripremim se za rušenje pruge prema Jastrebarskom, a zatim da produžim put za Petrovinu gdje sam trebao prenoćiti i organizirati obezbjeđenje od Jastrebarskog. Dobio sam i vodiča kojeg mi je dodijelio štab brigade preko organa NOP-a s ovoga terena. Jedan sat poslije smrkavanja krenuli smo k pruzi čitavim bataljonom. Obezbjeđivanje sam dao prema Jastrebarskom i Zagrebu, a jednom četom i ekipom za rušenje pruge izbio sam na prugu. Rastojanja su bila mala. Zašli smo u neke šume i tu »zalutali«. Vodič se nije snašao, ili nas je namjerno pogrešno vodio i odvraćao od pruge. Priprijetio sam mu pištoljem. Malo se uplašio i na kraju se ipak »snašao«. Izbili smo na prugu, razmontirali i prevrnuli nekoliko blokova šina, slično kao što smo radili na ličkoj pruzi, samo je ovdje bilo teže. Nije bilo onakvih nasipa pa se morao svaki blok dizati niti smo imali radne snage pa smo to morali sve sami raditi. Gotovo čitava četa je bila angažirana na ovome zadatku. Sa susjednih stanica je neprijatelj otvarao vatru na naša obezbjeđenja, ali se nije kretao. Mi nismo odgovarali vatrom. Kada je zadatak bio izvršen, povlačili smo se iznad Jastrebarskog k Petrovini. Za toliko sam uspio da se i po karti orijentiram, ali nisam znao putove.

Kada smo stigli u Petrovinu, postavio sam obezbjeđenje prema Jastrebarskom i dao zadatak da se kontrolira cesta prema Novakima. Duća Grba, moj zamjenik, odmah je legao u krevet. Bio je umoran i odmah je zaspao. Ja sam pošao u čete da obiđem obezbjeđenja i da vidim kako su se borci smjestili. Sve je bilo mirno. Čuo sam poneki lavež pasa u selu, ali sam smatrao da to laju na borce.

Obišao sam i četu na predstraži. Kada sam se uvjerio da je sve u redu, pošao sam u štab bataljona da malo prilegnem. Nisam se raspremao. Skinuo sam samo opasač i torbu. Cipele sam razvezao da mi se noge malo odmore, ali nisam mogao izdržati pa sam i njih skinuo. Zatim sam i ja zaspao. Bio sam u dubokom snu, kad odjednom čujem strašnu pucnjavu kod druge i mitraljeske čete. Skočio sam i počeo osmatrati. Kod čete na predstraži pucnjava se nije čula. Naši su se povlačili prema Plješevici. Uputio sam se za njima. Naišao sam na mitraljesku četu, ali šta je vrijedilo. Teren ne poznam, a pomiješali smo se s neprijateljem. Odjednom se pred nama pojavi i Nikola Šolaja s mitraljezom, ali bez postolja. Ostalo mu je tamo gdje je spavao.

Ovaj prepad je kratko trajao. Pucnjave je ubrzo nestalo. Organizirali smo odbranu na prvom uzvišenju i tu se zadržali dok nije svanulo. U zoru je već počelo okupljanje bataljona. Poslao sam patrolu k četi koja je bila na predstraži. Ona je najbolje prošla. Ubrzo su sustigle i neke jedinice brigade. Mislim da je to bio 4. bataljon jer se tu pojavio Cvijan Sudar, a on je bio komandant toga bataljona. Bataljon se počeo prikupljati. Kada je bilo sve gotovo, čitav štab moga bataljona pozvan je na odgovornost. Kad sam tamo došao, bio je tamo i onaj drug što me je tražio brojno stanje bataljona. Čim me je vidio uzviknuo je: »To je onaj što ne da brojno stanje svojih partizana.« Pored svega bio sam sasvim miran. Znam da sam sve preduzeo, ali i pored toga doživio sam

iznenađenje. Utvrdili smo da su ustaše prije nas stigle u Petrovinu i tu se skrili dok smo mi pospali. Bilo ih je više od stotine. To nam je kasnije rekao jedan borac, Istranin, jer se on zavukao pod neki mostić i sve ih posmatrao kada su se povlačili.

Đuro Pešut Alin

U ZAVRŠNIM BORBAMA ZA OSLOBOĐENJE ZEMLJE

Marta 1945. godine 8. divizija nalazila se na prostoru Ličko Petrovo Selo — Vaganac — Gornji i Donji Baljevac pripremajući se za napad na Bihać.

Prvi i Četvrti bataljon 3. Plaščanske brigade dobili su zadatak da zauzmu selo Vedro Polje i u njemu likvidiraju Nijemce koji su bili predstraža Bihaća. U sklopu ovog zadatka komandant 4. bataljona Dušan Bogdanović izdao je naređenje komandiru 2. čete Urošu Medakoviću da napad izvrši bočno, naglasivši da od ove čete zavisi u mnogome i uspjeh ostalih snaga. Nakon kraće, ali žestoke borbe 22. marta četa je uspjela da upadne u ovo uporište, gdje se posebno istakao puškomitraljezac Dragan Košić Sarajac, koji se prvi prebacio preko žičane prepreke. Nekako u isto vrijeme i ostale su snage izvršile juriš pa je ovo uporište brzo savladano. Na našem dijelu upada zarobljeno je 19 vojnika, a ubijeno 20; zaplijenjeno je 21 puška, 30 bombi i nekoliko pištolja*» par konja i kompletna vojna kuhinja. Na našoj strani teško je ranjen komandir 1. čete, 1. bataljona Đuro Dragić iz Jezera.

U toku 23. marta naša Plaščanska brigada učestvovala je zajedno s Muslimanskom brigadom u borbama protiv Nijemaca u Zavalju. Dvadeset četvrtog marta sve snage 8. divizije krenule su u napad na Bihać pravcem Gornji i Donji Baljevac — Vedro Polje — Zavalje. U ovom pokretu našao se i naš 4. bataljon 3. Plaščanske brigade koji je krenuo iz reona Vedrog Polja i napadao pravcem Križa. Prvog dana borbe naše jedinice probile su prednju liniju neprijateljske odbrane i produžile napad na grad. Neprijatelj je u napuštanju predgrađa Bihaća digao u zrak sve svoje magazine s municijom pa se dimna zavjesa diže nekoliko stotina metara uvis.

Četvrti bataljon munjevitom brzinom goni neprijatelja u grad sve do rukavca Une. Njegove 2. i 3. četa uspijevaju da se prebace preko rukavca Une, ali poslije jednog sata žestoke borbe neprijatelj uspijeva da ih odbaci natrag. Tada su ranjeni komandir i komesar 3. čete Dragan Topić i Milan Pešut Smrdalj.

U toku noći 24/25. marta nastavljene su borbe u gradu. Za vrijeme tih borbi 2. četa pod komandom Uroša Medakovića zarobila je njemačku vojnu muziku, koja je dobro poslužila kasnije za praćenje 8. udarne divizije na maršu u Istru.

U toku 25. marta izvučena je iz borbi u Bihaću naša 3. Plaščanska brigada radi hitnog upućivanja u pravcu Slunja gdje su prodrle nove njemačko-ustaške snage iz Karlovca s namjerom da pomognu opkoljenom u garnizonu u Bihaću. U maršu na novi zadatak na 4. bataljon 3. Plaščanske brigade sručila se ispred Vedrog Polja kiša artiljerijskih i minobacačkih granata. Tu nam je poginulo nekoliko boraca 2. čete i teže ranjen Nikola Šušnjar Šnajdar iz Janje Gore, koji je poslije umro u bolnici 4. korpusa.

Hitajući prema Slunju, zanoćili smo u Vagancu i sutradan produžili prema Rakovici. S njemačko-ustaškim snagama, koje su nadirale iz Slunja prema Bihaću, prihvatili smo borbu 26. i 27. marta u reonu komunikacije Močila — izvor Slušnice — Slunj. U desetsatnom okršaju bataljon je imao nekoliko poginulih boraca i rukovodilaca. Tada su poginuli i komandir 1. čete Nikola Tomašević iz Korduna i politički komesar iste čete Mićo šušnjar Vrška iz Janje Gore. Istog dana, tj. 27. marta 2. četa pod komandom Uroša Medakovića napadala je ustaše na koti iznad izvora Slušnice dok su ostale snage brigade napadale neprijatelja u tom reonu, posebno na kotu Melnice. Borba je bila kratka, ali vrlo žestoka. Pod pritiskom 2. čete ustaše su napustile položaj iznad izvora Slušnice i povukle se u pravcu Slunja. Toga dana su Nijemci i ustaše u povlačenju izvršile juriš na cesti između Močila i Slunja na naše tenkove i zapalili četiri, ali su se posade uspjele izvući.

Poslije ovih okršaja naš 4. bataljon, kao i cijela 3. plaščanska brigada učestvuju u žestokim borbama u reonu Primišlja s istim njemačko--ustaškim snagama koje su potiskivane ka Karlovcu. Posebno su vođene žestoke borbe za Kobilju Glavu, Božića Glavicu i kod Raletine. Po završetku ovih borbi naš 4. bataljon povučen je u Tobolić na odmor.

Dvadeset petog aprila 1945. u zaselku Čačići kod Zbjega rasformirana je 3. plaščanska brigada, a njen broj 3 dobila je Muslimanska brigada. Ovom prilikom većina boraca i rukovodilaca rodom iz Plaščanske doline i okoline otišla je za popunu 3. bataljona, 2. brigade, a manji dio u 1. brigadu 8. divizije. Tada je naš 4. bataljon ušao kompletan u 2. brigadu kao njen 3. bataljon.

Poslije ovog preformiranja brigade su znatno ojačane kako u ljudstvu, tako i u naoružanju. Moral boraca i rukovodilaca bio je na velikoj visini, posebno poslije oslobođenja Bihaća, Slunja i Primišlja. Sada je nastalo gonjenje neprijatelja s Korduna i Banije u pravcu Karlovca i Zagreba koje su vršile druge jedinice JA.

U tom završnom pohodu 28. aprila 8. udarna divizija iz reona Primišlja krenula je u pravcu Istre sa zadatkom da spriječi povlačenje Nijemaca prema Austriji. Marširali smo ubrzano pravcem Ogulin — Vrbovsko — Sent Peter.

Po pristizanju Divizije na teritoriju Ilirske Bistrice naš 3. bataljon 2. brigade zauzeo je položaj na padinama kote 791 između Ilirske Bistrice i Sent Petra. Toga dana nije došlo do borbe pošto je neprijatelj vršio pregrupaciju svojih jedinica.

Četvrtog maja 3. bataljon dobio je zadatak da prijeđe rijeku Bistricu i spriječi prodor neprijateljskih snaga iz sela Topolac koje su namjeravale da ugroze desni bok i leđa 8. udarne divizije. Odmah po prelasku Bistrice otpočela je žestoka borba, a između 9 i 10 sati došlo je i do borbe prsa u prsa. Neprijatelj je uz podršku tenkova odbio juriš našeg bataljona. Tu su nam poginuli komandir 2. čete Ilić s Korduna i borci — Mirko Kosanović iz Latina i Dušan Kosanović iz Janje Gore.

Kako je neprijatelj bio znatno nadmoćniji od našeg bataljona, kako u ljudstvu tako i u naoružanju, bili smo prinuđeni da se u toku noći povučemo natrag preko Bistrice u sastav brigade.

Petog maja 3. bataljon zauzima položaj na obali Bistrice prema selu Topolac. Ubrzo je neprijatelj uspio da preko rijeke prebaci specijalnu desetinu vojnika (trup) koji su za vrijeme ručka iznenadili našu 1. četu i oteli joj 1 puškomitraljez. Poslije kraće borbe ipak se uspjelo zarobiti ovaj trup, povratiti naš puškomitraljez i oteti još četiri njihova.

Šestog maja neprijatelj vrši pritisak na naše jedinice u cilju prodora u Sent Peter. Tu dolazi do velike borbe prsa u prsa. Naše jedinice u jakom naletu uspijevaju da vrate neprijatelja u Ilirsku Bistricu.

Ponovno su nastale žestoke borbe u predgrađu Ilirske Bistrice. Komandir 3. čete Uroš Medaković dobio je zadatak od zamjenika komandanta 3. bataljona Spase Vukelića da napadne neprijatelja u predgrađu Ilirska Bistrica — željeznička stanica.

Četa je, podržana od naših tenkova, izvršila svoj zadatak. U borbi se posebno istakao komandir 1. voda Dušan Popović koji je izvršio juriš na neprijatelja u reonu željezničke stanice i prisilio ga da napusti ovo uporište, ostavljajući sve svoje poginule i ranjene vojnike. Po osvajanju ovog uporišta, u toku noći otpočeli su novi pregovori između naših i neprijateljskih komandi u kojima su konačno prihvaćeni naši uslovi o predaji.

Tom prilikom, 7. maja 1945. 8. udarnoj diviziji predalo se oko 24000 njemačkih vojnika i oficira sa cjelokupnom ratnom tehnikom.

Uroš Medaković

ORGANIZACIJA I DJELOVANJE NOO-a U PLAŠČANSKOJ DOLINI I OKOLINI (februar 1944 — april 1945)

Period od februara 1944. do marta 1945. godine jedan je od najtežih u Plaščanskoj dolini i okolini za vrijeme čitavog toka NOR-a, ispunjen nizom izuzetnih teškoća koje su se morale savladavati ulaganjem krajnjih napora svakog aktiviste NOP-a i stanovnika ovog kraja. Te teškoće nisu bile u organizaciji NOO-a i uopće NOP-a, već u spasavanju naroda ispred žestokih nasrtaja neprijatelja i osiguranju najminimalnijih uslova za život stanovnika.

Od momenta prodora njemačko-ustaških snaga krajem januara 1944. pa sve do njihovog povlačenja početkom aprila 1945. godine Plaščanska dolina predstavljala je poligon vrlo čestih i vrlo žestokih okršaja između neprijatelja i snaga NOV. U tom periodu Plaščanska dolina, iako je bila sastavni dio oslobođene teritorije, u suštini je više ličila na poluoslobođeni kraj. Njemačko-ustaškim snagama polazilo je za rukom da u nekoliko navrata potisnu jedinice NOV-e i ovladaju Plaščanskom dolinom, gdje su se zadržavale od jednog do više dana, zavisno od mogućnosti partizanskih jedinica da ih prisile na povlačenje u Ogulin i bližu okolicu. Od većih prodora posebno su teži bili u toku februara, marta i decembra 1944. te u februaru 1945. godine. Uporedo s upadima većih njemačko-ustaških snaga, kada su uspjevale da privremeno okupiraju ovaj kraj, u ovom periodu bilo je na desetine manjih i većih ispada neprijatelja u Plaščansku dolinu iz nekoliko pravaca — od Ogulina,, iz Dabra i od Plitvičkih jezera, kojom prilikom je uspijevao da zahvati djelimično neke krajeve Plaščanske doline. Prilikom svih ovih napada neprijatelj je vršio žestoki teror na stanovništvo sračunat uglavnom na njegovo potpuno uništenje kao i njegove imovine.

Pored teškoća izazvanih čestim upadima njemačko-ustaških snaga, u ovom periodu iskrsle su i nove teškoće u savladavanju četničke opasnosti. Iako je s uspješnim završetkom mobilizacije izgledalo da je četnička opasnost gotovo u potpunosti likvidirana, tokom prvih mjeseci 1944. godine, osjetilo se da četničke snage ne miruju, upravo djeluju zakulisno i novim metodama. Najizrazitiji vid prvih mjeseci ove godine toga dje-

lovanja ispoljio se u pojačanom dezerterstvu boraca iz brigada i iz Plaščanskog partizanskog odreda, od kojih je jedan manji dio prebjegao na stranu neprijatelja. Završni dio te i slične djelatnosti uslijedio je polovinom maja kada su pomoćnik komesara Grupe odreda 4. korpusa Stevo Kosanović Jabučar i smijenjeni komandant i komesar Plaščanskog partizanskog odreda Đuro Šumonja i Milan Basta izvršili puč u Plaščanskom partizanskom odredu, pokušavši da njega i druge jedinice prevedu na stranu neprijatelja.

Slično ovim snagama tokom čitavog ovog perioda posebnu teškoću u razvitku NOP-a i organizaciji organa narodne vlasti u selima nastanjenim hrvatskim življem predstavljali su pristalice Mačeka. Njihova propagandna djelatnost uglavnom se svodila na onemogućavanje mobilizacije u redove NOV, a za mobilizaciju u domobranske jedinice. Isto tako djelovali su u pravcu onemogućavanja stvaranja organa narodne vlasti, kao i svih antifašističkih organizacija.

Iako su NOO-i za čitav ovaj perjod imali jasno razrađene planove djelovanja, vrlo često su morali odstupati od njihovog izvršenja i staviti težište na one koji su izvirali iz date situacije. Otuda je vrlo teško odrediti gdje su, kada i na kom poslu više se angažirali NOO-i i postigli najveće rezultate. Pa ipak, ako bi se stepenovalo, najviše napora a i rezultata dato je i postignuto u spašavanju stanovništva ispred njemačko-ustaških nasrtaja. Određenije rečeno, svi poslovi koje su obavljali NOO-i u ovom periodu upravo praćeni su tim angažiranjem. Znatan dio ovog perioda stanovništvo je provelo u zbjegovima. Tako su dobro zapamćeni zbjegovi od druge polovine januara do skoro kraja marta, zatim po više dana u vremenu od septembra do decembra 1944.* godine pa opet dobro zapamćeni tokom februara i početkom marta 1945. godine. Pored ovih dobro poznatih zbjegova gdje su se sklanjali stanovnici najvećeg dijela Plaščanske doline i okoline, bilo je više od dvadesetak sklanjanja po dan — dva ili više s cijelog područja ili pak iz njegovih pojedinih dijelova. U svim tim slučajevima NOO-i su ulagali maksimalne napore da se stanovništvo na vrijeme skloni, očuva i ishrani. Također su činjeni ogromni napori u sklanjanju stoke, živežnih namirnica i ratnog materijala kojeg je na ovom području uvijek bilo dosta zbog izvođenja većih operacija. Otuda je i u čitavom periodu bio stalno prisutan zadatak izgradnje skloništa, zemunica i tome slično. U nemogućnosti da se brojno utvrde napori NOO-a i stanovništva u tom pogledu dovoljno je naglasiti da su svi zajedno učinili sve što je u njihovoj moći da se što više naroda i njegovih materijalnih sredstava spasi. Na tom poslu izgubilo je živote desetak članova NOO-a, a toliko i aktivista iz antifašističkih organizacija. Pored njih palo je preko 200 žena i djece, najviše uhvaćenih u bjekstvu ili iznenađenih brzim upadom kad su se pripremali za to.

Kao i u prethodnom i u ovom periodu obaveze NOO-a prema jedinicama NOV ostale su gotovo iste, a neke su i pojačane. I u ovom periodu u Plaščanskoj dolini i okolini nalazile su se znatne snage NOV i pozadinske ustanove, najčešće jedna do dvije brigade iz 8. divizije,

Plaščanski partizanski odred do kraja jula 1944, Komanda mjesta. Plaški, nekoliko vojnih radionica i stražarska četa. Ishrana ovih snaga najvećim dijelom padala je na teret mjesnog stanovništva. Za razliku od ranijih perioda u toku ove i naredne godine Plaščanska dolina i okolina nije mogla da u potpunosti zadovolji potrebe vojske jer je ekonomski znatnim dijelom uništena. Čak što više pojavile su se znatne potrebe za nabavkom živežnih namirnica sa strane da bi se prehranilo domaće stanovništvo. Uz pomenute obaveze NOO-i su i dalje snabdijevali partizanske bolnice osnovnim potrebama.

Ne mali zadatak imali su NOO-i u likvidaciji pojave dezerterstva iz jedinica NOV. Mada je ovo u osnovi bio zadatak samih jedinica, Komande mjesta i stražarske čete u likvidaciji dezerterstva veliku pomoć učinili su NOO-i. Od same pojave krajem januara pa sve do u kasno ljeto 1944. godine, kada je ova pojava u osnovi likvidirana, NOO-i su bili neprekidno angažirani na pronalaženju dezertera i njihovom upućivanju u jedinice. Radeći na tom zadatku NOO-i su rješavali neke materijalne probleme koji su bili jedan od uzročnika dezerterstvu. Tako su se na primjer NOO-i više angažirali u pomoći porodicama čiji su očevi bili u partizanskim jedinicama ili su pak neke, gdje se za to ukazivala izuzetna potreba, zadržavali u svojim radionicama, pa su tako radili istovremeno za potrebe vojske i ispomagali svoje porodice. U likvidaciji pojave dezerterstva značajno je napomenuti i to da su u ovom periodu NOO-i bili toliko osposobljeni da su u tom pogledu, a i u drugim poslovima, uspješno vršili koordinaciju i mobilizaciju svih antifašističkih organizacija da zajednički usredsrede sve svoje snage na taj, odnosno druge zadatke.

U ovom perodu, između ostalih, postojala su još dva zadatka čije je izvršavanje zahtijevalo izuzetne napore kako NOO-a tako i čitavog stanovništva. To su bili: sjetva, žetva i sklanjanje živežnih namirnica, kao i osiguranje prehrane stoke, te borba protiv pojave tifusa.

Epidemija tifusa uglavnom je zahvatala ovo područje u dva navrata —• u proljeće i ljeto 1944. i u proljeće 1945. godine. Iako su opći uslovi života bili znatno teži nego u 1943. godini, zahvaljujući stečenom iskustvu iz te godine kao i maksimalnom angažiranju priučenih zdravstvenih radnika, epidemija tifusa uspješnije je savladavana i bilo je manje smrtnih slučajeva.

U privrednoj djelatnosti NOO-a ovdje ćemo samo iznijeti neke rezultate koji daju približnu sliku angažiranja NOO-a i stanovništva na tom polju.

U pripremi žetve KNO Plaški izradio je detaljan plan angažiranja stanovništva i materijalnih sredstava kako bi se ona što bolje i prije završila. Tako na primjer u planu tog odbora od 30. juna stoji da treba dovesti u ispravnost 4 motorne vršalice, 8 ručnih vršalica, dovršiti pilanu u Jezeru, postaviti krovnu konstrukciju na pilani u vrelu Dretulje, nabaviti i popraviti 30 kosa i 300 srpova. Kako je na žetvi radio općinski NOO Podhum, vidi se iz njegovog izvještaja od 24. jula. Između ostalog tu se kaže da su organizirali radnu ekipu od 19 ljudi, uglavnom onih

koji nisu sposobni za vojsku, koja je osposobila 10 zaprega, izradila 54 kosišta, 38 grabalja i 63 vile (rogulje). Organizirano je 190 kopača za okopavanje kukuruza, a za žetvu ječma 63 žetelice, za kosidbu trave i žita 250 kosaca i 150 sakupljača. Opravljene su 3 vršalice, nabavljeno i popravljeno 182 srpa i nabavljeno 30 kosa, a u sopstvenim radionicama izrađeno je 30 klepaca za kose. Također je u ovom periodu usječena i prirađena građa za 22 bajte. Prema sačuvanom izvještaju općinskog NOO-a Kunić iz istog perioda izlazi da su na tom području nabavili 77 srpova, nabavili ili popravili 32 kose, opravili jednu ručnu i dvije motorne vršalice i sagradili jedan novi mlin. Također su nabavili građu za osposobljavanje za rad pilane u vrelu Dretulje, osposobili 7 zaprega i izradili 20 klepaca za kose. Organizirano je 90 kopača za okopavanje kukuruza, 20 žetelica za ječam i 70 kosaca. Na području općine Plaški, prema ovom izvještaju, nabavljeno je i popravljeno 59 srpova, organizirano 134 kosca i 250 skupljača, dok je na žetvi ječma angažirano 50 žetelica a u okopavanju kukuruza 127 kopača. Ovaj odbor tada je ponovo osposobio za rad pilanu u Jezeru, koju je neprijatelj u svom ispadu bio uništio.

Ovdje valja spomenuti i izvještaje općinskih NOO-a od 16. augusta u kojima se navode rezultati postignuti u žetvi za posljednji mjesec dana. Tako u izvještaju Općinskog NOO-a Podhum stoji: izgrađeno 8 bajti i 1 zemunica za spremanje hrane u općinski fond; organizirano košenje žita i livada s 450 kosaca porodicama partizana i na vakantnim posjedima; žito je želo 490 žetelica i ista je uspješno završena; nabavljeno je 190 žaganica za izradu zemunica za seoska domaćinstva; opravljene su dvije ručne mašine za vršidbu, opravljeno 47 srpova i izrađena 2 nova; do sada ovršeno je 460 vagana pšenice dok se kosidba završava i do sada je pokošeno i spremljeno 90% sijena; popravljeno je 40 seoskih zemunica i podijeljeno 309 žaganica seoskim domaćinstvima radi oblaganja njihovih zemunica. U izvještaju Općinskog NOO-a Plaški između ostalog se navodi da je organizirana jedna kovačka radionica, a na poslovima žetve je kolektivno angažirano 50 žetelica i 67 kosaca, dok je oko vršidbe poslovalo 280 lica. U izvještaju Općinskog NOO-a Kunić navodi se da su za žetve organizirali 422 žetelice, 424 kosca i 260 skupljača, da je popravljeno 16 kola za potrebe seoskih domaćinstava, izgrađene dvije bajte za skupno sklanjanje stanovništva i doveženi trupci za preradu u pilanu u vrelu Dretulje. Sačuvan je i izvještaj Komande mjesta Plaški od 3. septembra u kome se između ostalog kaže da je u zajednici s NOO-ima spremljeno u vojno skladište 101 voz sijena, 8756 kg pšenice i 3053 kg ječma.

U toku jeseni ubrzavani su radovi na dovršavanju žetve, obavljanju jesenje sjetve i u spremanju prehrambenih artikala u zemunice. Rezultati toga izneseni su, mada ne i potpuni, u dva izvještaja KNOO Plaški. Prema izvještaju od 2. oktobra izgrađeno je 33 bajte i pripremljena građa za izgradnju još 11 bajti; nabavljeno 3000 žaganica za bajte, podijeljeno 8 malih svinja siromašnim domaćinstvima, prekovano 22 kose, popravljeno 9 zaprega, presječeno 63 šine, potkovano 27 pari konja,

napravljeno ili popravljeno 31 klepac za kose, poklepano 78 sjekira, izrađeno 10 pločica za cipele, prekovano 65 lanaca, izrađeno 5 dlijeta. U istom izvještaju se navodi da je na sabiranju graha radilo 278 lica, sakupljeno je za potrebe vojske 190 vagana žita, dovezeno drva za domaćinstva čiji su hranioci u partizanima 10 vozova; organizirana jeradna četa sa 7 ekipa (30 ljudi); posječena je građa za most — 120 balvana; svezano je 95 trupaca za preradu na pilanama, organizirana je obućarska radionica s dva radnika koja je već popravila 40 pari cipela; organizirana je kolarska radionica sa 6 radnika koja je već uspjela opraviti 5 lajtova za vodu itd. To su poslovi koji su obavljeni u toku septembra 1944. godine. U toku istog mjeseca na dobrovoljnoj osnovi organizacije AFŽ-a sakupile su i predale partizanskim bolnicama: 107 pogača, 12 kg kolača, 46 kg graha, 19 jaja, 322 kg krumpira, 54 kg kupusa, 29 komada sira, 104 litre mlijeka, 10 kg jabuka, 5 kg paradajza, 1 kg lješnika, 20 vagana žita i 5 pakli duvana.

U toku oktobra, prema izvještaju Odjela narodnog gospodarstva KNO Plaški od 2. novembra, učinjeno je slijedeće: izgrađeno je 50 bajti i 5 zemunica, a pripremljeno građe za 10 bajti, dovezeno je 55 kola drva za siromašne i porodice boraca NOV-e, izrađeno je za potrebe seoskih domaćinstava 10 zaprega, organizirano je oranje sa 20 plugova, opleteno je 34 kukuruzane, r.a popravci putova za dovoz građe za bajte radilo je 55 lica, u berbi kukiruza 150 i u izgradnji bajti 15, nabavljeno je 6000 komada krovnih dćsaka za bajte, izrađeno je 12 željeznih plugova, presječeno je 13 šini za izradu kola i otesano 150 trupaca za potrebe pilane na kom su pođu radila 4 radnika 130 dana. Započeta je izgradnja 15 bajti, poslato je za potrebe bolnica 1050 kg krumpira, 400 kg kupusa, 180 kg korabe, 24 pšenična kruha, 45 litara mlijeka, 60 jaja, 9 kg pšeničnog brašna, 2 kg meda, 12 kg paradajza, 2 kg kolača, 16 kg jabuka, 50 dkg duhana itd

Tokom ovog perioda NOO-i su, više nego ranije, posvećivali pažnju sahrani poginulih i u uređenji njihovih grobova. NOO-i su u tom pogledu bili dužni da vode tačnu evidenciju o grobovima palih boraca i da organiziraju njihovo održavanj;. I ovaj posao, nametnut ratnom situacijom, zahtijevao je određene napore. Kako su u Plaščanskoj dolini i okolini vođene česte borbe i bilo znatnih gubitaka, to su se NOO-i morali pobrinuti da se svi pognuli dostojno sahrane i obilježe njihovi grobovi. Poseban napor trebale je uložiti u prenošenju mrtvih za sahranu u mjesta njihovog rođena, što je nekada činjeno i do najudaljenijih krajeva Korduna. Isto takona zahtjev porodica vršena su iskopavanja palih boraca i njihovo prerošenje za ponovnu sahranu u mjestima rođenja. Također su NOO-i bili dužni da pri izvođenju većih operacija mobiliziraju ljudstvo za izvlačenje mrtvih i njihovo sahranjivanje kako bi se na taj način pomoglo opeiativnim jedinicama u njihovim vojnim zadacima. Tako je na primjer, za operaciju na Trojvrhu i Mudrića Glavici organizirana radna ekips za izvlačenje mrtvih i njihovu sahranu prema planu Štaba brigade odnosno zahtjevu njihovih porodica. Tada je ta radna ekipa izvukli i sahranila p'-eko 20 palih boraca.

Ovome treba dodati i sahrane žrtava koje su pale od neprijateljske ruke u ovom periodu, kao i umrlih od tifusa. I ovaj posao se morao vršiti organizirano putem radnih ekipa. A i u normalnim smrtnim slučajevima NOO-i su često morali da pritiču u pomoć domaćinstvima jer su to prilike iziskivale. Isto tako u ovom periodu NOO-i su preko antifašističkih organizacija organizirali posjete grobovima palih boraca i polaganje cvijeća.

U organizacionom pogledu tokom ovog perioda NOO-i su učvršćivani po svojoj unutrašnjoj strukturi i vršili podjelu rada na osnovu uputstava ZAVNOH-a i Odluka o ustrojstvu NOO-a. Ispunjavajući te zahtjeve struktura NOO-a u Plaščanskoj dolini i okolini polovinom 1944. godine izgledala je ovako: 1 KNOO sa 23 odbornika, 6 općinskih NOO-a, — 1 gradski i 32 seoska. Općinski NOO Plaški imao je 9 seoskih NOO-a i 1 gradski: Zebić, Vera, Lapat, Plaška Glava I, Plaška Glava II, Gornje Jezero, Plavča-Draga sa Srednjim Jezerom, Donje Jezero i Glibodol te gradski NOO Plaški. U Općinskom NOO-u bilo je 7 članova, a u seoskim u prosjeku od 3—5 članova. Općinski NOO Kunić imao je 5 seoskih NOO-a: Međeđak, Kunić, Trojvrh, Latin I i Vojnovac. Općinski NOO Podhum imao je 5 seoskih NOO-a: Podhum, Latin II, Janja Gora I, Janja Gora II i Tuk. Općinski NOO Lička Jesenica imao je 5 seoskih NOO-a: Blata, Begovac, Lička Jesenica, Potpolje i Vukelić Poljana. Općinski NOO Saborsko imao je 3 seoska NOO-a: Saborsko, Kuselj i Skrada. Općinski NOO Modruš imao je 5 seoskih NOO-a: Cerovnik, Josipdol, Gašparević, Modruš i Sabjaci.

Prorađujući odluke Trećeg zasjedanja 2AVNOH-a tokom juna i jula 1944. godine na sastancima i većim skupovma, usvajajući ih, davani su* mnogobrojni prijedlozi za primjenu nove organizacije NOO-a i njihovog sistema rada. Polazeći od tih prijedloga i date situacije, održana je 3. augusta 1944. godine plenarna sjednica £NOO-a Plaški na kojoj je doneseno niz odluka vezanih za daljnju organizaciju i sistem rada NOO-a na području ovog kotara. Između ostalih tu su bile i odluke: a) formiranje seoskih NOO-a po principu katastarskih poreskih općina i u vezi s tim spajanje nekih seoskih NOC-a, b) formiranje dvaju općinskih NOO-a Kunić i Plaški s ukidanjen Podhuma — seoski NOO-i Janja Gora i Tuk ulaze u sastav Općinscog NOO-a Plaški, a Latin II i Podhum u sastav Općinskog NOO-a Kinić, c) da se ukine Općinski NOO Modruš i svi seoski osim u Sabljacina, d) da se seoski NOO Glibodol pripoji kotaru Otočac, e) da se spoje općinski NOO-i Lička Jesenica i Saborsko u jedan — Lička Jesenica, f) ca se Gradski NOO Plaški veže direktno za KNO Plaški i g) da se forniraju dva ilegalna NOO-a — u Sabljacima i Carevom Polju.

Ove odluke nisu u potpunosti sprovedene u djelo jer se ubrzo pokazalo da, zbog čestih upada neprijatelja na ovo područje, nije cjelishodno ukinuti Općinski NOO Podhum, ja je on ostao da djeluje i dalje. Jedino su na području ove općine spoeni seoski NOO-i Janja Gora I i Janja Gora II u NOO Janja Gora. Taco su sve do oslobođenja zemlje djelovali: KNO Plaški s 23 odbornika, 4općinska NOO-a po 7 odbornika,

16 seoskih NOO-a po 3—5 odbornika, gradski NOO Plaški s 5 odbornika i 2 ilegalna seoska NOO-a po 3 odbornika.

Na pomenutoj sjednici usvojena su i uputstva za organizacionu strukturu NOO-a. Prema tim uputstvima do kraja oktobra 1944. organizirani su pri KNO Plaški slijedeći odjeli: Gospodarski, Prometni, Upravni, Prosvjetni, Socijalni, Zdravstveni, Sudski i Tajništvo. Na čelu ovih odjela postavljeni su pročelnici koji su istovremeno bili i članovi KNOO-a. U svakom od ovih odjela postavljen je odgovarajući broj referenata i formirane komisije. Prema istom uputstvu pri općinskim NOO-ima organizirana su 4 odsjeka i to: Gospodarski, Socijalnozdravstveni, Sudski i Tajništvo. Pored ovih odsjeka postavljeni su i referenti za prosvjetu i organizirane komisije prema trenutno najvažnijim zadacima.

Na ovoj sjednici izabrani su predsjednik i tajnik — Racko Grba i Branko Sedlar — pošto su raniji otišli na nove dužnosti.

Prilikom organizacije Odjela narodnog gospodarstva pri KNO organizirani su slijedeći odsjeci: Poljoprivredni, Obnove i izgradnje, Šumarstva, Obrt i industriju, Prehrambeni. Istovremeno postavljeni su referenti za: veterinarstvo, zadrugarstvo i trgovinu.

Upravni odjel KNO-a Plaški nije se razgranao kao ostali zbog nedostatka kadrova. Za poslove ovog odjela bio je odgovoran tajnik KNOO-a, a poslove je vodio jedan član KNOO-a, zadužujući za dio poslova komandira kotarske partizanske straže. Ova četa bila je locirana tako što su se pri općinskim NOO-ima Lička Jesenica i Kunić nalazili po jedan vod, a pri ostala dva općinska NOO-a po jedna desetina.

Socijalni odjel radio je na izvršavanju više zadataka; zaštiti radnika na pilanama, radionicama i radnim ekipama, kao i na staranju o njihovoj ishrani, odjeći i obući, pružanju pomoći porodicama boraca, kao i onim najsiromašnijim, na poboljšavanju životnih uslova ratnih vojnih invalida kojih je već u novembru 1944. bilo popisano 78 i od tih zaposlena 42 na pozadinskim dužnostima. Ovaj odjel bio je otpočeo s pripremama za osnivanje dječjeg doma za smještaj djece poginulih roditelja i one najsiromašnije^ ali u tome se nije uspjelo usljed čestih upada neprijatelja, pa je činjeno toliko da se poboljšaju uslovi njihovog života u sopstvenim porodicama ili kod rođaka. Isto tako ovaj odjel je pružao pomoć izbjeglicama, kako onim koje su dolazile s Korduna, tako i onim koje su bježale iz Plaščanske ddine na Kordun, što je posebno bio čest slučaj u zimu 1944/45. godinu.

Prosvjetni odjel imao je u planu da izvrši sve pripeme za otvaranje škola do polovine oktobra 1944. godine. Međutim taj plan se nije mogao ostvariti zbog čestih upada neprijatelja na ovo područje, pa se ostalo na tome da se pripreme vrše za otvaranje škola čim to dozvole prilike, a što se ostvarilo tek početkom aprila 1945. godine. U tim pripremama, između ostalog, organiziran je od 15. septembra tromjesečni kurs za prosvjetne radnike kotareva Slun;a i Plaškog. Također je 26. oktobra upućeno u partizansku gimnaziju **TI** Glini šestoro djece s ovog područja.

Branko Sedlar

RAD PARTIJSKE ORGANIZACIJE KOTARA PLAŠKI U RATNOJ ZIMI 1944/45. GODINE

Posljednja godina NOR-a, a posebno njen period od oktobra 1944. do marta 1945, bila je za narod Plaščanske doline i njene okoline jedna od najtežih i najnapornijih godina narodnooslobodilačkog rata. To je period u kome su njemačko-legionarske i ustaške snage vršile veoma česte upade na teritorij Plaščanske doline i učinile ga ratnom zonom u kojoj nije bilo dužih razdoblja mira. Svaki taj pa i najmanji upad bio je popraćen pljačkom hrane, paljenjem kuća i ubijanjem civilnog stanovništva. Nikad na ovom području nije toliko ubijeno djece i žena kao u tom periodu. Nije ostalo pošteđeno ni najudaljenije selo. Najveći bro.j tih upada vršen je s pravca Ogulina i Josipdola, a više puta i s pravca Rudopolja i Tobolića. Osma udarna divizija je vodila česte obrambene operacije u cilju zaštite stanovništva Plaščanske doline kao i jednu veću divizijsku operaciju 23. novembra 1944. u cilju protjerivanja neprijateljskih snaga iz Trojvrha i Mudrić Glavice. Preko ovog područja su prešli i ostaci četničkih snaga popa Đujića koje su se u svom povlačenju ispred ofanzive Narodnooslobodilačke vojske zadržale jedan dan u Ličkoj Jesenici odakle su ih potisnule jedinice Osme divizije 15. decembra 1944. godine. Njihov dolazak i boravak na ovom području ostao je bez uticaja izuzev što su sa sobom poveli ili je s njima otišao izvjestan broj ljudi s toga područja.

Ofanzivna dejstva neprijateljskih snaga na ovo područje nastavljena su istom žestinom i svirepošću i u toku tri mjeseca 1945. godine. Jedan od većih upada i najteži po posljedicama bio je upad većih ustaških i legionarskih jedinica 6. i 8. februara 1915. godine kojem se suprotstavila 3. brigada 8. divizije. Za vrijeme te operacije poginuo je veći broj stanovništva, među kojim najviše djece i žena. Prema izvještaju OK KPH Karlovac od 5. marta samo za nepun mjesec dana na području Plaščanske doline i okolice poginulo je 5L civilno lice, a to je samo dio ukupnih žrtava koje su pale te kobne zime 1944/45. godine.

Jačina i sastav neprijateljskih vojnih snaga koje su uglavnom dejstvovale na ovom području bile su 846. puk 392. njemačke legionarske divizije u kojoj je inkadriran veći broj pripadnika ranijih domobransko-ustaških formacija, 33. ustaška bojra ojačana po potrebi s dijelovima Prve i Druge bojne 17. ustaškog zdruga. Sve te neprijateljske snage bile su pod operativnim rukovodstvom 392. divizije. U vršenju genocida najviše se isticala 33. ustaška bojna koja je naročito u toku zime 1944/45. izvršila veći broj zločina nad civilnim stanovništvom srpske nacionalnosti. U tim naletima je zapaljeno nekoliko sela te opljačkana krupna i sitna stoka. Otkrivene su i opljačkane mnoge zemunice kako u reonu Kapele, tako i u selima.

U toku te zime narod Plaščanske doline dao je ogromne ljudske žrtve i izgubio najveću količinu miterijalnih dobara, više nego i u jednoj ranijoj godini narodnooslobodlačkog rata. U tom periodu kada

je većina teritorija Jugoslavije bila oslobođena, narod ovog kraja morao je često napuštati svoja sela i sklanjati se u obližnje šume, a još češće na teritorij graničnih sela slunjskog kotara: Ljupču, Močila, Zbjeg i druga. Ali kako su i ta sela povremeno bila ugrožavana od istih neprijateljskih snaga i s iste strane, dio stanovništva Plaščanske doline razmještavan je i na područje kotara Veljun i Vojnić.

Zajedno s narodom kretale su se i pozadinske ustanove NOP-a i rukovodstva društveno-političkih organizacija. Njihova glavna briga sastojala se u organizaciji odstupanja i razmještaja izbjeglog stanovništva. Zbog toga je narod stalno obavještavan o sjedištu tih ustanova odakle su se i dobivale informacije o kretanju neprijatelja.

Rad partijske organizacije u ovakvim uslovima bio je veoma složen, ali" radno i politički veoma intenzivan, pošto je to i zahtijevala data situacija. Kotarski komitet KPH Plaški koji je u toku oktobra i novembra 1944. popunjen novim članovima radio je na realizaciji svih zadataka kao i ostali kotarski komiteti Okruga Karlovac s tim što je pored toga imao i niz obaveza u koordinaciji rada svih organa i organizacija NOP-a u uslovima izbjeglog stanovništva. Kotarski komitet radio je u sastavu: Branko Sedlar, sekretar, Todor Klisurić, vršilac dužnosti organizacionog sekretara, i članovi Ico Šupica, Nikola Vujinović, Racko Grba, Mićo Opsenica i Mićo Skorupan.

Početkom decembra 1944. počele su pripreme za održavanje Druge konferencije KPH kotara Plaški. Najprije su održane općinske partijske konferencije općina Podhum, Kunić i Plaški 20. decembra 1944. godine. Sve te tri konferencije održane su u okolnim šumama pošto je neprijatelj tih dana kontrolirao cijelo područje Plaščanske doline. Na tim konferencijama je donesena odluka da se za kotarsku konferenciju ne biraju delegati već da istoj prisustvuju svi članovi KP s područja tih općina.

Druga kotarska konferencija KPH kotara Plaški održana je 25. decembra 1944. godine u Slunju jer se na tom području tada nalazio kotarski komitet i većina članova Partije zajedno s ostalim izbjeglim narodom. Na konferenciji je sudjelovao i Dušan Dragosavac, organizacioni sekretar OK KPH Karlovac. Konferencija je ocijenila rad partijske organizacije u cjelini, a posebno rad kotarskog komiteta i njegovih članova. U ocjeni rada ističu se teški uvjeti na objedinjavanju i koordinaciji rada svih organa i organizacija, ali i uspjeh koji je unatoč toga postignut u održavanju moralne snage naroda i njegovoj privrženosti NOP-u i JNOF-u. Ukazano je i na daljnje poteškoće i upornost neprijatelja da zadrži svoju dominaciju i kontrolu na teritoriju Plaščanske doline, kao dijelu svojih širih strategijskih planova u tom periodu, te potrebu čvrstog organiziranja pozadine da se izdrži i pobijedi.

Na kraju je izabran novi kotarski komitet i poslan telegram Centralnom komitetu KPH. U novi komitet su izabrani: Branko Sedlar, politički sekretar, i članovi Todor Klisurić, Racko Grba, Ico Šupica, Mićo Opsenica, Nikola Vujinović i Dara Kovačević. Izabrani su i delegati za IV Okružnu partijsku konferenciju koja je bila zakazana za 15. januar 1945. godine.

Brojno stanje članova i ćelija KP često se mijenjalo. Samo u toku novembra i decembra 1944. primljeno je u Partiju 11 novih članova dok je istovremeno 15 članova upućeno na nove dužnosti i to najviše u vojne jedinice. U januaru 1945. partijska organizacija kotara Plaški brojila je 63 člana u 13 ćelija i to: općina Podhum imala je tri ćelije s 13 članova KP, od toga 2 žene, općina Kunić dvije ćelije s 10 članova, od toga 3 žene, općina Plaški dvije ćelije s ukupno 9 članova KP, od kojih je 5 žena. U Ličkoj Jesenici osnovana je jedna ćelija od 6 članova među kojima su bile 2 žene. Osim toga u Komandi mjesta Plaški i stražama bile su četiri ćelije s 21 članom KP i jedna ćelija u Kotarskom komitetu SKOJ-a sa 4 člana, od kojih su bile 3 žene.

Općinski komiteti su osnovani u svega tri od sedam općina kotara Plaški i to u općinama Podhum, Kunić i Plaški. U općini Lička Jesenica postojala je samo jedna ćelija, dok u općinama Saborski, Modruš i Josipdol nije postojala u tom periodu ni jedna ćelija KP. U općinama i selima u kojima nije bilo ćelije KP, nije postojala niti skojevska organizacija.

U početku 1945. godine uslovi za rad ostali su isti kao i krajem 1944. godine. Kotarski komitet se i dalje premještao iz mjesta u mjesto, već prema datoj situaciji, a to isto činili su i općinski komiteti. Ipak, praksa je bila da se i u takvim uslovima strogo vodi računa da se članovi komiteta rasporede prema mjestima gdje se nalazi izbjegli narod. Čak i u slučaju da jedan dio naroda ostane kod kuće, određivan je član koji treba ostati i s tim dijelom stanovništva. O tome stanju govori i izvještaj Kotarskog komiteta Plaški od 2. marta 1945. upućen Okružnom komitetu KPH Karlovac u kome se govori o izbjeglom narodu u* Kapelu, Zbjeg, Ljupču i Močila i zaduženju članova komiteta za svako to mjesto gdje se smjestilo izbjeglo stanovništvo.

Tako često napuštanje teritorija Plaščanske doline i povlačenje stanovništva izvan njenog prostora otežavalo je rad svih organizacija NOP-a i njihovih rukovodstava. Uslijed dužeg izbivanja stanovništva dolazilo je u pitanje sakupljanje hrane za vojsku i siromašno stanovništvo. Stanje prehrane je otežano jer je veću količinu hrane opljačkao neprijatelj otkrivajući porodične zemunice, a mnogi nisu mogli ni prići svojim kućama da ponesu i dovezu hranu ukoliko im je spremište ostalo pošteđeno i neotkriveno. O tome stanju govori i jedan izvještaj Ekonomskog odjela ZAVNOH-a u kome se ističe da u Kordunu najteže stanje prehrane imaju kotarevi Slunj i Plaški.

Partijska organizacija kotara Plaški u ovoj posljednjoj ratnoj zimi 1944/45. pored poslova što ih je nametala ovako izvanredna situacija, radila je aktivno i na svom vlastitom organizacionom jačanju i jedinstvu kao i na realizaciji svih ostalih zadataka po direktivi Okružnog komiteta i viših vojnih rukovodstava. Kotarski komitet je u tom cilju objedinjavao i povezivao rad općinskih i kotarskih rukovodstava svih ostalih društveno-političkih organizacija. Za rad u masama korišteni su kratki predasi mira, a sastanci organa i organizacija održavani su svakom prilikom pa i izvan teritorija kotara. Po broju održanih sastanaka i

drugim izvršenim akcijama kotar Plaški nije mnogo zaostajao iza ostalih kotara okruga Kordun, a što se može vidjeti iz izvještaja KK KPH Plaški od 28. decembra 1944. godine u kome se ističu uspjesi u održavanju masovnih i radnih sastanaka, mobilizaciji za NOV, izgradnji bajti, uspjesi u prosvjetnom radu, AFŽ-u, SKOJ-u, zborovima JNOF-a,. manifestacijama i tome slično.

Branko Sedlar

DA LI JE BIO SAMO JEDAN MILADIN

U dokumentima stoji da je širom Korduna bilo 14 partizanskih bolnica. Sve su njih izgradili seljaci od drveta i drugog materijala koji im se našao pri ruci. Jednu od tih, onu u Zbjegu, poviše vrela Mrežnice, gradio je i tesarski radnik Miladin Bajič iz Ljupče. Pored dužnosti odbornika Miladin se stalno nalazio po gradnjama gdje god se ukazala potreba za tesarom. Radio je pri izgradnji zemunica, bajti i drugih skloništa predviđenih za partizane, narod ili partizanske ustanove. Radio je danju i noću. Jedva da je imao vremena da očima pogladi ženu i svoje petoro djece. Najstariji sin mu je rano stupio u odred, a ostalih četvoro, od 2 do 10 godina, hranila je i skrivala od neprijatelja vrijedna mu žena — majka.

Tako su prolazili ratni dani. Zena obrađuje polje, hrani i čuva četvoro nejači, sin vojuje, a Miladin bije bitku sa sjekirom i žagom. I sve tako do 13. oktobra 1944. godine. Toga dana iznenada je upao specijalizirani odred (trup) iz 33. ustaške bojne u Ljupču s namjerom da uništi partizansku bolnicu u Zbjegu i pokolje ranjenike. Odmah su u selu uhapsili Miladina i poveli ga kao vodiča k bolnici, a za taoce su uzeli Miladinovu ženu i četvoro djece. Nad ovima je postavljena straža od jedne desetine ustaša sa zadatkom da ih sve pobije u slučaju da Miladin ostale ne odvede pravim putem do partizanske bolnice u Zbjegu koja je bila udaljena od Miladinove kuće oko 3 kilometra.

Miladin se nije odupirao. To i onako ne bi ništa vrijedilo. Pošao je ćutke. Zaobilazio je doline i pravio velike krugove kroz šumu. Što je sve razmišljao kada je tako činio, to se neće nikada saznati. Samo oni koji su se nalazili u sličnoj situaciji mogu pretpostavljati. Jedino se zna da su Miladina ustaše više puta pitale kuda ih to vodi, i on je uvijek odgovarao da tako mora jer su pravi putevi zaposjednuti partizanskim stražama i osmatračima. Tako je Miladin, koristeći snijeg, vodio ustaše u suprotnom pravcu. I uspio je u tome. Doveo ih je do Begova Sela iznad Tobolića. Umjesto jednog sata koliko im je trebalo do bolnice, vodio ih je stramputicama puna 4 sata. I tek u Tobolići, u zaselku Miljkovići ustaški starješina ustanovio je po karti da se nalaze oko 10 kilometara dalje od bolnice. Sada je i njemu bilo jasno šta je Miladin učinio.

Ustaški komandant se razbjesnio. To je bilo dovoljno da se i njegove ustaše još više razjare i iskale bijes na Miladinu. Najprije su ga mučili na razne načine a zatim ubili. U nesreći osmijehnula se i sreća. Da li je i o tome razmišljao Miladin? Na sva mučenja Miladin se još drskije ponašao. To je sve više raspaljivalo ustaše pa su zaboravili na ugovorene znake s desetinom koja je ostala da čuva Miladinovu ženu i djecu. Razjareni do bjesnila, ustaše su pucale u Miladina iz svih vrsta oružja koje su imali. Upravo to je dalo dojam ostavljenoj ustaškoj desetini da su ranjenici likvidirani i bolnica uništena, pa su brzo, pretpostavljajući partizansku potjeru, napustili Miladinovu porodicu i vratili se u polaznu bazu.

Miladin je ostao mrtav. Spašeno je preko 300 ranjenika — 300 malih i velikih junaka. Da li je Miladin mislio tada na njih? Da li je mislio na svog dječaka, da li još vojuje ili u nekoj kordunaškoj partizanskoj bolnici zacjeljuje rane? Da li se Miladinu ukazivala pred očima slika zaklane žene i djece? Koju je snagu Miladin upotrijebio da bi sve to pregorio i tako postupio? Miladin je mrtav — i pravog odgovora nema. Savremenici mogu da pretpostavljaju, ali su u jednom sigurni kada se više u sjeti i za sebe pitaju: Koliko je na Kordunu bilo takvih Miladina?

Miloš *Gaćeša*

GAJINE MISLI...
MISLI DRUGIH O GAJI

Evo tebi, rođo, vreća kukuruza

Prije rata. Gajo u dućanu. Dođe mu neki Plaščanin.

— Dobar dan, Gajo.

— Dobar dan, rođo. Sto je, što bi trebao?

— Rođo, nemam novaca, a trebam vreću kukuruza. Više nas je duša u kući. Proljeće. Stari kukuruz nestao, pojeo se, a novi je još daleko. Jesti se mora.

Ako bi Gajo ocijenio kao u ovom slučaju da se radi o pravom i poštenom čovjeku, znao bi mu reći:

— Slušaj ti, rođo, što se kaže, evo tebi, bog te oćeli, vreća kukuruza, a platit ćeš kad budeš imao... a ako i ne platiš, nije važno, pomogao si se.

— Zbogom Gajo i vala ti.

Gajo je uvijek postupao ovako. To nije bio ni prvi ni zadnji Plaščanin, koji je iz dućana ovako izašao.

Danilo Bunjevac

CIJELI DAN U SNIJEGU

Pouzdano se sjećam da je to bilo 16. decembra 1944. godine. Ja sam toga dana rano ujutro nosila hranu partizanima u zaselak Lisac. Vraćajući se otuda kući uhvatili su me Nijemci na Pešutovom brdu. Smjestili su me tu neposredno uz njihovu artiljeriju. Nekako poslije jednog sata Nijemci su doveli k meni Stevu Kokotovića, a ne znam gdje i kako su ga uhvatili. Tu smo ja i Stevo ostali zajedno s njemačkim artiljercima do uveče, kada su se oni povukli u Josipdol i poveli nas sa sobom. U tom putu, negdje kod Vojnovca, k nama dvoma Nijemci su doveli Milana Grkovića Dujina. Ni za njega ne znam kako ni gdje su ga uhvatili. Po dolasku u Josipdol sve troje su nas bacili u zatvor oružničke postaje. Tu smo našli oko 25 ljudi i žena koji su ranije pohapšeni na području Trojvrha. U toku noći Nijemci su nas sve troje preslušali. Mene su u toku noći na saslušanje zvali tri puta. Saslušavao me je njemački oficir uz pomoć prevodioca. Tu su me pitali tko mi izdaje propusnicu za Slunj, gdje se nalaze partizani kojima sam nosila hranu, koliko ih ima i slično. Zatim su me pitali šta im znam reći o Mići Pešutu Okašu, Gaji Bunjevcu i još nekim partizanskim rukovodiocima. Pošto nisu bili zadovoljni mojim iskazima, tukli su me, najviše po licu, sve dok mi nisu prebili vilicu. Sutradan, 17. decembra, mi zatvorenici smo raspoređeni na razne poslove: jedni za ispomoć u kuhinji, drugi da cijepaju drva itd. a meni su naredili da gulim krumpir, jer sam bila bosa pa nisam mogla raditi napolju. Treći dan, tj. 18. decembra, raspoređeni smo na posao uglavnom kao i prvi dan, ali smo bili nešto slobodniji u kretanju oko njihovih nastambi. Toga dana uspjelo je meni i Milanu Grkoviću da se dogovorimo za bjekstvo. Tada nisam uspjela da se susretnem sa Stevom Kokotovićem, a ne znam da li je to učinio Milan.

Toga dana, kada se dobro smračilo, pokušali smo Milan i ja da pobjegnemo, ali nam to nije pošlo za rukom. I u drugom pokušaju također nismo uspjeli. Tek treći put, negdje pred zoru, iskoristili smo momenat smjenjivanja stražara i izvukli se iz zatvora u dvorište. Tu smo se malo sredili i, pritajeno, osmatrali kuda se najbolje možemo izvući iz dvorišta. Ugledali smo jedan otvor u ogradi i odlučili da tuda pobjegnemo. Uspjelo nam je. Negdje polagano, a više u trku, bježali smo u pravcu Modruša. Pouzdano se sjećam da smo stigli kod Gradine u Modrušu, na dijelu prema šumi Kapele, 19. decembra kada je već dobro svanulo. Tu smo se uvukli u neke grmove i predanili čučeći u snijegu. U prvi sumrak istoga dana izvukli smo se s toga mjesta kod Gradine i uputili se za Kunić. Pošto smo išli oprezno, do Kunića smo putovali cijelu noć i tek 20. decembra ujutro stigli u to selo. Tu sam se utoplila, odmorila i nešto pojela, pa sam krenula u moje selo gdje sam stigla isti dan uveče.

Duka Šušnjar

OVO JE SLOBODAN TERITORIJ

Zahvaljujući velikom interesu naroda svih sela i aktivnosti političkih organizacija NOP-a, proradile su prve partizanske škole već u početku septembra 1943. godine. Pioniri različitog uzrasta svakodnevno su hrlili u školu koja im je za kratko vrijeme postala bliska, jer ,su osjetili u njoj toplinu prijema, drugarstvo i slogu. U školi su saznavali o svojoj ljepšoj budućnosti, o ravnopravnosti, hrabrosti našeg naroda i nedjelima neprijatelja i njihovih pomagača. Poteškoće oko nabavke pribora, skučenost prostora i niz drugih nedaća nisu ometali redovno odlaženje u školu. Pioniri sela Kunića već od same okupacije osjetili su sve tegobe rata: teror, pljačku i paljenje njihovih toplih domova. Ugledali su i prve partizane već poslije 8 mjeseci okupacije. Znali su mnogo o partizanima, susretali se s njima, razgovarali o borbama, čuli o pionirima i njihovim akcijama, o njihovoj pomoći koju pružaju našim borcima. Svi ovi razgovori utjecali su na pionire Kunića. Oni oponašaju borce — biraju među sobom najhrabrije pionire za rukovodioce. Izrađuju drvene puške i vježbaju se u gađanju. A bilo je i nekoliko drvenih pionirskih pušaka s ugrađenim cijevima od talijanskih šatorskih krila koje koriste bojevnu municiju (od trometka). Roditelji, u strahu od nemilih događaja, zabranjuju takve njihove postupke, ali bez uspjeha. Otvaranjem škole dobivaju veće mogućnosti za dogovore o svojim akcijama. Škola, pored proširivanja njihovog znanja, upoznaje ih i sa raznim vidovima akcija koje obavljaju pioniri u drugim mjestima, pa čak i u okupiranim gradovima. Pioniri Kunića su i prije otvaranja škola nosili partizanima hranu na položaj • kod Cerovnika i Modruše. Škola nije dugo radila zbog stacioniranja neprijateljske posade na Trojvrhu, ali je ipak ostavila iza sebe hrabre i borbene pionire. Pioniri su sada već organizirano pristupali svojim akcijama. A njih je bilo bezbroj. Ovdje ću navesti samo dvije.

Svaki pohod neprijatelja bio je otkriven i stanovnici Kunića su na vrijeme obaviješteni i izbjegavali u šumu. Jednog dana dogovorili su se pioniri da naoružani s 5 do 6 pionirskih pušaka napucaju u pravcu Trojvrha gdje je bila posada legionara. Opalili su svega 2 metka, ali su s tim izazvali posadu koja se odmah uputila prema mjestu odakle se pucalo. U međuvremenu pioniri su se vješto povukli na drugo brdo, zvano Glavičica i mirno promatrali kako se legija približava mjestu izazova, i to u streljačkom stroju i oprezno. Misleći da su partizani dobro maskirani i da će ih iznenaditi, otvorili su žestoku vatru iz 2 mitraljeza (šarca). Kad im nitko nije na vatru odgovorio, vratili su se u bazu. Pioniri, zadovoljni svojim poduhvatom, opet su s istog mjesta opalili 1 metak. Razdraženi legionari su ponovo jurišali na to mjesto, ali nisu nikog zatekli osim komadića papira na kom je pisalo: »Ovo je slobodni teritorij«.

Drugi »napad« je izveden na potoku Vrnjike, koji je bio dobro smišljen i izveden. Deset legionara kupalo se u Vrnjici. Pioniri Kunića su odlučili da ih zastraše. Jedna grupa pionira prikrade se uz samu vodu

i sakrije se u šaš 50 metara daleko od legionara. Druga grupa prikrade se uzvodno do mjesta »Mostašte«. Napuca u pravcu legionara. Kod legionara nasta panika. Zgrabiše oružje i robu na kojoj su se sunčali i kud koji. Među njima je bio jedan podoficir. Ovaj, da bi ih umirio i pripremio za otpor, počne za njima trčati vičući da stanu i zalegnu za borbu. U toj situaciji vjerojatno je zaboravio na bluzu u kojoj su bili dokumenti. U međuvremenu pionir Bogdan Boca prođe kroz vodu i vrbe do bluze, privuče je s obale i onda se brzo povuče s grupom. Te dokumente odmah preda Kotarskom NOO Plaški. To je bio njihov najdraži »poklon« o kojem se dugo prepričavalo u Kuniću.

Rade Boca

PJESME ILIJE OPSENICE

Mnoge partizanske pjesme, pjevane u toku NOR-a na tlu Plaščanske doline i okoline, bile su ogroman podsticaj narodu ovoga kraja, koji inače voli pjesmu od davnina, naročito mladima, da se još čvršće povežu i organiziranije odupru okupatoru i izdajnicima. Dobar broj tih pjesama nastao je u narodu, pjevali su ih borci, omladina, čobanice, kao i stariji ljudi i žene. Sticao se utisak da nije prošla ni jedna značajnija akcija, oružana ili politička, a da nije nastala po koja pjesma. Posebno su opjevani podvizi pojedinih partizana, grupa boraca ili jedinica, uspjele akcije Plaščanske partizanske čete i drugih partizanskih jedinica koje su dejstvovale na ovome prostoru ili je njihovo prisustvo bio podsticaj za nastanak neke partizanske pjesme. Svi borci pod oružjem, omladina, čitav narod ovoga kraja borio se, pobjeđivao, patio i doživljavao sve svoje pobjede i patnje uz pjesmu. Neke pjesme su pjevane duže, a neke kraće, zavisno od aktuelnosti događaja o kojim su pjevale. Mnoge pjesme, nastale ili pjevane na našem tlu, ostale su čitavog NOR-a, a neke se i danas vrlo rado pjevaju i podsjećaju na minulo vrijeme.

U prvim danima ustanka prodirale su stare slobodarske pjesme, revolucionarne, nastale na barikadama španske i drugih revolucija širom svijeta, oslobodilačkim i revolucionarnim ratovima ili u nekim drugim uslovima slobodarskih stremljenja naših ili drugih naroda svijeta. Među takvima najprije su pjevane pjesme: Padaj, silo i nepravdo; Budi se Istok i Zapad; Avanti popolo i druge.

Preživjeli borci Plaščanske partizanske čete i narod sela Kunića još i danas se rado sjećaju dobro organizirane priredbe u kunićkoj školi povodom dočeka Nove 1942. godine. Tada su mnogi prisutni na ovoj priredbi — borci i narod prvi puta čuli kasnije često pjevanu pjesmu »Padaj, silo i nepravdo«, koju je uz zvuke gitare i pratnju Nikole Čikare pjevao politički komesar Plaščanske partizanske čete Drago Domjanić.

Mnogi od prisutnih su odmah shvatili značenje ove pjesme i spontano je prihvatili. To je bila najomiljenija pjesma te večeri. Pjevana je više puta do duboko u noć, gotovo do povratka grupe partizana Verskog voda iz akcije na željezničkoj pruzi u Sabljačkoj Dragi, organizirane također u čast Nove godine.

Te večeri pjevane su i druge pjesme kao »Budi se Istok i Zapad«, nekoliko uglavnom patriotskih, te na talijanskom jeziku »Avanti popolo« koje je također vodio Drago Domjanić. On je tada objašnjavao i značenje riječi ove posljednje pjesme, pa je omladina pjesmu vrlo rado prihvatila i već narednih dana ona je postala njihovom svojinom.

Ove i druge pjesme kasnije se prenose na područje čitave Plaščanske doline, naročito sela kojima se kreću borci Plaščanske partizanske čete. Mnogi partizani u početku nisu shvaćali riječi pjesme »Avanti popolo ...« Omladina isto tako. Ali, ona je prihvaćena gotovo od svih boraca, pogotovo kada su kasnije saznali pravo njeno značenje i kada se kroz sela pronijela vijest da i neki talijanski vojnici pjevaju ovu pjesmu kada pojedinačno ili u grupicama kreću po selima. Istina, mišljenja o namjeri talijanskih vojnika u pjevanju ove pjesme kroz naša sela bila su podijeljena. Jedni su to smatrali provokacijom talijanskih vojnika, drugi njihovom iskrenošću. Bilo je jednoga i drugoga, što se kasnije i u praksi potvrdilo.

Potkraj 1941. i početkom 1942. godine opet negdje na terenu Kunića nastaju pjesme:

Ili umro il' poginuo,
Reci mila da si moja bila ...

Zatim:

Kad se slože Srbi i Hrvati,
Oj, fašisti, dobro ćete znati...

Mnogim od ovakvih pjesama nije utvrđeno pravo mjesto nastanka, ali je sigurno da su ih pjevali borci Plaščanske partizanske čete. Prvu je najprije pjevao Ilija Opsenica, a drugu grupa omladinki iz Klipine Drage: Mara, Milka, Nada i druge. Ova druga pjesma vjerojatno je prenesena iz Drežnice ili iz Like.

Jedna od prvih koja obilježava neki događaj ili zbivanja u toku NOR-a u našem kraju, a koja se zadržala i do današnjih dana, je pjesma:

Balinka je ljuta rana moja
Progutala četiri heroja.

Ova pjesma na svojstven način saopćava zločin koga su četnički izdajnici počinili nad četvoricom narodnih junaka, rukovodilaca ustanka u ovome kraju i na Kordunu — Robertom Domanijem, Dragom Domja-

nićem, Brankom Latasom i Stevom Čuturilom. Autor ove pjesme je Ilija Opsenica s grupom partizana i omladinom Kunića. Ona je pjevana čitavo vrijeme NOR-a u svim prilikama i na svim mjestima gdje su se okupljali narod i partizani. Pjevale su je čobanice i pioniri. Pjevali su je svi. Uz ovu često je pjevana i pjesma:

Kad se slože Srbi i Hrvati
Oj, četnici, dobro ćete znati.

Ili:

Kad se slože Srbi i Hrvati
Oj, četnici dobro ćete znati.

Poslije četničkog puča u Ličkoj Jesenici, kada je okupator nastojao da preko četnika produbi jaz između srpskog i hrvatskog naroda, nastaju pjesme:

Oj, četnici, neka vas u žici
Lijepo vam je ime izdajnici.

Zatim:

Ja i mala jedne vjere nismo,
Mi kujemo bratstvo i jedinstvo.

Ili:

Ja i dika jedne vjere nismo,
Mi kujemo bratstvo i jedinstvo.

Zatim:

Kunić mali po' Primorja hrani
Jer su naša braća partizani.

Pored ovih pjevane su i druge pjesme koje su pozivale na bratstvo i jedinstvo srpskog i hrvatskog naroda, na ujedinjenu borbu protiv okupatora i izdajnika svih boja.

U isto vrijeme spjevane su i pjesme koje su pozivale partizanska rukovodstva na smišljenije akcije protiv svih izdajnika, pozivale na akciju, ali i opominjale na pažnju da se čuvaju životi mladića koji su uglavnom sačinjavali Plaščansku partizansku četu. Pjevane su pjesme voljenim mladićima i djevojkama pred kojima je život bujao i koji tek treba da žive. Evo samo nekih od ispjevanih pjesama negdje polovinom 1942. upućenih komandiru Plaščanske čete Gaji Bunjevcu:

Druže Gajo, čuvaj mi mladića,
Ne puštaj ga naprijed za vodiča,
On je mlađan pa se ne zna kriti
Pa će mi ga fašisti ubiti.

Ili:

Pa će mi ga četnici ubiti.

Dalje:

Pa će mi ga ustaše ubiti.

Dva do tri mjeseca poslije četničkog puča u Ličkoj Jesenici, Plaščanska partizanska četa izrasta u čvrstu snagu naroda ovog kraja, a i neprijatelj je ozbiljno respektira. Ali istovremeno u narodu se javlja i strepnja, posebno kod mladih djevojaka koje su imale voljene mladiće u ovoj proslavljenoj partizanskoj jedinici pa tada i nastaju pjesme:

Druže Gajo, lijepa ti je četa
sve mladići po osamnaest ljeta
još se nisu nagledali svijeta ...

Ova pjesma najčešće je pjevana na zborovima, prigodnim sastancima mladih, raznim drugim skupovima omladine i partizana u selima Kuniću, Podhumu, Latinu, Janja Gori, Veri i dr. Obično su ih vodile omladinke — skojevke, što je i komandira Gaju ozbiljno upućivalo da razmišlja o narodnim željama izraženim kroz narodnu pjesmu.

U tim ljetnim danima, naročito tihim noćima, eho ovih i drugih pjesama, koje je omladina pjevala zajedno s partizanima, odzvanjao je padinama Male Kapele, Huma, Trojvrha, Klašnice, Plaške glave, Strmice i dostizao do talijanskih osmatrača i stražara u Plaškom, tako da su i oni neke od njih naučili. Često su talijanski vojnici u pokretima po selima Međeđaka, Latina i uz željezničku prugu pitali za »partiđano Duće ... buu... buu...« i njegov mitraljez koji ih je uz ovu pjesmu omladine i partizana često znao iznenaditi. Zato čim bi talijanski stražari čuli eho pjesme, u tom pravcu su upućivali granate haubica. Tako je upravo i nastala pjesma:

Talijani bacaju granate,
Pazi janje da ne padne na te ...

Ili:

Pazi mila da ne padne na te ...

Ili:

Pazi diko da ne padne na te...

Najviše je bilo pjesama koje su podstrekavale na akciju, hrabrile, razotkrivale četničko-ustašku izdaju, prijetile okupatoru. One su nastajale tu, u Plaščanskoj partizanskoj četi ili kod omladine. Uz pjesmu su dodavani i razni pripjevi, uzeti iz starih zaboravljenih pjesama ili stvarani novi, prilagođeni pjesmi i događaju. Evo jednog takvog primjera:

Kad moj dragi mitraljezom reže
Mili bože al' fašisti bježe ...

Ili:

Mili bože al' četnici bježe ...

Ili:

Mili bože al' ustaše bježe ...

Uz ovu i slične pjesme išao je i pripjev koga je ukomponovao Ilija Opsenica, pa je pjesma glasila:

Kad moj dragi mitraljezom reže ...
Bombama bombicama, pištoljima strojnicama, bori se oj, partizane moj
Mili bože al' fašisti bježe...
Bombama bombicama, pištoljima strojnicama, bori se oj, partizane moj.

Ovo je bio i najomiljeniji pripjev uz sve pjesme gotovo za čitavo vrijeme NOR-a na našem terenu. Posebno se dodavao pjesmi nastaloj poslije prve zajedničke akcije s 1. (ličkom) brigadom na pruzi Vojnovac—Latin jula mjeseca 1942. godine. Ta pjesma glasi:

Od Vojnovca do Vorkapić mosta
Tu fašista izginulo dosta ...

Partizani podmetnuli minu
Musolinu srušili mašinu.

Uz ovu nastala je i pjesma koja je imala šire značenje, odnosno prihvaćena je u Plaščanskoj partizanskoj četi kao svoja, a glasila je:

Kordun, Bosna, Primorje i Lika
To je, druže, čvršće od čelika.

Sastali se Kordunaši s Likom
Ne daju se pokoriti nikom.

U stvaralaštvu, kao i pjevanju, gotovo u svim situacijama, prednjačio je Ilija Opsenica, jedan od najomiljenijih partizana u čitavom kraju. Njegov gromki tenor na daleko je odzvanjao Plaščanskom dolinom i nikada nije zatajio. Kada je bilo najteže, Ilija je poveo pjesmu sa svojim pripjevom »bombama bombicama...«. U tome mu je mnogo pomogao i politički delegat 1. voda, kasnije politički komesar ove Čete Simo Livada, o kome je omladina toga kraja također posebno pjevala.

Krajem 1942. i početkom 1943. godine Plaščanska partizanska četa izvodi nekoliko vrlo uspjelih akcija na željezničku prugu Vojnovac—Latin. Poslije tih akcija nastale su i pjesme:

Iz Zagreba krenula mašina,
Kod Latina dočeka je mina.

To je bilo prvog januara,
Uhvatismo Niku Ferderbara.

Uz ove pjesme Ilija Opsenica je ukomponirao jedan stari pripjev koji je glasio:

Mermer kado, mermer sado,
Mermer jule, đinđi jule
Joha haj ...

Osim ovih pjevane su i druge pjesme, nastale u toku NOR-a na tlu Plaščanske doline i okoline ili su prenesene iz Gorskog kotara, Like i Korduna. Na ove terene stizale su i pjesme iz Bosanske krajine, Slavonije i drugih krajeva. Posebno se ističe pripjev:

Druže Tito maršale, naša borba takva je,
naša borba zahtijeva kad se gine da se pjeva.

Ovaj pripjev se vrlo lako rimovao uz sadržaj svih ostalih pjesama i postao je jedan od najpjevanijih u 1943. godini pa sve do kraja rata.

Značajno je napomenuti da su u ovo vrijeme nastajale i pjesme kojima su se izražavali ljubav, čežnje i slični osjećaji. Uz te pjesme je Ilija Opsenica obično ukomponirao neke stare pripjeve od kojih je interesantno zabilježiti ovaj koji približno glasi ovako:

Seneg de nek se nede ne bi smele
Karađo đule pile boj luksem boks

Tako je pjesma s ovim pripjevom izgledala ovako:

Selo Vera i obaška Greda
Seneg de nek se nede ne bi smele
Karađo đule pile boj luksem boks.

Ta dva sela srce mi odnijela
Seneg de nek se nede ne bi smele
Karađo đule pile boj luksem boks.

Ovo selo smo slučajno odabrali kao primjer. Bilo je i drugih sela, predjela iz obližnje i dalje okoline i akcija o kojima se ovako pjevalo. Slično je bilo i s pojedinim ličnostima, jedinicama, istaknutim partizanima čija su se imena mogla uklapati u iskonstruiranu kompoziciju Ilije Opsenice. Mnoge od tih pjesama danas su zaboravljene, njihovi sadržaji iščezli, riječi zaboravljene, melodije i pripjevi isto tako. Naziv smo dali Pjesme Ilije Opsenice jer ih je on uvijek pjevao u stroju, u borbi, na maršu, na vojnoj obuci, u svim prilikama — sam ili s ostalim borcima, omladinom i čitavim narodom.

Milan Pešut

PRIJE AKCIJU PA ONDA ZBOR

Politički komesar Plaščanske partizanske čete Ljuban Latas tražio je od Gaje da se održi zbor s narodom u selu Kunić. Gajo je malo razmišljao o tom prijedlogu pa reče:

— A bog te oćeli, Ljubane, kako ćemo ići na zbor s narodom kada nismo skoro izveli nikakvu akciju? Mi, što se kaže, lakše se pojavimo pred narodom ako uspješno tučemo neprijatelja, a sačuvamo borce od pogibije. Bilo bi bolje da mi prije izvedemo jednu dobru akciju pa da onda idemo na zbor.

Komesar se s ovim prijedlogom složio pa se odmah prišlo planiranju akcije. Tako je i došlo do akcije od 22. maja 1942. na talijansku posadu kod tunela Pernovca. Uspjeh u akciji bio je više nego zadovoljavajući, a bez sopstvenih gubitaka. Poslije toga održan je zbor s narodom koji je protekao sav u znaku te pobjede. Gajo je sada »imao obraza« da se pojavi pred narodom sa svojim borcima.

Danilo Bunjevac

MILENKO IVANOVIC

Milenko Ivanović, osnivač i sekretar prve ćelije KPJ u Plaškom, spadao je u red istaknutih agitatora marksističke misli i vrstan organizator demokratskog revolucionarnog pokreta u seljačkim sredinama. On pripada generaciji koja je bezrezervno prihvatila ideje proleterske revolucije i sav svoj život posvetila njenom ostvarenju.

Rođen je 4. decembra 1908. godine u slavonskom selu Kraguj nedaleko Pakraca. Otac Toma i majka mu Marija* bili su zemljoradnici. Rastao je na plodnim brežuljcima i pitomim šumarcima svog rodnog sela. Rodna polja i životna punoća Kraguja vezivali su ga čitavog života. Nikad nije kidao vezu sa svojim selom i njegovim ljudima. Otud i njegova ljubav za selo i poštivanje seljačkog rada i seljaštva.

Školu je pohađao iz roditeljske kuće pješačeći svakodnevno iz Kraguja u Pakrac. Razvijao se skladno i izrastao u čvrstog živahnog i otpornog dječaka. Školski drugovi su ga bodrili i voljeli. Imponirala im je njegova smjelost i otvorenost. Završetkom osnovne upisao se u građansku školu u Pakracu. Učio je marljivo i s razumijevanjem. Koristio je maksimum od onoga što je naučio. U toku školovanja u građanskoj školi imao je manji prekid 1923. godine kada se razbolio od išijasa i za kraće vrijeme nije mogao hodati.

Završetkom građanske upisao se u učiteljsku školu u istom mjestu. Tu je pored svojih ranijih drugova upoznao velik broj novih i iz raznih krajeva, uglavnom iz srednjih i nižih slojeva seljaštva i građanstva. Spadao je u red đaka koga se brzo upozna.

Prvi je za društvo, za akciju, bilo da se radi o izletu, igri ili nekoj manifestaciji. Drugovi su ga nazvali Cova, a ta riječ među njegovim zemljacima označava jaka i karakterna čovjeka. I zaista, onako čvrst i fizički razvijen, smjela hoda i pogleda ulijevao je povjerenje i sigurnost među drugovima. Bio je oličenje zdravog seljačkog inteligenta koji se nikad nije odvajao od seljaštva. Nije trpio malograđane, a pogotovo mladiće iz seoske sredine koji su već na prvom koraku nastojali izbrisati tragove do svog seljačkog praga. Sjećajući se njegovog lika njegovi drugovi su napisali u Zborniku »Za slobodu« slijedeće: »Njegovo glomazno tijelo jednostavno i prirodno u pravom smislu seljačko, davalo je utisak da je saliveno od najsirovije materije od koje možeš graditi što zaželiš.«

Političko sazrijevanje Milenka Ivanovića vezano je još za njegovo đačko razdoblje u Učiteljskoj školi. Ta škola je imala blagotvorno dejstvo za formiranje ljudi takvog kova. Ona je bila rasadnik naprednih učitelja, komunista i komunističkih simpatizera. U njenoj sredini se formirao velik broj naprednih učitelja kao što su bili Mića Podunavac, Pero Prodanović, Vlado Trifunović, Katica Kocman, Slobodan Trifunović, Grgur Karlovčan i drugi. Bio je to onaj drugi revolucionarni Pakrac kome su dali politički pečat poznati agitatori proleterske revolucije Jovica Marković, Branko Malešević, Bonifacije Preč i Josip Prajka. Milenko i, kasnije, njegov drug i saborac Jovo Miščević, ubrzo su uvršteni u popis tih imena i s pravom postali sastavni dio historije radničkog pokreta Pakraca i njegove okolice.

Njegova aktivnost kao đaka i omladinca u učiteljskoj školi bila je svestrana. Ističe se u debatnim kružocima. Mnogo čita i pokazuje izrazit interes za marksističku literaturu i političku publicistiku. Usvaja marksistički pogled na svijet i suprotstavlja se onima drugih nazora. Aktivan je u pripremanju i organizaciji priredaba s naprednim programima. U razračunavanje s protivnicima ulazi smjelo, energično, pa i fizički kada je to potrebno. Oštar je i odlučan u istupima protiv reakcionarne malograđanske čaršije, njihovih prevara, političkih smicalica i praznih obećanja. Mrzio je demagoge svake vrste, pa i one iz opozicije SDS-a. Milenka uvijek stavljaju na čelo demonstracije napredne omladine. Borio se lavovski i oštrinom pravog revolucionara. Brzo je uočen od strane režima i njegovih trabanata. Čim je osjetio spletke i moguće šikaniranje, prešao je 1930. u peti razred Muške učiteljske škole u Beograd gdje je i položio ispit zrelosti 24. juna 1931. godine.

Prvo učiteljsko mjesto dobio je u Poloju, gdje je nastupio na dužnost 30. septembra 1931. godine. Za kraće vrijeme hranio se i stanovao u Perjasici, pošto su za to tamo bili povoljniji uslovi. Tako je upoznao velik broj ljudi u oba ova naselja. Brzo se prilagodio novoj sredini koja se po mnogočemu razlikovala od one slavonske. Iako mlad, početnik u učiteljskom zvanju, iznenadio je svoju novu okolinu sa stupnjem vlastite informiranosti o političkom stanju kod nas i u svijetu. Stekao je povjerenje seljaka, i autoritet kod svih pa i kod svojih budućih protivnika. Upoznao se lično s velikim brojem ljudi, a naročito se družio s naprednim pros-

vjetnim radnicima kao što su bili Marko Mutić, učitelj u Gornjim Dubravama, Ljubo Vujičić, učitelj u Perjasici, a kasnije i s Milom Martinovičem, učiteljem u Sjeničaku i drugima.

Poloj je jedno od siromašnijih sela kamenitog Korduna. Zemlja je škrta, bujadljiva, a prinosi dotegnu do nove žetve samo u rodnoj godini. Većina ljudi ne sastavlja kraj s krajem, a nema se što ni prodati. Jedva koje janje, jaje, koji kilogram vune. Tek toliko da se nađe za sol, petrolej, i najnužniju odjeću i obuću. To se moglo vidjeti po razvijenoj kućnoj radinosti koja je podmirivala najviše potreba tih autarkičnih domaćinstava. Ekonomska kriza 30-tih godina još je više pogoršavala i onako teško stanje kordunaškog sela. Vidjelo se to i na oskudnoj obući i odjeći djece, a i njihovih roditelja.

Milenko je upravo u takvim okolnostima postao pravi revolucionar. Ne miri se sa tim stanjem, već zalazi među ljude, okuplja ih i zagovara potrebu borbe za mijenjanje takvih odnosa. Angažira se u punoj mjeri u političkom životu sredine. Odlazio je gotovo na sve političke skupove u Skrad, Veljun, Perjasicu i Krnjak. Za politički rad koristi gotovo sve svoje slobodno vrijeme. Prisustvovao je mnogim sjednicama općinskog odbora u Perjasici i na nekim istupao. Zapazili su ga prijatelji i protivnici po oštroj riječi, smjelosti i beskompromisnom stavu.

U školi je bio dobar predavač i pedagog. Volio je djecu i svoj poziv prosvjetnog radnika. Prosvjetna inspekcija je ocjenjivala njegove rezultate s najboljom ocjenom. Hrabio je djecu i odgajao ih u naprednom duhu. Cak im je obično prvog u mjesecu kupovao pecivo od tušilovačkog pekara koji bi dva puta tjedno navraćao u Poloj. Seljaci mu to uzvraćaju, dijele s njim sve što imaju. Najčešće gost je u kući Pavića, Vuletića, * Mišljenčevića i drugih. Zato nije slučajno što njegovi drugovi u spomenutom zborniku kažu: »U ovom selu Korduna ne osjećaš uopće Milenka Slavonca nego ti se čini da je izrastao iz ovog krša i kamena jedući suhu prosenicu. Saživio se sa selom, oskudicom i ljudima i kasniji premještaj za njega značio je kaznu.«

Čitao je mnogo. Davao je za knjigu i posljednju paru. Njegov stol je bio zastrt knjigama, novinama i časopisima — kaže učiteljica Sertić. Nabavljao je čak i vrlo rijetka djela iz marksističke literature i napredne beletristike. Tu su bili i pedagoški i stručni časopisi na koje se pretplaćivao i koristio u nastavi i političkom radu. Čim bi nešto pročitao pogotovo ako se radi o štampi, podvuče osnovnu misao, ispiše svoje komentare i šalje po učenicima ljudima u selu. Stvarao je tako političku klimu u kojoj će se kasnije osnovati organizacija KPJ za čije osnivanje on ima najveću zaslugu.

Aktivno je učestvovao u radu učiteljskih udruženja na kojima je često politički istupao. Sarađuje s naprednim učiteljima kao član učiteljske zadruge »Ivan Filipović«. Dopisuje se s urednicima časopisa »Učiteljska straža« i popularne knjižice »Budućnost«. Sudjeluje na svim skupštinama prosvjetnih radnika u Perjasici, Krnjaku, Vojniću, Karlovcu, Zagrebu, pa čak i Sisku. Poznanstvo s većim brojem prosvjetnih radnika dobro mu je došlo prilikom čestih mijenjanja mjesta.

Politička aktivnost Milenka Ivanovića je vrlo rano došla u sukob s režimom i njegovim trabantima. Jedan takav sukob imao je i s dr Milovanom Grbom, poslanikom radikalne stranke, na političkom zboru u Perjasici 25. marta 1934. godine. Grba je ocijenio da pred sobom ima jakog i za režim ozbiljnog protivnika i zbog toga ga je pozvao na razgovor kod sreskog načelnika. Milenko se nije dao slomiti. A kada nisu pomogli »savjeti«, poslali su mu prosvjetnu inspekciju da provjeri znanje njegovih učenika, pa čak i to da li oni znaju kako se zove naša država i tko joj je na čelu. Ali se ni tu nisu mogli osvetiti, jer je Milenko za svoj rad u razredu polučivao najmanje vrlo dobar, a mnogo češće odličan uspjeh iz praktičnog rada na kraju svake školske godine.

Kada sve te smicalice nisu dale rezultata, nagovorili su općinskog odbornika iz Perjasice Nikolu Bijelića da tuži Milenka Ivanovića, a za svjedoke namjestili su dvojicu njegovih ličnih protivnika — Mihaila Deretu i Janka Opačića. U optužnici od 15. aprila 1934. navedeno je da Milenko otvoreno govori protiv države i njenog uređenja, da često izostaje od škole radi prisustvovanja brojnim zborovima i konferencijama, da posjeduje revolucionarnu literaturu, da pored razgovora o nauci i poljoprivredi često navodi raspravu o današnjoj krizi i si. Tužba počinje riječima: »Ne možem da prikrijem razoran rad učitelja G. Milenka Ivanovića u Poloju sreza Vojničkog, banovine Savske, koji javno i otvoreno radi protiv današnjeg uređenja države i samog režima kortešujući po selima i čak na nekim mjestima otvoreno izjavljuje da je on pravi revolucionar i da je on u tome odgojen i da će on otvoreno i javno za istu stvar raditi.«

Čim se pročulo u selu za ovu tužbu, ustao je velik broj seljaka u njegovu odbranu. Vinovnici tužbe su javno razobličeni, a sam njen podnosilac morao je javno priznati da je na to nagovoren i da je tužba sastavljena u kancelariji općinskog blagajnika u Perjasici Jelovca.

Milenko se vješto branio na saslušanju od 16. februara 1935. godine na sudu u Vojniću i argumentirano pobijao sve navode optužnice. Najviše je bio ogorčen na dio optužbe koja govori o izostancima od škole, navodeći da je svu političku aktivnost uključujući i prisustvovanje zborovima provodio u slobodno, tj. izvanškolsko vrijeme. Pozivao se na sve ljude koji ga poznaju na tom terenu i u obrani navodi: »Što se tiče navoda da ja radim protiv današnjeg uređenja u državi, mogu reći da je to čista denuncijacija. Neka se nađe pet ljudi iz čitave opštine, koji bi to potvrdili pa sam spreman snositi sve najteže posljedice.« Bio je uvjeren da se u Poloju i Perjasici ne može naći ni pet ljudi koji bi ga teretili.

To nije jedini i posljednji sukob s političkim ljudima desnice koji je Milenko imao u Poloju. Iste godine je došao u sukob i s popom Dobrosavljevićem koji mu po seoskom poštaru poručuje da se dalje drži od veljunskih učitelja, jer da će letjeti kao i oni. Milenko je odmah uzvratio »da je njemu miliji jedan učitelj, nego sto popova«. Nije ostajao indiferentan ni prema predstavnicima SDS-a kao što je bio Srđan Budisavljević kojemu je na jednom zboru održanom krajem jeseni 1935. u Perjasici upao u riječ i dobacio: »Ni to, što vi tumačite, nije rješenje za ovaj narod. Mi komunisti idemo s vama samo da srušimo ono što ne valja.«

Lični život Milenka Ivanovića bio je i dalje naporan. Brak je sklopio s Hoppe Marijom, učiteljicom u Poloju. Iz tog braka imali su kćerku Tatjanu, rođenu 10. novembra 1935. godine. Nije imao sreće u tom braku i razveli su se već nakon tri godine zajedničkog života. Njegova žena nije tada mogla prihvatiti tako golema lična odricanja, što ih je Milenko činio u svojoj beskompromisnoj borbi za pravednije društvene odnose. Kćerku je ispočetka on izdržavao, a od juna 1939. brigu oko odgoja preuzela je majka.

Kulturno-prosvjetni rad Milenka Ivanovića u Poloju kao i u svim kasnijm mjestima očitovao se u održavanju priredaba progesivnog karaktera i predavanja iz nauke i narodnog gospodarstva. Dovodio je predavače iz redova naprednih studenata i organizirao prikazivanje propagandnih zdravstvenih filmova. Naročito se istakao u akciji na suzbijanju trbušnog tifusa koji je zahvatio Poloj krajem 1935. godine. Milenko je s ekipom Higijenskog zavoda obišao sva sela svog školskog područja. Tumači ljudima potrebu kopanja bunara i ograđivanja vrela od pristupa stoke. Radi na tome svakodnevno riječju i fizički. Međutim, ni on nije pošteđen od te opake bolesti. Razbolio se krajem 1935. godine i upućen na liječenje u bolnicu Ogulin. Iz bolnice je izašao u januaru 1936. godine i zbog iscrpljenosti zatražio bolovanje od banskih prosvjetnih vlasti. Molbi je priložio mišljenje sekundarnog liječnika u Ogulinu dr Branka Zivanovića koji je napisao: »Napred imenovani je u rekonvalescenciji poslije preboljenog trbušnog tifusa. Obzirom na njegovo opšte stanje i posebno srca potrebno mu je 6 nedelja bolovanja s nastupom odmah.«

Upravo tih dana premješten je iz Poloja za Josipdol ne svojom vo-„ ljom već »po potrebi službe«. Njegovi protivnici u vojničkom srezu su to jedva dočekali. Međutim, narod Poloja je taj događaj primio s opravdanim revoltom, jer je Milenko bio suviše eksponiran u političkom radu, da bi njegov odlazak ostao nezapažen. Ali ni on nije zaboravio to svoje prvo učiteljsko mjesto i narod Poloja. Kad god je zato imao prilike, dolazio bi u to mjesto i posjećivao sve svoje prijatelje i političke istomišljenike. Razdužen je u Poloju 3. februara, a dužnost u Josipdolu nastupio je 24. februara 1936. godine. U Josipdol je došao sam bez porodice. Žena i dijete su mu ostali u Poloju, a nakon kratkog vremena dobila je premještaj u školu u Trnovac na području varaždinskog sreza. U Josipdolu Milenko je ostao do kraja 1935/36. školske godine. Iako odvojen od porodice i u novoj sredini, Milenko se po svom starom običaju brzo upoznaje s naprednim ljudima, a u prvom redu s prosvjetnim radnicima, od kojih je neke ranije poznao kao aktiviste učiteljske zadruge »Ivan Filipović«.

Svoj rodni kraj nije zaboravljao. Koristio je svaki pa i najmanji predah u radu, a naročito školske praznike, da obiđe prijatelje u svom rodnom Pakracu, a naročito komuniste s kojima je bio u stalnom kontaktu. Tako je u ljeto 1936. prisustvovao sastanku ćelije KP koji je održan u njegovoj roditeljskoj kući u Kraguju. Prema sjećanju Mile Kosijera iz istog sela, na tom sastanku su bili prisutni Jovica Marković, Branko Mališević, Slobodan Trifunović, Vlado Trifunović, Stojanka Trifunović,

Milenko i još neki kojih se on ne sjeća. Odmah poslije tog sastanka, a to je bilo u augustu 1936. održane su poznate demonstracije protiv režima što su ih organizirali komunisti Pakraca. Milenko i njegovi drugovi Jovo Miščević i Vlado Trifunović nosili su u toj demonstraciji hrvatsku zastavu u znak zahtjeva za punu nacionalnu ravnopravnost. Odmah sutradan uhapšen je Vlado, dok se Jovo sklonio kod prijatelja nedaleko Pakraca, a Milenko je morao bježati u Beograd. Dva dana po njegovom odlasku u kuću su mu upali žandarmi s ovlaštenjem za pretres. Njegova žena Marija je za trenutak zadržala žandarme s molbom da počnu pretres čim stigne kući njen svekar Tomo, kao gospodar domaćinstva. Za to vrijeme je ona uspjela izbaciti kroz prozor kompromitirajući materijal koji je Milenko posjedovao.

— Tada sam prvi put vidio jednu oveću knjigu sa slikama o životu robijaša, a bilo je tu i drugih knjiga, novina i časopisa — kaže Mile Kosijer. Vjerovatno da je Milenko tada i postao član Partije, a što se može pretpostaviti na osnovu ovog sastanka, demonstracija i obaveza koje je on prihvatao i izvršavao.

Da bi bio zajedno sa ženom, Milenko je početkom školske 1936/37. godine tražio premještaj iz Josipdola za Trnovac. Molba mu je prihvaćena pa je već 4. oktobra 1936. preuzeo dužnost upravitelja te škole.

Odmah po dolasku i u to treće mjesto svoga službovanja Milenko je nastavio svoju političku aktivnost. Bio je već sasvim iskusan agitator komunističkih ideja, borben i neustrašiv, ali oprezan. Nije mu trebao duži period prilagođavanja novoj sredini. Ljude je brzo upoznavao, a i oni su u njemu vidjeli ozbiljnu i povjerljivu ličnost u koju se se mogli pouzdati. Režim ga još više drži na oku već i zbog onih crnih lista u dosijeu, koje je zaradio na terenu sreza Vojnić. Okupljao je omladinu oko priredbi napredne sadržine i donosio im i tumačio sadržaje brošura koje su govorile o revoluciji i izgradnji socijalizma u Sovjetskom Savezu.

Ni u Trnovcu se nije dugo zadržao. Iako je tu došao po molbi iz obiteljskih razloga, ponovno je premješten »po potrebi službe« i to »brzoglasno« aktom Ministarstva prosvjete od 4. septembra 1937. godine u školu u Krakaru, srez Ogulin.

Upravo u vrijeme njegovog boravka u Krakaru, Seljačko demokratska koalicija pokreće osnivanje ogranaka Seljačkog kola u srpskim i Seljačke sloge u hrvatskim selima. Milenko objeručke prihvata takvu formu aktivnosti, tim više što se ona nije razlikovala od oblika koje je on već primjenjivao u selu. Odmah je pristupio stvaranju ogranka Seljačkog kola u Krakaru kojeg između ostalog, priprema za održavanje kulturno-umjtničkih programa. Putem takve aktivnosti Milenko je okupljao omladinu i znatno doprinio njenoj političkoj orijentaciji u demokratskom duhu. Istovremeno počinje predizborna kampanja za izbore od 1938. godine u koju se Milenko uključuje sa punom snagom i iskustvom koje je već stekao u političkoj borbi s režimskim strankama. Organski je mrzio buržoaski režim i stalno je bio zaokupljen idejama o njegovom rušenju.

— Milenko, Jovo Miščević i moj Mile — priča Anica Martinović-Devetak — nisu se mogli zaustaviti kad počnu raspravljati i analizirati

protivrječnost jugoslavenskog društva. Nisu se mogli od toga uzdržati čak ni na našoj svadbi.

Na području ogulinskog sreza djelovala je tada veća grupa veoma istaknutih i politički naprednih prosvjetnih radnika kao što su Martin Puštek, Mato Dorčić, Draginja Metikoš i drugi. Svi su oni bili članovi ili bar simpatizeri Partije i držali su u svojim rukama udruženje učitelja. Oni održavaju brojne skupove, seminare, predavanja i priredbe progresivnog karaktera i tako koriste maksimalne mogućnosti legalnih oblika borbe u inače skromnim okvirima građanske demokracije. Milenko je bio jedan od aktivnijih u toj grupi i prihvaćen je odmah po svom dolasku na to područje.

Krakar je treće učiteljsko mjesto u kome se Milenko Ivanović zadržao samo jednu školsku godinu. Suviše je bio istaknut kao propagator komunističkih ideja i iskusan agitator Udružene opozicije da bi ga režim pustio na miru. Bio je neugodan protivnik režimskih stranaka u predizbornoj aktivnosti 1938. godine pa su ga upravo u jeku njenog najvećeg intenziteta premjestili u Dugu Rijeku, na područje sreza Ludbrega. Premješten je dekretom Ministarstva prosvjete od 27. oktobra a na dužnost je nastupio 10. novembra 1938. godine.

Ni ovaj premještaj nije mogao obeshrabriti Milenka i isključiti ga iz političkog života, posebno iz predizborne aktivnosti koju je nastavio jednakim intenzitetom, kao da se ništa nije promijenilo u njegovom životu. Kao vrstan i iskusan agitator na strani opozicije ogorčio je vladine kortešante kojih je bilo i u ovom mjestu. Da bi ga zaplašili i isključili iz izborne bitke, pucali su mu kroz prozor stana. Milenko se nije dao pokolebati i nastavio je agitaciju još većom žestinom. Ali ga je u tome prekinula bolest. Razbolio se krajem 1938. godine i pola godine je bio više u bolnici i na bolovanju nego na radnom mjestu. Bolovao je od kroničnog išijasa, tako da je izvjesno vrijeme bio nepokretan. Dobio je bolovanje 14. decembra 1938. s trajanjem od puna 4 mjeseca a nakon njegovog isteka ponovno je upućen na rad u školu. Međutim, kako se ni do toga vremena nije oporavio, radio je do kraja te školske godine uz prekide, odnosno s kraćim bolovanjima. Ozdravio je tek 14. juna 1939. godine i nastavio s redovnim radom i aktivnošću u Dugoj Rijeci. Za vrijeme bolovanja posjećivao je rodni kraj, a i Poloj. Čak ni tada nije napuštao političku borbu i u njoj je učestvovao koliko god je to dopuštalo njegovo zdravstveno stanje.

U Plaški je došao na temelju vlastite molbe koju ju uputio Odjelu za prosvjetu Banovine Hrvatske. Molba se sastoji od svega jedne rečenice koja glasi: »Molim da budem premješten iz Duge Rijeke sreza ludbreškoga u koje drugo mjesto banovine Hrvatske.« Razriješen je dužnosti u Dugoj Rijeci 5. a već 10. januara 1940. godine nastupio je na dužnost učitelja Osnovne škole u Plaškom. Upravu škole preuzeo je 9. marta iste godine od dotadašnjeg upravitelja Veljka Narančića koji je premješten za Vojnić. Premještaj Milenka Ivanovića u Plaški predstavlja u stvari, njegov treći dolazak na područje sreza Ogulin.

Stanovao je i hranio se kod Ane i Rade Pešut, nedaleko željezničke stanice Plaški i to zajedno sa svojim školskim drugom, zemljakom i saborcem Jovom Miščevićem koji je nešto kasnije premješten iz Slavonije na istu školu. Posljednji dokumenat u dosijeu Milenka Ivanovića, pisan njegovom rukom aprila 1940, je predstavka kojom obavještava o preuzimanju dužnosti i podnosi zahtjev za pripadajuću mu stanarinu. Pripadao mu je stan u školskoj zgradi, ali ga je prepustio dr Branku Živanoviću, tadašnjem liječniku u Plaškom.

Milenko je došao u Plaški kao komunista i poznati politički radnik. Ovdje je zatekao intenzivan politički život izazvan stranačkim razmiricama postizbornog perioda i burnim događajima vezanim za početak drugog svjetskog rata. Imao je veliko iskustvo i znao je dobro fizionomiju političkih stranaka i njihove ljude, a poznavao se i s većim brojem komunista i naprednih ljudi s područja ogulinskog sreza i Karlovca. Uključio se odmah u rad kao i obično kad bi prešao u novu sredinu i brzo pronašao saradnike i političke istomišljenike.

Već u proljeće 1940. godine uz pomoć rukovodilaca KPH iz Karlovca osniva ćeliju KP u koju su pored njega bili uključeni Jovo Miščević i Mile Mandić. Izabran je za sekretara te prve ćelije KPJ u Plaškom, pa je s još većom snagom i odgovornošću nastavio političko djelovanje. Sve akcije i zadaci ove ćelije što ih je ona imala i s uspjehom provodila vezane su za njegovo ime i inicijativu. Oživio je rad na osnivanju ogranaka Seljačkog kola u većem broju sela Plaščanske doline i okolice, te organizirao i sam lično pripremio veći broj priredaba što ih je održavala kulturno-umjetnička sekcija s kojom je on rukovodio. Ova ćelija je pod njegovim rukovodstvom aktivno djelovala i na nizu drugih pitanja počev od sakupljanja priloga za učesnike španjolskog građanskog rata, pa do idejnog uzdizanja svojih članova i simpatizera.

Milenko je bio učesnik Prve okružne konferencije KPH za okrug Karlovac i niza savjetovanja komunista održanih u Ogulinu 1940. i 1941. godine. Posljednje partijsko savjetovanje kojem je prisustvovao održano je koncem februara 1941. u kući Drvodelića kome je prisustvovao i Ivo Marinković. Od tada pa do svoje smrti Milenko je djelovao u duhu preuzetih zadataka i ranije datih uputa, a naročito u pogledu stava prema ratu. Organizator je demonstracije u Plaškom i mitinga povodom događaja od 27. marta na kome su govorili on i Jovo Miščević. Odmah, zatim počeo je akciju na upisivanju dobrovoljaca za obranu zemlje od fašističkog napada.

Nakon uspostave NDH došao je u svoje rodno mjesto i tu se zadržao do 18. maja, kada je krenuo za Plaški, djelomično zbog poziva službenicima da se vrate na svoja mjesta, a još više zbog partijskih obaveza. Pokušao je sve što je bilo u njegovoj moći da se poveže s OK KPH u Karlovcu i dobije direktive za daljnji rad, ali u tome nije uspio.

Upravo zbog toga posljednje dane je proveo u strahovitoj napetosti. S jedne strane zbog tragičnih događaja vezanih za hapšenje i teror ustaša i s druge zbog lične odgovornosti kao sekretara organizacije bez

direktiva koje je s nestrpljenjem iščekivao. Predlagali su mu da bježi u Beograd i čak su mu prijatelji za to ishodili propusnice za njega i Jovu Miščeviča. Međutim, oni su postojano čekali na poziv Partije i njene daljnje instrukcije o budućim akcijama. U tim danima je djelovao samoinicijativno nastojeći da koliko-toliko zadrži cjelovitost svoje ćelije. Savjetovao je prijateljima da se sklanjaju od ustaških vlasti i da čuvaju oružje. Na tome poslu je i uhapšen i kasnije pogubljen.

Dan njegove smrti nije pouzdano utvrđen. Najvjerovatnije da je uhapšen 5. jula 1941. i jedan dan zadržan u zatvoru u Plaškom. Odmah slijedeći dan prebačen je u zloglasnu Ogulinsku kulu i tu strahovito mučen i zlostavljan. Oko 20. jula priključen je transportu zatvorenika iz logora »Danica« iz Koprivnice i otpremljen za Jadovno gdje je ubijen krajem jula ili početkom augusta 1941. godine.

Milenko Ivanović je spadao u red najsposobnijih i najagilnijih komunista na području OK KPH Karlovac. Kao revolucionar bio je duboko prožet idejama marksizma, ogorčen i neumoran agitator protiv buržoaskog sistema Kraljevine Jugoslavije. To ga je toliko zanosilo da po sjećanju savremenika nije ni imao privatnog života. Duboko je vjerovao u pobjedu proleterske revolucije i bio spreman da za nju podnese i ličnu žrtvu. Sav svoj život posvetio je revolucionarnom djelovanju i tako reći rasuo ga po raznim mjestima službovanja. I svagdje je bio zapamćen, cijenjen i poštovan. Nezgoda je upravo u tome što nigdje nije sabrano to njegovo veliko životno djelo, pa su ga savremenici i suborci znali i pamtiti samo po onome što je on dao i ostavljao u njihovom mjestu. Milenko je isto tako bio dobar prosvjetni radnik. Volio je svoje zvanje i gajio veliku ljubav prema djeci. Saosjećao je s njihovim nedaćama i čitavim bićem* nastojao da se izbori za njihov bolji život. Savremenici su ga zapamtili po njegovoj borbenosti, humanizmu, sposobnosti i svim onim osobinama koje krase istinske revolucionare. Njegovo djelo je dostojno respekta i divljenja svih sedam sredina u kojima se borio i odgajao mlade generacije koje su prihvatile i nastavile njegov revolucionarni put.

Gojko Vezmar

PERO KOKOTOVIC

Pero Kokotović je rođen 20. aprila 1920. godine u Latinu kao drugo od petoro djece Stevana i Marije rođene Vukelić. Rano djetinjstvo proveo je u krugu mnogočlane porodice gdje je postao miljenik stričeva i djeda. Pored seoskog imanja kojeg je najčešće uzdržavala majka, otac je radio na pilanama i tako nadoknađivao životne potrebe porodice.

U osnovnu školu Pero je pošao godinu dana ranije od svojih vršnjaka. Sve četiri godine bio je primjeran učenik i sve razrede završavao s odličnim uspjehom. Iako mlađi, Pero se brzo izravnao sa svojim školskim drugovima učestvujući u raznim kulturnim i sportskim priredbama. Dobro je recitirao i igrao u diletantskim grupama, a u sportskim igrama znao je i da prednjači, posebno u bacanju kamena s ramena, rvanju i plivanju. Veseo po prirodi, bio je omiljen kod školskih drugova a i učitelji su ga voljeli kao takvog, i kao dobrog učenika. I u selu je kao dječak rado viđan, posebno u igrama s vršnjacima pa i starijim. Sklonost Perinu društvenim igrama podsticao je i njegov stric Nikola koji je često znao da iskupi dječake pod lipom ispred njegove kuće i da onda među njima izazove takmičenje u raznim sportskim disciplinama.

Pored savladavanja redovnog gradiva Pero još u osnovnoj školi počinje više da se zanima za dječju i drugu literaturu i često uspijeva da pročita više nego što se smatralo da to može. Tu sklonost cijenili su i učitelji pa su ga i oni podsticali na to. Od njih je ocijenjen kao inteligentan dječak s jako izraženim smislom za samostalno učenje i logično razmišljanje, pa su preporučivali roditeljima da ga upute na dalje školovanje. Na ovo se odlučuju roditelji, a i djed Rade obećava pomoć. Tako je Pero nastavio školovanje u građanskoj školi u Plaškom. I u ovoj školi bio je najbolji đak u sve četiri godine. Jedno vrijeme se bio počeo baviti muzikom, ali kako za to nije imao materijalnih sredstava, okrenuo se sportskim aktivnostima i čitanju. Mnogo je čitao u slobodno vrijeme, kao i pri čuvanju goveda, a često je to činio i usput idući u školu. Znatiželjan po prirodi, već u starijim razredima građanske škole počeo je da se upušta u razgovore s nastavnicima o problemima izvanškolskog gradiva. Neka od njegovih pitanja bila su i nezgodna. Tako je u četvrtom razredu postavio pitanje nastavniku historije zašto je kralja Petra naslijedio Aleksandar, a ne Đorđe. Kada je dobio odgovor da je Aleksandar

bio pametniji, Pero mu je postavio novo pitanje: Zašto nije nađen neko pametniji od Aleksandra da vodi zemlju? Nastavnik mu na ovo nije odgovorio, ali je zato poručio da mu dođe otac u školu na razgovor. Otac ga je za ovo ukorio i Pero se morao pomiriti s očevim savjetom da ga školuje za bolje parče kruha a ne za politiku, ali ipak nije propuštao priliku da ponekad pročita i novine, kako opozicione tako i režimske. Pri čitanju prvih diskutirao je s djedom Danom, a kod drugih s ocem i djedom Radom. Cesto je o političkim pitanjima ulazio u razgovore i sa stricom Đurom, kao i sa mnogim pristalicama tadašnjeg režima koji su dolazili u posjetu njegovom ocu kao uglednom domaćinu i općinskom zastupniku. Ti razgovori Peru su suviše zanimali pa je o politici i političkim zbivanjima počeo da razmišlja još u građanskoj školi.

Uz materijalnu pomoć djeda Rade, Pero se 1934. godine upisuje u Srednju poljoprivrednu školu u Križevcima. I u ovoj školi Pero je bio primjeran učenik i uz izučavanje gradiva postizavao je redovno odlične uspjehe. Međutim ova škola značila je za njega i novi kvalitet, u izvjesnom smislu prijelom u shvatanju društva i kidanju s porodičnim odgojem. Nalazeći se u sredini gdje je bilo mnogo naprednih đaka i profesora, Pero se vrlo brzo sprijateljio s tim društvom i prvi put susreo s marksističkom literaturom, pa se ubrzo uključuje u organizirani rad napredne omladine. To njegovo vezanje za napredni demokratski pokret i sve veće interesiranju za borbu radničke klase, osjetilo se i u selu već po dolasku na praznike poslije završene prve godine škole. Tada su i nastupili prvi porodični sukobi u vezi s politikom. Ni djed Dane, kao ni otac Stevo nisu željeli da se Pero upliće u politiku, već da se isključivo posveti izučavanju struke. U razgovoru s njima Pero im je ipak dao do znanja da ne želi da® slijedi njihov put i da postoje daleko bolja rješenja za razrješavanje društvenih suprotnosti. No, kako je još bio mlad, i djed i otac opraštali su mu politička stremljenja, savjetujući ga da se okrene samo školi.

Međutim političke nesuglasice u porodici iz godine u godinu su rasle. Od suprotstavljanja Pero je prešao na ubjeđivanje djeda i oca. Bio je jako ubjedljiv i nastupao s dokazima što je obojicu zbunjivalo. Više ni oni nisu mogli da mu se ozbiljnije suprotstave, ali su se sada više plašili za njegovu sudbinu, tim više što je Pero iskorištavao svaki slobodni momenat da se u Plaščanskoj dolini sastane s istomišljenicima i izmijeni misli što bi i kako bi trebalo činiti da se tom narodu pomogne u njegovom prosvjećivanju i političkom izgrađivanju. A Pero je zaista bio već duboko zagazio u odlučivanju da se posveti borbi za radnička i seljačka prava. Iako je za vrijeme ljetnih ferija najčešće učestvovao u svim poljskim radovima na očevom imanju, on je svako slobodno vrijeme koristio da se sastane s drugovima, izmijeni literaturu i raspravi nejasna ili aktualna pitanja. U tim sastancima nerazdvojni drug mu je bio Dušan Kosanović Mudrak, a često se sastajao i s Brankom i Lubanom Latasom, Đurom Dokmanovićem Ježcem, Radovanom Pogrmilovićem, Milom Mandićem i drugim, dok je s Milošem Kosanovičem i Milovanom Pešutom vrlo često razmjenjivao literaturu i vodio duge rasprave, koje su vjerovatno imale korijen u križevačkoj Srednjoj poljoprivrednoj školi. Pored

druženja s ovim i drugim istomišljenicima Pero je često koristio subotu i nedjelju, kada se ne rade poljski poslovi, da porazgovara sa seljanima. Ovi su se obično sakupljali ispod njihove velike lipe i najčešće postavljali mu mnogo pitanja iz raznih oblasti, a najviše društveno-političke prirode. Tu je bilo pitanja o teškom životu seljaka, politici režima, posebno o nemilosrdnom postupku sudova i općinskih vlasti, postupku žandarma, izbornim kampanjama, kupovini glasova i slično. Pero im je gotovo na sva pitanja davao odgovore, nastojeći da ih politički usmjerava i orijentira ka demokratiji. U tim razgovorima gotovo uvijek Pero je bio otvoren i nije prezao da im kaže kako svim njihovim nevoljama mora doći kraj, a to će biti onda »kada narod ustane protiv nepravde i preuzme vlast u svoje ruke kao što je to učinjeno u Rusiji u oktobarskoj revoluciji«. Ovi i slični Perini susreti, naročito u posljednje dvije godine školovanja, ostavljali su dublji trag na svijest seljaka u njihovom traženju izlaska iz teškoća.

Poslije diplomiranja na Srednjoj poljoprivrednoj školi u Križevcima 1938. godine Pero je našao za shodno da porazgovara s ocem i da mu dade do znanja da je on sada zreo čovjek, a to što se odlučuje za borbu za komunističke ideale da je njegova stvar i bilo što da mu se desi u toj borbi neka to primi mirno, jer je iluzorno očekivati od njega nekog drugog Peru. Ovog puta otac i sin ipak su se razumjeli. Otac ga je shvatio i podržao, ali ga je ipak zamolio da se pazi naglasivši »... ja dobro poznam ovaj režim i njihov stav prema komunizmu ...«. Pero se samo nasmijao, zagrlio oca i dodao: »Ne boj se, tata, biće sve u redu, ipak ćemo mi pobijediti.«

S obzirom da je sve razrede završavao s odličnim uspjehom, Pero je po završetku srednje poljoprivredne škole razmišljao o studijama. U tom pogledu bila mu je ponuđena i stipendija. Ali, imajući u vidu materijalne teškoće porodice, Pero se odlučio na zaposlenje. Iste godine zaposlio se na imanju grofa Adlera u Sv. Ivanu Zabno kraj Križevaca. Ovdje je odmah nastavio s revolucionarnim djelovanjem među radnicima, a nije prekidao ni veze s organizacijom SKOJ-a u Srednjoj poljoprivrednoj školi u Križevcima čiji je on postao član u posljednjoj godini školovanja. U toj godini Pero se čvršće povezao s komunistima Križevaca, kao i drugih mjesta i negdje u jesen 1938. godine i on je bio primljen za člana KPJ. Ispoljivši se kao dobar tehničar, a neumorno djelujući politički među radnicima, Pero je vrlo brzo postao poznat ne samo u Zabnu već i u široj okolini. To mu je 1940. godine i priznato prilikom izbora za sekretara ćelije KP u Zabnu. Te iste godine Pero je učesnik u osnivanju KK KPH Križevci, kada je i postao njegov član.

Mada je bio i suviše zauzet revolucionarnim djelovanjem na području Križevaca, Pero je nalazio vremena da posjeti rodni kraj i pomogne ljudima da se bolje snađu u političkim zbivanjima uoči drugog svjetskog rata. Posljednji boravak Pere Kokotovića u rodnom kraju bio je za vrijeme ljetnog odsustva 1940. godine. U selu se zadržao oko 20 dana. S ocem više nije bilo prepirki jer su nestale i političke protivrječnosti među njima. Sad su se uloge donekle izmijenile. Pero je učio oca kako

-treba djelovati, čuvati tajne i povezivati se s naprednim ljudima što je ovaj shvatio i po tome se vladao. Pero je u to vrijeme odlazio često u Plaški i najviše se sastajao s Milenkom Ivanovičem, učiteljem i prvim sekretarom ćelije KP u Plaškom. Isto tako za vrijeme tog odmora odlazio je u Ogulin, Sušak, Crikvenicu i Gospić gdje se povezivao s tamošnjim komunistima, ali nije utvrđeno kakav je bio oblik tog povezivanja. Također u to vrijeme Pero je samoinicijativno skupljao omladince u svom selu, davao im naprednu literaturu na čitanje i upućivao ih u osnovna politička zbivanja, objašnjavajući im posebno opasnosti koje neposredno prijete od njemačkog i talijanskog fašizma. U tom djelovanju Pero nije prezao ni od otvorenog istupanja pred širim skupovima. Tako su se jedno veče pod lipom Kokotovića skupili gotovo svi ljudi iz zaseoka Bunčića, te poneki iz Pešuta, Staniča i Mudraka. Razgovarali su uglavnom o ratu, što je tada najviše i tištilo te ljude. Pero je otvoreno iznosio svoje mišljenje pa su ga svi rado slušali, naročito kada je obrazlagao da će zbog politike koju vode Hitler i Musolini neminovno morati doći do sukoba između SSSR-a i Njemačke, a tada ni Balkan ne može ostati po strani, pogotovo ne Jugoslavija. On je tada otvoreno govorio o znacima sve veće sprege srpske, hrvatske i slovenačke buržoazije s Hitlerom. Tu je Pero također otvoreno kazao seljacima da prijeti opasnost od napada sila osovine na Jugoslaviju ili pak da je uvuku u svoja kola.

Ovaj istup Perin dojmio se duboko na prisutne seljake. Zbog toga, *a* i zbog običaja, jer je te godine trebao ići u vojsku, pri odlasku za Žabno Peru su na željezničkoj stanici ispratili gotovo svi seljani i poželjeli mu sretan put.

Prilikom ovog boravka na odsustvu Pero je ugovorio čvršće veze u * obavještavanju o događajima s Milenkom Ivanovičem, kao i s porodicom koja je u to vrijeme već čvrsto slijedila njegov put. Tako se Pero do kraja te godine gotovo svake nedjelje javljao iz Bjelovara ili Zagreba, obavještavajući porodicu o najnovijim događajima i istovremeno im savjetujući kako da se ponašaju. U danima aprilskog rata očekivan je i njegov dolazak u rodni kraj, kako su to tada inače mnogi činili. No, Pero nije došao. Ostao je da izvršava zadatke koje mu je postavljala njegova ćelija i rukovodstvo KPH iz Zagreba. Tek na nekoliko uzastopnih pisama, u kojima je otac molio da se ipak navrati koji dan do kuće, Pero je poslao jedno opširnije pismo po željezničaru Mići Grbi Kvaki, u kom je naglasio da za sada ne može posjetiti rodni kraj. Zbog toga je u pismu savjetovao porodicu da izbjegavaju susrete s ustašama, naglasivši da budu spremni na najgore. U jednom drugom pismu, koje je također poslao po nekom željezničaru, Pero je savjetovao porodici da se više okreće prema šumi i tamo traži sklonište. U obadva ova pisma Pero je naglašavao ocu da se poveže s Milenkom Ivanovičem, Jovom Miščevićem, Milom Mandićem, Duškom Vukelićem i nekim drugim u Plaškom I da se o svemu s njima posavjetuje kako treba raditi, jer da ne vjeruje da će moći i kasnije posjetiti rodni kraj.

A Pero zaista nije imao vremena za posjetu svom kraju, iako su to zahtijevali i neki aktivisti naprednog pokreta u Plaškom smatrajući

da im on može najbolje pomoći u objašnjavanju nastale situacije. Upravo u toku maja Pero je neumorno radio na pripremanju 2. okružne partijske konferencije održane 5. juna 1941. godine na Kalniku gdje je prisustvovao kao delegat ćelije KP Zabno. Poslije te Konferencije Pero se sav predao pripremanju oružane borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika. Prema sjećanju Augusta Sketa Čelika, jednog od ratnih sekretara KK KPH Križevci i boljeg poznavaoca Pere iz zajedničkog rada od marta 1941. godine, Pero je bio neumoran u održavanju sastanaka, koji su najčešće bili u vinogradskoj kleti nedaleko od Zabna. On je među prvim komunistima iz Križevaca radio na sprovođenju direktive CK KPJ date na majskom savjetovanju u Zagrebu 1941. godine. Kao dobar poznavalac zagrebačkih komunista, Pero je uspijevao da održava stalne veze s organizacijom KPH u Zagrebu tako da su i s te strane križevački komunisti bili dobro obaviješteni o zbivanjima i namjerama Partije. U objašnjavanju da se prikuplja oružje Pero je bio vrlo uporan, a o tom pitanju često je raspravljao i s Milivojem Marijanom, tada članom OK KPH Bjelovar. U drugoj polovini jula ili početkom augusta 1941. Pero je, prema sjećanju Šketa, na jednom sastanku podnio izvještaj o političkoj situaciji u Jugoslaviji s posebnim osvrtom na Hrvatsku i križevački kotar. U tom izlaganju Pero je prisutne upoznao s ustankom u Crnoj Gori i u drugim krajevima, pa je donesena odluka o dizanju ustanka u križevačkom kraju, s tim da se prethodno izvrše temeljite pripreme za to. Tu su dati i konkretni zadaci za prikupljanje oružja i za pripremu akcije za oslobođenje nekih članova KK KPH Križevci iz ustaškog zatvora, među kojima su bili i Duro Boščan, Franjo Malenčić i još neki članovi KP i skojevci koje je također trebalo osloboditi. Isto tako tada je odlučeno da svi kompromitirani članovi prijeđu u ilegalnost i postepeno se povlače na Kalnik gdje je zaplanirano da se uskoro organizira oružana grupa. Na tom sastanku bio je i Milivoje Marijan, a i neki drugovi koji su upravo tada primani u članstvo KP, među kojima i Miloš Manojlović Mima. Tu su utvrđena za sve prisutne ilegalna imena, pa je Pero dobio ime — Ličanin, koje se dugo kasnije održalo među njegovim saradnicima. Upravo radi se ovdje o sastanku kojega je tada vodio Pero Kokotović kao sekretar KK KPH Križevci, koju dužnost je počeo da vrši od augusta 1941. godine, poslije kotarske konferencije održane u Vodenici u Kamešnici. Na toj konferenciji KK KPH Križevci dobio je zadatak organiziranja Kalničke partizanske grupe.

Prema sjećanju Miloša Manojlovića Mime, Pero je na jednom sastanku ćelije u Zabnu u jesen 1941. godine dao zadatak za odlazak u partizane dijela članstva i izvođenje oružane akcije na oružničko-domobransku posadu u selu Gradec. Na tom sastanku bio je prisutan i Marijan Milivoj. Neposrednu provjeru stanja posade u Gradecu i rukovođenja akcijom preuzeo je na sebe Pero. Ovaj zadatak je u potpunosti izvršen. To je bilo ujedno i posljednje viđenje Miloša Manojlovića s Perom.

Do kraja 1941. godine, prema sjećanjima Škete, Pero je više puta odlazio na Kalnik radi povezivanja partizanskih grupa na terenu i učvršćivanja veza s aktivistima NOP-a u Varaždinu i drugim okolnim

mjestima. S ovih putovanja Pero se uvijek vraćao u Križevce. Kako je u zimu 1941/42. g. zapao veliki snijeg, to su i partizanske akcije gotovo paralizirane pa se Pero sklonio u kuću pomenutog Škete i tu živio kao ilegalac skoro dva mjeseca. Peru su u Zabnu ustaše uporno tražile, ali nikako nisu uspijevale da uđu u trag njegovih kretanja. On je to znao i zato je i prešao u Križevce gdje je bio manje uočljiv ustašama.

Početkom aprila 1942. Pero ponovo odlazi na Kalnik i poslije nekoliko dana vraća se u Križevce na vezu kod Emila Vitkovića čija se kuća nalazila u gornjem gradu. Tu je održao sastanak s nekoliko članova KPH Križevci gdje su postavljeni naredni zadaci. Između tih Pero je lično preuzeo na sebe da ispita stanje ustaško-domobranske posade u pivovari i ocijeni mogućnosti napada na nju. O svemu tome trebao je odmah poslati izvještaj na Kalnik. Taj dan bio je i posljednje viđenje sa Sketom, kao i sa drugim komunistima Križevaca s kojima je sarađivao.

Na zadatak je Pero pošao sam. Kao i uvijek kretao se oprezno. Ali i pored svojstvene mu vrline da svakom zadatku prilazi studiozno ovoga puta ga je prepoznao neki ustaša koji je s njim pohađao školu. Ovaj je odmah izvijestio svoje pretpostavljene a sam je nastavio da prati Perino kretanje. Pero ga je primijetio i počeo da traži izlaz iz situacije, ali je sve bilo kasno. Odjednom ga je presrela veća grupa ustaša kod mlina i tu je došlo do sukoba. Pero je pružio otpor goniocima, a kada mu je ponestalo municije, pokušao je da se spasi bjekstvom, ali u tome nije uspio. Kako je već u čitavom gradu bila preduzeta racija, ustaše su Peru opkolile i uhvatile. U toj raciji uhvaćen je i sekretar MK, KPH za Križevce Antun Puhlovec i još nekoliko članova KPH i SKOJ-a iz Križevaca.

Svi pohapšeni sprovedeni su u zatvor u Bjelovar. Tamo su preslušavani i mučeni. Peru su strahovito mučili da bi iznudili bilo kakvo priznanje. O tome je Pero nešto i pričao ocu prilikom susreta na suđenju u Zagrebu. Između ostalog rekao je da su mu nabijali sol u usta, prisiljavajući ga da prizna svoje učešće u NOP-u. I pored svih mučenja Pero je ostao čvrst kao stijena. Ništa nije priznao i do kraja je ostao revolucionar, ponosan i prkosan, svjestan šta ga očekuje. Poslije prvih saslušanja u zatvoru u Bjelovaru Pero je prebačen u zatvor u Zagreb gdje je nastavljena istraga.

U aprilu 1942. godine u listu »Hrvatski narod« otac Stevo pročitao je o hapšenju komunista kojima se priprema suđenje. U tom napisu našao je i ime svoga sina Pere. Za žaljenje se nije imalo vremena. Iako je očekivao najgore, Stevo je pokušao da bilo što učini kako bi spasio sina. A ako ništa drugo, da ga bar vidi živog ili mrtvog. Zato se odmah posavjetovao s Vašom Bunčićem koji je živio u Plaškom, a od ranije je bio u boljim odnosima s tadašnjim općinskim načelnikom Milom Miletićem. Dogovorili su se da pokušaju isposlovati propusnicu kod Miletića i da pođu u Zagreb. Najprije je kod Miletića otišao Vaso, a sutradan su ga posjetili obadvojica i uspjeli ga nagovoriti da ih povede u Zagreb.

Odmah po dolasku u Zagreb sva trojica su se uputila u Sudbeni stol. Čekajući tu dugo na redu, odjednom im je prišao nepoznati čovjek i rekao im da su došli u zadnji čas. To je bio Perin pravobranilac po službenoj dužnosti pa su ga zamolili da im omogući viđenje s Perom, što je ovaj i učinio. Izljubivši se sa ocem i Vašom, Pero ih je odmah upozorio da. nisu trebali dolaziti jer mu ne mogu ništa pomoći, a sami se izlažu velikoj opasnosti. Kada su mu ova dvojica rekli da su došli da traže pomilovanje za njega, Pero im je odgovorio da od toga nema ništa naglasivši: »... pomilovanja za mene nema. Tata, uvjeravam te da nisam ja sam na smrt osuđen. Ima nas 16 drugova. Od toga je 12 Hrvata, 2 Srbina i 2 Bugarina...« Dok je Pero ovo govorio, otac je samo stiskao zube, jedva se uzdržavajući da ne zaplače. Ipak je smogao snage da ponovo zamoli Peru: »Dragi sine, reci nam bar gdje bi se mogli obratiti da se kazna ublaži?« Pero je pogledao oca i brzo spustio pogled na zemlju. Nešto je razmišljao. Taman je htio nešto da kaže, ali ga je prekinuo otacr »Pero, sine, da pokušamo nas dvojica kod mitropolita?« Peru je ovo začudilo. Pogledao je prodorno obadvojicu i, ne htjevši da uvrijedi oca, reče: »Možete ići gdje hoćete, ali znajte da su me onakvi ovamo i doveli ...« Pero je još htio nešto reći, ali ga je prekinuo stražar naredivši mu da pođe u ćeliju. Uhvatio ga je za lanac kao psa i odveo. Pero i Vaso ostali su skamenjeni. Koliko su tako dugo stajali, ni sami nisu znali objasniti kada su kasnije o tome pričali. Otišli su do mitropolita i taman što su tamo stigli, čuli su razgovor preko telefona da ustaški sud traži svećenika da ispovjedi pravoslavne zatvorenike osuđene na smrt. Pero i Vaso pošli su s tim svećenikom u Sudbeni stol. Čim su stigli, stražari su požurivali sa ispovijedanjem. Sada je i Stevi bilo jasno da je i ovaj pokušaj spašavanja Pere propao. Ostalo mu je samo još da zamoli branioca za posljednje viđenje s Perom. Ovaj je udovoljio toj molbi i ubrzo je stražar doveo Peru u jednu od prostorija suda. Bio je sav izubijan i krvav. Stevo ništa nije mogao da prozbori pa se Peri obratio Vaso. Rekao mu je gdje su sve išli. Na to je Pero obojicu pogledao dostojanstvenim pogledom, mirno i staloženo, upravo onako kako je i djelovao u svom rodnom selu: »Drago mi je da ste došli i da smo se vidjeli, ali se bojim i za vaš život. Ovdje se ne zna tko prije svršava. Niste trebali ništa preduzimati jer u mom slučaju milosti nema...« I ovoga puta htio je još nešto reći, ali su ga stražari prekinuli, uhvatili za lanac i odveli u ćeliju. Tada je Stevi i Vasi prišao pravobranilac i rekao: »Nemojte se ljutiti ako vam kažem da je vaš sin koliko hrabar, toliko i tvrdoglav. Nekoliko puta je odbijao da ga ja branim.«

Na ovom suđenju grupi komunista i pristalica NOP-a u Zagrebu Pero Kokotović je bio prvooptuženi. Čitanje smrtne presude salušao je mirno, a zatim se dostojanstveno obratio sudskom vijeću i čvrstim glasom rekao im da su oni sluge okupatora i izdajnici svoga naroda koji sude danas njemu, a ubrzo će doći dan kada će narod suditi njima. Poslije toga se okrenuo ocu Stevi i Vasi Bunčiću koji su sjedili u sudnici i odmjerenim glasom počeo da govori: »Budite čvrsti, ne plašite se ...« Na ovoj riječi stražari su ga prekinuli i odveli iz sudnice. Istog dana

poslije izricanja presude Pero Kokotović je strijeljan negdje u maksimirskoj šumi kod Zagreba. Grob mu nikad nije pronađen.

Perin gubitak porodica nikad, nije preboljela, kao ni njegovi seljani i svi koji su ga poznavali u Plaščanskoj dolini pa i dalje. Ali njegov gubitak nije bio usamljen u porodici. Učestvujući od početka ustanka i dajući sve od sebe za pobjedu revolucije, porodica je u valu njene pobjede dala još dva života. Rade Kokotović, mašinski tehničar, Perin brat i prvi saradnik u predratnom revolucionarnom djelovanju i učesnik od početka ustanka, poginuo je decembra 1944. g. na dužnosti komesara čete. Porodica još nije uspjela da sazna za smrt Radinu, a već 17. decembra uhvaćen je Perin otac Stevo u jednom iznenadnom upadu ustaša u okolini Latina i 20. decembra 1944. godine obješen na Galgama kod Ogulina. Bio je neumorni sljedbenik sina, oprobani odbornik i prvi predsjednik Kotarskog JNOF-a za Plaški. Kćerka mu Milica, istaknuti aktivista NOP-a od početka ustanka i prva žena partizanka iz Plaščanke doline, sagorjevala je na zadacima Partije u toku čitavog rata pa ie 1947. g. podlegla od ratnih posljedica. I sin Dušan, tako reći dijete, đak ogulinske gimnazije, učesnik je NOP-a od početka i jedan od neumornih skojevaca i prvih partizanskih učitelja da bi poslije rata kao oficir JNA nastavio djelo brata Pere i mnogih drugih palih za slobodu i revoluciju.

Stevo Bunčić
Milan Pešut

NARODNI HEROJ RADE ŠUPICA ŠUPlC

Između Huma i Trojvrha, a nedaleko sela Vojnovca smjestio se manji zaselak Šupice. Ni po čemu drugačiji od ostalih zaselaka ovog kraja. Brežuljci i doline išarane uskim njivama nejednake kvalitete: jedna ravnija i pitomija, druga strmija i kamenitija, poneka bujadljiva i sa plićim tlom i tako naizmjenice. Osjetljive su na rogulje đubra i na svaki zamah motikom. Tu su i pašnjaci, pokoje vrelo pitke vode, a nije daleko ni šuma za ogrjev. Ljudi je bilo mnogo, a djece još više. Ništa bez dopunske zarade. Mještani se nisu zatvarali u svoje selo. Tražili su kruha svuda gdje se moglo do njega doći zaradom. Mnogi su se obreli u Americi. Mane Šupica otišao je u Francusku, odakle će se prebaciti u Španiju i učes-

tvovati u građanskom ratu. Sve je to uticalo na širenje političkog horizonta ljudi ovog kraja.

U tom i takvom selu rodio se 14. februara 1902. i Rade Šupica. Odrastao je u siromašnoj seljačkoj porodici. Otac mu Radovan i majka Sirnica imali su 7 sinova i 5 kćeri — »sve jedno drugom do uveta«. Očekivao ga je težak životni put već od majčine kolijevke. Rade je u svom rodnom selu završio 5 razreda osnovne škole. Učio je i radio kao i sva djeca njegovog kraja i dobi. I sve tako do navršene 17. godine života.

Međutim loša materijalna osnova te mnogočlane seljačke obitelji, natjerala je Radu, kao i mnoge mladiće Plaščanske doline, da traže bolje i sigurnije uvjete za svoju životnu egzistenciju. Najprije odlazi u financijsku službu za financa gdje se zadržao svega godinu dana. Nakon toga odlazi u Podoficirsku školu u Zagrebu. Školu završava s uspjehom i postaje pješadijski podnarednik. Raspoređen je u Novi Sad. Tu ostaje pune dvije godine. Bio je na donjoj ljestvici vojne hijerarhije. Teško se saživljava s ulogom profesionalnog vojnika. Pratio je događaje, spoznavao sve protivriječnosti jugoslovenskog društva i sve više je osjećao razlike između svog stava i režima kojem je služio. Nije dugo izdržao i već 1926. napušta vojsku i postaje radnik.

Zaposlio se kao pružni i tunelski radnik. Radio je na brojnim radilištima u Srbiji. Tu se prvi put upoznao s klasnim radničkim pokretom u koji se bez rezerve uključio. Godine 1930. odlazi u Sušak gdje ostaje sve do svoje smrti.

U Sušaku se zaposlio na izgradnji hidrocentrale na Rječini a po njenom završetku radio je u mnogim fabrikama. Jedna od njih je tvornica UKOD (Ukočeno drvo — danas Drvno industrijsko poduzeće »Rade Šupić« Rijeka). Nigdje se nije mogao zadržati duže vrijeme nešto zbog kriza, a još više zbog svoje revolucionarne aktivnosti. Najzad postaje lučki radnik u Sušaku gdje i dolazi do izražaja njegova sposobnost i revolucionarna aktivnost.

Stanovao je u Gornjoj Orehovici broj 31 sve do potpunog prelaska u ilegalnost 1940. Nije nam poznato da li i kojim povodom je preinačio svoje porodično prezime, ali je postao poznat pod imenom Rade Šupić.

Rade Šupica-Šupić u Sušakti se vrlo brzo istakao kao revolucionarni radnik, zbog čega je svratio na sebe pažnju rukovodstva klasng radničkog pokreta, ali i policije koja ga je za sve to vrijeme u stopu pratila. Tome je dobrim dijelom doprinijelo i njegovo bogato životno iskustvo počevši od žilavog djetinjstva, te preko brojnih gradilišta Srbije do dolaska u taj poznati radnički centar. Zapažen je kao vrstan organizator radničkih štrajkova i demonstracija. Istakao se i kao sindikalni aktivista. Svoju odlučnost i organizacionu sposobnost pokazao je već 1933. prilikom sindikalnog organiziranja lučkih radnika. Postao je simpatizer, a uskoro zatim, 1934, i član KPJ. Nije izmakao oku policije i žandarmerije. Uhapšen je već iste te godine zajedno s jednom većom grupom aktivista zbog učešća u klasnim akcijama lučkih radnika. Optužnica državnog tužioca od 14. VII 1934. tereti ga pored ostalog i za čitanje »Proletera«

i »Najnovijih narodnih pjesama«, koju lektiru je dobio od Gregorića, kao i za propagandni materijal pisan na pisaćem stroju.

Zatvor, batine i poznate metode iznuđivanja priznanja, nisu mogli slomiti sušačke komuniste. Prema sjećanju Hinka Raspora tek tada, po njihovom izlasku iz zatvora, i počinju prave i intenzivne akcije na organizaciji sindikalnih odbora, partijskih ćelija i mjesnog komiteta KPJ.

Rade je i ovaj put bio među najaktivnijim komunistima sušačke organizacije. Iz sjećanja Ive Kovačića doznajemo da je Rade Šupić, pored Hinka Raspora, bio jedan od najagilnijih u osnutku Saveza lučkih i obalskih radnika, kao i kod obnavljanja starih i osnivanja novih partijskih ćelija.

Postao je sekretar jedne partijske ćelije i član Mjesnog komiteta KPJ za Sušak. Njegov uspon u rukovodstvu radničkog pokreta grada u kome je živio i radio, nije slučajan. Bio je to radnik s provjerenom revolucionarnom prošlošću, spretan organizator i odvažan i u provođenju akcija. U njemu je Partija imala čovjeka čvrste volje, primjerne discipliniranosti i duboko odanog idealima radničke klase. Veliku pažnju je poklanjao svom ideološko-političkom uzdizanju. Čitao je gotovo sve do čega je dolazio iz marksističke literature i napredne beletristike. Znali su to i njegovi saborci koji su mu povjeravali sve veće funkcije, a i njegovi zemljaci koji su visoko poštovali snagu njegovih ubjeđenja.

Međutim, ni policija nije mirovala. Krajem 1935. izvršena je velika provala partijske organizacije u Sušaku, kojom prilikom je uhapšena veća grupa komunista i simpatizera Partije. U toj grupi je uhapšen i Rade Šupica. Dospjeli su pred Državni sud za zaštitu države 2. VII 1936. i optuženi »da su članovi udruženja« koje ima za svrhu propagandu komunizma i da su rasturali »novine i knjige čijom se sadržinom vrši propaganda i drugi ubeđuju da treba promeniti politički i socijalni poredak u državi zločinom i nasiljem«. Sušačka policija je jedva dočekala ovo hapšenje pošto je već ranije atakirala na članove Upravnog odbora Saveza lučkih radnika u čijem se rukovodstvu nalazio i Rade Šupica. Savez je bio na pozicijama marksizma pa je upravo zbog toga bio nepoželjan, i ne samo za sušačke poslodavce, već i za policiju koja je od početka bila za njegovo raspuštanje. Pošto nije mogla optužiti masu, policija se ustremila na njeno revolucionarno jezgro. Trebalo je, naime, prethodno izdvojiti članove užeg rukovodstva i optužiti ih kao komuniste, a zatim prijeći na likvidaciju cijele organizacije. Trebalo je u prvom redu ukloniti Hinka Raspora i Radu Šupicu kao okosnicu tog rukovodstva. Rade je u tome procesu oslobođen zbog nedostatka dokaza. Bio je to još jedan teški ispit u sukobu s klasnim neprijateljem čija se policija služila najdrastičnijim mjerama za iznuđivanje priznanja.

Početkom 1940. Rade Šupica ponovno dospijeva u zatvor. Učesnik tih događaja Dušan Diminić kaže: »Opet se ponovila ista policijska procedura, batinanje i iznuđivanje priznanja. Međutim, formalne partijske organizacije s organiziranim ćelijama, mjesnim komitetom i slično,,

nije bilo pa je policiji bilo teško sastaviti optužbu i predati nas redovnom sudu na daljnji postupak.«

U jesen 1940. formiran je Okružni komitet KPJ za Hrvatsko primorje, a za njegovog prvog sekretara izabran je Rade Šupica — Šupić. Tom osnivačkom sastanku prisustvovao je i Rade Končar, sekretar CK KPH.

Od tada je Rade Končar često dolazio u Hrvatsko primorje i obilazio sve kotarske partijske organizacije zajedno sa sekretarom novoformiranog okružnog komiteta. U sjećanjima savremenika spominje se više sastanaka koji su održali zajedno Rade Končar i Rade Šupica. U slijedećoj 1941. godini učestali su ti sastanci na organizacionom jačanju kotarskih organizacija i njihovih partijskih ćelija, a u vezi s pripremama za narodni ustanak. Rade Šupica je kao sekretar OK KPH bio neumoran. Više puta je obilazio organizacije na cijelom području Hrvatskog primorja i davao im uputstva za dizanje ustanka.

Za sve to vrijeme Rade je živio i stanovao u Sušaku, smjelo i pouzdano vršio svoju dužnost, bez obzira na opasnost kojoj se svakodnevno izlagao. Obiteljski život Rade Šupice manje je bio poznat njegovim suborcima. Naime, on spada u red onih pregalaca koji su svim svojim bićem zaokupljeni ispunjavanjem svojih partijskih obaveza. Čak i kad su živjeli punim obiteljskim životom, rjeđe su o tome obavještavali svoje saradnike, a pogotovo nisu ih tim opterećivali. Oženio se 1931. godine s udovicom koja je s prvim mužem (Poljakom) imala jednu kćerku. Njegov brat Nikola Šupica iz Vojnovca priča da je Rade, upravo zbog te ženidbe imao »okapanja« s protom Milanom Dokmanovićem Ljutim, koji je izjavljivao da »ne da krštenicu ljudima koji se vode kao komunisti i žene Hrvatice«. Krštenicu je ipak ishodio, ali tek poslije intervencije sreskog načelnika. U spomenutoj optužnici od 1934. stoji da je imao troje djece.

Revolucionarni lik Rade Šupice bio je poznat velikom broju Plaščana, a naročito ljudima njegovog rodnog Vojnovca. Često je dolazio u posjet majci, a poslije njene smrti obilazio je braću i sestre, posebno sestru Maru koju je najviše volio. Volio je i susjede s kojima je bio veoma susretljiv i komunikativan. Razgovarao bi o svim pitanjima od osnovnih seljačkih potreba do međunarodne situacije, uključujući i probleme o kretanjima u međunarodnom radničkom pokretu. S bratom Manom, učesnikom oktobarske revolucije, raspravljao bi o najsitnijim detaljima tog velikog događaja. Isto se to može reći i za njegove duge diskusije sa susjedom Manom Šupicom, učesnikom španjolskog građanskog rata, o borbi španjolskog naroda za slobodu i ulozi interbrigada u toj velikoj borbi.

Oštro je napadao režim stare Jugoslavije i javno govorio protiv Kralja, dinastije i njihove tiranije. Time je često izazivao nedoumicu i otvoreno čuđenje od strane nekih neupućenih suseljana, koji su u svakom zaposlenom »gradskom« čovjeku naučili gledati režimliju.

Rade je i u 1941. godini navraćao u svoj rodni kraj. Njegov brat Nikola se sjeća 2 takva posjeta. Prvi put je to bilo 5—6 dana pred napad

Njemačke na našu zemlju. Informirao je svoje suseljane o nadolazećoj fašističkoj opasnosti i predlagao im da stupe u 55. puk kao dobrovoljci. Ubrzo je nastupio krah i okupacija Jugoslavije. Posljednji posjet Rade rodnom kraju uslijedio je neposredno pred poznati pokolj Srba u Trojvrhu. Tada je skupio nekoliko naprednijih i njemu poznatih suseljana i s njima održao sastanak. Upoznao je prisutne sa situacijom kod nas i u svijetu. Govorio je o izdajničkoj i satelitskoj ulozi ustaških vlasti, o pravim krivcima za pokolje nedužnog srpskog naroda, o politici okupatora, »zavadi pa vladaj«, o bratstvu i jedinstvu, o neminovnosti oružanog otpora i o nizu drugih stvari. Savjetovao je ljudima da se sklanjaju u šume i da čuvaju oružje. Pratili su svaku riječ, a i kako ne bi kad su ga iskreno voljeli i poštovali. A mnogi su ga i poslušali, pa je sve manje bilo onih koji bi nasijedali prevari ustaških vlasti.

U danima hapšenja i pogubljenja na području kotara Ogulin i izvan njega, jedan broj Plaščana sklanja se u Sušak koji je bio izvan domašaja ustaške strahovlade. Mnogi se obraćaju Radi kao svom zemljaku i poznavaocu mjesta, ljudi i prilika. Traže da ih smjesti ili bar uputi gdje se mogu snaći i skloniti. Rade je to činio neumorno s brigom pravog domaćina, iako je i sam lično živio u strogoj ilegalnosti.

Mnogi nisu ni slutili da to nije jedina briga njihovog zemljaka. On je istovremeno vršio intenzivne pripreme za dizanje ustanka u Hrvatskom primorju. Saznavši pravo stanje stvari, mnogi su se i na njegovu sugestiju vraćali u svoj rodni kraj, uzimali oružje i stupali u prve partizanske odrede. Kada je uhapšen u Sušaku od Talijana i prebačen u zatvor u Rijeku, Rade se susreo s nekim Plaščanima, uhapšenim u Plaškom i dopremljenim u Rijeku. Takvog jednog događaja sjeća se Mane Šupica i kaže: »Za vrijeme suđenja u Rijeci sreo sam se i s Radom Šupicom. Rekao nam je da istrajemo i uvjeravao nas da će sloboda ipak doći makar je mi živi i ne dočekali.«

Napad Njemačke na SSSR zatekao je Radu u bolnici gdje ga je kao ilegalca liječio dr Kučić. Iako još neizliječen, na vijest o napadu Rade se odmah upućuje u Zagreb i javlja se u CK KPH od koga dobija upute za organizaciju oružanog ustanka. Odmah po povratku u Sušak Rade upoznaje s tim uputama sve organizacije u Hrvatskom primorju i intenzivno radi na organiziranju prvih oružanih grupa. Njegovim nastojanjem i direktnim učešćem u organizaciji sa Sušaka odlazi prva oružana grupa komunista i skojevaca u Tuhobić gdje uspostavljaju partizanski logor. I u organizaciji ostalih oružanih grupa i uspostavi partizanskih logora Rade uzima vidnog učešća. Septembra 1941. on lično vodi partizansku grupu s Tuhobića u Bribirski partizanski logor i svima zajedno daje upute za vršenje akcija i daljnju organizaciju.

Polovinom septembra 1941. izvršene su izmjene u rukovodećem sastavu organizacija KPJ na području Hrvatskog primorja. Tada je formiran novi Okružni komitet KPH za Hrvatsko primorje u kom Rade ostaje kao član i istovremeno preuzima dužnost sekretara Kotarskog komiteta KPH za Sušak. Poslije ovih izmjena Rade se potpuno posvećuje sređivanju organizacija KPH u Sušaku i okolini, s težištem organizacije

oružanih grupa i njihovo upućivanje u partizanske logore. Također intenzivno radi na stvaranju organizacija NOP-a na tom terenu i njihovog angažiranja prvenstveno na prikupljanju materijalne pomoći za osiguranje života partizanskim grupama. Sav taj posao Rade obavlja ilegalno. Rijetko je noćio dva puta u istom stanu. Inače se kreće naoružan, spreman u svakom času da da otpor ako ga otkriju. Tako je februara 1942. prilikom dolaska u Crikvenicu na referiranje u OK KPH Hrvatsko primorje, bio primijećen i talijanski karabinjeri su odmah preduzeli mjere da ga uhapse. Tom prilikom Rade nije imao drugog izbora već da se brani vatrenim oružjem. Ne oklijevajući ni časa, pucao je iz pištolja. 'To je karabinjere zbunilo i on je iskoristio taj momenat i počeo da bježi. Ovoga puta imao je sreće i uspio je da izmakne goniteljima.

Poslije ovog slučaja, mada s više opreza, Rade je morao i dalje da ostane u ilegalnosti i da djeluje na terenu kotara Sušak, jer su to zahtijevali opći zadaci organizacije i proširivanje oružanog ustanka. Kako su Talijani raspisali za njim tjeralice na sve strane, obećavali visoke nagrade onom tko ga prokaže i istovremeno pojačali gonjenje, pošlo im je za rukom da aprila 1942. na ulicama Sušaka uhapse Radu Šupicu. I ovom prilikom Rade je pružio oružani otpor. Međutim, karabinjera je bilo više pa su ga zaskočili s više strana i savladali. U zatvoru je proveo gotovo tri puna mjeseca izložen svakodnevnim gotovo nepodnošljivim mrcvarenjima i mučenjima.

Ubrzo je iz zatvora na Rijeci uspostavio vezu s partijskom organizacijom, tražio je da mu se doturi pila. Međutim, bjekstvo mu nije pošlo za rukom. Iako su ga mučili, nije htio ništa da prizna. Specijalni sud na Rijeci osudio ga je na smrt strijeljanjem. Nad rakom prkosno je viknuo: »Strijeljate, strijeljajte fašistički zlikovci. Ali nećete uništiti narodnooslobodilačku borbu.« Strijeljan je 12. jula 1942. godine u Orehovici kraj Rijeke.

Rade Šupica — Šupić spada u red poznatih imena i svijetlih likova KP i narodne revolucije Hrvatskog primorja. Kao prekaljeni borac za prava radničke klase i radnog naroda protiv buržoaskog sistema i policijskog terora Kraljevine Jugoslavije, svojom beskompromisnom borbom i preranom žrtvom na samom početku oružane revolucije, on s pravom ulazi u historiju radničkog pokreta kraja u kome je proživio posljednje dane svog revolucionarnog života. Proglašen je narodnim herojem 28. VII 1953. kao priznanje za njegovo veliko revolucionarno djelo i junačko držanja pred klasnim neprijateljem, a na čast i ponos Hrvatskog primorja u kome se borio i Plaščanske doline u kojoj se rodio.

Bio je to veliki gubitak za Hrvatsko primorje, a isto toliko i za narod Plaščanske doline, jer je izgubio čovjeka koji je u danima narodne revolucije mogao još mnogo dati, čovjeka koji nikad nije kidao veze sa svojim rodnim krajem i koji je i u najtežim danima bio spreman da pomogne, ohrabri i da se žrtvuje.

Gojko Vezmar

ŽIVOT POSVEĆEN PARTIJI

»Po svom radu, po čitavom svom životu koji je posvetila Partiji, Anđa Popović — Sedlar, nesumnjivo spada u heroje narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije« — kaže dr Blagoje Nešković, jedan od boljih poznavalaca nje i njenog rada u okupiranom Beogradu.

Rođena je 7. marta 1917. u Latinu. Bila je peto dijete Sime i Jeke Sedlar, a poslije nje rodilo ih se još osmoro. U toj mnogočlanoj seoskoj porodici njeno rano djetinjstvo proteklo je gotovo nečujno. Uz igru s braćom, sestrama i drugom djecom iz sela, dosta vremena je provela i sa svojim lutkicama. Najčešće su to bile razne krpice iz kojih je sastavljala lutkice, šivala haljinice, pravila kapice i drugo. Kada je malo ojačala, ponekad je, uz starijeg brata ili sestru, napasala krave na obližnjim njivama. Još kao dijete bila je vrlo nježna i osjetljiva pa su je starija braća i sestre štedjeli od težih poslova. I roditelji su joj u tome bili naklonjeni.

Lepršava kao najbujniji proljetni cvijet i istovremeno umiljata kao najmirnije janje u stadu, Anđa je još u ranom djetinjstvu postala vrlo ljupka u čitavom rodu, kako s očeve tako i s majčine strane. Ubrzo je to postala i u čitavom selu. Mnogi su je kao takvu i mnogo kasnije sačuvali u svojim sjećanjima. Posebno su je hvalili prijatelji u svakoj prilici kada bi se poveo razgovor o ponašanju djece u selu.

Osnovnu školu Anđa je završila 1928. u Plaškom. Uspjeh pokazan u školi obezbjeđivao je i upućivao na potrebu daljeg školovanja. Međutim, taj zahtjev roditelji nisu mogli ispuniti. Ispred nje bila su tri muškarca kojima je trebalo za školovanje više no što su roditelji mogli davati. Pa ipak oni nisu stali na tome. Pokušali su da traže rješenje za Anđu uz pomoć rodbine. Javila se tetka Janja, očeva sestra koja je tada živjela u Beogradu. Kako nije imala svoje djece, Janja ju je rado prihvatila izjavivši velikodušno da je Anđa »tetkina briga«.

Sada je roditeljima malo laknulo. Računali su s najboljim Janjinim namjerama. Njene materijalne mogućnosti to su još više potvrđivale. Tetka Janja i tetak Đuro Milošević imali su radnju konfekcije i manufakture u Beogradu. Poslovi su im išlo dobro i roditelji su smatrali da će Anđa tu s lakoćom završiti zanat. Međutim, tetka Janja je o tome imala svoje shvaćanje. Zaista se prihvatila svesrdno da pomogne braći

u izvođenju njihove djece na put. Janja je smatrala da djeca moraju proći »njen specijalni kurs« i usvajati njen savjet životnog puta. Tako se i Anđa, taman što je došla s navršenih 12 godina, morala se prihvatiti svih kućnih poslova. Tetka ju je odmah upoznala kako treba počistiti stan, spremiti krevete, oribati kuhinju, očistiti parkete, iznijeti smeće. Dala joj je i niz drugih »sitnih poslića«, kako je kada trebalo što posvršiti u kući i u dućanu. Nešto kasnije, kada je već ušla u ove poslove, Anđa je dobila i varjaču. Uz kuhanje sledovalo je i pranje suđa, a ponekad se morao prati i veliki veš. Iščekujući da će je tetka upisati u školu, kako je i obećala, Anđa je sve te poslove smatrala nekako normalnim i snošljivim. Računala je jedino da će se poslovi kada pođe u školu, malo smanjiti. Ipak, izgleda da se tu nisu najbolje razumjele. Anđa je radila sve bez pogovora, uporno vjerujući u tetkino obećanje. A tetka je bila još upornija u svome shvaćanju »brige o Anđi«. Vrijeme je prolazilo, a o upisu u školu nije bilo ni pomena.

U tom iščekivanju Anđa je dočekala i petnaesti rođendan. Ojačala je i postala zrelija u razmišljanjima. Za ove tri godine mnogo čega je naučila iz svakodnevnog života. Volja za školom sve više je jačala. Održavanje tetkine kuće, kuhinje, priprema hrane za radnike u dućanu, dućan — sve se to Anđi nije sviđalo. Sada joj je bilo sve jasnije da iz svega toga nema velike vajde. Trebalo je nešto učiniti. A kako? Mlada, daleko od rodnog kraja i roditelja, poznanika i prijatelja, a sredstava nema ni za održavanje golog života. O svemu tome dugo je razmišljala. Savjetovala se i sa starijom sestrom Marom koja je već imala svoj krojački salon u Beogradu. Na kraju se čvrsto odlučila da odmah nastavi školu. Napustila je tetku Janju 1932. i prešla k sestri Mari. Odabrala je krojački zanat i upisala prvu godinu krojačke zanatske škole u Beogradu. Prijavila se i »Privredniku« jer to je bio uslov za pohađanje te škole. Već od početka i zanat i škola išli su joj dobro. Zavoljela je odmah taj posao i sada joj je bilo krivo što tako nije ranije uradila. Ipak se na svu tu prošlost nije puno osvrtala. Prionula je na posao i knjigu. Vjerovala je u sebe, u rad, u ljude. U vjerovanju da mora uspjeti, bila je posebno uporna. I uspjela je. Krojačku zanatsku školu završila je 1936. godine. Zapažena u toku zanata kao marljiva, razumna i tiha, odmah je dobila zaposlenje u krojačkom salonu »Olga« u Beogradu.

Ište te godine došao sam i ja u Beograd da svršim neki zanat. Sticajem okolnosti započeo sam šegrtovanje kod iste te Janje i Đure Milošević. Anđa je i dalje dolazila k tetki, ali sada samo u goste. Iako više nije zavisila od nje, kad god bi navratila ipak bi joj ponešto pomogla u kući. To Anđi nije nikada smetalo, mada su se odnosi izmijenili. Anđa je zarađivala svoj dinar. Istina, bila je to mala zarada, ali dovoljna za njene skromne prohtjeve. Njen lik iz toga vremenä ostao mi je u posebnom sjećanju. Bila je to već zrela djevojka, ali s neokrnjenim toplim osjećanjima ponesenim iz njenih Sedlara — prema rodu, poznanicima

i prijateljima. Posebno sam bio sretan kad je sa mnom porazgovarala onako kako se to razgovara u našem selu — njenom i mome. Dugo se raspitivala za svoje drugove, drugarice, čatrnju, bare i ljetnje kupanje u Vrnjici, svoje Sedlare, Mudrake, Varoš... i ljude u njima.

Još u toku izučavanja zanata i posebno poslije kao radnica, Anđa je stekla široka poznanstva među radnicima i radnicama. U druženju s njima dobila je i prvo marksističko obrazovanje, saznala osnovne pojmove o radničkoj klasi, njenoj ulozi i snazi u društvu. U tome joj je posebno pomogao stričević Slobodan Sedlar — Bato, koji je i inače izvršio veliki politički uticaj na čitavu ostalu porodicu. Pored toga postepeno se i sama uključivala na izvršavanje dnevnih zadataka iz borbe radničke klase za svoja prava. Već u prvim akcijama, iako po prirodi mirna i ćutljiva, Anđa se svim svojim bićem predaje bujici revolucionarne borbe, koja sve više postaje i smisao njenog života. U tim akcijama počinje i prva njena ljubav s geometrom, revolucionarom Svetislavom Popovićem. Odmah poslije uspješno izvršenih prvih akcija primljena je u članstvo SKOJ-a, što ju je još više vezalo za revolucionarni radnički pokret.

Zajedničke akcije, istovjetnost pogleda i ljubav prema Svetislavu Popoviću ubrzo su prerasli u bračnu zajednicu. U 1938. godini Anđa je postala i član KPJ. Sada su dvoje mladih revolucionara vezali potpuno svoj život za budućnost — za revoluciju. Nedugo poslije prijema u članstvo KPJ, Anđa je zajedno s mužem, te Mirkom Sardelićem i još nekim drugovima prešla na rad u tehnički aparat CK KPJ. Posebno za Anđu to je bio izraz visokog priznanja, jer su na takvim zadacima mogli raditi * samo provjereni revolucionari, odvažni i nepokolebljivi borci, samoinicijativni i snalažljivi članovi KPJ. Anđa se s mnogo odgovornosti prihvatila tog zadatka. Savjesno i disciplinovano izvršavala je svaki zadatak, bez obzira na težinu opasnosti. Duboko saosjećanje s potlačenim i snažna vjera u pobjedu radničke klase, hrabrili su je pri polasku na svaki zadatak. Vjerovala je u sebe, svoju sposobnost i snalažljivost, bez obzira što su ti zadaci opterećivali i nagrizali njen ionako krhki organizam. Istu odgovornost Anđa je ispoljavala i prema svome mužu, domaćinstvu, radnom mjestu, kao i prema drugim ljudima s kojima je sarađivala ili se u raznim situacijama susretala. Upravo ta osobina činila ju je u društvu jako poštovanom, cijenjenom i voljenom, posebno kod drugova s kojima je radila na partijskim zadacima.

U punom zanosu revolucionarnog rada i ispunjavanju obaveza prema porodičnom životu i radnom mjestu, Anđu je teško potresla smrt mlađeg brata Miše. Taman što je završio industrijsku školu u Vojno--tehničkom zavodu u Kragujevcu i postao majstor, opaka bolest snašla ga je u devetnaestoj godini života. Ležao je u bolnici u Beogradu gdje ga je Anđa obilazila i, nemoćna bilo čime da mu pomogne, gledala je njegovu smrt. Mišina smrt Anđu je posebno pogodila i zbog toga što je on, kao i ona od rane mladosti pripadao revolucionarnom omladin-

skom pokretu i s istim žarom želio oslobođenje radničke klase. Njegovi putovi, akcije, stremljenja i revolucionarni zanos dobro su bili poznati Andi pa ju je to još više boljelo, jer je u njemu gubila ne samo brata, već i saborca kojim se ponosila ona i cijela porodica.

Dugo je Anđa tugovala za bratom Misom, ali se tuzi nije predala. Zadatke Partije izvršavala je još upornije vjerujući čvrsto da time ispunjava i neke od obaveza prema bratu Miši. Ipak, njen krhki organizam nije mogao sve to izdržati. Počela je naglo da slabi. Javila se za pomoć liječniku i ovaj joj preporučuje oporavak izvan Beograda. Taj prijedlog teško ju je pogodio, posebno zbog obaveza prema Partiji. Pokušala je u razgovoru s njim da pronađu pogodniji izlaz, ali ovaj je bio uporan u svojoj preporuci. Tako se Anđa polovinom 1940. godine morala uputiti k svojim roditeljima.

Sjenku tuge zbog odlaska iz Beograda samo su donekle ublažavali osjećaji zadovoljstva što se ponovo našla u zagrljaju svojih roditelja, braće i sestara koji su ostali u rodnom kraju, svojih Sedlara, bara, »plaža« Vrnjike, drugarica i komšinica. Tom zanosu Anđa se lako ne predaje. Iako joj je liječnik preporučio mirovanje, šetnje po čistom zraku i uživanje u tišini, ona ipak nalazi za shodno da koliko-toliko pomogne u razbuktavanju komunističkih ideja u svom Latinu i drugim selima Plaščanske doline. Ubrzo po dolasku ona se povezuje s ćelijom KPJ u Plaškom i učestvuje gotovo u svim njenim akcijama, posebno u radu sa ženskom omladinom.

Promjena zraka i pridržavanje uputstava liječnika, mada minimalno, uspješno su djelovali na Anđin oporavak. Čim se osjetila zdravstveno i fizički jačom, posavjetovala se ponovo s liječnicima i potkraj 1940. vraća se u Beograd. Tu se odmah prihvatila svog ranijeg posla u tehničkom aparatu CK KPJ. Sada su zadaci bili još obimniji, teži i opasniji. Približavala se agresija na Jugoslaviju i KPJ je ubrzano radila na učvršćenju i povezivanju svojih redova. Te situacije bila je svjesna i Anđa. U tehničkom aparatu CK KPJ bilo je tada sve više posla i jedva da se posvršavao uz ulaganje krajnjih napora cijelog kolektiva. Ni Anđa u tim poslovima nije htjela da zaostaje. U tom poslu nije znala za umor, opasnost, radno vrijeme. Nekako s lakoćom je ona sve to izdržavala, pored toga što se starala o porodici i izvršavala obaveze na svom radnom mjestu.

U dvadeset sedmomartovskim događajima 1941. godine poslovi u tehnici CK KPJ naglo su porasli. Svi članovi kolektiva su angažirani gotovo danonoćno. Pristizali su i drugi da pomognu. Bilo je teškoća, ali se izdržalo. U uspjelim demonstracijama i manifestacijama Anđa je vidjela sebe i svoje drugove. To ju je i nosilo. S tim uspjesima nestajalo je i zamora ili se na njega zaboravljalo.

Bombardiranje Beograda dočekala je na izvršavanju partijskih zadataka. Preživjela je i to. Okupacija Jugoslavije teško ju je pogodila, ali bila je svjesna da se tome ne smije predati. Bez zastoja nastavila je

partijski rad u novim uslovima. S pojavama novih opasnosti jačala je i odgovornost na izvršavanju partijskih zadataka.

Jula 1941. godine Anđa je određena da radi u skladištu hartije za štampariju CK KPJ koja se nalazila u stanu Ratke i Milutina Blagojevića, u Krajiškoj ulici broj 24. S njom je radio i njen muž Svetislav Popović. Kako su oboje već bili zapaženi kao aktivisti NOP-a, Anđa je ubrzo bila prinuđena da napusti svoj stan i preseli se na drugo, skrovitije mjesto kako bi što manje bila upadljiva beogradskoj policiji i Gestapou.

Ova okolnost joj je nametala još jedan teret jer je i dalje morala voditi brigu o mužu i obavljati poslove koji pripadaju ženi u porodici. U novom stanu nije mogla dugo ostati. Da bi što više zavarala trag policiji, ona se premiješta s jednog na drugi kraj Beograda. Tako je promijenila sedam mjesta stanovanja. To je ono za koje se zna. Vjerojatno je bilo toga više, jer se nekada morala seliti i na vrlo kratko vrijeme. Iz nekih podataka u Istorijskom arhivu Beograda vidi se da je stanovala u Ulici Draže Pavlovića 3, Braće Grima, Cvijićevoj 61, Vojislava Ilića 37, Cernskoj 36, Krajiškoj 36, Vojvode Stepe 280 i drugim.

Imala je Anđa i svojih ličnih problema i tegoba bilo da ih je duboko i dugo nosila u sebi ili pak nalazila snage da ih odmah rješava ili jednostavno zanemari. Međutim, primajući bilo koji partijski zadatak, nikada nije pokazala da ga ne može izvršiti, neovisno od toga koliko je bio težak. A tek u izvršavanju zadatka ispoljile bi se u punoj mjeri njoj svojstvena budnost i razboritost koje su je krasile do kraja života. Upravo te osobine su joj pomogle da se sretno izvuče iz mnogih teških situacija, u koje je sticajem okolnosti upadala. Neosporno da su pri tome imali udjela i njena karakteristična staloženost i sigurnost u sebe. Zahvaljujući u dobroj mjeri upravo tim osobinama, kao i čvrstini kolektiva u kojem je radila, Anđa se uspjela dugo održati u okupiranom Beogradu, a da ni za trenutak nije prekidala rad na izvršavanju partijskih zdataka, iako su uslovi za to bili izuzetno nepovoljni, a ponekad su izgledi i prosto nemogući. Dr Blagoje Nešković, tada član CK KPJ i politički sekretar PK KP za Srbiju i istovremeno odgovoran i za rad ilegalnih štamparija CK KPJ i PK KPS koje su radile u Beogradu, u svojim zapisima što se čuvaju u Istorijskom arhivu grada Beograda, u sjećanjima na Anđu kaže:

»Anđa je još pre rata bila član KPJ i zajedno sa svojim mužem Svetislavom Popovićem i Mirkom Sardelićem radila u tehničkom aparatu CK KPJ i pre rata.

Oni su se brinuli o nabavci i smještaju hartije za štampariju CK KPJ. Stovarište hartije se nalazilo u Krajinskoj ulici. Na ovakvom mjestu mogli su da rade vrlo odgovorni i od Partije birani najbolji komunisti, a koji nisu bili kompromitovani. Pored ostalih osobina morali su da budu konspirativni, tačni i savesni u radu.

Anđa je bila vrlo konspirativna, mirna, tiha i ćutljiva žena. Po samom poslu najčešće je bila u stanu Milutina Blagojevića.

Ja mislim da je ona živela legalno, stanovala u svom stanu, ali joj je preporučavano da živi u drugom stanu radi što veće sigurnosti od provale, tako da je pored legalnih isprava imala i ilegalne isprave koje je dobila od Partije.

Nikada sa Andom Partija nije imala nikakvih problema u vezi sa njenim radom u tehničkom aparatu CK KPJ.

Štamparija CK KPJ nalazila se u kući Branka Maksimovića na Banjičkom vencu. Danas se u toj kući nalazi muzej ilegalnih partijskih štamparija.

U potrazi za štamparijom, koja je radila za sve vreme rata i štampala materijale u tri boje i slike sa klišejima, Gestapo je iseljavao pojedine reone za koje je sumnjao da se u njima nalazi štamparija, ali nije uspevao da je pronađe ...

U stanu, gdje je bila smeštena štamparija živeli su kao ilegalci radnici Branko Đonović, Slobodan Jović i Ljubica Đonović, a »legalno« su živeli dr Milo Bošković i Zaga Jovanović. Početkom 1943. godine Zaga Jovanović dobila je zadatak da se iseli iz stana u kome je bila smeštena štamparija.

Da bi štamparija i dalje nastavila s radom, partijsko rukovdstvo je rešilo da jedan njen dio preseli u sklonište hartije u stanu Milutina Blagojevića (Krajinska ulica) i da zajedno sa delom štamparije odu Branko Đonović i Slobodan Jović, a ostali članovi tog kolektiva da odu na slobodnu teritoriju....

Pošto je štamparija premeštena, s Brankom Đonovićem i Slobodanom Jovićem, Anđa je postala član tog kolektiva, zajedno sa Milutinom Blagojevićem i njegovom ženom Ratkom. Od tada su se njih troje Anđa, Milutin i Ratka, koji su legalno živeli, brinuli i radili oko ekspedicije štampanog materijala. Branko Đonović i Slobodan Jović živeli su ilegalno.

U ovom poslu oni su bili povezani sa tehničarom PK KPJ za Srbiju, Svetislavom Kanačkim. On je njima predavao na vezu hartiju, a od njih primao štampane materijale. Svetislav Kanački nije znao gde se nalazi štamparija niti je poznavao Anđu. U aparatu Kanačkog bio je angažiran jedan mladić, sin njegove gazdarice. On je tog mladića povezao sa Milutinom Blagojevićem, jer je Kanački sa štamparijom morao da održava stalne veze.

IX jednoj provali koja je izvršena polovinom 1944. godine, pao je Kanački u ruke policije. Bila je uhapšena i njegova gazdarica i njen sin. Po svemu što se kasnije saznalo, izgleda da je taj mladić provalio vezu sa Milutinom Blagojevićem, jer je on na sastanak sa Blagojevićem doveo policiju. U Milutinovom stanu je uhapšena i Anđa, a Branko Đonović i Slobodan Jović su se ubili u skloništu . ..«

Čim je nešto saznala o provali i hapšenjima, Anđa je u toku noći 28/29. jula 1944. godine pohitala do stana Milutina Blagojevića da ih o tome obavijesti, ne sluteći da je tu već čeka policijska zasjeda ostavljena

poslije hapšenja Milutina Blagojevića i njegove žene Ratke. Tako je Anđa upala u klopku iz koje se nije mogla izvući. Odmah je sprovedena u zatvor beogradske specijalne policije, a uskoro zatim u zatvor u Dušinoj ulici. Tu je ostala do posljednjeg dana, trpivši strahovita mučenja. Policija je tražila priznanja od Anđe i njenih drugova. Kao i uvijek ona je ostala ćutljiva i tvrda kao stijena i »nikoga od svojih drugova s kojima je radila nije provalila...« Ostala je dosljedna samoj sebi, svom čitavom načinu dotadašnjeg života, primjer držanja svih znanih i neznanih heroja. Nježna i krhka zadivljavala je sve u zatvoru svojom čvrstinom držanja. Šestog septembra 1944. godine, gotovo u osvit slobode, Anđa je, zajedno s grupom od 34 aktiviste NOP, gdje i njeni veliki prijatelji i saborci Milutin Blagojević i žena mu Ratka, izvedena na stratište u groblju Marinkove bare i tu pogubljena. Da bi bila veća ironija, po naređenju policije, sami su morali da iskopaju zajedničku raku. Koliko je Anđa bila trn u oku policije, kako izjavljuju očevici, Bečarovićev zamjenik Vujičić nije se uzdržao već ju je lično strijeljao iz svog pištolja.

Tako se ugasio život krhke i nježne ličke djevojke, radnice, domaćice, tihog, ali čvrstog revolucionara. Mnogi su je znali samo kao nježnu, ali uvijek nasmijanu, a da nisu ni slutili kakve je sve poslove obavljala na trnovitom putu naše revolucije.

Istu sudbinu doživio je i Anđin muž Svetislav Popović. On je po drugoj liniji provale uhapšen poslije nje nekih dvadesetak dana i sproveden u Banjički logor odakle je poslije desetak dana sproveden u nacistički logor Mauthauzen gdje je pogubljen 24. aprila 1945. godine.

Milan Pešut •

B R A N K O L A T A S

Branko Latas je rođen 21. juna 1920. godine u Plaškom kao prvo od četvero djece Pere i Mare rođene Uzelac. Otac mu je bio trgovac, ali više se bavio proizvodnjom i prodajom kreča, dok je majka vodila gostionicu i sitnu trgovinu. Bila je to jedna od vrlo uglednih porodica u Plaškom, poznata u čitavoj Plaščanskoj dolini, pa i izvan nje. Osnovnu školu Branko je pohađao u Plaškom od 1928. do 1932. godine. Već u prvim razredima zapažen je kao vrlo marljiv, bistar i uredan đak. Imao je sklonosti za muziku pa su ga zbog toga zapazili učitelji i posebno upravitelj škole Mojsija Kosanović koji je inače svirao klavir i vodio pjevački hor, pa je u tome i Branku pomagao, uvrstio ga u pjevački hor nastojeći da što više kod njega probudi sklonost za muziku i pjesmu. Poslije osnovne škole Branko se upisao u gimnaziju u Ogulinu. Tu je stekao nove prijatelje, ali i doživio prva ozbiljnija razočarenja. Kako je gimnazija bila pod znatnim uticajem katoličkog klera, to je i Branko vrlo rano osjetio da u Ogulinu među mladim ljudima, pa i u redovima srednjoškolaca, ima dosta i takvih koji su bili šovinistički nastrojeni. To je Branku posebno smetalo jer je već tada, iako mlad, počeo da osjeća štetnost kako srpskog tako i hrvatskog šovinizma. S tim pojavama Branko se nije mirio i već tada se u njegovoj svijesti začinju i jačaju znaci otpora, kojeg on i javno ispoljava. Između ostalih, ti postupci uslovili su i njegovo isključenje iz gimnazije u Ogulinu 1935. godine. Zbog toga je Branko dalje školovanje morao nastaviti u Korenici gdje je 1936. godine završio četiri razreda gimnazije i malu maturu.

Iste godine Branko je nastavio školovanje u Učiteljskoj školi u Jagodini — danas Svetozarevo. Iako u potpuno novoj sredini, Branko se vrlo brzo uklopio u nju. S izrazitom sklonošću drugarskog ophođenja, nenametljive umješnosti da brzo stupa u razgovor s drugovima i ispoljavanjem izrazitih crta snažne ličnosti, Branko je i u toj školi bio vrlo zapažen kako kod učenika tako i profesora. Aktivan je u svim društvenim djelatnostima škole a posebno se ističe kao izvrstan sportista i pjevač. Sve su to bili razlozi da postane vrlo omiljen među drugovima i svrsta se u red najpopularnijih omladinaca u školi. U prvim razredima te škole Branko izrasta u politički zrelu ličnost a u djelovanju je ozbiljan, kakav je inače bio po naravi. Najviše se družio s naprednim đacima, a vrlo često ulazio je i u društvo starijih, najčešće naprednih studenata, radnika

i seljaka. Slušajući ove i ulazeći u razgovore s njima, Branko je ispoljavao jaku sklonost da prihvati ono što je pravedno, pošteno i istinito. Razvijajući se u tom pravcu, on vrlo rano izrasta u progresivnu ličnost, sa htijenjem da u tom pravcu i djeluje. Još u gimnaziji, a posebno u ovoj školi, pokazao je veliki interes za društvene probleme, nastojao je da ih shvati i nađe putove njihovog razrješenja. Zaokupljen čitanjem pretežno napredne beletristike, Branko je i kroz taj vid usvajao revolucionarni pogled na svijet. A već u ovoj školi upoznaje se sa popularnom beletrističkom literaturom i nekim većim djelima klasika marksizma, što je uvjetovalo da postepeno usvaja osnove marksističke filozofije i ideologije proletarijata. Tako je, gajeći u sebi duboki osjećaj za pravdu, kao omladinac organizirao neku vrstu štrajka radnika na krečanama svoga oca, vršeći pritisak na njega da s radnicima pravednije dijeli ostvarenu dobit.

Usvajajući ideologiju proletarijata Branko se istovremeno angažira svim svojim bićem na sprovođenju ove ideologije u život. Zrelost u političkim procjenama događaja koje je doživljavao odmah se ispoljavala i u njegovim manifestacijama. To se jednako pokazalo u osudi osvajačkog rata Italije protiv Etiopije, kao i u ogorčenju na postupke Hitlera prema Austriji. Prvi dani građanskog rata u Španiji kao da su činili konačni i nepovratni prelom u Brankovom svrstavanju na stranu progresivnih snaga. Među prvima je u agitaciji za pružanje pomoći španskoj revolucionarnoj armiji. Tu privrženost antifašističkim snagama Branko dokazuje i na djelu. Odlučan je da i on pođe u Španiju i svrsta se u redove internacionalnih brigada. Međutim ta mu se želja nije i ispunila. Iako je s grupom u koju je bio uvršten stigao do Splita, u posljednji čas osujećeno je ukrcavanje na brod. Morao se vratiti nazad da bi nastavio još upornije u djelovanju na sakupljanju dobrovoljnih priloga i agitaciji za pomoć antifašističkim snagama na bojištima u Španiji.

Od ovog događaja Brankovo političko djelovanje u učiteljskoj školi počelo se izrazitije osjećati, posebno od 1938. godine. Te godine postao je član SKOJ-a. Djelujući kao takav stalno je ispoljavao visoki stepen borbenosti, odlučnosti i sigurnosti u izvršavanju zadataka. Ispoljava snažne crte vještine u organiziranju poslova, i istovremeno u njima je vrlo aktivan i srasta s njima. Njegovi drugovi iz organizacije SKOJ-a i KPJ ističu da je pored Radomira Dodića bio jedan od najborbenijih i najaktivnijih učesnika u akcijama i diskusijama, kako protiv shvatanja i stavova građanskih stranaka, tako i prilikom ocjene i djelovanja značajnijih svjetskih događaja. Tako oni, između ostalog, posebno ističu da su Branko Latas, Radomir Dodić i ostali skojevci i članovi KPJ najviše doprinijeli stvaranju i izražavanju snažnog antifašističkog raspoloženja u školi povodom Hitlerovog napada na Čehoslovačku 1938. godine.

Tada je u učiteljskoj školi bio organiziran štrajk đaka protiv direktora, u to vrijeme jedan od najvećih đačkih štrajkova u Srbiji. Znalo se da su ga između ostalih, organizirali i vodili Branko Latas i Radomir Dodić. U knjizi »Pomoravlje u NOB-i« o tome se kaže: »Krajem marta 1940. izbio je i štrajk učenika Učiteljske škole u Jagodini. Škola je bila

jedno od krajnjih uporišta Partije, a njeni učenici, u većini napredni, nepresušivi izvor iz koga su regrutovani ne samo dobri stručnjaci već i napredni omladinci, članovi SKOJ-a i Partije. U školi je bilo ljotićevaca, ali je njihov utjecaj paralisan svakodnevnom borbom naprednih snaga. Među mlađima naročito su se isticali Siniša Janić, Todor Josipović, Novica Savić, Trifun Miljković, Milivoje Petrovič, Radomir Dodić i Branko Latas... u školi je ilegalno čitana napredna literatura ‚Mladost', ‚Kultura', .Proleter', ‚Komunist' i dr. kao i brošure napredne pedagoške biblioteke ‚Budućnost' ...«. U organizaciji ovog štrajka Branko je donio u školu i pisaću mašinu na kojoj su učenici pisali rezoluciju o štrajku. U to vrijeme Branko se često družio s istaknutim komunistima u Jagodini, među kojima i s Boškom Đuričićem, pravnikom, koji je bio i osuđivan kao komunista. Pored niza drugih akcija, Branko je bio vrlo aktivan u borbi rotiv učenika koji su pripadali Ljotićevom zboru. I tu je smatran kao jedan od najborbenijih omladinaca jagodinske Učiteljske škole.

Školske vlasti zapažale su Brankovo djelovanje i o tome vodile pribilješke. Iako se nalazio među boljim đacima učiteljske škole od 1937. do 1940, i u tom pogledu je i cijenjen, iz dokumenata je vidljivo da je uprava škole imala »problema« s njegovim vladanjem. Tako, na primjer, za školsku 1936/37. godinu u Upisnici za Branka Latasa napominje se slijedeće: »Vladanje: malo jogunast. Bio potpao pod utjecaj rđave literature...«. U zapisniku 14. sjednice Nastavničkog savjeta, održane 2. maja 1940. godine stoji: »... konstatuje se da Nastavnički savjet nije mogao otkriti vođe štrajka...«. Međutim, iz Upisnice za školsku 1939/40. godinu vidljivo je da je Branko kažnjen ukorom Nastavničkog savjeta zbog sudjelovanja u štrajku, ali je upisan u 4. razred iako mu se za vladanje kaže »da bi moglo biti bolje prilagođeno školskim zahtevima«. Zahvaljujući ujaku, profesoru te škole, kao i nekim drugim profesorima koji su Branka cijenili, uspio je da završi četvrti razred i upiše se u peti bez nekih većih smetnji. Kako se u Srbiji zbog ratnih opasnosti počelo s polaganjem velike mature već početkom 1941, to je i Branko maturirao februara 1941. godine u jagodinskoj Učiteljskoj školi.

Tokom školovanja u Jagodini Branko je sve zimske i ljetne raspuste provodio u Plaškom. U to vrijeme u Plaškom je jako razvijen politički i kulturni život. Pored žestokih političkih okršaja, koji su se vodili između građanskih stranaka SDS i JRZ, u Plaškom se stvara žarište naprednog demokratskog pokreta kome daju pečat studentska i srednjoškolska omladina zajedno s revolucionarno orijentiranim učiteljima, radnicima i seljacima. U najvažnijim zbivanjima toga vremena u Plaškom se nalazi i Branko. Učestvuje u svim političkim akcijama naprednih i demokratskih snaga. Stalno se kreće u društvu naprednih studenata i srednjoškolaca, te radnika i seljaka s kojima ulazi u razgovore o događajima u zemlji i svijetu, o politici režima Jugoslavije, o približavanju fašističke opasnosti, kao i o raznim filozofskim, političkim, naučnim i kulturnim pravcima i problemima. Među tim ljudima zapaženi su Miloš Kosanović, Braco Košić, Milovan Pešut, Mane Trbojević, Vaso Trbojević,

Đuro Dokmanović Omer, Đuro Dokmanović Ježac, Mihajlo Ogrizović, Ljuban Latas, Božo Delač, Vera Anić, Dragica Skorupan, Slavo Skorupan, Mara Skorupan, Bogdan Kosanović Veić, Boro Šušnjar, Đuro Grković, Rade Trbojević Misin, Andrija Spehar, Dušan Vukelić, Joža Miljavac, Petar Platiša, Mile Mandić, Mile Opsenica, Radovan Pogrmilović, Radovan Kovačević, Nikola Komadina i drugi. S ovim i drugim ljudima Branko djeluje u Seljačkom kolu i preko njega radi na okupljanju omladine i njenom svrstavanju u revolucionarni demokratski pokret. Na tom poslu upoznaje se s članovima KPJ Milenkom Ivanovičem i Jovom Miščevićem i djeluje na organiziranju prve ćelije KPJ u Plaškom, čiji je i on postao član juna 1940. godine. Istovremenim boravkom u Plaškom Branko vrlo uspješno djeluje na svoju porodicu koja u cjelini prelazi na stranu revolucionarnog, demokratskog pokreta i već od 1939. godine ta kuća stoji na raspolaganju Partiji i svim progresivnim snagama.

Brankov intenzivan revolucionarni rad nije ostao nezapažen od klasnog neprijatelja. Kao i ostali komunisti i napredni omladinci u Plaškom, tako je i Branko živio pod stalnom paskom žandarma. U više navrata vršeni su i pretresi u njegovoj kući, ali bez rezultata. On je već sada bio iskusan u djelovanju i vješto je obavljao poslove, naročito noću, pa su ga teško mogli pratiti. U tom radu on nije žalio sebe i sve je zadatke izvršavao bez osjećaja teškoća. Kada bi ga netko pripitao kako sve to izdržava, obično bi odgovarao: »Sretan sam što mogu učiniti nešto više za svoj narod.« A među svojim ukućanima, kada bi mu slično prigovarali, znao je otvoreno da im kaže: »Ja sam zaista presretan što sam komunista i što mogu da djelujem kao komunista.« Zaista Branko je tako djelovao, s mnogo žara i upornosti, ljubavi i strpljenja učio je • druge i učio od drugih.

Po završetku učiteljske škole Branko se vratio u Plaški. Ratna opasnost se neposredno nadvila nad našu zemlju. Branko je to i suviše osjećao i znao kakve teškoće nailaze, pa se tom problemu posvetio svim svojim bićem. Zajedno s Milenkom Ivanovičem i Jovom Miščevićem neumorno učestvuje u agitaciji za obranu zemlje, obilazeći gotovo sva sela u Plaščanskoj dolini. Na sam dan napada Hitlera na Jugoslaviju Branko se nalazi u središtu organiziranja dobrovoljaca za Jugoslavensku vojsku. Tada se javilo preko 150 omladinaca koji su bili spremni da pođu prema Bihaću gdje se računalo da se može organizirati dugotrajniji otpor nastupajućem agresoru. S prvim vijestima da je i na tom području nastupilo rasulo ova akcija je prekinuta. Proglašena je NDH, a s ulaskom talijanskih trupa u Plaščansku dolinu i stvaranjem prvih ustaških formacija došlo je i do prekida partijskih veza s okružnim rukovodstvom u Karlovcu. U traganju da se te veze uspostave prošla su puna tri mjeseca, ali rezultat nije postignut. To su za Branka bili rijetko teški trenuci iz čitavog njegovog revolucionarnog djelovanja. Uporedo s tim traganjem Branko, zajedno s Milenkom Ivanovičem, Jovom Miščevićem i još nekim drugovima bliskih Partiji, nastoji da okupi omladince i druge ljude revolucionarne orijentacije i da ih uputi da skrivaju oružje i pripremaju se za

borbu kada se za to ukažu povoljne prilike. U tom radu Branka su teško pogodili novi događaji. Uhapšeni su Milenko Ivanović, Jovo Miščević, dok je i za sebe pouzdano obaviješten da će i on biti uhapšen. U tim saznanjima Branko se morao odlučivati na spašavanje života. Trenutno je odlučio da to učini sklanjanjem u Beograd, gdje ga je i zatekao napad Njemačke na SSSR.

Dolaskom u Beograd Branko se bez većih poteškoća odmah povezuje s nekim članovima KPJ, koristeći poznanstvo iz revolucionarnog djelovanja u Jagodini. Tu od prvog dana organizirano učestvuje u ustanku. Iako ima više ponuda da se kao izbjeglica zaposli, Branko je to odbio. Postao je vojnik revolucije. Partija ga izdržava i on se svim svojim bićem bori na izvršavanju njenih zadataka. Učestvuje u mnogim akcijama koje Partija organizira u Beogradu i već se u prvima pokazuje kao beskompromisan i odlučan borac. Između ostalih učestvuje u paljenju kamiona kod Autokomande, u likvidaciji gestapovskih agenata i ljotićevaca, u podmetanju paklene mašine u zgradi Gestapoa, u spašavanju komunista iz bolnice na Vračaru itd.

U predahu između akcija Branko neumorno djeluje i među izbjeglicama iz Hrvatske, nastojeći da se organiziraju i orijentiraju na pružanje oružanog otpora okupatoru i domaćim izdajnicima. Poznati su njegovi razgovori s pojedinim izbjeglicama, ponekad i vrlo žučni gdje je Branko razobličavao pojavu shvatanja da se čeka kao i ono koje je naginjalo četnicima. U tom svom djelovanju uspio je da privoli nekoliko svojih zemljaka da se vrate u rodni kraj radi pomoći u organiziranju ustanka. Radeći po nizu partijskih zadataka u Beogradu, Branko je po nekim od njih morao da putuje u unutrašnjost Srbije, gdje je imao prilike da se upozna sa širinom zahvata ustanka, organizacijom partizanskih odreda i metodama djelovanja neprijatelja svih boja, što mu je dobro poslužilo u kasnijem radu u Plaščanskoj dolini.

Djelujući isključivo po zadacima koje je primao od organizacije KPJ Beograda, Branko je negdje krajem septembra 1941. dobio zadatak od te organizacije da se prebaci u rodni kraj radi pomoći u organiziranju oružane borbe, kao i da obavijesti sve poznate mu komuniste — izbjeglice iz Hrvatske da se vraćaju u svoje krajeve i tamo stupaju u organizacije NOP-a. Postupajući po toj direktivi Branko je obavijestio one ljude koje je poznavao o potrebi vraćanja u rodne krajeve i tom prilikom odlučno je izjavio da on odlazi prvi, a da će odmah po dolasku u Plaški uspostaviti veze preko kojih bi se sigurnije prebacili i ostali. Tako je Branko ubrzo uspostavio punkt preko željezničara u Beogradu i među prvima krenuo za Plaški gdje je stigao 20. oktobra 1941. godine.

Odmah po dolasku u Plaški Branko se povezao sa poznatim mu ljudima revolucionarne orijentacije, objasnio im ciljeve NOP-a i način organizacije, dao im određene zadatke i uputio ih kako će prići organiziranju ljudi i njihovom uključivanju u NOP. Ubrzo poslije toga Branko je uspostavio vezu s partizanima u Toboliću, a zatim je otišao tamo i povezao se sa sekretarom reonskog komiteta KPH za Slunj Dušanom Livadom, kao i sa nekim članovima GŠH u Zbjegu. Tu se Branko upoznao

s organizacijom ustanka na Kordunu i zadacima koji trenutno stoje pred KPH u ovom kraju. U tim razgovorima Branko je dobio zadatak da organizira u Plaškom punkt za prebacivanje komunista iz Zagreba i Karlovca na slobodnu teritoriju Korduna, kao i da izvrši pripreme za stvaranje nove ćelije KPJ u Plaščanskoj dolini.

Taj zadatak Branko je uspješno obavio. Odmah je uspostavljen punkt u njegovoj kući s nizom pomoćnih relejnih stanica, određeni su ljudi za prihvat ljudstva, kao i oni koji su imali zadatak da ih sprovedu do oslobođene teritorije. Isto tako izvršene su pripreme za stvaranje ćelije KPJ u Plaškom. Na pripremni sastanak Branko je pozvao Dušana Livadu u čijem je prisustvu stvorena ćelija KPJ za Plaški 14. novembra 1941. godine, kada joj Branko postaje prvi sekretar.

Kako je ova ćelija KPJ pokrivala u svome djelovanju čitavu doratnu općinu Plaški i zahvatala veći dio općine Josipdol, ona istovremeno postaje organizator svih organizacija NOP-a na tom području, uključujući tu i stvaranje oružanih vojnih jedinica. Rukovodeći tom ćelijom Branko se svim svojim bićem posvetio organiziranju NOP-a u Plaščanskoj dolini i okolini. Organizira i učestvuje na brojnim seoskim zborovima, radi na stvaranju NOO-a, odbora AFZ-a, rezervnih odreda, a posebno se angažira u stvaranju organizacija SMG-e i SKOJ-a. Uporedo s tim Branko obilazi partizanske logore u Humu, Veri i Pišteniku, objašnjava im ciljeve NOP-a i pomaže u stvaranju vojne organizacije i orijentiranju na odlučnije vršenje oružanih akcija protiv okupatora i domaćih izdajnika.

Punktovi za prebacivanje rukovodilaca NOP-a uspješno ostvaruju posao. S punkta organiziranog u njegovoj kući komunista Mile Ivčević • odvodi ljude u partizane bez zastoja, a tako radi i punkt u kući Đure Pogrmilovića. Između ostalih preko ovih punktova prebačeni su na slobodnu teritoriju dr Vladimir Bakarić i Anka Berus. Cijelu 1941. i prve mjesece 1942. godine radili su ovi punktovi, a nikada nisu provaljeni niti je tko na tom putu stradao. Da su ovi punktovi uspješno djelovali, posebna zasluga pripada Branku u njihovoj organizaciji, a i ličnom učešću.

Brankove organizatorske sposobnosti, odlučnost u djelovanju, jasnoća u tumačenju ciljeva NOP-a i umješnost u masovnom okupljanju ljudi i njihovom uključivanju u razne organizacije NOP-a, brzo su zapažene kako u reonskom komitetu KPH Slunj tako i u GŠH, koju je u tom periodu imao odlučujući uticaj na neposredni razvitak NOP-a na području kotara Slunja i u Plaščanskoj dolini. Otuda je i uslijedilo početkom januara 1942. njegovo postavljanje za političkog komesara 3. bataljona »Stjepan Milašinčić«, 2. KPO. U nastojanju da se bataljon što prije osposobi za vršenje zamašnijih akcija protiv talijanskog okupatora i domaćih izdajnika Branko je ulagao sve svoje snage, intelektualne i fizičke. Iako se teritorija ovog bataljona protezala od Josipdola do Rakovice, Branko je stizao da obiđe sve čete i njihove vodove i da im pomogne u organizaciji njihovog djelovanja. Među tim jedinicama obilazio je i one koje su djelovale u Plaščanskoj dolini — Plaščanski partizanski vod.

S istančanim osjećajima da uoči bitne probleme Branko je znalački prilazio njihovom razrješavanju. On je vrlo dobro poznavao mentalitet ljudi i njihove političke preokupacije u ovom kraju pa je i birao najprikladnije načine u prilaženju tim ljudima, pomagao im da prevaziđu stare svađe, upućujući ih da se uključe u NOP i bore za opstanak i ljepšu budućnost. U tom nastojanju Branko je vrlo rano uočio pročetničke tendencije u nekim krajevima gdje je djelovao 3. bataljon, kao i djelovanje doušnika talijanske i ustaške obavještajne službe. Ocjenjujući da su u tom momentu najopasnije pročetničke tendencije, Branko se više i založio u političkom djelovanju na razobličavanje istih. Da bi osujetio parolu čekanja i razbio strah od represalija, Branko požuruje vršenje oružanih akcija, a tamo gdje je ocijenio da to ide teže, i sam lično učestvuje. Tako u početku 1942. godine učestvuje s partizanima u napadu na Talijane u vrelu Dretulje. Uočavajući da se Pištenički vod teško odlučuje na vršenje oružanih akcija, Branko odlazi i lično ih vodi u napad na vodostanice u vrelu Dretulje i u Ličkoj Jesenici. Snagom autoriteta ostvarenog još prije rata i neobično izraženom jakom moći ubjeđivanja Branko brzo razuvjerava kolebljive, a i oni najgrlatiji protivnici oružane borbe bivaju ućutkani. Iskazujući se u svim tim akcijama vrlo hrabrim i odlučnim, Branko je vrlo brzo stekao mišljenje o sebi beskompromisnog borca i revolucionara u čitavoj Plaščanskoj dolini i na znatnom dijelu kotara Slunja. Učestvujući sa svojim bataljonom u velikim akcijama krajem februara 1942. godine u Tržiču i Primišlju, te u borbama na jake talijanske kolone između Slunja i Primišlja Branko je još više potvrdio stečeno mišljenje o njemu.

Iako je imao i suviše posla u rukovođenju s bataljonom, Branko je isto tako neumorno radio na učvršćivanju organizacija NOP-a na terenu. Od 2. februara 1942. član je KK KPH Slunj i u tom svojstvu izvršava sve zadatke koji se pred njega postavljaju. Obilazeći jedinice uvijek je našao vremena da i mimo određenih zadataka samoinicijativno pomogne organizacijama po selima, uputi ih u radu, posavjetuje. A Branko je bio uvijek takav. Gdje mu se god ukaže prilika odmah je djelovao, pogotovo tamo gdje je cijenio da nema mjesta odlaganju. Takav je bio i slučaj s njegovim učešćem zajedno s Dragom Domjanićem i u razoružavanju dvojice talijanskih vojnika početkom marta 1942. godine u Laptu. Idući po sasvim drugom zadatku slučajno su ugledali talijanske vojnike i odmah se odlučili na akciju. A takvih slučajeva u Brankovom djelovanju bilo je bezbroj. Kuda god se kretao susretao je ljude, stupao s njima u razgovor i pomagao im da shvate tok događaja i učine što je u njihovoj moći da se oružana borba što uspješnije razvija.

Tako je radio i djelovao Branko sve do svoje pogibije u praskozorje 4. aprila 1942. godine na obroncima Pištenika. Uhapšen je na najpodmukliniji način zajedno sa svojim drugovima Robertom Domanijem, Dragom Domjanićem i Stevom Čuturilom od izdajnika iz Pišteničkog voda i zajedno s njima strijeljan ispred jame Balinke, a zatim bačen u nju. Sa dubine od preko 300 metara njihove kosti su izvađene tek 1968. i prenijete u zajedničku grobnicu u Spomen-park u Plaškom.

Prateći kretanje Brankovo, na prvi bi pogled izgledalo kao da je htio slučaj da bude ubijen od boraca voda kome je on posebno najviše pomogao da prevaziđe kolebanja i odlučno stupi u oružanu borbu protiv okupatora. Međutim, upravo to nije bilo slučajno. Izdajnici toga voda, od ranije povezani s talijanskim okupatorom i od njega plaćeni da izvrše ovaj gnusni zločin, možda bolje od svih ostalih, poznavali su Branka i njegovu beskompromisnu odlučnost da izdrži do kraja. Zato su se i odlučili da upravo njega i ostale istaknute rukovodioce smaknu, računajući da će na taj način obezglaviti snage NOP-a i prisiliti ih da pređu na stranu okupatora. Otuda izdajnici iz tog voda ni za trenutak nisu pomišljali da se smiluju na Branka kao svog zemljaka. Njih je jedino iznenadilo herojsko držanje Branka u momentima hapšenja i strijeljanja, a posebno odjeci njegove smrti u Plaščanskoj dolini i okolini. Iako nemoćan, Branko je nedvosmisleno i vrlo odlučno rekao borcima koji su ga hapsili da su izdajnici svoga naroda, upozorivši ih vrlo ozbiljno na posljedice njihovog čina. I u posljednjem momentu, ne zbog svog života već zbog općeg razvoja NOP-a u ovom kraju, Branko je pokušavao da ih odvrati od namjera, znajući vrlo dobro kuda ih vodi ova izdaja. Međutim, u tome ipak nije uspio. Zlikovci nisu mislili tako. Zaslijepljeni okupatorskim obećanjima oni su se odlučili na zločin i učinili su ga. Čak što više nisu prezali ni od toga da ga prije strijeljanja muče i zlostavljaju. .U tim momentima Branko je još imao snage da raskine okove i počne da bježi. Ali pokosio ga je rafal puškomitraljeza iz ruku izdajnika.

Držanje Branka Latasa na stratištu zaprepastilo je jedan dio četničkih izdajnika. Dugo se među njima pričalo o junačkom držanju Branka,, a te priče nisu bile bez prizvuka žalosti zbog učinjenog zločina.

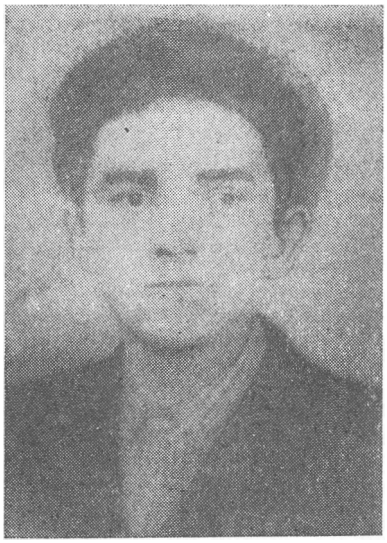
Brankova smrt imala je svoj stvarni i duboki odjek u čitavoj Plaščanskoj dolini i njenoj okolini. Njegov žar i predanost revoluciji do kraja života potakli su mnoge, posebno mlade da krenu njegovim putem i nastave oslobodilačku borbu naroda ovog kraja za koju je Branko izgarao i izgorio.

Brankova smrt bila je i veliki podsticaj njegovim najbližim saborcima i saradnicima da još odlučnije i čvršće nastave s vođenjem i organiziranjem oružanog ustanka i revolucije u ovom i drugim krajevima. U ostvarenju Brankovih htijenja nije poznato da su ga iznevjerili njegovi saradnici i prijatelji. Među tima su i njegovi roditelji, braća i sestre. Svakako nije pretjerano ako se kaže da je Branko svojim djelovanjem imao odlučujući uticaj da njegova čitava porodica postane i ostane jedna od neosvojivih tvrđava. Majka Mara od prvih dana oslobodilačke borbe vrlo je aktivna u pomaganju NOP-a, posebno u radu AFZ-a. A kada joj je zaprijetila opasnost od hapšenja u maju 1942, prebjegla je na oslobođeni teritorij i do kraja rata bila neumorna u izvršavanju svih onih poslova koje je mogla da posvrši u korist NOP-a. Otac Pero nije bio te sreće da u pregalaštvu oslobodilačke borbe lakše prežali sina. Već u toku aprila uhapsili su ga Talijani i sproveli u Italiju odakle je kasnije prebačen u logor u Njemačku da bi se povratio u Plaški tek u julu

1945. godine. Mlađa braća, Ljuban i Mićo i sestra Ljiljana, neumorni su aktivisti i organizatori NOP-a u Plaščanskoj dolini od njegovih prvih dana. Kao skojevci i komunisti učestvovali su u svim prvim akcijama da bi u toku NOR-a izrasli u vrsne rukovodioce, do kraja odane svome narodu i revoluciji.

Dušan Vukelić
Nikola Komadina
Branko Sedlar

RADOVAN POGRMILOVIĆ

Rođen je 5. oktobra 1919. godine u Janja Gori. Njegova majka Milica, rođena Vukas, izrodila je trinaestero djece od kojih je osmero dočekalo drugi svjetski rat. Otac Đuro, pored zemljoradnje, najviše je radio kao mlinar. Vodenica mu se nalazila na rijeci Dretulji na mjestu zvanom Ražulje gdje su dolazili seljaci da melju žito iz više sela, naročito iz Janje Gore, Jezera i Plaške Glave. Otac je često vodio Radovana u vodenicu te je on još kao dijete upoznao mnoge ljude iz Plaščanske doline i postao njihov miljenik. Djetinjstvo i dječaštvo provedeno većim dijelom u vodenici dat će Radovanovom životu i djelovanju posebno obilježje.

Četiri razreda osnovne škole Radovan je pohađao u Plaškom. Odmah po završetku osnovne škole otac ga je dao na izučavanje obućarskog zanata kod Petra Platiše u Plaškom. U toku četiri godine učenja zanata Radovan je povremeno pohađao i školu takozvanu opetovnicu, tj. peti i šesti razred osnovne škole. Poslije završenog zanata ostao je da radi kod istog majstora a jedno vrijeme radio je i kod obućara Đure Šušnjara u Laptu. Rat ga je zatekao na radu kod Petra Platiše.

Još u toku izučavanja zanata Radovan se sprijateljio s mnogim učenicima srednjih škola iz Plaškog preko kojih je dobivao raznu literaturu na čitanje. Tako je već u prvoj mladosti zavolio knjigu i sve slobodno vrijeme koristio da nešto pročita. S vremenom je postao jedan od najčitanijih šegrta, odnosno kasnije radnika u Plaškom. Još kao mladić počeo je to svoje znanje da prenosi na druge u čemu je posebno uživao. Pored druženja s učenicima srednjih škola kao i sa svojim dru-

govima iz radionice — Milom Mandićem, Nikolom Komadinom, Jovom Vukelićem, Momčilom Vranešom i Milutinom Trivalićem, Radovan se ponajviše nalazio u društvu starijih ljudi. Upravo s njim su najčešće i najviše željeli i voljeli razgovarati stariji ljudi. Ta bliskost je uglavnom proizašla iz njegovog čestog boravka u vodenici a kasnije se učvrstila njegovom izuzetnom sposobnošću da s lakoćom objašnjava tim ljudima neke pojave i probleme za koje su oni bili zainteresirani. A Radovan je u tome bio uporan i strpljiv. Znao je s čovjekom razgovarati satima i objašnjavati mu neki problem a da pri tome ne bude ni nametljiv ni površan. Njegova tumačenja, kako to pričaju mnogi stariji ljudi, bila su vrlo uvjerljiva a kako mu je otac bio poznat u čitavoj Plaščanskoj dolini kao izuzetno pošten i čestit čovjek, to su Radovanova objašnjenja prihvatili ljudi kao iskrena i tačna. Otuda nije bilo gotovo ni jednog dana a da se nije u radnju navraćalo i po nekoliko ljudi iz raznih sela Plaščanske doline tražeći Radovana da s njim porazgovaraju ili se posavjetuju. Takav odnos u radnji i česti susreti s ljudima u vodenici bili su odlučujući u činjenici da je Radovan bio poznat gotovo u čitavoj Plaščanskoj dolini. To mu je dobrim dijelom omogućilo da uspješno djeluje i politički kako prije tako i u toku rata.

Pošto je cijela porodica Pogrmilovića politički bila orijentirana na strani SDS, to je i Radovan politički sazrijevao u tom opredijeljenju da bi već kao zrio mladić izrastao u čvrstog i nepokolebljivog komunistu. Ulazeći u politički život na strani SDS Radovan proširuje krug svojih poznanika iz redova inteligencije i već u izvršavanju prvih zadataka te stranke jasno razlikuje njene pozitivne i negativne strane u proklamiranju i ostvarivanju demokracije. Za petomajske izbore 1935. godin? Radovan je više pomagač ocu u agitaciji da bi se već za izbore 1938. godine pokazao vrsnim agitatorom i propagatorom programa SDS. Radovan je već tada, čitajući naprednu literaturu i družeći se s revolucionarnim radnicima i intelektualcima, jasno razaznavao pravu od lažne demokracije, kao i nužnost pobjede radničke klase koja jedino može ostvariti istinsku ravnopravnost svih ljudi. S tim saznanjima Radovan postaje u godinama do početka rata jedan od najaktivnijih boraca u propagiranju naprednih ideja što najviše sprovodi kroz organizaciju Seljačkog kola. U tom vremenu Radovan sve više čita popularnu marksističku literaturu i postepeno postaje jedan od njenih najboljih tumača u Plaščanskoj dolini.

Po dolasku Milenka Ivanovića početkom 1940. godine u Plaški i nešto kasnije Jove Miščevića Radovan se odmah upoznaje s njima i zajedno s Milom Mandićem, Radovanom Kovačevićem i Nikolom Komadinom postaje čvrst oslonac u njihovom djelovanju i organizaciji naprednog demokratskog pokreta u Plaščanskoj dolini. Pod rukovodstvom Ivanovića i Miščevića znatno se mijenja sadržaj rada Seljačkog kola. Ono postaje žarište revolucionarnih ideja i pokretač uglavnom svih kulturno-prosvjetnih i nekih privrednih akcija u Plaščanskoj dolini. Tu promjenu Radovan je svesrdno prihvatio i svim se žarom bacio na izvršavanje zadataka koje mu je povjeravao Milenko Ivanović kao sekretar ćelije KPJ

u Plaškom. Upravo u ovom djelovanju došlo je do posebnog izražaja Radovanovo poznanstvo s ljudima Plaščanske doline kao i ugled njegove porodice koji je uživala u toj sredini. To je dobro došlo i Milenku Ivanoviću da se lakše upozna sa seljacima i brže vrši usmjeravanje Seljačkog kola u revolucionarno stremljenje. Ivanovićev zahtjev da se što masovnije djeluje među seljacima Radovan je s oduševljenjem slijedio. Njemu to nije bilo ni teško jer je od ranije imao iskustva, a i sam je često govorio: »Idem ja u našu vodenicu. Tu se najbolje može djelovati«. To je Radovan i radio. Njegovo cesto viđanje s ljudima u vodenici uoči rata bilo je isključivo posvećeno tumačenju svjetskih događaja, ratne opasnosti i nužnosti pripremanja ljudi za odbranu zemlje od fašističke agresije. Iako se u tome posebno isticao, Radovan nije izostajao ni u izvršavanju drugih zadataka koje mu je postavljao Milenko Ivanović. Između ostalog bio je vrlo aktivan u sakupljanju pomoći za učesnike u španskom građanskom ratu iz Jugoslavije koji su se nalazili u francuskim logorima. Njegova staloženost, upornost i borbenost došli su osobito do izražaja u akciji smjenjivanja i biranja nove uprave nabavljačke zadruge u Plaškom. Takav je Radovan i u demonstracijama održanim u Plaškom 28. marta kao i narednih dana u akciji pripremanja dobrovoljaca za odbranu zemlje.

Poslije okupacije Jugoslavije, iako su uslovi bili znatno otežani, Radovan ne prestaje s revolucionarnim djelovanjem. Ostao je nerazdvojan sabaroc Milenku Ivanoviću. S njim se konsultira o svim bitnim pitanjima i prihvata se izvršavanja svih zadataka koje mu on povjerava. U razgovorima s Milenkom pokušava da mu ukaže na nužnost sklanjanja iz Plaškog i nudi mu utočište u svojoj kući. Kako je u međuvremenu uslijedilo hapšenje Milenka Ivanovića i Jove Miščevića, te sklanjanja nekih članova KPJ na Sušak i u Beograd, Radovan napušta Plaški i povlači se u svoje selo. Ali time ne prestaje njegova djelatnost. S istom upornošću i žarom kao i ranije on tumači ljudima svakodnevne događaje i nagovara ih da se sklanjaju od ustaša ukazujući im da je jedini izlaz iz teške situacije oružana borba. Ali Radovan ne ostaje samo na tumačenjima. On ne miruje. Stalno je u pokretu, naročito u selima Janjoj Gori, Laptu, Plaškoj Glavi i Jezeru. Obilazeći stare znance nastoji organizirati borbene grupe. Često odlazi u zbjegove u kojima pronalazi najhrabrije da bi ih pripremio za oružanu borbu. Prilikom pojave velikih zbjegova u masivu Huma i Strmice poslije poznatih ustaških pokolja izvršenih nad stanovništvom općine Josipdol, Radovan postaje prvi organizator odbora za pomoć izbjeglicama. Tako je tokom augusta formirao dva odbora narodne pomoći — jedan u Plaškom i drugi u Janja Gori. Ovi odbori, pored sakupljanja materijalne pomoći, djelovali su i na političkom okupljanju izbjeglica i njihovom usmjeravanju oružanoj borbi. U tom djelovanju Radovan se ubrzo povezuje s ustanicima na Kordunu — u Močilima, Zbjegu i Toboliću — i na osnovu dobijenih uputstava od organizatora ustanka otpočinje s organiziranjem oružanog otpora u Plaščanskoj dolini, prije svega u Janja Gori. U tom nastojanju za kratko

vrijeme uspio se povezati s nizom istaknutih istomišljenika gotovo u dvije trećine Plaščanske doline.

Ovaj Radovanov rad tokom augusta i septembra 1941. godine došao je do punog izražaja u stvaranju nove ćelije KPJ u Plaškom. Odmah poslije dolaska iz Beograda u drugoj polovini oktobra Branko Latas se povezuje s Radovanom Pogrmilovičem i, koristeći svoje ranije veze i poznanstva kao i one koje je stvarao Radovan Pogrmilović, zakazuje sastanak nekolicine najistaknutijih propagatora oružane borbe. U tom Latasovom poduhvatu Radovan mu je nesebični pomagač. Sastanak je održan u kući njegovog oca i na istom je izrađen plan svih akcija na okupljanju stanovništva Plaščanske doline u NOP. Ubrzo poslije toga sastanka u istoj kući formirana je i nova ćelija KPJ čiji je član postao i Radovan.

Zadužen od ćelije KPJ da djeluje među omladinom Radovan je neumoran u stvaranju prvih skojevskih organizacija u Plaščanskoj dolini i u pripremanju omladinaca za oružanu borbu. Iako mu je to bilo glavno zaduženje, gotovo nema posla u organizaciji NOP-a u Plaščanskoj dolini u kojem nije učestvovao i Radovan. Vrlo je aktivan u organizaciji N'OO-a i u pružanju pomoći aktivistkinjama u organiziranju AFŽ-a. Njegova organizatorska zasluga je i prikupljanje oružja i odjevnih predmeta za partizane. U sporazumu s porodicom upućuje u partizanski vod Hum brata Nikolu. Jedan je od glavnih pomagača Branku Latasu u organiziranju punktova za prihvat ljudi koji su preko Plaščanske doline odlazili iz Zagreba i Karlovca među ustanike na Kordun i Gorski kotar. Radovanova kuća postaje jedan od glavnih u nizu tih punktova. U toku jeseni i zime 1941. i prve polovine 1942. godine u toj su kući odsjeli mnogi" rukovodioci NOP-a koji su se prebacivali iz raznih krajeva na Kordun, Liku i Gorski kotar. Između ostalih tuda su prošli Vladimir Bakarić, Danilo Latas, Ivo Rukavina, Srećko Manola, Gajo Bunjevac, Ljuban Latas, Duško Vukelić, Dane Grba, Danica Latas, Robert Domani, Milutin Baltić, Simo Karapandža, Veco Holjevac, Vilim Galjer Šišo, Dragan Domjanić, Vjekoslav Čort, Mićo Barać i mnogi drugi. U Radovanovom djelovanju tada je bilo posebno značajno da je čitava porodica čvrsto stala na poziciju NOP-a i činila mu usluge koje se dugo pamte. Otac, braća mu i sestre stalno su bili zauzeti na izvršavanju zadataka koje im je davao Radovan ili neko drugi od rukovodilaca NOO-a. Jedino mu je nedostajao brat Petar koji je kao podoficir J. v. zarobljen od Nijemaca aprila 1941. U svemu tome njegova majka Milica prednjačila je u dočekivanju gostiju, pripremanju prenoćišta i ishrane. Pouzdano se može reći da ne postoji čovjek — borac ili rukovodilac koji je došao u tu kuću a da nije bio nahranjen ili da mu je otkazana usluga koju je tražio za potrebe NOP-a. Također su u njegovoj kući održavani skoro svi sastanci ćelije KPJ Plaški kao i drugi na kojima se raspravljalo o bitnim problemima organizacije NOP-a u Plaščanskoj dolini.

Mali po rastu, slabunjav i više bolježljivog izgleda, najčešće zbog neispavanosti, Radovan nije žalio sebe u izvršavanju bilo kojeg zadatka šta ga je dobivao od ćelije KP Plaški. I ne samo to, on je i sam iznalazio

nove i nove zadatke za koje je smatrao da idu u prilog jačanju NOP-a, izvršavao ih ili angažirao druge na njihovom izvršavanju. Organizirajući aktive SKOJ-a u nizu sela Plaščanske doline Radovan ih upućuje u raznovrsne poslove — od kupovine i krađe metaka do prikupljanja podataka o stanju kod neprijatelja. Isto tako vješto koristi ranija poznanstva sa starijim ljudima da bi ih uputio u izvršavanje zadataka NOP-a. U tom nastojanju kod Radovana su se posebno ispoljile dvije izuzetno rijetke osobine — brzina u povezivanju ljudi i precizan plan djelovanja. Noći su mu bile neprospavane upravo zbog toga što ih je koristio za izradu plana, a već sutradan zaredao bi od ljudi do ljudi, od jednog sela do drugog i izvršio organizaciju posla. Nije bio vješt govornik, rijetko je to i koristio, ali je zato uzimao učešća na svim skupovima, posebno u grupicama gdje je svojim tihim i razložnim stavovima plijenio sagovornike. Isto tako bio je vješt i brz u pisanju letaka. I u razgovoru u vezi izvršavanja zadataka bio je jasan u određivanju i kratak u podnošenju i primanju izvještaja. Cesto mu se dešavalo kada mu netko od drugova podnosi izvještaj o učinjenom da primijetivši slabosti reče: »Nisi dobro organizirao!« Tu riječ su gotovo svi razumijevali. Daljnja objašnjenja nisu bila ni potrebna. Kada je to Radovan rekao svome saradniku, ovaj se morao preispitati što je propustio u organizaciji posla, jer Radovan je zaista u tome među svojim savremenicima bio gotovo nenadmašan.

Početkom februara 1942. Radovan se primio dužnosti sekretara ćelije KP Plaški koju je obavljao do oktobra iste godine. U tom periodu Radovan se svestrano angažirao prije svega na učvršćenju NOP-a u Plaščanskoj dolini. Poslije četničkog puča u Ličkoj Jesenici od aprila 1942. godine Radovan težište svoga djelovanja stavlja na učvršćenje organizacija NOP-a u onim selima Plaščanske doline koja nisu bila zahvaćena pomenutim pučem. Taj posao, i pored žestokog nasrtaja četnika iz Ličke Jesenice i Blata da prošire svoju vlast na ostali dio Plaščanske doline, ćelija KP Plaški pod Radovanovim rukovodstvom uspješno je obavila. Djelujući na učvršćenju NOO-a i drugih antifašističkih organizacija Radovan je, osjećajući značaj narastanja partizanskih snaga, posebno pažnju posvećivao omladincima primajući ih u skojevsku organizaciju i upućujući ih zatim u partizanske jedinice. Takvim postupkom već u prvoj polovini ljeta 1942. godine Plaščanska partizanska četa postaje vrlo snažna i odlučujuće djeluje na širem prostoru Plaščanske doline. Radeći na učvršćenju NOP-a Radovan nije zaboravljao da organizira djelovanje pristalica NOP-a u selima koja su bila pod četničkom kontrolom. U tom pravcu i lično se zauzima uspostavljajući kontakte s pojedinim četničkim starješinama koji su se kolebali između NOP-a i četništva te pokušava preko njih da razbije četništvo u Plaščanskoj dolini.

Ljeti 1942. godine Radovan je primljen u članstvo KK KPH Slunj, kada je zadužen za rad s omladinom. Početkom oktobra iste godine preuzeo je dužnost rukovodioca rejonskog obavještajnog centra za Plaški a početkom novembra primio je dužnost sekretara ilegalnog KK KPH Plaški na kojoj dužnosti je ostao do kraja života. Primajući se ovih duž-

nosti, a u ocjeni da su snage NOP-a u većem dijelu Plaščanske doline učvršćene, težište svoga djelovanja stavlja na razbijanje četnika. U tom nastojanju on se sve više orijentira na djelovanje u Jezeru, Plaškoj Glavi, Blatima, Begovcu i dalje prema Ličkoj Jesenici. Pored organizacije obavještajne mreže i stvaranja ilegalnih omladinskih i skojevskih grupa Radovan je neumoran u ličnom obilasku tih sela, pronalaženju ljudi na koje se mogao oslanjati i dobivati od njih podatke vojne i političke prirode. I u tom poslu Radovan je djelovao smišljeno i planski. Gotovo svako veče našao bi se u drugom selu gdje je obavljao razgovore s više ljudi. Njegova djelatnost i organizacije koje je on usmjeravao već u jesen pokazivali su vrlo dobre rezultate. Između ostalog Radovan je uspio da posvađa međusobno niz četničkih starješina uključujući tu i komandante bataljona.

Ocjenjujući razvoj događaja krajem 1942. godine Radovan je bio već ubijeđen da će snage NOP-a uspjeti u potpunosti da razbiju četnike i do kraja likvidiraju četništvo u Plaščanskoj dolini. Međutim, i četnici su imali svoju ocjenu rada snaga NOP-a, posebno djelovanje Radovana Pogrmilovića, nastojeći da ga onemoguće. To im je pošlo za rukom u prvim danima otpočinjanja četvrte neprijateljske ofenzive. Kako su od ranije četnici i Talijani stvorili svoju mrežu sa ciljem hvatanja Radovana Pogrmilovića, to im je uspjelo te već 23. januara 1943. godine otkrivaju njegovo sklonište u Laptu gdje ga hapse i sprovode u Plaški. Poslije četvorodnevnog mučenja četnici su izveli Radovana Pogrmilovića na groblje u Plaškom i strijeljali ga 27. januara 1943. godine. Tako je okončan život hrabrog, neustrašivog, upornog i čvrstog revolucionara Plaščanske doline Radovana Pogrmilovića. Četnici su mogli ovu trenutnu pobjedu da proslave samo za kratko. Čitava Plaščanska dolina zgražavala se nad ovim zločinom i iskreno oplakivala Radovana velikog čovjeka, starog znanca, sina izuzetno čestite porodice Pogrmilovića, vjernog sljedbenika Milenka Ivanovića i odlučnog izvršioca politike KPJ na podizanju i učvršćenju oružane borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika u Plaščanskoj dolini.

Nikola Komadina
Branko Sedlar

GAJO BUNJEVAC

Dvadesetog marta 1900. godine u selu Međeđaku ugledao je svjetlo dana Gajo Bunjevac, treće dijete Jove i Marije, rođene Strika. Dvadesetak dana po rođenju Gaji umre majka. Otac Jovo, ostavši s troje nejake djece — Petar od 5, Milica od 3 godine i Gajo s nepun mjesec dana — ubrzo se oženio drugi put. Oženio se Milicom Skorupan s kojom je 1905. dobio sina Radu. Iako mlađi, Rade je imao značajnu ulogu u životu Gaje Bunjevca. Djed Miloš i baka Smiljana također su imali poseban udio u Gajinom odgoju u ranom djetinjstvu. Međutim u naravi — kako je ocjenjivao sam Gajo — naginje na djeda po majci, Gaju Striku.

Već u prvim danima Gajin život počeo je da se zapliće. Ostao je bez majčinog mlijeka pa ga je otac morao svaki dan da nosi nekim ženama u komšiluku ili čak u druga sela da ga podoje. Tako jednog dana odnese ga otac u susjedni zaselak Vuliće kod kume. Dok je kuma dojila Gaju, otac se krijepio rakijom. Nekako mu osladila pa popi malo više. Na povratku kući rakija ga uhvati negdje u šmrekama i on spusti Gaju s kolijevkom i malo zadrijema. Kada se probudio, pođe kući zaboravivši na Gaju. Pred kućom ga dočeka otac Miloš. Odmah mu bi čudan izgled Jovin. Okrenu se lijevo i desno i, kad se uvjeri da nema maloga, upita:

— Jovo, gdje ti je Gajo?

Jovo se trže. Tek tada kao da se malo otrijeznio. Prisjeti se da je Gaju ostavio u šmrekama. »Em ti vraga, prokleta rakija«, promrsi Jovo više za sebe i brzo potrča nazad do šmreka. Još izdaleka čuo je Gaju kako urliče. Pritrčao je, zgrabio kolijevku i donio Gaju kući.

Jovo se dugo vremena tako morao da muči s Gajom. No, više brige oka njega imali su djed Miloš i baka Smiljana, a pomagali su im maćeha Milica, brat Petar i sestra Milica

Još dok su bili djeca, Jovo je isplanirao životni put za sve četvoro. Petru je namijenio da naslijedi imanje, Milica kao i sva druga ženska djeca da se uda u selo, Gaju da da na zanat, a Radu da pokuša školovati.

Po završetku osnovne škole Gajo je nastavio da uči za trgovačkog pomoćnika kod Đure Miloševića u Plaškom, a zatim se u istom mjestu zaposlio kod trgovca Spase Uzelca. Nešto kasnije prešao je u Karlovac gdje je bio administrator u skladištu drva kod Dmitra Miloševića.

S navršenih 20 godina odlazi u Jugoslavensku vojsku i služi u Nišu i Dakovici. Tamo mu je ponuđen čin kaplara što Gajo odbija, jer više voli da bude običan vojnik-vezista. Po dolasku iz vojske 1922. Gajo odlazi na Sušak gdje radi kao trgovački pomoćnik oko pet godina. Oženio se 1926. s Milenom Grković iz Međeđaka i u decembru 1927. godine dobili su sina Branka.

Za izdržavanje porodice Gajina zarada je mala. Bolju ne može naći, a da se vrati na očevo imanje — slabo je i nikakvo. Odlučuje se za daleki put. Krajem 1927. stigao je u Argentinu. Prvi posao dobio je u Buenos Airesu, a poslije u Cordobi. U početku je radio na mjerenju stoke u klaonici dnevnog kapaciteta 850 goveda. To mu se ne sviđa i ubrzo prelazi na rad u gostionicu. Tu se udružuje s jednim Poljakom i posao napreduje. Kod njih uglavnom navraćaju iseljenici iz Evrope, najviše Slaveni. Gajo se brzo snalazio u novom kraju. Ovdje je naučio španjolski jezik. Kretao se u raznim društvima, družio s ljudima različitih narodnosti i zanimanja. Tu je u mnogo čemu upotpunio svoja saznanja o ljudima i o životu.

Dok se tako Gajo probijao kroz život, polubrat mu Rade završio je građansku školu u Plaškom, a zatim se zaposlio u Srpskoj štedionici d. d. Ovu je napustio 1927. i otvorio trgovačku radnju sitnom robom. Poslije požara na zgradi Štedionice Rade je kupuje jeftino, preuređuje i otvara trgovinu mješovite robe, a nešto kasnije i gostionicu. Kako su mu poslovi išli dobro, ubrzo se počeo baviti i trgovinom drveta — sječom i izvozom iz Kapele i Huma. Sada je Radi za pomoć bio potreban Gajo pa ga je 1934. pozvao da se vrati iz Argentine.

Na prvi poziv Gajo se nije odazvao. Pozivi su više puta ponovljeni. Sada ga je nešto sve više stezalo oko srca — kuća, rodni kraj, braća sin i odluči se na povratak. Odmah po povratku Gajo i Rade se udruže u trgovini. Postali su ortaci. Gajo je uložio svoju ušteđevinu i preuzeo poslove u trgovini i gostionici, dok se Rade okrenuo spoljnim poslovima: nabavci robe, kreditiranju i trgovini drvetom. Radeći zajedno, trgovački poslovi braće Bunjevac dobro su napredovali. Postali su i suvlasnici u pilani »Vrelo Dretulja« s jednom trećinom.

Gajo i Rade postigli su u trgovini izuzetne uspjehe. Kao bistri, vrijedni i okretni postali su iskusni trgovci. Međutim, razlike među njima ostale su velike. Izgleda da su ipak mnoge svoje osobine naslijedili po majkama. Rade se isključivo posvećivao trgovini, većoj zaradi. Gledao je prije svega sebe, svoj posao, svoj džep. U poslovnoj saradnji birao je ljude s većom moći i ugledom u društvu, oslanjao se na vlast i podupirao režimsku politiku. Osrednjeg rasta, suvonjav, crne kose, bijele puti, uredno građanski odjeven, miran, više povučen, a u odnosu s ljudima hladan, proračunat, nastojao je da skrene pažnju okoline na misaonog čovjeka. Lični i porodični život također mu je bio podređen trgovini.

Gajo je bio sasvim drugi čovjek. Stariji Plaščani to su dobro znali. Dobro ga se sjećaju iz trgovine, gostionice, pri istovaru i utovaru drveta

i drugim mjestima. Osrednji rast, bujna crna kosa, široke obrve, kosmat, živahne oči, snažan, živahan, uvijek je bio nasmijan. U trgovini crven u licu, lička kapa na glavi malo nakrivljena na lijevu stranu, zasukani rukavi do lakata, oslonjen obadvjema rukama na pult, pozdravlja mušteriju na samo njemu svojstven način. I susret i pozdrav je prilagođen prema onome tko je ušao k njemu — da nešto kupi, pripita ili porazgovara. Svakog gosta Gajo posebno ispituje očima — hoće da mu otkrije namjere, želje, teškoće. »Uđi, rođo, što trebaš, kako si, kako djeca.« To su bile najčešće riječi došljacima, ali izgovorene prirodno, vrlo iskreno i ljudski suosjećajno. Trgovina i uspjeh u njoj za Gaju je značilo život — to je bilo važno. Ali ljudi, ljudske vrijednosti bile su za njega iznad svih drugih, pa i materijalnih. One su bite na prvom mjestu. Nije bio sebičan. Obrnuto. Volio je ljude oko sebe, posebno one siromašne, ali samo čestite i radine, marljive ljude koji su se svojski i na pošten način borili za život, za bolju koru kruha. Vjerovao je ljudima, oduševljavala ga je njihova ljudska dobrota i plemenitost. Mušterijama, poznanicima, prijateljima i protivnicima — svima je jednako govorio ono što je i mislio o njima, bez ustezanja i okolišanja, pravo u lice.

U trgovini, gostionici ili u društvu (a volio je ulaziti u razna društva) uvijek je bio otvoren, vodeći jasan i nedvosmislen razgovor. Nije volio ljude koji »zapetljavaju«, kao ni one »što nisu ni na nebu ni na zemlji«. Upravo zbog te otvorenosti cijenili su ga i poštovali, a mnogi i pribojavali. Više od ovih, istomišljenici su ga voljeli i nastojali da ga slijede, slušaju, oponašaju. U razgovoru često se služio poštapalicama koje su postale dio njegove ličnosti, pa je i po njima bio poznat. Mnogima je samo po njima postao simpatičan. Neke od tih posebno su ostale zapamćene prije, u toku rata i poslije. »Što se kaže, bog te oćeli, tako rekuć.« Bio je poznat po nekim uzrečicama i izrečenim mislima. Među takvim je najpoznatija: »Što se kaže, tko nije za sebe, taj, bog te oćeli, nije ni za drugoga.« Ne malo puta ovo mu je i bila jedna od osnova u procjeni ljudskih osobina.

Gajo je volio i da bira sugovornike, posebno prijatelje. Činio je to po nekim svojim, spolja teško saznajnim principima i mjerilima. Posebno je bio zadovoljan ako njegove riječi podstiču ljude na razmišljanje i akciju. Imao je više svojih čvrsto ustaljenih pogleda na život kojih se stalno držao. Neke ne bi napuštao ni po cijenu života. Smireno i hladnokrvno učestvovao bi u svim razgovorima, nastojeći da spozna suštinu problema i donese svoje zaključke. Inače ga odlikuje iznenađujuća prirodna bistrina i nenametljivo razumijevanje ljudskih problema.

Kako su se politički odnosi u Plaščanskoj dolini dobrim dijelom razvijali u znaku međusobne borbe građanskih stranaka na vlasti i u opoziciji, to se Gajo i nije nikada čvršće opredjeljivao ni za jednu. Glasajući i pomažući režimske stranke zbog prosperiteta u trgovini, za Gaju nije značilo i vjerovanje istima, a još manje odobravanje njihovog rada. U međusobnim sukobima građanskih snaga Gajo je jasno uočavao da

je to borba za interese, prestiž i vlast. Često je to i sam izražavao riječima: »Nije se znalo ni ko pije ni ko plaća, svako je vukao na svoju stranu, niti su bile za narod, niti su ostale s njim.« Otuda se Gajo, mada ne i otvoreno, približavao u gledištima naprednim i revolucionarnim snagama uoči rata. Bolje rečeno, cijenio je i bio na strani onih koji su stvarno činili bilo što korisno za narod.

Uoči aprilskog rata Gajo je pozvan u rezervu. Pošao je kao i drugi Plaščani, ubijeđen da će pridonijeti koliko-toliko obrani zemlje. Ništa od toga. Ubrzo se vratio u Plaški. Dobro je bar što je izbjegao zarobljeništvo. Ali tek sada nastaju prave teškoće. Ustaše hapse ljude svakodnevno. Među prvima na redu su trgovci. Gajo je na muci. Ne smatra to kao mnogi, uobičajenim hapšenjima u smjeni vlasti. Gajo razmišlja. Odlučio je čvrsto da im se ne da u ruke. Odlučuje se na sklanjanje iz Plaškog. Ali kamo? U Srbiju — čini mu se da je daleko od naroda? Na Sušak — to je bliže, prirodnije?

Otišao je zajedno s bratom Radom. Zahvaljujući Radinim vezama i ušteđevini, mogao je da ostane na Sušaku za stalno, da otvore trgovinu. Mogao je da prijeđe na Rijeku, u Italiju. Ali ne. Gajo to nije učinio iako ga je Rade uporno zvao. Odlazak na Sušak shvatio je samo kao predah. Bilo mu je pomalo i krivo što se nije sklonio u šumu, kao i ostali narod. Zato se odmah zajedno s Mićom Pešutom — Okašem počeo interesirati o stanju u rodnom kraju i mogućnostima za povratak. Na prve vijesti o ustanku obadvojica se spremiše na put. Polovinom septembra 1941. već su u Plaškom. Ušli su u njega kradom. Sada se ne žele da pokazuju ni pred Talijanima. Traže vezu s ustanicima. Nije dugo prošlo i nađoše je. U Plaški dolazi Dušan Kosanović Mudrak i izvješ- *
tava ih o stanju u »šumi«. Bez natezanja i »zapetljavanja« obadvojica traže od Dušana da im obezbijedi put do partizana. Imali su samo jednu želju da dođu do onih koji se bore protiv okupatora i ustaša, da im postanu saborci.

Veza je išla brzo. Gajo je stigao u Močila. Tu se upoznao s rukovodiocima ustanka. Odmah je prihvatio prijedlog da prijeđe u Tobolić, u tamošnji odred. Tu je zatekao desetak Plaščana koji su ranije stupili u Tobolićki partizanski odred. Svi su bili mlađi od njega. Ništa mu to nije smetalo. On je naučio s ljudima — mlađim ili starijim, svejedno. Nek su samo pošteni, radini. Odvažan i hrabar, sada to postaje još više. Neobično se brzo uklopio u novi život, srastao jednako s Plaščanima kao i s Tobolićanima. To je njegov svijet. Oni su i ranije slušali o Gaji Bunjevcu, trgovcu iz Plaškog. Sada je on među njima — isti kao i oni. Pristupačan i od akcije — odmah su ga zavoljeli, poštovali. Ubrzo je donesena odluka o formiranju Partizanskog voda Hum. Za komandira je izabran Gajo. Tako su htjeli borci. To je odgovaralo i narodu. Izbor Gaje za komandira pokazao se mudrim i razumnim rješenjem kako za vod tako i za Plaščansku dolinu. Ličnost Gaje Bunjevca za čitavo vrijeme NOR-a bila je u središtu svih zbivanja u Plaščanskoj dolini i susjednim dijelovima Korduna, Like i Gorskog kotara. Teško da bi se našao ratnik

koji je boravio na ovim terenima a da nije lično upoznao Gaju, doživio nešto posebnog iz susreta s njim, čuo ponešto od drugih o njemu ili pak zaželio da ga vidi. Gajino »O ruk« na ličkoj pruzi odzvanjalo je na daleko. Partizanske akcije Plaščanske čete, bataljona, odreda, izvedene samostalno ili u zajednici s kordunaškim, ličkim, primorsko-goranskim i drugim jedinicama, vezane su za Gajino ime. A pričalo se da su njegove, naročito kod neprijatelja, čak i onda kada on nije bio tu. I mimo želje Gajo je postajao legenda i oličenje snage, moći i junaštva plaščanskh partizana.

Osnivanjem Partizanskog voda Hum partizani postaju stvarnost na terenu Plaščanske doline i okoline. Poslije ljetošnjih strahota izazvanih ustaškim krvoprolićima partizani su vratili narodu vjeru u život. U" njihove redove pohrlili su mladići. Ali šta da se radi — nema oružja. Treba prije zarobiti oružje pa onda prihvatiti te mladiće. To je briga i Gajina. Ukazano mu povjerenje među borcima i sve veće poštovanje u narodu donijele su mu i brige i odgovornosti. Savjetuje se s vojnim i političkim rukovodiocima ustanka na Kordunu. Sluša ih, a i oni s njim sarađuju. Traži savjete i kod svojih Plaščana. Tu mu pruža pomoć Dušan Kosanović Mudrak. I ovaj je od akcije, brz i borben, pa se Gajo lakše s njim i sporazumijeva. Upućuju se borci u Plaščansku dolinu u potragu za skrivenim oružjem, u izviđanje neprijatelja, u agitaciju na populariziranju partizana, da rade na povezivanju borbenih grupa itd. U partizanskom logoru mladići se obučavaju rukovanju oružjem i ratnim vještinama, organizira se ishrana boraca, vrši obezbjeđenje baze i naroda. Svugdje se tu mora naći i Gajo da pomogne, pouči, posavjetuje. Već se udomaćava što će reći Gajo, kako on odredi, što on o tome misli?

Planira se napad na talijansku posadu u Plavča-Dragi, kod kuće Miće Vukasa i na Strokino brdo. Gajo je zadovoljan. Načisto je da treba tući te »žabare« gdje se god stigne. Ali tu je i pomisao kako izbjeći oštrije represalije okupatora. Na tome nastaje i unutrašnji sukob kod Gaje. Neprijatelja treba tući, ali i narod treba zaštititi. Nije lako. savladati taj sukob, a mora se. Složio se s planom napada. Vodi i svoj vod. Neki borci, u koje je inače bio siguran, unose zabunu i napad se ne izvodi. Zbog toga je jako ljut, uznemiren i zabrinut. Smrt Stjepana Milašinčića Šilje i Žarka Čuića snažno ga je potresla. Jako ih je cijenio i znao šta znače ova dvojica za ustanak, za borbu. Pa ipak Gajo nije klonuo. Sada još intenzivnije razmišlja o novim akcijama.

Dolaskom Branka Latasa na teren Plaščanske doline politička situacija'se znatno mijenja. Iskusni komunista odmah se povezuje s KK KPH za Slunj i uz njegovu pomoć ubrzava političko djelovanje na području Plaščanske doline i okoline. Obnavljaju se i stvaraju nove ćelije KPJ, povezuju partizanski odredi, stvaraju antifašističke organizacije i NOO-i. On se odmah povezuje s Gajom, usmjerava djelovanje voda Hum i pomaže mu u savladavanju otpora u borbi protiv okupatora. Brankova htijenja Gajo je odmah razumio, slušao ga je mada mu je po godinama mogao biti otac. U saradnji s njim bilo mu je lakše rješavati mnoge probleme.

Sve veći porast snaga NOP-a u Plaščanskoj dolini Talijani su dobro uočavali, ali nikako da uhvate izvore, inicijatore i inspiratore. I čim su nekako uspjeli da doznaju od domaćih izdajnika za baze partizanskih odreda, požurili su da ih unište. Tako su 6. januara 1942. iznenada napali i bazu voda Hum. Iako samo s nekoliko boraca, Gajo ih je odbio. A smatra se da ih je bilo i do tri stotine. O ovom podvigu Gaje i njegovih boraca dugo se prepričavalo. Poslije ovog napada Talijani su Gaju ucijenili na sto hiljada lira, ali to nikada nitko nije naplatio.

Gajo se ne predaje. Sada krila kao da mu tek rastu. S Prvim vodom Plaščanske partizanske čete, spušta se na teren Plaščanske doline, krstari po selima, napada prugu i uznemirava Talijane gdje god stigne. U sastavu Čete učestvuje u akciji na Dabar 2—4. februara 1942. Gubitak palih drugova u toj akciji Gaje se teško dojmio. Inače gubitak bilo kojeg borca teško je preživljavao. Svaki izgubljeni borac nova je rana na Gajinu srcu. Najsretniji je bio kad se izvrši dobra akcija, ali bez sopstvenih gubitaka. A to se nije moglo uvijek postići. Morao se navikavati i na gubitke, mada teško. U tome ni do kraja rata nije uspio savladati sebe.

Zima i proljeće 1942. godine. U Plaščanskoj dolini bruji kao u košnici. Redaju se akcije na prugu. Nestaju talijanske patrole. Talijanske posade zbile su se u utvrđenja, zbunjene su, nervozne i nesigurne. Slijede odmazde nad golorukim stanovništvom, ali one ne daju rezultate. Jedina se nada još polaže u domaće izdajnike. Talijani se napinju iz sve snage da ih što više pronađu. Izdašni su i u obećanjima — bar na riječima. Našlo se i takvih koji su im nasjeli, a i onih koji su zbog svojih interesa uvijek radije išli i s crnim đavolom nego sa svojim narodom.' Šapatom i glasno prenose parole: »Ne napadati Talijane u blizini sela; ‚stranci' će nas upropastiti ;ne izazivati Talijane jer će nam spaliti i posljednju kuću, uništiti i posljednjeg stanovnika, a kom onda treba sloboda«, itd. Te parole čuje i osjeća i Gajo. Još na sastanku u Jezeru krajem decembra Gajo je imao prilike da se suoči s takvim parolama izrečenim od predstavnika voda Pištenik. On im se tada oštro suprotstavio. A i nikada kasnije, tim »skakavcima«, kako ih je uobičavao nazivati, nije ostajao dužan. Gajo je, na samo njemu svojstven način, ocjenjivao i određivao tko mu je prijatelj, a tko neprijatelj. Postupio je tako i ovog puta. Mada su na kraju usaglasili stavove, formirali Plaščansku partizansku četu i svečano obećali uzajamno razumijevanje, dogovaranje i ispomaganje, Gajo je ostao sumnjičav mada to nije javno izražavao. Iako je svoje drugove po oružju cijenio i poštovao ispred svih ostalih, diskusija s predstavnicima Pišteničkog voda nije mu se sviđala, nije pokazivala pravi put. A upravo to mu je i najteže padalo. Jer, ako mu se suprotstavlja drug po oružju s nekim »zapetljanim« idejama, to ne liči na dobro. Gajo se u tome nije prevario.

Početkom aprila 1942. Treći vod (pišteničkі) s Đurom Vidakovićem na čelu izvršio je puč. Razoružali su Prvi i Drugi vod 3. čete 3. bataljona 2. KPO. Četvorica istaknutih rukovodilaca ustanka mučki su ubijeni. Sto

je sve Gajo preživljavao te kobne noći 3/4. aprila 1942. vjerovatno se nikada neće saznati. Zna se samo toliko da je imao prisebnosti da daje znakove razoružanim borcima da se što prije izvlače prema svojoj staroj bazi. Poslušali su ga svi iz voda osim Mane Pešuta koji je i sam bio jedan od organizatora ovog puča. Nada je ostala. Četnici su na samom početku doživjeli politički poraz. Prvi i Drugi vod su ostali s Gajom i s KPJ. Ostali su još čvršće sliveni s ostalim snagama NOP-a i sada do kraja ispijajući čašu gorčine, postali nepomirljivi prema svim njegovim neprijateljima. Sigurno je to uvjerenje i održalo Gaju da s mnogo poleta pristupi iskupljanju razoružanih boraca, da ih vedri i podstiče. Njegov optimizam se pokazao realnim i opravdanim već drugi dan, kada se zajedno sa svojim borcima našao u akciji proletera na talijansku kolonu kod Jakšića mosta. Iako bez oružja, jurišao je na Talijane i oteo im pušku koju više nije ispuštao iz svojih ruku. Tu se došlo i do oružja, više no što je trebalo za čitavu Plaščansku četu. Gajo se radovao kao malo dijete, ali i tugovao. Poginuo je najhrabriji među proleterima, junak ove akcije Mijo Benić. Gajo ga nikada ranije nije vidio ni čuo o njemu, ali ga je sada iskreno oplakivao.

Sedmi april 1942. u Močilima bio je svečani dan za Gaju i Plaščane. Ponovo se formira Plaščanska partizanska četa. Gajo dijeli oružje borcima. Netko ga iz štaba bataljona opomenuo: »Gajo, pazi kome daješ oružje!« Gajo se trže, uozbilji, zamisli. Još jednom pogleda po borcima. Koga da izdvoji, odstrani? Cijeni upozorenja, ali i svoje borce. Ipak ostaje dosljedan sebe. Nikog nije izdvojio. On vjeruje svojim borcima — oni vjeruju u njega. Pa ako se i nađe ili postane netko od njih izdajnik, on će se s njim obračunati, ako treba i sam. Glavno je sačuvati većinu i ne poljuljati njihovo povjerenje u snagu NOP-a. A što bi bio Gajo bez svog naroda, bez svojih ratnih drugova? Samo s njima ostaje mu obraz čist. A do toga mu je jako stalo.

Zarobljeni Talijani su pušteni. Gajo im obezbjeđuje partizansku pratnju do same žice pred Plaški. Zarobljenike nitko ne smije da dirne. To je stav rukovodstva NOP-a. Gajo ga neobično poštuje jer je to i njegov stav. Prema neprijatelju s oružjem Gajo se odnosio drsko i energično, a kada ga zarobi postajao je human, što je bila njegova prava priroda. Zbog ovoga je kod talijanskih vojnika sticao nepodijeljene simpatije, što su morali da uvažavaju i neki talijanski komandanti, iako su sada povećali iznos ocjene.

Poslije ovih događaja uslijedio je još jedan svečani trenutak. U kući Mane Bunjevca Papka, ispod Huma, Gajo Bunjevac je primljen u članstvo KPJ. Između ostalog to je za Gaju imalo i poseban značaj u izražavanju povjerenja. Ponekad su neki rukovodioci ustanka na Kordunu izražavali sumnju u Gajinu vjernost NOP-u, najviše zbog toga što je prije rata bio trgovac. Gajo je bio toga svjestan. Čak je nastojao da tim ljudima pomogne da se oslobode takvih shvatanja o njemu. Skromno i bez ustezanja, odvažno, ali i ponosito prihvatao je razgovor s tim ljudima, iznosio svoje stavove i svoja stremljenja. Ali nikada nije

ostajao na tome. Bez nekog posebnog naprezanja u praksi je to i potvrđivao.

U više mahova ranije i, posebno, sada u puču Gajo se potvrdio na riječima i na djelu. Ostao je beskompromisan borac, jednako s puškom u ruci i kada je ostao bez nje. Kada ga je razoružao Duro Vidaković, on mu reče: »Gajo, ti si trgovac, bio si poznat u cijeloj Plaščanskoj dolini, imućan, trebaš...« Gajo ga odmah prekide: »Ja sam sada isto ono što sam i bio kada je u pitanju narod, ali ovo, ovo što vi radite, ovo je izdaja.« Vidaković ne odustane od namjere. Prilazi Dušanu Kosanoviću Mudraku računajući da bar ovog pridobije pa će poslije i Gajo morati pokleknuti: »Dušane, ti si student, naš čovjek, školarac, iz bolje si kuće, pa ti bi mogao...« Dušan je i sada kao i obično ispoljio svoju prijeku narav. Riječi mržnje, pomiješane s psovkama, izlazile su mu iz usta kao oluja. Ni prijeteći glasovi četnika nisu ga mogli ušutkati. Najradije bi ga odveli na strijeljanje da se nisu bojali osude jer je ovaj bio omiljen kod čitavog naroda Plaščanske doline. Sada je i Vidaković morao da odustane od svoje namjere iako je znao da će s Gajom i Mudrakom teško izaći nakraj.

U to su se ubrzo uvjerili i četnici i Talijani. Akcije ne prestaju — one se redaju. Dvadeset i prvog aprila 1942. kordunaški, lički i primorsko-goranski partizani napadaju prugu kod Ličke Jesenice. S njima učestvuje preko sto polugaša Plaščana i cijela Plaščanska partizanska četa pod Gajinom komandom. Za Gaju i njegove borce ova akcija je veliki ispit. Trebalo je ne pogriješiti u vođenju jedinica koje nisu poznavale ove terene, organizirati rad polugaša, spremiti i dopremiti, hranu za blizu 900 boraca i istovremeno s oružjem učestvovati ravnopravno u napadu. A sve je izvedeno kako valja. Gajo se još jednom potvrdio jednako kao borac i komandir čete. Pohvalu 1. operativne zone NOV Hrvatske za naročito i savjesno organiziranje radne čete i djelovanje 3. čete 3. bataljona 2. KPO koja je marljivom istrajnošću radila na uništenju pruge usprkos svim pokušajima neprijatelja da omete izvršenje dobijenog zadatka, Gajo je radosno podijelio s borcima. Zapažene su i druge akcije: napad na talijansku posadu kod tunela Pernovac 22. maja, rušenje pruge između Vojnovca i Josipdola 17. juna, rušenje vlaka kod Ličke Jesenicen 1. jula, učešće u napadu na prugu s 1. hrvatskom brigadom 19. jula i u napadu na četnike u Ličkoj Jesenici 22. jula. U svim tim akcijama učestvuju i Gajini »bublići.« Tako je on od milja zvao partizane malog rasta.

Kroz ove akcije raste i Četa. Proširuju se i njeni zadaci i teren. Četa ruši neprijateljske komunikacije i istovremeno osigurava partizanske. Obezbjeđuje prelaz ljudstva i materijala iz Gorskog kotara za Kordun i obratno. Prevozi i obezbjeđuje prijevoz žita s Korduna u Gorski kotar. Obezbjeđuje i sama učestvuje u održavanju političkih zborova po svim selima u Plaščanskoj dolini. Daje prve svoje borce za formiranje brigada. U svim tim zbivanjima ličnost Gajina je u središtu. Sada i Talijani pokušavaju da promijene svoj stav prema njemu. Pišu

mu pisma, nude lire, udoban život. Gajo ih čita, malo se nasmiješi i šalje ih u štab bataljona.

Polovinom 1942. izvršene su znatnije izmjene u Plaščanskoj partizanskoj četi. Znatan broj boraca i rukovodilaca otišli su na nove dužnosti u druge jedinice. Krajem jula Četu napušta i Gajo Bunjevac. Postavljen je za komandanta 3. bataljona 2. KPO. Ovo je bilo još jedno priznanje njemu i plaščanskim borcima. Ostao je i dalje u dodiru s Plaščanima, ali sada s većom odgovornošću i s razgranatijim zadacima.

Borbe se sve više razbuktavaju. Talijani pojačavaju svoje posade, utvrđuju se, grčevito brane komunikacije Ogulin-Vrhovine. A ni partizani ne sjede skrštenih ruku. Sve više je napada na prugu, na vaktarne. Vlakovi se ruše. Saobraćaj prestaje i po nekoliko dana. Gajo sve više razmišlja o akcijama. Sada su one razgranatije i oštrije. Učestvuju male jedinice pa i cijeli bataljon. Na teren Plaščanske doline češće navraćaju brigade Kordunaša, Ličana, Gorana i Primoraca. Talijanski okupator se ne da, odupire se i manevrira. Sve više istura četnike i ustaše u obranu pruge. Prisiljava ih da moraju uništiti snage partizana. Ovi se pak nalaze između dvije vatre. Pritiješnjeni su i nemoćni. Okupator ih tjera u akcije, a partizani ih još brže natjeravaju u žicu. U njihovim redovima nastaje kolebanje, osipanje. Pokušavaju tražiti spas u pregovorima. Iako je to bio očit manevar da postignu nešto prijevarom, pregovori su im ipak iznuđeni pobunom u sopstvenim redovima. Trebalo je smiriti nezadovoljne služenjem okupatoru. Zato četničke vođe i šalju svoje emisare, izbacuju parole o saradnji, »omekšavaju« odnos prema simpatizerima NOP-a.

Gajo u dovogoru s vojnim i političkim rukovodstvima prihvaća i taj metod borbe. Prima pisma i odgovara na njih. Razgovara s ljudima i ubjeđuje ih. Poziva one tamo u »žici« da se priključe partizanima. Posebno pokušava da pridobije one zalutale, neobavještene, zavedene, politički još neopredjeljene. A istovremeno nekima Gajo i prijeti, psuje, izaziva. Četničke vođe ocjenjuju da su »probile led«. Računaju da on kao trgovac klasno ne pripada »crvenima«, ipak mora jednog dana popustiti i prihvatiti njihove uslove, uletjeti u klopku. I taj se račun izjalovio. Gajo ne popušta. Učestvuje u pregovorima, ali je tu vrlo određen i jasan — odlučno zahtijeva prekid svake saradnje s okupatorom. Iako ne uspijeva u tome, ipak dobiva veliku satisfikaciju svoga stava. Četničke vođe otvoreno priznaju da su izdajnici, da služe talijanskom okupatoru, ali »eto oni će se ipak popraviti«. Sada njih Gajo drži za riječ, pazi da ga ta »bulumenta«, kako ih je često nazivao, ne prijeđe, prevari, izigra.

U kasnu jesen i na početku zime 1942. gotovo čitava teritorija 3. bataljona je oslobođena čineći periferiju tzv. Bihaćke Republike. Bataljon obezbjeđuje pojačano partizansko komuniciranje ovim prostorom, olakšava izvođenje slobodnih izbora za organe narodne vlasti, vrši povezivanje slobodnih teritorija Like, Korduna i Gorskog kotara. U svemu tome Gajo učestvuje s oduševljenjem. Sve je to odgovaralo Gaji, ali vršljanje neprijatelja po Plaščanskoj dolini mnogo mu smeta. Razgovarao je s

Vladom Ćetkovićem, Milošem Šumonjom, Bogdanom Oreščaninom; tražio je da se razbiju četnici, ustaše i Talijani, da se oslobodi Plaški. Ti prijedlozi se s pažnjom proučavaju u višim štabovima. Ima nade.

Početkom 1943. kordunaške i goranske partizanske jedinice u zajednici s plaščanskim oslobađaju Saborski i Ličku Jesenicu, ruše željezničku prugu na većoj dužini i spremaju napad na Plaški. Gajo se silno raduje. »Pa, Plaški će biti slobodan, bog te oćeli.«

Gajina radost kratko je potrajala. Počela je 4. neprijateljska ofanziva. Treći bataljon se našao u specifičnoj situaciji. Privremeno dejstvuje pod komandom 5. operativne zone. Dobio je naređenje da ostane na spoju teritorija Korduna, Like i Gorskog kotara. Gajo se drži odlučno, izdaje naređenja, postavlja zadatke, usmjerava čete, raspoređuje. U stalnom je dogovoru s političkim radnicima, odbornicima NOO-a, komitetima. Učestvuje u izvlačenju naroda ispred ofenzive, brine o izbjeglicama u zbjegovima, bori se protiv zime koja je ovog puta posebno oštra.

Četnici su se ponovo osilili. Krstare po selima Plaščanske doline, prijete, batinaju, hapse pripadnike NOP-a i predaju ih okupatoru. Većinu pohapšenih okupator je internirao u Italiju. Strah od represalija sve više je zahvatao narod. Četnici to još više produbljuju. Odlučili su da »četniziraju« čitavu Plaščansku dolinu. Postavili su uslov da svi moraju primiti četničko oružje i povesti borbu protiv partizana. Porodični ljudi s malom djecom i starčadi traže spas. Dolaze ka Gaji, traže savjet. Zele spasiti kuću, imanje, žito, sijeno, stoku. Govore: »Trebaće to i partizanima, narodu, NOP-u.« Predlažu — Gajo razmišlja. Shvaća ljude, njihove teškoće, ali i borbu i svoje obaveze. Razgovara s političkinj komesarom bataljona, s političkim radnicima na terenu, s članovima KK KPH za Slunj. Situacija je izuzetno teška pa mu nije lako da nađe najpovoljnija rješenja. Ipak, na kraju se odlučuje da te probleme rješavaju oni, a on se okreće k borbi, spasavanju naroda, djece i nemoćnih i izvršavanju borbenih obaveza Bataljona i zadataka koje je primio od višeg štaba.

Pod pritiskom okupatora i četnika ipak jedan broj ljudi s partizanske teritorije prima oružje i pristupa četnicima. Vijesti o tome Gaju su posebno razljutile. Šalje izvještaje političkim i vojnim rukovodstvima, traži pomoć. Poručuje ljudima, koji su otišli k četnicima, da se vrate ili bar da se paze što rade, nekima i prijeti, a drugima savjetuje da ne podlegnu četničkoj propagandi. On vjeruje da ti ljudi neće postati izdajnici. »Samo da prođe ova prokleta ofanziva, pa ćemo onda vidjeti tko je tko.« Gajo ne može da smisli »skakavce«, ali situacija je sada druga. Treba ipak naći povoljnija rješenja.

Ofanziva je prošla. Ljudi koji su dali obećanje da su uz Gaju, uz NOP, vraćaju se u partizane s oružjem. Plaščanska partizanska četa jača, Bataljon također. Gajo je opet zadovoljan. Narod je ostao u NOP-u. Savladao je i ovu teškoću, mnogo toga sagledao, osjetio, proživio. Sada će ipak ići lakše. Na svim sektorima partizani su prešli u ofanzivu. Talijani i četnici bježe iz Like. Na Kordun se vraća 8. divizija. U Plaščansku do-

linu dolazi 4. kordunaška brigada. Otpočinje partizanska ofanziva i u Plaščanskoj dolini ona se uspješno razvija. I odavde bježe Talijani. Noću 5/6. aprila 1943. napuštaju Plaški i prugu. Ujutro 6. aprila jedinice 3. bataljona ulaze u Plaški.

Sada se organizira prva Komanda mjesta Plaški. Taj zadatak se povjerava Gaji Bunjevcu i Nikoli Čikari. Obaveze Komande su velike: sređivanje prilika poslije bježanja Talijana i četnika, mobilizacija za partizane, snabdjevanje jakih partizanskih snaga na frontu prema Josipdolu i dalje uništavanje četničkih grupa, rasutih po šumama Kapele i Pištenika, obezbjeđenje smještaja partizanskih štabova i ustanova itd. Sve te zadatke Gajo s voljom izvršava, ali više mu »leži« bataljon, borba, okršaji, rušenje pruge. Mnogi ljudi napuštaju četnike i vraćaju se svojim kućama. Neki, čim se malo odmore, odlaze u partizanske jedinice. Na pomolu je formiranje Plaščanskog partizanskog odreda. Vojna i politička rukovodstva ustanka na Kordunu imaju svoje planove, računaju s Gajom. Sada je ponovo vraćen u bataljon za komandanta. Ubrzo je reorganizacijom 3. bataljona osnovan Plaščanski partizanski odred. Prvi mu je komandant Gajo Bunjevac.

Glavnina četnika još uvijek je s okupatorom u Josipdolu, Selcu, Senju i Crikvenici. Čak otuda upadaju u sela, pljačkaju, ubijaju i prijete. Odred se nosi s njima, ali uvijek ne uspijeva da spriječi njihove upade, pa Gajo traži pomoć od 1. korpusa NOV i POH. Poziv se prihvata. Dolaze brigade i Odred im sadejstvuje u borbama. Gajo je u punom zanosu. Zajedno s brigadama drži front prema Josipdolu, Košarama i Generalskom Stolu. I ovdje mu je željeznička pruga »simpatična«. Odred drži pod okom prugu Zagreb – Rijeka. Dionica je povećana, ali i snage su za napad veće. Gajo opet organizira zasjede, rušenje pruge, vlakova. Dio snaga i dalje mora angažirati na obezbjeđenju partizanskih komunikacija, vodiča i slično. Sada se položaji moraju čuvati i prema Bihaću, Cazinu i Lici.

Približava se kapitulacija Italije. Četnici nude pregovore, Gajo prihvaća. Zelja mu je da izvuče sve one koji još nisu ogrezli u zločinu. S njim idu Joco Tarabić, Đuro Pešut Alin i još neki. Od četnika učestvuju Đuro Vidaković i Mane Pešut. Razgovori se vode na »barama« ispod Cerovnika, na otvorenom prostoru. Sporazum nije postignut. Gajo se vraća ljut. »Bog te oćeli, ti ‚skakavci' koji su nas izdali, traže našu predaju. Pa oni su ludi. Njihovo je sve propalo. Oni nemaju šta da traže«, govorio je Gajo svojim suputnicima.

Italija je kapitulirala. Neke jedinice Odreda s Gajom na čelu ulaze u Oštarije i razoružavaju domobransku bojnu. Četnici se kolebaju. Neki pokušavaju da dobiju u vremenu prijevarom, podvalom, traže da pregovaraju. Gajo to odbija – ne želi više razgovarati sa »skakavcima«. Više voli da se s njima obračuna, hoće čiste račune. Zbog toga stava je kritikovan od višeg rukovodstva. Ali, on je ostao pri svome. Događaji su pokazali da su se četnici htjeli poslužiti prijevarom. Ipak se moralo pristupiti njihovom vojničkom uništenju, što je i učinjeno u Musliman-

skom Potoku i okolini. Poslije toga ostaci četnika dugo su lutali šumama Kapele. Mnogi Plaščani vratili su se kućama, a neki su se još zadržavali po šumama Pištenika s Durom Vidakovićem na čelu. Rukovodstvo NOP-a na Kordunu dalo je amnestiju za neke četničke vođe, među kojima i za Đuru Vidakovića. Računalo se da će ih se tako lakše izolirati i omogućiti bržu mobilizaciju bivših četnika i onih neopredjeljenih za jedinice NOV-e. Gajo Bunjevac se nije složio s amnestijom za Đuru Vidakovića. Obrazlagao je to time da je taj čovjek prevrtljivac – čas bi na jednu, čas na drugu stranu. Sada je i Gaju trebalo ubjeđivati. Postavilo se i pitanje njegovog opstanka u KPJ. Gajo je i ovoga puta ostao pri svom stavu, ali nije protestirao kada je Vidaković ponovo pobjegao k Nijemcima. Gajo je dobro poznavao mentalitet ljudi Plaščanske doline i za njega je put izdaje Đure Vidakovića bio prirodan.

Nešto prije ovog događaja u Plaškom je održano 10. i 12. oktobra 1943. Drugo zasjedanje ZAVNOH-a na kom je bio prisutan i Gajo Bunjevac kao njegov novi član. To je bilo zasluženo priznanje za Gaju i Plaščansku dolinu. Gajo se, prihvaćajući ovu obavezu, teška srca rastao s odredom, s borcima. Opraštajući se s drugovima iz štaba, plemenito ih je pogledao, nježno se osmijehnuo i više za sebe reče: »Bog te oćeli, pa i ovo je borbeni zadatak.«

Poslije Drugog zasjedanja ZAVNOH-a Gajo je otišao u Topusko, a kasnije u Dalmaciju. Pored vojnih dužnosti Gajo je u svojoj ratnoj karijeri bio i član Okružnog suda pri Okružnom NOO-u Karlovac, izabran 28. 8. 1943. te član Izvršnog odbora Okružnog NOO-a za okrug Karlovac od 18. 1. 1944. godine. Do odlaska u Dalmaciju Gajo je češće navraćao iv Plaški, učestvovao u razgovorima s predstavnicima vojske i narodne vlasti i rado se sastajao sa svim poznanicima, mladim i starim.

U međuvremenu Gajo je doživio i teški porodični bol. S Radolić brda mitraljeski rafal iz njemačkog tenka izrešetao je sadamnaestogodišnjeg partizana Branka, jedinca, sina Gaje Bunjevca. Veoma smion, 1941. postao je vrlo aktivan omladinac u akcijama skojevske grupe Plaškog. Kasnije je rame uz rame sa svojim ocem ratovao po Plaščanskoj dolini i Kordunu. I poginuo je kao ratnik. Očev ponos. Ali, ostala je roditeljska rana. Nju nisu trebali ili nisu mogli vidjeti drugi? A da li je ratniku Gaji, ocu ratnika, ta rana ikad i zacijelila?

Danilo Bunjevac

NIKOLA ČIKARA

Nikola Čikara je rođen 7. decembra 1903. godine u Ličkoj Jesenici u zemljoradničkoj porodici od oca Mile i majke Marije, rođene Knežević. Rano djetinjstvo proveo je u svom selu pomažući roditeljima u čuvanju stoke i poljskim poslovima. Osnovnu školu završio je u Ličkoj Jesenici, a zatim se kraće vrijeme bavio zemljoradnjom. Još u toku osnovne škole više se interesirao za knjigu pa je još tada stekao naviku za širim proučavanjem prirodnih pojava i historijskih zbivanja. Tu ljubav nije nikad napuštao sve do kraja života. Kao najčitaniji i spretniji u vršenju raznih poslova, uspio se zaposliti kao privatni činovnik (škrivan) kod firme »D. D. Vilhar« gdje je radio do njene propasti, a zatim je prešao jedno vrijeme kod Murkovića i na kraju kod trgovca Srdića u Plaškom. U toku ovog rada, već u ranoj mladosti ispoljio je više od ostalih smisao za sagledavanje političkog života i nastojao da i sam učestvuje u njemu. Kako ga je interesiralo sve što se zbivalo oko njega, brzo je uspio da stvori poznanstva sa širokim krugom ljudi.

U odnosima s ljudima Čikara je od prvog poznanstva nastojao da im pomogne koliko je to bilo u njegovoj mogućnosti. Volio ih je, interesirao se za njihove uspjehe i teškoće i vjerovao im čak i prekomjerno. Upravo od rane mladosti njega prati posebna osobina da ljudima vjeruje, pa i onda kada bi ipak trebalo trezvenije sagledavati prave namjere pojedinaca. Zbog te osobine imao je kroz čitav život nekoliko vrlo neprijatnih momenata. Jedan od tih bio je 1933. godine kada je, vjerujući ljudima, potpisao primitak drva. Zlonamjerni su znali tu njegovu osobinu pa su mu tom prilikom namjerno i vješto podvalili. Tako je dospio i u zatvor. Bio je kažnjen godinu dana a kaznu je izdržavao u Ogulinskoj kuli. Tu je istovremeno nastao veliki preokret u njegovim političkim stremljenjima. Kako je u zatvoru proveo izvjesno vrijeme s komunistima, to su oni ostavili na njega snažan dojam pravih boraca za slobodu naroda i bolji život radnika i seljaka. Od tog vremena on se sve više posvećuje političkom životu, nastojeći da i on djelićem sebe doprinese borbi radničke klase za njena prava i preobražaj društva.

Njegovo djelovanje u tom smislu, mada je zapaženo, nije rado prihvatano, naročito ne od njegovih gospodara i pristalica režima kojih je u Plaščanskoj dolini, pa i u njegovoj Ličkoj Jesenici bilo mnogo. Na sva

njegova djelovanja ovi su brzo i energično reagirali, ne prezajući da upotrijebe bilo koje sredstvo, samo da ga onemoguće u aktivnosti. U nizu ocjenjivanja njegove ličnosti posebno su mu pripisivali da je neradnik, loš otac porodice, otpadnik od vjere i srpskih običaja i tome slično. A to su upravo bile osobine na koje se najviše pazilo u sredini u kojoj je živio. Dešavalo se više puta da se u takvo ocjenjivanje, pogotovo ako ih izreknu »ugledniji« ljudi i vjeruje. Ponekad to nije mimoišlo ni Čikaru. Međutim, on se na to nije mnogo obazirao. Djelovao je prema svom ubjeđenju i uprkos raznim smetnjama uspjevao je da pridobije ljude za ideje revolucionarnog demokratskog pokreta i da stekne povjerenje kod svih onih koji su slično mislili, a nisu to smjeli i javno da izraze. Čikarinu djelatnost, opredjeljenje, istrajnost i odlučnost zapazili su i komunisti Plaščanske doline i šire okoline. Kao takav već u jesen 1940. g. postao je kandidat za člana KPJ u ćeliji Plaški, a početkom 1941. godine primljen je u njeno članstvo.

Ranije, a posebno u toku predizbornih kampanja 1935, 1938. i 1940. godine, Čikara se ispoljio kao neumorni i izrazito odlučan borac revolucionarno demokratskog pokreta. Kao takvog vrlo dobro su ga poznavali pristalice režima pa su naročito u godini uoči rata nastojali da ga izoliraju i tako ometu u njegovim nastojanjima da se što prije konsolidiraju demokratske snage u Plaščanskoj dolini. Zbog toga su upravo u to vrijeme padale i najpogrdnije riječi na njegov račun. Iako je to ponekad prelazilo čak i granice zdravog razuma, Čikara se ni za momenat nije pokolebao. On je nastavljao hod svojim putem, ali i sada s velikom vjerom u ljude i nadom da će ipak spoznati istinu.

Neposredno uoči početka rata Čikara se, kao i mnogi drugi, našao u prvim borbenim redovima Jugoslovenske vojske. Po njenom rasulu izbjegao je zarobljavanje i vratio se kući pa je odmah nastavio s političkim djelovanjem među ljudima nastojeći da im objasni aprilske događaje i usmjeri ih na neposlušnost okupatorskim vlastima. U davanju savjeta ljudima da izbjegavaju dodire s ustašama i da se ne dozvole hapsiti, Čikara je i sam davao lični primjer. Čvrsto riješen da ne padne u ruke ustašama, on se najčešće nalazio u obližnjim šumama Ličke Jesenice gdje je uporno radio na pronalaženju izbjeglih ljudi, njihovom okupljanju i usmjeravanju na davanje otpora okupatoru i ustašama. Kako je, uslijed hapšenja i sklanjanja plaščanskih komunista izgubio vezu s partijskim rukovodstvom, Čikara je nastojao da se poveže s istomišljenicima na više strana. U više navrata to je činio u Dabru, Brinju, Otočcu i Vrhovinama. U tim poduhvatima uspjevao je samo djelimično, ali ipak dovoljno za sticanje osnovnih saznanja pravih zbivanja. Uporan, kao i obično, Čikara se ni tada nije zadovoljio postignutim. Tragao je i dalje. A kada je ustaški teror neposredno zaprijetio i njemu, izbjegao je hapšenje i sklonio se na Sušak. Ali ni ovdje nije mirovao. Njegova neposrednost u razgvoru s ljudima pomogla mu je da se odmah poveže s komunistima Sušaka i da od njih dobije potpunu orijentaciju za pripremanje oružanog ustanka. S tim saznanjem Čikara se među prvim izbjeglicama Sušaka vraća u Ličku Jesenicu oko 14. septembra i odmah otpo-

činje s djelovanjem na stvaranju oružane jedinice za oružanu borbu protiv okupatora.

Iako su trenutne prilike bile nepovoljne za djelovanje na davanju oružanog otpora okupatoru zbog talijanske »pomirljive« politike prema Srbima, Čikari je pošlo za rukom da ipak okupi nekoliko odlučnijih ljudi i da ih već 17. septembra odvede u Konjsku glavu gdje je već bio formiran istoimeni partizanski odred pod komandom Steve Čuturila. Od tog momenta i otpočinje neumorni put Nikole Čikare kao partizanskog borca i rukovodioca te odlučnog partijskog radnika. Već u početku svog partizanskog života postao je politički komesar Partizanskog odreda »Konjska glava«. Prerastanjem ovoga Odreda u Dabarsku partizansku četu, Čikara je njen politički komesar. U ovoj jedinici ostao je do kraja 1941. godine. Učestvovao je u svim akcijama koje je ta jedinica vodila, naročito na potezu željezničke pruge od Vrhovina do Ličke Jesenice. A pored toga bio je neumoran u radu na organiziranju NOP-a kako na području Dabra tako i u Ličkoj Jesenici. Čak što više prisutan je i na nekim sastancima s ustanicima u općinama Vrhovine, Škare i Brlog. Zajedno sa Stevom Čuturilom učestvovao je u stvaranju oružanog voda Pištenik u prvoj polovini oktobra 1941. godine.

Poslije prelaska dijela Dabarske partizanske čete na područje Plaščanske doline i stvaranja Samostalnog partizanskog voda Vera, Čikara razvija svoju djelatnost u čitavoj Plaščanskoj dolini s težištem stvaranja organizacije NOP-a i uključivanja većeg broja ljudi u partizanske jedinice. U tim svojim nastojanjima navraćao je i u Ličku Jesenicu pokušavajući da svoje suseljane, posebno one koji su se nalazili u vodu Pištenik, pridobije za odlučnu borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika. No u tom poduhvatu nije postizao odgovarajuće uspjehe. Otpor oružanoj borbi bio je isuviše jak da bi ga se moglo brzo savladati. Ali Čikara je i tu bio uporan. Smatrao je da se ta »tvrđava« ipak može osvojiti. U tom smislu su i njegova nastojanja da se angažiraju ljudi iz drugih sela koji bi pomogli da se seljaci Ličke Jesenice brže i odlučnije politički usmjeravaju na put NOP-u. I u ovom nastojanju kao da su se ponovili neki momenti iz doratnog života u tom kraju. Znajući ga kao odlučnog, neprijatelji NOP-a su se i ovog puta poslužili predratnim metodama – klevetanjem, posebno na pitanjima porodičnog života. A možda je i to između ostalog utjecalo da Čikara upornije traži ostajanje u operativnoj partizanskoj jedinici nego da radi kao politički radnik na terenu.

Oko 10. januara 1942. godine Čikara je postao komesar 1. čete 3. bataljona 2. KPO, a u toku jula iste godine imenovan je komesarom tog Bataljona. Kako je taj Bataljon najviše i izvodio operacije u Plaščanskoj dolini i okolini, to je Čikarino političko djelovanje u njenim selima bilo vrlo zapaženo kroz čitavu 1942. godinu.

Poslije oslobođenja Slunja Čikara je postavljen za komesara Komande mjesta Slunj. Na toj dužnosti ostao je do proljeća 1943. godine, a zatim je po oslobođenju Plaškog stupio na rad u Komandu mjesta Plaški. Od proljeća 1942. godine član je KK KPH Slunj a prilikom formiranja KK KPH Plaški kooptiran je u njegovo članstvo. Pored vojnih dužnosti

Čikara je kao član K P H Plaški bio zadužen i za političko djelovanje u Plaščanskoj dolini, posebno na području Ličke Jesenice i Saborskog. Iako su na ovim područjima bili izuzetno složeni poslovi oko stvaranja organa narodne vlasti, razbijanje četničkih i ustaških grupa zaostalih po okolnim šumama i sprovođenje mobilizacije za N O P, Čikara je sve dobivene zadatke obavljao s velikim uspjehom. Uporan u agitaciji on je u svakodnevnim razgovorima uspijevao da razuvjeri ljude u četničku i ustašku izdaju i da im pomogne da svestranije sagledaju suštinu ciljeva i htijenja snaga N O P - a.

Poslije uspješne mobilizacije ljudstva u N O V krajem 1943. godine i stvaranja Plaščanske brigade Čikara, iako je imao čvrstu želju da bude njen borac, ostaje dalje da radi na sređivanju i organiziranju snaga N O P - a na području Plaščanske doline i okoline. Iako je te poslove, koji nisu bili ništa manje složeni nego u prethodnoj godini, uspješno izvršavao, Čikara je doživio nekoliko neprijatnih momenata. Okorjeli neprijatelji N O P - a nastojali su da iskoriste i najmanji nesporazum ili slično s organima narodne vlasti i da optuže za to Nikolu. U tome su naročito koristili njegovu neprekinutu vjeru u ljude i nastojanje da snagom ubjeđenja pridobija ove za N O P. Kako je i od ranije, kao i mnogi Plaščani, Čikara bio sklon da popije s ljudima, ponekad i malo više, to su upravo najviše koristili neprijatelji N O P - a nastojeći da ga diskvalificiraju. Zato su ga i optuživali kod vojnih i partijskih rukovodstava. A kada su vidjeli da se Čikara povinjava odlukama viših rukovodstava, sluša njihove savjete i nastoji da otkloni tu manu, onda su ga počeli da optužuju kako je krivac za smrt mnogih Jesničana koji su zarobljeni kao četnici. To je ujedno bila " i optužba koju se teško moglo braniti jer se o sudbini zarobljenih četnika u januaru 1943. godine zaista ništa nije znalo sve gotovo do svršetka rata. A koliko je ta optužba bila zlonamjerna, najbolje pokazuju dva podatka. Prvi, da je Čikara zaista pomogao svojim savjetima da se zarobljeno ljudstvo iz Ličke Jesenice poštedi od kažnjavanja i uputi u partizanske jedinice, što je i učinjeno. I drugi, da zaista niko nije znao za sudbinu toga ljudstva jer je raspoređeno u proleterske jedinice i bilo daleko od ovog kraja. Insistirajući na svojim optužbama, a u stvari radeći na onemogućavanju Čikare da u potpunosti učvrsti snage N O P - a u Ličkoj Jesenici, četnici – odmetnici donijeli su odluku da ga likvidiraju.

U tom nastojanju trojica četnika – odmetnika uspjeli su da ga uhvate 5. maja 1944. godine u Ličkoj Jesenici i isti dan, poslije strastrahovitog mučenja, ubiju kod Javornika. Gnusno ubistvo Nikole Čikare bolno je odjeknulo u čitavoj Plaščanskoj dolini i na području kotara Slunja gdje su ga poznavali gotovo svi stanovnici. O njegovom mučenju prilikom ubistva i izdržljivosti da sve to podnese do posljednjeg daha ispreplele su se čitave legende koje ne prestaju ni danas. I nitko se ne usuđuje da razdvaja maštu od stvarnosti. A jedna i druga bile su i ostaju grozne. Umoren je na najsvirepiji način – ravan ljudskom bezumlju. O tome se i danas priča. I uvijek se tu miješa prizvuk – svoju vjeru u ljude platio je glavom.

A u ovom prizvuku sazdržana je istina. Čikara se zaista kretao po svim zaseocima Ličke Jesenice slobodno. Razgovarao je sa svima. Svima je htio da pomogne. Znao je da okolo krstare četničke grupice, ali je upravo svojim držanjem i srdačnim ophođenjem prema njihovim porodicama nastojao da ih odvrati od zlih namjera. U tom nastojanju je i uhvaćen. A dobri poznavaoci Nikole smatraju da on i nije mogao biti drukčiji. Izuzetno hrabar, nepokolebljiv u privrženosti KPJ i njenoj ideologiji i uporni zastupnik shvatanja da se i posljednji čovjek uključi u borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika, Čikara je uvijek tako djelovao i u tome ga je putu mogla prekinuti samo smrt.

Nikola Komadina

NAŠ PRVI POLITIČKI KOMESAR

Zadružna porodica Mile i Mare Šumonje brojila je do rata 16 članova. Mile je nekoliko godina bio seoski starješina Vere, da bi zatim proveo pet godina u Americi i od ušteđevine prikupio nešto zemlje. Zaokruživši imanje i nastavljajući da upućuje sinove na kirijašenje, Mile je uspijevao da uvijek obezbjedi ovoj mnogočlanoj porodici pristojnu ishranu, obuću i odjeću. Njegovi sinovi Stevan i Ilija imali su svaki po petoro djece, koje je teško bilo razlikovati čiji su. U toj porodici rodio se 8. jula 1921. godine i Pero Šumonja Kraljić od oca Ilije i majke Vukosave. O njegovom odgoju, kao i ostale djece, jednako su se starali Stevan i Ilija, a i djed Mile i baka Mara. A često se dešavalo da su više pažnje djeci poklanjali stričevi nego očevi. Tako je Pero bio miljenik strica Stevana, a Mićo strica Ilije.

Kako je Pero bio najstarije muško dijete u kući, to je po prastarom običaju već u djetinjstvu morao voditi brigu o mlađima, kako o svojoj braći i sestrama, tako i stričevoj djeci. U osnovnu školu je pošao redovno i završio 4 razreda u Plaškom. Poslije toga nastavio je da pohađa građansku školu u Plaškom, ali su ga otac i stric ispisali po završetku 1. razreda, ocjenjujući da od nje nema velike koristi. Upravo obadvojica su se odlučili kako je bolje da ga pošalju na zanat gdje će prije doći do svoga komada kruha. Tako je Pero otpremljen u Vinkovce i smješten na stan i hranu kod rođaka po majci Ilije Kukića, a po odluci Privrednika

određen je da izučava kožarski zanat u Tvornici »Braća Matun«. Da dobije takvu preporuku Perinim roditeljima pomogao je i Savica Kosanović. Odlaskom u Vinkovce kao da je prekinuto bujno djetinjstvo Pere Šumonje.

Upravo, po uhodanom običaju zadružnih porodica i djetinjstvo Perino usmjeravano je pravcem razvitka zadruge, a u znatnoj mjeri određivano je i materijalnim mogućnostima. Tako je i Pero već u sedmoj godini počeo da pomaže stricu Stevanu kada bi ovaj išao u kirijašenje. To je i on više volio, a i stric je nastojao da ga usmjerava u tom pravcu. No, to ga nije oslobađalo ostalih »sitnih« kućnih poslova: pilenja drva, kidanja štale, unošenja drva u sobe, čišćenja dvorišta itd. Uz tako obilne poslove malo je bilo vremena za dječje igre, a i za to je morao dobiti dozvolu od oca ili djeda, a kad nije bilo njih, onda od bake Mare. Pa i tu teško se »provlačio«, jer su i otac i djed bili vrlo strogi u svojim zahtjevima. Tako se često dešavalo da je ljeti dobijao »izlaz« za kupanje na potoku Veri samo po jedan sat i to u nedjelju. Slično je bilo i kada bi išao da se igra sa seoskom djecom »prasice«. Na takav red Pero se brzo navikavao, a najteže je bilo vršiti dužnosti najstarijeg od djece. Zbog toga je dobivao često i batine, ponekad i do 25 kaiša po turu, »jer nije provjerio da li su domaće zadaće napisali Mićo, Mara, Seka, Dragan i Milka«. Možda i zbog toga Pero je najčešće bio oduševljen kada bi ga stric pozvao na kirijašenje. I tu je postojao red u rezanju pogače, mesa i sira, jer su kirijaši uvijek dobivali bolji zalogaj nego djeca. Otuda Peri i nije padalo teško kada bi ga ponekad stric odvojio od škole i poveo u kirijašenje.

Sve to, kao i niz drugih dogodovština seoskog dječjeg života, otišlo, je u nepovrat odlaskom u Vinkovce. Dobrota čika Ilije i majčinska briga tetke Stake nisu mogli ublažiti teškoće šegrtskog života. Dječja snaga i rad u mokrom teško su se spajali. Upravo zbog toga, već pri prvoj posjeti, otac ga je htio odvesti iz tog zanata – radije i kirijašenje nego da mu dijete radi u vodi – obrazlagao je svoju odluku. Pero je to odlučno odbio. Nekako je utješio oca da to njemu nije tako teško i da će sve biti dobro. U još nekoliko navrata, žaleći ga, otac je pokušavao da nagovori Peru da se vrati kući. No uvijek se rastanak završavao Perinim riječima: »Sve će to, tata, biti dobro.«

Pored učenja zanata u tvornici Pero je završio i kožarsko-zanatsku školu, a kao radnik te tvornice kasnije i kožarsko-tehničku školu. Već poslije uspostavljanja prvih poznanstava u tvornici Pero se vrlo brzo sprijateljio kako sa šegrtima, tako i sa kalfama i majstorima. Imao je tu sreću da mu je stanodavac bio učlanjen u sindikate i davao mu prve upute o naprednom radničkom pokretu. Isto tako gotovo sva njegova okolina u tvornici bila je na strani naprednog radničkog pokreta. To je pomoglo Peri da vrlo rano shvati odnose u društvu i da se svrsta u redove boraca za mijenjanje društvenih odnosa. Kroz učešće u fudbalskim klubovima, u štrajkovima, demonstracijama, radničkoj čitaonici itd. Pero je brzo postao vrlo omiljen u svojoj sredini i dobro poznat u redovima boraca za radnička prava. A bio je poznat i policiji. Zbog učešća u štraj-

ku i organiziranju radničke omladine Peru je početkom 1940. uhapsila vinkovačka policija i predala sudu. Vijest o tome teško je pogodila oca, kao i čitavu porodičnu zadrugu. U početku su se ljutili jer ih »eto, sin kao najstarije mezimče bruka u selu«. U toj ljutini otac Ilija znao je kazati da ga se treba odreći. Ali očevo srce bilo je jače. Odmah su otputovali otac na jednu, stric na drugu, a djed Mile na treću stranu. Tražili su prijatelje i poznanike da nekako Peru izvuku iz zatvora.

Molili su, podmićivali, preklinjali – i uspjeli su. Tada je otac posebno molio Iliju Kukića da pooštri »režim« nad Perom što je ovaj i obećao.

Ali nije uvijek išlo kako je želio otac. Mada je Pero jako volio i oca i majku i teško mu padala njihova briga, posebno stričeva, ipak se odlučivao da nastavi put kojim je pošao. Istina, sada više skriveno od oka čiče Ilije, Pero je nastavio svoj rad s omladinom. Te godine postao je i član SKOJ-a. To priznanje još više ga je učvršćivalo u uvjerenju da se nalazi na ispravnom putu borca za radnička prava.

Neposredno poslije aprilskog sloma Pero se izvjesno vrijeme klonio od pogleda ustaša i »zaštitara«, ali je ubrzo uvidio da je i suviše poznat, posebno zbog hapšenja, da bi se mogao za duže vrijeme održati u Vinkovcima. Po savjetu čika Ilije i drugova iz organizacije SKOJ-a Pero se odlučio na povratku u rodni kraj. Odmah po dolasku u selo Veru Pero je, kao i u ranijim dolascima, uspostavio prisne odnose sa svim seljanima, razgovarao s njima i interesirao se više za njihove teškoće nego za radosti. Novo nastalo vrijeme Pero je izuzetno dobro shvaćao. Odrastao u radničkoj sredini i sa razvijenim smislom da uoči prave pravce razvitka, Pero se u čitavom periodu ustaškog vršljanja u Plaščanskoj dolini ni za momenat nije kolebao u ocjeni kakvu opasnost narodu donose okupator i ustaše i u uvjerenju da će borba protiv njih otpočeti i da se mora voditi. U tom pravcu on je i usmjerio svu svoju djelatnost, boraveći kod roditelja u Veri.

Opredjeljujući se tako Pero je ubrzo organizirao poveću grupu omladinaca s kojima je održavao sastanke, tumačio im događaje i usmjeravao ih, u početku na razmišljanje, a kasnije na organizirano pružanje otpora okupatoru i domaćim izdajnicima. S tim omladincima otpočinje i tihu akciju prikupljanja oružja i svega onoga što je smatrao da bi bilo neophodno nužno za organizaciju borbe.

U početku je Pero težište svoga djelovanja usredotočio na objašnjavanje opasnosti od ustaša, upućujući ljude na sklanjanje u šumu. Mada na izgled lak posao ipak, trebalo je mnogo truda da ljudi shvate da se ne smiju pustiti u ruke ustaša, jer to znači sigurnu smrt. U tom djelovanju Pero je naišao dosta rano na razumijevanje kod nekih ljudi u selu Vera, pa mu je i taj posao bio donekle olakšan. Prisnu suradnju s Perom odmah su prihvatili Đuro Večerinović, Stevo Supica, Nikola Šumonja, Stevo Dokmanović Remo, Mićo Šumonja i drugi. Dobrim dijelom zahvaljujući Peri i ovim ljudima, ustašama nije pošlo za rukom da hapse ljude u Veri. Uporan kao i uvijek, ali i sa snažnim argumentima, Pero je neumorno obilazio, naročito starije ljude, znajući kako su do tada imali utjecaja

na svoje porodice, razgovarao s njima satima i savjetovao ih kako da postupaju u tim teškim danima. Tako je znao više puta da razgovara s penzioniranim žandarmom Rafajlom Šumonjom o nužnosti sklanjanja ispred ustaša i o potrebi prikupljanja oružja. I pored svoje upornosti ovdje nije uspio. Ustaše su ga uhapsile i kasnije ubile.

Već pri kraju jula Verani, kao i ljudi iz obližnjih sela Zebića i Plaške Glave masovno se sklanjaju u šumu Kapele, a najčešće u predjelu Krasnice. To je bio dobar znak da se ipak te ljude može pripremiti za otpočinjanje oružanog otpora, na čemu su sada uporno radili Pero i njegovi saradnici. U dugotrajnim razgovorima sa svojim ocem Ilijom, stricom Stevanom i djedom Milom, Pero je uspio već u to vrijeme da dobije po rođačkoj liniji nekoliko lovačkih pušaka i pištolja, a na pomolu su bili i vojnički karabini. Prilikom upada ustaša u Krasnicu 1/2. augusta 1941. oružana grupa u formiranju pokazala je svoje prve rezultate. Zahvaljujući upornosti Pere Šumonje i Dure Večerinovića obaviješteni su ljudi po zbjegovima o nailasku ustaša, pa su se na vrijeme sklonili, dok je oružana grupa postavila zasjedu, odlučujući se na otpor ako bi ustaše pošle dublje u šumu.

Time je postignut jedan od odlučujućih uspjeha za daljnje političko usmjeravanje sela Vera. Iako je te večeri uhvaćen Stevan Šumonja i sproveden u zatvor u Plaški, organizacija zbjega, u kojoj je značajnu riječ imao i Pero, uspjela je preko niza intervencija da privoli Bogumila Strenia da pomogne u oslobađanju Stevana Šumonje, što je ovaj i učinio poslije šest dana. Upravo u činjenici da su iz sela Vere uhapšena i kasnije ubijena samo dvojica ljudi imalo je poseban utjecaj na sticanje ugleda među seljanima, kako Pere tako i ostalih koji su među prvima prihvatili njegove stavove i djelovali na okupljanju naroda za otpor.

Tokom augusta i septembra Pero je neumoran u razobličavanju politike Talijana i nužnosti da se organizira borba protiv njih. S pomenutim drugovima organizira sastanke kako s omladinom, tako i sa starijima. Učestvuje u pronalaženju veza s drugim selima i krajevima. Stalno je u pokretu u potrazi za oružjem, a kada nešto više dozna, onda je uporan u ubjeđivanju da se to oružje preda organizatorima otpora. U međuvremenu Pero doživljava, u izvjesnom smislu, i ozbiljan sukob u porodici. Pošto mu se otac odlučio na sklanjanje ispred ustaša u Srbiju, to je uporno zahtijevao da s njim pođe i Pero. Ovaj je to odlučno odbio, a savjetovao je i ocu da se ne upućuje na taj korak. Tom prilikom Pero je pokazao izvanrednu širinu sagledavanja događaja i ocjenjivanja mogućnosti svoga sela i drugih krajeva. Ocu je razložno objasnio potrebu svoga ostanka radi davanja oružanog otpora okupatoru i odbrane sela i drugih krajeva od njihovog nasrtaja, naglašavajući da se ta borba mora otpočeti i da je ona već počela ili se organizira. Otac, pa ni mnogi, u to nisu povjerovali, a to Peru nije pokolebalo. Čak što više, pošto je otac uspio sretno da stigne u Beograd i otuda mu uputi propusnicu sa čvršćom garancijom slobodnijeg prelaska u Srbiju, Pero je i to odlučno odbio. Ostao je čvrsto riješen da se bori zajedno sa svojim narodom i da mu pomogne u organizaciji te borbe.

Tokom oktobra i novembra u Veri je sve na nogama. Preduzimaju se posljednji pokušaji da se pronađe bilo kakvo oružje, uspostavljaju se veze s partizanima u Dabru, a zatim u Humu i dalje prema Kordunu, vrše se pripreme za izgradnju logora, ocjenjuje se tko bi htio i mogao i bio podoban da stupi u prve oružane grupe, sprovodi se blokada talijanskog garnizona u Plaškom u pogledu dovođenja namirnica iz sela Vera,. Zebića i Plaške Glave, održavaju se sastanci u manjim i većim grupama, vrše dogovori o akcijama i objašnjavaju događaji u svijetu i zemlji itd. U svim tim poslovima učestvuje Pero, bilo kao inicijator, organizator ili običan saradnik. Već u tim poslovima Pero postaje vrlo cijenjen u selu, rado se slušaju njegovi prijedlozi i ne poduzimaju se gotovo nikakvi koraci, a da se ipak ne upita njega što on misli. To zaista ne bi činili promatrajući njegove godine starosti, ali su one prevaziđene njegovom ubjedljivošću, razložnošću i smionošću.

Poslije zbora kod Kapelske vodice negdje početkom novembra i masovnog skupa u selu Veri u kući Milana Šumonje Milkana, u drugoj polovini novembra 1941. godine Pero postaje priznati politički rukovodilac sela i partizana zajedno s komandirom Đurom Večerinovićem Gedžom. Sada su njih dvojica najodgovorniji za izvršenje odluka skupa u Milkanovoj kući. Gradi se logor u Krasnici, organizira se prikupljanje oružja i prenosi se u logor. Obezbjeđuje se blokada talijanskog garnizona u Plaškom od strane sela Zebić, Vera i dijela Plaške Glave. U svim tim poslovima Pero je neumoran organizator i izvršilac. Stalno se dogovara s Đurom Večerinovićem, a ne zaboravlja da se posavjetuje i s drugim iskusnijim ljudima samo da bi se posao što bolje obavio. Pored svega toga tu su i svakodnevni sastanci s omladinom, sa ženama, s ljudima, a i bezbroj pojedinačnih razgovora. Ma koliko da je vrijeme iziskivalo brzodjelovanje, izvršenje zadatka i slično, Pero je ipak bio, bar za početak, skloniji ubjeđivanju. Smatrao je da će se posao najbolje izvršiti upravo onda ako je onaj koga dobija ubijeđen u ispravnost ponuđenog puta. Otuda je Pero do tada i tokom čitavog novembra imao bezbroj pojedinačnih ili grupnih razgovora, jednako s mlađima, vršnjacima i starijima, gdje je snagom činjenica pridobivao ljude za NOP, za uključivanje u sve poslove koji su jednako koristili selu i partizanima. Tako će npr. on razgovarati s mnogima kada je naređeno da se ne smije nositi u Plaški na prodaju bilo kakva namirnica. A smatrat će da je razgovor uspio tek kada osjeti da sagovornik mrzi okupatora. Između na desetine takvih razgovora spomenut ćemo samo jedan. Iliju Šumonju Bobu »optužio« je netko da nosi jaja na prodaju u Plaški. Pero nije dao da ga se kazni na prečac, kako su to neki predlagali. Radije se riješio za lični razgovor, iako za to uvijek nije imao dovoljno vremena. Razgovarao je dugo s Ilijom, ali ne da utvrdi je li nosio ili nije jaja u Plaški, već da mu objasni kakav stav treba i kakav je jedino moguće imati u to vrijeme prema talijanskom okupatoru. Ovaj razgovor svakako spada među uspjelije. Više nije bilo optužbi na Iliju Šumonju Bobu, već nešto drugo. Šuškalo se: Kuda li to on ide. A Ilija je išao u Plaški i vraćao se. Znao je da se navrati i do željezničke stražare br. 16, pa i da se »prošeće« do vrela

Dretulje. Sa svih tih mjesta donio je poneki podatak o stanju kod Talijana i predavao ga Peri ili nekom u logor.

Poslije izgradnje logora u Krasnici i prelaska verskih partizana na stalan boravak tamo, Pero je, zajedno s Đurom Večerinovičem, neumoran u poslu da se što prije ta oružana grupa osposobi vojnički i politički za vršenje oružanih akcija protiv okupatora i domaćih izdajnika.

Obimnost poslova u logoru kao njegovog političkog rukovodioca kao da nisu smjeli omesti Peru da skokne do Vere, u Zebiće, Plašku Glavu, pa čak i u Janju Goru i dalje da održi poneki sastanak.

U organizaciji prve zajedničke oružane akcije s partizanima Dabarske partizanske čete za 2. decembar na potezu željezničke pruge L. Jesenica–Javornik Pero je vrlo trezven i smišljeno odabire ljude, priprema ih i daje savjete. Toj akciji pridaje izuzetan značaj, i kao prvoj zajedničkoj i kao prvoj ozbiljnijoj za verske partizane. Pošto je ta akcija vrlo uspjela, Talijani su povodom nje odlučno reagirali. Ali i Pero se, zajedno s Đurom Večerinovićem, zauzeo da se njihova oružana grupa Verana izvuče organizirano s područja Dabra i uputi u svoj logor u Krasnicu. Ubrzo poslije toga pristigli su dabarski partizani, ocjenjujući da im je više nemoguć opstanak u Dabru, došlo je njih 9 na čelu sa Stevom Čuturilom. •Ovaj odlazak iako je bio iznuđen, pozdravljen je od verskih partizana. Odmah je učinjen dogovor pa su se obje grupe spojile čineći zvanično novu jedinicu u sastavu 3. bataljona 2. KPO – Samostalni partizanski vod Veru. Komandir je toga Voda Đuro Večerinović Gedžo a politički delegat Pero Šumonja Kraljić. Svakako Čuturilo je zadržao za sebe status njihovog starješine bez zvaničnog naziva. Prilikom formiranja prve ćelije KPJ toga voda 19. decembra 1941. Pero postaje njen član i istovremeno sekretar.

Bilo je u početku, a i kasnije poteškoća u usaglašavanju stavova verskih i dabarskih partizana. Dabarski su imali više borbenog iskustva -ali su bili dalje od svojih kuća, pa su se brže odlučivali za izvođenje oružanih akcija u Plaščanskoj dolini. Verski partizani još uvijek nisu uspijevali da se uzdignu iznad nekih shvaćanja da ne treba još dirati Talijane, bar ne blizu svojih kuća. Možda bolje od svih, Pero je shvaćao ovu situaciju i ulagao je i posljednji atom razuma da usaglasi gledišta, ali uvijek u htijenju da jedni i drugi prevaziđu sebe i okolinu i usmjere se tamo gdje je najcjelishodnije, gdje se predviđaju sigurniji uspjesi. Uporan da se o svim pitanjima dogovore, da se svestrano razmotre ona koja su sporna ili pak pokazuju izvjesne znake lošeg uspjeha, Pero nije bježao ni od toga da se suprotstavi Stevi Čuturilu, kada je bio siguran da je u pravu, kao ni od toga da jedan i drugi otvoreno izađu pred borce s činjenicama. Iako je to na prvi pogled ponekad bilo teško izvodijivo, kada se radilo o odlučnom i na momente prekom Stevi Čuturilu, Pero je ipak uspijevao, na obostranu korist jednih i drugih. A takvih manjih ili većih »sukobića« bilo je više, kao npr. slučaj hapšenja Ferderbara, ocjene tko su talijanski doušnici u Veri itd. da bi se na kraju uspjelo vojnički i politički učvrstiti ovaj Vod i usmjeriti ga prema opće prihvaćenim načelima NOP-a i zahtjevima rukovodstva 3. bataljona.

Poznavajući mentalitet svoga i drugih sela Pero je jedan od prvih zagovornika da se sve oružane grupe i vodovi u Plaščanskoj dolini objedine u četu i da, pod komandom Štaba 3. bataljona, vrše akcije pretežno upravo u svom kraju. Taj stav je i prihvaćen 24/25. decembra 1941. godine na sastanku predstavnika 1. (Humskog), 2. (Verskog) i 3. (Pišteničkog) voda u Jezeru. Od tog dana ovi vodovi iako još odvojeni po mjestu lokacije, čine 3. Plaščansku partizansku četu, 3. bataljona, 2. KPO, I poslije ovog sastanka Pero je ostao na staroj dužnosti, tj. politički delegat 2. (Verskog) voda. Istovremeno s navedenim sastankom desio se nepredviđeni slučaj. Zahvaljujući prvoj izdaji u selu, prokazano je mjesto logora Talijanima i ovi su odmah 25. decembra 1941. uputili svoje jače snage u Krasnicu i zapalili logor. To Peru, kao i ostale partizane toga Voda, nije pokolebalo. U zajednici sa Stevom Čuturilom i Đurom Večerinovićem donijeta je odluka da se borci Voda iskupe u novu bazu — u Klipinoj Dragi kod Kunića. A da su se tu iskupili svi oni partizani koji su boravili u logoru Krasnica, nesumnjivo da u tome bar i djelić zasluga ima i Pero. Njegovi saborci reći će malo drugačije: jedni da je neizmjerna, drugi da je velika, a treći očito pretjeruju kad kažu da je i isključiva.

Boraveći u Klipinoj Dragi Pero se sada više okrenuo političkoj izgradnji Voda, a našlo se uvijek vremena i za političko djelovanje u Kuniću, Latinu, Podhumu i Trojvrhu, a ponekad je uspijevao da skokne do Vere i Zebića. Tokom januara 1942. Pero učestvuje u nekoliko akcija i poduhvata svoga voda gdje se posebno ističe hrabrošću i odlučnošću.

Došao je na red i napad na oružničko-domobransku posadu u Dabru. Akciju su htjeli i zaplanirali komandant Otočačkog bataljona Stipe Ugarković Palenta, komandir Plaščanske partizanske čete Stevo Čuturilo i neki partizani iz Dabra, a oduševljeno su je prihvatili i svi partizani Verskog i Humskog voda. Dva dana i jednu noć gazio se snijeg visine i do 1 metra da bi se u sumrak 2. februara 1942. stiglo i prešlo u napad na Dabar. U cijelom putu Pero je bio sa svojim borcima, nastojeći da ne izostane, upravo da bude prvi i da im pokaže, ma koliko to bilo teško da je moguće savladati tako dalek put i izvršiti zadatak. Kao i uvijek do tada, Pero je i u ovom putu dijelio posljednju cigaretu na desetak partizana, razgovarao s njima, šalio se i pjevao. Možda je pri tome iskočila i koja iskra prenaglašenog htijenja u bodrenju boraca, ali to oni nisu primjećivali. Takvog su ga poznavali, a u ovim momentima, kada je trebalo prtiti cjelac, dobro im je došlo. U takvim situacijama bilo tko da se nametne oprašta mu se jer pomaže sebi i drugima. Otuda nitko nije ni slutio, a najmanje želio da će ovo biti i posljednje putovanje s Perom.

U prvom napadu na oružničku posadu u Dabru uspjelo se doći do prvih kuća. Sa dva borca manje vod se održao u borbi tokom noći i sutrašnji cijeli dan. Stiglo je naređenje da se desetina dobrovoljaca, koristeći mrak, ubaci u kuću neposredno do oružničke postaje i crkve, kako bi omogućili ostalim snagama napadača da u novom jurišu likvidiraju to uporište. U međuvremenu došlo je do bitnih izmjena u planu napada. U ocjeni da nadiru jače talijansko-domobranske snage od Letinca, dio

snaga prebačen je tamo, pa se od napada na uporište u Dabru privremeno odustalo. Na desetinu dobrovoljaca kao da se zaboravilo. Među njima je bio i Pero. Kao politički delegat voda nije trebao, a možda čak nije ni smio da pođe s ovom desetinom. Međutim on je to htio i išao je. Uspio je jedino da »otjera« iz te grupe brata stričevića Miću. Istina, tada mu je naglasio da je bolje da u tako opasnu akciju ne idu oba brata zajedno. Da li je još što imao u vidu ostaje nepoznanica. Isto tako ostat će nepoznanica svega onoga što su ovi dobrovoljci preživjeli u podrumu u odlučivanju kako bi bar netko uspio. A preživjeli, u koliko i pričaju 0 tome, nerado to čine i zbog velikog gubitka i »ljutnje« na inicijatore 1 rukovodioce akcije, a na momente kao da se čuje prizvuk »stida« što i oni nisu poginuli zajedno sa svojom petoricom drugova. No ipak ostaje nekoliko činjenica koje nisu zaboravljene, iako su već davno dobile obrise legende. U razmatranju raznih mogućnosti izvlačenja iz podruma u situaciji kada ga obasipa kiša puškomitraljeskih zrna i svakog časa očekuje se upad oružnika, jednoglasno je donesena odluka da se svi probijaju iz toga gnijezda smrti. Tome se jedino nije povinovao Franjo Potrka. Zamolio ih je za oproštaj što se odlučuje na samoubistvo. Svi su mu jednoglasno oprostili.

Koristeći u početku lukavstvo, ovi dobrovoljci uspjeli su da se izvuku iz podruma i u trku po dosta dubokom snijegu povlače prema glavnini partizanskih snaga. U tom pokušaju proboja pao je preko plota Pero Šumonja Kraljić pogođen u glavu. Nedaleko od njega pala su još četiri borca. Ostali su se izvukli, netko manje, netko više izranjavan. Nije se imalo vremena ni snage da se mrtvi izvuku. Ostali su zajedno sa svojim oružjem, a Pero i sa svojom komesarskom torbicom i znakovima političkog delegata na dolamici.

Oružnici su ih istog dana pronašli, uzeli oružje, izvršili pretragu njihove odjeće, a nisu imali »duše« da ih i sahrane. Tek sutradan, prisiljeni od seljaka, dozvolili su da ih se pokupi i sahrani u zajedničku raku u zapoljskom groblju – bez škrinje, sprovoda, suza majke, braće i sestara, drugova i prijatelja.

Tako je usred dana 4. februara 1942. nestao jedan život da bi bolje živjelo stotinu drugih.

Ostalo je njegovo ime na zapoljskom groblju nad zajedničkom rakom njegovom i njegovih sedam saboraca; ostalo je njegovo ime u srcima majki Dabranki koje su upamtile lica svih osmorice i dugo, dugo pričale 0 njihovoj pogibiji i nijemoj sahrani. A i tada su za njima prolivene suze mnogih Dabranki i Dabrana, ali to nisu smjeli pokazati pred neprijateljem.

I danas stoji njegovo ime na tabli ulice koja se proteže od Plaškog prema Vukelićima.

Ali najdublje je ostalo urezano njegovo ime u srca i zapamćenja njegovih saboraca iz Prvog samostalnog partizanskog voda Vera, kao i čitave Plaščanske partizanske čete. Ostao im je drag i kao borac i kao drug. Sjećaju ga se i kada je skidao svoju dolamicu da utopli borca, kao 1 onda kada je dijelio cigaretu na desetak njih ili kada je prtio snijeg za

sve njih. Sjećaju ga se i kada je određivao tko će koji posao raditi pri izgradnji logora u Krasnici, kao i kada je zajedno s njima kao obični radnik prenosio grede, ukucavao čavle ili donosio vodu radnicima. Žalili su ga i žale kao takvog, kao i zbog toga što je tako brzo prekinut jedan život koji je mnogo obećavao.

Đuro Večerinović
Mića Šumonja Kraljić
Dane Večerinović

SJEĆANJE NA STEVU CUTURILA

U selima oko Plaškog za Stevu Čuturila čulo se u ljeto 1941. godine kada su u Lici počele prve borbe protiv okupatora i ustaša. Pričalo se da je to stari, iskusni i prekaljeni revolucionar koji stoji na čelu ustanka u Dabru i komanduje brojnim gerilcima. Mnogo se s ushićenjem, vjerom i ponosom govorilo o njegovim akcijama i diverzijama, naročito na pruzi L. Jesenica–Rudopolje. Bilo je i onih koji su vjerovali kako raspolaže s tako brojnom i dobro naoružanom vojskom da je samo pitanje dana kada će čak i Plaški biti napadnut.

Priče i vijesti o Stevi Čuturilu te njegovim borcima primane su kao stvarnost jer su ljudi napušteni, prepušteni i obeshrabljeni naprosto željeli da u to vjeruju videći u tome svoj spas i perspektivu poslije krvavih ustaških divljanja.

Tako sam i ja kroz sve to, mada u mašti, snažno doživio ličnost Steve Čuturila. A onda, početkom oktobra 1941. godine, iznenada mi se pružila prilika da ga i lično upoznam. Bio sam određen s Milanom R. Ninkovićem i Nikolom Sumonjom Nikolausom da uspostavimo vezu s ustanicima u Dabru koje je vodio Čuturilo, utvrdimo pravo stanje i rezultate borbe tamo, te da se dogovorimo o dizanju ustanka kod nas i pomoći koju nam oni mogu pružiti.

Put za Dabar bio je pun neizvjesnosti i opasnosti. Pa ipak u meni je plamtjela želja da što prije vidim partizane. Usput sam zamišljao kako treba da izgleda taj, već do tada toliko poznati, partizanski komandir. I kako sam o sličnim ljudima ponešto čitao u pričama i romanima,

očekivao sam visokog, izuzetno snažnog čovjeka, dubokog glasa. Zamišljajući ga tako, pomalo sam se pribojavao i zbog toga preslišavao šta ću mu odgovoriti na pojedina pitanja, da li će biti zadovoljan mojim objašnjenjima i uopće kako ću se snaći u razgovoru s njim. Kako sam tada imao tek 16 godina, smislio sam da mu kažem da sam dvije godine stariji.

U Bobićima, zaselku Dabra, rekli su nam da je Čuturilo u ustaničkom logoru u šumi Konjska glava. Tamo nas je poveo jedan mještanin. Nakon podužeg hoda kroz šumu ugledao sam prvog partizana koji je bio na straži ispred logora. Izgled odjeće sam zaboravio, ali se dobro sjećam da je na glavi imao crnu šubaru s crvenom petokrakom zvijezdom. Propustio nas je uz simpatičan i blagonaklon osmijeh jer je poznavao našeg vodiča. Došli smo pred veliku drvenu baraku ispred čijeg ulaza je stajala tabla s natpisom »Prvi komunistički logor – Lika«. U logoru smo zatekli desetak partizana. Trenutno je komandir Stevo Čuturilo bio s grupom partizana na nekom sastanku u obližnjem selu i upravo su ga očekivali da se vrati. I zaista, ubrzo je i došao. Srdačno se i snažno pozdravio s nama dodajući kako je već čuo da su došli Plaščani i da mu je to drago, ali da nam zamjera zašto već nismo i mi digli ustanak. Odmah nam je zatim rekao: »Vi tamo imate dosta neprijateljske vojske i treba je kokati.« U daljem razgovoru interesirao se o situaciji u Plaškom, raspoloženju naroda, jačini i rasporedu neprijateljske vojske, o spremnosti ljudi za borbu, o broju i vrsti naoružanja koje smo prikupili i slično. Brzo je shvatio svu složenost dizanja ustanka u Plaškom i izrazio spremnost da već sutradan lično pođe s nama da bismo se dogovorili o formiranju ^ partizanske jedinice kod nas. Promatrajući nas trojicu (Milan i ja golobradi omladinci, a Nikola deset godina stariji), napomenuo je da i naša partizanska jedinica treba biti slično sastavljena – dvije trećine omladinaca, a jedna starijih i iskusnijih ljudi.

Na sastanku u šumi iznad sela Vere kojem su prisustvovali svi odvažniji ljudi i omladinci, govorio je brzo, snažno i ubjedljivo. Naročito je ukazivao da odmah treba likvidirati otvorene i prikrivene saradnike okupatora i ustaša. Predložio je da i mi izgradimo logor i tu formirao partizansku jedinicu. Ostao je još jedan dan s nama, a onda se sa svoja dva pratioca vratio u Dabar.

Ponovo sam ga sreo krajem novembra u Glibodolu, sada već u pripremi zajedničke akcije partizana Dabra i Vere.

Početkom decembra 1941. godine ovi partizani se spajaju i naš logor na Krasničkom vrhu postaje im jedinstvena baza. Od tada Stevo Čuturilo svu svoju aktivnost usmjerava na širenje ustanka na širem području Plaškog i čini napore da jedinstveno s našim vodom djeluju do tada već formirani partizanski vodovi »Pištenik« i »Hum«.

Čuturilo sada neumorno održava sastanke u nizu sela širom Plaščanske doline. Išao sam s njim na skoro sve te sastanke, jer je na mom primjeru isticao da svaki omladinac može ići u oružanu borbu. Često je zahtijevao da i ja o tome govorim omladinkama i omladincima u Veri, Zebiću, Kuniću, Klipinoj Dragi.

U izlaganjima Čuturilo je bio energičan, brz i temperamentan, a us zahtjevima veoma konkretan i ambiciozan. Eventualni pokušaj da ga se odvrati od već izražene namjere i zahtjeva znao je okarakterisati kukavičlukom i strahom što se, naravno, mnogima nije dopadalo. Sjećam se takvog jednog sastanka u Zebiću kada nas je u toku dosta žive rasprave neko obavijestio da nailazi talijanska patrola. Brzo smo se dogovorili kako da ih razoružamo ako slučajno uđu u kuću. Promatrali smo prolazak patrole ispod prozora kuće očekujući napeto rasplet. A kad se sve dobro završilo, jer nisu skrenuli u kuću, Čuturilo je rekao: »Ispravljam se, niste vi kukavice.« A zatim je u šali dodao: »Pa ja sam se više uplašio od vas.«

Bio je neobično zadovoljan kada je krajem decembra 1941. godine formirana Plaščanska četa kao 3. četa 3. bataljona 2. KPO i on postao njen prvi komandir. Plaščanska četa uskoro je brojila preko 100 boraca i kada ju je prvi put vidio na okupu, radovao se kao malo dijete. Poslije akcije u Dabru četa je uspješno učestvovala u napadu na Primišlje i Tržić, a zatim u više akcija na pruzi Ogulin–Plaški–Vrhovine. U svim tim akcijama bio je u prvim borbenim redovima. Često je isticao da starješina ličnom hrabrošću i odlučnošću mora biti primjer ostalima. A on je to zaista bio. Od drugih je tražio, ali ni sebe nikada nije štedio. U zanosu i izazvan složenošću zbivanja znao je na momente zahtijevati i više od mogućeg. Duboko mrzeći klasnog neprijatelja, neki put bi ga vidio i tamo gdje ga nije bilo. Tada bi često upotrijebio svoju omiljenu uzrečicu: »Treba ga ukokati.« Pa ipak on bi se najčešće brzo »ohladio« i prihvatio razumnu diskusiju.

Negdje oko 20. februara 1942. četa je dobila naređenje od štaba bataljona da uputi jednog omladinca na Prvi oficirski kurs GŠH u Gornji Budački. Tada me je pozvao Čuturilo i saopćio mi da je Komanda čete odredila mene. Iznenađen, zamalo što se nisam glasno nasmijao kad mi je rekao da Partija stvara svoje revolucionarne oficire, ali sam se uzdržao kad sam vidio s kakvom ozbiljnošću je on to izgovorio. Rekao mi je da ponesem svoje oružje, zaželio mi sretan put i dodao: »Skojevac, nemoj me tamo osramotiti.«

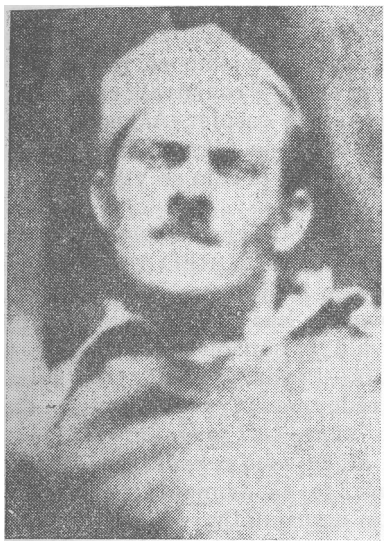
Vratio sam se krajem marta i našao ga u komandi čete u Egićima gdje s kompandantom odreda Robertom Domanijem, komesarom bataljona Brankom Latasom i drugim priprema plan veće akcije na pruzi L. Jesenica–Javornik. Nisam tada ni slutio da je to posljednja akcija koju on planira i da će ga četnički zlikovci onemogućiti da i ovoga puta hrabro povede svoju četu u borbu. Podlo i na kukavički način prevaren i vezan od četnika – dojučerašnjih saboraca – Čuturilo ni jednog trenutka nije pomislio da traži milost.

Posljednji put sam ga vidio kako ga četnici vode putem prema Pišteniku gdje će ga samo koji čas kasnije strijeljati. Hrabro je poginuo kao što je hrabro i živio.

Među svojim saborcima i dalje je živio. Rijetko tko je tako malo proveo u jednoj sredini, a ostavio tako duboke tragove kao Stevo Čuturilo kod Plaščana.

Stevo Dokmanović

KOMANDIRE, NASTAVI JURIS, NEPRIJATELJ SE POVLACI

Dušan Kosanović Mudrak rođen je 2. juna 1918. godine u Latinu. Već u prvim danima njegova života nastaje borba za njegov opstanak. Poslije nekoliko dana od rođenja umire mu sestra-bliznakinja, a za četiri mjeseca i majka. Postojala je opasnost i za Dušana, ali je ipak odolio. Rastao je uz starijeg brata Milana i svog vršnjaka Miloša koga je privela maćeha. Njegov otac, prošavši surovu školu života od seoskog sluge i pečalbara po zemljama Evrope i Amerike do učešća u prvom svjetskom ratu, imao je mnogo udjela u formiranju Dušanove ličnosti, a i trudio se što je više mogao da učini život djeci što ljepšim. U tome je veliki udio imala i Dušanova maćeha koju je on u djetinjstvu zavolio, a kada je odrastao još više cijenio.

Kao dijete Dušan je bio vrlo temperamentan, otvoren i govorljiv. Uvijek je bio u pokretu i nečim se zabavljao. Otac i maćeha nešto su ga više mazili nego ostalu dvojicu sinova, pa je to Dušan vrlo vješto koristio u svojim dječačkim nestašlucima. Zbog toga je Dušan znao u svom djetinjstvu prirediti niz zgoda i nezgoda, pa i takvih iz kojih su se roditelji teško izvlačili. Mnoge od tih sličica i danas susjedi prepričavaju kao primjer: odbijanje popu da poljubi krst prilikom »svetenja vodice« ili kada ga je otac zbog nestašluka morao na dan krsne slave izbaciti kroz prozor u snijeg. Tako se već u ranom djetinjstvu kod njega vidljivije zapažaju želja da se pokaže i htijenje za samostalnošću. Tako odbija ocu da ga povede u školu, već se sam upisuje i nastoji da sve svoje teškoće rješava sam u razgovoru s učiteljem. Iako neobično marljiv i uredan kao đak, Dušan je i u školi nastavio s dječačkim nestašlucima nešto više od ostalih vršnjaka. Volio je da se igra, ali gotovo uvijek i da prvi započne i da ih vodi. Poraze je teško podnosio pogotovo u nadmetanju pri rvanju, trčanju, bacanju kamena s ramena i drugim dječačkim igrama. Poslije osnovne škole Dušan je nastavio da pohađa građansku školu u Plaškom. I tu se pokazao dobrim đakom, a posebno marljivim u čitanju lektire, kao i drugih knjiga do kojih je dolazio. U tom pogledu znatno je odskakao od svojih drugova, a to mu je ponekad činilo i posebno zadovoljstvo, naročito kada bi mu se ukazala prilika da se istakne kao na primjer u recitiranju Santićeve rodoljubive poezije ili dječjih pjesama Jove Jovanovića Zmaja. Čitajući Žila Verna, Toma Sojera,

Cehova i druge, Dušan se posebno oduševljavao s njihovim junacima na moru, što ga je vjerojatno i opredjeljivalo za mornarički poziv.

Uz pomoć ujaka Dušan se 1934. godine upisao u trgovačku pomorsku akademiju u Bakru. Uzeo je nautički odsjek. U prvoj školskoj godini nastale su i prve ozbiljnije teškoće koje je morao sam rješavati. Školsko gradivo bilo je dosta teško jer se prvi put s njime susreo. Posebno su bile teškoće oko francuskog i njemačkog jezika za koji nije imao nikakve podloge. »U početku – kaže njegov školski drug Dušan Kosanović Milin – nisu išli najbolje ni pomorski predmeti, ali što je školovanje odmicalo on se sve bolje snalazio ... « Ovim teškoćama pridruživale su se i one materijalne prirode. Novca što mu ga je slao otac uvijek je bilo malo.

Prvu godinu školovanja, koja je bila i najteža, završio je sa uspjehom, a dalje je već išlo lakše. Diplomirao je 1939. godine. U toku školovanja Dušan je najviše volio praktičnu nastavu. Bio je najbolji veslač u odjeljenju, a često je učestvovao i u takmičenjima. Obično je pobjeđivao onaj čamac u kojem je Dušan veslao. Dobro je vladao i stručnim pomorskim predmetima, naročito je bio dobar iz navigacije.

Za vrijeme ljetnih krstarenja po Jadranskom moru na školskom brodu »Vila Velebita« Dušan je uvijek bio među prvima u određivanju pozicije i vođenja broda. Bio je jedan od hrabrijih akademaca, a uz to i vrlo vješt u penjanju. U tome kao i cjelokupnoj praktičnoj nastavi nikada se nije štedio. Obično je birao teža mjesta. Plivanje mu je činilo posebno zadovoljstvo. U slobodnom vremenu vrlo često je preplivavao Bakarski kanal u njegovoj najvećoj širini. Rjeđi su bili oni pitomci koji bi mu se pridružili. A jako dobro je i ronio pa je vježbe gnjurenja posebno volio. Govoreći o jednoj njegovoj drugoj osobini koja je u ovoj školi bila vrlo zapažena, pomenuti Kosanović kaže da su ga vrlo brzo upoznali kao mladića postojana i živa duha. »Nije volio da zadirkuje, a još manje da vrijeđa. Ali, ako bi netko uvrijedio njega ili nekog u njegovom društvu, vrlo brzo je reagirao, što ga je jednom prilikom dovelo i u zatvor, odakle je brzo bio oslobođen na intervenciju uprave škole i građana jer se ustanovilo da je pošteno postupio.«

Za vrijeme školovanja u Bakru Dušan je pripadao naprednoj omladini. To isto ispoljavao je i u svom rodnom kraju prilikom dolaska na školske praznike. Tada bi se najčešće sastajao s Perom Kokotovićem, Brankom Latasom, Đurom Dokmanovićem Ježcom i drugim demokratski orijentiranim omladincima. Odlazeći u D. Dubrave, rodni kraj majke, upoznaje se s Radom Janjaninom i Simom Karapandžom i tu vezu kasnije na studijama u Zagrebu još više učvršćuje. U to vrijeme on već šire spoznaje suštinu društvenih odnosa, kao i revolucionarnu ulogu radničke klase i njenog predvodnika KPJ. O ovim svojim saznanjima često je pričao s komšijama, posebno s nama omladincima, a nije prezao da satima vodi vrlo bučne razgovore i s »uglednijim« ljudima kao i s intelektualcima.

Pošto poslije završene srednje škole nije uspio dobiti posao, odlučio je da nastavi studije – da ne bi traćio vrijeme – kako je sam govorio. Tako se u jesen 1939. godine upisao u Ekonomsku komercijalnu školu u

Zagrebu. Ali tek sada su nastale prave muke. Otac nije primio punih 18 mjeseci ni dinara od svoje zarade u Plaščanskoj šumariji. Jedno vrijeme je pozajmljivao od prijatelja i slao Dušanu u Zagreb, a sve je to bilo malo i neredovito. Nemajući čime da plati stan Dušan je mnoge noći prespavao u zagrebačkim parkovima ili na željezničkoj stanici, a o tome ocu nikada ništa nije rekao. Nije tako više mogao izdržati pa je prekinuo školovanje. Da ne bi gubio u vremenu, prijavio se na odsluženje vojnog roka.

U jesen 1940. Dušan je upućen u 4. bataljon škole za rezervne oficire u Mariboru – u 20. četu. I ovdje se odmah počeo više družiti s naprednim omladincima. »Od pitomaca je bio neobično voljen – priča Đuro Grković. Uvijek je bio vedar i nasmijan, spreman na šalu i zadjevice koje razvedravaju. Pošto nismo dobivali novine, od događajima smo saznavali jedino kada bi izašli u grad. Tako je i Dušan jednom prilikom donio »Politiku« u kasarnu. Netko od pitomaca ili starješina primijetio je to i Dušana prijavio dežurnom oficiru, pa ga je ovaj zbog toga dao na raport, pa je kažnjen s 8 dana zatvora. Dušan je bio ogorčen na takav postupak, ali u tim prilikama ništa nije mogao.«

Aprilski rat Dušana je zatekao u istoj jedinici. Prve ratne okršaje, kako nam je kasnije sam pričao, doživio je kao neki san. Samo za desetak dana doživio je vatreno krštenje, borbeni poraz svoje jedinice na bojnom polju, kapitulaciju čitave vojske i okupaciju zemlje, postao ratni zarobljenik njemačke vojne sile, bjegunac iz zarobljeništva, »prosjak« i na kraju »privrženi građanin novog poretka«, i tko zna što ne drugo.

Poslije sukoba njegove jedinice s njemačkim tenkovima kod Mrkonjić Grada pao je 14. aprila u zarobljeništvo. Sjećajući se tih događaja* Đuro Grković kaže: »... Pošli smo uz neki potok, kad odjednom ispred nas Nijemci... istog momenta pala je komanda: ‚U strijelce!' Nastala je paklena vatra ... Nešto kasnije tukli su i topovi, a odmah poslije toga naišli su avioni. Nastala je gužva i metež. Svuda su naokolo ležali mrtvi i ranjeni. Jedinica je bila razbijena i počela se osipati. Neki su već pali u zarobljeništvo. Dušana nisam u toj gužvi mogao naći ... pa sam uveče sam krenuo prema Bihaću i negdje kod Priboja zarobili su me Talijani.«

Prema pričanju učesnika, ovaj školski bataljon doživio je u ovoj borbi masakr. Veći broj pitomaca je nastradao, a ono malo preostalo ljudstva povuklo se u grupama u okolne šume. U jednoj od tih bio je Dušan. Poslije dva dana lutanja oko Mrkonjić-Grada Dušanova grupa upala je u zasjedu i bila je zarobljena. Dok su ih Nijemci pripremali za daljnji transport, Dušan je, uz pomoć jednog aktivnog oficira iz njegovog bataljona inače po narodnosti Hrvata, uspio da pobjegne. Sada je nastao »hod po trnju«. Svuda kuda je prolazio iz zasjeda su vrebali Mačekovi »zaštitari«. Sa dvojicom svojih drugova Dušan ih je puna dva dana vješto zaobilazio, ali više se nisu mogli snalaziti u vojničkim uniformama. Treći dan sišao je iz šume kod nekog seljaka koji je orao njivu. Predstavio mu se da je Primorac i želi poći kući, ali ne može u uniformi, pa mu je ovaj ponudio za njegovu seljačku. Ovaj je na to pristao pa mu je još i dao nešto hrane, što mu je bilo dovoljno do B. Petrovca.

Poslije desetak dana marša uglavnom preko brda stigao je u svoj rodni kraj. Na ulazu u dvorište dočekao ga je otac i nije ga mogao prepoznati čak i kada mu je rekao: »Dobar dan, tata.«

Dušan je tada na sebi imao fes, stari požutjeli kratki ogrtač (aljinac), pocijepane muslimanske pantalone, opanke oputaše i krvave tabane.

Na putu do rodnog kraja Dušan je mnogo čega vidio i doživio. O strahotama svoga puta pričao nam je detaljno posebno o izuzetnim situacijama kada se morao dovijati na razne načine da bi se izvukao; jednom se izvukao kao muslimanski seljak koji ide u susjedno selo po žito, drugi put na račun traženja stoke koja se nije vratila s paše, treći put kao seoski prosjak traži šaku brašna da nahrani gladnu djecu itd. U sve te njegove priče kao da nismo htjeli vjerovati, ali njegov iscrpljujući izgled potvrđivao je više od rečenog.

I mi smo imali što da ispričamo Dušanu, a najviše o okupatorsko-ustaškom teroru. Rekli smo mu o proglasu za predaju oružja. Na to nam je odmah odgovorio da se od okupatora drugo nije moglo ni očekivali. Tada ni poslije nije nam bilo poznato koliko je Dušan stvarno bio upoznat sa sveukupnim kretanjima u zemlji i svijetu i imao moć predskazivanja, ali tada nam je mnogo pričao o SSSR-u i da on neće ostati van ratnih okršaja, a kada on zarati, okupator će se morati više orijentirati k velikim frontovima pa će onda kod nas situacija biti nešto drugačija. Za njega su tada Englezi bili preslabi, a Amerikanci daleko da bi bilo šta mogli učiniti protiv sila Osovine. Već u prvim razgovorima s nama omladincima u selu Dušan se interesirao za Peru Kokotovića. On je od ranije znao da je Pero član KPJ i sada je želio da se sastane s njim i dozna više o situaciji u zemlji i svijetu. Od Perinog oca Steve saznao je da se još nalazi u Križevcima i da mu uskoro odlazi u posjetu mlađi brat Dušan. Iščekujući vijesti od Pere Kokotovića, Dušan je i dalje nastojao da pažljivo prati sve što se zbiva u bližoj i daljoj okolini rodnog kraja.

Negdje u vrijeme napada Njemačke na SSSR pronijeta je vijest po selima da se u šumama oko Močila, Malom i Velikom Stožeru, nalazi oko 40 naoružanih ljudi koji se spremaju za oružani otpor protiv ustaša. Dušan je odmah s dvojicom drugova pošao u potragu. Pretražio je čitav teren, ali se ni sa kim nije susreo, jer takve grupe nije ni bilo. Slične vijesti stizale su i o postojanju oružanih grupa u slavonskim i moslavačkim šumama pa se za istinitost istih zainteresirao i Dušan. Poslije drugog talasa ustaških hapšenja kada se mnogi iz Plaščanske doline sklanjaju na Šušak ili u Srbiju, Dušan se odlučuje da provjeri vijesti o ustanicima u slavonskim i moslavačkim šumama. Zajedno s bratom Milanom, a uz pomoć Jelene Vukelić, Dušan se prebacio preko Zagreba do Siska vlakom, a odavde su njih dvojica krenuli pješke za selo Stupovaču kraj Kutine. Tu su našli Milana Striku koji je obećao Dušanu da će ga povezati s Perom Kokotovićem ili nekim drugim, ili će mu bar omogućiti da se prebaci u Beograd. Treći dan Milan se vratio u Plaški, a Dušan je ostao u očekivanju ostvarenja Strikinih veza. Poslije nekoliko dana zapazile su ga ustaše i uhapsile, a zatim prebacile u zatvor u Kutinu. Tu se slu-

čajno susreo s ranijim upraviteljem građanske škole u Plaškom Vaupotićem koji mu je »pomogao« da ga ustaše stražarno sprovedu do Plaškog. Međutim, i ovog se puta Dušan najviše pouzdao u sebe. Na željezničkoj stanici Plaški uspio je izbjeći pratiocima i stići u svoje Mudrake. Bio je to kraj jula ili početak augusta 1941. godine.

Poslije nekoliko dana stigle su i vijesti o ustanku na području Primišlja i pokoljima u Mrzlom Polju i Zečevoj Varoši. Dušan ne miruje. Kad je čuo te vijesti, odmah je otišao u Tobolić i povezuje se s Dukom i Dućom Sekulićem a zatim se susreće i s drugim ustanicima iz Tobolića koje nije poznavao a niti oni njega, pa nisu izostale sumnje u njegove namjere. Ipak uspijeva da se sporazumije s tim ustanicima i vraća se u svoje selo gdje nastavlja razgovore s ljudima po zbjegovima u namjeri da se pokrenu na oružani otpor ustašama. Kada su mu se u tome neki suprotstavljali, često ih je ubjeđivao riječima da na silu treba odgovoriti silom. Tada su doprle i vijesti o prvim pucnjevima i pokolju naroda na Trojvrhu, kao i one o napadu na oružničku patrolu u Toboliću. A stizale su i neprovjerene vijesti o ustanku na Kordunu, u Lici, Bosni i drugim krajevima. To je Dušanu bilo dovoljno da istraje u tumačenju potrebe oružanog otpora ustašama.

Nekako u isto vrijeme stigla je vijest da je ustaški tabornik iz Plaškog krenuo s grupom ustaša u Slunj. Dušan je odmah odlučio da im se postavi zasjeda. Okupio je nekoliko ljudi i s njima organizirao zasjedu u Kneji. Iako ova zasjeda ne uspijeva, Dušan se ni časa nije kolebao. Odlučan u shvatanju da je oružani otpor jedini put, Dušan se sav predaje organizaciji toga optora. U stalnoj je vezi s ustanicima u Toboliću, danonoćno prelazi iz sela u selo i ispituje tko ima oružje i tko je voljan* da se odazove pozivu za oružani otpor okupatoru. U tom djelovanju, između ostalih, povezuje se s Gajom Bunjevcem i Mićom Pešutom Okašom koji su se vratili iz Sušaka i odvodi ih u partizane. Nekako u isto vrijeme povezuje se i s ustaničkom grupom na Trojvrhu, održava stalnu vezu s njom i kasnije joj pomaže u prebacivanju u Tobolić. Na traženje kapetana Jugoslavenske vojske Dane Latasa da se poveže s partizanima Dušan uspostavlja tu vezu kojom će ovaj ubrzo otići u partizane.

Poslije povratka Branka Latasa iz Beograda u Plaški Dušan se odmah sastao s njim i, prema tvrdnji Miće i Ljubana Latasa, ostaje čitav dan u jednoj sobici potkrovlja, raspravljajući s njim o organiziranju NOP-a u ovim krajevima. Prema tvrđenju istog Miće, Dušan je u više navrata i kasnije dolazio kod Branka, ali mu nije poznato o čemu su sve razgovarali, osim toliko da su ti razgovori ponekad bili i žučni. U toku jeseni 1941. i zime 1941/42. godine. Dušan je neumoran u agitaciji za NOP, učestvuje na mnogim sastancima gdje se biraju NOO-i ili organiziraju rezervni odredi.

U tom poslu nailazio je na razne poteškoće, otpore, nerazumijevanja, pa i sumnjičenja. Sve je to prebrodio zahvaljujući svojoj odlučnosti i htijenju da se mora uspjeti. To je pokazao i poslije paljenja logora u Toboliću, preuzimajući na sebe izgradnju novog logora za Plaščansku

partizansku četu. Ovaj zadatak je uspješno izvršio uprkos znatnim teškoćama koje je nametnula velika zima.

Početkom marta 1942. godine, s još dvojicom drugova, Dušan izvodi vrlo smjeli napad na talijansku patrolu svega 500 metara od talijanskih bunkera u Vojnovcu. Ubijena su dva talijanska vojnika i zaplijenjene dvije puške s municijom. U traganju za oružjem Dušan je tada uspio pronaći još nekoliko civilnih pušaka pa je formirao Peti vod Plaščanske partizanske čete, koga odmah integrira u četu, a on preuzima dužnost operativca, ostajući s Gajom Bunjevcem u Prvom vodu.

Prilikom četničkog puča 3/4. aprila 1942. godine Dušan je pokazao izuzetnu odlučnost i čvrstinu što je zadivilo jednako razoružane partizane kao i pučiste – četnike. Na ponudu četnika da prijeđe k njima kao »ugledni intelektualac i sin cijenjene porodice«, Dušan je vrlo oštro reagirao, rekavši u lice da su izdajnici, iako je u tom momentu bio bez oružja i u njihovoj milosti. Ovim držanjem kao da je presječen odnos nekih drugova prema Dušanu. Sada se više nitko nije usuđivao da i u šali posumnja u njegove vrijednosti. Odmah poslije puča postavljen je za vodnika Prvog voda Plaščanske partizanske čete. Na ovoj dužnosti ostao je do prvih dana jula 1942. godine ističući se u nekoliko akcija po hrabrosti i, posebno, umješnosti u partizanskom načinu ratovanja. S ove dužnosti postavljen je za komandira 2. čete (močilarske), 3. bataljona, 2. KPO. U svojoj priči kako je lijepo primljen u ovoj četi Mišina Kukić kaže: »O njegovoj hrabrosti svi smo već čuli, a ja sam ga poznavao od ranije. Taman što sam mu predao četu uslijedila je ofanziva ustaša na Močila... U toj ofanzivi ja sam vodio omladinsku četu koja je bila na obuci i samo djelimično naoružana. Kada sam s tom četom stupio u borbu, ustaše su me počele opkoljavati. Dušan se već uveliko nosio s ustašama i na čelu svoje čete izvršio nekoliko juriša. Ustaše su počele uzmicati, ali i meni zalaziti za leđa. Dušan je vikao. Inače imao jak glas pa se sada njegova vika razlijegala preko brda: »Mišina, eto ih s leđa.« Shvatio sam da me opkoljavaju. U isto vrijeme Dušan je jurišao sa svojom četom i spriječio okruženje moje omladinske.« O ovoj borbi Štab grupe KPO izvjestio je GŠH i istakao Dušanovu četu za primjer u dobrom organiziranju otpora i vođenju borbe protiv ustaških formacija.

U prvoj polovini augusta 1942. prilikom formiranja Omladinskog bataljona »Joža Vlahović« Dušan je postao njegov prvi operativni oficir. Sjećajući se Dušana i njegovog srastanja s mladošću »Jožinih dečki«, general major Dušan Baić kaže: »Prvi put sam upoznao Dušana prilikom dolaska u ovaj bataljon. Poslije je bio na dužnosti komandanta 2. bataljona, a zatim operativnog oficira, a poginuo je kao načelnik štaba Prve udarne brigade, 8. divizije u Krašiću 2. jula 1944. godine.

Omladinski bataljon sačinjavali su omladinci od 15–25 godina starosti – iz Korduna, Like, Dalmacije, Karlovca, Zagreba, Istre... Bio je to bataljon istinskog bratstva stvaranog u ratnim okršajima u čiju se veselu mladost odmah uklopio i Dušan Kosanović Mudrak. Šta više, on je svojim otvorenim i veselim duhom unosio vedrinu, stvarao dru-

garstvo i borbeno raspoloženje među svim borcima. I u najtežim situacijama on je unosio među omladince duh vedrine, šalu i smijeh. Zbog svoje prisnosti i hrabrosti omladinci su ga brzo zavoljeli. Tako je to bilo sve do njegove smrti. A i poginuo je boreći se zajedno s njima. Toga sunčanog dana, vedrog kao što je i sam bio, rado je pošao kod svojih omladinaca da im pomogne pri napadu na neprijatelja koji se nalazio u Krašiću. Vjerovao je u njihovu hrabrost, ali uspjeh akcije nije doživio. Pao je u dimu neprijateljskih tromblona, bombi, mina i kuršuma.

Svi njegovi drugovi zadržali su mnogo lijepih uspomena na njega. Rijetko je viđen ljut. Ako se to kada i desilo, onda su to bili trenuci i brzo ga je prolazilo. A to je najčešće bilo kada nije imao cigareta. Za cigarete pošao bi i u najtežu akciju. Po tome je bio poznat gotovo svima u brigadi. Ako je titovka bila zabačena pozadi, veseo je – ima cigarete. Ako je pak bila nabijena na čelo ili čak do sredine nosa, onda »bježi« od njega ili ga ponudi cigaretom. Ovo su svi partizani dobro zapažali, pa nije bilo nijednog a da ne bi posljednju cigaretu s njim podijelio, ali ni on ništa nije bio lošiji prema njima u uzvraćanju.«

Poznavajući ga kao takvog borci su znali ponekad i da izvode šale na njegov račun, težeći da ga oponašaju ili pak da izazovu veselje u jedinici. Među takvima interesantan je događaj iz zime 1943. godine. Poslije povratka 1. brigade iz Zumberka na Kordun februara 1943. Omladinski bataljon se smjestio u zaselku Ključ kraj Tržića. Dan je bio lijep i sunčan pa smo poslije nastave i čišćenja oružja počeli po vešu da jurimo »fašiste«, kako smo tada nazivali uši koje su bile naši stalni pratioci. Odjednom je netko od omladinaca viknuo: »Eno Mudraka, oblači se!« Na to je Perica Sudar dodao: »Kapa mu je na nosu, požurite s oblačenjem.« Izaista, kada nam je bliže prišao, svi smo primijetili da je ljut. Odmah je pozvao komandira Vojina Ljepojevića i ušli su u kuću. Ubrzo je izišao napolje s titovkom na potiljku, tražeći nešto po džepovima. Izvadio je neki zamotuljak i ponudio Vojina. Omladinci su to odmah primijetili pa je neki od njih dobacio: Pa ima duhana. Drugi su dodali – Pa vidiš da je kapu zabacio na potiljak. Treći, kao da im je nastupilo olakšanje, komandovali su sa šapatom – Sve je u redu, nastavi borbu s »fašistima«.

Dušan je tada bio stvarno jako ljut, ali ne zbog duhana već zbog svog brata i nekih komšija. Odmah mi je saopćio da pođemo za Plaški, a Vojinu je rekao da ćemo se brzo vratiti. Iako mu je Vojin, više u šali dobacio: »Pa imaš li ti pametnijeg posla od toga, tamo se ide s čitavom brigadom« – Dušan se na tu upadicu nije obazirao. Odmah smo krenuli preko Huma k Bunjevcima. Tek kad smo odmakli, rekao mi je da su neki ljudi iz našeg sela otišli u četnike, često ponavljajući: »Kako su mogli tako nešto učiniti!«

U Bunjevcima nismo uspjeli dobiti detaljnije podatke o četnicima, ali smo u Popovićima saznali da su i njegov brat Milan i još neki u koje je on bio sasvim siguran primili četničke puške. To ga je još više razljutilo. Na brzinu smo nešto večerali i odmah produžili do moje kuće. Zakucao je na prozor dva tri puta i viknuo: »Kum Đuđa.« Moj otac

prepoznao je glas i odmah izašao napolje. Tu smo saznali još neke detalje, pa je Dušan sve više počeo da psuje i prijeti. U putu za Mudrake najviše je psovao svoga i moga brata, a i druge. Susret s ocem bio je dirljiv. Stari Mirko skočio je sinu u zagrljaj, sretan što ga poslije dugog vremena vidi živa. Dušan se jedva uzdržavao. Ipak poljubi oca, ali ne propusti da ga odmah upita što je s Milanom. Starom potekoše suze i zamoli Dušana da se malo smiri, dodajući da to nije bila Milanova volja, već su tako rekli neki drugovi iz Gajinog štaba. Dušan opsova i štab i sve ostale. U tom momentu naiđe i Milanova žena Marija i objasni neke detalje. Još uvijek ljut Dušan joj naredi da već sutra pođe kod Milana i kaže mu da odmah napušta četnike i povuče što više ljudi sa sobom, inače će ih sve uništiti. Pritom je naglasio da svi moraju ponijeti sobom i oružje.

Pošto smo večerali, porodični razgovor postao je nešto mirniji. Negdje oko pola noći krenuli smo u susret bataljonu s kojim smo se u svanuće obreli na željezničkoj pruzi Vojnovac – Josipdol. Počele su obimnije operacije u Plaščanskoj dolini. Ubrzo se i Milan izvukao iz četničkog osinjaka i sobom preveo gotovo sve ljudstvo sa oružjem koje je bilo pod njegovom komandom i većinu njih otpremio u partizane.

Brigada je u Plaščanskoj dolini izvela nekoliko uspješnih akcija, a zatim je prešla u Gacku dolinu u sastav svoje 8. divizije. U to vrijeme Dušan je postao komandant 2. bataljona u istoj brigadi i prvi komandantski ispit položio je u borbi za Brlog s uspjehom.

»Dušanova hrabrost, ljudski odnos prema čovjeku, posebno partizanu, mržnja prema neprijatelju i druge vrline – kaže dalje Baić – kod njega su bile izrazito zapažene, što je bilo povezano i sa njegovim vojnim znanjem. Osnove vojnog znanja stekao je u školi rezervnih oficira, a njegova opća naobrazba omogućavala mu je da to znanje stalno kroz borbu usavršava. U borbi je uvijek bio na glavnom pravcu udara i u prvim borbenim redovima. Znalački je procjenjivao situaciju i u tom pravcu umješno opredjeljivao sebe i jedinicu. Imao je jako razvijen instinkt da ocijeni kada je uspjeh akcije zagarantiran, pa je tada težio da maksimalno iskoristi sve mogućnosti koje mu akcija pruža.

U pripremama akcija, a i u vrijeme odmora, Dušana se nije moglo vidjeti bez posla. Stalno je u pokretu. Kao takvog svi ga znamo iz brigade. Kad bi završio poslove u štabu, pošao bi u jedinice da pomogne mlađima. A to je vrlo često činio i s grupama partizana koje su polazile na specifične zadatke. U dokolici više smo ga vidjeli da nešto čita, nego da se odmara. Na sastancima, a i u običnim razgovorima, volio je borbu mišljenja. A to je tražio naročito onda kada je osjećao potrebu čvršćeg objašnjavanja stavova. Njegovi prijedlozi, najčešće i usvojeni, uvijek su bili dobronamjerni i čvrsto obrazloženi. Inače je bio uporan u dokazivanju svojih zamisli i stavova.

On je toliko živio sa radom, borbom, ljudima u brigadi, narodom na terenu gdje smo se kretali, da se to ponekad i u njegovom snu •osjećalo. Ratujući zajedno gotovo dvije godine u istoj jedinici to sam

bezbroj puta primijetio. Spadao je među one ljude koji su otvoreno iznosili svoje misli i namjere. Volio je život, rad, ljude, veselje. Gotovo ga nikad nisam vidio umorna. Tako jednom prilikom u decembru 1942. godine, kada nam je narod Vukove Gorice priredio doček, koji je u našim uslovima tada bio vrijedan pažnje, iako smo bili na domak Karlovca, tu istu večer imali smo zajedno veselje s čitavim narodom. Dušan je bio posebno raspoložen. Igralo se i plesalo. Igrao je i on. Tada bi obično uzviknuo: »Komesare, fajront za seljake« i nastavio da se trese kako to on umije, ili kako znaju njegove partnerice. A znao bi i da doda: »Nismo ti mi brate za ove fine igre, daj udri ti ono narodno pa da vidiš kako se skače. »Dušan je volio i žensko društvo, ali tu nije imao najbolje sreće. Jedino u ovim situacijama nije mogao da shvati da tu ne vrijedi borbenost, operativnost i brzina, što ga je inače krasilo u svim drugim prilikama.

Svima nama ostao je u sjećanju i jedan od mnogih doživljaja u društvu s njim, a koji ga karakterizira kao brzog i temperamentnog mladića. Negdje u ljeto 1943. prešli smo put Plitvice – Zalušnica i tu smo trebali zanoćiti. Tada je bio kamandant 2. bataljona naše brigade. Čekajući ručak Dušan je bio neobično zadovoljan što će bar jednu noć prespavati u miru i odmoriti se. Međutim, zadatak se izmijenio. Morali smo natrag za Plitvice. Ručak smo pojeli napola skuhan. Dušan je bio strašno ljut. Zurili smo da što prije krenemo. U toj jurnjavi s vremenom prišlo mu je nekoliko boraca pitajući ga: »Druže komandante, koliko je sati?« Nekima je odgovarao, a kada mu je sve to dosadilo, izvadio je sat iz džepa i snagom gorčine bacio ga o kamen rekavši: »Evo pa sada svi gledajte koliko je sati.« Ovo je bio povod za veliki smijeh i šalu, pa ^ poneku i na njegov račun. Ali to mu ništa nije smetalo da se i on svemu tome priključi i tako zaboravi na »mekani krevet« koji ga je negdje u jednom od ličkih sjenika čekao.

Dušan je bio pravi operativac. Uvijek je bio u kursu događaja vojnih i političkih. Do svoje smrti ostao je vjeran svome narodu, Partiji i NOP-u. Učio je sebe i druge kako se treba boriti za oslobođenje svoje zemlje. A mnogo puta znao je govoriti i o budućnosti nove Jugoslavije, socijalizmu i izgradnji sretnijeg života. Ali, ratna sreća mu je, kao i hiljadama prije i poslije njega okrenula leđa. Poginuo je među svojim omladincima sa kojima se tako srodio da su gotovo svi do jednoga plakali kada su čuli da je nestao taj veliki radnik i ratnik.«

Očevidac Dušanove pogibije Marko Lemić, tada omladinski rukovodilac bataljona, ispričao mi je detalje: »Oko 11 sati Omladinski bataljon je dobio zadatak da presiječe odstupnicu neprijatelju koji se pod pritiskom naših jedinica povlačio prema Draganiću. S bataljonom je bio i Dušan. Zadatak nam je bio da se zabacimo u dubinu neprijateljske poza- i napadnemo njegove položaje iznad Krašića. Oko 18 sati vršili smo juriš po treći put na ključ njegove odbrane kod Kapele sv. Ivana i na bezimenu kotu jugozapadno od Krašića. Uz podršku naših minobacača i artiljerijske vatre izbacili smo neprijatelja s tih položaja. Borba je bila vrlo žestoka. Bezimeni ćuvik na kome se nalazio Dušan bio je sav u

dimu. Napad na taj ćuvik izvršen je iz pokreta s pješadijskim četama. Mitraljeska četa je bila nešto zaostala pa ju je Dušan požurivao jer je ocijenio da se neprijatelj priprema za protivjuriš. Tada je meni naredio-da pođem po prateću četu i da ova požuri s otvaranjem vatre po neprijatelju koji je već podilazio. Dušan je ostao s 1. četom na tome ćuviku pripremajući je za novi juriš. Taman kada sam se ja spustio nešto naniže do prateće čete, ugledao sam guste dimove od njemačkih granata i mina na ćuviku gdje je ostao Dušan. U isto vrijeme čuo sam zaglušujuću vatru pješadijskog oružja. Nastao je pravi pakao. Tada je i pokošen Dušan od njemačkog tromblona. Četa s kojom se on našao zbačena je s. tog ćuvika. Pri povlačenju čuo sam glasove »Mudrak je ranjen.« Pošli smo u protivnapad, ali u prvom naletu nismo uspjeli. Ubrzo smo se sredili i ponovno jurnuli. Odbacili smo neprijatelja i opet, ne znam po koji put, zauzeli taj ćuvik. Tu smo imali dosta mrtvih i ranjenih. Među mrtvima bio je i Dušan«.

Tadašnji komandir 1. čete Miloš Mađar, potvrđujući Lemićevo sjećanje dodaje: »U tom košmaru Dušan je bio teško ranjen i sav krvav, ali je imao još snage da me pita dokle je stigao neprijatelj i kada sam mu ukratko opisao tok događaja rekao mi je: ‚Komandire, nastavi juriš,, neprijatelj se povlači.' Sjećam se da mi je još nešto htio reći, ali višenije imao snage. Ubrzo je izdahnuo.«

Milan Pešut

NAŠ DUČA

Dušan Grba Duća rođen je 20. aprila 1919. godine u Međeđaku. Oca Nikolu, siromašnog seljaka, ali uglednog domaćina i ne pamti. Umro je šesnaest mjeseci poslije Dućina rođenja. Ostao je s majkom Marijom i dvojicom starije braće. Djetinjstvo provedeno bez oca i u siromaštini davalo je poseban pečat njegovom daljem razvitku. Osnovnu školu završio je u Plaškom i želio je da nastavi građansku, ali za to nije imao materijalnih mogućnosti.

Još kao dijete učestvuje u svim poslovima seoske kuće, a već po završetku osnovne škole pridružuje se starijem bratu i odlazi s njim u sječu šume, gdje postaje jedan od najmlađih kirijaša. Daljnji njegov razvitak tekao je uz konje kao kočijaša. A radio je i na

utovaru i istovaru drveta u šumi i na skladištima. Sjekao je visoke jele i smrče u Kapeli. S tim poslovima Duća je rastao, fizički jačao i u momačkim godinama postao vrlo vrijedan radnik i kao takav svuda rado prihvaćen. Kada bi ponestalo posla, za njega su ga tražili koliko zbog njegove snage i vrednoće, toliko i zbog siromaštva. Obavljajući teške fizičke poslove i živeći među ljudima čiji je život više ispunjen gorčinom nego veseljem, Duća je stekao veliko životno iskustvo, što mu je pomoglo da lakše sagledava sveukupnu društvenu stvarnost. To mu je nesumnjivo i mnogo pomoglo da brže i lakše shvati događaje i vrijeme koji su ga zatekli u najljepšem cvijetu mladosti.

Na odsluženje vojnog roka Duća je otišao u jesen 1940. godine gdje ga zatječe i aprilski slom. Iz aprilskog rasula uspio je nekako da se provuče između straža i zasjeda »zaštitara« i dođe kući. U tim danima bio je više tmuran nego veseo. Kao mladom vojniku posebno je padalo teško to što nije uspio ni metak da opali na neprijatelja. A o držanju oficira Jugoslavenske vojske u tim danima i posebno, o zgodama i nezgodama doživljenim na putu do kuće često je znao da priča tada, a i kasnije kao partizan. I uvijek, kada bi o tome pričao, u glasu su mu se miješali prizvuci sjete, ljutnje i mržnje.

I poslije dolaska kući bolje nije našao. Prezadovoljan što je izbjegao da ne padne u njemačko ropstvo, kod kuće ga je čekalo još gore — nije znao hoće li morati postati sužanj ili će završiti život negdje u jamama Kapele. I baš tada kada su se i daleko iskusniji od njega smeli, zbunili i gubili nadu u iznalaženje izlaza iz teške situacije, Duća se čvrsto odlučio da ne padne živ u ruke ustašama. U tim ljetnim danima 1941. više je u šumi nego kod kuće, a i mnoge noći prespavane su u» Kapeli. Duća je to savjetovao i drugima, ponekad i uporno. Kod nekih nije uspio, a neki su ga poslušali ili se samo poveli za njegovim primjerom. U tim danima sklanjanja od ustaša, ubjeđivanja i drugih da to čine i traženja oslonca u sopstvenim snagama, ako je ponekada i bilo neizvjesnosti, nerazumijevanja okoline za njegova htijenja i straha da takvim držanjem »ne naškodi« selu, Duća je istrajavao, nadajući se ipak razvedravanju. A to je došlo s prvim vijestima o oružanom ustanku u Lici, Gorskom kotaru i na Kordunu. Te vijesti Duća je shvatio kao poziv da se i on uključi u sveopću borbu naroda za oslobođenje zemlje od zavojevača i domaćih izdajnika.

U organizaciji NOP-a u svome selu Duća je među prvim aktivistima. Kod njega nema kolebanja. On je za borbu jednako protiv okupatora kao i ustaša, želi da u njoj učestvuje i nastoji da i drugi pođu s njim. U tom htijenju među prvima je koji uspostavlja vezu s partizanima — i u želji da im pomogne i u odluci da i sam postane partizan. Odmah po dobijanju vijesti da Verani stvaraju svoj partizanski vod i za njega prave logor u Kapeli, Duća se povezuje s njima želeći da im se priključi, a i da još koga povede sa sobom. Ali u tim svojim prvim susretiman želja mu se nije ostvarila. Nije imao oružje pa ga nisu primili. Negdje polovinom decembra 1941. Duća je ponovo postavio zahtjev Stevi Čuturilu, koji se tada našao s grupom partizana na sastanku u

Međeđaku, da ga primi u Samostalni partizanski vod Veru. Smatrajući da je potrebniji za djelovanje u selu, Čuturilo ga je odbio, ali mu je čvrsto obećao da se ga pozvati kasnije kada za to budu povoljniji uslovi. Tom prilikom Čuturilo je dao uputstva Dući da okupi oko sebe nekoliko omladinaca i da ih pripremi vojnički i politički za dolazak u partizansku jedinicu. Na tom istom sastanku Duća je postavljen za komandira Rezervnog odreda jednog dijela sela Međeđaka.

Krajem decembra 1941. godine konačno se ostvaruje Dućina želja — primljen je za borca u 2. vodu (verskom) 3. čete (plaščanske), 3. bataljona 2. KPO. Zbog svoje vedrine, nasmijanosti i spremnosti za šalu već u prvim danima boravka u tom vodu Duća je postao jedan od njegovih najomiljenijih boraca. I u pokretu kroz sela, na sastancima i u susretima Duća je brzo zapažen, zavoljen i rado priman kako kod starijih, tako i od omladine, posebno od djevojaka.

Već u prvim borbenim okršajima Duća ispoljava hrabrost i umješnost u podilaženju, izviđanju, gađanju neprijateljskih ciljeva i bacanju bombi. A kako su se borbe redale, Duća sve više izrasta u neustrašivog borca, izuzetno hrabrog u svim prilikama i, posebno, neumornog izvršioca svih zadataka. Sa zadovoljstvom je prihvatio zadatke, a rado se javljao i za one gdje nije morao ići. Za njega gotovo kao da nije bilo razlike između manjih i većih zadataka, opasnih, više opasnih i najopasnijih. Jedino je kod ovih posljednjih sa zadovoljstvom težio da zamijeni mlađe, manje iskusne i one za koje je smatrao da ne bi mogli uspješno izvršiti složeniji zadatak. To je obično pravdao činjenicom da je služio Jugoslavensku vojsku, pa da će se lakše snaći nego oni »golobradi«. A ponekad je izgovor za to nalazio i u tome što je bio dobar poznavalac terena kojeg je inače prokrstario uzduž i poprijeko kao šumski radnik. U takvim i sličnim situacijama znao je reći u šali, a ponekad i ozbiljno: »Komandire, ne puštaj tog golobradog mladića, šteta je da tako mlad pogine, još ni djevojku nije poljubio.«

Kada je krajem januara 1942. zaplijenjen puškomitraljez, Duća je postao prvi puškomitraljezac Verskog voda. Rado ga je prihvatio i odmah zavolio. Koliko je on u taj puškomitraljez bio »zaljubljen« može se mjeriti samo sa zaljubljenošću mladića u djevojku. I više od toga. On se od njega nije odvajao, a njegovao ga je kao da mu je najdraža svojina. Nama se svima činilo, a možda ni on sam nije vjerovao da uz taj puškomitraljez može biti ranjen ili poginuti. Odmah mu je dao i ime »moj talijanac«. Uvijek mu je bio besprijekorno čist. Podmaz za njega dobijao je preko omladinske organizacije iz Plaškog, ali i pored toga uvijek je u nekom zamotuljku imao i malo svinjske masti — za nuždu nek se nađe. Njegova privrženost puškomitraljezu brzo je zapažena i u selima, naročito kod djevojaka. Neke od tih, u šali ili pak sujeti, rekle su: On mu je umjesto djevojke. A gotovo da je tako i bilo. Dok bi se ostali partizani u slobodnim časovima zabavljali s djevojkama, Duća je najprije očistio svoj puškomitraljez, prebrisavši ga masnom krpom i stavio među koljena, pa tek onda stupao u razgovor s djevojkama. Na račun njegove »pretjeranosti« u održavanju puškomitraljeza bilo je za-

djevica i među partizanima. Tada bi im Duća obično odgovarao: »More, vi još ne znate talijanske puškomitraljeze. Osjetljivi su na zimu pa lako može iznevjeriti. A kad ima dosta masti, ipak sam sigurniji.« A ponekad je znao i da ubjedljivije obrazlaže nuždu održavanja u čistoći puškomitraljeza, pričajući im to na i njima poznatim primjerima kada mu je ovaj puškomitraljez zatajio.

Duća sa svojim »talijancem« ubrzo se pročuo i među talijanskim vojnicima. Gotovo svi pripadnici garnizona u Plaškom znali su za »Duču«, kako su ga oni zvali. Mnogi građani Plaškog često su pričali da su talijanski vojnici strijepili u bunkerima čim bi začuli vatru iz puškomitraljeza, bilo koja partizanska jedinica da je otvara, smatrajući da je to »Duča.«

Da su Talijani strijepili od Dućina puškomitraljeza, imali su i razloga. Vjerojatno da nije bilo slučaja, a nitko i ne pamti, da rafali iz njegovog puškomitraljeza nisu postigli uspjeh. Njegovi saborci nikad ne zaboravljaju kakvom je spretnošću i brzinom u nezadrživom jurišu februara 1942. godine među prvima upao u oružničko-domobransko uporište u Tržiću, sijući smrt iz svog »talijanca«. Mnogi su tada smatrali da je to bilo presudno u osvajanju tog uporišta, pa ga je Štab 3. bataljona, 2. KPO posebno pohvalio pred svim partizanima.

Tokom vremena Dućin puškomitraljez postao je dio njega samoga. Teško da bi se našla akcija gdje to nije bilo tako. Mnogi od njegovih saboraca često su isticali neke momente u kojima ih je »spasio« Dućin puškomitraljez. A Duća je, najvjerojatnije, bio najzahvalniji svome »talijancu« kada se krajem maja 1942. našao sa desetak drugova u izviđanju i slučajno se sukobio s oko 100 talijanskih vojnika koji su se iz Plaškog uputili prema njegovom Međeđaku. Ugledavši ih Duća se nije ni za sekundu dvoumio. Brzo je istrčao, na njemu dobro poznato uzvišenje Pirovište, i sa svojim drugovima zauzeo položaj u smrekama. Držeći ih na nišanu svoga »talijanca«, Duća je smireno čekao da mu priđu što bliže. I odjednom dolinom Dretulje odjeknuo je eho Dućinog »talijanca«. Talijani su popadali. Uspjeli su da puste samo nekoliko mitraljeskih rafala u nepoznato, a zatim su počeli da bježe – ne zna se da li ih se više našlo u hladnoj Dretulji ili po okolnim vrbacima. Ovo su uočili talijanski osmatrači pa je artiljerija brzo otvorila vatru po Pirovištu. Granate su dugo padale po ovom uzvišenju, ali još prije prve Duća je umakao sa svojim drugovima. U Plaškom se dugo pričalo o tome kako su Talijane sačekale jake partizanske jedinice među kojima i »Duča«.

Duću su Talijani dobro zapamtili i u napadu partizana na tunel kod željezničke stanice Vojnovac u junu 1942. godine, a posebno u napadu na vlak kod Blata i na posadu kod tunela Pernovac u julu iste godine. Tada je Duća bio već desetar, ali se nije odvajao od svog »talijanca«. Prezadovoljan u ovim i kasnijim okršajima dejstvom svoga »talijanca«, Duća se znao često našaliti riječima: »Tko dade tako slabim vojnicima ovako dobro oružje kao što je ovaj moj ‚talijanac'.«

O Dućinoj hrabrosti i njegovom »talijancu« već u ljeto 1942. mnogo se pričalo u svim selima Plaščanske doline, a upoznali su ga i mnogi

borci iz ličkih, kordunaških i primorsko-goranskih partizanskih jedinica. Dokazavši se po tko zna koji put, Duća je krajem jula 1942. godine primljen u članstvo KPJ. U septembru iste godine postao je vodnik, u proljeće 1943. zamjenik komandira, a u augustu iste godine komandir čete. Iako rukovodilac, Duća se u težim situacijama ponovo vraćao svome »talijancu«, ali nije zaboravljao i svoje starješinske dužnosti. On je isto tako vješto vodio svoju jedinicu u borbu, kao što je to pokazao u gađanju sa svojim »talijancem«. Posebno se ističu njegove sposobnosti u napadu na željezničku stanicu Ličku Jesenicu septembra 1942, gdje mu jedinica upada u željeznički blok i uništava ga, zatim u napadu na četnike kod Kunića i Klipine Drage u proljeće 1943. godine, kao i prilikom razoružanja domobranske posade u Oštarijama na dan kapitulacije Italije. U borbi s četnicima u Klipinoj Dragi u proljeće 1943. posebno je došla do izražaja Dućina snalažljivost. Tada su četnici gotovo bili opkolili Plaščansku partizansku četu, pa je za mnoge izgledalo da su zapali u bezizlaznu situaciju. U tim momentima Duća se s nekoliko boraca izvukao iz sela, tako rekuć kroz četnički stroj. A to je učinio upravo zahvaljujući dobrom poznavanju toga terena. I odjednom našao se na boku četničkih snaga i opet uz pomoć svog »talijanca« pošao na juriš. Iznenađeni, četnici se nisu snašli pa su se dali u bijeg, što je iskoristila Plaščanska partizanska četa da se izvuče bez gubitaka iz nepovoljne situacije. Kasnije se u četničkim redovima pričalo da ih je napala čitava partizanska brigada i da su jedva izvukli žive glave.

U nizu okršaja u kojima je učestvovao Duća, bilo je i takvih gdje je on želio da pričini i sebi neko posebno zadovoljstvo. Za njega je bila prava poslastica ako bi se uspio noću privući na domak talijanskih utvrđenja u Plaškom, otvoriti iznenada vatru i pobjeći, naslađujući se odjekom panike kod neprijatelja. Traganje za takvim poslasticama nekad je vršio i na svoju ruku. Tako se u ljeto 1942. približio talijanskoj posadi ispod Radolića brda i, koristeći jaku kišu, otvorio vatru iz svoga »talijanca«. Tu noć Talijani su proveli u vodom natopljenim rovovima, ne prestajući tući okolinu mitraljeskom i artiljerijskom vatrom do svanuća.

Kasnije smo saznali od građana u Plaškom da su Talijani zaista smatrali da se radi o velikom napadu na njihovu posadu u Plaškom.

Na dan formiranja Plaščanske partizanske brigade u njenom stroju našao se i Duća. S njim su se tada našli i mnogi borci koje je vodio u Plaščanskom partizanskom odredu. I u brigadi je ubrzo postao zapažen kao iskusni starješina, s istančanim osjećajima da vodi borce iz okršaja u okršaj sa što manje žrtava i tegoba. Jednako kao u Plaščanskoj dolini, gdje je brigada pretežno izvodila operacije, Duća se ističe ličnom hrabrošću i u rukovođenju jedinicom kao operativni oficir 1. bataljona i u borbama od Ličkog Petrovog Sela, Gornjeg Babinog Potoka, Plitvičkog Ljeskovca i u Vrhovinama. U maju 1944. godine u jednom žešćem okršaju pri napadu na neprijateljsko utvrđenje na koti Perušić kod Rudopolja Duća je ranjen u desnu ruku, ali jedinicu nije napustio sve dok nije to utvrđenje osvojeno.

U januaru 1945. u borbama za Drežnik-Grad i Vaganac, Duća se, kao operativni oficir 1. bataljona, uvijek nalazio s onom četom koja ima najteži zadatak. To je kod njega bilo već kao neko pravilo. Imao je u sebe veliko povjerenje pa je tako postupao smatrajući da mu je to i dužnost. Na red je došao i Čelopek, uzvišenje koje dominira nad Vagancem, odakle su ustaško-domobranske snage davale žestok otpor. Izvršeno je više juriša, ali su mali rezultati. Duća ne odustaje. Ponovo prestrojava čete i smjelo ih vodi na juriš. Polazi mu za rukom da to uzvišenje odsječe od ostalih ustaško-domobranskih snaga i prisili neprijatelja da se brani na život ili smrt. Umjesto očekivanog žestokog otpora izvješena je bijela zastava. Time su stvoreni uslovi i za predaju Vaganca.

Poslije oslobođenja Vaganca i Ličkog Petrovog Sela 3. brigada upućena je na odmor u Korita, Klanac i Brajdiće kod Plitvičkih jezera. Ostajući tu nekih petnaestak dana za Duću nije bilo mnogo odmora. Stalno je u pokretu, obilazi čete, pomaže im i priprema ih za nove okršaje. U drugoj polovini januara 1945. brigada je prebačena u Plaščansku dolinu sa zadatkom da brani taj kraj od upada njemačko-ustaških snaga iz Ogulina, kao i da im postavlja zasjede na komunikaciji Plaški – Josipdol – Ogulin i Ogulin – Modruš – Brinje. Dolasku u svoju dragu Plaščansku dolinu Duća se radovao, ali teško su mu padale vijesti o neprijateljskim namjerama da s većim snagama upadnu u taj kraj i unište partizane i narod. Volio je što će se boriti u svom kraju, ali ratna sreća varljiva pa je i on strijepio hoće li imati dovoljno snage da odbrani taj narod od ustaško-njemačkih nasrtaja upravo u jeku najveće zime kada je napadao velik snijeg i temperatura se spuštala do minus 20 °C. «

Već prve borbe kao da su predskazivale veći uspjeh. Drugog februara njegov bataljon je u zasjedi u šumi Kapela kod mjesta zvano Careva kuća, gdje polučuje izvrsne rezultate, a bez sopstvenih gubitaka. No, tako nije teklo i dalje. Već 6. februara u Plaščansku dolnu su upale snažne njemačko-ustaške formacije iz Ogulina i u toku toga dana vođene su žestoke borbe uz obostrano visoke gubitke. U tim borbama Duća se nije štedio. I ovdje je želio da bude među prvima. Volio je svoj rodni kraj i smatrao je da se upravo ovdje mora i treba iskazati, mora i treba sve izdržati. U toku toga dana, i pored većih gubitaka, brigada se izvukla iz okruženja i počela da se priprema za protunapad. U tome ju je preduhitrio neprijatelj. Već u svanuće 8. februara ustaške snage probile su se neopaženo od Starog Sela u pozadinu brigade. Nastale su žestoke borbe koje su trajale cijeli dan. Redali su se juriši za jurišima, ali se nije uspjelo razbiti neprijatelja koji je sve više stezao obruč oko 3. brigade. U toj situaciji štab brigade je izdao naređenje za proboj svih jedinica iz sela Plavča i sela Drage preko sela Šumonjića u reon sela Bajića. Na čelu tog proboja našao se Duća s jednom četom svog 1. bataljona. Probijajući se prema zaseoku Bajići, u šumi Ljupča nastala je teška borba. Neprijatelj je navaljivao sa svih strana, težeći da prisili jedinice brigade na predaju ili da ih dovede u situaciju da ih potpuno uništi. U tako složenoj i teškoj situaciji Duća je sačuvao hladnokrvnost

i držao četu čvrsto u rukama. Međutim, u tom probijanju četa s kojom je bio Duća dobila je iznenadnu vatru s lijevog krila, od Pištenika, pa je kod boraca došlo do pometnje. I kada je izgledalo da četa neće uspjeti da izvrši proboj ustaških redova, Duća se stavlja na čelo čete s povikom: »Juriš drugovi, za mnom!« Ovaj junački podvig Dućin povukao je čitavo ljudstvo čete na juriš i u silovitom naletu borci probijaju ustaški lanac kod Bajića vrška. Ovim je razbijeno okruženje brigade i omogućeno ostalim bataljonima da se izvuku u reon Bajića. U toku tog posljednjeg juriša Duća je bio najprije ranjen, i kao takav nastavio je da juriša zajedno s četom, ali je poslije nekoliko koračaja bio pokošen od neprijateljskog rafala i pao mrtav.

Poslije izvlačenja brigade i prestanka borbi upućeno je nekoliko grupa boraca da pretraže zemljište na kome su vođene borbe radi prikupljanja ranjenih i mrtvih. Po povratku ovi su pričali da su pronašli preko 30 mrtvih naših boraca i neprijateljskih vojnika. Oko njih nalazila se razbacana oprema, oružje i mrtvi konji. Snijeg je bio crven od prolivene krvi. Među mrtvima našli su i Duću. Bio je sav isječen vojničkim bajonetama. Ustaše nisu propustile priliku da iskale svoj bijes pa makar i na mrtvom Dući.

Ovo je bila posljednja pomoć Duće svojim borcima, koju je on inače uvijek nesebično pružao. Zahvaljujući njegovoj prisebnosti, izuzetnom junaštvu, odlučnosti i snalažljivosti da u najtežim trenucima ohrabri borce i povede ih u juriš, sačuvani su mnogi životi. Ali zato je dao svoj. Pao je tamo gdje je i započeo borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika. A da li u tome ima i neke simbolike, teško je odgovoriti. Jer kada bi ga u dokolici njegovi drugovi zadirkivali što ranije nije otišao u neku od brigada 8. divizije, Duća je obično znao reći: »U Plaščanskoj dolini sam se rodio, tu se najviše borio, i ako moram poginuti, želio bih da to bude ovdje, na tlu ove naše divne djedovine.«

I zaista, Duća je svojoj Plaščanskoj dolini dao cijeloga sebe. Od šumskog radnika postao je nadaleko čuveni puškomitraljezac i time se ponosio kao što se i s njim ponosila čitava Plaščanska dolina. Za nešto više od tri godine vojevanja prošao je sve okršaje koje su njegove jedinice vodile s neprijateljem u ovom i drugim krajevima od Zumberka do Like, a da nigdje nije zatajio. Od puškomitraljesca izrastao je u vrsnog komandira i posebno iskusnog operativnog oficira bataljona. Među prvima je Plaščanima koji je dobio čin poručnika NOV i POJ stečen na bojnofh polju. S tim činom je i pao. Ali palo je i bezbroj suza širom Plaščanske doline kada su čuli da je nestalo njihovog div-junaka — našeg Duće.

Milan Šumonja Kraljić
Milan Grba

PLAKALA JE CIJELA CETA

Vojislav Skorupan je rođen 30. marta 1925. godine u Laptu. Šesto je po redu od dvanaestoro djece oca Ilije i majke Zorke od kojih je troje rano umrlo – jedno starije i dvoje mlađih. Otac je radio kao činovnik u općini i Srpskoj štedionici, a majka je vodila domaćinstvo. Tu ništa ne bi bilo neobično kada se u život ove mnogočlane porodice ne bi uplitalo čitav niz okolnosti koje su je činile i gradskom i seljačkom, revolucionarnom i poštovanom, proganjanom i optuživanom. Stanovali su u Laptu i obrađivali zemlju, gajili krave i radili sve ono što rade i ostale seoske porodice da bi prehranile svoju djecu. Činovnički posao samo je dopunjavao nestašicu onoga što nije mogla dati zemlja. A mogao se lakše i uštedjeti koji dinar što su Ilija i Zorka odmah ulagali u školovanje djece u Plaškom i dalje znajući da im nema ostanka u Laptu. Tako se dešavalo da je iz te kuće u istoj godini išlo u školu i do petoro djece. Trebalo je to nahraniti i opremiti za školu, što je najviše morala činiti Zorka. Ali ni ostali nisu izostali. Ne malu pomoć svojim unucima pružali su djed i baka. A ni tradicija da najstarije dijete pomaže materi nikad nije gašena. Najstarija Dragica najbolje je to osjetila, pogotovo onda kada je Ilija zbog narednih stavova proganjan u Plaškom da bi se jedva uspio ponovo zaposliti u Slunja. Tada je Dragica morala ići s njim da mu sprema jelo i stan kako bi ostao koji dinar više za školovanje Slave i Mire daleko od Plaškog. A i ostala djeca tada su morala da se više napregnu u radu na osiguranju prehrane. I tu je postojao neki red – jedno je čuvalo krave, drugo obrađivalo zemlju, treće pomagalo u kući majci, a u međuvremenu od škole se nije smjelo izostati, a niti kući donijeti »drugi red«.

U svemu tome bilo je određeno i mjesto Vojislavu, češće zvanom Vojo, a kasnije poznatom u čitavoj Plaščanskoj dolini i još dalje kao Vojkan.

Rastući uz starijeg brata i dvije sestre, Vojo je u ranom djetinjstvu mnogo čega poprimao od njih, ali i od majke Zorke i oca Ilije. A u tome nisu izostajali ni djed i baka. Pa ipak mnogo čega primio je i od sredine u kojoj je živio, posebno od svojih drugova u školi, kako vršnjaka, tako i starijih. Bistar, neobično živahan, na momente raspojasan, uvijek nasmijan i dječački bezazleno prkosan, Vojo je vrlo rano

počeo da izrasta u zrela dječaka. Volio je da uči, ali i da se igra, da preskače tuđe plotove, zaletio bi se u susjedni voćnjak, ali i da pomogne susjedu kada ga pozove ili kad sam vidi da mu treba pomoć. Volio je majku, ali se znao na nju i »naljutiti«. A i majka mu je znala narav. Nekada bi Vojo znao, idući iz škole, da još na pola kilometra više: »Majko, gladan sam, spremi vare!« Čak bi se tada uznemirio i djed. Ali majka ne. Ona je znala da to Vojo prkosi pa bi mu prkosom i uzvratila. Među toliko djece teško je odrediti tko se kome više priklanja, tko na koga više pazi. A Vojo je znao da se postavi kao mačka u želji da zadobije što više pažnje od svih. Nekako ipak je najviše volio sestru Danicu. Njoj se najčešće i povjeravao – i onda kad se začela prva ljubav, kao i kada bi napravio neki nestašluk koji je trebalo sakriti od majke. Da bi zadobio pažnju, znao se Vojo i da naljuti, ili kako to ukućani kažu durne. Tako je jednom prilikom, kada ga Danica nije nešto poslušala, udario ju je kamenom i pobjegao. Od tog udarca Danici je otekla noga, ali to nije smjela da kaže majci. Trpjela je šutke, a Vojo ju je tješio i govorio joj: »Danice, nisam ja mislio da će to tako ispasti.« Molio je sestru za oproštaj i uzvraćao joj pažnju za njegu kada je mnogo ranije »iščašio« ruku, preskačući plot. I ovog puta samo su oni znali što im se desilo.

U tom djetinjstvu, koje se miješalo s gradskim i seoskim običajima, htijenjima i utjecajima, Vojo je ipak morao da se povinjava tradiciji seoske porodice. Ma koliko da ga je majka voljela i nekim neobjašnjivim razlozima uživao je pažnju sve braće i sestara više od ostalih, Voju nisu mimoišli svi oni poslovi koje moraju da obavljaju seoska djeca. Napasao je stoku, kopao, išao po drva s ujakom, trknuo u grad da kupi poneku sitnicu za kuću, naložio vatru majci i tko zna koliko sličnih poslova, a uz to stizao je da učini i nešto za »svoju dušu«, da nahrani zečeve koje je sam gajio i da se poigra s tuđim konjima koje je neobično volio. A kada bi vidio da se majka muči u nekom poslu, sve bi ostavio i potrčao da joj pomogne. Da li zato što ga je znala zaštititi u poslu ili od prevelike ljubavi teško je reći. Vojo je, kada bi bila u pitanju majka, radio sve pa čak i ono što ne zna. Sve je to činio između povratka i odlaska u školu, a da to nikad nije išlo na uštrb učenja. U svom razvitku Vojo je imao i nešto svoga ličnog i nije se uvijek slagao s roditeljima. Roditelji su namjeravali da ga poslije građanske škole upišu u bogosloviju. Tome su težili i plaščanski sveštenici. Vojo je ovo odlučno odbio. A kada su svi oni ostali pri svojoj namjeri, onda je odgovorio inatom – zanemario je vjeronauk, pa je morao ići na popravni. Tako ga je aprilski slom zatekao u đačkoj klupi kada je trebao da maturira.

Aprilski događaji, ustaška vršljanja po selima, odvođenje ljudi u nepoznato, šamaranje djece, pljačkanje stoke i svega onog što se našlo ljepše za jelo s jedne i zbunjenost ljudi, prestrašenost i neodlučnost u htijenjima za otporom, s druge strane, ubrzali su sazrijevanje Vojine ličnosti. I sam duhovit, a rastao je u porodici gdje mu sva braća i sestre imaju izuzetan smisao za humor kojeg upražnjuju čak i u situacijama kada bi možda trebalo plakati, Vojo je u ovim danima izrastao ne samo

u zrela dječaka, već u vrlo ozbiljna i trezvenog omladinca, čak bi se moglo reći čovjeka. Za razliku od čitave porodice, čiji su članovi i dalje nastojali da neke od tegoba razrješavaju »smijehom«, Vojo će u nekoliko narednih mjeseci potpuno sazreti, postaće ozbiljan u svim onim htijenjima i težnjama gdje se traži trezvenost, zrelo razmišljanje i cjelishodni postupak. I danas kada se razgovara bilo s kim od njegove braće i sestara, oni će mu istaći upravo ovu osobinu, a da nitko od njih ne može da je objasni, jer se ipak u neku ruku po njoj razlikuje od ostalih u porodici.

U sveopćem htijenju da se nađe izlaz iz te situacije i otpočne put koji je jedino moguć u ostvarenju želja za spasom života i pravednijeg razvoja Vojo je našao sebe. U prvim začecima organiziranja oružanog otpora Vojo je među prvima za akciju. Čak što više inicijator je mnogih, a vremenom postaje nezamjenjiv u razrješavanju nekih problema, odnosno uvrježava se shvaćanje da ipak treba pitati Voju kada se radi o nekim poduhvatima koji bi se najbrže ili najbolje izvršili uz njegovu pomoć. Tako Vojo od septembra do decembra 1941. postaje najsigurniji oslonac u političkom djelovanju sestre mu Dragice. Kao takav obuhvaćen je u omladinsku organizaciju Lapta i istovremeno čvrsto povezan s omladincima u Plaškom, najčešće svojim školskim drugovima. Nekako u novembru 1941. postao je i član skojevske organizacije, ističući se od početka u izvršavanju njenih zadataka. Organizatori NOP-a imaju u njega puno povjerenja, siguran im je oslonac u nizu ispunjavanja njihovih planova. Ponekad u tome Vojo postaje i nezamjenljiv, a nije poznato da je negdje promašio. Ispoljivši u izvršavanju prvih zadataka izrazitu smjelost i neustrašivost, Voju su još više krasile crte nepresušne* samoinicijative, izrasle iz njegove prirodne pronicljivosti. Uporedo s izvršavanjem postavljenih zadataka Vojo je već u tom periodu učinio niz podviga. Valjda nema kutka u Laptu i Plaškom u koji nije zavirio Vojo, sam ili sa svojim drugovima. Uvijek je našao poneki metak, bombu, nož ili nešto slično. Sve je to donosio kući, skrivao u štali i kasnije negdje otpremao – kuda znale su samo sestre Danica ili Mara, rjeđe majka. Možda to i ne bi bilo vrijedno pažnje kada bi se izostavile četiri puške koje je Vojo sam ili uz pomoć svojih drugova »ukrao« od neprijatelja i isporučio partizanima. Priče o tome kako je te puške Vojo »ukrao« i pronio pored talijanskih stražara toliko su isprepletene da je teško odvojiti stvarnost od legende. Ali kostur uvijek ostaje – jedna je »ukradena« od Talijana koji su stanovali u kući Perice Šušnjara, a tri je »ukrao« u Plaškom i prebacio do svoje kuće: jednu u tuđem vozu đubreta, a dvije skrivene u nogavice od hlača. U kući su za puške znali ili sestra Danica, ili samo majka – nikad svi zajedno. Kao što Talijani o »kradljivcu« pušaka nikad nisu doznali nešto pobliže, tako nisu uspjeli ni da otkriju tko su ti drski ljudi koji im svakodnevno ubacuju letke u kasarnu, menzu, u konjušnice, pa čak i u džepove vojnika. A to su činili Vojo i plaščanski skojevci. Nikad se vjerovatno neće ni utvrditi kad je to činio on sam, kada njegovi drugovi, a kada svi zajedno. Zna se jedino da su to Talijani zapisali u svojim dokumentima i jako se ljutili što su

leci pisani na talijanskom jeziku, a mogli su se naći čak i u vojničkoj porciji.

Krajem 1941. i početkom 1942. Vojo nije partizan u uniformi, ali je zato u svakoj akciji. On prikuplja podatke i šalje ih partizanima, predlaže gdje bi bilo najlakše napasti Talijane, učestvuje u dogovorima s rukovodiocima partizanskih vodova Vera i Hum. Sve to čini na osebujan način. Uveče je s partizanima u nekoj akciji, a ujutro se budi na uzvik majke. Ali dan mu neće proći u miru. Uvijek se nađe neki posao, a za onoga koga je htio raditi, posla je tada bilo i na pretek. Ali to zahtijeva volju i odvažnost. Ni jedno ni drugo Voji nije nedostajalo. Trebaju li mu podaci o talijanskoj posadi, on je sada nestašni đak plaščanske građanske škole, prilazi Talijanu i moli ga da mu da malo benzina za upaljač. Talijan je uslužan, ali kako da izvadi benzin iz automobila. Ipak se odlučuje da potraži crijevo i vadi mu benzin. Za to vrijeme Vojo zapamćuje raspored posade, a ponekad napravi i skicu.

U nizu akcija Voju posebno uzdižu ona od 24. januara 1942. u napadu na talijansku posadu u Vrelu Dretulje. Uslijed nekih nepredviđenih okolnosti akcija je mogla da se ne izvrši ili da dobije nepoželjni tok. Obraz su joj spasili Vojo Skorupan i Drago Domjanić. Ostala su mrtva dva neprijateljska vojnika, a partizani su se sretno izvukli sa dvije puške više, koje kao da su umanjivale žalost što im je tada ranjen Lazo Miščević-Prodanović.

Od toga dana Vojo je stalno s borcima Plaščanske partizanske čete. On i želi to, ali ipak zahtjevi su jači od želje. Često je morao napustiti četu noću i danju da bi se posvršio neki od poslova koje je zaplaniralo rukovodstvo Čete ili pak neki od rukovodilaca NOP-a u Plaščanskoj dolini.

Svakodnevni zadaci i zajednički život s partizanima iz svih sela drage mu Plaščanske doline davno su postali sastavni dio Vojina života. Kao ni druge ni Voju nisu mimoišla razočarenja i tuge. Kako se osjećao one noći 3/4. aprila 1942. kada su podmuklo razoružani Humski i Verski vod od do jučerašnjih saboraca, to je samo on znao, a da ga razumiju i shvate mogu samo oni koji su to preživjeli. Već 6. aprila on je u jurišu na Talijane kod Plavča-Drage. Istina, goloruk je, ali ne izostaje iza kordunaških proletera. Tu se dokopao i nove puške. S njome neustrašivo juriša u napadu na tunele na željezničkoj pruzi u blizini Blata 21. aprila 1942. godine. Tada mu je izrečena prva javna pohvala. A tu je »zaradio« i članstvo u KPJ. Otvorena je nova stranica u njegovom životu. Među prvima je dobrovoljac za proleterske jedinice. Zajedno s još sedam drugova otišao je 26. aprila 1942. da bi se 7. maja našao u svečanom stroju Prvog proleterskog bataljona Hrvatske u Korenici.

Već u prvim borbama ovih odabranika Vojo je svojom hrabrošću, smirenošću, odlučnošću i, posebno, neusiljenim drugarskim postupcima skrenuo na sebe pažnju čitavog bataljona. Ubrzo je postao vođa mitraljeskog odjeljenja. U ovoj jedinici vremena za predah nije bilo mnogo. Akcije su sustizale jednu drugu. U junu i prvoj polovini jula vode se

borbe na području Plitvičkih jezera da bi se ubrzo nastavile na cesti Novi–Senj, gdje mitraljezi pod Vojinom komandom siju smrt po jedinicama talijanske divizije »Lombardije«. Izuzetno značajan učinak tih mitraljeza 2. augusta 1942. na cesti Gerovo–Crni Lug Vojo kao da zanemaruje u oduševljenju što je spašeno preko četristo ljudi, žena i djece koje su talijanski fašisti sprovodili u internaciju. Akcije se redaju. Samo ih precizni kroničar može sve zapisati. A njegovi saborci samo toliko ne zaboravljaju da ni u jednoj nije zatajio. U dokumentima je svakako zapisano, ali njegovi saborci ne pamte koja je to po redu bila javna pohvala kada mu je izrečena za podvige učinjene 13. septembra 1942. u napadu na ustaško uporište Blagaj. Od tada i priče o Voji i njegovoj hrabrosti kao da mijenjaju ton. Njegova hrabrost, neustrašivost i smirenost postaje uzor svim proleterima, pa će od tada samo pričati nešto što je izuzetno ili će priče dobivati naglasak kakav je to čovjek, od čega je sazdan kada u svakom pogledu bar za malu nijansu odskače od drugih. A Vojo i da je htio nije mogao skriti želju da se istakne – određenije rečeno – nastojao je da ne izostane iza najboljih. Skroman kao i uvijek u odnosima s borcima, ali s nešto naglašenijim htijenjima da svi zajedno u borbi učine više, trezvenije i s manje žrtava, Vojo je smatrao da je sve ono što čini prirodno, kako u odnosu na sebe, tako i na svoje drugove. U tome gotovo da nikad nije pravio razlike.

Koliko je Vojo cijenjen u Prvom proleterskom bataljonu Hrvatske, možda bi mogla dati odgovor činjenica da se njegovo ime našlo zajedno s ostalim ispod Proglasa Sazivačkog odbora za prvi kongres USAOJ-a 20. novembra 1942. godine. Učestvovao je na tom Kongresu kao delegat svog bataljona. Tada je prvi puta vidio druga Tita i mnoge drugove, uglavnom njemu nepoznate, iz cijele Jugoslavije, njegove vršnjake starije i mlađe, ali istomišljenike.

A njegov put do Bihaća gotovo da se mogao završiti tragično. Kako nije vidio svoje od odlaska u proletere, Vojo je iskoristio ovu priliku i navratio kući u Laptu, vidio se samo sa sestrama i majkom i presvukao. U polasku iz kuće primijetili su ga četnici i zapucali. U prvi momenat Vojo im je uspio izmaći, skočivši u jaz Dretulje. Ali pri izlasku na drugu obalu ščepali su ga »znatiželjni« susjedi. Bili su prezadovoljni što su imali u rukama »balavca« za koga se smatralo da je neulovljiv. Priskočile su i sestre Danica i Mara da ga nekako iščupaju iz četničkih kandži. Ali njihovo zapomaganje i plač nisu mogli odobrovoljiti »poštene« susjede. A to je Voji pomalo i smetalo. Nije volio ničiju milost u ovakvim slučajevima, a imao je povjerenja u sebe i mislio je da se ipak nešto može i mora učiniti. A šta je sve planirao ostat će nepoznanica. Zapamćeno je toliko da se u tom raspravljanju s četnicima odjednom prosula snažna puščana i puškomitralješka vatra nedaleko od mjesta ovog događaja. Nastala je strka. Četnici su bježali s mjesta gdje se čula paljba. To je zbunilo i ove Vojine čuvare, ali ne i Voju. Iskoristio je taj momenat i »zbrisao«. Stigao je nepovrijeđen u zagrljaj Gaje Bunjevca i njegovih boraca.

Po povratku s kongresa Vojo nije ostao dugo s proleterima. Ranjen je u desnu nogu i po izlasku iz bolnice prešao u Plaščansku partizansku četu. Njegov povratak u staru sredinu obradovao je i one koji ga nikad nisu poznavali, a Vojine priče o podvizima proletera i slavlju u Bihaću prilikom održavanja Prvog kongresa USAOJ-a posebno su ga učinile omiljenim i uvažavanim.

Ubrzo je postao politički delegat voda. Iskustvo proletera i poznavanje terena i ljudi u Plaščanskoj dolini otvarali su mu još veće mogućnosti u ostvarivanju borbenih zadataka. A i neke činjenice iz porodice kao da su mu podsticale rast krila, snaženje ponosa. Otac Ilija od početka je na strani NOP-a. Komandir rezervnog odreda, odbornik, komesar mlina, tajnik NOO-a i tko zna što sve ne radi, ali uvijek s uspjehom. U najvećim nasrtajima četnika odbio je zahtjev da prijeđe na njihovu stranu opredjeljujući se odlučno na put kojim su mu pošla djeca i na kom će istrajati do kraja rata. Najstarija sestra Dragica, poznata aktivistkinja u Seljačkom kolu prije rata, jedan je od rijetko zapaženih inicijatora i organizatora NOP-a u Plaščanskoj dolini. Politički radnik je na terenu, a kada se ukaže potreba, onda je partizanka. Ona je izuzetno pokretljiva, prodorna i, posebno, razložno ubjedljiva u tumačenju linije NOB-e. Član je niza rukovodstava NOP-a: od mjesnog do okružnog, kako po liniji žena, tako i po liniji vlasti i Partije. Neke od tih dužnosti vrši najčešće istovremeno, ali ona sve izdržava, svugdje stiže. Zapažena je i trebaju njenu pomoć i izvan Plaščanske doline, naročito u kotaru Slunj. Rukovodioci se dive njenom elanu i uvažavaju njene prijedloge; gotovo da neće rješavati nijedan ozbiljniji problem a da ne pitaju nju kako bi se to moglo najbolje učiniti. Sestra Danica aktivna je od početka NOP-a a od proljeća 1942. član je skojevske organizacije sela i neumorna u svim njenim poduhvatima. Ona se uglavnom nalazi kod kuće, ali je nezamjenljiva kada su u pitanju neki posebni zadaci. Upravo zbog toga doživjet će niz hapšenja od četnika. Tko zna po koji put poslije puštanja na slobodu zaželit će da obuče partizansku uniformu, ali zadaci koje je vršila bili su preči. Treća po redu, starija sestra Mira, aktivista je NOP-a od prvih začetaka a od početka 1942. u partizanskoj je uniformi, član je KPJ i omiljeni rukovodilac kod partizana. Godinu dana mlađa sestra Mara pošla je istim putem od jeseni 1941. a u 1942. i kasnije, neumorni je agitator organizacije SKOJ-a u selu, rukovodilac pionira i prosvjetni radnik u Plaščanskoj dolini i na Kordunu. A tko zna koliko je morala da izvrši »sitnih« zadataka koji se mogu dati djevojčici, i kada se ocijeni da baš nju neće primijetiti Talijani i četnici ili pak da ih ona može izvršiti bez veće opasnosti za život. Najstariji brat Slavo aktivista je NOP-a od početka, a partizan od kraja 1941. godine. Vojo je bio ponosan što je, između ostalih, uspio i njega da snabdije puškom, a sada ga raduje što Slavu uvažavaju, i kao borca i kao rukovodioca. Jedno vrijeme najviše ga muči problem brata Dušana, tri godine mlađeg od njega. Smatran od cijele porodice djetetom, što je i bio, ako se izuzmu svi oni »nestašluci« ispoljeni u »krađi« oružja i municije od Talijana, Dušan je ostavljen kod kuće da pomaže majci. A kako bi i drukčije, jer takve,

ponekad i uporno, nisu primali u partizane. Međutim dogodilo se ono što nitko nije predviđao. Polovinom septembra 1942. četnici su iznenada upali u kuću i našli Dušana s majkom. Odmah su ga otrgli rekavši: »Kad su sva braća i sestre u partizanima, bar nek on bude četnik. Kad mu se porodica odrekla srpstva, valjda ćemo mi od njega napraviti pravog Srbina.« Uzalud je Zorka plakala za Dušanom. Četnici su bili neumoljivi. Odveli su ga u pravcu Drežnice, naoružali i uvrstili u svoje redove. Upravo vijest o tome teško je pogodila Voju. Eto, desilo se i njemu kao i mnogim porodicama u Plaščanskoj dolini da se, uglavnom silom, nađu dva brata na suprotnim barikadama. A kada je Vojo čuo da se Dušan »okitio« partizanskom puškom, nije izdržao a da radost ne podijeli sa svojim borcima. Porodica Ilije Skorupana ostala je neokrnjena i — neokaljana. Poslije dva ili tri dana boravka s četnicima Dušan je iskoristio njihov napad kod Bijelskoga i predao se partizanima. Kao i svaki zarobljenik sproveden je u partizansku komandu, ispitan i pušten kući. Ali Dušanu se kući više nije išlo, tražio je i molio da ga prime u partizane. Ispunili su mu tu želju, ali za kratko. Žaleći ga kao dijete brat mu Slavo ubrzo je došao u posjetu i otjerao ga kući. Ipak ovog puta Dušan je prekršio tradiciju slušanja starijeg. Ponovo je pobjegao u partizane. Vojo je to odobravao jer je znao iz zajedničkih »krađa« talijanskog oružja da će se ovaj mali dečkić već snaći. A Vojo je bio radostan i onda kada mu je pet godina mlađi brat Đuro prebjegao 1943. na slobodnu teritoriju k partizanima. Nije bitno što je u početku samo nosio vodu kod Slave, a kasnije tko bi sve znao što nije radio — bio je s partizanima. Kod kuće su ostali majka Zorka, djed Radovan i najmlađi brat Predrag, miljenik cijele kuće pa zbog toga i» nazvan Peđa, dok su Danica i Mara više noći prespavale u komšijskim kućama nego u svojoj. Tako se nekako smatralo da majku, djeda i malog Peđu nitko neće dirati. Desilo se suprotno. Dvadeset šestog februara 1943. upali su četnici u kuću i nasrnuli na majku. Htjeli su je ubiti i jedva ju je uspio spasiti netko između njih. A kad je nisu mogli otrgnuti od Peđe, tada četvorogodišnjeg mališana, poveli su i njega s njom. Tek u Plaškom uspio je netko da otrgne Peđu i preda ga na čuvanje nekom od bliže rodbine, dok je Zorka upućena u internaciju u Italiju. Vojo je dugo žalio majku. Mnogo je noći proveo u razmišljanju kako da zarobi neku talijansku važniju ličnost i ponudi je u zamjenu za majku. Vojo bi to i učinio, ali druge okolnosti nisu dozvoljavale. Majka se povratila iz Italije tek po kapitulaciji i odmah se uključila u organizaciju AFZ-a. Za to vrijeme Peđa je »prelazio« iz porodice u porodicu dobrih ljudi. U međuvremenu umro je i djed Radovan. Svakako da su mu sve ove prilike pomogle da prije dokrajči.

U toku četvrte neprijateljske ofanzive, vremenu kada su četnici vršili najžešće pritiske na narod Plaščanske doline da napusti partizane zbog čega su se i neki dobri borci pokolebali, Vojo je ostao čvrst kao stijena. I više od toga. Na svaki nasrtaj i on je sa svojim vodom odgovarao žešćom borbom. U proljeće 1943, kada je njegov bataljon bio opkoljen od četnika i Talijana u Klipinoj Dragi, Vojo je i u prvom i u

drugom jurišu, baca bombe i smjelo se probija. Uspjelo se. Čak što više otjerali su ih sve do Plaškog. U septembarskim danima 1943. Vojo je komesar čete. Zajedno s komandirom smjelo uvodi četu u Oštarije gdje se nalazilo preko trista domobrana. Priča, koliko je i on doprinio da se najveći broj ovih preda bez borbe, nije lišena mašte. Po mnogima Vojo kao da je učinio sve. A on je samo smjelo vodio smjele.

Od prvog dana formiranja Plaščanske brigade Vojo je u njenom sastavu kao politički komesar čete. Hrabrost i umješnost u vođenju svojih boraca ostali su i ovdje sastavni dio njega. To je i za sve borce ostalo trajan dio svakidašnjice. Sada se nekako više isticalo ono što Voju čini još više čovjekom – starješinski postupci. O tome bi rado pričao svaki njegov borac, ali je ta priča i suviše duga da bi se mogla završiti. Preškrto su te riječi kada se kaže: Vojo je bio jako omiljen među borcima. Koliko bi trebalo navesti primjera da bi te riječi i drugima postale velike, kao što su ostale u srcima njegove čete. Snagom ličnog primjera, neizmjernom ljubavi prema svakom borcu, svakodnevnom brigom za njihove tegobe i podsticanjem njihovih radosti Vojo je plijenio srca boraca do najravnodušnijeg. Te osobine kao da su se srastale s njegovim vitkim stasom, nadasve lijepo i uredno obučenim oficirom, uvijek nasmijanim i srdačnim drugom. I to ga je u uobrazilji i zbilji njegovih boraca činilo gorostasom njih samih. Otuda nije ni čudo što nije bilo zadatka na kojem njegovi borci ne bi sagorjevali, ili radosti i tuge koju ne bi podijelili sa svojim komesarom. Njihovo je povjerenje u njega nedjeljivo i kad ih vodi na juriš, i kad ih izvlači iz opkoljenja, kao i kad ih uz pjesmu vodi u maršu ili uspijeva da im obezbjedi bolji ručak ili ljepši smještaj ili pak posjetu plaščanskih cura. Ljubav boraca prema Voji čak zasjenjuje i njegove lične podvige. Tako će Vojo negdje početkom februara 1944. »izvući se« iz zasjede kod Kukače nedaleko od Tounja, da bi se »prošetao« cestom. Borci su ga zamijetili tek kada se povratio s jednim legionarom, čvrsto ga držeći za okovratnik od šinjela. Tome se borci nisu ni čudili jer tako se nešto uvijek i moglo očekivati od Voje. Ali više se i nije pričalo da je to učinio Vojo – učinila je to Vojina četa. Možda je tada među njegovim borcima bilo i zavisti, ali svakako više radosti. Za taj gest oni su ubrzo počastili sebe i njega. U višednevnim borbama protiv Nijemaca oko Trojvrha pucali su i bacali bombe kao da ih nešto neumoljivo tjera na to. Visovi su u toku dana po nekoliko puta prelazili iz ruke u ruku. Na kraju su i Nijemci morali priznati da su pobijeđeni. Pobijedili su ih volja i htijenje boraca Vojine čete.

Početkom marta 1944. godine njemačko-ustaške snage preduzele su zamašniju ofanzivu na slobodnu teritoriju Plaščanske doline i bliže okoline s namjerom da unište Plaščansku brigadu i narod ovog kraja koji joj je pružao nepodjeljenu podršku. Nastupile su danonoćne, iscrpljujuće borbe. Po dubokom snijegu i jakoj zimi branjen je svaki pedalj. A onda je osvanuo 7. mart. Nijemci i ustaše prodrli su iz pravca Plaškog do Latasovog brda. Druga njihova kolona nadirala je od Tobolića prema Plavča-Dragi. Brigada se našla u teškom položaju. Prijetila je opasnost da je nabace k Blatima i tu opkole i unište. Toj namjeri snažno su se

odupirali svi bataljoni. Prva četa drži položaje nedaleko od lijeve obale Dretulje kod grupe kuća u zaseoku Tuku. Borci su zalegli s obje strane puta i Vojo ih bodri da izdrže jer osiguravaju izvlačenje svog 4. bataljona iz opkoljenja. Istovremeno Vojo ne prestaje da gađa iz automata zaklonjen stablom lipe. Odjednom se Vojo pomjeri, vjerovatno da nešto kaže borcima. U tom momentu najbliži borac ga upozori na opasnost, ali Vojo kao da to nije čuo ili pak nije obratio pažnju. Taj isti borac prvi je i primijetio da mu je, poslije nešto gromkijeg pucnja, pao komesar ispod lipe. Odmah je pritrčao u pomoć. Ubrzo se oko njega našlo još nekoliko boraca. Svi su mu htjeli pomoći. Na brzinu su mu previli glavu, podigli ga iz lokve krvi i izvukli u zaklon. Tu su primijetili da mu nema partizanske kape s koje je svjetlucala petokraka zvijezda sa srpom i čekićem, tim proleterskim simbolom od koga se Vojo nikada nije odvajao. Odvažnim skokom dvojice i kapa je nađena na nekoliko koračaja dalje od lipe. Donijeli su je i stavili pored glave. Sada ga je trebalo izvući i otpremiti u bolnicu. A borba ne prestaje. Kuršumi kao kiša padaju svuda unaokolo. Neki bi željeli da im Vojo nešto kaže – Vojo ne daje znaka. Čuju se samo otkucaji srca. Gnjev boraca raste do usijanja. Spremni su da pođu na juriš, makar i nepovratno. Bol za komesarom Vojom zamračuje razum. Pa ipak našlo ih se prisebnijih. Nisu vršili juriš kako su to neki predlagali. Vještinom gađanja i snagom volje da se suzdrže i izdrže uspjeli su održati položaj, izvući komesara i osigurati povlačenje bataljona. I tek onda nastao je tajac. Plakala je čitava četa. Koliko je to trajalo, tada ni poslije, nitko ne umije opisati. Zna se samo jedno: da su ga suze njegovih boraca pratile dok nije na rukama bolničara izmakao njihovom pogledu, a i dugo, dugo poslije toga.

U partizanskoj bolnici u Zbjegu Vojo je pokazivao znakove života još nešto više od dana i noći. Umro je 8. marta 1944. godine uz žubor Mrežnice na svom izvoru. Porodica Ilije i Zorke Skorupana okrnjena je za najmilijeg sina, brata. Okrnjena je i Plaščanska dolina za jednog gorostasa, a ostala je legenda o Voji održana više od trideset godina. Tko smije da predviđa koliko će trajati.

Milan Šumonja Kraljić

ILIJA OPSENICA

Rođen je 30. juna 1920. godine u Plaškoj Glavi. Pored njega otac Mladen i majka Naka imali su još dvije kćeri. Na oskudnoj zemlji, iako malobrojna porodica, teško da je sklapala kraj s krajem. Zbog toga je njegov otac morao više da radi kod drugih nego kod svoje kuće da bi koliko toliko ublažio neimaštinu. Ta sudbina pratila je i Iliju od ranog djetinjstva. Već poslije završenih 4 razreda osnovne škole pošao je s ocem da radi u šumi, na cestama i željezničkoj pruzi. Iako vrlo mlad i neiskusan, Ilija se brzo navikao na taj posao. Najteže je bilo u tome što posla uvijek nije bilo. Dešavalo se više puta da s ocem provede i po nekoliko dana u traženju posla. A često su se obadvojica morala prihvatiti posla i pod najtežim uslovima ili s niskom zaradom, jer, kako su i sami govorili, bolje išta nego ništa. U takvom razvitku Ilija je dočekao i rat. Mada je imao više teških nego lijepih trenutaka mladosti, Ilija je to gledao jednostavnije. Njega su interesirali prostori. Jako bi se radovao kada bi s ocem išao na kirijašenje. To je za njega značilo nova poznanstva, novi vidici. Posebno ga je radovalo kada bi na više dana otišao s ocem na kirijašenje ili u sječu šume u Gorski kotar. To je bio za njega novi svijet koji ga je jako interesirao.

Već tada je dobivao jasnije predstavke o životu ljudi u različitim sredinama i njihovom ponašanju. Iako je volio svoje selo, ono više za njega nije predstavljalo jedini krug znanja i poznanstava. Godilo mu je da bude omiljen u selu, ali je više nastojao da unese u selo ono što je vidio na strani. Majka ga je kao jedinca sina jako voljela, posebno sestre. Upravo s tim se i sam ponosio. Jedino ga je smetalo kada bi otac na nekom težem poslu pokušavao da ga odmjeni. Kako je bio jakofizički razvijen, to je, suprotno, težio da on zamijeni oca. Fizička snaga, i posebno, lijep glas i sklonost pjesmi kao da su ga nosili k nekim nepoznatim visinama. Upravo omiljenost kod djevojaka i svih onih seljana koji su voljeli čuti lijepu pjesmu, miješali su se s njegovom težnjom da se istakne, da bude zapažen, ali i s naglašenim htijenjem da im pomogne, usluži ih i bude s njima ravnopravan. Zato je kod njega stalna čežnja da se domogne nekog prikladnog muzičkog instrumenta, u čemu nije uspjevao zbog siromaštva. Ostalo mu je jedino da se tu i tamo posluži tamburicom i usnom harmonikom od koje se ni tada ni kasnije nije odvajao.

U danima pometnji izazvanih okupaciono-ustaškim terorom Ilija se nije dao zbuniti. Saznanja, stečena ranije na šumskim i drugim radovima, došla su i ovdje do izražaja. Među prvima je u objašnjavanju opasnosti koje donosi okupator i ustaše. Sklanja se ispred njih i to savjetuje i drugima. U seoskim zbjegovima čuje se i njegova riječ. Iako bi po godinama starosti po tradiciji okoline, morao da šuti ili da bude ućutkan, seljani su ga rado slušali jer je imao prednost dobrog pjevača, jaka čovjeka, vrijedna radnika i poštenog komšije.

Već u prvim začecima organiziranja NOP-a Ilija ne zaostaje. Čak što više prednjači: poslušan je i nastoji da se veže za ljude trezvenijih shvaćanja, borbenijih htijenja i odlučnijih pristalica borbe protiv okupatora. Sve njihove poruke nastoji da prenese na ljude i nudi im svoje usluge. Zbog toga već pri kraju 1941. godine postaje član SKOJ-a i omladinski rukovodilac u selu. Sada su mu i krila više porasla. Nalazi se u •organizaciji koja zna šta hoće, a upravo to se njemu sviđa. U izvršavanju njenih planova prvi je, i u stalnoj je težnji da bude prvi. Ponekad tu i pretjeruje. Preuzima neke poslove koje teško može vremenski svršiti, •a drugi bi ih mogli isto tako uspješno izvršiti.

Rad s omladinom je volio i tu je postizao vrlo lijepe uspjehe, ali se uvijek osjećala izvjesna težnja da se svrsta u redove partizana. A to mu nisu dali. Smatralo se da je potrebniji na tom poslu. Poslije četničkog puča u aprilu 1942. prilike su se izmijenile. Četnici su počeli da vrše nasrtaje, zahvaćajući sve dublje u Plašku Glavu. Tada je rukovodstvo NOP-a našlo za shodno da ispuni Ilijinu želju – da ga svrsta u redove partizana.

Stupanjem u partizane, kod Ilije kao da se ništa nije mijenjalo." Poznati ljudi od ranije, mahom njegovi vršnjaci ili mlađi, veseljaci kao i on, orni za pjesmu, a i da se pokažu tko je bolji borac. No ipak promjene su nastale. Ilija se sve više posvećuje vojničkoj i političkoj izgradnji, a ne zaostaje i u nastojanju da pomogne u tome i drugima. I kod njega se pojavljuje težnja da se nađe u borbi među prvima, čak nešto i naglašenija i vidljivija. Hoće to i kao takav se osjeća sigurnijim. Možda ga to i ne bi istaklo među borcima, jer se u njegovoj sredini teško probijalo među prve, ali to je učinila pjesma. Sa izuzetno gromkim glasom, smislom da vrlo brzo uhvati melodiju, da gotovo u trenutku zapamti novu pjesmu i, kasnije, sklonošću da i sam komponuje nove pjesme ili prepravlja postojeće, učinilo ga je vrlo omiljenom ličnošću čitave Plaščanske doline i svih krajeva kuda se kretao sa svojom jedinicom. Upravo ta dva pravca – lična težnja za izgradnjom i unutrašnja borba da pomogne jedinici da bude najbolja s jedne i zahtjev boračke i starješinske sredine da uživaju u njegovoj pjesmi s druge strane – kao da su se sukobljavala u čitavom njegovom daljem životu, ali i na momente upotpunjavala, da bi na kraju ipak pobijedila njegova težnja – želja da prije svega postane •dobar starješina.

Istakavši se u nekoliko akcija izuzetnom hrabrošću, a već od ranije je uživao ugled čvrsto opredjeljenog omladinca NOP-a, Ilija je jula 1942.

godine primljen u članstvo KPJ. Nekako u isto vrijeme postao je i politički delegat voda u 3. četi 3. bataljona 3. KPO. Na političkom kursu, gdje je skoro upućen, Ilija se predao sav učenju. Povratkom u jedinicu! posvećuje se gotovo isključivo izgradnji boraca, ne skrivajući težnju da mu budu najbolji. Tu osobinu još više je ispoljio kada je augusta 1943. postao zamjenik komesara čete, a posebno kao politički komesar čete od novembra 1943. do pogibije.

Kako u vojničkoj, tako i u političkoj izgradnji čete, Ilija je neumoran. Posebno je vidljiva njegova briga za borce – da li su nahranjeni, obučeni, obuveni, je li čisto oružje itd. I ne samo to. Više od toga zaokupljala ga je briga za raspoloženje boraca. Imao je posebno istančan smisao da uoči tegobe i promjene kod svakog pojedinca, grupe ili čete u cjelini. I odmah je težio k poboljšanju tog stanja. A kada mu to ne bi polazilo za rukom da učini riječima, onda je pribjegavao omiljenom, a nikad neiznevjerenom sredstvu – pjesmi. U nastojanjima da mu jedinica bude najbolja, teško je nabrojiti sve njegove napore. A i svaki njegov borac to drugačije sagledava i prepričava. Ali ipak se gotovo svi slažu kad pričaju o njegovim neprospavanim noćima da bi se pripremio za sutrašnji dan, o njegovom drugarstvu i ponašanju jednako prema mlađima kao i starijima, o tome da gotovo ni jedan ne pamti da je u toku svoga ratnog života tražio ili otišao na odsustvo. Tih i sličnih osobina ostalo je na pretek u sjećanjima njegovih saboraca. U pričanju o Iliji teško se bilo koji od njih odlučuje na vrednovanje posebnih podviga. Pa ipak jedni će naglašavati njegov postupak u nošenju puškomitraljeza. A zaista je znao da uzme od boraca u maršu puškomitraljez i da ga nosi po nekoliko kilometara bez smjene. Njegovi saborci ni malo ne pretjeruju kada kažu da je znao da prenese puškomitraljez preko čitave Kapele – od Kunića do Javornika. A nađe se i tih koji će istaći da je uz to i pjesmu vodio. Drugi će isticati njegovu hrabrost, smjelost, pronicljivost, snalažljivost. Treći će govoriti o njegovom drugarstvu, naročito o brizi za ranjenike pa će tom prilikom dugo prepričavati primjere koliko i gdje ih je izvukao s bojišta. U tim spominjanjima gotovo se nikad ne zaboravlja da se istaknu momenti kada je izvlačio s bojišta Marka Šušnjara i Stevu Grahovca, ranjene u borbi s Talijanima na željezničkoj stanici Lička Jesenica.

Prepričavanje o njemu kao pjevaču i voditelju pjesme, o gromkosti glasa – čiji se eho čuje od Huma do Pištenika – uvijek je povezano s njegovom hrabrošću. Te dvije strane Ilijine ličnosti gotovo se ne mogu razaznati. One se nikad ne razdvajaju. On pjeva u jurišu. Pjeva u maršu. Njegova pjesma bodri borce i plaši neprijatelja. Na momente on postaje nezamjenjiv u vođenju pjesme. Priče o tome nisu lišene ni mašte. Detalju se dodaje mašta i sve zajedno kod nekih postaje ubjedljiva stvarnost. Pri nailasku 1. ličke i 4. kordunaške brigade glas Ilijin zadivio je njihove borce. Komandanti se interesiraju tko je i kakav je, žele da ga vide, traže da prijeđe u njihovu jedinicu – takav je uvijek dobro došao. Mašta ovome dodaje: komandanti brigada daju Plaščanskom odredu za

Iliju Opsenicu vodove, pa čak i čete. Ilija Opsenica u jesen 1942. ide s grupom boraca u Veru. Put ih vodi iznad Vrela Dretulje. Tu se nalazi preko 150 talijanskih vojnika. U inat njima Ilija povede pjesmu. Talijani su iznenađeni jačinom i melodičnošću glasa, kao i drskošću pjevača. Uprli su oči u šumu – žele nešto više da dokuče. Mašta učesnika dodaje: Talijani su se uplašili glasa, mi smo povikali juriš i oni su pobjegli. Maštoviti učesnici reći će da se domobranski bojnik u Oštarijama predao s čitavom bojnom septembra 1943. čim je čuo »tresak« pjesme čete na čelu s Ilijom Opsenicom. A ipak ta je pjesma imala uticaja na predaju – da li od straha ili osjećajnosti teško je razdvojiti. I zaista, vremenom istraživačima postaje teško razdvajati stvarnost od mašte kad se priča o pjesmama koje je pjevao ili vodio Ilija. Ali ostaje činjenica da su one u zapamćenjima učesnika i saboraca još uvijek nezaboravne, kao i to da su se ne malo puta pitali talijanski vojnici i komandanti: »Tko to pjeva, kakav je to glas, kakva je to pjesma«. A tko će ipak izbrojiti one talijanske vojnike koji su zaista bili presretni kada su mogli ponekad da uživaju u slušanju Ilijine pjesme kada bi u blizini njih prolazila njegova četa. A o Plaščanima da se i ne govori.

Pričajući o Iliji, uz obavezno naglašavanje njegovih pjesama, njegovi saborci nikad ne zaboravljaju da istaknu i momente Ilijine lične hrabrosti. Upravo zato što sve vežu za pjesmu teško se može i odrediti gdje je bio veći junak. U javljanju dobrovoljaca za bacanje bombi na bunkere, ili u jurišne grupe, on je među prvima. A .ako to čini veća grupa iz njegove čete, ne smije se nitko usuditi da ga odvrati da pođe s njima. U momentima kad ocijeni da je »gusto«, on uzima od borca puškomitraljez i neumorno gađa. A takvih slučajeva, kao npr. u izvlačenju brigade» iz opkoljenja s Latasovog brda k Strmici, bilo je bezbroj. I o drugim sličnim pojedinačnim ili grupno učinjenim podvizima, mnogo se priča. Sve su one istinite, najvećim dijelom i dokumentirane, ali uvijek s primjesom osjećajnosti i posebne radosti pripovjedača, što mu se ukazala prilika da kaže nešto o Iliji. A tim pričama gotovo i nema kraja. Rijetko će se naći učesnik ili saborac, a i mnogi odrasli iz ratnog doba koji neće spomenuti Ilijin podvig u napadu na Talijane u vlaku kod tunela nedaleko od Latina 1. januara 1943. Pogotovo se ne zaboravlja napad partizana na četnike januara 1943. u Ličkoj Jesenici. Tada su četnici izvršili juriš na partizane u pravcu Saborskog. Sticajem okolnosti partizani su se našli s četnicima oči u oči. Četnici su prepoznali Iliju Opsenicu, Voju Skorupana i još neke. Poimenično su ih zvali da se predaju, obećavajući im oproštaj. Ovi se nisu dugo predomišljali. Bacili su bombe i izvršili juriš na četnike. Nastala je pometnja. Ni očevidac ne bi mogao utvrditi tko je na koju stranu pobjegao. To ni Ilija ni Vojo nisu umjeli kasnije opisati. Ali se znalo i ostalo je u sjećanju ljudi da je ova grupa tada zarobila top i bacač mina i otjerala četnike nepovratno k Javorniku.

U toku rata Ilija je ranjavan dva puta – na Oštarijama u borbi s ogulinskim i na Bugaru u borbi s vaganačkim ustašama. Kod prve rane

izašao je iz bolnice prije vremena i odmah otišao u svoju jedinicu, a s drugom, još nezacijeljenom, otišao je u grob. Poginuo je u jurišu 14. marta 1945. kod Drežnik Grada kao komesar čete 4. bataljona, 3. brigade, 8. divizije. Za njegove borce tada, i kasnije za sve Plaščane – Ilija je poginuo u jurišu s pjesmom na usnama.

Nikola Komadina
Đuro Trbojević

PISMO BALINKI

Draga Balinko

I

Poema o tebi je rođena
U povijesnom Domu ZAVNOH-a
U pitomom gradiću Plaškom
Goranova »JAMA« bila je inspiracija
Režija Bogdana bila je afirmacija
Suze djevojaka koje su recitovale
Mladalačkim žarom veliku poemu
Stvorile su, Balinko, i o tebi poemu.

II

Milenijumi su prošli od mog rođenja
I uvijek sam imala prozor u nebo
Al' desi se nešto jednoga dana
Tamna tmina dvorane posta još tamnija
Zatvori se vidik prema plavom nebu
I njegovom dekoru sjajnim zvijezdama
  Al' moje oči vidješe sve:
Jezivo je bilo posmatrati to
Kako tijela lete kroz tamne dubine
Udarajuć' usput u moje stijene
Al' ih one nisu mogle spriječiti
Da dno moje dosegnu oni
I da se opet zajedno nađu
A to je bila jedina pravda
Koju su mogli dobiti oni
Jezivo je bilo posmatrati to.

III

Oooj, Balinko
Stoljećima dugim građena
Od stijena spektarnih satkana
Mermerima divnim optočena
Sigama kapajućim izvajana
Ooj, Balinko

Pamtiš li dobro, Balinko
Predivno i rano proljeće
Aprilskom bojom začinjeno
Crvenom krvlju poškropljeno
Drugova naših voljenih
Pamtiš li dobro, Balinko

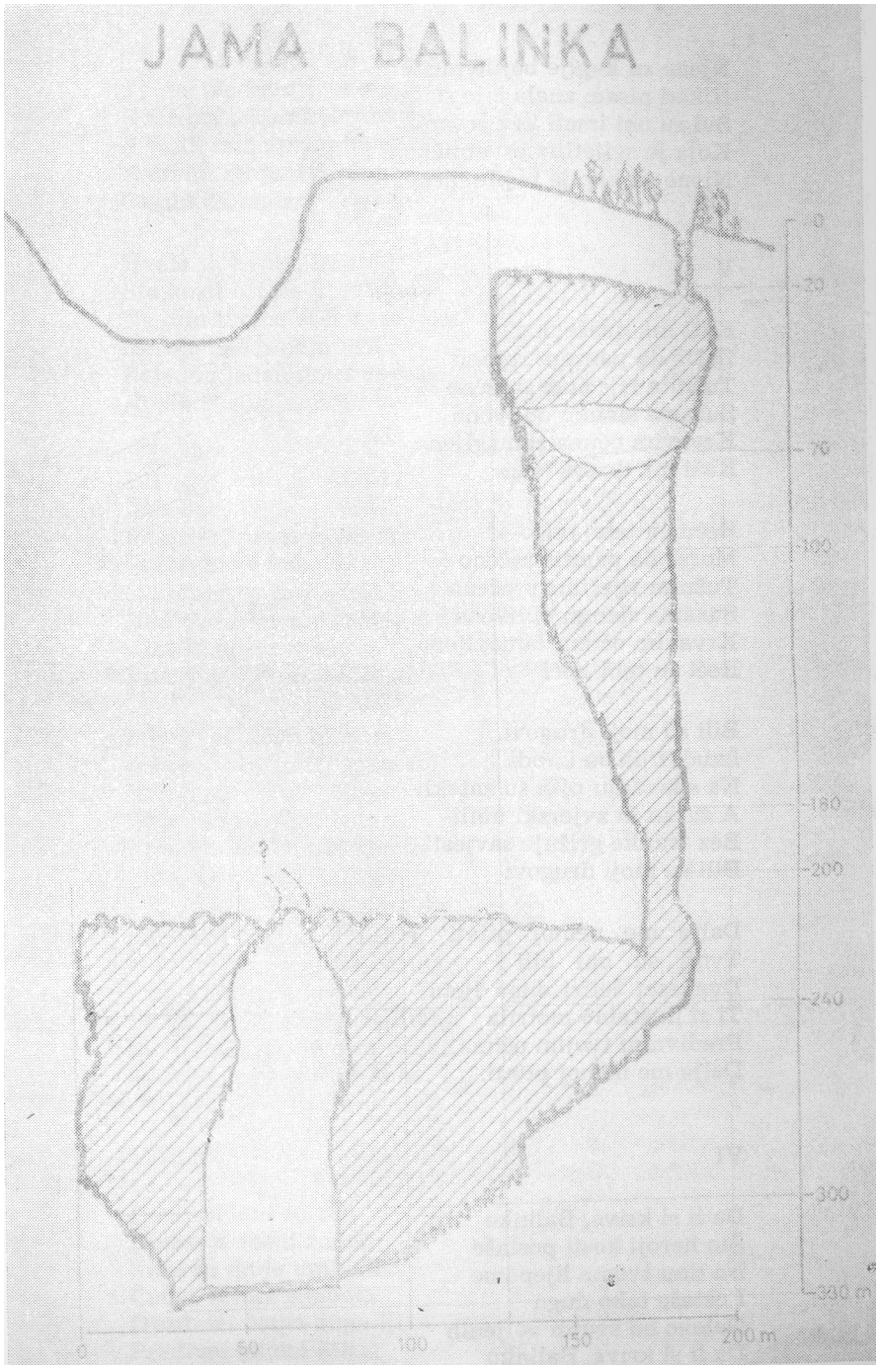
Pamtim li dobro pitaš me
To predivno rano proljeće
Aprilskom bojom začinjeno
Crvenom krvlju poškropljeno
Drugova tvojih voljenih
Pamtim li dobro pitaš me

Dobro ga druže pamtim
Ždrijelo moje preusko
Zelenom mahovinom prekrito
Bukovim drvečem ljubljeno
Bojama ciklama uljepšano
Plavim Ijubičicama voljeno
Dobro ga druže pamtim

I još ga, druže, pamti
Dubina moja beskrajna
I dugo vrijeme padanja
Heroja četiri bačenih
Na dnu mome strunulih
I još ga druže pamti.

IV

Tragovi krvi bili su svuda
Po dubini mojoj razaslani
I moje grotlo upijalo je krv
I usputne stijene primale su krv
I na dnu mome krv se taložila
Tragovi krvi bili su svuda

JAMA BALINKA
0
30
70
100
180
200
240
300
300 m
0
50
100
150
200 m

Njene su kaplje bojile mene
Nikad nisam znala čije su koje
Svi su oni imali krv crvenu
Koja je svijetlila osvetničkom boj
Njene su kaplje bojile mene.

V

Kaži mi, druže, kaži
Zašto da pamtim rečeno
Tužnim riječima sročeno
Suzama slanim obliveno
Krvavim očima zamagljeno
Kaži mi, druže, kaži

Reću ću tebi, reći –
Moraš da pamtiš rečeno
Tužnim riječima sročeno
Suzama slanim obliveno
Krvavim očima zamagljeno
Reći ću tebi, reći

Bili su moji drugovi,
Izdali njih su izrodi,
Na spavanju njih su zatekli
A zatim ih zvjerski ubili
Bez trunke grižnje savjesti
Bili su moji drugovi

Dalje me nemoj pitati
Tvoji su oni bili
Dvadeset četiri duga ljeta
Ti si ih stalno motrila
Predivnim tvojim očima,
Dal'je me nemoj pitati.

VI

Da li si kriva, Balinko
Što heroji kosti postaše
Na dnu tvome lijepome
I ostaše tako dugo
Daleko od svojih voljenih
Da li si kriva, Balinko

Otkud da budem kriva
Što mrtve heroje bacahu
Kroz preusko moje ždrijelo
A ja ih samo primila
U divnu moju dvoranu
Otkud da budem kriva

Hvala ti, hvala, Balinko
Što kosti ostaše kosti
Na dnu tvome sačuvane
Heroja naših najmilijih
Zajedno jedan do drugoga
Hvala ti, hvala, Balinko.

VII

Pitam te, pitam, Balinko
Što su kosti kazale
O herojskoj smrti njihovoj
Na Pišteniku ocu tvome
Koji je tebe stvorio
Pitam te, pitam, Balinko

Mnogo su kosti kazale
0 herojskoj smrti njihovoj
Na planini Maloj Kapeli
Koja je mene stvorila
1 ljepotu mi ovu poklonila
Mnogo su kosti kazale!

Pričaj mi, pričaj, Balinko
O četiri druga nerazdvojna
Koje si duže motrila
Od njihovih dragih roditelja
Zbog mladosti kad su nestali
Pričaj mi, pričaj, Balinko.

VIII

Predivni oni su bili
Dobro je meni znano
Suze su moje umivale
Četiri velika simbola
Dvadeset četiri duga ljeta
Predivni su oni bili

Iz raznih mjesta bili su oni
U tom grobu ležali ovdje
Za istu ideju dali živote
I zato približimo heroje ove
Narodu svome kog su voljeli
Iz raznih mjesta bili su oni

Branko je bio najmlađi,
Mladić je bio divan
S kosom na stranu začešljanom
Vitkog je bio stasa
S očima koje su svijetlile
Plamenom iskrom mladosti
I Brankić je vojsku vodio
Bataljona komesar je bio

Kada se kvasac dizao
Ustanka našeg ranog
Branko je bio najmlađi

Španski borac bio je on
Za špansku republiku prolio krv.
I kapetan te vojske bio je on
A poginuo je, poginuo mučki
Taj isti Robert na svome tlu
Od izdajničke ruke naroda svog,
Odmah iza smotre kod Jakšić mosta
Zakletvu vjernosti, gdje su položili
Mnogi borci odreda kog je vodio.
I našla se šaka besramnih izdajica
Da zakletvu vjernosti pretvore u izdaju
Za pregršt lira koje su dobili
Španski borac bio je on

Kao i Robert bio je on
Borac iste vojske sunčane Španije
Iste staze tamo su prošli
I istu smrt ovdje su našli
Komesar Drago bio je voljen
Komesar Drago bio je cijenjen
Kao i svi koji su pali
Kroz moje ždrijelo u tamne dubine.
Kao i Robert bio je on!

I radnik Stevo pogibe tu
Seljačkog porijekla bio je on
Za ideale klase život je dao
Svjesno i časno ne štedeći sebe
A znao je on kao i svi
Njihova smrt značiće život
Za mnoge one koji će doći
Kao i one koji će ostati
Kad pobjeda svane na livadi slobode
I radnik Stevo pogibe tu.

Iz raznih mjesta bili su oni
U istom grobu ležali su ovdje
Za istu ideju dali su živote
I zato smo približili ove heroje
Narodu svom kog su voljeli
Iz raznih mjesta bili su oni.

IX

Ljubimce moje su odnijeli
Augustovskog jednog dana
A moja njedra ostaše hladna
S tužnim srcem koje stalno pati
Za njihovim dragim kostima.
Ljubimce moje su odnijeli

Više ti neću pričati
Jer srce me onda zaboli
Od tuge moje neutješne.
Zato, druže, ispuni mi
želju moju posljednju
I više ti neću pričati.

Vrati mi moje ljubimce
Koje sam mnogo voljela
Zbog žrtve svjesno date
Slobodi narodu svome,
A njih sam vjerno čuvala
Vrati mi moje ljubimce.

Vrati mi, vrati mi, vrati mi!
ROBERTA
BRANKA
DRAGU
STEVU!

Vrati mi njihove kosti
U dvoranu moju lijepu
Kakve u svijetu nema
I koja je hodnikom spojena
Sa mnogim mojim sestrama
Vrati mi njihove kosti.

X

Dani će tkati tepih života
Spomenik divni ostaće njima.
Biće to mauzolej najljepši na svijetu
Dostupan svima na ovoj planeti
Dani će tkati tepih života.

Mladi će ljudi voljeti mene
Što u srcu svome držim heroje
Koji su časno dali živote
Za slobodu zlatnu koju imamo
Mladi će ljudi voljeti mene.

XI

Saslušajte poruku poeme ove
Sloboda zlatna koju imamo
Stajala je mnogih izgubljenih života
I zato čuvajmo krvlju stečeno
I zato ne dajmo da nam se naruši
Bratstvo i jedinstvo TITOVOG KOVA.

Stanko Delač

ZLOČIN NA JURKOVICA KAPELI

Pri kraju ljeta 10. septembra 1914. u kući Rade Miščevića u Vajinu Vrhu rodilo se muško dijete kome su sretni roditelji dali ime Josif. Ubrzo su ga iz milja nazvali Joso a zatim Josica, jer je u ranom djetinjstvu bio malog rasta. Dječak je na to svoje novo ime navikao. I kasnije, kada je odrastao među svojim vršnjacima i u školi više bio poznat kao Josica.

Osnovnu školu završio je u Vojnovcu. U sva četiri razreda bio je među najboljim đacima. Siromaštvo u porodici natjeralo ga je da odmah po završenoj osnovnoj školi krene trbuhom za kruhom. Uz pomoć rodbine i očevih prijatelja prihvaća ga Milić Dadasović u Josipdolu. Kod njega je za hranu i jedan par odijela od sargije godišnje radio pune dvije godine. Pošto je tada već malo ojačao, prešao je na rad u pilanu »DD Vilhar« u Josipdolu. U prvo vrijeme radi kao »boća« i prenosi strugotinu, slaže i vezuje letve, odnosi lakše okorke i drugo, a kada je ojačao, prihvaća se i težih poslova gdje je bila i nešto bolja zarada.

U to vrijeme Josica postaje zreliji, počinje da shvaća uzroke teškom životu radnika, učestvuje u štrajkovima, ističe se u borbi za radnička prava i bolje nadnice. Zato 1935. biva otpušten s posla, a poslije ga dugo nije našao. Potkraj 1935. zapošljava se na izgradnji željezničke pruge u Gorskom kotaru. Tu je radio mjesec-dva. Kao sezonski radnik morao je čekati proljeće da bi opet počeo raditi. Tu Josica postaje jedan od najomiljenijih radnika. Bio je jako veseo, uvijek nasmijan. Često je pjevušio narodne pjesme. Dobro je svirao na usnoj harmonici i seoskoj tamburici. U društvu svojih vršnjaka bio je jako cijenjen i voljen.

Kada je 1937. godine pošao u Jugoslovensku vojsku, bio je lijepo ispraćen od svojih drugova radnka. Kao hranilac služio je svega devet mjeseci. Nije se odmah vratio kući, već se preko poznanika koje je stekao u vojsci zapošljava na izgradnji pruge u Crnoj Gori. Na ovom poslu ostao je do kraja 1940. godine. Majci je redovno slao po neki dinar od svoje zarade, od čega se ona i izdržavala.

Preko dopisivanja s majkom i nekim poznanicima Josica saznaje da su radovi na pruzi kroz Gorski kotar ponovo otvoreni, pa se opet vraća u svoj rodni kraj i zapošljava na izgradnji pruge Vrbovsko–Črnomelj. Aprilski rat 1941. zatiče ga u rezervi Jugoslavenske vojske. Izbjegao je ropstvo i ponovo došao u rodni kraj.

U pripremi ustanka Josica Miščević se ističe među prvima. Već u augustu 1941. on se povezuje s ustanicima u Toboliću, češće odlazi na vezu k njima, te stvara prva čvršća poznanstva i stiče veliko povjerenje. Po formiranju Tobolićkog partizanskog odreda, Josica se s još nekoliko ustanika iz okoline Vojnovca priključuje njemu.

Kada je formiran Humski partizanski vod, Josica postaje jedan od prvih njegovih desetara. Ali, odlaskom Humskog voda u Plaščansku partizansku četu, Josica ostaje u Tobolićkoj četi s drugovima s kojima je i počeo ustanak do svoje pogibije. Borci ove jedinice su ga jako cijenili što je svakako uticalo da ostane s njima. U toj jedinici početkom 1942. postao je kandidat za člana, a ubrzo zatim primljen je u članstvo KPJ.

Dana 19. jula određen je za vođu patrole, u izviđanje Ličke Jesenice. Pošao je na taj zadatak iz Kunića kao i obično uvijek spreman da izvrši zadatak savjesno. U izvršavanju tog zadatka neko je otkrio četnicima njihov boravak i ovi su ih iznenada napali 21. jula na Jurkovića Kapeli u kući Janka Vlajsavljevića – Garova. U probijanju iz obruča Joso je smrtno pogođen zajedno sa svojim nerazdvojnim drugom Milom Vučetićem iz Tobolića. Četnici su im zatim odsjekli glavu i predali Talijanima.

Joso Trbojević

POSLJEDNJI ZADATAK SKOJEVCA ACE

Bila je prava proljetna noć. Povjetarac je lagano lelujao lišće, trava se neprimjetno povijala dok je svjetlost mjesečine obasjavala Plaščansku dolinu dajući joj veličanstven izgled. Na horizontu su se ocrtavale kuće, a među njima je stršio visoki toranj crkve narušavajući jednolikost ostalih zgrada.

Svuda je vladala tišina. Samo tu i tamo bi se čuo tihi bat koraka talijanskog stražara koji je, šetnjom oko stražarskog mjesta, razbijao dosadu i strah čekajući da mu dođe smjena. Bodljikava žica sa svih strana opasivala je Plaški dajući posadi uplašenog okupatora malo više sigurnosti od nepoželjnih gostiju. Stanovnici tog mjesta spavali su dubokim snom zaboravljajući za trenutak nelagodnu sliku stvarnosti.

Te noći, tiho i nečujno, kretala se omladinska trojka: Aco Skorupan, Ilija Šupica Ico i Milan Komadina. Bilo je to uoči 1. maja 1942. pa je trebalo taj dan obilježiti na što svečaniji i dostojanstveniji način. Ta čast pripala je ovoj odabranoj trojci. Zadatak nije bio nimalo jednostavan. Trebalo je, pored talijanskog stražara, na vaktarnici br. 12. između Plaškog i Latina postaviti crvenu zastavu.

Način izvršenja zadatka bio je unaprijed jasno preciziran. Aco kao najspretniji za veranje, koju je vještinu davno prije ove akcije dokazao među svojim vršnjacima, određen je da se popne na vaktarnicu i da na njoj izvjesi crvenu zastavu.

Sve je teklo prema utvrđenoj zamisli. Aco se akrobatskom vještinom za tren oka popeo na vaktarnicu. Iz smotuljka je izvadio crvenu zastavu i pričvrstio je na samom vrhu krova. I dok je blagi povjetarac kao neočekivani saveznik zalepršao tu crvenu simboliku u blagim talasima, koji su sustizali jedan drugi, Acino srce je bilo ispunjeno nekim posebnim zadovoljstvom, gordošću i ponosom. Nadasve ga je radovalo što je tako brzo i uspješno izvršio najteži dio zadatka. Ostao bi Aco duže kraj te drage zastave da je izbliza promatra kako se prkosno povija da opasnost nije vrebala sa svih strana. I dok su te hitre i spretne noge i ruke dječaka Ace dobovale i klizile približavajući se spasonosnom podnožju, odjednom je muklu tišinu tog veličanstvenog momenta prekinulo orgijanje smrtonosnog čelika. Na Acu punog životnog optimizma i radosti, i njegova dva nerazdvojna druga, sručio se rafal talijanskog mitraljeza. Čuo se prigušen jauk. Ruke i noge su otkazale i to mlado tijelo palo je sklupčano na vlažnu proljetnu zemlju bojeći se vrelom crvenom krvlju. Tog trenutka crvena boja, nažalost, dobila je dvostruku simboliku. Obilježavala je vrh i podnožje vaktarnice. Dok se crvena zastava u talasima povijala, kao da je htjela da skrene smrtonosne rafale na sebe, dotle se u podnožju vaktarnice gasio jedan mladi, tek otpočeti život ...

Istovremeno, kad je Aco smrtonosno pogođen, ranjen je i Milan Komadina u nogu. Ico, koji je ostao jedini pošteđen, pomogao je Milanu da se izvuče s brisanog prostora u obližnju uvalu seoskog puta. Uskoro je pristigla partizanska jedinica, koja se pod zaštitom vatre, probila do nepomičnog Acina tijela. Hrabri plaščanski partizani su htjeli da ispune svoj dug prema miljeniku Gajine čete ne dozvoljavajući okupatoru da se naslađuje nad tijelom sedamnaestogodišnjeg skojevca. Nije ih omela kiša sa kuršumima koja je neštedimice obasipala svaki djelić prostora oko vaktarnice. Za čas se Acino tijelo našlo u njihovim rukama. Ulažući nadljudske napore, kada sekunde predstavljaju vječnost, konačno su uspjeli da ga izvuku do uvale puta, prvog zaklona gdje su se koliko-toliko osjećali bezbijedno. Dvojica partizana se nadvila nad svojim drugom Acom. Osluškivali su da li daje još znakove života. Nažalost tih znakova nije bilo. Samo je osmijeh na njegovom licu bio posljednji nijemi svjedok osjećaja koji ga je obuzimao prije tragičnog trenutka. Milan, iako ranjen u nogu iz koje je šikljala krv, nije se žalio niti tražio pomoć. Nije Milana boljela njegova rana. Na nju, tako reći nije ni mislio. Njega je boljela Acina smrt, ta okrutna i neumitna stvarnost. Do maločas veličanstveni podvig pretvorio se u tugu. Nestalo je tog nestašnog, ali i vedrog i prkosnog mladića ponosa Plaščanske omladine. Nestalo je dečka mnogim Plaščanima poznatog samo kao Francuz.

A Aco je samo silom prilika bio Francuz. Rođen je 23. septembra 1925. godine u Reimsu u Francuskoj od oca Mihajla i majke Amalije rođene Melih. Zapravo njegov je otac još od djetinjstva postao proleter i pravi internacionalista. Radio je zidarske poslove po svim zemljama Austro-Ugarske carevine, pa se na tom poslu i oženio u Čehoslovačkoj sa Čehinjom koja mu je izrodila petoro djece, gotovo nijedno u istom

mjestu. Prvo mu je rođeno u Plaškom, a ostalih četvoro u Francuskoj gdje je 1923. g. otišao trbuhom za kruhom. Ta su mu djeca i započela školovanje u Francuskoj, gdje je Aco, pravo ime Aleksa, i završio tri razreda osnovne škole. S nešto ušteđevine otac mu Mihajlo preselio je porodicu 1936. u Plaški, na domak svog rodnog Lapta. Mihajlo je računao da će ovdje lakše da iškoluje svoju djecu i obezbjedi im bolju koru kruha. Međutim, tek ovdje su nastale zavrzlame. Najprije s popovima, a zatim i s tadašnjim vlastima. Ništa se nije moglo riješiti dok se djeca ne krste u pravoslavnoj crkvi. Tako je čiča Mihajlo sada morao da krsti četvoro svoje djece već odrasle i uvede ih u crkvenu knjigu, tada jedinu garanciju da mogu biti i građani ove zemlje. A kako je sve to starom proleteru internacionalisti bilo smiješno i prigovarao vlastima, to ni poslije krštenja djece nije mogao dobiti zaposlenje. Neko se vrijeme zlopatio po Plaškom dok nije utrošio ono malo ušteđevine što je donio iz Francuske pa je onda krenuo ponovo trbuhom za kruhom. U lutanju po Bosni uspio je da dobije zaposlenje na gradnji unske pruge i smjestio se u Kulen-Vakufu. Iako je tamo dobro prolazio, jer je bio dobar poznavaoc francuskog jezika, teškoće u izdržavanju porodice jedva su se prebrođavale. U Plaškom je morao da ostavi Aleksu i Mariju radi pohađanja građanske škole. Upravo i pri školovanju ove dvoje djece bilo je poteškoća. U ocjeni učitelja da ne vladaju dobro materinjim jezikom, Aco je morao da se vrati u niže razrede, tako da je u toku svog školovanja izgubio dvije godine. Upravo rat ga je zatekao u trećem razredu građanske škole u Plaškom.

Pohađajući školu u Plaškom Aco se vrlo brzo uklopio u život Plaščanske omladine, među kojima je stekao mnoge prijatelje. Odgoje« od oca i majke u internacionalističkom duhu, Aco se već u građanskoj školi svrstava u red napredne revolucionarne omladine i pokazuje veliki interes za borbu radničke klase. Već u prvim danima rata doživljava niz nezgoda koji su ga još više opredjeljivali na stranu radničke klase. U tim prvim danima rata majka mu Amalija probija se iz Kulen-Vakufa do Plaškog i odvodi njega i sestru mu Mariju u Kulen-Vakuf — da porodica bude u tim danima velike opasnosti na okupu. Ali ne za dugo. U Kulen-Vakufu nastupili su strava i užas. Otac je otpušten iz službe i svaki dan je iščekivao hapšenje. Trebalo se spašavati. Kuda? Kamo? Odlučili su se na bjekstvo u Gračac. Računali su da se zaposli tamo ili pak otuda lakše se domogne svoga Plaškog. Ali planovi se uvijek ne ispunjavaju po želji. Čim su stigli u Gračac, oca su uhapsile ustaše, a porodica je stavljena pod pasku. Trebalo je mnogo dovijanja hrabre Amalije pa da uz pomoć znanja francuskog jezika iščupa muža iz zatvora i porodicu prebaci u Plaški. A ni ovdje nisu naišli na bolje. Svakoga časa iščekivali su na hapšenje oca, a ni Aci nije bilo sigurno stanovanje. Ipak su uspjeli. Očuvali su glave u vrijeme najvećih ustaških vršljanja. Čvrstina volje da opstane, nadžive, prežive — pobijedila je. Talijani preuzimaju vlast. Sada kao da nastaje olakšanje. Otac Mihajlo kao dobar poznavalac više jezika među kojim i talijanskog, često je pozivan kod talijanske komande da im posluži kao tumač. Šta da se radi? Kruha

treba porodici, ali Talijani su okupatori. Kao okupatore mrzi ih cijela porodica. Ona se odlučuje na borbu. Aco i starija mu sestra Anka već su je započeli na svoj način. Uključili su se u NOP. Žive u Plaškom i izvršavaju postavljene zadatke. Na usluzi im je i majka, a pridružuje se i 13-godišnja sestra Marija. A kuda je mogao stari internacionalista Mihajlo nego sa svojom djecom. Odlučio se da pomogne Talijanima kao tumač, ali da to koristi prije svega za obavještavanje rukovodstva NOP-a o talijanskim namjerama, kao i da pomogne svome narodu kao prevodilac kod Talijana. Taj posao mu ide od ruke i Aco u njemu ima prvi izvor obavještenja.

Ali Aco ne prenosi samo obavještenja. On je svestran. Izvršava sve zadatke koji mu se postave, a i sam izmišlja neke za koja smatra da služe borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika. Neumoran je u »krađi« oružja i municije. Prikuplja lijekove i sanitetski materijal i otprema u partizane. Rastura letke i piše parole. Jedan je od rijetko smjelih među smjelim plaščanskim omladincima. Kao takav već u decembru 1941. godine postao je član SKOJ-a. Sada su i zadaci veći, ali Aco ih lakše savladava jer je u organizaciji koja zna šta hoće, šta treba i kako treba raditi. Djelujući kao ilegalac, Acu su ipak zapažali Talijani. Poslije odlaska sestre Anke u partizane sumnja kod Talijana je povećana. Otac ih je teško razuvjeravao da je otišla kod rodbine da se lakše prehrani. Sumnje su ipak rasle i Aco je morao napustiti svoj ilegalni rad i prijeći u partizane. Kao da je slučaj htio Talijani su ipak doznali da se Anka i Aco nalaze u partizanima. Zapravo u prvoj polovini aprila 1942. godine zarobljeni talijanski oficiri, koje su partizani pustili, slučajno su prepoznali Anku među partizanskim borcima i o tome odmah izvijestili svoju komandu u Plaškom. Mihajlo i Amalija odmah su uhapšeni i prebačeni u Italiju, dok su Marija i dvoje mlađe braće izbačeni iz svog stana na ulicu, prepušteni na milost građana Plaškog. Sve je to Acu teško pogađalo, ali istovremeno i ulijevalo snagu da izdrži i pobijedi.

U tom svom nastojanju doživio je i radosne trenutke kada je čuo da se Komanda Plaščanske partizanske čete čiji je i on pripadnik postarala da mu obezbijedi normalniji život sestri i dvojici mlađe braće. A mada je to bilo teško, to su organizacije omladine i AFŽ-a radile s puno ponosa odužujući se uslugama koje je NOP-u činila porodica Mihajla Skorupana. A Aco je bio i na to ponosan. U tom zanosu izgarao je i izgorio.

Vijest o njegovoj smrti duboko me je potresla. Bili smo dobri drugovi i članovi iste skojevske organizacije. Umjesto da ga zagrlim i čestitam na podvigu, ostalo mi je da prebirem po uspomenama na tog divnog dječaka iz proteklih dana koje smo zajedno proživjeli.

Stanko Delač

VREBALI SU USTAŠKOG MITRALJESCA NA CRKVENOM TORNJU

Stevan Vukelić Tele rodio se 19. marta 1921. godine u Latinu od oca Dragana i majke Mike. Kao prvjenac ubrzo je postao maza svih ukućana. Tek što je napunio tri godine otac se morao odvojiti od njega. Trojica braće na jednom posjedu nisu mogli opstati, pa je Dragan podigao »šifkartu« i otišao u SAD kao i mnogi Ličani, a Stevan je ostao da raste uz majku, nešto mlađeg brata i strica Milu i njegovu mnogobrojniju i stariju djecu.

Kako je Stevan po uzrastu bio nešto bliži meni, to sam rastao uz njega kao »starijeg brata«. Postali smo bliski u djetinjstvu pa smo i kasnije kao dječaci ostali nerazdvojni.

Rano djetinjstvo kao i godine pohađanja osnovne škole najviše je proveo sa mnom, mlađim bratom Milom i još dvojicom-trojicom dječaka iz sela. S nama se najčešće igrao »grunja«, obično kada smo čuvali ovce. U igri i školi kao i kasnije mi smo ga slušali kao starijeg, mada on nije bio nametljiv. Kao đak osnovne škole bio je više nego srednji. Nešto više mu je zadavao muke vjeronauk. Nekako mu se nije išlo nedjeljom u crkvu, pa ga je zapazio i sveštenik Ignjatije, izveo ga pred razred, naredio mu da skine gaće i, polegnutog preko klupe, izudarao ga vrbovom šibom po turu. Što od bola, što od stida, Stevan se uspio izmigoljiti i pobjeći iz učionice. Od tada još manje je volio vjeronauk, a od popova je bježao čim bi ih ugledao.

Po završetku osnovne škole Stevan je ostao kod strica Mile. Najčešće je čuvao stoku. Ubrzo mu se i majka teško razboljela, pa je najviše morao da ostane uz nju u želji da joj pomogne. Strica Milu je shvaćao i poštivao kao svoga oca. Radeći sve poslove koje su tada morali da rade mladići njegovog uzrasta, Stevan je nalazio vremena i načina da se ponekad poigra sa svojim vršnjacima. Najčešće je to bilo »svinjkanje«, »krkače«, bacanje kamena s ramena, skakanje uvis i daljinu, penjanje uz drvo pomoću pavetine i si. U svim takvim igrama Stevan je bio među prvima. A bilo je i drugih osobina po kojima se Stevan razlikovao od mnogih nas dječaka. Gotovo je sve svoje igračke izrađivao sam – od praćke, pištaljke i trube od kore drveta do izrade sanki, kolica, pušaka od starih vodovodnih cijevi i na kraju tamburica. A izrađivao je i dosta korisnih predmeta za potrebe domaćinstva kao na primjer pletena bičišta, specijalne košare i sepete raznih veličina itd.

Mnogi od nas željeli smo da to isto uradimo, ali to nikada nismo uspijevali ni približno uraditi kao on. Još kao dječak zavolio je muziku. U poodraslim godinama naučio je svirati na usnoj harmonici i tamburici. Umio je i da pjeva, ponekad i vrlo lijepo, pogotovo kada bi se našao u prelu kod cura. Uvijek je žudio da nabavi neki muzički instrumenat, ali novaca za to nije imao. Duro Tepavac Lala, uočivši tu želju, poklonio mu je neku staru harmoniku i poučio ga svirati u tamburicu. Uz pomoć istog Đure izradio je prvu tamburicu od trešnjevog drveta, a kasnije ih je napravio više od javora, od kojih su neke preživjele i rat.

Godinu ili dvije pred rat Stevan odlazi u Bačku kod strica Jose, zadržavajući se po mjesec ili dva u vrijeme proljetne sjetve i berbe kukuruza. Tamo je Stevan imao i nešto zemlje što mu je otac kupio od ušteđevine u SAD, a stric je privremeno obrađivao. Stevan se tamo brzo upoznaje s omladinom toga kraja i nešto više doznaje o omladinskom demokratskom pokretu. Kada se vratio otuda, pričao mi je o mnogim događajima, posebno o životu mladih na vojvođanskom selu. Tada on već ozbiljnije razmišlja o svom životnom putu, društvenim odnosima na selu i položaju seljaka u društvu. Uspoređujući položaj seljaka u Bačkoj s onim u našem kraju zaključivao je da je ipak bolje u Bačkoj, ali nije htio da napusti bolesnu majku koja zbog klime nije smjela poći u Vojvodinu.

Mnoga kretanja u društvu Stevanu su pomogla[1] da na svijet gleda iz klasnog ugla. Tu temu je često i među nama mlađima pokretao, pogotovo kada smo raspravljali o našim životnim putovima i dolazili u dilemu šta dalje raditi. Prilikom takvih razgovora pridružio bi nam se i Dušan Kosanović Mudrak, naročito u periodu ljetnih raspusta. On je mnoga pitanja daleko šire sagledavao, naročito probleme radničke klase pa ga je Stevan, a i mi ostali, rado slušao.

Kolebanja kuda poći, i dalje su postojala. Stevan se teško odvajao od bolesne majke, rodnog kraja i svojih vršnjaka. A Bačka je više obećavala. Dilemu da li ostati sa stricom i majkom ili poći u Bačku i tamo zasnovati porodicu presjekao je rat.

Ulazak talijanskih trupa u Plaški pratili smo sa Klašnice. A samo nekoliko dana prije posmatrali smo vojnike Jugoslavenske vojske kako ulažu posljednje napore u izradi utvrđenja, u koje su se sada već uselili slijepi miševi. Stevan je bio tmuran. Odjednom promrsi kroz zube, više za -sebe: »Da mi je sada jedan teški mitraljez, uh, što bih kosio ove žabare...« Neko od prisutnih je to čuo pa dobaci: »Šta ti znaš od mitraljeza kada ni vojsku nisi služio. A da ga i imaš, šta bi ovoj sili uradio!« Iako se Stevan rijetko ljutio, ovog puta nije izdržao. Odgovorio je srdito: »Pa zašto su napravili ova utvrđenja, majku im njihovu ... sada zvrlje prazna, a ovi žabari mirno prolaze i mi im salutiramo. Gdje je ta naša vojska što ih ne tuče!«

Poslije ovoga događaja Stevan je sve više mrzio okupatora. U rađanju prvih zbjegova pokrenuo je izradu skloništa za nas nekoliko

omladinaca. Izgradili smo barakicu od granja i bujadi, odmah iza Tukova. Unijeli smo u nju i pokrivače pa nam je to bilo prenoćište čitavog ljeta godine 1941. Od čobana iz Tobolića čuli smo o pojavi nekih gerilaca. To smo rekli i Dušanu Kosanoviću Mudraku i ovaj nas je savjetovao da 0 tome ništa ne pričamo. Poslije toga Stevan nije dolazio nekoliko večeri na spavanje u naše sklonište. Kada se vratio, rekao nam je da je bio kod tetke u Vojnovcu. Pričao nam je o novim vijestima. Da su se pojavili neki gerilci, za Stevana više nije bila tajna.

Tridesetog augusta Stevan se pojavio s puškom. Tada je napustio naše sklonište i postao vojnik revolucije. Poslije ćemo ga češće vidjeti u društvu Mile Miščevića, Ranka Vezmara, Pere Pešuta i Dane Medakovića. Dolazili su iz Tobolića kao partizani na naš teren i zajedno s Dušanom Kosanovićem Mudrakom radili na osnivanju organizacija NOP-a u Plaščanskoj dolini. Stevan najviše radi s omladincima, tumači im ciljeve NOP-a, organizira seoske straže, razobličava neprijateljsku propagandu i okomljuje se na švercere među kojima je bilo i talijanskih špijuna.

Polovinom novembra pošao sam s njim u Sekuliće. To je bio i moj prvi susret s partizanima. Tada sam dobio i prvi zadatak od Gaje Bunjevca da uspostavim vezu s partizanima u Veri, što je upravo Stevan predložio. Izvršio sam taj zadatak i već drugo veče k mojoj kući došao je po »rodbinskoj« liniji Stevo Šupica Število i našao se sa Stevanom Vukelićem, Rankom Vezmarom, Milom Miščevićem i Danom Medakovićem. Za jedan momenat Stevan se sa Stevom Šupicom udaljio napolje i – veza je bila uspostavljena.

Nekoliko dana kasnije Stevan je ponovo došao u naše selo zajedno» s Dušanom Kosanovićem Mudrakom. Tada mi je govorio o značenju pozdrava »Smrt fašizmu – Sloboda narodu«, crvenoj zvijezdi petokraki 1 kapi trorogi. Prateći ga te večeri negdje do blizu Sekulića, Stevan mi je pričao mnogo toga o »narodnoj vojsci u kojoj se bore i pošteni Hrvati...« i si. a kada mi na neko od mojih pitanja nije umio razložnije odgovoriti, rekao mi je da o svemu tome još pripitam Dušana Kosanovića Mudraka ili da dođem kod njih u Sekuliće pa će mi sve biti jasno. Uporedo s rastom humskog partizanskog voda rastao je i Stevan Vukelić. Učestvovao je gotovo u svim akcijama koje je ova jedinica izvodila i kalio se u njima. Posebno se istakao u napadu na željezničku stražaru u Latinu i u odbrani logora nedaleko Sekulića, kada su ga napali Talijani 6. januara 1942. godine.

Nekoliko dana pred dabarsku akciju sastao sam se sa Stevanom u Liscu. Bio je raspoložen kao i obično. Molio sam ga da poradi kod Gaje da i ja ostanem u vodu. Rekao mi je da ja imam svoj zadatak, pa neka ga izvršavam, dodavši: »Eno ti Dušana pa s njim dovršavaj onaj logor što ste počeli. Kad dobijemo više pušaka, stići ćeš i ti i moj Mile...« To je bilo i posljednje viđenje moje i brata mu Mile s njim. Ubrzo sam saznao da je poginuo pa mi je bilo jako teško. Bio sam zapao i u depresiju, pa mi je Dušan Kosanović Mudrak, osjetivši to, pomogao da se izvučem.

Mada sam pokušavao da tugu za Stevanom ugušim, ili bar prigušim, nisam u tome nikad u potpunosti uspjevao. Dugo vremena mučilo me je pitanje detalja njegove pogibije. U početku sam znao samo toliko da je pogođen od puščanog metka u čelo. Tek poslije 29 godina od pogibije uspio sam da saznam nešto više kako se to desilo. Povodom godišnjice ustanka došli smo nas nekoliko njegovih saboraca na zapoljsko groblje u Dabru da položimo cvijeće na zajednički grob — njegov i drugova koji su zajedno s njim pali. Tada sam u razgovoru sa Stevom Bunčićem, Mićom Pešutom, Mićom Šumonjom Kraljićem i još nekim drugovima koji su preživjeli tu akciju uspio da donekle rekonstruiram napad 1. voda 3. plaščanske partizanske čete na Dabar i momente pogibije Mile Pešuta Topoline i Stevana Vukelića.

Stevan je sa jednim borcem iz Otočačkog bataljona išao ispred 1. voda za nekoliko kuća u ulozi izviđača. Kada su došli ispred crkve, neprijatelj ih je primijetio i otvorio na njih puškomitralješku vatru sa crkvenog tornja. Obadvojica su se odmah sklonili pozadi kuće Miloša i Milke Pavlović. Zatim su izabrali za zaklon stog sijena i otuda »vrebali« neprijateljskog puškomitraljesca na tornju. Imali su namjeru da ga unište i tako omoguće vodu da podiđe zidinama crkve i uništi neprijatelja koji se branio iz ovog utvrđenja. Ali i neprijateljski osmatrač osjetio je to. I on je »vrebao« momenat da njih uništi. Tako je nastalo obostrano vrebanje i napucavanje. Neprijatelj je bio u nešto boljem položaju. Imao je dobar zaklon i još bolji pregled. Odjednom Stevan se nešto više pomjerio iz svog zaklona, možda i neoprezno. To je primjetio neprijateljski strijelac i opalio. Pogodak je bio u sredinu čela. Stevan se odmah srušio mrtav. To se desilo 2. februara 1942. godine.

Tri dana kasnije sahranjen je u zapoljskom groblju zajedno sa još sedmoricom palih drugova tih dana u Dabru. Poslije oslobođenja, po povratku oca mu iz SAD, on i brat mu Mile prenijeli su Stevanove kosti i sahranili u seosko groblje kraj zaseoka Mudraka.

Prilikom pomenute posjete Dabru razgovarali smo i s nekim mještanima — učesnicima ovoga događaja. Između ostalih tada su nam Milka Pavlović i njene susjede pričale da ljepšeg partizana od Stevana prije ni kasnije nisu vidjele. »Tu ljepotu ljudsku, mladalaštvo, stas i viteštvo smo — kažu one — kasnije upoređivale kada bi god vidjele lijepog dečka, partizana ili nekog drugog, svejedno, s onim partizanom što je poginuo u našoj kući kada se Dabar napado ...«

Milan Pešut

MLADI KOMESAR PERO VUKELIĆ

Pero je rođen 25. maja 1925. godine u siromašnoj porodici Sime Vukelića. Osnovnu i građansku školu završio je u svom rodnom mjestu — Plaškom.

Kapitulacija Kraljevine zatekla ga je u đačkoj klupi kada je trebao da maturira četvrti razred. Djetinjstvo, koje je bilo u punom zamahu i sva maštanja što obično obuzimaju maturante u njihovim opredjeljenjima za životni poziv, iznenada je i surovo prekinuo rat.

Već u jesen 1941. godine postao je među prvim član skojevskog aktiva u okupiranom Plaškom. Njegov rad u skojevskoj organizaciji posebno je značajan pošto je gotovo pune dvije godine ilegalno radio u talijansko-ustaško-četničkom garnizonu i ostao neuhvatljiv za mnoge obavještajce koji su pošto-poto htjeli da razbiju ovu organizaciju.

Pero nikada nije izbjegavao zadatke. Šta više, uvijek je bio spreman da primi one najriskantnije.

Pored mnogobrojnih akcija što ih je zajedno s ostalim skojevcima izvodio u Plaškom karakteristična je ova koja plastično prikazuje lik neustrašivog omladinca Pere Vukelića. Bilo je to krajem aprila 1942. godine. Na njegovu inicijativu, kao sekretara skojevskog aktiva, organizirana je akcija krađe naoružanja u kući gdje je nekad stanovao pop Đukić. Tu akciju je pomno pripremao i za njeno izvršenje angažirao i skojevca Boru. Zajednički su se kroz prozor uvukli u kuću kada nikoga nije bilo unutra i ukrali dva pištolja i jedno oficirsko sedlo.

Slijedećeg dana, pošto je Boro već bio kompromitiran, dobio je zadatak od skojevske organizacije da ode u partizane. Zajednički su organizirali prenošenje pištolja i sedla na slobodnu teritoriju. Kasnije je na tom istom sedlu jahao poznati komandant plaščanskih partizana Gajo Bunjevac.

Uslovi za rad skojevske organizacije u Plaškom bil su sve teži, ali zahvaljujući inicijativi i urođenoj njegovoj inteligenciji, on je uvijek uspjevao da je sadržajno obogati. Kao rezultat tog rada plaščanski partizani su stalno i na vrijeme bili obavještavani o svim promjenama u neprijateljskom garnizonu. Skojevsku organizaciju je stalno, ali oprezno proširivao s novim članovima. U to vrijeme je primljena i prva drugarica u skojevsku organizaciju mjesta Plaški Marija Skorupan.

Međutim ni Pero nije mogao dugo ostati na ilegalnom poslu. U rano proljeće 1943. godine doveden je u veliko iskušenje. Kako je imao 18 godina, to su ga domaće izdajice pokušale mobilizirati u četnike. Ali Pero, ubjeđeni komunista, nije mogao dozvoliti sebi da bude u četničkim redovima mada je kao iskusni ilegalac i to mogao iskoristiti za obavještavanje partizana. Ipak koristi priliku koja mu se ukazala, prima pušku, krade još jednu i zajedno s omladincem Milutinom Trivalićem prelazi na slobodnu teritoriju. Put ga vodi preko Pogrmilovića u Lisac gdje se priključuje u partizansku jedinicu Plaščanskog bataljona.

Sada nailazi nova stranica u borbenom putu prekaljenog ilegalca Pere Vukelića. Teški ilegalni rad zamijenjen je puškom u ruci. To je najradosniji trenutak u njegovom životu. Umjesto lica mrskih okupatora i domaćih izdajnika sada su Peru okruživala toliko draga lica plaščanskih partizana.

Ubrzo Pero postaje skojevski rukovodilac 3. bataljona kordunaškog odreda u kojem ostaje do oslobođenja Plaškog 4. aprila 1943. godine. Nešto kasnije postaje komesar čete u istom bataljonu.

U oktobru 1943. godine Pero se zajedno sa svojom četom nalazio u selu Izačiću, nedaleko od Bihaća. Iznenada je Perina jedinica bila napadnuta od nadmoćnijih njemačkih snaga. Pero se u to vrijeme nalazio kraj jedne kuće zajedno s još jednim borcem. Otpočeo je uraganski napad Nijemaca. Pružajući otpor i istovremeno se povlačeći k sigurnijem položaju, Pero je zahvaćen mitraljeskim rafalom. Teško ranjen stropoštao se na zemlju onesviješten. Kako borci nisu mogli da ga izvuku, to su Nijemci uspjeli da zarobe nepomično tijelo koje jedva da je davalo znake života. Vidjevši da se radi o partizanskom rukovodiocu, prenijeli su ga u bihaćku bolnicu u kojoj je liječen nekoliko dana. Međutim, kako je bila potrebna i kirurška intervencija, to je prebačen u Zagreb odakle je nakon liječenja od mjesec dana, s još nepotpuno zaliječenim ranama, prebačen u sabirni logor. Odavde je trebao biti transportiran u koncentracioni logor u Njemačku.

Još u vrijeme liječenja u bolnici i kasnije u logoru Pero se uspio povezati s ilegalnom zagrebačkom partijskom organizacijom. Uz njenu pomoć njemu su doturene makaze za sječenje bodljikave žive. Već naredne noći Pero se krišom izvukao iz dobro čuvane barake, polako se privukao bodljikavoj žici koja je sa svih strana opasivala logor. Ubrzo je s nekoliko zahvata makazama napravio prolaz, provukao se kroz otvor i pobjegao iz logora.

Kao oprobani ilegalac vješto je izbjegao sve zamke. Ni rijeka Sava, koja mu se ispriječila kao posljednja prepreka, nije mogla spriječiti pobjedonosni put ka slobodnoj teritoriji. Preplivao ju je, ulažući posljednje napore. Konačno se našao van domašaja neprijatelja. Samo bezbrojne sijalice, koje su u daljini svjetlucale, podsjećale su Peru na vučju jazbinu iz koje je jedva pobjegao. Osjećaj toliko drage slobode ponovo je obuzeo Peru pa mu se daljnji put prema jedinici učinio gotovo bezbrižnim. Poslije pješačenja od nekoliko dana pronašao je svoju četu na sektoru Plitvičkih jezera.

Perin dolazak u svoju jedinicu pretvorio se u malo slavlje. Borci su bili ubijeđeni da je njihov mladi komesar ostavio svoj život prilazima Bihaća. Utoliko je ponovni susret s njim značio veliki trenutak u borbenom putu njegove jedinice. On je svojom neustrašivošću stekao neograničeno povjerenje kod svojih boraca i oni su sada još više nego ranije bili spremni da izvrše svaki zadatak koji bi pred njih postavio. Snaga ličnog primjera, koja je tako obilato krasila komesara Peru, neodoljivo je vukla borce njegove čete. I tako poslije povratka među svoje borce pa do kraja rata, Pero je bezbroj puta neustrašivo i, njemu svojstveno, smjelo vodio svoje borce iz pobjede u pobjedu.

Poslije rata obavlja niz odgovornih dužnosti u Jugoslavenskoj narodnoj armiji: komesar je inžinjerijskog bataljona na obalnom području Jadranskog mora, komesar čete u Artiljerijskoj oficirskoj školi u Zagrebu, načelnik vojnog odsjeka u Slunju.

Hrabri partizanski komesar nije mirovao ni poslije rata. Posebnu pažnju je posvetio svom ideološko-političkom i vojno-stručnom usavršavanju. 1950. godine završava Vojno-političku školu u Beogradu, a 1951. godine dolazi u Sarajevo na viši tečaj Pješadijske oficirske škole. Međutim, posljedice ranjavanja iz rata nisu dozvolile da Pero završi ovu školu. Morao ju je napustiti radi liječenja.

Ponovno je Pero pacijent zagrebačke bolnice. Bolest u talasima napada njegovo iznureno tijelo i svi napori liječnika da ga spase ostaju uzaludni. 25. maja 1953. godine gasi se život majora JNA Pere Vukelića. Kakve tužne podudarnosti? Pero umire tačno na svoj rođendan. Umjesto poklona, koje bi obično primao na taj dan od svoje supruge, tuga s neizmjernim bolom rasula se po njegovom stanu. Sutradan, uz najviši? vojne počasti, sahranjen je smjeli plaščanski skojevac, ratni i poslijeratni komesar Pero Vukelić.

Stanko Delač
Borivoj Dokmanović

KOBNI RAFAL TALIJANSKE BREDE

Proljetnog jutra 1. 6. 1918. godine u zaseoku Bunjevcima, ispod strmog Huma, Nikola i Sofija Bunjevac dobili su treće dijete, a drugog sina u porodici i dali mu ime Ilija. Poslije Ilije imali su još troje djece — dva sina i djevojčicu. Najstariji sin Milan morao je vrlo mlad poći od kuće u potragu za zaradom. Uz pomoć očevih poznanika primljen je na crkvenom imanju da timari krave. Radio je uglavnom sebi za hranu. Ako bi dobio koji dinar, morao ga je dati ocu da za ostalu čeljad u kući nabavi soli i nešto petroleja. Povremeno bi dobio i neki stari komad odjeće za sebe ili oca. Od toga bi se i malome Iliji ponešto prepravilo ili bi mu služilo kao ogrtač na kišnom vremenu kod ovaca ili koza koje je još prije polaska u osnovnu školu morao da čuva.

Kada je završio osnovnu školu i Ilija je bio primoran da pođe putem starijeg brata. Tek što je navršio 12 godina, Ilija odlazi za slugu kod Đurike Bunjevca, cestara. Kod njega dobija za rad hranu i jedno odijelce, a ocu se daje nešto novca da ispomogne ostalu čeljad.

Ubrzo Ilija, uz pomoć brata Milana koji je postao lugar negdje oko Srpskih Moravica, odlazi u Gomirje i zapošljava se kao kočijaš na crkvenom imanju. Već je imao blizu 15 godina. Malo je ojačao pa mu je teškoće lakše bilo podnositi. I ovdje je Ilija morao timariti i čuvati stoku danju i noću. Ovdje je imao samo jedno odijelce više nego kod ranijeg gazde. Socijalno nije bio osiguran pa se nije smio ni razboljeti.

Ubrzo je Ilija uvidio da tu za njega nema uhljebljenja. Ostavio je uzde manastirskih konja i pridružio se svojim vršnjacima na gradilištu željezničke pruge u Vrbovskom. Tu je zarada bila nešto bolja. Među radnicima je više vidio, čuo i saznao. Radio je gotovo pune dvije sezone. To je bila za njega i velika škola.

Pošto je otac i trećeg sina poslao od kuće da potraži kruha za sebe kao sluga, Ilija je prvi put zaljubljen, namjeravao da se oženi. Otac ga je savjetovao da to ne čini dok vojsku ne odsluži. Poslušao ga je. Ubrzo poslije toga stupio je u granične jedinice. Ovdje je ozbiljno razmišljao da poslije odsluženja vojnog roka ostane kao plaćeni graničar. Za to je dobio i podršku roditelja, a i djevojke s kojom se namjeravao ženiti. Rat ga je zatekao na bugarskoj granici. Tu je bio i zarobljen, ali se preko poznanika uspijeva nekako da izvuče. Nastao je novi problem kuda sada. Neki poznanici su mu predlagali da ostane s njima. Za prvi momenat prihvatio je ponudu, ali ne za dugo. Vukla ga je želja da se vrati u svoj rodni kraj.

Negdje u ljeto 1941. godine došao je u svoje Bunjevce. Stigavši, pričao je da je veći dio puta kroz Srbiju morao prijeći pješke. Od Beograda se, uz pomoć nekih željezničara prebacio vlakom do Zagreba. Tu je naišao na ono čega se najmanje nadao. Hapšenja Srba bila su u punom jeku pa je i njemu prijetila ista opasnost. Trebalo se i tu snaći. Naišao je voz iz koga je istovarena roba nedaleko od stanice. Željezničarima se žurilo pa je neki od njih viknuo Iliji da priskoči u pomoć. To je rado prihvatio. Radeći s njima, primijetio je da ustaše češće prolaze pored njih i vode uhapšenike. To ga je zbunjivalo pa je pripitao željezničara i jednog radnika šta to treba da znači. Rekli su mu da radi i ne obazire se okolo jer bi se i njemu moglo tako nešto desiti. U daljnjem razgovoru željezničar ga je pripitao otkuda je i šta tu radi. Ilija mu se odmah povjerio. Željezničaru je bilo sve jasno i odmah mu dade do znanja da taj voz produžava prema Karlovcu i da će on s nekim svojim drugom vidjeti da ga prebaci što može dalje.

Uz pomoć nepoznatog željezničara Ilija se sretno prebacio do Plaškog. Nešto mu je laknulo, iako su tek sad nastajali problemi. Ustaše su hapsile gotovo svakodnevno. U jednom od ogulinskih hapšenja nastradao je i brat Milan. Od tada se i Ilija zajedno s ostalim seljanima sklanja u Hum. Imao je bazu negdje iznad sela i promatrao šta se de-

šava u selu i dalje prema Vojnovcu. Krećući se po zbjegovima, susreo se s Dušanom Kosanovićem Mudrakom i nekim drugovima iz Tobolića. Od njih je saznao tajne vijesti o postojanju i ciljevima ustanika. A lutajući po Humu i duboko u šumi prema Sekulićima i sam se s nekima od tih sretao. Razmišljao je o svemu što se zbiva oko njega, ali je teško nalazio za sve objašnjenje. U općoj zbunjenosti naroda ispreplitala su se i različita shvatanja od kojih su se neka međusobno oštro sukobljavala. Rastućom raspoloženju o nužnosti otpora, za čas bi se suprotstavilo shvatanje o potrebi smirivanja, jer »protiv sile se ne može golim rukama učiniti ništa«.

Iako je bio u nedoumici šta da radi, Ilija se nije predavao stihiji. Kada su otpočele intenzivnije pripreme za organiziranje oružane borbe i ustanici se prikupljali u selu Sekulićima, Ilija prati situaciju i povremeno kontaktira s njima. Mnogo ga muči što nema oružje pa da im se i on priključi. Dolazi i prva ratna zima. Ilija se uključuje u rezervni odred. Kao takav učestvuje i u prvoj akciji na Tržić. Nada da će tu doći do oružja nije mu se ispunila. To ga nije pokolebalo. Ubrzo poslije ove akcije, uz pomoć Dušana Kosanovića Mudraka, Ilija se naoružava i ulazi u 1. vod Plaščanske partizanske čete. Već u nekoliko prvih akcija Ilija postaje jedan od najomiljenijih boraca te čete. Ubrzo je postao desetar, a njegova desetina siguran oslonac čete bilo da je branila neki položaj ili išla u napad.

Inače, Ilija je bio vrlo vesele naravi, nenametljiv u društvu i odmjeren u svakoj situaciji. To ga je činilo starijim za nekoliko godina. Svakako da je na to uticao i njegov životni put. Volio je veselje, igru i zabavu. Svirao je tamburicu i uz nju po malo pjevušio. Borci su ga i zbog toga mnogo voljeli i imali u njega veliko povjerenje.

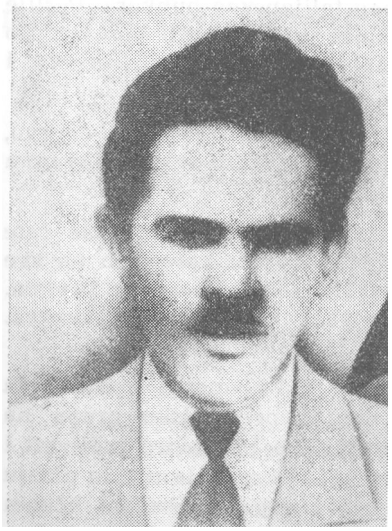
Krajem augusta 1942. godine zajedno s većom grupom partizana iz Plaščanske partizanske čete Ilija je prekomandovan u 2. udarni bataljon 2. KPO. Tu je odmah postavljen na dužnost komandira voda. Jedna od prvih akcija ovog bataljona izvedena je na talijansku posadu na željezničkoj stanici Lička Jesenica u zajednici s 1. hrvatskom brigadom. Ilija je dobio zadatak da sa svojim vodom, kao domaći partizan i dobar poznavalac ovog terena još iz Plaščanske partizanske čete, napada direktno na stanični blok. Prethodno je trebalo presjeći bodljikavu žicu od dva reda i tako stvoriti prolaz za upad boraca do bloka.

Bio je 6. septembar 1942. godine. Napad se izvodio po danu pa je prilaz neprijateljskim objektima, koji su vrlo dobro branjeni, bio jako otežan, a inače je dosta nepristupačan. Da je bila noć, Ilija bi to lakše radio. Ovako po danu bilo mu je znatno teže, ali od zadatka ni za dlaku nije odstupio. Zurio je da s napadom otpočne na vrijeme. Još u šumi rasporedio je vod, i počeli su pažljivo da nastupaju. Desno i lijevo od njegovog voda nastupale su ostale jedinice bataljona i Plaščanske partizanske čete. Neprijatelj ih je primijetio i otvorio vatru. Na to je Ilija odmah priskočio do puškomitraljesca i dao mu zadatak gdje precizno da tuče dok se ostali borci privlače žičanim preprekama. Počela je da

tuče i partizanska artiljerija. To je Iliji i njegovim borcima dalo još više poleta. Grupa boraca se uspjela privući žici. Brzo su škarama napravili mali prolaz. Sada se čekala komanda za juriš. Za to vrijeme Ilija je podsjetio bombaše na njihove zadatke. Čim je dat opći znak za juriš, Ilija je komandovao svome vodu. Kao obično krenuo je prvi naprijed. Istog momenta slijedili su ga svi borci voda. I Talijani su odmah otvorili paklenu vatru iz svih oružja. Kroz kišu kuršuma Ilija se uspio probiti do žice i tu je pao. Presjekao ga je rafal talijanskog mitraljeza. Odmah je priskočilo nekoliko boraca da ga izvuku, ali u tome nisu uspjeli jer je neprijateljska vatra bila sve jača. To je primijetio i Mirko šušnjar, komandir susjednog voda pa je i on pritekao u pomoć. Pokušao je lično da ga izvuče. Tom prilikom je i sam bio ranjen na 29 mjesta od talijanske bombe. Parčad te bombe zakačila su i Iliju, inače već smrtno ranjenog. Tu su ranjeni Stevo Grahovac Vrcelj i još neki Plaščani. Ilija je ubrzo izdahnuo. Njegovi borci su zajedno sa susjednim vođom izvlačili najprije ranjene drugove. Njega su izvukli nešto kasnije i sahranili po partizanskom običaju.

Danilo Bunjevac
Milan Pešut

TENK ĐURE VUKELICA

Đuro Vukelić, sin seljačkog sloja Plaščanske doline, rođen je u zaseoku Zebić 1920. godine. Potiče iz višečlane obitelji osrednjeg imovnog stanja. Srastao je sa zemljom i seljačkim životom od završene osnovne škole pa do odlaska u partizane. Bio je to fizički snažan, naočit i odvažan seoski mladić.

Njegova kuća se nalazila nedaleko vrela Dretulje i vodovodnog rezervoara, pa se, tako reći, suočio s neprijateljem već od prvih dana okupacije. Vodovod je čuvala talijanska straža koja je ujedno kontrolirala svaki njegov korak, kao i njegovih ukućana i suseljana. U NOP-u sudjeluje već od novembra 1941. gdje obavlja niz zadataka po naređenju rukovodilaca ustanka. Bili su to manji zadaci od prikupljanja ratnog i drugog materijala pa do izvještavanja o broju i rasporedu neprijateljskih snaga na tim, za njih, veoma značajnim objektima. Prve akcije na crpnu stanicu uključuju i njegov skromni udio.

Nalazeći se pod stalnom prismotrom okupatorske vojske, nije se moglo učiniti nešto više i značajnije za NOP, te je Đuro već u martu 1942. otišao u partizane i postao borac 3. čete, 3. bataljona, 2. KPO. Talijani su osjetili njegov nestanak i uhapsili mu oca. Ni to nije Đuru pokolebalo u njegovoj odluci da pod cijenu ličnih stradanja postane borac za oslobođenje svoga naroda.

Njegova lična hrabrost ubrzo je došla do izražaja. Plaščanska četa je tokom 1942. vodila česte i žestoke borbe u cilju onesposobljavanja željezničke pruge Plaški — Vrhovine. Borba se vodila uglavnom oko tunela, što su ga čuvale jake talijanske straže. U svim tim akcijama Đuro se javljao za najteže zadatke. Vječiti dobrovoljac i bombaš, Đuro postaje uzor i pojam neustrašivosti. Kad se umiješa u gužvu, onako snažan i krupan, ostavlja iza sebe lom i krš. Mnoge je neprijatelje natjerao da pred njim dignu ruke. Činilo se da za njega nema prepreka. Jedino ga je smetala glad, koju je od svih ratnih tegoba najteže podnosio.

Teško je nabrojiti sve podvige Đure Vukelića. Snaga i veličina njegovog boračkog duha mogla se zapaziti i izdvojiti čak i tamo gdje smo svi zajedno došli do izražaja s našim komandirom Gajom Bunjevcem. Sjećam se njegovog podviga prilikom napada na tunel između Blata i Jesenice koji je čuvala jaka talijanska straža. Bilo je to usred dana, upravo kad su se Talijani pripremali za ručak. Trebalo je brzim prepadom udariti i uništiti ih, ne dozvolivši im da organiziraju otpor iz bunkera i barake. Đuro je dobio zadatak da avionskom bombom od 1 kg udari na baraku. Privukao se do samog talijanskog bunkera. Poslije detonacije te bombe, na baraku je otpočeo naš juriš. Udarili smo silovito i za trenutak bilo je sve u našim rukama. Zarobili smo 20 Talijana i zaplijenili 3 puškomitraljeza i 2 brede.

Komandir Čete Gajo Bunjevac lično je pohvalio Đuru, koji je ovo, kao i svako drugo priznanje primio drugarski i sve to smatrao svojom obavezom narodnog borca.

Prilikom formiranja 5. hrvatske brigade, trebalo je iz naše čete poslati u njen sastav jednu grupu prekaljenih boraca spremnih na sve napore i za sve zadatke elitne jedinice. Đuro se javlja među prvima. Ubrzo se pokazao i tamo te skrenuo na sebe pažnju boraca i rukovodstva. Bio je stalni bombaš i dobrovoljac. Postao je i starješina.

Kao komandir odjeljenja ističe se u borbi kod Kamenog mosta kada sa svojom desetinom natjerava daleko veću neprijateljsku grupu na povlačenje. Bio je pohvaljen, ali i opomenut da u bici mora poštivati i zaklone. Zatim se ističe u napadu na Sunju koja je spadala u težu akciju njegove Brigade. Borci su ga visoko cijenili i slijedili. Svojom ličnom hrabrošću ulijevao je povjerenje, a i sigurnost u svakoj akciji. A kao čovjek bio je dobar drug, nemiran duh, veseljak i pjevač. S pjesmom i šalama podizao je borbeni duh i uticao na dobro raspoloženje svojih boraca.

I u akciji na pruzi između Košara i Tounja došla je do izražaja njegova lična hrabrost. U toj borbi je uspio prodrijeti u bok neprijatelju. Tukao je iz puškomitraljeza i štitio nas sve dok se i posljednji borac nije povukao. Za ovaj podvig bio je posebno pohvaljen od Štaba bataljona pred strojem i istaknut za primjer drugima. Postao je vodnik.

Kao komandir voda ističe se u mnogim borbama januara 1943. godine protiv ustaša i domobrana u Saborskom i četnika u Ličkoj Jesenici. Zatim je uslijedila teška i dugotrajna borba 8. divizije s nadmoćnim snagama neprijatelja u 4. ofanzivi. Štitio je povlačenje naroda kod Vojnića, Veljuna, Slunja i brojnim kotama na pravcu Karlovac——Bihać. Uslijedila je i čuvena, a za njega posljednja borba 8. divizije na Drenovači kod Bihaća.

Neprijatelj je 6. februara 1943. navaljivao s ogromnim snagama. Burina jedinica je desetkovana. U četi je ostalo svega dvadesetak boraca. Ali Đuro ne posustaje. S manjom grupom boraca sačekuje tenkove. Uništava prvi, drugi onesposobljava i juriša na treći. U zamahu bomba eksplodira i odbije mu obje ruke. Bio je to kraj proslavljenog junaka Plaščanske doline. Tu je ranjen i njegov drug i zemljak Milan Komadina. Tada su izginuli i brojni junaci 8. kordunaške divizije. Đuro je sahranjen zajedno sa još dvojicom palih boraca u toj akciji u selu Nebljusi. Zarobljeni tenk na Drenovači nosio je njegovo junačko ime. To su samo tri riječi, sasvim jednostavne »TENK ĐURE VUKELIĆA«, ali mnogo znače za uspomenu na njegovo herojsko djelo. One su postale ponos pokoljenju njegovog kraja.

Spase Vukelić

NE, NJIH VIŠE NEMA

I

U zemlji ovoj
Ima jedna dolina
Ponornicom stvorena
Brdima omeđena
Spektarnim bojama okićena
Čistim zrakom osvježena
Pitkom vodom dojena
Bistrom djecom nadarena
Siromaštvom zasićena
Da, u zemlji ovoj
Ima jedna dolina.

Kako se zove

Nećemo reći
Nek bude anonimna
Takva je dosad znana
I nek takva ostane
Skromna, bez cijene
To su želje njene
Stvarne i iskrene
I zato
Nek takva ostane.

U toj dolini
Kraškog porijekla
Bili su rođeni

II

II' kasnije dovedeni
Pet dječaka
Pet vršnjaka
Pet veseljaka
Bili su rođeni
U pitomoj dolini

Gdje su oni sada
Da li su postali ljudi
Na svojoj rodnoj grudi
Da li su razne ćudi
Da li ih rujna zora budi
Da 1' imaju sinove
II' lijepe kćeri
A možda i unuke
Gdje su oni sada
Da li su postali ljudi

Ne, njih više nema
Da ih majka sprema
Njihove torbe su prazne
Davno napuštene
Oni su bili i ostali
Dječaci i mladi
Predavno su nestali
I zato ne pitajte
Da 1' su postali ljudi
Ne, njih više nema.

III

Kako su nestali
Kako su se zvali
Da 1' su slavni postali
Za slobodu se borili
Za nju sagorjeli
Premlade živote napustili
Baš kad su htjeli živjeti
I htjeli su veseli biti
Kako su se zvali
Kako su nestali

Odgovor je dat
Pitanjima satkat
Samo njihova imena
Nisu dana
A treba da su znana
I cijenjena
To traži omladina
Sada slobodna
Odgovor je dat
Pitanjima satkat.

IV

Prvi se Aleksa zvao
Kao dječak život je dao
U noći koja je imala sjaj
Od mjeseca na Prvi maj
Djetinjstvo mu je ugašeno
Smrtonosnim čelikom
Dok se zastava lepršа
Njime postavljena
Čikaški crvena
Prvi se Aleksa zvao

Branko je drugi bio
Kraj Dretulje život napustio
A tamo je pastrmke lovio
Dok je bezbrižno živio
Isto ga rafal pokosio
Ne tako daleko od Alekse
Dječaka s kim se družio
U školu kad je išao
Branko je drugi bio
Kraj rijeke život napustio

Treći je bio Voja
Najstariji član SKOJ-a
Borac proletera
Član sazivačkog odbora
I kongresa Lolinog
U Bihaću održanog
Smrt ga je zatekla
Kao čete komesara
Mrežnica je tužno žuborila
Smrt mladića oplakivala
Treći je bio Voja

Ico je bio četvrti
Umro je u slobodi
Ostavljajući malu kćerku
Koja tek što se rodi
A ona ga i ne pamti
Rane su slomile njega
U teškoj borbi zadane
Pored jednoga brijega
Ratujući u prvoj ličkoj
Ico je bio četvrti

Peti je bio Pero
U ratu kroz pluća ranjen
Onesviješćen, od fašista uhvaćen
Upola izliječen, trebao biti strijelj
Iz zagrebačkog logora pobjegao
Izmučen, Savu preplivao
U svoju brigadu stigao
Iza rata major postao
Dvogodišnji sin bez oca ostao
Peti je bio Pero

VI

Redom su ginuli
II' umirali
Kako smo opisali
Svaki druge godine
Svaki od druge rane
Krvolokom zadane
Za istu ideju su pali
Zato ih narod žali
Redom su ginuli
II' u slobodi umirali

U istu školu išli su oni
Istim se igrama radovali
Istu zemlju su voljeli
Svi četrdeset prve skojevci postali
Smjelo zadatke izvršili
Svoj narod zadužili
Oni, dječaci, moji vršnjaci
Koje sam volio strasno
A pali su svjesno pali su časno
Za ovo što imamo svi mi
U istu školu išli su oni

Ne, njih više nema
Da ih majka sprema
Njihove torbe su prazne
Davno napuštene
Oni su bili i ostali
Dječaci i mladi
Predavno su nestali
I zato ne pitajte
Da 1' su sada ljudi
Ne, njih više nema.

Stanko Delač

SJECANJE NA KURIRA LAZU TRBOJEVIĆA

Lazo Trbojević Vulić rođen je 10. aprila 1903. u Međeđaku, zaselak: Radojčići. Njegov otac Marko, kao seoski poluproleter, seli svoju mnogobrojnu porodicu iz rodnog sela na vododerine ispod Male Kapele, na mjesto zvano Cvatinovac. Bilo je to škrto i nepodesno zemljište na kome ni Lazo, kad je već zasnovao porodicu, nije mogao ništa učiniti. Radio je od jutra do sutra na zemlji, kod drugih ljudi na šumskim radovima, samo da bi prehranio sebe, ženu i troje nejake djece. Nije mogao školovati djecu bez obzira na svoju marljivost. Lazu su svi poznavali kao uzorna i poštena čovjeka, spremnog da svakom učini neku uslugu, već prema svojim skromnim mogućnostima.

Rat ga je zatekao kod kuće na svakodnevnim poslovima. Čim je počeo ustanak, Lazo se našao u njemu i opet je na usluzi svima, pa i predstavnicima vojne i pozadinske vlasti NOP-a.

Postao je kurir i raznosio razne obavijesti gdje god su ga upućivali. Prilikom formiranja stalne kurirske službe za relaciju Kunić — Drežnica, Lazo je određen za vodiča-kurira, jer od te grupe nitko nije bio povjerljiviji niti je bolje poznavao taj pravac od njega. Kapelom se

kretao kao po svom selu. Poznavao je sve prirodne prepreke, kao i mjesta mogućih zamki od neprijatelja. Najteža i najopasnija mjesta, kao ona bliže Modrušu, obilazio je vješto i znao je sve pomoćne pravce kojima se može koristiti.

Kurirsku dužnost vršio je besprijekorno. Nosio je poštu, vodio grupe i pojedince i povezivao ih s vojnim i civilnim vlastima NOP-a. Izlagao se velikom naporu pa i nevremenu. Nikakve nepogode nisu ga odvratile niti spriječile od pravovremenog izvršavanja zadatka.

I stradao je na obavljanju svoje dužnosti tragično septembra 1942. Noseći poštu iz Kunića za Drežnicu, Lazo je susreo grupu partizana koji su kontrolirali teren oko Modruša. Zbog obostrane opreznosti i nepreglednog terena, nisu se odmah prepoznali. Došlo je do otvaranja vatre. S Lazom je bio još jedan drug koji je uspio pobjeći iz »obruča«. Lazo se nije predavao. Nije želio da padne živ u ruke »neprijatelju«. Opkoljen je i ubijen. Tragedija i zabuna se brzo razjasnila, ali je već bilo kasno. Ostalo im je jedino da dovrše njegov zadatak, da predaju poštu na njeno odredište.

Bolno je odjeknula smrt tog hrabrog i neustrašivog kurira, dobrog druga i susjeda. Postao je pojam partizanskog kurira i teško mu je bilo naći zamjenu. Čitave grupe su kasnije obavljale te zadatke koje je on za života obavljao sam tako hrabro i sigurno. Iza sebe je ostavio troje djece a četvrto rođeno je 4 mjeseca kasnije i zbog sjećanja porodice na oca dali su mu njegovo ime — Lazo.

Đuro Večerinović

SREĆICO MOJA

Iz sirotinje čovjek se teško može istrgnuti, ali zato može uvijek ostati pošten — to je bila često izreka Gašpara Mile Lončara, bolje poznatog pod imenom Gajo. Rođen je 5. januara 1899. godine u Vrapču kod Zagreba. Majka mu je umrla odmah u porodu, a on je zadržan u toj bolnici do svoje treće godine života. Donijeli su ga u Veru tek kada mu je otac doveo maćehu. Po sopstvenom zapamćenju njegovi preci doseljeni su iz Like u Veru prije dvjesta godina gdje su izgradili malu drvenjaru i posvetili se zanatima, najčešće kao drvodjelci. Tako se ta hrvatska porodica održala sve do danas, a nije se širila. Nalazeći se u srpskoj sredini, porodica je

zadržala hrvatsku tradiciju, ali je i istovremeno izgradila izvanredno srdačne odnose sa susjedima i čitavim krajem kuda ih je tjerala nužda da zarađuju koru kruha. Međutim ta porodica, iako se doselila iz Like računajući da će tu bolje živjeti, nikada se nije uspjela otarasiti siromaštva. To nije pošlo za rukom ni Gaji. Već u prvim dječačkim danima umjesto u školu morao je da ide da služi kod seljaka za hranu i nešto odjeće. U početku je služio u Veri, a kasnije u mnogim selima Gorskog kotara. Za to vrijeme dobio je brata Nikolu koji je nešto bolje prolazio zahvaljujući tome što je imao majku koja je umjela da posluži mnoge porodice i tako zaradi nešto više hrane za svoga sina. Gaji to nije smetalo jer je rano počeo shvaćati da mu ne preostaje ništa drugo nego da samostalno izgrađuje svoje put u život.

Sa petnaest godina, upravo u vrijeme izgradnje željezničke pruge Oštarije — Split, Gajo se zaposlio kao boća. Posao trčkaranja da donese vodu radnicima, cigarete, kruh i sve ostalo što im je trebalo, koliko mu je u početku godio da se nađe na usluzi starijim ljudima, toliko je značio i sigurniji skok do vlastite zarade. Poslije provedenog »staža« kao boća Gajo je dobio posao šumskog radnika gdje je proveo punih pet godina. Od zarade na tom poslu izdržava sebe i uvijek mu »preostane« poneki novčić koji daje u porodicu da se ispomogne. Poslije odsluženja vojnog roka Gajo se zaposlio na pilani. Kako mu je tu bilo teško, pokušao je da dođe do bolje zarade u inostranstvu. Ali kako? Novac nije imao za pasoš pa se i bez njega uputio za Ameriku. Uspio je da stigne do Kila u Njemačkoj. Taman kad je bio na domaku da se ukrca na brod i zaplovi pučinom Atlantika, uhvatila ga je policija. Pošto nije imao nikakvih dokumenata kod sebe, vraćen je »pod šupom« u domovinu. Ponovo se zaposlio na pilani u Plaškom i tu radio do njene likvidacije 1930. »Šta sada?« — pitao se Gajo. Ženio se nije niti je o tome smio da misli. »Kako da povećavaš i onako veliku bijedu«, često bi se pravdao Gajo. To vječito pitanje produžavanja loze kao da je više prepustio bratu Nikoli. Sada, kada je ostao bez posla, udružio se s tim bratom, stolarom, i sve do 1941. njih dvojica se održavaju zaradom na drvodjelskim radovima u Plaščanskoj dolini. A često su znali otići i dalje, ako se moralo ili bi dobili bolju ponudu. U međuvremenu oženio mu se brat Nikola i ubrzo je porodica počela da raste — do rata Nikola je dobio četvero djece. Izdržavanje te mnogočlane porodice kao da je prisililo Gaju da se odrekne ženidbe. Nastavio je da radi i živi od sopstvene zarade, nikad ne zaboravljajući da jedan dio unese u porodicu svoga brata.

Radeći tako, Gajo je stekao ogromna poznanstva u čitavoj Plaščanskoj dolini i njenoj bližoj i daljoj okolici. Više je noći prespavao kod drugih nego u sopstvenoj brvnarici. Za njega tu nije bilo velikih problema. Najčešće je spavao po štalama ili, u ljetne dane, pod stogovima sijena. Obično mu je pokrivač bio njegov »aljinac«. Često bi ručavao tamo gdje je radio, a tko bi izbrojio sve noći kada je legao bez večere. O takvom životu Gaje mnogo se pričalo u Plaščanskoj dolini. Mnogi

su ga sažaljevali, neki se čudili, a bilo je i takvih koji nisu vjerovali da to sve može da podnese Gajo. Međutim on je imao nešto drukčiji pogled na svoj život, jednostavniji. Nikom se nije žalio niti je od koga tražio pomoć, a kada bi ga netko ozbiljno ili u šali pecnuo odgovarao je manje-više uvijek u šali. Vječito vedra duha, živahnih pokreta i ustaljenih radnih navika, Gajo je uvijek bio oran za razgovor i šalu. Prirodno nadaren za priču, Gajo je umio vrlo lijepo da priča, da prepričava ili sam da stvara priču, ponekad i s jakim dodatkom mašte. A najčešće je volio da uživa u preinačavanju stvarnosti u duhovitost. Upravo najteže situacije svog ili životnog puta drugih, on je u svojoj priči najčešće pretvarao u šalu. Po tome je bio poznat na daleko i ljudi su ga rado slušali. Gajo je od toga imao i koristi. Uz lijepu priču i šalu domaćice su znale da donesu i bolji ručak, a ponekad i rakiju ili vino. Povodom toga Gajo je znao često da kaže: »Od dobrih ljudi uvijek se nešto dobro dobije.« Za razliku od brata mu Nikole koji je bio pismen, za ondašnje prilike i vrlo načitan i koji se vrlo rano uključio u napredni radnički pokret i sticao simpatije govorljivošću, Gajo je obljubljenost svega št je mlado i staro u Plaščanskoj dolini dobivao svojom marljivošću, poštenjem i skromnošću. Iako je kao Hrvat najčešće radio kod srpskih porodica, njega nacionalni odnosi kao da nisu interesirali. U čitavom njegovom vladanju daleko su preovladavali problemi dobrog, poštenog čovjeka — kako bi to on često i naglašavao.

Proglašena je NDH. Svatko je mogao tada pomisliti da će se Gajo promijeniti. Sada su se i njemu nudili bolji dani, jer je bio u kraju sa malobrojnim hrvatskim stanovništvom. Ali Gajo se nije mijenjao. Zajedno s bratom Nikolom odmah je dao do znanja komšijama da nastupa zlo. Više i od samih Srba, koji su bili direktno ugroženi, Gajo je prozreo i otvoreno pričao ljudima kakve im nedaće donosi NDH. Sve pozive ustaških vlasti da se kod njih zaposli, Gajo je s lakoćom odbio. Nastojao je i dalje da radi kao i ranije. Promjena je bila samo u tome što se sada i on morao sve više sklanjati od oka ustaša. Čak što više, on se nalazi i u prvim zbjegovima srpskog življa. A u to vrijeme ne zna se da li je teže Srbinu naći se među hrvatskim ili Hrvatu među srpskim življem. Gaju to nije mučilo. Upravo u tim prvim zbjegovima Gajo je stekao čvrsto uvjerenje da treba ići s onima s kojima je uvijek išao. Posebno ga je veselilo to što nije primijetio nikakvo podozrenje od srpskog življa što se među njima nalazi Hrvat. To se nije baš tako lako tada moglo postići. Gaju su u tome mnogo kasnije često pripitivali znatiželjni — kako je to postigao. Njegov odgovor uvijek je bio jednostavan, popraćen šalom: »Kuda će sirotinja nego sa sirotinjom, uvijek sam bio na strani ugroženih kao što sam i sam uvijek bio ugrožen. Možda tu ima inata, ali moj cio život je proveden uvijek na strani slabijih.«

Kako je Gajo preživljavao ustaške zločine i sve što se zbivalo u proljetno-ljetnim danima 1941, teško da će itko odgonetnuti, jer je o tome nerado govorio. Imao je tada i on svoje tmurne dane, što se i

primjećivalo. Ali odjednom kao da su se svi oblaci razišli nad njegovom glavom. Čuo je za prve ustaničke pucnje u Toboliću, Primišlju i Močilima. I odjednom Gaje je nestalo. Mnogi su se pitali kuda mu se zametnuo trag. Bilo je zluradih nagađanja. A kod Gaje je to bilo jednostavno. Na prve vijesti da je počelo, otišao je u Tobolić i već negdje polovinom septembra 1941. uključio se u njihov partizanski odred. Kad bi neko htio da gradira tko je prvi, što je Gajo uvijek odbacivao, onda je on jedan od prvih Plaščana koji je stekao naziv borca partizanskog odreda Tobolić. A kako Gajo nije volio da se o njemu mnogo priča, to su ga i ljudi oko njega shvaćali i u svojim prepričavanjima smatrali običnim čovjekom. Otuda nije bilo priča — prvi Hrvat, pošteni Hrvat i slično među partizanima. Njega su Tobolićani gotovo svi od ranije poznavali kao vrijedna, čestita i poštena čovjeka. Takvog su ga smatrali i u odredu. Tako je gledao i on njih. Tu se odmah prihvaća starog zanata. Učestvuje u izgradnji logora kao majstor, a ne izostaje ni u drugim poslovima. Gotovo da bi se moglo reći da je tu prvi put našao i dobru postelju. A kako mu je bilo, to samo on zna. Sve su to domaći ljudi pa češće skoknu do svojih porodica, presvuku se, nešto bolje prezalogaje, popričaju se sa svojima. Gaji to nije moglo biti priušteno. Vera je daleko, a i opasno je otići tamo. Gajo se morao pomiriti da ponekad ostane i sam u logoru. Ali Gajo ne bi bio Gajo kada se i tu ne bi snašao. Znao je i on da skokne kod tobolićkih seljaka, da im ponešto pomogne i doživi istu počast koju su uživali ostali borci kao domaći ljudi. Vremenom se nije ni znalo da li bolje prolazi Gajo kod tobolićkih snaša ili rođeni Tobolićanin. A Gajo je mogao biti mnogima otac pa ga je i to činilo uvaženijim. Gajo ne koristi te »beneficije«. On je i na straži, ide i po vodu, u patroli je kao i drugi. Nude mu olakšanje. Ne odgovara ništa. Ćutke nastavlja da radi sve ono što i drugi čine. Razlika je samo u tome što ga često pripitkuju za savjet kao starijeg, pa im ga i daje.

Iz prvih partizanskih dana učesnici imaju bezbroj sjećanja na Gaju. Po svim njihovim pričanjima Gaji se nudio lijep ratni život. Da li to Gajo nije želio ili je stvarnost bila kruća, teško se može odrediti, ali prema onome što je proživio do kraja rata Gajo je išao »trnovitim« putem. Negdje početkom 1942. godine određen je za kurira 3. čete 3. bataljona 2. KPO. A nije bio samo njihov kurir. Teško bi se moglo i nabrojiti koja ga sve ustanova nije koristila za kurira. Možda je tu bilo i pretjerivanja. Gajo se na to nikad nije požalio. Za njega je svaki zadatak bio jednak. On je sam često volio da kaže: »Za dobre ljude nije teško raditi.«

Gotovo cio rat Gajo je najviše proveo na izvršavanju kurirskih zadataka. Upravo po tome je najpoznatiji gotovo od svih partizanskih jedinica i stanovništva od Drežnice do Zbjega pa i dalje prema Kordunu. Na tom poslu doživio je i najviše zgoda i nezgoda, o čemu se u toku rata i poslije prepričavale i ispredale razne priče, ne uvijek lišene i ljudske mašte. No, ništa manje Gajo nije poznat i po učešću u radnim ekipama i na drugim poslovima koje je vršio po zahtjevu ratne situacije.

U toku rata Gajo je prebolio i tifus, na izmaku proljeća 1943. godine. Tada mu je bilo i najteže, kako je i sam isticao. Poslije liječenja u partizanskoj bolnici u Zbjegu upućen je u Plaški. Javio se u svoj odred i ovi ga ne primaju govoreći da je još bolestan i da mu treba odmor i lakši posao. Tada se kod Gaje pojavila i prva sumnja. Pitao se da li je to iskren odgovor. Najteže mu je pala pomisao da ga odbaciju kao starog, nepotrebnog. U toj sumnji često se pita: »Što ću sad?« Kući mu se ne ide. Ne osjeća se nepotrebnim. Ne napušta mu se drugove. Odlučio se da potraži Gaju Bunjevca. Njemu se mogao najbolje da izjada. Ali ga ni Gajo ne prima. Kaže mu da je suviše slab, iscrpljen i da mora ići na oporavak. Zna to i Gajo i vjeruje imenjaku. Rastjerao je sumnje. Ali ipak mu se ne napušta drugove. Ima preveliku vjeru da može izdržati. Okolina je bila jača. Riješili su da ga poštede. Pošto se oporavio, upućen je u Komandu mjesta Plaški gdje se zadržao do kraja rata, najčešće radeći u stolarskoj radionici. Međutim i sa toga posla znali su ga često poslati kao kurira u raznim pravcima, upravo onda kad je bilo najteže jer je Gajina kuriska sposobnost nebrojeno puta osvjedočena kao gotovo fenomenalna.

Kao kurir Gajo je polazio na zadatke za koje su se drugi često teško odlučivali. A vraćao se obavljenog posla kada su mnogi mislili da je to nemoguće izvršiti. Gajo nije tako mislio. Kada sam o sebi priča, gotovo da ne može izdvojiti neki posebni slučaj. Otuda je i teško nabrojiti sve one podvige koje je učinio i o kojima učesnici i danas mnogo pričaju, a za neke nema svjedoka, a Gajo niti ih poriče niti ih ističe. Pa ipak na nekoliko primjera pokušat ćemo da kažemo riječ-dvije o Gäji kao kuriru.

* •

Nalazimo se u zaseoku Bunjevci. Negdje iza ponoći dežurni budi Gaju i kaže mu da se spremi da ponese poštu u Drežnicu. Gajo ustaje i sam priča sa sobom: »Au, srećice moja, veliki snijeg kako će Gajo, o moj jadni Gajo... A, sve će to biti dobro, ja ću to ovim puteljkom« — i sad dalje Gajo nastavlja sa pričanjem čitavog svog plana kuda će proći i kako će doći do Drežnice. Tako mu se često dešavalo. Pri tome ne obraća pažnju da li ga ko sluša ili ne. To on prosto sebe provjerava i istovremeno oblači se, priteže opasač, uzima pušku i bombe i odjednom više kao za sebe kaže: »Odoh ja, drugovi!« I zaista Gajo nesta. I uvijek Gajo nosi sa sobom dvije bombe. Vjerovatno ih nikad nije upotrijebio, a uvijek je govorio da je to za njega. I svi smo mi bili sigurni da ih nosi za sebe, ako upadne u tešku situaciju. A ponekad smo se i bojali da će ih morati upotrijebiti i onda kad bude postojalo bar i malo izgleda da se izvuče.

Gajo je najčešće putovao u Drežnicu. Dobro je poznavao šumske putove, a imao je i neobično veliku snagu u savladavanju snježnih nameta. Po prirodi obdaren da se snađe i u najtežim situacijama, Gajo je pokazao izvanrednu sposobnost u pronalaženju najboljih načina da izvrši kurisku dužnost. Najčešće je putovao sam, a kada se radilo o predaji važnije pošte, dobivao je pratnju, ponekad i do desetak boraca.

Sam Gajo najčešće je volio ići sam ali je kadšto i odbijao pratnju. A kada bi mu se reklo da je pošta važna i da pratnja mora ići, on bi tada to pretvorio u šalu. Često bi rekao: »Pa, Gajin je život jedan, bilo. da ide po drva ili nosi poštu u Drežnicu.« Vršeći tako svoje dužnosti, Gajo je uspjevao da savlada sve prepreke na samo njemu svojstven način. Znao je u koju šmreku treba da se sakrije, gdje da sačeka povoljni trenutak, u kojoj je štali bolje prenoćiti, čiju kuću treba što-više zaobići. Imao je neobično razvijen instinkt da ocijeni ljude u susretu i osjeti šta namjeravaju, pa čak i šta misle. I uvijek tamo gdje bi mu se učinilo nešto sumnjivo, znao je svojim dosjetkama da se sprijatelji sa slučajnim prolaznicima i tako uvijek izbjegne ono najgore. Najčešće je išao u civilnom odijelu s talijanskom puškom skrivenom ispod kaputa. A ponekad je znao tu pušku da na dijelu puta, gdje on ocijeni da je bolje proći bez nje, skrije u grm i u povratku opet uzme. Ponekad je znao putovati noseći samo neku sikiricu. A mnogi su ga viđali samo sa žagom o ramenu, ubijeđeni da ide u sječu šume.

Ni on sam — kada priča — ne može nabrojiti koliko je puta prečučao i po pet sati skriven pod smrekom dok ne prođe neprijateljska kolona. A više puta mu se desilo da zbog istog razloga po nekoliko sati ostane u vodi do vrata. Ma koliko da se Gajo služio lukavstvom, znao je on i da bježi čega se, kada priča o tome, nimalo ne stidi. U svojoj priči opisao nam je jednu zasjedu na koju je naišao u Kapeli. Bio je visok snijeg i jaka magla pa je i pored sve opreznosti gotovo upao u zasjedu. Tek kad je ugledao noževe na puškama i čuo uzvik stoj, shvatio je gdje se nalazi. Tu nije bilo drugog izlaza već bježanje koliko ga noge nose — kako on sam kaže. Kada ga pitaju ljudi koja mu je jedinica bila bolja, kada ga upućuje na put, nerado o tome priča. Na navaljivanje ipak hoće da pecne malo Plaščane. »Eto šalju me iz Klipine Drage u Drežnicu. Onako kako ja idem zaobilaznim stazama i savladavam snježne namete, idem na put i do 30 kilometara. Ipak pratnju mi ne daju. A trebalo bi bar da prte snijeg. A kada se god vraćam Veljko Kovačević me ne pušta bez pratnje. Ponekad mi dobro dođe, a nekada bi volio da mi je ne da jer je znao više puta da ponovi: »Pošta je važna i ako vidiš da će te uhvatiti, ubijaj se«. A ja onako u sebi mislim, lako se to ubiti ali mi žao ovih golobradih mladića oko mene što će stradati. Bar da mi ne prijeti, da ne sluti zlo?«

Nešto više Gajo priča o strahu. Putuje on za Drežnicu. Snijeg je visok, preko dva metra. Nigdje ljudskog traga. Noć. Tišina. I tek odjednom vučji tragovi. Izgledaju kao da je tog trenutka prošao vučji čopor. Gaju obuzima strah. Kuda sad? Glavu u torbu — kako on kaže — i naprijed. U zimu 1944. Gaju upućuju iz Podhuma da odnese poštu u Klipinu Dragu. U putu nailazi na njemačko-ustašku kolonu. Gajo brzo šmugne u šipražje i tu čuči, ne čuje mu se ni dah. Odjednom iznad njega izbi grupa ljudi. Uspio je da vidi samo šubare. Odmah je pomislio da su to četnici. »Sad je gotovo« — pomislio je Gajo. Strah je bio veći od Kapele. Odahnuo je tek kad je u tim ljudima prepoznao izbjeglice iz Kunića.

Gaju su često u ratu i poslije mnogi više u šali pitali „Jel' mu bila •nužda da sve to čini.« Uz niz šala i dosjetki Gajo se uvijek vješto branio riječima: »Cijeli život sam proveo u pomaganju slabijeg. Ponekada iz inata nisam htio pomoći jačem. Tada su partizani bili slabiji pa sam ih i zato pomagao.« I na pitanje: Sto ga je odvelo u partizane kao Hrvata — znao je često odgovarati dobro smišljenom šalom. A kada bi ga pomalo i naljutili takvim pitanjima i Gajo je znao da odgovori ljutito: »Iz moje porodice niko nije bio lopov, a zašto bi onda to bio ja!«

I poslije rata Gajo je ostao isti kakav je bio prije i u toku rata. Neumoran je radnik stolarije u Plaškom, posebno kada se radilo na obnavljanju popaljenih kuća. Porodicu dugo nije zasnivao. Kako mu je brat Nikola pao u maju 1944. kao žrtva četničkog zločina, nastojao je, koliko je mogao, da pomogne njegovu siročad. Tek 1948. godine priklonio se jednoj udovici. Radio je i živio i dalje skromno i niko ga nije čuo da se žalio ili tražio neka posebna prava. Tek 1958. godine, na navaljivanje svojih ratnih drugova, pristao je da mu se riješi borački status. Tada je i penzionisan kao nosilac Spomenice 1941. godine.

Đuro Večerinović
Nikola Komadina
Milan Šumonja Kraljić

PALI BORCI S PODRUČJA PLAŠČANSKE DOLINE I OKOLICE 1941—1945.

OPCINA JOSIPDOL

CAREVO POLJE

1. BARKA M. JURE, 1921, seljak, JHrvat. stupio u NOV 1944, borac 3. krajiške brig, poginuo u napadu na Mostar 18. 4. 1944.
2. BELANČIĆ Filipa IVAN, 1909, seljak, Hrvata stupio u NOV 1944, borac 3. brig. 8. div., poginuo 5. 5. 1945. kod Ilirske Bistrice

JOSIPDOL

1. BOCA Stevana ĐURAĐ, 1926, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, komandir voda 3. brig. 8. div., poginuo aprila 1944. kod Cazina
2. BOCA Sime MILAN, 1921, seljak, Srbin, stupio u NOV 1944, borac 6. div., poginuo 1944. na Sremskom frontu
3. BOCA Mile PERO, 1920, dimnjačar, Srbin,, stupio u NOV 1942, borac Partizanskog odreda Zemun, poginuo na Umci kod Beograda 1942.
4. BOCA Mile MILKA, 1909, seljanka, Srpkinja, stupila u NOP 1942, partijski radnik, uhapšena i strijeljana u Zagrebu 1944.
5. DADASOVIC Milana STEVAN, 1921, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 3. brig. 8. div., poginuo 12. 3. 1944. na Kneji
6. MAČAK Stevana MILICA, 1906, domaćica, Srpkinja, stupila u NOB 1941. u Plasčanski partizanski odred, poginula marta 1944. u Kuniću
7. POPOVIĆ Laze PETAR, 1921, trgovac, Srbin, stupio u NOV 1944, komandir voda 6. div., poginuo 1944. na Sremskom frontu
8. POPOVIĆ Rade MILKA, rođ. Miščević, 1908, Vajin Vrh, seljanka, Srpkinja, stupila u NOP 1941, politički radnik, strijeljana u Zagrebu 1944.
9. POPOVIĆ Petra NIKOLA, 1920, seljakj Srbin^ stupio u NOV 1941, borac Zemunskog PO, poginuo na Sremskom frontu 1944.
10. ŠEGAN Jovana MILAN, 1922, seljak,_ Srbin, stupio u NOV 1942, komandir voda, 3. brig. 8. div., poginuo marta 1944. na Kneji

TROJVRH

1. JANClC Miće MILIVOJE, 1920, seljak, Srbin, stupio u NOV 1941, komandir voda 3. brig. 8. div., poginuo 6. 4. 1945. kod Slunja

2. JANČIĆ Ilije RADE, 1922, seljak, SliUD. stupio u NOV 1942, borac 15. brig. 8. div., umro od tifusa aprila 1943.
3. JANClC Mane ILIJA, 1910, seljak, .Srhin,.stupio u NOV 1942, borac 5. brig. 8. div., umro od tifusa aprila 1943.
4. JANČIĆ Ilije ĐURO, 1917, seljak, Srbin,, stupio u NOV 1943, borac 3. brig. 8. div., poginuo 1944. na Kukić brdu kod Međeđaka
5. JANČIĆ Steve MILE, 1903, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 1. brig. 8. div., poginuo 27. 3. 1945. kod Primišlja
6. JANČIĆ Rade RADE, 1922, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, borac 3. brig. 8. div., poginuo marta 1944. kod Blata
7. KOSANOVIĆ Milana NIKOLA, 1912, seljak. Srbin, stupio u NOV 1942, borac PO, zarobljen i odveden u Njemačku, te ubijen u pokušaju bijega 1945.
8. KOSANOVIĆ Radovana MlCO, 1917, seljak, Srbin, stupio u NOV 1941, zamj. komesara čete, 2. brig. 8. div., poginuo 20. 10. 1944. na Lipovači kod Drežnika
9. LIČINA Dane JOVO, 1914, Tobolić, radnik. Srbin, stupio u NOV 1941, kurir GSH, poginuo 21. 1. 1942. na Kapeli kod Modruša
10. PRODANOVIC Nikole MANE, 1918, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 3. brig. 8. div., poginuo 20. 10. 1944. kod Rakovice
11. PRODANOVIC Deve DUŽAN, 1923, seljak. Srbin, stupio u NOV 1941, borac 3. brig. 8. div., poginuo 30. 4. 1944. kod Babina Potoka
12. PRODANOVIC Ljube NIKOLA, 1915, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 3. brig. 8. div., poginuo marta 1944. u Plaškoj Glavi
13. TRBOJEVIĆ Đure PERO, 1912, seljak. Srbin, goloruk napao Talijane "aprila 1941. i na licu mjesta ubijen na Pitomom Javoru
14. TURKALJ Stipe ANKA, 1920, seljanka, Hrvatica, stupila u NOV 1942, borac 6. primorsko-goranske brig., poginula 1944. u Gorskom kotaru
15. VORKAPIC Mile MILAN, 1925, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, borac 3. brig. 8. div., zarobljen 25. 2. 1945. u Kuniću i nakon dva mjeseca strijeljan na Ilovcu kod Karlovca

VAJIN VRH

1. MIŠČEVIĆ Rade JOSIF, 1914, radnik. Srbin, stupio u NOV 1941, delegat voda, 3. bat. 2. KPO, poginuo u Maloj Kapeli kod Garova 19. 7. 1942.
2. MIŠČEVIČ Koje PETAR, 1921, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, komandir vođa, 2. brig. 8. div., poginuo 27. 3. 1945. kod Slunja
3. MIŠČEVIČ Dane NIKOLA, 1922, seljak, Srbin, stupio u NOV 1944, borac 3. brig. 8. div., poginuo 30. 4. 1944. kod Babina Potoka
4. MUDRIČ Mane DANE, 1923, seljak, Srbinj stupio u NOV 1943, komandir voda 3. brig. 8. div., poginuo 31. 12. 1944. kod Vaganca
5. RADOŠEVIĆ Nikole ĐOKO, 1926, seljak, Srbin».stupio u NOV 1943, borac 4. bat. 3. brig. 8. div,, poginuo 30. 4. 1944. kod Babina Potoka .

VOJNOVAC

1. BUNJEVAC Pere MANE, 1925, đak, Srbin, stupio u NOV 1942, zamjenik komesara bat. 3. brig. 8. div., poginuo 6. 5. 1945. kod Ilirske Bistrice
2. MUDRIC Mane MIČO, 1923, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, borac 3. brig. 8. div., poginuo 20. 10. 1944. kod Rakovice
3. MUDRIČ Milanka ĐURAĐ, 1924, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, borac 2. brig. 8. div., poginuo aprila 1944. kod Cazina
4. MUDRIČ Milana DANE, 1925, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, borac n>rig. 8. div., poginuo 8. 4. 1945. na Raletini
5. PLIVARIČ Mike IVAN, 1918, radnik, Hryat, stupio u NOV 1943, borac 3. brig. 8. div., poginuo marta 1944. u Saborskom

6. TRBOJEVIĆ Petra MILE, 1918, podoficir, Srbin, stupio u NOV 1942, zamj. komandanta bat. 5. brig. 8. div., poginuo februara 1943. u Donjem Lapcu
7. TRBOJEVIĆ Petra GOJKO, 1923, seljak^Srbin,. stupio u NOV 1943, delegat voda 3. brig. 8. div., poginuo 14. 1. 1944. kod Tounja
8. TRBOJEVIĆ Jose ILIJA, 1903, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, borac 3. brig. 8. div., poginuo aprila 1944. u Cazinu
9. TRBOJEVIĆ Miće RAFAILO, 1902, seljakJSrbiiii stupio u NOP 1941, odbornik NÖÖ-a, ubile ga ustaše 5. 10. 1944. kod Tobolića
10. VORKAPIĆ Milice NIKOLA, 1910, seljak^Srbin, stupio u NOP 1941, politički radnik, umro od tifusa 1944. u Slunju.
11. VUKAS Nikole MILOŠ, 1900. Kunić, seljak, Srbin, stupio u NOP 1941, odbornik, umro od tifusa 1943.

OPĆINA MOĐRUš

ZAGORJE MODRUŠKO

1. BERTOVIC Mate TOMA, 1921, Desmerice, seljak. Hrvat, stupio u NOP 1941, umro u zatvoru u Italiji krajem 1942.
2. BERTOVIC Tome ANTON, 1909, Gornje Zagorje, seljak, Hrvat, stupio u NOP 1941, poginuo od ustaša 1943.
3. KOLIC Tome FRANJO, 1918, Gornje Zagorje, seljak,. Hrvat, stupio u NOV 1943, poginuo köd Ilirske Bistrice 5. 5. 1945.
4. PUŠKARIC Franje MILAN, 1923, Donje Zagorje, seljak. Hrvat, stupio u NOV 1944, poginuo kod Ilirske Bistrice 3. 5. 1945.
5. PUŠKARIC Franje MATE, 1921, Gornje Zagorje, seljak, Hjrvat, stupio u NOV 1944, poginuo kod Banje Luke krajem 1944.
6. VUKOVIĆ Franje JURE, 1923, Gornje Zagorje, seljak, Hrvat, stupio u NOV 1944, poginuo 3. 5. 1945. kod Ilirske Bistrice

OPĆINA PLAŠKI

BLATA

1. MOMČILOVIĆ, Miloša MARKO, 1899, seljak, jStbin, stupio u NOP 1941, odbornik, umro od tifusa u bolnici Zbjeg novembra 1943.
2. OGRIZOVIC Mate MILE, 1920, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, borac Plaščanskog PO, poginuo 14. 1. 1944, u Sabljacima kod Ogulina
3. OGRIZOVIC Mane MILAN, 1919, Begovac, seljak. Srbin, stupio u NOV 1941, borac partizanskog odreda »Pištenik«, ubijen od pročetničkih elemenata iz toga odreda januara 1942.
4. OGRIZOVIC Ilije MILAN, 1919, seljak^jsrbin^stupio u NOV 1943, borac Plaščanskog PO, poginuo 14. 1. 1944. u Sabljacima kod Ogulina
5. VEZMAR Ilije ĐURO, 1918, seljak, Srbin, stupio u NOV 1941, borac partizanskog odreda »Konjska Glava«, zarobljen i strijeljan 27. 9. 1941. u Vrhovinama
6. VRCELJ Ilije MILE, 1920, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, borac 15. brig. 8". div., poginuo januara 1943. kod Krnjaka

JANJA GORA

1. GRBA Nikole DANILO, 1920, seljak, Srbin, stupio u NOV početkom 1942. delegat voda, 2. brig. 8. div., poginuo 5. 2. 1944. u Plavca Dragi
2. GRAHOVAC Milovana NIKOLA, 1908, Latin, seljak. Srbin, stupio u NOV 1942, borac 3. brig. 8. div., ranjen 26. 2. 1945. i umro u bolnici nakon 9 dana
3. GRAHOVAC Ilije SPASENIJE, 1915, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 3. brig. 8. div., poginuo 12. 11. 1944. u Janja Gori
4. KOROLIJA Mile ĐURAĐ, 1919, seljak. Srbin, stupio u NOV 1941, komandir voda 2. brig. 8. div., poginuo 14. 6. 1943. kod Cetingrada

5. KOROLIJA Ilije RADE, 1917, seljak, Järfein,.stupio u NOV 1942, borac 3. bat. 2. KPO, razbolio se i umro od tifusa aprila 1943.

6. KOSANOVIĆ Đure DUŠAN, 1928, seljak, Srbin, stupio u NOV 1944, borac 3. bat" 2. brig. 8. div., poginuo 3. 5. ,1945. kod Ilirske Bistrice

7. KOSANOVIĆ Sime MANOJLO, 1920, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943. borac 3. brig. 8. div., poginuo 6. 2. 1944. u Janja Gori,

8. KOSANOVIĆ Gaje DUŠAN, 1922, seljak, Srbin, stupio u NOV 1941, borac 3. brig. 8. div., poginuo 12. 3. 1944. u Tuku

9. KOSANOVIĆ Rade ĐORĐE, 1929, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, borac 3. brig. 8. div., poginuo 25. 3. 1945. u Vedrom Polju kod Bihaća

10. KOSANOVIĆ Mane DANILO, 1924, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 3. brig. 8. div., poginuo juna 1943. kod Kladuše

11. LATAS Rade MILAN, 1923, seljak, Srbin, stupio u NOV 1941, delegat voda 3. čete 3. bat. 2. KPO, poginuo 3. 8. 1942. u Veri

12. LATAS Mile BOGDAN, 1920, seljak, Srbin, stupio u NOV 1941, komesar ćete 4. kordunaške brigade, poginuo 8. 3. 1943. na Crnoj Vlasti

13. LATAS Radovana MANE, 1903, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac Plaščanskog PO, poginuo 14. 1. 1944. kod Tounja

14. LATAS Vase MILICA, 1928, seljanka, Srpkinja, stupila u NOV 1944, borac Komande aerobaze IV korpusa, poginula aprila 1945. kod Lasinje

15. LATAS Nikole ILIJA, 1902, seljak, Srbin, stupio u NOP 1942, tajnik NOO-a Janja Gora, ubile ga ustaše 27. 2. 1945.

16. LATAS Ilije SPASE, 1923, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 1. brig. 8. div., poginuo 6. 2. 1944. u Tuku

17. MIŠLJENOVIĆ Steve NIKOLA, 1923, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 5. kordunaške brigade, poginuo 1942. u Petrovoj gori

18. MILKOVIC Petra BRANKO, 1924, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 5. brig. 8. div., poginuo kod Ličkog Petrovog Sela januara 1943.

19. MILKOVIĆ Petra DANICA, 1926, seljanka, Srpkinja, učesnik NOP-a od marta 1942, član SKOJ-a od 1944. Ranjena u Janja Gori 29. 11. 1944. prilikom nošenja hrane partizanima i umrla u bolnici na Siciliji

20. MIŠLJENOVIĆ Milovana ĐURO, 1911, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac Plaščanskog PO, poginuo 14. 1. 1944. u Salopeku kod Ogulina

21. MEDAKOVIĆ Đure MANE, 1925, seljak, Srbin, borac Rezervnog odreda, poginuo 29. 1. 1942. u Liscu

22. NARANĆIĆ Vuka ĐURAĐ, 1913, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 5. kordunaške brigade 8. div., umro od tifusa aprila 1943.

23. PEŠUT Ilije RADE, 1920, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 3. bat. 2. KPO, poginuo aprila 1943. kod Tržića

24. PEŠUT Nikole UROŠ, 1924, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac TTorig. 8. div., poginuo 8. 2. 1945^ na Strmici u Janja Gori

25. PEŠUT Petra MANOJLO, 1926, seljakJSrbin, stupio u NOV 1943, borac 1. brig."8. div., poginuo 8. aprila 1945. na Raletini kod Primišlja

26. PEŠUT Milana NIKOLA, 1920, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 2. bat. Plaščanskog PO, poginuo novembra 1943. u Ličkoj Jesenici

27. PEŠUT Nikole MILE, 1902, seljak, Srbin, stupio u NOV 1941, borac 3. čete, 3. bat. 2. KPO, poginuo u napadu na Dabar 2. 2. 1942.

28. PEŠUT Ilije PETAR, 1910, seljak, Srbin, stupio u NOV 1941, s prekidom od aprila 1942. do septembra 1943, borac 3. brig. 8. div., poginuo 7. 3. 1944. u Tuku

29. PETROVIČ Nikole MARIJA, 1923, seljanka, Srpkinja, stupila u NOV 1941, borac ul div'., poginula 1943. na Neretvi

30. POGRMILOVIĆ Dure RADOVAN, 1919, obućarski radnik, Srbin, stupio u NOV 1941, član KPJ od 1941, sekretar ilegalnog KK KPH Plaški, uhapšen i strijeljan od četnika 27. 1. 1943.

31. POŠMUGA Petra MANE, 1914, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 3. brig. 4. bat. 8. div., poginuo u Slavetiću kod Jastrebarskog 16. 6. 1944.

32. POŠMUGA Ilije PETAR, 1921, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 3. brig. 4. bat. 8. div., poginuo 16. 6. 1944. u Slavetiću kod Jastrebarskog

34. STRIKA Nikole MANE, 1917, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 4. bat. 3. brig. 8. div., poginuo 8. 11. 1944. kod Cazina

35. STRIKA Tome DUŠAN, 1922, seljakj Srbin, stupio u NOV 1941, borac 15. brig. 8. div., poginuo aprila 1943. kod Vrhovina

36. STRIKA Nikole RADOVAN, 1923, seljak. Srbin, stupio u NOV 1942, borac 2. brig. 8. div., ranjen 30. 4. 1944. kod Babina Potoka i u maju iste godine ubijen u bolnici Trnovac u Lici

37. ŠUPICA Damjana ILIJA, 1921, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 3. brig. 8. div., poginuo 27. 6. 1944. u Janja Gori

38. ŠUŠNJAR Rade MILOVAN, 1924, seljak, Srbin, stupio u NOV 1941, komesar 2. čete 4. bat. 3. brig. 8. div., poginuo 27. 3. 1945. kod Slunja

39. ŠUŠNJAR Tode MILE, 1911, seljak, Srbin, stupio u NOV 1941, referent Saniteta 3. bat. Plaščanskog PO, poginuo 14. 1. 1944. u Salopeku kod Ogulina

40. ŠUŠNJAR Mane NIKOLA, 1920, seljak, Srbin, stupio u NOV 1941, borac Plaščanske partizanske čete, ranjen 15. 2. 1943. na Humu i nakon dva dana umro u bolnici u Drežnici

41. ŠUŠNJAR Rade DUŠAN, 1920. seljak, Srbin, stupio u NOV 1941, borac 3. brig. 8. div., poginuo 6. 2. 1945. u Janja Gori

42. ŠUŠNJAR Milovana ĐORĐE, 1921, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, borac T. Brig'. 8. div., ranjen aprila 1945. na Prevoju kod Plitvica i umro u Splitu

43. ŠUŠNJAR Mile RADE, 1923, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, borac 1. brig. 8. div., poginuo oktobra 1944. u Mekušju kod Karlovca

44. ŠUŠNJAR Mile NIKOLA, 1921, seljak. Srbin, stupio u NOV 1942, borac 4. bat. 3. brig. 8. div., ranjen 25. 3. 1945. u Vedrom Polju kod Bihaća i umro u bolnici 4. korpusa

45. ŠUŠNJAR Rafaila NIKOLA, 1921, seljak, Srbin, stupio u NOV 1941, komandir čete 2. brig. 8. div., poginuo 8. aprila 1945. na Raletini

46. VEZMAR Sime RANKO, 1912, seljak,. Srbin^stupio u NOV 1941, komandir straže Komande mjesta Plaški, poginuo 8. 2. 1945. na Strmici u Janja Gori

47. VEZMAR Nikole MILANKO, 1907, seljak, Srbin, stupio u NOB 1943. u Komandu mjesta Plaški — radionica, uhapšen 5. 10. 1944. od ustaša u Zbjegu, ranjen pri pokušaju bijega u Kamenici i umro u ogulinskoj bolnici

48. VUKAS Steve NIKOLA, 1927, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, borac Plaščanske partizanske čete, ranjen 15. 2. 1943. na Humu i nakon dva dana umro u bolnici u Drežnici

49. VUKAS Đure DRAGAN, 1924, seljaka Srbin, stupio u NOV 1943, borac 3. brig. 8. div., poginuo 2. 7. 1944. u Zumberku

50. VUKAS Đure MANE, 1920, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, borac 3. brig. 8. div., ranjen 2. 7. 1943. i umro od posljedica ranjavanja

51. VUKELIĆ Mane MILOVAN, 1918, seljak. Srbin, stupio u NOV 1941, borac 2. brig. 8. div., umro maja 1943. od tifusa

JEZERO

1. BAJIC Dragića MILUTIN, 1895, seljak, Srbin, stupio u NOP 1941, odbornik, ubile ga ustaše 5. 10. 1944. jer im nije htio otkriti mjesto gdje je smještena bolnica Zbjeg

2. BOŽIĆ Danila PETAR, 1926, seljak, Srhin, stupio u NOV 1942, borac 3. brig. 8. div., poginuo 7. 6. 1944. na Prekrižju kod Krašiča

3. DOKMANOVIĆ Miloša MLADEN, 1925, seljak, SthÜV stupio u NOV 1943, borac 3. brig. 8. div., poginuo 6. 2. 1945. u Janja Gori

4. DOKMANOVIĆ Nikole BRANKO, 1925, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, borac 3. brig. 8. div., poginuo 23. 11. 1944. na Trojvrhu

5. DOKMANOVIĆ Pere RADE, 1914, radnik, Srbin, stupio u NOV 1941, poginuo u Kragujevcu početkom 1942.

6. GRBA Miloša DUŠAN, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOV 1943, borac 3. brig. 8. div., poginuo 1945.

7. JAIĆ Mane MILE, 1928, seljak, Srbin, stupio u NOV 1944, borac Komande mjesta Plaški, poginuo 20. 10. 1944. na Drežniku

8. JAIĆ Mane JANKO, 1926, seljak, .-Srbin, stupio u NOV 1942, borac 3. bat. 15. brig. 8. div., poginuo kraj Tušilovića početkom 1943.

9. JAIĆ Rade ĐURO, 1924, radnik, Srbin, stupio u NOV 1944. borac 6. divizije, poginuo 1944. na Sremskom frontu

10. JAKŠIĆ Mane NIKOLA, 1915, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 3. bat. KPO, uhvatili ga četnici kao bolesnika tifusara i strijeljali 12. 2. 1943. u Plaškom

11. JAKŠIĆ Đurđa PETAR, 1920. seljak. Srbin, stupio u NOV 1943, borac 3. brig. 8. div., poginuo 21. 12. 1944. kod Vaganca

12. OGRIZOVIĆ Mile DRAGAN, 1926, seljak, .Srbin, stupio u NOV 1943, borac 3. brig. 8. div., poginuo 20. 10. 1944. u Drežniku

13. PEŠUT Milete STEVO, 1919. seljak Srbin, stupio u NOV 1943, borac 3. bat. 3. brig. 8. div., poginuo jula 1944. kod Donjih Dubrava

14. ŠUMONJA Nikole ILIJA, 1901. seljak, jsrfein,,stupio u NOV 1943. borac 3. brig. 8. div., poginuo 7. 6. 1944. na Zumberku

15. ŠUPICA Milana MILE, 1924. seljak, Srbin, stupio u NOV 1942. borac 1. ličke brig., poginuo početkom 1943. kod Ličkog Petrovog Sela

16. ŠUPICA Milovana DUŠAN, 1925, seljak, Srbin, stupio u NOV 1944, borac 3. brig. 8. div., poginuo januara 1945. kod Dabra

17. ŠUPICA Ilije DRAGOJ, 1905. seljak^Srbin, stupio u NOP 1941. odbornik, poginuo jula 1944. u Ljupči

18. VUKAS Rade MANE, 1919. seljak, Srbin, stupio u NOV 1943. borac 3. brig. 8. div., poginuo 1944. kod Cazina

KUNIĆ

1. BOCA Ilije ĐURO, 1912, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac "Zrbrigl 8. div., poginuo 5. 5. 1945. kod Ilirske Bistrice

2. BOCA Nikole MILE, 1926, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, komandir odjeljenja u 4. bat. 1. brig. 8. div., ranjen oktobra 1944. kod Rakovice i umro u bolnici Split 8. 5. 1945.

3. BOCA Ilije MILAN, 1921, radnik, Srbin, stupio u NOV 1944, borac 6. div.,"poginuo 1944. na Sremskom frontu

4. BOCA Radovana BOGDAN, 1904, seliak. Srbin, stupio u NOV 1942, borac Plaščanskog PO, zarobljen od Nijemaca 1944. i na putu u zarobljeništvo poginuo 1944.

5. KLIPA Mane GOJKO, 1927, đak, Srbin, stupio u NOV 1944, borac Plaščanskog PO, poginuo na Klašnici februara 1944.

6. KOSANOVIĆ Dane MlCO, 1920, seliak. Srbin, stupio u NOV 1941, komesar čete Plaščanskog PO, poginuo 14. 1. 1944. u Salopeku kod Ogulina
7. KOSANOVIĆ Jovana DUŠAN, 1925, seliak. Srbin, stupio u NOV 1942, komandir čete, 3. brig. 8. div., poginuo 14. 2. 1945. na Lipovači kod Drežnika
8. KOSANOVIĆ Ilije ĐURAĐ, 1905, seljak, Srbin, stupio u NOV 1941, predsjednik NOO-a za Kunić, poginuo decembra 1944. na Ralović brdu kod Plaškog
9. KOSANOVIĆ Mane SPASE, 1919, seljak^-Srhin,, stupio u NOV 1944, borac Plaščanskog PO, upućen na rad u GŠH, poginuo 25. 5. 1944. u Drvaru
10. KOSANOVIĆ Todora MILE, 1904, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, odbornik, ubile ga ustaše u Kuniću marta 1944.
11. KOSANOVIĆ Miloša TODOR, 1925, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942. borac 3. brig. 8. div., poginuo juna 1943. kod Cetingrada
12. KOSANOVIĆ Miloša MILAN, 1914, Seliak. Srbin, stupio u NOP 1941, kurir u NOO-u Kunić, poginuo kao vodič 21. 1. 1942. na Kapeli kod Modruša.
13. KOSANOVIĆ Miloša ZORKA, 1923, seljanka^Srpkinja, stupila u NOP 1941, sekretar SKO'J-a za Kunić, umrla od tifusa aprila 1943.
14. LONCAR-POPOVIC STEVO, 1913, Kunić, radnik/Cehi stupio u NOV 1941, borac 3. Eete^S. bat. 2. KPO, poginuo 4. 2 1942. u napadu na Dabar
15. PASKAS Rade DUŠAN, 1924, seljak^rbin, stupio u NOV 1941, komandir čete 6. primorsko-goranske brigade, poginuo marta 1943. kod Babina Potoka
16. VUKAS Nikole DUŠAN, 1924, seljak, Srbin, stupio u NOV 1944, komandir cete u 6. div., poginuo 1944. na Sremskom frontu
17. VUKAS Dane RADOVAN, 1919, seljak, Srbin, stupio u NOV 1941, borac ITErig. 8. div., poginuo juna 1943. u Kladuši
18. VUKAS Miće MILE, 1922, seljak, Srbin, stupio u NOV 1941, borac Komande mjesta Plaški, poginuo februara 1944. u Ličkoj Jesenici.
19. VUKAS Miće RADE, 1927, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, borac 3. brig. 8. div., poginuo marta 1944. u Kuniću
20. VUKAS Petra MILICA, 1923, seljanka, Srpkinja, stupila u NOV 1942, bolničarka 1. brig. 8. div., poginula 1944. kod Zdenčine
21. VUKAS Mile BRANKO, 1923, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 2. brig." 8. div., umro aprila 1945. od posljedica ranjavanja
22. VUKAS Mile MlCO, 1925, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, borac "Plaščanskog PO, ranjen na Mudrić Glavici 23. 11. 1944. i nakon dva dana podlegao u bolnici Kestenovac

LAPAT

1. CALINA Miloša MILAN, 1925, Turić kraj Gradačca, đak. Srbin, stupio u NOV 1943, borac 2. brig. 8. div., poginuo juna 1944. u Bučici
2. KOMADINA Miće DRAGAN, 1914, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, borac 3. brig. 8. div., poginuo 13. 12. 1944. u Lipovači kod Drežnika
3. SKORUPAN Ilije VOJISLAV, 1925, đak, Srbin, stupio u NOV 1941, komesar čete 4. bat. 3. brig. 8. div., poginuo 7. 3. 1944. u Tuku
4. SKORUPAN Petra IGNJATIJA, 1920, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, borac 3. brig. 8. div., poginuo 8. 4. 1945. na Raletini kod Primišlja
5. ŠUMONJA Todora PETAR, 1921, seljak, Srbin, stupio u NOB 1943, borac 3. brig. 8. div., poginuo 30. 4. 1944. kod Babina Potoka
6. TRBOJEVIĆ Milovana NIKOLA, 1921, seliak. Srbin, stupio u NOV 1943, borac Omladinskog bataljona 1. brig. 8. div., poginuo 7. 11. 1944, kod Cazina

7. TRBOJEVIĆ Milovana BRANKO, 1925, đak, Srbin, stupio u NOV 1944, borac 6. div., poginuo 1944. kod Beograda

LATIN

1. BUNĆIČ Đure RADE, 1924, seljak, Srbin, stupio u NOV 1941, borac Rezervnog odreda, poginuo 29. 1. 1942. na Liscu
2. BUNČlC Laze ALEKSA, 1906, seljak, Srbin, stupio u NOP 1941, odbornik, umro od tifusa juna 1944.
3. DRAGAŠ Jovana ĐURO, 1903, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, borac 3. brig. 8. div., poginuo 5. 5. 1945. kod Ilirske Bistrice
4. GRAHOVAC Nikole DUŠAN, 1910, seljak, Srbin, stupio u NOP 1942, predsjednik NOO-a Latin, poginuo 9. 11. 1944. na Liscu
5. GRAHOVAC Milana MICA, 1920, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, delegat voda 3. brig. 8. div., poginuo 10. 3. 1944. u Pišteniku
6. GRKOVIĆ Đure MANOJLO, 1921, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, bolničar 3. brig. 8. div., poginuo 29. 4. 1944. kod Babina Potoka
7. GRKOVIĆ Milete MANE, 1925, seljak, Srbin, stupio ü NOV 1942, borac 3. brig. 8. div., poginuo juna 1943. u pratnji ranjenika na Sutješci
8. GRKOVIĆ Mile MILAN, 1923, seljak,, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 3. brig. 8. div., poginuo 14. 1. 1944. kod Tounja
9. GRKOVIĆ Đure STEVAN, 1924, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 1. brig. 8. div., poginuo 7. 2. 1944. u Latinu
10. GRKOVIĆ Ilije MlCO, 1906, službenik, Srbin, stupio u NOP 1942, tajnik NOO-a općine Podhum, umro od tifusa 15. 6. 1943.
11. KOKOTOVIĆ Dane STEVAN, 1894, seljak, Srbin, stupio u NOP 1942, predsjednik kotarskog odbora NOF-a Plaški, objesile ga ustaše 20. 12. 1944 u Galgama kod Ogulina
12. KOKOTOVIĆ Stevana PETAR, 1920, poljoprivredni tehničar, Srbin, stupio u NOV 1941, sekretar KK KPJ Križevci, strijeljale ga ustaše u Zagrebu 28. 8. 1942.
13. KOKOTOVIĆ Stevana RADE, 1921, mašinski tehničar, Srbin, stupio u NOV 1941, komesar čete 3. brig. 8. div., poginuo 31. 12. 1944. u Calopeku kod Vaganca
14. KOSANOVIĆ Mirka DUŠAN, 1918, student, Srbin, stupio u NOV 1941, načelnik Štaba 1. brig. 8. div., poginuo 2. 7. 1944. kod Krašića
15. KOSANOVIĆ Dane MILAN, 1919, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, komandir voda 2. brig. 8. div., poginuo 13. 9. 1944. kod Cazina
16. KOSANOVIĆ Milovana NIKOLA, 1921, seljak, Srbin, stupio u NOV 1941, borac 3. brig. 8. div., poginuo 9. 1. 1944. kod Ogulina
17. KOSANOVIĆ Dane MIRKO, 1908, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, borac 3. brig. 8. div., poginuo 6. 5. 1945. kod Ilirske Bistrice
18. KOSANOVIĆ Đure PERO, 1924, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, * borac 15. brig. 8. div., ranjen na Simić brdu kod Tržića, razbolio se od tifusa i umro aprila 1943.
19. KOSANOVIĆ Dane DUŠAN, 1922, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 3. brig. 8. div., poginuo 10. 3. 1944. u Pišteniku
20. KOVACEVIC Dušana PETAR, 1912, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 3. brig. 8. div. poginuo 8. 4. 1945. na Raletini
21. KOVACEVIC Mile MILETA, 1921, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 4. kordunaške brig., poginuo septembra 1942. u Zumberku
22. KOVACEVIC Laze PERO, 1926, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 2. bat. Plaščanskog PO, poginuo juna 1944. kod Modruše
23. KOVACEVIC Marka PETAR, 1920, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 3. brig. 8. div., umro od tifusa marta 1944.

24. KOVAČEVIĆ Milovana MILAN, 1927, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, borac 3. brig. 8. div., poginuo 8. 4. 1945. na Raletini kod Primišlja

26. MEDAKOVIC Mane ILIJA, 1900, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, borac Komande mjesta Plaški, poginuo 9. 11. 1944. u Tuku

26. STANIČ Ilije MILAN, 1922, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, desetar u Plaščanskom PO, poginuo 8. 2. 1944. na Simić brdu kod Tržića

27. STANIČ Milovana NIKOLA, 1920, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac Plaščanskog PO, poginuo na Simić brdu kod Tržića 8. 2. 1944.

28. SEDLAR Sime ANĐELIJA, 1917, radnica, Srpkinja, stupila u NOP 1941, radila u tehničkoj operativi CKKPJ, strijeljali je Nijemci 6. 9. 1944. u Beogradu

29. VUKELIČ Dragana STEVAN, 1921, seljak, Srbin, stupio u NOV 1941, borac 3. čete 3. bat. 2. KPO, poginuo 2. 2. 1942. u napadu na Dabar

30. VUKELIĆ Bogdana DRAGUTIN, 1922, trg. pomoćnik, Srbin, stupio u NOV 1942. komesar čete 2. brig. 8. div., poginuo 5. 1. 1945. u Josipdolu

31. VUKELIČ Bogdana NEDELJKO, 1917, strojobravar, Srbin, stupio u NOP 1941, politički radnik, strijeljale ga Ustaše augusta 1942. u Zagrebu

32. VUKELIČ Rade Milan, 1917, seljak, Srbin, stupio u NOP 1942, odbornik u Latinu, umro od tifusa juna 1943.

LIČKA JESENICA

1. CVJETIČANIN Ilije ILIJA, 1920, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, borac 1. bat. Plaščanskog PO, poginuo 14. 1. 1944. u Salopeku kod Ogulina

2. ClKARA Mile NIKOLA, 1903, privatni čanovnik, Srbin, stupio u NOV 1941, komesar bat., zatim pol. radnik na terenu kotara Plaški, ubili ga četnici 5. 5. 1944. kod Javornika

3. ČIKARA Mirka RADE, 1908, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, komandir voda u 3. krajiškoj brigadi, poginuo 13. 6. 1943. na Tjentištu

4. ČIKARA Manojla MILE, 1924, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, borac 3. bat. Plaščanskog PO, poginuo 11. 1. 1944. u Salopeku kod Ogulina

5 DRAGIC Duke BRANKO, 1925, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, borac 3. krajiške brig., poginuo 1944. kod Prijepolja

6 GRBA Milovana ILIJA, 1907, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, zamj. komandira čete u 3. krajiškoj) brig., poginuo 13. 6. 1943. na Tjentištu

7. GRBA Nikole BRANKO, 1912, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, komandir odjeljenja 2. bat. 3. brig. 8. div., poginuo 7. 6. 1944. u Prekrižju kod Krašića

8. JURKOVIČ Mile DUŽAN, 1920, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, komesar diverzantske čete Diverzantskog bat. Inž. odsjeka GŽH, poginuo 2. 5. 1944. u Podlužanima kod Čazme

9 JURKOVIČ Mile DARINKA, 1923, seljanka, Srpkinja, stupila u NOV 1942, borac 3. krajiške brig., poginula kod Sanskog Mosta 1944.

10 KLIPA Steve MILE 1921, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, borac 35. div., poginuo 1944. kod Korenice

11. KNEŽEVIĆ Gavrila JANKO, 1927» seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, delegat voda u 3. brig. 8. div., poginuo marta 1944. na Klašnici, u Janja Gori

12 KORUGA Dane ĐURO, 1908, Korenica, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, borac u 3. krajiškoj brig., poginuo 13. 6. 1943. na Tjentištu

13, MALBAŠA Rade MILOVAN, 1914, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, borac 3. bat. Plaščanskog PO, poginuo 14. 1. 1944. u Salopeku kod Ogulina

14. MOMČILOVIĆ Ilije RADOVAN, 1921, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, borac 3. bat. 3. brig. 8. div., poginuo 5. 5. 1944. u Ramljanima kod Otočca

15. MOMČILOVIĆ Ilije MILE, 1914, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, borac 3. bat. Plaščanskog PO, poginuo 14. 1. 1944. u Salopeku kod Ogulina

16. OPSENICA Đurđa MILOŠ, **1903,** seljak, Srbin, stupio **u** NOV **1943,** borac 3. brig. 8. div., poginuo 25. 3. 1945. kod Bihaća

17. PAVLICA Petra RADE, 1922, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, borac 3. brig. 8. div., poginuo 30. 4. 1944. kod Babina Potoka

18. PEŠUT Nikole MILAN, 1922, seljak, Srbin, stupio u NOV 1944, borac 3. brig. 8. div., poginuo 30. 12. 1944. kod Vaganca

19. VUKELIĆ Mile STEVO, 1913, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, kurir pri ZAVNOH-u, poginuo oktobra 1943. na Kapeli

20. VUKELIĆ Rafaila MILOŠ, 1928, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, borac 3. bat. Plaščanskog PO, poginuo 14. 1. 1944. u Salopeku kod Ogulina

21. VUKELIĆ Jove MILOŠ, 1925, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943. borac omladinske čete, poginuo 1943 u Ličkoj Jesenici

MEĐEĐAK

1. BUNJEVAC Milana BOGDAN, 1921, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac Komande mjesta Plaški, poginuo maja 1943. na uvali kod Plavca Drage

2. GRBA Nikole DUŠAN, 1919, seljak, Srbin, stupio u NOV 1941, zamjenik komandanta 1. bat. 3. brig. 3. div., poginuo 8. 2. 1945. u zaselku Bajići kod Ljupče

3. GRBA Milana STEVAN, 1919, podoficir, Srbin, stupio u NOV 1941, komandir čete 2. brig. 8. div., poginuo **13. 9. 1943.** kod Musolinskog potoka

4. GRBA Rade MIĆA, 1916, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 3. bat. Plaščansko PO, poginuo 14. 1. 1944. u Salopeku kod Ogulina

5. GRBA Ilije NIKOLA, 1912, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac Plaščanskog PO, poginuo 14. 1. 1944. u Sabljacima kod Ogulina

6. GRBA Stevana DANE, 1922, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 2. brig. 8. div., poginuo 1944. kod Krnjaka

7. GRBA Miloša MILAN, 1922, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, borac Komande mjesta Plaški, poginuo januara 1945. u Plaškom

8. GRBA Milana MILE, 1925, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 2. brig. 8. div., poginuo 25. 5. 1944. u Zdenčini

9. GRBA Đure MILAN, 1926, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 3. brig. 8. div., poginuo aprila 1944. na Poljanku

10. GRBA Jovana MILAN, 1904, seljak, Srbin, stupio u NOP 1941, politički radnik, ubili ga četnici 27. 1. 1943. u Plaškom

11. GRBA Dane JOVO, 1903, seljak, " Srbin, stupio u NOP 1941, politički radnik, ubili ga četnici u Plaškom 27. 1. 1943.

12. GRKOVIĆ Gaje SAVA, 1920, seljak, Srbin, stupio u NOV 1941, komandir voda 3. brig. 8. div., poginuo 15. 7. 1944. kod Gornjih Dubrava

13. GRKOVIĆ Gaje RADE, 1921, seljak, Srbin, stupio u NOV 1941, borac 2. brig. 8. div., umro od tifusa u bolnici Perna 1944.

14. KLIPA Mane RADOVAN, 1919, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 2. brig. 8. div., umro od tifusa 1944. u bolnici Perna

15. KOVAČEVIĆ Pere MILAN, 1920, radnik, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 4. brig. 8. div., poginuo krajem 1942. na Kordunu

16. RADOJLIĆ Ilije MILAN, 1924, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 3. brig. 8. div., poginuo 30. 4. 1944. kod Babina Potoka

17. TRBOJEVIĆ Marka LAZAR, 1903, seljak, Srbin, stupio u NOV 1941, kurir 3. čete 3. bat. 2. KPO, poginuo septembra 1942. na Kapeli kod Modruša

18. VULIC Ilije MILE, 1916, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 3. brig. 8. div., poginuo marta 1944. u Plavča Dragi

19. VULIC Ilije DANILO, 1922, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 2. brig. 8. div., poginuo 1944. kod Plitvičkih jezera

20. VULIC Vaje MLADEN, 1913, radnik, Srbin, stupio u NOV 1941, borac Humskog voda, poginuo 7. 1. 1942. godine na Vojnovcu

21. VULIC Nikole DUŠAN, 1918, seljak, Srbin, stupio u NOV 1941, borac 3. brig. 8. div., poginuo aprila 1944. kod Plitvičkih jezera

PLAŠKA GLAVA

1. DOKMANOVIĆ Stojana NIKOLA, 1902, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 2. brig. 8. div., umro od tifusa marta 1944.

2. KOMADINA Mane DUŠAN, 1924, đak, Srbin, stupio u NOV 1943, poginuo 28. 6. 1943. u Laptu nesretnim slučajem kao borac Plaščanskog PO.

3. KOMADINA Mane MARIJA, 1922, seljanka, Srpkinja, stupila u NOP 1942. član SKOJ-a, umrla od tifusa 8. 6. 1943. u Plaškoj Glavi

4. OPSENICA Mladena ILIJA, 1920, seljak, Srbin, stupio u NOV 1941, komesar čete 2. bat. 3. brig. 8. div., poginuo 14. 3. 1945. na Bugaru

5. OPSENICA Milovana DRAGAN, 1927, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, borac 3. brig. 8. div., poginuo 18. 10. 1944. kod Poljanka

6. RALIC Đure MILE, 1925, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 3. bat. 15. brig. 8. div., poginuo 21. 1. 1943. kod Krnjaka

7. TRBOJEVIĆ Mile NIKOLA, 1924, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 15. brig. 8. div., poginuo februara 1943. na Drenovači

8. VEZMAR Damjana RADE, 1919, podoficir, Srbin, stupio u NOV 1942, komandir čete 5. brig. 8. div. ranjen 6. 2. 1943. na Drenovači i umro u bolnici u Bjelim Potocima

PLAŠKI

1. BUNJEVAC Gaje BRANKO, 1927, đak, Srbin, stupio u NOP 1941, borac Komande mjesta Plaški, poginuo augusta 1944. u Plaškom

2. DOKMANOVIĆ Mane ĐURO, 1918, đak, Srbin, stupio u NOP 1941. u Beogradu, a u NOV početkom 1944, poginuo kod Deča u Srijemu 6. 5. 1944.

3. IVĆEVIĆ Filipa MILE, Vajih Vrh, mašinista, Hrvat, stupio u NOP 1941. i radio kao ilegalac u Plaškom, poginuo prilikom napada na vlak 25. 8. 1942.

4. IVANOVIĆ Tome MILENKO, 1908, Kraguj kod Pakraca, učitelj, Srbin, sekretar ćelije KP u Plaškom, uhapsile ga ustaše 5. 7. 1941, ubijen u Jadovnom

5. LATAS Pere BRANKO, 1920, učitelj, Srbin, stupio u NOV 1941, komesar 3. bat. 2. KPO, strijeljali ga četnici 4. 4. 1942. kod Ličke Jesenice

6. KRAGULJAC Dane STEVO, 1915, seljak, Srbin, stupio u NOP 1942, poginuo 21. 4. 1942. u Plaškoj Glavi kao borac Rezervnog partizanskog odreda

7. KRAGULJAC Rade STEVAN, 1924, seljak, Srbin, stupio u NOP 1941, poginuo 21. 4. 1942. u Plaškoj Glavi kao borac Rezervnog partizanskog odreda

8. KRAGULJAC Milana MILOŠ, 1928, đak, Srbin, stupio u NOV 1944, borac Komande mjesta Plaški, poginuo 1. 5. 1945. kod Brinja

9. MIŠČEVIĆ Bože JOZO, 1909, Rogolji kod Okučana, učitelj, Srbin, član ćelije KPJ u Plaškom od juna 1940., uhapsile ga ustaše 5. 7. 1941, ubijen u Jadovnom

10. MOMČILOVIĆ Rade MILE, 1909, seljak, Srbin, stupio u NOP 1941, uhapšen 1942. i interniran u Italiju, 9. 9. 1943. stupio u talijanske partizane, poginuo u toku rata
11. POŠMUGA Dane MILAN, 1926, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, borac 3. brig. 8. div., poginuo 7. 6. 1944. u Žumberku
12. SKORUPAN Mihaila ALEKSANDAR, 1925, Reims, Francuska, đak, Srbin, stupio u NOV 1941, poginuo 1. 5. 1942. vješajući zastavu kod Bunčić vaktarne kao borac 3. čete 3. bat. 2. KPO
13. SLADKOV Ivana OLEG, 1923, Rijeka, đak, Rus, stupio u NOV 1944, komesar čete u Karlovačkoj brigadi, poginuo 4/5. 7. 1944. kod Pisarovine
14. SUPICA Petra DUŠAN, 1927, đak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 1. ličke brig., poginuo 1942. na Brlogu
15. VUKELIĆ Ilije RADOVAN, 1905, radnik, Srbin, stupio u NOV 1941, komesar čete Plaščanskog PO, umro od tifusa 1943. u bolnici Zbjeg
16. VUKELIČ Petra ĐURAĐ, 1920, seljak, Srbin, stupio u NOV 1941, poginuo 6. 2. 1943. na Drenovači kod Donjeg Lapca kao vodnik u 3. bat. 15. brig. 8. div.

PODHUM

1. BUNJEVAC Nikole ILIJA, 1918, radnik, Srbin, stupio u NOV 1941, komandir voda 5. brig. 8. div., poginuo 6. 9. 1942. na želj. st. Lička Jesenica
2. BUNJEVAC Rade MILE, 1925, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, komandir voda udarnog bat. 1. brig. 8. div., poginuo 8. 7. 1944. u Žumberku
3. BUNJEVAC Steve MILE, 1921, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, komandir čete 1. brig. 8. div., poginuo 5. 5. 1945. kod Ilirske Bistrice
4. BUNJEVAC Rade ILIJA, 1926, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 1. brig. 8. div., poginuo jula 1943. kod Bučice
5. BUNJEVAC Petra MILAN, 1921, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 2. brig. 8. div., poginuo jula 1943. kod Kladuše
6. BUNJEVAC Mane MILUTIN, 1923, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 4. brig. 8. div., poginuo maja 1943. kod Gospića
7. BUNJEVAC Nikole LUKA, 1920, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 3. brig. 8. div., poginuo 25. 3. 1945. u Vedrom Polju kod Bihaća
8. BUNJEVAC Manojla BRANKO, 1923, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 3. brig. 8. div., poginuo decembra 1943. kod Cazina
9. BUNJEVAC Mane RADOVAN, 1920, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 2. brig. 8. div., poginuo jula 1943. kod Kladuše
10. BUNJEVAC Petra STEVO, 1908, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 3. brig. 8. div., poginuo * novembra 1944. u Podhumu
11. DRAGAŠ Mile BRANKO, 1924, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac Plaščanskog PO, zarobili ga Talijani augusta 1943. i strijeljan u Bakru
12. DRAGAŠ Milovana RADE, 1923, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, borac 5. brig. 8. div., poginuo 24. 1. 1943. kod Veljuna
13. DRAGAŠ Dane RADE, 1920, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac Plaščanskog PO, poginuo decembra 1943. pod Humom
14. JANČIĆ Dane MILOŠ, 1913, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 3. brig. 8. div., poginuo jula 1944. na Perjasici
15. JANČIĆ Jovana RADE, 1928, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, zarobljen u Kuniću 25. 2. 1944. i nakon dva mjeseca strijeljan na Ilovcu kod Karlovca

16. JANČIĆ Rade PETAR, 1902, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 4. brig. 8. div., poginuo 27. 2. 1943. u Plavča Dragi

17. JANClC Rade VELJKO, 1924, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, borac 3. brig. 8. div., poginuo marta 1944.

18. KUKIČ Jose FAFAILO, 1922, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, komandir voda 3. brig. 8. div., poginuo 6. 2. 1945. na Latasovom brdu u Janja Gori

19. KUKIĆ Vuje RADE, 1922, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, komandir voda 3. brig. 8. div., poginuo 27. 3. 1945. kod Slunja

20. PAVLICA Mile ILIJA, 1921, seljak, Srbin, stupio u NOV 1941, borac 3. brig. 8. div., poginuo 13. 9. 1944. kod Cazina

21. POPOVIC Mane MILAN, 1920, seljak Srbin, stupio u NOV 1942, borac 3. brig. 8. div., poginuo marta 1944. u Pišteniku

22. ŠUPICA Radovana RADE, 1902, seljak, Srbin, stupio u NOV 1941, sekretar OK KPH za Hrvatsko primorje i Gorski kotar, strijeljali ga Talijani 12. 7. 1942. u Rijeci

23. ŠUPICA Sime MIHAJLO, 1925, seljak, Srbin, stupio u NOV 1941, borac 4. brig. 8. div., poginuo marta 1943. u Vojnovcu

24. TRBOJEVIĆ Radovana MILOVAN, 1915, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, komandir voda 3 brig, 8. div., poginuo 23. 11 1944. na Trojvrhu

25. VORKAPIĆ Petra BOŽIDAR, 1922, đak, Srbin, stupio u NOV 1941, komesar čete 2 brig. 8. div. poginuo početkom 1943. na Veljunu

26. VORKAPIČ Radovana PETAR, 1913, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 3. brig. 8. div., poginuo 6. 2. 1945. na Latasovom brdu u Janja Gori

27. VULIC Dane PAVLE, 1921, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, borac 4. brig. 8. div, poginuo februara 1943, u Perjasici

28. VULIC Dmitra MILE, 1924, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 2. brig. 8. div., poginuo 1943. kod Karlovca

SABORSKI

1. ŠOLAJA Milana MIHAJLO, 1923, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, borac 2. bat. 3. brig. 8. div., poginuo 30. 5. 1944. kraj Babina Potoka

VERA

1. CALINA Gaje DRAGAN, 1924, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, borac 3. brig. 8. div., poginuo 1. 1. 1945. na Čalopeku kod Vaganca

2. GRAHOVAC Milana MILE, 1918, radnik, Srbin, stupio u NOV 1941, komandir voda u Komandi mjesta Plaški, poginuo maja 1943. na Uvali kod Plavča Drage

3. LISIČ Ilije ĐURO, 1913, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, borac 1. bat. Plaščanskog PO, poginuo decembra 1944. u Krasnici

4. LONČAR. Mile NIKOLA, 1905, radnik, Hrvat, stupio u NOV. 1942, politički radnik kotara Plaški, ubili ga četnici 23. 9. 1944. kod Plavča Drage

5. MIKULICA Stjepana NIKOLA, 1921, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 4. bat. 3. brig. 8. div., poginuo 6. 2. 1945. na Latasovom brdu u Janja Gori

6. NINKOVIĆ Rade DUŠAN, 1922, podoficir, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 4. bat. 3. brig. 8. div., poginuo 21. 3. 1945. kod Baljevca

7. NINKOVIĆ Mladena MlCA, 1904, seljak, Srbin, stupio u NOV 1941, borac Plaščanskog PO, umro od tifusa u bolnici Zbjeg aprila 1943.

8. NINKOVIĆ Milete MILE, 1925, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 4. bat. 3. brig. 8. div., poginuo u Vedrom Polju kod Bihaća 25. 3. 1945.

9. NINKOVIĆ Rafajla MILOVAN, 1923, seljak, Srbin, stupio u NOV 1941, umro od tifusa 24. 12. 1944. kod Krstinje

10. ŠUMONJA Ilije PETAR, 1921, radnik, Srbin, stupio u NOV 1941, poginuo 4. 2. 1942. u napadu na Dabar kao delegat 2. voda, 3. čete, 3. bat. 2. KPO

11. ŠUMONJA. Mile MILOVAN, 1908, seljak, Srbin, stupio u NOV 1941, poginuo 4. 2. 1942. u napadu na Dabar kao borac 2. voda 3. čete 3. bat. 2. KPO

12. ŠUMONJA Nikole DIMITRIJE, 1919, seljak, Srbin, stupio u NOV 1941, komesar čete 4. bat. 3. brig. 8. div., poginuo 30. 4. 1944. kod Babina Potoka

13. ŠUMONJA Milovana PETAR, 1922, seljak, Srbin, stupio u NOV 1941, borac 3. čete 3. bat. 2. KPO, poginuo septembra 1942. u Dabru

14. ŠUMONJA Milovana JOSO, 1927, đak, Srbin, stupio u NOV 1943, borac Komande mjesta Plaški, poginuo 1. 5. 1945. kod Brinja

15. ŠUPICA Nikole STEVAN, 1911, SAD, radnik, Srbin, stupio u NOV 1941, poginuo septembra 1942. u Dabru kod Otočca kao obavj. oficir 3. bat. 2. KPO

16. ŠUPICA Rade STEVAN, 1911, seljak, Srbin, stupio u NOV 1942, borac 2. brig. 8. div., poginuo 1. 1. 1945. kod Vaganca

17. VECERINOVIC Save PETAR, 1925, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, poginuo 27. 4. 1943. na Mudrić Glavici kod Vojnovca kao borac 1. čete 1. bat. KPO

18. VUKELIĆ Milke RADE, 1918, Zebić, seljak, Srbin, stupio u NOV 1943, borac 3. bat. 3. brig. 8. div., poginuo 23. 3. 1945. kod Baljevca

ŽRTVE FAŠISTIČKOG TERORA I RATA NA PODRUČJU PLAŠČANSKE DOLINE I OKOLICE 1941—-1945.

OPĆINA JOSIPDOL

CAREVO POLJE

1. BARKO Jože ANKA, 1906, seljanka, Hrvatica, poginula za vrijeme borbe ispred svoje kuće 1944.

2. MARINIC Petra MANDA, 1885, domaćica, Hrvatica, poginula nesretnim slučajem 28. 4. 1943.

3. MIHANIC Marka JURE, 1916, željezničar, Hrvat, ubili ga četnici u Bistracu pod Krpelj'om 15. 9. 1943.

CEROVNIK

1. FIFKA Antona DRAGUTIN, 1896, župnik, Hrvat, ubili ga četnici u Munjavi 20. 5. 1943.

2. JERGOVIC Stipe IVAN, 1932, dijete, Hrvat, poginuo za vrijeme borbe u Oštarijama od Nijemaca 28. 9. 1943.

3. KLIPA Todora DUŠAN, 1885, seljak, Srbin, ubile ga ustaše u Podveljunu 6/7. 8. 1941.

4. KOLIC Augusta IVAN, 1906, seljak, Hrvat, ubili ga Talijani u Sabljačkoj Dragi 22. 1. 1943.

5. KOLIC Stipe ANTE, 1892, žandar, Hrvat, ubili ga Talijani u Sabljačkoj Dragi 22. 1. 1943.
6. KOLIĆ Augusta FRANE, 1895, seljak, Hrvat, ubili ga Talijani u Sabljačkoj Dragi 22. 1. 1943.
7. KOLIĆ Augusta TOMA, 1902, seljak, Hrvat, ubili ga Talijani u Sabljačkoj Dragi 22. 1. 1943.
8. KOSANOVIĆ Mane MIĆO, 1900, seljak, Srbin, ubile ga ustaše na Trojvrhu 7. 8. 1941.
9. KOSANOVIĆ Miće BRANKO, 1926, seljak, Srbin, ubile ga ustaše na Trojvrhu 7. 8. 1941.
10. LUKETIĆ Stjepana JURE, 1909, seljak, Hrvat, ubili ga Talijani u Sabljačkoj Dragi 22. 1. 1943.
11. LUKETIĆ Stjepana ANDRIJA, 1886, seljak, Hrvat, ubili ga Talijani u Sabljačkoj Dragi 22. 1. 1943.
12. MAGDIĆ Mate FRANJO, 1912, seljak, Hrvat, ubili ga Talijani u Sabljačkoj Dragi 22. 1. 1943.
13. MAGDIĆ Antona DANE, 1883, seljak, Hrvat, ubili ga Talijani u Sabljačkoj Dragi 22. 1. 1943.
14. MIŠČEVIĆ Đure JOSIF, 1910, seljak, Srbin, ubile ga ustaše na Trojvrhu 7. 8. 1941.
15. MIŠČEVIĆ Đure DANE, 1902, seljak, Srbin, ubile ga ustaše na Trojvrhu 7. 8. 1941.
16. MIŠČEVIĆ Laze ČEDO, 1942, dijete od 10 mjeseci, Srbin, smrzao se za vrijeme 4. neprijateljske ofanzive u Maloj Kapeli 27. 1. 1943.
17. MIŠČEVIĆ Đure MILAN, 1900, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u Ogulinu 28. 5. 1941, sproveden za Koprivnicu i ubijen u Jadovnu.
18. PAVLIĆ Mate JOSO, 1908, radnik, Hrvat, ubili ga Talijani u Vojnovcu 22. 1. 1943.
19. PAVLIĆ Jerka STIPE, 1906, seljak, Hrvat, ubili ga Talijani u Vojnovcu 22. 1. 1943.
20. POLJAK Pavla MIJAT, 1871, seljak, Hrvat, ubili ga Talijani u Sabljačkoj Dragi 22. 1. 1943.
21. POLJAK Pavla MILE, 1870, seljak, Hrvat, ubili ga Talijani u Sabljačkoj Dragi 22. 1. 1943.
22. POLJAK Mile BLAZ, 1912, seljak, Hrvat, ubili ga Talijani u Sabljačkoj Dragi 22. 1. 1943.
23. POLJAK Stipe NIKO, 1912, seljak, Hrvat, ubili ga Talijani u Sabljačkoj Dragi 22. 1. 1943.
25. POLJAK Mate JURA, 1914, seljak, Hrvat, ubili ga Talijani u Sabljačkoj Dragi 22. 1. 1943.
26. PRODANOVIĆ Jove MIĆO, 1918, seljak, Srbin ubile ga ustaše na Trojvrhu 7. 8. 1941.
27. PRODANOVIĆ Nikole RADE, 1908, seljak, Srbin, ubile ga ustaše u Ogulinu pod Klekom 30. 7. 1941.
28. PRODANOVIĆ Jove MANE, 1913, seljak, Srbin, ubile ga ustaše na Trojvrhu 7. 8. 1941.
29. PRODANOVIĆ Petra NIKOLA, 1880, seljak, Srbin, ubile ga ustaše na Trojvrhu 7. 8. 1941.
30. PRODANOVIĆ Mile DUŠAN, 1918, seljak, Srbin, zarobljen kao vojnik Jugoslavenske vojske 1941. i nestao u zarobljeništvu
31. PRODANOVIĆ Dane MIĆO, 1911, seljak, Srbin, uhasile ga ustaše u Ogulinu 30. 7. 1941, ubijen pod Klekom
32. PRODANOVIĆ Save JOVO, 1880, seljak, Srbin, ubile ga ustaše na Trojvrhu 7. 8. 1941.
33. RENDULIĆ Dragana JOSO, 1924, seljak, Hrvat, ubili ga Talijani u Sabljačkoj Dragi 22. 1. 1943.
34. ŠPEHAR Mate MATO, 1930, dijete, Hrvat, poginuo od nagazne mine augusta 1943.
35. ŠPEHAR Jure MILAN, 1932, dijete, Hrvat, poginuo od nagazne mine augusta 1943.
36. ŠPEHAR Mije MARKO, 1930, dijete, Hrvat, poginuo za vrijeme borbe prilikom napada na Oštarije 28. 9. 1943.
37. ŠPEHAR Mije VLADO, 1928, seljak, Hrvat, poginuo za vrijeme borbe prilikom napada na Oštarije 28. 9. 1943.

38. VRATARIC Antona JURE, 1915, seljak, Hrvat, ubili ga Talijani u Sabljačkoj Dragi 22. 1. 1943.
39. VIDOS Ivana DANE, 1885, seljak, Hrvat, ubili ga Talijani u Sabljačkoj Dragi 22. 1. 1943.

JOSIPDOL

1. BOCA Vasilja SIMO, 1899, seljak, Srbin, ubile ga ustaše u Josipdolu 1/2. 8. 1941.
2. BOCA Mile MILOŠ, 1912. Kunić, lugar, Srbin, uhapsile ga ustaše u Josipdolu 3. 6. 1941, sproveden u Koprivnicu i ubijen u Jadovnu
3. BOCA Miće GEORGIJE, 1877, seljak, Srbin, ubile ga ustaše u okolini Josipdola 28. 7. 1941.
4. BOCA Miće VASILIJE, 1868. seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše i Nijemci u Josipdolu 9. 12. 1944, obješen u Galgama 20. 12. 1944.
5. DADASOVIC Miloša BUDE, 1903, lugar, Srbin, uhapsile ga ustaše 3. 6. 1941. u Josipdolu, sproveden u Koprivnicu i ubijen u Jadovnu
6. DAIC Stojana ILIJA, 1881, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše i Nijemci u Josipdolu, obješen u Galgama 20. 12. 1944.
7. JANClC Stevana LAZAR, 1903, seljak, Srbin, ubile ga ustaše u Podveljunu 6/7. 8. 1941.
8. JANClC Miće MILAN, 1903, Trojvrh, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše 22. 5. 1941, sproveden u Koprivnicu i ubijen u Jadovnu
9. JANClC Petra RADE, 1922. Trojvrh, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše 22. 5. 1941, sproveden u Koprivnicu i ubijen u Jadovnu.
10. JANClC Rade MlCA, 1879, seljak, Srbin, uhapšen u Josipdolu i obješen u Galgama 20. 12. 1944.
11. JANClC Stevana MILAN, 1898, seljak, Srbin, živio u Oštarijama, uhapsile ga ustaše 3. 6. 1941. u Josipdolu, sproveden za Koprivnicu i ubijen u Jadovnu
12. JOVETIĆ Miloša MILOVAN, 1892, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše 24. 7. 1941. u Josipdolu, ubijen 1/2. 8. 1941. pod Klekom
13. JOVETlC Ilije STANA, rod. Miščević, Vajin Vrh, 1901. domaćica, Srpkinja, ubile je ustaše u Iloku 20. 4. 1944.
14. JOVETlC Miloša MILOŠ, 1902, seljak, Srbin, ubili ga Nijemci u Josipdolu 26. 10. 1944.
15. KLIPA Rade DUDA, 1898, Međeđak, seljak, Srbin, ubile ga ustaše u Ogulinu 30. 7. 1941.
16. KLIPA Jovana JOVAN, 1907, seljak, Srbin, ubile ga ustaše u Ogulinu 30. 7. 1941.
17. KNEŽEVIĆ Uroša MILUTIN, 1900, gostioničar, Srbin, uhapsile ga ustaše 3. 6. 1941, sproveden u Koprivnicu i ubijen u Jadovnu
18. MAČAK Stevana MILAN, 1909, pekar, Srbin, uhapsile ga ustaše u Ogulinu, ubijen 30. 7. 1941. pod Klekom
19. MIŠCEVIC Dane SIMO, 1912, seljak, Srbin, ubili ga Talijani i oružnici na Vajin Vrhu 28. 3. 1942.
20. MIŠCEVIC Mile DANE, 1908, Vajin Vrh, željezničar, Srbin, ubile ga ustaše u Podveljunu 6/7. 8. 1941.
21. MIŠCEVIC Mile MILOŠ, 1899, željezničar, Srbin, prisilno mobilisan u domobrane, ubile ga • ustaše početkom 1945. u Karlovcu
23. MIŠCEVIC Ilije MIHAILO, 1906, željezničar, Srbin, živio u Ogulinu, uhapsile ga ustaše 30. 7. 1941. i ubile pod Klekom
24. ORLIC Antonija KONSTANTIN, 1898, trgovac, Srbin, uhapsile ga ustaše 12. 6. 1941, sproveden u Koprivnicu i ubijen u Jadovnu
25. ORLIC Antonija NIKOLA, 1905, trgovac, Srbin, uhapsile ga ustaše 12. 6. 1941. sproveden u Koprivnicu i ubijen u Jadovnu
26. PAVLICA Jovana ILIJA, 1905. Podhum, svećenik, Srbin, uhapsile ga ustaše 12. 6. 1941, sproveden u Koprivnicu i ubijen u Jadovnu
27. PAVLIČIC Mate BLAZ, 1908, seljak, Hrvat, poginuo od nagazne mine kod Josipdola 20. 12. 1944.
28. PAVLIClC Franje IVAN, 1908, seljak, Hrvat, ubili ga Nijemci u Josipdolu marta 1945.

29. POPOVIĆ Jovana NIKOLA, 1908, cestar, Srbin, uhapsile ga ustaše 9. 6. 1941, sproveden za Koprivnicu i ubijen u Jadovnu

30. POPOVIĆ Mane JOVAN, 1900, obućar, Srbin, uhapsile ga ustaše 9. 6. 1941, sproveden u Koprivnicu i ubijen u Jadovnu

31. POPOVIĆ Jovana RATKO, 1913, lugar, Srbin, uhapsile ga ustaše 9. 6. 1941, sproveden u Koprivnicu i ubijen u Jadovnu

32. POPOVIĆ Milovana VIDAK, 1912, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše 22. 5. 1941, sproveden u Koprivnicu i ubijen u Jadovnu

33. POPOVIĆ Mane MARKO, 1912, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u Ogulinu 30. 7. 1941, ubijen pod Klekom

34. POPOVIĆ Pere STEVO, 1900, seljak, Srbin, živio u Zemunu, ubijen od Nijemaca u Jajincima kod Beograda 1941.

35. POPOVIĆ Mile PETAR, 1909, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše 24. 6. 1941, sproveden u Koprivnicu i ubijen u Jadovnu

36. POPOVIĆ Milića SIMO, 1908, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše 9. 6. 1941, sproveden u Koprivnicu i ubijen u Jadovnu

37. POPOVIĆ Mile ĐURAĐ, 1903, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše 9. 6. 1941, sproveden u Koprivnicu i ubijen u Jadovnu

38. POPOVIĆ Pavla MILAN, 1909, seljak, Srbin, ubile ga ustaše 6/7. 8. 1941. u Podveljunu

39. POPOVIĆ Pavla STEVAN, 1916, radnik, Srbin, uhapsile ga ustaše 22. 5. 1941, sproveden u Koprivnicu i ubijen u Jadovnu

40. POPOVIĆ Mile MILE, 1912, trg. pomoćnik, Srbin, uhapsile ga ustaše 22. 5. 1941, sproveden u Koprivnicu i ubijen u Jadovnu

41. POPOVIĆ Steve PETAR, 1922, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše 22. 5. 1941, sproveden u Koprivnicu i ubijen u Jadovnu

42. POPOVIĆ Steve MILAN, 1924, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše 22. 5. 1941, sproveden u Koprivnicu i ubijen u Jadovnu

43. POPOVIĆ Mane PETAR, 1897, seljak, Srbin, ubile ga ustaše u Podveljunu 6/7. 8. 1941.

44. POPOVIĆ Mane MIHAILO, 1898, krojač, Srbin, uhapsile ga ustaše 9. 6. 1941, sproveden za Koprivnicu i ubijen u Jadovnu

45. POPOVIĆ Milovana ĐURO, 1905, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše i Nijemci 9. 12. 1944, interniran u Njemačku gdje je i nestao 1945.

46. POPOVIĆ Nikole SOFIJA, roď. Kosanović, 1907, seljanka, Srpkinja, uhapsile je ustaše i Nijemci 9. 12. 1944, internirana u Njemačku gdje je umrla 15. 4. 1945.

47. POPOVIĆ Simeona RADE, 1917, željezničar, Srbin, ubili ga Talijani u Sabljačkoj Dragi 22. 1. 1943.

48 POPOVIĆ Dušana PETAR, 1929, dijete, Srbin, poginuo nesretnim slučajem od nagazne mine u Plaškom 15. 9. 1943.

49. POPOVIĆ Dušana VELJKO, 1934, dijete, Srbin, poginuo nesretnim slučajem od nagazne mine u Plaškom 5. 9. 1943.

50. POPOVIĆ Petra MIHAILO, 1889, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše i Nijemci 9. 12. 1944, u Josipdolu, obješen 20. 12. 1944. u Galgama

51. POPOVIĆ Petra PETAR, 1883, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše i Nijemci 9. 12. 1944, u Josipdolu, obješen 20. 12. 1944. u Galgama

52. POPOVIĆ Nikole STEVO, 1926, seljak, Srbin, poginuo nesretnim slučajem od bombe kod kuće 27. 10. 1942.

53. POPOVIĆ Nikole MILKA, 1931, dijete, Srpkinja, ubili je Nijemci za vrijeme borbe kod Josipdola 9. 12. 1944.

54. POPOVIĆ Petra MILUTIN, 1924, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše i Nijemci 9. 12. 1944, obješen 20. 12. 1944. u Galgama

55. POPOVIĆ Marka JOVAN, 1876, cestar, Srbin, uhapsile ga ustaše i Nijemci 9. 12. 1944, u Josipdolu, obješen 20. 12. 1944. u Galgama

56. POPOVIĆ Mile STEVO, 1910, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše 9. 6. 1941, sproveden u Koprivnicu i ubijen u Jadovnu

57. POPOVIĆ Mile SIMEON, 1883, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše i Nijemci u Josipdolu 9. 12. 1944, obješen 20. 12. 1944. u Galgama

58. POPOVIĆ Koje MARA, rođena Miščević u Vajin Vrhu, 1906, seljanka, Srpkinja, uhapsile je ustaše i Nijemci u Josipdolu 9. 12. 1944, strijeljana 20. 12. 1944. u Galgama

59. POPOVIĆ Jovana PETAR, 1910, seljak, Srbin, ubili ga Talijani i oružnici na Radošić brdu 28. 3. 1942.

60. RADOŠEVIĆ Stevana PERO, 1901, seljak, Srbin, ubili ga četnici u Josipdolu 9. 8. 1943.

61. SEDLAR Nikole DARINKA, 1924, seljanka, Srpkinja, uhapsili je ustaše i Nijemci u Josipdolu 9. 12. 1944, internirana za Njemačku gdje je umrla u logoru 15. 4. 1945.

62. SEDLAR Nikole MANE, 1927, seljak, Srbin, ubili ga Talijani u Sabljačkoj Dragi 22. 1. 1943.

63. ŠEGAN Rade DUŠAN, 1907, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše 9. 6. 1941, sproveden u Koprivnicu i ubijen u Jadovnu

64. ŠEGAN Dušana MILOŠ, 1933, dijete, Srbin, poginuo za vrijeme borbe 16. 6. 1944.

65. ŠEGAN Mile LJUBICA, 1925, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše u Iloku 20. 5. 1944.

66. ŠEGAN Todora PETAR, 1902, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše 9. 6. 1941, sproveden u Koprivnicu i ubijen u Jadovnu

67. ŠOLAJA Petra MILOŠ, 1894, radnik, Srbin, otišao u bolnicu u Ogulin 28. 7. 1941. i ubile ga ustaše pod Klekom

68. VUĆKOVIC Steve LJUBOMIR, 1903, iz Otoka, željezničar, Srbin, sklonio se od ustaškog terora jula 1941. u Srbiju i ubili ga Nijemci 14. 10. 1941.

SKRADNIK

1. PRIBANIĆ Jure IVAN, 1917, željezničar, Hrvat, ubili ga četnici u Bistracu pod Krpeljom 15. 9. 1943.

TROJVRH

1. JANĆIĆ Rade CVIJETA, rođ. Vorkapić, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše na Trojvrhu 7. 8. 1941.

2. JANČIĆ Mile RADOVAN, 1906, seljak, Srbin, ubile ga ustaše na Trojvrhu 7. 8. 1941.

3. JANClĆ Rade BRANKO, 1921, seljak, Srbin, ubile ga ustaše na Trojvrhu 7. 8. 1941.

4. JANĆIĆ Mile MIĆO, 1918, seljak, Srbin, ubile ga ustaše na Trojvrhu 7. 8. 1941.

5. JANĆIĆ Kuzmana MILOVAN, 1872, seljak, Srbin, ubile ga ustaše na Trojvrhu 7. 8. 1941.

6. JANĆIĆ Ilije MILETA, 1900, seljak, Srbin, ubile ga ustaše na Trojvrhu 7. 8. 1941.

7. JANĆIĆ Mile MANE, 1908, seljak, Srbin, ubile ga ustaše na Trojvrhu 7. 8. 1941.

8. JANClĆ Alekse MILE, 1914, seljak, Srbin, ubile ga ustaše na Trojvrhu 7. 8. 1941.

9. JANČIČ Ilije MILAN, 1925, seljak, Srbin, ubile ga ustaše na Trojvrhu 7. 8. 1941.

10. JANČIĆ Rade MILOVAN, 1908, seljak, Srbin, ubile ga ustaše na Trojvrhu 7. 8. 1941.

11. JANČIČ Radoša MILETA, 1878, seljak, Srbin, ubile ga ustaše na Trojvrhu 7. 8. 1941.

12. JANČIĆ Pere RADE, 1873, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u Ogulinu 30. 7. 1941, ubijen pod Klekom

13. JANCie Sime MILE, 1874, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše 30. 7. 1941. i ubijen pod Klekom
14. JANClČ Mane ZORKA, rod. Kovačić, 1918, seljanka, Srpkinja, poginula nesretnim slučajem prilikom čišćenja oružja partizana u njenoj kući 1943.
15. JANČIĆ Ilije ZORKA, 1928, seljanka, Srpkinja, uhapsili je Nijemci 10. 10. 1944. na Trojvrhu, strijeljana na Galgama 20. 12.1944.
16. JANĆIĆ Vase LJUBA, rođ. Trbojević, 1912, seljanka, Srpkinja, ubijena od ustaša i Nijemaca na Trojvrhu 23. 11. 1944.
17. KOSANOVIĆ Milovana MILE, 1918, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u Ogulinu 30. 7. 1941. i ubijen pod Klekom
18. KOSANOVIĆ Milovana MIĆO, 1922, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u Ogulinu 30. 7. 1941. i ubijen pod Klekom
19. KOVAČIĆ Tode STEVO, 1902, seljak, Srbin, ubile ga ustaše na Trojvrhu 7. 8. 1941.
20. KOVAČIĆ Tode LAZO, 1902, seljak, Srbin, ubile ga ustaše na Delancu kod Modruša 7. 8. 1941.
21. KOVAČIĆ Dane MARIJA, rođ. Vorkapić, 1892, seljanka, Srpkinja, utopila se u Vrnjici 21. 1. 1943. u povlačenju ispred 4. neprijateljske ofanzive
22. MIŠČEVIĆ Damjana MANE, 1903, seljak, Srbin, ubile ga ustaše na Trojvrhu 7. 8. 1941.
23. MIŠČEVIĆ Rade NIKOLA, 1920, seljak, Srbin, ubile ga ustaše na Trojvrhu 7. 8. 1941.
24. MIŠČEVIĆ Rade DANE, 1912, seljak, Srbin, ubile ga ustaše na Trojvrhu 7. 8. 1941.
25. MIŠČEVIĆ Dane RADE, 1895, seljak, Srbin, ubile ga ustaše na Trojvrhu 7. 8. 1941.
26. MIŠČEVIĆ Mile MARIJA, rođ. Vorkapić, 1917, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše i Nijemci na Trojvrhu 23. 11. 1944.
27. TRBOJEVIČ Kuzmana MILE, 1915, seljak, Srbin, ubile ga ustaše na Trojvrhu 7. 8. 1941.
28. TRBOJEVIČ Josifa MANE, 1897, seljak, Srbin, ubile ga ustaše na Trojvrhu 7. 8. 1941.
29. TRBOJEVIĆ Mane RADE, 1925, seljak, Srbin, ubile ga ustaše na Trojvrhu 7. 8. 1941.
30. TRBOJEVIĆ Vase JOSIF, 1912, seljak, Srbin, ubile ga ustaše na Trojvrhu 7. 8. 1941.
31. TRBOJEVIČ Rade JOSIF, 1875, seljak, Srbin, ubile ga ustaše na Trojvrhu 7. 8. 1941.
32. VORKAPIĆ MARICA, seljanka, 1885, Jezerani, Hrvatica, ubijena od ustaša i Nijemaca na Trojvrhu 23. 11. 1944.
33. VORKAPIĆ Mile DANE, 1912, seljak, Srbin, ubile ga ustaše na Trojvrhu 7. 8. 1941.
34. VORKAPIČ Mane VASO, 1904, seljak, Srbin, ubile ga ustaše na Trojvrhu 7. 8. 1941.
35. VORKAPIČ Ilije MILE, 1900, seljak, Srbin, ubile ga ustaše na Trojvrhu 7. 8. 1941.
36. VORKAPIĆ Dane MILE, 1901, seljak, Srbin, ubile ga ustaše na Trojvrhu 7. 8. 1941.
37. VORKAPIĆ Dane RADE, 1910, seljak, Srbin, ubile ga ustaše na Trojvrhu 7. 8. 1941.
38. VORKAPIĆ Save LJUBA, rođ. Jančić, 1902, seljanka, Srpkinja, ubijena od ustaša i Nijemaca na Trojvrhu 23. 11. 1944.

VAJIN VRH

1. BOGOVIC Grge JOSO, 1904, seljak, Hrvat, ubili ga Talijani u Vojnovcu 22. 1. 1943.
2. BOGOVIĆ Tome PERO, 1908, seljak, Hrvat, ubili ga Talijani u Vojnovcu 22. 1. 1943.
3. IVCEVIČ Pere IVAN, 1892, seljak, Hrvat, ubili ga Talijani u Vojnovcu 22. 1. 1943.

4. IVČEVIĆ Pere MIJA, 1902, seljak, Hrvat, ubili ga Talijani u Vojnovcu 22. 1. 1943.

5. KOSANOVIĆ Mane MILAN, 1909, željezničar, Srbin, uhapsile ga ustaše 9. 6. 1941, sproveden u Koprivnicu i ubijen u Jadovnu

6. KRZNARIC Jerka SLAVKO, 1922, seljak, Hrvat, ubili ga Talijani u Vojnovcu 22. 1. 1943.

7. KRZNARIC Stipe MILAN, 1906, seljak, Hrvat, ubili ga Talijani u Vojnovcu 22. 1. 1943.

8. KRZNARIC Petra MIJA, 1911, seljak, Hrvat, ubili ga Talijani u Vojnovcu 22. 1. 1943.

9. MIŠCEVIC Nikole MILE, 1871, seljak, Srbin, ubili ga Talijani u Sabljačkoj Dragi 22. 1. 1943.

10. MIŠCEVIC Stevana RADE, 1895, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u selu i ubile u Podveljunu 6/7. 8. 1941.

11. MIŠCEVIC Koje LAZO, 1911, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u selu i ubile u Podveljunu 6/7. 8. 1941.

12. MIŠCEVIC Koje PETAR, 1914, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u selu i ubile u Podveljunu 6/7. 8. 1941.

13. MIŠCEVIC Todora MILE, 1905, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u selu i ubile u Podveljunu 6/7. 8. 1941.

14. MIŠCEVIC Josifa MANE, 1901, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u selu i ubile u Podveljunu 6/7. 8. 1941.

15. MIŠCEVIC Rafajla NIKOLA, 1886, cestar, Srbin, uhapsile ga ustaše u selu i ubile u Podveljunu 6/7. 8. 1941.

16. MIŠCEVIC Ilije JOSO, 1904, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u selu i ubile u Podveljunu 6/7. 8. 1941.

17. MIŠCEVIC Ilije MANE, 1909, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u selu i ubile u Podveljunu 6/7. 8. 1941.

18, MIŠCEVIC Jose RADE, 1902, seljak, Srbin, ubili ga Talijani i oružnici u Radošić brdu 28. 3. 1942.

19. MIŠCEVIC Stevana MIllC, 1904, seljak, Srbin, ubili ga Talijani i oružnici u Radošić brdu 28. 3. 1942.

20. MIŠCEVIC Todora KOJO, 1890, seljak, Srbin, ubili ga Talijani u Vajin Vrhu 21. 9. 1942.

21. MIŠCEVIC Steve MILETA, 1888, seljak, Srbin, ubili ga Talijani u Vojnovu 22. 1. 1943.

22. MIŠCEVIC Sime DANE, 1870, seljak, Srbin, ubili ga Talijani u Vojnovu 22. 1. 1943.

23. MIŠCEVIC Milića RADE, 1902, seljak, Srbin, ubili ga Talijani u Vojnovu 22. 1. 1943.

24. MIŠCEVIC Laze SIMICA (Sića), 1884, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše u Vajin Vrhu 5. 10. 1944.

25. MIŠCEVIC Mane LJUBA, rod. Kosanović, 1907, seljanka, Srpkinja, ubili je ustaše u Vojnovcu 9. 11. 1944.

26. MIŠCEVIC Dane PETAR, 1910, željezničar, Srbin, uhapsile ga ustaše 9. 6. 1941, sproveden za Koprivnicu i ubijen u Jadovnu

27. MUDRIC Stevana MILE, 1890, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše*! selu i ubile u Podveljunu 6/7. 8. 1941.

28. MUDRIC Rade STEVO, 1906, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u selu i ubile 7. 8. 1941. u Josipdolu

29. MUDRIC Đure STEVAN, 1865, seljak, Srbin, ubile ga ustaše u Vajin Vrhu 27. 4. 1943.

30. MUDRIC Petra JOVAN, 1900, seljak, Srbin, interniran u Italiju 22. 1. 1943. i u logoru umro 1943.

31. MUDRIC Rade DANE, 1886, seljak, Srbin, interniran od strane Talijana 22. 1. 1943. za logor u Bakru gdje je i umro 1943.

32. PAVLIC Pavla JURE, 1892, Vojnovac, seljak, Hrvat, ubili ga Talijani u Vojnovcu 22. 1. 1943.

33. PAVLIC Pavla STIPE, 1890, seljak, Hrvat, ubili ga Talijani u Vojnovcu 22. 1. 1943.

34. PEŠUT Mile MANE, 1908, željezničar, živio u Capragu, ubile ga ustaše 1941.

35. RADOŠEVIC Laze MILE, 1908, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u selu 5. 1. 1945. i ubile kasnije u Karlovcu

36. RADOŠEVIĆ Mile MANE, 1885, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u selu i ubile u Podveljunu 6/7. 8. 1941.

37. RADOŠEVIĆ Mane MILE, 1914, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u selu i ubile u Podveljunu 6/7. 8. 1941.

38. RADOŠEVIĆ Milica MILOVAN, 1909, seljak, Srbin, uhapšen od ustaša u selu i ubijen u Karlovcu 5. 1. 1945.

39. RADOŠEVIĆ Jove MANE, 1938, dijete, Srbin, ubile ga ustaše pod Humom 7. 3. 1944.

40. RADOŠEVIĆ Mihajla MILOVAN, 1913, radnik, Srbin, živio u Nišu, ubili ga Nijemci 12. 3. 1942.

VOJNOVAC

1. BUNJEVAC Pere ILIJA, 1923, Vajin Vrh, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u Vojnovcu i ubijen u Podveljunu 6/7. 8. 1941.

2. BUNJEVAC Ilije LJUBA, roð. Vorkapić, 1902, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše u Vojnovcu jula 1943.

3. JANClĆ Mile RADOŠ, 1902, Trojvrh, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u Vojnovcu i ubijen u Podveljunu 6/7. 8. 1941.

4. MUDRIĆ Petra MILAN, 1903, željezničar, Srbin, uhapsile ga ustaše u Vojnovcu 9. 6. 1941, sproveden za Koprivnicu i ubijen u Jadovnu

5. MUDRIĆ Alekse MILE, 1892, Vojnovac, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u Vojnovcu i ubijen u Podveljunu 6/7. 8. 1941.

6. MUDRIĆ Miće MILOŠ, 1898, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u Vojnovcu i ubijen u Podveljunu 6/7. 8. 1941.

7. MUDRIĆ Miće RADE, 1911, Vojnovac, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u Vojnovcu i ubijen u Podveljunu 6/7. 8. 1941.

8. MUDRIC Mane SVETKO, 1919, Vojnovac, seljak, Srbin, ubile ga ustaše na Trojvrhu 7. 8. 1941.

9. RADOŠEVIC Nikole MANE, 1906, Vajin Vrh, željezničar, Srbin, uhapsile ga ustaše 9. 6. 1941, sproveden u Koprivnicu i ubijen u Jadovnu

10. TRBOJEVIĆ Dane MILAN, 1920, seljak, Srbin, ubile ga ustaše na Trojvrhu 7. 8. 1941.

11. TRBOJEVIĆ Josifa MARTA, 1891, iz Gomirja, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše u zaselku Vezmari u Janja Gori 8. 2. 1945.

12. TRBOJEVIĆ Dure MILAN, 1924, seljak, Srbin, ubile ga ustaše na Trojvrhu 7. 8. 1941.

13. VORKAPIĆ Dmitra ILIJA, 1885, seljak, Srbin, ubili ga Talijani u Vojnovcu 22. 1. 1943.

14. VORKAPIĆ Radovana LAZO, 1897, seljak, Srbin, ubile ga ustaše na Trojvrhu 7. 8. 1941.

15. VORKAPIĆ Đoke NIKOLA, 1886, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u Vojnovcu i ubijen 6/7. 8. 1941. u Podveljunu

OPĆINA MODRUŠ

MODRUŠ

1. ANTONĆIĆ Milana LJUBA, 1903, seljanka, Hrvatica, ubijena u kući 12. 8. 1942. za vrijeme napada na Modruš

2. GAŠPAROVIĆ Antona JURE, 1934, dijete, Hrvat, poginuo od nagazne mine marta 1945.

3. GAŠPAROVIĆ Mate MARIJA, 1897, seljanka, Hrvatica, poginula od nagazne mine marta 1945.

4. GAŠPAROVIĆ Ljupka DRAGICA, 1937, dijete, Hrvatica, poginula od nagazne mine krajem 1944.

5. GAŠPAROVIĆ Antona JOSO, 1932, dijete, Hrvat, poginuo za vrijeme borbe od njemačke artiljerije na Modruš decembra 1943.

6. JANDRLIC Ivana DRAGAN, 1930, seljak, Hrvat, ubili ga Nijemci na Modrušu marta 1945.

7. JANDRLIC Jure STIPE, 1932. dijete, Hrvat, poginuo za vrijeme borbe na Modrušu juna 1943.

8. JANDRLIC Ivana JOSO, 1933, dijete, Hrvat, poginuo kod kuće 1943. igrajući se bombom.

9. JANDRLIC Franje MILE, 1887. cestar, Hrvat, ubili ga četnici 15. 7. 1943.

10. KIRASIC Jure JOSO, 1916. radnik, Hrvat, živio u Zagrebu, uhapsili ga Nijemci i poginuo na putu za logor Jasenovac januara 1945.

11. KOLIC Ivana ANKA, 1926, seljanka, Hrvatica, poginula od talijanske artiljerije u Modrušu 28. 2. 1943.

12. MATESKOVIC Jose FRANJO, 1887, radnik, Hrvat, ranjen od njemačke artiljerije na Modrušu i od posljedica umro 1943.

13. PAVLlClC Ante MARICA, 1939, dijete, Hrvatica, poginula od talijanske artiljerije u Modrušu 28. 2. 1943.

14. PAVLIČIČ Jose JANJA, 1902, seljanka, Hrvatica, poginula od talijanske artiljerije u Modrušu 27. 2. 1943.

15. PAVLlClC Franca MARKO, 1857, seljak, Hrvat, poginuo od talijanske artiljerije u Modrušu 1943.

16. RENDULIC Pavla JURE, 1908, seljak, Hrvat, poginuo od nagazne mine u Plaškom aprila 1945.

17, RENDULIC-SABLJAK Benka MANDA, 1908, seljanka, Hrvatica, ubili je Talijani u Modrušu 1943.

18. RENDULIC Jure IVAN, 1914, cestar, Hrvat, ubili ga četnici 15. 7. 1943.

19. SABLJAK Jakova RUDE, 1918, seljak, Hrvat, poginuo nesretnim slučajem od bombe 1943.

20. SALOPEK Josipa VLADO, 1937, dijete, Hrvat, poginuo od nagazne mine 1943.

21. SALOPEK Josipa FRANJO, 1932, dijete, Hrvat, poginuo od nagazne mine 1943.

22. SALOPEK Roke ROZA, 1934, dijete, Hrvatica, poginula od nagazne mine 1943.

23. VIDOŠ Jakova DANICA, 1905, seljanka, Hrvatica, poginula od nagazne mine marta 1945.

ZAGORJE MODRUSKO

1. GRDIČ Petra ZORA, 1930, dijete, Hrvatica, poginula od nađene granate 1943.

2. KOLIC Franje MATE, 1924, seljak, Hrvat, poginuo od nađene granate 1943.

3. LUKETIC Mije FRANJO, 1928, seljak, Hrvat, poginuo od nađene granate 1944.

4. LUKETIC Mije JURE, 1933, dijete, Hrvat, poginuo od nađene granate 1944.

5. LUKETIC Antona IVAN, 1939, * dijete, Hrvat, poginuo od nađene granate 1944.

6. PUŠKARIČ Antona IVAN, 1918. seoska sluga, Hrvat, poginuo od nađene bombe u Oštarijama 1943.

7. RUPClC Antona RUŽA, 1933, dijete, Hrvatica, poginula od nađene granate 1944.

8. RUPČIĆ Antona ANTON, 1938, dijete, Hrvat, poginuo od nađene granate 1944.

OPČINA PLAŠKI

BLATA

1. CALINA Gavrila VASILIJE, 1902, željezničar, Srbin, uhapsile ga ustaše u Ogulinu 4. 6. 1941, sproveden za Koprivnicu i ubijen u Jadovnu

2. KURTEŠ Đure SIMICA, rođ. Ćalina, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše u Blatima 8. 2. 1944.

3. KURTEŠ Petra ĐURO, 1928, seljak, Srbin, ubile ga ustaše u Blatima 8. 2. 1945.

4. MOMČILOVIĆ Mande IGNJATIJA, 1908, radnik, Srbin, živio u Bjelovaru, ubile ga ustaše 1941.

5. MOMČILOVIĆ Đure IGNJATIJA, 1911, prometnik, Srbin, živio u Gospiću, ubile ga ustaše 1941.

6. MOMČILOVIĆ Ilije ĐURO, 1907, trgovac, Srbin, uhapsile ga ustaše u Blatima 15. 7. 1941, ubijen u Jadovnu

7. MOMČILOVIĆ Đure KATICA, 1909, domaćica, Hrvatica, ubili je četnici u Blatima juna 1942.

8. OGRIZOVIC Rade BRANKO, 1923, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u Jezeru i ubile u Sivniku kod Saborskog 9. 8. 1941.

9. OGRIZOVIC Ilije MILOŠ, 1920, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u Blatima i ubile u Sivniku kod Saborskog 9. 8. 1941.

10. OGRIZOVIC Radovana DUŠAN, 1915, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u Blatima i ubile u Sivniku kod Saborskog 9. 8. 1941.

11. OGRIZOVIC Mile ĐURO, 1905, željezničar, Srbin, uhapsile ga ustaše 28. 5. 1941. u Ogulinu, sproveden za Koprivnicu i ubijen u Jadovnu

12. OGRIZOVIC Stojana MARIJA, rođ. Potkonjak, 1899, Srpkinja, ubile je ustaše u Jezeru 6. 2. 1945.

13. OGRIZOVIC Mane ĐURO, 1907, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše i ubile u Sivniku kod Saborskog 9. 8. 1941.

14. PJEVAČ Ilije MANE, 1909, nadzornik pruge, Srbin, uhapsile ga ustaše 28. 5. 1941. u Blatima, sproveden u Koprivnicu i ubijen u Jadovnu

15. VEZMAR Radovana ILIJA, 1889, kovač, Srbin, uhapsile ga ustaše 17. 7. 1941. u Ličkoj Jesenici i ubile u Jadovnu

16. VEZMAR Jove ĐURO, 1900, žandar, Srbin, živio u Sanskom Mostu, ubile ga ustaše 1941.

17. VRCELJ Nikole SOFIJA, 1928, dijete, Srpkinja, ubili je Talijani 1942.

18. VRCELJ Đorđa NIKOLA, 1890, radnik, Srbin, uhapšen u Rakovici, ubile ga ustaše u Slunju 31. 7. 1941.

19. VRCELJ Ilije ILIJA, 1909, seljak, Srbin, ubijen od ustaša 17. 7. 1941.

20. VRCELJ Ilije MILOVAN, 1908, seljak, Srbin, odveli ga četnici za Istru i ubili 1945.

JANJA GORA

1. GRAHOVAC Petra MARIJA, rođ. Pešut, 1912, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše zajedno s njene šestoro maloljetne djece u Janja Gori 27. 2. 1945.

2. GRAHOVAC Nikole DANICA, 1935, dijete, Srpkinja, ubile je ustaše u Janja Gori 27. 2. 1945.

3. GRAHOVAC Nikole GOJKO, 1937, dijete, Srbin, ubile ga ustaše u Janja Gori 27. 2. 1945.

4. GRAHOVAC Nikole DRAGINJA, 1938, dijete, Srpkinja, ubile je ustaše u Janja Gori 27. 2. 1945.

5. GRAHOVAC Nikole SOFIJA, 1939, dijete, Srpkinja, ubile je ustaše u Janja Gori 27. 2. 1945.

6. GRAHOVAC Nikole MlCA, 1940, dijete, Srbin, ubile ga ustaše u Janja Gori 27. 2. 1945.

7. GRAHOVAC Nikole MILICA, 1944, Srpkinja, dijete, ubile je ustaše u Janja Gori 27. 2. 1945.

8. GRAHOVAC Milovana ILIJA, 1896, seljak, Srbin, ubile ga ustaše na Kneji 29. 11. 1944.

9. GRBA Stamena JOVAN, 1902, seljak, Srbin, poginuo kod kuće od artiljerije prilikom napada na četnike u Tuku 26. 2. 43.

10. KOSANOVIĆ Sime ĐURO, 1915, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u Ogulinu 30. 7. 1941 i ubile pod Klekom

11. KOSANOVIĆ Mihaila MARKO, 1894, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u Ogulinu 30. 7. 1941. i ubile pod Klekom
12. KOSANOVIĆ Milovana SOFIJA, 1940, dijete, Srpkinja, ubile je ustaše u Janja Gori 9. 11. 1944.
13. KOSANOVIĆ Nikole DUŠAN, 1936, dijete, Srbin, ubile ga ustaše u Janja Gori 9. 11. 1944.
14. KOSANOVIĆ Mane DRAGOMIR, 1913, seljak, Srbin, ubile ga ustaše u Janja Gori 9. 11. 1944.
15. KOSANOVIĆ Milovana MILE, 1903, seljak, Srbin, ubile ga ustaše u Janja Gori 9. 11. 1944.
16. KOSANOVIĆ Mile DARINKA, 1935, dijete, Srpkinja, ubile je ustaše u Janja Gori 1. 2. 1944.
17. KOSANOVIĆ Nikole PETAR, 1906, seljak, Srbin, pretučen od strane ustaša i umro od posljedica 1943.
18. KOSANOVIĆ Mile MANE, 1896, seljak, Srbin, ubile ga ustaše u Janja Gori 29. 11. 1944.
19. KOSANOVIĆ Dmitra DANICA roď. Grba, 1902, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše u Janja Gori 9. 11. 1944.
20. KOSANOVIĆ Koje DRAGINJA, 1919, seljanka, Srpkinja, poginula nesretnim slučajem prilikom čišćenja oružja 7. 1. 1942.
21. KOSANOVIĆ Mane MILE, 1926, seljak, Srbin, poginuo nesretnim slučajem prilikom čišćenja oružja 7. 1. 1942.
22. LATAS Danila ĐURAĐ, 1882, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u Ogulinu 30. 7. 1941. i ubile pod Klekom
23. LATAS Miće SOFIJA, rod. Pešut, 1905, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše u Janja Gori 27. 2. 1945.
24. LATAS Milete MILKA, 1936, dijete, Srpkinja, ubile je ustaše 27. 2. 1945. u Janja Gori
25. LATAS Miće SOFIJA, 1860, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše u Janja Gori 27. 2. 1945.
26. LATAS Milete MILE, 1935, dijete, Srbin, ubile ga ustaše u Janja Gori 27. 2. 1945.
27. LATAS Dure MIHAJLO, 1936, dijete, Srbin, ubile ga ustaše u Janja Gori 27. 2. 1945.
28. LATAS Mile VASO, 1905, cestar, Srbin, pretučen od ustaša 1941. u Modrušu gdje je i službovao i od posljedica umro aprila 1942.
29. MEDAKOVIC Pantelije NIKOLA, 1894, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u Janja Gori 28. 5. 1941, sproveden za Koprivnicu i ubijen u Jadovnu
30. MEDAKOVIC Đorđa DRAGINJA, 1916, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše u Janja Gori 8. 8. 1944.
31. MEDAKOVIC Ilije MILOŠ, 1883, seljak, Srbin, poginuo od neprijateljske artiljerije u Janja Gori 29. 11. 1944.
32. MIRIC Rade MIKA, 1902, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše u Janja Gori 9. 11. 1944.
33. MIŠLJENOVIC Radovana GEORGIJE, 1891, seljak, Srbin, pretukli ga četnici 9. 1. 1943. i umro od posljedica poslije 20 dana
34. MIŠLJENOVIC Mane STANA, roď. Ralić, 1905, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše u Janja Gori 27. 1945.
35. PEŠUT Ilije PETAR, 1910, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše 30. 7. 1941. u Plaškom i ubile u Sivniku kod Saborskog 9. 8. 1941.
36. PEŠUT Ilije DRAGOLJUB, 1889, seljak, Srbin, poginuo kod kuće od artiljerije prilikom napada na četnike **u** Tuku 26. 2. 1943.
37. PEŠUT Mile ZORKA, 1925. seljanka, Srpkinja, poginula prilikom bombardiranja od strane Talijana u Janja Gori 17. 3. 1943.
38. PEŠUT Todora PETAR, 1885, seljak, Srbin, ubile ga ustaše u Janja Gori 8. 2. 1945.
39. PEŠUT Ilije PETAR, 1934, dijete, Srbin, ubile ga ustaše u Janja Gori 8. 2. 1945.
40. PEŠUT Ilije MILICA, 1940, dijete, Srpkinja, ubile je ustaše u Janja Gori 8. 2. 1945.

41. PEŠUT Mile DANICA, 1893. rod. Vorkapić, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše u Janja Gori 27. 2. 1945.

42. PEŠUT Luke ĐURAĐ, 1874, seljak, Srbin, ubile ga ustaše u Janja Gori 27. 2. 1945.

43. PEŠUT Petra MILAN, 1896, seljak, Srbin, ubile ga ustaše 27. 2. 1945.

44. PETROVIČ Nikole MANOJLO, 1929, dijete, Srbin, poginuo od nađene bombe u Janja Gori juna 1943.

45. POGRMILOVIĆ Nikole MARIJA, 1907, seljanka, Srpkinja, ranjena od ustaša 12. 11. 1944. i umrla na putu za bolnicu u Petrovu goru

46. POGRMILOVIĆ Stevana MILICA, rođ. šušnjar, 1898, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše u Janja Gori 12. 11. 1944.

47. POŠMUGA Milovana PETAR, 1928, dijete, Srbin, ubile ga ustaše u Janja Gori 8. 2. 1945.

48. ŠUŠNJAR Rade PETAR, 1900, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u Janja Gori 28. 5. 1941, sproveden za Koprivnicu i ubijen u Jadovnu

49. ŠUŠNJAR Ilije MANOJLO, 1886, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u Janja Gori 15. 7. 1941, sproveden u Gospić i ubijen u Jadovnu

50. ŠUŠNJAR Rade PETAR, 1930, dijete, Srbin, poginuo od nađene bombe u Janja Gori juna 1943.

51. ŠUŠNJAR Laze RADE, 1880, seljak, Srbin, poginuo u Janja Gori od talijanske artiljerije aprila 1943.

52. ŠUŠNJAR Save PAVA, rođ. Ljuština 1899, u Glibodolu, seljanka, Srpkinja, pretukli je ustaše 6. 2. 1945. i poslije osam dana umrla u Janja Gori (zaselak Vezmari)

53. ŠUŠNJAR Rade MILICA, 1880, seljanka, Srpkinja, poginula u Janja Gori od talijanske artiljerije aprila 1943.

54. ŠUŠNJAR Milovana MILIJA, rođ. Grahovac, 1885, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše u Janja Gori 9. 5. 1944.

55. ŠUŠNJAR Maksima RAFAJLO, 1870, seljak, Srbin, ubile ga ostaše u Janja Gori 29. 11. 1944.

56. ŠUŠNJAR Rafaila DUŠAN, 1909, paroh, Srbin, živio u Krnjaku, ubile ga ustaše u Božić Jarku kod Krnjaka 1941.

57. ŠUŠNJAR Nikole DANILO, 1890, seljak, Srbin, ubile ga ustaše na Klašnici u Janja Gori 29. 11. 1944.

58. ŠUŠNJAR Mane MARIJA, 1907, rođ, Šumonja u Veri, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše u Glibodolu 5. 11. 1944.

59. ŠUŠNJAR Milovana MILAN, 1887, seljak, Srbin, ubile ga ustaše u Janja Gori 29. 11. 1944.

60. ŠUŠNJAR Miloša MILE, 1870, seljak, Srbin, ubile ga ustaše u Janja Gori 29. 11. 1944.

61. ŠUŠNJAR Petra MILIJA, 1868, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše u Janja Gori 29. 11. 1944.

62. ŠUŠNJAR Petra MARIJA, 1912, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše u Janja Gori 8. 2. 1945.

63. ŠUŠNJAR Petra ĐURAĐ, 1897, seljak, Srbin, pretukle ga ustaše 29. 11. 1944. i poslije 2–3 dana umro u bolnici Petrova gora

64. ŠUŠNJAR Mane NIKOLA, 1935, dijete, Srbin, ubile ga ustaše na Klašnici u Janja Gori 8. 2. 1945.

65. ŠUŠNJAR Petra ZORA, 1925, seljanka, Srpkinja, uhvatile je ustaše u Janja Gori 5. 10. 1944, odvedena i ubijena u Primišlju

66. VEZMAR Gavrila SIMO, 1876, seljak, Srbin, ubile ga ustaše pred kućom 8. 2. 1945.

67. VEZMAR Nikole DUŠAN, 1903, željezničar, Srbin, živio u Ogulinu, uhapsile ga ustaše 30. 7. 1941. i ubile pod Klekom.

68. VEZMAR Petra LAZO, 1916, radnik, Srbin, živio u Trepči kod Kosovske Mitrovice, strijeljali ga Nijemci u Kragujevcu 1941.

69. VUKELIĆ Stevana MANE, 1866, seljak, Srbin, ubile ga ustaša u Janja Gori 29. 11. 1944.

JEZERO

1. BAJIĆ-VUKAS Radovana STANA rod. Ralić, 1884, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše u Medarici 8. 2. 1945.
2. BOŽIĆ Rade ILIJA, 1892, seljak, Srbin, ubile ga ustaše u Jezeru 7. 3. 1944.
3. BOŽIČ Luke MILOVAN, 1895, seljak, Srbin, otišao prije 6. 4. 1941. u bolnicu u Vrapče i tamo ubijen u toku rata.
4. BOŽIĆ Miladina DANILO, 1897, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše 17. 11. 1941. u Plaškom, sproveden za Slunj i strijeljan u Zagrebu aprila 1942.
5. BOŽIĆ Dane DUŠAN, 1920, poštar Srbin, živio u Zagrebu, ubili ga Nijemci u Jajincima kod Beograda 10. 4. 1942.
6. BOŽIĆ Josipa MILE, 1914, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše 26. 6. 1941. u Jezeru, sproveden u Koprivnicu i ubijen u Jadovnu.
7. DOKMANOVIĆ Rade NIKOLA, 1898, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše 26. 6. 1941. u Jezeru, sproveden za Koprivnicu i ubijen u Jadovnu
8. DOKMANOVIĆ Alekse MILICA, 1873, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše u Plavča Dragi 27. 2. 1945.
9. DOKMANOVIĆ-GRKOVIĆ Nikole MARA, 1916, seljanka. Srpkinja, ubile je ustaše u Plavča Dragi 27. 2. 1945.
10. DOKMANOVIĆ Josipa MILOVAN, 1896, seljak, Srbin, ubijen od pročetničke grupe iz odreda Pištenik januara 1942.
11. DOKMANOVIĆ Dane MILE, 1910, paroh, Srbin, živio u Veljunu gdje su ga ubile ustaše 1941.
12. Grba Mane Rade, 1906, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše 27. 2. 1945. u Jezeru, sproveden u logor u Zagreb gdje je i strijeljan aprila 1945.
13. DOKMANOVIĆ Josifa MILAN, 1902, radnik, Srbin, živio u Pakracu, ubile ga ustaše 1941.
14. JOVETIĆ Radovana MARIJA, 1903, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše 27. 2. 1945. u Plavča Dragi
15. JOVETIĆ Đure RAFAJLO, 1935, dijete, Srbin, ubile ga ustaše u Plavča Dragi 27. 2. 1945.
16. JOVETIĆ Đure DARINKA, 1933, dijete, Srpkinja, ubile je ustaše u Plavča Dragi 27. 2. 1945.
17. JOVETIĆ Đure MILKA, 1944, dijete, Srpkinja, ubile je ustaše u Plavča Dragi 27. 2. 1945.
18. JOVETIĆ Rafaila ĐOKO, 1906, željezničar, Srbin, uhapsile ga ustaše u Plavča Dragi 27. 2. 1945, sproveden u logor u Zagrebu gdje je i strijeljan aprila 1945.
19. KOSANOVIĆ Rade MILOŠ, 1918, željezničar, Srbin, živio u Srpskim Moravicama, uhapsile ga ustaše u Ogulinu 30. 7. 1941. i ubile pod Klekom
20. LETICA Petra DUŠAN, 1910, lugar, Srbin, uhapsile ga ustaše u Ogulinu 30. 7. 1941. i ubijen pod Klekom
21. MOMČILOVIĆ Stevana SIMO, 1870, u Laptu, seljak, Srbin, ubile ga ustaše u Medarici 8. 2. 1945.
22. PEŠUT Milete ILIJA, 1894, seljak, Srbin, poginuo za vrijeme borbe u Jezeru 29. 11. 1944.
23. PJEVAČ Ilije BRANKO, 1928, đak, Srbin, ubile ga ustaše i Nijemci 8. 2. 1945.
24. RALIĆ Radovana TODOR, 1875, seljak, Srbin, ubile ga ustaše u Medarici 8. 2. 1945.
25. SKORUPAN Ilije BOGDAN, 1939, dijete, Srbin, ubile ga ustaše u Jezeru 7. 3. 1944.
26. ŠUMONJA Đure RADE, 1896, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše 30. 7. 1941. u Ogulinu i ubile pod Klekom
27. ŠUMONJA Sime IGNJATIJA, 1890, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše 30. 7. 1941. u Ogulinu i ubile pod Klekom
28. ŠUMONJA Sime BRANKO, 1927, dijete, Srbin, kao epileptičar doveden u bolnicu u Zagreb gdje su ga ubile ustaše 1941.

29. ŠUMONJA Ignjatija ILIJA, 1916, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u Tobolićuu 30. 7. 1941. i ubile u Slunju

30. ŠUMONJA Mane VUJO, 1933, dijete, Srbin, poginuo za vrijeme borbe kod kuće 7. 3. 1944.

31. ŠUMONJA Rade MARTA, roď. Kosanović, 1904, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše u Jezeru 5. 10. 1944.

32. ŠUMONJA Ilije MIRA, 1942, dijete, Srpkinja, ubile je ustaše u Jezeru 5. 10. 1944.

33. ŠUMONJA Ilije MILOŠ, 1940, dijete, Srbin, ubile ga ustaše u Jezeru 5. 10. 1944.

34. ŠUMONJA Ilije MIHAJLO, 1939, dijete, Srbin, ubile ga ustaše u Jezeru 5. 10. 1944.

35. ŠUMONJA Milana MlCO, 1941, dijete, Srbin, smrzao se u šumi prilikom povlačenja ispred napada neprijatelja početkom aprila 1944.

36. ŠUPICA Janka PETRA, roď. Bobić, 1895, Dabar, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše na Kapeli početkom aprila 1944.

37. ŠUPICA Nikole MILE, 1877, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u selu i ubile 27. 2. 1945. kod Vojnovca

38. ŠUPICA Milana NIKOLA, 1914, radnik, Srbin, živio u Srpskim Moravicama, ubile ga ustaše 1941.

39. ŠUPICA Đure MARIJA, 1890, roď. Trbojević u Laptu, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše u Jezeru 7. 3. 1944.

40. VUKAS Simeuna GOJKO, 1912, seljak, Srbin, bile ga ustaše u Zbjegu 5. 10. 1944.

41. VUKAS Ilije RAFAJILO, 1894, seljak, Srbin, ubile ga ustaše u Jezeru 5. 10. 1944.

42. VUKAS Petra MARKO, 1884, seljak, Srbin, ranjen za vrijeme borbe na Trojvrhu 23. 11. 1944. i poslije 8 dana umro.

43. VUKAS Ilije MILKA, 1924, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše u Jezeru 29. 11. 1944.

44. VUKAS Ilije MlCO, 1939, dijete, Srbin, ubile ga ustaše u Jezeru 29. 11. 1944.

45. VUKELIĆ Dušana MILENA, 1939, ubile je ustaše i Nijemci za vrijeme borbe 7. 3. 1944.

KUNIĆ

1. BOCA Mihajla ĐURO, lugar, Srbin, uhapsile ga ustaše u Ogulinu 28. 5. 1941, sproveden za Koprivnicu i ubijen u Jadovnu

2. BOCA Davida MILAN, 1896, seljak, Srbin, ubile ga ustaše na Trojvrhu 7. 8. 1941.

3. BOCA Tode NIKOLA, 1906, seljak, Srbin, ubile ga ustaše na Trojvrhu 7. 8. 1941.

4. BOCA Ilije MARA, 1924, seljanka, Srpkinja, poginula nesretnim slučajem 1943.

5. BOCA Miće MILAN, 1904, seljak, Srbin, zarobljen u BJV 1941. i nije se vratio

6. BOCA Milovana ILIJA, 1904, Srbin, seljak, uhapsile ga ustaše 25. 2. 1945. u Kuniću i ubile nakon dva mjeseca na Ilovcu kod Karlovca.

7. BOCA Mile MILAN, 1911, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše i Nijemci internirali za Njemačku i tamo nestao 1944.

8. KLIPA Mane PERO, 1902, policajac, Srbin, uhapsile ga ustaše u Kuniću i ubile u Sivniku kod Saborskog 9. 8. 1941.

9. KLIPA Mane MILAN, 1908, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u Ogulinu 28. 5. 1941, sproveden u Koprivnicu i ubijen u Jadovnu

10. KLIPA Rade Dušan, 1904, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u Plaškom 4. 8. 1941. i ubile u Sivniku kod Saborskog 9. 8. 1941.

11. KLIPA Mane DANE, 1907, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u Kuniću 2. 8. 1941, i ubile u Sivniku kod Saborskog 9. 8. 1941.

12. K O S A N O V I Ć Đure M I L A N, 1900, lugar, Srbin, živio u Ogulinu, gdje su ga uhapsile ustaše 28. 5. 1941, sproveden za Koprivnicu i ubijen u Jadovnu

13. K O S A N O V I Ć Ilije M A N E, 1903, financ, Srbin, živio u Vojvodini, ubili ga Nijemci 1941.

14. K O S A N O V I Ć Vladimira D U Š A N, 1893, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u Ogulinu 28. 5. 1941., sproveden u Koprivnicu i ubijen u Jadovnu

15. K O S A N O V I Ć Vladimira S T E V A N, 1898, Srbin, uhapsile ga ustaše u Kuniću 31. 5. 1941., sproveden za Koprivnicu i ubijen u Jadovnu

16. K O S A N O V I Ć Vase M I L E, 1897, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše 2. 8. 1941. u Kuniću i ubile u Sivniku kod Saborskog 9. 8. 1941.

17. K O S A N O V I Ć Rade N I K O L A, 1917, radnik, Srbin, uhapsile ga ustaše u Kuniću 2. 8. 1941. i ubile u Sivniku kod Saborskog 9. 8. 1941.

18. K O S A N O V I Ć Todora M I L O Š, 1890, žandar u penziji, Srbin, uhapsile ga ustaše u Kuniću 2. 8. 1941. i ubile u Sivniku kod Saborskog 9. 8. 1941.

19. K O S A N O V I Ć Milovana M I L K A, 1928, dijete, Srpkinja, poginula nesretnim slučajem od nađene b o m b e 1942.

20. K O S A N O V I Ć Mile M A N E, 1939, dijete, Srbin, poginuo od bačve benzina bačene iz aviona 1944.

21. K O S A N O V I Ć Rade M I L A N, 1891, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u Ogulinu 30. 7. 1941. i ubile pod K l e k o m

22. K O S A N O V I Ć Nikole B O G D A N, 1942, dijete, Srbin, smrzao se u zbjegu nedaleko Kunića 27. 1. 1943. za vrijeme 4. neprijateljske ofanzive

23. K O S A N O V I Ć Milete C V I J E T A, rođ. Trbojević, 1921, ubile je ustaše na Mudrić Glavici kod Vojnovca jula 1943

24. K O S A N O V I Ć Jovana G O J K O, radnik, Srbin, živio u Vinkovcima, ubile ga ustaše 1941.

25. K O S A N O V I Ć T E O F A N, 1881, iguman manastira Gomirje, uhapsile ga ustaše maja 1941, sproveden u Koprivnicu i ubijen u Jadovnu

26. K O S A N O V I Ć Sime M I L I C A, 1918, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše u Kuniću 29. 11. 1944.

27. K O S A N O V I Ć Miloša S T A M E N A, rođ. Radojčić, 1894, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše u Kuniću 13. 12. 1944.

28. K O S A N O V I Ć Sime M A N O J L O 1893, seljak, Srbin, interniran u N j e m a č k u gdje je ubijen decembra 1944.

29. K O S A N O V I Ć Petra D R A G I N J A, 1878, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše 29. 11. 1944. u Cerovniku

30. K O S A N O V I Ć Milete G A J O, 1899, seljak, Srbin, ubile ga ustaše u Kuniću 29. 11. 1944.

31. K O S A N O V I Ć Petra M I L I C A, rođ. Jančić, 1891, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše u Kuniću 13. 12. 1944.

32. K O S A N O V I Ć Mane M I L E, 1897, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše 25. 2. 1945. u Kuniću i istog dana • ubile na Modrušu

33. K O S A N O V I Ć Mile R A D I V O J E, 1937, dijete, Srbin, poginuo od nađene b o m b e u Kuniću 1944.

34. O P S E N I C A Mile M I L O Š, 1918, Plaška Glava, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u Ogulinu i ubile 30. 6. 1941. pod K l e k o m

35. P A S K A Š Ilije M I L A N, 1928, seljak, Srbin, ubili ga Nijemci na Trojvrhu 23. 11. 1944.

36. P A S K A Š Rade Ilija, seljak, Srbin, poginuo od talijanske artiljerije ispred svoje kuće 1942.

37. P E Š U T Nikole P E R O, 1902, seljak, Srbin, izvršio samoubistvo da bi izbjegao hapšenje od ustaša 1941.

38. V U K A S Rade M I L E, 1910, seljak, ubile ga ustaše na Trojvrhu 7. 8. 1941.

39. V U K A S Rade M I L A N, 1904, seljak, Srbin, ubile ga ustaše na Trojvrhu 7. 8. 1941.

40. VUKAS Rade NIKOLA, 1903, seljak, Srbin, ubile ga ustaše na Trojvrhu 7. 8. 1941.
41. VUKAS Dane SIMO, 1871, seljak, Srbin, ubile ga ustaše na Trojvrhu 7. 8. 1941.
42. VUKAS Mile PETAR 1895, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše 30. 7. 1941. u Ogulinu i ubile pod Klekom
43. VUKAS Gaje DRAGINJA, 1906, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše u Kuniću 2. 8. 1941.
47. VUKAS Mile DUŠAN, 1926, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše 25. 2. 1945. u Kuniću, i ubijen nakon dva mjeseca na Ilovcu kod Karlovca
45. VUKAS Stevana RADE, 1898, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše 25. 2. 1945. u Kuniću i ubile nakon dva mjeseca na Ilovcu kod Karlovca
46. VUKAS Dane ILIJA, 1917, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše 25. 2. 1945. u Kuniću i ubile nakon dva mjeseca na Ilovcu kod Karlovca
47. VUKAS Petra MILAN, 1893, seljak, Srbin, poginuo nesretnim slučajem u ruševnoj zgradi u Plaškom 1944.
48. VUKAS Miloša DANE, 1941, Kunić, dijete, Srbin, poginuo od bacača u Kuniću 29. 11. 1944.

LAPAT

1. DOKMANOVIĆ Milovana DURAĐ, 1898, seljak, Srbin, poginuo u kući od mitraljeske vatre za vrijeme upada ustaša i Nijemaca u selo 27. 2. 1945.
2. DOKMANOVIĆ Rade ILIJA, 1930, Lapat, dijete, Srbin, poginuo nesretnim slučajem prilikom napada na četnike 26. 2. 1943.
3. JOVETlC Rade MILOVAN, 1887, Jezero, cestar, Srbin, ubile ga ustaše u njegovoj kući 9. 11. 1944.
4. SKORUPAN Dmitra BOJA, rod. Grba u Međeđaku, 1915, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše u Glibodolu 5. 11. 1944.
5. SKORUPAN Mile MILAN, 1909, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše 30. 7. 1941. u Ogulinu i ubile pod Klekom
6. SKORUPAN Dmitra DURO, 1911, pop, živio u Cvijanović Brdu kod Slunja, ubile ga ustaše u Hrvatskom Blagaju 1941.
7. ŠUŠNJAR Jovana MILAN, 1891, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u Ogulinu 30. 7. 1941. i ubile pod Klekom.

LATIN

1. BUNČIC Alekse LAZO, 1941, dijete, Srbin, poginuo od talijanske avionske bombe aprila 1943.
2. ČUBRA MILAN, 1900, Zbjeg, željezničar, Srbin, uhapsile ga ustaše u Latinu 28. 5. 1941, sproveden u Koprivnicu i ubijen u Jadovnu
3. GRKOVIĆ Milovana MILETA, 1880, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše 30. 7. 1941. u Ogulinu i ubile pod Klekom
4. GRKOVIĆ Stevana ĐURAĐ, seljak, uhapsile ga ustaše 30. 7. 1941. u Ogulinu i ubile pod Klekom
5. GRKOVIĆ Nikole DANE, 1907, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše 28. 5. 1941. u Ogulinu, sproveden za Koprivnicu u ubijen u Jadovnu
6. GRKOVIĆ Mile MANOJLO, 1928, dijete, Srbin, pretukle ga ustaše 7. 8. 1941. u Latinu i nakon 10 dana umro kod kuće
7. GRKOVIĆ Rade NIKOLA, 1888, seljak, Srbin, ubili ga Talijani u Latinu 22. 1. 1943.
8. GRKOVIĆ Đukana MANE, 1868. seljak, Srbin, ubili ga Talijani u Latinu 22. 1. 1943.
9. GRKOVIĆ Milovana KOŠTA, 1881, seljak, Srbin, ubile ga ustaše 27. 1. 1944.
10. GRKOVIĆ Mile RANKA, 1937, dijete, Srpkinja, poginula od minobacača u Latinu za vrijeme borbe januara 1943.

11. GRAHOVAC Mane STEVAN, 1901, trgovac, Srbin, uhapsile ga ustaše u Ogulinu 28. 5. 1941, sproveden za Koprivnicu i ubijen u Jadovnu

12. GRAHOVAC Rade MARTA, rođ. šušnjar, 1908. u Janja Gori, seljanka, Srpkinja, poginula za vrijeme borbe od artiljerije u Latinu 9. 11. 1943.

13. GRAHOVAC Rade STOJA, 1874, seljanka, Srpkinja, poginula nesretnim slučajem od avionske bombe u kući maja 1942.

14. GRAHOVAC Mane DANICA, 1928. seljanka, Srpkinja, poginula za vrijeme borbe od artiljerije u Latinu 9. 11. 1944.

15. GRAHOVAC Mane RADOSLAV, 1930, dijete, Srbin, poginuo za vrijeme borbe od artiljerije u Latinu maja 1943.

16. GRAHOVAC Lazara ILIJA, 1886, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u Ogulinu 30. 7. 1941. i ubile pod Klekom

17. KLIPA Rade STEVAN, 1882, seljak, Srbin, poginuo od minobacača u Latinu januara 1943.

18. KOKOTOVIĆ Dane DUŠAN, 1900, službenik, Srbin, živio u Osijeku, ubile ga ustaše 1944.

19. KOSANOVIĆ Laze MANE, 1908, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u Ogulinu 30. 7. 1941. i ubile pod Klekom

20. KOSANOVIĆ Dane MILAN, 1886, seljak, Srbin, ubile ga ustaše u Latinu 27. 2. 1945.

21. KOSANOVIĆ Mile DRAGINJA, rođ. Grba, 1913. u Međeđaku, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše u Latinu 13. 12. 1944.

22. KOSANOVIĆ Milete MANE, 1876, seljak, Srbin, ubile ga ustaše 27. 2. 1945.

23. KOSANOVIĆ Gaje DARINKA, rođ. Grković, 1916. u Međeđaku, Srpkinja, ubile je ustaše u Latinu 13. 12. 1944.

24. KOSANOVIĆ Mirka MILKA, 1943. dijete, Srpkinja, ubile je ustaše 13. 12. 1944.

25. KOSANOVIĆ Dane MILICA, rođ. Krmar, 1890, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše u Latinu 13. 12. 1944.

26. KOSANOVIĆ Ilije SIMICA, rođ. Grković, 1901., seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše u Latinu 13. 12. 1944.

27. KOSANOVIĆ Mane DUŠAN, 1921, seljak, Srbin, interniran u Italiju 29. 1. 1942. i u logoru umro

28. KOSANOVIĆ Nikole MILOVAN, 1900, seljak, Srbin, ubili ga Talijani i oružnici u Latinu 28. 3. 1942.

29. KOVACEVIC Radovana GAJO, 1872, seljak, Srbin, ubili ga Talijani 22. 1. 1943.

30. KOVACEVIC Radovana LAZO, 1869, seljak, Srbin, ubijen kod kuće od Talijana 22. 1. 1943.

31. KOVACEVIC Milovana PETAR, 1933, dijete, Srbin, poginuo za vrijeme bombardiranja Plaškog od strane Talijana 29. 5. 1943.

32. KOVACEVIC Dane MANE, 1906, seljak, Srbin, ubili ga Talijani u Latinu 4. 12. 1941.

33. KOVACEVIC Petra LAZO, 1902, seljak, Srbin, ubili ga Nijemci u Plavča Dragi 27. 2. 1945.

34. KOVACEVIC Mile MILAN, 1938, dijete, Srbin, ubile ga ustaše u Plaškom 13. 12. 1944.

35. KOVACEVIC Nikole SOFIJA, 1932, dijete, Srpkinja, ubile je ustaše u Medarici 8. 2. 1945.

36. KOVACEVIC Gaje RADOVAN, 1909, paroh, Srbin, živio u Slušnici kod Slunja, ubile ga ustaše 1941.

37. MEDAKOVIĆ Ilije MANE, 1902, seljak, Srbin, ubile ga ustaše u Janja Gori 9. 11. 1944.

38. SEDLAR Mile TODOR, 1905, seljak, Srbin, ranjen u Plaškom od talijanskog bombardiranja i umro na putu za bolnicu Otočac

39. STANIČ Damjana DUJAN, 1889, seljak, Srbin, ubile ga ustaše u Latinu 1. 2. 1944.

40. VEZMAR Sime TRIFUN, 1873, seljak, Srbin, ubile ga ustaše 6. 2. 1945. u Latinu

41. VEZMAR Sime MANE, 1889, seljak, Srbin, pretučen od ustaša 6. 2. 1945. i nakon nekoliko dana umro od posljedica

42. VEZMAR Sime RADE, 1866, seljak, Srbin, pretučen od ustaša 6. 2. 1945. i nakon nekoliko dana umro od posljedica

43. VUKELIĆ Josipa VUK, 1908, Latin, seljak, Srbin, ubile ga ustaše u Latinu maja 1944.

LICKA JESENICA

1. ClKARA Stevana DUŠAN, 1914, seljak, Srbin, ubili ga četnici u Ličkoj Jesenici jula 1942.

2. DRAGIC Mile MILOŠ, 1915, podoficir, Srbin, uhapsile ga ustaše u Plaškom 7. 8. 1941. i ubile u Sivniku kod Saborskog 9. 8. 1941.

3. DUDUKOVIC Janka MILAN, 1933, dijete, Srbin, ranjen od talijanske avijacije 12. 1. 1943. i sutradan umro

4. ĐUKIĆ PETAR, gostioničar, roď. u Donjem Lapcu, uhapsile ga ustaše 30. 7. 1941. u Ogulinu i ubile pod Klekom

5. FERIC Josipa MIHAL, 1903, roď. u Generalskom Stolu, mašinista vodocrpa, Hrvat, ubili ga četnici 29. 7. 1942.

6. FERIC ANKA, rođena Marković (supruga Mihala), ubili je četnici 29. 7. 1942.

7. FORKAPA Mane STEVAN, 1899, seljak, Srbin, ubile ga ustaše u Ličkoj Jesenici 21. 12. 1944.

8. GACEŠA Sime VLADO, 1903, Gračac, učitelj, Srbin, uhapsile ga ustaše u Ličkoj Jesenici 28. 5. 1941, sproveden za Koprivnicu i ubijen u Jadovnu

9. GRBA Jeke MIHAJLO, 1905, privatni čanovnik, Srbin, uhapsile ga ustaše u Ličkoj Jesenici 15. 7. 1941, ubijen u Jadovnu

10. KOMPAR Franje MARIJA, 1906. radnica, Hrvatica, ubili je četnici 9. 1. 1943. u Plavča Dragi

11. KOMPAR Franca MICAN, 1910, roď. u Kuniću, radnik, Hrvat, ubili ga četnici u Ličkoj Jesenici 1942.

12. KOMPAR Franca DUŠAN, 1912. u Kuniću, radnik, Hrvat, ubili ga četnici u Ličkoj Jesenici 1942.

13. KOVACEVIC Rade NIKOLA, 1913, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u Ličkoj Jesenici i ubile u Sivniku kod Saborskog 9. 8. 1941.

14. MALBAŠA Marka SVETOZAR, 1909, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u Ličkoj Jesenici 28. 5. 1941, sproveden za Koprivnicu i ubijen u Jadovnu

15. MALBAŠA Janje MILAN, 1919, seljak, Srbin, ubili ga četnici u Pišteniku 1942.

16. MALBAŠA Janje UGLJEŠA, 1922, seljak, Srbin, ubili ga četnici u Pišteniku kod Blata 1942.

17. MALBAŠA Simeona MILE, 1897, seljak, Srbin, uhvatile ga ustaše 5. 10. 1944, umro u logoru u Njemačkoj

18. MILAKOVIC Đurđa RADE, 1896, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše kod kuće 8. 2. 1945. i ubile u Ogulinu

19. MILAKOVIC Mile MILAN, 1914, trgovac, Srbin, uhapsile ga ustaše u Ličkoj Jesenici 28. 5. 1941, sproveden za Koprivnicu i ubijen u Jadovnu

20. MILAKOVIC Bude NIKOLA, 1930, dijete, Srbin, poginuo nesretnim slučajem od nađene bombe oktobra 1944.

21. MOMCILOVIC Dane MARICA, roď. Milaković, 1919. seljanka, Srpkinja, poginula u vlaku za vrijeme borbe u Blatima 1. 7. 1942.

22. MOMČILOVIĆ Rade MIHAIL, 1900, Srbin, željezničar, uhapsile ga ustaše 4. 6. 1941. u Ogulinu, sproveden za Koprivnicu i ubijen u Jadovnu

23. NASADIL Františeka STANISLAV, 1907, Lištice, Cehoslovačka, pop, Ceh, uhapsile ga ustaše 17. 6. 1941. u Ličkoj Jesenici i ubile u Jadovnu

24. PASKAS Manojla MILE, 1922, seljak, Srbin, ubili ga Talijani u Ličkoj Jesenici krajem 1941.

25. PASKAS Jovana DOBRIVOJ, 1914, seljak, Srbin, ubili ga četnici u Blatima 12. 1. 1943.

26. PAVLICA Rade PETAR, 1903, željezničar, Srbin, uhapsile ga ustaše, 4. 6. 1941, sproveden za Koprivnicu i ubijen u Jadovnu

27. PAVLICA Marka SOFIJA, rod. Malbaša, 1890, seljanka, Srpkinja, ubili je četnici na Kapeli kod Glibodola oktobra 1944.

28. VIDAKOVIĆ Vaje RADE, 1878, seljak, Srbin, ubile ga ustaše u Ličkoj Jesenici 21. 12. 1944.

29. VIDAKOVIĆ Rade ANĐELIJA, 1883, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše u Ličkoj Jesenici 21. 12. 1944.

30. VIDAKOVIĆ Rade KATA, 1908, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše u Ličkoj Jesenici 21. 12. 1944.

31. VIDAKOVIĆ Rade MILICA, 1921, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše u Ličkoj Jesenici 21. 12. 1944.

32. VUKELIČ Dmitra VELIMIR, 1928, seljak, Srbin, ubile ga ustaše u Ličkoj Jesenici 8. 2. 1945.

33. VUKELIĆ Ilije MILE, 1893, seljak, Srbin, ubile ga ustaše u Ličkoj Jesenici 8. 2. 1945.

34. VUKELIĆ Rade DRAGAN, 1908, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u Ličkoj Jesenici i ubile u Sivniku kod Saborskog 9. 8. 1941.

35. VUKELIĆ Mile BOGDAN, 1913, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u Ličkoj Jesenici, i ubile u Sivniku kod Saborskog 9. 8. 1941.

36. VUKELIĆ Jove RADE, 1912, rođ. u Zebiću, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u L. Jesenici i ubile u Sivniku kod Saborskog 9. 8. 1941.

37. VUKELIČ Dušana DRAGICA, 1939, dijete, Srpkinja, poginula nesretnim slučajem 27. 12. 1942. u Ličkoj Jesenici

MEDEĐAK

1. BUNJEVAC Đure RADE, 1914, podoficir, Srbin, uhapsile ga ustaše u vlaku u Vojnovcu 30. 7. 1941. i ubile u Sivniku kod Saborskog 9. 8. 1941.

2. BUNJEVAC Đure MILAN, 1918, radnik, Srbin, pretučen od ustaša i umro od posljedica u bolnici Ogulin 5. 1. 1942.

3. BUNJEVAC Rade ĐURO, 1885, cestar, Srbin, uhapsile ga ustaše 30. 7. 1941. u Ogulinu i ubile pod Klekom

4. BUNJEVAC Jovana PETAR, 1894, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše kod kuće i ubile u Plaškom 29. 11. 1944.

5. EGIĆ Rade DUŠAN, 1896, bilježnik, Srbin, živio u Primišlju, ubile ga ustaše 1941.

6. GRBA Rade LAZAR, 1904, mlinar, Srbin, uhapšen od ustaša 15. 7. 1941. kod kuće i ubijen u Jadovnu

7. GRBA Jovana JOVAN (Joso), 1875, seljak, Srbin, uhasile ga ustaše kod kuće 2. 8. 1941. i ubile u Sivniku kod Saborskog 9. 8. 1941.

8. GRBA Jovana SAVA, 1907, lugar, Srbin, uhapsile ga ustaše 18. 6. 1941. kod kuće, sproveden za Koprivnicu i ubijen u Jadovnu

9. GRBA Jovana RADE, 1896, seljak, Srbin, ubile ga ustaše 5. 8. 1944.

10. GRBA Bogdana MILAN, 1936, dijete, Srbin, poginuo nesretnim slučajem 1943. u igri djece s oružjem

11. GRBA Damjana ILIJA, 1885, seljak, Srbin, poginuo od nađene bombe u Međeđaku 1942.

12. GRBA Rade DANE, 1915, službenik, Srbin, živio u Krnjaku, ubile ga ustaše 1941.

13. GRBA Miloša MILOŠ, 1902, Srbin, ubile ga ustaše u Plaškom 1943.

14. GRBA Sime MILKA, roď. Letica, 1882, seljanka, Srpkinja, poginula ispred kuće za vrijeme borbe 29. 11. 1944.

15. GRBA Save MILAN, 1890, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u Ogulinu 30. 7. 1941. i ubile pod Klekom

16 ~ GRBA Milete DUŠANIJA, roď. Mikulica, 1882, u Zebiću, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše u Glibodolu 5. 11. 1944.

17. GRBA Dane Milovan, 1870, Međeđak, pravnik, Srbin, živio u Zagrebu, ubile ga ustaše u Banjoj Luci 1941.

18. GRKOVIĆ Mile ĐURAĐ, 1901, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše kod kuće 30. 7. 1941. i ubile u Sivniku kod Saborskog 9. 8. 1941.

19. KLIPA Stevana MANE, 1875, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u Ogulinu 30. 7. 1941. i ubile pod Klekom

20. KUKIĆ Ilije JOVAN, 1896, profesor, Srbin, živio u Korenici, ubile ga ustaše 1941.

21. KUKIĆ Ilije PETAR, 1913, oficir-pilot, Srbin, živio u Beogradu, ubili ga Nijemci u Beloj Crkvi 1941.

22. MIŠČEVIĆ Ilije STEVO, 1871, Josipdol, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše kod kuće 2. 8. 1941. i ubile u Sivniku kod Saborskog 9. 8. 1941.

23. RADOJĆIĆ Miloša DANE, 1926, Srbin, ubile ga ustaše u Međeđaku septembra 1944.

24. RADOJĆIĆ Ilije JEKA, roď. Kukić, 1900, seljanka, Srpkinja, ubijena od ustaša u Međeđaku 13. 12. 1944.

25. STJEPANOVIĆ Mile ANĐELIJA roď. Vukelić, 1900, seljanka, Srpkinja, poginula od njemačke artiljerije 1944.

26. STJEPANOVIĆ Milana MARIJA, 1922, seljanka, Srpkinja, poginula od njemačke artiljerije 1944.

27. STJEPANOVIĆ Dane BOGDAN, 1914, željezničar, Srbin, uhapsili ga Talijani kod kuće i strijeljan u Plaškom 5. 3. 1942.

28. TRBOJEVIĆ Nikole MILKA, 1924, seljanka, Srpkinja, ubili je Talijani septembra 1942. za vrijeme ofanzive na Drežnicu

PLAŠKA GLAVA

1. KOMADINA Adama RADOVAN, 1867, seljak, Srbin, poginuo nesretnim slučajem od oružja kojim se igralo dijete marta 1942.

2. KOSANOVIĆ Radovana MILE, 1922, lugar, Srbin, poginuo greškom od partizana za vrijeme borbe između partizana i četnika 24. aprila 1942.

3. KOSANOVIĆ Đure MARIJA, roď. Pošmuga u Zebiću, 1896, seljanka, Srpkinja, ranjena u Plaškoj Glavi od talijanskog aviona i umrla 18. 4. 1943. u bolnici u Otočcu

4. KOSANOVIĆ Radovana MILICA, 1927, seljanka, Srpkinja, poginula u Plaškoj Glavi od talijanskog aviona 15. 4. 1943.

5. KOSANOVIĆ Todora ĐURO, 1906, željezničar, Srbin, živio u Vinkovcima, ubile ga ustaše 1941.

6. KOSANOVIĆ Đure ANĐELIJA, 1924, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše u Plaškoj Glavi 27. 2. 1945.

7. KOSANOVIĆ ĐURO, 1884, pop, Srbin, živio u Tržiću, ubili ga Talijani u Vojnovcu 9. 3. 1942.

8. KOSANOVIĆ Tode MILICA, roď. Pogrmilović u Janja Gori, seljanka, Srpkinja, poginula u Plaškoj Glavi od talijanskog aviona 15. 4. 1943.

9. KOSANOVIĆ Rade JOVO, 1908, željezničar, Srbin, živio u Ličkom Lešću, ubile ga ustaše u Jadovnu 1942.
10. KOSANOVIĆ Jovana MILOVAN, 1878, seljak, Srbin, pretučen od ustaša 7. 3. 1944. i umro od posljedica poslije dva dana
11. OPSENICA Nikole MILOVAN, seljak, Srbin, ubile ga ustaše u Plaškoj Glavi 29. 11. 1944.
12. RALIC Mane NIKOLA, 1911, radnik, Srbin, uhapsile ga ustaše 28. 5. 1941. u Ogulinu, sproveden za Koprivnicu i ubijen u Jadovnu
13. RALIC Rade NIKOLA, 1873, seljak, Srbin, ubile ga ustaše u Plaškoj Glavi 8. 2. 1945.
14. RALIC Laze DANICA, rođ. Jančić, 1904, Trojvrh, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše u Plaškoj Glavi 8. 2. 1945.
15. TRBOJEVIĆ Mojsije ILIJA, 1900, željezničar, Srbin, uhapsile ga ustaše 30. 7. 1941. u Ogulinu i ubile pod Klekom
16. TRBOJEVIĆ Radiše MILOŠ, 1881, seljak, Srbin, ubile ga ustaše u Plavča Dragi 8. 2. 1945.
17. TRBOJEVIĆ Nikole ĐURAĐ, 1915, radnik, Srbin, živio u Vinkovcima, ubile ga ustaše 1941.

PLAŠKI

1. CIČA Maksima LUKA, 1888, Duboki Dol kod Gračaca, penzionirani financ, uhapsile ga ustaše u Plaškom 21. 6. 1941. i ubijen u Jadovnu
2. DOKMANIČ Ilije MILAN, 1887, Kruševica kod Trebinja, prota, Srbin, uhapsile ga ustaše 28. 5. 1941. u Plaškom, sproveden za Koprivnicu i ubijen u Jadovnu
3. DOKMANOVIĆ Petra SOFIJA, rođ. Jančić, 1921, Trojvrh, seljanka, Srpkinja, ubili je ustaše u Plaškom 1. 2. 1944.
4. DOKMANOVIĆ Petra MANE, 1890, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše 30. 7. 1941. u Ogulinu i ubile pod Klekom
5. BUNČIC Dane MARIJA, rođ. Dokmanović u Plavča Dragi, 1903, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše u Plaškom 13. 12. 1944.
6. BUNClC Vase BOGDAN, 1937, dijete, Srbin, ubile ga ustaše u Plaškom 13. 12. 1944.
7. ĐUKIC Todora MILAN, 1885, Grmuša kod Bihaća, prota, Srbin, uhapsile ga ustaše u Plaškom 8. 6. 1941, sproveden za Koprivnicu i ubijen u Jadovnu
8. GAČEŠA Sime DUŠAN, 1901, Gračac, šef željezničke stanice u Plaškom, Srbin, uhapsile ga ustaše 28. 5. 1941. u Plaškom, sproveden u Koprivnicu i ubijen u Jadovnu
9. GAKOVIC Marka BOGOLJUB, 1902, Tomina kod Bos. Krupe, sekretar crkvenog suda, Srbin, uhapšen 17. 7. 1941. u Plaškom i ubijen u Jadovnu
10. ILIČ Vučena ILIJA, 1888, Rujnica kod Cazina, crkveni sudija, Srbin, uhapsile ga ustaše 6. 6. 1941. u Plaškom, sproveden za Koprivnicu i ubijen u Jadovnu
11. JANClĆ Petra MILAN, 1882, Josipdol, bilježnik, Srbin, uhapsile ga ustaše u Plaškom 28. 5. 1941* sproveden za Koprivnicu i ubijen u Jadovnu
12. KOSANOVIĆ Mile RADE, 1909, Kunić, pekar, Srbin, uhapsile ga ustaše 12. 6. 1941. u Plaškom, sproveden za Koprivnicu i ubijen u Jadovnu
13. KOSANOVIĆ Nikole dr MILUTIN, 1890, liječnik, Srbin, živio u Zagrebu, poginuo za vrijeme bombardiranja u Sarajevu aprila 1941.
14. KOSANOVIĆ Milovana STEVAN, 1910, Kunić, zidar, Srbin, uhapsile ga ustaše 12. 6. 1941. u Plaškom, sproveden za Koprivnicu i ubijen u Jadovnu
15. KOVACEVIC Jovana DRAGINJA, rođ. Vukelić, 1897, u Zebiću, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše u Plaškom 13. 12. 1944.
16. KRAGULJAC Mile GEORGIJE, 1893, radnik, Srbin, ubile ga ustaše u Plaškom 13. 12. 1944.

17. MATIJAŠEVIC Pavla VASO, 1916, u Kostajnici, učitelj u Latinu, stanovao u Plaškom, Srbin, ubile ga ustaše u Zagrebu 14. 4. 1941.

18. MEDAKOVIC Petra BOZO, 1887, Janja Gora, penzioner, Srbin, uhapsile ga ustaše u Plaškom 21. 6. 1941, ubijen u Jadovnu

19. MOMClLOVlC Ilije MILOVAN, 1911, Močila, obućar, Srbin, uhapsile ga ustaše 28. 5. 1941. u Plaškom, sproveden za Koprivnicu i ubijen u Jadovnu

20. MOMClLOVlC Mane GEORGIJE, 1893, željezničar, Srbin, ubile ga ustaše u Plaškom 1. 2. 1944.

21. MOMClLOVlC Vasilja MILOVAN-UCO, 1878, Lapat, penzioner, Srbin, uhapsile ga ustaše u povratku iz Beograda, ubijen u Jasenovcu 15. 12. 1941.

22. OGRIZOVIĆ Radovana ĐURO, 1902, u Blatima, Srbin, skretničar u Plaškom, strijeljan od Nijemaca u Kraljevu 14. 10. 1941.

23. OGRIZOVIĆ Đure MILAN, 1932, dijete, Srbin, poginuo u Begovcu igrajući se oružjem 15. 11. 1944.

24. OPSENICA Mile SOFIJA, 1914, Lička Jesenica, radnica, Srpkinja, ubile je ustaše u Plaškom 1. 2. 1944.

25. ORLIC Dane SIMO, 1901, Ritovac kod Brinja, obućar, Srbin, uhapsile ga ustaše 12. 6. 1941. u Plaškom, sproveden za Koprivnicu i ubijen u Jadovnu

26. PEŠUT Nikole NIKOLA, 1886, Janja Gora, gostioničar, Srbin, uhapsile ga ustaše u Plaškom 7/8. 7. 1941. i ubile na Krpelju kod Ogulina

27. PEŠUT Nikole MANE, 1918, u SAD, gostioničar, Srbin, uhapsile ga ustaše 7/8. 7. 1941. u Plaškom i ubile na Krpelju kod Ogulina

28. POŠMUGA-Dojčić Mate ANA, 1902, Dugo Selo, seljanka, Hrvatica, ubile je ustaše u Plaškom 1. 2. 1944.

29. RAJCEVIC Jovana MILAN, prota, Srbin, uhapsile ga ustaše u Plaškom 8. 6. 1941, sproveden za Koprivnicu i ubijen u Jadovnu

30. RAJCEVIC Milana DUŠANKA, 1920, službenik, Srpkinja, uhapsile je ustaše u Karlobagu i ubile 2. 8. 1941.

31. SRDIĆ Budiše MILAN, 1898, Vrhovine, trgovac, Srbin, uhapsile ga ustaše 28. 5. 1941. u Plaškom, sproveden u Koprivnicu i ubijen u Jadovnu

32. STOJANOVIC Petra ĐORĐE, 1919, Škare kod Otočca, katiheta, Srbin, uhapsile ga ustaše 17. 6. 1941. u Plaškom i ubile u Jadovnu

33. STEPANOV Save JAŠA, 1910, u Turiji kod Srbobrana, pop, Srbin, uhapsile ga ustaše 9. 6. 1941. u Plaškom, sproveden za Koprivnicu i ubijen u Jadovnu

34. TRLAJIC Štefana SVETOZAR SAVA, 1884, u Molu kod Sente, vladika, Srbin, uhapsile ga ustaše 17. 7. 1941. u Plaškom i ubijen u Jadovnu

35. VITAS Jakova DUŠAN, 1902, Počitelj kod Gospića, direktor Građanske škole u Plaškom, Srbin, uhapsile ga ustaše 15. 7. 1941. u Plaškom i ubile u Jadovnu

36. VORKAPIC Mile NIKOLA, 1895, Trojvrh, trgovac u Plaškom, Srbin, uhapsile ga ustaše u Plaškom 21. 6. 1941, ubijen u Jadovnu

37. VUCINIC Rade PETAR, 1904, Srp. Moravice, kod Vrbovskog, pop, Srbin, uhapsile ga ustaše 9. 6. 1941. u Plaškom i ubile u Jadovnu

38. VUKAS Rade Danilo, 1887, Kunić, trgovački zastupnik, Srbin, uhapsile ga ustaše u Plaškom 26. 5. 1941, sproveden u Koprivnicu i ubijen u Jadovnu

39. ZIVANOVIC Zivka dr BRANKO, 1906, Pitomača, kotarski liječnik, Srbin, uhapšen u Ogulinu 30. 7. 1941. i ubijen pod Klekom

PODHUM

1. BUNJEVAC Mane STEVAN, 1897, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše 30. 7. 1941. u Ogulinu i ubile pod Klekom

2. BUNJEVAC Milovana DRAGAN, 1916, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše 30. 7. 1941. u Ogulinu i ubile pod Klekom
3. BUNJEVAC Nikole MILAN, 1909, lugar, Srbin, uhapsile ga ustaše 30. 7. 1941. u Ogulinu i ubile pod Klekom
4. BUNJEVAC Rade NIKOLA, 1930, dijete, Srbin, poginuo od nađene bombe maja 1942.
5. BUNJEVAC Rade DUŠAN, 1828, dijete, Srbin, poginuo od nađene bombe maja 1942.
6. BUNJEVAC Mane MILAN, 1896, seljak, Srbin, ubili ga ustaše u Podhumu 2. 1. 1943.
7. BUNJEVAC Dane LJUBA, rođ. Grahovac, 1887, seljanka, Srpkinja, ubijena od ustaša u Podhumu 2. 1. 1943.
8. BUNJEVAC Jovana SMILJANA, rođ. Grba u Međeđaku, 1893, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše u Podhumu 1943.
9. BUNJEVAC Jovana MILAN, 1908, seljak, Srbin, ubile ga ustaše u Podhumu 29. 11. 1944.
10. DRAGAŠ Sime MILOVAN, 1909, obućar, Srbin, uhapsile ga ustaše 31. 5. 1941. u Ogulinu, sproveden za Koprivnicu, ubijen u Jadovnu
11. DRAGAŠ Sime DANE, 1897, seljak, Srbin, ubile ga ustaše u ia Gori 29. 11. 1944.
12. JANĆIĆ Miloša DUŠAN, 1897, seljak, Srbin, zameo ga snijeg februara 1944. za vrijeme povlačenja ispred napada ustaša i Nijemaca
13. JANĆIĆ Radovana LAZO, 1913, željezničar, Srbin, živio u Malovanu, ubile ga ustaše 1941.
14. JANClĆ Rade JEKA, seljanka, Srpkinja, poginula septembra 1942. za vrijeme povlačenja ispred ofanzive na Drežnicu i dio Kunića
15. KUKIĆ Mane SIMO, 1915, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše 30. 7. 1941. u Ogulinu i ubile pod Klekom
16. MOMČILOVIĆ Nikole MILOŠ, željezničar, Srbin, ubili ga Talijani pod Humom 14. 7. 1942.
17. ŠUPICA Milete MILOVAN, 1887, seljak, Srbin, ubili ga Nijemci u Podhumu 6. 2. 1944.
18. ŠUPICA Mile NIKOLA, 1912, Srbin, uhapsile ga ustaše u selu i ubile kod Vojnovca 29. 11. 1944.
19. ŠUPICA Milana DURO, 1930, dijete, Srbin, poginuo od nagazne mine 1943.
20. ŠUPICA Milovana DANICA, 1922, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše na Klašnici u Janja Gori 29. 11. 1944.
21. TRBOVIC Sime MILAN, 1896, seoski trgovac, Srbin, uhapsile ga ustaše 28. 5. 1941. u Ogulinu, sproveden za Koprivnicu i ubijen u Jadovnu
22. TRBOJEVIĆ Milete SOFIJA, 1925, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše na Mudrić Glavici kod Vojnovca 21. 4. 1943.
23. TRBOJEVIĆ Rade MARIJA, rođ. Bunčić, 1913, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše na Vojnovcu 29. 11. 1944.
24. VORKAPIĆ Cvije MANE, 1879, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše u selu 2. 8. 1941. i ubijen u Sivniku kod Saborskog 9. 8. 1941.
25. VORKAPIĆ Stevana MILE, 1888, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše 30. 7. 1941. u Ogulinu i ubile pod Klekom
26. VORKAPIĆ Sime PETAR, 1898, seljak, Srbin, uhapsile ga ustaše 30. 7. 1941. u Ogulinu i ubile pod Klekom
27. VORKAPIĆ Petra RADE, 1919, seljak, Srbin, ubile ga ustaše u Toboliću 29. 11. 1944.

SABORSKI

1. BERNAT Antona STANKO, 1908, Šarvaki, Poljska, žandar, Poljak, saradnik NOP-a, uhapsili ga četnici 6. 1. 1943. i strijeljali u Plavča Dragi nakon 3 dana
2. BERNAT Petra MILICA, 1923, Zebić, seljanka, Srpkinja, uhapsile je četnici 6. 1. 1943. u Plavča Dragi, strijeljana nakon 3 dana

3. BICAMIČ Marka MATE, 1910, radnik, Hrvat, ubili ga četnici kod Saborskog 25. 9. 1943.
4. BICANIC Marka JAGA, 1926, seljanka, Hrvatica, ubili je četnici u Jesenici februara 1943.
5. BICANIC Luke DANE, 1928, seljak, Hrvat, ubili ga četnici u Rudopolju 1943.
6. CONJAR Lucije PAVE, 1925, seljanka, Hrvatica, ubili je četnici u Saborskom 7. 12. 1942.
7. CONJAR-VUKOVIĆ Mate PETAR, seljak, Hrvat, ubili ga četnici u Saborskom 7. 12. 1942.
8. CONJAR Mile PETAR, 1912, železničar, Hrvat, ubili ga četnici u Jesenici početkom 1945.
9. CONJAR Mate IVAN, 1889, seljak, Hrvat, umro septembra 1943. u Bihaću na povratku iz talijanskog logora
10. GRDIČ Luke TOMO, 1892, železničar, Hrvat, ubili ga četnici u Pišteniku kod Blata 1942.
11. GRDIC Ante KATICA, 1891. rod. Drakulić, seljanka, Hrvatica, ubili je četnici u Saborskom 21. 11. 1944.
12. GRDIČ Franje MARIJA, 1921, seljanka, Hrvatica, ubili je četnici na Kapeli kod Jesenice 1942.
13. HODAK Jose IVAN, 1905, seljak, Hrvat, ubili ga domobrani u Kapelama kod Saborskog 1942.
14. HODAK Petra JOSIP, 1923, seljak, Hrvat, ubili ga Talijani u Saborskom januara 1943.
15. HODAK Ivana PETAR, 1910, seljak, Hrvat, uhapsili ga Talijani 2. 2. 1943. umro u logoru Bakar iste godine
16. KRIZMANIC Jose TOMO, 1886, radnik, Hrvat, interniran za Italiju 2. 2. 1943. i umro u logoru
17. MATOVINA Ante MARIJA, 1926, seljanka, Hrvatica, ubili je četnici u Saborskom 25. 11. 1944.
18. SERTIČ Luke MARKO, 1905, radnik, Hrvat, ubili ga domobrani u Sivniku kod Saborskog 14. 6. 1942.
19. SERTIČ Gabre LUKA, 1904, radnik, Hrvat, ubili ga četnici u Izačiću 1943.
20. ŠPEHAR Jose IVAN, 1907, seljak, Hrvat, ubili ga četnici na Kapeli kod Jesenice 1943.
21. ŠPEHAR Nikole IVANA, 1906, seljanka, Hrvatica, ubili je četnici na Kapeli kod Jesenice februara 1943.
22. ŠPEHAR Mate JURE, 1907, radnik, Hrvat, ubili ga Talijani u Saborskom 1943.
23. ŠPEHAR Jose MARTIN, 1929, seljak, Hrvat, ubili ga Talijani u Rudopolju 1943.
24. ŠTEFANAC Ivana PAVAO, 1902, radnik, Hrvat, ubili ga četnici u Begovcu 1943.
25. ŠTEFANAC Gabre ANTE, 1904, seljak, Hrvat, ubili ga četnici oktobra 1943. kod Begovca
26. ŠTRK Marka JEKA, 1910, rođ. Dumenčić, seljanka, Hrvatica, ubili je četnici na Kapeli kod Jesenice 1942.
28. ŠTRK Petra KATA, 1897, rođ. Vuković, seljanka, Hrvatica, ubili je četnici u Sivniku kod Saborskog 7. 12. 1942.
28. ŠTRK Ivana MATE, 1899, seljak, Hrvat, ubili ga četnici na Kapeli kod Jesenice 1943.
29. TOMŠIČ Ivana PAVE, 1899, železničar, Hrvat, ubili ga četnici u Pišteniku kod Blata decembra 1942.
30. TOMŠIČ Jure MARKO, 1925, seljak, Hrvat, ubili ga četnici u Rudopolju 1943.
31. VUKOVIĆ Petra ANA, 1905, rođ. Conjar, seljanka, Hrvatica, ubili je četnici 7. 12. 1942. kod Saborskog
32. VUKOVIĆ Gabre MARTA, 1915, rođ. Štefanac, seljanka, Hrvatica, ranjena od četnika 7. 12. 1942. i nakon 2 dana umrla u bolnici Ogulin
33. VUKOVIĆ Ante MARKO, 1924, seljak, Hrvat, ubili ga četnici u Sivniku kod Saborskog 7. 12. 1942.

34. VUKOVIĆ Luke IVAN, 1868, seljak, Hrvat, ubili ga četnici u Lugu kod Saborskog 29. 11. 1942.
35. VUKOVIĆ Mile MARKO, 1924, seljak, Hrvat, poginuo za vrijeme borbe maja 1942.
36. VUKOVIĆ Nikole MARIJA, 1923, seljanka, Hrvatica, ubili je četnici u Lugu kod Saborskog 29. 11. 1942.
37. VUKOVIĆ Nikole JEKA, 1927, seljanka, Hrvatica, ubili je četnici u Lugu kod Saborskog 29. 11. 1942.
38. VUKOVIĆ Nikole MANDA, 1935, dijete, Hrvatica, ubili je četnici u Lugu kod Saborskog 29. 11. 1942.
39. VUKOVIĆ Nikole MATO, 1930, dijete, Hrvat, ubili ga četnici u Lugu kod Saborskog 29. 11. 1942.
40. VUKOVIĆ Ivana NIKOLA, 1900, seljak, Hrvat, ubili ga četnici u Lugu kod Saborskog 29. 11. 1941.
41. VUKOVIĆ Tome JELENA, 1893, seljanka, Hrvatica, ubili je četnici u Lugu kod Saborskog 29. 11. 1942.
42. VUKOVIĆ Grge JOSIP, 1930, dijete, Hrvat, ubili ga četnici u Lugu kod Saborskog 1942.
43. VUKOVIĆ Nikole KATA, 1933, dijete, Hrvatica, ubili je četnici u Lugu 29. 11. 1942.
44. VUKOVIĆ Marka JAGA, 1914, seljanka, Hrvatica, ubili je četnici u Lugu kod Saborskog 1942.
45. VUKOVIĆ Marka MATE, 1905, seljak, Hrvat, ubili ga četnici u Lugu kod Saborskog 25. 11. 1944.
46. VUKOVIĆ Petra TOMA, 1895, seljak, Hrvat, interniran za Italiju i u logoru umro 1943.
47. ŽENKO Marka STJEPAN, 1897, trgovac, Rus, interniran u Italiju i na povratku umro u Ogulinu 28. 8. 1943.
48. ZAGROVIĆ Petra IVAN, 1912, seljak, Hrvat, ubili ga četnici na Kapeli kod Jesenice 1943.

VERA

1. ČOP Ivana AMALIJA, 1880, Modruš, seljanka, Hrvatica, poginula za vrijeme borbe u Klipinoj Dragi marta 1943.
2. FERDERBAR Mate SOFIJA, rod. Ogrizović, 1913, Blata, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše u Glibodolu 5. 11. 1944.
3. DOKMANOVIĆ Rade ILIJA, 1896, Plavča Draga, željezničar, Srbin, uhapsile ga ustaše 30. 7. 1941. u Ogulinu i ubile pod Klekom
4. JOVETIĆ Josifa ILIJA, 1899, željezničar, Srbin, živio u Ogulinu, uhapsile ga ustaše 28. 5. 1941. sproveden za Koprivnicu i ubijen u Jadovnu
5. LISIĆ Mile JEKA, rod. Šumonja, 1886, seljanka, Srpkinja, poginula kod kuće od Nijemaca za vrijeme borbe 27. 2. 1945.
6. LONČAR Petra ANA, 1871, rod. Ferderbar, seljanka, Hrvatica ubili je četnici u Veri 8. 12. 1942.
7. MIKULICA Alekse STANA, rod. Vrcelj, u Begovcu, 1915, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše u Glibodolu 5. 11. 1944.
8. MIKULICA Rafajla DUŠAN, 1918, brijač, živio u Srpskim Moravicama, ubile ga ustaše 1941.
9. MIKULICA Rafajla DANE, 1915, brijač, živio u Srpskim Moravicama, ubile ga ustaše 194i.
10. MIKULICA Milana DRAGINJA, 1931, dijete, Srpkinja ubile je ustaše u Glibodolu 5. 11. 1944.
11. MIKULICA Luke MILKA, rod. Vukelić, 1921. seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše u Glibodolu 5. 11. 1944.
12. NINKOVIĆ Nikole PETAR, 1909, paroh, živio u Krnjaku, ubile ga ustaše u Glibodolu 5. 11. 1944.
13. ŠUMONJA Jovana MARA, 1901. rod. Stjepanović u Međeđaku, umrla od žalosti za kćeri i sinom koji su uhapšeni 22. 2. 1942.
14. ŠUMONJA Rade RAFAJLO, 1897,^ penzioner, Srbin, uhapsile ga ustaše u Veri 15. 7. 1941, sproveden u Gospić i ubijen u Jadovnu
15. ŠUPICA Rade MILE, 1875, seljak, Srbin, ubile ga ustaše 6. 2. 1945. u Plavča Dragi
16. ŠUPICA Bože MILAN, 1891, seljak, Srbin, ubile ga ustaše 6. 2. 1945. u Plavča Dragi

17. ŠUPICA Ilije MILICA, rođ. Skorupan u Laptu, 1896, seljanka, Srpkinja, ranile je ustaše 6. 2. 1945. u Plaškoj Glavi, umrla u bolnici Petrova Gora nakon 9 dana

18. VEČERINOVIC Gaje DANICA, rođ. Grba u Međeđaku, 1901, seljanka, Srpkinja, pretukle je ustaše 6. 2. 1945. i umrla od posljedica

19. VEČERINOVIC Rade STOJA, rod. Šumonja, 1900, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše u Glibodolu 5. 11. 1944.

20. VECERINOVIC Petra MIHAILO, 1880. radnik, Srbin, ubile ga ustaše u Plaškom 1. 2. 1944.

21. VUKELIĆ Dane MARICA, rođ. Kolić, u Drežniku, 1901. seljanka, Hrvatica, ubili je četnici u Plaškom 8. 12. 1942.

22. VUKELIĆ Petra MANE, 1915, radnik, Srbin, živio u Novom Sadu, ubili ga Mađari 1941.

23. VUKELIĆ Stjepana TODOR, 1886, seljak, Srbin, uhapšen 17. 4. 1942. i interniran za Italiju, ubijen u logoru Dahau 10. 3. 1945.

24. VUKELIĆ Miloša DRAGINJA, 1894, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše 5. 11. 1944. u Glibodolu

25. VUKELIĆ Luke DANICA, 1925, seljanka, Srpkinja, ubile je ustaše u Glibodolu 5. 11. 1944.

26. VUKELIĆ Nikole ZORKA, 1933, dijete, Srpkinja, ubile je ustaše u Glibodolu 5. 11. 1944.

* U ovaj popis unijeto je 40 imena onih koji su rođeni na ovom području, a živjeli i ubijeni tokom rata u drugim krajevima Jugoslavije za koje je Redakcija uspjela prikupiti podatke.

UMRLI OD TIFUSA NA PODRUČJU PLAŠČANSKE DOLINE I OKOLICE 1943—1945.

OPĆINA JOSIPDOL

CAREVO POLJE

1. BELANClC Miće ANA, 1927, seljanka, Hrvatica, umrla 1943.
2. BOKULIC Antona IVAN, 1867, seljak, Hrvat, umro 1943.
3. MARINIC" Stanka JELICA, 1873, seljanka, Hrvatica, umrla 1943.
4. MARINIČ Petra IVAN, 1867, seljak, Hrvat, umro 1943.
5. MIHANIC Dane DRAGICA, 1900, seljanka, Hrvatica, umrla 1944.
6. RANZAN Ivana JELICA, 1879, seljanka, Hrvatica, umrla 1944.

CEROVNIK

1. PAVLIC Franje STJEPAN, 1906, seljak, Hrvat, umro 1943. u Oštarijama
2. PERLIC Stipe DANE, 1906, seljak, Hrvat, umro 1945. u Ogulinu
3. VORKAPIČ Dane ZORKA, 1900, seljanka, Srpkinja, umrla augusta 1943.
4. VORKAPIČ Mile MILOVAN, 1906, seljak, Srbin, umro oktobra 1943.

JOSIPDOL

1. POPOVIC Pere ĐURO, 1927, seljak, Srbin, umro 1943.

2. POPOVIČ Petra LJUBICA, 1922, seljanka, Srpkinja, umrla 1944.
3. POPOVIĆ Petra ILIJA, 1927, seljak, Srbin, umro 1944.
4. POPOVIĆ Mile MILICA, rođ. Miščević, seljanka, Srpkinja, umrla 1944.

TROJVRH

1. JANClC Rađoša ILIJA, 1885, seljak, Srbin, umro 1944.
2. JANClC Petra LAZO, 1874, kovač, Srbin, umro 1944.
3. JANClC Miloša MARA, 1870, seljanka, Srpkinja, umrla 1944.
4. JANClC Mile MILICA, 1927, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
5. JANClC Radovana DRAGINJA, 1878, seljanka, Srpkinja, umrla 1944.
6. JANClC Jose DANICA, 1912, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
7. JANClC Mile LJUBA, 1921, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
8. JANClC Rade SMILJANA, rođ. Vukas, 1906, seljanka, Srpkinja, umrla 1944.
9. JANClC Rafajla MANE, 1894, seljak, Srbin, umro 1944.
10. JANClC Pere MILICA, rođ. Marović, 1903, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
11. KOSANOVIĆ Koje MILAN, 1875, seljak, Srbin, umro 1943.
12. KOVAClC Đure SAVA, rođ. Mudrić, 1884, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
13. KOVACIC Ilije SOKA, rođ. Kosanović, 1903, seljanka, Srpkinja, umrla 1944.
14. KOVAČIČ Nikole SOKA, rođ. Trbojević, 1875, seljanka, Srpkinja umrla 1944.
15. KOVAClC Đure MANE, 1892, seljak, Srbin, umro 1944.
16. KOVAClC Tode SIMICA, rođ. Prodanović, 1874, seljanka, Srpkinja, umrla 1944.
17. PRODANOVIĆ Stevana JEKA, rođ. Vukas, 1891, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
18. PRODANOVIĆ Radovana MARIJA, rođ. Miščević, 1888, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
19. PRODANOVIĆ Rade JOVAN, 1887, seljak, Srbin, umro 1943.
20. VORKAPIĆ Mile MILOVAN, 1898, seljak, Srbin, umro 1943.
21. VORKAPIĆ Dane ZORKA, 1904, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
22. VORKAPIĆ Pere DANICA, 1939, dijete, Srpkinja, umrla 1944.
23. VORKAPIĆ Vase MARA, 1936, dijete, Srpkinja, umrla 1944.
24. VORKAPIĆ Ilije ĐURO, dijete, Srbin, umro 1944.
25. TRBOJEVIĆ Mile MARTA, 1889, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
26. TURKALJ Nikole MILKA, 1928, seljanka, Hrvatica, umrla 1943.

VAJIN VRH

1. MlSCEVlC Rade TODE, 1872, seljak, Srbin, umro 1943.
2. MIŠČEVIĆ Rade ĐURO, 1912, seljak, Srbin, umro 1943.
3. MISČEVIČ Ilije MILE, 1884, seljak, Srbin, umro 1944.
4. MIŠČEVIČ Ilije DUŠAN, 1916, seljak, Srbin, umro 1943.
5. MISČEVIČ Laze MIĆA, 1902, seljak, Srbin, umro 1943.
6. MUDRIĆ Mane RAFAJLO, 1902, seljak, Srbin, umro 1943.
7. MUDRIĆ Milovana PERO, 1882, seljak, Srbin, umro 1943.
8. MUDRIĆ Rafajla JEKA, 1883, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
9. MUDRIĆ Milovana MARIJA, rođ. Vezmar, 1890, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
10. MUDRIC Mane NIKOLA, 1883, seljak, Srbin, umro 1943.
11. MUDRIČ Alekse MANE, 1881, seljak, Srbin, umro 1943.

12. MUDRIĆ Rade JEKA, 1882, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
13. MUDRIĆ Miće SOKA, rođ. Kovačić, 1890, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
14. MUDRIĆ Petra MILKA, rođ. Grahovac, 1892, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
15. MUDRIĆ Alekse SOFIJA, 1886, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
16. MUDRIĆ Nikole SOFIJA, rođ. Kovačić, 1904, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
17. MUDRIĆ Pere MILAN, 1902, seljak, Srbin, umro 1943.
18. MUDRIĆ Nikole MARIJA, rođ. Šupica, 1882, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
19. RADOŠEVIĆ Mile DANE, 1901, seljak, Srbin, umro 1943.

VOJNOVAC

1. MUDRIC Milana MILETA, 1908, seljak, Srbin, umro 1943.

OPĆINA PLAŠKI

BLATA

1. GRBA Dmitra RADOVAN, 1897, željezničar, Srbin, umro 1943.
2. KATIĆ ILIJE SIMEUN, 1877, seljak, Srbin, umro 1943.
3. KATIĆ Petra MARIJA, 1891, seljanka, Srpkinja, umrla maja 1943.
4. KATIĆ Ilije PETAR, 1882, seljak, Srbin, umro 1943.
5. KURTEŠ Števe RADIVOJ, 1901, seljak, Srbin, umro 1943.
6. KURTEŠ Steve MARKO, 1904, seljak, Srbin, umro 1943.
7. KURTEŠ Josipa NIKOLA, 1894, seljak, Srbin, umro 1943.
8. KURTEŠ Simeuna GAVRILO, 1884, seljak, Srbin, umro 1943.
9. KURTEŠ Gavrila ĐURO, 1899, seljak, Srbin, umro 1943.
10. KURTEŠ Nikole PETAR, 1895, seljak, Srbin, umro 1943.
11. KURTEŠ Jovana STEVO, 1872, seljak, Srbin, umro 1943.
12. MOMČILOVIĆ Milovana RADOVAN, 1886, seljak, Srbin, umro 1943.
13. MOMCILOVIC Đure MILOŠ, 1872, seljak, Srbin, umro 1943.
14. OGRIZOVIC Pere MILICA, rođ. Šupica, 1909, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
15. OGRIZOVIC Nikole MATE, 1882, seljak, Hrvat, umro maja 1943.
16. OGRIZOVIC Adama JEKA, rođ. Skorupan u Plaškom, seljanka, Srpkinja, umrla juna 1943.
17. OGRIZOVIC Đure MILE, 1868, seljak, Srbin, umro 1943.
18. OGRIZOVIC Mile MANDA, rođ. Vrcelj, 1895, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
19. OGRIZOVIC Rade ILIJA, 1896, seljak, Srbin, umro 1943.
20. OGRIZOVIC Ilije BOJA, rođ. Jelovac u D. Lapcu, 1897, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
21. OGRIZOVIC Jovana RADE, 1895, seljak, Srbin, umro 1943.
22. OGRIZOVIC Milete KATA, rođ. Bobić u Dabru, 1900, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
23. OGRIZOVIC Mane RADE, 1899, seljak, Srbin, umro 1943.
24. OGRIZOVIC Mile MARA, 1933, dijete, Srpkinja, umrla 1943.
25. OGRIZOVIC Nikole ĐURO, 1873, seljak, Srbin, umro 7. 1. 1944.
26. OGRIZOVIC Đurđa ILIJA, 1895, seljak, Srbin, umro 1943.
27. OGRIZOVIC Luke ANICA, rođ. Ćikara, 1889, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
28. VEZMAR Mile RADOVAN, 1889, seljak, Srbin, umro 1943.
29. VEZMAR Sime MARA, 1890, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.

30. VEZMAR Mile MILOVAN, 1918, seljak, Srbin, umro 1943.
31. VEZMAR Milijana MARA, 1907, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
32. VEZMAR Đorđa SMILJA, 1890, seljanka, Srpkinja, umrla aprila 1944.
33. VEZMAR Mile DURAĐ, 1878, seljak, Srbin, umro aprila 1943.
34. VEZMAR Đurđa KSENIJA, 1879, seljanka, Srpkinja, umrla aprila 1944.
35. VEZMAR Milete ANICA, rođ. Čuturilo, seljanka, Srpkinja, umrla marta 1944.
36. VEZMAR Rade MILICA, 1894, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
37. VEZMAR Ilije NESTOR, 1905, Begovac, seljak, Srbin, umro 1943.
38. VRCELJ Rade MANE, 1895, seljak, Srbin, umro 1944.
39. VRCELJ Radovana STEVO, 1902, seljak, Srbin, umro 1944.
40. VRCELJ Jove STEVO, 1902, seljak, Srbin, umro februara 1945.
41. VRCELJ Rade RADOVAN, 1901, seljak, Srbin, umro 1944.
42. VRCELJ Marka NARANDZA, rođ. Vukelić, 1870, seljanka, Srpkinja, umrla marta 1944.
43. VRCELJ Ilije MARA, 1929, seljanka, Srpkinja, umrla juna 1943.
44. VRCELJ Petra RADE, 1870, seljak, Srbin, umro septembra 1943.
45. VRCELJ Petra SIMO, 1875, seljak, Srbin, umro januara 1944.
46. VRCELJ Mile STANA, 1887, seljanka, Srpkinja, umrla marta 1944.

JANJA GORA

1. GRAHOVAC Miloša RADE, 1937, dijete, Srbin, umro aprila 1943.
2. GRAHOVAC Miloša NIKOLA, 1881, seljak, Srbin, umro 1943.
3. GRAHOVAC Miće SOFIJA, 1883, seljanka, Srpkinja, umrla maja 1943.
4. GRAHOVAC Rade MILOVAN, 1886, seljak, Srbin, umro maja 1943.
5. GRBA Rade Đuro, 1937, dijete, Srbin, umro aprila 1943.
6. GRBA Jovana NIKOLA, 1868, seljak, Srbin, umro aprila 1943.
7. GRBA Save NARANDZA, rođ. Skorupan, 1887, u Laptu, seljanka, Srpkinja, umrla aprila 1943.
8. KOSANOVIĆ Milovana MILICA, rođ. Grković, 1873, u Latinu, seljanka, Srpkinja, umrla maja 1944.
9. KOSANOVIĆ Stojana MIHAJILO, 1867, seljak, Srbin, umro maja 1944.
10. KOSANOVIĆ Mojsije ĐURO, 1892, seljak, Srbin, umro 1944.
11. KOSANOVIĆ Nikole MILAN, 1921, seljak, Srbin, umro maja 1943.
12. KOSANOVIĆ Dane MARA, rođ. Kokotović, 1910, u Latinu, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
13. KOSANOVIĆ Petra MARIJA, 1930, dijete, Srpkinja, umrla 1943.
14. KOSANOVIĆ Gavrila MILOVAN, 1884, seljak, Srbin, umro maja 1943.
15. KOSANOVIĆ Mile DUKA, rođ. Kraguljae, 1894, u Laptu, seljanka, Srpkinja, umrla aprila 1943.
16. KOSANOVIĆ Save GAJO, 1894, seljak, Srbin, umro juna 1944.
17. KOSANOVIĆ Jose DRAGINJA, 1914, seljanka, Srpkinja, umrla juna 1943.
18. KOSANOVIĆ Stake ĐURO, 1931, dijete, Srbin, umro juna 1943.
19. KOSANOVIĆ Nikole SOFIJA, rođ. Vezmar, 1887, seljanka, Srpkinja, umrla 22. 3. 1945.
20. KOSANOVIĆ Mile DUŠAN, 1887, seljak, Srbin, umro maja 1943.
21. KOSANOVIĆ Pere DRAGINJA, 1915, seljanka, Srpkinja, umrla marta 1944.
22. KOSANOVIĆ Petra MILICA, rođ. Skorupan, 1878, seljanka, Srpkinja, umrla aprila 1943.

23. KOSANOVIĆ Mile KOJO, 1883, seljak, Srbin, umro 1943.
24. KOSANOVIĆ Radovana MILICA, 1905, seljanka, Srpkinja, umrla aprila 1943.
25. KOSANOVIĆ Miće PETAR, 1903, seljak, Srbin, umro maja 1943.
26. KOSANOVIĆ Bože ILIJA, 1879, seljak, Srbin, umro maja 1943.
27. KOSANOVIĆ Bože MILOVAN, 1870, seljak, Srbin, umro maja 1943.
28. KOSANOVIĆ Miće PETAR, 1901, seljak, Srbin, umro maja 1943.
29. KOSANOVIĆ Tode ZORKA, 1882, rođ. Kraguljac, u Laptu, seljanka, Srpkinja, umrla 1944.
30. KOROLIJA Mihajla NIKOLA, 1895, seljak, Srbin, umro maja 1943.
31. KOROLIJA Rade ILIJA, 1897, seljak, Srbin, umro marta 1944.
32. KOROLIJA Tode DURO, 1901, seljak, Srbin, umro maja 1943.
33. KOROLIJA Tode MARIJA, rođ. Pešut, 1897, seljanka, Srpkinja, umrla maja 1943.
34. KOROLIJA Mane DRAGINJA, 1884, rođ. Kraguljac u Plaškom, seljanka, Srpkinja, umrla maja 1943.
35. LATAS Rade MANE, 1874, seljak, Srbin, umro aprila 1943.
36. LATAS Rade NARANČA, rođ. Kosanović, 1879, seljanka, Srpkinja, umrla aprila 1943.
37. LATAS Mane MARTA, rođ. Grković, 1883, seljanka, Srpkinja, umrla aprila 1943.
38. LATAS Miloša SOKA, rođ. Dokmanović, 1898, seljanka, Srpkinja, umrla aprila 1943.
39. LATAS Sime ILIJA, 1882, seljak, Srbin, umro aprila 1943.
40. LATAS Vuka ŠTAKA, 1904, seljanka, Srpkinja, umrla aprila 1943.
41. LATAS Nikole MILE, 1861, seljak, Srbin, umro marta 1944.
42. Medaković Nikole DRAGINJA, rođ. Pešut, 1904, seljanka, Srpkinja, umrla maja 1943.
43. MEDAKOVIĆ Ise SAVA, 1935, dijete, Srbin, umro 1944.
44. MEDAKOVIĆ Dane MILICA, 1905, seljanka, Srpkinja, umrla juna 1943.
45. MEDAKOVIĆ Mane RADE, 1894, seljak, Srbin, umro juna 1943.
46. MIRIC Milovana RADOVAN, seljak, Srbin, umro 1943.
47. MIRIC Samojla NIKOLA, 1892, seljak, Srbin, umro novembra 1943.
48. MIRIC Radovana MARA, rođ. 1888, u Međeđaku, Vulić, seljanka, Srpkinja, umrla novembra 1943.
49. MIRIC Jove MILKA, rod. Popović, 1895, seljanka, Srpkinja, umrla novembra 1943.
50. MIŠLJENOVIĆ Stevana LJUBA, rođ. Pošmuga, 1898, seljanka, Srpkinja, umrla aprila 1943.
51. MIŠLJENOVIĆ Rade MILOVAN, 1875, seljak, Srbin, umro aprila 1943.
52. NARANČIC Jandre VUK, 1884, seljak, Srbin, umro jula 1943.
53. NARANČIC Jovana MARIJA, rođ. Šušnjar, 1881, seljanka, Srpkinja, umrla jula 1943.
54. NARANCIČ Vuka PETAR, 1902, seljak, Srbin, umro jula 1943.
55. PEŠUT Rade NIKOLA, 1883, seljak, Srbin, umro juna 1943.
56. PEŠUT Mile DUŠANIJA, 1887, seljanka, Srpkinja, umrla aprila 1943.
57. PEŠUT Ilije ŠTAKA, 1898, seljanka, Srpkinja, umrla juna 1943.
58. PEŠUT Ignjatije RADOVAN, 1894, seljak, Srbin, umro juna 1944.
59. PEŠUT Vasilja ILIJA, 1876, seljak, Srbin, umro juna 1944.
60. PEŠUT Đure MANE, seljak, Srbin, 1870, Janja Gora, umro 1943.
61. PEŠUT Vasilija ILIJA, 1882, seljak, Srbin, umro novembra 1944.
62. PEŠUT Rade STAMENA, rođ. Latas, 1885, seljanka, Srpkinja, umrla juna 1943.

63. PEŠUT Sime PETRA, 1877, seljanka, Srpkinja, umrla marta 1944.

64. PETROVIČ Rade SMILJANA, 1887, seljanka, Srpkinja, umrla maja 1943.

65. PETROVIČ Rade MILOŠ, 1885, seljak, Srbin, umro marta 1945.

66. POŠMUGA Rade PETAR, 1882, seljak, Srbin, umro juna 1943.

67. POŠMUGA Marka SATA, rođ. Kosanović, 1881, seljanka, Srpkinja, umrla marta 1943.

68. POŠMUGA Milana MILE, 1879, seljak, Srbin, umro jula 1943.

69. POŠMUGA Rade MARIJA, rođ. Egić, 1887, seljanka, Srpkinja, umrla jula 1943.

70. POŠMUGA Mile MILICA, rođ. 1887, seljanka, Srpkinja, umrla 1944.

71. POGRMILOVIĆ Sime PETAR, 1890, seljak, Srbin, umro novembra 1943.

72. STRIKA Rade ANĐA, 1889, seljanka, Srpkinja, umrla juna 1944.

73. STRIKA Pere JEKA, rođ. Bunjevac, 1878, seljanka, Srpkinja, umrla juna 1943.

74. ŠUŠNJAR Rade DUŠAN, 1901, seljak, Srbin, umro juna 1943.

75. ŠUŠNJAR Stevana GAJO, 1869, seljak, Srbin, umro juna 1943.

76. ŠUŠNJAR Mile DEVA, rođ. Opsenica, Plaška Glava, seljanka, Srpkinja, umrla juna 1943.

77. ŠUŠNJAR Petra SOVIJA, rođ. Vukas, 1889, seljanka, Srpkinja, umrla juna 1943.

78. ŠUŠNJAR Rade MILICA, rođ. Vezmar, 1882, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.

79. ŠUŠNJAR Mane ILIJA, 1909, seljak, Srbin, umro 14. maja 1943.

80. ŠUŠNJAR Sime PETAR, 1880, seljak, Srbin, umro maja 1944.

81. VEZMAR Nikole MILAN, 1894, seljak, Srbin, umro 18. 3. 1945. u ambulanti Kot. NOO-a Slunj

82. VEZMAR Gavrila MILE, 1882, seljak, Srbin, umro 20. aprila 1945.

83. VEZMAR Jove JEKA, rođ. Letica, 1889, u Jezeru, seljanka, Srpkinja, umrla 12. 6. 1944.

84. VEZMAR Sime MILICA, rođ. 1921, seljanka, Srpkinja, umrla 4. 6. 1944.

85. VUKELIĆ Mane DANICA, rođ. Kosanović, 1868, seljanka, Srpkinja, umrla 5. 3. 1945.

88. VUKAS Todora STEVAN, 1904, seljak, Srbin, umro februara 1945.

87. VUKAS MILICA, rođ. Opsenica, 1873, Plaška Glava, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.

JEZERO

1. BOZlČ Jove SIMICA, rođ. Kosanović, Bjeljevine kod Močila, 1908, seljanka, Srpkinja, umrla maja 1943.

2. DOKMANOVIĆ Petra SOKA, 1925, seljanka, Srpkinja, umrla septembra 1943.

3. DOKMANOVIĆ Milovana MILICA, 1927, seljanka, Srpkinja, umrla 1943. »

4. DOKMANOVIĆ Nikole RADE, 1923, seljak, Srbin, umro 19. 12. 1943.

5. DOKMANOVIĆ Miloša MARA, 1924, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.

6. DOKMANOVIĆ Mile MANE, 1903, seljak, Srbin, umro 1943.

7. DRAGIC Stevana MILE, 1888, Blata, seljak, Srbin, umro 1943.

8. GRBA Dane MILAN, 1907, seljak, Srbin, umro aprila 1944. u Blatima

9. JAIČ Jove RADE, 1901, seljak, Srbin, umro maja 1944.

10. JAKŠlC Nikole MANE, 1869, seljak, Srbin, umro septembra 1943.

11. JAKŠlC Milovana DRAGIC, 1869, seljak, Srbin, umro 1943.

12. JAKŠlC Dragomira MILAN, 1892, seljak, Srbin, umro 1943.

13. JOVETlC Jose MARTA, rođ. Kosanović, 1865, seljanka, Srpkinja, umrla 1945.
14. JOVETlC Laze MILAN, 1888, seljak, Srbin, umro marta 1945.
15. JOVETlC Radovana SMILJANA, rođ. Ogrizović, 1891, Bjeljevine, Močila, seljanka, Srpkinja, umrla marta 1945.
16. JOVETlC Jose LAZO, 1866, seljak, Srbin, umro 1945.
17. JOVETlC Rade MILE, 1892, seljak, Srbin, umro marta 1945.
18. JOVETlC Mile MILICA, 1886, rođ. Grba u Blatima, seljanka, Srpkinja, umrla 1944.
19. JOVETlC Rade ĐURO, 1901, seljak, Srbin, umro marta 1945.
20. PESUT Nikole DANICA, rođ. Šupica, 1912, seljanka, Srpkinja, umrla 1944.
21. PEŠUT Radovana MILKA, rođ. Ralić, 1895, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
22. RALIC Mile MARA, rođ. Jakšić, seljanka, Srpkinja, umrla marta 1945.
23. RALIC Pere SOFIJA, 1887, seljanka, Srpkinja, umrla 1944.
24. RALIC Rade MILOŠ, 1878, Lisac, seljak, Srbin, umro marta 1945.
25. ŠUMONJA Pere RADE, 1864, seljak, Srbin, umro 1943.
26. ŠUMONJA Ilije RADE, 1894, seljak, Srbin, umro 1943.
27. ŠUMONJA Rade MILKA, 1918, seljanka, Srpkinja, umrla marta 1945.
28. ŠUMONJA Stevana NAKA, 1891, rođ. Šumonja, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
29. ŠUMONJA Gavrila MARIJA, rođ. Vezmar, Janja Gora, 1880, seljanka, Srpkinja, umrla aprila 1945.
30. ŠUMONJA Samoila MILICA, rođ. Mirić, 1895, u Janja Gori, seljanka, Srpkinja, umrla 15. 4. 1945.
31. ŠUMONJA Mile NADA, 1922, seljanka, Srpkinja, 1. 2. 1945.
32. ŠUPICA Petra ILIJA, 1875, seljak, Srbin, umro 1943.
33. ŠUPICA MARTA, rođ. Božanić, 1874, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
34. ŠUPICA Milana MILUNA, rođ. Kosanović u Močilima, seljanka, Srpkinja, umrla 1944.
35. ŠUPICA Milana SOKA, 1930, dijete, Srpkinja, umrla 1944.
36. ŠUPICA Stevana DAMJAN, 1889, seljak, Srbin, umro 1943.
37. ŠUPICA Mile KATA, rođ. Momčilović u Močilima, 1902, seljanka, Srpkinja umrla 1944.
38. ŠUPICA Pere DRAGICA, 1897, seljanka, Srpkinja, umrla 1944.
39. ŠUPICA Petra MARIJA, rođ. Momčilović, 1898, seljanka, Srpkinja, umrla 1944.
40. ŠUPICA Milana MARA, 1929, dijete, Srpkinja, umrla 1943.
41. ŠUŠNJAR Dmitra MILICA, 1891, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
42. VUKAS Ilije NIKOLA, 1888, seljak, Srbin, umro 1943.
43. VUKAS Ilije MILICA, 1883, rođ. Grba u Međeđaku, seljanka, Srpkinja, umrla 1. 2. 1945.
44. VUKAS Ilije SIMEON, 1884, seljak, Srbin, umro 10. 2. 1945.

KUNIĆ

1. BOCA Stevana MARA, rođ. Kosanović, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
2. BOCA Bože LAZO, 1887, Srbin, seljak, umro 1943.
3. BOCA Vase MARIJA, . 1896, rođ. Dokmanović, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
4. BOCA Mihajla NIKOLA, 1885, seljak, Srbin, umro 1943.
5. BOCA Milete RADOŠ, 1888, seljak, Srbin, umro 1943.
6. BOCA Nikole MILICA, rođ. Grba, 1880, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.

7. BOCA Dane JEKA, rođ. Grba, 1885, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
8. BOCA Mane DRAGINJA, rođ. Mudrić, 1913, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
9. KLIPA Nikole MARA, 1893, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
10. KLIPA Nikole MILKA, 1902, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
11. KLIPA Marka MARIJA, rođ. Vulić, 1902, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
12. KLIPA Petra ZORKA, 1928, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
13. KLIPA Milana MARTA, rođ. Maravić, 1914, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
14. KLIPA Rade STEVAN, 1890, seljak, Srbin, umro 1943.
15. KLIPA Miće MILICA, rođ. Boca, 1891, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
16. KLIPA Rade MILAN, 1895, seljak, Srbin, umro 1943.
17. KLIPA Radoša MILE, 1884, seljak, Srbin, umro 1943.
18. KLIPA Steve MILICA, rođ. Kosanović, 1885, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
19. KLIPA Rade MANE, 1914, seljak, Srbin, umro 1943.
20. KLIPA Mihajla VASO, 1884, seljak, Srbin, umro 1943.
21. KLIPA Nikole RADE, 1890, seljak, Srbin, umro 1943.
22. KOSANOVIĆ Nikole MILICA, 1924, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
23. KOSANOVIĆ Mihajla RADOJKA, 1939, dijete, Srpkinja, umrla 1943.
24. KOSANOVIĆ Miloša MILIJA, 1900, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
25. KOSANOVIĆ Vasilja MlCO, 1885, seljak, Srbin, umro 1943.
26. KOSANOVIĆ Mane PERO, 1890, seljak, Srbin, umro 1943.
27. KOSANOVIĆ Mihajla MILICA, 1890, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
28. KOSANOVIĆ Vasilija MARIJA, 1887, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
29. KOSANOVIĆ Vasilija STEVAN, 1885, seljak, Srbin, umro 1943.
30. KOSANOVIĆ Mihajla MARIJA, 1882, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
31. KOSANOVIĆ Petra NAKA, 1881, seljanka, Srpkinja, umrla 1944.
32. KOSANOVIĆ Koje RADE, 1891, seljak, Srbin, umro 1943.
33. KOSANOVIĆ Todora SATA, rođ. Kosanović, 1892, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
34. KOSANOVIĆ Nikole ŠTAKA, 1893, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
35. PEŠUT Dane ĐURO, 1871, seljak, Srbin, umro 1943.
36. POPOVIĆ LONČAR Mihajla DANICA, 1916, rođ. Kosanović, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
37. PASKAŠ Mihajla MANE, 1887, seljak, Srbin, umro 1943.
38. PASKAŠ Gaje MARA, 1911, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
39. VUKAS Mane GAVRO, 1900, seljak, Srbin, umro maja 1943.
40. VUKAS Mane DANILO, 1933, . dijete, Srbin, umro 1943.
41. VUKAS Mane BOSILJKA, 1929, dijete, Srpkinja, umrla 1943.
42. VUKAS Sime MILICA, 1897, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
43. VUKAS Dane BOŠKO, 1885, seljak, Srbin, umro 1943.

LAPAT

1. SKORUPAN Miće JEKA, rođ. Dokmanović, 1904, seljanka, Srpkinja, umrla aprila 1943.
2. ŠUMONJA, Rade TODE, 1884, rod. u Veri, umro 18. 7. 1943.
3. TRBOJEVIĆ Gaje MILAN, 1903, seljak, Srbin, umro aprila 1943.
4. TRBOJEVIĆ Đure MILOVAN, 1887, seljak, Srbin, umro 30. 6. 1943.
5. TRBOJEVIĆ Rave ĐURO, 1866, seljak, Srbin, umro 14. 10. 1943.

LATIN

1. BUNČIC Alekse LAZO, 1874, seljak, Srbin, umro 1944.

* 2. BUNCIĆ Laze MILE, 1900, seljak, Srbin, umro 1944.

3. BUNClC Mane SOFIJA, 1875, seljanka, Srpkinja, umrla 1944.

4. BUNČIĆ Pere DRAGINJA, rođ. Kosanović, 1897, seljanka, Srpkinja, umrla 1944.

5. DRAGAŠ Radovana MILOVAN, 1930, dijete, Srbin, umro 1943.

6. DRAGAŠ Radovana ZORKA, 1932, dijete, Srpkinja, umrla 1943.

7. DRAGAŠ Radoša RANKA, 1940, dijete, Srpkinja, umrla 1943. u Ljupči.

8. GRAHOVAC Petra NIKOLA, 1873, seljak, Srbin, umro 1943.

9. GRAHOVAC Nikole DANE, 1896, seljak, Srbin, umro 1943.

10. GRAHOVAC Dane MILAN, 1886, seljak, Srbin, umro 1943.

11. GRAHOVAC Dane JEKA, rođ. Kosanović, 1906, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.

12. GRKOVIĆ Koste ZORKA, 1927, dijete, Srpkinja, umrla 1943.

13. GRKOVIĆ Radovana SOKA, 1906, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.

14. GRKOVIĆ Ilije MILE, 1903, seljak, Srbin, umro juna 1944.

15. GRKOVIĆ Dane SIMICA, rođ. Jančić, 1907, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.

16. GRKOVIĆ Đure ŽARKO, 1935, dijete, Srbin, umro 1943.

17. JANJATOVIC Milana NIKOLA, 1889, seljak, Srbin, umro 1944.

18. JANJATOVIC Ilije JANJA, 1891, seljanka, Srpkinja, umrla 1944.

19. JANJATOVIC Janje SOFIJA, 1914, seljanka, Srpkinja, umrla 1944.

20. KLIPA Miće SOFIJA, rođ. Sedlar, 1910, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.

21. KLIPA Stevana DUŠAN, 1906, seljak, Srbin, umro 1943.

22. KLIPA Stevana MANE, 1910, seljak, Srbin, umro 1943.

23. KOSANOVIĆ Duke MILKA, 1922, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.

24. KOSANOVIĆ Laze DANE, 1898, seljak, Srbin, umro 1943.

25. KOSANOVIĆ Dane STAMENA, rođ. Kosanović, 1890, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.

26. KOVACEVIC Gaje STEVO, 1900, seljak, Srbin, umro 1943.

27. KOVACEVIC Rade STEVAN, 1871, seljak, Srbin, umro 1943.

28. KOVACEVIC Stevana MILICA, 1875, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.

29. KOVACEVIC Milete MILE, 1895, seljak, Srbin, umro 1943.

30. KOVACEVIC Marka ZORKA, 1939, dijete, Srpkinja, umrla 1943.

31. KOVACEVIC Mile DUŠKA, rođ. Jančić, 1911, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.

32. MEDAKOVIĆ Mane DRAGINJA, 1921, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.

33. MEDAKOVIĆ Mane SOKA, 1930, dijete, Srpkinja, umrla 1943.

34. MEDAKOVIĆ Rafajla DUŠAN, 1893, seljak, Srbin, umro 1943.

35. MEDAKOVIĆ Nikole MILICA, rođ. Kraguljac, 1890, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.

36. PEŠUT Ilije DRAGINJA, rođ. Ninković, 1878, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.

37. STANlC Rade MANE, 1900, seljak, Srbin, umro 1943.

38. STANlC Petra MILAN, 1891, seljak, Srbin, umro 1943.

39. STANlC Mile STAMENA, 1888, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.

40. VEZMAR Mile MILIJA, rođ. Mišljenović, 1864, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.

41. VEZMAR Dragana ILIJA, 1930, dijete, Srbin, umro 1943.

42. VEZMAR Đorđa MARIJA, rod. Vorkapić, 1878, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
43. VEZMAR Rade MILICA, rod. Letica, 1875, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
44. VUKELIĆ Vuka JOSIP, 1878, seljak, Srbin, umro 1943.
45. VUKELIĆ Jose NARANČA, rođ. Medaković, 1878, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
46. VUKELIĆ Jose SOFIJA, rođ. Medaković, 1889, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
47. VUKELIĆ Mane NIKOLA, 1875, seljak, Srbin, umro 1943.
48. VUKELIĆ Sime STANA, rođ. Medaković, 1898, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
49. VUKELIĆ Jovana MILE, 1874, seljak, Srbin, umro 1943.
50. VUKELIĆ Mile RADOVAN, 1894, • seljak, Srbin, umro 1943.
51. VUKELIĆ Nestora MILAN, 1902, seljak, Srbin, umro 1943.
52. VUKELIĆ Mane MIKA, rođ. Bunjevac, 1890, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
53. VUKELIĆ IGNJATIJA, 1879, seljak, Srbin, umro 1944.
54. VUKELIĆ Rafajla BOŽO, 1862, seljak, Srbin, umro maja 1944.

LIČKA JESENICA

1. ČIKARA Mane DANE, 1873, seljak, Srbin, umro 1943.
2. ČIKARA Mile STAMENA, 1883, seljak, Srbin, umro 1943.
3. ČIKARA Mile EVICA, 1928, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
4. ČIKARA Race MARA, 1891, seljanka, Srpkinja, umrla maja 1943.
5. DOKMANOVIĆ Mile MILKA, 1886, seljanka, Srpkinja, umrla 1945.
6. DRAGIĆ Mile MARA, 1927, seljanka, Srpkinja, umrla aprila 1943.
7. FORKAPA Jove MILIJA, 1861, seljanka, Srpkinja, umrla 1944.
8. FORKAPA Dure ŠTAKA, 1871, seljanka, Srpkinja, umrla decembra 1944.
9. GRBA Đure SMILJANA, 1874, seljanka, Srpkinja, umrla januara 1944.
10. GRBA Rade NIKOLA, 1895, seljak, Srbin, umro januara 1945.
11. GRBA Ilije ĐURAĐ, 1886, seljak, Srbin, umro 1944.
12. GRBA Ilije MILKA, 1922, seljanka, Srpkinja, umrla maja 1945.
13. GRBA Mile MILKA, 1913, seljanka, Srpkinja, umrla aprila 1943.
14. GRBA Sime JEKA, 1872, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
15. GRBA Rafajla MILE, 1905, seljak, Srbin, umro marta 1945.
16. GRBA Mile MILKA, 1908, seljanka, Srpkinja, umrla marta 1945.
17. GRBA Mile NIKOLA, 1893, seljak, Srbin, umro aprila 1945./
18. JOVETIĆ Mane JOV^N, 1907, seljak, Srbin, umro marta 1943.
19. JURKOVIČ Miće MILE, 1878, seljak, Srbin, umro maja 1943.
20. KLIPA Rade MILE, 1880, seljak, Srbin, umro 1944.
21. KLIPA Rade MIHAJLO, 1884, seljak, Srbin, umro 1943.
22. KLIPA Đurđa MILICA, 1868, seljanka, Srpkinja, umrla 1944.
23. KNEŽEVIĆ Mihajla DRAGINJA, 1894, seljanka, Srpkinja, umrla maja 1945.
24. KNEŽEVIĆ Josipa SOFIJA, 1879, seljanka, Srpkinja, umrla decembra 1943.
25. KOVAČEVIĆ Milana MILEVA, 1922, seljanka, Srpkinja, umrla 20. 2. 1945.
26. MALBAŠA Mile BOŽICA, 1871, seljanka, Srpkinja, umrla decembra 1944.

27. MALBAŠA Mile ANKA, 1920, seljanka, Srpkinja, umrla oktobra 1943.

28* MILAKOVIC Danila ĐURAD, 1868, seljak, Srbin, umro oktobra 1944.

29. MILAKOVIC Danila RADE, 1863, seljak, Srbin, umro januara 1943.

30. MOMCILOVIC Radovana SOFIJA, 1899, seljanka, Srpkinja, umrla 1944.

31. MOMCILOVIC Miloša JEKA, 1883, seljanka, Srpkinja, umrla aprila 1944.

32. OGRIZOVIC Mile MARTA, 1894, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.

33. OPSENICA Ilije MARIJA, 1892, seljanka, Srpkinja, umrla januara 1945.

34. OPSENICA Ilije ILIJA, 1884, seljak, Srbin, umro marta 1945.

35. PASKAS Rade RUŽA, 1897, seljanka, Srpkinja, umrla 1945.

36. PAVLICA Rade ĐURICA, 1892, seljak, Srbin, umro jula 1944.

37. VIDAKOVIĆ Stane DANICA, 1911, seljanka, Srpkinja, umrla jula 1944.

38. VIDAKOVIĆ Rade MARTA, 1890, seljanka, Srpkinja, umrla juna 1944.

MEĐEĐAK

1. GRBA Dane DEVA, rod. Boca, 1883, seljanka, Srpkinja, umrla maja 1943.

2. GRBA Đure DANE, dijete, Srbin, umro 1943.

3. GRBA Milana MILKA, 1922, seljanka, Srpkinja, umrla 1944.

4. GRBA Đure BOSKO, 1944, dijete, Srbin, umro 1944.

5. GRBA Rade NEVENKA, 1926, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.

6. GRBA Đorđa LJUBA, rod. Stjepanović, 1904, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.

7. GRBA Pere MILOŠ, 1873, penzioner, Srbin, umro 1943.

8. GRBA Nikole JEKA, 1883, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.

9. GRBA Mile SMILJANA, rod. Latas, 1897, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.

10. GRBA Ilije DMITAR, 1882, seljak, Srbin, umro 1943.

11. GRBA Miloša STANA, rođ. Vukelić, 1904, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.

12. GRBA Jove MILE, 1909, seljak, Srbin, umro maja 1943.

13. GRBA Ilije MIKA, 1875, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.

14. GRBA Milana MILE, 1925, omladinac, Srbin, umro 1943.

15. GRBA Jove ZORKA, 1920, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.

16. GRBA Miloša MILKA, rođ. Momčilović, 1908, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.

17. GRBA Milana MANE, 1941, dijete, Srbin, umro 1943.

18. GRBA Petra MARIJA, rođ. Vukelić, 1867, Međeđak, seljanka, Srpkinja, umrla 1945.

19. GRBA Petra RADE, 1886, seljak, Srbin, umro 1943.

20. GRBA Mile MILAN, 1919, seljak, Srbin, umro 1943.

21. GRKOVIĆ Ilije MILICA, rođ. Mikulica, 1886, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.

22. KLIPA Stevana TODOR, 1876, seljak, Srbin, umro 1945.

23. KLIPA Todora NIKOLA, 1899, seljak, Srbin, umro 1943.

24. KLIPA Milića SOFIJA, 1917, seljanka, Srpkinja, umrla jula 1943.

25. LETICA Koje MARIJA, 1919, seljanka, Srpkinja, umrla 1944.

26. LETICA Mane RADOVAN, 1905, seljak, Srbin, umro 1943.

27. LETICA Ilije MARIJA, rođ. Skorupan, 1908, seljanka, Srpkinja, umrla 1944.

28. PESUT Nikole DUKA, 1924, seljanka, Srpkinja, umrla 1944.

29. RADOJČIČ Miloša JEKA, 1892, seljanka, Srpkinja, umrla 1944.

30. STJEPANOVIC Doke MILE, 1933, dijete, Srbin, umro 1943.
31. STJEPANOVIC Đure MIRA, 1933, dijete, Srpkinja, umrla marta 1943.
32. TRBOJEVIĆ Rade PETAR, 1872, seljak, Srbin, umro 1943.
33. TRBOJEVIĆ Mane NIKOLA, 1918, seljak, Srbin, umro 1943.
34. TRBOJEVIĆ Nikole MILKA, 1924, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.

PLAŠKA GLAVA

1. KOMADINA Nikole PETAR, 1894, seljak, Srbin, umro 1943.
2. KOMADINA Rade RADOŠ, 1892, seljak, Srbin, umro 1943.
3. MOMClLOVlC Mile DUŠAN, 1927, seljak, Srbin, umro maja 1944.
4. MOMClLOVlC Mile MILKA, 1928, seljanka, Srpkinja, umrla maja 1944.
5. MOMClLOVlC Mile ILIJA, 1875, seljak, Srbin, umro 4. 1. 1945.
6. MOMClLOVlC Mane MILIJA, rod. Pešut, 1891, seljanka, Srpkinja, umrla marta 1945.
7. MOMClLOVlC Đure MILE, 1903, seljak, Srbin, umro januara 1944.
8. OPSENICA Stojana MIHAJLO, 1895, slejak, Srbin, umro oktobra 1943.
9. RALIC Laze MARIJA, 1909, seljanka, Srpkinja, umrla maja 1943.
10. TRBOJEVIĆ Petra DRAGAN, 1927, seljak, Srbin, umro juna 1943.
11. TRBOJEVIĆ Rade MILOVAN, 1864, seljak, Srbin, umro decembra 1943.
12. TRBOJEVIĆ Stevana SMILJANA, 1893, seljanka, Srpkinja, umrla oktobra 1943.
13. TRBOJEVIĆ Nikole NAKA, 1889, seljanka, Srpkinja, umrla oktobra 1943.
14. TRBOJEVIĆ Mane ILIJA, 1886, Plaška Glava, seljak, Srbin, umro oktobra 1943.

PLAŠKI (mjesto)

1. MOMClLOVlC Bože ANA, rođ. Karaš, 1882, seljanka, Srpkinja, umrla 1944.
2. PEŠUT Mane ANKA, 1920, u Vrhovinama, rođ. Ivanišević, seljanka, Srpkinja, umrla marta 1945. u Glini
3. RADMANOVIC Mile SVETOZAR 1880, pandur, Srbin, umro 1944.
4. SEDLAR Jeftenija TODOR, 1876, gostioničar, Srbin, umro 1944.
5. SLADKOV MARIJA, rođ. Kulenslavjanska, 1897, Lublin, Poljska, domaćica, Poljakinja, umrla u Plaškom 17. 5. 1943.

PODHUM

1. BUNJEVAC ĐURO, 1870, seljak, Srbin, umro 1943.
2. BUNJEVAC Jove SMILJA, 1911, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
3. BUNJEVAC Jove MILAN, 1909, seljak, Srbin, umro 1943.
4. BUNJEVAC Luke PETAR, 1892, seljak, Srbin, umro 1943.
5. BUNJEVAC Luke ILIJA, 1895, seljak, Srbin, umro 1943.
6. BUNJEVAC Mane MICAN, 1909, seljak, Srbin, umro 1943.
7. BUNJEVAC Pavla MILAN, 1904, seljak, Srbin, umro 1943.
8. BUNJEVAC Petra DANE, 1936, dijete, Srbin, umro 1943.
9. BUNJEVAC Pavla NIKOLA, 1892 seljak, Srbin, umro 1943.
10. BUNJEVAC Laze MANE, 1906, seljak, Srbin, umro 1944.
11. JANClC Miće LJUBA, rođ. Medaković, 1876, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
12. JANClC Ilije DEVA, rođ. Prodanović, 1890, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.
13. KOSANOVIĆ MILE, 1891, seljak, Srbin, umro 1943.

14. KOSANOVIĆ Mile MIKA, rođ. Latas, 1895, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.

15. KUKIC Jove MARIJA, rođ. Egić, 1921, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.

16. KUKIC Ilije VUK, 1885, seljak, Srbin, umro 1943.

17. KUKIC Vuka MILICA, rođ. Strika, 1889, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.

18. KUKIC Ranka MIKA, rođ. Medaković, 1960, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.

19. PAVLICA Ilije MARIJA, rođ. Kovačević, 1888, seljanka, Srpkinja, umrla 1944.

20. PAVLICA Rade MILE, 1874, seljak, Srbin, umro 1943.

21. POPOVIĆ Rade MANE, 1904, seljak, Srbin, umro 1943.

22. POPOVIĆ Mane MILIJA, rođ. Bunjevac, 1904, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.

23. ŠUPICA Miće SIMO, 1906, seljak, Srbin, umro 1943.

24. TRBOJEVIĆ Rade MARIJA, 1898, rođ. Bunčić, seljanka* Srpkinja, umrla u Bunjevcima 1943.

25. TRBOJEVIĆ Miloša NIKOLA, 1884, seljak, Srbin, umro u Bunjevcima 1943.

26. VORKAPIĆ Sime RADE, 1878, seljak, Srbin, umro 1943.

27. VORKAPIĆ Rade SOFIJA, 1888, rođ. Trbojević, seljanka, Srpkinja, umrla 1943. u Humu

28. VORKAPIĆ Rade MILOVAN, 1906, seljak, Srbin, umro u Bunjevcima 1943.

29. VORKAPIĆ Rade MARIJA, 1921, seljanka^Srpkinja, umrla u Bunjevcima 1943.

30. VORKAPIĆ Rade PETAR, 1928, seljak. Srbin,, umro u Bunjevcima 1943.

31. VORKAPIĆ Petra RADE, 1880, seljak, Srbin, umro u Janja Gori 1943.

32. VORKAPIĆ Miloša ĐURO, 1924, seljak, Srbin, umro 1943.

33. VULIC Nikole DANE, 1889, seljak, Srbin, umro 1943.

SABORSKI

1. ŠPEHAR Ante MARKO, 1895, seljak, Hrvat, umro aprila 1943.

2. VUKOVIĆ Vida GRGA, 1887, seljak, Hrvat, umro maja 1943.

3. VUKOVIĆ Ivana KATA, 1917, seljanka, Hrvatica, umrla aprila 1943.

4. VUKOVIĆ Pere MATE, 1904, seljak, Hrvat, umro marta 1944.

5. VUKOVIĆ Jose BARA, 1906, seljanka, Hrvatica, umrla januara 1945.

VERA

1. LONČAR Petra MARIJA, 1908, rođ. Šumonja, u SAD, seljanka, Srpkinja, umrla 1945.

2. ŠUMONJA Nikole MILE, 1882, seljak, Srbin, umro 1943.

3. ŠUMONJA Mane MARIJA, 1891, seljanka, Srpkinja, umrla 1943.

4. ŠUPICA Todora VASILJ, 1897, seljak, Srbin, umro 16. 4. 1944.

5. ŠUPICA Miloša RADE, 1897, seljak, Srbin, umro 14. 4. 1944.

6. ŠUPICA Filipa PETAR, 1899, seljak, Srbin, umro marta 1945.

7. VUKELIĆ Jovana JOSO, 1886, seljak, Srbin, umro 14. jula 1943.

8. VUKELIĆ BOJA, rođ. Jakšić, 1888, domaćica, Srpkinja, umrla jula 1943.

9. VUKELIĆ Petra STEVAN, 1901, Vera, seliak. Srbin, umro jula 1943.

S A D R Ž A J

Napomena redakcije 7–10

G O J K O V E Z M A R

Iz prošlosti kraja 11–40

M I H A E L S O B O L E V S K I

Radnički pokret u Plaščanskoj dolini do travnja 1941 40–57

G O J K O V E Z M A R

Osnivanje prve ćelije K P J u Plaškom 57–71

S T E V O D O K M A N O V I Ć

B R A N K O S E D L A R

Vojno politički položaj i značaj Plaščanske doline u N O R - u . 72–80

M I L A N P E S U T

B R A N K O S E D L A R

Ustaški teror u općini Plaški 1941. godine 80–89

M I L E Š U Š N J A R

Ustaški teror u Janja Gori 1941. godine 90–91

M I L E G R B A

Ustaški teror u Međeđaku 1941. godine 92–93

P E R O K L I P A

Moj boravak u ustaškom zatvoru 93–97

N E D E L J K A S P A S l C - V O R K A P l C

Hapšenje moga oca 98

M I L E T A V E L I M I R O V I C

Razoružani smo bez otpora 99

G A J O G R B A

Prvi dani ustaške strahovlade u Plaškom 99–102

V A S O K O S A N O V I Ć

Dani užasa u Ogulinskoj kuli 102–104

M A R A O G R I Z O V I C

Vijesti su bile svakim danom sve zloslutnije 104–107

R A D E P E Š U T

Bijeg sa strijeljanja 107–111

B R A N K O S E D L A R

Ustaški teror u općini Josipdol 1941. godine 111–119

D U Š A N P O P O V I Ć

Sa neznanjem u neizvjesnost 119–121

S T E V O R A D O Š E V I Ć

Bili smo predviđeni za strijeljanje 121–124

PERO VORKAPIĆ
Bijeg sa strijeljanja 124–125
PERO MUDRIC
Vođeni na strijeljanje 125–129
NIKOLA KOMADINA
Djelovanje KP u Plaščanskoj dolini na organizaciji oružanog ustanka 130–142
MILAN PEŠUT
Ustanak i stvaranje prvih partizanskih jedinica 143–158
LAZO MIŠCEVIC-PRODANOVIC
MILANKO KOVACIC
Ustanički pucnji na Pitomom Javoru 158–161
ĐURO VECERINOVIC
Prva seoska straža na zadatku 161–163
MICA PEŠUT
Od Plaškog do Sušaka i natrag do partizana 163–165
MIŠINA KUKIC
Dogovor u kući Todora Sedlara 165–167
VERA JURIC
Bila sam partizanski kurir 167–172
ANKA SKORUPAN
Prvi zadatak partizanskog kurira 172–176
MILOVAN PEŠUT
Prva ustanička zasjeda u Kneji 176–178
MILE VEZMAR
GAJO BUNJEVAC
Prvi susret s partizanima 178–182
MICA PEŠUT
DANILO LATAS
Veza s Glavnim štabom Hrvatske . . . . . 182–185 „
MILAN ŠUMONJA KRALJIC
DANE VECERINOVIC
Izgradnja logora u Krasnici 185–187
DANICA LATAS
Na vezi između Glavnog štaba Hrvatske i Zagreba 187–189
MILAN ŠUMONJA KRALJIC
DANE VECERINOVIC
Prvo oružje 189–190
DUŠAN SKORUPAN
Da li smo bili lopovi 191–197
LAZO MIŠCEVIC-PRODANOVIC
»Španci« u zagrljaju 197–198
ĐURO VECERINOVIC
Sastanak u selu Jezeru 199–201
MILAN PEŠUT
NEDELJKO BUNJEVAC
Humski partizanski vod 202–205
LAZO PRODANOVIĆ
STEVO DOKMANOVIĆ
MILAN ŠUMONJA KRALJIC
Partizanski vod Vera 205–211

ĐURO VEČERINOVIĆ
DANE VEČERINOVIĆ
MILAN ŠUMONJA KRALJIĆ
Upad Talijana u Veru 212–215
MIĆO LATAS
Gajo Bunjevac i zarobljenici 216
BRANKO SEDLAR
Nastanak, razvitak i organizacija narodne vlasti na terenu Plaščanske doline i okolice (april 1941–juni 1942) 217–237
NEDELJKO BUNJEVAC
Gajo sluša radio-Moskvu 237
BRANKO SEDLAR
Pomirenje stranačkih suparnika 238–239
MILAN PEŠUT
Plaščanska partizanska četa 239–256
GAJO BUNJEVAC
Prva četa, trećeg bataljona – opkoli! 257–258
BRANKO ŠUPICA
Ne daj im u selo, Branko 259–261
MILE GRBA
Traganje za puškomitraljezom 261–262
LAZO MIŠČEVIĆ-PRODANOVIČ
Iznenađenje nije uspjelo . . . . . 262–26$
BRANKO ŠUPICA
Zapuca od Plaškog 264
ESAD BIBANOVIĆ
Sloboda je za njega bila iznad svega 264–265
VLADO KOVAČIĆ
Držite ih žive, majku im komunističku 265–268
NIKOLA ŠUŠNJAR
Gajo nas ne prima bez oružja 268–270
ESAD BIBANOVIĆ
Sjećanje na boravak u Plaščanskoj dolini 270–273
ĐURO VEČERINOVIĆ
Bili smo izbrisani sa spiska živih 273–276
SIMO MIŠČEVIĆ
Prego cigareta, sinjore 277–278
MILAN BUNJEVAC
Partizanska radionica bombi 279–281
ĐURO VEČERINOVIĆ
Probuđeni smo baterijskim svjetlima 282–285
DANILO BUNJEVAC
Ratni izgled Gaje Bunjevca 285
NIKOLA KOMADINA
Djelatnost organizacije KPJ u Plaščanskoj dolini i okolici od aprila 1942. do juna 1943. godine 286–298
MILAN PEŠUT
Plaščanska partizanska četa poslije četničkog puča 299–320
MICO LATAS
Gajo Bunjevac tuguje za borcem 320
ILIJA KOSANOVIĆ PETROVIČ
Kunićki partizanski vod 321–323

MICA GRAHOVAC
Bio sam četni kuhar . . . 323–325
STEVO BUNCiC
Eho partizanske bombe u Kapeli . . . 326–328
STEVO MIKŠIĆ
Napad na Talijane u Plavča Dragi . . . 329–330
ĐURO VECERINOVIC
Akciju smo planirali precizno . . . 330–332
GOJKO GRAHOVAC
Odlazak Plaščana u proletere i brigade u toku 1942. godine . 333–334
MICA GRAHOVAC
Granata u četnom kazanu . . . 334–336
NEDELJKO BUNJEVAC
Gajo se veseli snazi partizanskog oružja . . . 337
DANILO BUNJEVAC
Partizanska pekara u Humu . . . 337–339
GAJO BUNJEVAC
Akcija na talijansku posadu kod tunela Pernovac 339–341
RADE TARABIC
Patrola u akciji . . . 341–342
ĐURO PEŠUT
Prnjo, kuda si pošao . . . 343–344
ĐURO PEŠUT
Sastanak na nivou . . . 344–345
DANILO BUNJEVAC
Ako su svi komunisti kao ovaj, i ja ću biti to . . . 345
MILAN PEŠUT
Plaščanski partizanski odred . . . 346–362
ĐURO PEŠUT
Aline, šta čekaš? . . . 362–365
FRANJO ŠPEHAR
Akcija na neprijateljsko uporište Oštarije u jesen 1943. godine 365–369
ĐURO SREMAC
Zasjeda kod Careve kuće . . . 369–371
MILOJKO ŠAŠA
Doživljaji u Plaščanskom partizanskom odredu . . . 371–375
ĐURO SREMAC
Da li si čitao marksističku literaturu? . . . 375–378
IVO BUTKOVIC
U mene možete imati povjerenja . . . 378
MILAN PEŠUT
Komanda mjesta Plaški . . . 379–391
ĐURO REBIC
Pucnji pod Trojvrhom . . . 391–411
NIKOLA KOSANOVIĆ
Bio sam telefonista u Komandi mjesta Plaški . . . 411–413
MANE MIŠČEVIĆ PRODANOVIĆ
Ponovo na slobodi . . . 413–416
MILAN ŠUMONJA
Hapšenje u Veri . . . 416–417
SAVA MEDAKOVIĆ
Hapšena sam u drugom stanju . . . 418–419

ĐURO KOSANOVIĆ
Prvi put u samici 420
MLADEN ŠUMONJA
Bio sam na smrt osuđen . . . . . 420—425
IVAN LUKETIĆ
Moj bijeg sa strijeljanja 425–426
MANE ŠUPICA
Teško je biti rob 426–432
ĐURO MEDAKOVIĆ
Bijeg iz vlaka 432
MILKA VECERINOVIC ŠUMONJA
Branila sam brata 433–434
DUŠAN CALINA
PERO ŠUPICA
I četnici počinju da hapse . . . . . 434–435.
MILOVAN BUNČIC
Osjetio sam četničku »milost« na svojoj koži 435–436
MILICA POPOVIĆ RALIC
Gajo ruši vlakove 437–438
MILE GRBA
Četnici vrše zločin u Međeđaku 438
PREDRAG SKORUPAN
Iz sjećanja jednog mališana 439–440
MILAN JAKOVIC
Neka sjećanja na političke prilike u kotaru Plaški (august 1943–septembar 1944) 441–465
MILE KNEŽEVIĆ
Omladine Ličke Jesenice, Blata i Begovca u NOR-u . . . 465–467
MILAN JAKOVIC
Sjećanje na drugo zasjedanje ZAVNOH-a u Plaškom 467–471
BRANKO SEDLAR
Razvitak i djelovanje narodnooslobodilačkih odbora u Plaščanskoj dolini i okolini (maj 1942 – januar 1944) 471–487
MILAN SEDLAR
Prosvjetni rad u toku NOR-a na području općine Plaški . . . 487–496
STEVAN POGRMILOVIĆ
Sjećanja na prvu partizansku školu u Laptu 496–498
IGNJATIJE PERIČ
Nastanak 3. plaščanske brigade i njene prve borbe 498–512
ĐURO PEŠUT ALIN
Juriš na pukovsku zastavu 512–514
ILIJA VEZMAR
MILE VEZMAR
Spašavali smo teški mitraljez 514–517
DRAGAN PAJIČ
Podsjećaji na dvije operacije Plaščanske brigade 517–523
MILAN PEŠUT
Komesare, nemoj me ostaviti 523 526
DANE GRAHOVAC
Preživio sam strijeljanje 526 52a
ĐURO PEŠUT ALIN
U pobočnici divizije 528 530

UROŠ MEDAKOVIĆ
U završnim borbama za oslobođenje zemlje . . . 530–532
BRANKO SEDLAR
Organizacija i djelovanje NOO-a u Plaščanskoj dolini i okolini (februar 1944–april 1945) . . . 533–539
BRANKO SEDLAR
Rad partijske organizacije kotara Plaški u ratnoj zimi 1944/45. godine . . . 540–543
MILOŠ GACEŠA
Da li je bio samo jedan Miladin . . . 543–544
DANILO BUNJEVAC
Gajine misli ... misli drugih o Gaji . . . 544
DUKA ŠUŠNJAR
Cijeli dan u snijegu . . . 545
RADE BOCA
Ovo je slobodan teritorij . . . 546–547
MILAN PEŠUT
Pjesme Ilije Opsenice . . . 547–553
DANILO BUNJEVAC
Prije akciju pa onda zbor . . . 553
•GOJKO VEZMAR
Milenko Ivanović . . . 554–562
STEVO BUNClC
MILAN PEŠUT
Pero Kokotović . . . 563–570
GOJKO VEZMAR
Narodni heroj Rade Šupica Šupić . . . 570–575
MILAN PEŠUT
Život posvećen Partiji . . . 576–582
DUŠAN VUKELIĆ
NIKOLA KOMADIfJA
BRANKO SEDLAR
Branko Latas . . . 583–591
NIKOLA KOMADINA
BRANKO SEDLAR
Radovan Pogrmilović . . . 591–596
DANILO BUNJEVAC
Gajo Bunjevac . . . 597–608
NIKOLA KOMADINA
Nikola Cikara . . . 609–613
ĐURO VECERINOVIC
MlCO ŠUMONJA KRALJIC
DANE VECERINOVIC
Naš prvi politički komesar . . . 613–621
•STEVO DOKMANOVIĆ
Sjećanje na Stevu Cuturila . . . 621–623
•MILAN PEŠUT
Komandire, nastavi juriš, neprijatelj se povlači . . . 624–633
MILAN ŠUMONJA KRALJIC
-MILAN GRBA
Naš Duća . . . 633–639

MILAN ŠUMONJA KRALJIC
Plakala je cijela četa 640 648
NIKOLA KOMADINA
ĐURO TRBOJEVIĆ
Ilija Opsenica 649–653
STANKO DELAC
Pismo Balinki 653–660
JOSO TRBOJEVIĆ
Zločin na Jurkovića Kapeli 661–662
STANKO DELAC
Posljednji zadatak skojevca Ace 662–665
MILAN PEŠUT
Vrebali su ustaškog mitraljesca na crkvenom tornju 666–669
STANKO DELAC
BORIVOJ DOKMANOVIĆ
Mladi komesar Pero Vukelić 670–672
DANILO BUNJEVAC
MILAN PEŠUT
Kobni rafal talijanske brede 672–675
SPASE VUKELIĆ
Tenk Đure Vukelića 675–677
STANKO DELAC
Ne, njih više nema 677–681
ĐURO VEČERINOVIĆ
Sjećanje na Lazu Trbojevića 681-–682
ĐURO VECERINOVIČ
NIKOLA KOMADINA
MILAN ŠUMONJA KRALJIC
Srećico moja 682–688
Pali borci s područja Plaščanske doline i okolice 1941–1945. 689–702
Žrtve fašističkog terora i rata na području Plaščanske doline i okolice 1941–1945 702–727
Umrli od tifusa na području Plaščanske doline i okolice 1943–1945 727–739

PLAŠČANSKA DOLINA I OKOLICA U NOR-u 1941—1945.

Izdavač
HISTORIJSKI ARHIV U KARLOVCU, ZRINJSKOG 8

Za izdavača
mr DURO ZATEZALO

Redaktor
dr ĐURO STANISAVLJEVIC

Tehnički urednik i oprema
graf. inž ROKO BOLANCA

Lektor
prof. BOGDAN NlSEVlC *

Korektor
JELENA ZATEZALO

Daktilograf
ANKICA POPOVIĆ
JELENA BOBIC

Strojni slog
STJEPAN KOLARIC
RUDOLF VELKAVRH

Prelom
MARIJAN ABRAHAM

Naklada 4 000 primjeraka

ISPRAVCI

Strana 261. — **Traganje za mitraljezom**
Prva rečenica treba da glasi:

Krajem decembra 1941. pozvan je u štab čete Đoko Stjepanović kao i neki drugi ljudi, da objasni svoje odlaženje u Plaški.

Strana 411. — **Bio sam telefonista** u **Komandi mjesta Plaški**
— Pisac članka nije Nikola Kosanović već Nikola Kovačević

Strana 438. — **Četnici vrše zločin u Međeđaku**

a) Tekst od pete rečenice prvog pa do početka drugog pasusa treba da glasi:

Tako je 9. januara došao u selo penzionirani žandarmerijski narednik Forkapa, nama poznat kao stariji i pošten čovjek. On je meni, Milanu Grbi Špiri, Jovici Grbi iJRacku Grbi, saopćio da je, kao stariji čovjek i mještanin, poslan od četničke komande po nalogu potpukovnika Jugoslavenske vojske Mihića, da dođemo u Plaški i da se s njima dogovorimo o prestanku paljenja srpskih sela. Po istom pitanju, samo nekoliko dana kasnije, poslali sU Mojsiju Grbu, također starijeg čovjeka i mještanina. Ova dvojica korišteni su samo kao prenosioci poruke, ali ničim nisu uticali na našu odluku.

b) U zadnjem redu drugog pasusa treba da piše:
27. januara izvedeni na groblje u Plaškom i tamo strijeljani.

Strani 441. — **Neka sjećanja na političke prilike u kotaru Plaški (august 1943 — septembar 1944.)**

Strana 453. — Početak 4. pasusa treba da glasi:

U rješavanju ishrane stanovništva učestvovao je i ZAVNOH. Od njega je u februaru dobiveno 500.000, a početkom marta na molbu sekretara KK KPH Plaški, dobiveno je preko **Paje** Gregorića Brzog još 1,500.000 kruna.